

K. MARX-F. ENGELS

DE LA

Institut
za medunarodni
radnički pokret

Prosveta
izdavačko preduzeće

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA
TOM 15

BEOGRAD 1977

Predgovor

Petnaesti tom Dela Karla Marxa i Friedricha Engelsa obuhvata njihove publicističke radove koji su nastali od aprila 1856. do januara 1859. godine. Od oko 130 novinskih članaka koji čine sadržaj ovog toma, četiri su objavljena u čartističkom listu »The People's Paper«, jedan u londonskom »The Free Press«, a svi ostali su pisani za liberalni američki list »New-York Daily Tribune« i u njemu su i objavljeni.

Period u kome su ovi članci nastali pripada onoj, za radnički pokret teškoj deceniji posle poraza naprednih snaga u 1848. i 1849. godini. Opšte karakteristike te decenije su bujanje svetske kapitalističke privrede, vladavina feudalno-apsolutističke reakcije u Evropi, zastoj u razvoju radničkog pokreta. Međutim, kada je reč o godinama u kojima su pisani članci koji se objavljuju u ovom tomu (1856-1859), ovim opštim karakteristikama decenije mora se dodati i jedna posebna, koja je upravo tim godinama utisnula svoj pečat: to je privredna kriza 1857/1858, koja je, zbog svoje širine, u istoriji kapitalizma zabeležena kao prva svetska privredna kriza. Prirodno je što je ona dala pečat i celom sadržaju ovog toma.

Uvereni još od ranije da će vladavina reakcije i političko zatišje biti kratkog veka i očekujući ponovno političko oživljavanje u Evropi, Marx i Engels su i računali s tim da će mu impuls dati jedna nova privredna kriza. Računali su s tim da će kriza dovesti do zaoštavanja protivrečnosti kapitalizma i suprotnosti između proletarijata i buržoazije, da će ona isto tako izazvati nemir i nezadovoljstvo širokih slojeva naroda i da će u takvim uslovima stege reakcije početi da popuštaju.

Istina, uočivši već do toga vremena osnovne pokretačke snage i zakonitosti istorijskog zbivanja i društvenih promena a ne poznajući još dovoljno, naročito ne iz prakse političkih i revolucionarnih borbi većih razmera, pravi odnos osnovnih antagonističkih snaga koje su delovale u postojećem društvu, Marx i Engels su videli budućnost koja je bila pred njima, u nekoj vrsti skraćene perspektive. Iza političkog oživljavanja i novog revolucionarnog talasa, koje je privredna kriza odista nosila i donela sobom, oni su očekivali mnogo burnija zbivanja, a u najrazvijenijim zemljama Evrope i proletersku revoluciju, sa svim dubokim promenama koje ona povlači za sobom. Uostalom,

ta skraćena perspektiva u kojoj su Marx i Engels — i ne samo oni — videli budućnost, bila je karakteristična za njihovo gledanje i delanje u prvim decenijama njihove aktivnosti — možda sve tamo do sedamdesetih godina prošlog veka. To je davalo obeležje i njihovom gledanju na privrednu krizu 1857/1858. godine.

Već na njene prve znake u jesen 1856, Marx se usredsređuje na svoje ekonomske studije, sistematizuje materijal koji je skupljao u toku 15 godina rada, da bi uobličio svoje ekonomsko učenje i proletarijatu kao osnovnoj revolucionarnoj snazi društva dao i teorijsko oružje u ruke: da ga upozna sa nastankom i razvojem kapitalističkog društva i putevima njegovog revolucionarnog preobražavanja u socijalističko. Avgusta 1857, kad kriza dostiže svoj vrhunac, Marx se laća pisanja svog prvog obimnog ekonomskog dela, koje je prema prvobitno zamišljenom planu trebalo da se sastoji od šest knjiga (1. O kapitalu, 2. Zemljišna svojina, 3. Najamni rad, 4. Država, 5. Međunarodna trgovina, 6. Svetsko tržište). U toku 1857. i 1858. on intenzivno radi na prvoj knjizi. U jednom pismu Engelsu (od 8. decembra 1857) on kaže: »Radim kao lud po čitave noći na rezimiranju svojih ekonomskih studija da bih bar osnove imao gotove pre potopa.« Od avgusta 1858. on piše i u januaru 1859. daje u štampu prvu svesku prve knjige pod naslovom *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* (Prilog kritici političke ekonomije). Posle objavljivanja ove sveske (u Berlinu 1859), Marx menja prvobitni plan i prilazi izradi novog, prema kome su kasnije napisane tri knjige *Kapitala* — naravno, uz korišćenje ovih rukopisa iz 1857-1858.¹

Pored ovog teorijsko-studijskog rada, o čijem se sadržaju i značaju šire govori u drugim, odgovarajućim tomovima ovog izdanja, Marxu i Engelsu, zbog opštih političkih prilika u Evropi, publicistika i dalje ostaje osnovni oblik praktične revolucionarne delatnosti. O političkim prilikama u Evropi rečito govori navedena činjenica da su od preko 130 članaka napisanih od sredine 1856. do početka 1859. godine Marx i Engels u evropskim listovima mogli da objave samo pet članaka. Međutim, i u takvim uslovima oni s nesmanjenom energijom nastavljaju svoj rad jer su bili duboko uvereni da idu u susret velikim bitkama i revolucionarnim društvenim promenama.

U nedostatku političkih organizacija i javnih glasila težište rada im je u to vreme bilo na proširivanju i produbljivanju sopstvenih teorijskih znanja. Engels već u to vreme počinje sistematski da se bavi prirodnim naukama — fizikom, hemijom i biologijom. Niz otkrića u tim naukama sredinom prošlog veka nametnuo mu je zadatak da nove rezultate prouči i da im da materijalističko tumačenje. Marx počinje

¹ U ovom, srpskohrvatskom izdanju ti rukopisi se, uključujući i *Prilog kritici političke ekonomije*, objavljuju u 19. i 20. tomu, kao deo Marxovog ekonomskog opusa, uz osnovno Marxovo ekonomsko delo *Kapital* (21, 22. i 23. tom) i *Teorije o višku vrednosti* (24, 25. i 26. tom).

da se bavi matematikom, prvo u vezi sa svojim ekonomskim istraživanjima, da bi u daljem radu te studije dobile i samostalan karakter. Pošto su se u Rusiji posle krimskog rata u pokretima za ukidanje kmetstva osetile moćne revolucionarne snage, a i u kulturnom i duhovnom životu ostalih slovenskih naroda javljala se stremljenja koja su svedočila o dubokim društvenim pomeranjima, Engels se za očekivane događaje priprema učenjem slovenskih jezika, proučavanjem istorije i književnosti slovenskih naroda. Iz jednog njegovog pisma vidimo da je u vezi s tim napisao i poslao za »New-York Daily Tribune« petnaest članaka o panslavizmu, ali ih list nije objavio (rukopisi tih pisama nisu sačuvani). Marxovu pažnju privlači naročito sudbina i mesto Poljske u revolucijama 18. i 19. veka i s tim u vezi proučava istoriju ove zemlje, a uz nju i istoriju Rusije. Engels nastavlja svoje vojne studije i zajedno s Marxom piše niz priloga iz te oblasti za »The New American Cyclopaedia«. Ovaj obimni rad za američku enciklopediju teče uporedo s ostalim studijskim radom i s pisanjem publicističkih priloga koji se objavljuju u ovom tomu, ali su i ovi vojni članci, kao zasebna tematska celina, odvojeni u ovom izdanju od tekuće publicistike (uvršteni su u 17. tom). Da bi predstava o obimu delatnosti Marxa i Engelsa bila potpunija, valja ukazati i na njihovu obimnu prepisku, putem koje su takođe razvijali svoju svestranu revolucionarnu delatnost. Uz to, bar što se tiče Marxa, treba imati u vidu da je sa svojom porodicom u to vreme živeo u krajnjoj nemaštini i da je intenzivnim danonoćnim radom već bio ozbiljno narušio svoje zdravlje.

Kao što je već napomenuto, okosnicu sadržaja ovog toma čine članci posvećeni pojavi, toku i prirodi privredne krize 1857/1858. Marx je već bio došao do saznanja da je periodično izbijanje kriza svojstveno sistemu kapitalističke privrede i pošto je u vezi sa svojim ekonomskim studijama pratio i savremena kretanja u privredi razvijenih zemalja, on je već u drugoj polovini 1856. godine uočio prve, za neupućene jedva primetne znake te krize u sferi kreditne politike i novčanog prometa. Štaviše, još u junu te godine, pišući svoja tri članka o francuskoj akcionarskoj kreditnoj banci *Crédit mobilier* (*Société générale de crédit mobilier*) i njenim avanturističkim metodama poslovanja, Marx predviđa da će ona preko zapleta, afera i bankrota dovesti i u privredi zemlje i na svetskom novčanom tržištu do teških poremećaja. Zatim u nizu članaka u jesen 1856 (*Privredna kriza u Evropi, Novčana kriza u Evropi, Uzroci novčane krize u Evropi, Privredna kriza u Francuskoj* itd.), on prati dalje simptome zaoštavanja odnosa u oblasti uvoza i izvoza u svetskim razmerama, u oblasti industrijske proizvodnje i u kretanju kurseva vrednosnih papira u berzanskim centrima i unapred predviđa da će kriza koja nailazi po intenzitetu i širini nadmašiti sve prethodne (1817, 1825, 1836, 1847/48).

S posebnom pažnjom Marx je pratio razvoj krize u Engleskoj kao najrazvijenijoj industrijskoj zemlji i kao centru novčanog tržišta tadašnjeg sveta. Ovde je kriza prvi put u većim razmerama pored sfere

robnog i novčanog prometa zahvatila i industrijsku proizvodnju, koja je činila temelj nacionalnog bogatstva i moći ove zemlje. Oblicima ispoljavanja krize i njenim odjecima u politici Engleske, posmatranoj naročito kroz debate u engleskom parlamentu, posvećeno je više od dvadeset članaka u ovom tomu.

Sa ne manjom pažnjom Marx je pratio i pozornicu berzanskih špekulacija u Francuskoj, jer je upravo akcionarska banka ove zemlje, *Crédit mobilier*, kao novčana ustanova novog tipa, bila tipičan proizvod vremena o kome je reč u ovom tomu. Radu i poslovanju ove ustanove Marx posvećuje šest obimnih članaka u ovom tomu. »*Crédit mobilier* predstavlja jednu od najzanimljivijih pojava našeg vremena«, piše on u prvom od tih članaka, »koja poziva na temeljno razmatranje. Bez takvog izučavanja niti se mogu odrediti perspektive Francuskog Carstva, niti shvatiti simptomi opštih društvenih potresa koji se manifestuju širom cele Evrope.« Reč je, u stvari, o akcionarskom društvu kao novom obliku koncentracije kapitala i finansijske moći, koje je uz to povezano s vladom, to jest privilegovano. Upisani kapital je ovo društvo ulagalo u izgradnju železnica, kanala, dokova, parobroda, livnica i industrijskih preduzeća. Upisom akcija mobilisalo je ogromna novčana sredstva i učestvovalo u izgradnji železnica u Francuskoj, Austriji, Mađarskoj, Švajcarskoj, Španiji i Rusiji, ali su ipak glavni izvori njegovih prihoda bile berzanske špekulacije vrednosnim papirima akcionarskih društava koje je ono na sve strane dalje osnivalo. Uspelo je da prođe, tako reći, u sve pore privrednog života Francuske i Evrope. »U sadašnjem Francuskom Carstvu bilteni Velike armije zamenjeni su izveštajima kompanije *Crédit mobilier*«, kaže Marx na jednom drugom mestu (u ovom tomu, str. 164).

Nezajazljiva težnja za sve bržim bogaćenjem navodi vodeće akcionare ovog društva ne samo na operacije koje su u nesrazmeri s kapitalom društva već i na špekulantske mahinacije i nepoštene transakcije. Smatrali su da je upravo period krize najpogodnije vreme za krupne finansijske poteze, da se u trenucima opšte pometnje mogu na juriš zauzeti tvrđave koje su normalnoj opsadi odolevale dugi niz godina. I, naravno, sredinom 1857. kola ove kompanije krenula su niza stranu ispunjavajući finansijske krugove Evrope ozbiljnim nemirima, koji je posle serije bankrota prešao u pravu paniku. Razume se, većina krupnih akcionara i direktora kompanija izvukla se sa svojim kapitalom na vreme, a teret poslovnih neuspeha pao je na leđa manjih preduzeća i akcionara i sitnih ulagača. Celo to kretanje Marx i Engels prate u svim njegovim fazama, oslanjajući se u analizi njegovih konkretnih manifestacija na zvanična dokumenta i zvanične statističke podatke. Iz njihove prepiske se vidi kako su ponekad ulagali velike napore da bi do takvih izvora došli.

U desetak članaka u ovom tomu Marx posmatra i analizira krizu kao svetsku pojavu. On utvrđuje njen intenzitet u Londonu, Mančesteru, Parizu i Hamburgu i registruje njeno širenje iz tih centara prema

Kopenhagenu, Stokholmu, Dancigu, Beču, Budimpešti, Kalkuti, Bombaju itd., sa zastojima i potresima, stečajevima i bankrotstvima, nezaposlenošću i štrajkovima, lokalnim pobunama i atentatima. Razume se, u svojim člancima Marx se ne zadržava samo na registrovanju i opisivanju pojavnih oblika krize, već otkriva dublje veze i uzroke koji iza tih oblika stoje, dajući u celini, s osloncem i na rezultate svojih teorijskih ekonomskih istraživanja, niz uopštavanja i zaključaka o zakonitostima razvitka kapitalizma uopšte i o specifičnostima njegove razvojne etape o kojoj je ovde reč.

I u člancima o privrednoj krizi i u mnogim drugim Marx i Engels prate isto tako unutrašnju i spoljnu politiku evropskih zemalja. U Engleskoj oni ukazuju na znake slabljenja i prestrojavanja starih aristokratskih partija vigovala i torijevaca, ali i na nespremnost buržoazije da odlučno stane na čelo demokratskog pokreta u zemlji. U redovima engleske radničke klase oni uočavaju jačanje oportunističkih tendencija i ulažu napore da čartističku levicu usmere na put revolucionarne klasne borbe.

U člancima o prilikama u Francuskoj Marx se sa izuzetnom oštrinom obara na bonapartistički režim zbog otvorene diktature, vladavine soldateske, opšte korupcije i avanturizma u spoljnoj politici. Brižljivo je pratio znake sve većeg nezadovoljstva svih slojeva francuskog društva ovim režimom i verovao da će privredne teškoće najpre u Francuskoj dovesti «narod u takvo duhovno stanje u kakvom se on obično upušta u nove političke smelosti» (str. 321). Krajem decembra 1858. naslutio je, međutim, i nešto drugo: «Revoluciju u Francuskoj može odložiti jedino neki evropski rat» (str. 535) — što se i desilo nekoliko meseci kasnije.

Od 7-8 priloga posvećenih Rusiji pažnju privlače naročito dva Engelsova članka o sistematskom, iako sporom i evropskoj javnosti jedva poznatom, napredovanju Rusije u Srednjoj Aziji i na Dalekom istoku i dva Marxova članka o problemu ukidanja kmetstva. Ovi članci pokazuju sa kolikom su se studioznošću Marx i Engels počeli baviti političkim i društvenim zbivanjem u ovoj zemlji, na koju su ranije gledali kao da je sva otelotvorena u caru samodršcu i njegovoj autokratskoj politici. Iza oficijelnih rasprava o oslobođenju seljaka Marx i Engels su nazirali značajne promene u privrednoj strukturi zemlje i mogućnosti masovnih i snažnih političkih pokreta. I zato u članku *Evropa u 1858. godini* (str. 529-532), u kome Engels govori o očekivanom političkom oživljavanju u Evropi posle perioda apsolutističke reakcije, čitamo i ove redove: «Od svih evropskih nacija Rusija je bila prva koja se probudila iz ove političke letargije . . . ovo buđenje političkog života obrazovnijih klasa puno je dobrih znamenja.» Još ranije, u junu 1858, Marx takođe vidi u Rusiji mogućnost saveznika revolucije u Evropi: «Postoji još jedna velika sila koja se pre deset godina snažno suprotstavila toku revolucije. Mislimo na Rusiju. Ovoga puta pod nje-

nim nogama se nalazi zapaljivo tlo, i jak vetar sa Zapada može iznenada da ga zapali« (str. 407).

Od ovih priloga posvećenih privrednoj krizi i njenim političkim odjecima u Evropi, jedva nešto manje prostora u ovom tomu zauzimaju Marxovi i Engelsovi članci o kolonijalnoj politici evropskih kapitalističkih zemalja i o nacionalnooslobodilačkim težnjama i borbama potlačenih naroda Istoka. U stvari, reč je uglavnom o Engleskoj na jednoj i Indiji i Kini, na drugoj strani.

Razlozi tolikog interesovanja za ova pitanja (posvećeno im je više od 40 članaka u ovom tomu) leže u stratejskom i privrednom značaju kolonijalnih poseda za održavanje ili jačanje moći najrazvijenijih kapitalističkih zemalja, ili — posmatrano s druge strane — u značaju i ulozi oslobodilačke borbe porobljenih naroda u slabljenju moći tih kapitalističkih zemalja i u stvaranju povoljnijih uslova za borbu naprednih i revolucionarnih snaga u njima. A upravo tih, pedesetih godina, javilo se nekoliko značajnih događaja koji su svedočili o jačanju oslobodilačkih težnji naroda na Istoku. Reč je o englesko-persijskom ratu 1856/1857, o drugom »opijumskom ratu« u Kini 1856-1858. i o ustanku u Indiji 1857-1859. godine.

Informišući u prvom redu američku javnost putem ovih članaka o zbivanjima na Istoku, Marx i Engels su nastojali da razotkriju ciljeve i metode osvajačke i pljačkaške politike, koja se često zaodevala plaštom tobožnje civilizatorske misije. Zavisno od okolnosti pribegavalo se prevarama, podmićivanju, zavađanju, provociranju ratova, nasilju ili fizičkom uništavanju. Kad je došla na red avganistanska kneževina Herat, koja je imala izuzetan geografsko-stratejski značaj na raspuću između Persije, Avganistana i Turkestana, Engleska se pojavila kao delilac pravde i zaštitnik Avganistanaca, s kojima je inače stalno bila u oštrom neprijateljstvu. U stvari, u trci Engleske i Rusije za prevlast u Aziji Herat je imao ključni položaj pa su i jedna i druga želele da se učvrste u njemu. Da bi obezbedila prilazak Heratu i njegovo posedovanje, Engleska je okupirala Bušir, glavnu luku u Persijskom zalivu i nekoliko ostrva u njemu. Ovaj rat sa Persijom se zbog nepovoljnih klimatskih uslova i zbog ustanka u Indiji završio doduše dosta brzo nekim kompromisnim ugovorom; Engleska je iz njega izvukla neke prednosti, ali je zbog metoda vođenja ovog kratkog rata u moralno-političkom pogledu dosta i izgubila. Uz nekoliko Marxovih članaka o ovoj ekspediciji anglo-indijskih trupa dao je i Engels jedan prilog sa detaljnom analizom vojno-stratejskih aspiracija i mogućnosti Rusije i Engleske u ovom regionu.

Mnogo širi registar metoda pritiska i ucenjivanja razvila je Engleska u vezi sa svojim vojnim i trgovinskim prodiranjem u Kinu. Decenijama jedan od najunosnijih artikala u trgovini s Kinom, a u isto vreme i najrazornije oružje u rukama Engleza, bio je opijum. Opijum se naveliko proizvodio u Indiji, a zatim je mimo zakonite trgovine, krijumčarenjem, uvožen u Kinu. Engleska vlada »se pravi da ništa ne zna o

krijumčarskoj trgovini opijumom i čak zaključuje ugovore koji je zabranjuju. A u svojstvu indijske vlade, ona nameće gajenje opijuma Bengalu na veliku štetu drugih produktivnih mogućnosti ove zemlje; ona primorava jedan deo indijskih seljaka da se bave gajenjem maka; drugi deo novčanim avansima stimulira na to; drži čvrsto u svojim rukama monopol nad celokupnom proizvodnjom ove ubitačne droge; uz pomoć čitave armije zvaničnih špijuna bdi nad njegovom proizvodnjom, nad isporukom na označena mesta, kuvanjem i pripremanjem za ukus kineskih mušterija, bdi nad njegovim pakovanjem u pakete specijalno prilagođene za pogodno krijumčarenje i, najzad, nad njegovom isporukom u Kalkutu, gde se prodaje na državnim licitacijama i preko državnih službenika predaje špekulantima da zatim pređe u ruke krijumčarima, koji ga nose u Kinu. Sanduk koji britansku vladu staje oko 250 rupija prodaje se u Kalkuti na aukciji po ceni koja varira od 1210 do 1600 rupija« (str. 448). U vezi s moralnom stranom ovog artikla, tj. u vezi s njegovim dejstvom kao droge, Marx citira reči nekog Engleza: »Trgovina robljem bila je u poređenju s ovom trgovinom bezazlena: Mi Afrikance nismo fizički uništavali jer je naš neposredni interes bio da ih održimo u životu; mi nismo izopačavali njihovu prirodu, nismo im kvarili duh, niti im razarali dušu. Ali trgovac opijumom ubija telo, pošto je izopačio, degradirao i razorio moralno biće ovih nesrećnih grešnika; on svakoga časa prinosi nove žrtve nezasisom Molohu, a engleski ubica i kineski samoubica se nadmeću pred njegovim oltarom.« Pišući svojih desetak članaka o ovom problemu, Marx izlaže i njegovu potresnu istoriju od sredine 18. veka do 1856-1858, kad je poveljen takozvani drugi opijumski rat. U oba opijumska rata radilo se o nasilnom otvaranju puteva u unutrašnjost Kine engleskoj trgovini i o sistematskom proširivanju prava engleskih građana i trgovaca. Povod se nalazio na isprobane načine: uvreda engleskih činovnika ili engleske zastave, zaštita imovine engleskih građana, nepoštovanje odredaba ovog ili onog ugovora kako ih Englezi tumače itd. Posle jednog od takvih beznačajnih povoda otvorena je bez objave rata ubitačna artiljerijska vatra na nezaštićen grad Kanton, razorene su i popaljene cele četvrti grada, pobijeno mnogo nevinih ljudi — i time oktobra 1856. otpočeo drugi opijumski rat. Marx i Engels u svojim člancima ne prate tok vojnih operacija — verovatno zbog nedostatka koliko-toliko pouzdanih informacija — ali ističu da su Englezi u ovom ratu, za razliku od ranijih, naišli ne samo na otpor regularne vojske — koji ni ranije ni sad, zbog razlike u naoružanju i organizovanosti vojnih jedinica, nije mogao biti uspešan — već na neprijateljsko raspoloženje stanovništva sa oblicima otpora svojstvenim pravim narodnim ratovima. Zbog toga i zbog velikih besputnih prostranstava Englezi su se ograničavali na operacije naoružanih brodova i na prodiranje duž vodenih puteva — od luke do luke. Zato su i vojnički rezultati ovih operacija, s obzirom na utrošeno vreme i sredstva, bili vrlo skromni. Rat je pod pritiskom događaja u Indiji završen juna 1858. ugovorom

u Tjencinu, u čijem su zaključivanju pored Engleske i Kine učestvovala i Francuska, Rusija i SAD. Ugovor je predviđao otvaranje novih luka i konzularnih predstavništava i time omogućavao proširivanje trgovine koja je po pravilu značila pljačkanje prirodnih bogatstva Kine. Imajući u vidu masovni seljački ustanak započet 1851, koji u unutrašnjosti zemlje još nije bio savladan, i aktivni otpor stanovništva prodiranju i naseljavanju stranaca, Engels završava svoj članak o Kini sledećim rečima: »Nesumnjivo je jedno: samrtni čas stare Kine približava se brzim koracima. Gradanski rat je već odvojio jug i sever Carstva . . . neće proći mnogo godina, a bićemo svedoci predratne borbe najstarijeg carstva u svetu i zajedno s tim radanja nove ere za čitavu Aziju« (str. 175).

Serijski članaka o Indiji grupisana je oko centralnog događaja toga vremena — velikog oružanog ustanka indijskog naroda protiv engleske kolonijalne vladavine. Ustanak je izbio u proleće 1857. i trajao sve do 1859. godine. Naravno, uzrok ustanka je bilo opšte nezadovoljstvo svih slojeva indijskog stanovništva bezobzirnim metodama kolonijalnog iskorišćavanja: preterano poresko opterećenje koje je vodilo krajnjem osiromašenju seljaštva i dobrog dela feudalaca koji nisu bili uključeni u sistem kolonijalne vlasti, političke aneksije koliko-toliko nezavisnih pokrajina, primena zlostavljanja i mučenja pri ubiranju poreza, opšti teror kolonijalnih vlasti, kao i nepoštovanje i grubo vredanje vekovnih tradicija i običaja domorodačkog stanovništva. Ustanak je počeo u indijskoj armiji, koju je sačinjavalo oko 200 000 domorodačkih vojnika (takozvanih sepoja) sa engleskim oficirima, a kontrolisala ju je dobro organizovana i dobro naoružana engleska armija od oko 40 000 ljudi. Pošto je većina evropskih vojnika i oficira bila angažovana u operacijama u Persiji i Kini, kontrola sepojskih jedinica u Bengalu je oslabila, pa je bio dovoljan i neznatan povod da opšte nezadovoljstvo velikih azijskih naroda nađe sebi oduška u oružanom ustanku. Počelo je podmetanjem požara, pobunama i ubijanjem evropskih oficira sad u jednoj sad u drugoj vojnoj jedinici, a zatim je pokret nezadovoljstva pre-rastao u masovni, opštenarodni ustanak u nekoliko severnih i centralnih pokrajina Indije, u kome su prvi put zajedno nastupali Indusi i Muslimani, pripadnici svih slojeva domaćeg stanovništva, na čijem su uzajamnom antagonizmu Englezi inače već više od jednog veka zasnivali svoju vladavinu.

Iako je imao masovne razmere, ustanak nije imao organizovan karakter, već se širio stihijno, kao požar, prelazeći u toku gotovo pune dve godine iz jedne pokrajine u drugu, pa i kad je plamsao istovremeno u više pokrajina i držao oslobođene ogromne teritorije, nije bilo ni jedinstvenog vođstva ni uzajamne veze i koordinacije dejstava. To je omogućavalo Englezima da vreme koriste za sredivanje svojih snaga, da dovedu pojačanja i da nadmoćnom organizacijom i nadmoćnim naoružanjem gase žarišta ustanka jedno za drugim, koristeći se pri tom, naravno, i razbijanjem koliko-toliko postignutog jedinstva usta-

nika pridobijanjem sad jedne sad druge verske ili etničke grupacije, sad ovog sad onog sloja stanovništva.

Marx i Engels su u svojim člancima detaljno pratili tok ovog ustanka. Otkrivali su njegove prave uzroke i pobijali oficijelne teze o ustanku kao sporadičnim pobunama u pojedinim vojnim jedinicama i o njihovoj ograničenosti na pripadnike određenih muslimanskih verskih zajednica itd. Marxovi prilozi se većim delom odnose na unutrašnje indijske prilike — istoriju i strukturu indijskog društva, međusobne odnose pojedinih društvenih slojeva i verskih grupacija, položaj seljaštva, metode engleske vladavine itd., a Engels prati tok vojnih operacija, ukazuje na iskorišćene i neiskorišćene strategijske i taktičke mogućnosti ustanika, na podvige jedinica i individualna herojstva i, na kraju, na uzroke neuspeha ustanka u vojničkom pogledu. Uz feudalnu rascepanost zemlje, etničku i religijsku šarolikost, izdaju pojedinih lokalnih velikaša, Engels glavne uzroke neuspeha vidi u odsustvu centralnog političkog i vojnog rukovodstva, u odsustvu oblika gerilsko-partizanskog ratovanja, u slaboj opremljenosti i neorganizovanom snabdevanju ustaničkih vojnih jedinica.

Ocenjujući krajnje rezultate ustanka, Marx i Engels ističu mržnju porobljenih naroda prema kolonijalnim osvajačima koja je u ustanku došla do izražaja i koja je, i pored vojničkog poraza ustanika i okrutnih mera odmazde prema svim slojevima indijskog stanovništva, prisilila engleske kolonijalne gospodare da promene metode vladavine i da u iskorišćavanju ljudi i prirodnih bogatstava indijske zemlje izbegavaju direktno nasilje i pljačku.

Posmatrani u celini, članci u ovom tomu daju niz slika iz evropske istorije onog perioda koji je činio uvod u kraj decenije u kojoj je evropska buržoazija u pobedama u industriji tražila kompenzaciju za svoje političke poraze, a u individualnom bogatstvu kompenzaciju za svoju kolektivnu nemoć (Engels), da bi na kraju te decenije, ekonomski i društveno ojačana, ponovo zatražila za sebe mesto na političkoj pozornici sveta. U tom momentu još nije bila svesna da za njom na pozornicu stupa i radnička klasa, koja će joj u godinama koje dolaze podneti svoje nenaplaćene račune iz 1848. Na širokim prostorima daleko od Evrope, toj istoj buržoaziji je kratkotrajni ali zloslutni otpor »zaostalih« naroda ukazao na granice njene moći još pre nego što je svojom nogom stupila u sve »neispitane« delove sveta. Slike toga procesa u godinama 1856-1859. Marx i Engels su dali sa uverljivošću naučnika, živošću briljantnih publicista i sa strašću angažovanih boraca.

GLIGORIJE ERNJAKOVIĆ

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

DELA

APRIL 1856 – JANUAR 1859

The People's Paper.

LONDON, SATURDAY, APRIL 14, 1856

Karl Marx

Govor na proslavi lista »The People's Paper« održan u Londonu 14. aprila 1856.⁽¹⁾

Takozvane revolucije od 1848. godine bile su samo neznatne epizode, beznačajne pukotine i naprsline u tvrdoj kori evropskog društva. Ali one su otkrile bezdan. Ispod na izgled čvrste površine one su ukazale na uzburkani okean, kome je bilo dovoljno da se pokrene da bi razbio u paramparčad cele kontinente sastavljene iz tvrdih stena. Bučno i zbrkano one su objavile oslobođenje proletarijata — tajnu 19. veka i tajnu revolucije ovog veka.

Doduše, ova socijalna revolucija nije bila nikakva novina pronađena 1848. godine. Para, elektricitet i automatska predilica bili su neuporedivo opasniji revolucionari nego i sami građani Barbès, Raspail i Blanqui. No, iako atmosfera u kojoj živimo pritiska svakog od nas snagom od 20 000 funti, zar vi to osećate? Nimalo više nego što je evropsko društvo pre 1848. godine osećalo revolucionarnu atmosferu koja ga je okružavala sa svih strana.

Postoji velika činjenica karakteristična za naš 19. vek, činjenica koju ne sme poricati nijedna stranka. S jedne strane, probudene su i oživljene industrijske i naučne snage o kojima se nije slutilo ni u jednoj prethodnoj epohi ljudske istorije. S druge strane, vidni su znaci opadanja koji daleko prevazilaze sve u istoriji zabeležene užase poslednjeg doba Rimske Imperije.

U naše vreme sve je, izgleda, bremenito svojom suprotnošću. Vidimo da mašine koje imaju čudesnu snagu da skraćuju i čine plodnijim čovečiji rad donose ljudima glad i iscrpljenost. Usled nekakvih neobičnih, neshvatljivih čarolija, novi, do sada nepoznati izvori bogatstva pretvaraju se u izvore nemaštine. Pobede tehnike kao da su kupljene cenom moralnog srozavanja. Istim tempom kojim čovečanstvo potčinjava sebi prirodu čovek postaje rob drugih ljudi ili pak rob svoje sopstvene podlosti. Čak i čista svetlost nauke ne može, po svemu sudeći, da sija drukčije do na mračnoj pozadini neznanja. Sva naša otkrića i sav naš napredak kao da materijalne snage obdaruju in-

telektualnim životom, dok čovečiji život zaglupljuju, svodeći ga na običnu materijalnu snagu. Ovaj antagonizam između savremene industrije i nauke s jedne strane i savremene nemaštine i opadanja s druge strane, antagonizam između proizvodnih snaga i društvenih odnosa naše epohe, predstavlja opipljivu, neizbežnu i neospornu činjenicu. Neke stranke možda jadicuju zbog ovoga; druge možda žele da se izbave od savremene tehnike da bi se samim tim izbile od savremenih konflikata. Ili možda uobražavaju da se tako značajan napredak u industriji neminovno mora dopuniti isto tako značajnim nazadovanjem u politici. Mi, pak, nismo u zabludi u pogledu prirode tog promućurnog duha koji se stalno ispoljava u svim tim protivrečnostima. Mi znamo da je novim snagama društva, da bi pravilno dejsvovala, potrebno samo jedno: njima moraju ovladati novi ljudi, a ti novi ljudi su radnici. Radnici su isti takav pronalazak novog doba kao i mašine. U pojavama koje dovode u zabunu buržoaziju, aristokratiju i zlosrećne proroke nazadovanja prepoznajemo našeg valjanog prijatelja Robina Drugara^[2], staru krticu, koja ume tako brzo da rije pod zemljom, tog vrlog minera — revoluciju. Engleski radnici su prvenci savremene industrije. I oni, zacelo, neće poslednji doći u pomoć socijalnoj revoluciji, tvorevini ove industrije — revoluciji koja znači oslobođenje njihove sopstvene klase u celom svetu i koja ima isto tako univerzalni karakter kao i dominacija kapitala i ropstvo najamnog rada. Poznato mi je kakvu je herojsku borbu vodila engleska radnička klasa od sredine prošlog stoleća, borbu koja još nije dovoljno slavna stoga što su je buržoaski istoričari ostavljali u senci i prećutkivali. Radi odmazde za zlodela vladajućih klasa u Nemačkoj je u srednjem veku postojao tajni sud, takozvani »Femgericht«. Kad bi na nekoj kući bio nacrtan crveni krst, ljudi su znali da je njenog vlasnika osudio »Fem«. Sada su svi domovi Evrope obeleženi tajanstvenim crvenim krstom. Sama istorija je sada sudija, a izvršilac njene presude je proleter.

Prvi put objavljeno u listu
»The People's Paper«,
br. 207 od 19. aprila 1856.

Karl Marx

Gornji dom i spomenik vojvodi od Yorka

Upravo u vreme kad je lord John Russell, to

»seme trave kržljavice«^[5],

zabavljao Donji dom jednim od svojih smešnih patuljastih planova za prosvjećivanje gorostasa po imenu narod, njegova sabraća u Gornjem domu su prikazala očiglednim primerom prosvćenost upravljača Velike Britanije nebeskog porekla. Predmet njihove debate bio je izveštaj odbora Donjeg doma koji je predlagao da se sa trga Vaterlo ukloni spomenik vojvodi od Yorka u interesu tog kraja grada. Markiz Clanricarde je tom prilikom rekao da je

»vojvoda od Yorka ne samo znamenit po svom visokom poreklu nego je učinio velike usluge kruni i zemlji vršeci svoj poziv . . . Nisu samo njegovi bliski prijatelji žalili njegovu smrt, žalost je bila opšta. Svi su se udružili da posvedoče s kakvom je revnošću ispunjavao poverene mu dužnosti«.

Po mišljenju markiza Lansdowne-a,

»nije se smeo tako lakomisleno uklanjati ili premeštati spomenik podignut samo nekoliko godina ranije u spomen tako slavnog čoveka, koga svi uvažavamo«.

Aberdeen, ovaj tan^[4] koji je toliko lutao po svetu, nazvao je spomenik »nekom vrstom *svetinje*«. Grof Malmesbury u potpunosti se »saglasio sa izjavama plemenitog grofa, koje bi se mogle smatrati izrazom naših osećanja prema ovom slučaju«.^[6]

Osvrnimo se i mi na život kraljevskog heroja koga je Gornji dom tako kanonizirao.

Najznačajniji događaj u životu vojvode od Yorka — njegov dolazak na svet — zbio se 1763. godine. Dvadeset šest godina docnije pošlo mu je za rukom da na svoju ličnost privuče pažnju celog sveta time što se odrekao zadovoljstva momačkog života i oženio se. Anti-jakobinski rat pružio je presvetlom princu povoljnu priliku da po-

stane presvetli vojskovođa. Ako je engleska armija redovno trpela poraze za vreme njegovog naveki proslavljenog flandrijskog pohoda i njegovog ne manje slavnog helderskog pohoda⁶⁾, ona je ipak stalno nalazila utehu u tome što se njen kraljevski komandant svaki put vraćao kući zdrav i čitav. Svima je poznato kako je vešto umakao od Houchard-a kod Hondshuta i kako je njegova opsada Denkerka u izvesnoj meri nadmašila opsadu Troje. Slava koju je stekao u flandrijskom pohodu bila je tako velika da je Pitt, iz zavisti zbog vojvodinih lovorika, naterao ministra vojnog Dundasa da pošalje njegovom kraljevskom visočanstvu depešu sa hitnim uputstvom da se vrati kući, da pričuva svoju ličnu hrabrost za opasnija vremena i da se seti drevne izreke Fabiusa: *famae etiam jactura facienda pro patria*¹. Nekom oficiru po imenu Cochrane Johnstone, na koga ćemo se, uzgred budi rečeno, još vratiti, naloženo je da ove depeše dostavi i, kako kaže jedan pisac koji je živeo u tim minulim vremenima,

«Johnstone je ovaj nalog izvršio tako brzo i odlučno da je izazvao divljenje cele armije»⁷⁾.

Još veći od vojvodinih ratnih podviga za vreme tog istog pohoda pokazali su se njegovi podvizi na finansijskom polju, jer je spasonosni požar na svakom intendantskom skladištu jednom zauvek dovodio u red račune svih njegovih intendantata, preduzimača i snabdevača. Bez obzira na ove uspehe, godine 1799. ponovo nalazimo njegovo kraljevsko visočanstvo na čelu helderske ekspedicije, koju je britanska štampa, pod očitim Pittovim pokroviteljstvom, prikazivala kao običan praznični izlet, pošto se smatralo kao nezamišljivo da armija od 45 000 ljudi, podržana iz pozadine jednom eskadrom koja je gospodarila u Zojderskom zalivu i kojoj je stajao na čelu izdanak kraljevske dinastije Braunschweiga, neće već samom svojom pojavom razbiti kojekakav ološ od 20 000 Francuza

«pod komandom tipografskog učenika iz Limuzena, nekakvog Brune-a, koji je vojno i političko obrazovanje dobio u dvoranama za loptanje iz vremena francuske revolucije».

Medutim, tipografski učenik iz Limuzena, sa grubim cinizmom urođenim tim jakobinskim generalima, imao je drskosti da potuče do nogu njegovo kraljevsko visočanstvo svaki put kad bi se desilo da se sukobi s njim; a kad je njegovo kraljevsko visočanstvo, došavši do zaključka da je za mnogo veću pohvalu živeti na korist svoje domovine nego umreti za nju, uložio sve napore da se vrati u Helder, Brune se pokazao toliko neučtiv da ga nije pustio dokle god vojvoda nije potpisao čuvenu Alkmarsku kapitulaciju⁸⁾, u kojoj se obavezao da će pustiti osam hiljada francuskih i holandskih mornara koji su se tada nalazili u zarobljeništvu u Engleskoj.

¹ Čak se i slava mora žrtvovati za otadžbinu.

Zasitivši se pohoda, vojvoda od Yorka je razborito blagoizvoleo pristati da njegovo ime bude izvesno vreme obavijeno tamom neizvesnosti, što je uobičajeno za commander-in-chief at the Horse Guards.^[9] Ali i ovde se obreo na čelu odeljenja koje je koštalo narod 23 miliona funti sterlinga godišnje i koje mu je davalo apsolutnu vlast, podložnu jedino kraljevoj kontroli, da unapređuje ili ražaluje koliko mu je volja štabnih i ostalih oficira, kojih je bilo oko 12 000.

Njegovo kraljevsko visočanstvo nije propustilo priliku da pri svoji sebi veoma značajan udeo u društvenoj zahvalnosti za svoja prosvetečna opšta naređenja o uklanjanju queues¹ kod svih redova i podoficira; o dodavanju sundera njihovoj opremi radi održavanja čistoće njihovih glava; o ravnanju nadesno i nalevo; o marševskom i paradnom koraku; o smicanju i razmicanju strojeva; o zahodaenju i okretanju stroja; o zapinjanju puške i povlačenju oroza; o šišanju kose i čišćenju kamašni; o glačanju oružja i opreme; zbog toga što je snažne grudi Johra Bulla stegao tesnim koporanom i njegovu tupu glavu krunisao austrijskom kapom a njegova široka leđa obukao u ružni šinjel — i zbog drugih isto tako važnih stvari koje čine sadržinu podoficirske nauke. Istovremeno je ispoljio natprosečne sposobnosti stratega i taktičara u unutrašnjem ratu protiv pukovnika Cochrane-a Johnstone-a, onog oficira kome je Pitt u svoje vreme naložio da prekine pobedonosni pohod vojvode od Yorka u Flandriji. Johnstone, 1801. godine pukovnik 8. zapadnoindijskog puka (crnaca) i guverner ostrva Dominik, pozvan je u Englesku zato što je u ovom puku izbila pobuna. On je optužio Johna Gordona, majora njegovog puka, koji je neposredno komandovao pukom u vreme kad je došlo do pobune. Taj major Gordon, isto tako kao i pukovnik Gordon, vojvodin sekretar, pripadao je otmenoj porodici Gordonovih što je snabdela svet velikim ljudima poput Gordona koji je zamesivo Jedrenski ugovor o miru^[10], poput svetske lualice tana Aberdeena i njegovog ne manje poznatog sina pukovnika Gordona, čije ime budi sećanje na Krim. Na taj način vojvoda od Yorka je imao da se osveti ne samo klevetniku Gordonovih, nego, pre svega, onome koji mu je dostavio škakljivu depešu. Bez obzira na svu upornost pukovnika Johnstone-a, John Gordon se pojavio pred vojnim sudom tek januara 1804. godine. Mada je sud ocenio njegovo držanje kao nezakonito, kažnjivo lakomisleno i za svaku osudu, vojvoda od Yorka mu je ostavio platu u punom iznosu kao i njegov raniji čin; zato je oktobra 1803. precrtao iz spiska predloženih za unapređenje u čin general-majora^[11] ime pukovnika Johnstone-a, tako da je ovaj u tom spisku video imena oficira mladih od sebe po činu, koji su imali prednost. Na svoju žalbu vojvodi Johnstone je posle devet nedelja, 10. decembra 1803. godine, dobio odgovor od njegovog kraljevskog visočanstva da njegovo ime nije bilo uključeno u spisak predloženih za unapređenje u generalski čin zato što su »protiv njega pokrenute

¹ perčina

optužbe čija osnovanost još nije proverena«. Više Johnstone ništa nije mogao postići sve do 28. maja 1804. godine, kad je doznao da je major Gordon izneo optužbe protiv njega. Sudeње Johnstone-u je odlagano od jednog sudskog zasedanja do drugog, pošto se vojni sud nadležan da razmatra njegov predmet selio čas u Kenterberi čas u Čelzi, te je suđenje održano tek marta 1805. godine. Johnstone-a je sud potpuno opravdao i rehabilitovao, i on se ponovo obratio s molbom da bude uključen u spisak za unapređenje, ali 16. maja 1805. godine njegovo kraljevsko visočanstvo ga je odbilo. 28. juna general Fitzpatrick, jedan od članova Foxove *koterije*^[12], izjavio je u parlamentu da u interesu Johnstone-a, čije je nepravedno tretiranje *»izazvalo žestoku uzbunu u celoj armiji«*, predlaže da u početku narednog zasedanja parlament ovoj stvari posveti posebnu sednicu. Naredno zasedanje je počelo, a Fitzpatrick, dotle pretvoren u ministra vojnog, objavio je iz ministarske klupe da neće podneti predlog kojim je ranije pretio. Izvesno vreme posle toga ovog ministra vojnog — čoveka koji u životu nije omirisao barut niti očima video neprijatelja, koji je dvadeset godina pre toga prodao svoju dužnost komandira čete^[13] i od toga doba nije ni jedan jedini dan služio u vojsci — vojvoda od Yorka je postavio na čelo puka; na taj način Fitzpatrick-ministar vojni je bio dužan da prima raporte Fitzpatricka-pukovnika. Takvim ratnim lukavstvima pošlo je za rukom vojvodi od Yorka da savlada pukovnika Johnstone-a i time dokaže svoj strategijski talent.

Da je vojvoda, bez obzira na izvesnu tupavost, naslednu u slavnoj braunšvajgskoj dinastiji, bio na svoj način vešt momak, dovoljno dokazuje činjenica što se nalazio na čelu *»domaće vlade«* George-a III — uskog porodičnog saveta — kao i dvorske stranke poznate pod imenom *»kraljevi prijatelji«*^[14]. To dokazuje okolnost što se pored godišnjeg dohotka od 61 000 funti sterlinga dovio da pod vidom zajma iscedi od vlade 54 000 funti sterlinga a da ipak ne plati privatne dugove i pored toga što mu je državni kredit stavljen na raspolaganje. Za izvršenje ovakvih podviga neophodan je zaista dovtljiv um. Pošto je svima poznato kako *»mnoge poglede privlače visoki činovi i položaji«*¹, lako je razumeti zašto se Grenville-ova vlada nije stidela da predloži njegovom kraljevskom visočanstvu da ga oslobodi nekih drugostepenih dužnosti vezanih za njegov položaj, pri čemu bi ovo oslobođenje, kako se sa žalošću ističe u jednom pamfletu koji je vojvoda platio^[15], svelo ulogu vrhovnog komandanta prosto na nulu. Treba primetiti da je u istoj vladi služio kao njen član i Lansdowne pod imenom lorda Henryja Pettyja. Ova vlada je pretila da će slavnog ratnika opteretiti ratnim savetom, uveravajući lažno da će *»zemlja«* propasti ako neiskusnom vrhovnom komandantu ne bude dodeljena grupa oficira. Ova klika dostojna prezira tako je navalila na vojvodu da je zahtevala ispitivanje njegove delatnosti u glavnom štabu engle-

¹ Shakespeare, *Ravnom merom*, četvrti čin, scena prva (parafraza).

ske armije. Srećom, ovu intrigu Grenville-ove stranke okončalo je neposredno mešanje ili, bolje reći, naređenje George-a III, koji je i pored svog opštepoznatog idiotizma imao dovoljno pameti da oceni genijalnost svog sina.

Godine 1808. preuzvišeni vojskovođa, pobuđen osećanjem neustrašivosti i rodoljublja, počeo je uporno da traži komandu nad britanskim trupama u Španiji i Portugaliji. No u tom trenutku ispoljila se neobično bučno, neuviđavno i gotovo nepristojno opšta bojazan koja je obuzela mase da se Engleska u tako kritičnom času ne može lišiti usluga takvog komandanta u zemlji. Ukazivali su mu na njegove ranije neuspehe u inostranstvu, savetovali da prištedi snage za borbu protiv unutrašnjeg neprijatelja i da se pričuva mržnje javnosti. Bez ikakvog kolebanja, velikodušni vojvoda je naredio da se izda brošura da bi dokazao svoje nasledno pravo da bude potučen u Portugaliji i Španiji isto tako kao što su ga potukli u Flandriji i Holandiji. Ali avaj! »The Morning Chronicle«^[16] tih dana piše:

»Dobro je poznato da u danom slučaju postoji potpuna saglasnost mišljenja vlade i naroda, vladajuće stranke i opozicije.«

Jednom reći, izgleda da su priče o naimenovanju vojvodinom pretile Engleskoj pravim rusvajem. Tako u jednom od londonskih nedeljnih listova toga doba ^[17] čitamo:

»Razgovori na tu temu vode se ne samo po gostionicama, kafanama, pijacama, na ulicama i uobičajenim mestima gde se okupljaju zakleti spletkaroši. Ovi razgovori su prodrli u sve privatne kuće, oni su postali svakodnevna hrana za ručkom i čajem; ljudi su jedni druge zaustavljali na ulici da porazgovaraju o odlasku vojvode od Yorka u Španiju; čak se i nestrpljivi Londonac zadržava na putu za berzu da se raspita da li je stvarno tačno da vojvoda od Yorka namerava da ide u Španiju. Ma to nije ništa! — čak se u pripratama seoskih crkava, među političarima u seljačkom odelu čiji razgovori o društvenim pitanjima retko idu dalje od neposrednih poreza, može videti kako se desetine lica primiču gotovo sasvim uz govornika da bi doznali da li će vojvoda od Yorka zaista biti upućen u Španiju.«

Očigledno je, dakle, da se uprkos svim staranjima vojvodinih zavidljivih hulitelja pokazalo da je nemoguće prikriti od sveta njegove ranije podvige. Kakvo zadovoljstvo mora preživljavati jedan jedini čovek, videći da cela zemlja misli samo o tome kako bi ga zadržala kod kuće! I vojvoda je, razume se, ogromnim naporom svog plemenitog uma stišao svoj ratnički plam i mirno ostao u glavnom štabu engleske armije.

Pre nego što pređemo na najblistaviji period ovog monumentalnog života, moramo prekinuti našu pripovest i primetiti da su vojvodu još 1806. godine u potpunosti i javno ocenili verni podanici njegovog oca. U svom listu »The Political Register« Cobbett piše te godine:

»On se samo time proslavio što je bežao od neprijatelja i pokrivaio sramom englesko oružje; poluidiot, on je istovremeno bio ispunjen najgnusnijom luka-

vošću; podjednako se isticao ženskom slabošću i satanskom okrutnošću, nadmenošću i podlošću, rasipništvom i pohlepnošću. Dobivši vlast nad armijom, upropašćavao je povereni mu posao, i koristeći se svojim položajem, sramno je pljačkao narod, čija mu je odbrana stavljena u zadatak za veliku platu. Pošto je prethodno potkupio i zaplašio sve koji bi ga, po njegovom mišljenju, mogli izobličiti, on je pustio na volju svojim mnogobrojnim i oprečnim porocima i postao predmet makar i potmule ali opšte mržnje.»

Dvadeset sedmog januara 1809. godine pukovnik Wardle je podneo predlog Donjem domu da se

«obrazuje komisija koja će ispitati delatnost vrhovnog komandanta u vezi s unapređivanjem u više činove i s premeštajima u armiji».

U svom govoru, lišenom svake obazrivosti, detaljno je nabrojao sve činjenice kojima je mogao obrazložiti svoj predlog, naveo imena svih svedoka koje je mogao pozvati radi potvrde iznesenih činjenica, i optužio obožavanog heroja sadašnjeg Doma lordova zato što njegova ljubavnica, neka gđa Clarke, ima vlast da unapređuje u sve vojne činove, što isto tako odlučuje i o premeštajima u armiji, što se njen uticaj prostire i na naimenovanja u štabu armije, što raspolaže pravom da uvećava oružane snage zemlje, što iz svih tih izvora ona dobija izvesnu novčanu nagradu, što je vrhovni komandant ne samo tajni saučesnik svih njenih nagodbi, što se ne samo koristi njenim novčanim sredstvima i tako čuva sopstvenu kesu, nego je čak pokušao i sam, iskorišćavajući njene metode, da izvuče prihode za sebe lično pored onoga što je dobijala gospođa Clarke. Ukratko, pukovnik Wardle je tvrdio da preuzvišeni vojskovođa ne samo izdržava svoju ljubavnicu na račun britanske armije nego i dopušta da ona, sa svoje strane, izdržava njega. Saslušavši ovaj predlog, Donji dom je doneo odluku da se saslušaju svedoci. Saslušavanje je trajalo do 17. februara i tačku po tačku potvrdilo nemilosrdne optužbe pukovnika Wardle-a. Bilo je dokazano da se u stvari glavni štab engleske armije nalazi ne u Whitehall-u⁽¹⁸⁾ nego u rezidenciji gđe Clarke u Gloucester streetu, gde je ona imala velelepnu kuću, mnoštvo kočija i mnogobrojno osoblje sastavljeno iz livrejisanih lakeja, svirača, pevača, glumaca, igrača, parazita, podvodača i podvodačica. Taj svoj lični glavni vojni štab preuzvišeni vojskovođa je stvorio 1803. godine. Mada takvu kuću nije bilo moguće izdržavati ni sa 20 000 funti sterlinga godišnje — a sem nje postojala je još i letnja rezidencija u Wybridge-u — iskazima svedoka je utvrđeno da iz vojvodinog džepa gđa Clarke nikad nije dobijala više od 12 000 funti sterlinga godišnje, iznos jedva dovoljan za plate posluzi i za kupovinu livreja. Ostala sredstva gđa Clarke je dobijala od trgovine na veliko poveljama za oficirske činove, čije je dobijanje sada zavisilo od ženske suknje. Donjem domu je u pismenom obliku podnesen cenovnik gđe Clarke. Dok uobičajena cena za čin majora iznosi 2600 funti sterlinga, gđa Clarke ga je prodavala za 900; čin kapetana je davala za 700 funti sterlinga umesto ustanovljenih 1500

itd. U Sitiju je čak postojao naročiti ured za prodaju činova po tim istim sniženim cenama, i glavni zastupnici tog ureda su izjavili da su punomoćnici moćne miljenice. Svaki put kad se žalila na novčane teškoće vojvoda joj je govorio »da ona ima povoljniji položaj nego kraljica i da to treba da iskoristi«. U jednom slučaju je revnosni vrhovni komandant kaznio nekoga smanjenjem plate za polovinu, jer to lice nije htelo da ispuni nečasni ugovor sa njegovom ljubavnicom; drugi put je prisvojio sebi svotu od 5000 funti sterlinga; jednom je opet, na nastojanje gđe Clarke, dao nekolicini dečaka koji još nisu završili školu čin poručnika i postavio za vojne lekare ljude od kojih nikad nije zahtevano da napuste privatnu praksu i da se jave u svoje čete. Nekakav pukovnik French dobio je od gđe Clarke »službeno pismo«, to jest ispravu koja mu je davala ovlašćenje da regrutuje u armiju 5000 vojnika. U vezi s tim između vojvode i njegove ljubavnice vodio se sledeći dijalog, koji je naveden pred Donjim domom:

Vojvoda: G. French mi stalno dosaduje s tim regrutovanjem. Većito moljaka nešto za sebe. Kako se ponaša prema tebi, mila moja?

Gđa Clarke: Osrednje, ne baš najbolje.

Vojvoda: E pa neka se taj French pripazi, inače ću brzo svršiti s njim i s njegovim regrutovanjem.

Bilo je takođe podneseno nekoliko pisama preslavnog vojvode, u kojima su se ljubavni izlivi mešali sa merkantilno-vojnim pogodbama. Jedno od njih, od 4. avgusta 1803. godine, počinje ovako:

»Ne nalazim reči da svojoj preslatkoj, svojoj dušici, izrazim koliko mi je uživanje pričinilo njeno milo, njeno dražesno pismo i kako duboko osećam svu nežnost koju mi ona u njemu iskazuje. Milion, milion puta hvala na tome, anđele moj.«

Pošto smo se upoznali s ovim uzorom vojvodinog stila, ne treba da se čudimo što su učena gospoda iz oksfordskog koledža Saint John uručila njegovom kraljevskom visočanstvu diplomu doktora prava. Ne zadovoljavajući se trgovinom vojnim činovima, ovaj ljubavni par je došao na misao da trguje i postavljenjima za biskupe i dekane.

Razjasnile su se još neke činjenice, ne manje laskave za slavni izdanak braunšvajgske dinastije, na primer da je oficir po imenu Dowler niz godina bio ljubavnik gđe Clarke i da je ona s njim pokušavala da zaboravi razdražljivost, gnušanje i odvratnost koje je osećala u vojvodinom društvu.

Vojvodini prijatelji, koji su njegovog anđela nazvali »nepoštenom i bestidnom ženom«, nastojali su da u opravdanje svog nežnog pedesetogodišnjeg junošće, već dvadeset godina oženjenog, navedu svemoćnu snagu strasti. Međutim, ova strast, uzgred budi rečeno, nije smetala vojvodi da sedam meseci posle raskida sa gđom Clarke prestatane da joj plaća godišnju novčanu pomoć o kojoj su se sporazumeli, a kad su njeni zahtevi postali naročito uporni, da joj pripreti sramnim

stubom i zatvorom. Upravo je ova pretnja i poslužila kao neposredni povod za otkrića gđe Clarke pukovniku Wardle-u.

Bilo bi zamorno zadržavati se na svim sednicama Donjeg doma sa svim prljavim pojedinostima koje su tamo iznošene ili komentarisati ponizno pismo viteškog vojvode od 23. februara (1809. godine), u kome se on svečano kune Donjem domu »čaću princa« da ništa ne zna čak ni o onome što je dokazano na osnovu pisama napisanih njegovom sopstvenom rukom. Biće dovoljno reći da je general Ferguson izjavio u Donjem domu da neće »služiti na čast armiji ako vojvoda ostane na svom položaju«; da je 20. marta ministar finansija g. Perceval objavio da je vojvoda podneo ostavku, posle čega je Donji dom usvojio rezoluciju koju je predložio lord Althorp i u kojoj se kaže da »pošto se njegovo kraljevsko visočanstvo vojvoda od Yorka odrekao komandovanja armijom, Donji dom ne smatra za potrebno da dalje išta preduzima« itd. Lord Althorp je motivisao svoj predlog željom da se

»vojvodina izjava o ostavci unese u zapisnik Donjeg doma kako bi se istaklo da je vojvoda zauvek proigrao poverenje zemlje i da, prema tome, ne treba da se nada da će se ikada ponovo vratiti na položaj koji je zauzimao«.

Pukovnika Wardle-a su u znak priznanja za njegove smele korake protiv vojvode zasipali izjavama zahvalnosti; sve grofovije, veliki i mali gradovi i opštine Velike Britanije slali su mu poruke blagodarnosti.

Jedan od prvih akata regentstva princa od Walesa — docnije George-a IV — bio je vraćanje vojvode od Yorka na dužnost vrhovnog komandanta 1811. godine; valja reći da je ovaj prvi korak veoma tipičan za celu vladavinu ovog preuzvišenog Kalibana^[19], koji je prozvan prvim džentlmenom Evrope zato što je bio poslednje ništavilo ljudskog roda.

I eto tog vojvodu od Yorka, čiji bi spomenik dostojno krasio dubrište, markiz Clanricarde naziva »istaknutim vrhovnim komandantom«, a lord Lansdowne »slavnom, svuda uvaženom ličnošću«; ta ista ličnost je, po rečima grofa Aberdeena, ovekovečena u »osveštanom spomeniku« — jednom reći, on je andeo čuvar Gornjeg doma. Doista, vernici dostojni svog sveca.

Naslov originala:

The House of Lords and the Duke of York's Monument

Napisano oko 25. aprila 1856. god.

Prvi put objavljeno u listu

•The People's Papers,

br. 208 od 26. aprila 1856. g.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Sardinija^[20]

Istorija savojske dinastije može se podeliti na tri perioda: prvi, kad se ona uzdiže i proširuje svoje posede, zauzimajući dvosmislen stav između gvelfa i gibelina, između italijanskih republika i Nemačkog Carstva; drugi, kad napreduje, prelazeći čas na jednu čas na drugu stranu u ratovima između Francuske i Austrije^[21]; i poslednji, kad se stara da iskoristi borbu između revolucije i kontrarevolucije koja je obuhvatila ceo svet, kao što je u svoje vreme iskorišćavala antagonizam naroda i dinastija. U sva ta tri perioda dvosmislenost je stalna osovina oko koje se okreće politika ove dinastije, te je prirodno što su rezultati do kojih takva politika dovodi neznatni po razmerama i sumnjivi po karakteru. Vidimo kako krajem prvog perioda, jednovremeno sa obrazovanjem velikih monarhija u Evropi, savojska dinastija stvara malu monarhiju. Krajem drugog perioda Bečki kongres joj je izvoleo ustupiti Djenovsku Republiku, u vreme kad je Austrija progutala Veneciju i Lombardiju, a Sveta Alijansa je zapušila usta svim drugorazrednim državama ma kako se one zvale. Najzad, u toku trećeg perioda Pijemont dobija dopuštenje da se pojavi na Pariskom kongresu, sastavlja memorandum protiv Austrije i Napulja^[22], daje mudre savete papi, prima snishodljive pohvale od Orlova, njegove ustavne težnje nalaze podsticaj u *coup d'état*¹, a njegovi snovi o hegemoniji u Italiji dobijaju podršku onog istog Palmerstona koji je tako uspešno izdao Pijemont 1848. i 1849. godine^[23].

Kod predstavnika Sardinije i te kako je pogrešna misao da se tobože konstitucionalizam, čiju agoniju oni mogu u ovom trenutku svojim očima pratiti u Velikoj Britaniji i čije su bankrotstvo otkrile revolucije 1848. i 1849. godine dokazavši da je on podjednako nemoćan kako protiv kraljevskih bajoneta tako i protiv narodnih barikada — da se tobože taj isti konstitucionalizam danas sprema ne samo da proslavi svoj *restitutio in integrum*² na pijemontskoj sceni nego čak i da postane pobednička snaga. Slična misao je mogla ponići samo kod velikih ljudi male države. Za svakog nepristrasnog posmatrača je neosporno ovo: ako je Francuska velika monarhija, Pijemont mora ostati mala monarhija, ako u Francuskoj vlada carski despotizam, postojanje Pijemonta će u najboljem slučaju zavisiti od njegove milosti, i ako Fran-

¹ državni udar — ² ponovno uspostavljanje u celini

cuska postane prava republika, pijemontska monarhija će iščeznuti i pretopiti se u italijansku republiku. Sami uslovi od kojih zavisi postojanje sardinske monarhije sprečavaju ostvarenje njenih častoljubivih ciljeva. Ona može igrati ulogu oslobodioca Italije samo u doba kad revolucija bude ugušena u Evropi, a kontrarevolucija potpuno zavlada u Francuskoj. Pod takvim uslovima ona može pomišljati na preuzimanje vodeće uloge u Italiji kao jedina italijanska država sa progresivnim stremljenjima, sa zavičajnom dinastijom i nacionalnom armijom. Ali upravo zbog ovih uslova ona se nalazi, s jedne strane, pod pritiskom carske Francuske, a s druge strane pod pritiskom carske Austrije. U slučaju ozbiljnih trvenja između ovih susednih carevina Sardinija će neizbežno postati satelit jedne od njih i ratno poprište za obe. U slučaju pak da se između njih uspostavi *entente cordiale*¹, ona će se morati zadovoljiti bednim životarenjem, privremenim odlaganjem svoje propasti. Oslanjanje na revolucionarnu stranku u Italiji bilo bi za nju ravno samoubistvu, pošto su događaji od 1848 - 1849. godine raspršili poslednje iluzije o revolucionarnoj misiji ove stranke. Prema tome, nade savojske dinastije povezane su sa očuvanjem statusa quo u Evropi, ali status quo u Evropi isključuje mogućnost proširenja granica Pijemonta na Apeninskom poluostrvu i dodeljuje mu skromnu ulogu italijanske Belgije.

Zbog toga su pijemontski opunomoćenici, koji su na Pariskom kongresu pokušali da obnove igru iz 1847. godine, pružili samo prilično žalostan prizor. Svaki potez koji su povlačili na diplomatskoj šahovskoj tabli značio je *šah* za njih same.

Protestujući žučno protiv austrijske okupacije centralne Italije, oni su bili prinuđeni da se samo oprezno dotaknu francuske okupacije Rima^[24]; žaleći se na teokratiju rimskog prvosveštenika, pokorno su trpeli pritvorstvo i licemernost prvorodenog sina crkve². Morali su da se obrate Clarendonu, koji je ispoljio toliku blagost i popustljivost prema Irskoj 1848. godine^[25], sa molbom da da lekcije humanosti napuljskom kralju³, dok su tamničara gradova Kajene, Lambese i Bel-Ila^[26] molili da otvori tamnice Milana, Napulja i Rima. Proglašivši se borcima za slobodu u Italiji, oni su se lakejski priklonili pred žestokim napadima Walewskog na slobodu štampe u Belgiji i naglašavali izričito da je

teško dvema zemljama da održavaju dobre odnose kad u jednoj od njih postoje listovi koji propovedaju ekstremna gledišta i napadaju susedne vlade.

Oslanjajući se na ovu besmisleni privrženost pijemontskih opunomoćenika bonapartističkim doktrinama, Austrija im je smesta uputila odlučan zahtev da se obustavi borba koju protiv nje vodi pijemontska štampa i da se odgovorni kazne.

Pretvarajući se da tobože suprotstavljaju međunarodnu politiku

¹ srdačni savez — ² Napoleona III — ³ Ferdinandu II

naroda međunarodnoj politici država¹, pijemontski opunomoćenici istovremeno ponovo čestitaju sebi zaključen je ugovora kojim uspostavljaju prijateljstvo koje je vekovima povezivalo savojsku dinastiju i dinastiju Romanovih. Podstaknuti da pred predstavnicima stare Evrope pokažu svoju rečitost, oni su primorani da se pomire s tim što ih Austrija tretira kao drugostepenu državu, nesposobnu da pretrsa prvorazredna pitanja. Dok oni s osećanjem ogromnog zadovoljstva sastavljaju memorandum, Austrija dobija dozvolu da postavi armiju duž cele sardinske granice, od reke Po do Apenina, da zauzme Parmu, da utvrdi Pjačencu uprkos Bečkom ugovoru, da rasporedi vojne snage na obalama Jadrana, od Ferare do Bolonje sve do Ankone. Na dan 15. aprila, sedam dana pošto su ove žalbe podnesene kongresu, između Francuske i Engleske, s jedne, i Austrije, s druge strane, potpisan je specijalni sporazum, koji očit dokazuje kakvu je štetu memorandum naneo Austriji.^[27]

Takav stav su zauzimali na Pariskom kongresu dostojni predstavnici onog istog Vittorija Emanuela koji se posle poraza svog oca u bitki kod Novare i posle njegove abdikacije^[28] grlio sa Radetzkim, zakletim neprijateljem Carla Alberta na oči ogorčene armije. Ukoliko Pijemont namerno ne zatvara oči, on sada mora uvideti da su ga nasamarili zaključenjem mira isto tako kao što su ga ranije obmanjivali ratom. Bonaparta je spreman da se njime koristi da bi u Italiji zamutio vodu i u toj mutnoj vodi ulovio krunu^[29]. Rusija je spremna da potapše po ramenu malenu Sardiniju s namerom da uznemiri Austriju na jugu i samim tim da je oslabi na severu. Palmerston, radi ciljeva samo njemu poznatih, spreman je da ponovi komediju iz 1847. godine, ne trudeći se čak ni da otpeva staru pesmu na nov glas. No bez obzira na sve to, Pijemont je bio i ostaje oruđe u rukama stranih država. Što se tiče govora u engleskom parlamentu, g. Brofferio je izjavio u sardinskoj skupštini, čiji je član, da su »ti govori uvek bili proročanstva ne delfijskog, nego trofonijskog proročišta«. Pogrešio je samo u tome što je odjek uzeo za predskazanje^[30].

Pijemontski intermeco, ako se posmatra sam po sebi, nije ni od kakvog interesa; on jedino pokazuje kako je savojska dinastija pretrpela neuspeh u svojoj naslednoj politici laviranja i u svojim ponovnim pokušajima da italijansko pitanje učini potporom sopstvenih dinastijskih intriga. Ali postoji drugi, važniji moment, koji engleska i francuska štampa namerno prećutkuju a na koji posebno² aludiraju sardinski opunomoćenici u svom famoznom memorandumu. Neprijateljski stav Austrije, koji se objašnjava postupcima sardinskih opunomoćenika u Parizu, »primorava Sardiniju da ostane naoružana i da pribegne merama³ do krajnosti teškim za njene finansije, već iscrpljene doga-

¹ U listu »New-York Daily Tribune« br. 4717 od 31. maja 1856. godine umesto reči »država« odštampano je »dinastija«. — ² U »New-York Daily Tribune«: zabrinuto — ³ u »New-York Daily Tribune«: odbrambenim merama

dajima od 1848. i 1849. godine i ratom u kome je učestvovala«. Ali to nije sve.

«Uzbuđenje u narodu, glasi sardinski memorandum,^[31] »u poslednje vreme kao da se stižalo. Italijani, videći da je jedan od njihovih nacionalnih vladara u savezu sa velikim zapadnim državama . . . gajili su nadu da se mir neće zaključiti dok oni ne budu koliko-toliko utešeni u svojim jadima. Ta nada ih je učinila spokojnim i pomirenim sa sudbinom; ali kad saznaju za negativne rezultate Pariskog kongresa, kad saznaju da se Austrija, i pored dobrih usluga i posredovanja Francuske i Engleske, usprotivila čak i prostom pretresanju pitanja . . . tada će se, bez sumnje, za trenutak utišano ogorčenje probuditi žešće nego ikad. Italijani, ubeđeni da nemaju više šta da očekuju od diplomatije, ponovo će se baciti sa žustrinom, svojstvenom južnjacima, u redove rušilačke revolucionarne stranke, i Italija će opet postati žarište zavera i nereda, koji će se, razume se, moći ugušiti udvostručenom surovošću, ali koji će pri najmanjem komešanju u Evropi ponovo buknuti neobičnom snagom. Buđenje revolucionarnih strasti u svim zemljama koje okružuju Pijemont, usled uzroka kadrih da privuku simpatije naroda, izložiće sardinsku vladu izuzetno ozbiljnim opasnostima.»

Eto, to je bitno. Za vreme rata¹ bogata buržoazija Lombardije je, tako reći, zaustavila dah u uzaludnoj nadi da će po okončanju tog rata, zahvaljujući koracima svoje diplomatije i pod pokroviteljstvom savojske dinastije, postići nacionalno oslobođenje ili građansku slobodu izbegavši nužan prelaz preko crvenog mora revolucije i ne dajući seljaštvu i proleterima one ustupke koji su, kako ona već zna iz iskustva od 1848. i 1849. godine, postali nerazdvojni od svakog narodnog pokreta. Međutim, njihove epikurejske nade su sada iščezle. Jedini opipljivi rezultati rata — bar jedini vidljivi za italijansko oko — jesu materijalne i političke prednosti koje je stekla Austrija, novo učvršćenje te mrske sile, postignuto uz saradnju takozvane nezavisne italijanske države. Konstitucionalisti Pijemonta su ponovo imali igru u rukama, i ponovo su je izgubili; oni su se ponovo uverili da nisu sposobni da igraju ulogu vođa Italije, na koju su tako bučno pretendovali. Njihova sopstvena armija će ih pozvati na odgovornost. Buržoazija će ponovo morati da traži oslonac u narodu i da poistoveti nacionalno oslobođenje sa društvenim preporodom. Pijemontska mora je nestala, diplomatske mađije su se raspršile, a vulkansko srce revolucionarne Italije počinje ponovo snažno da kuca.

Naslov originala: *Sardinia*

Napisano oko 16. maja 1856.

Prvi put objavljeno u listu

«The People's Papers», br. 211 od

17. maja 1856. sa potpisom K. M.

i u listu «New-York Daily Tribune»,

br. 4717 od 31. maja 1856. bez potpisa.

Prevod s engleskog

¹ krimskog rata

Karl Marx

Francuski Crédit mobilier^[32]

[Prvi članak]

Londonski »The Times«^[33] u uvodniku od 30. maja veoma je iznenađen otkrićem da socijalizam u Francuskoj nije nikad ni iščezao, već je »pre bio zaboravljen« u toku nekoliko godina. Konstatujući ovo, list se koristi prilikom da čestita Engleskoj što se nije zarazila tom kugom, nego je ostala slobodna od klasnog antagonizma, na čijem tlu raste ta otrovna biljka. Ovo prilično smelo tvrđenje potiče od glavnog lista zemlje, čiji vodeći ekonomista, gospodin Ricardo, počinje svoje čuveno delo o principima političke ekonomije^[34] stavom da tri osnovne klase društva — tj. engleskog društva — naime, zemljoposednici, kapitalisti i najamni radnici, gaje smrtni i beznadežni antagonizam — pošto renta raste i pada u obrnutoj srazmeri sa porastom i padom industrijskih profita, a plate rastu i padaju u obrnutoj srazmeri sa profitima. Ako, prema tvrđenju engleskih pravnika, ravnoteža tri suparničke snage čini kamen temeljac engleskog ustava — tog osmog čuda sveta — onda prema g. Ricardu, za koga se može pretpostaviti da zna nešto više o tome nego »The Times«, smrtni antagonizam tri klase, koje predstavljaju glavne pokretačke snage proizvodnje, mora prožimati ustrojstvo engleskog društva.

Podsmevajući se prezrivo revolucionarnom socijalizmu u Francuskoj, »The Times« ne može da se uzdrži da ne baca žudne poglede na carski socijalizam u Francuskoj i rado bi ga istakao kao primer za podražavanje Johnu Bullu, pošto mu je glavni sprovednik tog socijalizma, Crédit mobilier, upravo poslao u vidu saopštenja od tri zbijena stupca »Izveštaj upravnog odbora sa redovne opšte skupštine akcionara, održane 23. aprila 1856. godine pod predsedništvom g. Péreire-a«. Taj izveštaj, koji je pobudio zavidljivo ushićenje akcionara lista »The Times« i zaslepio razum njegovog urednika, glasi:

Pasiva
na dan 31. decembra 1855.

	franaka santima
Osnovni kapital društva	60 000 000 00
Saldo po tekućim računima narastao od 31. decembra 1855. sa 64 924 379 franaka na	103 179 308 64
Iznos dospelih menica poverilaca i ostali računi	864 414 81
Rezervni kapital	1 696 083 59
Iznos dobiti ostvarene u 1855. po odbitku obaveznog iznosa za prenos u rezervni kapital	26 827 901 32
Svega	192 567 708 36

Aktiva

U portfelju: 1. Rente	10 069 264 40
2. Obveznice	32 844 600 20
3. Železničke i ostale akcije	59 431 593 66
Svega	132 345 458 26

Od čega treba odbiti iznose nepodignute do 31. decembra od	31 166 718 62
--	---------------

Saldo aktive	101 178 739 64
-------------------	----------------

Oročena ulaganja u državnim bonovima, prolongacije, pozajmice na akcije, obveznice itd. ..	84 325 390 09
Vrednost zgrada i nameštaja	1 082 219 37
Gotovina u blagajni i u banci i dividende naplative do 31. decembra	5 981 359 26

Ukupan iznos aktive	192 567 708 36
---------------------	----------------

Opšti iznos renti, akcija i obveznica u portfelju na dan 31. decembra 1854.	57 460 092 94
Upisani i otkupljeni zajmovi u toku 1855. ..	265 820 907 03

Svega	323 280 999 97
-------------	----------------

Iznos realizacija 217 002 431 fr. 34 santima	
Ovom iznosu treba dodati iznos hartija od vrednosti u portfelju 132 345 458 fr. 26 santima ..	349 347 889 60
Odavde proističe dobit od	26 066 889 63

Dobit od 26 miliona na kapital od 60 miliona, to jest dobit od $43\frac{1}{3}\%$ — to su, u stvari, opsenjujuće brojke. I šta sve nije ovaj čudesni Mobilier postigao sa svojim značajnim kapitalom od oko 12 miliona dolara! Sa 60 miliona franaka u rukama, upisao je francuski zajam najpre u iznosu od 250 miliona, a zatim još od 375 miliona; stekao je udeo u glavnim železnicama Francuske; preduzeo je emitovanje zajma ugovorenog sa Austrijskim društvom državnih železnica; postao je deoničar Zapadnih i Centralnih železnica Švajcarske; uzimao je učešća u krupnom poduhvatu čiji je cilj izgradnja kanala u basenu reke Ebro od Saragose do Sredozemnog mora; imao je udela u fuziji omnibuskih preduzeća kao i u obrazovanju Generalne pomorske kompanije; svojim mešanjem doveo je do spajanja svih starih gasnih kompanija Pariza u jedno preduzeće; narodu je, kako kaže, poklonio 500 000 franaka prodajući mu žito ispod tržišne cene; svojim zajmovima rešavao je pitanja rata i mira, stvarao nove železničke linije i potpomagao stare; davao osvetljenje gradovima, podsticao razvoj industrije i trgovinsku špekulaciju i, najzad, rasprostirao svoj uticaj izvan granica Francuske i bacao plodonosno seme sličnih institucija po celom evropskom kontinentu.

Na taj način, Crédit mobilier predstavlja jednu od najzanimljivijih pojava našeg vremena, koja poziva na temeljno razmatranje. Bez takvog izučavanja nije moguće ni odrediti perspektive Francuskog Carstva ni shvatiti simptome opštih društvenih potresa koji se manifestuju širom cele Evrope. Mi ćemo, pre svega, ispitati ono što upravni odbor naziva svojim teorijskim principima, a zatim ćemo proveriti njihovu praktičnu primenu. Ovi principi, kako nam kazuje izveštaj, do sada su samo delimično ostvareni, ali njih u budućnosti čeka neuporedivo širi razvoj.

Principi ove kompanije izloženi su u njenom statutu i u nizu izveštaja podnesenih akcionarima, a naročito u prvom od ovih izveštaja. Prema uvodnom delu statuta,

«osnivači društva Crédit mobilier, imajući u vidu važne usluge koje može učiniti osnivanje društva čiji je cilj da podstiče razvoj industrije javnih radova i da izvrši konverziju raznih hartija od vrednosti svih mogućih preduzeća putem njihove konsolidacije u jednom zajedničkom fondu, odlučili su da ostvare tako koristan plan i zbog toga su se ujedinili da postave temelje jednog anonimnog društva pod imenom Generalnog društva Crédit mobilier».

Naši čitaoci treba da uzmu u obzir da pod rečima »anonimno društvo« Francuzi podrazumevaju akcionarsku kompaniju sa ograničenom odgovornošću akcionara i da obrazovanje takvog društva zavisi od privilegije koju vlada daje po svom nahođenju.

Prema tome, Crédit mobilier postavlja sebi za zadatak, prvo, »da podstiče razvoj industrije javnih radova«, što znači da javne radove dovede u punu zavisnost od milosti Crédit mobilier, pa dakle i od lične milosti Bonaparte, od čije volje zavisi postojanje ove kompanije.

Upravni odbor nije propustio da ukaže kakvim sredstvima namerava da proširi svoje pokroviteljstvo, kao i pokroviteljstvo svog carskog tvorca nad čitavom industrijom Francuske. Razna industrijska preduzeća, koja pripadaju akcionarskim kompanijama, predstavljena su različitim hartijama od vrednosti — akcijama, obveznicama, bonovima, obligacijama itd. Razume se, ove različite hartije od vrednosti imaju različitu cenu na novčanom tržištu zavisno od uloženog kapitala, od dobiti koju donose, od različitog odnosa njihove ponude i tražnje i ostalih ekonomskih uslova.

Šta predlaže *Crédit mobilier*? Naprosto da se sve ove razne hartije od vrednosti, koje su emitovale razne akcionarske kompanije, zamene jedinstvenim akcijama koje je emitovao sam *Crédit mobilier*. Ali, kako on to može ostvariti? Kupujući svojim sopstvenim akcijama ili drugim hartijama od vrednosti akcije raznih industrijskih preduzeća. Ali kupovanje svih bonova, akcija, obveznica itd. — jednom reči, svih hartija od vrednosti nekog preduzeća — znači kupovanje samog preduzeća. Time *Crédit mobilier* otvoreno priznaje nameru da načini sebe vlasnikom, a Napoleona Malog^[35] vrhovnim direktorom celokupne raznovrsne industrije Francuske. To i jeste ono što nazivamo carskim socijalizmom.

Za sprovođenje ovog programa neophodne su, razume se, finansijske operacije; planirajući delatnost društva *Crédit mobilier*, g. Isaac Péreire, prirodno, oseća se na klizavom tlu i prinuđen je da postavi društvu izvesna ograničenja koja smatra čisto slučajnim i koja namerava da otkloni u toku njegovog razvoja. Kapital kompanije utvrđen je na 60 000 000 franaka, podeljenih u 120 000 akcija od po 500 franaka. Sve operacije kompanije, kako su određene u statutu, mogu se svrstati u tri kategorije: prvo, operacije potrebne za ukazivanje podrške industriji; drugo, emitovanje hartija od vrednosti društva za zamenu ili konsolidaciju akcija raznih industrijskih preduzeća; treće, obične bankarske operacije sa državnim hartijama, trgovačkim menicama itd.

Operacije prve kategorije, sračunate na zavođenje pokroviteljstva kompanije nad industrijom, pobrojane su u članu V statuta, koji glasi:

•Sticanje putem upisa zajmova ili putem kupovine državnih hartija, akcija ili obveznica raznih industrijskih preduzeća ili kreditnih ustanova organizovanih u anonimna društva, naročito železnica, kanala, rudnika i drugih preduzeća za organizovanje javnih radova, kako onih koja su već osnovana tako i onih koja će tek biti osnovana. Emitovanje svih zajmova i njihovo prenošenje i realizovanje, kao i preduzimanje svih javnih radova. •

Vidimo da ovaj član ide dalje od pretenzija izloženih u uvodnom delu statuta, jer pretpostavlja pretvaranje *Crédit mobilier* ne samo u vlasnika sličnih krupnih industrijskih preduzeća nego i u roba državne blagajne i despota trgovačkog kapitala.

Operacije druge kategorije, koje se odnose na zamenu hartija od

vrednosti svih ostalih industrijskih preduzeća hartijama od vrednosti koje je emitovao Crédit mobilier, obuhvataju sledeće:

«Emitovanje sopstvenih obligacija društva u visini svota potrebnih za upisivanje zajmova i kupovinu industrijskih hartija od vrednosti.»

Članovi VII i VIII određuju limite i karakter obligacija koje je kompanija opunomoćena da emituje. Ove obligacije ili bonovi

«mogu dostizati iznos ravan desetostrukum iznosu kapitala. One uvek moraju biti pokrivene u potpunosti državnim obveznicama, akcijama i obligacijama koje se nalaze u portfelju kompanije. One se ne mogu isplatiti bez prethodnog otkaza izvršenog najmanje 45 dana unapred. Ukupan iznos svota primljenih na tekući račun i obligacija izdatih za manje od godinu dana ne sme preći dvostruki iznos realizovanog kapitala.»

Najzad, treća kategorija operacija obuhvata operacije vezane sa razmenom trgovinskih vrednosti. «Kompanija prima uloge po viđenju.» Ona ima pravo «da prodaje ili daje kao otplatu zajma sve vrste državnih hartija od vrednosti, kreditnih isprava, akcija i obligacija i da ih razmenjuje za druge vrednosti». Ona daje pozajmice na «državne hartije, akcije i obligacije i otvara tekuće račune na te razne hartije». Ona predlaže anonimnim društvima sve usluge koje obično vrše privatne banke, naime, prima sva plaćanja na račune tih društava, isplaćuje njihove dividende, kamate itd. Ona prima na depozit hartije od vrednosti industrijskih preduzeća, no što se tiče operacija vezanih za promet trgovačkih vrednosti, menica, založnica itd., «izričito je utvrđeno da društvo ne sme vršiti ni tajne prodaje ni kupovine u cilju dobijanja premija».

Naslov originala:

The French Crédit Mobilier

Napisano oko 6. juna 1856.

Prvi put objavljeno u listu

«The People's Papers», br. 214

od 7. juna 1856. sa potpisom K. M.

u listu «New-York Daily Tribunes»,
br. 4735 od 21. juna 1856. bez potpisa.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Francuski Crédit mobilier

[Drugi članak]

Valja napomenuti da je Bonaparta izvršio svoj coup d'état¹ pod dva dijametralno suprotna izgovora: s jedne strane, on je proglasio svojom misijom spasavanje *buržoazije* i »materijalnog poretka« od crvene anarhije, koja je tobože trebalo da izbije u maju 1852. godine, a s druge strane, spasavanje radnih ljudi od buržoaskog despotizma koncentrisanog u Nacionalnoj skupštini. Sem toga, bilo mu je neophodno da plati sopstvene dugove kao i dugove uvaženog ološa Društva Dix Décembre³⁶¹ i da obogati kako sebe tako i taj ološ na zajednički račun buržoazije i radnika. Misija tog čoveka, mora se priznati, imala je puno teškoća protivrečnog karaktera, pošto je bio prinuđen da istupa istovremeno i kao pljačkaš i kao patrijarhalni dobročinitelj svih klasa. On nije mogao davati jednoj klasi a da ne oduzima od druge, nije mogao zadovoljavati svoje potrebe i potrebe svojih sledbenika a da ne pljačka obe klase. U doba Fronde³⁷¹ Vojvodu od Guise-a nazivali su »najobavezanim« čovekom u Francuskoj, jer je sva svoja imanja pretvorio u obveznice, koje su držale u rukama njegove pristalice. Tako je i Bonaparta nameravao da postane »najobavezanim« čovek Francuske pretvaranjem celokupne svojine i celokupne industrije Francuske u ličnu obavezu prema Louis-u Bonaparti. Pokrasti Francusku da bi se zatim kupila Francuska — to je veliki problem koji je ovaj čovek morao rešiti, i u toj transakciji uzimanja od Francuske onoga što je zatim trebalo vratiti Francuskoj najmanje važna strana za njega nije bio procent koji su uzimali on sam i Društvo desetog decembra. Kako su se mogle pomiriti ove protivrečne težnje? Kako se mogao rešiti ovaj osetljivi ekonomski problem, kako odrešiti ovaj komplikovani čvor? Sve raznoliko prethodno iskustvo Bonapartino ukazivalo je na jedno veliko sredstvo koje ga je provelo kroz najteže privredne prilike — kredit. I slučajno se baš u Francuskoj našla škola Saint-Simona, koja se kako pri svom nastajanju tako i za vreme svog opadanja zavaravala snom da će sve klasne protivrečnosti iščeznuti kad se pomoću

¹ državni udar

nekog novootkrivenog plana društvenog kredita stvori opšte blagostanje. U vreme državnog udara sensimonizam u ovom obliku još nije bio izumro. Postojao je Michel Chevalier, ekonomista iz lista »Journal des Débats«^[38], postojao je Proudhon, koji je pokušao da najgori deo sensimonističke doktrine prikrije maskom ekscentrične originalnosti, i najzad, postojala su dva portugalska Jevrejina, praktično povezana sa berzanskim špekulacijama i Rothschildom, koji su u svoje vreme bili poklonici oca Enfantina i koji su na osnovu svog praktičnog iskustva imali smelosti da iza socijalizma nanjuše berzansku špekulaciju, a iza Saint-Simona Law-a. Ti ljudi — Emile i Isaac Péreire — osnivači su Crédit mobilier i inicijatori bonapartističkog socijalizma.

Jedna stara poslovica glasi: »Habent sua fata libelli«¹. Doktrine imaju takođe svoju *sudbinu* kao i knjige. Saint-Simon da postane anđeo-čuvar pariske berze, prorok podvaljivanja, mesija opšteg podmićivanja i korupcije! Istorija ne zna za suroviju ironiju sem, možda, ovapločenja Saint-Justa u Guizot-u, čoveku *juste milieu*², i Napoleona u Louis-u Bonaparti.

Događaji koračaju brže od čovekovog rasuđivanja. Dok mi na osnovu proučavanja načela ove kompanije i ekonomskih prilika ukazujemo na neizbežnost sloma nagoveštenog samim ustrojstvom društva Crédit mobilier, istorija već radi na ostvarenju naših predskazanja. Krajem maja bankrotirao je zbog svote od 10 miliona franaka jedan od direktora Crédit_mobilier, g. Place, pošto ga je samo nekoliko dana ranije »g. de Morny predstavio caru« kao jednog od dieu de la finance³. Les dieux s'en vont!⁴ Gotovo istog dana »Le Moniteur«^[39] je objavio novi zakon o sociétés en commandite⁵, koji pod izgovorom sprečavanja špekulantske groznice stavlja ova društva na milost i nemilost kompanije Crédit mobilier, dovodeći njihovo osnivanje u zavisnost od volje vlade ili Crédit mobilier. A engleska štampa, koja čak ne zna da postoji razlika između sociétés en commandite i sociétés anonymes⁶ — ovim drugim su tako prva prinesena na žrtvu — oduševljava se tim velikim »razumnim aktom« bonapartističke mudrosti, uobražavajući da će francuski špekulanti u najbližoj budućnosti steći solidnost engleskih Sadleira, Spadera i Palmera. U isto vreme zakon o melioraciji, koji je upravo donesen u znamenitom Corps législatif i koji predstavlja neposredno kršenje čitavog ranijeg zakonodavstva i Napoleonovog kodeksa^[40], sankcioniše eksproprijaciju dužnika po hipotekama na zemlju u korist vlade Bonaparte, koji pomoću ove mahinacije namerava da se dokopa zemlje, kao što se pomoću Crédit mobilier već dokopava industrije a pomoću Francuske banke — francuske trgovine; i sve to da bi spasao svojinu od opasnosti socijalizma!

Ipak ne smatramo da je izlišno nastaviti proučavanje Crédit mobi-

¹ Knjige imaju svoju sudbinu — ² zlatne sredine; izraz za sistem laviranja vlade Louis Philippe-a. — ³ finansijskih Bogova — ⁴ Bogovi odlaze. — ⁵ komanditnim društvima — ⁶ anonimnih društava

lier, jer su toj ustanovi, kako verujemo, suđena dostignuća od kojih su gore opisana samo neznatni počeci.

Videli smo da se osnovna namena Crédit mobilier sastoji u obezbeđivanju kapitalom industrijskih preduzeća koja pripadaju anonimnim društvima. Navodimo izveštaj g. Isaaca Péreire-a:

«Crédit mobilier igra u odnosu na hartije od vrednosti koje predstavljaju industrijski kapital ulogu analognu funkcijama koje vrše eskontne banke u odnosu na hartije od vrednosti koje predstavljaju trgovački kapital. Prva dužnost ovog društva jeste da doprinese razvoju nacionalne industrije, da olakša obrazovanje krupnih preduzeća, koja, prepuštena sama sebi, nailaze na velike teškoće. Njegova misija će se u ovom pogledu lakše ispuniti zato što on raspolaže raznim, za privatna lica nepristupačnim, načinima obaveštavanja i ispitivanja u cilju temeljne ocene stvarne vrednosti ili perspektiva preduzeća koja mu se obraćaju za pomoć. U periodima procvata naše društvo će služiti kao vođ za kapital koji teži da nađe unosnu primenu; u teškim prilikama njegova je namena da pruži dragocena sredstva za održavanje zaposlenosti radnika i ublažavanje kriza izazvanih brzim smanjenjem kapitala. Napori koje će naše društvo ulagati da investira kapital u sve poslove samo u onim razmerama i na tako ograničene rokove koji će dozvoliti njegovo sigurno povlačenje osposobiće ga da umnogostručava svoju delatnost, da za kratak vremenski razmak oplodi veliki broj preduzeća i smanji rizik svoje saradnje množinom delimičnih commandites¹ (uloga u akcije).

Pošto smo videli kako Isaac razvija Bonapartine ideje, važno je takođe da vidimo kako Bonaparta komentariše Isaacove ideje; taj komentar se može naći u izveštaju koji je Bonaparti podneo ministar unutrašnjih poslova² 21. juna 1854. godine o principima i upravljanju u Crédit mobilier:

«Među svim kreditnim ustanovama na svetu Francuska banka se s pravom smatra ustanovom koja se može pohvaliti najsolidnijim ustrojstvom»

(tako solidnim da bi je mala februarska buna, 1848. godine, oborila za jedan dan da nije bilo podrške koju su joj ukazali Ledru-Rollin i kompanija; jer privremena vlada nije samo ukinula obavezu Francuske banke da isplaćuje svoje novčanice u zvečećem novcu i na taj način potisnula natrag bujicu držalaca banknota i bonova koji su preplavili ulice prema banci, nego joj je u isto vreme dala pravo da emituje novčanice od 50 franaka, dok joj pod Louis-Philippe-om nije nikad bilo dozvoljeno da emituje novčanice manje od 500 franaka; vlada tako nije samo pokrila svojim kreditom neplatežnu banku nego je uz to založila državne šume kod banke radi privilegije da dobije kredit za državu).

«Francuska banka je istovremeno oslonac i vođ naše trgovine, i njen materijalni i moralni uticaj daje našem tržištu veoma dragocenu stabilnost.»

¹ svota udela tajnog ortaka (kod društava sa ograničenom odgovornošću)

— ² Persigny

(Ova stabilnost je takva da Francuzi preživljavaju redovnu industrijsku krizu svaki put kad Amerika i Engleska pristanu samo na mali krah u svojoj trgovini).

•Zahvaljujući uzdržanosti i razboritosti kojima se rukovodi u svim svojim operacijama, ova izvanredna ustanova ispunjava, otuda, ulogu regulatora; ali trgovačkom geniju nužan je, pre svega, podsticaj da bi doneo na svet sva čuda koja nosi u svojoj utrobi; i upravo zato što je špekulacija u Francuskoj svedena na najstrože granice, nije bilo nikakve nezgode, već je, naprotiv, velika korist u tome da se naporedo sa Francuskom bankom obrazuje ustanova zamišljena u sasvim različitoj oblasti ideja, ustanova koja na polju industrije i trgovine treba da predstavlja duh inicijative.

Srećom, uzor za takvu ustanovu već je postojao: on potiče iz zemlje koja se proslavila velikom pouzdanošću, razboritošću i postojanošću koje su karakteristične za sve njene trgovinske operacije. Stavljajući u službu svakoj zdravoj ideji i svakom korisnom poduhvatu svoj kapital, svoj kredit i svoj moralni autoritet, Generalna holandska kompanija je proširila u Holandiji mrežu kanala, izvršila isušivanja i hiljadu drugih melioracionih radova, koji su stotruko podigli vrednost svojine. Zašto se Francuska isto tako ne bi koristila ustanovom čija su preimućstva dokazana tako blistavim iskustvom? Ovo je misao koja je dovela do stvaranja Crédit mobilier, odobrenog dekretom od 18. novembra 1852. godine.

Prema odredbama svog statuta, ovo društvo može, pored ostalih operacija, kupovati i prodavati državne hartije od vrednosti ili industrijske akcije, davati i uzimati pozajmice sa njima kao jemstvom, zaključivati ugovore o državnim zajmovima, i jednom reči, emitovati svoje dugoročne obveznice u iznosu tako stečenih hartija od vrednosti.

Na taj način, društvo ima u rukama sredstva da pod povoljnim uslovima u svakom trenutku privuče i udruži znatno bogatstvo. Od pravilne upotrebe ovih kapitala zavisi plodnost ustanove. U stvari, društvo može po svom nahodenju ulagati (*commanditer*)¹ u industriju, sticati udeo u raznim preduzećima, učestvovati u dugoročnim operacijama, to jest činiti sve ono što je Francuskoj banci i Eskontnoj banci zabranjeno njihovim statutima; jednom reči, društvo je slobodno u svojim postupcima i može menjati svoju delatnost prema potrebama trgovinskog kredita. Ako među preduzećima koja stalno niču ume da razlikuje unosna; ako blagovremenom intervencijom ogromnih fondova kojima raspolaže omogući izvršenje radova koji su sami po sebi veoma produktivni ali zahtevaju neuobičajeno dugo trajanje, dok u protivnom opadaju; ako njegova saradnja bude siguran pokazatelj neke korisne ideje ili dobro zamišljenog plana, onda će društvo Crédit mobilier zaslužiti i steći opšte odobravanje; prometni kapital će potražiti svoje kanale i masovno će se usmeriti tamo gde će mu pokroviteljstvo društva pružiti obezbeđenu primenu. Tako će, snagom primera i autoritetom koji se priključuju njegovoj podršci više čak nego ma kakvom materijalnom pomoći, ovo društvo saradivati u ostvarenju svih ideja od opšte koristi. Tako će ono snažno podsticati napore industrije i svuda stimulisati pronalazački duh. •

¹ ulagati novac u neki posao

Iskoristićemo prvu priliku da pokažemo kako sve ove visokoparne fraze jedva prikrivaju običan plan za uvlačenje čitave industrije Francuske u vrtlog pariske berze i za njeno pretvaranje u tenisku loptu gospode iz *Crédit mobilier* i njihovog pokrovitelja Bonaparte.

Naslov originala:

The French Crédit Mobilier

Napisano oko 12. juna 1856.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 4737 od 24. juna 1856.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Francuski Crédit mobilier

[Treći članak]

Sve bliži krah bonapartističkih finansija i dalje se obelodanjuje na razne načine. Trideset prvog maja grof Montalembert, suprotstavljajući se zakonskom projektu o povećanju poštanske tarife na sve štampane spise, knjige i slično, održao je sledeći govor, u kome je zvučao ton uzbune:

«Svaki politički život je ugušen i šta ga je smenilo? Vihor špekulacije. Velika francuska nacija se nije mogla prepustiti dremeži, neaktivnosti. Politički život je zamenjen groznicom špekulacije, žudnjom za profitom, zaludenošću berzanskom kockom. Na sve strane, čak i u našim malim gradovima, čak i u našim selima, ljude je zahvatila manija sticanja onih berzanskih bogatstava za koje postoje mnogobrojni primeri — bogatstava zarađenih bez truda, bez rada, a često i nečasno. Ne tražim nikakav drugi dokaz sem zakonskog projekta protiv *sociétés en commandite* koji vam je upravo podnesen. Primerci su nam tek razdeljeni; nisam imao vremena da ga proučim; međutim, sklon sam da ga podržim, uprkos donekle drakonskim merama koje sam, verujem, u njemu otkrio. Ako je lek tako prešan i tako važan, onda i bolest mora biti ozbiljna. Pravi izvor te bolesti jeste usnulost svakog političkog duha u Francuskoj. . . A bolest na koju ukazujem nije jedino zlo koje proističe iz istog izvora. Dok se više i srednje klase — te stare političke klase — predaju špekulacijama, drukčija delatnost se ispoljava među nižim društvenim klasama, odakle su potekle gotovo sve revolucije koje je Francuska preživela. Videći tu strašnu maniju igranja na berzi koja je skoro celu Francusku pretvorila u ogromnu kockarsku šatru, jedan deo masa, koji je pao pod uticaj socijalista, zaveden je pohlepom za zaradom više nego ikad. Otuda nesumnjivi porast tajnih društava, veći i dublji razvoj onih divljih strasti koje gotovo klevetaju socijalizam, nazivajući sebe njegovim imenom a koje su se nedavno ispoljile svom snagom na sudskim procesima u Parizu, Anžeu i u drugim mestima.»⁽⁴¹⁾

Tako govori Montalembert, jedan od prvih akcionara bonapartističkog preduzeća za spasavanje poretka, religije, svojine i porodice!

Čuli smo od Isaaca Péreire-a da je jedna od tajni Crédit mobilier načelo: umnožavati operacije i smanjivati rizik stupanjem u najrazno-

vrsnija preduzeća i povlačenjem iz njih u što kraćem roku. No, šta znači ovo načelo ako ga lišimo kitnjastog jezika sensimonizma? Upisivati akcije u najvećem obimu, masovno sa njima špekulisati, ostvariti na tome premije i otarasiti ih se što brže. Prema tome, berzanske špekulacije treba da služe kao baza industrijskog razvoja ili, bolje reći, čitava industrijska delatnost treba da postane samo izgovor za berzanske špekulacije. A pomoću kog oruđa treba postići ovaj cilj Crédit mobilier? Kakva se sredstva predlažu da se njemu pruži mogućnost da »umnoži svoje operacije« i »smanji svoj rizik«? Ona ista koja je upotrebljavao Law. Pošto je Crédit mobilier privilegovana kompanija, koja uživa podršku vlade i raspolaže relativno krupnim kapitalom i kreditom, sigurno je da će se akcije svakog novog preduzeća koje je ona stvorila pri svojoj emisiji prodavati na tržištu sa premijom. Crédit mobilier je naučio od Law-a da vrši raspodelu novih akcija po nominalnoj ceni među sopstvenim akcionarima, u srazmeri sa brojem akcija koje oni imaju u društvu matici. Profit koji se tako obezbeđuje ovim akcionarima utiče pre svega na vrednost akcija samog Crédit mobilier, dok visoki kurs ovih akcija, sa svoje strane, obezbeđuje visoku vrednost novih akcija koje će se emitovati. Tako Crédit mobilier dobija kontrolu nad znatnim delom pozajmljivog kapitala, namenjenog ulaganju u industrijska preduzeća.

Znači, pored činjenice što je premija istinska osovina oko koje se okreće delatnost Crédit mobilier, njegov cilj je, očigledno, uticaj na kapital na način potpuno suprotan operacijama trgovačkih banaka. Trgovačka banka svojim eskontnim operacijama, pozajmicama i emitovanjem banknota privremeno oslobađa imobilisani kapital, dok Crédit mobilier imobilise stvarno optičajni kapital. Železničke akcije, na primer, mogu biti veoma pokretljive, ali kapital koji one predstavljaju, to jest kapital upotrebljen u izgradnji železnica je imobilisan. Fabrikant koji bi u fabričke zgrade i mašine uložio deo kapitala nesrazmerno sa delom namenjenim isplati radničkih nadnica i kupovini sirovina ubrzo bi se našao prinuđen da zatvori fabriku. To isto važi i za zemlju u celini. Gotovo svaka trgovinska kriza u moderno doba povezana je sa poremećajem obavezne proporcije između obrtnog i fiksnog kapitala. Kakav, onda, mora biti rezultat rada ustanove poput Crédit mobilier, čiji je neposredni cilj da imobilise što veći deo pozajmljivog kapitala zemlje, uloživši ga u železnice, kanale, rudnike, dokove, parobrode, livnice i ostala industrijska preduzeća, bez obzira na proizvodne sposobnosti zemlje?

Prema svom statutu, Crédit mobilier može potpomagati samo industrijska preduzeća koja se vode kao anonimna društva ili akcionarske kompanije sa ograničenom odgovornošću. Usled toga se neizbežno rađa tendencija da se stvara što više takvih društava, a zatim da se svim industrijskim preduzećima da oblik ovih društava. Prema tome, ne može se poreći da primena oblika akcionarskih kompanija u industriji označava novu epohu u privrednom životu savremenih na-

cija. S jedne strane, to je otkrilo proizvodne potencijale o kojima se ranije nije ni slutilo, i donelo na svet industrijske tvorevine u obimu nedostižnom za napore pojedinačnih kapitalista; s druge strane, ne sme se zaboraviti da se u akcionarskim kompanijama ne udružuju jedinke, nego kapitali. Ovom manipulacijom sopstvenici su se pretvorili u akcionare, to jest u špekulante. Koncentracija kapitala se ubrzala, a kao njena prirodna posledica ubrzalo se i propadanje sitne buržoazije. Stvorena je neka vrsta industrijskih kraljeva, čija moć stoji u obrnutoj srazmeri sa njihovom odgovornošću, pošto snose odgovornost samo u obimu iznosa svojih akcija, dok raspolazu čitavim kapitalom društva, i obrazuju više ili manje postojan element, dok je sastav mase akcionara podvrgnut neprekidnom procesu izmene i obnavljanja. Raspolazući uticajem i bogatstvom datog društva, industrijski kraljevi su u stanju da potkupljuju njegove pojedine buntovne članove. Ispod ovog oligarhijskog direktorijuma stoji birokratsko telo praktičkih rukovodilaca i poslovođa društva, a ispod njih, bez ikakvog prelaza, ogromna i svakim danom sve veća masa običnih najamnih radnika — čija zavisnost i bespomoćnost rastu sa dimenzijama kapitala koji ih zapošljava, ali koja takođe postaje sve opasnija ukoliko se smanjuje broj predstavnika tog kapitala. Besmrtna je zasluga Fourier-a što je predskazao ovaj oblik savremene industrije, nazivajući ga *industrijskim feudalizmom*^[42]. Svakako ni g. Isaac Péreire, ni g. Emile Péreire, ni g. Morny, ni g. Bonaparta nisu ovo mogli izumeti. I pre njihove epohe su postojale banke koje su kreditirale industrijske akcionarske kompanije. Oni su ipak izumeli akcionarsku banku koja teži monopolizaciji ranije razdrobljene i mnogostruke delatnosti privatnih lihvara i čije rukovodeće načelo treba da bude stvaranje velikog broja industrijskih kompanija ne radi produktivnih investicija, nego prosto radi špekulantskih profita. Nova zamisao koju su oni uveli jeste pretvaranje industrijskog feudalizma u davaoca danka berzanskim špekulacijama.

Prema statutu, kapital Crédit mobilier je utvrđen na 60 000 000 franaka. Isti statut dopušta društvu da prima depozite na tekuće račune u dvostruko većem iznosu od kapitala, to jest 120 000 000 franaka. Time svota kojom raspolaze društvo iznosi ukupno 180 000 000 franaka. Mereno smelim planom o sticanju pokroviteljstva nad celom industrijom Francuske, ovo je svakako vrlo mala svota. Ali, dve trećine ove svote jedva se mogu upotrebiti — upravo zato što su primljene da budu vraćene po otkazu — za kupovinu industrijskih akcija ili takvih hartija od vrednosti za koje nije izvesno da se mogu neposredno realizovati. Zbog toga statut otvara drugi izvor za Crédit mobilier. Ovaj je ovlašćen da emituje obveznice do desetstrukog iznosa svog osnovnog kapitala, to jest do 600 000 000 franaka; ili, drugim rečima, ustanova namenjena da daje pozajmice celom svetu ima pravo da istupa na tržištu kao zajmodavac svote deset puta veće od svog sopstvenog kapitala.

«Naše obveznice», kaže g. Péreire, «biće dvojake. Prve, emitovane za kratak period, moraju odgovarati našim raznim privremenim investicijama.»

Za ovu vrstu obveznica nismo ovde zainteresovani, jer se po članu VIII statuta one emituju samo da popune iznos koji nedostaje do onih 120 000 000 franaka koji se moraju dobiti na tekući račun i koji su u potpunosti dobijeni na taj način. Što se tiče obveznica druge vrste, one se emituju sa udaljenim rokovima isplate, podležu gašenju putem otkupa i odgovaraće investicijama sličnog karaktera, koje ćemo ulagati ili u državne hartije ili u akcije i obveznice industrijskih kompanija. Prema ekonomiji sistema koji služi kao osnovica našeg društva, ove hartije od vrednosti neće biti obezbeđene samo odgovarajućim iznosom državnih hartija stečenih pod kontrolom vlade, koji će u celini pružati, zahvaljujući primeni principa uzajamnosti, preimućstva kompenzacije i podele rizika, nego će, sem toga, imati garantiju kapitala koji smo za tu svrhu uvećali u znatnom obimu.»

Ove obveznice *Crédit mobilier* su naprosto podražavanje železničkih bonova — obligacija koje podležu otkupu u određenim rokovima i pod određenim uslovima i koje donose utvrđen procent. Ali postoji jedna razlika. Dok se železnički bonovi često obezbeđuju hipotekom na samu železničku prugu, čime se obezbeđuju obveznice *Crédit mobilier*? Rentama, akcijama, obveznicama itd. industrijskih kompanija, koje *Crédit mobilier* kupuje sopstvenim obveznicama. Šta se, onda, dobija njihovim emitovanjem? Razlika između interesa koji se plaća na obveznice *Crédit mobilier* i interesa od akcija i ostalih hartija od vrednosti u koje je *Crédit mobilier* investirao svoj zajam. Da bi ovu operaciju učinio dovoljno rentabilnom, *Crédit mobilier* je prinuđen da plasira kapital ostvaren emitovanjem svojih obveznica u investicije koje obećavaju najunosnije dobiti, to jest u akcije podložne velikim kolebanjima i promenama u ceni. Prema tome, glavno obezbeđenje njegovih obveznica sastojace se iz akcija onih industrijskih kompanija koje će samo ovo društvo osnovati.

Na taj način, dok su železnički bonovi obezbeđeni kapitalom bar dva puta većim, obveznice *Crédit mobilier* su obezbeđene kapitalom samo nominalno u istom iznosu, ali koji se mora smanjivati sa svakim kretanjem naniže kursa na berzi za hartije od vrednosti. Prema tome, držaoci ovih obveznica dele sav rizik akcionara, ne učestvujući u njihovoj dobiti.

«Ali, pritežaoci obveznica», kaže se u poslednjem godišnjem izveštaju, «imaju ne samo garantiju u vidu investicija u koje je on» (*Crédit mobilier*) «uložio svoje zajmove, nego i garantiju u vidu njegovog osnovnog kapitala.»

Osnovni kapital od 60 000 000 franaka, odgovoran za 120 000 000 franaka depozita, treba uz to da služi kao garantija za obveznice u iznosu od 600 000 000 franaka, pored garantija kakve će možda morati da pruži neograničenom broju preduzeća koje *Crédit mobilier* ima pravo da osniva. Ako bi ovom društvu pošlo za rukom da razmenjuje

akcije svih industrijskih kompanija za svoje obveznice, orda bi ono zaista postalo vrhovni upravljač i sopstvenik celokupne industrije u Francuskoj, dok bi se masa ranijih vlasnika našla u penziji sa određenim dohotkom ravnim interesu od obveznica. Međutim, na putu ka ovom cilju smele avanturiste će zaustaviti bankrotstvo koje sledi na osnovu gore izloženih ekonomskih uslova. Uostalom, ova mala neprijatnost nije ostala previdena; naprotiv, stvarni osnivači Crédit mobilier su je uključili u svoje kalkulacije. Kad nastupi taj krah, pošto će u njega biti upleteni interesi ogromnog broja Francuza, tada će Bonapartina vlada na izgled imati osnova da se umeša u poslove Crédit mobilier, isto onako kao što se engleska vlada 1797. godine umešala u poslove Engleske banke.^[43] Nekada je regent Francuske¹, dostojan predaak Louis-Philippe-a, pokušao da se reši državnog duga konverzijom državnih obligacija u obligacije Law-ove banke; Louis Bonaparta, taj carski socijalista, pokušaće da se dočepa francuske industrije konverzijom obveznica Crédit mobilier u državne obligacije. Da li će se on pokazati platežno sposobnijim od Crédit mobilier? U tome je pitanje.

Naslov originala:

The French Crédit Mobilier

Napisano krajem juna 1856.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 4751 od 11. jula 1856.

Prevod s engleskog

¹ Philippe d'Orléans

Karl Marx

[Revolucija u Španiji]

Vesti koje je juče doneo parobrod »Asia«, iako tri dana docnije od naših prethodnih izveštaja, ne sadrže ništa što bi ukazivalo na brzo okončanje građanskog rata u Španiji. Za O'Donnelov coup d'état¹ u Madridu, mada je postigao pobjedu,^[44] ipak se ne može reći da je konačno uspeo. Francuski list »Le Moniteur«, koji je u početku prikazivao ustanak u Barseloni kao običnu pobunu, sada je prinuđen da prizna da je »sukob tamo bio veoma žestok, ali da se uspeh kraljičinih trupa može smatrati obezbeđenim«. Prema verziji tog zvaničnog lista bitka u Barseloni je trajala od 5 časova po podne 18. jula do istog časa 21. jula — tačno tri dana — dok »pobunjenici«, kako se javlja, nisu potisnuti iz svojih četvrti i nisu pobjegli iz grada gonjeni konjicom. Uostalom, tvrdi se da ustanici još drže nekoliko gradova u Kataloniji, među njima Geronu, Hunkveru i neka manja mesta. Takođe izgleda da su Mursija, Valensija i Sevilja istupile sa svojim *pronunciamentos*² protiv coup d'état; da se jedan bataljon garnizona iz Pampelune, koji je guverner tog grada uputio protiv Sorije, još na putu izjasnio protiv vlade i krenuo da se pridruži ustanicima u Saragosi; i najzad, da je u Saragosi, koja je od početka priznata kao središte otpora, general Falcon izvršio smotru 16 000 vojnika operativnih trupa, pojačanih sa 15 000 pripadnika milicije i seljaka iz okoline.

U svakom slučaju, francuska vlada smatra da »ustanak« u Španiji još nije ugušen, i Bonaparta je, ne zadovoljivši se uopšte slanjem niza bataljona da zaposednu granicu, naredio jednoj brigadi da izbjije na reku Bidasoa, pri čemu će se ova brigada popuniti do sastava divizije pojačanjima iz Monpeljea i Tuluze. Izgleda, takođe, da je druga divizija neposredno detaširana iz lionske armije, prema naređenjima upućenim pravo iz Plombijera 23. jula, i ona je već u maršu ka Pirinejima, gde se do sada sakupio ceo corps d'observation³ od 25 000 ljudi. Ukoliko oni koji pružaju otpor O'Donnellovoj vladi budu u sta-

¹ državni udar, puč — ² vojnim pobunama — ³ osmatrački korpus

nju da održe položaje, ukoliko se njihov otpor pokaže dovoljno jak da navede Bonapartu da pribegne oružanom upadu na Pirinejsko poluostrvo, coup d'état u Madridu može poslužiti kao signal za uništenje coup d'état u Parizu^[45].

Ako se pažljivo zagledamo u opšti zaplet i u dramatis personae¹, ova španska zavera od 1856. godine liči na obično ponavljanje sličnog pokušaja iz 1843. godine^[46], razume se sa nekim malim izmenama. Tada, kao i sada, Isabella se nalazila u Madridu, a Christina u Parizu; Louis-Philippe, umesto Louis-a Bonaparte, rukovodio je pokretom iz Tiljerija; na jednoj strani Espartero i njegovi ayacuchos^[47]; na drugoj, O'Donnell, Serrano, Coacha, sa Narváezom tada na proscenijumu a sada u pozadini. Godine 1843. Louis-Philippe je poslao kopnom dva miliona u zlatu, a morem Narváeza i njegove prijatelje, pošto je sklapanje španskih brakova bilo ugovoreno između njega i madame Muñoz^[48]. Na saučesništvo Bonaparte u španskom coup d'état — Bonaparte koji je možda ugovorio brak svog rodaka princa Napoleona sa jednom mademoiselle Muñoz ili koji, u svakom slučaju, mora da nastavi misiju podražavanja svog strica² — na to saučesništvo ukazuju ne samo optužbe lista »Le Moniteur« u toku poslednja dva meseca protiv komunističkih zavera u Kastilji i Navari; ne samo ponašanje pre, za vreme i posle coup d'état g. de Turgot-a, francuskog ambasadora u Madridu, onog istog koji je bio ministar inostranih poslova za vreme Bonapartinog coup d'état; ne samo okolnost što se vojvoda od Albe, Bonapartin pašenog, obreo na položaju predsednika ayuntamiento³ u Madridu odmah posle pobeđe O'Donnella; ne samo činjenica što je Ros de Olano, stari član francuske stranke, bio prvi čovek kome je ponuđeno mesto u O'Donnelovoj vladi; i ne samo to što je Bonaparta uputio Narváeza u Bajonu, čim su prve vesti o ovom događaju stigle u Pariz. To saučesništvo je još ranije nagovešteno slanjem velikih količina municije iz Bordoa u Bajonu, dve nedelje pre sadašnje krize u Madridu. Iznad svega na misao o saučesništvu navodi plan operacija koje je O'Donnell vodio u svom pljačkaškom pohodu protiv naroda tog grada. U samom početku on je objavio da neće prezati da digne Madrid u vazduh, a za vreme borbi postupao je tako kako je govorio. Pa ipak, iako je O'Donnell drzak stvor, on se nikad ne usuđuje na smeo korak a da prethodno ne obezbedi sigurnu odstupnicu. Kao i njegov slavni stric, heroj izdaje⁴, on nikad nije spalio most za sobom prešavši Rubikon. Čulo borbenosti kod O'Donnellovih na poseban način zauzdavaju čula opreznosti i zakopčanosti. Jasno je da bi svaki general koji bi pretio da će pretvoriti prestonicu u prah i pepeo a potom pretrpeo neuspeh, izgubio glavu. Kako se O'Donnell usudio da stupi na tako klizavo tlo? Tajnu nam izdaje »Journal des Débats«, specijalni organ kraljice Christine.

¹ lica drame — ² Napoleona I — ³ opštinskog veća — ⁴ Enrique José O'Donnell

«O'Donnell je očekivao tešku bitku i u najboljem slučaju veoma spornu pobedu. Predviđao je i mogućnost poraza. Da se takva nesreća dogodila, maršal bi napustio Madrid sa ostacima armije, prateći kraljicu, i uputio bi se prema severnim pokrajinama sa ciljem da se približi francuskoj granici.»

Zar sve ovo ne izgleda kao da je sastavio plan sa Bonapartom? Tačno takav plan je bio ugovoren između Louis-Philippe-a i Narváeza 1843. godine, a taj plan je sa svoje strane kopija tajnog sporazuma između Louis-a XVIII i Fernanda VII 1832. godine^[49].

Kad se jednom ustar,ovi ova očita sličnost između španskih zavera od 1843. i 1856. godine, treba istaći da oba ova pokreta imaju još dovoljno različitih svojstava, koja svedoče kakve je ogromne korake napred učinio španski narod u toku tako kratkog vremena. Ova svojstva su: politički karakter nedavne borbe u Madridu; njen vojni značaj; i, najzad, položaj Espartera i O'Donnella 1856. godine upoređen sa odgovarajućim položajem Espartera i Narváeza 1843. godine. Godine 1843. Espartero je dosadio svim strankama. Da bi ga se rešili, moderados i progresistas^[50] su obrazovali snažnu koaliciju. Revolucionarne hunte, koje su u svim gradovima nicale kao pečurke, pripremile su put za Narváeza i njegove pristalice. Godine 1856. imamo ne samo dvor i armiju na jednoj strani protiv naroda na drugoj, nego i u redovima samog naroda imamo istu podeljenost kao i u ostaloj zapadnoj Evropi. Na dan 13. jula Esparterova vlada je bila prinudena da podnese ostavku; u noći između 13. i 14. obrazovana je vlada O'Donnella; izjutra 14. proneo se glas da je O'Donnell, kome je bilo povereno obrazovanje vlade, pozvao Rios-y-Rosasa, zlokobnog ministra krvavih julskih dana 1854^[51], da mu se priključi. U 11 časova »Gaceta«^[52] je potvrdila taj glas. Tada se Kortés sastao pošto je bilo prisutno 93 poslanika. Prema pravilniku tog tela 20 članova je dovoljno da se sazove sednica, a 50 da se obrazuje kvorum. Sem toga, zasedanje Kortesa zvanično nije ni bilo prekinuto. General Infante, predsednik, nije mogao da se ne povinuje opštoj želji da se održi redovna sednica. Podnesena je rezolucija u kojoj se govorilo da nova vlada ne uživa poverenje Kortesa, i da njeno veličanstvo treba da bude obavešteno o tome. U isto vreme Kortés je zahtevao od Nacionalne garde da bude spremna za akciju. U pratnji jednog odreda Nacionalne milicije njegov komitet se uputio kraljici sa rezolucijom nepoverenja. Kad su poslanici pokušali da uđu u dvorac, oterale su ih operativne trupe, pucajući na njih i njihovu pratnju. Ovaj incident je poslužio kao signal za ustanak. Naređenje da počne izgradnja barikada Kortés je izdao u 7 časova uveče, ali su njegovu sednicu O'Donnellove trupe odmah zatim rasurtile. Bitka je počela iste noći, pri čemu se samo jedan bataljon Nacionalne milicije pridružio kraljevskim trupama. Treba istaći da je već 13. ujutru senjor Escosura, Esparterov ministar unutrašnjih poslova, telegrafisao u Barselonu i Saragosu da očekuje coup d'état i da je neophodno pripremiti se za otpor. Na čelu ustanika u Madridu

stajali su senjor Madoz i general Valdez, brat Escosure. Ukratko, ne može biti sumnje da je otpor državnom udaru potekao iz sredine esparterista, građana i liberala uopšte. Dok su se oni sa milicijom rasporedili na liniji koja je presećala Madrid sa istoka na zapad, radnici pod vodstvom Puchete zauzeli su južne i deo severnih četvrti grada.

Ujutru 15-og O'Donnell je preuzeo inicijativu. Čak ni prema pristrasnom svedočenju lista »Débats« O'Donnell nije postigao nikakav primetan uspeh u prvoj polovini dana. Iznenada, oko 1 čas po podne, bez ikakvog vidnog uzroka probijeni su redovi Narodne milicije; u 2 časa oni su se još više proradili, a u 6 časova potpuno su nestali sa poprišta, ostavljajući sav teret borbe radnicima, koji su se tukli do 4 po podne 16-og. Na taj način, u ova tri dana krvoprolića vođene su dve različite bitke — jednu je vodila liberalna milicija buržoazije uz podršku radnika protiv armije, a drugu armija protiv radnika koje je napustila milicija. Kako kaže Heine:

Stara je to priča,
Ali će uvek ostati nova.^[53]

Espartero napušta Kortese; Kortese napušta vođe Nacionalne garde; vođe napuštaju svoje vojnike, a vojnici napuštaju narod. Međutim, 15-og Kortese se opet sastao čim se Espartero pojavio na trenutak. Senjor Assensio i drugi poslanici podsetili su ga na njegova ponovljena obećanja da će isukat svoj slavni mač Luchane^[54] prvi dan kad se sloboda zemlje nađe u opasnosti. Espartero je pozvao nebo da posvedoči njegovo nepokolebljivo rodoljublje, a kad je napustio sednicu, svi su očekivali da će ga ubrzo videti na čelu ustanka. Umesto toga, on je otišao kući generala Gurreje, gde se sakrio, à la Palafox, u podrum bezbedan od bombi, i više se za njega ništa nije čulo. Komandanti milicije, koji su prethodne večeri upotrebili sva sredstva da nagovore milicionare da se late oružja, sada su isto tako revnosno nastojali da se razidu svojim kućama. U pola tri po podne general Valdez, koji je na nekoliko časova uzurpirao komandu nad milicijom, savzao je vojnike pod njegovom neposrednom komandom na Plaza Mayor i rekao im da onaj ko je dužan da im komanduje nije došao i da je, prema tome, svaki od njih slobodan da ide kući. Na to su nacionalni gardisti jurnuli kućama i pohitali da zbace sa sebe uniforme i sakriju oružje. To je suština izveštaja koji potiče iz jednog dobro obaveštenog izvora. Drugi izvor obrazlaže ovo iznenadno potčinjavanje zaveri shvatanjem da bi pobeda Nacionalne garde verovatno povukla za sobom propast prestola i apsolutnu nadmoćnost republikanske demokratije. Pariski list »La Presse«^[55] takođe daje na znanje da maršal Espartero, videći obrt koji su prouzrokovali demokrati na kongresu, nije želeo da žrtvuje presto ili da uleti u opasnosti anarhije i građanskog rata, i da je zbog toga učinio sve što je bilo u njegovoj moći da dovede do potčinjavanja O'Donnellu.

Doduše, razni autori iznose različite pojedinosti o vremenu, okol-

rostima i slomu otpora državnom udaru, ali svi se slažu u pogledu glavne tačke: da je Espartero napustio Kortes, Kortes vođe, vodi buržoaziju, a buržoazija narod. Ovo pruža novu ilustraciju karaktera većine evropskih borbi 1848. i 1849. godine, kao i borbi do kojih će doći u zapadnom delu tog kontinenta. S jedne strane stoje moderna industrija i trgovina, čiji se prirodni rukovodilac, buržoazija, protivi despotizmu; s druge strane, kad ona počinje bitku protiv ovog istog despotizma, u borbu stupaju sami radnici, proizvod moderne organizacije rada, i zahtevaju udeo u plodovima pobeđe koji im pripada. Uplašena posledicama saveza tako nametnutog na njena nevoljna pleća, buržoazija se ponovo povlači pod zaštitu baterija morskog despotizma. Ovo je tajna stajaćih armija Evrope, koje bi inače ostale nerazumljive budućem istoričaru. I tako je evropska buržoazija prinuđena da shvati da mora ili da kapitulira pred političkom silom koju mrzi i da se odrekne preimućstava moderne industrije i trgovine i društvenih odnosa baziranih na njima, ili da žrtvuje privilegije koje moderna organizacija produktivnih snaga društva, u svojoj prvobitnoj fazi, obezbeđuje isključivo jednoj klasi. Ima nečega podjednako zapanjujućeg i neočekivanog u tome što ovu pouku treba da pruži čak i Španija.

Napisano 25. jula 1856.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 4775 od 8. avgusta 1856.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Revolucija u Španiji]

Saragosa se predala 1. avgusta u 1 čas i 30 minuta po podne, i tako je nestao poslednji centar otpora španskoj kontrarevoluciji. Sa vojnog gledišta bilo je malo izgleda na uspeh posle poraza u Madridu i Barseloni, posle slabe ustaničke diverzije u Andaluziji i posle koncentričnog nastupanja nadmoćnih snaga iz baskijskih pokrajina, iz Navare, Katalonije, Valensije i Kastilje. Ono malo izgleda što je moglo postojati paralimala je okolnost što je snagama otpora rukovodio Esparterov stari adutant, general Falcon; što je kao borbeni poklič služilo geslo »Espartero i sloboda«; i što je stanovništvo Saragose saznalo za Esparterov nečuvveno smešni fijasko u Madridu.^[56] Sem toga, iz Esparterovog glavnog stana upućene su direktne zapovesti njegovim potčinjenim u Saragosi da prekinu svaki otpor, što pokazuje sledeći citat iz članka u listu »Journal de Madrid«^[57] od 29. jula:

»Jedan od Esparterovih bivših ministara uzeo je učešća u pregovorima koji su se vodili između generala Dulcea i vlasti Saragose, a poslanik Esparterovog Kortesa Huan Martinez Alonzo prihvatio je misiju da obavesti ustaničke vođe da su kraljica, njeni ministri i njeni generali prožeti najpomirljivijim duhom.«

Revolucionarnim pokretom bila je obuhvaćena gotovo cela Španija. Madrid i La Manča u Kastilji; Granada, Sevilja, Malaga, Kadis, Haen itd. u Andaluziji; Mursija i Kartagena u Mursiji; Valensija, Ali-kante, Alsira itd. u Valensiji; Barcelona, Reus, Figueras, Gerona, u Kataloniji; Saragosa, Teruel, Hueska, Haka itd. u Aragonu; Ovijedo u Austriji; i Korunja u Galiciji. Nije bilo nikakvih pokreta u Estremaduri, Leonu i Staroj Kastilji, gde je revolucionarna stranka ugušena pre dva meseca pod zajedničkim pokroviteljstvom Espartera i O'Donnella; baskijske pokrajine i Navara takođe su ostale mirne. Međutim, u ovim poslednjim pokrajinama simpatije su bile na strani revolucije, mada se nisu mogle ispoljiti na oči francuskog osmatračkog korpusa. Ovo je još upadljivije ako se uzme u obzir da su pre dvadeset godina ove iste pokrajine predstavljale tvrđavu karlizma^[58] — koji je u to vreme uživao podršku seljaštva Aragona i Katalonije; ali, ovog puta, seljaštvo je najvatrenije podržavalo revoluciju i ono bi se pokazalo kao najstrašniji element otpora da glupost vođa Barselone i Saragose nije sprečila iskorišćavanje njegove energije. Čak se i londonski »The Morning Herald«^[59], pravoverni pobornik protestantizma, koji je pre nekih

dvadeset godina lomio koplja za tog Don Quijote-a auto-da-fé, Don Carlosa, spotakao o tu činjenicu, koju je dosta pošteno priznao. Ovo je jedan od mnogih znakova progresa otkrivenog posljednjom revolucijom u Španiji, progresa čija će spornost iznenaditi samo one koji nisu upoznati sa posebnim običajima i naravima zemlje, gde je »a la mañana«¹ geslo svakodnevnog života i gde je svako spreman da vam kaže da je »našim precima bilo potrebno osam stotina godina da isteraju Mavare«.

Bez obzira na opšte širenje pronunciamientos², revolucija u Španiji se ograničila samo na Madrid i Barselonu. Na jugu ju je slomila cholera morbus³ a na severu kuga Espartero. Sa vojnog gledišta ustanici u Madridu i Barseloni pokazuju malo interesantnih crta i jedva poneku novu osobinu. Na jednoj strani — armija — sve je bilo unapred pripremljeno; na drugoj sve je bilo improvizovano; ofanziva nije nikad ni za trenutak promenila stranu. Ovde dobro opremljena armija, koja bez napora sluša zapovesti svojih komandanata; tamo — vođi koji se preko volje kreću napred podsticani rdavo naoružanim narodom. U Madridu su revolucionari od samog početka pogrešili što su se zatvorili u unutrašnje delove grada, na liniji koja spaja istočna i zapadna predgrađa — predgrađa pod kontrolom O'Donnella i Conche, koji su među sobom i sa konjicom Dulcea opštili preko spoljnih bulevara. Tako je narod sam sebe odsekao i izložio unapred pripremljenim koncentričnim napadima O'Donnella i njegovih saradnika. Trebalo je samo da se O'Donnell i Concha spoje i revolucionari su se rasurtili u severne i južne četvrti grada i izgubili svaku dalju vezu. Karakteristična crta ustanka u Madridu bio je mali broj barikada, koje su podizane samo na uglovima glavnih ulica, dok su se centri otpora nalazili u kućama; i — što je nečuveno u uličnim borbama — napadi bajonetima su dočekivali kolone armije u nastupanju. No, ako su se ustanici koristili iskustvom pariskog i drezdenskog ustanka⁶⁰¹, nisu ni vojnici manje naučili od tih ustanaka. Vojnici su probijali jedan po jedan zid kuća, napadali ustanike s boka i s leđa, dok su izlaze na ulicu podvrgavali artiljerijskoj vatri. Drugu karakterističnu crtu ove borbe u Madridu predstavlja to što je Pucheta, kad je posle spajanja Conche i O'Donnella potisnut u južnu (toledsku) četvrt grada, preneo na madridske ulice gerilski način ratovanja iz španskih planina. Ustanici su se rasuli i postavili zasede pod arkadama nekih crkava, u nekim uskim uličicama, na stepenicama pojedinih zgrada i tu se branili do poslednje kapi krvi.

U Barseloni, gde je ustanak bio sasvim lišen rukovodstva, borba je vođena još žešće. U vojnom pogledu ovaj ustanak, kao i sve ranije akcije u Barseloni, pretrpeo je neuspeh zato što je citadela, tvrđava Monhuič ostala u rukama armije. Žestinu borbe pokazuje spaljivanje 150 vojnika u kasarni u Grasiji, predgrađu za koje su se ustanici uporno borili pošto su već bili potisnuti iz Barselone. Zaslužuje pažnju či-

¹ odložimo do sutra — ² vojnih pobuna — ³ epidemija kolere

njenica što su barselonski ткачи, dok je u Madridu, kako smo izneli u prethodnom članku, buržoazija izdala i napustila proletere, objavili od samog početka da ne žele da imaju nikakve veze sa pokretom esparterista i zahtevali proglašenje republike. Kad je ovo odbijeno, oni su, sa izuzetkom nekolicine koji nisu mogli da odole mirisu baruta, ostali pasivni posmatrači bitke, koja je tako bila izgubljena, jer sudbinu svih ustanaka u Barseloni rešava 20 000 ткача.

Španska revolucija od 1856. godine razlikuje se od svih svojih prethodnica time što je potpuno izgubila dinastički karakter. Poznato je da je pokret od 1804. do 1815. godine bio nacionalan i dinastički^[61]. Iako je Kortes 1812. godine proklamovao gotovo republikanski ustav, on je to učinio u ime Fernanda VII. Pokret 1821 - 1823,^[62] bojažljivo republikanski, pokazao se kao potpuno preuranjen i imao je protiv sebe mase kojima se obratio za podršku, jer su te mase bile privržene crkvi i kruni. Kraljevska vlast je u Španiji imala tako duboke korene da su bili nužni testament Fernanda VII i otelovljenje antagonističkih principa u dve dinastičke grane, karlističkoj i kristinskoj, da bi borba između starog i novog društva postala ozbiljna. Čak i da bi se borili za neko novo načelo, Špancima je bio neophodan vremenom osveštani steg. Pod takvim zastavama se vodila borba od 1831. do 1843. godine. Zatim je došao kraj revoluciji, i nova dinastija je dobila mogućnost da se ogleda od 1843. do 1854. godine. Revolucija u julu 1854. godine neminovno je, na taj način, označavala napad na novu dinastiju; ali nevinu Isabellu je štitila mržnja usredsređena na njenu majku, i narod se radovao ne samo sopstvenom oslobođenju nego i oslobođenju Isabelle od njene majke i kamarile.

Godine 1856. zastor je pao i sama Isabella se suprotstavila narodu državnim udarom koji je izazvao revoluciju. Ona se pokazala dostojnom, hladno-svirepom i kukavički licemernom kćerkom Fernanda VII, koji je bio toliko sklon laži da i pored svoje verske zatucanosti nije nikad mogao sebe da ubedi, čak ni uz pomoć svete inkvizicije, da su tako uzvišene ličnosti kao Isus Hristos i njegovi apostoli govorili istinu. Čak i pokolj Madridana koji je 1808. izvršio Murat^[63] izgleda kao beznačajan metež u poređenju sa klanicom od 14. do 16. jula, na koju se nevinna Isabella smešila. Tih dana monarhiji i Španiji zvonila su pogrebna zvana. Jedino slaboumni legitimisti u Evropi uobražavaju da se posle pada Isabelle može dići Don Carlos. Oni većito misle da poslednja manifestacija nekog načela izumire samo zato da bi njegovoj prvobitnoj manifestaciji dala novi život.

Godine 1856. španska revolucija je izgubila ne samo dinastički nego i vojni karakter. Zašto je armija igrala tako istaknutu ulogu u španskim revolucijama može se objasniti sa vrlo malo reči. Stara institucija generalkapetanija, koja je generalkapetane pretvarala u paše njihovih pokrajina^[64]; rat za nezavisnost protiv Francuske, koji je armiju načinio ne samo glavnim oruđem nacionalne odbrane nego i prvom revolucionarnom organizacijom i središtem revolucionarne de-

latnosti u Španiji; zavere od 1815 - 1818, koje su sve proisticale iz armije; dinastički rat od 1831 - 1841,^[65] u kome su obe strane zavisile od armija; izolovanost liberalne buržoazije, koja ju je primorala da upotrebi bajonete armije protiv seoskog sveštenstva i seljaka; okolnosti koje su prinudile Christinu i kamarilu da upotrebe bajonete protiv liberala kao što su ih liberali upotrebili protiv seljaštva; tradicija ponikla iz svih ovih prethodnih slučajeva — to su bili uzroci koji su revoluciji u Španiji utisnuli vojni, a armiji pretorijanski karakter. Do 1854. godine revolucija se uvek začinjala u armiji, i njene razne manifestacije sve do tog vremena nisu pokazivale nikakve spoljne znake razlike sem razlike u činu vojnih lica iz čije su sredine potekle. Čak i 1854. godine prvi podsticaj je još uvek dolazio od armije, ali O'Donnellov manifest izdat u Manzanaresu^[66] svedoči o tome koliko je oslabila osnovica nadmoćnosti armije u španskoj revoluciji. Pod kakvim je uslovom O'Donnell konačno dobio mogućnost da prekine svoju jedva dvosmisleno šetnju od Vikalvara do portugalske granice i da armiju vrati u Madrid? Samo na osnovu obećanja da će odmah smanjiti njenu brojnost, da će je zameniti nacionalnom gardom i da neće dopustiti da plodove revolucije podele generali. Dok se revolucija od 1854. godine na taj način ograničila na izražavanje nepoverenja prema armiji, već dve godine docnije ona se našla izložena otvorenom i neposrednom napadu te armije — armije koja se sada pokazala dostojnom da stane u isti red sa Hrvatima Radetzskog, Bonapartinim Afrikancima i Wrangelovim Pomerancima^[67]. Kako španska armija ume da ceni čast svog novog položaja, dokazuje pobuna jednog puka u Madridu koja je izbila 29. jula, jer se taj puk nije zadovoljio samo Isabellinim cigarama nego je stupio u štrajk zahtevajući kovani novac od po pet franaka i Bonapartine kobasice^[68], i na kraju dobio i njih.

Znači, ovog puta armija je bila u celosti protiv naroda ili, tačnije, ona se borila jedino protiv njega i protiv Nacionalne garde. Ukratko, revolucionarna misija španske armije je okončana. Čovek u kome se usredsredio vojni, dinastički i buržoasko-liberalni karakter španske revolucije — Espartero — sada je pao još niže nego što su prema uobičajenom zakonu sudbine mogli slutiti oni koji su ga najbliže poznavali. Ako — o čemu kruže glasovi i što je vrlo verovatno — esparteristi nameravaju da se okupe pod O'Donnellom, oni će potvrditi svoje samoubistvo sopstvenim zvaničnim činom. Espartera neće spasti.

Iduća evropska revolucija naći će Španiju sazrelu za saradnju s njom. Godine 1854. i 1856. bile su prelazne faze kroz koje je Španija morala da prođe da bi dostigla tu zrelost.

Napisano početkom avgusta 1856.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
 »New-York Daily Tribune«,
 br. 4783 od 18. avgusta 1856.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Privredna kriza u Evropi]

Karakteristična crta sadašnjeg perioda špekulantske pomame jeste njena univerzalnost. I ranije je bilo manija špekulisanja — žitna, železnička, rudarska, bankarska, pamučno-predionička — ukratko, manija svih mogućih vrsta; međutim, u periodima ozbiljnih trgovinskih kriza 1817, 1825, 1836, 1846 - 1847. godine, mada su sve grane industrije i trgovine bile pogođene, preovladavala je samo jedna manija, koja je svakom periodu davala poseban ton i karakter. Svaku privrednu oblast je prožimao duh špekulacije, a svaki špekulant se ipak ograničavao na svoju specijalnu oblast. Nasuprot tome, rukovodeće načelo *Crédit mobilier*, predstavnika sadašnje špekulantske manije, nije špekulisanje po jednoj određenoj liniji, nego špekulisanje samo po sebi i opšte širenje podvaljivanja u onom obimu u kome ga ta kompanija centralizuje. Pored toga, postoji još jedna razlika u poreklu i rastu sadašnje manije špekulisanja, a to je da ona nije počela u Engleskoj, nego u Francuskoj. Sadašnji soj francuskih špekulanata stoji u istom odnosu prema engleskim špekulantima iz gore pomenutih perioda kao francuski deisti 18. veka prema engleskim deistima 17. veka. Jedni su pružili građu, a drugi su stvorili uopštavajuću formu koja je omogućila deizmu da se rasprostire po celom civilizovanom svetu 18. veka. Britanci su skloni da čestitaju sebi što se žarište špekulacije premestilo sa njihovog slobodnog i trezvenog ostrva na haotični kontinent kojim gospodare despoti; oni, međutim, zaboravljaju sa kakvom velikom zabrinutošću prate mesečne izveštaje Francuske banke, koji utiču na zalihe zlata u svetištu Engleske banke; oni zaboravljaju da engleski kapital u velikoj meri snabdeva glavne arterije evropskih *Crédits mobiliers* božanskim eliksirom; oni zaboravljaju da su »zdrava« suvišna trgovina i suvišna proizvodnja u Engleskoj, koje oni sada veličaju zbog dostignute vrednosti izvoza od skoro 110 000 000 funti sterlinga, direktni izdanak »nezdrave« špekulacije koju oni osuđuju na kontinentu, isto tako kao što je njihova liberalna politika 1854. i 1856. godine izdanak Bonapartinog *coup d'état*. Ipak

se ne može poreći da Englezi nisu krivi što se izlegla ona neobična mešavina carskog socijalizma, sensimonističkih berzanskih špekulacija i filozofskog podvaljivanja, koji sačinjavaju ono što nosi naziv *Crédit mobilier*. Potpuno suprotno ovoj kontinentalnoj prepredenosti, englesko špekulisanje se vratilo na svoj najgrublji i najprimitivniji oblik prevare, neprikrivene, neulepšane i ničim neublažene. Prevara je bila tajna Paula, Strahana & Batesa; Tiperarijske banke u spomen na Sadleira; velikih operacija Cole-a, Davidsona & Gordona u londonskom Sitiju; prevara leži i u osnovi tužne ali jednostavne priče o londonskoj Kraljevskoj britanskoj banci.

Nije potreban visok stupanj prepredenosti za grupu direktora da bi progutali kapital kompanije, tešeći njene akcionare velikim dividendama i namamljujući ulagače i nove akcionare lažnim izveštajima. Sve što je za to potrebno jeste poznavanje engleskog zakonodavstva. Slučaj Kraljevske britanske banke izazvao je senzaciju ne toliko zbog kapitala koliko zbog broja uključenih malih ljudi bilo kao akcionara ili kao ulagača. Izgleda da je podela rada u ovom koncernu bila vrlo jednostavna. Postojale su dve grupe direktora: jedni su se zadovoljavali time što su stavljali u džep platu od 10 000 dolara godišnje zato što nisu ništa znali o poslovima banke i što su čuvali čistu savest, a drugi su pak stvarno težili da rukovode bankom samo da bi bili njeni glavni klijenti ili, bolje reći, pljačkaši. Pošto ova druga grupa u vezi sa uzimanjem bančinog novca na poslugu zavisi od generalnog direktora, ona odmah počinje time što pušta generalnog direktora da se i sam služi bančinim novcem. Sem generalnog direktora oni moraju posvetiti u svoju tajnu revizora i pravnog savetnika kompanije, koji radi toga dobijaju mito u vidu pozajmica. Pored uzimanja pozajmica koje se daju njima lično i na ime njihovih srodnika, direktori i generalni direktor pristupaju podmetanju izvesnog broja lažnih lica u čije ime uzimaju pozajmice. Ceo uplaćeni kapital iznosi sada 150 000 funti sterlinga, od čega su 121 840 funti sterlinga posredno i neposredno progutali direktori. Osnivač kompanije, g. MacGregor, član parlamenta za Glazgov, poznati pisac dela iz oblasti statistike⁽⁶⁹⁾, dugovao je kompaniji 7362 funte sterlinga; drugi direktor i član parlamenta za Tjuksberi, g. Humphrey Brown, koji je iskoristio banku za pokriće svojih izbornih troškova, jedno vreme je uzeo na sebe obavezu prema banci u iznosu od 70 000 funti sterlinga, i izgleda da je još uvek dužan 50 000 funti sterlinga. Gospodin Cameron, generalni direktor, uzeo je pozajmicu od 30 000 funti sterlinga.

Od samog početka svoje delatnosti banka je svake godine gubila 50 000 funti sterlinga, a ipak su direktori iz godine u godinu čestitali akcionarima na prosperitetu. Dividende od 6% su isplaćivane tromesečno, mada, prema izjavi zvaničnog knjigovođe, g. Colemana, akcionari uopšte nisu morali da dobijaju dividendu. Tek je prošlog leta akcionarima podnet lažan izveštaj o svoti od preko 370 000 funti sterlinga, pri čemu pozajmice MacGregoru, Humphreyu Brownu,

Cameronu & Komp. figuriraju u neodređenoj stavki konvertibilnih hartija od vrednosti. Kad je banka bila potpuno neplatežna, emitovane su nove akcije, propraćene blistavim izveštajima o njenom napretku i izglasavanjem poverenja direktorima. Ovo emitovanje novih akcija nije se ni u kom slučaju smatralo kao očajničko sredstvo za olakšanje položaja banke, nego prosto kao nov izvor za direktorske prevare. Iako jedna odredba statuta zabranjuje banci da trguje sopstvenim akcijama, izgleda da je postojala stalna praksa da se banci nameću kao obezbeđenje njene sopstvene akcije čim bi one gubile vrednost u rukama direktora. O tome kako je tobože »pošteno deo« direktora bio obmanjivan ispričao je jedan od njih, g. Owen, na zboru akcionara sledeće:

«Kad su sve pripreme za otvaranje ovog preduzeća izvršene, g. Cameron je bio naimenovan za našeg generalnog direktora, i ubrzo smo otkrili kakvo je zlo imati rukovodioca koji nikad ranije nije imao veze ni sa jednom bankom u Londonu. Usled ove okolnosti iskrasnio je niz teškoća. Ispričaću šta se dogodilo pre dve godine i nekoliko meseci, kad sam napustio banku. Kratko vreme pred odlazak još nisam znao da postoji ma i jedan jedini akcionar koji je dužan banci 10 000 funti sterlinga po eskontnim operacijama ili pozajmicama. Jedno vreme su do mene dopirali glasovi o nekim žalbama da je neko od njih dužan velik iznos po eskontnim menicama i pitao sam o tome jednog od knjigovoda. Odgovoreno mi je da me se banka ništa ne tiče čim zatvorim za sobom vrata kancelarije. Gospodin Cameron je rekao da nijedan direktor ne mora da iznosi pred upravu svoje menice za eskontovanje. On je izjavio da takve menice treba slati generalnom direktoru, jer ako ih iznosimo pred upravni odbor, nećemo nikad postići da poslovni ljudi visokog ranga vode s nama bankarske poslove. U takvom neznanju sam ostao sve dotle dok se jednog dana g. Cameron nije tako opasno razboleo da se nije očekivalo njegovo ozdravljenje. Usled njegove bolesti predsednik i neki drugi direktori izvršili su izvesne preglede, koji su nam otkrili da je g. Cameron imao knjigu pod privatnim ključem koju nikad ranije nismo videli. Kad je predsednik otvorio tu knjigu, svi smo bili zaista preneraženi.»

Treba odati priznanje g. Cameronu što je ne čekajući posledice ovih otkrića napustio Englesku sa velikom predostrožnošću i brzinom.

Jedna od najneobičnijih i najkarakterističnijih transakcija Kraljevske britanske banke bila je njena veza sa nekom železaram u Velsu. U vreme kad je uplaćeni kapital kompanije iznosio svega 50 000 funti sterlinga, pozajmice samo ovoj železari dostizale su svotu od 70 000 do 80 000 funti sterlinga. Kad je kompanija prvi put dobila u posed železaru, ona se nalazila u neupotrebljivom stanju. Pošto je postavljena na noge investicijama od oko 50 000 funti sterlinga, vidimo je u rukama nekog g. Clarke-a, koji se koristio preduzećem »izvesno vreme«, a onda ga prebacio na banku, »izražavajući uverenje da se odriče velikog bogatstva«; međutim, ostavio je banci dopunski dug od 20 000 funti sterlinga na ovu »imovinu«. Tako je ovo preduzeće stalno odlazilo iz ruku banke kad god je izgledalo verovatno da će doneti profite, a vraćalo se banci kad su bile neophodne nove pozajmice. Ovu igru

direktori su pokušali da nastave čak i u posljednjem trenutku svojih priznanja, ukazujući još uvek na rentabilnost železare, koja bi, po njihovim rečima, mogla donositi prihod od 16 000 funti sterlinga godišnje, a zaboravljajući da je ona koštala akcionare po 17 742 funte sterlinga svake godine svog postojanja. Sada predstoji likvidacija kompanije po odluci Suda pravičnosti^[70]. Međutim, pre nego što do toga dođe, sve avanture Kraljevske britanske banke progutaće potop opšte evropske krize.

Napisano oko 26. septembra 1856.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
New-York Daily Tribune,
br. 4828 od 9. oktobra 1856.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Novčana kriza u Evropi

London, 3. oktobra 1856.

Opšta trgovinska kriza koja je izbila u Evropi otprilike u jesen 1847. i trajala do proleća 1848. godine, počela je panikom na londonskom novčanom tržištu. Panika je nastala poslednjih dana aprila i dostigla vrhunac 4. maja 1847. godine. Tih dana sve novčane transakcije su potpuno obustavljene; ali od 4. maja pritisak je stao da je njava tako da su trgovci i novinari jedni drugima čestitali što je panika imala čisto slučajan i prolazan karakter. Nekoliko meseci kasnije došlo je do trgovinske i industrijske krize, kojoj je novčana kriza bila samo simptom i preteča.

Na evropskom novčanom tržištu sada se zapaža kretanje analogno panici iz 1847. godine. Analogija, međutim, nije potpuna. Umesto da se kreće sa zapada na istok, iz Londona preko Pariza u Berlin i Beč, kao što se kretala panika 1847. godine, sadašnja panika se kreće sa istoka na zapad, sa Nemačkom kao polaznom tačkom, odakle se širi ka Parizu, i najzad doseže do Londona. Tada je panika dobila lokalni vid usled sporosti svog napredovanja; sada se zbog brzine njenog kretanja odmah ispoljava njen univerzalni karakter. Tada je trajala nešto oko nedelju dana, sada traje već tri nedelje. Tada je bilo malo ljudi koji su podozrevali da je ona preteča opšte krize; sada niko u to ne sumnja sem onih Engleza koji uobražavaju da stvaraju istoriju čitajući »The Times«. Tada su se najdalekovidiji političari plašili da će se ponoviti krize od 1825. i 1836. godine; oni su sada uvereni da imaju pred sobom dopunjeno izdanje ne samo krize od 1847. godine nego i revolucije od 1848. godine.

Nespokojsvo viših klasa u Evropi isto je tako jako kao i njihovo razočaranje. Od sredine 1849. godine one su potpuno gospodarile situacijom, i samo je rat¹ bio jedini oblak na njihovom društvenom

¹ krimski rat

obzoru. Sada, pošto se rat završio ili se smatra završenim, one se svuda suočavaju sa istim otkrićem sa kojim su se Englezi suočavali posle bitke na Vaterlou i mira od 1815. godine, kad su biltene o bitkama zamijenili izveštaji o nevoljama u poljoprivredi i industriji. Da bi spasle svoju imovinu, one su činile sve što je u njihovoj moći da uguše revoluciju i potlače mase. One sada dolaze do saznanja da su i same bile oruđe jedne revolucije svojinskih odnosa, i to veće od svake koju su imali u vidu revolucionari iz 1848. godine. One gledaju u oči opštem bankrotstvu, koje se, kao što im je poznato, poklapa sa danom plaćanja u velikom založnom centru u Parizu; i kao što su Englezi, na svoje iznenađenje, posle 1815. godine, kad je Castlereagh, »čovjek koji je nepokolebljivo išao stazom dužnosti«, prerezao sebi grkljan, otkrili da je on bio lud, tako se i berzanski špekulanti u Evropi već počinju pitati, još pre nego što je pala Bonapartina glava, da li je Bonaparta ikad bio pri zdravoj pameti. One znaju da su sva tržišta prepuna uvozne robe; da su svi slojevi imućnih klasa, čak i oni koji nikad ranije nisu bili zaraženi tom bolešću, sada uvučeni u vrtlog manije špekulisanja; da nijedna evropska zemlja nije tu maniju izbegla i da su vlade do kraja iscrple mogućnosti svojih poreskih obveznika. Godine 1848. događaji koji su neposrednije izazvali revoluciju nosili su čisto politički karakter, kao, na primer, banketi u korist reforme u Francuskoj, rat Sonderbunda u Švajcarskoj, debate u Ujedinjenoj zemaljskoj skupštini u Berlinu, španski brakovi, sporovi zbog Šlezvig-Holštajna⁽⁷¹⁾ itd., i kad su vojnici revolucije, radnici Pariza, proglasili revoluciju od 1848. godine socijalnom, njeni generali su se isto toliko iznenadili kao i ostali svet. Sada pak, naprotiv, socijalna revolucija se obično podrazumeva još pre nego što je proklamovana politička revolucija; i to socijalna revolucija izazvana ne ilegalnim zaverama tajnih društava među radničkom klasom, nego javnim mahinacijama raznih Crédits mobiliers vladajućih klasa. Zbog toga je nespokojstvo viših klasa u Evropi zagorčano ubedenjem da je upravo njihova pobjeda nad revolucijom samo doprinela stvaranju materijalnih uslova u 1857. godini za idealna stremjenja iz 1848. godine. Ceo period od sredine 1849. godine do danas izgleda, na taj način, prosto kao predah koji je istorija darovala starom evropskom društvu da bi mu omogućila da poslednji put u koncentrisanom vidu ispolji sve svoje težnje. U politici — obožavanje mača; u moralu — opštu korumpiranost i licemerni povratak na već odbačene praznoverice; u političkoj ekonomiji — maniju bogaćenja bez truda oko proizvodnje — takve je težnje to društvo manifestovalo u periodu svojih kontrarevolucionarnih orgija od 1849. do 1856. godine.

S druge strane, ako uporedimo dejstvo ove kratkotrajne novčane panike sa dejstvom Mazzinijevih i drugih proklamacija, čitava istorija iluzija zakletih revolucionara od 1849. godine smesta ostaje bez svoje tajanstvenosti. Oni ništa ne znaju o ekonomskom životu naroda, oni ništa ne znaju o stvarnim uslovima istorijskog razvoja, i kad izbija

nova revolucija, moći će sa većim pravom nego Pilat da peru ruke i da izjave da su nevinu za krvoproliće.

Kazali smo da se sadašnja novčana panika u Evropi pojavila najpre u Nemačkoj, i Bonapartini listovi su se uhvatili za ovu okolnost da bi sa njegovog režima skinuli sumnju da je imao i najmanji udeo u njenom izbijanju.

«Vlada je», kaže pariski «Le Constitutionnel»⁽⁷²⁾, «pokušala odmah posle zaključenja mira da umeri duh preduzimljivosti, odloživši davanje nekoliko novih koncesija i zabranivši uvođenje novih projekata na berzi. Na žalost, više nije mogla učiniti; nije mogla sprečiti sva prekoračenja. Ali, otkuda ova prekoračenja proističu? Ako je jedan njihov deo ponikao na francuskom tržištu, onda je to sigurno manji deo. Naše železničke kompanije, prožete takmičarskim duhom, možda su suviše pohitala sa emitovanjem bonova, čiji su prinosi bili namenjeni proširenju železničke mreže. No to ne bi izazvalo teškoće da se mnoštvo preduzeća nije iznenada pojavilo u inostranstvu. Pre svega Nemačka, koja nije uzela učešća u ratu, bacila se bezobzirno u sve vrste poduhvata. Pošto nije imala dovoljno svojih sredstava, ona je zatražila naša, i kako je zvanično tržište bilo za nju zatvoreno, naši špekulanti su joj otvorili pristup na crnoj berzi. Francuska je, prema tome, postala centar kosmopolitskih projekata koji mogu obogatiti strane zemlje na račun nacionalnih interesa. Zato je kapital postao redak na našem tržištu, a naše hartije od vrednosti, nailazeći na manje kupaca, doživele su pad, koji je pored tolikih elemenata bogatstva i prosperiteta iznenadio javnost.»

Pošto smo dali ovaj uzorak carske zvanične besmislice o uzrocima evropske panike, ne možemo da uskratimo primer one vrste opozicije koja se toleriše pod Bonapartom.

«Može se poricati postojanje krize», piše list «L'Assemblée Nationale»⁽⁷³⁾, «ali moramo pomisliti da prosperitet u neku ruku opada kad uzmemo u obzir smanjenje dohotka naših železnica, bankarskih pozajmica na trgovačke menice i izvoznih carina za prvih sedam meseci ove godine u iznosu od dvadeset pet miliona franaka.»

I tako su u Nemačkoj svi aktivni elementi buržoazije posvetili svoju energiju od kontrarevolucije 1849. godine trgovinskoj i industrijskoj delatnosti, kao što je mislilački deo nacije napustio filozofiju radi prirodnih nauka. Ostajući u ratu neutralni, Nemci su akumulirali toliko kapitala koliko su njihovi francuski susedi izgubili u ratu. Otkrivši takvo stanje stvari kod Nemaca, brz razvoj njihove industrije i akumulaciju kapitala, francuski Crédit mobilier je blagoizvoleo zapaziti Nemce kao objekte pogodne za njegove operacije, jer je pasivni savez između Bonaparte i Austrije već bio skrenuo pažnju ove kompanije na neispitane oblasti Austrije, Mađarske i Italije. Međutim, pruživši primer i preuzevši inicijativu za špekulacije u Nemačkoj, Crédit mobilier se i sam zaprepastio neočekivanom žetvom špekulantskih i kreditnih ustanova, stvorenih na njegov podsticaj. Nemci su 1855-1856. dobili potpuno gotove prevarantske statute francuskih

Crédits mobiliers, kao što su 1831. godine dobili iz Francuske gotove političke ustanove^[74]. Francuz iz 17. veka zapanjio bi se videći dvor Louis-a XIV reprodukovao stostruko veličanstvenije s druge strane Rajne; a Francuzi poslednje decenije nisu se manje iznenadili videći u Nemačkoj šezdeset dve nacionalne skupštine, dok su oni sami sa toliko muka stvorili jednu jedinu. Nemačka ipak nije zemlja decentralizacije; jedino je sama centralizacija decentralizovana, tako da umesto jednog centra tamo ih ima mnogo. Takva zemlja se, dakle, pokazala sasvim pogodnom da u najkraće vreme i u svim pravcima razvije mahinacije kojima ju je naučio Crédit mobilier, isto onako kao što se pariska moda brže širi u Nemačkoj nego u Francuskoj. Ovo je neposredni uzrok panike koja se prvo pojavila i najviše raširila u Nemačkoj. U jednom od narednih članaka izložićemo kako istoriju same panike tako i njene neposredne uzroke.

Naslov originala:

The Monetary Crisis in Europe

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune,

br. 4833 od 15. oktobra 1856.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Uzroci novčane krize u Evropi]

Novčana kriza u Evropi koja je počela oko sredine septembra ove godine dostigla je vrhunac 26. istog meseca, posle čega je postepeno jenjavala slično novčanoj panici u Engleskoj 1847. godine, koja se prvi put ispoljila krajem aprila da bi postepeno iščezla posle 4. maja, dana svoje kulminacije. Tada je nekoliko vodećih banaka u Londonu, radi izvesnog predaha za vreme panike, pristalo na žrtve, čime je udaren neposredan temelj potpune propasti koja ih je zadesila nekoliko meseci docnije. Slični rezultati će se uskoro iskusiti u Nemačkoj pošto uzrok panike tamo nije oskudica novca u opticaju već nesrazmera između raspoloživog kapitala i vrlo velikog obima tada postojećih industrijskih, trgovinskih i špekulantskih preduzeća. Sredstvo pomoću koga je panika privremeno savladana bilo je podizanje eskontne stope raznih vladinih, akcionarskih i privatnih banaka; neke od njih su povisile svoju stopu na 6, a neke čak na 9%. Usled ovog podizanja eskontne stope odliv zlata je zaustavljen, uvoz stranih proizvoda paralisana, strani kapital privučen mamcem velikog interesa, dok se tražila isplata istaknutih dugova. Francuski *Crédit mobilier*, koji je mesec dana ranije platio rate svojih ugovornih obaveza za nemačke železnice uslužnim menicama, sada se našao prinuđen da plati u gotovom, a Francuska je uopšte morala u to vreme da plaća zvečećom monetom svoj tadašnji bilans zbog uvoza žita i namirnica. Tako je novčana panika u Nemačkoj posredno pogodila Francusku, gde je odmah dobila još opasniji vid. Francuska banka, sledeći primer nemačkih banaka, podigla je eskontnu stopu na 6%, korak koji je već 30. septembra doveo do molbe Engleskoj banci za zajam od preko milion funti sterlinga. Usled toga je 1. oktobra Engleska banka podigla svoju eskontnu stopu na 5%, ne čekajući čak ni uobičajenu konferenciju direktora — mera bez presedana od novčane panike 1847. godine. Uprkos ovom povećanju interesa, zlato je i dalje oticalo iz trezora u *Threadneedle Street*^[75] po 40 000 funti sterlinga dnevno, a Francuska banka je morala svaki dan da se rastane od oko 6 000 000 franaka zvečeće monete, dok je kovnica

dnevno emitovala samo 3 000 000 franaka, od čega je jedino oko 120 000 franaka bilo u srebru. Da bi neutralisala uticaj Francuske banke na zlatne rezerve Engleske banke, ova banka je nedeljak dana kasnije ponovo podigla eskontnu stopu na 6% za menice sa rokom od 60 dana, a na 7% za menice sa dužim rokom. U odgovor na ovu ljubaznost Francuska banka je izdala 6. oktobra novi ukaz, na osnovu koga odbija da eskontuje bilo kakve menice sa rokom od preko 60 dana, i objavila da neće davati pozajmice preko 40% na hartije od vrednosti a preko 20% na železničke akcije, pa i to samo na mesec dana. Međutim, bez obzira na sve te mere, Engleska banka se pokazala sasvim nesposobnom da zaustavi odliv zlata u Francusku, kao što Francuska banka nije bila u stanju da smanji paniku u Parizu ili oticanje zvečeće monete u druge delove evropskog kontinenta. O snazi panike u Francuskoj svedoči pad kursa akcija Crédit mobilier sa 1680 franaka (kotiranje od 29. septembra) na 1465 franaka (6. oktobra), to jest pad od 215 franaka u toku osam dana, i ni uz najveće napore nije do 9. oktobra pošlo za rukom da se njihov kurs podigne više od 15 franaka. Nepotrebno je spominjati da su državne hartije od vrednosti takode srazmerno pale. Posle visokoparnih uveravanja koja smo čuli od g. Isaaca Péreire-a, velikog osnivača Crédit mobilier, da je francuski kapital obdaren posebnim kosmopolitskim svojstvom, teško da ima išta smešnije od francuskog jadikovanja zbog bekstva francuskog kapitala u Nemačku. Usred ove zbrke veliki čarobnjak Francuske, Napoleon III, pripremio je svoj lek za sve. Zabranio je štampi da govori o finansijskoj krizi; preko svojih žandara dao je na znanje menjačima da bi bilo celishodno da udalje iz izloga objave o kupovini srebra sa premijom; i, najzad, u svom listu »Le Moniteur«, u broju od 7. oktobra, štampao je izveštaj svog ministra finansija upućen njemu, u kome se tvrdi da je sve u redu, a da samo narod pogrešno ocenjuje stvari. Na žalost, dva dana kasnije, pojavljuje se guverner Francuske banke sa sledećim podacima u svom mesečnom izveštaju:

	oktobar	septembar
	(u francima)	
gotovina u kasi	77 062 910	113 126 401
gotovina u filijalama	89 407 036	112 676 090
eskontovane menice	271 955 426	221 308 498
menice u bančnim filijalama	239 623 602	217 829 320
premija na zlato i srebro	2 128 594	1 496 313

Drugim rečima, za mesec dana gotovina u kasi se smanjila za 69 332 545 franaka, eskontovanje menica je poraslo za 72 441 210 franaka, dok premija na kupovinu zlata i srebra premaša septembarske brojke za 632 281 franak. Na žalost, takode, činjenica je da tezaursiranje dragocenih metala danas dostiže kod Francuza nečuvene razmere i da se svakim danom sve više šire glasovi da će banka obustaviti isplatu

zvečećom monetom. Napoleonovo mešanje u poslove novčanog tržišta pokazalo se otprilike isto tako efikasno kao i njegov uticaj na vode Loire u poplavljenim okruzima^[76].

Sadašnja kriza u Evropi komplikuje se još i time što se odliv dragocenih metala — uobičajeni vesnik trgovinskih potresa — prepliće sa opadanjem vrednosti zlata u poređenju sa srebrom. Nezavisno od svih drugih trgovinskih i industrijskih činilaca, ovo opadanje vrednosti nije moglo da ne pobudi one zemlje u kojima postoji bimetalizam i u kojima se i zlato i srebro moraju primati pri plaćanju prema proporcijama utvrđenim zakonom ali opovrgnutim ekonomskim činjenicama, da izvoze srebro na tržišta gde je zlato merilo vrednosti i gde se zvanična cena srebru ne udaljuje od njegove tržišne cene. Pošto ovo odgovara stanju Engleske i Francuske, srebro se mora, prirodno, prelivati iz Francuske u Englesku, a zlato iz Engleske u Francusku, dok srebrni novac ove druge ne bude zamenjen zlatnim. S jedne strane, jasno je da takva zamena uobičajenog sredstva opticaja mora biti propraćena privremenim teškoćama, ali i da se protiv ovih teškoća može voditi borba ili uvođenjem zlatnog važenja i povlačenjem srebra iz opticaja, kako je uobičajeno, ili demonetiziranjem zlata i proglašenjem srebra za jedino važenje, kao u Holandiji 1851. godine i sasvim nedavno u Belgiji. S druge strane, očigledno je da kad ne bi dejstvovali drugi faktori sem obezvređivanja zlata u poređenju sa srebrom, opšti odliv srebra iz cele Evrope i Amerike neutralisao bi i paralisao sam sebe, jer bi iznenadno oslobođenje i povlačenje iz opticaja takve mase srebra, bez naročitog rezervoara da ga zameni, moralo smanjiti njegovu cenu u poređenju sa zlatom, pošto se tržišna cena svake robe privremeno određuje odnosom između ponude i tražnje, a samo u proseku od nekoliko godina troškovima proizvodnje. Povlačenje zlata iz opticaja u holandskim i belgijskim bankama moglo je vršiti samo vrlo neznan uticaj na vrednost srebra, pošto je ono bilo glavno sredstvo razmene u tim zemljama i zbog toga je promena imala pre pravni nego ekonomski karakter. Međutim, može se dopustiti da su ove promene otvorile malo tržište za ponudu srebra i na taj način u izvesnoj meri olakšale teškoće.

Doduše, u toku poslednjih četiri ili pet meseci porasla je količina zvečeće monete u Austrijskoj nacionalnoj banci sa 20 000 000 na 43 000 000 dolara, što se u celini čuva u trezorima banke, pošto se Austrija još nije vratila na plaćanje u gotovu. Glavni deo ovog povećanja od 23 000 000 dolara dobijen je iz Pariza i Nemačke za željezničke pruge koje je kupio Crédit mobilier. Ovo je, svakako, jedan od uzroka koji objašnjavaju nedavni odliv srebra, ali bi bilo pogrešno pripisivati ovoj okolnosti u iole znatnijoj meri pojave koje se u poslednje vreme događaju na novčanom tržištu. Ne treba zaboraviti da je od 1848. do 1855. godine na novčana tržišta sveta bilo bačeno 105 miliona funti sterlinga u zlatu, dobijenom u Kaliforniji i Australiji, ne uzimajući u obzir prinos iz Rusije i drugih davnašnjih izvora snab-

devanja. Najoptimističkije pristalice slobodne trgovine pretpostavljaju da je od ovih 105 miliona 52 miliona bilo potrebno za savremeno proširenje trgovine, ili kao valuta, kao bankovna rezerva, kao zlatne poluge za izravnanje platnih bilansa i ispravku razmenschkih kurseva između raznih zemalja, ili kao luksuzan artikal. Što se tiče ostala 53 miliona, oni pretpostavljaju — a mi mislimo da se prilično varaju — da je njima prosto zamenjen isti iznos srebra ranije u upotrebi u Americi i Francuskoj — 10 miliona u Americi i 43 miliona u Francuskoj. Kako je ova zamena izvršena, može se videti iz zvaničnih carinskih izveštaja o kretanju zlata i srebra u Francuskoj u toku 1855. godine:

Uvoz zlata u 1855.		Uvoz srebra u 1855.	
Poluge	11 045 268 f. st.	Poluge	1 717 459 f. st.
Zvečeci novac	4 306 887 " "	Zvečeci novac.....	3 121 250 " "
Svega	15 352 155 f. st.	Svega	4 838 709 f. st.
Izvoz zlata u 1855.		Izvoz srebra u 1855.	
Poluge	203 544 f. st.	Poluge	3 067 229 f. st.
Zvečeci novac.....	6 306 060 " "	Zvečeci novac	9 783 345 " "
Svega	6 509 604 f. st.	Svega	12 850 574 f. st.
Uvozni saldo zlata ..	8 842 551 f. st.	Izvozni saldo srebra	8 011 865 f. st.

Znači, niko ne može tvrditi da se oslobađanje tako velikog iznosa (53 miliona funti sterlinga) objašnjava izmenama u novčanom opticaju Francuske i Amerike, ili teaurisanjem u Austrijskoj banci, ili i jednim i drugim. S pravom se isticalo da italijanski i levantinski trgovci daju očiglednu prednost srebru nad svakom drugom valutom, pošto njemu, za razliku od zlata, ne pretil smanjenje vrednosti; da su Arapi sticali i teaurisali velike količine srebra; i, najzad, da su francuski žitarski trgovci za plaćanje svojih kupovina na Crnom i Azovskom moru više voleli da izvuku srebro iz Francuske, gde ono zadržava svoj stari odnos prema zlatu, nego zlato, čiji se odnos prema srebru promenio na jugu Rusije. Uzimajući zajedno sva ova tri uzroka odliva srebra, ne možemo, ipak, odrediti njima uslovljenu svotu na više od petnaest ili šesnaest miliona funti sterlinga. Kao još jedan poseban razlog ovog odliva ekonomisti u engleskoj štampi potpuno besmisleno navode oticanje srebra zbog Istočnog rata, mada su već uključili taj odliv u opšti iznos od pedeset dva miliona funti sterlinga u zlatu utrošen na povećane potrebe savremene trgovine. Oni, razume se, ne mogu poveriti srebru one funkcije koje je već ispunilo zlato. U takvom slučaju pored svih ovih posebnih uticaja dejstvuje i jedan krupniji faktor, koji objašnjava odliv srebra — to je trgovina sa Kinom i Indijom, koja je, što je dosta neobično, činila glavnu karakteristiku i velike krize od 1847. godine. Vratićemo se na ovu temu jer je važno proučiti ekonomske preteče krize koja lebdi nad Evropom.

Naši čitaoci će shvatiti da su svi elementi trgovinske i industrijske krize, ma kakav bio privremeni uzrok monetarne panike i odliva zlatnih poluga koji se pojavljuje kao njen neposredni povod, već bili sazreli u Evropi. U Francuskoj su oni još pogoršani neuspehom berbe svile, nedovoljnim rodом grožđa, ogromnim uvozom žitarica zbog delimične nerodice 1855. i poplava 1856. godine i, najzad, nestašicom stanova u Parizu prouzrokovanom ekonomskim mahinacijama g. Bonaparte. Što se tiče nas, izgleda nam da je dovoljno samo pažljivo pročitati finansijski manifest g. Magne-a, koji smo objavili u subotu, da bi se opravdala sumnja da će, bez obzira na drugi pariski kongres koji se sada okuplja i bez obzira na napuljsko pitanje⁽⁷⁷⁾, treći Napoleon imati puno razloga da sebi čestita ako 1857. godina ne donese Francuskoj gora znamenja nego što su ona koja su deceniju ranije pratila 1847. godinu.

Napisano oko 14. oktobra 1856.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 4843 od 27. oktobra 1856.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Novčana kriza u Evropi — iz istorije novčanog opticaja]

Iz poslednjeg izveštaja Francuske banke videli smo da su njene metalne rezerve dostigle najnižu tačku, od oko 30 miliona dolara, pošto su se samo u toku prethodnog meseca smanjile za 25%¹. Ako bi se ovo oticanje nastavilo, zalihe banke bi do kraja godine presušile i svako plaćanje u gotovu bi prestalo. Da bi se sprečila ova krajnja opasnost, primenjene su dve mere. S jedne strane, policija treba da zabrani topljenje srebra za izvoz, dok je, s druge strane, Francuska banka odlučila da, po cenu ogromnih žrtava, udvostruči svoje metalne zalihe zaključujući sa gospodom Rothschild ugovor o isporuci šest miliona funti sterlinga. Drugim rečima, da bi nadoknadila svoj nedostatak zlata, banka je još više povećala nesrazmeru između cene po kojoj kupuje zlato i cene po kojoj ga prodaje. Na osnovu ovog ugovora iz Engleske banke je uzeto 50 000 funti sterlinga u zlatu na dan 11. oktobra i 40 000 funti sterlinga na dan 13. oktobra, a parobrod »Asia«, koji je juče ovamo stigao, donosi vesti o daljem zajmu od preko pola miliona. Zbog toga u Londonu preovlađuje opšta bojazan da će Engleska banka stegnuti zavrtanj, podižući svoju eskontnu stopu, da bi osujetila prelazak sopstvenih fondova u Francusku. Kao pripremu za ovo, Engleska banka odbija pozajmice na sve vrste državnih hartija sem bonova državne blagajne.

Međutim, sve zlato koje Francuska banka uspe da privuče u svoje kovčege isteći će iz nje istom brzinom kojom se i ulilo — delimično radi isplata stranih dugova, radi pokrića deficita trgovinskog bilansa, delimično će ga upiti unutrašnje potrebe zemlje pošto mora zauzeti mesto srebra koje nestaje iz opticaja i čije tezaurisanje, prirodno, ide ukorak sa sve većim zaoštavanjem krize; i, najzad, otići će kao potpora ogromnim industrijskim preduzećima osnovanim poslednje tri-če-

¹ Vidi prethodni članak.

tiri godine. Na primer, velike železničke kompanije, koje su za nastavljanje svojih radova i plaćanje dividendi i premija računale na emitovanje novih zajmova, o kojima sada nema ni govora, čine očajničke pokušaje da popune prazninu u svojim kasama. Tako je Zapadnoj francuskoj železnici potrebno šezdeset miliona franaka; Istočnoj — dvadeset četiri; Severnoj — trideset; Mediteranskoj — dvadeset; Orleanskoj — četrdeset, i tako dalje. Ceni se da ukupna svota potrebna svim raznim železničkim kompanijama dostiže trista miliona. Bonaparta, koji je laskao sebi da je pomoću berzanskih špekulacija ugušio politiku, sada žarko želi da odvrati pažnju sa novčanog tržišta svim mogućim političkim pitanjima: napuljskim pitanjem, dunavskim pitanjem, besarabijskim pitanjem, pitanjem pariskog kongresa^[78] — ali, sve je uzalud. Ne samo Francuska nego i cela Evropa su čvrsto uverene da sudbina onoga što se zove dinastijom Bonaparta, kao i današnje stanje evropskog društva, zavise od ishoda trgovinske krize čiji početak, po svemu sudeći, Pariz sada doživljava.

Kao što smo već ukazali¹, prvi povod za izbijanje krize pružilo je iznenadno podizanje cene srebra u poređenju sa zlatom. Ovo podizanje — uprkos ogromnoj proizvodnji zlata u Kaliforniji i Australiji — može se objasniti jedino sve većim odlivom srebra iz zapadnih zemalja u Aziju, a naročito u Indiju i Kinu. Od početka 17. veka Azija, a posebno Kina i Indija, nisu nikad prestajale da vrše važan uticaj na tržišta zlata i srebra Evrope i Amerike. Pošto srebro služi kao jedino sredstvo razmene u tim istočnim zemljama, blago kojim je španska Amerika preplavljivala Evropu delimično je oticalo kroz kanal trgovine sa Istokom, a uvoz srebra iz Amerike u Evropu uravnotežavao se njegovim izvozom iz Evrope u Aziju. Doduše, istovremeno se izvozilo zlato iz Azije u Evropu; ali, ako ne uzmemo u obzir isporuke sa Urala od 1840. do 1850. godine, taj izvoz je bio suviše malog obima da bi dao ma kakve osetne rezultate.

Cirkulacija srebra između Azije i Zapada imala je, razume se, naizmenične periode plime i oseke zavisno od kolebanja trgovinskog bilansa. Međutim, ukupno uzev, u istoriji ovog svetskog kretanja mogu se u opštim crtama razlikovati tri epohe: prva počinje od 17. veka i završava se oko 1830. godine; druga se proteže od 1831. do 1848. godine; i poslednja od 1849. do danas. U prvoj epohi izvoz srebra u Aziju uopšte uzdev je rastao; u drugoj epohi njegov tok je počeo da slabi, dok najzad nije zavladao suprotna struja i, prvi put, Azija je vratila u Evropu deo blaga koje je gutala gotovo dva i po veka; u trećoj epohi, koja je još uvek u fazi uspona, položaj se opet izmenio, i oticanje srebra u Aziju vrši se u do sada nečuvenom obimu.

U ranija vremena, posle otkrića srebra u Americi i čak posle osnivanja portugalske kolonije u Indiji, izvoz srebra iz Evrope u Aziju

¹ Vidi prethodni članak.

se jedva zapažao. Znatnije količine ovog metala postale su potrebne kad su početkom 17. veka Holandani, a kasnije Britanci, proširili trgovinu sa Istočnom Azijom, a naročito posle brzog porasta potrošnje čaja u Engleskoj u toku 18. veka, jer su se engleske isplate za kineski čaj vršile skoro isključivo u srebru. Pred kraj 18. veka odliv srebra iz Evrope u Istočnu Aziju već je dobio tako velike razmere da je gutaio značajan deo srebra uvezenog iz Amerike. Već je bio počeo i neposredan izvoz srebra iz Amerike u Aziju, mada se, poglavito, ograničavao na količinu koju su meksikanske flotile iz Akapulka dopremale na Filipinska ostrva. Ovo unošenje srebra u Aziju osećalo se u Evropi prve tri decenije 19. veka utoliko više što se, zbog revolucija koje su izbijale u španskim kolonijama^[79], američka isporuka smanjila sa preko četrdeset miliona dolara 1800. godine na ispod dvadeset miliona u 1829. godini. S druge strane, srebro koje se izvozilo u Aziju iz SAD učtverostručilo se od 1796. do 1825. godine, dok su posle 1809. godine ne samo Meksiko nego i Brazil, Čile i Peru počeli, iako u manjem obimu, da izvoze srebro neposredno u Istočnu Aziju. Višak srebra uvezenog iz Evrope u Indiju i Kinu nad zlatom izvezenim iz tih zemalja iznosio je preko trideset miliona funti sterlinga od 1811. do 1822. godine.

Nastala je velika promena u epohi koja počinje 1831. godine. Istočnoindijska kompanija bila je primorana ne samo da se odrekne monopola na trgovinu između Evrope i njene istočne imperije, nego se, sa izuzetkom svojih indo-kineskih monopola, potpuno raspala kao trgovinsko preduzeće^[80]. Pošto je tako istočnoindijska trgovina ostavljena privatnoj inicijativi, izvoz britanskih industrijskih proizvoda u Indiju počeo je mnogo da prevazilazi uvoz indijskih sirovina u Veliku Britaniju. Trgovinski bilans se na taj način sve odlučnije okreće u korist Evrope, i zbog toga je izvoz srebra u Aziju brzo opadao. Svaka prepreka na koju je britanska trgovina nailazila na drugim tržištima počela se sada kompenzirati njenom novom ekspanzijom u Aziju. Ako je trgovinski potres od 1825. godine već doveo do porasta britanskog izvoza u Indiju, još snažniji podsticaj mu je dala anglo-američka kriza od 1836. godine, dok je britanska kriza od 1847. godine svoje karakteristične crte dobila čak od prekomernog izvoza u Indiju i druge delove Azije.

Izvoz u Aziju, koji je 1697. godine jedva dostizao pedeset drugi deo ukupnog britanskog izvoza, iznosio je 1822. godine oko jednu četrnaestinu; godine 1830. oko jednu devetinu, a 1842. preko jedne petine. Dok je ova ekonomska promena zahvatala samo Indiju i zapadni deo Azije, odliv srebra iz Evrope u Aziju je slabio ali nije prestajao, a još manje je ustupao mesto prilivu iz Azije u Evropu. Takav odlučan preokret u cirkulaciji metalnog novca dogodio se tek kad je engleska filantropija nametnula Kini redovnu trgovinu opijumom, kad je topovskom paljбом probila kineski zid i širom otvorila vrata »Nebeskom carstvu« za opštenje sa »bezbožnim« svetom. I dok je na taj

način kinesko srebro izvlačeno preko indijske granice, Engleska i Amerika su svojim industrijskim proizvodima preplavile kinesku obalu Pacifika. Tako je i došlo do toga da su 1842. godine, prvi put u anamima savremene trgovine, veliki tovari srebra bili stvarno upućeni iz Azije u Evropu.

Međutim, ovaj potpuni obrt u cirkulaciji između Azije i Zapada pokazao se kao kratkotrajan. Već 1849. godine nastupila je oštra i sve jača reakcija. Kao što je Kina izazvala prcmenu struje u prvoj i drugoj epohi, tako je Kina ponovo dovela do promene struje u trećoj epohi. Kineska pobuna^[81] je ne samo zaustavila trgovinu cpijumcm sa Indijom nego je takođe učinila kraj kupovini stranih industrijskih proizvoda, pošto su Kinezi nastojali na plaćanju u srebru, a sami su pribegavali omiljenoj ujdurmi istočnjačkih ekonomista u doba političkih i društvenih potresa — tezaurisanju. Višak kineskog izvoza nad uvozom mnogo se povećao poslednjim neuspelom u gajenju svilene bube u Evropi. Prema izveštajima g. Robertsa, britanskog konzula u Šangaju, izvoz kineskog čaja za proteklih deset godina povećao se za oko 63% a izvoz svile za 218%, dok se uvoz industrijskih proizvoda smanjio za 66%. Gospodin Roberts procenjuje da je sada prosečni godišnji bilans srebra uvezenog iz svih delova sveta u Kinu 5 580 000 funti sterlinga veći nego pre deset godina. Evo tačnih brojki kretanja kineskog izvoza i uvoza u periodu od 1849. do 1856. godine, pri čemu se svaka godina završava sa 30. juncm:

		<i>Izvoz čaja</i> (u funtama)	
		U Veliku Britaniju i Irsku	U SAD
1849.	47 242 000	18 072 000
1855.	86 509 000	31 515 000
1856.	91 035 000	40 246 000

		<i>Izvoz svile</i>	
		U Veliku Britaniju i Irsku	U Francusku
1849.	17 228 funti	—
1855.	51 486 "	—
1856.	50 489 "	6 458 bala

		f. st.
Stvarna vrednost izvoza iz Kine u Veliku Britaniju u 1855.		8 746 000
Stvarna vrednost izvoza iz Kine u SAD u 1855.		2 500 000
	Ukupno	11 246 000
Sa odbitkom 20% za vozarinu i ostale troškove		2 249 200
	Svega u korist Kine	8 996 800

<i>Uvoz</i>		f. st.
Industrijski proizvodi iz Engleske u 1852.		2 503 000
Industrijski proizvodi iz Engleske u 1855.		1 000 000
Industrijski proizvodi iz Engleske u 1856.		1 277 000
Opijum i pamuk iz Indije u 1853.		3 830 000
Opijum i pamuk iz Indije u 1855.		3 306 000
Opijum i pamuk iz Indije u 1856.		3 284 000
Opšta vrednost uvoza za 1855. ..		4 306 000
Saldo u korist Kine u 1855.		4 690 000
Vrednost kineskog izvoza u Indiju u 1855.		1 000 000
Ukupan saldo u korist Kine po trgovinskim bilansima sa svim delovima sveta (1855)		5 690 000

Ovaj odliv srebra iz Evrope u Aziju, izazvan trgovinom sa Kinom, povećan je posebnim odlivom u Indiju, koji je prouzrokovan time što je poslednjih godina trgovinski bilans postao nepovoljan za Evropu, kao što će se videti iz sledeće tabele:

	f. st
Britanski uvoz iz Indije u 1856.	14 578 000
Odbitak za dozname Istočnoindijskoj kompaniji	3 000 000
Ukupan uvoz	11 578 000
Indijski uvoz iz Britanije	8 927 000
Saldo u korist Indije	2 651 000

Sve do 1825. godine zlato je bilo zakonsko platežno sredstvo, dok nije donesena mera o isključivom srebrnom važenju. Pošto je nekoliko godina kasnije zlato počelo da se ceni više od srebra na svetском tržištu, Istočnoindijska kompanija je izjavila svoju spremnost da ga prima prilikom isplata vladi. Međutim, posle otkrića zlata u Australiji, ova kompanija, koja se kao i holandska vlada bojala obezvređivanja zlata i kojoj se nije nimalo svidela perspektiva da prima isplate u zlatu a da plaća u srebru, iznenada se vratila na isključivo srebrno važenje od 1825. godine. Tako je neophodnost da se dug u trgovini sa Indijom plaća u srebru dobila prvorazredni značaj, i u Indiji je stvorena ogromna potražnja tog metala. Pošto je od tada cena srebru, u poređenju sa zlatom, rasla brže u Indiji nego u Evropi, britanski trgovci su našli da je unosno izvoziti srebro u Indiju u cilju špekulacije i pri tome su u zamenu uzimali indijske sirovine i samim tim davali nov podsticaj indijskom izvozu. Ukupno uzev, od 1848. do 1855. godine izvezeno je samo iz Sautemptonu za dvadeset jedan milion funti sterlinga srebra, pored vrlo velike količine iz mediteranskih luka;

a računa se da je ove godine deset miliona već otišlo iz Sautempton na Istok.

Sudeći po ovim promenama u indijskoj trgovini i po karakteru kineske revolucije, ne može se očekivati da će ubrzo doći do prestanka odliva srebra. Zato nije nepromišljeno tvrđenje da je ovoj kineskoj revoluciji suđeno da izvrši neuporedivo veći uticaj na Evropu nego svi ruski ratovi, italijanski manifesti^[82] i tajna društva na evropskom kontinentu.

Napisano oko 17. oktobra 1856.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune,
br. 4848 od 1. novembra 1856.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Anglo-persijski rat]

Objava rata Engleske ili, bolje rečeno, Istočnoindijske kompanije Persiji^[83] predstavlja ponavljanje jednog od onih podmuklih i bezobzirnih trikova engleske diplomatije u Aziji pomoću kojih je Engleska proširila svoje posede na tom kontinentu. Čim ova kompanija baci pohlepan pogled na ma koju nezavisnu suverenu državu ili neku oblast koja ima veliki politički i trgovinski značaj ili je poznata po svom zlatu i dragom kamenju, žrtva se optužuje da je pogazila ovaj ili onaj tobožnji ili stvarni ugovor, da je prekršila neko izmišljeno obećanje ili ograničenje, da je nanela nekakvu maglovitu uvredu, a zatim se objavljuje rat i u englesku nacionalnu istoriju se još jednom krvlju upisuje večna nepravda i nepresušna snaga basne o vuku i jagnjetu.

Tokom mnogih godina Engleska je žudela za pozicijama u Persijskom zalivu, a naročito je želela da ovlada ostrvom Harak, koje se nalazi u severnom delu ovih voda. Znameniti ser John Malcolm, koji je nekoliko puta bio ambasador u Persiji, nadugačko je raspredao o značaju ovog ostrva za Englesku i tvrdio da se od njega može načiniti jedno od njenih najuspešnijih uporišta u Aziji, pošto je u susedstvu sa Bušiom, Bender-Rigom, Basorom, Grien Barberijom i El-Katifom. Shodno tome, ovo ostrvo i Bušir su već u rukama Engleske. Ser John je smatrao ostrvo središnom tačkom za trgovinu Turske, Arabije i Persije. Klima mu je izvrsna i ono ima sve neophodne uslove da postane jedno od najnaprednijih mesta. Ambasador je pre više od trideset pet godina podneo svoja zapažanja lordu Mintou, tadašnjem generalnom guverneru Indije, i obojica su pokušala da ostvare taj plan. Ser John je, u stvari, naimenovan za komandanta ekspedicije koja će zauzeti ostrvo, i već je bio krenuo kad je primio naređenje da se vrati u Kalkutu, dok je ser Harford Jones upućen u Persiju sa diplomatskom misijom. Za vreme prve persijske opsade Herata 1837-1838. Engleska je, pod istim efemernim izgovorom kao i sada — to jest da brani Avganistance sa kojima je stalno u smrtnom neprijateljstvu — zauzela Harak, ali su je neke okolnosti, naime mešanje Rusije, primorale da

napusti plen. Nedavni ponovni i uspješni napad Persije protiv Herata pružio je Engleskoj priliku da optuži šaha za verolomstvo prema njoj i da zauzme ostrvo kao prvi korak ka neprijateljstvima.

Tako je pola veka Engleska nastojala bez prekida, ali retko sa uspehom, da uspostavi svoju nadmoćnost u vladi persijskih šahova. Ova je, međutim, dorusla svojim laskavim neprijateljima i izvlači se iz takvih verolomnih zagrljaja. Pored toga što rođenim očima vide engleske postupke u Indiji, Persijanci, verovatno, imaju u vidu opomenu Feth-Ali-Šaha iz 1805. godine:

»Ne veruj savetu nacije lakomih trgovaca, koji u Indiji trguju životima i krunama vladara.«

Udario tuk na luk! U Teheranu, prestonici Persije, engleski uticaj je vrlo mali; jer, ne uzimajući u obzir tamošnja ruska rovarjenja, Francuska tu zauzima istaknuto mesto, a od ta tri gusara Persija se najviše plaši britanskog. U ovom trenutku delegacija iz Persije nalazi se na putu ili je već stigla u Pariz, i tamo će, po svoj prilici, persijske komplikacije⁽⁸⁴⁾ biti predmet diplomatskih razgovora. Francuska, zaista, nije ravnodušna prema zauzimanju ovog ostrva u Persijskom zalivu. Pitanje se još više zapliće time što je Francuska iskopala neki davno zaboravljeni pergament, prema kome su persijski šahovi njoj već dvaput ustupali Harak — prvi put 1708. godine pod Louis-om XIV, a zatim 1808. godine — doduše, u oba slučaja uslovno, ali sa formulacijom dovoljnom da stvori izvesna prava ili opravda pretenzije sadašnjeg podražavaoca tih vladara, koji su bili prilično anti-engleski nastrojeni.

U nedavnom odgovoru listu »Journal des Débats« londonski »The Times« se u ime Engleske odrekao u korist Francuske svih pretenzija na rukovođenje evropskim poslovima, ostavljajući engleskoj naciji neosporno pravo da upravlja poslovima Azije i Amerike, gde nijedna druga evropska sila ne sme da se meša. Ipak se može sumnjati da li će Louis Bonaparta prihvatiti ovu podelu sveta. U svakom slučaju, francuska diplomatija u Teheranu nije za vreme poslednjih nesporezuma iskreno podržavala Englesku, a činjenica što francuska štampa iskopava i objavljuje galske pretenzije na Harak izgleda da nagoveštava da Engleskoj neće biti lako da napadne i rasparča Persiju.

Napisano 30. oktobra 1856.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 4904 od 7. januara 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Privredna kriza u Francuskoj]

U finansijskom svetu Evrope nema nikakvih znakova smirivanja. Iz pošte dopremljene parobrodom »Nijagara« saznajemo da je oticanje dragocenih metala iz Londona na Kontinent jače nego ikad, i da je predlog da se još više podigne eskontna stopa odbijen na sastanku direktora Engleske banke većinom od samo jednog glasa. Nije potrebno reći da se uzrok krize još uvek može naći u Francuskoj, i poslednji broj časopisa »The Economist«^[85] koji smo dobili prikazuje stanje stvari veoma mračnim bojama.

»Odsustvo ma kakvog poboljšanja«, kaže časopis, »stvarno znači pogoršanje, a sem toga se, na žalost, ne predviđa nikakvo trajno poboljšanje. Razlika između ovog meseca i odgovarajućeg meseca prošle godine vrlo je mučna gotovo u svakom pogledu, a uz to se oktobra prošle godine zemlja nalazila u strašnom ratu, čiji je kraj izgledao veoma dalek.«

Ovo jadikovanje nas je pobudilo da se potrudimo da uporedimo stanje pariske berze u oktobru sa stanjem od prethodnog meseca, i rezultat naših istraživanja može se videti iz sledeće table:

	30 sept.	31. okt.	Porast	Pad
Troprocentna renta	67 fr. 50 sant.	66 fr. 70 sant.		80 sant.
Četiriprocenatna renta	90 „	91 „	1 fr.	—
Francuska banka	4010 „	3850 „	—	160 fr.
Crédit foncier	600 „	585 „	—	15 „
Crédit mobilier	1552 „	1372 „	—	180 „
Orleanska železnica	1267 „	1241 „	—	26 „
Severna železnica	950 „	941 „	—	9 „
Istočna železnica	877 „	865 „	—	12 „
Železnička pruga Pariz—Lion	1265 „	1267 „	2 fr.	—
Mediterska železnica	1750 „	1652 „	—	98 „
Velika centralna železnička pruga	610 „	603 „	—	7 „

U međuvremenu od septembra do 31. oktobra akcije raznih kompanija pale su ovoliko:

Gas Paris Compagnie	30 fr.
Union des gaz	35 „
Lits militaires	27 ¹ / ₂ „
Docks Louis-Napoléon	8 ¹ / ₂ „
Compagnie générale maritime	40 „
Palais de l'industrie	5 „
Compagnie générale des omnibus	35 „
Messageries impériales serv. marit.	50 „

Ništa ne može biti oštournije od načina kako bonapartistički listovi u Parizu pokušavaju da objasne ovaj neprekidni pad na berzi. Uzmimo, na primer, list g. de Girardina »La Presse«.

»Špekulacija«, kaže list, »još nije voljna da se odrekne svojih ideja o padu kursa. Usred neprekidnih kolebanja Crédit mobilier, njegove akcije se smatraju toliko opasnim da se mnogi špekulanti ne usuđuju da ih dodirnu i ograničavaju se na poslovanje sa »primes«¹ da bi unapred umanjili mogućnosti gubitka.«

Stroge mere, koje je Francuska banka preduzela da spreči ili bar da odloži obustavu plaćanja u gotovom, počele su ozbiljno da dejstvuju na industrijsku i trgovačku klasu. Sada, u stvari, besni pravi rat između krugova koji se bave trgovinom i industrijom *bona fide*² i špekulantskih akcionarskih kompanija, kako onih koje već funkcionišu tako i onih koje treba da budu osnovane, prema novoskovanim planovima; svi se oni bore da prigrabe obrtni kapital zemlje. Neizbežni rezultat takve borbe mora biti podizanje interesne stope, pad profita u svim granama industrije i obezvređivanje svih vrsta hartija od vrednosti, čak i kad ne bi postojala Francuska banka i kad ne bi bilo nikakvog odliva dragocenih metala. Dovoljan je samo jedan pogled na razvoj francuske železničke mreže da bismo se uverili da, pored svih stranih uticaja, ovaj pritisak na raspoloživi kapital Francuske mora i dalje rasti. Činjenice koje nameravamo da iznesemo pred svoje čitaoce navodi list »Journal des Chemins de Fer«⁽⁸⁶⁾, koji, kao i ostala štampa u toj zemlji, može da objavljuje jedino ono što dozvoljava sama bonapartistička vlada. Uopšte uzev, date su licence za izgradnju železničkih pruga u ukupnoj dužini od 5584 milje, od čega su samo 2884 milje završene i funkcionišu. Prema tome, ostaje još 2700 milja koje su sada u izgradnji ili će se graditi. Ni to nije sve. Vlada gradi železničke linije u Pirinejima i naredila je izgradnju novih linija između Tuluze i Bajone, Ažana i Tarba i Mon-de-Marsana i Trabestana u dužini od preko 900 milja. Francuska, u stvari, sada gradi više železničkih pruga nego što ih već ima. Novac utrošen na njenu staru železničku mrežu ceni se na 300 000 000 dolara; ali njena izgradnja obuhvatala je duži period

¹ premijama — ² pošteno

— period koji je bio svedok početka i kraja tri vlade — dok linije čija je izgradnja sada odobrena treba da budu sve završene najdalje u roku od šest godina i da počnu da funkcionišu u najkritičnijoj fazi trgovinskog ciklusa. Kompanije koje su dospele u težak položaj saleću vladu da im dopusti da dođu do novca emisijama novih akcija i bonova. Vlada, shvatajući da bi to dovelo samo do daljeg obezvređivanja starih hartija od vrednosti na tržištu i do daljeg poremećaja na berzi, ne usuđuje se da pristane. S druge strane, novac se mora naći; obustavljanje radova značilo bi ne samo bankrotstvo nego i revoluciju.

Dok potražnja kapitala neophodnog za osnivanje i održavanje novih preduzeća u zemlji stalno raste, apsorbovanje francuskog kapitala u stranim preduzećima uopšte ne opada. Nije ništa novo da su francuski kapitalisti uzeli na sebe ogromne obaveze u Španiji, Italiji, Austriji i Nemačkoj, i da ih upravo u ovom trenutku *Crédit mobilier* marljivo uvlači u nove obaveze. Naročito Španija sada uvećava neprimamljivosti Francuske, pošto je oskudica srebra u toj zemlji dostigla takav stepen da fabrikanti u Barseloni preživljuju najveće teškoće pri isplati radnika.

Što se tiče *Crédit mobilier*, već smo zapazili da stremjenja ove ustanove ni u kom slučaju ne odgovaraju njenom imenu. Ona teži da imobilizuje kapital, a ne da ga učini *mobilnim*. To što ona čini mobilnim jesu prava na svojinu. Akcije kompanija koje je *Crédit mobilier* osnovao zaista su neobično pokretne, ali kapital koji one predstavljaju leži kao ukopan. Sva tajna *Crédit mobilier* se sastoji u tome da primami kapital u industrijska preduzeća, gde se on vezuje, a zatim da špekulira na prodaji akcija stvorenih da predstavljaju taj kapital. Dokle god su direktori *Crédit mobilier* u stanju da ostvaruju premije na prvoj emisiji novih akcija, oni, razume se, mogu dozvoliti sebi da sa stoičkom ravnodušnošću posmatraju opštu napregnutost novčanog tržišta, konačnu sudbinu akcionara i teškoće kompanija koje posluju. Time se objašnjava neobična pojava da dok akcije *Crédit mobilier* neprestano padaju na berzi, njegova delatnost se neprestano širi po celoj Evropi.

Pored opšteg zategnutog stanja na novčanom tržištu, postoje i druge okolnosti koje deluju na francusku industriju. Mnogo fabrika u Lionu obustavilo je rad zbog nestašice i visoke cene sirove svile. Slični uzroci parališu i poslove u Miluzu i Ruanu. Visoka cena pamuka izazvala je tamo veliki porast cene pređi, dok se tkanine teško prodaju, a fabrikanti ne mogu da zaključe pogodbe pod starim uslovima. Posledice toga su porast patnji i nezadovoljstva među radnicima, naročito u Lionu i na jugu Francuske, gde vlada ogorčenje uporedivo samo sa onim koje je pratilo krizu od 1847. godine.

Od berze, železnica, trgovine i industrije pređimo sada na francusku poljoprivredu. Nedavno objavljeni izveštaji francuske carine otkrivaju činjenicu da je poslednja nerodica bila daleko ozbiljnija nego što je priznao list »*Le Moniteur*«. Prema 270 146 centi žita uvezenih septembra 1855. godine, septembra 1856. uvezeno je

963 616 centi, to jest 693 470 centi više od količine uvezene septembra 1855. godine, koja je poznata po rdavoj žetvi. Međutim, bilo bi pogrešno videti jedino u poplavama, nevremenu i drugim prirodnim pojavama uzroke koji očigledno pretvaraju Francusku iz zemlje koja izvozi žito u zemlju koja ga uvozi. Poljoprivreda, nikad visoko razvijena u Francuskoj, bezuslovno je nazadovala pod sadašnjim režimom. S jedne strane, svedoci smo neprekidnog povećanja poreza, a s druge strane smanjenja broja radnih ruku, pošto je znatne mase radnika rat privremeno odvuкао sa zemlje, a stalno ih odvlače izgradnja železničkih pruga i ostali javni radovi, pri čemu kapital sve više prelazi iz poljoprivrede u špekulantska preduzeća. Ono što se nazivalo Napoleonovom demokratizacijom kredita bilo je u stvari samo opšte proširenje berzanskih špekulacija. Ono što je Crédit mobilier pružio buržoaziji i višoj klasi, carski zajmovi su učinili seljaštvu. Oni su doveli berzu do seoskih kuća, ispraznili iz njih lične uštedevine i odneli male kapitale koji su se ranije ulagali u podizanje poljoprivrede.

Na taj način, težak položaj poljoprivrede u Francuskoj je kako posledica sadašnjeg političkog sistema tako i rezultat elementarnih nepogoda. Ako sitno seljaštvo manje strada od niskih cena nego krupni farmeri u Engleskoj, ono, s druge strane, strada od oskudice namirnica, koje krupnim engleskim farmerima često služe kao izvor zarade. Otuda se nezadovoljstvo seljaka manifestuje paljevinama, koje su žalosno česte, mada ih, na osnovu carskih naredjenja, francuski listovi ne spominju. Dok su posle februarske revolucije seljaci negodovali smatrajući da im je novi porez od 45 santima nametnut radi izdržavanja nacionalnih radionica^[87] u Parizu, današnje seljaštvo je mnogo ogorčenije zbog neosporne činjenice što su njegova iscrpljena sredstva oporezovana da bi se omogućilo Parižanima da kupuju hleb ispod cene koštanja. Ako se uz to setimo da je Napoleon u krajnjoj liniji izabran upravo glasovima seljaka, sadašnje revolucionarno raspoloženje ove klase baca sasvim novu svetlost na izgled dinastije Bonaparta. Kakvim bednim lukavstvima ona već mora da pribegava da bi ublažila i odgodila preteće zahteve seoske sirotinje, može se videti iz jezika kojim se služe prefekti u svojim cirkularima o »podsticanju« dobročinstava. Prefekt Sarte se, na primer, ovako obraća svojim potprefektima:

«Umoljivate se da sa revnošću i poverenjem pristupite zadatku koji je jedan od najplemenitijih funkcija administrativne vlasti, naime pronalaženju sredstava za potpomaganje i zapošljavanje građana kojima je jedno ili drugo potrebno, čime ćete doprinosti održavanju javnog mira. Ne treba da se plašite da ćete izvore dobročinstava naći presušene ili kese privatnih lica prazne usled njihovih žrtava, ma kako ove bile ogromne prethodnih godina. Veleposednici i farmeri su ostvarili znatne profite u poslednje vreme, i pošto su naročito zainteresovani za bezbednost seoskih naselja, shvatiće da za njih davanje znači i korist i dužnost.»

Ako svima gore pomenutim uzrocima nezadovoljstva dodamo

nestašicu stanova i namirnica u Parizu, teškoće u prestoničkoj trgovini na malo, štrajkove u raznim granama pariske industrije, biće razumljivo zašto ugušena sloboda štampe iznenada izbija u buntovnim objavama na zidovima zgrada. U privatnom pismu koje smo dobili iz Pariza od pouzdanog čoveka kaže se da je između 1. i 12. oktobra izvršeno ne manje od devet stotina hapšenja. Neki uzroci ovih hapšenja vredni su pažnje, jer su upečatljiv znak vladine nelagodnosti i zabrinutosti. U jednom slučaju, neki čovek koji, kako se to kaže, »posluje na berzi«, uhapšen je zato što je rekao da »u krimskom ratu nije video ništa sem pogibiju mnogih ljudi i rasipanje mnogo novca«; drugi, trgovac, uhapšen je zato što je tvrdio da je »poslovanje isto tako bolesno kao i vlada«; treći, zato što je kod njega nađena pesma o Davidu d'Angers-u i studentima^[88]; četvrti, vladin činovnik, zato što je objavio brošuru o finansijskoj krizi; jedan krojač zato što se raspitivao da li su pohapšeni neki njegovi prijatelji, kako je čuo; najzad, jedan radnik, opet, zbog razgovora o skupoći namirnica sa svojim zemljakom, žandarmom, koji je radnikove opaske protumačio kao neprijateljske prema vladi.

S obzirom na sve ove činjenice, izgleda jedva moguće da će francuska trgovina i industrija izbeći slom, praćen više ili manje ozbiljnim političkim događajima, koji će se najkatastrofalnije odraziti na stabilnost kredita i poslovanja ne samo u Evropi nego i u Americi. Strmoglavno kretanje ka ovom ponoru može biti samo ubrzano dži-novskim špekulacijama sa ruskim železnicama, u koje se sada upustio Crédit mobilier zajedno sa mnogim vodećim bankarskim kućama Evrope.

Napisano oko 7. novembra 1856.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 4866 od 22. novembra 1856.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Krizu u Evropi]

Nagoveštaji iz Evrope koje su ove nedelje donela dva parobroda po svoj prilici odlažu za budućnost konačni slom špekulacija i berzanske igre, koji ljudi s obe strane okeana nagoni predosećaju sa bojažljivim iščekivanjem nekog neizbežnog udesa. Ovaj slom je ipak siguran bez obzira na odlaganje; u stvari, hronični karakter koji je dobila sadašnja finansijska kriza samo mu predskazuje još žešći i razorniji ishod. Što kriza duže traje, utoliko će biti gori konačni obračun. Evropa je sada kao čovek na ivici bankrotstva, primoran da nastavi sve poslove koji su ga upropastili i da pribegava svim očajničkim sredstvima za koja se nada da će odložiti ili sprečiti poslednji strašni udarac. Upućuju se novi zahtevi za isplatu iznosa za akcije kompanija od kojih većina postoji samo na papiru; velike svote se ulažu u špekulacije iz kojih se više nikada ne mogu izvući; u isto vreme visoka interesna stopa — sada 7% u Engleskoj banci — stoji kao surovi vesnik suda koji dolazi.

Čak i u slučaju najvećeg uspeha finansijskih manipulacija koje se sada pokušavaju nemoguće je duže sprovoditi bezbrojne berzanske špekulacije na Kontinentu. Samo u Rajnskoj Pruskoj ima 72 nove kompanije za eksploataciju rudnika sa akcionarskim kapitalom od 79 797 333 talira. Upravo u ovom trenutku austrijski *Crédit mobilier*, ili bolje reći francuski *Crédit mobilier* u Austriji, nailazi na ogromne teškoće prilikom potraživanja druge rate svojih akcija, pošto je obnova isplate u gotovu paralisana merama austrijske vlade. Kupovna cena za železničke pruge i rudnike mora se, prema ugovorima, uplatiti u carsku blagajnu u zvečećoj moneti, što znači da će sve do februara 1858. godine iz sredstava *Crédit mobilier* svakog meseca oticati preko 1 000 000 dolara. S druge strane, novčane nevolje železničkih preduzimača u Francuskoj su tolike da se Velika centralna pruga našla prinuđena da otpusti 500 službenika i 15 000 radnika na sektoru Miluza, a Lionsko-ženevska kompanija je primorana da smanji ili obustavi svoje operacije. Zbog obelodanjivanja ovih činjenica list »L'Indépen-

dance belge⁽⁸⁹⁾ je dvaput zaplenjen u Francuskoj. U vezi sa razdražljivošću francuske vlade zbog ma kakvog otkrića o stvarnom stanju francuske trgovine i industrije, zanimljivo je istaći sledeće reči koje su se omakle g. Petit-u, zameniku vrhovnog državnog tužioca, prilikom nedavnog otvaranja sesija pariskih sudova:

»Obratite se statistici i naći ćete neke interesantne podatke o sadašnjim tendencijama u trgovini. Broj bankrotstava raste iz godine u godinu. Godine 1851. bilo ih je 2305; 1852 — 2478; 1853 — 2671; i 1854 — 3691. Isti porast se zapaža kako kod lažnih tako i kod prostih bankrotstava. Broj prvih je od 1851. godine porastao za 66%, a drugih za 100%. Što se tiče prevara u pogledu prirode, kvaliteta i kvantiteta prodatih stvari kao i u pogledu primene lažnih mera i tegova, one su porasle u strahovitim razmerama. Godine 1851. razmatralo se 1717 takvih slučajeva; godine 1852 — 3763; 1853 — 7074, a 1854 — 7831.«

Doduše, britanska štampa nas uverava, bez obzira na ove pojave na Kontinentu, da je najgora kriza prošla, no mi uzalud tražimo ubedljive dokaze za takvu činjenicu. Ne nalazimo je ni u povećanoj eskon-tonjoj stopi Engleske banke na 7%; ni u poslednjem izveštaju Francuske banke, koji ne samo što daje na znanje da je krivotvoren nego čak i izričito pokazuje da uprkos najstrožim ograničenjima zajmova, pozajmica, eskontovanja menica i emitovanja novčanica, banka nije bila kadra da zaustavi odliv dragocenih metala ili da prođe bez premija na zlato. Ma kako bilo, izvesno je da francuska vlada uopšte ne deli optimistička gledišta koja nastoji da raširi i u zemlji i u inostranstvu. U Parizu je poznato da poslednjih šest nedelja car nije uzmicao ni pred najčudnovatijim novčanim žrtvama da bi zadržao rentu iznad 66%, jer kod njega se ne radi o prostom ubedenju, nego o duboko ukorenjenom sujeverju da će pad rente ispod 66% zazvoniti kao posmrtno zvono carstva. Očevidno je da se Francusko Carstvo u ovome razlikuje od Rimskog — dok se jedno plašilo propasti od nastupanja varvara, drugo se plaši propasti od povlačenja berzanskih špekulanata⁽⁹⁰⁾.

Napisano oko 21. novembra 1856.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 4878 od 6. decembra 1856.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Austrijska pomorska trgovina

Može se reći da pomorska trgovina Austrije počinje od uključanja u carevinu Venecije i njoj potčinjenih oblasti na jadranskoj obali, koje su joj prvi put predane na osnovu mirovnog ugovora u Kampoformiju, potvrđenog Austriji mirovnim ugovorom u Linevilu^[91]. Napoleon je, znači, stvarni osnivač ove grane austrijske trgovine. Doduše, uvidevši kakva je preimućstva dao time Austriji, on je ove ustupke poništio, najpre presburškim¹ ugovorom a zatim pri zaključenju mira u Beču 1809. godine^[92]. Međutim, Austrija, izvedena jednom na pravi put, iskoristila je prvu povoljnu priliku da ugovorom od 1815. godine^[93] obnovi svoju prevlast u basenu Jadranskog mora. Trst je centar ove trgovine i nadmoćnost tog mesta nad svim ostalim austrijskim lukama, čak i u ranijem periodu, može se videti iz sledeće tabele:

	Luke:	Rijeka	Trst	Venecija	Ostale	Ukupno
		(u forintama)				
1838.	uvoz	200 000	32 200 000	9 000 000	8 000 000	49 400 000
	izvoz	1 700 000	14 400 000	5 300 000	2 000 000	23 400 000
1841.	uvoz	200 000	22 300 000	8 500 000	5 300 000	36 300 000
	izvoz	1 600 000	11 200 000	3 100 000	1 900 000	17 800 000
1842.	uvoz	200 000	24 900 000	11 500 000	5 100 000	41 700 000
	izvoz	1 300 000	11 900 000	3 400 000	2 600 000	19 200 000

Godine 1839. vrednost uvoza Venecije stajala je prema vrednosti uvoza Trsta u odnosu 1:2,84, dok je vrednost njihovog izvoza stajala u odnosu 1:3,8. Iste godine broj brodova koji su uplovili u obe luke nalazio se u odnosu 1:4. Danas je prevaga Trsta dostigla takve dimenzije

¹ Preßburg — nemački naziv za Bratislavu

da su pomračene sve ostale austrijske luke, uključujući i Veneciju. Ali, činjenica što je Trst potisnuo Veneciju na Jadranu ne objašnjava se ni posebnom naklonošću austrijske vlade ni neprekidnim naporima Austrijskog Lloyd⁽⁹⁴⁾. Nepoznat zaliv na stenovitoj obali, nastanjen samo malobrojnim ribarima početkom 18. veka, Trst je izrastao u trgovačku luku sa 23 000 stanovnika do vremena kad su francuske snage evakuisale Istru 1814. godine, dok je njegov promet 1815. godine bio tri puta veći od venecijanskog. Godine 1832, godinu dana pre osnivanja Austrijskog Lloyd^a, stanovništvo Trsta je brojalo preko 50 000, a u doba kad se još ne može pretpostavljati da je Lloyd stekao ma kakav znatniji uticaj Trst je zauzimao drugo mesto posle Engleske u trgovini sa Turskom, a prvo mesto u trgovini sa Egiptom, kao što će se videti iz sledećih tabela uvoza i izvoza Smirne od 1835. do 1839. godine:

	[Uvoz] pijastri	[Izvoz] pijastri
Engleska	126 313 146	44 618 032
Trst	93 500 456	52 477 756
SAD	57 329 165	46 608 320

U ovom pogledu su takođe informativne sledeće brojke o uvozu i izvozu Egipta za 1837. godinu:

	[Uvoz] franci	[Izvoz] franci
Trst	13 858 000	14 532 000
Turska	12 661 000	12 150 000
Francuska	10 702 000	11 703 000
Engleska i Malta	15 158 000	5 404 000

Kako se dogodilo da je Trst postao kolevka obnovljenog pomorstva na Jadranu, a ne Venecija? Venecija je bila grad uspomena; Trst je delio preimućstvo sa SAD što uopšte nije imao prošlosti. Stvorila ga je šarena družina italijanskih, nemačkih, engleskih, francuskih, grčkih, jermenskih i jevrejskih trgovaca-avanturista, te nije bio okovan tradicijama grada na lagunama. Tako, na primer, dok se trgovina žitaricama Venecije tokom 18. veka još uvek grčevito držala starih veza, Trst je odmah sjedinio svoju sudbinu sa zvezdom na usponu Odese i zahvaljujući tome uspeo da do početka 19. veka potpuno istisne svoju suparnicu iz trgovine žitaricama na Sredozemlju. Kobni udarac nanesen starim italijanskim trgovačkim republikama krajem 15. veka otkrićem pomorskog puta oko Afrike ponovio se u malom usled Napoleonovih kontinentalnih carinskih dekreta. Ovog puta su uništeni poslednji ostaci venecijanske trgovine. Izgubivši svaku nadu da mogu postići dobit od investicija u toj pomorskoj trgovini na izdisaju, vene-

cijanski kapitalisti su, prirodno, preneli svoj kapital na suprotnu obalu Jadrana, gde je upravo u to vreme suvozemna trgovina Trsta obećavala udvostručenu aktivnost. Tako je sama Venecija odgajila veličinu Trsta — sudbina zajednička svim pomorskim despotima. Tako je Holandija položila temelje veličini Engleske; tako je Engleska stvorila moć SAD.

Uključen u Austrijsku carevinu, Trst je odmah zauzeo prirodan položaj veoma različit od onoga koji je ikada zauzimala Venecija. Trst je činio prirodan izlaz prostranih i neiscrpnih oblasti u njegovoj pozadini, dok je Venecija uvek ostajala samo izolovana udaljena jadranska luka, koja je prisvojila svetsku pomorsku trgovinu, pri čemu se to prisvajanje zasnivalo na zaostalosti zemalja koje nisu bile svesne svojih bogatstava. Zbog toga napredovanje Trsta nema drugih granica sem razvoja produktivnih snaga i saobraćajnih sredstava ogromnog kompleksa zemalja sada pod austrijskom vladavinom. Još jedno preimućstvo Trsta leži u njegovom neposrednom susedstvu sa istočnom obalom Jadrana, koja mu daje bazu za priobalsku trgovinu gotovo nepoznatu Venecijancima i u isto vreme je rasadnik onog odvažnog plemena pomoraca koje Venecija nikad nije uspela potpuno da iskoristi. Kao što je opadanje Venecije išlo ukorak sa usponom Osman-skog Carstva, tako i mogućnosti Trsta rastu sa prevlašću Austrije nad Turskom. Čak i u najboljim vremenima trgovinu Venecije ometala je podeljenost istočne trgovine, u potpunosti zavisne od političkih uzroka. S jedne strane, postojao je trgovački put Dunavom koji gotovo nikad nije imao veze sa venecijanskim brodovljem; s druge strane, dok je Venecija, pod pokroviteljstvom katoličkih kraljeva, monopolisala trgovinu Moreje, Kipra, Egipta, Male Azije itd., Đenovljani su, pod pokroviteljstvom grčkih careva, gotovo monopolisali trgovinu Carigrada i Crnog mora. Trst je prvi ujedinio ova dva velika puta levantinske trgovine sa podunavskom trgovinom. Krajem 15. veka Venecija se našla, tako reći, geografski istisnuta. Otkrićem pomorskog puta oko rta Dobre nade, koji je centar azijske trgovine preneo najpre u Lisabon, zatim u Holandiju i najzad u Englesku, Venecija je izgubila preimućstvo svog susedstva sa Carigradom i Aleksandrijom, tadašnjim centrima azijske trgovine. Zahvaljujući prokopavanju Sueckog kanala, preimućstvo koje je izgubila Venecija verovatno će pripasti Trstu u naše doba. Tršćanska Trgovinska komora se ne samo udružila sa francuskom kompanijom za Suecki kanal nego je takođe uputila svoje predstavnike da prouče Crveno more i obale Indijskog okeana u cilju razvoja trgovinskih operacija predviđenih za te krajeve. Čim se prokopa kanal, Trst će, nesumnjivo, snabdevati celu Istočnu Evropu indijskom robom; on će se nalaziti na isto tako bliskom rastojanju od Rakovog povratnika na kome se sada nalazi od Gibraltara, a plovidba od 5 600 milja dovešće njegove brodove do Sundskog moreuza.

Pošto smo tako dali u opštim crtama perspektive tršćanske trgovine, kao dopunu ćemo navesti tabelu koja pokazuje razvoj trgovine ove luke u toku poslednjih deset godina:

Godine	Brodovi	Tonaža	Godine	Brodovi	Tonaža
1846	16 782	985 514	1851	24 101	1 408 802
1847	17 321	1 007 330	1852	27 931	1 556 652
1848	17 812	926 815	1853	29 317	1 675 886
1849	20 553	1 269 258	1854	26 556	1 730 910
1850	21 124	1 323 796	1855	21 081	1 489 197

Ako se uporedi prosek za prve tri godine ovog perioda sa prosekom poslednje tri godine (973 220 prema 1 632 000), onda će se porast za tako kratak vremenski razmak izraziti proporcijom 68 prema 100. Marselj ni izdaleka ne pokazuje istu brzinu napredovanja. Sem toga, baza prosperiteta Trsta je čvršća, jer je stvorena proširenjem međusobnih veza kako sa čisto austrijskim tako i sa stranim lukama. Na primer, nacionalna trgovina je od 1846. do 1848. godine iznosila prosečno 416 709 tona godišnje; od 1853. do 1855. godine ona je porasla u proseku na 854 753 tona godišnje, odnosno više nego dvostruko. U periodu od 1850. do 1855. godine uključno, tonaža austrijskih brodova koji su prošli kroz tršćansku luku iznosila je 6 206 316, a tonaža stranih brodova 2 981 928 tona. Trgovina sa Grčkom, Egiptom, Levantom i crnomorskim zemljama u tom istom periodu je porasla u proseku sa 257 741 tona na 496 394 tona godišnje.

Pored svega toga, tršćanska trgovina i plovdba još uvek su daleko od tačke kad promet postaje redovna uobičajena praksa i automatska posledica potpuno razvijenih mogućnosti. Bacimo samo pogled na privredno stanje Austrijske carevine, nedovoljan razvoj njenog unutrašnjeg saobraćaja, na veliki deo njenog stanovništva još odevenog u ovčiju kožu i bez ikakvih potreba civilizovanog života. Ukoliko Austrija u pogledu svog saobraćaja dostigne, recimo, nivo bar nemačkih država, tršćanska trgovina će izvršiti brz i snažan prodor u srce carevine. Dovršenje železničke pruge od Trsta do Beča sa ogrankom od Celja do Pešte izazvaće revoluciju u austrijskoj trgovini, od koje niko neće izvući veću korist od Trsta. Ova pruga će sigurno početi sa prometom robe većim od marseljskog prometa, ali njegov mogući obim može se shvatiti samo ako se ima na umu da zemlje čiji je jedini izlaz Jadransko more raspolazu stanovništvom od 30 966 000, kao Francuska 1821. godine, i da će tršćanska luka snabdevati teritoriju od 60 398 000 hektara, to jest sedam miliona hektara veću od teritorije Francuske. Zato je Trstu namenjeno da u najbližoj budućnosti postane ono što su Marselj, Bordo, Nant i Avr zajedno za Francusku.

Naslov originala:

The Maritime Commerce of Austria

Napisano krajem novembra 1856.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 4906 od 9. januara 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Austrijska pomorska trgovina

U jednom prethodnom članku prikazali smo prirodne okolnosti koje su izazvale preporod jadranske trgovine u Trstu. Razvoj te trgovine je u velikoj meri rezultat napora Austrijskog Lloyd⁽⁹⁴⁾ — kompanije koju su osnovali Englezi, ali koja se od 1836. godine nalazi u rukama tršćanskih kapitalista. Lloyd je prvobitno imao samo jedan parobrod, koji je jednom nedeljno saobraćao između Trsta i Venecije. Ova saobraćajna veza je ubrzo postala svakodnevna. Postepeno su parobrodi Lloyd obuhvatali trgovinu Rovinja, Rijeke, Pirana, Zadra i Dubrovnika, na istarskoj i dalmatinskoj obali. Kao sledeća je u saobraćaj uključena Romanja, zatim Albanija, Epir i Grčka. Parobrodi Lloyd još ne behu napustili Jadransko more, kad su se Arhipelag, Solun, Smirna, Bejrut, Ptolemaida i Aleksandrija obratili sa molbom da budu predviđeni u mreži koju je kompanija projektovala. Najzad, brodovi Lloyd su prodrli u Crno more i na oči Turske i Rusije zavlada li linijama koje spajaju Carigrad sa Sinopom, Trapezuntom, Varnom, Brai- lom i Galcem. Tako se kompanija, organizovana za čisto obalsku plovidbu Austrije u Jadranskom moru, postupno probija u Sredozemlje, i pošto je obezbedila za sebe Crno more, očigledno čeka samo pro- secanje Sueckog kanala da bi se probila u Crveno more i Indijski okean.

Kapital Lloyd, prvobitno određen na 1 000 000 forinti, povećao se sukcesivnim emisijama novih akcija i zajmovima na 13 000 000 forinti. Kretanje kapitala kompanije i njene operacije od 1836. godine prikazani su u najnovijem izveštaju direktora na sledeći način:

	1836/37. god.	1853/54. god.
Kapital	1 000 000 for.	8 000 000 for.
Broj parobroda	7	47
Konjskih snaga	630	7 990
Tonaža	1 944	23 665

	1836/37. god	1853/54. god.
Vrednost brodova	798 824 for.	8 010 000 for.
Broj vožnji	87	1 465
Pređene milje	43 652	776 415
Broj putnika	7 967	331 688
Vrednost prevezenih plemenitih metala	3 934 269 for.	59 523 125 for.
Pisma i depeše	35 205	748 930
Bale	5 752	565 508
Ukupna svota rashoda	232 267	3 611 156 for.

Za 17 godina ukupni rashodi kompanije (uključujući dividende) iznosili su	25 147 403 for.
A ukupni prihodi	26 032 452 for.
Prema tome, ostaje rezerva od	885 049 for.

Lloyd je, kao trgovinsko preduzeće od velikog značaja — kako se može suditi po gore navedenoj tabeli — učinio ogromne usluge porastu industrije i trgovine kuda god su njegovi brodovi dospeli. Računa se da je Lloyd, kao vrednost austrijske cente ocenimo sa 300 forinti a prtljag svakog putnika sa 10 forinti, prevezao između 1836. i 1853. godine:

U robi	1 255 219 200 for.
U prtljagu	84 847 930 „
U novcu i šipkama dragocenog metala	461 113 767 „
Ukupno	1 801 180 897 for.

«Izvesno je», kaže jedan francuski autor, «da je skromno ali neprekidno delovanje ove kompanije trgovaca na prilike Levanta godinama bilo, u najmanju ruku, isto tako efikasno kao delovanje austrijske diplomatije i mnogo poštenije od delovanja ove poslednje.»

Oživljavanje trgovine i razvoj parobrodarstva na Jadranskom moru ne mogu a da, u daljoj ili bližoj budućnosti, ne povrate u život jadransku ratnu mornaricu, koja je nestala posle pada Venecije. Napoleon, sa svojim posebnim shvatanjima, mislio je da stvori ovu mornaricu ne čekajući uspostavljanje pomorske trgovine — opit koji je istodobno izvršio u Antverpenu i Veneciji. Pošto je uspeo da skupi armije bez naroda koji bi ih podržao, on nije sumnjao da će biti kadar da organizuje ratne mornarice bez trgovačke mornarice na koju bi se one oslanjale. Ali pored toga što je ova zamisao sama po sebi nemoguća, Napoleon se suočio sa potpuno nepredviđenim teškoćama lokalnog karaktera. Pošto je poslao svoje najposposobnije inženjere u Veneciju, završio izgradnju utvrđenja tog grada, popravio ploveci *matériel*¹, obnovio raniju delatnost brodogradilišta, odjednom se otkrilo da je tehnički progres u pomorskom ratovanju i plovidbi osudio vene-

¹ inventar

cijansku luku na istu jalovost na koju su novi trgovački putevi osudili venecijansku trgovinu i brodarstvo. Ispostavilo se da venecijanskoj luci, ma kako ona bila pogodna kao sidrište starinskih galija, nedostaje dubina potrebna za moderne linijske brodove, i da čak ni fregate nisu u stanju da uplove u pristanište dok ne iskrcaju topove, sem uz pomoć južnog vetra i prolećnih plima. Sada je za moderne ratne luke bitan uslov da pristup u njih bude moguć u svako doba i da budu dovoljno duboke i prostrane da bi se u njima mogla skloniti cela flota, i pri napadu i u odbrani. Bonaparta je takođe uvideo da je učinio još jednu grešku. Ugovorima zaključenim u Kampo-Formiju i Linevilu on je odsekao Veneciju od istočnih obala Jadrana i tako je lišio posada za brodove. Od ušća Soče do Ravene uzalud je tražio pomorstvu vično stanovništvo, jer se među venecijanskim gondolijerima i ribarima sa laguna (plašljiv i malobrojan soj) uopšte nisu mogli regrutovati iole vrsni mornari. Napoleon je tek sada dokučio ono što su Venecijanci već otkrili u 10. veku — da vladavina nad Jadranom može pripadati samo onome ko poseduje njegove istočne obale. Shvatio je da su njegovi ugovori u Kampo-Formiju i Linevilu ogromne greške, pošto je njima Austriji prepustio pomorstvu vično stanovništvo Jadrana, a za sebe zadržao ime zastarele luke (*magni nominis umbran*¹). Da bi ispravio ranije greške, on je docnijim ugovorima u Bratislavi i Beču prisvojio Istru i Dalmaciju.

Strabon je još davno zapazio^[95] da je jadranska obala Italije potpuno bez zaliva i zatona, dok ilirska obala na suprotnoj strani obiluje izvrsnim lukama; a za vreme građanskih ratova u Rimu vidimo Pompeja kako lako obrazuje velike flote na obalama Epira i Ilirije, dok je Cezar na italijanskim obalama bio u stanju da tek posle besprimernih napora skupi male snage brodova za prevoz trupa u divizione. Sa svojim dubokim usecima, divljim stenovitim ostrvima, svuda rasejanim peščanim sprudovima i izvanrednim zaklonjenim lukama, obala Istre i Dalmacije je prvorazredni rasadnik dobrih pomoraca — mornara snažnog tela i neustrašivog duha, očeličenih olujama koje gotovo svakodnevno besne na Jadranskom moru. Bura, vetar koji snažno uzburkava ovo more, podiže se uvek iznenada; ona se ustremkuje na mornare silinom tornada i dopušta samo najprekaljenijima da ostanu na palubi. Ponekad ona nedeljama duva bez prestanka i njena jarost najviše dolazi do izražaja na području tačno između Kotorskog zaliva i južnog kraja Istre. Međutim, Dalmatinac, naviknut od detinjstva da joj prkosi, čeliči se pod njenim dahom i prezire obične vihore drugih mora. Tako se vazduh, kopno i more udružuju da odgaje snažnog i staloznog mornara ove obale.

Sismondi je primetio da je proizvodnja svilenih tkanina svojstvena seljacima Lombardije kao i pređenje svilenih niti svilenoj bubi. Tako je Dalmatincu prirodno da krene na more kao i morskoj ptici. Gusa-

¹ senku velikog imena

renje je tema njihovih narodnih pesama kao što je razbojništvo na kopnu tema drevne tevtonske poezije. Dalmatinac još uvek gaji uspomenu na divlje podvige uskoka, koji su vek i po zadržavali regularne snage Venecije i Turske i čija je delatnost prekinuta tek po zaključenju ugovora između Turske i Austrije 1617. godine, do kad su uskoci uživali za njih povoljno pokroviteljstvo cara. Istorija uskoka može se uporediti samo sa istorijom dnjeparskih kozaka: prvi su bili prog-nani iz Turske, drugi iz Poljske; jedni su sejali strah na Jadranu, drugi na Crnom moru; prve je u početku tajno podržavala Austrija a onda ih je uništila, dok je u odnosu na druge tu ulogu odigrala Rusija. Dalma-tinski mornari u sredozemnim eskadrama admirala Emeriana izazivali su Napoleonovo divljenje. Prema tome, nema nikakve sumnje da na istočnim obalama Jadrana postoje ljudske rezerve za posadu prvoraz-redne ratne mornarice. Jedino što im nedostaje jeste disciplina. Popi-som izvršenim 1813. godine Napoleon je ustanovio da na ovoj obali postoji 43 500 mornara:

U Trstu	12 000
U Rijeci	6 000
U Zadru	9 500
U Splitu	5 000
U Dubrovniku	8 500
U Kotoru	2 500
Ukupno	43 500

Njihov broj sada mora iznositi bar 55 000

Pošto je nađena posada, Napoleon je počeo tražiti luke za jad-ransku flotu. Ilirske pokrajine je konačno stekao Bečkim ugovorom 1809. godine, ali njih francuske trupe već behu zauzele još od bitke kod Austerlica, i Napoleon je iskoristio ratno stanje da pripremi velike radove koje je nameravao da ostvari za vreme mira. Godine 1806. gos-podin Beautemps-Beaupré, uz učešće nekoliko inženjera i hidrografa francuske mornarice, bio je upućen da prouči obale Istre i Dalmacije u cilju pronalazaženja najpogodnijeg mesta za planiranu pomorsku bazu na Jadranu. Ispitana je cela obala i pažnja inženjera se na kraju zaustavila na pristaništu Pule, koja se nalazi na krajnjoj južnoj tački Is-tarskog poluostrva. Venecijanci, koji nisu želeli da sedište njihove pomorske sile bude negde drugde sem u Veneciji, ne samo što su zane-marili Pulu nego su revnosno širili glas da je Pula nepristupačna za ratne brodove zbog tobožnjeg nanosa peska na ulazu u pristanište. Međutim, g. Beaupré se uverio da ne postoji nikakav nanos i da Pula odgovara svim uslovima moderne ratne luke. U razna vremena ona je služila kao sedište pomorskih snaga Jadrana. Bila je središte pomor-skih operacija Rimljana za vreme njihovih ekspedicija u Iliriju i Pano-niju, i postala je stalna pomorska baza pod Rimskom Imperijom. U razna vremena su je držali Denovljani, Venecijanci i, najzad, uskoci. Duboka

i prostrana u svim delovima, luka Pule je sprema zaštićena ostrvima, u pozadini stenama koje dominiraju položajem. Njen jedini nedostatak je nezdrava klima i groznica, no one će, kako tvrdi g. Beauteemps-Beaupré^[96], uzmaći pred sistemom isušivanja koji se do sada nije primenjivao.

Austrijanci su se veoma sporo navikavali na misao da su postali pomorska sila. Sve do sasvim nedavno rukovodstvo njihove ratne mornarice bilo je u njihovim sopstvenim očima samo jedna grana njihove kopnene vojske. Čin pukovnika u armiji odgovarao je činu kapetana bojnog broda; čin potpukovnika činu kapetana fregate; čin majora činu kapetana korvete; a jednakost na ranglisti kao da je jemčila Austrijancima jednakost između vojne i pomorske službe. Da bi stvorili najmlađeg pomorskog oficira, smatrali su da je najbolje da ga prethodno načine husarskim zastavnikom. Regruti za ratnu mornaricu prikupljali su se na isti način kao i regruti za armiju, s jedinom razlikom što su pokrajine Istra i Dalmacija davale ljude isključivo za pomorsku službu. Rok službe je bio jednak, naime osam godina kako na kopnu tako i na moru.

Razdvajanje ove dve službe, kao i čitav moderni progres u Austriji, rezultat je revolucije od 1848. godine. Uprkos Napoleonovom iskustvu, Venecija je sve do 1848. godine ostala arsenal Austrije. Nedostaci venecijanske luke nisu pogađali Austrijance, jer oni, u stvari, nisu uopšte imali modernu ratnu mornaricu. Njihove pomorske snage sastojale su se samo iz 6 fregata, 5 korveta, 7 brigova, 6 šalupa, 16 parobroda i 36 naoružanih brodića — u svemu 850 topova. Da bi kaznili italijansku revoluciju, Austrijanci su prebacili iz Venecije u Trst pomorsku akademiju, opservatoriju, hidrografsku službu, ploveći inventar i artiljerijski park. Brodogradilišta i skladišta su ostala na starom mestu; tako je zbog birokratske osvetoljubivosti pomorska služba presečena nadvoje. Umesto da Venecija bude kažnjena, obe grane su lišene svoje efikasnosti. Postepeno je austrijska vlada shvatila da Trst, ma kako da je izvrsna trgovačka luka, nije pogodan za pomorsku bazu. Najzad je morala da se seti pouke koju je Napoleon dobio na Jadranu i da Pulu načini centrom svoje pomorske uprave. Sasvim u skladu sa austrijskom praksom, nekoliko godina posle premeštanja admiraliteta u Pulu upotrebljeno je za izgradnju kasarni umesto brodogradilišta. Sistem odbrane Pule zasniva se na unakrsnoj vatri sa ostrva na ulazu u luku i nizu Maximilianovih kula koje treba da spreče brodove da ne bombarduju luku. Pored strategijskih preimućstava, Pula ima neophodan uslov za dobro pristanište: ona je u stanju da snabdeva jaku flotu. Hrastovi u Istri ne ustupaju napuljskim; Kranjska, Koruška i Štajerska raspolažu neiscrpnim zalihama borova, koji već sačinjavaju glavni artikal tršćanskog izvoza; Štajerska je bogata gvoždem; za izvoz ankonske konoplje nema pogodnijeg mesta od Pule; ugajl je do sada stizao iz Engleske, ali dalmatinski ugljenokopi u Šibeniku počinju da daju ugajl boljeg kvaliteta; a kad proradi železnička pruga Beč—

—Trst, najkvalitetniji ugalj se može dopremati sa Semeringa. Svi istarski poljoprivredni proizvodi, odgajeni na krečnjačkom tlu, podnose dug transport. Ulja ima u izobilju, mađarsko žito je pri ruci, a svinjsko meso u ogromnim količinama može se dobijati iz Podunavlja. To svinjsko meso sada ide u Galac i Hamburg, ali železnica će ga donositi u Trst i Pulu.

U odnosu na sve ove izvanredne preduslove za oživljavanje pomorske sile na Jadranu postoji samo jedna prepreka — sama Austrija. Ako, sa sadašnjom organizacijom i pod sadašnjom vladom, Austrija bude kadra da osnuje trgovačku i pomorsku silu na Jadranskom moru, ona bi time srušila tradiciju istorije, koja je uvek veličinu na moru udruživala sa Slobodom. S druge strane, rušenje tradicija značilo bi za Austriju rušenje same sebe.

Naslov originala:

The Maritime Commerce of Austria

Napisano krajem novembra 1856.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 5082 od 4. avgusta 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Božansko pravo Hohenzollerna

U ovom trenutku u Evropi je pokrenuto samo jedno važno pitanje — pitanje o Nešatelu^[77]. Tako je, bar, po mišljenju pruskih listova. Doduše, površina kneževine Nešatel zajedno sa grofovijom Valanžen može se matematički izraziti nešto sitnijom brojkom od četrnaest kvadratnih milja. Ali, kako kažu kraljevski filozofi u Berlinu, stvarima obično pridaje veličinu ili beznačajnost i na njih stavlja žig uzvišenog ili smešnog ne kvantitet, nego kvalitet. Za njih je nešatelsko pitanje večno pitanje između revolucije i božanskog prava, antagonizam na koji isto tako malo utiču geografske dimenzije kao što na zakon gravitacije utiče razlika između sunca i teniske lopte.

Pokušajmo da se razaberemo u onome što dinastija Hohenzollerna zove svojim božanskim pravom. U slučaju koji sada razmatramo oni se pozivaju na protokol od 24. maja 1852. godine potpisan u Londonu, na osnovu koga su predstavnici Francuske, Velike Britanije i Rusije

«priznali prava koja pripadaju kralju Pruske nad kneževinom Nešatel i grofovijom Valanžen, shodno sadržini članova dvadeset drugog i sedamdeset šestog Bečkog ugovora, i koja su od 1815. do 1848. godine postojala istovremeno sa pravima datim Švajcarskoj članom sedamdeset trećim istog ugovora».

Ovom »diplomatskom intervencijom« božansko pravo pruskog kralja nad Nešatelom priznato je samo ukoliko je ustanovljeno Bečkim ugovorom. Bečki ugovor upućuje nas, sa svoje strane, na pravo koje je Pruska stekla 1707. godine. A kako je stvar stajala 1707. godine? Kneževina Nešatel i grofovija Valanžen, koje su u srednjem veku pripadale kraljevini Burgundiji, postale su posle poraza Karla Smelog^[97] saveznice Švajcarske Konfederacije, i u tom položaju su ostale pod neposrednom zaštitom Berna u toku svih docnijih smena svojih feudalnih »sizerena«, dok ih Bečki ugovor nije pretvorio iz saveznika u članove Švajcarske Konfederacije. Sizerenitet nad Nešatelom je najpre bio prenesen na dinastiju Châlons-Oransku, zatim, interven-

cijom Švajcarske, na dinastiju Longueville, i najzad, posle izumiranja muške linije te kuće, na kneževu sestru, obudovelu vojvotkinju od Nemours-a. Kad je vojvotkinja dobila ove posede, William III, kralj Engleske i vojvoda od Nassau-Oranije uložio je protest i izneo svoje zahteve na Nešatel i Valanžen svom rodaku, pruskom kralju Friedrichu I; međutim, ovaj akt nije imao nikakvih posledica za života Williama III. Posle smrti Marije, vojvotkinje od Nemours-a, Friedrich I je istupio sa svojim pretenzijama, ali pošto se na sceni pojavilo još četrnaest kandidata, on je mudro prepustio odluku o suparničkim zahtevima vrhovnom sudu Staleške skupštine Nešatela i Valanžena, obezbedivši unapred njegovu presudu podmićivanjem sudija. Tako je kralj Pruske putem podmićivanja postao knez Nešatela i grof od Valanžena. Ove titule mu je oduzela francuska revolucija, ponovo su mu vraćena Bečkim ugovorom, a onda su mu ponovo oduzete za vreme revolucije 1848. godine. Protiv revolucionarnog prava naroda on se poziva na božansko pravo Hohenzollerna, koje se, po svemu sudeći, svodi na božansko pravo podmićivanja.

Beznačajnost razmera je karakteristična crta svih feudalnih sukoba. Ipak, mora se praviti velika razlika među njima. Nebrojene sitne borbe, intrige i izdaje pomoću kojih su francuski kraljevi uspeali da istisnu svoje feudalne vazale ostale su omiljena tema istoričara, jer pomoću njih oni prate obrazovanje jedne velike nacije. S druge strane, priča o tome kako se neki vazal dovio da u svom privatnom interesu otkine od Nemačkog carstva veći ili manji deo njegovih poseda predstavlja potpuno jalovu i dosadnu temu ako se ne oživi sticajem nekih vanrednih okolnosti, poput onih kojima se odlikuje istorija Austrije. Ovde vidimo jednog istog kneza, koji je istovremeno izborna glava carstva i nasledni vazal neke pokrajine tog carstva, kako rovari u interesu svoje pokrajine protiv carstva; kako mu ova rovarenja uspevaju, pošto njegovi upadi na Jugu kao da obnavljaju tradicionalne sukobe između Nemačkog carstva i Italije, a njegovi upadi na istoku produžuju smrtnu borbu između germanskih i slovenskih plemena i otpor hrišćanske Evrope muslimanskom Istoku; kako, najzad, pomoću veštačkih porodičnih veza dovodi moć svoje dinastije do takve visine da u jednom trenutku ona preti ne samo da će progutati carstvo, obavljajući ga lažnim sjajem, nego i da će pokopati čitav svet u grobnicu univerzalne monarhije. Ovakve divovske crte potpuno su strane letopisima markgrofovije Brandenburg. Dok se istorija njene suparnice čita kao kakav satanski ep, dotle nam njena istorija izgleda kao neka skandalozna porodična hronika. Između njih postoji upadljiva razlika, čak i kad očekujemo da ćemo naći sličnost ako ne i istovetnost interesa. Prvobitni značaj obeju maraka, Brandenburga i Austrije,¹ potiče otuda

¹ koja se prvobitno zvala Istočna marka (Ostmark).

što su one obrazovale isturene predstraže kako za odbranu tako i za napad Nemačke protiv slovenskih plemena. No čak i sa ovog gledišta istoriji Brandenburga nedostaje boja, živost i dramatičnost, pošto se ona gubi u sitnim zaševicama sa nepoznatim slovenskim plemenima, razbacanim po relativno malom prostoru između Elbe i Odre, pri čemu nijedno od njih nije nikad ni blizu sazrelo do istorijske egzistencije. Brandenburška markgrofovija nije nikad osvojila ili germanizovala neko slovensko pleme od istorijskog značaja, pa čak nije uspela ni da posegne rukom do susednog Vendskog mora¹. Pomeranija, za kojom je markgrofovija Brandenburg žudela još od 12. veka, nije se u celini pripojila kraljevini Pruskoj ni 1815. godine⁽⁹⁸⁾; a kad su brandenburški izborni kneževi počeli da je prisvajaju parče po parče, ona je već odavno prestala da bude slovenska država. Preobražaj južnih i jugoistočnih obala Baltika, delimično zahvaljujući trgovačkoj preduzimljivosti nemačkih građana, a delimično uz pomoć mača nemačkih vitezova, spada u istoriju Nemačke i Poljske, a ne u istoriju Brandenburga, koji je došao samo da požanje ono što nije posejao.

Bez naročitog rizika se može reći da među mnogobrojnim čitaocima kojima je pošlo za rukom da dokuče nešto o klasičnim imenima Ahila, Cicerona, Nestora i Hektora postoji samo sasvim neznatan procent onih koji su ikad podozrevali da peščano tle Brandenburga ne samo proizvodi krompir i ovce u naše vreme nego i da su nekad na njemu bujali izborni kneževi, najmanje četvorica, koji su svaki ponaosob nosili imena Albrecht Achilles, Johann Cicero, Joachim I Nestor i Joachim II Hector. Ona ista zlatna osrednjost koja je povoljno delovala na lagano razvijanje izborne kneževine Brandenburg u ono što se iz učtivosti naziva evropskom silom zaklanjala je njenu neugladenu istoriju od suviše nesmotrene prisnosti sa očima javnosti. Oslanjajući se na ovu činjenicu, pruski državnici i pisci su ulagali krajnje napore da svetu uliju ideju da je Pruska vojna monarhija par excellence², iz čega bi se mogao izvesti zaključak da božansko pravo Hohenzollerna mora značiti pravo mača, tj. pravo osvajanja. Ništa nije dalje od istine. Naprotiv, može se tvrditi da su, u stvari, od svih pokrajina koje sada drže Hohenzollerni osvojili samo jednu — Šleziju, podvig koji je toliko jedinstven u letopisima njihove dinastije da je Friedrichu II doneo nadimak Jedinštenog. Pruska monarhija se prostire na preko 5062 geografske kvadratne milje, od čega pokrajina Brandenburg, čak i u svojoj sadašnjoj veličini, ne zauzima više od 730, a Šlezija ne više od 741 kvadratne milje. Kako su, onda, Hohenzollerni došli do Pruske sa njenih 1178 kvadratnih milja, do Poznanja sa 536, do Pomeranije sa 567, do Saksonske sa 460, do Vestfalije sa 366, i do Rajske Pruske sa 479 kvadratnih milja? Pomoću božanskog prava podmičivanja,

¹ Istočnog mora — ² u pravom smislu reči

otvorene kupovine, sitne krađe, lova na nasleđe i verolomnih ugovora o deobama.

Početkom 15. veka markgrofovija Brandenburg je pripadala Luksemburškoj dinastiji, čiji je šef, Sigismund, istovremeno vladao i carskim skiptrom Nemačke. Pošto je bio u velikoj novčanoj nevolji i pošto su ga žestoko pritisli poverioci, našao je predusretljivog i pogodnog prijatelja u Friedrichu, burggrafu nirnberškom, princu koji je vodio poreklo od dinastije Hohenzollern. Godine 1411. Friedrich je postavljen za vrhovnog upravljača Brandenburga, što je dobio kao neku vrstu hipoteke za razne svote novca pozajmljene caru. Kako priliči razboritom zajmodavcu kome je imanje rasipnika jednom dopalo u privremeni posed, Friedrich je i dalje uvlačio Sigismunda u nove dugove novim zajmovima sve do 1415. godine, kad su računi između dužnika i poverioca izmireni darovanjem Friedrichu naslednog izbornog kneževstva brandenburškog. Da ne bi ostavljao nikakvu sumnju u pogledu svoje prirode, ovaj akt predviđa dve odredbe: jedna od njih je sačuvala za Luksemburšku dinastiju pravo da otkupi ovo izorno kneževstvo za 400 000 zlatnih forinti, a druga je obavezivala Friedricha i njegove naslednike da pri svakom novom izboru za cara daju svoj glas u korist Luksemburške dinastije — prva odredba utisnula je na ovaj ugovor žig trampe, a druga žig podmićivanja. Da bi postao potpuni vlasnik izbornog kneževstva, Sigismundov gramzivi prijatelj je imao da obavi još jednu operaciju — ukidanje odredbe o otkupu. On je za to iskoristio pogodan trenutak kad je Sigismund na saboru u Konstanci^[99] ponovo došao u raskorak sa rashodima carske reprezentacije; i pohitavši iz svoje marke u granice Švajcarske, ispraznio je kesu, i kobna odredba je bila ukinuta. Takvi su putevi i sredstva na kojima još uvek vladajuća dinastija Hohenzollern zasniva svoje posedovanje izborne kneževine Brandenburg. Takvo je poreklo pruske monarhije.

Friedrichov sledeći naslednik, veliki slabić, nazvan »Gvozdeni« zbog svoje sklonosti da se u javnosti pojavljuje u gvozdenom oklopu, kupio je od reda tevtonskih vitezova za 100 000 zlatnih forinti Novu marku, kao što je njegov otac kupio od cara Staru marku i svoje kneževsko dostojanstvo. Otada se kupovina zaduženih delova suverenih zemalja odomacila kod hoencolernskih izbornih kneževa kao nekada oružano mešanje kod rimskog senata. Ostavljajući po strani dosadne pojedinosti ove prljave trgovine, prelazimo na doba reformacije.

Ne sme se pretpostavljati da se dinastija Hohenzollern pokazala glavnim osloncem reformacije zato što je reformacija činila glavni oslonac dinastije Hohenzollern. Sasvim obrnuto. Osnivač te dinastije, Friedrich I, započeo je svoju vladavinu time što je Sigismundove armije poveo protiv husita^[100], koji su ga propisno potukli u nagradu za njegov trud. Joachim I Nestor, 1493 - 1535, postupao je sa reformacijom kao da je bila pokret taborita^[101]. Proganjao ju je do svoje smrti.

Joachim II Hector, iako je prešao u luteranstvo, odbio je da isuče mač u odbranu nove vere upravo u trenutku kad je izgledalo da će ona podleći nadmoćnim snagama Karla V. Ne samo što je odbacio učešće u oružanom otporu Šmalkaldenskog saveza^[102] nego je ponudio tajnu pomoć caru. Tako je nemačka reformacija prilikom svog postanka naišla kod Hohenzollerna na otvoreno neprijateljstvo, u doba svojih ranih borbi na lažnu neutralnost, a za vreme strašnog završetka tridesetogodišnjeg rata^[103] — na malodušno kolebanje, kukavičku neaktivnost i podlo verolomstvo. Poznato je da je izborni knez Georg Wilhelm pokušao da spreči prolaz oslobodilačkih armija Gustava Adolfa, koji se našao prinuđen da izbornog kneza pesnicama i nogama otera u protestantski tabor, odakle je ovaj docnije nastojao da se izvuče zaključujući separatan mir sa Austrijom^[104]. Ali ako Hohenzollerni nisu bili vitezovi, oni su svakako bili blagajnici nemačke reformacije. Njihova odvratnost prema borbi za njenu stvar izjednačavala se samo sa njihovom žudnjom da haraju u njeno ime. Reformacija je za njih jedino verska osnovanost prava na sekularizaciju, tako da najbolji deo njihovih tekovina u 16. i 17. veku potiče iz jednog obilnog izvora — pljačkanja crkve, što je prilično neobičan način za manifestovanje božanskog prava.

Tri događaja se ističu u istoriji obrazovanja monarhije Hohenzollerna — sticanje izborne kneževine Brandenburg, prisajedinjenje toj kneževini Pruskog vojvodstva i, najzad, podizanje vojvodstva na stepen kraljevine. Videli smo kako je stečena izborna kneževina. Prusko vojvodstvo je dobijeno pomoću tri mere. Prva: sekularizacija; sledeća, bračne pogodbe prilično dvosmislenog karaktera — izborni knez Joachim Friedrich ženi se mlađom, a njegov sin Johann Sigismund starijom kćerkom duševno obolelog pruskog vojvode Albrehta, koji nije imao sinova — i, najzad: podmićivanje desnom rukom dvora poljskog kralja, a levom Sejma Poljske Republike. Ove transakcije sa podmićivanjem su bile toliko složene da su se protezale niz godina. Sličan metod je primenjen za pretvaranje Pruskog vojvodstva u kraljevinu. Da bi dobio kraljevsku titulu, izbornom knezu Friedrichu III, docnije kralju Friedrichu I, bio je nužan pristanak nemačkog cara. Da bi dobio ovaj pristanak, protiv koga se bunila careva katolička savest, on je podmitio jezuitu Wolfa, ispovednika Leopolda I, i dodao pride 30 000 Brandenburžana da poginu u austro-španskom ratu za nasleđe^[105]. Hoencolernski izborni knez se vratio na staru germansku instituciju plaćanja živim bićima, samo što su stari Germani plaćali stokom, a on je plaćao ljudima. Tako je osnovano kraljevstvo Hohenzollerna po milosti božijoj.

Otkako su početkom 18. veka krenuli putem uspona, Hohenzollerni su usavršili svoj metod uvećavanja dodajući podmićivanju i trampni ugovore o podeli sa Rusijom protiv država koje nisu pobedili ali u koje su iznenada upadali pošto su te države već bile pobeđene.

Tako ih nalazimo kako sa Petrom Velikim sudeluju u podeli švedskih poseda, sa Katarinom II u podeli Poljske, a sa Aleksandrom I u podeli Nemačke^[106].

Prema tome, oni koji kao prigovor protiv pruskih zahteva na Nešatel iznose da su ga Hohenzollerni dobili podmićivanjem, čine žalosnu grešku jer zaboravljaju da su oni podmićivanjem stekli i Brandenburg i Prusku i kraljevsko dostojanstvo. Nema nikakve sumnje da oni drže Nešatel na osnovu istog božanskog prava kao i svoje ostale države, te se ne mogu odreći jednog a da time ne izlože opasnosti i druge.

Naslov originala:

The Right Divine of the Hohenzollerns

Napisano oko 2. decembra 1856.

Prvi put objavljeno u listu

»The People's Paper«, br. 241, od 13. decembra 1856,

sa potpisom K. M. i u listu »New-York Daily Tribune«,

br. 4096 od 9. januara 1857, bez potpisa.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Englesko-kineski konflikt]

Pošta koja nam je juče ujutru stigla parobrodom »America« donosi nam razne dokumente o britanskom konfliktu sa kineskim vlastima u Kantonu i o ratnim operacijama admirala Seymoura^[107]. Naše je mišljenje da zaključak do koga brižljivo proučavanje zvanične prepiske između britanskih vlasti u Hongkongu i kineskih vlasti u Kantonu mora dovesti svakog nepristrasnog čoveka jeste da u celoj toj stvari Englezi nisu u pravu. Uzrok konflikta, kako tvrde ovi, sastoji se u tome što su neki kineski oficiri, umesto da se obrate britanskom konzulu, nasilno skinuli sa lorče¹ koja je stajala na reci Kanton nekoliko kineskih kriminalaca i spustili britansku zastavu koja se vila na njenom jarbolu. Međutim, kako piše londonski »The Times«,

»postoji, zaista, niz spornih pitanja, kao što je pitanje da li je lorča nosila britansku zastavu i da li je konzul bio u potpunosti ovlašćen za preduzimanje koraka koje je preduzeo«.

Tako izražena sumnja se potvrđuje ako se setimo da se odredba ugovora^[108] koju bi, prema konzulovom tvrđenju, trebalo primeniti na lorču odnosi samo na britanske brodove; dok lorča, kako je očigledno iz mnogobrojnih podataka, nije britanska u pravom smislu reči. Ali da bi naši čitaoci imali predstavu o čitavom slučaju, izložićemo ono što je najvažnije iz zvanične prepiske. Najpre navodimo saopštenje britanskog konzula u Kantonu g. Parkesa od 21. oktobra generalnom guverneru u Jeu:

»Ujutru 8. ov. m. na palubu britanske lorče »Arrow«, koja se nalazila usidrena kraj grada među drugim brodovima, popeo se veći odred kineskih oficira i vojnika u uniformi, ne obraćajući se uopšte prethodno britanskom konzulu; bez obzira na proteste kapetana Engleza, oni su uhvatili, vezali i odveli dvanaest Kineza iz posade od četrnaest ljudi, i spustili zastavu na lorči. Istog dana javio sam Vašoj ekselen-

¹ jedrilice za priobalnu plovidbu

ciji sve pojedinosti ove javne uvrede nanesene britanskoj zastavi kao i gaženja člana devetog Dopunskog ugovora, i zatražio od Vas da date zadovoljenje zbog uvrede i obezbedite da se u danom slučaju tačno ispune odredbe ugovora. Ali Vaša ekscelencija, sa čudnovatim oglušivanjem kako o pravičnost tako i o ugovorne obaveze, nije pružila nikakvu odštetu niti izvinjenje zbog uvrede, a zadržavanje odvedenih mornara u zatvoru znači da Vi odobravate ovo gaženje ugovora i ostavljate vladu Njenog Veličanstva bez uverenja da se sličan događaj neće opet ponoviti.*

Izgleda da su kineski oficiri uhapsili Kineze na lorči zato što su dobili obaveštenje da su neki članovi posade učestvovali u gusarskom napadu protiv jednog kineskog trgovačkog broda. Britanski konzul optužuje kineskog generalnog guvernera zbog hapšenja posade, zbog spuštanja britanske zastave, zbog odbijanja da da ma kakvo izvinjenje i zbog zadržavanja uhapšenih ljudi u pritvoru. Kineski guverner u pismu adresovanom admiralu Seymouru tvrdi da je, pošto se uverio da su devetorica od uhapšenih nevini, uputio 10. oktobra jednog oficira da ih vrati na brod, ali da je konzul Parkes odbio da ih primi. Što se tiče same lorče, on izjavljuje da se prilikom hapšenja Kineza na njoj ona smatrala kineskim brodom i to s pravom, pošto je lorču sagradio Kinez i pripadala je nekom Kinezu, koji je na prevaru postigao dobijanje britanske zastave, uvodeći svoj brod u kolonijalni britanski registar — metod koji je, po svemu sudeći, uobičajen kod kineskih krijumčara. Što se pak tiče pitanja uvrede zastave, guverner primećuje:

Za lorče koje pripadaju naciji Vaše ekscelencije važi nepromenjeno pravilo da spuštaju zastavu kad se usidre i da je ponovo podignu kad krenu na plovidbu. Prilikom posete pomenute lorče radi hapšenja krivaca nije se vila nikakva zastava, kao što je potpuno dokazano. Kako je onda zastava mogla biti spuštena? Ipak konzul Parkes šalje depešu za depešom, zahtevajući zadovoljenje za uvredu nanesenu zastavi.

Na osnovu ovih premisa kineski guverner zaključuje da nije izvršen nikakav prekršaj ugovora. Međutim, 12. oktobra britanski opunomoćenik je tražio ne samo predaju celokupne uhapšene posade nego i izvinjenje. Guverner odgovara ovako:

Rano ujutru 22. oktobra pisao sam konzulu Parkesu i istovremeno mu uputio dvanaest mornara, naime, Li Min-taja i Li Ki-fua, čija je krivica ustanovljena u istrazi koju sam vodio, i svedoka Vu Ajua, zajedno sa devetoricom mornara ranije slanih konzulu. Ali konzul Parkes nije hteo da primi ni dvanaest zatvorenika ni moje pismo.

Prema tome, Parkes je mogao sada da dobije natrag svih svojih dvanaest mornara zajedno sa onim što je najverovatnije bilo izvinjenje, sadržano u pismu koje nije otvorio. Uveče istog dana guverner je je ponovo pitao zašto nisu primljeni zatvorenici koje je poslao i zašto nije primio nikakav odgovor na svoje pismo. Na ovaj korak nije obraćena nikakva pažnja, ali je 24. oktobra otvorena vatra na utvrđenja i nekoliko

njih je zauzeto; i tek je 1. novembra admiral Seymour u jednoj poruci guverneru objasnio na izgled nerazumljivo ponašanje konzula Parkesa. Mornari su vraćeni konzulu, kaže on, ali »nisu javno vraćeni na svoj brod niti je upućeno traženo izvinjenje zbog povrede konzularne jurisdikcije«. Znači, ceo slučaj se svodi na izvrđavanje da grupa mornara, među kojima i tri osuđena krivca, nije svečano vraćena na brod. Na ovo kantonski guverner odgovara, prvo, da je dvanaest mornara stvarno bilo predato konzulu i da nije postojalo »nikakvo odbijanje da se oni vrata na svoj brod«. Šta je još želeo ovaj britanski konzul, kineski guverner je saznao tek pošto je grad bio šest dana izložen topovskoj vatri. Što se tiče izvinjenja, guverner Je podvlači da se ono nije moglo dati, pošto nije učinjena nikakva greška. Navodimo njegove reči:

«U trenutku hapšenja moji izvršitelji nisu videli nikakvu stranu zastavu, a kako je uz to službenik opunomoćen da vodi istragu ustanovio da lorča ni u kom slučaju nije bila strani brod, tvrdim da se nije dogodila nikakva greška.»

Stvarno, snaga dijalektike ovog Kineza tako ubedljivo rešava čitavo pitanje — a ovde, očigledno, ne postoji nikakav drugi slučaj — da admiralu Seymouru, na kraju krajeva, ne preostaje ništa nego da izjavi sledeće:

«Moram odlučno da odbijem svaku dalju raspru o suštini slučaja lorče ‚Arrow‘. Potpuno sam zadovoljan kako je Vašoj ekseleciji ove činjenice prikazao konzul Parkes.»

No, pošto je zauzeo tvrđave, probio zidove grada i šest dana bombardovao Kanton, admiral odjednom otkriva sasvim drugi povod za svoje mere, kako vidimo da je pisao kineskom guverneru 30. oktobra:

«Sada je na Vašoj ekseleciji da putem neodložnog savetovanja sa mnom okonča stanje stvari čije sadašnje štetne posledice nisu male i koje će ako se ne otklone prouzrokovati neizostavno najveće nesreće.»

Kineski guverner odgovara da prema sporazumu od 1849. godine^[109] admiral nema pravo da traži takvo konsultovanje. On dalje kaže:

«U vezi sa pristupom u grad moram da primetim da je njegova ekselecija opunomoćenik Bonham istakao javno upozorenje na ovdašnjim faktorijama kojim je zabranio ulazak stranaca u grad. Ovo upozorenje je objavljeno u tadašnjim novinama, i pretpostavljam da ga je Vaša ekselecija pročitala. Dodajte tome da je odluka o isključenju stranaca iz grada donesena na osnovu jednodušno izražene volje celokupnog stanovništva Kvantunga. Lako je zamisliti koliko se stanovnicima malo svidalo ovo jurišanje na tvrđave i razaranje njihovih stanova; plašći se da usled toga ne zadesi zlo zvanična lica i građane koji pripadaju naciji Vaše ekselecije, ne mogu predložiti ništa bolje od dalje privrženosti politici opunomoćenika Bonhama u odnosu na pravilan kurs koji treba slediti. Što se tiče savetovanja koje predlaže Vaša ekselecija, već sam pre nekoliko dana izaslao Canga, prefekta Li-čufua.»

Tada admiral Seymour otvoreno izjavljuje da ne hajje za sporazum g. Bonhama:

«Odgovor Vaše ekscelencije upućuje me na odluku britanskog opunomoćenika od 1849. godine kojom se zabranjuje strancima ulazak u Kanton. Međutim, moram Vas podsetiti da, iako stvarno imamo ozbiljnog osnova da zamerimo kineskoj vladi što je prekršila obećanje dato 1847. godine da će po isteku dve godine dopustiti strancima ulazak u Kanton, moj sadašnji zahtev ni u kom slučaju nema veze sa prethodnim pregovorima o tom pitanju, niti ja sada zahtevam da bude dozvoljen ulazak u grad ma kome drugom sem zvaničnih stranih lica, i to samo iz gore navedenih jednostavnih i dovoljnih razloga. Na moj predlog da razgovaram lično sa Vašom ekscelencijom izvoleli ste primetiti da ste pre nekoliko dana uputili nekog prefekta. Stoga sam primoran da smatram celo pismo Vaše ekscelencije do krajinosti nezadovoljavajućim i imam samo da dodam da ću, ukoliko odmah ne dobijem izričito uveravanje o Vašem pristanku na ono što sam predložio, smesta obnoviti ofanzivne operacije.»

Guverner Je uzvraća ulazeći ponovo u pojedinosti sporazuma od 1849. godine:

«Godine 1848. vodila se dugotrajna polemička prepiska između mog prethodnika Sjua i britanskog opunomoćenika g. Bonhama, i pošto se g. Bonham uverio da sastanak u gradu ne dolazi u obzir, poslao je aprila 1849. godine Sjuu pismo, u kome kaže: „Za sada sa Vašom ekscelencijom više ne mogu diskutovati o ovom pitanju.“ Zatim je u faktorijama saopštio odluku da nijedan stranac ne sme ući u grad, što je objavljeno u novinama; o ovome je izvestio britansku vladu. Nije postojao nijedan Kinez ili stranac ma koje nacije koji nije znao da o tom pitanju neće više biti diskusije.»

Pošto nije trpeo prigovore, britanski admiral silom krči put u grad Kanton do guvernerove rezidencije, uništavajući istovremeno carsku flotu na reci. Na taj način, ova diplomatska i vojna drama ima dva odvojena čina — prvi, u kome se zameće bombardovanje Kantona pod izgovorom da je kineski guverner prekršio ugovor od 1842. godine, i drugi, u kome se to bombardovanje nastavlja u proširenom obimu pod izgovorom da se guverner uporno pridržava sporazuma od 1849. godine. Kanton se najpre bombarduje zbog kršenja ugovora, a zatim se bombarduje zbog poštovanja ugovora. Uostalom, čak se i ne tvrdi da u prvom slučaju nije usledila ispravka, nego samo da ispravka nije data u propisnoj formi.

Gledište o ovom slučaju koje iznosi londonski »The Times« ne bi narušilo ugled čak ni generalu Williamu Walkeru iz Nikaragve⁽¹¹⁰⁾.

«Ovim izbijanjem neprijateljstava», kaže taj list, »postojeći ugovori su poništeni i mi smo slobodni da menjamo odnose sa Kineskim Carstvom kako nam je volja. Nedavni događaji u Kantonu upozoravaju nas da treba da nametnemo pravo slobodnog ulaska u zemlju i u luke koje su nam otvorene, što je predviđeno ugovorom od 1842. godine. Ne sme nam se više reći da naši predstavnici nemaju prava

na audijenciju kod kineskog generalnog guvernera zato što smo *odustali* od zahteva za izvršenje odredbe koja omogućuje strancima da prekorače granice svojih faktoriija.»

Drugim rečima, »mi« smo započeli neprijateljstva da bismo prekršili postojeći ugovor i nametnuli zahtev od koga smo se »mi« odrekli naročitim sporazumom! Ipak se radujemo što možemo reći da se jedan drugi istaknuti organ britanske javnosti izražava humanijim i pristojnijim tonom.

»Čudnovata je činjenica«, piše »The Daily News«^[111], »da mi, da bismo osvetili razdraženi ponos jednog britanskog činovnika i kaznili glupost jednog azijskog guvernera, kaljamo svoju snagu nemoralnim delom, unoseći ogranj i mač, jad i smrt u mirne domove bezopasnih ljudi, na čije smo obale prvobitno stigli kao uljezi. Ma kakav bio ishod ovog bombardovanja Kantona, bezobzirno i obesno prinošenje ljudskih života na žrtvenik lažne etikete i pogrešne politike samo po sebi je ružno i nisko.«

Ostaje pitanje da li će civilizovane nacije sveta odobriti ovaj način upada u jednu miroljubivu zemlju, bez prethodne objave rata, zbog navodnog kršenja izmišljenog kodeksa diplomatske etikete. Ako su na prvi kineski rat, uprkos njegovom gnusnom izgovoru^[112], ostale sile gledale trpeljivo jer je pružao izgleda na trgovinu sa Kinom, zar nije verovatno da će ovaj drugi rat osujetiti tu trgovinu na neodređeno vreme? Njegova prva posledica mora biti odsecanje Kantona od oblasti gde se gaji čaj, koje su za sada najvećim delom u rukama carevih pristalica^[113] — okolnost od koristi samo ruskim trgovcima čajem, koji se služe kopnenim putem.

Napisano 7. januara 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu »New-York Daily Tribune«, br. 4918 od 23. januara 1857.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

[Planinski rat nekad i sad^[114]]

Nedavna mogućnost napada na Švajcarsku^[77], koja još nije sasvim iščezla, izazvala je, prirodno, opšte interesovanje ne samo za odbrambena sredstva te planinske republike već i za uslove planinskog rata uopšte. Svet je obično sklon da Švajcarsku smatra neosvojivom zemljom i da upoređuje snage koje bi je napale s onim rimskim gladijatorima čiji je oproštajni uzvik: *Ave Caesar, morituri te salutant!*¹ postao toliko čuven. Podsećaju nas na Zempah i Morgarten, Morat i Granson^[115] i govore nam da bi neprijateljska vojska možda mogla dosta lako prodrati u Švajcarsku, ali da bi joj zato, kao što je to rekla dvorska budala Alberta Austrijskog, bilo teško da se odande izvuče. Čak i vojna lica rado nabrajaju niz planinskih prolaza i klanaca u kojima bi se šaka ljudi mogla uspešno odupreti jednoj, pa i dvema hiljadama najboljih vojnika.

Ova tradicionalna predstava o neosvojivosti takozvane švajcarske planinske tvrđave potiče iz epohe ratova Švajcarske s Austrijom i Burgundijom u 14. i 15. veku. U ratu s Austrijom glavni rod vojske napadača bila je oklopljena ritterska konjica; njena je snaga bila u uništavajućem napadu protiv vojski koje još nisu imale vatrenog oružja za odbranu. Ali, taj oblik napada nije bio moguć u zemlji kao što je Švajcarska, gde konjica, izuzev lake, i to u malom broju, ni danas ne može da se upotrebi. Koliko su još nemoćniji bili vitezovi 14. veka, koji su na sebi nosili 50 kilograma gvožđa. Oni su morali da sjašu i da se bore peške. Time su gubili i poslednje ostatke svoje pokretljivosti, pretvarali se od napadača u branioca i kad bi se zatekli u tesnacu, bili bi nemoćni za odbranu čak i od batina i buzdovana. Za vreme burgundskih ratova porastao je značaj pešadije kao dela vojske. Ona je bila naoružana kopljima, a zatim je uvedeno i vatreno oružje, pa ipak je još bila preopterećena težinom zaštitnog oklopa. Topovi su takođe bili teški, a ručno vatreno oružje glomazno i srazmerno od

¹ Živeo, Cezare, pozdravljaju te oni koji idu u smrt.

male koristi. Celokupna oprema bila je još tako glomazna da su trupe bile sasvim nesposobne za planinski rat, a osobito u ono vreme kad planinski putevi, tako reći, nisu ni postojali. Zbog toga, čim bi te slabodok pokretne vojske jednom dospele na teško prolazno zemljište, one bi se tu zaglavile, dok bi lako naoružani švajcarski seljaci imali punu mogućnost da napadaju, obilaze, opkoljavaju i, najzad, da unište svoje protivnike.

Za tri veka posle burgundskih ratova Švajcarska nijednom nije ozbiljno napadnuta. Tradicija švajcarske nepobedivosti postala je legendarna sve dok francuska revolucija — događaj koji je razbio u paramparčad tolike mnoge slavne tradicije — nije razbila i nju, bar u očima ljudi koji su poznavali ratnu istoriju. Vremena su se promenila. Oklopljena konjica i tromi kopljanici iščezli su, taktika je pretrpela niz revolucionarnih izmena, pokretljivost je postala glavna odlika armija, kolone i streljački strojevi revolucionarnih armija zamijenili su linijsku taktiku Marlborough-a, Eugenija Savojskog i Friedricha Velikog, i od onoga dana kad je 1796. godine general Bonaparta prešao Alpe preko Kol di Kadibona, bacio se između rasturenih kolona Austrijanaca i Sardinaca, potukao ih sa fronta, presekao im u isto vreme odstupnicu kroz tesne doline Primorskih Alpa i zarobio veći deo njihovih trupa, pojavila se nova nauka o planinskom ratu, koja je pobila mišljenje o neosvojivosti Švajcarske.

U periodu linijske taktike, koja je neposredno prethodila periodu savremenog rata, oba neprijatelja su brižljivo izbegavala svako zemljište koje otežava kretanje. Ukoliko je zemljište bilo ravnije, utoliko je smatrano pogodnijim za bojište, samo ako je pružalo neku prepreku za naslon jednog ili oba krila. Ali francuske revolucionarne armije počele su da primenjuju drukčiji sistem. Nastojalo se da se nađe odbrambeni položaj sa nekom preprekom ispred fronta koja bi služila kao zaklon za strelce, a i za rezervu. Uopšte, one su više volele teško prolazno zemljište; njihove trupe bile su mnogo pokretljivije, a njihove formacije, u razmaknutom poretku i kolonama, dopuštale su ne samo brzo kretanje u svakom pravcu, nego su bile pogodne i za korišćenje zaklona koje im je pružalo ispresecano zemljište, dok su njihovi protivnici na njemu bili sasvim bespomoćni. Tako je termin »neprohodno zemljište« u stvari gotovo iščezao iz vojne terminologije.

To su osetili i Švajcarci kad su 1798. godine četiri francuske divizije, i pored upornog otpora mesnog stanovništva i triput ponovljenog ustanka starih planinskih kantona, ovladale zemljom koja je za naredne tri godine postala jedno od najvažnijih vojišta između Francuske Republike i Koalicije.^[116] Koliko su se malo plašili nepristupačnih planina i tesnih klanaca Švajcarske, Francuzi su pokazali još u martu 1798. godine kad je Masséna odjednom krenuo ka Graubindenu — najsiromašnijem i najbrdovitijem kantonu, koji su tada držali Austrijanci. Austrijanci su držali u svojim rukama dolinu gornjeg toka Rajne. Koncentrično rasporedene kolone Masséninih trupa upale su

u tu dolinu preko planinskih prevoja, koji su bili jedva prolazni za konje, posele sve izlaze i posle kratkog otpora prinudile Austrijance da polože oružje. Međutim, Austrijanci su brzo iskoristili tu pouku; oni su pod komandom generala Hotzea, koji je stekao veliko iskustvo u planinskom ratu, ponovo prešli u ofanzivu, ponovili isti manevar i proterali Francuze. Zatim je došlo Massénino odstupanje na odbrambene položaje kod Ciriha, gde je potukao ruske trupe Korsakova, zatim Suvorovljev upad preko Svetog Gotharda u Švajcarsku, njegovo kobno povlačenje i, najzad, novi proboj Francuza preko Graubindena u Tirol, gde je Macdonald po najjačoj zimi prešao preko tri planinska grebena koji su se tada smatrali teško prolaznim čak i za kolonu po jedan. Sledeći veliki Napoleonovi pohodi odigrali su se u prostranim basenima reka Dunava i Poa. Velike strategijske zamisli tih pohoda bile su zasnovane na težnji da se neprijateljska vojska odseče od centra njenog snabdevanja, da se potuče, a zatim da se zauzme i sam centar; za to su bili potrebni manje ispresecano zemljište i koncentracija snaga za odlučujuće bitke, što se nije moglo postići u području Alpa. Međutim, cela istorija ratova od prvog Napoleonovog aprilskog pohoda 1796. godine i njegovog marša na Beč preko Julijskih Alpa 1797. godine, pa do 1801. godine, pokazuje da se savremene trupe nimalo ne plaše alpijskih grebena i dolina; isto tako, od tog vremena pa do 1815. godine Alpi nisu pružili nijedan ozbiljniji odbrambeni položaj ni Francuzima ni Koaliciji.

Kada prolazite bilo kojom od dubokih dolina, duž kojih vijugaju putevi od severnih padina Alpa prema njihovim južnim obroncima, naići ćete na odlične odbrambene položaje na svakom zavijutku puta. Uzmite, na primer, dobro poznatu Via Malu. Nema oficira koji vam neće reći da taj klanac može održati sa jednim bataljonom protiv neprijatelja, *ako* bi bio siguran da neće biti obiden. Ali, u tome i jeste sva stvar. Čak ni na najvišim grebenima Alpa nema nijednog planinskog prelaza koji se ne bi mogao obići. Napoleonovo pravilo za planinski rat bilo je:

«Gde može da prođe koza, tamo može da prođe i čovek; gde prođe čovek, proći će i bataljon, a gde prođe bataljon, proći će i armija.»

Tako je morao postupiti i Suvorov kad se našao zatvoren u dolini reke Rojs: on je svoju armiju morao voditi kozjim stazama, kojima je morao da prolazi samo po jedan čovek, dok mu je za petama bio Lecourbe, najbolji francuski general za vođenje planinskog ratovanja.

Eto, ta lakoća obilaska neprijatelja sasvim neutrališe snagu odbrambenih položaja, protiv kojih bi frontalan napad bio prava ludost. Čuvanje svih puteva kojima se može obići odbrambeni položaj značilo bi takvo rasipanje bratiočevih snaga da bi njegov poraz bio neminovan. U najboljem slučaju putevi se mogu samo osmatrati, a sprečavanje obilazaka mora zavisiti od pametne upotrebe rezervi i razboritosti i energije komandanata pojedinih odvojenih jedinica. Ipak, ako samo

However this is a cluster of Switzerland being involved in a war, the general feeling ^{is} that ^{some} ^{of} ^{the} ^{country} ^{with} ^a ^{certain} ^{degree} ^{of} ^{war}, and are inclined to ^{allow} ^{the} ^{invading} ^{army}, ^{with} ^{the} ^{domest} ^{radiators} ^{those}: Luc, Caesars, ~~substituti~~ the Salisburghs, has known so collected. We are reminded of Sempach and Mort, gastan, Morat and Franson, and we are told that it may be ^{very} ^{difficult} ^{for} ^{any} ^{to} ^{get} ^{into} ^{Switzerland}, but that it will be found ^{very} ^{difficult} ^{to} ^{get} ^{out} ^{again}. Even military men will write the names of a dozen mountain passes, defiles ridges, by aspects of tradition, perfectly impregnable, and where a handful of men may with ease, of forcefully oppose a complex thousand of the best of the best soldiers. Had to complete your conviction, try with just a map of Switzerland before you, first with mountain ridges defiles, good you how an army is to find its road to act in concert in this labyrinth of rocks, ravines, glaciers, torrents of impassable mountain crests.

This traditional impregnability of the so-called mountain-fortress of Switzerland dates from the time when the Swiss with Austria and Burgundy in the 14th of 15th centuries. At the former campaign Switzerland, besides the armour-clad cavalry of the king. had was the chief and of the invaders, its greatest strength lay in the mobility of the charge against armed and hand by fire arms, that in a country like Switzerland Cavalry, specie of the lightest kind (not even now useless, how much more so was the brigh of the 14th century, equipped with only a handful weight of iron? They had to dis mount to fight on foot, thus their best remnant of mobility was lost; they, the invaders, were reduced to an almost absolute defensive, if caught in a defile, could not be driven. Being the heavy medieval war, infantry armed with pikes, had become a more important portion of an army of foot; fire arms had been introduced, but the infantry was still cramped by the weight of defensive armor, the cannon was heavy, if small and in this infantry. The whole equipment of the troops was still so heavy and cumbersome.

jedna od tri ili četiri obilazne kolone postigne uspeh, branilac će se naći u isto tako teškom položaju kao i u slučaju uspeha svih kolona. Na taj način, sa strategijskog gledišta, napad u planinskom ratu ima neosporno preimućstvo nad odbranom.

Do istog zaključka dolazimo pri razmatranju tog pitanja sa čisto taktičkog gledišta. Kao odbrambeni položaj uvek će se uzimati tesni planinski klanci, posjednuti jakim kolonama u dolini i zaštićeni strelcima na visovima. Te položaje mogu obići ili grupe strelaca sa fronta, penjući se padinama doline i obilazeći braniočeve strelce, ili delovi koji su upućeni temenom grebena gde je to moguće ili paralelnim dolinama — pri čemu obilazeća jedinica koristi neki planinski prevoj za napad na branioca, s boka ili s leđa. U svima takvim slučajevima, jedinice koje obilaze imaju preimućstvo *nadvišavanja*; one zauzimaju uzvišenije delove zemljišta i dominiraju dolinom koju drži neprijatelj. One mogu valjati na njega drvlje i kamenje, jer sada nema tako glupe kolone koja bi išla u tesnac a da prethodno ne očisti njegove strane; tako se taj, donedavna omiljeni, način odbrane sada okrenuo protiv branioca. Druga nezgoda odbrane sastoji se u tome što je na planinskom zemljištu znatno smanjeno dejstvo vatrenog oružja, na koje se ona poglavito oslanja. Artiljerija je potpuno neupotrebljiva, ili se mora napustiti pri povlačenju ako je ozbiljno angažovana. Takozvana brdska artiljerija, koja se sastoji iz lakih haubica natovarenih na mazge, nema skoro nikakvog dejstva, kao što to dovoljno dokazuje iskustvo Francuza u Alžiru.^[117] Što se tiče dejstva iz musketa i izolučenih pušaka, zakloni koji se sami po sebi svuda nude na takvom zemljištu, lišavaju odbranu veoma velikog preimućstva — naime, postojanja brisanog prostora pred frontom odbrambenog položaja koji neprijatelj mora da prelazi pod vatrom. Tako dolazimo do istog zaključka kao i nadvojvoda Karlo Austrijski, jedan od najboljih komandanata u planinskom ratu i jedan od klasičnih teoretičara ovog pitanja, da napad u ratu ove vrste, i sa taktičkog i sa strategijskog gledišta ima ogromno preimućstvo nad odbranom.

Da li je onda odbrana planinskog zemljišta sasvim nekorisna? Svakako ne. To samo znači da odbrana ne sme biti pasivna, da ona treba da traži svoju snagu u pokretljivosti i da svuda gde je to zgodno dejstvuje ofanzivno. U alpskim predelima retko može doći do ozbiljnih sudara, već ceo rat predstavlja neprekidan niz malih okršaja i pokušaja napadačevih delova da se najpre privuku do jedne ili druge tačke neprijateljskog položaja, a zatim da prodru napred. Obe strane su silom prilika razbacane; obe strane moraju na svakom koraku da se izlažu uspešnom napadu neprijatelja; obe moraju računati sa nizom slučajnosti. Dakle, jedino preimućstvo kojim se branilac može koristiti sastoji se u tome da pronađe slabo mesto neprijatelja i da se baci između njegovih razdvojenih kolona. U tom slučaju, jaki odbrambeni položaji na koje bi se isključivo oslanjala sasvim pasivna odbrana mogu poslužiti kao klopke za neprijatelja, u koje bi se on mogao namamiti i biti

uhvaćen kao bik za rogove, dok bi glavni napor odbrane bio uperen protiv obilaznih kolona, od kojih svaka i sama može biti obidena i stavljena u istu bezizlaznu situaciju u koju je htela da stavi branioca. Ali, sasvim je jasno da takva aktivna odbrana zahteva energične, iskusne i vešte komandante, veoma disciplinovane i pokretljive trupe, u prvom redu veoma vešte i sigurne komandante brigada, bataljona, pa čak i komandire četa, jer u tim slučajevima sve zavisi od brzog i pametnog dejstva odvojenih jedinica.

Postoji još jedan oblik odbrambenog planinskog rata koji se naročito proćuo u najnovije vreme; to je narodni ustanak i partizanski rat, za koji je, bar u Evropi, apsolutno potrebno planinsko zemljište. Za njih imamo četiri primera: tirolski ustanak, španski partizanski rat protiv Napoleona, baskijski karlistički ustanak⁽¹¹⁸⁾ i rat kavkaskih plemena protiv Rusije⁽¹¹⁹⁾. Iako su svi pričinjavali velike neprilike zavojevačima, ipak se nijedan od njih, posmatran sam za sebe, nije pokazao uspešnim. Tirolski ustanak bio je opasan samo 1809. godine dok su ga podržavale austrijske regularne trupe. Iako su španski partizani imali ogromnu prednost u postojanju prostrane teritorije, oni su mogli da pružaju onako dugotrajan otpor uglavnom zahvaljujući anglo-portugalskoj vojsci, protiv koje su Francuzi stalno morali da usmeravaju svoje glavne napore. Dugo trajanje karlističkog rata objašnjava se opadanjem moći španske regularne vojske, koje je tada nastalo, i stalnim pregovorima između karlista i Kristininih komandanata; zato se on i ne može uzeti kao podesan primer. Najzad, uzmimo borbu Kavkazaca, najslavnijih planinaca, koji postižu svoje relativne uspehe blagodareći ofanzivnoj taktici, koju su pretežno primenjivali u odbrani svoje teritorije. Kad god su ruske trupe — a one su, kao i britanske, bile najnepodesnije od svih trupa za vođenje planinskog rata — napadale Kavkasce, Kavkasci su obično tučeni, njihova sela su rušena, a Rusi su osiguravali planinske prelaze pomoću utvrđenja. Ali, njihova snaga se sastojala u neprekidnim upadima iz planina u ravnice, u iznenadnim napadima na ruske položaje i predstraže, u brzim prepadima na duboku pozadinu ruskih prednjih linija i u zasedama na pravcima kretanja ruskih kolona. Drugim rečima, oni su bili lakši i pokretljiviji od Rusa, i koristili su se tim preimućtvom. U stvari, u svim slučajevima, čak i kod privremeno uspešnih gorštackih ustanaka, ti uspesi su postizani zahvaljujući ofanzivnim dejstvima. U tom pogledu oni se potpuno razlikuju od švajcarskih ustanaka 1798 - 1799. godine, kad su ustanici zauzimali neki na izgled jak odbrambeni položaj i na njemu sačekivali Francuze koji su ih svaki put tukli.

Napisano oko 10. januara 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik
u listu »New-York Daily Tribune«,
br. 4921 od 27. januara 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Rat protiv Persije^[120]

Da bi se shvatila politika i cilj rata koji su nedavno Britanci započeli protiv Persije i koji je, prema najnovijim izveštajima, vođen tako energično da je šah bio prinuđen da kapitulira, neophodno je osvrnuti se malo na događaje iz persijske istorije. Persijska dinastija, čiji je osnivač 1502. godine bio Ismail koji je tvrdio da je potomak drevnih persijskih kraljeva, pošto je preko dva veka sačuvala moć i dostojanstvo velike države, doživela je oko 1720. godine žestok udarac usled pobune Avganistanaca nastanjenih u njenim istočnim provincijama. Avganistanci su upali u zapadnu Persiju i dvojici avganistanskih prinčeva je pošlo za rukom da se održe nekoliko godina na persijskom prestolu. Međutim, ubrzo ih je oterao znameniti Nadir, koji je u početku deystvoval kao vojskovođa persijskog pretendenta. Docnije je sam preuzeo krunu i ne samo da je pokorio pobunjene Avganistance nego je svojim čuvenim upadom u Indiju mnogo doprineo rasulu carstva Mogula, koje je bilo u opadanju, čime je otvorio put za uspon britanske moći u Indiji.

Za vreme anarhije, koja je u Persiji nastala posle smrti šaha Nadira 1747. godine, ponikla je nezavisna avganistanska kraljevina na čelu sa Ahmedom Duranijem; ona je obuhvatala kneževine Herat, Kabul, Kandahar, Pešavar i sve teritorije kojima su kasnije zavladaali siki^[121]. Ova kraljevina, samo površno učvršćena, srušila se posle smrti svog osnivača i ponovo se raspala na sastavne delove, na nezavisna avganistanska plemena sa posebnim poglavicama, podeljena beskrajnim razmiricama i samo izuzetno ujedinjena pod zajedničkim pritiskom sukoba sa Persijom. Ovaj politički antagonizam između Avganistanaca i Persijanaca, zasnovan na rasnoj razlici pomešanoj sa istorijskim reminiscencijama, održavan u životu graničnim rasprama i suparničkim pretenzijama, istovremeno je sankcionisan i verskim antagonizmom, pošto su Avganistanci muslimani, to jest, pravoverni muslimani, dok Persija sačinjava tvrđavu jeretičke sekte šiita.

Uprkos ovom snažnom i opštem antagonizmu, postojala je jedna dodirna tačka između Persijanaca i Avganistanaca — njihovo zajed-

ničko neprijateljstvo prema Rusiji. Rusija je prvi put upala u Persiju pod Petrom Velikim, ali bez mnogo koristi. Aleksandar I, koji je imao više uspeha, lišio je Persiju po Đulistskom ugovoru^[122] dvanaest provincija, koje se većim delom nalaze južno od Kavkaza. Nikolaj je u ratu od 1826 - 1827, koji je okončan Turkmančajskim ugovorom^[123], oteo od Persije još nekoliko oblasti i zabranio joj plovidbu duž njenih sopstvenih obala na Kaspijskom moru. Uspomene na zauzimanje njenih teritorija u prošlosti, ograničenja koja mora da podnosi u sadašnjosti, i strah od upada u budućnosti u podjednako meri su doprineli da Persija postane smrtni protivnik Rusije. Avganistanci, sa svoje strane, iako nikad nisu imali stvarnih sukoba sa Rusijom, behu navikli da je smatraju vajakadašnjim neprijateljem svoje religije i džinom koji će progutati Aziju. Stav prema Rusiji kao prirodnom neprijatelju pobudio je oba naroda — Persijance i Avganistance — da smatraju Englesku svojim prirodnim saveznikom. Tako je, da bi održala svoju nadmoćnost, Engleska morala da igra ulogu blagonaklonog posrednika između Persije i Avganistana, i da istupa kao odlučan protivnik ruskih upada. Ispoljavanje prijateljstva sa jedne strane, i ozbiljan otpor sa druge — ništa se drugo nije ni zahtevalo.

Ipak se ne može reći da su preimućstva ovog položaja veoma uspešno iskorišćena. Godine 1834. prilikom izbora za naslednika persijskog šaha Englezi su bili navedeni da sarađuju u korist princa koga je predložila Rusija, a iduće godine da pomognu tom princu novcem i aktivnim učestvovanjem britanskih oficira u oružanoj odbrani njegovih pretenzija od njegovog suparnika^[124]. Engleskim izaslanicima upućenim u Persiju stavljeno je u dužnost da upozore persijsku vladu da se ne upušta u rat protiv Avganistanaca, koji bi mogao izazvati samo rasipanje sredstava: ali kad su ovi izaslanici ozbiljno zatražili ovlašćenje da spreče rat sa Avganistancima koji je pretio da će izbiti, engleska vlada ih je podsetila na odredbu starog ugovora od 1814. godine, na osnovu koje u slučaju rata između Persije i Avganistanaca Englezi nisu smeli da se mešaju dok se ne zatraži njihovo posredovanje. Po mišljenju britanskih poklisara i britanskih vlasti u Indiji ovaj rat je smerala Rusija, sila koja je želela da se posluži proširenjem persijske vlasti na istok kao sredstvom za krčenje puta kojim bi ranije ili docnije ruska armija mogla prodrati u Indiju. Međutim, po svemu sudeći, ovi predstavnici su ostavili vrlo slab ili nisu ostavili nikakav utisak na lorda Palmerstona, tada na čelu ministarstva inostranih poslova, i u septembru 1837. godine persijska armija je upala u Avganistan. Niz malih uspeha doveo ju je do Herata, pred kojim se ona utaborila i počela operacije opsade pod ličnim rukovodstvom grofa Simoniča, ruskog ambasadora na persijskom dvoru. U toku razvoja ovih ratnih akcija McNeilu, britanskom ambasadoru, bile su vezane i noge i ruke protivrečnim instrukcijama. S jedne strane, lord Palmerston mu je naložio »da se uzdržava od diskusije o odnosima Persije sa Heratom«, pošto se Engleske ovi odnosi ne tiču. S druge strane, lord Auckland,

generalni guverner Indije, želeo je da on odgovori šaha od nastavljanja operacija. U samom početku ekspedicije g. Ellis je opozvao britanske oficire na službi u persijskoj armiji, ali Palmerston ih je vratio. Kad je opet generalni guverner Indije dao uputstvo McNeilu da povuče britanske oficire, Palmerston je opet poništio tu odluku. Osmog marta 1838. godine McNeil je otišao u persijski logor i ponudio posredovanje — ne u ime Engleske, nego u ime Indije.

Pred kraj maja 1838. godine, kad je opsada trajala već oko devet meseci, Palmerston je poslao persijskom dvoru preteću depešu, u kojoj prvi put iznosi prigovor protiv događaja u Heratu i prvi put se obara protiv »veza Persije sa Rusijom«. Istovremeno je indijska vlada naredila da neprijateljska ekspedicija otplovi u Persijski zaliv i zauzme ostrvo Harak — ono isto koje su nedavno okupirali Englezi. Nešto docnije engleski ambasador se povukao iz Teherana u Erzerum, a persijskom ambasadoru, upućenom u Englesku, uskraćen je prijem. U međuvremenu je, bez obzira na dugotrajnu blokadu, Herat izdržao, persijski napadi su bili odbijeni, i 15. avgusta 1838. godine šah je primoran da digno opsadu i da se žurnim maršom povuče iz Avganistana. Ovde bi se moglo pretpostaviti da su se operacije Engleza završile; ali daleko od toga — stvari su uzele najneobičniji obrt. Ne zadovoljivši se time što su osujetili pokušaje Persije da zauzme deo Avganistana, preduzete navodno na podstrekavanje i u interesu Rusije, Englezi su se latili da zauzmu ceo Avganistan za sebe. Zbog toga je izbio čuveni avganistanski rat^[125], čiji je krajnji ishod bio tako porazan za Engleze, i još je velika tajna ko snosi stvarnu odgovornost za njega.

Kao povod sadašnjem ratu protiv Persije poslužio je događaj veoma sličan onome koji je prethodio avganistanskom ratu, naime napad Persijanaca na Herat, koji se ovom prilikom završio osvajanjem tog grada. Zapanjuje, međutim, okolnost što Englezi sada dejstvuju kao saveznici i branioци onog istog Dosta Muhameda, koga su za vreme avganistanskog rata tako bezuspešno pokušavali da svrgnu sa prestola. Ostaje da se vidi da li će ovaj rat imati isto tako neobične i neočekivane posledice kao što su one koje su pratile prethodni.

Naslov originala:

The War against Persia

Napisano oko 27. januara 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

»New-York Daily Tribunes,
br. 4937 od 14. februara 1857.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

[Perspektive englesko-persijskog rata]

Pitanje posedovanja Herata, avganistanske kneževine koju su tek nedavno okupirali Persijanci⁽⁸³⁾, dalo je povoda Englezima da istupajući u ime Istočnoindijske kompanije okupiraju Bušir, glavnu persijsku luku u Persijskom zalivu. Sadašnji politički značaj Herata potiče otuda što je on strategijsko središte čitave oblasti između Persijskog zaliva, Kaspijskog jezera i reke Jaksart na zapadu i severu, i reke Inda na istoku, tako da će u slučaju velike borbe za prevlast u Aziji između Engleske i Rusije — borbe koju engleska invazija Persije može ubrzati — Herat sačinjavati glavni predmet spora i verovatno poprište prvih krupnih vojnih operacija.

Da značaj koji se pripisuje Heratu nije neosnovan, mora biti očigledno svima koji shvataju njegov geografski položaj. Unutrašnjost Persije obrazuje visoravan okružena sa svih strana planinskim lancima, a oni ne dopuštaju izlaz vodama koje teku u visoravan. Ove vode nisu dovoljno obilne da bi obrazovale jedno centralno jezero ili više njih; one se ili gube u prostranim močvarama ili postepeno iščezavaju u suvom pesku ogromne pustinje koja ispunjava najveći deo persijske visoravni i stvara gotovo nepremostivu barijeru između zapadne i severoistočne Persije. Severnu granicu ove pustinje čine bregovi Korasana, koji se prostiru od jugoistočnog ugla Kaspijskog jezera gotovo pravo na istok i predstavljaju kariku što spaja Elburs i planine Hindu-kuša; i upravo tamo gde se od ovih bregova odvaja prema jugu ogranak koji deli persijsku pustinju od bolje navodnjenih oblasti Avganistana leži Herat okružen i zbrinut dolinom znatnog obima i bujne plodnosti. Severno od bregova Korasana nalazimo pustinju sličnu onoj na njihovom južnom podnožju. Ovde, takođe, moćne reke, poput Murgaba, gube se u pesku. Međutim, Oksus i Jaksart su dovoljno snažne da se probiju kroz pesak i u svom donjem toku obrazuju prostrane doline pogodne za obdelavanje. S druge strane Jaksarta pustinja postepeno prelazi u stepe južne Rusije, u kojima se na kraju potpuno gubi. Tako između Kaspijskog jezera i Britanske Indije postoje tri razna sedišta

relativno razvijene civilizacije. Prvo, gradovi zapadne Persije: Širaz, Šuster, Teheran i Ispahan; drugo, avganistanski gradovi: Kabul, Gazni i Kandahar; treće, gradovi Turkeстана: Hiva, Buhara, Balh, Samarkand. Svi ovi gradovi održavaju među sobom dosta žive veze i, prirodno, središte ovih veza je Herat. U ovom gradu se ukrštaju svi putevi koji vode od Kaspijskog mora do Indije i od Persijskog zaliva do Oksusa. Herat leži na pola puta između Kabula i Teherana, između Širaza i Balha. Niz oaza, koje obeležavaju veliki karavanski put kroz persijsku pustinju preko Jezda i Kohistana, vodi u pravoj liniji u Herat; s druge strane, jedini put koji vodi iz zapadne u istočnu i centralnu Aziju obilazeći pustinju prolazi preko bregova Korasana i kroz Herat.

Tako je Herat tačka koja u rukama jake sile može biti iskorišćena za dominaciju i nad Iranom i nad Turkestanom, to jest i nad Persijom i nad teritorijom s druge strane Oksusa. Onaj ko bude držao Herat dobija u punoj meri sva preimućstva centralnog položaja, sa koga može preduzimati ofanzivu po radijusima u svim pravcima sa većom lakoćom i većim izgledima na uspeh nego iz ma kog drugog grada Irana ili Turkeстана. U isto vreme saobraćajne teškoće između bilo kog od dva grada kao što su Astrabad, Hiva, Buhara, Balh, Kabul i Kandahar toliko su velike da bi udruženi napad na Herat, čak iz svih ovih gradova, imao sasvim neznatan izgled na uspeh. Razne kolone u maršu na Herat jedva da bi imale mogućnosti za međusobne komunikacije, i neki energični general koji komanduje trupama u Heratu mogao bi da ih napadne i razbije jednu za drugom. Ipak, u takvom slučaju, kolone koje se kreću iz Kandahara, Kabula i Balha svakako bi imale bolje izgleda nego koncentričan napad sa polaznim tačkama iz Astrabada, Hiva i Buhare; jer bi napad iz Avganistana silazio sa planina u ravnicu i potpuno bi mimoilazio pustinju, dok bi ofanziva od Kaspijskog jezera i Araksa pružala mogućnost samo jednoj koloni (onoj iz Astrabada) da mimoide pustinju, dok bi sve ostale morale da prođu kroz nju i tako izgube svaku međusobnu vezu.

Tri središta civilizacije, koji imaju zajedničko središte u Heratu, obrazuju tri različite grupe država. Na zapadu je Persija koju je Turkmancajski ugovor pretvorio u vazala Rusije. Na istoku se nalaze države Avganistana i Beludžistana, od kojih najvažnije, Kabul i Kandahar, možemo danas ubrojati u vazalne države anglo-indijske imperije. Na severu leže turkestarski kanati Hiva i Buhara, države nominalno neutralne, koje će se, međutim, u slučaju sukoba gotovo sigurno priključiti pobedilačkoj strani. Stvarna zavisnost Persije od Rusije, a Avganistana od Engleske dokazuje se time što su Rusi već uputili trupe u Persiju, a Englezi u Kabul.

Rusi drže celu zapadnu i severnu obalu Kaspijskog jezera. Baku, koji se nalazi na 350 milja, i Astrahan, na 750 milja od Astrabada, predstavljaju dve izvanredne tačke za organizovanje vojnih skladišta i koncentrisanje rezervi. Sa ruskom flotom na Kaspijskom jezeru, koja dominira tim jezerom, mogu se vrlo lako dopremiti u Astrabad neop-

hodne zalihe i pojačanja. U punktovima na istočnoj obali Kaspijskog jezera, odakle počinju putevi ka Aralskom jezeru, nalaze se ruska utvrđenja. Dalje na sever i istok, linija ruskih utvrđenja, koja obeležava granicu naselja uralskih kozaka, još 1847. godine je pomaknuta napred sa reke Urala na reke Embe i Turgaj, oko 150 ili 200 milja na teritoriju kirgiskih hordi potčinjenih Rusiji, a u pravcu Aralskog jezera. Od tada su utvrđenja stvarno podignuta na obalama ovog jezera, koje kao i reku Jaksart u ovom trenutku brazdaju ruski parobrodi. Čak su se pronosili glasovi da su ruske trupe okupirale Hivu, ali oni su u najmanju ruku preuranjeni.

Operacioni pravac koji su Rusi morali da slede pri svakom ozbiljnom napadu na centralnu i južnu Aziju ukazala je sama priroda. Marš kopnom od Kavkaza oko jugozapadnog ugla Kaspijskog jezera naišao bi na velike prirodne prepreke u brdima severne Persije, i nagnao armiju u nastupanju da prevale preko 1100 milja pre nego što stigne do svog glavnog cilja, Herata. Marš kopnom od Orenburga prema Heratu prolazio bi ne samo kroz pustinju u kojoj je nastradao odred Perovskog za vreme svoje ekspedicije protiv Hive^[126] nego i kroz još dve isto tako negostoljubive pustinje. Rastojanje od Orenburga do Herata u vazdušnoj liniji iznosi 1500 milja, a Orenburg je najbliže mesto koje bi Rusi, ako bi nastupali iz tog pravca, mogli uzeti za bazu operacija. Sem toga, i ruska Jermenija i Orenburg su gotovo sasvim odsečeni od centra ruske sile, prva Kavkazom a drugi stepama. Ne dolazi uopšte u obzir koncentracija materijala i ljudstva potrebnih za osvajanje centralne Azije na ma kojoj od ove dve tačke. Preostaje samo jedna linija — ona preko Kaspijskog jezera, sa bazama u Astrahanu i Bakuu, sa posmatračnicom u Astrabadu na jugoistočnoj obali Kaspijskog jezera i sa maršom do Herata od svega 500 milja. Ova linija spaja u sebi sva preimućstva koja Rusija može poželeti. Astrahan na Volgi zauzima isti položaj koji zauzima Nju Orlins na Misisipiju. Ležeći na ušću najveće ruske reke, čiji gornji bazen u stvari obrazuje centar carevine, Velikorusiju, Astrahan ima sve mogućnosti za prebacivanje ljudstva i opreme u cilju organizovanja velike ekspedicije. Parobrodom za četiri, a jedrenjakom za osam dana može se stići na suprotan kraj Kaspijskog jezera, u Astrabad. Samo Kaspijsko jezero je neosporno rusko jezero, a Astrabad, koji je persijski šah stavio na raspolaganje Rusiji, nalazi se na polaznoj tački jedinog puta sa zapada do Herata, puta koji, prolazeći preko bregova Korasana, potpuno mimoilazi pustinju.

Ruska vlada i postupa u skladu sa ovim. Glavne snage, određene da u slučaju daljih komplikacija dejstvuju protiv Herata, koncentrišu se u Astrabadu. Zatim postoje još dve bočne kolone, čija je saradnja sa glavnim snagama u najboljem slučaju samo problematična i zato svaka od njih ima samostalan zadatak. Desna kolona, koncentrisana u Tabrisu, određena je da štiti zapadnu granicu Persije od svih neprijateljskih kretanja Turaka i, ako ureba, da ide na Hamadan

i Šuster, gde će obezbeđivati prestonicu Teheran kako od Turske tako i od engleskih trupa koje su se iskrcale kod Bušira u Persijskom zalivu. Leva kolona, koja nastupa iz Orenburga i vrlo verovatno treba da dobije pojačanja upućena iz Astrahana na istočnu obalu Kaspijskog jezera, moraće da obezbedi teritoriju oko Aralskog jezera i da krene na Hivu, Buharu i Samarkand da bi postigla ili pasivnost ili pomoć ovih država i, ako je moguće, da maršom uz Oksus do Balha ugrozi bok i pozadinu Engleza kod Kabula ili blizu Herata. Poznato nam je da su sve ove kolone već na putu i da se središna i desna već nalaze u Astrabadu i Tabrisu. O napredovanju leve kolone verovatno nećemo ništa čuti izvesno vreme.

Za Engleze operaciona baza je oblast gornjeg Inda; njihova skladišta su, po svoj prilici, smeštena u Pešavaru. Oni su otuda već otpremili jednu kolonu na Kabul, koji je od Herata udaljen četiri stotine milja u vazdušnoj liniji. Ali u slučaju ozbiljnog rata oni moraju da zauzmu pored Kabula još i Gazni i Kandahar, kao i planinska utvrđenja koja štite avganistanske prolaze. Pri ovome oni će jedva naići na veće teškoće nego Rusi prilikom zauzimanja Astrabada, jer na izgled oni pomažu Avganistancima protiv persijske najezde.

Pohod od Kabula do Herata ne pruža nesavladljive teškoće. Neće biti potrebno izdvajati bočne kolone, jer nijedna od ruskih bočnih kolona neće moći da pride ni blizu; i ako posle nekoliko borbenih operacija orenburška kolona iziđe iz Buhare na Balh, jaka rezerva u Kabulu brzo će joj dati dostojan odgovor. Englezi imaju to preimućstvo što je njihova operativna linija relativno kratka; jer, mada Herat leži tačno na pola puta između Kalkute i Moskve, ipak je engleska baza na ušću reke Kabul u Ind udaljena samo 600 milja od Herata, dok je ruska baza u Astrahanu daleko 1250 milja. Englezi u Kabulu imaju što se tiče Herata prednost od sto milja u odnosu na Ruse u Astrabadu; i koliko nam je poznat taj kraj, oni prolaze kroz bolje obrađenu i nastanjeniju oblast i kreću se boljim putevima nego što su oni koje bi Rusi našli u Korasanu. Što se tiče ove dve armije, engleska nesumnjivo stoji bolje u pogledu podnošenja klime. Njeni evropski pukovi će se bezuslovno boriti sa istom nepokolebljivom čvrstinoš kao i njihovi drugovi kod Inkermana, a o sepojskoj pešadiji^[127] se uopšte ne može govoriti sa omalovažavanjem. Ser Charles Napier, koji je ovu pešadiju video u mnogim bitkama, imao je o njoj najviše mišljenje, a on je bio vojnik i vojskovođa od glave do pete. Regularna indijska konjica vredi vrlo malo, ali je neregularna izvrsna i pod komandom evropskih oficira neosporno nadmašuje kozake.

Razume se, sasvim je beskorisno upuštati se u dalje rasuđivanje o perspektivama takvog rata. Ne postoji mogućnost za pogađanje kolike će snage na jednoj ili na drugoj strani biti stavljene u pokret. Nema načina da se predvide sve nezgode koje bi se mogle desiti ako se zbiju tako važni događaji, koji se, izgleda, sada približavaju. Jedno je samo izvesno: pošto obe strane moraju da pređu ogromna rastojanja, vojske

kojima predstoji da reše ishod borbe u Heratu, toj presudnoj tački, biće relativno male. Mnogo će takođe zavisiti od diplomatskih intriga i podmićivanja na dvorovima raznih vladara, čije teritorije okružuju Herat. U ovim stvarima Rusi će gotovo sigurno imati prevagu. Njihova diplomatija je bolja i više istočnjačka po karakteru; oni umeju izdašno da troše novac kad je potrebno, a, pre svega, imaju prijatelja u neprijateljskom taboru. Britanska ekspedicija u Persijskom zalivu je samo diverzija koja može privući značajan deo persijske armije, no koja je u smislu neposrednih rezultata kadra da postigne vrlo malo. Čak i ako se 5000 vojnika koji se sada nalaze u Buširu utrostruče, oni u najboljem slučaju mogu stići jedino do Širaza i tamo se zaustaviti. Ali sa ovom ekspedicijom nije se ni smeralo više. Ako ona pokaže persijskoj vladi ranljivost njene zemlje s mora, ona će postići cilj. Bilo bi besmisleno očekivati više. Linija na kojoj se stvarno mora rešiti sudbina celog Irana i Turkestana vodi od Astrabada do Pešavara, a na toj liniji presudna tačka je Herat.

Napisano krajem januara—
početkom februara 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 4941 od 19. februara 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Novi engleski budžet^[128]

London, 20. februara 1857.

Budžetska komedija je pretrpela težak udarac od ruke ser George-a Lewisa, sadašnjeg ministra finansija. Pod ser Robertom Peelom podnošenje finansijskog izveštaja postalo je neka vrsta religioznog čina, koji se mora izvesti sa čitavim ceremonijalom državne etikete, kao i uveličati velikim naporima kitnjaste krasnorečivosti, a koji nikad ne sme da traje manje od pet časova. Gospodin Disraeli je podražavao Robertov ceremonijalni stav prema nacionalnoj kesi, a g. Gladstone ga je gotovo prevazišao. Ser George Lewis se nije usudio da naruši ovu tradiciju. Stoga je održao četvoročasovni govor; razvlačio je, otezao, vrteo se u krug, dok ga najednom nije prekinuo grohotan smeh, izazvan time što su desetine uvaženih poslanika dograbile šešire i izjurile napolje iz parlamenta.

«Žao mi je», uzviknuo je snuždeni glumac, «što nastavljam govor pred predešenim auditorijumom; no onima koji ostaju dužan sam da iznesem kakvo će biti dejstvo predloženih izmena.»

Još u vreme kad se nalazio među mudracima časopisa »The Edinburgh Review«^[129], ser George Lewis je bio više poznat po glomaznosti argumentacije nego po osnovanosti zaključaka ili živosti izlaganja. Njegovi lični nedostaci svakako u velikoj meri objašnjavaju njegov neuspeh u parlamentu. Pa ipak su postojale i druge okolnosti, potpuno izvan njegove moći, koje su mogle pomesti čak i redovnog parlamentarnog takmičara u besedništvo. Kako se neoprezno izgovorio ser William Clay pred svojim biračima u Halu, lord Palmerston je najpre bio doneo odluku da se ratno oporezivanje produži i za vreme mira, kad ga je opasnost od predloga o porezu na dohodak, koji je na sednici Donjeg doma najavio g. Disraeli a podržao g. Gladstone, odjednom primorala da se povuče i da iznenada promeni finansijsku tak-

tiku. Jadni ser George Lewis morao je, zbog toga, u najkraćem roku da preinači sve svoje procene, sve svoje brojke, ceo svoj plan, a njegov govor, pripremljen za odbranu ratnog budžeta, sada se morao održati u odbranu kvazimirovnog budžeta — quid pro quo¹, koji bi mogao biti zabavan da se nije pokazao tako uspavljujući. Ali to još nije sve. Budžeti ser Roberta Peela, za vreme njegove vlade od 1841. do 1846. godine, izazivali su neobično interesovanje zbog žestoke borbe koja je tada besnela između pristalica slobodne trgovine^[130] i protekcionista², između profita i rente, između grada i sela. Budžet g. Disraelija smatran je kao kuriozitet pošto je sadržavao čas oživljavanje protekcionizma čas konačno odricanje od njega, dok se budžetu g. Gladstone-a neumեսno pridavao preuveličan značaj kao učvršćivanju pobedonosne slobodne trgovine finansijskim sredstvima, bar za sedam godina. Društveni sukobi, koje su odražavali ovi budžeti, donosili su im pozitivno interesovanje, dok je budžet ser George-a Lewisa mogao od samog početka da ulije samo negativno interesovanje, kao zajednički objekt napada od strane neprijatelja vlade.

Budžet ser G. Lewisa, što se tiče njegovog prvobitnog projekta prihoda, može se okarakterisati sa veoma malo reči. Ser Lewis briše devet dodatnih penija poreza na dohodak nametnutih zbog rata; time je porez smanjen sa 1 šilinga i 4 penija po funti dohotka na 7 penija, i ova stavka mora ostati na snazi do 1860. godine. S druge strane, zadržaće se u potpunosti ratni porez na alkoholna pića i deo ratnog poreza na šećer i čaj. To je sve.

Porez na dohodak tekuće finansijske godine, uključujući, dodatnih 9 penija ratnog poreza, daje prihod od preko 16 000 000 funti sterlinga, prikupljen od raznih društvenih klasa približno na sledeći način:

Odeljak A — Nepokretna svojina	8 000 000 f.st.
Odeljak B — Farmeri	1 000 000 „
Odeljak C — Državne hartije	2 000 000 „
Odeljak D — Trgovina i slobodne profesije	4 000 000 „
Odeljak E — Plate	1 000 000 „
Ukupno	16 000 000 f.st.

Iz ove tabele se vidi da porez na dohodak pada isključivo na višu i srednju društvenu klasu; u stvari, preko dve trećine poreskih primanja daju dohoci aristokratije i krupne buržoazije. Ali, nešto zbog ostalih ratnih poreza, nešto zbog visokih cena namirnica i porasta eskontne stope, i donji slojevi engleske buržoazije ozbiljno su pri-

¹ zamena — ² Posle reči »protekcionista« u rukopisu su umetnute sledeće reči: »između industrijskog kapitaliste i zemljoposjednika«.

klješteni porezom na dohodak i usled toga sa najvećim nestrpljenjem očekuju izbavljenje od njega. Međutim, njihovi vapaji bi jedva našli odjeka u štampi, a svakako ne u Donjem domu, da aristokratija i krupna buržoazija nisu stale na čelo agitacije, uhvativši se pohlepno za ovu priliku da svoju tesnogradu sebičnost prikriju maskom filantropije i da se oslobode dažbine, čije breme nisu kadri da prebace na pleća masa. Dok je u Francuskoj, u periodu *république honnête et modérée*¹, zaovođenje poreza na dohodak sprečeno time što je on žigosan kao prokrijumčareni socijalizam, u Engleskoj sada pokušavaju da taj isti porez ukinu pod izgovorom saosećanja sa narodnim patnjama. Ova igra se vodi veoma promućurno. Po uspostavljanju mira^[131] predstavnici sitne buržoazije su usmerili svoje napade ne protiv poreza na dohodak kao takvog, nego jedino protiv njegovog ratnog dodatka i njegove nejednake raspodele. Više klase se pretvaraju da i same učestvuju u narodnom nezadovoljstvu, samo da bi izvrnule njegov istinski smisao i da bi poziv za smanjenje oporezivanja malih dohodaka zamenile pozivom za oslobođenje od oporezivanja velikih dohodaka. U zanosu borbe i nestrpljiva da postigne neposredno olakšanje, sitna buržoazija niti je bila svesna šta joj je podmetnuto, niti je vodila brigu o uslovima koji su obezbeđivali podršku moćnih saveznika. Što se pak tiče radničke klase, koja nema ni organa štampe ni glasova u izbornim institucijama, o njenim zahtevima nije ni moglo biti govora.

Opšte je poznato da je osnovicu mera ser Roberta Peela u korist slobodne trgovine činio porez na dohodak. Nije teško shvatiti da je neposredno oporezivanje finansijski izraz slobodne trgovine. Ako slobodna trgovina išta znači, ona znači ukidanje carinskih tarifa, trošarina i svih dažbina koje neposredno zadiru u proizvodnju i razmenu.

No, ako se porezi ne budu prikupljali putem carina i trošarina, oni moraju neposredno poticati od svojine i dohodaka. Međutim, pri određenom obimu naplate poreza ne može doći ni do kakvog sniženja jedne vrste oporezivanja bez odgovarajućeg povećanja druge vrste. Oni moraju rasti i padati u obrnutoj razmeri. Prema tome, ako engleska javnost želi da se reši većeg dela neposrednog oporezivanja, ona mora biti spremna da zavede više carinske tarife na robu i industrijske sirovine — jednom reči, ona mora biti spremna da se odrekne sistema slobodne trgovine. Upravo tako je sadašnje kretanje i protumačeno na evropskom kontinentu. Jedan belgijski list piše da je

¹na sastanku u Ganu, gde se diskutovalo o politici slobodne trgovine ili protekcionizma, jedan od govornika ukazao da je nova opozicija u Engleskoj prema porezu na dohodak dokaz promene kod nacionalnog javnog mnjenja u korist protekcionizma.

Isto tako su u jednoj od svojih nedavnih poslanica finansijski

¹ čestite i umerene republike

reformatori iz Liverpoola izrazili bojazan da se Velika Britanija ne vrati principima ograničenja.

«Jedva možemo verovati», kažu oni, «u mogućnost takvog ispoljavanja nacionalne zaslepljenosti; pa ipak svaki čovek prosečne pameti koji ume da rasuđuje mora uvideti da sadašnji napori teže ovom cilju i ničem drugom.»

Pošto je slobodna trgovina, pa prema tome i neposredno oporezivanje, u Velikoj Britaniji ofanzivno oružje u rukama industrijskih kapitalista protiv veleposedničke aristokratije, njihov zajednički krs-taški pohod protiv poreza na dohodak svedoči na ekonomskom polju o onom istom što je na političkom polju dokazivala koaliciona vlada^[132] — o zamorenosti britanske buržoazije i njenoj težnji ka kompromisima sa oligarsima, da bi se izbegli ustupci proleterima.

Kapitulirajući pred Ligom protiv poreza na dohodak, ser G. Lewis je smesta pokazao i obratnu stranu medalje. Nikakvo ukidanje carine na hartiju, nikakvo odustajanje od poreza na polise osiguranja za slučaj požara, nikakvo sniženje carine na vino već, naprotiv, povećanje uvoznih carina na čaj i šećer. Prema projektu¹ gospodina Gladstone-a carina na čaj je morala biti snižena² sa 1 šilinga i 6 penija po funti najpre na 1 šiling i 3 penija a zatim na 1 šiling, a carina na šećer sa 1 funte sterlinga po centi najpre na 15 šilinga, a zatim na 13 šilinga i 4 penija³. Ovo se odnosi samo na prečišćen šećer. Carina na beli šećer je morala da se smanji sa 17 šilinga i 6 penija sukcesivno na 13 šilinga i 2 penija i na 11 šilinga i 8 penija; na žuti šećer sa 15 šilinga na 11 šilinga i 8 penija i na 10 šilinga i 6 penija; na mrki šećer sa 13 šilinga i 9 penija na 10 šilinga i 7 penija i na 9 šilinga i 6 penija; na melasu sa 5 šilinga i 4 penija na 3 šilinga i 9 penija. Rat je sprečio ostvarenje ovog projekta, ali je, prema zakonu usvojenom 1855. godine, trebalo da se ostvari uzastopno 1857. i 1858. godine. Ser George Lewis, koji je 19. aprila 1855. godine podigao carinu na čaj sa 1 šilinga i 6 penija na 1 šiling i 9 penija po funti, predlaže da se izvrši smanjenje ove carine u toku četiri godine, i to na 1 šiling i 7 penija 1857-1858, na 1 šiling i 5 penija 1858-1859, na 1 šiling i 3 penija 1859-1860. godine, i na kraju, na 1 šiling. On predlaže da se sa carinom na šećer postupa slično. Poznato je da je ponuda šećera pala ispod tražnje i da su se njegove zalihe na svetskim tržištima smanjile — u Londonu, na primer, sada ima samo 43 700 tona prema 73 400 pre dve godine. Stoga, razume se, cene šećera skaču. Što se pak tiče čaja, Palmerstonov kineski pohod je uspeo da stvori veštačko ograničenje ponude i prema tome da dovede do porasta cena. Nema ekonomiste koji vam neće reći da u periodu oskudice i porasta cena svako sniženje carine mora biti iznenadno i osetno da bi koristilo ne samo uvozniku

¹ U rukopisu ovde sledi: «koji se odnosi na 1853. godinu». — ² U rukopisu ovde sledi: «1857. godine». — ³ U rukopisu ovde sledi: «1858. godine».

nego i širokom potrošaču. Uprkos ovome, ser G. Lewis tvrdi da će pri porastu cena sniženje carina sigurnije ići u korist potrošača što je manje osetno. Ovo tvrđenje se može uporediti samo sa njegovom čudnom doktrinom da su poštanske tarife neposredan porez i da složenost predstavlja spasonosnu crtu oporezivanja.

Kompenziranjem smanjenja poreza na dohodak povišenjem carina na čaj i šećer, koji su predmet široke potrošnje britanskog naroda, očigledno znači smanjenje oporezivanja bogatih povećanjem oporezivanja siromašnih. Međutim, ovakvo shvatanje ne bi smetalo Donjem domu da glasa za takvu meru. No ima trgovaca čajem koji su zaključili zamašne ugovore i sporazume, uzdajući se, po njihovim rečima, isključivo u izjavu ser George-a Lewisa u Donjem domu 19. aprila 1856. godine — izjavu koju je ponovila carinska uprava za trgovce čajem 11. novembra 1856. godine — da će »6. aprila 1857. godine carina na čaj biti snižena na 1 šiling i 3 penija«. I tako, trgovci čajem nastoje na svojim obavezama i na budžetskom moralu. A tu je i g. Gladstone, srećan što može da se osveti Palmerstonu, koji je sasvim iznenada izbacio pilovce pošto ih je iskoristio, najpre da obori vladu Derbyja, zatim Russella i, najzad, svog sopstvenog patrijarha, starog Aberdeena^[133]. Pored toga, kao tvorac finansijskog projekta od 1853. godine, g. Gladstone mora, naravno, da brani svoj sopstveni uzorni budžet od bezobzirnih prekoračenja ser G. Lewisa. Zato je objavio da će predložiti sledeću rezoluciju¹:

»Da ovaj Dom neće pristati ni na kakav dodatak na carinske stope za čaj i šećer koje se naplaćuju po zakonu o carinskim tarifama od 1855. godine.«

Do sada sam se doticao samo jedne strane budžeta — njegovog dela o prihodima. Pogledajmo sada drugu stranu bilansa — predložene rashode. Ako planirani prihodi karakterišu današnje stanje zvaničnog engleskog društva, onda su predloženi rashodi još karakterističniji za stanje njegove sadašnje vlade. Palmerstonu je potreban novac, i to mnogo novca, ne samo da učvrsti svoju diktaturu nego i da pusti na volju svom prohtevu za bombardovanjem Kantona, persijskim ratovima, napuljskim ekspedicijama itd. Zato on predlaže mirnodopski budžet koji za oko 8 000 000 funti sterlinga premaša najveće izdatke od mira 1815. godine. On zahteva 65 474 000 funti sterlinga dok se g. Disraeli zadovoljavao sa 55 613 379 funti sterlinga, a g. Gladstone sa 56 683 000 funti sterlinga. John Bull je, razume se, morao predvideti da će se snovi o ratnoj slavi na istoku u dogledno vreme pretvoriti u tegobne račune skupljača poreza.

¹ U rukopisu stoji: »Zato je u četvrtak 19. februara objavio da će u petak, u vezi sa odlukom Donjeg doma da zaseda kao Odbor za proučavanje državnih prihoda, predložiti sledeću rezoluciju:«

Ali, godišnje dodatno oporezivanje, prouzrokovano ratom, ne može biti proračunato na preko 3 600 000 funti sterlinga, to jest 2 000 000 funti sterlinga za obveznice državne blagajne čiji rok dospeva u maju 1857. godine; 1 200 000 funti sterlinga za kamate na 26 000 000 funti sterlinga novog obezbeđenog i na 8 000 000 funti sterlinga neobebeđenog duga; najzad, oko 400 000 funti sterlinga za novi fond za isplatu novih dugova. Na taj način, dopunski ratni porezi u stvari ne iznose ni polovinu dodatnih izdataka koje je zahtevao lord Palmerston. Ali njegove vojne stavke potpuno objašnjavaju porast tih dodatnih rashoda. Ukupna stavka armije i mornarice od 1830. do 1840. godine iznosila je prosečno manje od 13 000 000 funti sterlinga, dok u Lewisovom budžetu ona dostiže 20 699 000 funti sterlinga. Ako je uporedimo sa svim vojnim stavkama poslednjih pet godina koje su prethodile ratu, videćemo da su te stavke iznosile: 1849. godine 15 823 537 funti sterlinga, 1850. godine 15 320 944 funte sterlinga, 1851. godine 15 565 171 funtu sterlinga, 1852. godine 15 771 893 funte sterlinga i 1853-1854. godine 17 802 000 funti sterlinga, pri čemu su stavke za 1853-1854. godine bile utvrđene s obzirom na predstojeći rat.

Držeći se ortodokсне doktrine vigovaca da je sok drveta namenjen da hrani crve, ser George Lewis se poziva na porast nacionalnog bogatstva, prikazan u tabelama izvoza i uvoza za 1856. godinu, kao na osnov povećanih vladinih rashoda. Ako bi ovi zaključci i bili tačni, premise bi ipak ostale lažne. Dovoljno je ukazati na mnoge hiljade osiromašenih radnika koji danas tumaraju londonskim ulicama i obraćaju se sirotinjskim domovima^[134] za pomoć; na činjenicu dobro poznatu iz zvaničnih izveštaja o dohocima da je u toku 1856. godine znatno opala potrošnja čaja, šećera i kafe, dok je istovremeno neznatno uvećana potrošnja alkoholnih pića; na raspise o trgovini za prošlu godinu, koji, kako je priznao sam g. Wilson, sadašnji ministar finansija, jasno dokazuju da profiti britanske trgovine u 1856. godini stoje u obrnutoj srazmeri sa njenim proširenjem. Izgledalo bi da prirodna taktika opozicionog lidera treba da bude usmeravanje glavnih baterija protiv ovih prekomernih rashoda. Ali, postupajući tako i ustajući neposredno protiv ovog aristokratskog rasipništva, g. Disraeli bi se izložio opasnosti da dobije udarac u leđa od svojih sopstvenih pristalica¹. Zbog toga je prinuđen da pribegne odveć utančanom manevru² da svoj predlog rezolucije protiv Palmerstonovog budžeta motiviše ne njegovim preteranim rashodima za 1857. i 1858. godinu, nego njegovim verovatnim deficitom prihoda u 1858-59. i 1859-1860. godini.

¹ U rukopisu posle reči: »Ali, postupajući tako« tekst glasi: »i ustajući ozbiljno protiv aristokratskih parazita, g. Disraeli bi se izložio opasnosti da ga napadne s leđa sopstvena stranka«. — ² U rukopisu umesto reči »odveć utančanom manevru« stoji: »najbednijem lukavstvu«.

U svakom slučaju, budžetska debata u Donjem domu biće veoma zanimljiva ne samo zato što od nje zavisi sudbina sadašnje vlade i što će pružiti redak prizor koalicije Disraeli-Gladstone-Russell protiv Palmerstona, nego i zato što same dijalektičke protivrečnosti finansijske opozicije, koja zahteva ukidanje poreza na dohodak, zabranjuje povećanje carina na šećer i čaj a ne usuđuje se da otvoreno napadne prekomerne rashode, moraju značiti potpunu novinu.

Naslov originala:

The New English Budget

Prvi put objavljeno u listu

•New-York Daily Tribunes,
br. 4956 od 9. marta 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Parlamentarne debate o neprijateljstvima u Kini^[135]

London, 27. februara 1857.

Rezolucija grofa Derbyja i rezolucija g. Cobdena, koje obe osuđuju kineska neprijateljstva, predložene su, prema prethodno datim saopštenjima, prva 24. februara u Gornjem domu, a druga 27. februara u Donjem domu. Debata u Gornjem domu završena je istog dana kad je počela debata u Donjem domu. Prva je nanela Palmerstonovoj vladi jak udarac, ostavljajući joj relativno slabu većinu od 36 glasova. Druga se može završiti njenim porazom. Ali, ma kakvo interesovanje izazvala diskusija u Donjem domu, debata u Gornjem domu već je iscrpla polemički deo raspre, a majstorski govori lorda Derbyja i lorda Lyndhursta preduhitrili su rečitost g. Cobdena, ser E. Bulwera, lorda Johna Russella i *tutti quanti*¹.

Jedini pravnički autoritet među članovima vlade, lord kancelar², primetio je:

«Ukoliko Engleska nije imala nikakvih osnova za incident sa brodom 'Arrow', onda su svi njeni koraci od prvog do poslednjeg bili pogrešni.»^[136]

Derby i Lyndhurst su neosporno dokazali da Engleska uopšte nije imala nikakvih osnova za incident sa ovom lorčom. Njihova argumentacija se toliko poklapa sa argumentacijom navedenom na stupcima lista »Tribune«³ posle objavljivanja prvih vesti iz Engleske, da se ja ovde mogu ograničiti samo na njeno kratko izlaganje.

U čemu se sastoji optužba protiv kineske vlade kojom se želi opravdati kantonsko krvoproliće^[137]? U povredi člana 9 dopunskog ugovora od 1843. godine. Ovaj član predviđa da nijednog od kineskih izvršilaca krivičnog dela, koji se nalaze u koloniji Hongkong ili na palubi kakvog britanskog ratnog broda ili na nekom britanskom trgovačkom brodu, ne mogu uhapsiti same kineske vlasti, već ga moraju

¹ svih odreda — ² Cranworth — ³ Vidi u ovom tomu, str. 85-89.

tražiti preko britanskog konzula, koji ga predaje domorodačkim vlastima. Kineske gusare, koji su se nalazili na lorči »Arrow«, usidrenoj na reci Kanton, uhapsili su kineski službenici bez učešća britanskog konzula. Zato se i postavlja pitanje da li je »Arrow« britanski brod? Kako dokazuje lord Derby, to je

»brod koji su Kinezi gradili, Kinezi uzaptili, Kinezi prodali, Kinezi kupili, čija je posada bila kineska i koji je pripadao jednom Kinezu«.

Na koji način je, onda, ovaj kineski brod pretvoren u britanski trgovački brod? Putem kupovine britanske registracije ili navigacione dozvole u Hongkongu. Pravovaljanost ove registracije zasniva se na uredbi mesne hongkonške zakonodavne vlasti, objavljenoj marta 1855. godine. Međutim, ova uredba ne samo da je kršila postojeći ugovor između Engleske i Kine nego je ništila i sam engleski zakon. Stoga nije ni imala zakonsku snagu. Izvesnu sličnost sa engleskom zakonitošću ona bi mogla dobiti samo od zakona o trgovačkoj mornarici, koji je, međutim, usvojen tek dva meseca po donošenju ove uredbe. Uostalom, ona nikad nije ni bila usklađena sa odredbama ovog zakona. Zbog toga je uredba na osnovu koje je lorča »Arrow« dobila registraciju predstavljala samo parče hartije. Ali, čak i prema ovom nevažećem parčetu hartije, lorča »Arrow« se lišila njene zaštite zbog kršenja predviđenih propisa i zbog isteka roka dozvoli lorče. Ovo priznaje i sam ser John Bowring¹. Međutim, kažu da je svejedno da li je »Arrow« engleski brod ili ne, na njemu se, u svakom slučaju, vila engleska zastava, i toj zastavi je nanesena uvreda. Prvo², ako je zastava bila istaknuta, ona je bila istaknuta nezakonito. No, da li je ona uopšte bila istaknuta? U ovoj tački postoji razmimoilaženje između engleskih i kineskih izjava. Kineske izjave su potvrđene iskazima kapetana i posade portugalske lorče № 83 poslatim preko konzula. Pozivajući se na ove iskaze, »The Friend of China«⁽¹³⁸⁾ u broju od 13. novembra izjavljuje da je

»sada u Kantonu opštepoznato da se britanska zastava nije vila na lorči ni šest dana pre njenog uzapćenja«.

Tako zajedno sa zakonskim povodom za sukob otpada i škakljivo pitanje časti³.

Lord Derby se u ovom govoru sa velikim taktom potpuno uzdržao od navike da pravi dosetke i time svojoj argumentaciji dao strogo pravni karakter. Uostalom, s njegove strane nisu ni bili potrebni ni-

¹ U rukopisu posle reči »Bowring« stoji: »koji je pisao konzulu Parkesu da »Arrow« nije imala prava na britansku zaštitu«. — ² U rukopisu umesto reči »Prvo« stoji: »Ali, prvo, »Arrow« nije imala pravo da ističe englesku zastavu, kako je priznao sam ser John Bowring u svom pismu konzulu Parkesu, datiranom 11. oktobra u Hongkongu. Prema tome,« — ³ Ovde se završava rukopisni odlomak Marxove skice.

kakvi napori da mu govor bude prožet najdubljom ironijom. Lord Derby, glava engleskog naslednog plemstva, istupa protiv bivšeg doktora, sada ser Johna Bowringa, Benthamovog omiljenog učenika; zalaže se za čovečnost protiv čoveka koji je izabrao čovekoljublje za svoj poziv; brani istinske interese nacije protiv zakletog utilitariste koji zahteva doslovno sprovođenje diplomatske etikete; poziva na primenu formule »vox populi — vox dei«¹ protiv pristalica formule »najveća korist za najveći broj ljudi«^[139]; potomak osvajača propoveda mir dok član Društva za mir^[140] propoveda usijane topovske granate; Derby žigoše postupke britanske mornarice kao »sramne korake« i »neslavne operacije«, dok Bowring čestita mornarici na kukavičkom nasilju koje ne nailazi ni na kakav otpor, na »njenim sjajnim dostignućima, besprimernoj hrabrosti i blistavom spoju vojne veštine i viteštva«. Ove suprotnosti su predstavljale utoliko oštrij satiru ukoliko je izgledalo da ih je lord Derby manje svestan. On je uživao prednost velike istorijske ironije koja ne proističe iz duhovitosti pojedinaca već iz komičnosti situacija. U čitavoj svojoj istoriji engleski parlament nije, možda, nikad pokazao takvu intelektualnu pobjedu plemstva nad skorojevićima.

Lord Derby je u samom početku izjavio da će »morati da se oslanja isključivo na tvrđenja i dokumente one strane čije držanje upravo namerava da izloži kritici« i da je voljan »da svoje argumente obrazloži ovim dokumentima«. Međutim, s pravom je primećeno da će ti dokumenti, onakvi kako ih je vlada iznela pred javno mnenje, omogućiti ovoj da celokupnu odgovornost prebaci na svoje potčinjene. Ovo je toliko tačno da su napadi vladinih protivnika u parlamentu bili isključivo upereni protiv Bowringa i Komp. i mogla ih je podržati i sama vlada bez ikakve štete po sopstveni položaj. Navodim lorda Derbyja:

«Ne želim da izgovorim nikakve reči omalovažavanja na račun dr Bowringa. Možda je on čovek velikog znanja; čini mi se, međutim, da je on pristupom u Kanton obuzet kao pravom *manijom*. — (Odobranje i smeh.) — Verujem da on noću sanja o svom ulasku u Kanton. Verujem da je to njegova prva misao ujutru i poslednja uveče, a i da o tome misli usred noći ako se slučajno probudi. — (Smeh.) — Verujem da bi pristao na svaku žrtvu, da ne bi žalio nikakav prekid trgovine, niti bi se kajao za ma kakvo krvoproliće kad bi ih upoređio sa ogromnim preimućstvima koja bi proistekla otuda što je ser Johnu Bowringu priređen zvanični prijem u kantonskom Jamunu². — (Smeh.)»

Zatim je govorio lord Lyndhurst:

«Ser John Bowring, koji je ne samo istaknuti pobornik filantropije nego i njen opunomoćenik — (Smeh) — sam priznaje da je registracija nevažeća i da lorča nije imala pravo da istakne englesku zastavu. Međutim, pazite šta on kaže: 'Brod se nije nalazio pod našom zaštitom, ali Kinezi to ne znaju. Tako vam Boga, nemojte

¹ »glas naroda — glas Gospoda« — ² sedište kineske uprave

im o tome ni reći proslaviti.' U tome je ostao uporan jer je u suštini rekao: znamo da Kinezi nisu krivi ni za kakvo kršenje ugovora, ali to im nećemo reći; nastojaćemo na odšteti i na naročitoj formi pri povraćaju ljudi koje su uhapsili. A ako mornari ne bi bili vraćeni u toj formi, kakvom bi sredstvu trebalo tada pribеći? Vrlo prosto, zapleni kakve džunke, ratne džunke. Ako se to ne bi pokazalo dovoljnim, onda zapleni više džunki sve dotle dok ih ne prinudimo da se potčine, makar i znali da je pravo na njihovoj strani a da pravda nije na našoj. — (Odobranje.) — Da li je ikad bilo gnusnijeg, bezočnijeg ponašanja, da li je ikad neki državnik u službi britanske vlade izneo, neću reći obmanljivije, nego — što je ravno obmani u našoj zemlji — lažnije izgovore? — (Odobranje.) — Čudnovato je kako je ser John Bowring mogao pomisliti da ima pravo da objavi rat. U stanju sam da shvatim da čovek na takvom položaju neminovno ima ovlašćenje da sprovedi odbrambene operacije, ali sprovoditi ofanzivne operacije na toj osnovi — pod takvim izgovorom — spada u najneobičnije slučajeve koje susrećemo u istoriji sveta. Iz dokumenata koji su juče podneseni ovom domu sasvim je jasno da je od prvog trenutka kad je ser John Bowring postavljen na dužnost koju sada vrši njegovo častoljublje išlo za tim da postigne ono u čemu su njegovi prethodnici pretrpeli potpun neuspeh — naime, da prodre među zidove Kantona. Težeći samo ispunjenju ovog cilja, to jest dobijanju pristupa u Kanton, on je bez ikakve opravdane svrhe gurnuo zemlju u rat; i kakav je rezultat? Imovina britanskih državljana, u zamašnom iznosu od 1 500 000 funti sterlinga, sada je konfiskovana u gradu Kantonu, a uz to su naše faktorijske spaljene do temelja, i sve ovo zahvaljujući štetnoj politici jednog od najzlomarnijih ljudi.

* A međutim čovek,
Nadmeni čovek, zaodeven kratkom,
sićušnom vlašću, krajnja nezalica
Baš tamo gde se svezalicom drži,
On, duhom svojim staklastim, ko kakav
Srditi majmun, izvodi pred licem
Višnjega neba ačenja toliko
raspojasana, da se anđelima
Od toga plače.⁽¹⁴¹⁾

I, najzad, lord Grey:

«Ako se vi, lordovi, pozabavite dokumentima, videćete da je guverner Je, kad ga je ser John Bowring zamolio za sastanak, bio spreman da se s njim sastane, ali da je u tu svrhu odredio kuću trgovca Houkua, koja se nalazi van grada. Dostojanstvo ser Johna Bowringa nije mu dozvolilo da ide drugde sem u guvernerovu zvaničnu rezidenciju. Očekujem, ako ništa drugo a ono bar jedan pozitivan rezultat od usvajanja ove rezolucije: neposredno opozivanje ser Johna Bowringa.»

Na isti stav je ser John Bowring naišao i u Donjem domu, a g. Cobden je čak počeo govor svečanim odricanjem od svog «dvadesetogodišnjeg prijateljstva» sa Johnom Bowringom.

Doslovni citati iz govora lorda Derbyja, Lyndhursta i Greya dokazuju da je vlada lorda Palmerstona, da bi odbila udarac, imala

samo da žrtvuje ser Johna Bowringa umesto da se poistoveti sa tim »istaknutim filantropom«. Mogućnost da ovako prođe nisu vladi pružile popustljivost i taktika njenih protivnika, nego isključivo dokumenti podneseni parlamentu, što će se jasno uočiti letimičnim pogledom na ove dokumente, kao i iz debata zasnovanih na njima.

Može li ostati ikakva sumnja da ser John Bowring pati od »manije« pristupa u Kanton? Zar nije dokazano da je ta individua, kako kaže »The Times«,

»uzela kurs potpuno po svom nahođenju, ne savetujući se sa pretpostavljenima u domovini niti ravnajući se prema njihovoj politici«?

Zašto je onda lord Palmerston, u času kad se njegova vlada ljulja, kad mu na putu stoje svakojake teškoće — u vezi sa finansijskim prilikama, persijskim ratom, tajnim ugovorima, izbornom reformom^[142], koalicijom — kad je svestan da su pogledi parlamenta upereni »u njega sa više ozbiljnosti a manje divljenja nego ikad ranije«, zašto je on izabrao upravo taj trenutak da ispolji, prvi put u svom političkom životu, nepokolebljivu vernost drugom čoveku, i to svom potčinjenom, sa rizikom ne samo da još više pogorša sopstveni položaj nego i da ga sasvim upropasti? Zašto on u svom novom zanosu ide tako daleko da prinosi sebe na žrtvu za iskupljenje grehova nekom dr Bowringu? Razume se, nijedan čovek zdravog razuma ne smatra da je plemeniti vikont sposoban za slične romantične zablude. Politika koje se pridržavao u ovom konfliktu sa Kinom pruža ubedljiv dokaz o manjkavosti dokumenata koje je izneo pred parlament. Sem objavljenih dokumenata moraju postojati tajni dokumenti i tajna uputstva koja bi mogla pokazati da je iza dr Bowringa, ako je bio obuzet »manijom« ulaska u Kanton, stajao hladnokrvni šef Whitehalla,^[143] koji je tu maniju podsticao i u sopstvene ciljeve raspalio iz žiške u proždirući plamen.

Naslov originala:

Parliamentary Debates on the Chinese Hostilities

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 4962 od 16. marta 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Jedan poraz Palmerstonove vlade

London, 6. marta 1857.

Pošto je besnela četiri noći, kineska debata se najzad stišala, izlivajući se u izglasavanje nepoverenja Donjeg doma Palmerstonovoj vladi. Palmerston odgovara na nepoverenje »kaznenim raspuštanjem«. On kažnjava članove Donjeg doma time što ih šalje kućama.

Ogromno uzbuđenje koje je vladalo poslednjeg večera debate, kako među zidovima Donjeg doma tako i u narodu koji se masovno okupio u okolnim ulicama, prouzrokovala je ne samo važnost interesa stavljenih na kocku nego još više priroda ličnosti kojoj se izricala presuda. Palmerstonova uprava nije bila uprava obične vlade. Bila je to diktatura. Od početka rata sa Rusijom parlament se gotovo odrekao svojih ustavnih funkcija; nije se usudio da ih povрати ni posle zaključenja mira. Srozavajući se postepeno i gotovo neprimetno, on se spustio na položaj *Corps législatif*,^[40] razlikujući se od prave bonapartiističke institucije samo iznošenjem lažnih činjenica i visokoparnim zvučnim pretenzijama. Već samo obrazovanje koalicione vlade^[132] pokazivalo je da su stranke od čijeg međusobnog trvenja zavisi kretanje parlamentarne mašine ugašene. Ova nemoć stranaka najpre je došla do izražaja u koalicionoj vladi, zatim je zahvaljujući ratu ovaploćena u svemoći jednog jedinog čoveka, koji u toku pola veka svog političkog života nikad nije pripadao nijednoj stranci, nego je uvek iskorišćavao sve stranke. Da nije došlo do rata sa Rusijom, iscrpljenost starih političkih stranaka dovela bi sama po sebi do preobražaja. Parlamentarnom telu bi se ulio novi život ubrizgavanjem nove krvi, davanjem političkih prava bar nekim delovima narodnih masa, koje su još lišene prava glasa i predstavnika. Rat je presekao ovaj prirodni proces. Rat je sprečio da se neutralizacija starih parlamentarnih antagonizama okrene na dobro masa i okrenuo ovaj proces isključivo u korist jednog jedinog čoveka. Umesto političke emancipacije britanskog naroda dobili smo diktaturu Palmerstona. Rat je bio onaj snažni motor koji

je proizveo ovaj rezultat — rat je bio jedino sredstvo za njegovo učvršćenje. Rat je stoga postao životni uslov Palmerstonove diktature. Rat protiv Rusije stekao je kod britanskog naroda veću popularnost nego pariski mir. Zašto onda ovaj britanski Ahil, pod čijim su se pokroviteljstvom odigrale sramota kod Redana i predaja Karsa^[144], nije iskoristio tu priliku? Očigledno zato što je izbor ležao van njegove moći. Otuda njegov pariski ugovor, za kojim su usledili njegovi nespornizumi sa SAD,^[145] njegova napuljska ekspedicija, njegove prividne raspre sa Bonapartom, njegov upad u Persiju i njegovi kineski pokolji^[146].

Izglasavši nepoverenje u vezi s ovim poslednjim događajem, Donji dom je uništio sredstva za održavanje Palmerstonove uzurpirane vlasti. Zbog toga ovo glasanje nije značilo obično parlamentarno glasanje, već pobunu — nasilni pokušaj da se parlamentu vrate ustavne funkcije. Ovakvo je osećanje obuzelo Donji dom i ma kakve da su posebne pobude kojima su se rukovodile mnogobrojne frakcije heterogene većine — sastavljene iz pristalica Derbyja, pilovaca, mančestrovaca^[130], Russellovih pristalica i takozvanih nezavisnih — svi su oni bili iskreni kad su isticali da ih pri glasanju nikakva obična zavera protiv vlade nije okupila u isti lobby.^[147] U tome se, međutim, sastojala suština Palmerstonove odbrane. Slabost svog položaja on je prikriivao jednim argumentum ad misericordiam¹, prikazujući sebe kao žrtvu besprincipijelne zavere.

Ništa se nije moglo pokazati uspešnije od g. Disraelijevog pobijanja ovog prigovora, tako uobičajenog za osuđenike u Old Baileyu^[148]:

«Premijer je — rekao je on — jedini čovek koji ne podnosi koalicije. A on je upravo ovaploćenje političkih koalicija bez otvoreno izraženih principa. Pogledajte kako je sastavljena njegova vlada. Baš prošle godine svi članovi njegove vlade podržali su u ovom domu jedan zakon, koji je, mislim, predložio neko od tadašnjih kolega. U drugom domu usprotivio mu se jedan član vlade, koji je, da bi opravdao svoju očiglednu nedoslednost, smelo izjavio da prilikom njegovog stupanja na dužnost premijer od njega nije zahtevao nikakvu obavezu ni po kakvom pitanju. — (Smeh.) — Ipak je plemeniti lord uznemiren i zaprepašćen zbog sadašnjeg neprincipijelnog udruživanja! Plemeniti lord ne može da podnese koalicije. Plemeniti lord saraduje samo sa onima među kojima je rođen i odgajan kao političar. — (Odobranje i smeh.) — Taj mali Herkul — (pokazujući na lorda Palmerstona) — izvađen je iz kolveke vigovaca i kako je dosledan njegov politički život! — (Opet smeh.) — Osvrćući se na proteklo pola veka, u toku koga je propovedao gotovo svaki princip i povezivao se gotovo sa svakom strankom, plemeniti lord je večeras digao glas upozorenja protiv koalicija, jer se plaši da većina Donjeg doma, u čijim se redovima nalazi i nekoliko najistaknutijih članova parlamenta — bivših kolega plemenitog lorda — neće odobriti njegovu politiku prema Kini, koja je počela nasiljem

¹ pozivom na milosrđe

i koja će se, ako se nastavi, završiti propašću. Takav je, gospodine, stav plemenitog lorda. A kakvu smo odbranu te politike čuli od plemenitog lorda? Da li je on izneo bar jedno načelo na kome treba da se zasnivaju naši odnosi sa Kinom? Da li je formulisao makar ijedno političko pravilo kojim bismo se rukovodili u ovom trenutku opasnosti i pometenosti? Naprotiv, slab i poljuljan položaj on prikriva izjavom — o čemu? — da je žrtva zavere. Nije pregao da hrabro ili državnički brani svoje držanje. Zadržao se samo na sličnim opaskama učinjenim u toku debate, koje su, kako mi se činilo, zaista već iscrpljene i zastarele, a onda se najednom okrenuo i rekao da je čitava stvar zavera! Naviknut na većine koje je dobijao ne zastupajući ni jedno jedino načelo, a koje su, u stvari, bile posledica slučajnih okolnosti i u suštini poticale otuda što plemeniti lord, sedeći na ovoj klupi, nije osećao potrebu da iznese stav o ma kom spoljnom ili unutrašnjem pitanju koje zemlji leži na srcu ili može uticati na javno mnjenje nacije, plemeniti lord će, najzad, shvatiti da je došlo vreme kad će morati, ako hoće da bude državnik, da ima određenu politiku; i da ne priliči, u trenutku kad se otkrivaju grube greške njegove vlade i kad svi oni koji obično vrše uticaj na mišljenje Donjeg doma jednodušno osuđuju njenu politiku, jadati se zemlji kako je postao žrtva zavere.*

Međutim, sasvim je pogrešno pretpostavljati da je debata bila zanimljiva zato što je zadirala u tako goruća pitanja. Debatovalo se iz noći u noć, a ipak nije dolazilo do glasanja. U toku većeg dela bitke glasovi polemičara gubili su se u žagoru i graji privatnih razgovora. Iz noći u noć vladini placemen^[149] su držali govorcije da bi dobili još dvadeset četiri časa u vremenu za intrige i zakulisni rad. Prve noći g. Cobden je održao pametan govor. Isto tako i Bulwer i lord John Russell; ali, državni tužilac¹ je imao pravo kad im je rekao da

*nijedan časak ne može uporediti njihova rasuđivanja i argumente o danom pitanju sa argumentima koji su izneseni na drugom mestu.

Drugu noć su u celini ispunili glomazni specifično pravnički spоровi zastupnika obe strane, lorda-advokata², g. Whiteside-a i državnog tužioca. Ser James Graham je, doduše, pokušao da oživi debatu, ali nije uspeo. Kad je ovaj čovek, stvarni ubica braće Bandiera^[150], lice-merno uzviknuo da bi hteo da »opere ruke od nevinu prolivene krvi«, kao odjek na njegov patos čuo se uzdržan ironičan smeh. Treća noć je bila još dosadnija. Ser F. Thesiger, državni tužilac *in spe*³ odgovorio je državnom tužiocu *in re*⁴, a onda je vrhovni pravobranilac Shee nastojao da odgovori F. Thesigeru. Usledila je seljačka rečitost ser Johna Pakingtona. Zatim je govorio po Karsu poznati general Williams, koga je Donji dom čutke slušao samo nekoliko minuta, da bi posle ovih nekoliko minuta digao ruke od njega, pošto su poslanici shvatili da on nije čovek za koga su ga držali. Najzad je na govornicu izišao ser Sidney Herbert. Taj elegantni izdanak Peelove državničke veštine održao je govor zaista jezgrovit, zajedljiv, pun antiteza, ali se više

¹ Bethell, državni tužilac za Škotsku — ² Moncreiff — ³ budući — ⁴ sadašnjem

narugao argumentima vladinih ljudi nego što je izneo sopstvene argumente. Međutim, poslednje noći debata se uzdigla na visinu u skladu sa prirodnim sposobnostima Donjeg doma. Roebuck, Gladstone, Palmerston i Disraeli predstavili su se izvanredno, svaki na svoj način.

Najteže je bilo osloboditi se predmeta koji je podmetnut za vreme debate — ser Johna Bowringa — i optužbu usmeriti protiv samog lorda Palmerstona, tako da on lično bude odgovoran za »pokolj nevinih«. Ovo se najzad postiglo. Pošto će se predstojeći opšti izbori u Engleskoj uglavnom okretati oko ovog pitanja, nije zgoreg što sažete izložiti rezultate diskusije. Sutradan posle vladinog poraza i dan pre njenog saopštenja o raspuštanju Donjeg doma, londonski »The Times« se drznuo na sledeće tvrdnje:

»Nacija će biti u nedoumici na koje pitanje da odgovori. Da li je vlada lorda Palmerstona izgubila poverenje naroda zbog niza akcija izvršenih na drugom kraju sveta šest nedelja pre nego što se ovdje za njih čulo, i to akcija koje su preuzeli državni činovnici postavljeni pod ranijom vladom? Ministri su prvi put saznali za te događaje na Božić, a dotle su bili obavesteni koliko i svi drugi. U stvari, da se sve to zbililo na Mesecu ili da je ispričano u *Hiljadu i jednoj noći*, sadašnja vlada ne bi mogla imati manje veze s tim . . . Treba li osuditi i smeniti vladu lorda Palmerstona za ono što nikada nije izvršila i nije mogla izvršiti, za ono o čemu je saznala tek onda kad su to saznali svi drugi, za ono što su uradili ljudi koje ona nije postavila i s kojima sve do sada nije bila u stanju da uspostavi ma kakve veze?«

Ovom bezočnom razmetanju lista koji je celo vreme opravdavao kantonski pokolj možemo kao najuspeliji potez palmerstonovske diplomatije suprotstaviti nekoliko činjenica s mukom utvrđenih u toku dugotrajne debate, koje Palmerston ili njegovi potčinjeni nisu nijednom opovrgli. Godine 1847, kad je lord Palmerston stajao na čelu ministarstva inostranih poslova, njegova prva depeša o puštanju britanskih hongkonških vlasti u Kanton bila je sastavljena u pretećem tonu. Međutim, njegovu vatrenost je prigušio njegov kolega grof Grey, tadašnji ministar kolonija, koji je komandnim oficirima ne samo u Hongkongu nego i na Cejlonu uputio najstrože naređenje da ni pod kakvim okolnostima ne dopuste ma kakav ofanzivni pokret protiv Kineza bez izričitog ovlašćenja iz Engleske. Ipak je 18. avgusta 1849. godine, kratko vreme pre svog istupanja iz Russellove vlade, lord Palmerston poslao sledeću depešu britanskom opunomoćenom ministru u Hongkongu:

»Neka se visoki funkcioneri Kantona i pekinške vlade ne zavaravaju. Uzdržljivost koju je britanska vlada do sada ispoljavala potiče ne iz osećanja slabosti, nego iz svesti o nadmoćnosti snaga. Britanska vlada dobro zna da će, ako to prilike budu zahtevale, *britanska vojna sila biti kadra da razori grad Kanton, ne ostavljajući ni kamen na kamenu*, i na taj način izložiti stanovništvo tog grada najprimernijem kažnjavanju.«

Tako je bombardovanje Kantona, koje se zbilo 1856. godine, kad je lord Palmerston bio premijer, nagovešteno još 1849. godine u poslednjoj poruci koju je poslao u Hongkong lord Palmerston kao ministar inostranih poslova Russellove vlade. Sve vlade u međuvremenu odbijale su da dopuste i najmanje ublažavanje kategoričke zabrane britanskim predstavnicima u Hongkongu da insistiraju na svom pristupu u Kanton. Tako su postupili grof Granville u Russellovoj vladi, grof Malmesbury u Derbyjevoj vladi i vojvoda od Newcastle-a u Aberdeenovoj vladi. Najzad je 1852. godine za opunomoćenog ministra naimenovan dr Bowring, dotadašnji konzul u Hongkongu. Naime, naznačio ga je, kako tvrdi g. Gladstone, lord Clarendon, Palmerstonovo oruđe, bez znanja ili pristanka Aberdeenove vlade. Kad je Bowring prvi put postavio pitanje koje se sada pretresa, Clarendon mu je u depeši od 5. jula 1854. godine rekao da je u pravu, ali da treba da čeka dok tamo ne stignu pomorske snage raspoložive za njegovu nameru. Engleska je tada vodila rat protiv Rusije. Kad je izbio incident sa brodom »Arrow«,¹ Bowring je upravo čuo da je mir zaključen i, u stvari, pomorske snage su mu bile upućene. Tada je i izabran trenutak za svađu sa guvernerom Jeom. Na dan 10. januara, pošto je dobio izveštaj o svemu što se dogodilo, Clarendon je obavestio Bowringa da

»vlada Njenog Veličanstva potpuno odobrava način postupanja koji ste usvojili ser M. Seymour i vi«.

Ovo odobravanje, iskazano u tako malo reči, nisu propratila nikakva dalja uputstva. Naprotiv, g. Hammond u pismu sekretaru admiraliteta izražava po nalogu lorda Clarendona admiralu Seymouru divljenje vlade zbog

»umerenosti s kojom je postupio i obzira koji je pokazao prema životima i imovini Kineza«.

Prema tome, ne može biti sumnje da je kineski pokolj isplanirao sam lord Palmerston. Pod kakvom se zastavom on sada nada da će okupiti birače Ujedinjenog Kraljevstva jeste pitanje na koje ćete mi, nadam se, dopustiti da odgovorim u drugom dopisu, pošto je ovaj već prekoračio uobičajene granice.

Naslov originala:

Defeat of the Palmerston Ministry

Napisano 6. marta 1857.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 4970 od 25. marta 1857.

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, str. 110—114 i 141—143.

Karl Marx

Predstojeći izbori u Engleskoj^[151]

London, 13. marta 1857.

»Stan'te med' dva duhovnika, dobri lorde moj;
Jer to će biti povod za moju slavopojku.«^[152]

Palmerston nije tačno poslušao savet Buckinghamama Richardu III. On stoji između sveštenika sa jedne strane i krijumčara opijuma s druge. Dok biskupi evangelističke Low Church^[153] čije je naimenovanje ovaj iskusni varalica dopustio svom rođaku, grofu Shaftsburyju, svedoče o njegovoj »pravednosti«, krijumčari opijuma, trgovci »slatkim otrovom za nepca ovog doba«^[154] svedoče o njegovoj vernoj službi »koristoljublju, gospodaru sveta«^[155] Škotlanđanin Burke ponosio se londonskim »vaskrsiteljima«^[156]. I Palmerston se ponosi liverpulskim »trovačima«. Ova gospoda sa sladunjavim osmehom dostojni su predstavnicima grada, čija veličina vodi poreklo neposredno od trgovine robljem. Liverpool, koji se inače nije proslavio poetskim proizvodima, može bar da polaže pravo na originalnu zaslugu da je obogatio poeziju odama u slavu trgovine robljem. Dok je Pindar počeo svoju himnu olimpijskim pobednicima proslavljenim stihom »Nema ništa bolje od vode« (Ariston men hodor)^[157] od savremenog liverpulskog Pindara moglo bi se, prema tome, očekivati da svoju himnu o frazerima iz Dauning-strita^[158] počne još oštromnijim uvodom: »Nema ništa bolje od opijuma«.

Ruku pod ruku sa bogougodnim biskupima i bezbožnim krijumčarima opijuma idu veletrgovci čajem, većim delom neposredni ili posredni učesnici u trgovini opijumom i zato zainteresovani za poništavanje postojećih ugovora sa Kinom. Njih, sem toga, pokreću i posebne pobude. Pošto su se prošle godine osmelili na krupne špekulacije sa čajem, nastavljanje neprijateljstava će istodobno povisiti cene ogromnim zalihama koje drže i omogućiti im da odlože velika plaćanja poveriocima u Kantonu. Tako će im rat dozvoliti da u isto vreme prevare i svoje britanske kupce i svoje kineske prodavce, i na

taj način ostvare svoje pojmove o »nacionalnoj slavi« i »trgovačkim interesima«. Uopšte uzev, britanski industrijalci se ne slažu sa dogmama ovog liverpulsčkog katehizisa, na osnovu onog istog uzvišenog principa što suprotstavlja Mančesterce koji traže niske cene pamuku gospodi iz Liverpula koji traže visoke cene. Za vreme prvog anglo-kineskog rata, koji je trajao od 1839. do 1842. godine, britanski fabrikanti su se tešili lažnim nadama o neobičnom povećanju izvoza. Već su izmerili na jardu tačno pamučne tkanine u koje je trebalo odenuti stanovnike »Nebesčkog carstva«. ¹ Praksa je razbila katanac kojim su palmerstonovski političari zabravili njihov razum. Od 1854. do 1857. godine izvoz britanskih fabričkih proizvoda u Kinu nije premašao prosečno 1 250 000 funti sterlinga godišnje, iznos koji se često dostizao i u godinama pred prvi rat sa Kinom.

»U stvari«, kako je u Donjem domu izjavio g. Cobden, predstavnik britanskih fabrikanta, »od 1842. godine mi« (to jest, Ujedinjeno Kraljevstvo) »nimalo nismo povećali izvoz u Kinu, bar što se tiče naših fabričkih proizvoda. Povećali smo potrošnju čaja; to je sve.« ⁽¹⁵⁸⁾

Evo zbog čega su britanski fabrikanti sposobniji za šire poglede na kinesku politiku od britanskih biskupa, krijumčara opijuma i trgovaca čajem. Ako predemo preko parazita i karijerista, koji se vešaju o skute svake vlade, i preko budalastih kafanskih rodoljuba koji veruju da će se »nacija osokoliti« pod pokroviteljstvom Pama ², u suštini smo nabrojali sve *bona fide* ³ pristalice Palmerstona. Uostalom, ne smemo zaboraviti londonski »The Times« i »Punch«, Velikog koftu ⁽¹⁵⁹⁾ i klovna britanske štampe, koji su oba prikovani za sadašnju vladu zlatnim i zvaničnim lancima i, zbog toga, sa lažnim oduševljenjem veličaju heroja kantonskog pokolja. To znači da glasanje Donjeg doma treba smatrati kao znak pobune protiv Palmerstona, a isto tako i protiv lista »The Times«. Predstojeći izbori moraju, prema tome, rešiti ne samo da li će Palmerston uzeti u svoje ruke svu državnu vlast nego i da li će »The Times« monopolisati čitavo fabrikovanje javnog mnjenja.

Kakvom će onda parolom Palmerston moći da privuče glasove na opštim izborima? Proširenjem trgovine sa Kinom? Pa on je razorio baš onu luku od koje ta trgovina zavisi. Za više-manje duži rok on je tu trgovinu preneo sa mora na kopno, iz pet luka u Sibir, iz Engleske u Rusiju. U Ujedinjenom Kraljevstvu on je povišio carinu na čaj — najveća prepreka za proširenje trgovine sa Kinom. Parolom o bezbednosti britanskih trgovaca-avanturista? Međutim, Plava knjiga sa naslovom *Prepiska u vezi sa uvredama u Kini* ⁽¹⁶⁰⁾, koju je pred Donji dom iznela sama vlada, pokazuje da se za poslednjih sedam godina desilo samo šest slučajeva uvrede, pri čemu su u dva slučaja agresori bili Englezi, dok su u četiri ostala slučaja kineske vlasti, na potpuno zadovoljstvo britanskih vlasti, uložile sve napore da kazne nanosioce

¹ Kine — ² Palmerstona — ³ istinske, verne

uvrede. Otuda, ako su imovina i životi britanskih trgovaca u Hongkongu, Singapuru i drugim mestima sada ugroženi, tu opasnost je opsenarski izazvao lično Palmerston. Ali čast engleske zastave! Palmerston ju je prodao krijumčarima Hongkonga po 50 funti sterlinga parče i umrljao je »masovnim pokoljem bespomoćnih kupaca britanske robe«. Pa ipak, jedino su argumente o proširenju trgovine, o bezbednosti britanskih trgovaca i časti britanske zastave do sada izneli vladini mudraci koji su se već obratili svojim biračima. Oni mudro izbegavaju da dodirnu ma koje pitanje unutrašnje politike, pošto se krilaticama »nikakva reforma« i »više poreza« ne bi ništa postiglo. Jedan član Palmerstonove vlade, lord Mulgrave, dvorski rizničar, kaže svojim biračima da se ne sprema »da izlaže nikakve političke teorije«. Drugi član vlade, Bob Lowe, u svom govoru u Kiderminsteru ruga se tajnom glasanju, proširenju biračkog prava i sličnim »koještarijama«. Treći, g. Labouchere, onaj isti pametnjaković koji je branio bombardovanje Kantona argumentom da engleski narod, ukoliko Donji dom žigoše ovo bombardovanje kao nepravedno, mora biti spreman da plati račun od 5 000 000 funti sterlinga stranim trgovcima čija je imovina u Kantonu uništena — taj isti Labouchere, obraćajući se svojim biračima u Tauntonu, potpuno ignoriše politiku, jednostavno zasnivajući svoje zahteve na velikim delima Bowringa, Parkesa i Seymoura.

Zato je bezuslovno tačna opaska jednog britanskog provincijskog lista da Palmerston ne samo što nije našao »dobru parolu za izbore nego uopšte nije našao nikakvu parolu«. Međutim, njegova stvar nije ni u kom slučaju beznadežna. Okolnosti su se sasvim izmenile od glasanja Donjeg doma. Lokalni akt nasilja prema Kantonu doveo je do opšteg rata sa Kinom. Ostaje samo pitanje: ko treba da nastavi rat? Zar čovek koji opravdava taj rat nije sposobniji da ga vodi energičnije nego njegovi protivnici koji ulaze u izbornu kampanju osuđujući ga?

Da neće Palmerston za vreme svog interegnuma zamrsiti stvari tako da ostane neophodan?

Zar onda sama činjenica što je došlo do izborne borbe neće rešiti pitanje u njegovu korist? Za veći deo britanskih izbornih tela u njihovom sadašnjem sastavu izborna borba znači borbu između vigo- vaca i torijevaca. A pošto je Palmerston stvarni vođ vigo- vaca i pošto njegov poraz mora dovesti torijevce na vlast, zar većina takozvanih li- berala neće glasati za njega da bi Derby propao na izborima? To su procene na koje računaju vladine pristalice. Ako se one pokažu kao tačne, Palmerstonova diktatura, koju su do sada podnosili ćutke, biće otvoreno proklamovana. Nova parlamentarna većina dugovala bi svoje postojanje izričito izražavanju pasivne poslušnosti ministru. Coup d'état¹ bi tada mogao u dogledno vreme uslediti apelu parlamenta narodu, kao što je usledio Bonapartinom apelu od *Assemblée nationale*²

¹ državni udar — ² Nacionalne skupštine

naciji.^[161] Ti isti ljudi bi tada mogli saznati na svoju štetu da je Palmerston nekadašnji kolega u vladi Castlereagh-Sidmoutha, koja je zapušila usta štampi, zabranila javne zborove, obustavila *Habeas corpus act*, ozakonila pravo vlade da po volji vrši hapšenja i proterivanja, i najzad priredila pokolj u Mančesteru zato što je narod protestovao protiv zakona o žitu.^[162]

Naslov originala:

The Coming Election in England

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribunes,
br. 4975 od 31. marta 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Trgovina Rusije sa Kinom]

U pogledu trgovine i saobraćaja s Kinom, čije su proširenje lord Palmerston i Louis-Napoleon preduzeli silom, ne malu zavist izaziva, očigledno, položaj koji zauzima Rusija. Usled sadašnjeg sukoba s Kinezima stvarno je potpuno moguće da Rusija bez ikakvih novčanih izdataka ili primene vojne sile postigne na kraju više nego ijedna od zaraćenih nacija.

Odnosi Rusije i Kineskog Carstva sasvim su osobeni. Dok smo Englezi i mi¹ — jer u sadašnjim neprijateljstvima Francuzi predstavljaju nešto malo više od amatera, pošto u stvari i nemaju nikakvu trgovinu s Kinom — lišeni privilegije neposredne veze čak i sa carskim namesnikom Kantona, Rusi uživaju preimućstvo da drže ambasadu u Pekingju. Doduše, tvrdi se da je ovo preimućstvo Rusija kupila pristajući da se na dvoru »Nebeskog carstva« tretira kao jedna od vazalskih zemalja koje plaćaju danak Kineskom Carstvu. Ipak to omogućuje ruskoj diplomatiji da u Kini, kao i u Evropi, zavede sopstveni uticaj, koji ni u kom slučaju nije ograničen na čisto diplomatske operacije.

Pošto su isključeni iz pomorske trgovine s Kinom, Rusi nisu zainteresovani ni za prošle ni za sadašnje sporove o tom pitanju, niti su u njih ikada bili upleteni; oni takođe izmiču antipatiji sa kojom su od pamtiveka Kinezi gledali sve strance koji dolaze u njihovu zemlju s mora, brkajući ih, ne potpuno bez osnova, sa gusarskim avanturistima koji su, izgleda, uvek upadali na kineske obale. Ali, kao naknadu za ovo isključenje iz pomorske trgovine, Rusi vode unutrašnju kopnenu trgovinu specifičnu za njih, u kojoj su, po svemu sudeći, bez premca. Ova trgovina, regulisana ugovorom zaključenim 1768. godine, za vlade Katarine II, ima za glavno, ako ne i jedino sedište operacija, Kjahtu, koja leži na granici Sibira i Kineske Tatarije², na jednoj pritoci Bajkalskog jezera i oko sto milja južno od grada Irkutska. Ovom trgovinom, koja se obavlja na nekoj vrsti godišnjeg sajma, rukovode dvanaestorica posrednika, od kojih su šestorica Rusi a šestorica Kinezi;

¹ Amerikanci — ² Mongolije

oni se sastaju u Kjahti i određuju merila — pošto se trgovina vodi isključivo trampom — na osnovu kojih će se razmenjivati roba koju isporučuju obe strane. Glavni trgovački artikli su sa kineske strane čaj, a sa ruske strane pamučne i vunene tkanine. Poslednjih godina ta trgovina je, kao što se vidi, znatno porasla. Pre deset do dvanaest godina Rusi su u Kjahti kupovali prosečno četrdeset hiljada sanduka čaja; međutim 1852. godine ova količina je već iznosila sto sedamdeset pet hiljada sanduka, čiji je veći deo sadržavao čaj odličnog kvaliteta, dobro poznat potrošačima na Kontinentu pod imenom karavanskog čaja za razliku od lošije vrste koja se uvozi morem. Osim toga Kinezi su prodavali malu količinu šećera, pamuk, sirovu svilu i izrađevine od svile, ali sve to za veoma ograničenu svotu. Rusi su plaćali približno jednakom količinom pamučnih i vunениh proizvoda, sa dodatkom manje količine ruske kože, proizvoda od kovanog metala, krzna i čak opijuma. Vrednost svih kupljenih i prodatih artikala, koji su se kupovali i prodavali, prema objavljenim izveštajima, po veoma umerenim cenama, dostizala je krupan iznos — preko petnaest miliona dolara. Godine 1853. usled nemira u Kini^[163] kao i zato što su putevi iz provincija koje proizvode čaj bili u rukama bandi pljačkaških pobunjenika, količina čaja poslatog u Kjahtu smanjila se na pedeset hiljada sanduka, a ukupna vrednost trgovine iznosila je te godine oko šest miliona dolara. Međutim, u toku dve poslednje godine ova trgovina je oživela tako da je 1855. godine na sajmu u Kjahti poslato najmanje sto dvanaest hiljada sanduka.

Usled porasta ove trgovine Kjahta, koja se nalazi na ruskoj teritoriji, iz obične tvrđave i sajamskog mesta izrasla je u prilično velik grad. Izabrana je za glavni grad ove granične oblasti i treba da bude udostojena počasti da dobije vojnog komandanta i civilnog gubernatora. Istovremeno je između Kjahte i Pekinga, koji je udaljen od nje oko devet stotina milja, nedavno ustanovljena direktna i redovna poštanska veza za slanje zvaničnih depeša.

Ako bi sadašnja neprijateljstva dovela do prekida pomorske trgovine, Evropa bi se, očigledno, mogla u celini snabdevati čajem ovim putem. U stvari, pretpostavlja se da bi čak i pošto se ponovo otvori pomorska trgovina Rusija mogla, po završetku železničke mreže, postati jak konkurent pomorskih nacija u snabdevanju evropskih tržišta čajem. Ove železnice će uspostaviti direktnu vezu između luka Kronštata i Libave i starodrevnog grada Nižnjeg Novgoroda u unutrašnjosti Rusije, sedišta trgovaca koji vode trgovinu u Kjahti. Snabdevanje Evrope čajem ovim suvozemnim putem svakako je verovatnije od primene pacifičke železničke pruge koju smo mi projektivali za tu svrhu. I svila, drugi važan artikal kineskog izvoza, zauzima tako malo mesta u poređenju sa svojom vrednošću da to ni u kom slučaju ne onemogućava njen transport kopnom; istovremeno ova kineska trgovina otvara tržište za ruske proizvode, koje oni ne mogu naći na drugom mestu.

Možemo, ipak, primetiti da naponi Rusije nisu ni u kom slučaju ograničeni na razvoj ove kopnene trgovine. Prošlo je svega nekoliko godina kako je ona zavladała obalama reke Amur, postojbine sadašnje vladajuće loze u Kini. Njeni naponi u tom pravcu bili su unekoliko zaustavljeni i prekinuti za vreme minulog rata¹, ali će nesumnjivo oživeti i energično se nastaviti. Ona drži Kurilska ostrva i susedne obale Kamčatke. Ona već raspolaže flotom u tim morima i sigurno će iskoristiti svaku priliku koja joj se pruži da uzme učešća u pomorskoj trgovini s Kinom. Ovo je, ipak, od manjeg značaja za nju u poređenju sa proširenjem one suvozemne trgovine, čiji monopol već poseduje.

Napisano oko 18. marta 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 4981 od 7. aprila 1857.

Prevod s engleskog

¹ krimskog

Karl Marx

Engleski izbori

London, 20. marta 1857.

Budućeg istoričara kome predstoji da napiše istoriju Evrope od 1848. do 1858. godine zapanjiće sličnost apela koji je Francuskoj uputio Bonaparta 1851. godine i apela koji je Ujedinjenom Kraljevstvu uputio Palmerston 1857. godine. I jedan i drugi su prikazivali stvar tako kao da apeluju od parlamenta na naciju, od pritvorne koalicije stranaka na neizopačeno javno mnjenje. Obojica su isticala slične argumente. Dok je Bonaparta hteo da spase Francusku od društvene krize, Palmerston hoće da spase Englesku od međunarodne krize. Palmerston, poput Bonaparte, mora da pravda neophodnost jake izvršne vlasti nasuprot praznim razgovorima i nametljivom mešanju zakonodavne vlasti. Bonaparta se obraćao jednovremeno i konzervativcima⁽¹⁶⁴⁾ i revolucionarima; prvima kao neprijateljima plemstva, a drugima kao neprijateljima buržoaske uzurpacije. Zar Palmerston nije vredao sve despotske vlade? Može li on biti mrzak ma kom liberalu? S druge strane, zar on nije izdavao sve revolucije? Zar on ne mora biti izabranik konzervativaca? On se suprotstavljao svakoj reformi, i zar konzervativci ne treba da ga podrže? On ne pušta torijevce na vlast, i zar će ga liberalni karijeristi ostaviti? Bonaparta nosi ime strašno za strance a poistovećeno sa francuskom slavom. Zar stvar ne stoji isto sa Palmerstonom u odnosu na Ujedinjeno Kraljevstvo? U najmanju ruku, izuzev nekih kraćih prekida, on stoji na čelu Foreign Office-a od 1830. godine, od dana reforme⁽¹⁶⁵⁾ u Engleskoj, to jest od početka savremene istorije Engleske. Usled toga, međunarodni položaj Engleske, ma kako »strašan« ili »slavan« ponekad izgledao u očima stranaca, usredsređuje se u ličnosti lorda Palmerstona. Bonaparta je jednim udarcem sveo na nulu sve zvanične veličine Francuske, zar Palmerston ne »razbija u paramparčad« Russelle, Grahame, Gladstone-e, Roebucke, Cobdene, Disraelije i tutti quanti? Bonaparta nije imao nikakvih principa, on nije znao ni za kakvu prepreku, ali je

obećavao da će dati zemlji ono što je želela — čoveka. Isto to čini i Palmerston. On je čovek. Njegovi najgori neprijatelji ne usuđuju se da mu prebace da predstavlja princip.

Zar režim *Assemblée législative*¹ nije režim koalicije sastavljene od legitimista i orleanista^[166] sa malom primesom buržoaskih republikanaca? Samo postojanje koalicije dokazivalo je raspadanje stranaka čiji su predstavnici oni bili, dok im stare stranačke tradicije nisu dozvoljavale nikakvo drugo jedinstvo sem negativnog. Takvo negativno jedinstvo nije sposobno za akciju; njegova dela mogu biti samo negativna; ono može samo kočiti razvoj; otuda Bonapartina snaga. Nije li isti slučaj i sa Palmerstonom? Zar parlament koji je zasiedao od 1852. godine nije bio koalicioni parlament i zar se on zbog toga nije od samog početka ovaplotio u koalicionoj vladi? *Assemblée nationale* već u trenutku kad ju je Bonaparta silom rasterao nije imala većinu sposobnu za rad. Nju nije imao ni Donji dom kad je Palmerston, najzad, proklamovao njegovo raspuštanje. Ali ovde se sličnost završava. Bonaparta je izvršio svoj *coup d'état* pre nego što se obratio naciji. Sputan ustavnim okvirima, Palmerston mora da se obrati naciji pre nego što pokuša *coup d'état*. Ne može se poreći da su u ovom pogledu sva preimućstva na strani Bonaparte. Pokolj u Parizu, progoni u provinciji, opšte opsadno stanje, masovna progonstva i proteživanja, bajonet iza a top ispred glasačke kutije davali su argumentima bonapartističke štampe (jedine koju nije zbrisao decembarski potop) kobnu rečitost, čiju ubedljivost nisu mogli da unište njena plitka sofistika, njena mrska logika i njeno otužno kitnjasto ulagivanje. Naprotiv, Palmerstonov položaj postaje slabiji ukoliko njegove prišipetlje jače naprežu svoje glasnice. Iako je velik diplomata, on je zaboravio da naredi svojim robovima da se sete saveta datog hromom koji je želeo da vodi slepca, zaboravio je da im ulije Talleyrand-ov *pas de zèle*². I, zaista, oni su preterali igrajući svoju ulogu. Uzmite, na primer, sledeći ditiramb u jednom prestoničkom organu:

«Živeo Palmerston! — to je poklič koji će se, nadamo se, oriti na svakom izbornom skupu . . . Najodanija vernost lordu Palmerstonu jeste prva dogma koja mora uči u veroispoved svakog kandidata . . . Neophodno je naterati liberalne kandidate da usvoje da je lord Palmerston na dužnosti premijera nužnost današnjice. Neminovno je da on bude priznat kao čovek našeg doba, ne samo kao čovek koji će doći nego i kao čovek koji je već došao; ne samo kao čovek za ovu krizu nego i kao čovek, i to jedini živi čovek, za one zaplete kojima naša zemlja očigledno ide u susret . . . On je idol sadašnjeg časa, miljenik naroda, sunce koje se rađa kao i sunce koje se rodilo.»

Nije nikakvo čudo što John Bull nije imao volje da ovo izdrži i što se pojavila reakcija protiv palmerstonovske groznice.

¹ Zakonodavne skupštine — ² ne odveć revnosno»

Pošto je Palmerstonova ličnost proglašena političkim principom, nije čudo što su njegovi protivnici načinili principom svoje politike svestrano ispitivanje njegove ličnosti. I zaista, vidimo da je Palmerston, kao nekom magijom, doveo do vaskrsa iz mrtvih svih palih veličina parlamentarne Engleske. Kao dokaz ovog tvrđenja služi prizor kakav je pojava lorda Johna Russella (vigovca) pred prestoničkim biračima okupljenim u gostionici »London Tavern«; isto tako egzibicije ser Jamesa Grahama, pilovca, pred njegovim biračima u Carlisle-u; i, najzad, predstava Richarda Cobdena, predstavnika mančesterske škole^[167] na masovnom mitingu u dvorani Free-Trade Hall u Mančesteru. Palmerston nije postupio kao Herkules. On nije ubio džina podigavši ga u vazduh^[168], nego je dao novu snagu patuljcima bacajući ih natrag na zemlju. Ako je iko pao u očima javnosti, onda je to svakako lord John Russel, otac svih zakonskih nedonoščadi, heroj probitačnosti, pregovarač u Beču^[169], čovek u čijim se rukama sve kobno pretvaralo u ništa. A sada pogledajte njegovu trijumfalnu pojavu pred londonskim biračima. Otkuda ova promena? Ona je jednostavno izazvana okolnostima u koje ga je postavio Palmerston. Ja sam, rekao je on, otac zakona o ukidanju uredbe o zakletvi i udruživanju, zakona o parlamentarnoj reformi, o reformi opštinskih ustanova, o regulisanju pitanja crkvene desetine, nekih liberalnih zakona o disidentima^[170] i niza drugih koji se tiču Irske. Jednom reči, ja ote-
 lovljujem suštinu svega što je bilo progresivno u politici vigovaca. Zar ćete žrtvovati mene čoveku koji predstavlja vigovsko učenje bez njegovih narodnih elemenata, vigizam ne kao političku stranku, nego samo kao kliku karijerista? Zatim je Russell okrenuo i svoje nedostatke sebi u prilog. Uvek sam bio protivnik tajnog glasanja. Očekujete li sada od mene da zato što me Palmerston proganja unizim sebe opovrgavanjem svojih ubeđenja i zalaganjem za radikalne reforme? Ne, uzviknuo je njegov auditorijum. Lord John ne treba u ovom trenutku da se obavezuje da će podržavati tajno glasanje. Znak je veličine ovog malog čoveka što pod sadašnjim okolnostima priznaje da je pristalica postepenih reformi. Triput ura i još jednom ura za Johna Russella bez tajnog glasanja! A onda je poslednji put nakrenuo terazije u svoju korist pitajući prisutne da li će dozvoliti malenoj kliku trgovaca opijumom da se po naređenju Palmerstona organizuju u izbornog-agitaciono telo da bi slobodnim biračima prestonice nametnuli svoje odluke koje je skovala vlada i da bi, opet po naređenju Palmerstona, izložili progonima njega, lorda Johna Russella, koji im je šesnaest godina prijatelj! Ne, ne, povikali su prisutni, dole klika! Živeo lord John Russell! I verovatno je da će on sada ne samo biti ponovo izabran nego i da će dobiti najviše glasova u Londonu.

Još je neobičniji slučaj ser Jamesa Grahama. Dok je lord John Russell postao smešan, Graham je stekao prezir. Ali, rekao je on svojim biračima u Carlisle-u, treba li da budem utuljen kao dogorela sveća ili da se odšunjam kao pas koga su oterali sa trkačke staze, jer

sam jednom u životu postupio po savesti i izložio se opasnosti da pre izgubim politički položaj nego da se potčinim diktatu jednog čoveka? Biralisti me za svog predstavnika bez obzira na moje nečasne postupke. Hoćete li me odbaciti zbog mog jedinog dobrog postupka? Svakako ne, odazvali su se kao odjek karlajlski birači.

Nasuprot Russellu i Grahamu, gospodin Cobden, u Mančesteru, nije morao da se suoči sa sopstvenim biračima, već sa biračima Brighta i Gibsona. On nije govorio u svoje ime, nego u ime mančesterske škole. Njegova pozicija je ojačana ovom okolnošću. U Mančesteru su Palmerstonove krilatice zvučale još lažnije nego na ma kom drugom mestu. Interesi industrijskih kapitalista suštinski se razlikuju od interesa londonskih i liverpulskih trgovaca koji krijumčare opijum. Opozicija koja je ponikla u Mančesteru protiv Brighta i Gibsona nije se zasnivala na materijalnim interesima zajednice, dok je poziv na izbor Palmerstona protivrećio svim njenim tradicijama. Ovaj poziv je poticao iz dva izvora: od skupe štampe koja je težila da se osveti zbog ukidanja takse na novine i smanjenja poreza na oglase^[171], i od onog dela bogatih i snobovskih fabrikanaata koji, surevnjivi na istaknut politički položaj Brighta, pokušavaju da igraju ulogu bourgeois gentilhommes¹ i smatraju da je pomodno i po bontonu okupiti se radije pod Palmerstonovom aristokratskom zastavom nego oko umerenog Brightovog programa. Ovaj poseban karakter palmerstonovske klike u Mančesteru omogućio je Cobdenu, prvi put od doba agitacije Lige protiv zakona o žitu^[172], da ponovo zauzme stav plebejskog vođe i da ponovo pozove trudbeničke klase pod svoje zastave. On je majstorski iskoristio ovu okolnost. Kakav je uzvišeni povod izabrao za napad na Palmerstona, može se suditi po sledećem citatu:

• Dakle, s ovim stoji u vezi veliko pitanje, koje, ja mislim, narod ove zemlje treba zaista da primi k srcu. Želite li vi da članovi Donjeg doma štite vaše interese i bde nad rashodima — (da, da) — i da paze da ne budete uvučeni u nepotrebne i skupe ratove? — (Da.) — E pa, nećete postupiti ispravno ako se ono što doznajem iz vaših novina obistini u toku izbora, jer čujem da one članove Donjeg doma koji su se udružili da bi se budno brinuli o vašim interesima i koji su o pitanju ovog rata glasali na osnovu postojećih dokaza nameravate da odstranite i vratite u privatni život, a da na njihovo mesto hoćete da pošaljete druge ljude — (ne, ne) — radi čega? da čuvaju vaše interese? Ne! Da idu i obave niski prljavi posao sadašnjeg ministra. — (Glasno odobravanje.) — U stvari, čuo sam da se spremate da lorda Palmerstona načinite despotskim upravljačem ove zemlje. — (Ne, ne.) — Pa lepo, ali ako ga parlament ne spreči — ako u trenutku kad ga parlament zaista spreči on raspusti parlament, i vi, umesto da pošaljete u Donji dom ljude dovoljno nezavisne da brane svoja i vaša prava, izaberete obične kreature njegove volje, šta to znači drugo nego da mu dajete despotsku vlast? Dozvolite mi da vam kažem da je to

¹ građana plemića — prema komediji Molière-a *Građanin plemić* (*Le Bourgeois gentilhomme*)

najgrublji, najskuplji i u isto vreme najneodgovorniji despotizam na zemljinoj kugli, jer vi okružujete tog ministra varljivim izgledom predstavničkog oblika vladavine; vi ne možete doći do njega dokle god on ima parlament iza koga se može zakloniti; i ako na izborima ne ispunite svoju dužnost i u Donji dom ne pošaljete ljude koji će budno motriti na sadašnjeg ministra, tvrdim da ćete se naći u najgorem položaju, jer će se vama upravljati neodgovornije nego što se upravlja podanicima pruskog kralja ili francuskog cara.* — (Glasno odobravanje.)^[173]

Sada će se shvatiti zašto Palmerston hita sa izborima. On može pobediti samo na prepad, a vreme osujećuje prepade.

Naslov originala:
The English Election

Napisano 20. marta 1857.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune»,
br. 4980 od 6. aprila 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Engleska zverstva u Kini]

Pre nekoliko godina, kad je u parlamentu razgolićen strašni sistem mučenja u Indiji, ser James Hogg, jedan od direktora veoma cenjene Istočnoindijske kompanije, drsko je tvrdio da iznesene optužbe nisu osnovane. Međutim, docnija istraga je dokazala da su optužbe počivale na činjenicama koje su morale biti dobro poznate direktorima, i ser Jamesu nije ostajalo ništa drugo nego da prizna ili »hotimično neznanje« ili »kažnjivo poznavanje« u vezi sa optužbama protiv Istočnoindijske kompanije. Po svemu sudeći, u isto tako nezavidnom položaju našli su se sadašnji premijer Engleske lord Palmerston i ministar inostranih poslova grof Clarendon. U svom govoru na nedavnom banketu kod londonskog lord-mera, pokušavajući da opravda zverstva prema Kinezima, premijer je rekao:

»Ako bi vlada u ovom slučaju odobrila mere za koje nema opravdanja, ona bi, bez sumnje, krenula putem koji bi zasluživao neodobravanje parlamenta i zemlje. Mi smo, međutim, bili ubeđeni u obrnuto — da su ove mere neophodne i neizbežne. Smatrali smo da je našoj zemlji nanesena velika nepravda. Smatrali smo da su naši sunarodnici u dalekom delu zemljine kugle izloženi nizu uvreda, nasilja i svireposti, preko kojih se ne može ćutke preći. — (Aplauzi.) — Smatrali smo da su prava naše zemlje, predviđena ugovorom, povredena i da su lica kojima je služba nalagala da brane naše interese u tom delu sveta ne samo imala pravo nego i bila dužna da energično reaguju na ta nasilja, ukoliko su im to dozvoljavala sredstva na raspolaganju. Smatrali smo da bismo obmanuli poverenje koje su nam poklonili naši sugrađani ako ne bismo odobrili mere koje su nam izgledale ispravne i kojima bismo i sami pribegli, svesni da nam je to dužnost ako bismo se našli u istom položaju. — (Aplauzi.)⁽¹⁷⁸⁾

Međutim, ma kako engleski narod i ceo svet bio doveden u zabludu ovim dopadljivim objašnjenjima, i samo njegovo gospodstvo lord, razume se, ne veruje u njihovu istinitost, a ako veruje, onda je kriv za hotimično neznanje, gotovo isto tako neoprostivo kao »kažnjivo poznavanje«. Od trenutka kad je do nas doprla prva vest o vojnim akcijama Engleza u Kini, engleski vladini listovi i deo američke štampe ne prestaju da okrivljuju Kineze: oni iznose neosnovane optužbe o povredi ugovornih obaveza, o vredanju engleske zastave, o ponižavanju

stranaca koji žive u Kini i tome slično. Pa ipak, u potvrdu ovih optužbi nije navedeno ništa jasno i određeno, ni jedna jedina činjenica sem incidenta sa lorčom »Arrow«, pa i u tom slučaju okolnosti dela su parlamentarnom retorikom tako lažno prikazane i ulepšane da je to moralo zbuniti sve one koji su se ozbiljno trudili da shvate suštinu ovog pitanja.

Lorča »Arrow« je bila mali kineski brod sa kineskom posadom, ali su je iznajmili neki Englezi. Taj brod je dobio privremenu dozvolu da plovi pod engleskom zastavom, međutim rok te dozvole istekao je još pre navodne »uvrede«. Kažu da je lorča upotrebljavana za krijumčarenje soli i da je među članovima njene posade bilo nekoliko veoma mračnih tipova — kineskih gusara i krijumčara — koje su vlasti odavno pokušavale da uhapse kao okorele prestupnike. U vreme kad je brod stajao usidren pred Kantomom sa spuštenim jedrima, bez ikakve istaknute zastave, policija je saznala da se ovi zločinci nalaze na brodu i ona ih je uhapsila, to jest postupila je isto onako kako bi nesumnjivo postupila i naša lučka policija kad bi dobila obaveštenje da se rečni lopovi i krijumčari skrivaju u blizini na nekom domaćem ili stranom brodu. No, pošto je to hapšenje ometalo trgovačke poslove vlasnika, kapetan je otišao britanskom konzulu da se požali. Konzul, mlad čovek, nedavno naimenovan, uz to, kako nam javljaju, po prirodi nagao i razdražljiv, hita na brod in propria persona¹, uzbuđeno se objašnjava sa policijom koja je samo izvršila svoju običnu dužnost i ne postiže baš ništa. Odavde on juri natrag u konzulat, upućuje zapovedničko pismo generalnom guverneru provincije Kvantung zahtevajući povraćaj u pređašnje stanje i izvinjenje, kao i izveštaj ser Johnu Boweringu i admiralu Seymouru u Hongkong, prikazujući stvar tako da su on i zastava njegove zemlje bili izloženi nepodnošljivoj uvredi, i nagoveštavajući prilično prozirno da je najzad nastupio dugoočekivani pogodan trenutak za vojnu demonstraciju protiv Kantona.

Guverner Je uljudno i spokojno odgovara na osione zahteve uzrujanog mladog britanskog konzula. On navodi razlog hapšenja i izražava žaljenje što je uopšte došlo do nesporazuma; istovremeno najodlučnije odbija postojanje i najmanje namere za uvredu engleske zastave i vraća mornare, koje, bez obzira na zakonitost njihovog hapšenja, ne želi da zadrži po cenu tako ozbiljnog nesporazuma. Ali, ovo ne zadovoljava gospodina konzula Parkesa — on mora dobiti zvanično izvinjenje i povraćaj u predjašnje stanje sa svim formalnostima, inače će guverner Je morati da snosi posledice. Zatim se pojavljuje admiral Seymour sa britanskom flotom i onda počinje druga prepiska: admiral naređuje i preti, kineski funkcioner odgovara mirno, hladnokrvno i učtivo. Admiral Seymour zahteva lični sastanak među zidovima Kantona. Guverner Je kaže da se to protivi svakom presedanu i da se ser George Bonham saglasio da se takav zahtev nikad ne postavlja. Ako

¹ lično

je to pak neophodno, on će rado pristati na sastanak van gradskih zidina, kao što je uobičajeno, ili će zadovoljiti admiralove želje na neki drugi način koji se ne protivi kineskim običajima i tradicionalnoj etikici. Ali ovo nije odgovaralo ratobornom predstavniku britanske sile na Istoku.

Na osnovu ovde ukratko izloženih pobuda — a zvanični izveštaji sada podneseni engleskom narodu potpuno potvrđuju ovo izlaganje — vodi se ovaj najnepravedniji rat. Nevini građani i mirni trgovci Kantona su pobijeni, njihovi domovi su do temelja porušeni bombardovanjem a zakoni čovečnosti pogaženi, i sve to pod labavim izgovorom da se »životi i imovina Engleza nalaze u opasnosti usled agresivnih postupaka Kineza! Britanska vlada i britanski narod — bar oni koji su želeli da prouče ovo pitanje — znaju kako su lažne i šuplje te optužbe. Učinjen je pokušaj da se istraga skrene sa glavnog problema i da se javnosti ulije misao da čitav niz povreda koje su prethodile incidentu sa lorčom »Arrow« sam po sebi predstavlja dovoljan casus belli¹. Ali sve ove optužbe su lišene svakog osnova. Na svaku žalbu Engleza Kinezi mogu da iznesu najmanje devedeset devet svojih žalbi.

Engleska štampa čuti kao zalivena na sramna kršenja ugovora koja svakodnevno vrše stranci što žive u Kini pod britanskim pokroviteljstvom! Ne čujemo ništa o nezakonitoj trgovini opijumom, koja svake godine puni britansku državnu kasu na račun morala i ljudskih života. Ne čujemo ništa o stalnom podmićivanju nižih činovnika, usled čega se kineska vlada lišava svojih punopravnih prihoda od uvoza i izvoza robe. Ne čujemo ništa o mučenju koje se »završava čak smrću« obmanutih i porobljenih emigranata prodatih u ropstvo gore od ropstva na obalama Perua i na Kubi. Ne čujemo ništa o čestom zlostavljanju po prirodi bojažljivih Kineza ili o porocima koje stranci unose u luke otvorene za njihovu trgovinu. Ne čujemo ništa o svemu ovome i mnogim drugim stvarima, prvo, stoga što većina ljudi van Kine malo mari za socijalno i moralno stanje te zemlje; i, drugo, zato što politika i razboritost propisuju da se ne zadire u pitanja koja ne donose novčanu korist. Na taj način, engleski narod, čiji se vidokrug ne prostire dalje od bakalnice gde kupuje čaj, spreman je da proguta sve netačnosti koje vlada i štampa žele da mu nature.

U međuvremenu, zapretana vatra mržnje, koja se razgorela protiv Engleza za vreme opijumskog rata, buknula je u Kini plamenom neprijateljstva koji, po svojoj prilici, nikakve izjave o miru i prijateljstvu neće moći da ugase.^[174]

Napisano oko 22. marta 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 4984 od 10. aprila 1857.

Prevod s engleskog

¹ povod za rat

Karl Marx

Izdajnik u čerkeskoj oblasti

Sledeće pismo je preštampano iz lista »Pester Lloyd«^[175].

Čerkeski glavni štab, Tuapse, 26. februara

»Posredstvom britanskog parobroda »Kangaroo« primičete ovo pismo i ono će, možda, doneti Evropi prva obaveštenja o događaju koji može izvršiti vrlo veliki uticaj na buduću sudbinu čerkeske nacije. Poznato vam je da se Mehmed-bej (Bangya), čijoj sam ličnosti dodeljen, odazvao želji vođa i izaslanika čerkeskih plemena i prihvatio položaj vrhovnog komandanta. U ponedeljak 23. februara iskrcali smo se u Tuapse, gde se nalazi naš glavni štab. Pred naš odlazak Mehmed-bej je uzeo u službu oko dvesta odličnih vojnih instruktora za razne rodove vojske i oni su nas pratili ovamo. Mehmed-bej je već svečano proglašen za vrhovnog komandanta čerkeskih snaga. Prinčevi, plemići i izaslanici naroda zakleli su se na Koranu da će mu se pokoravati, a deputacija čerkeske skupštine danas je donela zastavu proroka, koja je simbol najviše vlasti. Oduševljenje je bilo vrlo veliko kad se novi komandant zakleo na vernost svetom stegu. (Sama zastava je zelene boje i na njoj je naslikan beli mač sa polumesecom i zvezdom.) Vlada ogromno uzbuđenje i Čerkezi su odlučili da postignu punu nezavisnost ili da izginu u borbi za nju. Očekuje se da će do maja 150 000 (?) ljudi biti na bojnopolju. »Rusija će«, upravo mi je rekao Mehmed-bej, »uskoro imati prilike da se uveri da preovlađuje *novi duh*. Upoznat sam sa materijalom koji mi je stavljen na raspolaganje (Mehmed-bej je bio na strani Čerkeza za vreme proteklog rata) i mišljenja sam da će narod, koji je, bez vojne organizacije, mogao trideset godina da pruža otpor neprijatelju, biti kadar, ako bude valjano organizovan, da *postigne* svoju punu nezavisnost.« Možete očekivati da ćete dobiti neke važne vesti iz ovih planina sa nastupanjem proleća. O toku događaja obaveštavaću vas što redovnije, zavisno od mogućnosti naših komunikacionih sredstava.»

Bangya je bio jedan od mađarskih vođa, najpre povezan sa Kosuthom a zatim sa Szemereom; godine 1851. i 1852. živeo je kao izbeglica u Engleskoj, nalazio se u službi pruske i francuske vlade kao špijun i, razume se, morao dejstvovati po sporazumu sa njihovim zajedničkim

gospodarom: sada pod engleskim pokroviteljstvom odlazi u Čerkesku, gde treba da prevlada *novi duh*. Stari duh je bio protiv Rusije, novi mora biti za Rusiju — Čerkeska treba da *postigne* nezavisnost koju nije nikad izgubila, a kao kruna svega, izmišlja se parlament koji tek mora biti stvoren.

Naslov originala:

A Traitor in Circassia

Napisano oko 25. marta 1857.

Prvi put objavljeno u listu

•The Free Press•,

br. 34 od 1. aprila 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Poraz Cobdena, Brighta i Gibsona

London 31. marta 1857.

„Svoju nameru da pruži opštu podršku lordu Palmerstonu mnoštvo kandidata je isticalo kao najbolji prilog u korist svog ponovnog izbora u novi parlament u svojstvu predstavnika javnog mnjenja... Palmerston će ući u parlament ne kao lider konzervativne stranke, ili stranke vigovaca, ili stranke pilovaca, ili neke radikalne stranke, nego kao vođa engleskog naroda i kao veliki pokretač i rukovodilac jedne nacionalne stranke.“

To su reči lista »The Morning Post«^[176], ličnog organa lorda Palmerstona. Palmerston kao diktator, novi parlament kao corps législatif^[40] — takav je smisao ovih reči, koji, izgleda, potvrđuju i izborni bilteni. Što se tiče »javnog mnjenja« o kome govori »The Post«, s pravom je primećeno da Palmerston jednu njegovu polovinu fabrikuje, dok se drugoj podsmeva.

Krupan događaj izborne bitke predstavlja potpun poraz mančesterske škole^[187] — Bright i Milner Gibson su izgubili mandate u Mančesteru, Cobden u Hadersfeldu, ser E. Armitage u Salfordu, Fox u Oldhemu, a Miall u Ročdejlu. Naročito je ishod izbora u Mančesteru^[177] iznenadio sve, pa čak i Palmerstonovu vladu. Kako je mali akcent ona stavljala na mogućnosti pobeđe u ovom kraju može se zaključiti iz njenog neodređenog i neodlučnog držanja. Pošto je dobio nekoliko mančesterskih izbornih govora, Palmerston je najpre pretio da će lično otići u Cottonopolis¹ da izazove na borbu protivnike na »njihovom sopstvenom bunjištu«. Međutim, razmisliši, on je od toga odustao. Zatim se Bob Lowe, vladin izmećar, pojavio na sceni. Pošto je od jedne klike krupnih fabrikanaata dobio poziv da se kandiduje u Mančesteru uz jemstvo da će mu u slučaju poraza biti isplaćena svota od 2000 funti sterlinga, što bi mu omogućilo da kupi mandat u jednoj od trulih palanki u grofoviji, on je javno prihvatio ponudu i dozvolio

¹ Grad pamuka — Mančester

jednom izbornom komitetu da počne agitaciju u njegovo ime. Tada je došao veliki govor g. Cobdena u Mančesteru^[178]. Palmerston je onda naredio Lowe-u da se povuče, što je ovaj i učinio. I posle daljeg razmišljanja pokušaj u Mančesteru je još uvek izgledao lišen svih elemenata uspeha tako da je »The Times« dobio nalog da igra ulogu lisice u basni^[179]. Bob Lowe je morao da napiše uvodni članak u kome je nastojao na ponovnom izboru Brighta i Komp. i upozoravao Mančester da se ne osramoti odbacivanjem svojih starih predstavnika. Kad je, uprkos svim ovim strepnjama, telegraf doneo Dauning-stritu^[158] vest o Cobdenovom porazu, o tome da su Bright i Gibson izgubili, i to s ogromnom većinom glasova, može se zamisliti kakvo je oduševljenje i ushićenje zavladao i kakvi su se zaglušni krici likovanja čuli u vladinom taboru. Što se tiče samog Palmerstona, on je možda mislio da je za njegove ciljeve ovaj uspeh preteran, jer je ta stara varalica odlično shvatala da je čak i za paralisanje džina dovoljno da se on uvede u Donji dom, dok je za ubrzanje uništenja samog tog doma — njegove baze, privilegovanih biračkih tela, i njegove nadgradnje, vladine uzurpacije — potrebno samo isključiti njegove istaknute članove i izbaciti ih na ulicu, čime se razbaštinjenim masama izvan kapija »britanskog ustava« daju uvažene vođe.

Poraz mančesterske škole, koji joj je u njenoj sopstvenoj tvrđavi nanela većina njene sopstvene armije, imao je u svemu izgled lične pobeđe Palmerstona, ne samo zato što su Cobden i Gibson predložili da se izglasa nepoverenje koje je trebalo da ga isključi iz vlade a što je poslužilo kao izgovor za raspuštanje parlamenta. Kao da se smrtno neprijateljstvo principa i pozicija ovaplotilo u ličnostima Palmerstona s jedne i Brighta, Cobdena i Komp. s druge strane. Palmerston — trubač nacionalne slave, oni — glasnici industrijskih interesa; on — lukavi grof sjedinjuje u sebi sve uzurpacije britanske oligarhije, oni — skorojevički demagozi oličavaju svu vitalnost britanske buržoazije; on crpe svoju snagu iz raspadanja stranaka, oni svoju duguju borbi klasa. On je poslednje beskrupulozno otelovljenje starog toriizma protiv vođa sada pokojne Lige za borbu protiv zakona o žitu. Na taj način, poraz Cobdena, Brighta i Komp. daje utisak Palmerstonove lične pobeđe, utoliko pre što njihovi srećni suparnici na izborima ne mogu polagati pravo na ma kakav sopstveni značaj. Ser John Potter, na primer, Brightov protivnik, poznat je samo kao najdeblji čovek u Mančesteru. Mogao bi važiti za mančesterskog ser Johna Falstaffa^[180], da ga njegov oskudni duh i velika kesa nisu štitali od upoređenja sa tim besmrtnim vitezom. A. Turner, protivnik Milnera Gibsona, zasnivao je svoja lična stremjenja na činjenici što je običan čovek koji ne bi nikad povredio osećanja svojih sugrađana neumesnim pretenzijama na genijalnost ili blistavost. Najzad, g. Ackroyd, Cobdenov protivnik, okrivljavao je ovoga da je čovek imperije, dok on (Ackroyd) nije nikad bio ništa drugo i neće nikad biti ništa drugo već prosečan čovek iz Hadersfilda. Svi su se oni ponosili time što nemaju talenta ali zato imaju karaktera,

a ovaj drugi dar će ih sigurno sprečiti da, poput njihovih prethodnika, padnu u grešku »da budu u opoziciji prema svim vladama« i da, kao Milner Gibson, žrtvuju unosna mesta teorijskim začkoljicama.

Međutim, uprkos spoljnom izgledu, Palmerstonov apel protiv Cobdena i Komp. poslužio je ne kao uzrok, nego samo kao povod za eksploziju zapaljivog materijala koji se već odavno nagomilavao oko mančesterske škole. Pošto je Mančester jezgro stranke i pošto je Bright priznat kao njen istinski heroj, biće dovoljno razmotriti njegov poraz da bi se objasnio istovremeni neuspeh njegovih drugova po oružju u drugim industrijskim mestima. Tu su, pre svega, stari vigovci i torijevci Mančestera, koji su još od doba Lige za borbu protiv zakona o žitu žudeli da se osvete za svoju političku ništavnost. Već su izbori od 1852. godine, kad je Bright odneo pobedu nad njima većinom od svega 100 glasova, pokazali njihovu brojnu snagu koja ni u kom slučaju nije bila za preziranje. Pod sopstvenom zastavom oni, razume se, nisu mogli pobediti, ali su obrazovali snažno pojačanje za svaki odmetnuti korpus Brightove armije. Zatim su, u drugoj liniji, nastupali lideri skupe štampe sa svojom urođenom mržnjom i kobnom zluradošću protiv kumova jevtine štampe u parlamentu⁽¹⁸¹⁾. Gospodin Garnett, urednik lista »The Manchester Guardian«⁽¹⁸²⁾, uzbunio je protiv Brighta i nebo i zemlju i pokazao se neumoran zaodevajući u više ili manje pristojno ruho izveštale pobude antibrajtovski koalicije — pokušaj olakšan nepopularnošću koju su Bright i Cobden navukli u danima rata protiv Rusije⁽¹⁸³⁾. U tom periodu oni zaista nisu smeli da se usude da izađu pred neki javni skup u Mančesteru, nego su morali da se skrivaju u odabranom društvu za šoljom čaja u dvoranama Newalla, starog prebivališta Lige za borbu protiv zakona o žitu. Od liberalne buržoazije, fabrikanta i vlasnika krupnih trgovačkih firmi, protiv Brighta je glasala ogromna većina; od sitne buržoazije i dućandžija za njega su bili kao jedan čovek samo kvekeri i Irci, ona mnogobrojna manjina koja svuda u Ujedinjenom Kraljevstvu ide za petama svojih »prirodnih pretpostavljenih«. Otkuda ovo cepanje liberalne buržoazije? Ono se u velikoj meri objašnjava nestrpljivošću bogatih »ljudi Mančestera« da postanu »džentlmeni« kao njihovi saparnici u Liverpulu. Ako su se mirili sa superiornošću jednog talentovanog čoveka kao što je Bright dok god je on bio neophodno oruđe njihovih klasnih interesa, sada su smatrali da je kucnuo čas kad mogu dozvoliti sebi zavidljivi ostrakizam imućnih mediokriteta. Uostalom, oni su se bunili ne samo protiv njegove lične premoći nego još više protiv zastarelih težnji ostataka Lige za borbu protiv zakona o žitu, koji su za Mančester bili otprilike isto takvo breme kao »krnji parlament«⁽¹⁸⁴⁾ za Englesku republiku; ova krnja Liga periodično se okupljala pod predsedništvom g. Wilsona, tog »uvaženog dela inventara«, i bivšeg trgovca štirkom po zanimanju, koga su na skupovima podržavali g. Robinson, počasni sekretar Lige i druga lica bez društvenog ranga ili ličnog značaja; izbačeni na površinu talasima burnog perioda, ovi

ljudi su uporno odbijali da se spuste na dno i nisu mogli, u suštini, da navedu nikakav drugi razlog za svoje dugo zadržavanje na političkoj pozornici sem izandale tradicije prošlosti i konvencionalne laži sadašnjosti da istupaju u ime Mančestera kad god je to Bright iziskivao. Jedan od predvodnika pobune, g. Entwistle, izjavio je bez ustezanja sa izborne tribine:

«Ne radi se o pitanju kineskog rata, ili ruskog rata, ili ma kog rata uopšte. Pitanje leži u tome da li Mančester treba i dalje da se potčinjava diktatu ostatka stranke koji se okuplja u dvoranama Newalla.»

Sahranjujući, najzad, tlapnju krnje Lige za borbu protiv zakona o žitu, gospodari mančesterskih fabrika, dok su tešili sebe da zatvaraju vrata svog jakobinskog kluba, nisu, razume se, bili svesni da uklanjaju glavnu prepreku novog revolucionarnog pokreta.

Međutim, istinski smisao izbora u Mančesteru odao je neki pijani Brightov protivnik, koji je za vreme glasanja neprestano bučno vikao: »Ne treba nam unutrašnja politika, želimo spoljnu politiku.« Drugim rečima: Dole pitanja reforme i klasne borbe! Na kraju krajeva, buržoazija sačinjava većinu birača, i to je sve što nam je potrebno. Povika protiv plemstva je postala dosadna, nekorisna, i samo podbunjuje radnike. Postigli smo slobodnu trgovinu i osećamo se izvrsno, naročito otkako je snižen ratni porez na dohodak. Zbog svega toga mnogo volimo jednog lorda. »Ne treba nam unutrašnja politika, želimo spoljnu politiku.« Ujedinimo se svi na tlu gde smo svi jednaki, na nacionalnom tlu. Budimo svi Englezi, pravi Johni Bullovi pod vođstvom istinskog britanskog ministra, lorda Palmerstona^[185].

Znači da se stvarna tajna mančesterskih izbora sastoji u tome što su se fabrikanti odrekli revolucionarnog vođstva koje su silom prigrabili za vreme agitacije Lige za borbu protiv zakona o žitu.

Naslov originala:

The Defeat of Cobden, Bright and Gibson

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 4990 od 17. aprila 1857.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

[Novi pohod Engleza u Kinu]

Ako se spor s Kinezima, za koji su Englezi uspjeli da nađu povod, bude i dalje zaoštravao, može se očekivati da će se završiti novom vojnom pomorskom ekspedicijom, sličnom onoj koja je bila preduzeta 1841 - 1842. godine povodom spora zbog opijuma.^[186] Lak uspeh s kojim su Englezi tada iznudili od Kineza ogromnu sumu srebra u stanju je da uvuče u nov eksperiment slične vrste narod koji je, i pored svega svog negodovanja protiv *naših* gusarskih sklonosti, sačuvao kao i mi priličnu dozu onog razbojničkog, gusarskog duha kojim su se odlikovali naši zajednički preci 16. i 17. veka. Ipak, znatne promene koje su se dogodile u Kini od poslednjeg uspešnog pljačkaškog upada u interesu trgovine opijumom, navode na ozbiljnu sumnju u to da li bi slična ekspedicija u sadašnje vreme dala koliko-toliko sličan rezultat. Nova ekspedicija će verovatno, kao i ona iz 1841 - 1842. godine, kao polaznu tačku imati ostrvo Hongkong. Prva ekspedicija je bila preduzeta sa eskadrom od 2 broda sa 74 topa, 8 fregata, velikog broja korveta i jedrenjaka, 12 parobroda i 40 transportnih brodova, sa odredom vojske čije je brojno stanje, uključujući mornaričko-desantnu pešadiju, iznosilo 15 000 ljudi. Teško da će nova ekspedicija biti preduzeta sa manjim snagama; neka zapažanja koja nameravamo da izložimo ukazuju na to da se spremaju znatno veće snage.

Ekspedicija 1841 - 1842. godine otplovila je iz Hongkonga 21. avgusta 1841; ona je najpre zauzela Amoj, a zatim 1. oktobra ostrvo Čoušan, koje je pretvorila u bazu za dalje operacije. Cilj ovih operacija bio je da se izbije na veliku centralnu reku Jangce i da se prodre uz nju do grada Nankinga, na daljini oko 200 milja od njenog ušća. Reka Jangce deli Kinu na dve potpuno različite oblasti — severnu i južnu. Približno na 40 milja nizvodno od Nankinga veliku reku preseca Carski kanal, koji služi za održavanje trgovinskih veza između severnih i južnih provincija. Operacijski plan je bio zasnovan na shvatanju da će zauzimanje toga važnog puta biti kobno za Peking i da će prinuditi cara da odmah zaključi mir. Engleske vojne snage, pod komandom

ser Henryja Pottingera, pojavile su se 13. juna pod Vusungom na ulazu u malu istoimenu reku, koja teče s juga i uliva se u deltu Jangcea, blizu njegovog ušća u Žuto more. Ušće reke Vusunga obrazuje luku Šangaja, koji se nalazi nešto uzvodnije. Obale Vusunga bile su branjene baterijama, koje su, ipak, bez muke zauzete na juriš. Zatim se jedna napadna kolona uputila k Šangaju, koji se predao bez ikakvog otpora. Englezi gotovo nisu ni nailazili na otpor mirnih i plašljivih stanovnika na obalama Jangcea, koji su posle dugog, skoro dvestogodišnjeg mira, sada doživljavali svoja prva ratna iskustva, ali su ušće reke i prilazi ka njoj s mora, kako se to pokazalo, predstavljali ogromne teškoće. Široko ušće Jangcea spaja se sa morem između obala upola pokrivenih muljem; njega je jedva moguće razlikovati pošto more na dužini od nekoliko morskih milja ima prljavožutu boju, po kojoj je i dobilo ime. Brodovi koji nameravaju da uđu u Jangce moraju se oprezno kretati duž južne obale, stalno proveravajući dubinu, da bi se izbegli veći prudovi od pokretnog peska koji preprečavaju prilaze. Ti prudovi se protežu od ušća uzvodno sve do kraja velikog ostrva Čungminga, koje leži usred ušća i deli ga na dva rukava. Uzvodno od toga ostrva, koje je dugo oko 30 milja, obale se počinju dizati nad vodom, ali korito reke postaje veoma krivudavo. Plima dostiže Čenkjang, koji leži gotovo na pola puta od Nankinga, i ono što je do tog mesta predstavljalo široko ušće ili morski zaliv odatle počinje za brodove koji plove uz reku dobijati karakter reke. Pre no što je dostigla ovu tačku, engleska flota je morala naići na ozbiljne prepreke. Trebalo joj je 15 dana da pređe 80 milja od sidrišta kod Čoušana. Blizu ostrva Čungminga nekoliko velikih brodova se nasukalo, ali im je, blagodareći plimi, pošlo za rukom da se podignu. Pošto su savladali ove prepreke i prišli gradu Čenkjangu, Englezi su se morali uveriti da tatarsko-kineskim vojnicima, iako nisu vladali vojnom vetšinom, ipak nimalo nije nedostajalo ni hrabrosti ni borbenosti. Ovi tatarski vojnici, kojih je bilo svega 1500, borili su se sa očajničkom hrabrošću i pobijeni su svi do jednoga. Pre no što su stupili u borbu, oni su, kao da su predosećali njen ishod, zadavili ili podavili u vodi svoje žene i decu; docnije je mnogo leševa bilo izvađeno iz bunara u koje su bili bačeni. Videći da je bitka izgubljena, glavnokomandujući je zapalio svoju kuću i sam u njoj izgoreo u plamenu. Englezi su u napadu izgubili 185 ljudi i za taj gubitak se osvetili užasnim zverstvima prilikom pljačkanja grada, jer su vodili rat sa zverskom surovošću, koja potpuno odgovara krijumčarskoj pohlepnosti koja je taj rat i izazvala. Da su napadači svuda nailazili na takav otpor, oni ne bi stigli do Nankinga. Ali to se nije dogodilo. Grad Gvačou, na suprotnoj strani reke, predao se i platio otkup od 3 miliona dolara, koje su engleski gusari, naravno, s punim zadovoljstvom strpali u džep.

Iznad te tačke rečni rukav je dubok preko 55 m, i rečno korito je pogodno za plovidbu, ali je ponegde brzina toka veoma velika, ne manja od 6 do 7 milja na čas. Ipak, ništa nije moglo zadržati kretanje

bojnih brodova uz reku ka Nankingu, pod čijim su zidinama Englezi 9. avgusta, najzad, bacili sidro. Postignuti rezultat potpuno je odgovarao očekivanjima. Car je, 29. avgusta^[187], iz straha morao da potpiše ugovor; tobožnje narušavanje toga ugovora sada se i ističe kao povod za nove zahteve koji prete novim ratom.

Ako taj rat stvarno otpočne, verovatno će se voditi na sličan način kao i prvi. Ali postoje ozbiljni razlozi zbog kojih Englezi ne mogu očekivati isti takav lak uspeh. Kinezi nisu izgubili iskustvo koje su stekli u prošlom ratu. U nedavnim vojnim operacijama na reci Kantonu oni su pokazali toliko poboljšanu tehniku artiljerijskog gadanja i veštinu odbrane, da se pojavljuje sumnja u to da se među njima ne nalaze Evropljani. U svim praktičnim stvarima — a rat je prevashodno stvar prakse — Kinezi daleko prevazilaze sve istočne narode i nesumnjivo je da će Englezi u vojnom pogledu naći u njima sposobne učenike. Dalje, prilikom napredovanja uz Jangce Englezi će, veoma verovatno, naići na veštačke prepreke, na koje, izgleda, nisu nailazili prošli put. No, osim toga — a to je najozbiljniji razlog — drugo zauzimanje Nankinga teško da će uliti raniji strah i uznemirenost u carskom dvoru u Peking. Evo već niz godina kako se Nanking i znatan deo njegove oblasti nalaze u rukama ustanika, i kako se u njemu nalazi čak i glavna komanda jednog ili čak i nekoliko njihovih vođa;^[188] u takvim uslovima njegovo zauzimanje od strane Engleza može se pokazati caru pre prijatnim nego neugodnim. Oni će mu pre učiniti uslugu ako proteraju ustanike iz grada, čije će držanje za njih same biti težak, bespokojan i opasan posao, i koji, kako je nedavno iskustvo pokazalo, može držati neprijateljska snaga a da se neposredno ne stvore kobne posledice za Peking ili carsku vlast.

Napisano početkom aprila 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 4990 od 17. aprila 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Rezultat izbora

London, 7. aprila 1857.

Izbori su pri kraju. Njihov najočigledniji rezultat je Palmerstonova pobjeda, velika promena u ličnom sastavu Donjeg doma koja pogada gotovo četvrtinu njegovih starih članova i ukazuje na nečuveno sniženje njegovog intelektualnog nivoa. Međutim, proračuni engleskih listova u odnosu na brojnost vladine većine, njihova gloženja i svade oko ovih proračuna, a još više njihovo klasifikovanje ponovo izabranih članova u preživjele grupacije, predstavljaju potpuno besmislen posao. Dok »The Morning Post«, na primer, likuje zbog vladine većine od 80 poslanika, Disraelijev list »The Press«^[189] procenjuje gubitak svojih ljudi na četiri mandata u gradovima i na oko 20 mandata u grofovijama. Prema pisanju londonskog lista »The Times«, isključenje pilovaca, mančesterovaca^[187] i dobro poznatih pristalica slobodne trgovine uspostavilo je u parlamentu status quo ante i vratilo ga njegovim legitimnim vlasnicima, prepotopskim strankama vigovaca i torijevaca. »The Times« bi želeo da ubedi svet da se »britanski narod vratio onome što je bio pre trideset godina«. Disraelijev »The Press« nije mnogo daleko od gotovosti da potvrdi mišljenje lista »The Times«. To optimističko verovanje, kojim oligarhija možda pokušava sebe da uteši, ipak je isto toliko apsurdno kao i verovanje pseudoradikalala poput onih oko lista »The Examiner«^[190]. »Postreformni parlament«, piše ovaj list, »odgovorio je na apel lorda Palmerstona.« On je tražio mnoštvo lakeja, a prosvেćena zemlja, to jest privilegovani birači — koji sačinjavaju neznatnu manjinu stanovništva — uzvraćaju mu ljubaznost time što mu šalju bandu narodnih tribuna! Dok kliču »živeo Palmerstone«, oni samo podvaljuju lukavom vikontu! Ako novi parlament i udari temelj nekom velikom pokretu, to svakako neće biti njegova krivica, a Velika Britanija, slično Sindbadu Moreplovcu, uvideće da je teže zbaciti starca nego natovariti ga sebi na pleća.^[191]

Pri upoređivanju novog Donjeg doma sa prethodnima izgleda da je celishodno početi sa starim parlamentarnim grupama koje su potpuno iščezle u toku izborne borbe — sa frakcijom pilovaca i mančesterskom školom.

Nasuprot vigovcima, torijevcima i mančesterskoj školi, frakcija pilovaca nije predstavljala nikakvu klasu ili deo neke klase. Pilovci su naprosto bili jedna parlamentarna klika, koja bi van zidova oba doma možda imala prijatelja ali ne bi nikad mogla da skupi vojsku. Čineći ostatak jedne prošle vlade; udaljivši se od torijevaca usled izdaje svog pokojnog vođe u vezi sa zakonima o žitu; ne želeći da se izgube u redovima vigovaca zbog sećanja na stare razmirice i zbog ubeđenja — koja su gajili sami i koja je u izvesnoj meri delila i javnost — da je u njima usredsređena upravljačka darovitost zemlje; sprečeni svojom aristokratskom povezanošću da se spoje u jednu celinu sa mančesterskom školom; sigurni da će zahvaljujući besedničkoj veštini nekih svojih članova uticati na parlamentarne debate — pripadnici ovog pretencioznog jezgra nabeđenih državnika bili su kolebljivi i neposvojani tako da ih je nemoguće podvesti pod ma kakvu klasifikaciju, te su u vidu posebne parlamentarne stranke predstavljali proizvod raspadanja svih parlamentarnih stranaka izazvanog Peelovim zakonodavstvom o slobodnoj trgovini. Ovo načelo raspadanja, kome duguju svoj postanak, oni su razvili doprinoseći padu Derbyjeve vlade i dajući svog nominalnog vođu¹ udruživanju stranaka poznatom kao koalicioni kabinet svih talenata⁽¹³²⁾. Kad se proces raspadanja parlamenta očigledno ubrzao, njihovoj kliki je dopala čast da podigne zastavu pod kojom se moralo izvršiti zajedničko samoubistvo starih stranaka. Obezbeđujući tako sebi dominantan položaj, oni su istovremeno uništavali jedini razlog svoga postojanja kao izdvojenog tela. Ujedinjena snaga udruženih stranaka neminovno je završila u zajedničkoj nemoći i jedinstvenom padanju ničice pred jednim čovekom. Pilovci su držali lestvice kojima se popeo Palmerston.

Još 1852. godine oni su na izbornom bojnopolju izgubili polovinu svojih snaga, dok su im izbori od 1857. godine odneli celokupno ljudstvo. Oba Phillimore-a, lord Hervey, ser G. Clark, ser Stafford Northcote, lord W. Powllett, A. Gordon, Sutton, Harcourt, Lushington, Smythe, ser J. W. Hogg, znamenit po svojoj delatnosti u Istočnoindijskoj kompaniji, Roundell Palmer i, najzad, g. Cardwell, svi su sišli sa scene. Poslednjem pomenutom gospodinu ponuđen je po dolasku Palmerstona na čelo vlade položaj ministra finansija, što je on odbio po savetu Gladstone-a, Grahama i Komp. Međutim, na predsmrtnom zasedanju sada pogrebenog Donjeg doma, nadajući se da će onemogućiti Gladstone-a, on se otepio od svojih prijatelja i u pitanju budžeta glasao sa Palmerstonom. Na kraju, za vreme debate o Kantonu, plašeći se da stvari ne dobiju drugi obrt, opet je promenio stranu, vratio

¹ Aberdeena

se u krug pilovaca i potpisao predlog g. Cobdena o izglasavanju nepoverenja vladi. Ovaj džentlmen je, na taj način, istinski uzorak neobičnog spoja moralne osetljivosti sa neskrupuloznim karijerizmom, koje je karakteristično za kliku pilovaca. Pošto je sada celokupna vojska pilovaca uništena, preostaju im samo tri generala, g. Gladstone, ser James Graham i g. Herbert, tri jedinke nesposobne da obrazuju trojstvo, jer su po svom poreklu i sklonostima suprotne jedna drugoj: ser James Graham stupio je u javni život kao radikal, g. Gladstone kao ekstremni torijevac, a g. Herbert bez određenog stava.

Jedno otkriće koje je g. Herbert izneo na skupu svojih birača u Južnom Viltsu karakteristično je za način pomoću koga se Palmerston otarasio pilovaca. Ništa ih nije učinilo tako nepopularnim kao vođenje rata protiv Rusije, a naročito to što su pošteđeli Odesu^[192]; poslednja okolnost se objašnjavala time što je g. Herbert nećak kneza Voroncova. U širenju ove opake klevete najviše su se istakli Palmerstonovi pomagači, kao što su »The Morning Post«, »The Sun« i »The Morning Advertiser«^[193]. Sada je g. Herbert ispričao svojim biračima da je on u stvari potpisao naređenje da se Odesa napadne, ali da je posle njegovog odlaska sa ovog položaja lord Palmerston izdao naređenje da se to mesto poštedi. Ovo otkriće ravno je otkriću lorda Johna Russella na zboru birača londonskog Sitija. Poznato je da je Russell pao posle svoje misije u Beču^[169]. Za vreme izborne buke »The Morning Advertiser«, koji bazdi na pivo, list ovlašćenih prodavaca alkoholnih pića i prostom narodu namenjeni organ Palmerstona — a on ima organe svih vrsta i za sve ukuse, počev od mondenskih salona pa do običnih krčmi — gotovo je izgubio glas derući se o velikoj Russellovoj izdaji u Beču. Razgnevljen ovim bestidnim držanjem lista, Russell je najzad smogao hrabrosti da obznani svetu da mu lord Clarendon nije dozvolio da objavi uputstva koja je svojeručno sastavio sam Palmerston a koja su propisivala onu istu bečku politiku zbog koje je on (Russell) nekada platio svojom popularnošću. Jedan grčki filozof je rekao da su njegovi zemljaci, pesnici, sazdali o jelinskim bogovima tako užasne priče kakve niko ne bi smeo ispričati o svom najgorem neprijatelju. Savremena Francuska i savremena Engleska uzdižu kao svoje bogove Bonaparte i Palmerstone, kojima nisu potrebni nikakvi pesnici da ih ocrne.

Iz gore rečenog je očigledno da će se malobrojni generali pilovaca, koji su nadživeli svoju armiju, ponovo pojaviti u parlamentu ne više kao predstavnici organizacije, nego samo kao individue. Kao pojedinačna ličnost, g. Gladstone, koji se sada spasao opstrukcije klike, obuzet gnevom i nesumnjivo najveći govornik novog Donjeg doma, verovatno će u njemu igrati istaknutiju ulogu nego ikada ranije. Za vreme svog dugotrajnog parlamentarnog dvoboja Gladstone i Disraeli, kao što se ponekad dešava u žestokim okršajima, s vremena na vreme su odbacivali sopstveno oružje da bi se dograbili protivničkog. U izvesnoj meri Gladstone je usvajao polemičku zajedljivost Disraelija,

dok je Disraeli primenjivao visokoparnu sladunjavost Gladstone-a, pri čemu Disraeli nije mnogo dobijao ovom razmenom.

Rastajući se od pilovaca, možemo još ukazati na ironiju istorije, koja je vremenski podesila rođenje ove frakcije sa trenutkom raspadanja starih parlamentarnih stranaka dejstvom Lige za borbu protiv zakona o žitu, a sada konstatuje njenu smrt istovremeno sa nestajanjem mančesterske škole iz parlamenta.

Naslov originala:

Result of the Election

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 4994 od 22. aprila 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Položaj fabričkih radnika

London, 7. aprila 1857.

Izveštaji fabričkih inspektora, nedavno objavljeni za polugode koje se završava sa 31. oktobrom 1856. godine^[194], predstavljaju dragocen doprinos proučavanju društvene anatomije Ujedinjenog Kraljevstva. Oni će znatno pomoći da se objasni reakcionarni stav koji su zauzeli vlasnici fabrika na sadašnjim opštim izborima.

Za vreme zasedanja 1856. godine kroz parlament je prokrijumčaren zakon o fabrikama pomoću koga su »radikalni« fabrikanti prvo izmenili zakon o zaštitnim uređajima pogona i mašina i, drugo, uveli načelo arbitraže u sporovima između poslodavaca i radnika. Cilj prvog zakona bio je bolja zaštita udova i života fabričkih radnika; cilj drugoga — da tu zaštitu prenese u nadležnost jevtinih sudova pravičnosti^[70]. U stvari, ovaj drugi zakon išao je na to da fabričkog radnika podvalom stavi van zakona, a prvi da ga liši udova. Navodim iz zajedničkog izveštaja inspektora:

»Prema novom statutu, lica koja njihovo *uobičajeno zanimanje* dovodi u blizinu mašina i koja su, prema tome, dobro upoznata kako sa opasnostima kojima ih izlaže njihov posao tako i sa neophodnošću predostrožnosti uživaju zaštitu zakona; međutim, ova zaštita je *uskraćena* onima koji, radi izvršenja specijalnih zadataka, mogu biti prinuđeni da prekinu svoje uobičajeno zanimanje i da se izlože opasnosti koje nisu svesni i od koje, usled neznanja, nisu kadri da se čuvaju, a kojima je, kako izgleda, upravo zbog toga specijalna zaštita zakonodavstva.«

Klauzula o arbitraži, sa svoje strane, propisuje da arbitri treba da se biraju među licima »vičnim konstruisanju one vrste mašina« kojom je pričinjeno telesno osakaćenje. Jednom reči, inženjerima i konstruktorima mašina poveren je monopol arbitraže.

»Čini nam se«, kažu inspektori, »da inženjere i konstruktore mašina treba smatrati *nepodobnim* za ulogu fabričkih arbitara zbog njihovih poslovnih veza sa vlasnicima fabrika, koji su njihove mušterije.«

Pod takvim okolnostima nije nikakvo čudo što nesrećni slučajevi prouzrokovani mašinama, kao što su smrt, amputacija šake ili cele ruke, cele noge ili stopala, prelom udova, lobanje i kostiju lica, rane i uboji itd., dostižu za šest meseci zaključno sa 31. oktobrom 1856. godine užasavajuću brojku od 1919. U industrijskom biltenu registrovano je za pola godine dvadeset smrtnih slučajeva izazvanih mašinama — otprilike deset puta više nego što je izgubila britanska mornarica za vreme svog slavnog kantonskog pokolja^[193]. Pošto fabrikanti, daleko od svakog nastojanja da zaštite živote i udove svojih radnika, teže na taj način samo da izbegnu plaćanje za ruke i noge izgubljene u njihovoj službi i da, takođe, zbacе sa svojih pleća troškove habanja svojih živih mašina, ne treba se čuditi što je, prema zvaničnim izveštajima, »u porastu broj slučajeva produženja radnog dana protivno zakonu o fabrikama«. Po odredbama ovog zakona, produženje radnog dana znači upošljavanje mladih ljudi u toku dana duže nego što je zakonski dozvoljeno. Ovo se čini na razne načine: početkom rada pre šest časova izjutra, neobustavljanjem rada u šest uveče, i skraćanjem prekida za obede koje je zakon odredio radnicima. U toku dana parna mašina se tri puta pušta u pogon, naime, kad počinje izjutra i kad se nastavlja posle prekida za dva obeda, doručak i ručak; ona se takođe tri puta zaustavlja, naime u početku svakog prekida za obed i kad rad prestaje uveče. Tako postoji šest mogućnosti da se ukrade po pet minuta, odnosno pola sata svaki dan. Rad produžen za pet minuta dnevno pomnožen nedeljama daje dva i po dana proizvodnje godišnje; ali obmanjivačko produženje radnog dana daleko prelazi ove okvire. Navodim g. Leonarda Hornera, fabričkog inspektora za Lankašir:

•Profit koji se postiže ovakvim protivzakonitim produženjem radnog dana predstavlja, po svemu sudeći, odveć veliko iskušenje da bi mu fabrikanti mogli odoleti. Oni računaju da neće biti uhvaćeni; a kad vide kako su mali sudski troškovi i globa za one koji su osuđeni da ih plate, dolaze do zaključka da će i u slučaju da budu otkriveni još uvek imati znatan dobitak.»

Pored toga što su novčane kazne predviđene zakonom o fabrikama ništavne, vlasnici fabrika su se dobro pobrinuli da njegova formulacija pruži najveće mogućnosti da se njegovi propisi zaobiđu, a, kako inspektori jednodušno izjavljuju, »gotovo nesavladljive teškoće se isprečavaju efikasnom okončavanju protivzakonitog produženja radnog dana«. Oni takođe jednodušno žigošu krupne vlasnike zato što svesno obmanjuju, što pribegavaju podlim lukavstvima da bi izbegli da budu otkriveni, što se upuštaju u niske intrige protiv inspektora i pomoćnika inspektora kojima je poverena zaštita fabričkih robova. Prilikom podnošenja tužbe za produženje radnog dana inspektori, pomoćnici inspektora ili njihovi službenici moraju biti spremni da se zakunu da su radnici radili u nedozvoljenim časovima. Pretpostavimo, sada, da se oni pojavljuju u fabrici posle šest časova uveče. Fabričke mašine se smesta zaustavljaju i mada se radnici mogu nalaziti tu samo da bi rukovali

mašinama, optužba ne može biti dokazana zbog formulacije zakona. Zatim se radnici sa velikom žurbom šalju napolje iz fabrike, pri čemu često više od jednih vrata olakšava njihovo brzo razilaženje. U nekim slučajevima je gašeno gasno osvetljenje kad su pomoćnici inspektora ulazili u prostoriju, tako da su ovi iznenada ostajali u mraku među složenim mašinama. U mestima koja su se pročula zbog nezakonitog produženja radnog dana postoji naročiti sistem za upozoravanje fabrika da dolazi inspektor i u tu svrhu se koriste službenici na železničkim stanicama i posluga u gostionicama.

Zar ovi vampiri koji se tove sisajući krv mladog trudbeničkog pokolenja svoje zemlje nisu dostojni drugovi britanskih krijumčara opijuma i prirodni oslonac »istinskih britanskih ministara«^[185]

Izveštaji fabričkih inspektora neosporno dokazuju da gnusobe britanskog fabričkog sistema rastu zajedno sa njegovim razvojem; da zakoni doneseni da bi se sprečila svirepa pohlepa fabrikantata nisu ništa drugo do obmana i varka, pošto su tako formulisani da osujećuju svoj prividni cilj i razoružavaju ljude kojima je poverena njihova primena; da se antagonizam fabrikantata i radnika brzo približava tački stvarnog socijalnog rata; da se broj dece ispod 13 godina obuhvaćen ovim sistemom povećava u nekim granama, a broj žena u svim granama; da, iako je u srazmeri sa konjskim snagama zaposlen isti broj radnika kao i u prethodnim periodima, ima manje zaposlenih radnika u srazmeri sa mašinama; da je usled ekonomičnijeg korišćenja energije parna mašina sposobna da pokreće veću masu mehanizama nego pre deset godina; da se sada zahvaljujući većoj brzini mašina i drugim izumima obavlja veća količina rada; i da fabrikanti brzo pune džepove.

Zanimljivi statistički podaci navedeni u izveštajima zaslužuju dalje razmatranje. Ali iz onoga što je već rečeno odmah će se shvatiti da je industrijskim robovlasnicima Lankašira nužna spoljna politika kadra da odvрати pažnju od unutrašnjih pitanja.

Naslov originala:

Condition of Factory Laborers

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 4994 od 22. aprila 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Engleski fabrički sistem

London, 10. aprila 1857.

Izveštaji fabričkih inspektora Ujedinjenog Kraljevstva za 1856. godinu sadrže podrobne podatke fabričke statistike, kao, na primer, broj fabrika, iznos konjskih snaga koje se primenjuju, količinu mašina i broj zaposlenih lica. Slični izveštaji sastavljeni su po naređenju Donjeg doma 1835, 1838. i 1850. godine, pri čemu su se obaveštenja skupljala iz anketnih listova koje su popunjavali vlasnici fabrika. Na taj način, postoji obilan materijal za upoređenje različitih perioda u razvoju fabričkog sistema koji, u skladu sa zakonodavstvom, obuhvata samo ona preduzeća tekstilne industrije u kojima se upotrebljava para ili vodena snaga.

Najkarakterističnija crta socijalne istorije Ujedinjenog Kraljevstva u toku poslednjih šest godina jeste, nesumnjivo, brzo širenje tog sistema.

Slede brojevi fabrika u godinama poslednja tri izveštaja:

	1838.	1850.	1856.
Fabrike pamučnih tkanina	1819	1932	2210
Fabrike vunениh tkanina	1322	1497	1505
Fabrike kamgarna	416	501	525
Fabrike lanenih tkanina	392	393	417
Fabrike svile	268	277	460
Ukupno	4217	4600	5117

Prema tome, prosečni porast broja fabrika, koji je od 1838. do 1850. godine iznosio po 32 fabrike godišnje, gotovo se utrostručio od 1850. do 1856. godine, kad je dostigao 86 fabrika godišnje. Analiza ukupnog porasta u toku oba perioda data je u sledećoj tabeli:

<i>Ukupan porast od 1838. do 1850.</i>		<i>Ukupan porast od 1850. do 1856.</i>	
	Procenti		Procenti
Fabrike pamučnih tkanina	6	Fabrike pamučnih tkanina	14,2
Fabrike vunениh tkanina	13	Fabrike vunениh tkanina	0,5
Fabrike kamgarna	20	Fabrike kamgarna	4,7
		Fabrike lanениh tkanina	6,1
		Fabrike svile	66,0

Iz ove tabele se vidi da se za vreme prvog perioda porast ograničavao na fabrike pamučnih i vunениh tkanina i kamgarna, dok je u drugom periodu obuhvatio i fabrike lanениh tkanina i svile. Razmere u kojima razne grane učestvuju u ukupnom porastu takođe su nejednake u ova dva perioda. Od 1838. do 1850. godine glavni porast je ostvaren u industriji kamgarna i vunениh tkanina, dok u periodu od 1850. do 1856. godine proizvodnja vunениh tkanina ostaje gotovo bez promene, a tempo porasta proizvodnje kamgarna smanjuje se četiri puta. S druge strane, pamuk i svila prednjače u drugom periodu, jer fabrike svile zauzimaju prvo mesto u relativnom a fabrike pamuka u apsolutnom porastu.

Područja ove industrijske ekspanzije znatno su se smanjila, pri čemu je dolazilo do izvesne migracije iz jednog dela zemlje u drugi. Naporedo sa opštim porastom događaju se lokalna opadanja, koja u mnogim grofovijama i gradovima izazivaju potpun nestanak ranije postojećih fabrika. Opšti zakon koji uslovljava ove promene, kako opadanja tako i porasta, jeste isti onaj zakon koji prožima modernu industriju u svim njenim granama — zakon koncentracije. Tako su Lankašir i susedni delovi Jorkšira — glavni centar industrije pamuka — privukli ovu proizvodnju iz ostalih delova kraljevstva. Dok je broj fabrika pamučnih tkanina u Lankaširu i Jorkširu od 1838. do 1850. godine porastao za 411, u grofovijama Lanark (Glazgov), Renfrju (Pejsli) i Antrim on je opao za 52. Isto tako se industrija vunениh tkanina koncentriše u Jorkširu; dok se tu broj ovih fabrika povećao za 200, susrećemo odgovarajuće smanjenje od 82 fabrike u Kornvolu, Devonu, Glosteru, Monmautu, Somersetu, Viltsu, Velsu i Klekmenenu. Industrija kamgarna gotovo je isključivo ograničena na Jorkšir; u ovoj grofoviji zabeležen je porast od 107 fabrika. Industrija lanениh tkanina sada je jača u Irskoj nego u ma kom drugom delu Ujedinjenog Kraljevstva; ali porast od 59 fabrika lanениh tkanina u Antrimu, Armagu, Daunu i Tajronu je praćen smanjenjem njihovog broja u Jorkširu za 31, u Devonširu, Dorsetširu i Glosterširu za 9, i u Fajfširu za 18. Porastu od 76 fabrika svile u Češiru, Derbiširu, Notingemu i Glosterširu odgovara smanjenje od 13 fabrika u Somersetširu. U nekim slučajevima opadanje u jednoj grani industrije nadoknađuje se porastom u drugoj, tako da seobe industrije izgledaju samo kao određenija primena načela podele rada u širem obimu. Međutim, uopšte uzev, stvar ne stoji tako — razvoj fabričkog sistema pre teži zavodaenju

podele rada između industrijskih i poljoprivrednih grofovija. U Engleskoj, na primer, južne grofovije Wilts, Dorset, Somerset, Gloster brzo se lišavaju svojih fabrika dok severne grofovije Lankašir, Jorkšir, Varvik, Notingem jačaju svoj industrijski monopol. Od ukupnog porasta fabrika u Ujedinjenom Kraljevstvu od 1838. do 1856. godine, koji dostiže broj od 900, samo na Lankašir otpada 360, na Jorkšir 344, na Varvik 71 i na Notingem 46, pri čemu je porast u ove dve poslednje grofovije izazvan uvođenjem usavršenijih mašina — primenom mehaničke energije u mašinama za pletenje čarapa u Notingemu i za tkanje traka u Koventriju.

Od porasta broja fabrika mora se razlikovati porast primenjene pogonske snage, pošto ovaj poslednji zavisi ne samo od podizanja novih fabrika nego i od instaliranja mašina veće moći u starim fabrikama, od zamene vodene energije parom, od dodavanja parne snage vodenom točku i drugih sličnih izuma. Sledeća tabela sadrži upoređenje nominalnog kapaciteta fabrika u 1838, 1850. i 1856. godini:

*Pogonska snaga primenjena u fabrikama Ujedinjenog Kraljevstva
(u konjskim snagama)*

<i>1838.</i>			
	Para	Voda	Ukupno
Fabrike pamučnih tkanina	46 826	12 977	59 803
Fabrike vunениh tkanina	11 525	9 092	20 617
Fabrike kamgarna	5 863	1 313	7 176
Fabrike lanениh tkanina	7 412	3 677	11 089
Fabrike svile	2 457	927	3 384
Svega	74 083	27 986	102 069
<i>1850.</i>			
	Para	Voda	Ukupno
Fabrike pamučnih tkanina	71 005	11 550	82 555
Fabrike vunениh tkanina	13 455	8 689	22 144
Fabrike kamgarna	9 890	1 625	11 515
Fabrike lanениh tkanina	10 905	3 387	14 292
Fabrike svile	2 858	853	3 711
Svega	108 113	26 104	134 217
<i>1856.</i>			
	Para	Voda	Ukupno
Fabrike pamučnih tkanina	88 001	9 131	97 132
Fabrike vunениh tkanina	17 490	8 411	25 901
Fabrike kamgarna	13 473	1 431	14 904
Fabrike lanениh tkanina	14 387	3 935	18 322
Fabrike svile	4 360	816	5 176
Svega	137 711	23 724	161 435

Iako je porast pogonske snage koji se vidi iz ovih brojki nesumnjivo veliki — 59 366 konjskih snaga od 1838. do 1856. godine — on je ipak znatno niži od stvarne raspoložive dodatne pogonske snage, kao i od one koja se primenjuje u industrijske svrhe. Sve brojke date u izveštaju odnose se samo na *nominalni* kapacitet parnih mašina i vodenih točkova, a ne na pogonsku snagu koja se stvarno iskorišćuje ili može da se iskorišćuje. Savremena parna mašina od 100 konjskih snaga sposobna je da razvije mnogo veću energiju nego ranije zahvaljujući usavršavanju njenog sklopa, kapaciteta i konstrukcije kotlova itd.; i stoga se njen nominalni kapacitet može smatrati jedino kao pokazatelj počev od koga će se računati njene realne mogućnosti. Gospodin Nasmyth, mašinski inženjer, pošto je objasnio prirodu nedavnih usavršavanja parne mašine, na osnovu kojih ista mašina može obavljati veći rad uz smanjenu potrošnju goriva, ovako svodi rezultate:

«Od iste težine parne mašine mi sada prosečno dobijamo bar 50% više rada, a u mnogim slučajevima istovetne parne mašine koje su u danima ograničene brzine od 220 stopa u minutu, imale samo 50 konjskih snaga, danas imaju preko 100.»⁽¹⁹⁶⁾

Iz upoređivanja porasta konjskih snaga sa porastom broja fabrika koncentracija vunene industrije u malobrojnim rukama postaje očigledna. Iako je 1856. bilo svega osam fabrika vunenih proizvoda više nego 1850. godine, ipak je kapacitet mašina primenjenih u njima porastao u istom periodu za 3757 konjskih snaga. Ista tendencija ka koncentraciji očigledno postoji u fabrikama pamučnih tkanina, kamgarna i lanenih tkanina. Broj vretena u Ujedinjenom Kraljevstvu iznosio je 1850. godine 25 638 716, a 1856. godine 33 503 580, dok je prosečan broj vretena u svakoj fabrici bio sledeći:

	1850.	1856.
Fabrike pamučnih tkanina	14 000	17 000
Fabrike kamgarna	2 200	3 400
Fabrike lanenih tkanina	2 700	3 700

U tkačnicama se, doduše, pre zapaža tendencija ka proširenju proizvodnje na više vlasnika nego njena koncentracija u manjem broju ruku, pri čemu je ukupan broj razboja 1856. godine iznosio 369 205 prema 301 445 u 1850. godini, dok je prosečan broj razboja koji se primenjivao u pojedinim fabrikama bio manji 1856. nego 1850. godine. Međutim, ovo prividno odstupanje od opšte tendencije britanskog fabričkog sistema lako se objašnjava činjenicom što je u tkačkoj grani uvođenje fabričkog sistema relativno skorijeg datuma i što još nije sasvim potisnut sistem ručnih razboja. Godine 1836. para se upotrebljavala gotovo isključivo kod razboja za pamučne tkanine, ili za tkanine mešane sa pamukom; ali, nekoliko godina docnije došlo je do brzog porasta broja mehaničkih razboja za tkanine od vune, kamgarna, lana i svile, i ovaj porast se nastavio do danas. Sledeća tabela pokazuje porast broja mehaničkih razboja od 1836. godine:

	1836.	1850.	1856.
Fabrike pamučnih tkanina	108 751	249 627	298 847
Fabrike vunениh tkanina	2 150	9 439	14 453
Fabrike kamgarna	2 969	32 617	38 956
Fabrike svile	1 714	6 092	9 260
Fabrike lanenih tkanina	209	3 670	7 689
Svega	115 793	301 445	369 205

Porast količine razboja za pamučne tkanine proističe iz proširenja ove industrijske grane, a ne iz primene mehaničke energije pri proizvodnji artikala koji su se ranije tkali samo ručno; no u proizvodnji drugih tkanina, gde se mehanička energija do sada malo upotrebljavala, ona se primenjuje za stavljanje u pokret razboja za prostrirke, za tkanje traka i platna. Primena pare pri češljanju vune, koja se mnogo proširila od uvođenja mašine za češljanje vune, naročito Listerove mašine, imala je takođe za posledicu da je veliki broj ljudi ostao bez posla.

Na obim povećane proizvodne moći jasno ukazuje upoređenje statističkih podataka izvoza. Godine 1850, kad su radile 1932 fabrike pamučnih tkanina, prosečna vrednost pamučnih proizvoda i prede izvezenih za tri godine zaključno sa 5. januarom 1850. iznosila je u okruglim brojkama 24 600 000 funti sterlinga. Da je 2210 fabrika pamučnih proizvoda u pogonu 1856. godine proizvelo samo isto toliko proizvoda ili prede kao fabrike 1850, vrednost izvoza bi iznosila 28 000 000 funti sterlinga. Međutim, prosečna vrednost ovog izvoza za tri godine zaključno sa 31. decembrom 1855. popela se na oko 31 000 000 funti sterlinga. Sličan je slučaj i sa fabrikama vunениh tkanina i kamgarna. Vidimo, dakle: dok je količina mašina u pogonu sa svakom konjskom snagom znatno porasla, broj lica zaposlenih na svaku konjsku snagu ostao je nepromenjen, naime, prosečno 4 lica. To pokazuje sledeća tabela:

Ukupan broj zaposlenih lica

	1838.	1850.	1856.
Fabrike pamučnih tkanina	259 104	330 924	379 213
Fabrike vunениh tkanina	54 808	74 443	79 091
Fabrike kamgarna	31 628	79 737	87 794
Fabrike lanenih tkanina	43 557	68 434	80 262
Fabrike svile	34 303	42 544	56 137
Svega	423 400	596 082	682 497

Ukupan broj radnog stanovništva od 682 497 izgleda zaista mali ako se uzme u obzir da je samo broj ručnih tkača i njihovih porodica 1838. godine iznosio oko 800 000 lica. Sledeća tabela pokazuje procentualni odnos raznih kategorija zaposlene radne snage:

	Deca ispod 13 godina	Mladići između 13 i 18 godina	Devojke preko 13 godina	Muškarci preko 18 godina
1838	5,9	16,1	55,2	22,8
1850	6,1	11,5	55,9	26,5
1856	6,6	10,6	57,0	25,8

Između 1838. i 1850. godine broj zaposlene dece je porastao, ali ne srazmerno opštem porastu radnika. Porast broja dece između 1850. i 1856. godine veoma je znatan, dostigavši 10 761, od čega je 9655 apsorbovala proizvodnja pamučnih tkanina. Treba još pomenuti da je filantropski zakon od 1844. godine dopuštao zapošljavanje dece od 8 godina u fabrikama, dok je pre njega bilo nezakonito zapošljavati decu ispod 9 godina.^[197]

Naslov originala:

The English Factory System

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 4999 od 28. aprila 1857.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Reforme u ruskoj armiji⁽¹⁹⁸⁾

Kad je izbio poslednji rat u Evropi, veliki broj vojnih lica je ukazivao, ne bez izvesnog osećanja strahopoštovanja, na izvanrednu organizaciju ruske armije. Dok su u Francuskoj i Engleskoj brigade, divizije i armijski korpusi morali da se formiraju od elemenata koji dotle nisu imali nikakve međusobne veze, dok su komandanti morali da se imenuju na čelo trupa koje ranije nikad nisu videli a štabovi da se obrazuju od oficira koji su stigli iz svih krajeva zemlje — u Rusiji je ogromna vojna mašinerija u čitavom svom sklopu bila dovedena do savršenstva još davno pre rata; svaki puk je imao nepromenjeno mesto u organizaciji celine; svaka vojna jedinica, od čete do armijskog korpusa, imala je svog stalnog komandanta, a svaka značajnija divizija svoj redovan štab. Govorilo se da je mašinerija stvarno potpuno spremna da deluje, da čeka samo reč komande, puštanje pare, da bi se pokrenula sa najvećom lakoćom; svaki zubac, točak, zavrtnaj, kotur, remen, ventil i poluga nalaze se na svom mestu, radeći svoj posao i ništa više. To je ono što su nam govorili da treba da vidimo; ali, na žalost, mi smo videli nešto sasvim drugo. Armijski korpusi gotovo nikad nisu imali pun sastav pošto su čitave divizije, a još češće brigade, bile prekomandovane na udaljena ratna poprišta, dok su se glavni korpusi radi upotpunjavanja mešali sa ostalim trupama. Izgleda da je težnja da se sastavni elementi svakog korpusa, divizije i brigade drže što više zajedno sputavala kretanje armije u maršu isto toliko kao i stroga pravila koja su određivala poredak vođenja bitki; i najzad, široka razgranatost komande, svi ti generali na čelu korpusa, divizija i brigada sa svojim odgovarajućim štabovima, koji su dobro znani svojim trupama, koji se među sobom dobro poznaju i koji se odlično osećaju na svojim položajima i dužnostima — sve se to pokazalo samo kao ogromna zavera čiji je cilj da se od vlade digne državni novac a od vojnika njihovo sledovanje, odelo i sredstva namenjena njihovoj udobnosti.

Ako ovim činjenicama treba i zvanična potvrda, nju je upravo dala ruska vlada. Nova organizacija armije na prvom mestu i uglavnom je

usmerena na uništenje tih žarišta masovne pronevere — drugostepenih štabova i komandantura. Ukinuti su kako korpusni tako i brigadni štabovi. Pa i sam termin brigada iščezava iz ruske armije. Svih šest pešadijskih korpusa stavljeni su pod komandu jednog čoveka, kneza M. D. Gorčakova I, bivšeg komandanta u krimskom ratu. Doduše, na čelu svakog korpusa stoji general, no kako on nema štaba — to jest nikakvih sredstava da stvarno sprovodi komandovanje u pojedinostima — on je u najboljem slučaju samo inspektor svog korpusa, neka vrsta kontrole nad petoricom njemu potčinjenih divizijskih generala. U stvari, generali na čelu trideset divizija (osamnaest pešadijskih, šest konjičkih i šest artiljerijskih), koje obrazuju takozvanu »prvu armiju«, nalaze se pod neposrednom komandom vrhovnog komandanta, a u svakoj diviziji komandanti četiri puka, pešadijska ili konjička, kao i komandanti baterija, neposredno zavise od komandanta divizije. Brigadni generali, čija je funkcija potpuno ukinuta novom organizacijom, pridodati su štabu komandanta divizije kao njegovi zamenici i pomoćnici. Razlog za sve ovo je dovoljno jasan.

U kneza Gorčakova car se može pouzdati, a Gorčakov se, opet, može u izvesnoj meri pouzdati u oficire svog ličnog štaba. Sa birokratskim sitničarenjem i hijerarhijskim stupnjevima ranijeg sistema, neposredni uticaj vrhovnog komandanta nije išao dalje od komandanata korpusa. Ovi komandanti korpusa i njihovi štabovi morali su da prenose naređenja divizijama, čiji su štabovi predavali ista brigadama, a iz štabova ovih poslednjih ona su stizala komandantima pukova, koji su se starali o njihovom sprovođenju u život. To nije bilo ništa drugo već dobro organizovan sistem prevare, pronevere i krađe; i što je bolje bila organizovana sama armija, utoliko se organizovanije i uspešnije obavljalo pljačkanje državne blagajne. Ovo se za vreme rata ispoljilo u maršu prvog, drugog i trećeg armijskog korpusa iz Poljske na jug; i upravo željom da se ovo zlo okonča objašnjava se okolnost što je ruska vlada samo nominalno zadržala dužnost komandanta brigade. Sada između vrhovnog komandanta i komandira četa postoje samo dva posredna stupnja, naime komandant divizije i komandant puka, a postoji samo jedan štab — štab divizije, koji se može iskoristiti za proneveru. U slučaju da vladi pođe za rukom da iskoreni naviku pljačkanja po štabovima divizija, ona se može s punim pravom nadati da će tu naviku postepeno prognati i iz pukova.

Tako je čitava organizacija armije poremećena vadenjem dve karike iz lanca, za kojima će se nesumnjivo osetiti potreba za vreme rata. Ruska vlada i sama priznaje da ni komandanti korpusa ni komandanti brigada ne mogu biti sasvim isključeni iz njene vojne hijerarhije. Komandant korpusa je u njoj zadržan, ali samo kao čisto fiktivno lice, dok je komandant brigade potpuno lišen funkcije komandovanja i pretvoren u prost privesak komandanta divizije. Ovo ne znači ništa drugo nego da ti generali nemaju komandne funkcije u mirno doba, ali se drže u pripravnosti za slučaj izbijanja rata. I zaista, u jednoj ar-

miji koja se još suočava sa protivnikom — u kavkaskoj armiji — brigade su zadržane. Da li su potrebni ikakvi drugi dokazi da je ukiđanje brigada u preostalom delu armije samo pokušaj da se komandanti brigada i njihovi štabovi učine bezopasnim dok traje mir?

Druga važna promena jeste rasformiranje velikog dragonskog korpusa, sastavljenog od deset pukova sa po deset eskadrona u svakom, obučenih kako za pešadijsku tako i za konjičku službu. Bilo je zamišljeno da taj korpus igra istaknutu ulogu u svim značajnim bitkama. U presudnom trenutku borbe trebalo je da se on brzinom svojstvenom konjici ustremi na neki važan položaj na boku ili u pozadini neprijatelja, da sjaše, da se prestroji u šesnaest pešadijskih bataljona i da brani taj položaj uz podršku teške konjičke artiljerije. U toku čitavog prošlog rata ovaj korpus nije nigde pokazao uspeh; i, izgleda, svi priznaju nepodesnost ovakvih hibridnih trupa za aktivno ratovanje. Posledica toga bilo je pretvaranje ovih kombinovanih konjanika-pešaka u običnu konjicu i njihovo raspoređivanje u dvanaest pukova sa po osam eskadrona u svakom, koji su raspodeljeni na šest armijskih korpusa »prve armije«. Tako su obe velike tvorevine pomoću kojih se car Nikolaj nadao da će obezbediti sebi mesto među najblistavijim vojnim organizatorima svoje epohe iščezle nekoliko godina posle njegove smrti.

Među ostalim promenama može se pomenuti organizovanje drugog streljačkog bataljona u svakom armijskom korpusu i obrazovanje dva nova pešadijska puka u kavkaskoj armiji. Prva novina će u izvesnoj meri ublažiti veliku oskudicu u lakoj konjici. Druga pokazuje da je Rusija rešena da što pre okonča borbu na Kavkazu. Iz istog razloga rezervne brigade kavkaskih korpusa još su nerasformirane. Stoga je verovatno da je do sada u toj oblasti već počela značajna kampanja.

Naslov originala:

The New Organisation of the Russian Army

Napisano oko 16. aprila 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 5006 od 6. maja 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Britanske finansijske afere

London, 1. maja 1857.

Istraživanje misterija Kraljevske britanske banke koje vrši sud za bankrotstva već se bliži kraju, i možda još od pada kralja železnica Hudsona nije bilo potpunijeg razgolićavanja bezobzirnosti, licemerstva, podvala i nečasnosti koji se kriju iza pozlaćene fasade uglednog društva. Jedan od gospode koji je poslednji postavljen na sramni stub javnosti jeste g. Humphrey Brown, bivši član parlamenta za Tjuksberi, koji je u Dodovoj publikaciji *«Dod's Parliamentary Companion for 1855»* opisan »kao trgovac«, »aktivni unapređivač železnica«, »poznati autoritet za železničku statistiku i stručnjak za saobraćaj«, »sledbenik principa slobodne trgovine u najpunijem smislu reči« i »uz to liberal«. Neposredno posle bankrotstva Kraljevske britanske banke proćulo se da je ova uticajna ličnost iskoristila svoj položaj direktora da od banke ukaišari oko 70 000 funti sterlinga, a ipak mu ovo otkriće nije nimalo smetalo da vrši svoje uobičajene državne funkcije. Humphrey Brown se i dalje mirno pojavljuje u Donjem domu kao i na sudijskoj stolici »Velikog Neplaćenog«^[199]. Čak je i javno ispoljio visoko shvatanje odgovornosti pred društvom, izrekavši, u svojstvu mirovnog sudije jedne grofovije, najstrožu kaznu predviđenu zakonom nekom siromašnom kočijašu, koji je utajio malu količinu krompira, i očitavši okrivljenom sladunjavu bukvicu o tome kako je gnusno zlo-upotrebiti poverenje. Jedan list u Tjuksberiju je smatrao da ima pravo da iskoristi tu priliku da iznese zamerke na račun ove osobe-nosti britanskih institucija koje velike lopove čine sudijama malih. Gospodin Brown je tada zapretio ne samo da će nesrećnog novinara izvesti pred sud nego i da će zauvek okrenuti leđa dobrom gradu Tjuksberiju ako njegovi stanovnici ne iskupe zločin uvrede nevinog lica nekim svećanim činom kajanja. Na to je usledila svećana povorka koja je »žrtvi nečasne zavere« predala počasni dar, a ovaj je, kako izlazi iz izveštaja tadašnje štampe, svoje umetničke nedostatke na-

doknadio metalnom težinom. Stavivši počasni dar u džep, g. Brown se sa svog balkona obratio gomili govora, u kome je rekao da bi njegova nevinost bila svakome jasna kao dan da nije zakletve koja ga obavezuje da ne izdaje tajne Britanske banke, i završio besedu prikazujući sebe kao čoveka prema kome se više grešilo nego što je on sam grešio. Na poslednjim opštim izborima opet se kandidovao za člana parlamenta za svoju tihu izbornu jedinicu, ali vlada, kojoj je uvek izražavao nepokolebljivu privrženost, pokazala se toliko nezahvalna da ga nije podržala.

Dvadeset devetog aprila ovaj naduveni džentlmen se najzad oslobodio jarma zakletve koja mu je dotle držala zapečaćena usta i primoravala ga da trpi sramotu gnusne klevete; njegov ispovednik je bio predstavnik suda za bankrotstva. Opšte je pravilo kod akcionarskih kompanija da njihovi direktori raspolažu izvesnim brojem akcija. Gospodin Brown je preokrenuo uobičajeni red i najpre je postao direktor pa onda akcionar; međutim, ako je posedovao akcije, on je sebi uštedeo njihovo plaćanje. Došao je do njih na sledeći veoma jednostavan način: g. Cameron, odbegli direktor Britanske banke predao mu je dvadeset akcija u iznosu od 1000 funti sterlinga, dok je on (Brown) predao g. Cameronu menicu na svotu od 1000 funti sterlinga, postavivši se da za nju nikad ne plati ni jedan jedini šiling. Pošto je postao direktor februara 1853. godine, on je u martu počeo sa bankarskim operacijama. Uložio je u banku skromnu sumu od 18 funti i 14 šilinga, a tog istog dana pozajmio je od nje na priznanicu 2000 funti sterlinga, pokazujući time odmah da nije novajlija u direktorskom rukovođenju akcionarskim kompanijama. U stvari, i pre i posle svoje veze sa Kraljevskom britanskom bankom g. Brown je svojim direktorskim rukovođenjem ukazao čast privilegovanoj Australijskoj kompaniji za uvoz i rafineriju šećera, Kompaniji za proizvodnju patentiranog nepromočivog crepa i opeke i običnog crepa i opeke, Vordlovskoj kompaniji za vodovod, Zemljišnoj kompaniji, Kompaniji za brodogradnju — jednom reči, kompanijama za sva četiri elementa. Na pitanje g. Linklatera, zastupnika poverilaca, šta je bilo sa svim tim kompanijama, Brown je spremno odgovorio: »One su danas već pokojne.« Njegov konto kod Britanske banke, koji je počeo sa 18 funti i 14 šilinga potraživanja, završio se sa 77 000 funti duga. Sve ove pozajmice su davane po odluci g. Camerona a da pri tom saglasnost »ostalih direktora nije tražena«.

»Poslovođa kompanije«, rekao je g. Brown, »jeste lice preko koga se vode svi poslovi. To je bila praksa ove banke, i«, kako je dodao autoritativno, »ona je vrlo zdrava.«⁽²⁰⁰⁾

Po svemu sudeći, istinsko stanje stvari u banci je bilo takvo da su svi rukovodioci — guverneri, direktori, šefovi odeljenja, pravozastupnici i knjigovođe — išli jedni drugima na ruku, prema unapred utvrđenom planu, i da se svako pretvarao da ne zna koliki je udeo u plenu

pripao ostalim partnerima. Sam g. Brown nije bio daleko od toga da nagovesti da, kao direktor banke, nije gotovo ništa znao o sopstvenim operacijama kao klijenta. Što se pak tiče klijenata koji nisu spadali u rukovodeće osoblje, g. Brown se, izgleda, za vreme saslušanja još uvek nalazio pod mučnim utiskom da su se neki od njih usuđivali da posegnu u direktorske privilegije. Tako je o nekom g. Oliveru izjavio:

«Bez kolebanja tvrdim da je Oliver podvalio banci za 20 000 funti sterlinga. To je veoma oštar izraz, no ja ne sumnjam u njegovu tačnost. Oliver je bio varalica.»

Na pitanje g. Linklatera »Šta ste bili vi?« on je staloženo odgovorio: »Na žalost, nedovoljno obavešten direktor.« Svi njegovi odgovori su tekli u istom mirnom tonu. Na primer, smešna nesrazmera između njegovih uloga u banci i njegovih eskontovanih menica pruža priliku za sledeći neobičan dijalog između njega i g. Linklatera:

G. Linklater: »Zar nije jedno od uobičajenih pravila bančinog poslovanja da nijedna osoba ne može imati diskontni račun a da istovremeno nema tekući račun; i da na tekućem računu treba uvek da se održava saldo od jedne četvrtine menica u opticaju na vašem diskontnom računu?«

G. Brown: »Takvo je pravilo i, kako su mi kazali, to je škotski sistem.«

G. Linklater: »A vi taj sistem niste usvojili?«

G. Brown: »Nisam jer je nezdrav.«

Svaki put kad je g. Brown blagoizvoleo dati banci obezbeđenje, ono se sastojalo od menica ili od brodskih tovara koji su prethodno njegovim staranjem bili založeni kod drugih lica, jer je on uopšte sasvim slobodno raspolagao obezbeđenjima, što je sudski funkcioner imao smelosti da nazove »najnepoštenijim transakcijama«. Prvog marta 1856. godine g. Brown je u suštini zatvorio svoj konto u banci; to jest, Upravni odbor je doneo odluku da mu više ne dopusti da povećava dugove. Ipak, otkrivamo da 7. juna opet dobija od banke 1020 funti sterlinga. Na pitanje g. Linklatera »pomoću kakvog hokus-pokusa mu je to pošlo za rukom?« on hladno odgovara: »Nije bilo nikakvih teškoća.«

Iz sledećeg pisma, koje je uputio svom prisnom prijatelju g. Cameronu, može se izvesti zaključak šta je on uopšte mislio o buri negodovanja koju su izazvala u štampi otkrića o Kraljevskoj britanskoj banci:

«Westminster, Little Smith Street,
5. oktobra 1856.

Poštovani g. Camerone! Ne znajući gde se Vi sada nalazite, koristim se prilikom da Vam ovo pismo pošaljem preko jednog od članova Vaše porodice. Pošto se loše vesti brzo šire, držim da Vam nije nepoznato kakve su se pogrde sručile na nas u svim listovima, kako velikim tako i malim, pri čemu ja i Vi dobijamo lavovski deo. Imam izvesnog osnova da verujem da su te veoma oštre članke u listu »The Times« podstakli jedan ili dvojica naših ortaka preko knjigovode. Ništa ne znam šta se događa sem onoga što sadrže javni izveštaji, čije me čitanje gotovo navodi na zaključak da niko nikada pre nije dugovao bankama novac, da su sva ranija obaveštenja

data greškom i da je, *The Times*' svoju jarost sačuvao da vredi lično nas . . . Nisam video nijednog od drugih direktora otkako je banka obustavila isplatu, što je izvedeno sasvim nespretno. Vaš odani

Humphrey Brown

Kao da »niko nikada pre nije dugovao bankama novac!« G. Brown očigledno smatra da je čitavo moralno negodovanje izliveno na njega i njegove ortake prosto forme radi. »Svi su lopovi!« Tako kaže Timon^[201], a tako govori i g. Brown, ubeđen, po svemu sudeći, u dubini duše da tako govori svaki član takozvanog uglednog društva. Važno je jedino ne biti sitan lopov.

Naslov originala:

The British Wild-Cats

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 5015 od 16. maja 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Crédit mobilier^[202]

I

U sadašnjem Francuskom Carstvu bilteni Velike armije¹ zamenjeni su izveštajima kompanije Crédit mobilier. Na poslednjoj generalnoj skupštini akcionara 26. aprila g. Isaac Péreire je u ime upravnog odbora podneo izveštaj koji je imao za cilj da sažet pregled delatnosti te istaknute bonapartističke ustanove za 1856. godinu. Iz ovog visokoparnog dokumenta, gde autor na sebi svojstven način meša finansijske proračune sa teorijskim stavovima, brojke sa osećanjima, a berzanske špekulacije sa spekulativnom filozofijom, mogu se brižljivim proučavanjem sagledati nesumnjivi znaci opadanja, koje ova apologetska blistava glazura pre otkriva nego što pokriva.

U stvari, profiti kompanije Crédit mobilier i dalje zaslepljuju javnost. Na akcije, čija je cena prvobitno bila utvrđena na 500 franaka, plaćalo se za 1856. godinu 25 franaka u vidu interesa i 90 franaka u vidu dividende, što zajedno čini 115 franaka, iznos koji predstavlja tačno 23% kapitala kompanije. Međutim, da bismo izveli pravilne zaključke, moramo uporediti Crédit mobilier ne sa običnim trgovinskim preduzećima, nego sa njim samim, i onda ćemo videti da su se samo u toku jedne godine njegovi profiti smanjili skoro za polovinu. Treba razlikovati dva elementa u čistom godišnjem dohotku ove kompanije — jedan stalan, drugi promenljiv, jedan određen statutom, drugi zavisen od trgovinskog razvoja kompanije, jedan koji ide u rubriku interesa, drugi u rubriku dividende. Interes od 25 franaka, ili 5% po akciji, obrazuje, prema tome, stalnu stavku u obračunima kompanije, dok je objavljena dividenda pravi kriterijum njenog napretka. I tada konstatujemo da se dividenda koja je u 1855. godini iznosila 178 fra-

¹ armije Napoleona I

naka i 70 santima smanjila u 1856. godini na 90 franaka — kretanje koje se teško može nazvati usponom. Ako se uzme u obzir da su sitne akcionarske ribe kupile akcija prosečno za 1500 franaka, onda će stvarna dividenda koju su one primile 1856. godine jedva premašiti 7%.

Gospodin Isaac Péreire misli da bi bio

»izlišan trud ukazivati na uzroke razlike koja postoji između dividende od 1856. i dividende od 1855. godine«.

On je ipak blagoizvoleo nagovestiti da profit od 1855. godine ima »izuzetan karakter«. To nije bez osnova; ali samo zadržavajući izuzetni karakter svojih profita može Crédit mobilier polagati pravo na ma kakav karakter. Izuzetan karakter profita kompanije proističe iz ogromne nesrazmere između njenog kapitala i njenih operacija. Ova nesrazmera, koja ni u kom slučaju nije samo prolazna, čini, u stvari, organski zakon njenog postojanja. Crédit mobilier ne pretenduje da bude ni bankarska ni industrijska kompanija, već pre predstavnik — ako je moguće, u nacionalnom obimu — drugih bankarskih i industrijskih kompanija. Originalnost njegove koncepcije počiva na ovoj predstavničkoj ulozi. Zbog toga njegove operacije pokazuju da su ograničene ne njegovim kapitalom i uobičajenim kreditom koji iz tog kapitala proističe, nego samo razmerama interesa koje Crédit mobilier stvarno predstavlja ili pokušava da predstavlja. Kad bi iščezla nesrazmera između njegovog kapitala i njegovih operacija, iščezli bi, prema tome, i njegovi »izuzetni« profiti, tako da se Crédit mobilier ne bi prosto degradirao na običnu banku, nego bi pretrpeo bedan krah. Pri sprovođenju ogromnih operacija, u koje je uključen po samoj prirodi svoje organizacije, Crédit mobilier se mora pouzdati u uspešno ostvarenje novih planova u još širem obimu. Kod takve ustanove svaki zastoj, a još više svako nazadovanje, predstavlja simptom kobne propasti. Uzmite čak izveštaj od 1856. godine. Tu, s jedne strane, nalazimo skroman kapital od 60 000 000 franaka, a, s druge strane, operacije koje obuhvataju ogromnu svotu od preko 6 000 000 000 franaka. Sam g. Péreire daje sledeći letimičan pregled tih operacija:

»Naš upis poslednjeg zajma ne samo što je ostao netaknut nego se i povećao na 40 000 000 franaka zahvaljujući kupovinama koje su imale za cilj da upisnicima olakšaju uplatu narednih rata.

Gotovina u našoj kasi dostigla je iznos od	3 085 195 176 fr. 39 sant.
Na našem tekućem računu u banci je bilo	1 216 686 271 fr. 33 sant.
Naši ostali tekući računi dostigli su iznos od ..	2 739 111 029 fr. 98 sant.
Naša kompanija je za 1 455 264 akcije i bona dobila uplate koje zajedno iznose	160 976 590 fr. 98 sant.
Ona je isplatila kako za svoj račun tako i za račun kompanija o čijim se bankarskim poslovima stara 3 754 921 kupon u iznosu od	64 259 723 fr. 68 sant.

Naš portfelj hartija od vrednosti sastojao se iz 4 986 304 akcije i bona.*

Gospodin Péreire ne poriče da se uloga koju je Crédit mobilier igrao 1856. godine unekoliko razlikovala od uloge koju je igrao ranije. U toku prve tri godine svog postojanja on je morao da »osniva važna preduzeća u Francuskoj«, da »sistematije uvodenje velikih poslova«, i tako da se pokaže neumoran u nagomilavanju novih hartija od vrednosti na berzi efekata. Ali, 1856. godine dogodila se iznenadna promena. Pošto je »zaključenjem mira otvorena nova era društvene aktivnosti«, postojala je opasnost da će špekulisanje otići suviše daleko. Pod izmenjenim okolnostima savesna gospoda iz društva Crédit mobilier, Péreire-i, Fouldovi, Mornyjevi, rade isključivo da doprinesu procvatu zemlje, osetili su da im je »imperativna dužnost« da obuzdavaju tamo gde su ranije podsticali, da usporavaju tamo gde su požurivali, i da održavaju stav »rezervisanosti« tamo gde je ranije »smelost« zauzimala mesto »razumne smotrenosti«. Pošto se cela Francuska stavljala u pokret, Crédit mobilier je, radi umirenja savesti, odlučio da postane nepokretan. Međutim, tačno je i to da je ova vrlo odluka u izvesnoj meri bila diktovana beleškom u listu »Le Moniteur« od 9. marta 1856. godine, gde se »ukazuje na okvire kojima vlada želi da ograniči emitovanje novih hartija od vrednosti«. Čak i »da su« težnje društva Crédit mobilier išle suprotnim smerom, »ova beleška«, kaže g. Péreire, »bila bi zapovest naročito za nas; ona je značila prisilno zaustavljanje koje je moralo prekinuti obrazovanje novih preduzeća«. To prisilno zaustavljanje, po svemu sudeći, dovoljno objašnjava dragovoljno preuzetu dužnost obuzdavanja.

Upravo u trenutku kad se Crédit mobilier u svom trku našao zauzdan vladinim ularom, dogodilo se na nesreću da je besprincipijelna konkurencija počela revnosno da se trudi da ograniči sferu njegove delatnosti i smanji njegova sredstva. Dok je beleška u listu »Le Moniteur« od 9. marta 1856. godine bila neposredno uperena na takozvana anonimna društva¹, čije obrazovanje i rad u Francuskoj, po zakonu, podležu vladinom odobrenju i kontroli, a koje Crédit mobilier po svom statutu nema pravo da osniva, francuska špekulacija je našla jaču odušku u obliku sociétés en commandite², koja su pošteđena vladinog odobrenja i gotovo svake kontrole. Špekulacija je na taj način prosto izmenila svoje kanale; zakržljao razvoj anonimnih društava više je nego nadoknađen obilnom žetvom sociétés en commandite. Umesto da omete špekulaciju, Napoleon III je sa svom svojom »uzvišenom mudročuću«, kako je naziva g. Péreire, samo izuzeo veliki njen deo ispod kontrole svog omiljenog koncerna. U toku prvih devet meseci 1856. godine, kad je cela Francuska bila opijena špekulisanjem i kad je trebalo da Crédit mobilier skida sav kajmak, ova odana kompanija se tako samo nerazumevanjem od strane ove »uzvišene mudrosti« našla osuđena da dela u »ograničenom obimu« i da ponizno »čeka zvanični znak da obnovi delatnost«. Još je čekala zvanični znak

¹ Vidi u ovom tomu, str. 19. — ² komanditnih društava

i »prelazak na bolja vremena«, kad se zbio jedan događaj potpuno van kontrole čak i »uzvišene mudrosti« samog Napoleona.

Razmatranje tog događaja ostavićemo za neki drugi dan.

II

Finansijska kriza koja je u septembru 1856. godine izbila isto- vreme na evropskom kontinentu i u Engleskoj zatekla je Crédit mobilier, kako kaže g. Péreire, u stavu »budnog stražara finansija i kredita«, koji obuhvata pogledom »širi horizont« nego drugi ljudi »na različitim stupnjevima lestvice«, »koji je sposoban da izbegne kako uzbunu tako i preterano uzbuđenje«, koji svoju nepodeljenu brigu posvećuje uzvišenom cilju »održavanja nacionalnog rada i nacionalnog kredita«, koji je ravnodušan prema »pristrasnoj i zavirljivoj kritici«, koji se smeši na »žestoke i sračunate napade«, i koji se visoko uzdiže nad prostačkim »izvrtanjem činjenica«. U tom kritičnom trenutku Francuska banka se, izgleda, pokazala prilično nepopustljiva prema zahtevima koje je Crédit mobilier, podstaknut svojom isključivom težnjom ka društvenom procvatu, naumio da natura Banci. Zato nam se daje na znanje da

»kriza svoju intenzivnost i brzinu duguje merama koje je Francuska banka usvojila shodno svom važećem statutu«, i da je »ta ustanova još daleko od savršenstva usled nedostatka ma kakvih obaveza i svake usklađene saradnje«.

Dok Francuska banka s jedne strane odbija da pomogne Crédit mobilier, ona s druge strane odbacuje njegovu pomoć. Sa karakterističnom smelošću koncepcija Crédit mobilier je zaključio da je finansijska kriza najpogodnije vreme za krupne finansijske poteze. U trenutku opšte pometnje možete zauzeti na juriš tvrđavu koju niz godina niste uspeli da zauzmete regularnom opsadom. Nije nikakvo čudo što je Crédit mobilier predložio da kupi, zajedno sa nekoliko stranih banaka, rente ili obveznice državnog duga u posedu Francuske banke da bi joj omogućio da »efikasno uveća svoju metalnu rezervu i nastavi da daje pozajmice na rente i železničke akcije«. Kad je Crédit mobilier izneo ovaj nesebičan i filantropski predlog, njegov portfelj je bio opterećen rentama u iznosu od oko 5 475 000 franaka i železničkim akcijama u iznosu od 115 000 000 franaka, dok je Francuska banka imala u isto vreme oko 50 000 000 franaka renti. Drugim rečima, Crédit mobilier je posedovao železničke akcije u iznosu više nego dva puta većem od iznosa renti kojima je raspolagala Francuska banka. Izbacivanjem svojih renti na tržište da bi ojačala svoje metalne rezerve, Francuska banka bi obezvređila ne samo rente nego još više sve druge hartije od vrednosti, a naročito železničke akcije. Prema tome, predlog se, u stvari, svodio na poziv Banci da svoje rente drži dalje od tržišta da bi ostavila mesta za železničke akcije koje je držao Crédit mobilier.

Pored toga, kako tvrdi g. Péreire, Banka bi tada imala izgovor za obustavljanje pozajmica na železničke akcije. Tako bi ona tajno pritekla u pomoć društvu Crédit mobilier, dok bi javno izgledalo da se Banka nalazi u vazalnoj zavisnosti od te velikodušne ustanove i da je spasena njenom podrškom. Međutim, Banka je osetila otkud vetar duva i držala se hladno prema »budnom stražaru«.

Isto tako čvrsto rešen da spase Francusku od finansijske krize kao što je njegov pokrovitelj u svoje vreme bio čvrsto rešen da je spase od socijalizma, Crédit mobilier je izneo drugi predlog upućen ne Francuskoj banci, nego privatnim pariskim bankarima. On je velikodušno predložio

»da se izide u susret svim francuskim železničkim kompanijama upisivanjem zajmova u iznosu od 300 000 000 franaka koji one moraju emitovati 1857. godine; pri tom je Crédit mobilier izjavio da je spreman da upiše 200 000 000 franaka ako druge banke upišu ostalih 100 000 000«.

Takav upis bi sigurno izazvao nagao skok cena železničkih akcija i bonova, upravo onog artikla čiji je glavni posednik bio Crédit mobilier. Sem toga, ovaj bi jednim smelim potezom postao krupan vlasnik svih francuskih železnica i sve velike francuske banke uvukao u neku vrstu prinudnog ortakluka sa njim. Međutim, taj plan je propao. Prinuden da »odustane od pomisli o ma kakvim zajedničkim koracima«, Crédit mobilier je morao da se postara sam o sebi. Duboko ubeđenje da je »sama činjenica što je on podneo takve predloge nesumnjivo u znatnoj meri doprinela stižavanju nelagodnosti« prilično je smirilo Crédit mobilier zbog tendencije koju je kriza imala da »suštinski smanji dobiti na koje je kompanija, kako joj se činilo, mogla računati«.

Pored svih ovih neprijatnih događaja, Crédit mobilier se žali što je do sada bio ometan da odigra svoj adut, naime da izvrši emisiju 600 000 000 franaka u bonovima — papirnom novcu sopstvenog izuma, čija isplativost dospeva u veoma dugom roku i koji se bazira ne na kapitalu kompanije, nego na hartijama od vrednosti za koje bi se mogao promeniti.

»Sredstva koja bismo morali izvući iz emisije naših obligacija«, kaže g. Péreire, »dozvolila bi nam da steknemo hartije od vrednosti koje još nisu našle određenu primenu i da neobično proširimo podršku koju pružamo industriji.«

Godine 1855. Crédit mobilier se upravo spremao da emituje 240 000 000 franaka u takvim obligacijama — emisija dopuštena njegovim statutom — kad je »uzvišena mudrost« Tiljerija presekla tu operaciju. Takvo izdavanje kreditnog novca Crédit mobilier naziva uvećavanjem kapitala, dok bi obični ljudi to pre nazvali uvećavanjem dugova. Prinudna obustava, koju je vlada nametnula društvu Crédit mobilier marta 1856. godine, konkurencija komanditnih društava, finansijska kriza i neobjavljena emisija sopstvenog papirnog novca — sve ove okolnosti dovoljno objašnjavaju pad njegovih dividendi.

U svim ranijim izveštajima ovog velikog prevarantskog koncerna zamena privatnih industrijskih preduzeća akcionarskim industrijskim kompanijama isticana je kao osobenost i novina ove ustanove. U ovom poslednjem izveštaju uzalud ćemo tražiti i najmanji nagoveštaj o tome. Od 60 000 000 franaka koji sačinjavaju kapital kompanije 40 000 000 je u toku 1856. godine uloženo u državne hartije; a od svota koje su se našle u njenim rukama zahvaljujući kreditu znatno veći deo je upotrebljen na »prolongaciju« renti i železničkih akcija prilikom obračunskih dana na berzi; takve operacije su izvršene 1856. godine sa francuskim rentama u iznosu od 421 500 000 franaka, a sa železničkim i drugim akcijama u iznosu od 281 000 000 franaka. Danas ove prolongacije ne znače ništa drugo do novčane pozajmice berzanskim špekulantima, koje im omogućuju da nastave svoje operacije i koje istovremeno fiktivnim berzanskim fondovima daju solidan izgled. Na toj operaciji odvajanja znatnog dela nacionalnog kapitala od proizvodne delatnosti na neproizvodne berzanske igre Crédit mobilier uglavnom i zasniva svoje pravo na zahvalnost nacije. Louis-u Napoleonu zaista pružaju ogromnu podršku gg. Péreire i Komp. Oni ne samo što pridaju fiktivnu vrednost carskim fondovima nego i neprekidno podstiču, gaje, podržavaju i šire onaj duh špekulisanja koji čini životno načelo sadašnjeg carstva. Pri najletimičnijem pogledu na operacije koje je g. Péreire tako samozadovoljno detaljno prikazao, jasno je da su špekulantski manevri Crédit mobilier neizbežno povezani sa nepoštenim transakcijama. S jedne strane, vršeći svoju društvenu funkciju pokrovitelja berze, Crédit mobilier pozajmljuje novac od publike i daje ga na zajam špekulantskim kompanijama i pojedincima da bi očuvao cene nacionalnim akcijama i hartijama od vrednosti. S druge strane, kao privatni koncern, Crédit mobilier stalno špekulira u svoju vlastitu korist na kolebanjima tih istih hartija od vrednosti, igrajući kako na njihov pad tako i na njihov porast. Da bi se na izgled dovele u sklad ove suprotne namere, moralo se pribeci prevari i podvali.

Poput svih profesionalnih kockara, Louis-Napoleon je isto tako smeo u smišljanju svojih coups¹ kao što je spor i oprezan u njihovom izvršenju. Tako je dvaput sprečio Crédit mobilier u njegovoj nesavesnoj delatnosti — prvi put 1855. godine, kad je zabranio emitovanje njegovih obveznica, i ponovo 1856. godine, kad je njegovo upozorenje u listu »Le Moniteur« nametnulo ovoj kompaniji prinudan zastoj. Ali dok on osujećuje, kompanija uporno sprovodi svoje. U stvari, ako joj se pusti na volju, ona će slomiti vrat. Ako je Bonaparta i dalje bude gnjavio pozivima na umerenost, ona će izgubiti dušu. Međutim, iz izveštaja g. Péreire-a izgleda da su »uzvišena mudrost« i »razumna smotrenost« najzad došle do kompromisa. Ako već diskreditovanom Crédit mobilier ne bude povereno opasno ovlašćenje da emituje sopstveni papirni novac, sredstva bez kojih on više ne može opstati

¹ poteza

mora mu pružiti Francuska banka pod časnijim ruhom. To je jedan od tajnih ciljeva novog zakona o Francuskoj banci, koji je sada iznesen na razmatranje »učenicima i majmunima« u Corps législatif⁽⁴⁰⁾.

»Ne plašimo se«, kaže g. Péreire, »da glasno izjavimo da bismo uzalud tražili na drugom mestu sem u Francuskoj banci sredstva za ukazivanje efikasne pomoći pozajmicama društvenom kreditu, krupnim preduzećima, trgovini i industriji« — drugim rečima, samom Crédit mobilier.

Naslov originala:

Crédit mobilier

Napisano 12. i 15. maja 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 5027 i 5028 od 30. maja i 1. juna 1857.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

[Persija — Kina]^[203]

London, 22. maja 1857.

Tek što su završili jedan rat u Aziji, Englezi otpočinju drugi.^[204] Otpor koji su pružali Persijanci, i onaj koji još i sada pružaju Kinezi britanskom upadu, predstavljaju kontrast dostojan naše pažnje. U Persiji je evropski sistem vojne organizacije bio nakalemljen na azijsko varvarstvo; u Kini se raspadajuća polucivilizacija najstarije države u svetu bori s Evropljanima svojim sopstvenim sredstvima. Persija je do nogu potučena, dok je rastrojena, polupropala Kina umela naći sistem otpora koji će, ako bude dosledno sproveden do kraja, onemogućiti da se ponovi trijumfalni put prvog anglo-kineskog rata.

Persija se nalazila u sličnom stanju kao i Turska za vreme rata sa Rusijom 1828 - 1829. godine^[205]. Engleski, francuski i ruski oficiri su redom pokušavali da organizuju persijsku vojsku. Jedan sistem zamenjivao je drugi, i svaki se redom rušio, zbog zavisti, intriga, neznanja, gramzivosti i podmitljivosti istočnih ljudi koje je trebalo pretvoriti u evropske oficire i vojnike. Novoj regularnoj vojsci se nijedanput nije pružila prilika da na bojištu proveri svoju organizaciju i snagu. Svi njeni podvizi su se ograničavali na nekoliko pohoda protiv Kurda, Turkmena i Avganistanaca, kada je služila kao jezgro ili rezerva za mnogobrojnu persijsku neregularnu konjicu. Ova konjica se uglavnom i borila, dok su regularne jedinice imale da deluju na neprijatelja demonstrativnim efektom svoga, po spoljašnjem izgledu, strašnog borbenog poretka. No, evo, najzad je izbio rat s Engleskom.

Englezi su napali Bušir, gde su naišli na hrabar, ali bezuspešan otpor. Međutim, u Buširu su se borile neregularne jedinice sastavljene od neredovno regrutovanih Persijanaca i Arabljana, stanovnika primorja. Regularne jedinice bile su tada još u toku koncentracije, približno na 60 km odstojanja, na planinskom zemljištu. Najzad, one su krenule napred. Anglo-indijske trupe su ih srele na pola puta i, mada su Persijanci koristili svoju artiljeriju s velikim pouzdanjem i

postrojili kare prema svim pravilima ratne veštine, juriš jednog jedinog indijskog konjičkog puka zbrisao je s bojišta celu persijsku vojsku, kako gardu tako i linijske pukove. Da bi se shvatilo kakva se važnost pridaje toj indijskoj regularnoj konjici u samoj indijskoj vojsci, dovoljno je pozvati se na knjigu kapetana Nolana koja je posvećena toj temi. Anglo-indijski oficiri smatraju indijsku regularnu konjicu više nego beskorisnom i znatno slabijom od anglo-indijske neregularne konjice. Kapetan Nolan ne može navesti nijedan boj u kome se ona pokazala na visini. A, ipak, 600 takvih vojnika poteralo je pred sobom 10 000 Persijanaca. Strah koji je zahvatio persijske regularne trupe bio je tako jak da one otada nigde i nijedanput nisu pružile otpor Englezima, izuzev jedino artiljerije. Kod Mohamere su se nalazile van opasnosti, poveravajući artiljeriji da štiti obalske baterije, a udaljile su se čim su obalske baterije bile učutkane. A kad su Englezi za vreme jednog izvidanja iskricali 300 strelaca i 50 neregularnih konjanika, čitava persijska vojska je odstupila, ostavljajući komoru, zalihe hrane i topove samovolji ne pobedilaca, jer se takvim ne mogu nazvati, već uljeza.

Uostalom, sve to još ne daje razloga da se Persijanci žigošu kao nacija kukavica, i ne svedoči o tome da istočni narodi ne mogu naučiti evropsku taktiku. Rusko-turski ratovi (1806-1812.^[206] i 1828-1829. godine) daju veliki broj takvih primera. Glavni otpor Rusima pružale su neregularne trupe, prikupljene u utvrđenim gradovima i planinskim oblastima; a regularne trupe, ma gde bi se pojavile na otvorenom polju, odmah bi trpele poraze i vrlo često bi bežale već na prvi pucanj. Međutim, jedna jedina četa neregularnih Albanaca u klancu kod Varne u toku čitavih nedelja se uspešno suprotstavljala ruskim opsadnim dejstvima. Ali regularna turska vojska je već u poslednjem ratu tukla Ruse u svakoj posebnoj borbi, od Oltenice i Četa-te do Karsa i Ingura.^[207]

Stvar je u tome što se uvođenje evropske vojne organizacije kod varvarskih naroda još ni izbliza ne može smatrati završenim posle podele nove vojske na jedinice i posle njenog opremanja i muštranja po evropskom uzoru. Sve je to samo prvi korak. Nije dovoljno ni uvođenje bilo kakvih evropskih vojnih pravila, jer ona ne obezbeđuju stvaranje evropske discipline kao što ni zbornik pravila evropskog drila neće sam po sebi dovesti do evropske taktike i strategije. Glavna stvar i u isto vreme glavna teškoća jeste stvaranje oficirskog i podoficirskog kadra vaspitanog na osnovu najnovijeg evropskog sistema, potpuno oslobođenog od nacionalnih predrasuda i preživelih vojnih pogleda i sposobnog da udahne život u nove jedinice. Za sve to treba dugo vremena i sigurno će se naći na najžilaviji otpor istočnjačkog neznanja, prevrtljivosti, predrasuda, i neizvesnosti sudbine i naklonosti karakternističnih za dvorove na Istoku. Sultani i šahovi su odveć skloni da smatraju svoje vojske pripremljenim za sve na svetu ako vojnici umeju defilovati na paradi, ako znaju okretanje i postrojavanje

u kolone, ne praveći pri tome očajnu zbrku. Što se pak tiče vojnih škola, njihovi plodovi zru toliko sporo da se, pri nestabilnosti istočnih vlada, jedva može očekivati da će ikada sazreti. Čak i u Turskoj je broj obučениh oficira veoma neznatan, te turska vojska ne bi mogla ništa učiniti u posljednjem ratu bez mnogobrojnih renegata^[208] i evropskih oficira u njenim redovima.

Artiljerija je jedini rod oružja koji svuda čini izuzetak. U njoj su istočni narodi toliko slabi, toliko bespomoćni, da rukovanje njome moraju potpuno prepustiti svojim evropskim instruktorima. Zbog toga je artiljerija i u Turskoj i u Persiji stajala visoko iznad pešadije i konjice.

Potpuno je prirodno što je u takvim okolnostima anglo-indijska vojska — koja je starija od svih istočnih vojski organizovanih na evropski način i jedina među njima potčinjena čisto evropskom a ne istočnom rukovodstvu, stojeći skoro isključivo pod komandom evropskih oficira — da je ta vojska, uz podršku jake rezerve britanskih jedinica i moćne flote, mogla s lakoćom rasterati persijske regularne trupe. Taj će poraz doneti Persijancima veliku korist u srazmeri sa svojom težinom. Oni će sada uvideti, kao što su već uvideli i Turci, da evropski mundir i paradni dril sami po sebi nisu nikakva amajlija, te se može dogoditi da će se Persijanci kroz dvadeset godina pokazati isto tako dobri vojnici kao što su se Turci pokazali u svojim posljednjim pobjedama.

Vojne jedinice koje su zauzele Bušir i Mohameru, kako se govori, namenjene su za brzo slanje u Kinu. Tamo će one naići na drugog protivnika. Tamo one neće naići na pokušaje manevrovanja na evropski način, već će im se suprotstaviti neregularne azijske horde. Nema sumnje, one će lako svršiti s takvim trupama; ali šta će biti ako Kinezi počnu da vode protiv njih narodni rat i ako se varvari ne budu ustezali da stave u pokret jedino oružje kojim oni umeju vladati?

Kako izgleda, sadašnje raspoloženje Kineza je sasvim drukčije nego u ratu 1840-1842. godine. Tada je narod ostao miran; on je prepuštao carskim vojnicima da se tuku sa zavojevačima, a posle poraza se s istočnjačkim fatalizmom potčinjavao neprijateljskoj sili. Ali sada, bar u južnim provincijama, to jest na teritoriji na koju su se sukobi dosada ograničavali, narodne mase uzimaju aktivno — i više od toga — fanatično učešće u borbi protiv tudinaca. Kinezi savršeno hladnokrvno i namerno truju velike količine hleba namenjenog evropskoj četvrti Hongkonga. (Nekoliko hlebova je bilo poslato Liebigu na analizu. On je otkrio veću količinu arsena koji je prodru u sve čestice hleba, što svedoči o tome da je stavljen još u testo. Ali doza je bila toliko jaka da je morala izazvati povraćanje i tako paralisati dejstvo otrova.) Kinezi sa skrivenim oružjem dolaze na trgovačke brodove, za vreme plovidbe uništavaju posadu i putnike-Evropljane i otimaju brod. Oni odvođe i ubijaju svakog Evropljanina koji im padne u šake. Čak i kuli koji emigriraju u inostranstvo, kao po dogovoru,

prave metež na svakom emigrantskom brodu, tuku se da bi ga zauzeli i više vole zajedno s njim potonuti ili izgoreti u njegovom plamenu nego se predati. Čak i izvan granica svoje domovine, kineski kolonisti, dosad najpokorniji i najmirniji podanici, organizuju zavere i iznenada dižu noćne ustanke, kao što je to bilo u Saravaku; ili ih je moguće držati u pokornosti samo fizičkom silom uz velike opreznosti, kao u Singapuru. Taj revolt Kineza protiv svih stranaca izazvan je gusarskom politikom britanske vlade, koja mu je dala karakter rata do istrebljenja.

Šta može učiniti vojska protiv naroda koji je pribegao takvom načinu rata? Gde i koliko ona mora prodrati u neprijateljsku zemlju i kako će se održati tamo? Civilizatori, koji bacaju usijane granate u nezaštićene gradove i koji ubistvima dodaju silovanja, nazvaće ovaj sistem kukavičkim, varvarskim, surovim; ali šta se to tiče Kineza ako on vodi uspehu? Ako se Britanci ophode s Kinezima kao sa varvarima, onda im ne mogu odreći pravo da koriste sve prednosti koje proizilaze iz njihovog varvarstva. Ako mi njihova kidnapovanja, iznenadne napade, noćne pokolje smatramo kukavičlukom, onda civilizatori ne smeju zaboraviti da su oni sami priznali da Kinezi ne mogu izdržati protiv evropskih sredstava rušenja ako se služe normalnim načinima ratovanja.

Kratko rečeno, umesto moralisanja nad užasnom surovošću Kineza, kao što to čini viteška engleska štampa, bilo bi bolje ako bismo priznali da je to rat pro aris et focis¹, da je to narodni rat za očuvanje kineske nacionalnosti, koji prate, ako hoćete, ohole predrasude, glupost, učeno neznanje i sitničarsko varvarstvo, ali da je to ipak pravi narodni rat. A u narodnom ratu sredstva koja primenjuje narod koji se digao na ustanak ne treba ocenjivati s gledišta opštepriznatih pravila vođenja regularnog rata ili bilo kog drugog apstraktnog kriterijuma, već samo s gledišta onog stepena civilizacije koji je dostigao narod koji je digao ustanak.

Ovoga puta Englezi su zapali u tešku situaciju. Dosada je nacionalni kineski fanatizam, izgleda, zahvatio samo one južne provincije koje nisu prišle velikom ustanku⁽⁸¹⁾. Da li će se rat ograničiti samo na te provincije? U tom slučaju on sigurno neće dovesti ni do kakvog rezultata jer će svi životni centri carstva ostati neugroženi. Istovremeno rat će za Engleze postati izvanredno opasan ako fanatizam zahvati i stanovništvo unutrašnjih pokrajina. Može se do temelja razrušiti Kanton i bombardovati obala na svim mogućim tačkama, ali će sve snage koje Englezi mogu prikupiti biti nedovoljne da zauzmu i održe u svojoj vlasti dve provincije — Kvantung i Kvansi. A šta u takvom slučaju mogu učiniti kasnije? Teritorija severno od Kantona do Šangaja i Nankinga nalazi se u rukama kineskih ustanika. Izazvati ove ustanike protiv sebe bila bi politička greška, a Peking je jedina tačka severno od

¹ za oltare i ognjišta

Nankinga na koju bi napad dao odlučujući rezultat. Ali odakle uzeti vojsku za stvaranje utvrđene i posadom obezbeđene operacijske baze na obali, za savladivanje svake prepreke na putu, za obezbeđenje saobraćaja s obalom pomoću naročitih jedinica i za to da bi se bar koliko-toliko jakim snagama pojavilo pod zidinama grada velikog kao London i na odstojanju od stotinu milja od baze na obali? S druge strane, uspešna demonstracija protiv prestonice može duboko potresti samo postojanje Kineskog Carstva, ubrzati pad Mandžu-dinastije i utrti put ruskom, a ne engleskom nadiranjju.

Novi englesko-kineski rat obećava tako mnogo komplikacija da se njegov tok nikako ne može predvideti. Kroz nekoliko meseci nedostatak trupa, a još kasnije nedostatak odlučnosti, osudiće Engleze, više ili manje, na neaktivnost, izuzev, možda, nekoliko beznačajnih tačaka, u koje se, pri sadašnjim okolnostima, može ubrojiti i Kanton.

Nesumnjivo je jedno: samrtni čas stare Kine približava se brzim koracima. Gradanski rat je već odvojio jug i sever Carstva, a vođa ustanika, sedeći u svojoj kući u Nankingu, izgleda, oseća se isto tako sigurnim od carskih trupa (ako ne i od intriga svojih sopstvenih pristalica) kao što se sam »nebeski« car u Pekingu nalazi u sigurnosti od ustanika u svom dvoru. Dosada je Kanton vodio neku vrstu samostalnog rata s Englezima i uopšte sa strancima; ali, dok se britanska i francuska flota i trupe prikupljaju u Hongkongu, sibirski pogranični kozaci polako ali uporno pomeraju svoja naselja od Daurskih Planina k obalama Amura, a ruska mornaričko-desantna pešadija utvrđenjima okružava odlične luke Mandžurije. Sam fanatizam južnih Kineza u njihovoj borbi protiv stranaca dovoljno rečito govori o saznanju ogromne opasnosti koja preti staroj Kini; neće proći mnogo godina, a bićemo svedoci predsmrtne borbe najstarijeg carstva u svetu i zajedno s tim rađanja nove ere za čitavu Aziju.

Naslov originala:

Persia — China

Prvi put objavljeno u listu
New-York Daily Tribuner,
br. 5032 od 5. juna 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Zanimljiva otkrića

London, 26. maja 1857.

O'Donnellov govor u španskom senatu 18. maja sadrži najneobičnija otkrića o tajnoj istoriji savremene Španije. Pošto su njegova izdaja Espartera i njegov coup d'état raščistili put Narváezu¹, polakosi^[209] sa svoje strane pokušavaju sada da se reše ovog poslednjeg. U tu svrhu je general Calonge, i sam pobunjenik^[46] protiv Christine 1843. godine i generalkapetan^[64] Pamplone u vreme izbijanja revolucije 1854. godine, bio naveden da 18. maja, u toku debate u senatu povodom kraljičine prestone besede, predloži niz ispravki uz paragraf koji preporučuje opštu amnestiju. U žestokom napadu protiv vojnih pobuna uopšte, a protiv vojne pobune od 1854. godine posebno, on je zahtevao da »se ne dopusti da politika smirivanja obezbeđujući apsolutnu nekažnjenost ide dotle da ohrabruje *nepopravljive buntovnike*«. Taj potez, koji su unapred smislili prijatelji Sartoriusa, bio je uperen kako protiv O'Donnella tako i protiv vojvode od Valensije (Narváeza). Polakosi su u stvari saznali da će O'Donnell iskoristiti prvu priliku da prokaže Narváeza kao svog tajnog saučesnika u pobuni gardijskog garnizona^[66]. Upravo takvu mogućnost je O'Donnellu pružio general Calonge. Da bi sprečio opasnost od eksplozije, Narváez se odvažio na očajnički manevar. On, čovek poretka, pravdao je revoluciju od 1854. godine, koju je, rekao je on, »nadahnulo najuzvišenije rodoljublje, a koju su izazvali ispadi prethodnih vlada«. Tako je upravo u trenutku kad je g. De Nocedal, ministar unutrašnjih poslova, predlagao kortesu drakonski zakon o štampi, Narváez, šef vlade, istupio u senatu kao advocatus diaboli², kao branitelj revolucije i vojne pobune. Ali uzalud. U toku sledeće sednice senata, 18. maja, morao je Narváez, koga su polakosi prinudili da opovrgne svoju osudu ranijih vlada,

¹ Vidi u ovom tomu, str. 32 - 40. — ² đavolov advokat

istovremeno da se uvija pod O'Donnellovim nesmotrenim otkrićima, čiju je istinitost sam priznao žaleći se da je »O'Donnell otkrio privatne i poverljive razgovore«, i pitajući »kakva se vera može sada polagati u prijateljstvo«. U očima dvora Narváez je sada izobličen pobunjenik i uskoro će morati da uzmakne pred Bravom Murillom i Sartoriusom, nesumnjivim pretečama nove revolucije.

Evo doslovnog prevoda O'Donnellovog govora:

O'Donnell: Ne mogu duže da ćutim u ovoj značajnoj političkoj diskusiji, posle tako važnih događaja koji su se zbili od poslednje sednice senata. Uloga koju sam igrao u tim događajima obavezuje me da govorim. Vod ustanka u gardijskom garnizonu; autor Manzanareškog programa; ministar vojni u kabinetu vojvode od Vitorije; dve godine kasnije pozvan od strane krune, u svečanim okolnostima, da spasem krunu i društvo u opasnosti; dovoljno srećan da postignem taj rezultat bez potrebe da posle bitke prolijem makar i kap krvi ili izreknem ijednu presudu na progonoštvo — moram se osećati obaveznim da uzmem učešća u tekućoj diskusiji. Pa i zločin bi bio ćutati posle optužbi generala Calongea protiv mene i zaslužnih generala, koji su tokom dve godine održavali vezu sa mnom i u danima krize pomagali da se spasu društvo i kruna. General Calonge je prikazao ustanak kao običnu bunu u gardijskom garnizonu. Zbog čega? Zar je on tako brzo zaboravio sve događaje koji su ustanku prethodili i koji bi, da su išli svojim tokom, gurnuli zemlju u revoluciju koja se ne bi mogla ugušiti? Zahvaljujem predsedniku ministarskog saveta za odlučnost s kojom je odbacio optužbe generala Calongea. Doduše, postupajući tako, on je ispoljio odlučnost čoveka koji brani sopstvenu stvar. (Opšti žagor.) »Pošto sam prinuđen da uđem u pojedinsti neophodne za potvrdu ove činjenice i želeći iznad svega da isključim iz debate sve što bi moglo imati lični karakter, bio bih zahvalan predsedniku vlade ako bi blagoizvoleo odgovoriti na sledeća pitanja: Da li je tačno da je vojvoda od Valensije od 1852. godine stajao u tesnoj vezi sa generalima iz Vikalvara? Da li je tačno da je on bio obavešten o svim njihovim poduhvatima otkako je zaključeno zasedanje senata posle glasanja sto petorice? Da li je tačno da je nameravao da im se pridruži pri ostvarenju njihovih planova? Da li je tačno da je on, premda sprečen da tako postupi iz pobuda koje uvažavam, ipak docnije poslao jednog od svojih adutanata da nam čestita pobedu?

Narváez: Posle reči koje mi je uputio grof od Lucene dužan sam da izjavim da bez obzira na naše ranije odnose uopšte nisam uzimao učešća u svemu onome što je on s mišljao a zatim sproveo u delo, u formi u kojoj je on to s mišljao i sprovodio u delo.

O'Donnell: Predsednik vlade je odgovorio na način koji smatra najpogodnijim. Voleo bih da ne moram davati dalja objašnjenja, ali kako sam na to prinuđen, ja ću ih dati. Svi znaju da je 1852. godine u politici vladao najveći mir. Na nesreću po vladu i zemlju, tada su prvi put počele šapatom da se izgovaraju reči »ustavna reforma'. Gospoda senatori će se sećati zabrinutosti izazvane strahom od državnog udara. Oni svakako nisu zaboravili mnogobrojna udruženja koja su tada ponikla među političarima i u kojima je rešeno da se uputi poslanica kraljici. Na tu poslanicu mnogi su stavili potpise, ali ona nije bila predata. Sazvan je Kortés i posle nekolicke dana »Gaceta' je objavila projekte koji su u ovom istom domu proizveli takvo

dejstvo da je vlada pretrpela ozbiljan poraz prilikom izbora predsednika.¹ Zatim je Kortes raspušten. Najuticajniji ljudi iz stranke umerenih udružili su se tada da bi protestovali protiv te mere; vojvoda od Valensije je imenovan za predsednika udruženja. Iz bojazni da vlada ne ometa ova udruženja obrazovan je odbor, za čijeg je predsednika opet izabran vojvoda od Valensije, a čiji su najaktivniji članovi bili gg. Mon, Pidal i druge važne ličnosti. Pored protesta, komitet je izneo na diskusiju pitanje zakonitosti novih izbora. Dva ili tri dana po odlasku vojvode od Valensije u Bajon, vlada Brava Murilla je podnela ostavku. Grof d'Alcoy je stajao na čelu vlade posle Brava Murilla. Opozicija je ostala ista, i kad se Kortes sastao, senatu je predat manifest koji je sastavio vojvoda od Valensije. Senat ga je odbacio, ali je zatim postalo očigledno da opozicija uzima ogromne razmere. Vladu grofa d'Alcoya smenila je vlada generala Lersundija, a onda je došla na vlast vlada grofa San Luisa. Žalim što sam prinuđen da se upuštam u neke podrobnosti, no nastupio je čas da govorim o sopstvenim političkim odnosima sa onima koji su mi se pridružili u gardijskom garnizonu. Pre povratka vojvode od Valensije u Španiju primio sam, i svi smo mi primili, jednog od njegovih poverenika, s kojim je on pre toga vodio dug razgovor i kome je, izrazivši žaljenje zbog nesrećnog stanja u zemlji i zabrinutost zbog opasnosti koje prete prestolu i ustavu, vojvoda rekao da je ostao samo jedan izlaz — pribegavanje sili. (Žagor.) »Sartoriusova vlada je odobrila vojvodi od Valensije povratak u Španiju. On je išao najpre u Madrid, a zatim se povukao u Aranhues. Tamo smo konferisali s njim. Izrazio nam je svoja rodoljubiva osećanja, kojima sam spreman da se divim iako nisam kadar da podržavam vladu na čijem se čelu on sada nalazi. Izjavio nam je da stvorena situacija čini primenu sile neizbežnom; da iz izvesnih razloga on ne može da se izjasni prvi, ali da će drugi mač isukan iz korica pripadati njemu; dodao je da bi pri sadašnjem stanju stvari ustanak dva konjička puka bio dovoljan da odluči revoluciju. Ova izjava nam je data najkategoričnije. Kortes je počeo sa radom. Potpuno ubeden da bi sva zakonska sredstva bila uzaludna, vojvoda od Valensije, umesto da se javi u senat i preuzme vodstvo opozicije, povukao se u Lohu. Svi znaju šta se zatim dogodilo u Kortesu; svi se sećaju čuvenog glasanja sto petorice. Vlada ipak nije našla za shodno da podnese ostavku. Kortes je raspušten, i tada je zaveden režim nečuvenih progona. Generali koji su glasali protiv vlade, najjeminentniji političari, opozicioni novinari oterani su u izgnanstvo; najavljene su korenite promene u svim pravcima; objavljena je emisija prinudnog zajma; jednom reči, vlada je stavila sebe van zakona. Sada vas ja pitam: da li se usuđujete da tvrdite da je u ovoj zemlji, gde su sve stranke kad su se nalazile u opoziciji uvek kovalе zavere, ikada postojala zakonitija revolucija od one iz 1854. godine? Što se mene tiče, napustio sam skromni stan gde sam se krio šest meseci. Napustio sam ga na konju, u pratnji nekoliko generala i nekoliko pukova u cilju svrgavanja vlade koja tako sramno gazi ustav, na čiju sam se odbranu zakleo kao general i kao senator. Stigli smo u Vikalvaru, gde se, na moju veliku žalost, zametnula bitka. Tamo nije bilo ni pobeđenika ni pobedenih. S obe strane trupe su se borile viteški. Garnizon je morao da se vrati u Madrid, mi smo ostali u Vikalvaru. Sutradan, prema sporazumu sa vojvodom

¹ predsednika drugog doma Kortesa Martinez de la Rose

od Valensije, marširali smo kroz Aranhues u pravcu Andaluzije. U provinciji Haen boravio je general Serrano, koji nam je obećao podršku. Stigli smo u Manzanares, gde nas je on dočekao i rekao da su se razbežali oni koji su mu obećali da će ga slediti i da je došao sam da deli našu sudbinu. Upravo sam tada objavio manifest i, pošto nisam navikao da se odričem sopstvenih postupaka, ispričaču šta se u tom trenutku pripremalo. Preko emisara sam bio obavešten o svim događajima u Madridu. Sve uticajne ličnosti iz stranke umerenih pristupile su pokretu. Dogodilo se samo ono što se mahom događa — da se prilikom planiranja neke mere računa na učešće velikog broja ljudi, a da najrevnosniji iščezavaju kad kucne čas akcije. Kazali su mi da nas narod verovatno neće pomagati pošto je vlada nastojala da ga uveri da je pokret ponikao iz čisto ličnih razmirica i da je lišen ma kakvih određenih političkih načela. Ovo je poslužilo kao osnova za objavljivanje Manzaneskog manifesta, koji je sadržavao dve važne tačke. To su:

Ustavna reforma, kakvu sam docnije u svojstvu predsednika vlade predložio Njenom Veličanstvu; i

Nacionalna milicija, ne kako je bila stvarno organizovana, nego kako sam nameravao da je stvorim kao istinski element poretka.

Napustili smo Manzanares i napisali vojvodi od Valensije pismo, koje smo potpisali ja i još četiri generala, izjavljujući da ćemo ga ako dođe imenovati za našeg vrhovnog komandanta. Vojvoda nam je poslao adutanta sa porukom da se razboleo i da je pod strogim nadzorom. Govorilo se da smo odlučili da bežimo u Portugaliju. To je laž. Naprotiv, bili smo odlučili da se povučemo u Sijera Morenu, da formiramo konjicu u Bariosu, da zadržimo sve vagne natovarene namirnicama i da iskoristimo prvu priliku da se pokažemo pred Madridom, kad su nam iznenada predali vest o padu Sartoriusovog kabineta i kraljičin apel vojvodi od Vitorije. Od tog trenutka moja misija je bila završena. General San Miguel, ministar per interim¹, uputio mi je naređenje da se vratim u Madrid. Poslušao sam ga, čvrsto rešen da ne ulazim u vladu. Kruna je udaljila vojvodu od Vitorije, s kojim sam prekinuo sve odnose od 1840. godine. Isti ljudi koji su me docnije optužili što sam se priključio njegovoj vladi posetili su me još one noći kad sam stigao u Madrid, preklinjući me da prihvatim ministarstvo vojske, jer je to navodno jedini način da se spasi poredak i društvo. Svi oni su pripadali stranki umerenih. Sastao sam se sa vojvodom od Vitorije i zbog odnosa koji su tada vladali među nama osećao bih se veoma nelagodno da mi njegov sopstveni manifest nije pružio dovoljno razloga da se rešim zlonamernih podmetanja. Espartero me je srdačno zagrio i rekao da je došlo vreme da se prekinu sve raspre među Špancima; da je postalo nemoguće vladati samo sa jednom strankom i da je on čvrsto rešio da se obrati svim uticajnim i čestitim ljudima. Proučio sam stanje u Madridu. Barikade su još stajale, garnizon je bio vrlo mali, ali narod, kao i uvek razborit, ulivao mi je veliko poverenje. Moj drugi susret sa Esparterom protekao je prilično hladno: ponudio mi je portfelj spoljnih poslova i kolonija. Dao sam mu na znanje da ću pri ulasku u vladu odbiti svaku drugu dužnost sem dužnosti ministra vojnog. Tada mi je rekao da sam od svih najpogodniji za obavljanje funkcije generalkapetana

¹ privremeno

Kube. Odgovorih da sam već služio u tom svojstvu te ne bih volio da se vraćam u Havanu, nego bih se pre povukao u privatni život; ali ga odmah zamolih da obrazuje vladu i da više ne prepušta naciju opasnostima privremene uprave. Uskoro posle toga general Salanza, prvobitno naimenovani ministar vojni, obratio mi se u ime Espartera s molbom da prihvatim dužnost ministra vojnog, i te iste noći položio sam zakletvu zajedno sa svojim kolegama. Za mene su postojala samo dva puta — ili pustiti revoluciju da ide svojim tokom sve dok njeni ekscesi ne izazovu reakciju, ili zaustaviti njeno kretanje. Prvi put je bio lakši; moja čast i interesi zemlje naterali su me da usvojim drugi. Zbog toga se ne kajem. Naša prva diskusija ticala se ustavotvornog kortesa. Gospodin Collado, koji sedi među nama, zna za sve naše sporove u vezi sa tim pitanjem. Naši napori su bili osujećeni. Dekret o sazivu Kortesa je bio potpisan. Održani su opšti izbori — ne pod pritiskom vlade, kako je izjavio g. Pidal, nego u uslovima neograničene slobode. Većinu poslanika su sačinjavali ljudi koji su iskreno želeli dobro zemlji. Sa čvrstom vladom ustav bi bio zaveden za četiri meseca. Ali Esparterova poslovična slabost karaktera, ne kao vojnika nego kao političara, onemogućila je svaku vladinu akciju. Nisam ostao u vladi s namerom da izdam svoje kolege, kao što vojvoda od Vitorije pogrešno pretpostavlja. Ostao sam privržen svojoj dužnosti iz onih istih pobuda iz kojih sam težio da je steknem. Ostao sam da bih sprečio poplavu revolucije.

Posle veoma nespretnog opravdanja za svoj coup d'état, O'Donnell je završio svoj govor izjavom da ne može podržavati kabinet maršala Narváeza, »pošto je on objavio nameru da u politici sledi liniju koja nije u skladu sa reprezentativnim sistemom vladavine«.

Naslov originala:
Interesting Revelations

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5038 od 12. juna 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Novi zakon o Francuskoj banci]

Novi zakon o Francuskoj banci⁽²¹⁰⁾ i ostavka njenog guvernera grofa d'Argout-a prilično su značajni događaji u finansijskoj istoriji sadašnjeg carstva. Na čelo francuske bankokratije g. d'Argout-a je 1833. godine postavio Louis Philippe; on se odlikovao upornošću sa kojom se 23 godine grčevito držao svog položaja i razboritom oprežnošću sa kojom je izdržao bure od 1848. i 1851. godine. Revolucija 1848. godine bila je usmerena ne samo protiv Louis-Philippe-a nego još više protiv haute finance¹, koja je imala središte u Francuskoj banci. Otuda je izgledalo prirodno da će ova ustanova i nepopularna ličnost na njenom čelu biti prvi objekti revolucionarnog naleta. Potcenjujući neposredne izgledе trenutka, grof d'Argout je smatrao sebe dovoljno jakim da pomoću veštačkog zaoštavanja finansijske krize zaplaši buržoaziju i gurne je na put kontrarevolucije. U tu svrhu on je iznenada obustavio davanje kredita na koje je pariska trgovina navikla da se oslanja; ali ogromna opasnost koju je na taj način svesno izazvao nije poljuljala položaj privremene vlade, već se okrenula protiv same Banke. Umesto sigurno očekivane kontrarevolucije došlo je do nezgodne navale na bančine šaltere. Dok je d'Argout pogrešno procenio snagu naroda, pokazao je neuporedivo veću oštromnost u oceni vladinih mogućnosti. Ne samo što je nagovorio vladu da da prinudni kurs novčanicama Banke i da smerno prihvati, pod najnepovoljnijim uslovima, zajam od onog istog koncerna koji je upravo sačuvala od konačne propasti, već je ulučio priliku da uveća izvore bančinog dohotka pribavljajući Banci povlasticu da emituje novčanice niže nominalne vrednosti i da proširi njen monopol uništavajući provincijske emisione banke. Najniže novčanice koje je emitovala Francuska banka pre 1847. godine bile su od 500 franaka; godine 1848. ona je stekla ovlašćenje da emituje novčanice od 200 i 100 franaka. Mesto koje su držale provincijske banke — lišene povlastice emitovanja novčanica koju su dotle uživale — zauzele su nove filijale Francuske banke. Usled ovih promena njen ukupan obrt, koji je krajem 1847. godine iznosio samo 48 000 000 dolara, dostigao je koncem 1848. godine 122 445 000 dolara; njene bruto transakcije, koje 1847. godine nisu dosezale ni do 375 000 000 dolara, porasle su već 1855. godine na 940 600 000 dolara,

¹ finansijske aristokratije

od čega je 549 000 000 dolara otpadalo na poslove filijala; a njene akcije, koje su se pre revolucije obično kotirale oko 2000 franaka, sada se prodaju po 4500 franaka. Do 1848. godine Francuska banka je bila pre pariska nego francuska. Nove povlastice koje joj je podarila revolucionarna vlada pretvorile su je u privatni koncern nacionalnih razmera. Tako je zahvaljujući veštom rukovođenju d'Argout-a monopol finansijske aristokratije, koji je februarska revolucija nameravala da skrši, proširen, ojačan, reorganizovan upravo posredstvom same te revolucije.

Druga velika katastrofa s kojom je d'Argout morao da se suoči jeste coup d'état, čiji je uspeh uglavnom zavisio od nasilnog otvaranja bančinih trezora, poverenih njegovom starateljstvu. Savitljivi guverner je ne samo progledao kroz prste Bonapartinoj provali, nego je mnogo doprineo da se ublaži strahovanje trgovačkog sveta time što je zadržao svoj položaj u trenutku kad je masovni odlazak iz administracije svih uglednih ili tobože uglednih ljudi ozbiljno pretio kompromitovanjem uzurpatora. U naknadu za ove dragocene usluge Bonaparta je pristao da se ne koristi klauzulom predviđenom prilikom poslednjeg obnavljanja bančine povelje 1840. godine, na osnovu koje se njen statut može revidirati 1855. godine. Slično svom prijatelju, pokojnom maršalu Soultu, d'Argout je ispoljavao vernost samo svom položaju i plati. Njegova ostavka na položaj guvernera Francuske banke u ovom trenutku može se objasniti jedino onim istim razlogom koji, prema narodnom verovanju, nagoni pacove da napuštaju brod koji tone.

Istorija novog zakona o Francuskoj banci predstavlja sama po sebi jedan od onih mračnih poslova koji karakterišu epohu sadašnjeg carstva. Za vreme finansijske krize koja je izbila u Evropi krajem 1856. godine izmena postojećeg zakona o Francuskoj banci prvi put je iznesena na diskusiju pod na izgled prihvatljivim izgovorom da se ogromne bančine transakcije baziraju na suviše malom kapitalu. Više od šest meseci održavana su u prisustvu Napoleona III tajna konferisanja između predstavnika Banke s jedne strane i krupnih pariskih finansijera, ministara i Državnog saveta s druge strane. Ipak je sadašnji zakonski projekt iznesen pred Corps législatif^[40] tek uoči njegovog konačnog raspuštanja. U preliminarnim diskusijama u bureaux-ima^[211] on je bio izložen žestokim napadima; komisija naimenovana radi podnošenja izveštaja o njemu doslovno ga je pocepala na paramparčad, a čule su se čak i pretnje o potpunom odbacivanju projekta. Ali Bonaparta je poznavao svoje kreature. On im je dao na znanje da je vladina odluka čvrsta i da se moraju odlučiti da donesu zakon ili će izgubiti sinekure na predstojećim izborima. Da bi im se pomoglo da se rastanu od poslednjih ostataka stida, poslednji dan zasedanja je odabran za pretres zakona. Razume se, on je tada usvojen sa nekim neznatnim izmenama. Kakav je morao biti karakter zakona koji je zahtevao toliko smicalica da bi prošao kroz takvo telo kao što je ovaj Corps législatif?

U stvari, u vreme samog Louis-Philippe-a, kad su Francuska banka i Rothschildi očigledno imali pravo da stave veto na sve zakonske projekte koji im nisu bili po volji, nijedan ministar se ne bi usudio da predloži tako potpunu kapitulaciju države pred njima. Ova vlada se odriče svog ovlašćenja, koje joj još uvek garantuje povelja od 1846. godine, da unosi izmene u novi zakon o Francuskoj banci pre isteka njegovog važenja. Bančine privilegije koje su na snazi još deset godina, blagonaklono se produžuju na dalji rok od trideset godina. Banci se dozvoljava da snizi vrednost svojih novčanica na 50 franaka, a značaj ove mere će se potpuno shvatiti ako se uzme u obzir da je uvođenje novčanica od 200 i 100 franaka 1848. godine omogućilo Banci da oko 30 000 000 dolara zlata i srebra zameni sopstvenim papirnim novcem. Od ogromnih dobiti koje će sigurno dopasti Banci u vezi sa ovom promenom država neće dobiti nikakav udeo; naprotiv, ona će morati da plati Banci za poverenje ukazano joj u ime Francuske. Privilegija osnivanja filijala u departmanima gde one još ne postoje daje se Francuskoj banci ne kao koncesija vlade Banci, već, naprotiv, kao koncesija Banke vladi. Dozvola da se od klijenata Banke uzima više od 6% zakonskog interesa nije opterećena nikakvom drugom obavezom sem obaveze priključenja tako stečenog profita kapitalu Banke, a ne njenim godišnjim dividendama. Sniženje interesa na njenom tekućem računu kod državne blagajne sa 4 na 3% više je nego obeštećeno ukiđanjem odredbe zakona od 1840. godine koja obavezuje Banku da uopšte ne uzima nikakav interes kad je tekući račun ispod 80 000 000 franaka, dok je prosek ovog računa obično 82 000 000 franaka. Poslednja ali ne manje važna povlastica Banke jeste to što je 9250 novoemitovanih akcija sa nominalnom vrednošću od 1000 franaka isključivo namenjeno vlasnicima već postojećih 91 250 akcija; i što će ove nove akcije, dok se bančine akcije sada kotiraju na berzi po ceni od 4500 franaka, biti isporučene starim akcionarima po ceni od 1100 franaka. Ovaj zakon, u celini formulisan u korist bankokratije na račun države, pruža najubedljiviji dokaz o novčanom škripcu u kome se bonapartistička vlada već nalazi. Kao ekvivalent za sve svoje ustupke vlada dobija svotu od 20 000 000 dolara, koju je Banka obavezna da uloži u troprocentne državne rente, koje se emituju u tu svrhu i čija je minimalna cena potvrđena na 75 franaka. Izgleda da čitava ova transakcija veoma mnogo potvrđuje mišljenje rasprostranjeno na evropskom kontinentu da je Bonaparta već uzео iz bančinih trezora pozamašnu svotu i sada mu je stalo da svoje prevarantske transakcije zaogrne više ili manje pristojnim ruhom.

Napisano 2. juna 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
New-York Daily Tribunes,
br. 5045 od 20. juna 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Persijski ugovor

London, 12. juna 1857.

Pre izvesnog vremena kad je lordu Palmerstonu u njegovom sopstvenom Donjem domu postavljeno pitanje o persijskom ratu, on je podrugljivo odgovorio: »Čim bude ratifikovan *mirovni ugovor*, ovaj dom će moći da izrazi svoje mišljenje o *ratu*.« Mirovni ugovor, potpisan u Parizu 4. marta 1857. godine a ratifikovan u Bagdadu 2. maja 1857. godine, sada je iznesen pred Donji dom. On se sastoji od petnaest članova, od kojih je osam opterećeno balastom uobičajenim za mirovne ugovore. Član V predviđa da se persijske trupe moraju povući sa teritorije i iz grada Herata, kao i iz svih delova Avganistana u roku od tri meseca od dana razmene ratifikacionih povelja. Po članu XIV britanska vlada se sa svoje strane obavezuje da će čim gornja odredba bude ispunjena »bez odlaganja evakuisati britanske trupe iz svih luka, mesta i ostrva koji pripadaju Persiji.«^[212]

Međutim, treba se podsetiti da je evakuaciju persijskih trupa iz Herata svojom inicijativom predložio Feruk-kan, persijski ambasador, za vreme dugotrajnih pregovora sa lordom Stratfordom de Redcliffe-om u Carigradu, još pre nego što je došlo do zauzimanja Bušira. Na taj način, jedina nova korist koja pripada Engleskoj iz ove odredbe ograničena je na privilegiju da za vreme najnezdavijeg godišnjeg doba drži svoje trupe prikovane u najkužnijem mestu persijske carevine. Užasna pustošenja koja sunce, močvare i more pričinjavaju za letnjih meseci čak i domorodačkom stanovništvu Bušira i Mohamere, opisali su stari i savremeni letopisci; no treba li se pozivati na njih kad je svega pre nekoliko nedelja jedan veoma merodavan poznavalac a uz to i Palmerstonov pristalica, ser Henry Rawlinson, otvoreno izjavio da će anglo-indijske trupe neizbežno podleći strahotama te klime? Londonski »The Times«, čim je dobio vesti o pobedi kod Mohamere, odmah je skrenuo pažnju da je, bez obzira na mirovni ugovor, neophodno izvršiti pomeranje do Širaza da bi se spasle trupe. Samoubistva

britanskog admirala i generala, koji su stajali na čelu ekspedicije, pripisuju se njihovoj dubokoj zabrinutosti za moguću sudbinu trupa s kojima oni, prema vladinom uputstvu, nisu smeli da krenu dalje od Mohamere. Tako se sa sigurnošću može očekivati ponavljanje kriminalne katastrofe u manjim razmerama, katastrofe koja ovog puta nije izazvana ratnim potrebama ni vladinim grubim greškama, nego ugovorom napisanim mačem pobednika. U navedenim odredbama ugovora susreće se rečenica koja, ako to bude odgovaralo Palmerstonu, može postati »mala jabuka razdora«.

Član XIV predviđa »evakuaciju britanskih trupa iz svih luka, mesta i ostrva koji pripadaju Persiji«. No, da li grad Mohamera *pripada* Persiji ili ne, to je još uvek sporno pitanje. Turci se nikad nisu odrekli svojih pretenzija na to mesto, koje se nalazi u delti Eufrata i koje je za njih jedina uvek pristupačna pomorska luka na toj reci, pošto luka Basora u određenim godišnjim dobima postaje suviše plitka za brodove velike tonaže. Prema tome, ako Palmerstonu padne na um, on može zadržati Mohameru pod izgovorom da ona ne »pripada« Persiji i da treba čekati konačno rešenje tog pograničnog pitanja između Turske i Persije.

Član VI kaže da je Persija saglasna

»da se odrekne svih pretenzija na teritoriju i grad Herat i na oblasti Avganistana«; »da se uzdrži od svakog mešanja u unutrašnje poslove Avganistana«; »da prizna nezavisnost Herata i celog Avganistana i da zauvek odustane od pokušaja povrede nezavisnosti tih država«, da u slučaju razmimoilaženja sa Heratom i Avganistanom zatraži »prijateljske usluge britanske vlade u cilju otklanjanja tih razmimoilaženja a da pribegne oružju tek onda ako te prijateljske usluge ne dovedu do željenih rezultata«.

Sa svoje strane britanska vlada se obavezuje da će

»u svako doba uticati na države Avganistana kako bi se unapred otklonili svi povodi za neku uvredu koju one mogu izazvati« i »da će učiniti sve da se izglade sporovi na način pravedan i častan za Persiju«.

Ako se ova odredba liši službenog stila, ona neće značiti ništa drugo već priznanje nezavisnosti Herata od strane Persije, to jest ustupak koji je Feruk-kan, prema svojoj izjavi, bio spreman da učini još za vreme pregovora u Carigradu. Doduše, po ovom članu, britanska vlada je označena kao zvanični posrednik između Persije i Avganistana, ali je tu ulogu ona stalno igrala još od početka ovog stoleća. Da li je ona kadra da je i dalje igra, predstavlja pitanje ne prava nego moći. Uostalom, ako bi šah pružio utočište na teheranskom dvoru nekom Hugu Grotiusu, ovaj bi mu ukazao da je prema *ius gentium*¹ svaka odredba na osnovu koje jedna nezavisna država daje nekoj stranoj vladi pravo da se meša u njene međunarodne odnose nevažeca i

¹ međunarodnom pravu

da odredba ugovorena sa Engleskom utoliko pre nema važnosti što tretira Avganistan, čisto poetski termin za razna plemena i države, kao stvarnu državu. U diplomatskom smislu zemlja Avganistan postoji isto toliko koliko postoji zemlja Panslavija.

Član VII, koji predviđa da će u slučaju ma kakve povrede persijske granice od strane avganistanskih država

«persijska vlada imati pravo da preduzima vojne akcije radi suzbijanja i kažnjavanja napadača», ali «mora povući trupe na sopstvenu teritoriju čim njen zadatak bude izvršen»,

— taj član je samo doslovno ponavljanje one odredbe ugovora od 1852. godine koja je dala neposredan povod za buširsku ekspediciju.

Na osnovu člana IX Persija pristaje na zavođenje i priznavanje dužnosti britanskih generalnih konzula, konzula, vicekonzula i konzularnih službenika, pri čemu ta lica uživaju privilegije najpovlašćenije nacije; međutim, na osnovu člana XII, britanska vlada se odriče

«prava da ubuduće štiti ma kog persijskog podanika koji stvarno nije u službi britanske misije ili britanskih generalnih konzula, konzula, vicekonzula i konzularnih službenika».

Pošto je Feruk-kan još pre početka rata dao pristanak na osnivanje britanskih konzulata u Persiji, sadašnji ugovor tome samo dodaje odricanje Engleske od prava da štiti persijske podanike, prava koje je poslužilo kao jedan od tobožnjih uzroka rata^[83]. Austrija, Francuska i druge države postigle su osnivanje konzulata u Persiji ne pribegavajući nikakvim piratskim ekspedicijama.

Najzad, ugovor predviđa povratak g. Murraya na teheranski dvor i nalaže da se tom džentlmenu uputi izvinjenje zato što je u jednom šahovom pismu Sadiru Azimu¹ okarakterisan kao »glupak, neznalica i lud čovek«, kao »tikvan« i kao sastavljač »grubog, besmislenog i morskog dokumenta«. U svoje vreme Feruk-kan je sam nudio izvinjenje g. Murrayu, ali tada je britanska vlada odbila ovaj predlog, nastojeći na ostavci Sadira Azima i na svečanom ulasku g. Murraya u Teheran »uz zvuke trube, flaute, harfe, trombona, cimbala, timpana i ostalih muzičkih instrumenata«. Usled toga što je kao generalni konzul u Egiptu primao lične poklone od g. Barrot-a, što je prilikom svog prvog dolaska u Bušir poslao na pijacu radi javne prodaje duvan koji mu je tada poklonjen u ime šaha, što je izigravao viteza-lutalicu neke persijske gospe sumnjive kreposti — g. Murray nije mogao ulivati istočnjacima vrlo visoko mišljenje o britanskoj čestitosti ili dostojanstvu. Prema tome, njegovo prinudno ponovno prihvatanje na persijskom dvoru mora se smatrati prilično dvosmislenim uspehom. Sem predloga Feruk-kanu pre izbivanja rata ugovor u celini ne sadrži nijednu odredbu vrednu hartije na kojoj je napisan, a još manje utrošenog novca

¹ persijskom premijeru

ili prolivene krvi. Čista dobit od persijske ekspedicije može se svesti na mržnju koju je Velika Britanija navukla na sebe širom cele centralne Azije; na nezadovoljstvo Indije pojačano slanjem indijskih trupa i novim nametima na indijske finansije; na gotovo neizbežno ponavljanje nove krimske katastrofe; na priznanje Bonapartinog zvaničnog posredovanja između Engleske i azijskih država i, najzad, na rusko sticanje dve zone od velikog značaja — jedne na Kaspijskom jezeru i druge na severnoj obalskoj granici Persije.

Naslov originala:
The Persian Treaty

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribunes»,
br. 5048 od 24. juna 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Ustanak u indijskoj armiji^[198]

Rimsko *divide et impera*¹ bilo je osnovno pravilo pomoću koga je Velika Britanija uspevala da oko sto pedeset godina zadrži indijsku carevinu u svom posedu. Neprijateljstvo između raznih rasa, plemena, kasta, religija i država, koje zajedno obrazuju geografsku celinu što se zove Indija — to neprijateljstvo je uvek ostajalo životno načelo britanske vladavine. Međutim, u poslednje vreme uslovi te vladavine su se izmenili. Osvajanjem Sinda i Pendžaba^[213] anglo-indijska imperija je ne samo dostigla svoje prirodne granice nego je zbrisala i poslednje tragove nezavisnosti indijskih država. Sva ratoborna domorodačka plemena su bila pokorena, svi ozbiljni unutrašnji sukobi su bili okončani, a nedavno prisajedinjenje Auda^[214] je dovoljno jasno pokazalo da ostaci takozvanih nezavisnih indijskih kneževina postoje samo onoliko koliko ih još trpe. Otuda velika promena u položaju Istočnoindijske kompanije. Ona više nije napadala jedan deo Indije pomoću drugog, nego se obrela na čelu zemlje, a cela Indija je ležala kraj njenih nogu. Ne baveći se više osvajanjima, ona je postala *jedini* osvajač. Trupe, koje su joj stajale na raspolaganju nisu više morale da proširuju njene posede nego samo da ih sačuvaju. One su se iz vojnika pretvorile u policajce; 200 000 000 mesnih stanovnika zauzdavala je domorodačka armija od 200 000 ljudi sa engleskim oficirima, a tu domorodačku armiju je, sa svoje strane, držala na uzdi engleska armija od svega 40 000 ljudi. Na prvi pogled je jasno da pokornost indijskog naroda počiva na vernosti domorodačke armije čijim su stvaranjem britanske vlasti u isto vreme organizovale prvi opšti centar otpora, kakav indijski narod nije imao nikad do tada. Koliko je moguće pouzdati se u tu domorodačku armiju jasno su pokazale njene nedavne pobune, koje su izbile odmah pošto je rat sa Persijom gotovo lišio prezidentstvo^[215] u Bengalu svih njegovih evropskih vojnika. I ranije je bivalo pobuna u indijskoj armiji, ali se sadašnji ustanak^[216] odli-

¹ zavadi pa vladaj

kuje karakterističnim i kobnim crtama. To je prvi slučaj što su sepojski pukovi pobili svoje evropske oficire; što su se muslimani i Indusi, odustajući od uzajamnih antipatija, ujedinili protiv zajedničkih gospodara; što su se »nemiri započeti među Indusima u stvari završili dovodenjem na presto u Delhiju muhamedanskog cara«; što se ustanak nije ograničavao na nekoliko mesta; i, najzad, što se ustanak u anglo-indijskoj armiji poklopio sa opštim nezadovoljstvom koje su veliki azijski narodi ispoljili protiv engleske vladavine, pošto je ustanak bengalske armije bez sumnje tesno povezan sa persijskim i kineskim ratom.

Kako se tvrdi, uzrok nezadovoljstvu u bengalskoj armiji, koje se počelo širiti pre četiri meseca, bio je strah domorodaca da se vlada ne umeša u njihovu religiju. Kao signal za lokalne neredе poslужilo je izdavanje patrona čiji su fišeci, kako kažu, bili uvošteni govedim lojem i svinjskim salom a čije su obavezno odgrizanje^[217] domoroci smatrali kršenjem svojih religioznih propisa. Dvadeset drugog januara izbio je požar u kasarni nedaleko od Kalkute. Dvadeset petog februara buknuo je ustanak u 19. domorodačkom puku u Berhampur, gde su vojnici odbijali patrone koje su im deljene. Trideset prvog marta taj puk je rasformiran. Krajem marta vojnici 34. sepojskog puka, stacioniranog u Barakpuru, dopustili su jednom od svojih drugova da sa napunjenom puškom istupi pred stroj na vežbalištu, i kad ih je pozvao na ustanak nisu ga sprečili da napadne adutanta i starijeg vodnika svog puka i da ih rani. Za vreme gušanja koje je zatim usledilo stotine sepcja su se držali kao pasivni posmatrači, dok su ostali učestvovali u borbi i napadali oficire kundacima. Docnije je i taj puk rasformiran. April je bio obeležen paljevinama u nekoliko vojnih garnizona bengalske armije, naime u Alahabadu, Agri i Ambali, ustankom 3. puka lake konjice u Miratu i sličnim izlivima nezadovoljstva u madraskoj i bombajskoj armiji. Početkom maja pripremala se pobuna u Laknauu, prestonici Auda, koja je ipak osujećena brzim akcijama ser H. Lawrence-a. Devetog maja pobunjeni vojnici 3. miratskog puka lake konjice upućeni su u tamnicu na izdržavanje različitih vremenskih kazni zatočenja na koje su bili osuđeni. Sutradan uveče vojnici 3. konjičkog puka zajedno sa dva domorodačka puka, 11. i 20, okupili su se na vežbalištu, ubili oficire koji su pokušali da ih umire, zapalili kasarne i pobili sve Engleze koji su im došli pod ruku. Mada se engleski deo brigade sastojao iz pešadijskog i konjičkog puka i znatnih odreda konjičke i pešadijske artiljerije, Englezi ipak nisu mogli da nastupe pre mraka. Pričinivši pobunjenicima samo beznačajnu štetu, oni su im pružili mogućnost da se sakriju izvan gradskih međa i da se upute u Delhi, koji se nalazi na oko 40 milja od Mirata. U Delhiju se ustanicima priključio domorodački garnizon, koji se sastojao iz 38, 54. i 74. pešadijskog puka i jedne čete domorodačke artiljerije. Pobunjenici su napali engleske oficire, pobili sve Engleze koji su im pali šaka i proglasili za cara Indije naslednika pokojnog delhijskog Mogula.^[218] Od

trupa poslatih u pomoć Miratu, gde je ponovo uspostavljen red, vojnici šest domorodačkih četa inženjeraca i minera, koji su tamo stigli 15. maja, ubili su svog komandanta majora Frazera i smesta napustili grad, gonjeni konjičkom artiljerijom i nekoliko eskadronima 6. gardijskog dragonskog puka. Pedeset ili šezdeset pobunjenika je ubijeno, ali je ostalima pošlo za rukom da stignu do Delhija. U Firospuru, u Pendžabu, pobunili su se 57. i 45. domorodački pukovi, ali je pobuna ugušena. U privatnim pismima iz Lahora se javlja da se sve domorodačke trupe nalaze u stanju otvorene pobune. Devetnaestog maja sepoji, stacionirani u Kalkuti, preduzeli su neuspeo pokušaj da zauzmu tvrđavu Fort Saint-William⁽²¹⁹⁾. Tri puka koja su stigla iz Bušira u Bombaj odmah su upućena u Kalkutu.

Pri razmatranju ovih događaja zapanjuje držanje engleskog komandanta u Miratu: njegova zakasnela pojava na bojnopolju ipak je manje neshvatljiva od mlitavosti sa kojom je gonio pobunjenike. Kako Delhi leži na desnoj obali Džamne a Mirat na levoj i kako su obale spojene samo jednim mostom kod Delhija, nije bilo ništa lakše nego preseći beguncima put za odstupanje.

U međuvremenu je u svim oblastima zahvaćenim nezadovoljstvom proglašeno ratno stanje; trupe, koje se uglavnom sastoje od domorodaca, koncentrišu se protiv Delhija sa severa, istoka i juga; susedni kneževi, kako se priča, izjasnili su se za Engleze; na Cejlon su poslana naređenja da se zadrže odredi lorda Elgina i generala Ashburnhama, koji su se nalazili na putu za Kinu; i najzad, trebalo je da se kroz dve nedelje 14 000 britanskih vojnika uputi iz Engleske u Indiju. Ma kako ozbiljne prepreke za prebacivanje engleskih trupa predstavljali klima Indije u ovo godišnje doba i potpuno odsustvo transportnih sredstava, ipak će se pobunjenici u Delhiju, vrlo verovatno, predati ne pružajući naročito dugotrajan otpor. Ali čak i tada će ovo biti samo prolog za najstrašniju tragediju, koja će se neminovno odigrati.

Napisano 30. juna 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
New-York Daily Tribunes,
br. 5065 od 15. jula 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Stanje u Evropi –
Finansijski položaj Francuske⁽¹⁹⁸⁾]

Uspavljajuća dosada koja je od završetka Istočnog rata karakterisala fizionomiju Evrope brzo ustupa mesto živahnom i čak grozničavom raspoloženju. Tu je Velika Britanija sa svojim reformatorskim pokretom koji se nazire u budućnosti i svojim teškoćama u Indiji. Doduše, londonski »The Times« kaže svetu da sem onih koji imaju prijatelje u Indiji,

»britanska javnost u celini očekuje naredne vesti iz Indije sa onoliko interesovanja sa koliko bismo očekivali prispeće zakasnelog australskog broda ili ishod ustanka u Madridu«.

Međutim, tog istog dana taj isti »The Times« u svom finansijskom članku pušta da mu padne maska gorde ravnodušnosti i odaje stvarna osećanja Johna Bulla na sledeći način:

»Dugotrajna depresija koja sada preovlađuje na berzi uprkos neprekidnom povećanju metalnih zaliha u Banci i uprkos izgledima na obilnu žetvu gotovo je besprimerna. Zabrinutost u vezi s Indijom nadjačava sva druga pitanja od značaja, i ako bi sutra stigle ma kakve ozbiljne vesti, one bi, najverovatnije, izazvale paniku.«

Bilo bi beskorisno rasuđivati sada o toku događaja u Indiji, kad se možemo nadati da će svaka pošta doneti verodostojne vesti. No očigledno je da bi se u slučaju revolucionarne eksplozije na evropskom kontinentu Engleska, lišena vojnika i brodova usled rata u Kini i pobuna u Indiji, pokazala nesposobnom da ponovo zauzme ono superiorno držanje koje je zauzimala 1848. i 1849. godine. S druge strane, ona sebi ne može dozvoliti da ostane po strani, pošto su je Istočni rat i savez s Napoleonom u poslednje vreme prikovali za kontinentalnu politiku, dok u isto vreme potpuno raspadanje njenih tradicionalnih političkih stranaka i sve veći antagonizam između njenih klasa koje proizvode bogatstvo izlažu više nego ikad njenu društvenu strukturu grčevitim potresima. Godine 1848. i 1849, kad je njena moć kao mora

gušila evropsku revoluciju, Engleska se nje najpre unekoliko plašila, zatim je njenim prizorom rasterivala svoju urođenu dosadu, onda ju je donekle izdala, posle toga je pomalo koketirala s njom i najzad je ozbiljno prionula da na njoj zaradi. Čak se može reći da se industrijski prosperitet Engleske, prilično žestoko uzdrman trgovinskom krizom 1846-1847. godine, u izvesnoj meri obnovio zahvaljujući revoluciji od 1848. godine. Ipak, revolucija na Kontinentu neće biti za Englesku ni prizor za rasonodu niti nevolja sa kojom se špekuliše, nego teško iskušenje kroz koje se mora proći.

Prelazeći Lamanš, nalazimo površinu društva koja se već talasa i giba pod uticajem podzemne vatre. Pariski izbori su čak u manjoj meri predskazanje nego što su stvarni početak nove revolucije. Sasvim je u skladu sa istorijskom prošlošću Francuske što Cavaignac posuđuje zastavu i ime opoziciji protiv Bonaparte, isto onako kao što je Odilon Barrot u svoje vreme stajao na čelu snaga protiv Louis-Philippe-a. U očima naroda Cavaignac, kao ranije Odilon Barrot, samo je izgovor, dok za buržoaziju obojica oličavaju ozbiljne pojmove. Ime pod kojim revolucija počinje nikad nije na njenom stegu na dan pobeđe. Da bi u savremenom društvu revolucionarni pokreti imali ma kakve izgleda na uspeh, moraju u početku uzajmiti zastavu od onih elemenata naroda koji, mada u opoziciji protiv postojeće vlade, ipak u potpunosti prihvataju postojeći društveni poredak. Jednom reči, revolucije moraju dobijati ulaznicu za stupanje na zvaničnu scenu od samih vladajućih klasa.

Pariski izbori, kao i pariska hapšenja i pariski progoni, mogu se sagledati u pravoj svetlosti samo ako se uzme u obzir stanje pariske berze, čija su uzbuđenja prethodila izbornoj agitaciji, kao što su je i nadživela. Čak i u toku poslednja tri meseca 1856. godine, kad je cela Evropa grcala u finansijskoj krizi, pariska berza nije doživela tako zapanjujuće i neprekidno obezvređivanje svih hartija od vrednosti kakvo je vladalo celog prošlog juna i početkom jula. Sem toga, ovog puta se proces padanja i skakanja nije odvijao na mahove, već je, na-protiv, sve padalo sasvim metodično, sledeći uobičajene zakone padanja tek u poslednjim naglim survavanjima. Akcije Crédit mobilier, koje su početkom juna kotirale oko 1300 franaka, 26. juna su pale na 1162 franka, 3. jula na 1095 franaka, 4. jula na 975 franaka i 7. jula na 890 franaka. Akcije Francuske banke, koje su početkom juna stajale na preko 4000 franaka, pale su 26. juna, bez obzira na nove monopole i privilegije darovane Banci, na 3065 franaka, 3. jula na 2890 franaka a 9. jula nisu vredele više od 2900 franaka. Ovo dugotrajno sniženje kurseva zahvatilo je u odgovarajućoj razmeri troprocentne rente, akcije glavnih železnica, kao što su Severna, Lionska, Mediteranska, linije Velike fuzije i akcije svih drugih akcionarskih kompanija.

Novi zakon o Francuskoj banci, otkrivajući očajno stanje bonapartističke blagajne, istovremeno je poljuljao poverenje javnosti u rukovodstvo banke. Poslednji izveštaj Crédit mobilier, obelodanivši organsku

šupljinu te ustanove kao i ogroman obim interesa skupčanih sa njom, u isti mah je obavestio javnost da se između njegovih direktora i cara vodi borba i da se sprema neki finansijski Coup d'état.¹ U stvari, da bi ispunio svoje najprešnije obaveze, Crédit mobilier se našao prinuđen da baci na tržište hartije od vrednosti iz svog portfelja u iznosu od oko dvadeset miliona franaka. U isto vreme železničke i druge akcionarske kompanije, da bi isplatile svoje dividende i dobile sredstva za nastavlanje ili početak preduzetih radova, takođe su morale da prodaju hartije od vrednosti, da traže nove uloge na svoje stare akcije ili da stiču kapital emitujući nove. Otuda dugotrajna depresija na francuskom tržištu akcija, koja ni u kom slučaju nije rezultat čisto slučajnih okolnosti, nego će se ponavljati u oštrijim oblicima prilikom svakog sledećeg platežnog roka.

O zabrinjavajućem karakteru sadašnje bolesti može se suditi po činjenici što je u prvi plan stupio Emile Péreire, veliki finansijski nadrilekar Drugog carstva, i podneo Louis-Napoleonu izveštaj, gde navodi reči iz govora koji je ovaj poslednji održao 1850. godine pred Generalnim savetom za poljoprivredu i trgovinu:

«Poverenje, ne zaboravimo to, predstavlja moralnu stranu materijalnih interesa — duh koji uliva život telu; ono desetostruko uvećava vrednost svih proizvoda.»

Zatim, g. Péreire, na način već poznat našim čitaocima, objašnjava smanjenje hartija od vrednosti zemlje za 980 000 000 franaka u toku poslednjih pet meseci. On završava svoja jadicovanja ovim kobnim rečima: «Budžet straha gotovo je ravan budžetu Francuske.» Ako, kao što tvrdi g. Péreire, pored 200 000 000 dolara koje Francuska mora da plati u porezima za izdržavanje carevine ona mora da plati još mnogo više iz straha da je ne izgubi, onda su dani ove skupe ustanove, stvorene u svoje vreme sa jedinim ciljem da šteti novac, zaista izbrojani. Ako su finansijske poremećaje carevine izazvale njene političke teškoće, ove poslednje će, sa svoje strane, sigurno uticati na prve. Upravo u svetlosti takvog stanja Francuske Imperije dobijaju svoj istinski značaj nedavni nemiri u Španiji i Italiji^[220], kao i predstojeće komplikacije u Skandinaviji.

Napisano 10. jula 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 5075 od 27. jula 1857.

Prevod s engleskog

¹ doslovno: državni udar; ovde: udar

Karl Marx

Ustanak u Indiji

London, 17. jula 1857.

Osmog juna prošlo je ravno mesec dana kako su pobunjeni sepoji zauzeli Delhi i proglasili jednog od mogula¹ za cara. Međutim, svaka pomisao da će ustanici biti kadri da održe drevnu prestonicu Indije protiv britanskih oružanih snaga izgledala bi besmislena. Utvrđenja Delhija sastoje se samo od jednog zida i običnog rova, dok se bregovi koji okružuju grad i dominiraju njime već nalaze u rukama Engleza, a ovi, čak i ne pribegavajući rušenju zida artiljerijskom vatrom, mogu u najkraćem roku lako prinuditi grad na predaju, presecajući mu snabdevanje vodom. Povrh toga, šareno mnoštvo pobunjenih vojnika, koji su pobili svoje oficire, zbacili sa sebe stege discipline i nisu uspjeli da pronađu čoveka kome bi se mogla poveriti vrhovna komanda — takvo mnoštvo ni blizu nije kadro da organizuje ozbiljan i dugotrajan otpor. Da bi zbrka postala još zapletenija, raznorodni redovi branilaca Delhija svakodnevno se popunjavaju prilivom sve novih kontingenata pobunjenika iz svih krajeva Bengalskog prezidentstva, koji, kao po nekom prethodno ugovorenom planu, doslovno srljaju u osuđeni grad. Izgleda da su oba ispada, na koje su se pobunjenici odvažili iz zidina Delhija 30. i 31. maja i u kojima su odbijeni sa teškim gubicima, preduzeta pre iz očajanja nego iz samopouzdanja ili iz svesti o svojoj snazi. Jedino što izaziva čuđenje jeste sporost britanskih operacija, koja se međutim može u izvesnoj meri objasniti užasnim klimatskim uslovima tog godišnjeg doba i nedostatkom transportnih sredstava. Pored vrhovnog komandanta, generala Ansona, oko 4000 evropskih vojnika, prema francuskim vestima, već su pali kao žrtve ubistvene žege, pa čak i engleski listovi priznaju da su u okršajima pred Delhijem ljudi stradali više od sunca nego od neprijateljskih metaka. Zbog oskudice u transportnim sredstvima glavna britanska snaga, stacioni-

¹ Bahadur-šaha II

rana u Ambali, utrošila je oko dvadeset sedam dana za marš na Delhi, tako da je marširala prosečno sat i po dnevno. Dalji zastoj prouzrokovalo je odsustvo teške artiljerije u Ambali, što je izazvalo potrebu da se opsadni park dopremi iz najbližeg arsenala, koji se nalazio tek u Filauru, na drugoj obali Satledža.

Bez obzira na to, iz dana u dan se može očekivati vest o padu Delhija. A šta onda? Ako je okolnost što su pobunjenici mesec dana neometano držali tradicionalni centar indijskog carstva poslužila, možda, kao naj snažniji uzročnik potpunog rasula bengalske armije, širenja pobune i dezertstva od Kalkute do Pendžaba na severu i do Radžputane na zapadu, i poljuljala britansku vlast sa jednog kraja Indije na drugi, ipak bi bila ogromna greška pretpostavljati da bi pad Delhija, makar i uneo zaprepašćenje u redove sepoja, bio dovoljan ili da uguši pobunu, da zaustavi njeno napredovanje, ili da uspostavi britansku vladavinu. Od cele domorodačke bengalske armije, koja je brojala oko 80 000 ljudi — sastavljene od oko 28 000 Radžputanaca, 23 000 bramana⁽²²¹⁾, 13 000 muslimana, 5000 Indusa nižih kasti i ostatak od Evropljana — 30 000 je nestalo usled pobune, dezertiranja i otpuštanja iz službe. Što se tiče ostalog sastava te armije, nekoliko pukova je otvoreno izjavilo da će ostati verni britanskoj vlasti i da će je podržavati u svemu sem u onome u čemu su sada angažovane domorodačke trupe: oni neće pomagati vlasti protiv pobunjenika iz domorodačkih pukova, nego će, naprotiv, pomagati svojim »bhaies« (braći). Ovo su i dokazali gotovo u svakom garnizonu počev od Kalkute. Domorodački pukovi su ostali pasivni izvesno vreme; no čim su se osetili dovoljno jakim, oni su se pobunili. Jedan indijski dopisnik londonskog lista »The Times« ne ostavlja nikakve sumnje u pogledu »lojalnosti« pukova koji se još nisu izjasnili i domorodačkog stanovništva koje se još nije pridružilo pobunjenicima.

»Ako pročitate«, piše on, »da je *sve mirno*, shvatite da to znači da domorodačke trupe još nisu ustale na otvorenu pobunu; da se nezadovoljni deo stanovništva još nije otvoreno digao; da su oni ili suviše slabi ili se smatraju slabim, ili da čekaju pogodniji trenutak. Kad čitate o 'manifestacijama lojalnosti' u ma kom od bengalskih domorodačkih pukova, konjičkih ili pešadijskih, shvatite da to znači da je samo polovina ovako povoljno okarakterisanih pukova zaista verna; druga polovina se samo pretvara da bi uspešnije iznenadila Evropljane kad nastane povoljno vreme ili da bi, otklonivši sumnje, mogla lakše da pomogne svojim pobunjenim drugovima.«

U Pendžabu je otvorena pobuna sprečena jedino rasformiranjem domorodačkih trupa. U Audu Englezi drže, može se reći, samo rezidentstvo u Lakanau⁽²²²⁾, dok su se po drugim mestima domorodački pukovi već pobunili, pobjegli sa municijom, spalili do temelja sve bungalove i priključili se stanovništvu koje se latilo oružja. Stvarni položaj engleske armije najbolje karakteriše činjenica što se u Pendžabu i u Radžputani smatralo neophodnim obrazovanje letjećih odreda.

Ovo znači da se Englezi ne mogu pouzdati ni u sepojske trupe ni u domoroce pri održavanju veza između svojih rasutih snaga. Kao i Francuzi za vreme rata na Pirinejskom poluostrvu⁽²²³⁾, oni gospodare samo mestima koje drže njihove trupe i najbližim susedstvom kojima ta mesta dominiraju; što se tiče veza između razdvojenih elemenata njihove armije, u tom pogledu oni se oslanjaju na leteće odrede, čije akcije, same po sebi veoma nepouzdate, prirodno gube u intenzitetu ukoliko se rasprostiru na veću oblast. Da Englezi nisu stvarno imali dovoljno snaga, dokazuje dalje i to što su bili primorani da se pri evakuaciji trupnih kasa iz garnizona zahvaćenih ustankom služe konvojima samih sepoja, koji su se bez izuzetka odmetali u toku marša i skrivali se sa poverenom im kasom. Pošto trupe poslane iz Engleske neće, u najboljem slučaju, stići pre novembra, i pošto bi bilo još opasnije povući evropske trupe iz Madraskog i Bombajskog prezidentstva⁽²¹⁵⁾, jer je 10. puk madraskih sepoja već ispoljio simptome nezadovoljstva, moraće se napustiti svaka pomisao o skupljanju redovnih poreza u Bengalskom prezidentstvu i dopustiti nastavljanje procesa raspadanja. Čak i ako pretpostavimo da Burmanci neće iskoristiti priliku, da će maharadža od Gvaliora i dalje podržavati Engleze, da vladar Nepala, koji komanduje najboljom indijskom armijom, neće ništa preduzeti, da se nezadovoljni Pešavar neće ujediniti sa nemirnim brdskim plemenima i da persijski šah neće biti toliko lud da ode iz Herata — ipak će Englezi morati ponovo da osvajaju celo Bengalsko prezidentstvo i da ponovo stvaraju čitavu anglo-indijsku armiju. Troškovi ovog ogromnog poduhvata pašće u celosti na pleća britanskog naroda. Što se pak tiče stanovišta koje je izneo lord Granville u Gornjem domu da će Istočnoindijska kompanija moći da dobije neophodna sredstva pomoću indijskih zajmova, o njegovoj osnovanosti može se suditi prema dejstvu nemirnog stanja severozapadnih provincija na bombajsko novčano tržište. Kako je domorođačke kapitaliste smesta uhvatila panika, veoma krupne svote su povučene iz banaka, vladine hartije od vrednosti su gotovo prestale da se prodaju, i tezaurisanje je počelo u velikim razmerama ne samo u Bombaju nego i u njegovoj okolini.

Naslov originala:
The Revolt in India

Prvi put objavljeno u listu
New-York Daily Tribune,
br. 5082 od 4. avgusta 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Indijsko pitanje

London, 28. jula 1857.

Tročasovni govor koji je g. Disraeli održao sinoć u »mrtvom domu«^[224] pre dobija nego što gubi kad se čita umesto da se sluša. Odnedavna g. Disraeli rado upražnjava grdno svečan način govora, posebno i sporo izlaganje i hladan metod ceremonijalnosti, koji, ma koliko bili u skladu sa njegovim naročitim pojmovima o dostojanstvu kakvi dolikuju čoveku koji se sprema da postane ministar, stvarno predstavljaju mučenje za njegove napaćene slušaocce. Nekada mu je polazilo za rukom da čak banalnostima da zaoštrenost epigrama. Sada se dovija da čak i epigrame zagnjuri u konvencionalnu dosadu uvaženosti. Govornik, koji poput g. Disraelija bolje rukuje kamom nego što vitla mačem, u najmanju ruku ne bi trebalo da zaboravi Voltaire-ovo upozorenje »Tous les genres sont bons excepté le genre ennuyeux«¹.

Pored ovih tehničkih osobenosti koje karakterišu sadašnji način njegove rečitosti, g. Disraeli se od Palmerstonovog dolaska na vlast brižljivo starao da u svojim parlamentarnim govorima izbegne sve što bi moglo imati aktuelni interes. On drži govore ne da bi mu predlozi bili usvojeni, nego podnosi predloge da bi pripremio auditorijum za svoje govore. Ti predlozi bi se mogli nazvati samoodrečnim, pošto su sastavljeni tako da ne nahude protivniku ako budu usvojeni, niti da nanesu štetu predlagraču ako budu odbijeni. U stvari, oni su sračunati na to ne da ih usvoje ili odbiju, nego prosto da se preko njih pređe. Oni ne spadaju ni u kiseline ni u alkalije, nego su došli na svet neutralni. Govor nije podstrekač akcije, već prividnost akcije pruža priliku za govor. Doduše, možda je to klasični i konačni oblik parlamentarne rečitosti; ali tada, u svakom slučaju, taj konačni oblik parlamentarne rečitosti mora bez prigovora deliti sudbinu svih konačnih oblika parlamentarne rečitosti — da se uvrsti u kategoriju gnjavaža. Kako je

¹ »Svi žanrovi su dobri izuzev dosadnog.«

rekao Aristotel, radnja je zakon koji upravlja dramom^[225]. Isto važi i za političku retoriku. Govor g. Disraelija o pobuni u Indiji mogao bi se objaviti u brošurama društva za širenje korisnih znanja ili održati u školi za fabričke radnike ili podneti Berlinskoj akademiji na konkurs eseja. Neobična ravnodušnost njegovog govora u odnosu na mesto gde je održan i vreme kad je održan i priliku povodom koje je održan dokazuje da on nije odgovarao ni mestu, ni vremenu, ni prilici. Poglavlje o opadanju Rimskog Carstva može se sa oduševljenjem čitati kod Montesquieu-a ili Gibbona^[226], ali bi se pokazalo kao strahovita greška ako bi se stavilo u usta nekom rimskom senatoru, čija je posebna dužnost upravo da spreči ovo opadanje. Doduše, u našim savremenim parlamentima mogao bi se zamisliti nezavisni govornik u ulozi koja nije lišena ni dostojanstva ni interesa, ako bi se on, izgubivši nadu da će uticati na stvarni tok događaja, zadovoljio zauzimanjem stava ironične neutralnosti. Takvu ulogu je manje-više uspešno igrao pokojni g. Garnier-Pagès — ne Garnier-Pagès privremene vlade, nego poznati član parlamenta pod Louis-Philippe-om; ali g. Disraeli, priznati lider jedne zastarele stranke^[227], smatrao bi čak i uspeh u ovom pravcu najvećim neuspehom. Pobuna indijske armije pružala je nesumnjivo veličanstvenu priliku za govorničko paradiranje. Ali, bez obzira na to koliko je izlaganje g. Disraelija zvučalo dosadno, u čemu je ležala suština predloga koji je on izabrao kao povod za svoj govor? Predloga uopšte nije ni bilo. Govornik se pretvarao da mu je stalo da se upozna sa dva zvanična dokumenta, no za jedan od njih nije sasvim sigurno znao da postoji, dok je za drugi sigurno znao da nema neposredne veze sa izlaganjem o kome je reč. Na taj način, njegovom govoru i njegovom predlogu nedostaje ma kakva dodirna tačka, sem što je predlog vesnik bespredmetnog govora i što se pokazalo da predmet i nije vredan da se o njemu drži govor. Ipak kao brižljivo razrađeno mišljenje najistaknutijeg engleskog državnika izvan vlade, govor g. Disraelija je morao privući pažnju u drugim zemljama. Zadovoljiću se time što ću njegovim ipsissima verba¹ dati kratku analizu njegovih »razmatranja o opadanju anglo-indijske imperije«:

»Da li neredi u Indiji označavaju vojnu pobunu ili se radi o nacionalnom ustanku? Je li držanje trupa posledica nekog iznenadnog impulsa ili je to rezultat organizovane zavere?»

G. Disraeli tvrdi da se čitavo pitanje obrće oko ovih momenata. Sve do poslednje decenije, izjavljuje on, Britanska Imperija u Indiji se zasnivala na starom načelu divide et impera, no pri sprovođenju tog načela u praksi poštovane su različite nacionalnosti iz kojih se Indija sastoji, izbegavano je mešanje u njihovu religiju i čuvana je njihova zemljišna svojina. Sepojska armija je služila kao sigurnosni ventil koji je gutao nemirne duhove zemlje. Ali poslednjih godina

¹ sopstvenim rečima

usvojen je nov princip u upravljanju Indijom — princip razaranja nacionalnosti. Taj princip se ostvarivao nasilnim uništavanjem domorodačkih kneževa, narušavanjem ustanovljenih svojinskih odnosa i mešanjem u religiju naroda. Godine 1848. finansijske teškoće Istočnoindijske kompanije dostigle su tačku kad je postalo neophodno povećati njene prihode na ovaj ili onaj način. Tada je objavljen zapisnik Save-ta⁽²²⁸⁾, u kome se gotovo bez ikakvog prikrivanja proklamuje princip da je jedini način za povećanje prihoda proširenje britanskih teritorija na račun domorodačkih kneževa. Otuda, posle smrti radže od Satare Istočnoindijska kompanija nije priznala njegovog usvojenog sina za naslednika, nego je kneževinu uključila u sopstvene posede. Od tada je sistem aneksije počeo da se primenjuje kad god je domorodački knez umro bez direktnih naslednika. Načelo usvojenja — taj kamen temeljac indijskog društva — vlada je sistematski ignorisala. Tako su od 1848. do 1854. godine Britanskoj Imperiji nasilno prisajedinjene teritorije preko dvanaest nezavisnih kneževa. Godine 1854. nasilno je zauzeta kneževina Berar, koja obuhvata 80 000 kvadratnih milja sa četiri do pet miliona stanovnika i ogromnim riznicama. Gospodin Disraeli završava nabranje nasilnih aneksija aneksijom Auda, koja je dovela istočnoindijsku vladu u sukob ne samo sa Indusima nego i sa muslimanima. Gospodin Disraeli zatim pokazuje kako je u toku poslednjih deset godina novi sistem upravljanja narušio ustanovljene svojinske odnose u Indiji.

«Načelo zakona o usinovljenju», kaže on, «nije prerogativa kneževa i kneževina u Indiji, ono se primenjuje na svakog čoveka u Hindustanu koji ima zemljišnu svojinu i koji ispoveda religiju hindu.»

Navodim odlomak:

«Veliki vazal, ili džagirdar, koji poseduje zemlju da bi vršio javnu službu svom gospodaru, i inamdar koji drži svoju zemlju slobodnu od svake zemljarine i koji odgovara, ako ne potpuno, a ono bar u narodnom smislu, našem freeholderu⁽²²⁹⁾, obe ove klase — najbrojnije u Indiji — nalaze uvek u ovom načelu, ukoliko nemaju prirodnih naslednika, sredstvo da dobiju sledbenika kome će predati svoje imanje. Ove klase su bile sve pogodene aneksijom Satare, one su bile pogodene aneksijom teritorija desetorice manje važnih ali nezavisnih kneževa, koje sam već pomenuo, i bile su više nego pogodene, bile su do krajnosti uplašene, kad je došlo do aneksije kneževine Berar. Ko se osećao sigurnim? Koji se vazal, koji se freeholder bez dece osećao sigurnim širom Indije?» (Glasovi odobravanja.) «Ovo nije bio neosnovan strah; on je potpuno odgovarao načinu postupanja i široko primenjenoj praksi. Oduzimanje džagira i inama počelo je prvi put u Indiji. Nesumnjivo je i ranije bilo nepromišljenih trenutaka kad su činjeni pokušaji proveravanja prava poseda, ali niko nikad nije ni sanjao da ukine zakon o usvojenju; zbog toga nikakva vlast, nikakva vlada nikada nije bila u stanju da oduzima džagire i iname čiji posjednici nisu imali prirodnih naslednika. Ovo je značilo novi izvor prihoda; no dok je sve to delovalo na stanje duhova pomenutih klasa Indusa, vlada je preduzela još jedan korak koji je poremetio ustanovljene svojinske odnose, korak na koji sada

moram skrenuti pažnju ovog doma. Članovi Donjeg doma su svakako čitali iskaze date pred Komisijom 1853. godine i zato im je poznato da u Indiji postoje veliki pojasevi zemlje koji ne podležu porezu na zemljište. Oslobođenje od zemljarine u Indiji znači nesavršeno više od oslobođenja od zemljarine u našoj zemlji, jer, uopšte i ukupno uzev, zemljarina u Indiji je jedini vid državnog oporezivanja.

Teško je utvrditi poreklo ovih darovnih feuda, ali oni su sigurno vrlo stari. Ima ih različitih vrsta. Pored privatnih slobodnih dobara, koja su veoma prostrana, postoje veliki zemljišni feudi oslobođeni zemljarine, koji su darovani džamijama i hramovima.*

Pod izgovorom da se susreću nezakonita prava na oslobođenje od poreza, britanski generalni guverner je uzeo na sebe da ispita prava vlasništva indijskih velikih poseda. Na osnovu novog sistema zavedenog 1848. godine

«ovaj plan istraživanja prava na svojinu bio je smesta prihvaćen kao dokaz vladine moći, snažne izvršne vlasti, i kao najplodniji izvor državnih prihoda. U tu svrhu su naimenovane komisije da prouče prava na zemljoposede u Bengalskom prezidentsstvu i graničnoj oblasti. One su naimenovane i u Bombajskom prezidentsstvu, a bilo je naređeno da se u novoobrazovanim pokrajinama izvrše pregledi da bi ove komisije po završetku pregleda mogle da rade sa potrebnom efikasnošću. Sada nema sumnje da se u toku poslednjih devet godina delatnost ovih komisija za ispitivanje zemljišnih poseda oslobođenih poreza u Indiji razvijala u širokim razmerama i da su postignuti izvanredni rezultati.»

Gospodin Disraeli računa da vrednost oduzetih imanja nije manja od 500 000 funti sterlinga godišnje u Bengalskom prezidentsstvu, 370 000 funti sterlinga u Bombajskom prezidentsstvu, 200 000 funti sterlinga u Pendžabu itd. Ne zadovoljavajući se samo ovim metodom prisvajanja imovine domorodaca, britanska vlada je obustavila penziju domorodačkim glavarima, na šta se obavezala ugovorom.

«Ovo predstavlja», kaže g. Disraeli, «novi način konfiskacije, i to u najširem, zapanjujućem i nečuvenom obimu.»^[186]

Zatim g. Disraeli razmatra mešanje u religiju domorodaca, pitanje na kome se nećemo zadržavati. Na osnovu svih svojih postavki on dolazi do zaključka da sadašnja vrenja u Indiji nisu vojna pobuna nego nacionalni ustanak, u kome su sepoji samo aktivno oruđe. On završava svoj govor savetima vladi da obrati pažnju na poboljšanje unutrašnjeg položaja Indije umesto što nastavlja sadašnju agresivnu politiku.

Naslov originala:
The Indian Question

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 5091 od 14. avgusta 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Vesti iz Indije^[230]

London, 31. jula 1857.

Poslednja indijska pošta, koja je donela vesti iz Delhija do 17. juna i iz Bombaja do 1. jula, potvrđuje najmračnije slutnje. Kad je g. Vernon Smith, predsednik Kontrolnog saveta^[231], prvi put obavestio Donji dom o indijskom ustanku, on je sa pouzdanošću izjavio da će sledeća pošta doneti vest da je Delhi srušen sa zemljom. Pošta je stigla, a Delhi još nije »izbrisan sa stranica istorije«. Tada je rečeno da artiljerijska baterija nije mogla biti dovezena pre 9. juna i da se zbog toga juriš na osuđeni grad mora odložiti do tog datuma. Deveti juni je prošao a ništa značajno se nije dogodilo. Dvanaestog i petnaestog juna neki događaji su se zbili, ali više u suprotnom smeru, jer nisu Englezi jurišali na Delhi, nego su Engleze napali ustanici, čije su ponovljene akcije, istina, odbijene. Tako je pad Delhija ponovo odložen, ali tobožnji uzrok sada nije više samo nedostatak opsadne artiljerije nego odluka generala Barnarda da sačeka pojačanja, pošto su njegove snage — oko 3000 vojnika — bile potpuno nedovoljne za osvajanje drevne prestonice koju je branilo 30 000 sepoja sa svim vojnim skladištima u rukama. Ustanici su čak podigli logor pred Adžmirskom kapijom. Do sada su svi vojni pisci jednodušno smatrali da su engleske snage od 3000 vojnika sasvim dovoljne da razbiju armiju sepoja od 30 000 ili 40 000 vojnika; inače, ako to ne bi bio slučaj, kako bi Engleska — da se poslužimo izrazom londonskog lista »The Times« — ikad uspela da »ponovo osvoji« Indiju?

Britanska armija u Indiji ima sada 30 000 ljudi. Najveći broj koji se može uputiti iz Engleske u toku idućih pola godine ne može preći 20 000 ili 25 000 ljudi, od kojih 6000 treba da popune redove evropskih trupa u Indiji, a ostalih 18 000 ili 19 000 smanjiće se usled gubitaka izazvanih za vreme plovidbe, gubitaka izazvanih klimatskim uslovima i drugim uzrocima na oko 14 000 vojnika, kadrih da se pojave na ratnoj pozornici. Britanska armija se mora rešiti da se suoči sa

pobunjenicima u veoma nesrazmernom brojnom stanju ili mora uopšte odustati od suočenja s njima. Ipak je teško shvatiti sporost koncentrisanja britanskih trupa oko Delhija. Ako je u ovo godišnje doba žega tako nesavladljiva prepreka, kakva nije bila u vreme ser Charlesa Napiera, onda će nekoliko meseci kasnije, po dolasku evropskih trupa, kiše pružiti još ubedljiviji izgovor za zastoj. Ne treba smetnuti s uma da je sadašnja pobuna počela u januaru i da je britanska vlada na taj način jasno upozorena da drži barut suv a trupe spremne.

Što su sepoji dugo držali Delhi u svojim rukama i pored opsade engleske armije, izazvalo je, razume se, prirodne posledice. Pobuna se proširila do samih kapija Kalkute, pedeset bengalskih pukova je prestalo da postoji, sama bengalska armija je postala mit prošlosti, a Evropljani su se rasturili po ogromnom prostranstvu, i kako su bili blokirani na izolovanim tačkama, njih su ili pobili ustanici ili su se pak očajnički branili. U samoj Kalkuti hrišćansko stanovništvo je formiralo dobrovoljačku gardu, pošto je otkrivena zavera za koju se tvrdilo da je do u tančine razrađena i da je imala za cilj da zauzme na prepad sedište vlade i pošto su raspuštene domorodačke trupe tamo stacionirane. U Benaresu je pokušaj razoružavanja domorodačkog puka naišao na otpor odreda sika^[121] i 13. puka neregularne konjice. Ova činjenica je vrlo značajna, jer pokazuje da su se siki, kao i muslimani, udružili sa bramanima, i da je tako zajednički savez raznih plemena protiv britanske vladavine brzo napredovao. Englezi su čvrsto verovali da armija sepoja čini njihovu glavnu snagu u Indiji. Sada su se najednom potpuno uverili da sama ta armija predstavlja za njih jedinu opasnost. Još za vreme poslednjih debata o indijskom pitanju g. Vernon Smith, predsednik Kontrolnog saveta, izjavio je

«da se ne može suviše naglasiti činjenica da nema nikakve veze između domorodačkih kneževa i ustanka».^[126]

Dva dana docnije taj isti Vernon Smith je morao da objavi depešu koja je sadržavala ovaj zloslutni pasus:

«Na dan 14. juna bivši kralj Auda, umešan u zaveru, kako je utvrđeno na osnovu uhvaćenih dokumenata, interniran je u Fort William, dok su njegove pristalice razoružane.»

Uskoro će izaći na videlo i druge činjenice koje će ubediti čak i Johna Bulla da je ono što on smatra vojnom pobunom u stvari nacionalni ustanak.

Engleska štampa se pravi da nalazi veliko ohrabrenje u uverenju da se ustanak još nije proširio van granica Bengalskog prezidentstva i da ne postoji ni najmanja sumnja u lojalnost bombajske armije. Međutim, ovo optimističko gledanje na stvar izgleda da neobično protivreći vestima dobijenim poslednjom poštom o pobuni nizamove¹ konjice

¹ vladara kneževine Hajderabad

koja je izbila u Aurangabadu. Pošto je Aurangabad glavni grad istoimene oblasti u sastavu Bombajskog prezidentsstva, poslednja pošta u stvari javlja o početku ustanka bombajske armije. Doduše, tvrdi se da je general Woodburn smesta ugušio ustanak u Aurangabadu. Ali zar se nije govorilo da je i pobuna u Miratu odmah bila ugušena? Zar nije pobuna u Laknauu, pošto ju je ser H. Lawrence presekao, oživela u još strašnijem obliku dve nedelje kasnije. Zar se nećemo setiti da je prva vest o pobuni u indijskoj armiji praćena veću o uspostavljenom redu? Iako glavninu bombajske i madraske armije sačinjavaju pripadnici nižih kasti, ipak u svakom puku ima oko sto Radžputanaca, broj potpuno dovoljan da se obrazuje vezivna karika sa pobunjenicima bengalske armije, pripadnicima više kaste. Izjavljuje se da je Pendžab miran, ali u isto vreme saznajemo da su »13. juna u Firospuru izvršene presude vojnog suda«, dok se korpus Vaughana — 5. pendžapski pešadijski puk — pohvaljuje »što se izvanredno držao prilikom gonjenja 55. domorodačkog pešadijskog puka«. Mora se priznati da je ovo veoma čudna vrsta »mira«.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5091 od 14. avgusta 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Stanje indijskog ustanka

London, 4. avgusta 1857.

Pošto su poslednjom indijskom poštom u London stigli opširni izveštaji, čiji su oskudni pregledi već prethodno poslali električnim telegramom, glas o zauzimanju Delhija počeo se brzo širiti i održavao se tako uporno da je uticao na berzanske transakcije. Radilo se o novom izdanju novinarske patke o zauzimanju Sevastopolja^[232] u smanjenom obimu. Najpovršnije proučavanje podataka i sadržine madraskih listova, iz kojih, kako se tvrdi, potiču ove povoljne vesti, bilo bi dovoljno da se zabluda odagna. U informaciji iz Madrasa se kaže da ona počiva na privatnim pismima iz Agre od 17. juna, ali se u jednom zvaničnom izveštaju iz Lahora od 17. juna javlja da je do 4 časa po podne 16. juna sve bilo mirno ispred Delhija, dok »The Bombay Times«^[233] od 1. jula piše da je »sedamnaestog ujutru general Barnard očekivao pojačanja, pošto je odbio nekoliko ispada«. Ovoliko o datumu informacije iz Madrasa. Što se tiče njene sadržine, ona je očigledno sastavljena na osnovu biltena generala Barnarda od 8. juna o njegovom nasilnom zauzimanju visova kod Delhija, a takođe i na osnovu nekih privatnih izveštaja o ispadima opsadenih 12. i 14. juna.

Iskoristivši neobjavljene planove Istočnoindijske kompanije, kaptan Lawrence je najzad sastavio vojni plan Delhija i njegovog garnizona. Odatle vidimo da Delhi nije tako slabo utvrđen kako se najpre navodilo, da nije ni tako jako utvrđen kako se navodi sada. Grad ima tvrđavu koja se može zauzeti ili na juriš ili regularnom opsadom. Zidovi, koji se protežu preko sedam milja, građeni su od čvrstog materijala, ali nisu mnogo visoki. Rov je uzak a nije tako dubok, dok bočna utvrđenja ne obezbeđuju valjano međubedem artiljerijskom vatrom. Na izvesnim rastojanjima stoje kule Martello. One su polukružnog oblika i imaju puškarnice. Zavojite stepenice vode sa vrha zidova dole kroz kule do skladišta za oružje, koja se nalaze na istom nivou sa rovom i snabdevena su puškarnicama za pešadijsku vatru, a ova može biti vrlo nezgodna za jedinice u jurišu koje forsiraju rov. Bastioni koji štite međubedeme imaju takođe bankete za strelce, ali oni se mogu

savladati artiljerijskom vatrom. Kad je ustanak izbio, arsenal u gradu sadržavao je 900 000 patrona, dva kompletna opsadna parka, veliki broj poljskih topova i 10 000 pušaka. Skladište baruta već odavno je po želji stanovnika prebačeno iz grada u garnizone van Delhija i u njemu se čuvalo najmanje 10 000 buradi. Komandni visovi, koje je general Barnard zauzeo 8. juna, nalaze se severozapadno od Delhija, gde su takođe smešteni i garnizoni izvan gradskih zidina.

Iz ovog opisa zasnovanog na autentičnim planovima može se shvatiti da bi tvrdava ustanka neminovno pala posle jednog jedinog coup de main¹, da su britanske snage koje su sada pred Delhijem bile tamo 26. maja, a one su mogle biti tamo da su ih snabdeli dovoljnim brojem prevoznih sredstava. Analiza, objavljena u listu »The Bombay Times« i preštampana u londonskim listovima, koja se odnosi na broj pukova pobunjenih do kraja juna kao i na datum kad su se oni pobunili, dokazuje neosporno da je 26. maja Delhi držalo samo 4000 do 5000 ustanika, snage koje ni za trenutak nisu mogle pomisliti da brane zid dug sedam milja. Pošto je Mirat samo 40 milja udaljen od Delhija a od početka 1853. godine uvek je služio kao glavni štab bengalske artiljerije, on je raspolagao glavnom laboratorijom za vojno-naučne svrhe i poligonima za obuku u primeni poljske i opsadne artiljerije; utoliko je nerazumljivije kako je britanski komandant oskudevao u sredstvima potrebnim za izvršenje jednog od onih coups de main pomoću kojih britanske snage u Indiji uvek znaju da obezbede preimućstvo nad domorocima. Najpre smo izvešteni da se čeka opadni park; zatim da su nužna pojačanja; a sada nam »The Press«, jedan od najobaveštenijih londonskih listova, kaže:

«Naša vlada pouzdano zna da generalu Barnardu nedostaju namirnice i patrone i da je snabdevanje ovim poslednjim ograničeno na 24 komada po čoveku.»

Iz biltena samog generala Barnarda od 8. juna o zauzimanju visova kod Delhija vidimo da je on prvobitno nameravao da sledećeg dana napadne Delhi. Međutim, nije bio u stanju da izvede ovaj plan, nego se usled ove ili one slučajne okolnosti našao prinuđen da zauzme odbrambeni stav prema opsađenima.

U ovom trenutku je vrlo teško proceniti snage i na jednoj i na drugoj strani. Vesti indijske štampe potpuno su protivrečne; ali mislimo da izvesno poverenje zaslužuje dopis iz Indije bonapartističkog lista »Le Pays«^[234], koji, izgleda, potiče od francuskog konzula u Kalkuti. Prema njegovom tvrđenju, armija generala Barnarda sastojala se na dan 14. juna od oko 5700 ljudi, što je trebalo da se udvostruči (?) pojačanjima koja su se očekivala 20. istog meseca. Njegov park je brojao 30 teških opasnih topova, dok su se ustaničke snage cenile na 40 000 ljudi, rdavo organizovanih ali obilno snabdevenih svim sredstvima napada i odbrane.

¹ prepada

Primećujemo en passant¹ da 3000 ustanika, koji su se ulogorili pred Adžmirskom kapijom, verovatno u grobnici Gazi-kana, ne stoje, kako to zamišljaju neki engleski listovi, prema engleskim snagama, nego, naprotiv, odvojeni su od njih čitavom širinom Delhija, jer se Adžmirska kapija nalazi na krajnjoj tački jugozapadnog dela modernog Delhija, severno od razvalina drevnog Delhija. Na toj strani grada ništa ne može sprečiti ustanike da obrazuju još nekoliko takvih logora. Na severoistočnoj odnosno rečnoj strani grada oni drže u svojim rukama pontonski most i stalno su u vezi sa svojim sunarodnicima, od kojih mogu bez prestanka da dobijaju popunu ljudstva i namirnice. U manjem obimu Delhi pruža sliku tvrđave koja je, kao Sevastopolj, zadržala linije komunikacija sa unutrašnjošću zemlje.

Odugovlačenje britanskih operacija nije samo dopustilo opsadenima da koncentrišu velike snage za odbranu nego su osećanje da su nedeljama uspeli da drže Delhi, da su ponovljenim ispadima uznemiravali evropske trupe, kao i vesti koje su neprekidno stizale o novim ustanicima u celoj armiji, nesumnjivo ojačali moral sepoja. Englezi sa svojim malim snagama ne mogu, razume se, ni pomisliti da opkole grad, već moraju jurišati na njega. Međutim, ako sledeća redovna pošta donese vest o zauzimanju Delhija, možemo biti gotovo sigurni da će u toku nekoliko meseci sve ozbiljnije operacije Britanaca morati da se obustave. Kišna sezona će već biti u punom jeku i štitiće severoistočnu stranu grada time što će napuniti rov »dubokom i brzom bujicom Džamne«, dok će temperatura od 75 do 102 stepena², udružena sa prosečnim padavinama od devet inča kiše, šibati Evropljane pravom azijskom kolerom. Tada će se obistiniti reči lorda Ellenborough-a:

»Mišljenja sam da ser H. Barnard ne može ostati gde je — klima mu to zabranjuje. Kad nastanu velike kiše, on će biti odsečen od Mirata, od Ambale i od Pendžaba; biće zatvoren na veoma uskom pojasu zemlje i naći će se — neću da kažem u opasnom položaju, nego — u položaju koji se može okončati samo razaranjem i uništenjem. Nadam se da će se povući na vreme.«⁽¹³⁶⁾

Znači, sve što se tiče Delhija zavisi od pitanja da li je general Barnard dovoljno snabdeven ljudstvom i municijom da preduzme juriš na Delhi poslednjih nedelja juna. S druge strane, njegovo povlačenje bi ogromno ojačalo moralnu snagu ustanka i možda pobudilo bombajsku i madrasku armiju da se otvoreno priključe ustanku.

Naslov originala:

The State of the Indian Insurrection

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5094 od 18. avgusta 1857.

Prevod s engleskog

¹ uzgred — ² po Fahrenheitu

Karl Marx

Istočno pitanje

London, 11. avgusta 1857.

Istočno pitanje, za koje se govorilo da je pre nekih četrnaest meseci rešeno Pariskim mirom, sada je ponovo postalo prilično akutno usled jednog diplomatskog štrajka u Carigradu. Tamo su ambasade Francuske, Rusije, Pruske i Sardinije spustile zastave i prekinule odnose sa Portom. Ambasadori Engleske i Austrije, podržavajući otpor Divana protiv zahteva ove četiri sile, istovremeno su izjavili da neće izbegavati nikakvu odgovornost koja će verovatno nastati iz tog konflikta.

Ovi događaji su se zbili 6. tekućeg meseca. Predmet drame je stari, ali su dramatis personae¹ izmenjale uloge, i zahvaljujući novoj mise en scène² zaplet je u izvesnoj meri stekao privid novine. Ovog puta u avangardi se ne nalazi Rusija nego Francuska. Gospodin Thouvenel, njen ambasador u Carigradu, u donekle izveštačenom, Menšikovljevom tonu, zapovednički je pozvao Portu da poništi izbore u Moldaviji, zato što je Vogorides, moldavski kajmakam, nepoštenim mešanjem i kršenjem Pariskog ugovora, udesio da protivnici ujedinjenja dobiju većinu mandata⁽⁷⁸⁾. Porta se usprotivila ovom diktatu, ali je izjavila spremnost da pozove kajmakama u Carigrad da tamo odgovori na optužbe iznesene protiv njegove uprave. Ovaj predlog g. Thouvenel je nadmeno odbacio, nastojeći da se istraga u vezi sa izbornim operacijama poveri Evropskoj komisiji za reorganizaciju sa sedištem u Bukureštu. Pošto većinu te komisije sačinjavaju opunomoćenci Francuske, Rusije, Pruske i Sardinije, upravo onih zemalja koje rade na ujedinjenju dunavskih pokrajina i optužuju Vogoridesa za zločin protivzakonitog mešanja, Porta, podstaknuta od strane ambasadora Velike Britanije i Austrije, odbila je, razume se, da svoje priznate protivnike učini sudijama u sopstvenoj stvari. Zatim se desila katastrofa.

Stvarno sporno pitanje je očigledno ono isto koje je prouzrokovalo rat sa Rusijom, naime, faktičko odvajanje dunavskih pokrajina od Turske, ovog puta pokušano ne u obliku »materijalne garantije«, nego u obliku ujedinjenja kneževina pod vlašću nekog evropskog marionetskog

¹ lica u drami — ² režiji

princa. Rusija, sa svojstvenim spokojstvom, oprežnošću i strpljenjem, nikada ne odstupa od utvrđenog cilja. Ona je već uspjela da svrsta, u poslu koji zanima samo nju, neke svoje neprijatelje protiv ostalih, i tako se može nadati da će potčiniti sebi jedne pomoću drugih. Što se pak tiče Bonaparte, njega pokreću razne pobude. On očekuje da će u spoljnim komplikacijama naći oduške za nezadovoljstvo kod kuće. On je neobično polaskan što je Rusija blagoizvolela istupiti pod francuskom maskom i što mu dopušta da povede kolo. Njegova carevina fikcija mora se zadovoljiti teatralnim trijumfom, a u dubini duše on se možda zavarava mislju da će uz pomoć Rusije posaditi nekog Bonapartu na važni presto diplomatskim protokolima improvizovane Rumunije. Od čuvene varšavske konferencije 1850. godine^[235] i pohoda austrijske armije do severnih granica Nemačke, Pruska čezne za nekom malom osvetom Austriji, ako je istovremeno moguće da se sama sačuva od nevolje. Sardinija polaže sve nade u sukob sa Austrijom, ali ne više u opasnom savezu sa italijanskim revolucijama, nego za ledima despotskih kontinentalnih sila.

Austrija isto tako ozbiljno ometa ujedinjenje dunavskih pokrajina kao što ga Rusija potpomaže. Austriji je poznata osnovna pobuda tog plana, koji je više uperen protiv njene moći nego protiv moći Porte. Najzad, Palmerston, čiji se glavni kapital popularnosti sastoji iz pritvornog rusofobstva, mora se, svakako, praviti da deli stvarni strah Franza Josepha. Mora po svaku cenu izgledati da je on uz Austriju i Portu i da ruskom pritisku popušta samo u slučaju francuske prinude. Takav je stav zainteresovanih strana. Rumunski narod je ovde samo izgovor i sam po sebi se ne uzima u obzir. Čak i najbeznačajniji zanesenjaci jedva će biti kadri da prikupe dovoljno lakovernosti da poveruju da Louis-Napoleon iskreno teži održavanju pravih narodnih izbora ili da Rusija vatreno želi da ojača rumunsku nacionalnost, čije razaranja nije nikad prestajalo da bude cilj njenih intriga i ratova od vremena Petra Velikog.

List, koji su u Briselu osnovali neki samozvani rumunski rodoљubi pod imenom »L'Etoile du Danube«^[236], upravo je objavio niz dokumenata o moldavskim izborima; predlažem da najbitnije od njih prevedem za »Tribune«. To su pisma koja su Nikoli Vogoridesu, kajmakamu Moldavije, uputili Stefan Vogorides, njegov otac, Musurus, njegov zet i turski ambasador u Londonu, A. Vogorides, njegov brat i sekretar turske ambasade u Londonu, M. Fotijades, drugi njegov zet i otpravnik poslova moldavske vlade u Carigradu, i, najzad, baron Prokesch, internuncije austrijske vlade pri Visokoj porti. Ova prepiska je pre izvesnog vremena pokradena iz kajmakamovog dvorca u Jašiju, a list »L'Etoile du Danube« se sada hvali da se originalna pisma nalaze u njegovim rukama. »L'Etoile du Danube« smatra provalnu krađu sasvim pristojnim putem za dolaženje do diplomatskih obaveštenja, a izgleda da ga u ovakvom stanovištu podržava cela zvanična evropska štampa.

*Tajna prepiska o izborima u Moldaviji, koju je objavio list
»L'Etoile du Danube«*

*Odlomak iz pisma M. K. Musurusa, turskog ambasadora u Londonu,
kajmakamu Vogoridesu*

London, 23. aprila 1857.

«Javljam Vam poverljivo da lord Clarendon odobrava Vaš odgovor francuskom i pruskom konzulu o pitanju štampe. On ga smatra časnim, pravednim i zakonitim. Hvalio sam njegovoj ekselenciji mudrost Vašeg držanja u sadašnjim okolnostima. Pišem Porti i trudim se da Vam obezbedim uspeh u blistavoj karijeri koje se pokazujete tako dostojni. Spašćete ovu divnu zemlju opasnosti, u koju izdajnici nedostojni imena Moldavaca pokušavaju da je gurnu. Pobuđeni materijalnim interesima i nagradama, oni u svojoj izopačenosti idu dotle da doprinosu pretvaranju svoje domovine Moldavije u običan privesak Vlaške, kao i njenom brisanju sa karte samoupravnih naroda. Pod izgovorom stvaranja nekakve izmišljene Rumunije, oni žele da svedu Moldaviju i Moldavce na nivo Irske i Iraca, ne hajući nimalo za prokletstvo sadašnjih i budućih pokolenja. Vi ispunjavate dužnost časnog i vrlig rodoljuba prezirući taj ološ, koji se ne stidi da sebe naziva nacionalnom strankom. Unionistička stranka može sebe nazivati nacionalnom strankom u Vlaškoj, gde teži uvećanju domovine; ali iz istog razloga ona se u Moldaviji može nazvati samo antinacionalnom strankom. Tu je jedina nacionalna stranka ona koja se opire ujedinjenju . . . Engleska vlada zauzima neprijateljski stav prema ujedinjenju. Ne sumnjajte u to. Javljam Vam u poverenju da su u tom pogledu nedavno poslana uputstva engleskom opunomoćeniku u Bukureštu (koji je moj prijatelj), i Vaša ekselencija će uskoro videti rezultate tih uputstava. Dali ste ispravan odgovor francuskom i ruskom konzulu u vezi sa pitanjem štampe . . . Bila je Vaša dužnost da kao poglavar samoupravne kneževine odbijate skandalozno i protivzakonito mešanje stranaca u unutrašnje poslove. Nije Vaša krivica što su ta dva konzula dovela sebe u lažan položaj, iz koga ih njihove vlade mogu izvući samo ako ih opozovu . . . Isto toliko se bojim da Porta, prisiljena stranim mešanjem, ne dođe u neprijatan položaj da Vam u prepisci i protiv svoje volje ne izrazi u potpunosti svoje zadovoljstvo zbog Vašeg umerenog i razumnog držanja. Kao kajmakam Moldavije Vi se, svakako, morate potčinjavati vrhovnoj vladi; ali, u isto vreme, kao poglavar te nezavisne kneževine i moldavski bojar, Vi ste obavezni da ispunite svoju dužnost prema svojoj zemlji, i, ako se ukaže potreba, da skrenete pažnju Porti da je ab antiquo¹ prva privilegija kneževine postojanje Moldavije kao posebne samoupravne kneževine.»

A. Vogorides, sekretar turske ambasade u Londonu kajmakamu Vogoridesu

«Hitam da Vas obavestim da je Vaš zet upravo posetio lorda Palmerstona. On je doneo važne vesti o stavu Njegovog Gospodstva protiv ujedinjenja kneževina. Lord Palmerston, je odlučan protivnik ujedinjenja; on smatra da ono narušava prava našeg suverena, i u skladu s tim odgovarajuća uputstva će biti upućena ser Henryju Bulweru, opunomoćeniku Velike Britanije u kneževinama. Na taj način,

¹ od iskona

kako sam Vam pisao ranije, neophodno je da uložite svu snagu da se spreče Moldavci da ne izraze nikakve želje u korist ujedinjenja, i da se pokažu dostojnim blagonaklonosti Porte ili podrške Engleske i Austrije. Pošto su ove tri sile rešene da osujete ujedinjenje, ne treba da se brinete zbog namera ili pretnji Francuza, čiji listovi pišu o Vama kao o Grku.*

Isti istome.

London, 15. aprila 1857.

Savetujem Vam da u svemu slepo sledite austrijskog konzula, čak i ako bi se ponašao još nadmenije, i bez obzira na sve njegove nedostatke. Morate imati u vidu da taj čovek postupa samo po uputstvima svoje vlade. Austrija se slaže sa gledištima Visoke porte i Velike Britanije, i iz ovog razloga, kad je Austrija zadovoljna, biće to i Turska i Engleska. Prema tome, ponavljam, morate se povinovati savetima i željama austrijskog konzula, i bez najmanjeg prigovora koristiti se svim licima koja Vam on predloži, ne obaveštavajući Vas da li su preporučena lica pokvarena ili uživaju rdav glas. Dovoljno je da su ti ljudi iskreni protivnici ujedinjenja. To je dovoljno; jer ako bi moldavski Divan proglasio ujedinjenje, Austrija bi na Vas bacila odgovornost zbog opiranja savetima njenog konzula, tako aktivnog protivnika ujedinjenja. Što se pak tiče Engleske, ona neće nikad dopustiti da se ujedinjenje ostvari, čak i ako se svi Divani izjasne za njega. Ipak je poželjno da sprečite moldavski Divan da se izjasni za ujedinjenje, jer će tada tri sile imati manje teškoća sa Francuskom i Rusijom, i one će Vam na taj način dugovati zahvalnost... Bili ste sasvim u pravu što niste dali slobodu štampe, koju bi moldavske lude glave, prijatelji Rusije pod francuskom maskom, zloupotrebile da izazovu narodni pokret u korist ujedinjenja... Sprečite manevre te vrste. Uveren sam da kad bi »L'Étoile du Danube« i slične loše publikacije izlazile u Francuskoj, vlada ne bi oklevala da njihove autore pošalje u Kajenu. Francuska, koja priželjkuje da se u Moldaviji i Vlaškoj dopuste klubovi slobode i politički skupovi, treba najpre da ih dozvoli kod svoje kuće umesto što proteruje i izlaže progonima sve novinare koji se usuđuju da govore iole slobodno. Kako kaže francuska poslovica: Charité bien ordonnée commence par soi-même¹. Pariski ugovor ne govori o ujedinjenju kneževina; on naprosto kaže da Divani treba da se izjasne o unutrašnjoj reorganizaciji zemlje; ali lude glave čije je geslo ujedinjenje, zaboravljajući potpuno ovu odredbu ugovora, umesto da razmišljaju o unutrašnjim reformama, isključivo teže novoj međunarodnoj organizaciji i maštaju o nezavisnosti pod inostranim prinčevima... Engleska, koja dela u punom skladu s Austrijom, odlučno se protivi ujedinjenju i, u saglasnosti sa Visokom portom, neće nikad dozvoliti njegovo ostvarenje. Ako Vam francuski konzul kaže suprotno, ne verujte mu, jer laže.

Naslov originala:
The Oriental Question

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5102 od 27. avgusta 1857.

Prevod s engleskog

¹ Istinsko milosrđe počinje u sopstvenoj kući.

Karl Marx

Indijski ustanak

London, 14. avgusta 1857.

Kad su prvi put stigle vesti iz Indije, telegrafom preko Trsta 30. jula i indijskom poštom 1. avgusta¹, odmah smo na osnovu njihove sadržine i njihovih datuma ukazali da je zauzimanje Delhija bedna obmana i veoma loša imitacija nezaboravnog pada Sevastopolja. Međutim, lakovernost Johna Bulla je tako neizmerno duboka da je njegovim ministrima, berzanskim špekulantima i njegovoj štampi stvarno pošlo za rukom da ga ubede da upravo one iste vesti koje otkrivaju čisto defanzivan položaj generala Barnarda sadrže dokaz o potpunom uništenju njegovog protivnika. Ova halucinacija je iz dana u dan postajala sve jača, dok najzad nije stekla toliku postojanost da je navela čak i generala ser De Lacy Evansa, tako iskusnog u sličnim pitanjima, da uveče 12. avgusta, usred oduševljenog klicanja Donjeg doma, izjavi da veruje u istinitost glasa o zauzimanju Delhija. Posle ovog smešnog prizora čir je sazeo za prskanje, i sutradan, 13. avgusta, primljene su jedna za drugom telegrafske vesti iz Trsta i Marselja koje su pretekle poštu iz Indije i nisu ostavljale nikakvu sumnju da je 27. juna Delhi još uvek stajao tamo gde je stajao ranije i da je general Barnard, ograničavajući se još uvek na defanzivu i uznemiravan čestim žestokim prepadima opsadenih, vrlo zadovoljan što je uspeo da do tog vremena održi svoje položaje.

Po našem mišljenju, sledeća pošta će, verovatno, doneti vest o povlačenju engleske armije, ili će bar javiti činjenice koje predskazuju takvo odstupanje. Neosporno je da dužina delhiskih zidova isključuje pomisao da se za sve bedeme može obezbediti efikasna posada; naprotiv, ova okolnost stvara povoljne uslove za coups de main, koji bi se izveli metodom koncentrisanog i iznenadnog udara. Ali, general Barnard je, izgleda, više prožet evropskim pojmovima o utvrđenim gradovima

¹ Ima se u vidu lažna vest o zauzimanju Delhija (vidi u ovom tomu, str. 204).

i opsadama i topovskim paljbama nego što je sklon onim smelim ekscentričnim akcijama kojima je ser Charles Napier umeo da zapanji azijske umove. Doduše, tvrdi se da su snage generala Barnarda porasle na oko 12 000 vojnika, 7000 Evropljana i 5000 »vernih domorodaca«; no, s druge strane, ne osporava se da ustanici svakodnevno dobijaju nova pojačanja, tako da možemo bezuslovno pretpostaviti da je brojčana nesrazmera između opsadivača i opsadenih ostala ista. Sem toga, jedina tačka gde bi iznenadni napad mogao generalu Barnardu osigurati izvestan uspeh jeste mogulov dvorac; on zauzima dominantan položaj, ali pristup do njega sa reke mora postati neizvodljiv u kišnom periodu, koji je, po svojoj prilici, već nastupio, dok bi napad na dvorac sa sektora između Kašmirske kapije i reke izložio napadače najvećoj opasnosti u slučaju neuspeha. Najzad, nastupanje kišnog perioda sigurno će glavnim ciljem generalovih operacija načiniti obezbeđenje njegove linije komunikacija i puteva povlačenja. Jednom reći, nemamo nikakvog osnova da verujemo da će se on sa svojim još nedovoljnim snagama usuditi da u najnepovoljnije godišnje doba preduzme ono od čega se uzdržavao u pogodnije vreme. Uprkos svesnoj zaslepljenosti kojom londonskoj štampi polazi za rukom da sebe obmane, iz organa lorda Palmerstona («The Morning Post») može se videti da su najviši krugovi obuzeti ozbiljnom zebnjom. Podmitljiva gospoda iz tog lista nas obavestavaju:

«Sumnjamo da li ćemo čak i iz sledeće pošte čuti o zauzimanju Delhija; ali mi ipak očekujemo da ćemo primiti vest o padu ove ustaničke tvrđave čim trupe koje su sada na putu da se pridruže opsadnim jedinicama stignu sa dovoljnim brojem teških topova, koji, izgleda, još uvek nedostaju.»

Očigledno je da su slabošću, kolebljivošću i neposrednim greškama britanski generali uspeali da podignu Delhi u rang političkog i vojnog središta indijskog ustanka. Povlačenje engleske armije posle dugotrajne opsade ili prosto njeno ostajanje u defanzivi smatraće se kao stvarni poraz i poslužiće kao signal za opšti ustanak. Ovo bi sem toga izložilo britanske trupe strahovitoj smrtnosti, od koje su ih do sada štitali veliko uzbuđenje, svojstveno opsadi punoj juriša i čarki, i nada da će se uskoro krvavo osvetiti neprijateljima. Što se pak tiče priča o apatiji Hindusa ili čak o njihovim simpatijama za englesku vladavinu, sve je to besmislica. Prinčevi, kao pravi Azijati, čekaju povoljnu priliku. Narod u celom Bengalskom prezidentstvu, tamo gde ga ne drži u pokornosti šaka Evropljana, uživa u blaženoj anarhiji; no tu i nema nikoga protiv koga bi se on mogao dići. Neobičan je quid pro quo¹ očekivati da indijski ustanak dobije crte evropske revolucije.

U Madraskom i Bombajskom prezidentstvu narod se, razume se, ne buni, pošto se armija još nije izjasnila. Najzad, Pendžab je do ovog trenutka glavni centar evropskih snaga, dok je njegova domorodačka

¹ nesporazum

armija razoružana. Da bi ga digli na ustanak, susedni polunezavisni prinčevi moraju staviti sav svoj uticaj na terazije. Međutim, da se tako razgranata zavera, kakvom se pokazala zavera u bengalskoj armiji, nije mogla ostvariti u ogromnim razmerama bez potajnog saučesništva i podrške domorodaca, izgleda isto tako izvesno kao što i velike teškoće na koje nailaze Englezi prilikom dobijanja namirnica i transportnih sredstava — glavni uzrok sporog koncentrisanja njihovih trupa — ne svedoče o blagonaklonosti seljaštva.

Ostale vesti prenesene telegrafskim putem važne su utoliko što nam pokazuju da je ustanak izbio na udaljenim granicama Pendžaba, u Pešavaru, i, s druge strane, da se on brzo širi od Delhija na jug prema Bombajskom prezidentstvu, obuhvatajući garnizone Džansija, Saugora, Indora, Mhaua i najzad Aurangabada, svega 180 milja severoistočno od Bombaja. U pogledu Džansija u Bandelkandu, možemo primetiti da je on utvrđen i da na taj način može postati još jedno središte oružanog ustanka. Inače se javlja da je general Van Courtlandt naneo poraz pobunjenicima u Sirsi, krenuvši sa severozapada da se priključi snagama generala Barnarda pred Delhijem, od koga je udaljen još 170 milja. On mora proći kroz Džansi, gde će se ponovo sukobiti sa ustanicima. Što se tiče priprema koje vrši vlada u domovini, izgleda da lord Palmerston smatra da je najzaobilaznija linija najkraća, i stoga šalje svoje trupe oko rta Dobre nade umesto kroz Egipat. Činjenicu što je nekoliko hiljada vojnika namenjenih za Kinu zadržano na Cejlonu i upućeno u Kalkutu, gde je peti streljački puk zaista stigao 2. jula, pružila mu je priliku da se gadno našali s onim svojim poslušnim članovima Donjeg doma koji su se ipak drznuli da posumnjaju da je njegov kineski rat baš sasvim »neočekivani dar sudbine«.

Naslov originala:

The Indian Insurrection

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5104 od 29. avgusta 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Politička situacija u Evropi]

Lord Palmerston je iskoristio pretposlednju sednicu^[237] Donjeg doma pred završetak zasedanja da bi poslanicima omogućio da bace letimičan pogled na zanimljivosti koje on drži u pričuvi za englesku javnost u razdoblju između upravo proteklog i budućeg zasedanja. Prva tačka njegovog programa sadrži saopštenje o oživljavanju persijskog rata, koji je, kako je on izjavio pre nekoliko meseci, konačno završen mirom zaključenim 4. marta.^[238] Kad je general ser De Lacy Evans izrazio nadu da je pukovniku Jacobu već naredeno da se vrati u Indiju sa svojim snagama sada stacioniranim na obali Persijskog zaliva, lord Palmerston je otvoreno izjavio da sve dok Persija ne ispuni obaveze uzete ugovorom, trupe pukovnika Jacoba ne mogu biti povučene. Međutim, Herat još nije evakuisan. Naprotiv, kružili su glasovi da je Persija poslala u Herat nove vojne snage. Doduše, persijski ambasador u Parizu je ovo opovrgao; ali dobronamernost Persije sa osnovom je dovedena u veliku sumnju, i stoga će britanske trupe pod komandom pukovnika Jacoba nastaviti okupaciju Bušira. Sutradan posle izjave lorda Palmerstona telegrafski je stigla vest da je g. Murray podneo persijskoj vladi kategorički zahtev da evakuise Herat — zahtev koji se potpuno može smatrati kao predznak nove objave rata. Takva je prva međunarodna posledica indijskog ustanka.

Druga tačka iz programa lorda Palmerstona nadoknađuje nedostatak pojedinosti širinom perspektiva koje razvija. Kad je prvi put objavio da će znatne vojne snage biti iz Engleske upućene u Indiju, on je na optužbe svojih protivnika da lišava Veliku Britaniju njene odbrambene moći, i tako stranim zemljama pruža priliku da iskoriste njen oslabljeni položaj, odgovorio da

*narod Velike Britanije nikada neće dopustiti takav postupak i da će u slučaju ma čega nepredviđenog biti prikupljen dovoljan broj vojnika brzo i u najkraćem roku.

Sada pak, uoči zaključenja parlamentarnog zasedanja, on govori sasvim drukčijim tonom. Na savet generala De Lacy Evansa da uputi

u Indiju trupe na bojnim brodovima sa elisom on nije odgovorio kao ranije, zastupajući preimućstvo jedra nad elisom, nego je, naprotiv, priznao da generalov plan na prvi pogled izgleda veoma probitačan. Međutim, Donji dom treba da ima u vidu da

»postoje i drugi uslovi koje treba uzeti u obzir u vezi sa celishodnošću držanja dovoljnih vojnih i pomorskih snaga u zemlji... Neke okolnosti ukazuju na nepogodnost slanja iz zemlje pomorskih snaga većih nego što je to bezuslovno potrebno. Parni bojni brodovi su, nesumnjivo, obično stajali neaktivni i sada nisu bili od osobite koristi; ali, ako se dese ma kakvi događaji koji su nagoveštavani i ako bude potrebno da pomorske snage isplove na more, kako će one moći da otklone *opasnost koja preti*, kad dopuštaju da njihovi bojni brodovi vrše transportnu službu za Indiju? Bila bi ozbiljna greška slati u Indiju flotu koja će, možda, usled *stvorene situacije u Evropi*, morati svakog trenutka da bude spremna za *sopstvenu odbranu*».

Ne treba poricati da lord Palmerston stavlja Johna Bulla pred veoma škakljivu dilemu. Ako John Bull primeni neophodna sredstva za odlučno gušenje indijskog ustanka, on će se izložiti napadu u domovini; a ako dozvoli da se indijski ustanak učvrsti, on će, prema rečima g. Disraelija,

»naći na sceni, pored indijskih prinčeva, druga lica s kojima će imati da se bori».

Pre nego što bacimo pogled na »situaciju u Evropi«, na koju se tako tajanstveno aludiralo, možda neće biti neumesno navesti priznanja izrečena u toku ove iste sednice Donjeg doma povodom sadašnjeg položaja britanskih snaga u Indiji. Pre svega, kao po nekom uzajamnom dogovoru, sve optimističke nade o iznenadnom zauzimanju Delhija su napuštene, a sva preuveličana očekivanja iz ranijih dana ustupila su mesto razumnijem gledištu da Englezi treba sebi da čestitaju ako budu kadri da zadrže svoje položaje do novembra, kad treba da stignu pojačanja upućena iz domovine. Drugo, pojavile su se slutnje da će Englezi verovatno izgubiti najvažnije od ovih uporišta — Kanpur, od čije sudbine, kako je rekao g. Disraeli, mora sve zavisiti i čijem je oslobođenju on pridavao čak veći značaj nego zauzimanju Delhija. Zbog svog centralnog položaja na Gangu i uticaja na Aud, Rohilkand, Gvalior i Bandelkand, a takođe i zato što služi kao istureno utvrđenje za Delhi, Kanpur je, zaista, u sadašnjim okolnostima mesto od prvorazrednog značenja. Najzad, ser F. Smith, jedan od vojnika među članovima parlamenta, skrenuo je pažnju Donjem domu na činjenicu da u indijskoj armiji kojom raspolažu Englezi stvarno nema ni inženjera ni pionira, pošto su svi dezertirali, i da će verovatno »Delhi biti pretvoren u drugu Saragosu«^[239]. S druge strane, lord Palmerston se nije pobrinuo da pošalje iz Engleske ni oficire ni vojnike inženjerskog korpusa.

Vraćajući se sada na evropske događaje, koji se, kako se kaže, »naziru u budućnosti«, najpre se čudimo komentaru koji londonski »The Times« daje o aluzijama lorda Palmerstona. Francuski režim, piše list, može biti zbačen ili Napoleon može nestati sa životne scene,

i tada će doći kraj savezu sa Francuskom na kome počiva sadašnja bezbednost. Drugim rečima, »The Times«, veliki organ britanske vlade, iako smatra da nije neverovatno da u Francuskoj svakog trenutka izbije revolucija, istovremeno izjavljuje da se sadašnji savez ne zasniva na simpatijama francuskog naroda, nego naprosto na zaveri sa francuskim uzurpatorom. Pored revolucije u Francuskoj, postoji i dunavski spor⁽⁷⁸⁾. Poništenjem izbora u Moldaviji on nije okončan, već je samo ušao u novu fazu. Tu je još, pre svega, skandinavski Sever, koji će u ne tako dalekoj budućnosti postati poprište velikih potresa, i možda će dati signal za međunarodni sukob u Evropi. Mir još nije narušen na Severu zato što se željno očekuju dva događaja — smrt švedskog kralja i odricanje od prestola sadašnjeg danskog kralja. Na nedavnom kongresu prirodnjaka u Kristijaniji, švedski prestolonaslednik se nedvosmisleno izjasnio za skandinavsku uniju. Pošto je on čovek u najboljim godinama, odlučnog i energičnog karaktera, skandinavska stranka, u čijim se redovima nalazi vatrena mladež Švedske, Norveške i Danske, smatraće njegovo stupanje na presto pogodnom prilikom da se lati oružja. S druge strane, slabi i maloumni danski kralj Frederik VII konačno je, kažu, od svoje morganatske supruge grofice Danner dobio dozvolu da se povuče u privatni život, koju mu je ona do sada uskraćivala. Upravo je zbog nje princ Ferdinand, kraljev stric i presumptivni naslednik danskog prestola, morao da napusti državne poslove, kojima se zatim vratio na osnovu sporazuma između ostalih članova kraljevske porodice. Priča se da je u ovom trenutku grofica Danner sklona da svoju rezidenciju u Kopenhagenu zameni rezidencijom u Parizu, pa čak i da podstiče kralja da se oprosti sa burama političkog života, predajući skiptar u ruke princu Ferdinandu. Ovaj princ Ferdinand, čovek od oko 65 godina, uvek je zauzimao prema dvoru u Kopenhagenu isti istav kao grof D'Artois — docnije Charles X — prema dvoru u Tiljerijama. Uporan, strog i revnostan u svojim konzervativnim ubeđenjima, on nikada nije blagoizvoleo ni da se pretvara da je pristalica ustavnog sistema. Pa ipak, prvi uslov njegovog stupanja na presto morao je biti polaganje zakletve na ustav koga se on otvoreno gnuša. Otuda verovatnoća međunarodnih zapleta, koje je skandinavska stranka, kako u Švedskoj tako i Danskoj, čvrsto rešila da iskoristi u sopstvenom interesu. S druge strane, sukob između Danske i nemačkih vojvodstava Holštajna i Šlezviga, čije zahteve podržavaju Pruska i Austrija⁽²⁴⁰⁾, još više bi zapetljao stvari i upleo Nemačku u vrenje na Severu, dok bi londonski ugovor od 1852. godine, koji garantuje danski presto princu Ferdinandu⁽²⁴¹⁾, umešao Rusiju, Francusku i Englesku.

Napisano 21. avgusta 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5110 od 5. septembra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Istraga o mučenjima u Indiji]

Naš londonski dopisnik, čiji smo dopis o ustanku u Indiji objavili juče^[242], veoma je tačno ukazao na niz događaja u prošlosti koji su pripremili tlo za ovu žestoku pobunu. Predlažem da danas posvetimo jedan trenutak nastavljanju ovih razmatranja i dokazivanju da britanski vlastodršci u Indiji ni u kom slučaju nisu tako blagi i neokaljani dobrotvori indijskog naroda, kako bi oni želeli da svet veruje. U tom cilju pridržavaćemo se zvaničnih Plavih knjiga o pitanju mučenja u Istočnoj Indiji, koje su iznesene pred Donji dom za vreme zasedanja 1856. i 1857. godine. Kao što ćemo videti, podaci ovih knjiga su takvi da se ne mogu poreći.

Pre svega, imamo izveštaj komisije za istraživanje mučenja u Madrasu^[243], koja izjavljuje da je »ubedena da se svuda primenjuju mučenja prilikom prikupljanja poreza«. Komisija izražava sumnju da je

»zbog optužbi za izvršenje krivičnog dela podvrgnut mučenju ma i približno isti broj lica godišnje kao zbog neplaćanja poreza«.

Ona tvrdi da je

»jedna stvar na komisiju proizvela još mučniji utisak nego uverenje da mučenje postoji — to je teškoća da strane kojima je učinjena nepravda dobiju zadovoljenje«.

Razlozi za ovu teškoću, po mišljenju članova komisije, su: 1. Rashtojanja koja moraju da pređu oni koji žele lično da podnesu žalbu kolektoru^[244], uključujući troškove i gubitak vremena za posetu njegove kancelarije. 2. Bojazan da će pismeni zahtev »biti vraćen sa uobičajenom zabeleškom na poleđini kojom se žalilac upućuje na tahsildara«, policijskog i poreskog službenika u okrugu — to jest na onog istog čoveka koji je ili lično ili preko potčinjenih policijskih činovnika naneo žalioću nepravdu. 3. Nefikasnost sudskog postupka i kaznenih mera koje zakon predviđa za vladine službenike, čak i kad su formalno optuženi ili osuđeni zbog ovakve prakse. Izgleda da bi sudija, pred kojim je optužba ove vrste dokazana, mogao izreći samo novčanu kaznu od

pedeset rupija ili kaznu od mesec dana zatvora. Alternativa se sastoji iz predaje optuženog »krivičnom sudiji da ga on kazni ili da predmet uputi na nadležnost okružnom sudu«.

U izveštaju se dodaje da je

»ovo, po svemu sudeći, dugotrajan postupak, primenljiv samo na jednu vrstu prestupa, zloupotrebu vlasti — naime, u optužbama protiv policije, a da je potpuno nedovoljan za potrebe pomenutog slučaja«.

Policijskom ili poreskom činovniku, koji je jedno isto lice pošto porez prikuplja policija, kad je optužen za iznuđavanje novca, najpre sudi pomoćnik kolektora; posle toga on može uložiti žalbu kolektoru; zatim poreskom uredu. Ovaj ured ga može uputiti ili na vladu ili na građanske sudove.

»Pri takvom stanju pravosuda nijedan siromašni rajat⁽²⁴⁵⁾ ne može se boriti protiv ma kog bogatog poreznika, i nije nam poznat nijedan slučaj da je neki seljak podneo žalbu na osnovu ta dva propisa (iz 1822. i 1828).«

Uz to se ova optužba zbog iznuđavanja novca primenjuje samo ako policijski činovnik prisvaja državni novac ili prisiljava rajata da plati dodatni namet koji činovnik stavlja u džep. Prema tome, ne postoji nikakvo zakonsko sredstvo kažnjavanja zbog upotrebe sile prilikom prikupljanja državnih poreza.

Izveštaj iz koga su uzeti ovi citati odnosi se samo na Madrasko prezidentstvo; ali lord Dalhousie lično piše septembra 1855. godine direktorima¹ da je

»već odavno prestao da sumnja da u svim britanskim provincijama niži činovnici primenjuju mučenje u ovom ili onom obliku«.

Na taj način, opšta primena mučenja, kao finansijska institucija Britanske Indije, zvanično se priznaje, ali ovo priznanje se daje u formi kojom se sama britanska vlada oslobađa odgovornosti. U stvari, madraska komisija je izvela zaključak da su za primenu mučenja krivi isključivo niži činovnici Indusi, dok su vladini službenici Evropljani uvek, mada bez uspeha, činili sve da to spreče. U odgovor na ovo tvrđenje Madrasko udruženje domorodaca je januara 1856. godine podnelo peticiju parlamentu u kojoj se iz sledećih razloga žali na istragu o mučenjima: 1. Istraga se gotovo nije ni vodila pošto je komisija zasedala samo u gradu Madrasu, i to svega tri meseca, u vreme kad je domorocima koji su želeli da ulože žalbu, izuzev veoma malog broja slučajeva, bilo nemoguće da napuste svoje domove. 2. Članovi komisije se nisu starali da tragaju za izvorom zla; da su tako postupali, otkrilo bi se da zlo leži u samom sistemu prikupljanja poreza. 3. Optuženi domorodački službenici nisu ispitivani u kojoj su meri njihovi pretpostavljeni upoznati sa praksom mučenja.

¹ Ima se u vidu Savet direktora Istočnoindijske kompanije.

»Krivica za ovu prinudu«, kažu podnosioci peticije, »ne potiče od njenih fizičkih izvršilaca, već se na njih prenosi sa njihovih neposrednih pretpostavljenih, koji su opet odgovorni za određeni iznos ubiranja poreza svojim evropskim starešinama, a ovi pak, sa svoje strane, odgovaraju po istom načelu najvišim državnim vlastima.«

Zaista, dovoljno je nekoliko citata iz dokaznog materijala na kome se, prema izjavi komisije, bazira madraski izveštaj da bi se pobilo u njemu sadržano tvrđenje da »Englezi nisu nimalo krivi«. Tako, g. W. D. Kohlhoff, trgovac, kaže:

»Primenjeni metodi mučenja se odlikuju raznovrсношću zavisno od mašte tahsildara ili njegovih potčinjenih, no teško mi je reći da li se dobijala kakva satisfakcija od viših vlasti, jer su ove obično sve žalbe upućivale tahsildarima radi isledivanja i podnošenja izveštaja.«

Među žalbama domorodaca nalazimo sledeću:

»Prošle godine nismo mogli da plaćamo kao obično pošto smo zbog suše imali rdavu žetvu pisanuma (oriza ili pirinča). Kad je izvršen džamabandi¹, tražili smo smanjenje poreza usled gubitaka na osnovu uslova sporazuma koji smo zaključili 1837. godine, kad je naš kolektor bio g. Eden. Pošto smanjenje nije odobreno, odbili smo da uzmemo naše pata². Tada je tahsildar od juna do avgusta počeo veoma okrutno da nas primorava na plaćanje. Ja i još neki predati smo u nadležnost ljudi koji su nas izvodili na sunce. Tu su nas nagonili da se sagnemo, stavljali nam kamenje na leđa i držali nas na užarenom pesku. Tek posle osam sati puštali su nas da idemo na naša pirinčana polja. Takvo svirepo postupanje trajalo je tri meseca, za vreme kojih smo ponekad odlazili da podnesemo žalbe kolektoru, a ovaj je odbijao da ih primi. Skupljali smo te žalbe i odnosili ih sudu, koji ih je predavao kolektoru. Ipak nismo postigli nikakvo pravo. Septembra nam je uručena opomena, a posle dva-deset pet dana naša imovina je popisana i zatim prodana. Pored ovoga što sam pomenuo, naše žene su takođe podvrgavane zlostavljanju; grudi su im stezane mengelama.«

Jedan domorodac hrišćanin izjavio je u odgovor na pitanje člana komisije:

»Kad kroz selo prolazi neki evropski ili domorodački puk, svi rajati se nagone da donesu namirnice i ostalo *besplatno*, a ako neko od njih zatraži da mu se plati za proizvode, podvrgavaju ga okrutnom mučenju.«

Dalje sledi slučaj jednog bramana, koji je sa drugim stanovnicima svog sela kao i susednih sela dobio naređenje od tahsildara da besplatno isporuču daske, drveni ugalj, drvo za ogrev itd. da bi tahsildar mogao nastaviti izgradnju mosta preko reke Kolerun; pošto je braman odbio, dvanaest ljudi su ga uhvatili i zlostavljali na razne načine. On je dodao:

»Podneo sam žalbu pomoćniku kolektora, g. W. Cadellu, ali on nije sproveo nikakvu istragu i pocepao je moju žalbu. Kako tahsildar želi da završi jevtino iz-

¹ razrez poreza — ² poreske liste

gradnju kolerunskog mosta na račun siromaha i da bude dobro zapisan kod vlade, ma kakvo umorstvo izvršio, pomoćnik kolektora o tome ne vodi računa.⁴

Kakvim su očima najviše vlasti gledale na protivzakonite postupke, koji su dosegali do poslednjeg stupnja prinude i nasilja, najbolje pokazuje slučaj g. Breretona, komesara koji je stajao na čelu Ludijanskog okruga u Pendžabu 1855. godine. Na osnovu izveštaja vrhovnog komesara za Pendžab dokazano je da su

»u nizu slučajeva sa znanjem ili pod neposrednim rukovodstvom samog zamenika vrhovnog komesara, g. Breretona, bezrazložno vršeni pretresi u kućama bogatih građana; da je tom prilikom zaplenjena imovina zadržana duže vreme; da su mnoga lica bačena u tamnicu i tamo nedeljama ležala a da protiv njih nije podnesena nikakva tužba; da se zakoni koji predviđaju mere predostrožnosti protiv sumnjivih lica primenjuju prema svima sa podjednakom surovošću; da je zamenik vrhovnog komesara išao iz okruga u okrug u pratnji nekoliko policijskih službenika i potkazivača, čijim se uslugama koristio svuda gde je boravio, i da su ti ljudi bili glavni vinovnici zla«.

U svom zapisniku o ovom slučaju lord Dalhousie kaže:

»Mi imamo nepobitan dokaz — dokaz koji uostalom ne osporava ni sam g. Brereton — da je ovaj službenik kriv za svaku tačku dugog spiska nepravilnosti i nezakonitosti za koje ga je optužio vrhovni komesar, a koje su donele sramotu jednom delu britanske uprave i veliki broj britanskih podanika izložile gruboj nepravdi, proizvoljnom hapšenju i svirepom mučenju.«

Lord Dalhousie predlaže da slučaj g. Breretona »posluži javnosti kao pouka« i stoga deli mišljenje da

»njemu *za sada* nije zgodno poveravati dužnost zamenika komesara, već ga treba sa tog položaja premestiti na položaj prvog pomoćnika«.

Ovi citati iz Plavih knjiga mogu se zaključiti peticijom stanovnika Taluke u Kanari na Malabarskoj obali, koji, izjavivši da su uzalud podnosili nekoliko peticija, ovako upoređuju svoje ranije i sadašnje stanje:

»Dok smo obrađivali vlažnu i suhu zemlju, visinske, nizijske i šumovite oblasti, plaćajući mali porez koji su nam razrezali i uživajući tako spokojstvo i sreću pod upravom 'rani'¹, Bahadur i Tipu, tadašnji službenici sirkara², odredili su nam dodatni porez, ali mi ga nikad nismo plaćali. Prilikom prikupljanja poreza nismo bili izlagani lišavanjima, ugnjetavanju ili zlostavljanju. Posle predaje ove zemlje uvaženoj Kompaniji³, ona je izmišljala sve moguće načine da iscedi novac iz nas. Sa ovim kobnim ciljem pred očima, ona je izumela pravila i formulisala propise i poslala svoje kolektore i građanske sudije da ih izvršavaju. Ali, tadašnji kolektori i njihovi domodački potčinjeni službenici neko vreme su poklanjali dužnu pažnju našim nevoljama i postupali u skladu sa našim željama. Naprotiv, sadašnji kolektori i njihovi

¹ kneginje — ² vlade — ³ Istočnoindijskoj kompaniji

potčinjeni, *želeći da po svaku cenu dobiju unapredenje*, zanemaruju blagostanje i uopšte interese naroda, ostaju gluvi na naše nevolje i izlažu nas svim mogućim pritiscima.*

Ovde smo dali samo kratko i blagim tonovima naslikano poglavlje iz stvarne istorije britanske vladavine u Indiji. S obzirom na takve činjenice, nepristrasni i misaoni ljudi mogu, možda, biti navedeni da postavе pitanje da li jedan narod nije u pravu da pokuša da silom istera strane *osvajачe* koji toliko zloupotrebljavaju svoje podanike. I ako su Englezi mogli hladnokrvno da čine ove stvari, zar je čudo što su pobunjeni Hindusi, u pomami ustanka i sukoba, krivi za zločine i svireposti koji se iznose protiv njih?

Napisano 28. avgusta 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5120 od 17. septembra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Ustanak u Indiji]

Pošta koja je stigla brodom »Baltic« ne javlja ni o kakvim novim događajima u Indiji, ali donosi mnoštvo veoma zanimljivih pojedinosti i mi ih iznosimo ovde u sažetom obliku radi obaveštavanja naših čitalaca. Prvo na šta treba skrenuti pažnju jeste da do 15. jula Englezi nisu ušli u Delhi. U isto vreme u njihovom logoru se pojavila kolera i nastupio je period tropskih kiša, te su skidanje opsade i povlačenje opsadnih trupa, izgleda, bili samo pitanje vremena. Britanska štampa bi nas rado ubedila da je ova boleština, koja je odnela generala ser H. Barnarda, pošteđela njegove vojnike koji su se lošije hranili i više radili od njega. Otuda, izvesnu predstavu o haranju te strašne bolesti u redovima opsadničke armije možemo steći ne iz otvorenih izjava saopštenih javnosti, nego izvođenjem zaključaka iz priznatih činjenica. Jedan oficir iz logora pred Delhijem piše 14. jula:

«Ne preduzimamo ništa u pravcu zauzimanja Delhija, nego se jedino branim o napada neprijatelja. Raspoložemo delovima pet evropskih pukova, ali možemo prikupiti samo 2000 Evropljana za iole efikasan napad, pošto su iz svakog puka ostavljeni veći odredi da štite Džalandar, Ludijanu, Sabatu, Dagšaj, Kasaulu, Ambalu, Mirat i Filaur. U stvari, nama su se priključili samo mali odredi iz svakog puka. Neprijatelj je znatno nadmoćniji od nas u pogledu artiljerije.»

Ovo dokazuje da su trupe koje su stigle iz Pendžaba našle važnu komunikacionu liniju od Džalandara do Mirata zahvaćenu ustanom i to ih je prinudilo da smanje svoj broj ostavljajući odrede na glavnim tačkama. Time se objašnjava zašto trupe iz Pendžaba nisu stigle u predviđenoj jačini, ali se ne objašnjava smanjenje evropskih snaga na 2000 ljudi. Bombajski dopisnik londonskog lista »The Times« u svom dopisu od 30. jula pokušava da protumači na drugi način pasivno držanje opsadnika. On kaže:

«Pojačanja su stvarno stigla u naš logor — jedan odred 8 (kraljevskog) puka, jedan odred 61. puka, četa artiljerijske pešadije i dva topa domorođačke baterije,

14. puk neregularne konjice (koji prati veliku komoru sa municijom), 2. puk pendžabske konjice, 1. puk pendžabske pešadije i 4. puk sikske pešadije; ali domorodačke jedinice koje su se na ovaj način priključile opsadnim snagama nisu potpuno i podjednako pouzdane iako su raspoređene po brigadama zajedno sa Evropljanima. U konjičkim pukovima pendžabskih snaga ima mnogo muslimana i Hindusa iz viših kasti, upravo iz Hindustana i Rohilkanda, dok se bengalska neregularna konjica uglavnom sastoji od takvih elemenata. Ovi ljudi su kao celine krajnje neloyalni i njihovo prisustvo u trupama u ma kom broju mora dovesti do komplikacija — što se potvrdilo na delu. U 2. pendžabskom konjičkom puku pokazalo se da je neophodno razoružati oko 70 Hindustanaca a obesiti trojicu, među njima jednog višeg domorodačkog oficira. Iz 9. puka neregularne konjice, koji je neko vreme ulazio u sastav pojačanja, dezertiralo je nekoliko konjanika, a 4. neregularni puk je, verujem, ubio svog adutanta za vreme patroliranja.»

Ovde se otkriva druga tajna. Logor kod Delhija ima, po svemu sudeći, izvesnu sličnost sa logorom Agramanta^[246] i Englezi moraju da se bore ne samo protiv neprijatelja ispred sebe nego i protiv saveznika u sopstvenim redovima. Ipak ni ova činjenica ne pruža dovoljan razlog što je samo 2000 Evropljana preostalo za ofanzivne operacije. Treći autor, bombajski dopisnik lista »The Daily News«, izričito nabraja snage pod komandom generala Reeda, Barnardovog naslednika, i ova lista, kako nam se čini, zaslužuje poverenje, jer on posebno navodi različite elemente od kojih se te snage sastoje. Prema njegovom izveštaju, u logor kod Delhija stiglo je iz Pendžaba od 23. juna do 3. jula oko 1200 Evropljana, 1600 sika, neregularna konjica itd., ukupno oko 3000 ljudi na čelu sa brigadnim generalom Chamberlainom. S druge strane, on procenjuje celokupne snage sada pod komandom generala Reeda na 7000 ljudi, uključujući artiljeriju i opsadni park, tako da armija kod Delhija pre dolaska pojačanja iz Pendžaba nije mogla imati više od 4000 ljudi. Londonski »The Times« od 13. avgusta je tvrdio da je ser H. Barnard sakupio vojsku od 7000 Britanaca i 5000 domorodaca. Mada je ovo očigledno preuveličavanje, ipak postoje svi osnovi da se veruje da su evropske snage tada dostizale oko 4000 ljudi uz podršku nešto manjeg broja domorodaca. Na taj način, trupe koje su se ranije nalazile pod komandom generala Barnarda bile su isto tako jake kao sada snage okupljene pod generalom Reedom. Prema tome, pojačanja iz Pendžaba samo su popunila gubitke koji su smanjili snage opsadnika gotovo za polovinu, a ti ogromni gubici su izazvani delimično neprekidnim akcijama ustanika, delimično pustošenjem kolere. Time postaje shvatljivo zašto Englezi mogu prikupiti samo 2000 Evropljana »za iole efikasan napad«.

Toliko o snazi britanskih trupa pred Delhijem. Sada o njihovim operacijama. Da one nisu bile mnogo sjajne, može se lako zaključiti iz jednostavne činjenice što od 8. juna, kad je general Barnard podneo izveštaj o zauzimanju visa prema Delhiju, iz glavnog štaba nije objavljen nikakav bilten. Sa jednim jedinim izuzetkom, ove operacije

se sastoje od ispada koje su opsadnici preduzimali, a opsadnici odbijali. Opsadnici su napadani čas frontalno čas bočno, ali većinom iz pozadine na desnom krilu. Ovi ispadi su izvedeni 27. i 30. juna, 3, 4, 9. i 14. jula. Na dan 27. juna borba se ograničila na čarke predstraža koje su trajale nekoliko časova, ali ih je oko podne prekinuo jak pljusak, prvi za taj godišnji period. 30. juna jak odred ustanika se pojavio među preprekama desno od opsadnika, uznemiravajući prepadima njihove predstraže i karaule. Trećeg jula opsadnici su rano izjutra izvršili fiktivni napad na pozadinu desnog krila engleskih položaja, zatim su prešli nekoliko milja u pozadini tog krila karnalskim drumom do Ali-pura da bi zadržali komoru sa municijom i novcem, koja se u konvoju kretala kod logoru. Na svom putu oni su naišli na predstražu 2. pendžabskog neregularnog konjičkog puka, koja je smesta odstupila. Kad su se 4. jula ustanici vraćali u grad, napao ih je odred od 1000 pešaka i dva eskadrona konjice, upućenih iz engleskog logora da im preseku put. Međutim, ustanicima je pošlo za rukom da se povuku sa neznatnim gubicima ili uopšte bez gubitaka i da spasu sve svoje topove. Osmog jula iz britanskog logora je poslan odred da uništi most preko kanala kod sela Basi, nekih šest milja od Delhija, koji je prilikom ranijih prepada pružao ustanicima mogućnost da napadaju britansku duboku pozadinu i ometaju britanski saobraćaj sa Karnalom i Miratom. Most je bio razoren. Devetog jula ustanici su ponovo preduzeli ispad sa znatnim snagama i napali pozadinu desnog krila britanskih položaja. U zvaničnom izveštaju, koji je istog dana telegrafski upućen u Lahor, gubici napadača se procenjuju na oko hiljadu poginulih; ali ovaj izveštaj je, izgleda, mnogo preuveličan, pošto u jednom pismu iz logora od 13. jula čitamo:

Naši ljudi su sahranili i spalili dvesta pedeset neprijateljskih leševa a veliki broj je sam protivnik odneo u grad.«

U istom pismu, štampanom u listu »The Daily News«, uopšte se ne tvrdi da su britanske snage prinudile sepoje na povlačenje, nego se, naprotiv, kaže da su »sepoji odbacili sve naše jedinice koje su kopale rovove, a onda se povukle«. Gubici opsadnika su bili znatni i dostizali su dvesta dvanaest poginulih i ranjenih. Četrnaestog jula, usled još jednog ispada, došlo je do nove žestoke borbe, čije pojedinosti još nisu doprle do nas.

U međuvremenu su opsednuti dobili jaka pojačanja. Prvog jula ustanicima Rohilkanda iz Barejlja, Moradabada i Šahdžahanpura, u sastavu četiri pešadijska puka, jednog puka neregularne konjice i jedne artiljerijske baterije, pošlo je za rukom da se spoje sa svojim drugovima u Delhiju.

»Računalo se«, piše bombajski dopisnik londonskog lista »The Times«, »da oni neće moći da predu Gang, ali nije došlo do očekivanog izlivanja reke, prešli su je kod Garhmukhtesara, presekli Doab i stigli u Delhi. Dva dana su naše trupe

ispunjene poniženjem posmatrale dugu povorku ljudi, topova, konja i razne tegleće marve (jer su ustanici raspolagali državnom blagajnom od oko 50 000 funti sterlinga) kako poput bujice kulja u grad preko pontonskog mosta, bez mogućnosti da je spreče ili da je ma na koji način uznemire.»

Ovaj uspešan pohod ustanika kroz čitavo prostranstvo Rohilkanda dokazuje da je cela zemlja istočno od Džamne sve do bregova Rohilkanda zatvorena za engleske snage, dok neometani pohod ustanika od Nimača do Agre, ako se poveže sa ustanicima u Induru i Mhauu, dokazuje istu stvar u pogledu cele oblasti jugozapadno od Džamne do samih planina Vindhja. Jedina uspešna — u suštini jedina — operacija Engleza u odnosu na Delhi jeste smirivanje oblasti severno i severozapadno od njega pomoću pendžabskih jedinica sika generala Van Courlandta. Na čitavom području između Ludijane i Sirse on je uglavnom morao da se sukobljava sa razbojničkim plemenima, nastanjenim u selima raštrkanim po divljaj peščanoj pustinji. Tvrdi se da je 11. jula napustio Sirsu i krenuo u Fatihabad da bi otuda preduzeo pohod na Hisar i tako otvorio taj kraj u pozadini opsadnih snaga.

Pored Delhija još tri tačke u severozapadnim pokrajinama — Agra, Kanpur i Laknau — postale su središta borbe između domorodaca i Engleza. Za operaciju kod Agre karakteristično je što su ovde ustanici prvi put preduzeli plansku ekspediciju kroz područje od oko 300 milja u nameri da napadnu jednu udaljenu englesku vojnu postaju. Prema pisanju lista »The Mofussilite«⁽²⁴⁷⁾, koji izlazi u Agri, sepojski pukovi iz Nasirabada i Nimača od oko 10 000 ljudi (oko 7000 pešaka, 1500 konjanika i 8 topova) krajem juna su se približili Agri, početkom jula su se ulogorili na ravnici iza sela Sasija, oko 20 milja od Agre, a 4. jula izgledalo je da pripremaju napad na grad. Na ovu vest Evropljani smešteni u vojnom garnizonu kod Agre sklonili su se u tvrđavu. Komandant Agre najpre je kao prethodnicu poslao protiv neprijatelja kotahski kontingent konjice, pešadije i artiljerije; međutim, čim su stigli na mesto opredeljenja, vojnici su svi kao jedan prebegli na stranu ustanika. Petog jula garnizon u sastavu 3. bengalskog puka Evropljana, jedne artiljerijske baterije i korpusa Evropljana dobrovoljaca izmarširao je iz Agre da bi napao ustanike i, kako se javlja, izbacio ih je iz sela na ravnici iza njega, ali je i sam bio očigledno potisnut i posle gubitka od 49 poginulih i 92 ranjena od ukupno 500 boraca morao je da se povuče, jer ga je neprijateljska konjica uznemiravala i ugrožavala tako energično da mu nije pošlo za rukom da »ispali ni jedan jedini metak na nju«, kako piše »Mofussilite«. Drugim rečima, Englezi su naprosto pobjegli i zatvorili se u svoje utvrđenje dok su sepoji napredujući ka Agri srušili gotovo sve zgrade garnizona. Sutradan, 6. jula krenuli su u Bhartpur, na putu za Delhi. Značajan ishod ove operacije sastoji se u tome što su ustanici prekinuli englesku liniju komunikacije između Agre i Delhija i što će se verovatno pojaviti pred drevnim gradom mogula.

U Kanpuru, kako se saznaje iz poslednje pošte, odred od oko 200 Evropljana pod komandom generala Wheelera, zajedno sa ženama i decom osoblja 32. pešadijskog puka, bio je zatvoren u jednom utvrđenju i opkoljen nadmoćnim snagama ustanika na čelu sa Nana Sahibom iz Bithura. Na utvrđenje su izvršeni razni napadi na dan 17. juna i od 24. do 28. juna, a prilikom poslednjeg napada general Wheeler je pogođen u nogu i podlegao ranama. Dvadeset osmog juna Nana Sahib je pozvao Engleze na predaju dopuštajući im da se spuste čamcima niz Gang u Alahabad. Ovo je prihvaćeno, ali jedva su Britanci stigli do sredine reke, kad je s desne obale Ganga na njih otvorena vatra iz topova. One iz čamaca koji su pokušali da se spašu prelazeći na suprotnu obalu pohvatao je i posekao odred konjice. Žene i deca su odvedeni u zarobljeništvo. Pošto su iz Kanpura nekoliko puta slani glasnici u Alahabad sa upornim zahtevima za pomoć, 1. jula je u Kanpur krenula kolona madraskih strelaca i Sika pod komandom majora Renaud-a. Na četiri milje od Fatihpura ovom odredu se u zoru 13. jula priključio brigadni general Havelock, koji je na čelu oko 1300 Evropljana 84 i 64. puka, 13. puka neregularne konjice i ostataka neregularnih trupa iz Auda stigao 3. jula u Alahabad iz Benaresa a onda forsiranim maršom produžio za majorom Renaud-om. Na sam dan kad se spojio sa Renaud-om bio je prinuđen da prihvati bitku kod Fatihpura, kuda je Nana Sahib doveo svoje domorodačke trupe. Posle uporne borbe general Havelock je udarcem u bok neprijatelja uspeo da ovoga potisne iz Fatihpura u pravcu Kanpura, gde je morao još dvaput da se sukobi s njim, 15. i 16. jula. Ovog drugog dana Kanpur su ponovo osvojili Englezi, a Nana Sahib se povukao u Bithur, koji leži na Gangu dvanaest milja od Kanpura i koji je, kako se tvrdi, jako utvrđen. Pre nego što će preduzeti pohod na Fatihpur, Nana Sahib je poubijao sve zarobljene engleske žene i decu. Ponovno zauzimanje Kanpura imalo je za Engleze najveći značaj, pošto im je obezbeđivalo komunikacionu liniju Gangom.

U Laknauu, prestonici Auda, vojnici britanskog garnizona našli su se gotovo u istoj nevolji koja se pokazala kobnom za njihove drugove u Kanpuru — bili su zatvoreni u tvrđavi, opkoljeni nadmoćnim snagama, oskudevali su u namirnicama i izgubili vođu. Njihov komandant, ser H. Lawrence umro je 4. jula od tetanusa usled rane na nozi koju je zadobio 2. jula u toku jedne akcije. Osamnaestog i 19. jula Laknau se još uvek držao. Njegova jedina nada u spasenje počivala je na mogućnosti da će se general Havelock probiti sa svojim snagama iz Kanpura. Pitanje je da li bi se on odvažio na ovu operaciju sa Nana Sahibom u pozadini. Svako odlaganje, međutim, mora biti kobno za Laknau, jer će period kiša uskoro onemogućiti vojne operacije.

Proučavanje ovih događaja navodi nas na zaključak da su u severozapadnim pokrajinama Bengala britanske snage postepeno dospevale u položaj malih predstraža razbacanih na izdvojene stene u moru revolucije. U donjem Bengaluu došlo je samo do pojedinačnih slučajeva

nepokornosti u Mirzapuru, Dinapuru i Patni, pored bezuspešnih pokušaja bramana koji su lutali po okolini Benaresa da ponovo osvoje ovaj sveti grad. U Pendžabu se buntovni duh silom obuzdava, pošto su ugušene pobune u Sialkotu i Džilami i pošto je uspešno sprečeno vrenje u Pešavaru. Već je bilo pokušaja dizanja ustanka u Gudžeratu, u Pandharpuru u Satari, u Nagpuru i Saugoru na teritoriji Nagpura, u Hajderabadu na nizamovoj teritoriji i, najzad, daleko na jugu u Majsuru, tako da se mir u Bombajskom i Madraskom prezidentstvu ne sme ni u kom slučaju smatrati potpuno obezbeđenim.

Napisano 1. septembra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5118 od 15. septembra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Prihodi Engleza u Indiji]

Sadašnje stanje stvari u Aziji nameće pitanje: kakvu vrednost za britansku naciju i britanski narod stvarno predstavljaju njihovi posedi u Indiji? Ništa neposredno, to jest u obliku dažbina, viška indijskih prihoda nad indijskim rashodima, ne dospeva uopšte u britansku državnu kasu. Naprotiv, njeni godišnji izdaci su vrlo visoki. Od trenutka kad je Istočnoindijska kompanija krenula putem velikih osvajanja — upravo pre oko sto godina — njene finansije su se tako poremetile da je neprestano bila prinuđena da se obraća parlamentu ne samo za vojnu pomoć radi očuvanja osvojenih teritorija nego i za finansijsku pomoć koja će je spasti od bankrotstva. I tako je išlo sve do sada kad se britanskoj naciji postavlja veliki zahtev za trupama, kome će, nesumnjivo, uslediti odgovarajuće traženje novca. Sprovodeći svoja osvajanja i stvarajući mrežu svojih ustanova, Istočnoindijska kompanija se do danas zadužila kod države preko 50 000 000 funti sterlinga, dok britanska vlada već godinama sama snosi troškove transporta i izdržavanja u Indiji regularne armije od trideset hiljada ljudi, pored domorodačkih i evropskih snaga koje pripadaju samoj Istočnoindijskoj kompaniji. Pošto stvar tako stoji, očigledno je da se korist za Veliku Britaniju od njene indijske imperije mora svoditi na profite i dobiti koji pritiču pojedinim britanskim državljanima. Treba priznati da su ovi profiti i dobiti veoma znatni.

Pre svega imamo akcionare Istočnoindijske kompanije, čiji broj iznosi oko 3000 i kojima se na osnovu poslednje povelje^[248] garantuje godišnja dividenda od 10½% na uplaćeni kapital od 6 miliona funti sterlinga, odnosno 630 000 funti sterlinga godišnje. Pošto se kapital Istočnoindijske kompanije sastoji iz akcija koje se mogu prenositi na druga lica, akcionar može postati svako ko ima dovoljno novca da kupi akcije, a one, prema postojećoj povelji, donose premiju od 125 do 150%. Akcije u vrednosti od 500 funti sterlinga, koje koštaju oko 6000 dolara, daju pravo svom vlasniku da govori na skupovima akcionara, ali da bi mogao glasati, on mora imati akcija za 1000 funti sterlinga. Sopstve-

nici akcija u vrednosti od 3000 funti sterlinga imaju dva glasa, od 6000 funti sterlinga tri glasa, a od 10 000 funti sterlinga ili više — četiri glasa. Ipak, uticaj akcionara je neznatan, sem prilikom izbora Saveta direktora, od kojih se dvanaestorica biraju, dok kruna imenuje šestoricu; ali, oni koje je kruna naimenovala moraju poticati iz kruga lica koja su živela najmanje deset godina u Indiji. Jednoj trećini direktora svake godine se gasi članstvo u Savetu, no oni mogu biti ponovo izabrani ili naimenovani. Da bi neko postao direktor, mora imati akcija za 2000 funti sterlinga. Direktori dobijaju platu od 500 funti sterlinga svaki, a njihov predsednik i potpredsednik dvostruko više; ali glavni podstrek za prihvatanje funkcije direktora jeste široko pravo vezano za nju pri postavljanju svih indijskih službenika, kako civilnih tako i vojnih — pravo kojim se, uostalom, znatno koristi i Kontrolni savet, dok imenovanje na najvažnije položaje u suštini zavisi upravo od njega. Ovaj Savet se sastoji od šest članova, svi su oni tajni krunski savetnici, dvojica ili trojica obično su članovi ministarskog kabineta, a pošto je predsednik Saveta uvek član kabineta, on je u stvari ministar za poslove Indije.

Zatim dolaze ljudi koje imenuju direktori i Kontrolni savet, oni se dele na pet kategorija — civilnu, duhovničku, zdravstvenu, vojnu i pomorsku. Za službu u Indiji, u svakom slučaju po civilnoj liniji, zahteva se izvesno znanje tamošnjih jezika, i da bi se mladi ljudi pripremili za stupanje u civilnu službu, Istočnoindijska kompanija ima koledž u Hejliberiju. Odgovarajući koledž za vojnu službu, u kome se, ipak, kao glavne grane predaju osnovi vojne nauke, ustanovljen je u Ediskomu u blizini Londona. Prijem u ove koledže ranije je zavisio od dobre volje direktora kompanije, ali na osnovu najnovijih izmena u povelji on se vrši konkursom putem javnih ispita kandidata. U prvo vreme, čim prispe u Indiju, civilni činovnik obično dobija oko 150 dolara mesečno, a kad položi neophodan ispit iz jednog ili više domorodačkih jezika (što je obavezan da učini u roku od dvanaest meseci po dolasku), on se postavlja u službu sa platom koja varira od 2500 do blizu 50 000 dolara godišnje. Ova poslednja brojka predstavlja prinađležnosti članova Bengalskog saveta; članovi Bombajskog i Madraskog saveta^[228] primaju oko 30 000 dolara godišnje. Niko sem članova Saveta ne može dobijati više od oko 25 000 dolara godišnje, a da bi neko lice steklo položaj koji donosi 20 000 dolara ili više, ono mora probaviti u Indiji dvanaest godina. Devetogodišnji boravak u Indiji daje pravo na platu od 15 000 do 20 000 dolara, a trogodišnji boravak na platu od 7000 do 15 000 dolara godišnje. Formalno se smatra da se naimenovanja u civilnu službu vrše prema godinama i zaslugama, dok se stvarno ona u velikoj meri vrše po protekciji. Pošto se civilna služba najbolje plaća, postoji velika konkurencija za stupanje u nju, i u tu svrhu oficiri napuštaju pukove kad god im se pruži prilika. Prosečna plata u civilnoj službi iznosi približno 8000 dolara, ali u nju ne ulaze sporedni prihodi i posebni dodaci, koji su često veoma veliki.

Civilni službenici se imenuju na dužnosti guvernera, savetnika, sudija, ambasadora, sekretara, kolektora poreza itd. — njihov ukupan broj obično je oko 800 ljudi. Plata generalnog guvernera Indije penje se na 125 000 dolara, no njegovim posebnim dodacima često dostižu još veću svotu. Crkvena služba obuhvata tri biskupa i oko sto šezdeset kapelana. Biskup Kalkute dobija 25 000 dolara godišnje; biskupi Madrasa i Bombaja polovinu te svote; kapelani od 2500 do 7000 dolara, pored dažbina za obrede. Zdravstvena služba obuhvata oko 800 lekara i hirurga, sa platama od 1500 do 10 000 dolara godišnje.

Evropskih oficira zaposlenih u Indiji, uključujući i oficire kontingenata koje su dužni da opreme zavisni kneževi, ima oko 8000. U pešadiji utvrđena plata za zastavnike iznosi 1080, za poručnike 1344, za kapetane 2226, za majore 3810, za potpukovnike 5520 i za pukovnike 7680 dolara. Ovo je plata u garnizonskoj službi. U periodu vojnih akcija ona je veća. Plata u konjici, artiljeriji i inženjeriji je nešto viša. Dobijajući položaje u štabu ili zaposlenja u civilnoj službi, mnogi oficiri udvostručuju svoju platu.

Oko deset hiljada britanskih državljana drže unosna mesta u Indiji i dobijaju platu za službu u toj zemlji. Ovima treba dodati znatan broj lica koja su se posle rada u Indiji vratila u Englesku sa penzijom, a ova se plaća u svim službama po isteku izvesnog broja godina službovanja. Te penzije zajedno sa dividendama i interesom na dugove dospele za plaćanje u Engleskoj gutaju svake godine od petnaest do dvadeset miliona dolara iz Indije i one se u stvari mogu smatrati kao danak koji engleskoj vladi posredno plaćaju indijski podanici. Oni koji svake godine odlaze u penziju sa raznih dužnosti odnose sa sobom u Englesku veoma znatne uštede od svojih plata, što takođe treba dodati svoti koja se godišnje izvlači iz Indije.

Pored Evropljana koji se nalaze u vladinoj službi, u Indiji živi još 6000 ili više Evropljana koji se bave trgovinom ili privatnom špekulacijom. Izuzev nekolicine vlasnika plantaža indiga, šećerne trske i kafe na poljoprivrednim područjima, to su uglavnom trgovci, zastupnici i fabrikanti, koji žive u gradovima Kalkuti, Bombaju i Madrasu ili u njihovom neposrednom susedstvu. Spoljna trgovina Indije u visini od oko pedeset miliona dolara uvoza i isto toliko izvoza, gotovo je u celini u njihovim rukama, i njihovi profiti su, nesumnjivo, vrlo veliki.

Prema tome, očigledno je da pojedinci crpu veliku korist iz veza Engleske sa Indijom i, razume se, njihova dobit povećava iznos nacionalnog bogatstva. Ali svemu ovome treba suprotstaviti drugu vrlo veliku brojku. Vojni i pomorski izdaci koji se plaćaju iz džepa engleskog naroda zbog Indije neprestano rastu zajedno sa širenjem indijskih poseda. Ovome se moraju dodati troškovi na burmanski⁽²⁴⁹⁾, avganistanski, kineski i persijski rat. U suštini, svi izdaci poslednjeg rata protiv Rusije mogu se potpuno staviti na račun Indije, pošto su strah i zaziranje od Rusije, koji su doveli do tog rata, proistekli isključivo iz po-

dozrenja prema njenim planovima u pogledu Indije. Ako se još uzmu u obzir beskonačno osvajanje i neprekidni akti agresije u koje su Englezi umešani zbog posedovanja Indije, onda jedva ima mesta sumnji u opasnost da će ovaj dominion, posmatran u celini, izazvati troškove koje će teško ikad moći da nadoknadi.

Napisano početkom septembra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
„New-York Daily Tribune”,
br. 5123 od 21. septembra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Indijski ustanak

London, 4. septembra 1857.

Nasilja koja su izvršili pobunjeni sepoji u Indiji zaista su jeziva, gnusna i neopisiva — kakva se obično susreću samo u ustaničkim, nacionalnim, rasnim i naročito u verskim ratovima; jednom reči, nasilja kojima je uvažena Engleska pljeskala kad su ih vršili Vandejci protiv »plavih«, španski gerilci protiv bezbožnih Francuza, Srbi protiv svojih nemačkih i mađarskih suseda, Hrvati protiv bečkih ustanika, Cavaignacova Mobilna garda ili Bonapartini decembristi protiv sinova i kćeri proleTERSKE Francuske^[250]. Ma koliko da je sramno držanje sepoja, ono jedino odražava u koncentrisanom obliku držanje same Engleske u Indiji, ne samo u doba osnivanja njene istočne imperije nego čak i u toku poslednjih deset godina davno ustaljene vladavine. Da bi se okarakterisala ta vladavina, dovoljno je reći da mučenje čini organski deo njene finansijske politike. U istoriji čovečanstva postoji nešto kao odmazda; a po pravilu istorijske odmazde, njeno oruđe ne kuju ugnjeteni nego sam ugnjetač.

Prvi udarac nanesen francuskoj monarhiji potekao je od plemstva, a ne od seljaka. Indijski ustanak nisu počeli rajati, koje Britanci muče, ponižavaju i pljačkaju do gole kože, već sepoji, koje su Britanci odeli, nahranili, odnegovali, utovili i razmazili. Da bismo našli primere slične svirepostima sepoja, ne moramo, poput nekih londonskih listova, da se vraćamo u srednji vek niti čak da se udaljimo od istorije savremene Engleske. Sve što je potrebno jeste da proučimo prvi kineski rat — događaj, tako reći, jučerašnjice. Tada je engleska soldateska počinila grozote prosto radi zabave; njena jarost nije bila ni osveštana verskim fanatizmom, ni pojačana mržnjom protiv nadmene osvajačke rase, ni izazvana upornim otporom herojskog neprijatelja. Silovanja žena, nabijanje dece na kolac, spaljivanje čitavih sela — koje nisu registrovali mandarini, nego sami britanski oficiri — sve se to tada činilo naprosto radi razuzdane zabave.

Čak i u pogledu sadašnje katastrofe bila bi apsolutna greška pretpostavljati da sva svirepost potiče od sepoja, a sva čovečnost od En-

gleza. Pisma britanskih oficira odišu zloradošću. Jedan oficir piše iz Pešavara i opisuje razoružavanje 10. puka neregularne konjice zato što je ovaj odbio naredenje da napadne 55. urođenički pešadijski puk. Oficir likuje što su vojnike ne samo razoružali nego su im skinuli koporane i čizme, i pošto je svaki dobio po 12 penija, poterali su ih do reke, ukrcali na čamce i pustili niz Ind, gde će, kako autor pisma sa oduševljenjem očekuje, svaki majčin sin imati prilike da se utopi u brzacima. Drugi oficir nas obaveštava da su neki stanovnici Pešavara izazvali noćnu uzbunu eksplozijom malih mina punjenih barutom u čast jedne svadbe (nacionalni običaj) i usled toga su okrivljeni sutradan vezani i »toliko batinani da to neće lako zaboraviti«.

Iz Pindija su stigle vesti da trojica domorodačkih vođa kuju zaveru. Ser John Lawrence je odgovorio porukom u kojoj naređuje da špijun prisustvuje njihovom sastanku. Na izveštaj špijuna ser John je uputio drugu poruku: »Obesite ih.« Vode su obesili. Jedan civilni službenik piše iz Alahabada:

»U našim rukama je vlast nad životom i smrću, i uveravamo vas da nikoga ne štedimo.«

Drugi službenik iz istog mesta:

»Ne prođe dan a da ne obesimo desetak-petnaest ljudi« (neboraca).

Jedan službenik piše sa ushićenjem:

»Holmes, pravi delija, veša ih na desetine.«

Drugi, aludirajući na vešanje po kratkom postupku velikog mnoštva domorodaca, kaže: »Tada je počela naša zabava.« Treći:

»U prekim sudovima izričemo presude ne silazeći s konja i svakog crnju na koga naidemo ili vešamo ili streljamo.«

Prema obaveštenju iz Benaresa, trideset zamindara^[251] je obešeno samo zbog sumnje da su saosećali sa svojim zemljacima, a čitava sela su popaljena na osnovu iste optužbe. Jedan oficir iz Benaresa, čije je pismo štampano u londonskom listu »The Times«, piše:

»Evropski vojnici postaju pravi đavoli kad se sukobe s domorocima.«

Ne treba zaboraviti ni to da se svireposti Engleza prikazuju kao podvizi ratničke snage i opisuju jednostavno, brzo, bez zadržavanja na gnusnim pojedinostima, dok se nasilja domorodaca, sama po sebi grozna, uz to još svesno preuveličavaju. Na primer, od koga je potekao opširan izveštaj o strahotama počinjenim u Delhiju i Miratu, koji je najpre objavljen u listu »The Times« a zatim obišao stranice cele londonske štampe? Od jednog plašljivog pastora, koji je živio u Bangaluru, u Majsuru, udaljen preko hiljadu milja u vazdušnoj liniji od poprišta događaja. Izveštaji o stvarno izvršenim delima iz Delhija dokazuju da je uobrazilja jednog engleskog pastora kadra da izrodi veće užase

nego čak i divljačka mašta induskog pobunjenika. Odsecanje noseva, dojki itd., jednom reći, jeziva sakaćenja koja su vršili sepoji izazivaju, naravno, veću pobunu evropskih osećanja nego bacanje užarenih granata na stanove u Kantonu po naređenju sekretara mančesterskog Društva za mir¹, ili spaljivanje Arapa sateranih u pećinu po naređenju francuskog maršala^[252], ili deranja kože s leđa britanskim vojnicima bičem od šest struka po presudi prekih sudova, ili neka druga čovekoljubiva sredstva koja se primenjuju u britanskim kaznenim kolonijama. Svirepost, kao i sve ostalo, ima svoju modu i ona se menja prema vremenu i mestu. Cezar, veoma učen čovek, priča otvoreno kako je zapovedio da se mnogim hiljadama galskih ratnika odseče desna ruka^[253]. Napoleon bi se stideo kad bi to učinio. On je pretpostavio da sopstvene francuske pukove, osumnjičene da su republikanski nastrojeni, pošalje na ostrvo San Domingo, da tamo izginu od crnaca ili pomru od kuge.

Gnusna sakaćenja koja su vršili sepoji podsećaju na običaje hrišćanske Vizantijske Carevine ili na propise krivičnog zakona cara Karla V, ili na engleske kazne zbog veleizdaje kako ih je zapisao još sudija Blackstone^[254]. Indusima, koje je njihova religija načinila virtuozima u umetnosti samomučenja, morala su ova nedela izvršena na neprijateljima njihove rase i vere izgledati sasvim prirodna, još prirodnija Englezima, koji su pre jedva nekoliko godina još izvlačili prihode iz svetkovina Džaganata^[255], podržavajući krvave obrede te religije svireposti i idući im naruku.

Pomamna dreka koju je nadao »krvožedni stari ‚Times‘«, kako ga je Cobbett obično nazivao, njegovo igranje uloge razjarenog lica iz jedne od Mozartovih opera, koje se u najmelodičnijim arijama naslađuje mišlju da će svog neprijatelja najpre obesiti, zatim ispeći, zatim raščerečiti, zatim nabiti na kolac i, najzad, oguliti živog^[256], stalna težnja ovog lista da raspali žed osvete dovodeći je do krajnjeg bezumlja — sve ovo bi samo izgledalo glupo da se iza patosa tragedije nisu jasno uočavale ujdurme komedije. Londonski »The Times« glumi svoju ulogu ne samo zbog panike. On snabdeva komediju temom koju je propustio čak i Molière, a to je Tartuffe osvetnik. Njemu je naprosto neophodno da uzdiže državne hartije i da brani vladu od napada. Delhi se nije, poput zidova Jerihona, srušio samo od huke vetra, a uši Johna Bulla moraju zaglušiti osvetnički vapaji da bi zaboravio da je njegova vladavina odgovorna što se ta nesreća izlegla i što se dozvolilo da ona dobije tako džinovske razmere.

Naslov originala:
The Indian Revolt

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5119 od 16. septembra 1857.

Prevod s engleskog

¹ Johna Bowringa

Karl Marx

[Francuski Crédit mobilier]

Crédit mobilier^[32], kako smo predvideli pre nekoliko meseci prilikom proučavanja njegovog kitnjastog izveštaja za 1856. godinu, ponovo je krenuo nizbrdo, ispunjavajući ovog puta finansijske krugove Evrope ozbiljnim nemirom. U toku nekoliko dana akcije ovog koncerna su pale sa 950 franaka na približno 850 franaka, pri čemu je ovaj poslednji kurs daleko od najniže tačke do koje će one verovatno dospeti. Nadolaženje i opadanje prastarih voda nije za geologa od većeg interesa nego što su za političara skok i pad akcija društva Crédit mobilier. U kolebanjima kursa ovih akcija treba razlikovati posebne periode. Njihovu prvu emisiju 1852. godine društvo je vešto organizovalo. Akcije su bile podeljene na tri serije, a sopstvenici prve serije imali su pravo na sticanje akcija druge i treće serije po nominalnoj vrednosti. Usled toga su srećni posednici prve serije izvukli svu korist od ograničene ponude na silno uzbuđenom tržištu hartija od vrednosti kao i od preteranih očekivanja da će se hartije ovog društva ubrzo kotirati mnogo više od nominale. Tržišna cena akcija odmah je porasla sa 250 franaka, koliko je plaćeno za akcije prve emisije, na 1775 franaka. Njihova kolebanja tokom 1852, 1853. i 1854. godine od manjeg su političkog značaja pošto ukazuju pre na različite faze kroz koje je preduzeće u formiranju moralo da prođe nego na iskušenja već potpuno razvijenog koncerna. Godine 1855. Crédit mobilier je dostigao kulminaciju, i kratkovećni kurs od 1900 franaka njegovih akcija obeležava njegovo najveće udaljavanje od običnog zemaljskog poslovanja. Od tog vremena kolebanja u cenama akcija društva Crédit mobilier, ako se izblize razmotre i ako se uzmu prosećni periodi od, recimo, 4 meseca, pokazuju postepeno smanjivanje, koje se, bez obzira na slučajna odstupanja, potčinjava stalnom i neumitnom zakonu. Ovaj zakon se sastoji u tome što sa najviše tačke dostignute u svakom od ovih perioda cene padaju na najnižu prosećnu tačku, koja, sa svoje strane, postaje najviša polazna tačka za sledeći period. Tako brojke 1400 franaka, 1300 franaka, 1100 franaka predstavljaju jedna za drugom najnižu prosećnu tačku jednog perioda i najvišu prosećnu tačku drugog. Za vreme čitavog ovogodišnjeg leta akcije nisu mogle da se dignu na visinu od 1000 franaka za ma koji duži rok; a sadašnja kriza, ako ne dovede do još

gorih posledica, smanjiće najvišu prosečnu cenu akcija na oko 800 franaka, da bi se sa te tačke ova vremenom spustila na još niži prosečan nivo. Razume se, taj proces se ne može nastaviti ad infinitum,¹ niti je spojivo s organskim zakonima društva Crédit mobilier da njegove akcije padnu na svoj minimalni kurs od 500 franaka. Ogromna je nesrazmera između kapitala koncerna Crédit mobilier i njegovih operacija, usled čega se dobijaju vanredni profiti, pa prema tome, neuobičajeni porast pijačne cene njegovih akcija iznad njihovog prvobitnog iznosa su za Crédit mobilier uslovi ne procvata nego života. Ne treba duže da se zadržavamo na ovom momentu, jer smo ga već dovoljno razjasnili kad smo proučavali smanjenje njegovih profita sa 40% 1855. godine na 23% 1856. godine.²

Sadašnje opadanje vrednosti akcija Crédit mobilier u vezi je s okolnostima koje se verovatno pogrešno tumače kao uzroci mada su samo posledice. Gospodin A. Thurneysen, jedan od »najuglednijih«³ direktora koncerna Crédit mobilier, proglašen je za bankrota zato što ga je sud oglasio dužnikom za dug od 15 000 000 franaka koji je ugovorio njegov sinovac g. Charles Thurneysen, a ovaj je maja tekuće godine krišom pobeo iz Francuske. Da se običnim bankrotstvom jednog posebnog direktora ne može uopšte objasniti sadašnje stanje društva Crédit mobilier biće odmah jasno svakome ko se seti bankrotstva g. Place-a, koje nije nimalo poljuljalo taj bedem bonapartističkog režima. Međutim, javno mnjenje je pre sklono da se poda utisku izazvanom iznenadnim padom pojedinca nego da prati lagano opadanje jedne ustanove. Panika hvata mase samo kad opasnost dobije znatne i opipljive oblike. Na primer, akcije i novčanice Law-a i dalje su uživale idolopokloničko poverenje Francuske, dok su se regent⁴ i njegovi savetnici zadovoljavali obezvređivanjem metalnog novca, koji je novčanice tobože predstavljao. Javnost nije shvatala da novčanica koja predstavlja određeni iznos srebrnih funti gubi vrednost za polovinu kad kovnica iskuje od jedne marke⁴ srebra dvostruko veću količinu funti nego ranije. Ali, upravo u trenutku kad je na osnovu vladinog naređenja zvanična nominalna vrednost novčanica smanjena za polovinu, i kad se novčanica od 100 funti morala menjati za novčanicu od 50 funti, proces je odmah shvaćen i mehur je pukao. Tako pad dobiti društva Crédit mobilier za gotovo 50% nije ni za časak privukao pažnju čak ni engleskih autora finansijskih članaka, dok sada sva evropska štampa neumorno galami o bankrotstvu g. Thurneysena. Doduše, ovaj događaj je praćen otežavajućim okolnostima. Kad g. Charles Thurneysen nije odgovorio svojim obavezama maja ove godine, g. Isaac Péreire je, ispoljavajući više vrlig negodovanja nego što mu je obično svojstveno, istupio u londonskoj štampi sa svečanim poricanjem ma kakve veze između g. A. Thurneysena i društva Crédit mo-

¹ u beskonačnost — ² Vidi u ovom tomu, str. 134. — ³ Philippe d'Orléans — ⁴ Nekadašnja jedinica za merenje zlata i srebra; iznosi oko 250 grama.

bilier, s jedne, i tog bednog bankrota, s druge strane. Sadašnja odluka francuskog suda, prema tome, odlučno je demantovala ovog visokoparnog gospodina.

Staviše, izgleda da je panika zavladała u samom Crédit mobilier. Gospodin Ernest André, jedan od direktora, našao je za shodno da se javno odrekne svake buduće odgovornosti i da zakonskim putem prekine sve veze s ovom ustanovom. Drugi — između ostalih bankarska kuća Hottinger — takođe se, kako se tvrdi, povlače. Kad sami kormilari pribegavaju čamcu za spasavanje, putnici mogu s pravom smatrati da je brod izgubljen. Najzad, prisni odnosi Thurneysenovih sa sankt-peterburškom bankarskom kućom Stieglitz i sa velikim projektima ruskih železničkih pruga pružaju evropskim finansijskim krugovima isto tako obilan materijal za razmišljanje.

Ako su direktori koncerna Crédit mobilier blagoizvoleli da »stvore kredit u Francuskoj«, da »podstaknu produktivne snage nacije« i da podrže berzanske špekulacije širom sveta, bila bi ogromna greška pretpostavljati da su to činili bez ikakve namere. Povrh dohotka od oko 25% prosečnog godišnjeg interesa na kapital koji predstavljaju njihove akcije, svaki od njih je prvih pet godina postojanja ove ustanove redovno primao tantijemu od 5% na bruto-dobit, približno po 275 000 franaka ili 55 000 dolara. Sem toga, zapaženo je da su one železničke kompanije i druga preduzeća za izvođenje javnih radova koji posebno uživaju pokroviteljstvo koncerna Crédit mobilier, uvek na ovaj ili onaj način umešani u privatne poslove direktora. Tako ni za koga nije tajna da su Péreire-i u velikoj meri zainteresovani za nove akcije francuskih Južnih železnica. Sad pak, čitajući objavljene izveštaje, nalazimo da je ova kompanija u svom ukupnom kapacitetu upisala ništa manje nego 623 000 000 franaka u akcije tih istih železnica. Ali petnaestorica direktora nisu samo vodili poslove u skladu sa svojim privatnim interesima; oni su takođe mogli da se koriste okolnošću što su unapred bili obavesteni o velikim coups de bourse¹ koje se kompanija spremala da izvrši; i, najzad, oni su bili kadri da prošire sopstveni kredit u srazmeri sa ogromnim svotama koje su zvanično prolazile kroz njihove ruke. Otuda čudesno brzo bogaćenje ovih direktora; otuda silna zabrinutost evropske javnosti zbog finansijskih nedaća koje su im se dogodile; otuda, takođe, tesna veza između njihovih ličnih bogatstava i društvenog kredita kompanije, iako će neka od tih bogatstava sigurno biti tako uložena da će nadživeti samu kompaniju.

Napisano 8. septembra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5128 od 26. septembra 1857.

Prevod s engleskog

¹ berzanskim špekulacijama

Karl Marx

[Ustanak u Indiji]

Vesti koje su juče stigle iz Indije otvaraju za Engleze veoma zabrinjavajuće i opasne perspektive, iako ih naš dobro obavešteni londonski dopisnik — kako se može primetiti u jednoj drugoj rubrici — smatra drukčijim^[257]. Iz Delhija raspoložemo podacima do 29. jula i jednim kasnijim izveštajem, prema kome su opsadne snage usled haranja kolere bile prisiljene da se povuku ispred Delhija i da se ulogore u Agri. Istina, nijedan londonski list ne pridaje značaj ovom izveštaju, ali ga mi, u krajnjem slučaju, možemo smatrati samo preuranjenim. Kao što nam je poznato iz svih dopisa koji su stigli iz Indije, opsadne trupe su pretrpele teške gubitke u toku ispada koji su vršeni 14, 18. i 23. jula. Ovom prilikom ustanici su se borili sa bezobzirnijom žestinom nego ikada ranije i sa velikim preimućtvom zbog nadmoćnosti svoje artiljerije.

«Mi gađamo», piše jedan britanski oficir, «iz haubica od 18 funti i od 8 inča, a ustanici nam odgovaraju iz oruđa od 24 i 32 funte». «U toku osamnaest ispada», kaže se u jednom drugom pismu, «koje smo morali izdržati, izgubili smo, što mrtvih što ranjenih, trećinu svojih snaga»^[258].

Sva pojačanja koja su se mogla očekivati svodila su se na jednu jedinicu sika pod komandom generala Van Courtlandta. General Havelock je bio prinuđen da se posle nekoliko uspešnih borbi povuče ka Kanpuru i da privremeno odustane od pokušaja za oslobodjenje Laknaua. U isto vreme »počele su da padaju jake kiše kod Delhija», što je neizbežno pojačavalo epidemiju kolere. Saopštenje koje nagoveštava povlačenje u pravcu Agre i bar privremeno napuštanje pokušaja osvajanja prestonice Velikog mogula ubrzo će se pokazati tačnim, ako se nije već i obistinilo.

Na liniji Ganga glavnu pažnju privlače operacije generala Havelocka, čije su podvige kod Fatihpura, Kanpura i Bitura, prirodno, preterano hvalili naši londonski dopisnici. Kao što smo gore naveli, posle marša od 25 milja od Kanpura, Havelock je bio prinuđen da se

povuče natrag u ovo mesto ne samo radi smeštaja svojih bolesnika nego i radi sačekivanja pojačanja. Ovo je za duboko žaljenje, jer pokazuje da je propao pokušaj oslobodenja Laknaua. Jedinu nadu britanske posade u ovom mestu sada sačinjava snaga od 3000 Gurka^[259] koje je Džang Bahadur uputio kao pomoć iz Nepala. Ako ona ne bude uspela da razbije opsadu, u Laknauu će se ponoviti kanpursko krvoproliće. Ali to nije sve. Ako ustanici zauzmu tvrđavu Laknau i, prema tome, učvrste svoju vlast u Audu, oni će s boka ugroziti sve britanske operacije protiv Delhija i odlučiti pitanje ravnoteže protivničkih snaga u Benaresu, kao i u celoj oblasti Bihara. Ako bi ustanici držali Laknau, Kanpur bi izgubio polovinu svoga značaja, a bile bi ugrožene i njegove komunikacije sa Delhijem, s jedne, i sa Benaresom, s druge strane. Ova eventualnost pojačava bolno interesovanje s kojim se moraju očekivati vesti iz ovoga mesta. Šesnaestog juna posada je ocenila da može izdržati šest nedelja na sledovanju koje je svedeno na gladovanje. Od poslednjeg izveštaja već je proteklo pet nedelja. Sada sve zavisi od nagoveštenih, ali još uvek nesigurnih pojačanja iz Nepala.

Ako se spustimo niz reku Gang od Kanpura ka Benaresu i ka Biharskoj oblasti, britanski izgledi su još crniji. U pismu koje je objavljeno u listu »The Bengal Gazette«^[260] i datirano 3. avgusta u Benaresu, kaže se:

«da su pobunjenici iz Dinapura posle prelaska reke Son, krenuli na Arah. Evropski stanovnici, koji su se s pravom zabrinuli za svoju sigurnost, uputili su u Dinapur pismene zahteve za pojačanja. Zbog toga su upućena dva parobroda sa delovima 5, 10. i 37. puka Njenog Veličanstva. U pola noći jedan od ovih parobroda se nasukao i čvrsto zaglibio. Ljudstvo je brzo iskrcano na obalu i hitno upućeno peške, ali bez potrebnih mera predostrožnosti. Ono je iz neposredne blizine s obe strane iznenada napadnuto jakom vatrom, tako da je od ove neznatne snage iz stroja izbačeno 150 ljudi, među kojima i nekoliko oficira. Pretpostavlja se da su na ovom mestu svih 47 Evropljana bili masakrirani».

Grad Arah se nalazi u britanskoj oblasti Šahabad u Bengalu, na putu iz Dinapura za Gazipur, 25 milja zapadno od prvog i 75 milja istočno od drugog. Sam Benares je bio ugrožen. Ovo mesto ima for, koji je izgrađen po evropskim načelima, i ako bi pao u ruke ustanika, Benares bi postao drugi Delhi. U Mirzapuru, koji se nalazi južno od Benaresa i na suprotnoj obali Ganga, otkrivena je muslimanska zavera, dok je u Berhampur na Gangu, nekih 18 milja od Kalkute, razoružan 63. pešadijski domorodački puk. Jednom rečju, nezadovoljstvo, na jednoj, i panika, na drugoj strani, širili su se čitavim Bengalom, čak do kapija Kalkute, gde je vladao mučan strah da o velikom postu muharam^[261], kad pripadnici islama, razdraženi od fanatičnog zanosa, idu sa isukanim mačevima, spremni da i na najmanji povod stupe u borbu, ne bi došlo do opšteg napada na Engleze, i gde je generalni guverner smatrao neophodnim da razoruža svoju telesnu gardu. Čitalac će, dakle, odmah shvatiti da je glavna britanska komunikacija — linija

Ganga — izložena stalnim napadima, prekidu i odsecanju. A to bi moglo uticati na napredovanje pojačanja, koja treba da stignu u novembru i izolovati britanski operacijski pravac ka Džamni.

U Bombajskom prezidentstvu stvari takođe dobijaju veoma ozbiljan tok. Pobuna 27. bombajskog domorodačkog pešadijskog puka u Kolapuru je činjenica, a poraz ovoga puka od strane britanskih trupa je samo pusta fama. Jedinice bombajske domorodačke vojske pobunile su se u Nagpuru, Aurangabadu, Hajderabadu i, najzad, u Kolapuru. Sadašnja jačina bombajske domorodačke vojske iznosi 43 048 ljudi, dok se u ovoj oblasti, u stvari, nalaze svega dva evropska puka. Domorodačka vojska služila je kao oslonac ne samo za održavanje reda u granicama Bombajskog prezidentstva nego i za slanje pojačanja za Sind u Pendžabu i za obrazovanje i upućivanje kolona na Mau i Indor radi ponovnog osvajanja i držanja ovih mesta i radi uspostavljanja veza sa Agrom i oslobođenja njene posade. Kolona brigadnog generala Stuarda, kojoj je bila poverena ova operacija, sastojala se od 300 ljudi 3. bombajskog evropskog puka, 250 ljudi petog, 1000 ljudi dvadeset petog, 200 ljudi 19. bombajskog domorodačkog pešadijskog puka i 800 ljudi 3. konjičkog puka hajderabadskog kontingenta. Među ovim snagama, koje su iznosile 2250 domorodačkih vojnika, bilo je oko 700 Evropljana, uglavnom iz 86 gardijskog pešadijskog i 14. gardijskog lakog dragonskog puka. Pored toga, Englezi su u Aurangabadu bili prikupili kolonu od domorodačkih trupa radi zastrašivanja neprijateljski raspoloženih teritorija Kandeša i Nagpura i radi istovremenog obrazovanja uporišta za leteće kolone koje su dejsstvovalе u centralnoj Indiji.

Govore da je »uspostavljen mir« u ovom delu Indije, ali se u to ne možemo potpuno pouzdati. U stvari, to pitanje ne rešava okupacija Maua, već zavisi od stava koji će zauzeti Holkar i Sindijah, dva maratska kneza.^[262] U tom izveštaju u kome se govori o Stuartovom dolasku u Mau dodaje se i to da su Holkarove trupe postale nedisciplinovane, iako je sam Holkar i dalje ostao pouzdan. O politici Sindijaha ne govori se ni reči. On je mlad, popularan, pun žara i mogao bi se smatrati prirodnim vođom i žižom okupljanja cele nacije Marata. On ima 10 000 dobro disciplinovanih vlastitih vojnika. Njegovo napuštanje Britanaca značilo bi ne samo gubitak centralne Indije nego bi revolucionarnom savezu dalo ogromnu snagu i čvrstinu. Povlačenje snaga ispred Delhija i pretnje i molbe nezadovoljnika mogu ga na kraju navesti da pređe na stranu svojih zemljaka. Međutim, glavni uticaj na Holkara i Sindijaha izvršiće Marati iz Dekana, gde je, kao što smo već rekli ustanak, najzad, odlučno razvio zastavu. Baš ovde je slavljenje muharama naročito opasno. Prema tome, postoje razlozi za očekivanje opšte pobune bombajske vojske. Madraska vojska, koja broji 60 555 domorodačkih vojnika, regrutovanih u Hajderabadu, Nagpuru i Malvi, u najfanatičnijim muslimanskim oblastima, uskoro bi se povela za ovim primerom. Tako, dakle, ako se uzme u obzir da će

kišni period u toku avgusta i septembra paralizovati pokrete britanskih trupa i prekinuti njihove komunikacije, izgleda da bi bilo razumno pretpostaviti da će ove trupe, uprkos svojoj prividnoj snazi, s obzirom na to što će pojačanje iz Evrope stizati sa zadocnjenjem i samo u neznatnom broju, biti nedovoljne za zadatak koji im je postavljen. S razlogom se može očekivati da će u toku narednih borbi doći do ponavljanja avganistanskih poraza^[125].

Napisano 29. septembra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
„New-York Daily Tribune”,
br. 5142 od 13. oktobra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Ustanak u Indiji]

Vesti koje su juče stigle iz Indije brodom »Atlantic« sadrže dva značajna podatka: o neuspehu generala Havelocka da izvrši prodor radi oslobođenja Laknaua i o istrajnosti Engleza kod Delhija. Ovoj poslednjoj činjenici može se naći paralela samo u britanskim analima, i to u ekspediciji na Valheren^[263]. Iako je već sredinom avgusta 1809. godine postalo jasno da je ekspedicija propala, Englezi su u novembru preduzeli ponovno ukrcavanje. Kada je saznao da su se engleske trupe iskrcale na ovom mestu, Napoleon je preporučio da se one ne napadaju, već da ih Francuzi prepuste bolestima, uveren da će im bolesti naneti više štete nego topovi a da to Francusku neće stajati nijednog santima. Današnji Veliki mogul, koji se nalazi u boljem položaju čak i od Napoleona, u stanju je da podupire bolesti svojim ispadima, a svoje ispade bolestima.

U izveštaju britanskoj vladi, koji je datiran iz Kaljarija 27. septembra, saopšteno nam je da su

»poslednje vesti iz Delhija bile od 12. avgusta, kada je ovaj grad još bio u rukama pobunjenika, ali da se očekuje da će se uskoro izvršiti napad na njega, pošto se general Nicholson nalazi sa znatnim pojačanjima na udaljenosti jednodnevnog marša«.

Ako Delhi ne bude zauzet kad ga Wilson i Nicholson napadnu svojim sadašnjim snagama, njegovi bederni će stajati sve dok se ne sruše sami od sebe^[264]. »Znatne« Nicholsonove snage broje oko 4000 sika — pojačanje koje je u apsurdnoj nesrazmeri sa potrebama za napad na Delhi, ali dovoljno veliko da pruži nov samoubilački izgovor za to da se ne prekine logorovanje ispred ovog grada.

Pošto je general Hewitt učinio grešku, a ona se sa vojničkog gledišta može nazvati čak i zločinom jer je dopustio da ustanici Mirata uđu u Delhi, i pošto su prve dve sedmice bile izgubljene, čime se dopustilo da ovaj grad bude na neregularan način iznenadno zauzet, planiranje opsade Delhija izgleda skoro kao neshvatljiva zabluda. Napoleon, čiji autoritet slobodno možemo staviti čak i iznad autoriteta vojnih proroka londonskog dnevnika »The Times«, postavio je dva pravila ratne veštine, koja zvuče kao nešto sasvim obično, i to: 1) da »treba preduzimati samo ono što se može izvesti i samo ono što pruža najviše izgleda na uspeh« i 2) da »glavne snage treba upotrebiti samo za postizanje glavnog ratnog cilja — uništavanje neprijatelja«. A prili-

kom planiranja opsade Delhija bila su narušena oba ova osnovna pravila. Vojnim vlastima u Engleskoj moralo je biti poznato da je sama indijska vlada nedavno popravila utvrđenja Delhija u tolikoj meri da bi se ovaj grad mogao osvojiti samo regularnom opsadom, pri čemu bi bila potrebna opsadna snaga od najmanje 15 000 do 20 000 ljudi, pa čak i mnogo više ako bi se odbrana vršila na uobičajen način. Međutim, pošto je za ovaj poduhvat trebalo 15 000 do 20 000, bila je prava ludost pristupiti njegovom izvršenju sa 6000 do 7000 ljudi. Osim toga, Englezima je bilo poznato da će duga opsada grada — do čega je, naravno, moralo doći zbog njihove brojne slabosti — izložiti njihove snage na ovom mestu, u ovoj klimi i u ovo godišnje doba, napadima jednog nepovredljivog i nevidljivog neprijatelja, koji će sejati seme uništenja u njihovim redovima. Prema tome, opsada Delhija nije imala nikakvih izgleda na uspeh.

Što se tiče ratnog cilja, on je, bez sumnje, bio očuvanje engleske vladavine u Indiji. Za ostvarenje ovoga cilja Delhi nije imao nikakvog stratezijskog značaja. Istina, on je u očima domorodaca, zbog istorijske tradicije, imao sujevernu važnost, koja nije ni u kakvoj srazmeri sa njegovim stvarnim značajem, a to je bio dovoljan razlog da ga pobunjeni sepoji izaberu kao glavno zbornu mesto. Međutim, da su Englezi, umesto što su izradili svoje vojne planove prema domorodačkim predrasudama, prepustili Delhi samom sebi i izolovali ga, oni bi ga lišili njegovog fiktivnog značaja. Naprotiv, oni su se, razapinjući svoje šatore ispred grada, razbijajući svoju glavu o njega i koncentrišući svoju glavnu snagu i pažnju sveta na nj, lišili mogućnosti povlačenja ili, bolje reći, tome povlačenju dali značaj odlučnog poraza. Na taj način, oni su radili prosto u korist ustanika, koji su želeli da Delhi postane ratni cilj. Ali, to nije sve. Nije bila potrebna naročita genijalnost da bi se Englezi uverili u to da je za njih bilo od prvorazredne važnosti stvaranje operativne vojske čijim bi se operacijama mogle ugušiti iskre nezadovoljstva, sačuvati slobodne komunikacije između sopstvenih vojnih uporišta, odbaciti neprijatelj na nekoliko tačaka i izolovati Delhi. Umesto da postupe po ovom jednostavnom i jasnom planu, oni su imobilisali jedinu svoju operativnu snagu, koncentrišući je pred Delhijem i prepustili ustanicima slobodno polje, dok su vlastitim posadama držali raštrkane, međusobno nepovezane, jednu od druge udaljene tačke, blokirane od daleko nadmoćnijih neprijateljskih snaga, kojima je pružena mogućnost da dejstvuju po svom nahodanju bez ikakve žurbe.

Prikivanjem svoje glavne pokretne kolone za Delhi Englezi nisu blokirali ustanike, nego umrtvili svoje vlastite posade. Ali, nezavisno od ove osnovne greške kod Delhija, u ratnim analizama teško se može naći nešto tako slično gluposti kojom se rukovodilo operacijama ovih posada koje su dejstvovale samostalno, nezavisno jedna od druge, sa potpunim odsustvom vrhovnog rukovodstva, koje nisu dejstvovale kao delovi jedne vojske, nego kao jedinice koje pripadaju raznim, pa

čak i neprijateljskim nacijama. Uzmimo, na primer, slučajeve Kanpura i Laknaua. To su bila dva susedna mesta sa dva odvojena dela trupa, oba veoma mala i nesrazmerna u odnosu na povereni im zadatak, stavljena pod odvojene komande. Iako su se nalazila na udaljenosti od svega 40 milja, između njih je postojalo tako malo jedinstva akcije kao da su se nalazila na suprotnim polovima. Prema najprostijem strategijskom načelu trebalo je ovlastiti ser Hugh-a Wheelera, vojnog komandanta u Kanpuru, da pozove ser H. Lawrence-a, glavnog kome-sara Auda, da se sa svojim trupama vrati u Kanpur i time pojača vlastiti položaj, dok bi se Laknau privremeno evakuisao. Ovom operacijom bile bi spasene obe posade, a docnijim spajanjem sa Havelockovim trupama stvorila bi se manja grupacija koja bi mogla držati u šahu Aud i osloboditi Agru. Umesto toga, zbog nepovezanosti dejstva ovih dvaju mesta, posada Kanpura je iskasapljena, a posada Laknaua sigurno će pasti zajedno sa tvrđavom, pa su čak i veličanstveni naponi Havelocka, koji je u toku osam dana sa svojim trupama izvršio marš od 126 milja i vodio isto onoliko bojeva koliko je dana trajao njegov marš, pod uslovima indijske klime usred letnjeg doba — čak su i ti herojski naponi ostali uzaludni. Pošto je još više iscrpao svoje inače iznurene trupe uzaludnim pokušajima da oslobodi Laknau i, budući uveren da će biti prisiljen da podnosi i druge nekorisne žrtve uzastopnim ekspedicijama iz Kanpura izvođenim na prostoru koji se sve više sužavao, Havelock će, po svojoj prilici, najzad morati da se povuče na Alahabad sa kojom šakom ljudi. Operacije njegovih trupa pokazuju bolje nego išta drugo šta su mogle da učine čak i slabije engleske snage pod Delhijem da su bile koncentrisane za akciju na otvorenom polju, umesto da stoje umrtvljene u zakuženom logoru. Koncentracija je tajna strategije. Dekoncentracija predstavlja osnovu engleskog plana u Indiji. Englezi su morali da svedu svoje posade na najmanji mogući broj, da ih odmah rasterete žena i dece, da evakušu sva uporišta koja nemaju strategijskog značaja i da tako prikupe što brojnije operativne snage. Međutim, čak i neznatna pojačanja koja su iz Kalkute upućena uzvodno Gangom bila su potpuno apsorbovana u mnogobrojnim usamljenim posadama, tako da još nijedan odred nije stigao u Alahabad.

Što se tiče Laknaua, sada se potvrđuju najcrnja predviđanja koja su izazvana nedavnim vestima. Havelock je opet bio prisiljen da se povuče u Kanpur; savezničke snage iz Nepala nemaju mogućnosti da oslobode grad, te sada moramo očekivati vesti o padu ovog mesta usled gladi, i o masakriranju njegovih hrabrih branilaca i njihovih žena i dece.

Napisano 29. septembra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

»New-York Daily Tribune,

br. 5142 od 13. oktobra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Ustanak u Indiji]

Juče smo primili izdanje londonskih listova od 7 o. m. Pri razmatranju stanja indijskog ustanka oni su puni optimizma koji gaje od samog početka. Uveravaju nas ne samo u to da je došlo do uspešnog napada na Delhi nego i u to da se taj napad odigrao 20. avgusta. Prvo što treba utvrditi, naravno, jeste sadašnja jačina opsadnih snaga. Jedan artiljerijski oficir, u pismu koje je iz logora pod Delhijem pisao 13. avgusta, daje sledeći detaljan pregled efektivnih britanskih snaga na dan 10. avgusta:^[265]

	Broj britanskih		Broj domorodačkih		
	oficira	vojnika	oficira	vojn.	konja
Štab	30	—	—	—	—
Artiljerija	39	598	—	—	—
Inženjerija	26	39	—	—	—
Konjica	18	570	—	—	520
<i>1. brigada</i>					
75. puk Nj. Veličanstva	16	502	—	—	—
1. streljački puk Istočno-indijske kompanije	17	487	—	—	—
Kumaonski bataljon	4	—	13	435	—
<i>2. brigada</i>					
60. pešadijski puk Nj. Veličanstva	15	251	—	—	—
2. streljački puk Istočno-indijske kompanije	20	493	—	—	—
Timurski bataljon	4	—	9	319	—

	Broj britanskih		Broj domorodačkih		
	oficira	vojnika	oficira	vojn.	konja
<i>3. brigada</i>					
8. puk Nj. Veličanstva	15	153	—	—	—
61. puk Nj. Veličanstva	12	249	—	—	—
4. puk sika	4	—	4	365	—
Izviđački odred	4	—	4	196	—
Odred Koka	5	—	16	709	—
Svega:	229	3342	46	2024	520

Prema tome, 10. avgusta su ukupne efektivne britanske snage u logoru pod Delhijem iznosile tačno 5641 čovek. Od toga moramo odbiti 120 ljudi (112 vojnika i 8 oficira) koji su, prema engleskim izveštajima, poginuli 12. oktobra za vreme napada na novu bateriju koju su ustanici bili postavili ispred bedema prema engleskom levom krilu. Prema tome, ostalo je 5529 boraca u času kada se brigadni general Nicholson priključio opsadnim trupama sa sledećim snagama iz Firozpura koje su pratile drugorazredni opsadni park: 52. laki pešadijski puk (oko 900 ljudi), deo 61. puka (oko 4 čete — 360 ljudi), Bouchierova poljska baterija, deo 6. pendžabskog puka (oko 540 ljudi) i nešto multanske konjice i pešadije, tj. svega oko 2000 ljudi, od čega je bilo nešto više od 1200 Evropljana. Ako, dakle, dodamo ovu snagu broju od 5529 boraca koji su se nalazili u logoru prilikom priključenja Nicholsonovih snaga, dobićemo ukupno 7529 ljudi. Govori se da je ser John Lawrence, guverner Pendžaba, uputio dalja pojačanja koja se sastoje: od preostalog dela 8. pešadijskog puka, zatim od tri čete 24. puka sa 3 topa konjičke artiljerije iz sastava trupa kapetana Patona iz Pešavara i od 2. i 4. pendžabskog pešadijskog puka i drugog dela 6. pendžabskog puka. Međutim, ova snaga, koja, po našoj oceni, može imati najviše 3000 ljudi, i to većinom sika, još nije bila stigla. Ako se čitaoci mogu setiti da su pendžabska pojačanja, koja su otprilike pre mesec dana prispela pod Chamberlainovom komandom, bila dovoljna samo da popune snage generala Reeda do brojnog stanja koje je u početku imao ser. H. Barnard, onda će shvatiti da su nova pojačanja bila dovoljna samo za to da snage brigadnog generala Wilsona popune do prvobitne jačine generala Reeda; pri tom, jedina realna činjenica koja je išla u prilog Engleza sastojala se u tome što je, najzad, stigao opsadni park. Ali ako i pretpostavimo da je očekivanih 3000 ljudi već stiglo u logor i da su se ukupne engleske snage popele na 10 000, od kojih je jedna trećina više nego sumnjiva u pogledu vernosti, onda se postavlja pitanje: šta će one uraditi? Govori nam se da će opkoliti Delhi. Međutim, ako odbacimo smešnu ideju o tome da 10 000 ljudi opseda jedan jako utvrđeni grad koji se proteže na celih 7 milja, Englezi bi morali najpre promeniti tok reke Džamne pre nego što i pomisle na opkoljavanje Delhija. Ako bi Englezi ušli u Delhi uju-

tru, ustanici bi se mogli povući iz njega uveče, bilo prebacivanjem preko Džamne i povlačenjem ka Rohilkandu i Audu, bilo maršem niz Džamnu u pravcu Matre i Agre. U svakom slučaju, opsedanje kvadrata, čija je jedna strana nepristupačna opsadnim snagama i koja istovremeno obezbeđuje komunikaciju i odstupnicu opsednutim trupama, još ne predstavlja rešenje problema.

«Svi se slažu», kaže oficir od koga smo uzeli gore navedeni pregled, «da je zauzimanje Delhija na juriš potpuno isključeno.»

U isto vreme, on nas obaveštava šta se stvarno očekuje u logoru, naime: »bombardovanje grada u toku nekoliko dana i stvaranje prilično velike breše«. Međutim, sam ovaj oficir dodaje:

«prema skromnom proračunu, neprijatelj sada mora imati gotovo 40 000 ljudi, pored bezbroj topova kojima dobro rukuje; njegova pešadija takođe se dobro bori.»

Ako se ima u vidu očajnička upornost muslimana, na koju su oni navikli kad se bore iza bedema, zaista je veliko pitanje da li će maloju britanskoj vojsci, pošto projuri kroz »dovoljno veliku brešu«, biti dopušteno da se kroz nju vrati.

U stvari, postoji samo jedna mogućnost da sadašnje britanske snage izvrše uspešan napad na Delhi — a to je da dođe do razdora u redovima ustanika kad istroše municiju, kad njihove snage budu demoralisane i kad popusti njihovo samopouzdanje. Međutim, moramo priznati da njihova neprekidna borba od 31. jula do 12. avgusta jedva opravdava takvu pretpostavku. U isto vreme, jedno pismo iz Kalkute dovoljno jasno nam objašnjava zbog čega su engleski generali, suprotno svim vojnim principima, odlučili da održe svoj položaj pred Delhijem. U pismu se kaže:

«Kad se pre nekoliko nedelja postavilo pitanje da li naše snage treba povući sa položaja ispred Delhija zato što su bile toliko zamorene svakodnevnim borbama da bi teško izdržale dalje jači zamor, ovaj se nameri odlučno usprotivio general ser John Lawrence, koji je generalima jasno stavio do znanja da bi njihovo povlačenje značilo signal za ustanak okolnog stanovništva, čime bi oni bili izloženi neminovnoj opasnosti. Ovo je shvatanje prevladalo i ser Lawrence je obećao da će im poslati sva pojačanja koja bude mogao odvojiti.»

Pošto je ser John Lawrence ostavio Pendžab bez trupa, može i tamo doći do ustanka, dok će trupe koje se nalaze u kantonmanu pred Delhijem verovatno biti paralisane i desetkovane kužnim isparavanjem koje se diže sa tla pred kraj kišne sezone. O snagama generala Van Courtlanta, za koje je pre četiri nedelje javljeno da su stigle u Hisar i da guraju u pravcu Delhija, više se ništa ne čuje. One su, dakle, morale naići na ozbiljne smetnje ili su na putu bile razbijene.

Položaj Engleza na gornjem Ganguu u stvari je očajan. Audski ustanici, koji se kreću iz Laknaua preko Bitura, svojim dejstvima ugrožavaju generala Havelocka, pokušavajući da mu preseku odstup-

nicu kod Fatehpura, južno od Kanpura, dok gvaliorski kontingent u isto vreme maršuje ka Kanpuru sa pravca Kalpija — varoši koja se nalazi na desnoj obali reke Džamne. Ovo koncentrično kretanje, kojim možda rukovodi Nana Sahib, za koga se kaže da se nalazi na čelu vrhovne komande u Laknauu, prvi put pokazuje da ustanici imaju izvesnog pojma o strategiji, dok se, s druge strane, Englezi, izgleda, brinu jedino da striktno sprovode svoj vlastiti glupi centrifugalni način ratovanja. Tako saznajemo da je ser James Outram u Dinapuru zadržao 90. pešadijski i 5. streljački puk, koji su se iz Kalkute kretali kao pojačanje generalu Havelocku, pošto je bio naumio da ih preko Fajzabada povede ka Laknauu. Londonski »The Morning Advertiser« pozdravlja ovaj operacijski plan kao potez genijalnog uma, jer će se, kaže, Laknau tako naći ugrožen između dve vatre: s desne strane, iz Kanpura, i, s leve, iz Fajzabada. Prema običnim načelima ratne veštine poznato je da bi nesrazmerno slabija vojska koja bi se sama pocepala na dva dela i razdvojila celokupnom širinom fronta neprijateljske vojske, umesto da pokuša da prikupi svoje razbacane delove, stvorila uslove da je neprijatelj uništi bez napora. U stvari, za generala Havelocka se više ne postavlja pitanje spasavanja Laknaua, nego spasavanja ostataka svoga sopstvenog korpusa i slabog korpusa generala Neilla. On će se vrlo verovatno morati da povuče na Alahabad, koji zaista predstavlja položaj od presudnog značaja na ušću Džamne u Gang i ključ za prilaz Doabu, koji se nalazi između ove dve reke.

Već pri prvom pogledu na geografsku kartu možemo uočiti da glavni operacijski pravac engleske vojske, koja pokušava da ponovo osvoji severozapadne oblasti, ide dolinom donjeg toka Ganga. Zbog toga se položaji Dinapura, Benaresa, Mirzapura i, pre svega, Alahabada, odakle moraju otpočeti prve operacije, moraju tako pojačati da se na njih privuku posade svih manjih i strategijski beznačajnih tačaka u užem Bengalu. Da je sam ovaj glavni operacijski pravac ozbiljno ugrožen u ovom času, može se videti iz sledećeg izvoda iz jednog pisma upućenog iz Bombaja londonskom listu »The Daily News«:

»Nedavnom pobunom tri puka u Dinapuru presečene su komunikacije (izuzev rečnim brodovima) između Alahabada i Kalkute. Pobuna u Dinapuru predstavlja najozbiljniji događaj poslednjeg vremena utoliko što je celokupna oblast Bihar, koja se nalazi manje od 200 milja udaljena od Kalkute, sada obuhvaćena plamenom ustanka. Danas je stigao izveštaj da su se Santali^[266] ponovo digli na ustanak i da u državi Bengal, preplavljenju sa preko 150 000 divljaka koji se naslađuju u krvi, krađi i pljački, zaista mora biti užasno.«

Dokle god se Agra bude držala, bombajskoj armiji stoje na raspolaganju manje važni operacijski pravci preko Indora i Gvaliora ka Agri, a madraskoj armiji preko Saugora i Gvaliora takođe ka Agri, sa kojom pendžabska armija, kao i korpus koji drži Alahabad, treba ponovo da uspostave svoje komunikacijske pravce. Međutim, ako bi se kolebljivi kneževi centralne Indije izjasnili protiv Engleza i ako bi pobuna

u bombajskoj armiji uzela ozbiljan karakter, onda bi sve vojničke kalkulacije za sada bile bespredmetne, i jedino što bi bilo izvesno jeste ogromno klanje od Kašmira do Rta Komorina. U najboljem slučaju, sve što bi se moglo učiniti svelo bi se na odlaganje odlučnih događaja do novembra, tj. do dolaska evropskih snaga. Da li će do toga doći, zavisice od razboritosti ser Colina Campbella, o kome do sada nije ništa poznato sem njegove lične hrabrosti. Ako odgovara položaju na kome se nalazi, on će, po svaku cenu, bez obzira da li će Delhi pasti ili ne, stvoriti makar i manju snagu, ali sposobnu da stupi u borbu. Ipak, moramo ponovo naglasiti da konačno rešenje zavisi od bombajske armije.

Napisano 6. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
New-York Daily Tribune,
br. 5151 od 23. oktobra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Ustanak u Indiji]

Pošta sa broda »Arabia« donosi nam važnu vest o padu Delhija. Koliko možemo da zaključimo na osnovu oskudnih podataka kojima raspolažemo, izgleda da je do ovoga događaja došlo jednovremenim sticajem niza okolnosti: pojave ogorčenog razdora među ustanicima, promene u brojnom odnosu snaga neprijateljskih strana i što je 5. septembra stigao opsadni park koji je očekivan još od 8. juna.

Posle dolaska Nicholsonovih pojačanja ocenili smo da će brojno stanje trupa pod Delhijem iznositi ukupno 7529 ljudi, a ta naša ocena se sada potpuno potvrdila. Posle naknadnog pristizanja 3000 kašmirskih vojnika, koje je radža Ranbir Sing stavio na raspolaganje Englezima, britanske snage su, po rečima lista »The Friend of India«,^[267] dostigle ukupno oko 11 000 ljudi. S druge strane, londonski »The Military Spectator«^[268] tvrdi da su se pobunjeničke snage smanjile na oko 17 000 ljudi, od kojih je bilo 5000 konjanika, dok »The Friend of India« smatra da su njihove snage iznosile oko 13 000 ljudi, uračunavajući tu i 1000 neregularnih konjanika. Pošto je konjica, posle probijanja breše i otpočinjanja borbe u unutrašnjosti grada, postala potpuno beskorisna i, dosledno tome, umakla pri samom ulasku Engleza, ukupne snage sepoja, bez obzira da li ćemo prihvatiti proračun koji daje »The Military Spectator« ili »The Friend of India«, nisu mogle imati više od 11 000 do 12 000 ljudi. Prema tome, engleske snage bile su skoro izjednačene sa snagama ustanika, ali ne toliko usled svoga pojačanja koliko usled smanjenja protivničkih snaga; njihova neznatna brojna inferiornost bila je više nego nadoknađena moralnim dejstvom uspešnog bombardovanja i prednostima napada, koji im je omogućavao da sami biraju mesto za udar glavnim snagama, dok su branioци bili prisiljeni da svoje i onako nedovoljne snage razbacuju po svim ugroženim tačkama periferije.

Do smanjenja ustaničkih snaga došlo je više zbog povlačenja celih kontingenata, izazvanog unutarnjim razdorom, nego zbog teških

gubitaka koje su ustanici pretrpeli za vreme svojih čestih ispada u toku deset dana. Dok je i sam misteriozni Mogul postao protivnik vladavine sepoja, slično delhijskim trgovcima, koji su im pljačkali i poslednju skupljenu rupiju, verski razdor između sepoja Indusa i sepoja muhamedanaca i svađa između starih posada i novih pojačanja bili su dovoljni da razbiju njihovu labavu organizaciju i da dovedu do njihovog sigurnog pada. Pa ipak, iako su Englezi imali da se bore sa snagama koje su bile tek neznatno nadmoćnije od njihovih, bez jedinstva komande, oslabljene i demoralisane razdorom u vlastitim redovima, ali koje su, uprkos svemu tome, posle 84-časovnog bombardovanja, izdržale šestodnevnu artiljerijsku vatru i ulične borbe u unutrašnjosti gradskih zidina, pa zatim mirno prešle Džamnu preko pontonskog mosta, mora se priznati da su ustanici, na kraju krajeva, sa svojim glavnim snagama učinili najviše što su mogli da učine u takvom teškom položaju.

Izgleda da se stvarno zauzimanje grada odigralo ovako: 8. septembra engleske baterije bile su postavljene znatno ispred prvobitnog položaja engleskih snaga, na 700 jardi od bedema. Između 8. i 11. septembra britanski teški topovi i merzeri su još više približeni utvrđenjima, baterije su postavljene na pripremljene platforme, i to uz neznatne gubitke mada je delhijski garnizon 10. i 11. septembra izvršio dva ispada, u nekoliko navrata pokušavao da postavi nove baterije i stalno otvarao uznemiravajuću vatru iz puškarnica. Dvanaestog septembra Britanci su imali 56 mrtvih i ranjenih. Trinaestog septembra izjutra dignuti su u vazduh jedan neprijateljski municijski magacin na jednom bastionu i kara jednog lakog topa koji je iz predgrađa Talvara bočnom vatrom tukao britanske baterije, a ove su napravile jednu dovoljno prostranu brešu blizu Kašmirске kapije. Četrnaestog septembra izvršen je napad na grad. Ne nailazeći na ozbiljan otpor, trupe su prošle kroz brešu blizu Kašmirске kapije i zauzele velike zgrade u njenoj blizini, a kada su krenule duž bedema ka bastionu Mori i ka Kabulskoj kapiji, otpor je postao veoma jak, pa prema tome i gubici teški. Bile su izvršene pripreme da se topovi iz osvojenih bastiona okrenu na grad i da se na dominirajuća mesta dovuku drugi topovi i merzeri. Bastioni Bern i Lahor bili su 15. septembra tučeni topovima koji su zauzeti na bastionima Mori i Kabul, dok je u isto vreme napravljena breša u zgradi skladišta i otvorena vatra na dvorac. Skladište je zauzeto na juriš u zoru 16. septembra, dok su merzeri 17. septembra počeli da gađaju dvorac iza ograde skladišta.

Od toga dana, kako kaže »The Bombay Courier«^[269], prekida se službeni opis juriša zbog zaplene pendžabske i lahorske pošte na granici Sinda. U jednoj privatnoj vesti, upućenoj guverneru Bombaja, navodi se da je ceo delhijski grad bio zauzet u nedelju 20. septembra, pošto ga je glavnina pobunjeničkih snaga istoga dana u 3 časa ujutro napustila, bežeći preko pontonskih mostova u pravcu Rohilkanda.

Kako Englezi nisu bili u mogućnosti da vrše gonjenje pre nego što zauzmu Selingar, koji se nalazi na obali reke, očigledno je da su ustanici, probijajući se polagano sa krajnje severne strane grada do njegove krajnje tačke na jugozapadu, do 20. septembra održavali položaje koji su im bili potrebni za zaštitu svoga odstupanja.

Što se tiče eventualnih posledica zauzimanja Delhija, jedan kompetentan autoritet, »The Friend of India«, primećuje da

»englesku pažnju danas treba da privlači situacija u Bengalu, a ne položaj Delhija. Dugo odlaganje zauzimanja ovog grada odista je uništilo svaki prestiž koji smo mogli steći da smo ga ranije zauzeli, a snaga pobunjenika i njihovo brojno stanje smanjili su se i samom opsadom isto onako uspešno kao i kad bi grad bio zauzet na juriš«.

Međutim, govori se da se ustanak širi severoistočno od Kalkute, centralnom Indijom u pravcu severozapada, dok su dva jaka purbijska puka, koja su se pobunila na granici Asama, otvoreno predlagala restauraciju bivšeg radže Parandur Singa. Dinadžpurski i rangpurski pobunjenici, pod vodstvom Kuer Singa, koji su bili na maršu preko Bande i Nagode u pravcu Subulpura, prisilili su radžu od Revaha pomoću njegovih vlastitih trupa da im se priključi. U samom Subulpuru je 52. bengalski domorodački puk napustio svoj kantonman i sa sobom poveo jednog britanskog oficira kao taoca u zalog za svoje drugove koji su bili ostali. Govori se da su Gvaliorski pobunjenici prešli reku Čambal i ulogorili se negde između ove reke i Dolpura. Najvažnije vesti imaju tek da dođu. Izgleda da je džodpurska legija stupila u službu pobunjeničkog radže od Avaha, mesta koje se nalazi 90 milja jugoistočno od Beavara. Ona je potukla znatne snage koje je protiv nje bio uputio radža od Džodpura, kojom su prilikom poginuli general i komandant Monck Mason i zaplenjena tri topa. General G. St. P. Lawrence krenuo je protiv nje sa izvesnim nazirabadskim snagama i prisilio je da se povuče u jedan grad protiv koga su se njegovi dalji pokušaji pokazali bezuspešnim. Potpuna evakuacija evropskih trupa iz Sinda dovela je do široko rasprostranjene zaverе, pri čemu je došlo do pokušaja ustanka u ne manje od pet mesta, među kojima se nalaze Hajderabad, Karači i Šikarpur. U Pendžabu ima takođe neugodnih simptoma pošto je veza između Multana i Lahora prekinuta već osam dana.

Na drugom mestu naši čitaoci će naći tabelarni pregled snaga koje su upućene iz Engleske posle 18. juna; dane dolaska brodova računali smo na osnovu zvaničnih podataka, što, prema tome, ide u prilog britanskoj vladi.^[270] Iz toga pregleda videće se da je celokupna ukrcana snaga, pored malih delova artiljerije i inženjerije koji su upućeni suvozemnim putem, iznosila 30 899 ljudi, a od čega 24 884 pešaka, 3826 konjanika i 2334 artiljeraca. Isto tako, tamo se može videti da se pre kraja oktobra ne mogu očekivati znatnija pojačanja.

Trupe poslate u Indiju

U ovom pregledu dati su podaci o trupama koje su od 18. juna 1857. poslate iz Engleske u Indiju

Datum dolaska	Ukupan broj	Kalkuta	Cejlon	Bombaj	Karači	Madras
20. septembra	214	214	—	—	—	—
1. oktobra	1906	124	1782	—	—	—
15. oktobra	1906	124	1782	—	—	—
17. oktobra	288	288	—	—	—	—
20. oktobra	4235	3845	390	—	—	—
30. oktobra	2028	479	1549	—	—	—
svega u oktobru	8757	5036	3721	—	—	—
1. novembra	3495	1234	1629	—	632	—
5. novembra	879	879	—	—	—	—
10. novembra	2700	904	340	400	1056	—
12. novembra	1633	1633	—	—	—	—
15. novembra	2610	2132	478	—	—	—
19. novembra	234	—	—	—	234	—
20. novembra	1216	—	278	938	—	—
24. novembra	406	—	406	—	—	—
25. novembra	1276	—	—	—	—	1276
30. novembra	666	—	462	204	—	—
svega u novembru	15 115	6782	3593	1542	1922	1276
1. decembra	354	—	—	354	—	—
5. decembra	459	—	—	201	—	258
10. decembra	1758	—	607	—	1151	—
14. decembra	1057	—	—	1057	—	—
15. decembra	948	—	—	647	301	—
20. decembra	693	185	—	300	208	—
25. decembra	624	—	—	—	624	—
svega u decembru	5893	185	607	2559	2284	258
1. januara	340	—	—	340	—	—
5. januara	220	—	—	—	—	220
15. januara	140	—	—	—	—	140
20. januara	220	—	—	—	—	220
svega u januaru	920	—	—	340	—	580
Od septembra do 20. januara	30 899	12 217	7921	4441	4206	2114

Datum dolaska	Ukupan broj	Kalkuta	Cejlon	Bombaj	Karači	Madras
<i>Trupe poslate kopnom:</i>						
2. oktobra						
Inženjerija	235	117	—	—	118	—
12. oktobra						
Artiljerija	221	221	—	—	—	—
14. oktobra						
Inženjerija	244	122	—	—	122	—
svoga u oktobru	700	460	—	—	240	—
Ukupno						31 599
Trupe poslate oko Rta Dobre nade i delimično pristigle						4 000
Ukupan broj						35 599

Napisano 30. oktobra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
 »New-York Daily Tribune«,
 br. 5170 od 14. novembra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Zakon od 1844. godine o Engleskoj banci
i novčana kriza u Engleskoj]

Petog ovog meseca Engleska banka je podigla svoju minimalnu eskontnu stopu sa 8%, kako je bilo određeno 19. oktobra, na 9%. Pretpostavljamo da ovo povećanje, besprimerno u istoriji Engleske banke od obnavljanja njenih isplata u zvećem novcu, još nije dostiglo najvišu tačku. Ono je izazvano odlivom plemenitih metala i smanjenjem takozvane rezerve novčanica. Odliv plemenitih metala se vrši u suprotnim pravcima — zlato odlazi u našu zemlju¹ u vezi sa stečajem naših banaka, a srebro na Istok, u vezi sa opadanjem izvoza u Kinu i Indiju i sa neposrednim vladinim novčanim pošiljkama za račun Istočnoindijske kompanije. U zamenu za srebro koje je za ovu svrhu neopodno Engleskoj zlato se mora slati na evropski kontinent.

Što se pak tiče rezerve novčanica i uticajne uloge koju ona igra na londonskom novčanom tržištu, treba ukratko da se osvrnemo na zakon o Engleskoj banci od 1844. godine ser Roberta Peela, zakon koji ne pogađa samo Englesku nego i Sjedinjene Američke Države i čitavo svetsko tržište. Ser Robert Peel, uz podršku bankara Lloyda, sada lorda Overstone-a, i izvesnog broja drugih uticajnih ljudi, nameravao je da pomoću svog zakona sprovede u život načelo cirkulacije papirnog novca koje dejstvuje automatski. Prema ovom načelu, cirkulacija papirnog novca morala bi se širiti i sužavati tačno u skladu sa zakonima čiste cirkulacije metalnog novca; samim tim, po tvrđenju Roberta Peela i njegovih pristalica, zauvek bi se otklonile sve monetarne krize. Engleska banka je podeljena na dva odeljenja — emisiono odeljenje i bankarsko odeljenje; prvo je obična fabrika novčanica, a drugo je prava banka. Emisiono odeljenje je zakonom ovlašćeno da emituje novčanice u iznosu od 14 000 000 funti sterlinga; smatra se da ova svota označava najnižu tačku ispod koje stvarna cirkulacija neće nikad pasti

¹ Sjedinjene Američke Države

i ona je obezbeđena dugom britanske vlade banci. Iznad ovih 14 000 000 ne može se emitovati nijedna novčanica koja u trezorima emisionog odeljenja nije predstavljena plemenitim metalom u istom iznosu. Tako ograničena ukupna masa novčanica predaje se bankarskom odeljenju, koje ih pušta u promet. Prema tome, ako rezerva plemenitih metala u trezorima emisionog odeljenja iznosi 10 000 000 funti sterlinga, ono može emitovati novčanice u iznosu od 24 000 000 funti sterlinga, koje se predaju bankarskom odeljenju. Ako se u stvarnoj cirkulaciji nalazi samo 20 000 000, preostala 4 000 000 u kasi bankarskog odeljenja obrazuju njegovu rezervu novčanica, koja, u suštini, sačinjava jedino obezbeđenje za uloge poverene bankarskom odeljenju od strane privatnih lica i države.

Pretpostavimo sada da počinje odliv plemenitih metala i da se iz emisionog odeljenja u nekoliko mahova izuzimaju razne količine plemenitih metala, na primer, zlata u iznosu od 4 000 000. U ovom slučaju biće poništeno 4 000 000 u novčanicama; iznos novčanica koje je emitovalo emisiono odeljenje tada će tačno odgovarati iznosu novčanica u opticaju, a rezerva raspoloživih novčanica u kasi bankarskog odeljenja potpuno će iščeznuti. Prema tome, bankarsko odeljenje neće imati ni pare za zadovoljenje zahteva svojih ulagača, usled čega će biti primorano da se proglasi neplatežnim, korak koji zadire kako u javne tako i u privatne uloge i koji će stoga dovesti do obustave isplate tromesečnih dividendi koje pripadaju vlasnicima državnih hartija. Na taj način, bankarsko odeljenje može bankrotirati, dok će 6 000 000 u plemenitim metalima još ležati nagomilano u trezorima emisionog odeljenja. To nije samo pretpostavka. Tridesetog oktobra 1847. godine rezerva bankarskog odeljenja pala je na 1 600 000 funti sterlinga, dok su ulozi iznosili 13 000 000 funti sterlinga. Da je vladajuća pometnja, koju je ublažio samo vladin finansijski *coup d'état*¹, potrajala samo još nekoliko dana, rezerva Engleske banke bi se iscrpla i bankarsko odeljenje bi bilo prinuđeno da obustavi isplate, iako je u trezorima emisionog odeljenja ležalo još preko 6 000 000 funti sterlinga.

Otuda je samo po sebi jasno da odliv plemenitih metala i smanjenje rezerve novčanica deluju uzajamno jedno na drugo. Dok povlačenje plemenitih metala iz trezora emisionog odeljenja neposredno izaziva smanjenje rezerve bankarskog odeljenja, direktori Engleske banke, bojeći se da bankarsko odeljenje ne bude dovedeno do platežne nesposobnosti, pritegli su zavrtnaj i podigli eskontnu stopu. Ali podizanje eskontne stope pobuđuje deo ulagača da povuku svoje uloge iz bankarskog odeljenja i da ih daju na zajam sa tekućim visokim interesom, dok stalno smanjenje rezerve plaši druge ulagače i takođe ih navodi da povuku uloge iz istog odeljenja. Tako same mere koje se preduzimaju za očuvanje rezerve vode njenom iscrpljenju. Iz ovog

¹ doslovno: državni udar; ovde: prevrat

objašnjenja čitalac će razumeti sa kakvom se zabrinutošću u Engleskoj prati smanjenje bančine rezerve i kakva je gruba greška dopuštena u finansijskom članku jednog od nedavnih brojeva londonskog lista »The Times«. U članku se kaže:

«Ponovo su se uznemirili stari protivnici zakona o bančinoj povelji, i nemoću je osećati sigurnost ma u čemu. Jedan od njihovih omiljenih načina za stvaranje panike jeste ukazivanje na smanjeni obim rezerve novčanica koje se ne nalaze u opticaju, kao da će banka, ako se ta rezerva iscrpe, biti prisiljena da sasvim obustavi eskontne operacije.» (Prema postojećem zakonu, ona bi u stvari, u slučaju stečaja, i bila dužna da tako postupi.) »U suštini, pak, banka bi mogla i pod takvim okolnostima ipak nastaviti eskontne operacije u istom obimu kao i dotle, pošto joj eskontovanje menica svakodnevno donosi, razume se — u proseku, isti toliki iznos koliki ona obično mora da izda. Banka ne bi mogla uvećati obim operacija, ali niko neće pretpostaviti da bi se pri sadašnjem smanjenju poslova u svim oblastima od nje moglo zahtevati ma kakvo uvećanje. Prema tome, ne postoji nikakav izgovor za vladine palijativne mere.»

Opsenarska majstorija na kojoj počiva ovaj argument sastoji se u sledećem: ulagači se namerno ne uzimaju u obzir. Nije potreban nikakav poseban umni napor da bi se shvatilo da bankarsko odeljenje, ako se jednom proglašuje bankrotom u odnosu na svoje zajmodavce, ne bi moglo i dalje davati pozajmice svojim dužnicima u vidu zajmova ili eskontovanja menica. Sve u svemu, mnogo hvaljeni zakon ser Roberta Peela o Engleskoj banci uopšte ne dejstvuje u normalnim vremenima; u teškim vremenima on finansijskoj panici izazvanoj trgovinskom krizom dodaje finansijsku paniku koju je sam stvorio; i upravo u trenutku kad ovaj zakon, shodno svojim načelima, treba da počne da vrši blagotvorno dejstvo, on se mora staviti van snage vladinom intervencijom. U normalna vremena maksimum novčanica koje banka može po zakonu da emituje nikada se u potpunosti ne nalazi u cirkulaciji — činjenica dovoljno dokazana stalnim postojanjem rezerve novčanica u kasi bankarskog odeljenja za vreme takvih perioda. Ova istina se može proveriti upoređivanjem izveštaja Engleske banke od 1847. do 1857. godine, ili čak upoređivanjem iznosa novčanica koje su se stvarno nalazile u opticaju od 1819. do 1847. godine sa iznosom koji se mogao nalaziti u opticaju prema zakonom utvrđenom maksimumu. U teška vremena, kao 1847. i ove godine, usled proizvodnje i potpune podele ovog istog koncerna na dva odeljenja, posledice odliva plemenitog metala veštački se pogoršavaju, podizanje interesne stope veštački se ubrzava, banci preči opasnost od platežne nesposobnosti ne zbog njene stvarne platežne nesposobnosti nego zbog fiktivne platežne nesposobnosti jednog od njenih odeljenja.

Kad se istinska finansijska nevolja na taj način pooštava veštačkom panikom i kad ona povlači za sobom dovoljan broj žrtava, pritisak javnosti postaje suviše jak za vladu, i zakon se stavlja van snage upravo u periodu za čije je savlađivanje bio stvoren i u toku koga je

jedino kadar da uopšte proizvede neki efekt. Tako su se 23. oktobra 1847. godine glavni londonski bankari obratili Dauning-stritu sa molbom da im se pruži pomoć ukidanjem Peelovog zakona. Lord John Russell i ser Charles Wood su na to uputili pismo guverneru i zameniku guvernera Engleske banke, preporučujući im da povećaju emisiju novčanica i time prekorače zakonski maksimum cirkulacije, dok su na sebe uzimali odgovornost za povredu zakona od 1844. godine i izjavljivali da su spremni da predlože parlamentu, čim se sastane, zakonski predlog o obeštećenju. Ista farsa će se ponovo odigrati i ovog puta, pošto stanje stvari bude dostiglo isti nivo kao i sedmice koja je protekla 23. oktobra 1847. godine, kada je izgledalo da neposredno predstoji potpuna obustava celokupnog poslovanja i svih isplata. Otuda je jedino preimućstvo koje proističe iz Peelovog zakona u ovome: čitava zajednica je dovedena u punu zavisnost od aristokratske vlade — od čudi jednog bezobzirnog pojedinca kao što je Palmerston, na primer. Time se objašnjava naklonost ministara prema zakonu od 1844. godine; on im daje uticaj na privatnu imovinu kakav ranije nikad nisu imali.

Zadržali smo se toliko na Peelovom zakonu zbog njegovog sadašnjeg uticaja na ovu zemlju¹, kao i zbog njegovog verovatnog ukidanja u Engleskoj; ali, ako je u moći britanske vlade da sa pleća britanskog naroda skine breme teškoća koje je sama na njega natovarila, nema veće greške od pretpostavke da će pojave čiji ćemo svedoci biti na londonskom novčanom tržištu — bujanje i jenjavanje novčane panike — predstavljati pravo merilo jačine krize kroz koju britanski trgovački krugovi moraju proći. Ta kriza je izvan vladine kontrole.

Kad su prve vesti o američkoj krizi stigle do obala Engleske, engleski ekonomisti su izneli teoriju koja je polagala pravo ako ne na genialnost, a ono u najmanju ruku na originalnost. Oni su tvrdili da je engleska trgovina zdrava, ali da, avaj! njeni kupci, a pre svega Jenki, nisu zdravi. Zdravo stanje neke trgovine, čije zdravlje postoji samo na jednoj strani, predstavlja ideju zaista dostojnu britanskog ekonomiste. Bacite pogled na poslednji polugodišnji izveštaj engleskog Ministarstva trgovine za 1857. godinu i videćete da od ukupnog britanskog izvoza sirovina i industrijskih proizvoda 30% otpada na SAD, 11% na Istočnu Indiju i 10% na Australiju. Danas, kad je američko tržište za dugo vremena zatvoreno, indijsko tržište — već prezasićeno dve poslednje godine — u znatnoj meri je odsečeno zbog trzavica tamošnjeg ustanka, a australijsko je tako preplavljeno da se britanska roba svih vrsta prodaje sada u Adelaidi, Sidneju i Melburnu jevtinije nego u Londonu, Mančesteru ili Glazgovu. O opštoj stabilnosti britanskih industrijalaca koji su pali pod stečaj usled iznenadnog bankrotstva svojih kupaca može se suditi iz dva primera. Na skupu poverilaca

¹ SAD

jednog fabrikanta šarenog pamučnog platna u Glazgovu spisak dugova pokazivao je svotu od 116 000 funti sterlinga, dok aktiva nije dostizala ni skromnu svotu od 7000 funti sterlinga. Isto tako je jedan brodovlasnik iz Glazgova sa pasivom od 11 000 funti sterlinga mogao ovoj da suprotstavi aktivu od svega 789 funti sterlinga. No, ovo su samo pojedinačni slučajevi; važno je da je britanska industrija toliko napregnuta da je pri suženim inostranim tržištima neizbežan opšti krah, a za njim i poremećaj društvenih i političkih prilika Velike Britanije. Američke krize od 1837. i 1839. godine izazvale su opadanje britanskog izvoza sa 12 425 601 funtu sterlinga u 1836. godini na 4 695 225 funti sterlinga u 1837, na 7 585 760 funti sterlinga u 1838. i na 3 562 000 funti sterlinga u 1842. godini. Slična paraliza već nastaje u Engleskoj. Nema sumnje da će ona izazvati veoma značajne posledice pre nego što se završi.

Napisano 6. novembra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
New-York Daily Tribune,
br. 5176 od 21. novembra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Poljuljanost britanske trgovine^[271]

Izgleda da je poljuljanost britanske trgovine u toku svog snažnog razvoja ispoljila tri jasno izražena oblika: pritisak na novčano i robno tržište Londona i Liverpula, bankarsku paniku u Škotskoj i nazadovanje industrije u fabričkim oblastima. Ove činjenice su podrobno izložene na stranicama našeg lista od petka u vidu mnogobrojnih citata iz britanskih listova, ali njihov značaj i verovatne posledice zahtevaju dalje razmatranje.

Iako se vlada na kraju našla prinuđena da stavi van snage zakon o Engleskoj banci od 1844. godine, kao što smo predskazali u jednom od prethodnih članaka¹, ona je to ipak učinila tek pošto je banka, u nastojanju da se spase, smelo upropastila mnoštvo svojih klijenata. Ali konačno, 11. novembra uveče rukovodioci banke su održali »ratni savet«, čiji je rezultat apel vladi za pomoć, na koji je odgovoreno ukidanjem odredaba pomenutog zakona. Ova vladina odluka će odmah biti podnesena parlamentu na odobrenje, pošto je to telo sazvano na zasedanje za kraj ovog meseca. Kako smo ranije ukazali, dejstvo tog ukidanja moralo bi doneti relativno olakšanje. Ono otklanja upadljivu oskudicu novca kojom zakon dopunjuje prirodnu oskudicu novčanog tržišta u doba trgovinskih potresa^[272].

Za vreme sadašnje krize Engleska banka je pet puta podizala eskontnu stopu u uzaludnoj nadi da će zaustaviti nadiranje bujice koja sve odnosi sa sobom. Osmog prošlog meseca stopa je povećana na 6%; dvanaestog na 7%; dvadeset drugog na 8%; petog ovog meseca na 9% i devetog na 10%. Brzina ovog kretanja predstavlja upadljivu suprotnost u poređenju sa kretanjem koje je pratilo krizu od 1847. godine. Tada je minimalna eskontna stopa povećana u aprilu na 5%; u julu na 5,5% i 23. oktobra na svoju najvišu tačku — 8%. Posle toga je 20. novembra pala na 7%; 4. decembra na 6% i 25. decembra na 5%. Sledećih pet godina obrazuju period neprekidnog opadanja eskontne stope, ravnomernog kao da se odvijalo prema nekoj pokretnoj skali. Tako je 26. juna 1852. godine stopa dostigla najnižu tačku — 2%.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 258.

Narednih pet godina, od 1852. do 1857, pokazuju obrnuto kretanje. Osmog januara 1853. godine stopa je iznosila 2,5%; prvog oktobra 1853. godine bila je 5%; otada je, prolazeći kroz mnoge uzastopne promene, najzad dostigla svoju sadašnju visinu. Do sada su kolebanja kamatne stope u toku upravo proteklog desetogodišnjeg perioda predstavljala samo pojave uobičajene za povremene faze savremene trgovine. Ukratko, ove faze karakteriše potpuno smanjenje kredita u godini panike, praćeno njegovim postepenim širenjem, koje dostiže maksimum kad kamatna stopa padne na svoju najnižu tačku; zatim ponovo počinje kretanje u suprotnom pravcu, postepeno smanjenje, koje dostiže najvišu tačku kad se kamata dignu do svog maksimuma, i godina panike opet nastaje. Međutim, brižljivim proučavanjem u drugoj polovini sadašnjeg perioda otkriće se neke pojave po kojima se on bitno razlikuje od svih prethodnih perioda. U godinama procvata od 1844. do 1847. kamatna stopa se u Londonu kolebala između 3% i 4%, tako da je čitav taj period bio period relativno jeftinog kredita. Kad je 10. aprila 1847. godine kamatna stopa dostigla 5%, kriza je već bila počela i njeno opšte izbijanje je pomoću niza strategijskih manevara odloženo samo za nekoliko meseci. S druge strane, kamatna stopa, koja se 6. maja 1854. godine već popela na 5,5%, ponovo je uzastopno padala na 5%, 4,5% i 3,5%; na poslednjoj vrednosti ona je stajala od 16. juna do 8. septembra 1855. godine. Zatim je opet pretrpela istovetne promene, ali u obrnutom smeru, penjući se na 4%, 4,5%, 5%, dok, najzad, oktobra 1855. godine nije dostigla onu istu tačku od koje je počela maja 1854. godine, naime 5,5%. Dve nedelje kasnije, 20. oktobra 1855. godine popela se na 6% za kratkoročne i na 7% za dugoročne menice. No opet je nastupila reakcija. U toku 1856. godine stopa je padala i skakala, dok u oktobru 1856. godine nije ponovo dostigla 6% i 7%, tačke od kojih je počela oktobra prethodne godine. Petnaestog novembra 1856. godine ona se popela na 7%, ali sa neravnomernim i često prekidanim fluktuacijama, koje su je dovele tokom tri meseca na 5,5%. Prvobitnu visinu od 7% ona je povratila tek 12. oktobra ove godine, kad je američka kriza počela da vrši uticaj na Englesku. Od tog trenutka porast kamatne stope je tekao brzo i postojano, dovodeći najzad do gotovo potpunog obustavljanja eskontnih operacija.

Drugim rečima, za vreme druge polovine perioda od 1848. do 1857. godine promene kamatne stope bile su jače i češće, a između oktobra 1855. do oktobra 1857. protekle su dve godine skupoće novca, kad su se kolebanja kamatne stope vršila u granicama od 5,5 do 7%. U isto vreme, bez obzira na tu visoku kamatnu stopu, proizvodnja i razmena su se razvijale nesmanjeno, tempom o kome se ranije nikad nije ni sanjalo. S jedne strane, ove izuzetne pojave se mogu objasniti pravovremenim pristizanjem zlata iz Australije i SAD, što je dozvoljavalo Engleskoj banci da s vremena na vreme ublaži svoje teške uslove; dok je, s druge strane, očigledno da je kriza morala nastupiti već u

oktobru 1855. godine, da je bila odložena nizom privremenih potresa i da će zbog toga njeno konačno izbijanje prevazići sve dosadašnje krize kako u pogledu jačine simptoma tako i u pogledu širine zaraze. Neobična činjenica periodičnog povrata kamatne stope od 7% 20. oktobra 1856. i 12. oktobra 1857. godine mogla bi poslužiti kao ubedljiv dokaz upravo iznesene postavke, kad, pored toga, ne bismo znali da je već 1854. godine Englesku uzdrmao upozoravajući slom i da su se na evropskom kontinentu svi simptomi panike već ponovili u oktobru 1855. i 1856. godine. Međutim, ukupno uzev, ostavljajući po strani ove otežavajuće okolnosti, period od 1848. do 1857. godine ima upadljivu sličnost sa periodima od 1826. do 1836. i od 1837. do 1847. godine.

Doduše, rečeno nam je da će britanska slobodna trgovina promeniti sve ovo, ali ako ništa drugo nije dokazano, bar je jasno da su lekari slobodne trgovine samo nadrilekari. Kako je bivalo i u ranijim godinama, posle niza dobrih žetvi usledio je niz rđavih. Bez obzira na sveopšti lek u Engleskoj u vidu slobodne trgovine, prosečna cena pšenice i svih drugih neprerađenih proizvoda bila je od 1853. do 1857. godine čak viša nego od 1820. do 1853. godine; a što je još upadljivije, dok je industrija, uprkos visokim cenama žitarica, dobila neviđen zamah, sada, kao da bi se presekla svaka mogućnost izvrđavanja, ona je pretrpela nečuven krah i pored obilne žetve.

Naši čitaoci će, naravno, shvatiti da je ova kamatna stopa Engleske banke od 10% čisto nominalna, i da kamata koja se u Londonu stvarno plaća na prvorazredne hartije od vrednosti znatno premaša ovu brojku.

«Kamatne stope koje se plaćaju na slobodnom tržištu znatno su veće od onih koje plaća banka», kaže «The Daily News». «Sama Engleska banka», piše «The Morning Chronicle», «ne eskontuje po stopi od 10%, sem u vrlo retkim slučajevima, koji su izuzetak a ne pravilo; dok kamata koja se uzima na slobodnom tržištu očito odstupa od navedenog kursa.» «Nemogućnost da se dobije zajam pod ma kakvim uslovima na drugorazredne i trećerazredne hartije od vrednosti», piše «The Morning Herald», «već nanosi ogromno zlo.» «Usled ovoga» kako kaže «The Globe»⁽²⁷³⁾ «poslovi dolaze u ćorsokak; padaju pod stečaj firme kod kojih aktiva premaša pasivu; i kao da je opšta revolucija zadesila trgovinu.»

Delimično zbog ovog pritiska na novčanom tržištu, delimično zbog velikog priliva američkih proizvoda, na robnom tržištu je došlo do sniženja cena svim artiklima. U toku nekoliko nedelja cena pamuka je u Liverpulu pala za 20% do 25%, šećera za 25%, žitarica za 25%, a onda je usledio pad cena kafe, šalitre, loja, kože i sličnih artikala.

«Eskontovanje menica i pozajmice na proizvode», piše «The Morning Post», «gotovo su nedostižni.» «U ulici Mincing Lane», kaže «The Standard»⁽²⁷⁴⁾, «poslovanje je potpuno poremećeno. Nije više moguće prodati ma kakvu robu sem putem razmene, pošto o plaćanju novcem nema ni govora.»

Međutim, sve ove nesreće ne bi tako brzo bacile Englesku banku na kolena da nije zavladała bankarska panika u Škotskoj. U Glazgovu je pad Zapadne banke praćen padom Banke grada Glazgova, koji je sa svoje strane izazvao opšti nalet ulagača iz redova buržoazije i imaoća novčanica iz redova radničke klase, dok na kraju nisu izbili burni nemiri koji su naveli predsednika glazgovske opštine da pribegne pomoći bajoneta. Banka grada Glazgova, koja je imala čast da njom rukovodi takva visoka ličnost kao što je vojvoda od Argyle-a, raspolagala je uplaćenim kapitalom od milion funti, rezervnim fondom od 90 595 funti sterlinga i obuhvatala devedeset šest filijala rasejanih širom zemlje. Njene odobrene emisije iznosile su 72 921 funtu sterlinga dok su emisije škotske Zapadne banke iznosile 225 292 funte sterlinga, što je zajedno činilo 298 213 funti sterlinga ili skoro jednu desetinu celokupne svote zakonskih sredstava cirkulacije u Škotskoj. Kapital ovih banaka su u velikoj meri stvorili mali uložitelji poljoprivrednog stanovništva.

Panika u Škotskoj, prirodno, delovala je na Englesku banku; radi slanja u Škotsku, iz njenih trezora je 11. novembra uzeto 300 000, a 12. novembra od 600 000 do 700 000 funti sterlinga. Takođe su povučene i druge svote za račun irskih banaka, dok su engleske provincijske banke izvadile krupne uloge, tako da se bankarsko odeljenje Engleske banke našlo na samoj ivici bankrotstva. Verovatno je da je za ove dve škotske banke opšta kriza poslužila samo kao izgovor da na pristojan način sidu sa scene, jer su one već odavno istrulile do srži. Pa ipak ostaje činjenica da je proslavljeni škotski bankarski sistem, koji je 1825-1826, 1836-1837, i 1847. godine izdržao uragane koji su slistili engleske i irske banke, prvi put pod okriljem Peelovog zakona o Engleskoj banci, nametnutog Škotskoj 1845. godine, doživeo masovno povlaćenje uloga; da se tada prvi put i razlegao krik »zlato umesto papira!«; i da su u Edinburgu prvi put odbijene čak i novčanice Engleske banke. Ideja branilaca Peelovog zakona da će on, ako ne bude kadar da spreči monetarne krize uopšte, bar obezbediti konvertibilnost novčanica u cirkulaciji, ta ideja se sada pokazala neodrživom i imaoći novčanica doživeli su istu sudbinu kao i ulagači.

Što se tiče opšteg stanja britanskih industrijskih oblasti, njega najbolje ocrtavaju dva odlomka, jedan iz mančesterskog trgovinskog cirkulara štampanog u časopisu »The Economist«, a drugi iz jednog privatnog pisma iz Meklesfilda, objavljenog u londonskom listu »The Free Press«^[275]. Mančesterski cirkular daje uporedni pregled trgovine pamukom za poslednjih pet godina, pa zatim nastavlja:

»Cene su ove nedelje iz dana u dan padale sa sve većim ubrzanjem. Za mnogobrojne vrste robe cene se ne mogu ni dati, jer niko nije mogao naći kupca; i uopšte gde su cene date, one više zavise od položaja ili bojazni vlasnika nego od potražnje. Ne postoji nikakva tekuća potražnja. Domaće tržište je nagomilalo veće zalihe nego što ima nade da će se prodati, sudeći po perspektivama nastupajuće zime.« (Da su

inostrana tržišta prezasićena, cirkular, razume se, prećutkuje.) «Sada je svuda uvedena skraćena radna nedelja kao nužnost; ceni se da njena primena danas obuhvata preko jedne petine ukupne proizvodnje. Primedbe u vezi s proširenjem njene primene svakim danom se čuju sve manje, i sada se pretresa pitanje da ne bi bilo celishodnije potpuno zatvoriti fabrike za izvesno vreme.»

Pisac pisma iz Meklesfilda nas obaveštava:

«Najmanje 5000 lica, kvalifikovanih zanatlija i njihovih porodica, koji ustaju svako jutro ne znajući gde će dobiti hranu da prekinu svoj post¹, obratili su se za pomoć ustanovi za staranje o sirotinji, i kako oni spadaju u kategoriju fizički sposobnih siromaha, pred njima je alternativa ili da idu da tucaju kamen za oko četiri penija dnevno ili da idu u sirotinjski dom, gde se sa njima postupa kao sa zatvorenicima i gde im se nezdrava i oskudna hrana daje kroz rupu u zidu; što se pak tiče tucanja kamena, ono je za ljude obučene da rukuju samo najtananim materijalima, recimo svilom, ravno potpunom odustajanju od pomoći.»

Ono što engleski autori smatraju preimućtvom svoje sadašnje krize nad onom iz 1847. godine — da ona ne otvara neograničeno polje za špekulaciju, kao na primer železnice koje gutaju svoj kapital — nije ni u kom slučaju činjenica. Istina je da su Englezi uzimali veliko učešće u špekulacijama u inostranstvu, kako na evropskom kontinentu tako i u Americi, dok je kod kuće višak njihovog kapitala uglavnom uložen u fabrike, tako da sadašnji potres, više nego ikad ranije, nosi karakter industrijske krize i stoga pogađa same korene nacionalnog blagostanja.

Na evropskom kontinentu zaraza se širila od Švedske do Italije u jednom pravcu i od Madrida do Budimpešte u drugom. Hamburg, koji je veliki trgovački centar Carinskog saveza^[276] kako izvoza tako i uvoza, i glavno novčano tržište Severne Nemačke, morao je, razume se, da podnese prvi udarac. Što se tiče Francuske, Francuska banka je nasilu podigla kamatnu stopu do visine engleske; dekreti o zabrani izvoza žitarica su ukinuti^[277]; svi pariski listovi su dobili tajna upozorenja da se klone pesimizma; trgovci plemenitim metalima su zaplašeni žandarmima, a Louis Bonaparta lično, u prilično razmetljivom pismu, blagoizvoleo je obavestiti svoje podanike da se ne oseća spremnim za finansijski coup d'état i da, prema tome, «zlo postoji samo u uobrazilje».^[278]

Naslov originala:

The British Revulsion

Napisano 13. novembra 1857.

Prvi put objavljeno u listu

• New-York Daily Tribune,

br. 5183 od 30. novembra 1857.

Prevod s engleskog

¹ Na engleskom «to break their fast», što je igra reči sa engleskim nazivom za doručak «breakfast».

Friedrich Engels

[Zauzeće Delhija]

Nećemo se pridružiti bučnom horu koji u Velikoj Britaniji do nebesa uzdiže hrabrost trupa koje su na juriš zauzele Delhi. Nijedan narod, čak ni francuski, ne može se uporediti sa Englezima u samohvalisanju, naročito kad se radi o hrabrosti. Međutim, ako se izvrši analiza činjeničnog stanja, veličina tog heroizma svodi se u 99% slučajeva na običnu meru. Čoveku zdravog razuma mora se zgaditi ovakva težnja za izvlačenjem koristi iz hrabrosti drugih ljudi, kojom engleski »pater familias« — koji mirno živi u svom domu i koji je neobično protivan svemu onome što bi ga moglo dovesti u položaj da i sam stiče vojničku slavu — pokušava da se i sam prikaže kao učesnik u nesumnjivoj, no ipak ne tako vanrednoj, hrabrosti koja je došla do izražaja u napadu na Delhi.

Ako uporedimo Delhi sa Sevastopoljem, svakako ćemo se saglasiti da sepoji nisu Rusi. Da nijedan njihov ispad protiv engleskih kantonmana ni izdaleka nije ličio na Inkerman^[127], da u Delhiju nije bilo Totlebena i da sepoji, bez obzira na hrabrost kojom su se svaki pojedinac i svaka četa borili, u najviše slučajeva nisu imali nikakvog komandnog kadra ne samo u brigadama i divizijama nego gotovo ni u bataljonima; da zbog toga njihovo jedinstvo u akcijama nije prelazilo okvir čete; da im je potpuno nedostajala vojna nauka, bez koje je danas bespomoćna svaka vojska, i da im je odbrana grada bila potpuno beznačajna. Pa ipak, nesrazmera u brojnom stanju i sredstvima za akciju, nadmoćnost sepoja nad Evropljanima u podnošenju klime i krajnja slabost na koju su snage pred Delhijem povremeno bile svedene, izravnavaju mnoge od ovih razlika i omogućuju prilično realno upoređivanje ovih dveju opsada (ukoliko se ove operacije uopšte mogu nazvati opsadama). Pa ipak, osvajanje Delhija na juriš ne smatramo delom neobične ili naročite herojske hrabrosti, iako je i ovde, kao i u svakoj drugoj bici, na obema stranama bilo pojedinačnih dela visoke hrabrosti, ali smatramo da je anglo-indijska vojska pred Delhijem pokazala veću istrajnost i snagu karaktera i bolje rasuđivanje

i veštinu nego engleska vojska kada se našla u iskušenju između Sevastopolja i Balaklave⁽²⁷⁹⁾. Englezi su posle Inkermana bili spremni i voljni da se vrate na brodove, i to bi svakako i učinili da nije bilo Francuza. A anglo-indijska vojska je, kada je na povlačenje bila podstaknuta godišnjim dobom i sa njim skopčanim smrtonosnim bolestima, prekidom veza, odsustvom svake nade u brz dolazak pojačanja i opštim stanjem u gornjoj Indiji, doduše razmatrala celishodnost ovakvog koraka, ali je uprkos svemu izdržala na svome mestu.

Kad je ustanak bio na vrhuncu, u gornjoj Indiji je, pre svega, bila potrebna pokretna kolona. Za taj cilj su se mogle upotrebiti samo dve snage — mali Havelockov odred, koji se ubrzo pokazao nedovoljnim, i trupe pred Delhijem. Neosporno je da je u ovakvim okolnostima ostajanje pred Delhijem i trošenje raspoložive snage u besplodnim borbama sa neprijateljem koji se ne može napasti predstavljalo vojničku grešku; da bi te trupe predstavljale četiri puta veću vrednost kad bi bile u pokretu nego kad stoje u mestu i da bi bilo postignuto čišćenje gornje Indije, izuzev Delhija, kao i uspostavljanje veza i razbijanje svakog pokušaja ustanika da koncentrišu svoje snage, čime bi bio uslovljen i pad samog Delhija kao prirodna i razumljiva posledica svega toga. Međutim, politički razlozi su nalagali da se ne skida opsada Delhija. Osudu za ovo zaslužuju mudraci iz glavnog stana koji su ove snage uputili ka Delhiju — a ne upornost snaga koje su počele opsadu i dalje je vršile. U isto vreme moramo primetiti da je uticaj kišne sezone na ove trupe bio daleko slabiji no što se moglo očekivati i da bi prosečno oboljenje, koje bi nastalo usled aktivnih operacija u ovom godišnjem dobu neminovno izazvalo njeno povlačenje ili rasturanje. Trupe su se nalazile u opasnosti do kraja avgusta. Pojačanja su im počela da pristižu, a razdor je i dalje slabio pobunjenički tabor. Početkom septembra stigao je opsadni park, tako da su Englezi iz defanzive prešli u ofanzivu. Sedmog septembra prva baterija je otvorila vatru, a 13. septembra uveče su napravljene dve potrebne breše za prolaz. Razmotrimo sada šta se odigravalo u ovom vremenskom razdoblju.

Ako bismo se za tu svrhu oslonili na zvanični izveštaj generala Wilsona, prošli bismo veoma loše. Taj izveštaj je potpuno konfuzan, kao što su bili konfuzni i dokumenti koje je izdavao engleski Glavni stan na Krimu. Iz toga izveštaja niko živ ne bi mogao razabrati mesto te dve breše niti odgovarajući položaj i poredak u kome su bile raspoređene jurišne kolone. Što se tiče privatnih izveštaja, oni su, naravno, još konfuzniji. Srećom, jedan od onih stručno obrazovanih oficira, pripadnika bengalske inženjerije i artiljerije, kojima pripada zasluga za gotovo sav uspeh, dao je u listu »The Bombay Gazette«⁽²⁸⁰⁾ i izveštaj o tim događajima koji je jasan i poslovan isto toliko koliko je jednostavan i bez pretenzija. Za vreme čitavog krimskog rata nije se našao nijedan engleski oficir koji bi mogao napisati ovako pametan izveštaj kao što je ovaj. Na žalost, ovaj oficir je ranjen prvoga dana

napada i tada je prestalo njegovo pisanje. Što se tiče docnijih događaja, mi smo, zbog toga, još u potpunosti neizvesnosti.

Englezi su pojačali odbranu Delhija u tolikoj meri da su se mogli odupreti opsadi jedne azijske armije. Prema savremenim shvatanjima, Delhi se jedva mogao nazvati tvrđavom; on je pre bio mesto koje je bilo obezbeđeno od napada operativnih snaga. Njegov bedem, 16 stopa visok i 12 stopa debeo, na čijoj se gornjoj strani nalazio grubodbran od tri stope debljine i 8 stopa visine, predstavljao je kameni zid visok 16 stopa (bez grubobrana) nezaštićen glasijom i izložen neposrednom vatrenom dejstvu neprijatelja. Mala debljina ovog bedema nije dozvoljavala da se ma gde postave topovi, sem na bastionima i kulama. Ove poslednje su nedovoljno flankirale kurtinu, a pošto se zidani grubodbran od 3 stope visine može lako srušiti opsadnim topovima (za to bi bila dovoljna i poljska artiljerija), bilo je veoma lako učinkati braniočevu vatru, a naročito vatru topova za flankiranje rova. Između bedema i rova nalazila se široka berma (zaravan) ili ravan put koji je omogućavao otvaranje potrebne breše, tako da je rov, pod takvim okolnostima, umesto da bude zamka (*coupe-gorge*) za snage koje bi u njega upale, postao mesto za odmor i za preformiranje onih kolona kod kojih bi došlo do nereda pri nastupanju na glasiu.

Napadati takav objekt pomoću normalnih rovova, u skladu sa pravilima opsade, bila bi prava ludost, čak i kada bi za to bio ispunjen prvi uslov, tj. kada bi snage bile dovoljne da ga opkole sa svih strana. Pri opštem stanju odbrambenih postrojenja Delhija i postojećoj dezorganizaciji i opadanju morala branilaca bio bi apsolutno pogrešan svaki drugi način napada, izuzev stvarno izabranog načina. Ovaj način je veoma dobro poznat vojnim stručnjacima pod imenom napad živom silom (*attaque de vive force*). Ako su odbrambena postrojenja takva da onemogućavaju samo direktan napad bez teških topova, onda se sa njima po kratkom postupku izlazi na kraj pomoću artiljerije, a za to vreme se unutrašnjost tvrđave stalno bombarduje, i čim se naprave dovoljno velike breše, trupe prelaze u juriš.

Napad je bio upravljen na severni deo fronta, tačno prema engleskom logoru. Ovaj front se sastojao od dve kurtine i tri bastiona, obrazujući nešto uvučen ugao kod centralnog (Kašmirskog) bastiona. Istočni položaj, od Kašmirskog bastiona do Bastiona na vodi, kraći je i nešto isturen ispred zapadnog položaja između Kašmirskog i Morijskog bastiona. Zemljište ispred Kašmirskog bastiona i Bastiona na vodi bilo je prekriveno niskim šibljem, vrtovima, kućama, itd., koje sepoji nisu bili porušili, tako da su napadačima pružali zaštitu. (Ova okolnost objašnjava kako je bilo moguće da Englezi tako često gone sepoje do samih topovskih cevi; to se u ono vreme smatralo velikim heroizmom, a u stvari nije predstavljalo gotovo nikakvu opasnost dokle god su Englezi imali ovu zaštitu.) Pored toga, na udaljenosti od 400—500 jardi od ovoga fronta nalazio se dubok jarak koji se pružao u istom pravcu kao i bedem, obrazujući prirodan rov za napad.

Pošto je reka, osim toga, služila kao glavni oslonac engleskom levom krilu, to je izbor male izbočine između Kašmirskog bastiona i Bastiona na vodi za glavno mesto udara bio veoma pravilno izvršen. Istovremeno je bio izvršen demonstracioni napad na zapadnu kurtinu i bastione, a taj manevar je bio tako uspešan da je glavna snaga sepoja bila upućena da ga spreči. Sepoji su prikupili jake snage u predgrađima ispred Kabulske kapije radi ugrožavanja engleskog desnog krila. Ovaj bi manevar bio savršeno pravilan i veoma uspešan da je zapadna kurtina između bastiona Mori i Kašmirskog bastiona bila najugroženija. Bočni položaj sepoja poslužio bi kao odlično sredstvo aktivne odbrane, pošto bi svaka napadačeva kolona bila odmah izložena bočnom napadu ovih snaga. Ali se uticaj ovog položaja nije mogao produžiti na istok do kurtine između Kašmirskog bastiona i Bastiona na vodi; na taj način, njegovo posjedanje odvušlo je veći deo braniočevih snaga sa odlučujuće tačke.

Izbor mesta za baterije, izgradnja baterijskih položaja, njihovo naoružanje i način na koji su bile posluživane zaslužuju najveću pohvalu. Englezi su raspolagali sa oko 50 topova i mitraljeza koncentrisanih u snažne baterije iza dobrih i solidnih grudobrana. Sepoji su, na napadnutom frontu, prema zvaničnim saopštenjima, imali 55 topova, koji su bili nesposobni za koncentrično dejstvo, pošto su se nalazili razbacani po malim bastionima i kulama, jedva zaštićeni bednim grudobranama od 3 stope. Nema sumnje da je bilo dovoljno par časova da se učutka vatra branilaca, posle čega ne bi više preostalo skoro ništa da se preduzima.

Osmog septembra, baterija broj 1, od 10 oruđa, otvorila je vatru na bedem sa odstojanja od 700 jardi. U toku sledeće noći već pomenuti jarak pretvoren je u neku vrstu rova. Devetog septembra su bez otpora zauzeti ispresecano zemljište i kuće ispred ovog jarka, a 10. septembra je baterija broj 2, od 8 oruđa, postavljena na otvorenom položaj. Ona se nalazila na odstojanju od 500 - 600 jardi od bedema. Jedanaestog septembra je baterija broj 3, koja je veoma smelo i vešto postavljena na prilično ispresecanom zemljištu na 200 jardi odstojanja od Bastiona na vodi, otvorila vatru iz 6 oruđa, dok je 10 teških merzera tuklo grad. Trinaestog septembra uveče stigao je izveštaj da su breše — jedna na kurtini na desnom krilu Kašmirskog bastiona, a druga na levoj fasi i flanki Bastiona na vodi — dovoljno široke za izvršenje juriša, te je naređen opšti napad. Sepoji su 11. septembra izradili jednu kontra-približnicu na glasiji između dva ugrožena bastiona i iskopali rov za strelce na oko 350 jardi ispred engleskih baterija. Oni su se sa ovog položaja ispred Kabulske kapije takođe pomerili unapred radi izvođenja bočnih napada, ali su ovi pokušaji aktivne odbrane vršeni bez jedinstva, veze i poleta, te nisu doveli do rezultata.

U zoru 14. septembra stupilo je u napad pet britanskih kolona. Jedna od njih, na desnom krilu, imala je zadatak da veže snage ispred Kabulske kapije i da u slučaju uspeha napadne na Lahorsku kapiju.

Na svaku brešu bila je određena po jedna kolona, jedna na Kašmirsku kapiju, s tim da je digne u vazduh, i jedna u rezervu. Sve ove kolone, izuzev prve, imale su uspeha. Breše su bile slabo branjene, ali je otpor po kućama u blizini bedema bio veoma uporan. Blagodareći heroizmu jednog inženjerijskog oficira i trojice inženjerijskih podoficira (jer se ovoga puta radilo o stvarnom heroizmu) uspelo je da se digne u vazduh i otvori Kašmirska kapija, te je, na taj način, i ova kolona ušla u grad. Do večeri je ceo severni front bio u rukama Engleza. Međutim, general Wilson je ovde zastao. Zaustavljen je bezobzirni juriš, topovi su privučeni i upereni na svaki jak položaj u gradu. Izgleda da je, izuzev zauzimanja skladišta na juriš, bilo vrlo malo stvarne borbe. Ustanici su bili demoralisani i napuštali su grad u masama. Wilson je oprezno nastupao u grad, gde, posle 17. septembra, gotovo nije ni nailazio na otpor, a potpuno ga je zauzeo 20. septembra.

Mi smo već izneli svoje mišljenje o izvođenju napada. Što se tiče odbrane — pokušaj ofanzivnih protivpokreta, bočni položaj kod Kašmirske kapije, izgradnja kontra-približnica i streljačkih zaklona — sve to pokazuje da su do sepoja već bili prodrli izvesni pojmovi o ratovanju zasnovanom na načelima vojne nauke, ali im ti pojmovi nisu bili dovoljno jasni ili nisu bili dovoljno ovladali njima da bi ih uspešno koristili. Teško je reći da li su ti pojmovi poticali od Indijaca ili Evropljana koji su se nalazili u njihovim redovima; međutim, jedno je sigurno, naime, da su ovi pokušaji, iako nisu bili savršeni pri izvođenju, u osnovi veoma slični aktivnoj odbrani Sevastopolja, i da po načinu njihovog izvršenja izgleda kao da je neki evropski oficir za sepoje bio izradio pravilan plan, ali da oni nisu bili u stanju da u potpunosti shvate njegovu zamisao, odnosno da su dezorganizacija i odsustvo jedinstvene komande pretvorili praktične projekte u slabe i nemoćne pokušaje.

Napisano 16. novembra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5188 od 5. decembra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Trgovinska kriza u Engleskoj]

Dok smo se mi s ove strane okeana predavali svom malom pre-ludijumu za onu veliku bučnu simfoniju bankrotstva koja otada za-glušno odjekuje po celom svetu, naš nastrani novinski sabrat, lon-donski »The Times«, svirao je svečane retorske varijacije na temu »zdravlja« britanske trgovine. Međutim, on sada udara u drugu i ža-losniju žicu. U jednom od svojih poslednjih brojeva, naime u broju od 26. novembra, koji je na ove srećne obale doneo juče parobrod »Evropa«, taj list izjavljuje da su »trgovački krugovi Engleske nezdravi do srži«. Zatim, dosežući u svom uzbuđenju do krajnjih granica moral-nog negodovanja, on uzvikuje:

«Upravo je demoralizatorska trka, trčana u toku osam ili deset godina procvata sve dok nije došao kraj, dovela do najveće propasti. Izvor otrova predstavlja pojava bandi bezobzirnih špekulanata i krivotvoritelja menica, i njihovo veličanje kao primera uspešne britanske preduzimljivosti, da bi se potkopalo poverenje u lagano bogaćenje časnom radinošću. Svako tako stvoreno žarište pokvarenosti obrazuje krug koji se sve dalje širi.»

Nećemo sada postavljati pitanje da li engleski novinari, koji su celu deceniju propovedali doktrinu da je era trgovinskih potresa ko-načno završena uvođenjem slobodne trgovine, imaju sada pravo da se najednom pretvaraju iz poniznih hvalospevaca u rimske cenzore koji osuđuju savremene načine zarade. Sledeći podaci podneseni ne-davnim zborovima poverilaca u Škotskoj mogu, međutim, poslužiti kao stvarni komentar »zdravog stanja« britanske trgovine.

John Monteith & Co. Pasiva koja premaša aktivu	430 000 f. st.
D. & T. Macdonald	334 000 f. st.
Godfrey, Pattison & Co	240 000 f. st.
William Smith & Co	104 000 f. st.
T. Trehes, Robinson & Co	75 000 f. st.
Ukupno	1 183 000 f. st.

•Iz navedenih podataka je očigledno«, kako piše •The North British Mail«⁽²⁸¹⁾, •da su prema iskazima samih bankrota poverioci ovih pet firmi izgubili 1 183 000 funti sterlinga.»

Ipak, upravo ponavljanje kriza u određenim vremenskim razmacima, uprkos poukama prošlosti, ne dozvoljava ni pomisao da se njihov konačni uzrok traži u bezobzirnosti pojedinaca. Ako špekulacija pred kraj nekog datog trgovinskog perioda izgleda kao neposredni preteča sloma, ne treba zaboraviti da je sama špekulacija stvorena u prethodnim fazama tog perioda i da je, prema tome, posledica i pojava, a ne konačan uzrok i suština. Politički ekonomisti koji redovne grčeve industrije i trgovine hoće da objasne špekulacijom liče na sada izumrlu školu filozofa naturalista koji su groznicu smatrali istinskim uzrokom svih bolesti.

Do sada je središte evropske krize ostalo u Engleskoj, a u samoj Engleskoj, kako smo predvideli, kriza je menjala vidove. Ako se prvo reagovanje Velike Britanije na naš američki krah manifestovalo u novčanoj panici, praćenoj opštom depresijom na robnom tržištu, a posle izvesnog vremena i nevoljama u industriji, sada industrijska kriza stoji u prvom planu, a novčane teškoće u zadnjem. Ako je za trenutak London bio žarište požara, sada je to Mančester. Najozbiljniji potres koji je engleska industrija ikad preživela i jedini koji je izazvao velike društvene promene — industrijska kriza od 1838. do 1843. godine — samo je kratko vreme u toku 1839. godine bio praćen sužavanjem novčanog tržišta, dok je u toku većeg dela istog perioda kamatna stopa stajala nisko i pala čak na 2,5%. Iznosimo ovo zapažanje ne zato što smatramo relativno poboljšanje stanja na londonskom novčanom tržištu simptomom njegovog konačnog ozdravljenja, nego samo da bismo istakli da u industrijskoj zemlji kao što je Engleska kolebanja na novčanom tržištu uopšte ne odražavaju ni snagu ni obim trgovinske krize. Uporedite, na primer, londonske i mančesterske novine od istog datuma. Prve, koje prate samo odliv i priliv dragocenih metala, sijaju od sreće kad Engleska banka novom kupovinom zlata •ojačava svoj položaj«. Druge su tmurne i turbodne, jer osećaju da je ta snaga kupljena na njihov račun, podizanjem kamatne stope i padom cena njihovih proizvoda. Otuda čak i g. Tooke, pisac *Istorije cena*, ma kako dobro obrađivao pojave na londonskom novčanom i kolonijalnom tržištu, dokazuje da nije kadar ne samo da prikaže nego ni da shvati sužavanja u srcu engleske proizvodnje.

Što se pak tiče engleskog novčanog tržišta, njegova istorija u toku nedelje koja je okončana 27. novembra pokazuje, s jedne strane, neprekidnu smenu danā sa bankrotstvima i danā bez bankrotstava i, s druge strane, poboljšanje položaja Engleske banke i pad Oblasne banke Nortamberlanda i Darema. Ova druga banka, osnovana pre 21 godinu, koja broji 408 akcionara i raspolaže uplaćenim kapitalom od 562 891 funtu sterlinga, ima svoju centralu u Njukaslju, a filijale u

Alnviku, Berviku, Hekshemu, Morpetu, Nort-Šildsu i Saut-Šildsu, Sanderlendu i Daremu. Tvrdi se da se njene obaveze penju na tri miliona funti sterlinga i da samo svota nedeljnih plata, koje se isplaćuju njenim posredstvom, iznosi 35 000 funti sterlinga. Prva posledica njenog pada biće, nesumnjivo, obustava rada velikih ugljenokopa i železara koje je finansirala ova banka. Mnoge hiljade radnika ostaće tako bez posla.

Prema raspoloživim podacima, Engleska banka je uvećala svoje metalne rezerve za oko 700 000 funti sterlinga i pri tom se priliv plemenitih metala objašnjava delimično prestankom odliva u Škotsku, delimično isporukama iz ove zemlje¹ i Rusije, i najzad, prispećem australijskog zlata. Nema ničeg značajnog u ovom kretanju pošto je savršeno jasno da će Engleska banka podižući kamatnu stopu, smanjiti uvoz, pojačati izvoz, povući deo britanskog kapitala uloženog u inostranstvu, i prema tome izmeniti trgovinski bilans i izazvati izvestan priliv plemenitih metala. Isto tako je sigurno da će pri najmanjem ublažavanju uslova eskontovanja zlato ponovo početi da otiče u inostranstvo. Jedino se postavlja pitanje dokle će banka moći da održi ove uslove.

Zvanični izveštaji Ministarstva trgovine za oktobar, mesec u toku koga je minimalna eskontna stopa uzastopno podignuta na 6%, 7% i 8%, očigledno dokazuju da prva posledica ove operacije nije bila obustavljanje industrijske proizvodnje, nego forsiranje izvoza engleske robe na inostrana tržišta i smanjenje uvoza inostranih proizvoda.

Bez obzira na američku krizu, izvoz za oktobar 1857. godine povećao se za 318 838 funti sterlinga u poređenju sa oktobrom 1856. godine, dok znatno smanjenje potrošnje svih prehrambenih proizvoda i luksuznih artikala, izneseno u istim izveštajima, svedoči da je ovaj višak proizvodnje daleko od unosnosti, odnosno da uopšte nije prirodna posledica procvata industrije. Uticaj ove krize na englesku industriju postaće jasan u sledećem izveštaju Ministarstva trgovine. Poređenje izveštaja za pojedine mesece od januara do oktobra 1857. godine pokazaće da je engleska proizvodnja dostigla najvišu tačku u maju, kad je izvoz premašio izvoz za maj 1856. godine za 2 648 904 funte sterlinga. U junu, posle prvih vesti o pobunama u Indiji, ukupna proizvodnja je pala ispod proizvodnje odgovarajućeg meseca 1856. godine i zapaženo je i relativno smanjenje izvoza od 30 247 funti sterlinga. U julu, uprkos sužavanju indijskog tržišta, proizvodnja je ne samo povratila nivo proizvodnje iz odgovarajućeg meseca 1856. godine nego ga je premašila za iznos koji nije bio manji od 2 233 306 funti sterlinga. Prema tome, jasno je da su u tom mesecu druga tržišta morala progutati pored svoje redovne potrošnje ne samo deo koji se obično slao u Indiju nego i veliki višak iznad uobičajene engleske proizvodnje. Zbog toga su, izgleda, tog meseca inostrana tržišta bila toliko

¹ SAD

prezasićena, da se vrednost izvoza sukcesivno smanjivala sa oko dva i jedne trećine miliona na 885 513 funti sterlinga u avgustu, na 852 203 funte sterlinga u septembru i na 318 838 funti sterlinga u oktobru. Proučavanje engleskih izveštaja o trgovini pruža jedini verodostojan ključ za tajnu sadašnje krize u toj zemlji.

Napisano 27. novembra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
„New-York Daily Tribune“,
br. 5196 od 15. decembra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Finansijska kriza u Evropi]

Preko pošte koja je stigla juče izjutra brodovima »Canada« i »Adriatic« upoznajemo jednonedeljnu istoriju evropske finansijske krize. Ova istorija se može sažeti u nekoliko reči. Hamburg je još uvek središte potresa, koji je više ili manje ozbiljno delovao na Prusku i postepeno doveo englesko novčano tržište u stanje nepostojanosti, od koga se, izgleda, ono oporavlja. Neki udaljeni odjeci bure već su doprli iz Španije i Italije. Kroz celu Evropu brzo se širi paraliza industrijske delatnosti i, kao posledica toga, siromaštvo radničke klase. S druge strane, okolnost da Francuska i dalje pruža relativan otpor ovoj zarazi zbunjuje ljude koji se bave političkom ekonomijom kao zagonetka koju je teže rešiti nego samu opštu krizu.

Smatralo se da je hamburška kriza posle 21. novembra prešla svoju najvišu tačku osnivanjem Garantnog eskontnog društva, za koje je ukupan upis akcija dostigao 12 000 000 banko maraka^[282]; društvo je osnovano sa namenom da obezbedi cirkulaciju menica i novčanica koje treba da nose pečat ovog društva. Međutim, nekoliko dana kasnije ponovo je došlo do nekoliko stečajeva i do događaja poput samoubistva meničnog senzala po imenu Gowa, koji su nagoveštavali nove nedaće. Dvadeset šestog novembra panika je opet vladala u punom jeku; i kao najpre Eskontno društvo tako je sada sama vlada preduzela korake da zaustavi njeno nadiranje. Dvadeset sedmog novembra Senat je predložio — i dobio odobrenje naslednih zemljoposjednika grada^[283] — da se emituju obveznice koje donose interes (bonovi državne blagajne) u iznosu od 15 000 000 banko maraka u cilju davanja pozajmica na robu trajnije vrste ili na državne hartije od vrednosti — pozajmica koje moraju iznositi od 50% do 66²/₃% odgovarajuće vrednosti založene robe. Ovaj drugi napor da se popravi stanje trgovine promašio je kao i prvi — oba liče na uzaludne vapaje za pomoć za vreme brodoloma. Pokazalo se da jamstvo samog Eskontnog društva sa svoje strane zahteva drugo jamstvo; sem toga, državne pozajmice, ograničene kako po iznosu tako i po vrsti robe koja im služi kao zalog, postale su upravo zbog uslova pod kojima se daju relativno beskorisne, u istoj srazmeri u kojoj su cene padale. Da bi se održale cene i tako otklonio stvarni uzrok nevolje, država je morala da plaća cene koje su važile

pre izbijanja trgovinske panike i da realizuje vrednost menica, koje nisu predstavljale više ništa drugo do inostrane firme pod stečajem. Druhim rečima, trebalo je da imovina čitavog društva, koje zastupa vlada, nadoknadi gubitke privatnih kapitalista. Ovakav komunizam, gde je uzajamnost obavezna samo za jednu stranu, izgleda prilično primamljiv evropskim kapitalistima. Dvadeset devetog novembra dvadeset velikih trgovačkih firmi iz Hamburga, pored mnogobrojnih trgovačkih kuća iz Altone, palo je pod stečaj, eskontovanje menica je bilo obustavljeno, cene robi u hartijama od vrednosti su postale neznatne i celokupno poslovanje je dospelo na mrtvu tačku. Iz spiska stečajeva vidi se da se njih pet dogodilo u vezi sa bankarskim operacijama sa Švedskom i Norveškom, pri čemu su dugovi firme Ulberg & Cramer dostigli 12 000 000 banko maraka; pet stečajeva je otvoreno u trgovini kolonijalnom robom, četiri u trgovini robom sa Baltika, dva u oblasti izvoza industrijskih proizvoda, dva u osiguravajućim društvima, jedan na berzi, jedan u brodogradnji. Švedska toliko zavisi od Hamburga kao svog izvoznika, berzanskog senzala i bankara, da je istorija hamburškog ujedno i istorija švedskog tržišta. Eto zbog čega je dva dana posle kraha telegrafski stigla vest da su stečajevi u Hamburgu povukli za sobom stečajeve u Švedskoj i da se i tamo vladina podrška pokazala bezuspešnom. Ono što u ovom pogledu važi za Švedsku važi još više za Dansku, čiji je trgovački centar, Altona, samo predgrađe Hamburga. Prvog decembra usledile su mnogobrojne obustave plaćanja, uključujući tu i dve vrlo stare firme, naime firmu Conrad Warneke, koja trguje kolonijalnom robom, naročito šećerom, sa kapitalom od 2 000 000 banko maraka, i ima razgranate veze sa Nemačkom, Danskom i Švedskom; i firmu Lorent am Ende & Co. koja vodi poslove sa Švedskom i Norveškom. Jedan brodoglasnik i veletrgovac je izvršio samoubistvo zbog novčanih nedaća.

O opštem obimu hamburške trgovine može se suditi po činjenici što se upravo u ovom trenutku na skladištima i u luci nalazi razna roba u vrednosti od 500 000 000 banko maraka koja pripada hamburškim trgovcima. Republika sada pribegava jedinom sredstvu protiv krize — oslobodenju svojih građana od obaveze da plaćaju dugove. Verovatno će biti donesen zakon koji daje jednomesečno odlaganje plaćanja po svim dospelim menicama. Što se tiče Pruske, listovi se samo ovlaš osvrću na teško stanje industrijskih oblasti Rajne i Vestfalije, pošto ono još nije izazvalo mnogobrojne stečajeve; ovi su se ograničili na izvoznike žita u Štetinu i Dancigu, kao i na četrdesetak industrijalaca u Berlinu. Pruska vlada se umešala opunomoćivši Berlinsku banku da daje zajmove na robu u skladištima i ukinuvši zele-naške zakone. Prva mera će se pokazati isto tako uzaludna u Berlinu kao i u Stokholmu i Hamburgu, a druga samo dovodi Prusku na ravnu nogu sa ostalim trgovačkim zemljama.

Hamburški krah je ubedljiv odgovor onim maštovitim duhovima koji pretpostavljaju da sadašnja kriza potiče od veštački dignutih cena

posredstvom papirnog novca. U pogledu novca u opticaju, Hamburg obrazuje suprotan pol našoj zemlji. Tamo nema drugog novca sem srebrnog. Tamo uopšte ne postoji papirna valuta, i grad se ponosi time što u njemu kao sredstvo razmene služi isključivo metal. Ipak, tamo sada ne samo što najjače besni sadašnja panika nego je od pojava opštih trgovinskih kriza — čije otkriće nije tako staro kao otkriće kometa — Hamburg bio njihovo omiljeno poprište. Dvapat u toku poslednje trećine 18. veka on je pružao isti prizor kao i danas; i ako se nekom karakterističnom crtom on razlikuje od drugih krupnih trgovačkih centara sveta, onda su to česta i snažna kolebanja kamatne stope.

Prelazeći sa Hamburga na Englesku nalazimo da se stanje londonskog novčanog tržišta postepeno poboljšavalo od 27. novembra do 1. decembra, kad je ponovo zavladao protivstruja. Dvadeset osmog novembra cena srebru je stvarno pala, ali je posle 1. decembra opet skočila i verovatno će i dalje skakati, pošto se veliki iznosi srebra zahtevaju za Hamburg. Drugim rečima, zlato će se ponovo povlačiti iz Londona radi kupovine kontinentalnog srebra, i ovaj obnovljeni odliv plemenitih metala zahtevaće od Engleske banke da ponovo pritegne zavrtanj. Pored iznenadne potražnje srebra u Hamburgu, u nedalekoj budućnosti nazire se indijski zajam, kome će vlada, ma koliko nastojala da odloži taj zlokobni dan, morati neminovno da pribegne. Novi stečajevi posle 1. ovog meseca takođe su doprineli da se rasprši zabluda da je novčano tržište preživelo najgora vremena. Lord Overstone (bankar Lloyd) primetio je prilikom otvaranja zasedanja Gornjeg doma:

«Sledeći pritisak na Englesku banku dogodiće se, verovatno, pre nego što se srede kursevi razmene, i onda će kriza biti veća nego ona kojoj smo ovom prilikom umakli. Nad našom zemljom lebde ozbiljne i užasne teškoće.»

Hamburška katastrofa se još ne oseća u Londonu. Poboljšanje stanja kreditnog tržišta povoljno je uticalo na robno tržište; no, bez obzira na moguće novo smanjenje novčane mase, očigledno je da veliki pad cena proizvodima u Štetinu, Dancigu i Hamburgu može samo smanjiti cene i u Londonu. Francuski dekret koji ukida zabranu izvoza žita i brašna smesta je prinudio londonske mlinare da snize svoje cene za tri šilinga na svakih 280 funti, kako bi zaustavili priliv brašna iz Francuske. Javljeno je za nekoliko stečajeva u žitarskoj trgovini, ali oni su ograničeni na manje firme i špekulante žitom koji su zaključili dugoročne isporuke.

U engleskim industrijskim oblastima ne događa se ništa novo, sem što su pamučni proizvodi prilagođeni potražnji indijskog tržišta, kao smeđi šerting, žakonet, madapolam, a takođe i pređa namenjena istom tržištu, prvi put posle 1847. godine dostigli povoljne cene. Od 1847. godine dobiti mančesterskih fabrikanata od te trgovine potiču ne iz cena ostvarenih prodajom njihove robe u Istočnoj Indiji, već isključivo od prodaje u Engleskoj onih artikala koje su oni sami uvezli iz Istočne Indije. Gotovo potpuna obustava engleskog izvoza u Indiju

od juna 1857. godine, izazvana ustankom, omogućila je indijskom tržištu da apsorbuje englesku robu u opticaju i čak da se otvori za nove isporuke po višim cenama. Pod običnim okolnostima takav događaj bi neobično oživeo mančestersku trgovinu. U sadašnjem trenutku, kako smo obavešteni iz privatnih pisama, on je jedva podigao cene najtraženijim artiklima, dok je istovremeno usmerio toliko mnoštvo radne snage koja je tražila zaposlenje u proizvodnji tih posebnih artikala, da bi ona bila dovoljna da se u najkraćem roku tri Indije preplave gotovim proizvodima. Opšte povećanje proizvodnih snaga u britanskim industrijskim oblastima za poslednjih deset godina bilo je toliko da fabrikanti mogu da izdrže čak i smanjenje rada na manje od dve trećine svog ranijeg obima, jer su u skladištima akumulirali velike zalihe viškova robe. Gospoda Du Fay & Co. pišu u svom mesečnom mančesterskom trgovinskom izveštaju da je

«ovog meseca u trgovini postojao prekid; zaključen je vrlo mali broj pogodbi a postignute cene su uglavnom neznatne. Nikada ranije opšti iznos mesečnih pogodbi nije bio tako mali kao u novembru».

Možda je umesno skrenuti ovde pažnju na činjenicu da će se 1858. godine ukidanje britanskih zakona o žitu prvi put izložiti ozbiljnoj proveri. Delimično zbog uticaja australijskog zlata i industrijskog procvata a delimično zbog prirodnih rezultata rđavih žetvi, prosečna cena pšenice u periodu od 1847. do 1857. godine nalazila se na višem nivou nego u periodu od 1826. do 1836. godine. Sada će se morati podnositi oštra konkurencija inostrane poljoprivrede i njenih proizvoda istovremeno sa opadanjem unutrašnje potražnje; a poljoprivredna kriza, koja je izgledala pokopana u analizama britanske istorije od 1815. godine, verovatno će se ponovo pojaviti. Doduše, porast cena francuske pšenice i brašna, koji je usledio posle carskih dekreta, pokazao se samo kao privremen i čak je iščezao pre nego što je došlo do ma kakvog šireg izvoza u Englesku. Međutim, sa daljim pritiskom na francusko novčano tržište Francuska će biti prinudena da baci svoje žito i brašno u Englesku, na koju će u isto vreme navaliti pojačana prodaja nemačkih poljoprivrednih proizvoda. Zatim će u proleće stići brodovi sa tovarima iz SAD i naneti britanskom žitarskom tržištu završni udarac. Ako sada — kako nam cela istorija cena dopušta da pretpostavljamo — nekoliko dobrih žetvi uzastopno uslede jedna za drugom, sagledaćemo do dna istinske posledice ukidanja zakona o žitu, na prvom mestu za poljoprivredne radnike, na drugom za farmera i najzad za čitav sistem britanske zemljišne svojine.

Napisano 4. decembra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 5202 od 22. decembra 1857.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Križa u Evropi]

Pošta koja nam je juče stigla brodom »Niagara« i brižljivo proučavanje naših kompleta britanskih listova samo potvrđuju gledišta koja smo nedavno izrazili u vezi sa verovatnim tokom krize u Engleskoj. Stanje londonskog novčanog tržišta nesumnjivo se popravlja; to jest, zlato se nagomilava u trezorima Engleske banke; sve manje se traži eskontovanje menica u Engleskoj banci; prvoklasne hartije od vrednosti mogu se eskontovati u Lombard-stritu⁽²⁸⁴⁾ po $9\frac{1}{2}$ do $9\frac{3}{4}\%$; državne hartije od vrednosti su čvrste, tržište akcija učestvuje u izvesnoj meri u ovom pokretu. Ipak, ovaj prijatan aspekt stvari mnogo je pomračen krupnim stečajevima koji se događaju svaka dva ili tri dana u Londonu; isto tako, svakodnevnim telegramima, tužnim glasnicima o katastrofama u unutrašnjosti zemlje, i grmljavinom londonskog lista »The Times«, koji više nego ikad negoduje protiv opšte i beznačajne pokvarenosti britanskih trgovačkih krugova. U stvari, relativna lakoća sa kojom se eskontuju nesporne menice izgleda da se više nego izravna time što je sve teže naći menice koje mogu važiti kao nesporne. Usled toga u londonskim finansijskim člancima najnovijih datuma čitamo da je aktivnost u Trednidl-stritu⁽⁷⁵⁾ do krajnosti »ograničena« a da se u Lombard-stritu zaključuje samo malo poslova. Pa ipak, pošto se ponuda od strane Engleske banke i eskontnih kuća povećava, dok se pritisak na njih, to jest potražnja od strane njihovih klijenata, smanjuje, mora se reći da je novčano tržište relativno mirno. Bez obzira na to, direktori Engleske banke se još nisu usudili da smanje eskontnu stopu, po svemu sudeći ubeđeni da obnavljanje novčane krize nije pitanje vremena nego da zavisi od kamatnih stopa i da će, prema tome, sniženje eskontne stope obavezno povući za sobom ponovno izbijanje novčane krize.

Dok je londonsko novčano tržište, na ovaj ili onaj način, time postalo mirnije, napetost engleskog robnog tržišta sve je veća, jer neprekidan pad cena nije u stanju da nadjača uzdržljivost kupaca. Čak i takvi artikli kao što je, na primer, loj, koji su ranije predstavljali izuzetak od opšteg pravila, moraju sada zbog prinudnih prodaja da pojeftine. Upoređivanje cena od nedelje koja se završila 18. decembra sa novembarskim nedeljnim cenama pokazuje da je krajnje sniženje cena koje je preovladavalo u novembru ponovo dostignuto; ovog puta, međutim, ne u vidu panike, nego u vidu sistematskog postepenog

pada. Što se pak tiče industrijskih tržišta, ozbiljna industrijska kriza, koju smo predskazali¹, potvrđuje se sada stečajevima šest predionica i tkačnica u Lankaširu, tri vodeće firme u vunenoj industriji Vest-Rajdinga i jedne važne firme u proizvodnji tepiha u Vusteru.

Kako će pojave ove dvostruke krize, na robnom tržištu i u fabrikantskim krugovima, postupno postajati osetnije, mi ćemo se zadovoljiti, za sada, navođenjem sledećeg odlomka iz jednog privatnog pisma iz Mančestera, upućenog našem listu:

«Teško da možete zamisliti kakav je stalni pritisak na tržište i kakve su katastrofalne posledice toga. Niko ništa ne može da proda. Cene padaju iz dana u dan. Stvari su dotle došle da ugledni ljudi više vole da uopšte ne nude svoju robu. Prece i tkače je zahvatilo očajanje. Trgovci predom prodaju predu tkačima isključivo za gotov novac ili uz dvostruko jamstvo. Ako se takvo stanje nastavi, ono će se neminovno završiti strahovitim krahom»⁽²⁸⁵⁾.

Hamburška kriza jedva se utišala. Ona je najbolji i najklasičniji primer monetarne krize od svih koje su ikad postojale. Sve sem srebra i zlata je postalo bezvredno. Stare firme su se srušile jer nisu bile u stanju da plate u gotovom ni jednu jedinu dospelu menicu, iako su u njihovim fiokama ležale menice stotruke vrednosti, koje, međutim, u tom trenutku nisu vredele ništa ne stoga što im se prestalo verovati, nego stoga što se nisu mogle eskontovati. Tako smo obavešteni da je pre stečaja staroj i bogatoj firmi Ch. M. Schrödera brat ovoga L. H. Schröder iz Londona ponudio dva miliona u srebru, ali je ona odgovorila telegramom: «Tri miliona ili ništa.» Ta tri miliona nisu stigla i Ch. M. Schröder je pao pod stečaj. Sasvim drukčiji je primer Ulberga & Co., firme o kojoj se mnogo govorilo u evropskoj štampi i koja je sa pasivom u visini od 12 000 000 banko maraka, uključujući menice na 7 000 000, imala, kako se sada ispostavilo, kapital od samo 300 000 banko maraka kao bazu za svoje ogromne transakcije.

U Švedskoj, a naročito u Danskoj, kriza se prilično zaoštrila. Oživljavanje nevolje, pošto je izgledalo da je ona prošla, objašnjava se prispelošću rokova velikih potraživanja od Hamburga, Stokholma i Kopenhagena. U toku decembra, na primer, dospeo je rok menicama na 9 000 000 koje su izvoznici kafe iz Rio-de-Žaneira vukli na Hamburg, i one su sve protestovane, tako da je ovo mnoštvo protesta izazvalo novu paniku. U januaru će menice za toware šećera iz Baije i Pernambuka verovatno doživeti istu sudbinu i prouzrokovati slično oživljavanje krize.

Napisano 18. decembra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 5213 od 5. januara 1858.

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, str. 264 i 271.

Karl Marx

Kriza u Francuskoj^[230]

Činjenica što je Francuska banka dosledno smanjivala svoju eskontnu stopu sa 10%, ustanovljenih posle 12. novembra, na 9% 26. novembra, 8% 5. decembra i 6% 17. decembra, istaknuta je, razume se, u carskim listovima kao nepobitan dokaz da je potres u trgovini ušao u fazu opadanja i da će »Francuska proći kroz teško iskušenje bez ikakve katastrofe«. Po njihovim rečima, finansijski sistem Napoleona III je stvorio »ovu očiglednu nadmoćnost trgovinskog položaja Francuske nad svim drugim nacijama«, i obezbedio okolnost da je Francuska sada i da će uvek biti »manje pogođena u vreme krize nego zemlje koje joj konkurišu«. Međutim, 6% je stopa bankarskog eskonta koja se od početka ovog veka nije nikad susrela u Francuskoj, sem februara 1800. godine, nekoliko dana pošto je banku osnovao stric¹, sve do kritičnog perioda 1855. i 1856. godine pod sinovcem². Ali šta ako Francuska banka nastavi da smanjuje kamatnu stopu, recimo na 4%? Eskontna stopa je snižena na 4% 27. decembra 1847. godine, kad je opšta kriza i dalje trajala a kriza u Francuskoj još nije bila dostigla kulminaciju. Tada, kao i sada, vlada je čestitala Francuskoj privilegiju što je izbegla opštu krizu, prošavši samo sa ogrebotinama i to površinskim. Dva meseca kasnije finansijski zemljotres je oborio kraljevski presto i mudraca³ koji je na njemu sedeo.

Mi, naravno, ne osporavamo da je kriza do sada manje uticala na francusku trgovinu nego što se očekivalo. Razlog tome je jednostavan: u poslovanju sa SAD, Velikom Britanijom i gradovima Hanze Francuska ima, i to već odavno, aktivan trgovinski bilans. Tako, da bi se katastrofe koje se događaju u tim zemljama neposredno odrazile na Francusku, ona im je morala ili davati veliki kredit ili nagomilavati u špekulativne svrhe robu namenjenu izvozu u te zemlje. Ništa slično se nije zbilo. Prema tome, događaji u Americi, Engleskoj i gradovima Hanze nisu mogli prouzrokovati odliv dragocenih metala iz Francuske;

¹ Napoléon I — ² Napoléon III — ³ Louis-Philippe-a

i ako je Francuska banka na nekoliko nedelja povisila kamatnu stopu na visinu stope Engleske banke, ona je to učinila samo iz straha da francuski kapital ne potraži unosnije ulaganje u inostranstvu.

Međutim, ne može se poricati da se čak i u svojoj sadašnjoj fazi opšta kriza zapaža u Francuskoj u obliku koji odgovara njenim trgovinskim odnosima sa SAD, Engleskom i gradovima Hanze, naime u hroničnom obliku zastoja. Ona je prinudila Bonapartu, koji u svom pismu od 11. novembra izjavljuje da »zlo postoji samo u uobrazilji«, da istupi sa drugom zvaničnom porukom gde kaže da je,

»bez obzira na opreznost francuske trgovine i na budnost vlade, trgovinska kriza prisilila mnoge industrijske grane ako ne da obustave proizvodnju a ono u svakom slučaju da skrate radno vreme ili da smanje plate«, tako da »mnogi radnici stradaju od prinudne dokolice«⁽²⁸⁶⁾.

Zbog toga je on otvorio kredit od milion franaka za pomoć siromašnima i za iznalaženje mogućnosti za njihovo zaposlenje, naredio da se preduzmu vojne mere predostrožnosti u Lionu i preko svojih listova apelovao na privatno dobročinstvo. Povlačenje uloga iz štedionica počelo je znatno da premaša novo ulaganje. Mnogi fabrikanti su pretrpeli ozbiljnu štetu zbog stečajeva u Americi i Engleskoj; proizvodnja se katastrofalno smanjuje u Parizu, Lionu, Miluzu, Rubenu, Ruanu, Lilu, Nantu, Sent-Etjenu i drugim industrijskim centrima, dok se ozbiljne teškoće osećaju u Marselju, Avru i Bordou.

Opšta stagnacija trgovine širom zemlje najjasnije se vidi iz poslednjeg mesečnog izveštaja Francuske banke, koji pokazuje smanjenje novčane cirkulacije za mesec decembar za 73 040 000 franaka u poređenju sa oktobrom, a za 48 955 000 franaka u poređenju sa novembrom; u isto vreme ukupan iznos eskontovanih menica pao je za oko 100 000 000 franaka u poređenju sa oktobrom, a za 77 067 059 franaka u poređenju sa novembrom. Pod sadašnjim uslovima francuske štampe nije, razume se, moguće tačno razjasniti karakter stečajeva koji se događaju u provincijskim gradovima, ali pariski stečajevi, mada svakako još nisu ozbiljni, ispoljavaju tendenciju porasta ne samo po kvantitetu nego i po kvalitetu prezaduženih preduzeća. Za dve nedelje, od 17. novembra do 1. decembra, otvorena su svega trideset četiri stečaja u Parizu, a od njih je ne manje od dvadeset pogodilo trgovce polovnim odelom, trgovce mlekom, krojače, izrađivače veštačkog cveća, stolare, tašnere, zlatare, trgovce kožom, juvelire, pozamantere, proizvođače sirceta, kapadžije, trgovce voćem itd. Od 1. do 8. decembra njihov broj se popeo na trideset četiri, uključujući i neke od većeg značaja, kao što su stečajevi bankarske kuće Bourdon, Dubuch & Co.; Generalne kompanije *voitures de remise*¹, Kompanije za proizvodnju žakard-razboja, jedne kompanije za proizvodnju ulja itd. S druge strane, pokušaj Bonaparte da spreči razorni pad cena pšenici i brašnu ukidanjem

¹ fijakera za iznajmljivanje

zaštitnih dekreta pretrpeo je neuspeh: cene su između 26. novembra i 21. decembra neprestano padale, i bez obzira na priličnu zaradu od prodaje u Londonu, sve do 22. decembra tamo nije bilo otpravljenog više od 3000 džakova (po 110 kilograma).

Međutim, dok je u svojim trgovinskim odnosima sa SAD, Engleskom i gradovima Hanze Francuska imala povoljan bilans, u trgovini sa Južnom Rusijom, Carinskim savezom, Holandijom, Belgijom, Levantom i Italijom bilans je za nju bio nepovoljan. Što se tiče Švajcarske, njen sadašnji trgovinski bilans je stalno pasivan, ali Francuska joj je toliko dužna — većina alzaških fabrika radi sa švajcarskim kapitalom — da u vreme novčane oskudice Švajcarska može uvek izvršiti jak pritisak na francusko novčano tržište. U ovom periodu, kao i u svakom ranijem, u Francuskoj se neće zaoštriti kriza pre nego što trgovinske teškoće u pomenutim zemljama ne dostignu izvesnu visinu. Da Holandija ne može da prebrodi sadašnju buru, shvatiće se ako se jednostavno uzme u obzir da je njena još uvek znatna trgovina gotovo potpuno ograničena na vrste proizvoda čije su cene najkobnije padale i još i dalje padaju. U industrijskim centrima Carinskog saveza već su vidni simptomi koji nagoveštavaju krizu. Strah od kraha u trgovini na Crnom moru i na Levantu očituje se u trčanskim listovima, a njegovi prvi nagoveštaji bili su dovoljni da propadnu neke velike firme u Marselju. Najzad, u istom trenutku kad se činilo da novčana kriza počinje da jenjava na severu Evrope, ona je buknuła u Italiji, kao što se može suditi po sledećem odlomku iz milanskog lista »L'Opinione«⁽²⁸⁷⁾ od 18. decembra:

«Sadašnje teškoće su vrlo, vrlo velike; stečajevi su dostigli strahovite razmere, i posle pada firmi Palleri, Ballabio & Co., Cighera, Redaelli, Wechler i Mazzola, posle *contrecoup*¹ inostranih gradova, posle obustave plaćanja najboljih kompanija Verone, Venecije, Udina i Bergama, naše najjače firme su takođe počele da se lju-ljaju i da prave bilanse. A bilansi su veoma tužni. Dovoljno je ukazati da među našim velikim kompanijama za trgovinu svilom nema nijedne kod koje bi na skladištu ležalo manje od 50 000 funti svile, iz čega je lako izračunati da po sadašnjim cenama svaka od njih mora izgubiti od pola do dva miliona franaka — jer zalihe nekih premašuju 150 000 funti. Firma Braće Brambilla je dobila podršku u vidu zajma od milion i po franaka; firma Battista Gavazzi likvidira poslove a i ostale čine isto. Svako se pita šta ga očekuje u budućnosti; tolike imovine su iščezle, tolike su se prepolovile; tolike porodice, nedavno imućne, sada su u krajnjoj nuždi; toliki radnici sede bez posla, bez hleba ili bez ikakvih sredstava za život.»

Kad usled sve većeg pritiska iz ovih zemalja kriza u Francuskoj sazri, ona će morati da se uhvati ukoštac sa nacijom kockara, ako ne trgovačkih avanturista, kao i sa vladom koja je u Francuskoj odigrala istu ulogu koju je privatna trgovina odigrala u ovoj zemlji², u Engleskoj i Hamburgu. Kriza će se svom težinom sručiti na tržište hartijama od

¹ protivudara — ² SAD

vrednosti i dovesti u opasnost njegov glavni oslonac — samu državu. Prirodni rezultat sužavanja francuske trgovine i industrije jeste stavljanje novca na raspolaganje berzi, utoliko pre što je Francuska banka dužna da daje pozajmice na državne hartije od vrednosti i železničke akcije. Umesto da spreči berzansku igru, sadašnji zastoj francuske trgovine i industrije joj pomaže. Tako vidimo iz poslednjeg izveštaja Francuske banke da su njene pozajmice na železničke akcije porasle istovremeno sa smanjenjem eskontovanja menica i novčane cirkulacije. Usled toga, i pored velikog opadanja dohotka većine francuskih železnica, kurs njihovih hartija se penje; na primer, mada se dohodak Orleanske linije smanjio za 22 $\frac{1}{2}$ % pred kraj novembra u poredenju sa odgovarajućim periodom prošle godine, ipak su 22. decembra njene akcije kotirale po 1355 franaka dok je 23. oktobra njihova cena iznosila samo 1310 franaka.

Kad je u Francuskoj zavladała depresija u trgovini, nekoliko železničkih kompanija se našlo odmah prisiljeno da obustavi radove, a slična sudbina je zapretila gotovo svima njima. Da bi se situacija popravila, car je naterao Francusku banku da zaključi ugovor sa kompanijama, na osnovu koga je ova banka u stvari postala pravi železnički preduzimač. Ona mora da daje pozajmice na nove novčane bonove koje kompanija, na osnovu sporazuma od 30. novembra 1856. godine, ima pravo da emituje 1858. godine; a takođe i na onaj deo bonova čije je emitovanje još preostalo za 1857. godinu, pri čemu iznos bonova dozvoljenih za emitovanje u 1858. godini dostiže četrdeset dva i po miliona. Izgledalo je da je i *Crédit mobilier* predodređen da podlegne prvom udarcu, i 3. decembra on je morao da proda, neobično nepovoljno po sebe, ogromnu količinu bonova. Sada postoji projekt o njegovom spajanju sa društvima *Crédit Foncier* i *Comptoir d'Escompte*²⁸⁸, da bi se na njega prenelo pravo dato ovim dvema ustanovama da eskontuju menice i dobijaju zajmove na svoje hartije od vrednosti kod Francuske banke. Tako se ovaj plan očigledno sastoji u tome da se bura prebrodi prebacivanjem odgovornosti za sve ove koncerne na Francusku banku — manevar koji, nesumnjivo, samu banku izlaže brodolomu. Ali, čak ni Napoleon III ne može ni pomisliti da natera banku da plaća potraživanja kojima će privatni akcionari raznih akcionarskih kompanija morati da se odazovu. Ne uzimajući u obzir sitne poslove, do kraja decembra ostalo je da se izvrše isplate po sledećim potraživanjima: Trgovačko-industrijske kompanije u Madridu (gg. Rothschildi), 30 dolara po akciji; Francusko-američkog navigacionog društva 10 dolara po akciji; Železničke kompanije Vittorija Emanuela 30 dolara po akciji; železare Herserange 20 dolara po akciji; Mediteranske železničke kompanije 30 dolara po akciji; Austrijske železničke kompanije 15 dolara; Saragose 10 dolara; Francusko-švajcarske 10 dolara; *Société générale de tanneries*¹ 10 dolara; *Compagnie de la*

¹ Opšteg društva štavionica

carbonisation de houilles¹ 10 dolara itd. Početkom godine predstoji plaćanje 20 dolara po akciji Železničke kompanije Chimay-Mariembourg; 12,5 dolara po akciji Kompanije lombardsko-venecijanskih železnica i 20 dolara po akciji Belgijske i Južnoameričke parobrodarske kompanije. Prema sporazumu od 30. novembra 1856. godine, samo će potraživanja francuskih železnica 1858. godine iznositi približno 50 000 000 dolara. Postoji svakako ozbiljna opasnost da Francuska u vezi s ovim teškim obavezama pretrpi krah, kao što se to desilo Engleskoj 1846-1847. godine. Pored toga, kapitalisti u Nemačkoj, Švajcarskoj i Holandiji poseduju mnogo francuskih hartija od vrednosti, čiji će veći deo pri daljem razvoju krize u tim zemljama biti bačen na parisku berzu da bi se po svaku cenu pretvorio u novac.

Napisano 25. decembra 1857.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5219 od 12. januara 1858.

Prevod s engleskog

¹ Kompanije za koksiranje uglja

Friedrich Engels

[Opsada i zauzimanje Laknaua]

Poslednja pošta iz Kalkute donela je neke pojedinosti koje su ovamo dospеле preko londonskih listova, a na osnovu kojih se može dati sud o uspehu ser Colin Campbella kod Laknaua. Pošto britanska štampa tvrdi da ovaj oružani podvig nema ravnog u istoriji ratova, neće biti naodmet da se ta stvar malo podrobnije ispita.

Grad Laknau nalazi se na desnoj obali reke Gumti, koja na ovom mestu teče u pravcu jugoistoka. Na udaljenju od dve do tri milje od reke, skoro paralelno s njom, proteže se kanal kroz grad i nešto niže od njega približava se reci u koju utiče otprilike na udaljenosti od jedne milje. Na obalama reke nema gusto naseljenih ulica, već niz dvoraca sa vrtovima i usamljenim državnim zgradama. Na ušću kanala u reku, ali na desnoj, odnosno južnoj obali reke i kanala, nalaze se na neznatnom rastojanju jedna škola, po imenu La Martinière, i jedan lovački dvorac sa parkom, po imenu Dilkuša. S druge strane kanala, ali ostajući na južnoj obali reke u neposrednoj blizini njene obale, nalazi se dvorac Sikandar Bag; dalje prema zapadu dolaze kasarne i vojničke menze, a zatim Moti mahal (Biserni dvorac), koji je udaljen svega nekoliko stotina jardi od Rezidencije. Ova poslednja građevina podignuta je na jedinoj uzvišici u ovoj okolini; ona dominira gradom i sastoji se od velike ograde sa nekoliko dvoraca i kuća u njoj. Južno od ove linije zgrada nalazi se najgušće naseljeni deo varoši, a još dve milje južnije park i dvorac Alam Bag.

Prirodna jačina Rezidencije odmah objašnjava kako je bilo moguće da Englezi izdrže u njoj protiv snaga koje su brojno bile daleko nadmoćnije; ali ova činjenica takode odmah pokazuje kakve su klase borci Audijanci. To su, u stvari, delimično uvežbani vojnici pod komandom evropskih oficira i obilno snabdeveni artiljerijom, koji još nikada nisu mogli da osvoje ni jednu najbedniju ogradu koju su branili Evropljani — takvi ljudi, s vojničkog gledišta, nisu nimalo bolji od divljaka, a pobeđa nad njima ne može mnogo doprineti slavi jedne vojske, ma koliko brojni odnos snaga bio u korist domorodaca. Postoji i druga

činjenica koja stavlja Audijance u red protivnika koji su za najveće potcenjivanje: to je način na koji se Havelock probio kroz najgušće naseljeni deo grada, bez obzira na barikade, puškarnice na kućama i tome slično. Istina, njegovi gubici bili su veliki; ali uporedimo takav sukob čak i sa najgorom uličnom borbom iz 1848. godine! Nijedan čovek iz njegove slabe kolone ne bi se mogao probiti da je tu uopšte došlo do prave borbe. Kuće uopšte nisu bile branjene; inače bi trebalo nekoliko nedelja da se zauzme dovoljan broj kuća da bi se obezbedio siguran prolaz. Što se tiče razboritosti koju je pokazao Havelock hvatajući na ovaj način bika za rogove, za sada ne možemo dati svoj sud. Govori se da je on bio na to prisiljen zbog toga što se Rezidencija našla u velikom škripcu, a pominju se i drugi motivi; međutim, ništa se pouzdano ne zna.

Kad je stigao, ser Colin Campbell je imao na raspolaganju oko 2000 evropskih i 1000 sikskih pešaka, 350 evropskih i 600 sikskih konjanika, 18 topova konjičke artiljerije, 4 opadna topa i 300 mornara sa teškim brodskim topovima, tj. svega oko 5000 ljudi, od kojih 3000 Evropljana. Ova snaga je po broju približno odgovarala prosečnoj jačini većine anglo-indijskih vojnih grupacija koje su izvršavale velike podvige. U stvari, snage pomoću kojih je ser Ch. Napier osvojio Sind iznosile su jedva polovinu ove jačine, a često su bile i manje. S druge strane, veliki udeo evropskog elementa i okolnost da se ceo domorođački deo sastojao od najborbenije nacije Indije — od sika, daju joj karakter daleko veće unutrašnje čvrstine i monolitnosti no što ih obično imaju anglo-indijske jedinice. Njeni protivnici se, kao što smo videli, nisu mogli uzimati ozbiljno zato što su to većinom bile jedinice sastavljene od neobučenih milicionera umesto od izvežbanih vojnika. Istina, Audijanci važe za najratoborniju rasu donjeg Hindustana, ali samo onda kad se upoređuju sa malodušnim Bengalcima, čiji je moral potpuno skrhan najtežim klimatskim uslovima u svetu i vekovnim tlačenjem. Način na koji su se pokorili vlasti Kompanije, koja je izvršila »pljačkašku« aneksiju njihove zemlje, kao i celo njihovo držanje za vreme ustanka, nesumnjivo ih stavlja u niži red od sepoja kako u pogledu hrabrosti, tako i u pogledu inteligencije. Istina, saznajemo da je kvalitet nadoknađen kvantitetom. Neki pisci pisama kažu da ih je u gradu bilo oko 100 hiljada. Oni su, bez sumnje, bili nadmoćniji od Britanaca u odnosu 4-6 prema 1, a možda i više; ali to kod takvih neprijatelja ne igra veliku ulogu. Svaki položaj može braniti samo određeni broj boraca, a ako su ovi rešeni da beže, svejedno je da li se na domaku pola milje nalazi četiri ili pet puta veći broj sličnih junaka. Nema sumnje da je bilo mnogo primera pojedinačne lične hrabrosti, čak i među Audijancima. Neki od njih mogli su se boriti kao lavovi, ali kakve je koristi od toga mogla imati tvrđava za čiju odbranu nisu imali dovoljno snage, pošto se njena posada sastavljena od raznog ološa, odmah razbežala? Izgleda da među njima nije bilo nijednog pokušaja da se kao celina stave pod jednu komandu; njihove lokalne

poglavice nisu imale nikakvu vlast, izuzev vlasti nad svojim sopstvenim ljudstvom, a ni same nisu htele da se ma kome drugom potčine.

Ser Colin Campbell je najpre krenuo na Alam Bag, a zatim je, umesto da silom prokrči sebi put kroz grad, kao što je to Havelock bio učinio, koristio iskustvo ovoga generala i skrenuo ka Dilkuši i školi La Martinière. Zemljište ispred tog prostora ograđenog zidom bilo je još 13. novembra očišćeno od audijanskih strelaca. Napad je počeo 15. novembra. Neprijatelj je bio toliko nehatan da čak ni tada nije bio završio pripreme za izgradnju rovova oko Dilkuše; ona je bila zauzeta odmah i bez mnogo otpora, a isto tako i La Martinière. Ova dva položaja obezbedila su Englezima liniju kanala. Neprijatelj je još jednom krenuo u napad preko ove prepreke s ciljem da povrati dva položaja koja je bio izgubio toga jutra, ali je ubrzo odbačen uz teške gubitke. Šesnaestog novembra Britanci su se prebacili preko kanala i izvršili napad na dvorac Sikandar Bag. Pošto su rovovi ovde bili u nešto boljem stanju, general Campbell je mudro napao tu tačku artiljerijom. Posle uništenja odbrambenih postrojenja, pešadija je izvršila juriš i zauzela dvorac. Sledeći utvrđeni položaj, Samuk, bio je bombardovan tri časa, a zatim zauzet »posle jedne od najtežih borbi koje su ikad videne«, kaže ser C. Campbell, a jedan dovtiljivi dopisnik sa bojišta dodaje da je »malo ljudi koji su videli tako teške borbe kao one«. Mi bismo želeli znati gde ih je video. Svakako ne na Krimu, gde je posle bitke na Almi veoma mirno živeo u Balaklavi^[289], jer je samo jedan njegov puk učestvovao u bici kod Balaklave, a nijedan kod Inkermana^[127].

Sedamnaestog novembra artiljerija je bila uperena na kasarne i menzu, koje su obrazovale sledeći položaj na pravcu ka Rezidenciji. To bombardovanje je trajalo do 3 časa, posle čega je pešadija na juriš zauzela ovo mesto. Neprijatelj, koji je bežao, gonjen je u stopu. Između nastupajućih trupa i Rezidencije ostao je još jedan položaj — Moti mahal, koji je pre sumraka takođe bio zauzet, i veza sa posadom potpuno uspostavljena.

Campbella treba pohvaliti zbog razboritog izbora lakšeg pravca i iskorišćenja teške artiljerije za rušenje utvrđenih položaja pre no što je poslao svoje kolone u napad. Međutim, raspoloživi svim preimućstvima uvežbanih vojnika, potčinjenih jednom komandantu, Britanci su se borili protiv poludivljaka koji uopšte nisu imali nikakve komande; i, kao što vidimo, oni su u punoj meri iskoristili oba preimućstva. Oni svoje ljude nisu izlagali opasnosti u većoj meri nego što je bilo apsolutno nužno. Upotrebljavali su artiljeriju sve dotle dok je imalo šta da se ruši. Bez sumnje, borili su se odvažno, a ono što im služi na čast jeste opreznost. Najbolji dokaz za ovo jeste broj poginulih i ranjenih. Još nisu objavljeni podaci o gubicima u redovima vojnika, a od oficira je poginulo 5 i ranjeno 32. Jedinica od 5000 ljudi morala je imati bar 250-300 oficira. Engleski oficiri, svakako, nikada ne štete svoje živote. U mnogim slučajevima oni jedinom svojom

dužnošću smatraju davanje primera hrabrosti svome ljudstvu. I kad se u trodnevnoj neprekidnoj borbi u takvim uslovima i u takvim položajima — čije osvajanje, kao što je poznato, staje više života — gubi samo svaki osmi ili deseti čovek, onda ne može biti ni govora o teškim borbama. Uzmimo samo jedan primer iz engleske istorije: šta znače celokupne borbe u Indiji u poređenju sa jednom jedinom odbranom Ugomona i La E-Senta kod Vaterloa?^[290] Šta bi ovi pisci, koji svaku čarku pretvaraju u pravu bitku, rekli o borbama kao što su Borodino^[291], gde je jedna vojska izgubila polovinu, a druga trećinu svojih boraca?

Napisano 4. januara 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
New-York Daily Tribune,
br. 5235 od 30. januara 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Britanska trgovina

Na nedavnom vanrednom zasjedanju britanskog parlamenta lord Derby je izjavio u Domu lordova da je za poslednje tri godine vrednost britanskog uvoza premašila vrednost britanskog izvoza za 160 000 000 funti sterlinga. Ova izjava je izazvala polemiku van parlamenta i nekoliko privatnih lica zatražilo je od lorda Stanleya of Alderleya, ministra trgovine, zvanično obaveštenje o tačnosti tvrđenja lorda Derbyja. Ministar trgovine u pismu svojim interpelantima odgovara ovako:

•Tvrđenje lorda Derbyja u Domu lordova da je vrednost našeg uvoza poslednje tri godine premašila vrednost našeg izvoza za 160 000 000 funti sterlinga je netačna i proističe otuda što je lord Derby uzeo ukupnu vrednost našeg uvoza, uključujući naš uvoz iz kolonija i stranih zemalja, dok je isključio reeksport robe koju smo dobili iz kolonija i stranih zemalja. Zato procena lorda Derbyja pokazuje:

Uvoz	468 000 000 f. st.
Izvoz	308 000 000 f. st.
Razlika	160 000 000 f. st.

dok u stvari treba da bude:

Uvoz	468 000 000 f. st.
Izvoz	371 000 000 f. st.
Razlika	97 000 000 f. st.*

Svoju izjavu ministar trgovine potkrepljuje uporednim podacima o vrednosti izvoza i uvoza Ujedinjenog Kraljevstva za 1855, 1856. i 1857. godinu.

Ovaj veoma interesantan dokument, koji se ne može naći u londonskim listovima, mi navodimo niže. Pre svega, iz njega će se videti da se čitavom slučaju može dati forma koja potvrđuje postavku lorda Derbyja, naime:

Ukupan uvoz	468 000 000 f. st.
Britanski izvoz	308 000 000 f. st.
Višak uvoza nad izvozom	
britanskih proizvoda	160 000 000 f. st.
Reeksport stranih proizvoda ..	63 000 000 f. st.
Trgovinski bilans pasivan za	
Veliku Britaniju	97 000 000 f. st.

Na taj način, stvarno postoji višak inostranog uvoza nad izvozom britanskih proizvoda od 160 000 000 f. st., a pošto se oduzme reeksport stranih proizvoda u iznosu od 63 000 000 f. st., dobija se pasivan saldo trgovinskog bilansa za Veliku Britaniju, koji, prema priznanju samog ministra trgovine, iznosi 97 000 000 f. st. ili prosečno godišnje preko 32 000 000 f. st. za tri godine — 1855, 1856. i 1857. Otuda se londonski »The Times« nedavno žali:

«Stvarni gubici koje je nacija trpela gomilali su se poslednjih pet ili šest godina, a mi smo to tek sada saznali.»

Ovi gubici, međutim, potiču ne od viška uvoza nad izvozom nego od specifičnog karaktera velikog dela izvezene robe.

Stvar je u tome što se polovina reeksporta sastoji iz inostranih sirovina koje se iskorišćuju u industriji i time služe jačanju strane konkurencije protiv interesa britanske industrije, a u izvesnoj meri se vraćaju Britancima u vidu fabrikata za njihovu domaću potrošnju. Ali presudan momenat koji treba imati u vidu jeste to što je veliki reeksport sirovina, izazvan konkurencijom kontinentalne industrije, toliko povećao cene ovim sirovinama da su one gotovo progutale dobit britanskog fabrikanta. Ranije smo već imali priliku da iznesemo neke napomene u ovom smislu o britanskoj pamučnoj industriji. Pošto u ovom trenutku industrijska kriza najjače besni u oblastima britanske vunene industrije, gde se otvara stečaj za stečajem, koje londonska štampa brižljivo prikriva od šire javnosti, biće umesno da na ovom mestu navedemo nekoliko brojki koje pokazuju koliko fabrikanti evropskog kontinenta efikasno konkurišu britanskim fabrikantima u vezi sa sirovom vunom, tako da je ta konkurencija dovela do besprimernog podizanja cena ovoj sirovini, podizanja koje upropašćuje fabrikanta i podstiče sadašnju povećanu špekulaciju ovim artiklom. Sledeća tabela obuhvata prvih devet meseci svake od poslednjih pet godina:

Uvoz

Godine	Iz drugih zemalja	Iz kolonija	Svega
1853	37 586 199 funti	46 277 276 funti	83 863 475 funti
1854	27 006 173 „	50 187 692 „	77 193 865 „
1855	17 293 842 „	53 896 173 „	71 190 015 „
1856	22 377 714 „	62 148 467 „	84 526 181 „
1857	26 604 364 „	63 053 100 „	90 657 464 „

Godine	Izvoz		
	U druge zemlje	U kolonije	Svega
1853	2 480 410 funti	5 343 166 funti	7 823 576 funti
1854	5 993 366 „	13 117 102 „	19 110 468 „
1855	8 860 904 „	12 948 561 „	21 809 465 „
1856	5 523 345 „	14 433 958 „	19 967 303 „
1857	4 561 000 „	25 068 787 „	29 629 787 „

Prema tome, količina inostrane i kolonijalne vune koja je ostala za britansku unutrašnju potrošnju izgleda da je bila sledeća:

Godine	Funti
1853	76 039 899
1854	58 083 397
1855	49 380 550
1856	61 568 878
1857	61 027 677

S druge strane, količina izvezene britanske vune domaće proizvodnje iznosila je:

Godine	Funti
1853	4 755 443
1854	9 477 396
1855	13 592 756
1856	11 539 201
1857	13 492 386

Oduzimajući od količine inostrane vune uvezene u Ujedinjeno Kraljevstvo, na prvom mestu količinu reeksportovanu u inostranstvo a zatim količinu izvezene engleske vune, dobijamo sledeću količinu inostrane vune stvarno raspoložive za britansku unutrašnju potrošnju:

Godine	Funti
1853	71 284 456
1854	48 606 001
1855	45 787 794
1856	53 029 677
1857	47 535 291

Znači, dok je uvoz kolonijalne vune u Ujedinjeno Kraljevstvo porastao sa 46 277 276 funti za prvih devet meseci 1853. godine na 63 053 100 funti za isti period 1857. godine, a opšti uvoz svih vrsta vune za te iste periode porastao sa 83 863 475 funti na 90 657 464 funte, potražnja na evropskom kontinentu je u međuvremenu toliko porasla da se količina inostrane i kolonijalne vune koja je ostala za unutrašnju potrošnju Velike Britanije za pet godina smanjila sa 76 039 899 funti u 1853. godini na 61 027 677 funti u 1857. godini; a ako se još uzme u obzir i količina izvezene engleske vune, onda će se dobiti ukupno

smanjenje sa 71 284 456 funti u 1853. godini na 47 535 291 funtu u 1857. godini. Značaj ovih podataka bolje će se razumeti ako se obrati pažnja na činjenicu, koju otkriva londonski »The Times« u jednom finansijskom članku, da istovremeno sa ovim porastom izvoza vune iz Ujedinjenog Kraljevstva raste uvoz kontinentalnih vunениh proizvoda, naročito iz Francuske.

Iz brojki koje je saopštio lord Stanley of Alderley sastavili smo sledeću tabelu, koja pokazuje u kom je stepenu trgovinski bilans sa Velikom Britanijom aktivan ili pasivan za različite zemlje:

*Pasivan saldo trgovinskog bilansa za Englesku
za 1855, 1856. i 1857. godinu*

	f. st.
1. SAD	28 571 764
2. Kina	22 675 433
3. Istočna Indija	19 605 742
4. Rusija	16 642 167
5. Pruska	12 842 488
6. Egipat	8 214 941
7. Španija	7 146 917
8. Britanska Zapadna Indija	6 906 314
9. Peru	6 282 382
10. Švedska	5 027 934
11. Kuba i Portoriko	4 853 484
12. Ostrvo Mauricijus	4 672 090
13. Nju-Brunsvik	3 431 303
14. Danska	3 391 144
15. Cejlon	3 134 575
16. Francuska	2 696 291
17. Kanada	1 808 454
18. Norveška	1 686 962
19. Afrika (Zapadna)	1 432 195
20. Portugalija	1 283 075
21. Kraljevina Dveju Sicilija	1 030 139
22. Čile	693 155
23. Buenos Aires	107 676

*Aktivan saldo trgovinskog bilansa za Englesku
za 1855, 1856. i 1857. godinu*

1. Gradovi Hanze	18 883 428
2. Australija	17 761 889
3. Turska	6 947 220
4. Brazil	7 131 160
5. Belgija	2 214 207
6. Holandija	1 600 904
7. Rt dobre nade	59 661

Jednostavna činjenica viška britanskog uvoza nad izvozom, koji je za tri godine dostigao 97 000 000 funti sterlinga, ni u kom slučaju ne može poslužiti kao osnova za dreku koju su sada digli Britanci o tome »da vode trgovinu sa godišnjim gubitkom od 33 000 000 funti sterlinga«, a svojom trgovinom obogaćuju samo strane zemlje. Za ogroman i sve veći iznos britanskog kapitala uloženog u sve delove sveta moraju se plaćati kamate, dividende i dobiti, koji se velikim delom šalju u Veliku Britaniju u obliku inostranih proizvoda, i prema tome uvećavaju obim britanskog uvoza. Pored uvoza koji odgovara izvozu, mora postojati još dodatni uvoz, koji ide ne za isplatu isporučene robe nego kao dohodak od kapitala. Zbog toga, uopšte govoreći, takozvani trgovinski bilans mora uvek biti aktivan za inostranstvo a pasivan za Englesku, jer spoljni svet mora svake godine da plaća Engleskoj ne samo za robu koju kupuje od nje nego i interes na dugove koje joj duguje. Jedino što u vezi sa gore navedenim brojkama može zaista da izazove nespokojsvo u Engleskoj jeste to što Engleska, očigledno, nije u stanju da nađe kod kuće dovoljno široko polje za ulaganje svog džinovskog kapitala; zbog toga je prinudena da ga u sve većem obimu pozajmljuje i — slično Holandiji, Veneciji i Đenovi, u doba njihovog opadanja — da sopstvenim rukama kuje oružje za svoje konkurente. Stavljajući na raspolaganje velike kredite da bi našla polje za ulaganje viškova svog kapitala, ona samim tim neizbežno podstiče špekulacije u drugim zemljama, i na taj način radi očuvanja i uvećanja svog bogatstva izlaže opasnosti to bogatstvo. Prisiljena da daje velike kredite drugim industrijskim zemljama, kao što je evropski kontinent, ona sama pruža sredstva svojim industrijskim suparnicima da joj konkurišu prilikom kupovine sirovina i tako doprinosi povećanju cena sirovinama za sopstvene proizvode. Britanskim fabrikantima usled toga ostaje neznatan deo dobiti, koja se uz to smanjuje zbog stalne potrebe za zemlju, čije je samo postojanje tesno povezano sa njenim monopolskim položajem kao radionice sveta, da stalno prodaje jeftinije od drugih zemalja. Ali ovo sniženje dobiti se kompenzira sniženjem radničke plate i sve bržim porastom siromaštva u zemlji. Takva je prirodna cena koju Engleska plaća za svoju trgovinsku i industrijsku nadmoćnost.

Uporedna tabela vrednosti uvoza Ujedinjenog Kraljevstva iz glavnih inostranih zemalja i britanskih poseda i izvoza u te zemlje 1854, 1855. i 1856. godine

Zemlje	Godine	Uvoz		Vrednost izvoza		Ukupno
		Procenjena realna vrednost uvoza	Deklarisana vrednost proizvodnje Ujedinjenog Kraljevstva	Procenjena realna vrednost inostrane i kolonijalne proizvodnje		
<i>Inostrane zemlje</i>						
Rusija	1854	4 252 288	54 301	19 738	74 039	
	1855	473 169	—	—	—	
	1856	11 561 924	1 595 237	1 775 617	3 370 854	
Švedska	1854	2 509 539	334 518	249 792	584 310	
	1855	2 825 171	545 384	279 515	824 899	
	1856	2 031 861	629 697	300 795	930 492	
Norveška	1854	1 369 440	402 290	106 244	508 534	
	1855	1 099 642	487 400	102 551	589 951	
	1856	947 934	488 489	143 080	631 569	
Danska	1854	2 706 186	758 228	230 010	988 238	
	1855	3 086 979	756 967	260 624	1 017 591	
	1856	2 201 831	1 033 142	352 173	1 385 315	
Pruska	1854	9 055 503	798 434	1 717 285	2 515 719	
	1855	10 242 862	1 100 021	2 016 650	3 116 671	
	1856	4 534 815	933 715	624 908	1 558 623	
Gradovi Hanze	1854	6 221 524	7 413 715	2 720 274	10 133 989	
	1855	4 816 298	8 350 228	3 344 416	11 694 644	
	1856	5 302 739	10 134 813	3 260 543	13 395 356	
Holandija	1854	6 731 141	4 573 034	2 320 877	6 893 911	
	1855	6 460 932	4 558 210	2 611 767	7 169 977	
	1856	7 433 442	5 728 253	2 434 278	8 162 531	
Belgija	1854	3 631 161	1 406 932	1 948 740	3 355 672	
	1855	2 533 732	1 707 693	2 239 514	3 947 207	
	1856	2 936 796	1 689 975	2 323 042	4 013 017	
Francuska	1854	10 447 774	3 175 290	3 216 175	6 391 465	
	1855	9 146 418	6 012 658	4 409 223	10 421 881	
	1856	10 386 522	6 432 650	4 038 427	10 471 077	
Španija	1854	3 594 501	1 270 464	165 642	1 436 106	
	1855	4 799 728	1 158 800	135 192	1 293 992	
	1856	3 645 083	1 734 483	377 820	2 112 303	

Zemlje	Godine	Uvoz		Vrednost izvoza		Ukupno
		Procenjena realna vrednost uvoza	Deklarisana vrednost proizvodnje Ujedinjenog Kraljevstva	Procenjena realna vrednost inostrane i kolonijalne proizvodnje		
		(u funtama sterlinga)				
Kuba i Portoriko ..	1854	3 369 444	1 073 861	4 727	1 078 588	
	1855	2 332 753	1 077 745	22 933	1 100 678	
	1856	2 654 580	1 398 837	25 190	1 424 027	
Portugalija	1854	2 101 126	1 370 603	148 997	1 519 600	
	1855	1 962 044	1 350 791	184 580	1 535 371	
	1856	2 164 090	1 455 754	433 470	1 889 224	
Kraljevina Dveju Sicilija	1854	1 411 457	563 033	109 258	672 291	
	1855	1 281 940	921 220	175 221	1 096 441	
	1856	1 505 582	1 202 183	197 925	1 400 108	
Turska (u užem smislu) ..	1854	2 219 298	2 758 605	317 476	3 076 081	
	1855	2 294 571	5 639 898	419 119	6 059 017	
	1856	2 383 029	4 416 029	291 991	4 708 020	
Egipat	1854	3 355 928	1 253 353	133 895	1 367 248	
	1855	3 674 682	1 454 371	117 235	1 571 606	
	1856	5 753 518	1 587 682	43 151	1 630 833	
SAD (uključujući Kaliforniju)	1854	29 795 302	21 410 369	923 034	22 333 403	
	1855	25 741 752	17 318 086	744 517	18 062 603	
	1856	36 047 773	21 918 105	698 772	22 616 877	
Brazil	1854	2 083 589	2 891 840	119 982	3 011 822	
	1855	2 273 819	3 312 728	128 550	3 441 278	
	1856	2 229 048	4 084 537	179 979	4 264 516	
Buenos-Aires	1854	1 285 186	1 267 125	32 565	1 299 690	
	1855	1 052 033	742 442	26 383	768 825	
	1856	981 193	998 329	43 892	1 042 221	
Čile	1854	1 380 563	1 421 855	43 589	1 465 444	
	1855	1 925 271	1 330 385	56 688	1 387 073	
	1856	1 700 776	1 396 446	64 492	1 460 938	
Peru	1854	3 138 527	949 289	22 236	971 525	
	1855	3 484 288	1 285 160	60 278	1 345 438	
	1856	3 048 694	1 046 010	26 154	1 072 164	
Kina (uključujući Hongkong)	1854	9 125 040	1 000 716	26 400	1 027 116	
	1855	8 746 590	1 277 944	26 052	1 303 996	
	1856	9 421 648	2 216 123	70 611	2 286 734	

Zemlje	Godine	Uvoz		Vrednost izvoza		Ukupno
		Procenjena realna vrednost	Deklarisana vrednost proizvodnje Ujedinjenog Kraljevstva	Procenjena realna vrednost inostrane i kolonijalne proizvodnje		
		(u funtama sterlinga)				
Zapadna obala Afrike (bez britanskih i francuskih poseda)	1854	1 528 896	646 868	174 073	820 941	
	1855	1 516 729	839 831	219 827	1 059 658	
	1856	1 657 375	666 374	223 842	890 216	
Inostrane zemlje ukupno	1854	118 239 554	63 800 605	15 645 612	79 446 217	
	1855	109 959 539	69 524 475	18 710 749	88 235 224	
	1856	129 517 568	83 327 154	20 035 442	103 362 596	
<i>Britanski posedi</i>						
Kanada	1854	4 007 052	3 957 085	180 569	4 137 654	
	1855	2 296 277	1 515 823	90 298	1 606 121	
	1856	3 779 741	2 418 250	123 591	2 541 841	
Nju-Brunsvik	1854	2 079 674	863 704	40 273	903 977	
	1855	1 379 041	370 560	27 718	398 278	
	1856	1 891 707	572 542	34 322	606 864	
Britanska Zapadnoindijska ostrva	1854	3 977 271	1 870 674 ¹	166 690	2 037 364	
	1855	3 978 278	1 389 992	136 022	1 526 014	
	1856	4 157 098	1 462 156	180 799	1 642 955	
Britanska Gijana....	1854	1 636 267	— ²	31 779	31 779	
	1855	1 491 934	421 398	35 189	456 587	
	1856	1 418 264	411 241	41 248	452 489	
Britanska naselja u Australiji	1854	4 301 868	11 931 352	1 474 634	13 405 986	
	1855	4 500 200	6 278 966	942 659	7 221 625	
	1856	5 736 043	9 912 575	1 759 814	11 672 389	
Britanska Istočna Indija	1854	10 672 862	9 127 556	493 154	9 620 710	
	1855	12 668 732	9 949 154	404 321	10 353 475	
	1856	17 262 851	10 546 190	478 328	11 024 518	
Cejlon	1854	1 516 646	382 276	31 228	413 504	
	1855	1 474 251	305 576	20 321	325 897	
	1856	1 304 174	388 435	22 660	411 095	
Mauricijus	1854	1 677 533	383 210	17 936	401 146	
	1855	1 723 807	303 173	14 772	317 945	
	1856	2 427 007	420 180	16 977	437 157	

¹ uključujući Britansku Gijanu — ² uključeno u Zapadnu Indiju

Zemlje	Godine	Uvoz		Vrednost izvoza	
		Procenjena realna vrednost	Deklarisana vrednost proizvodnje Ujedinjenog Kraljevstva	Procenjena realna vrednost inostrane i kolonijalne proizvodnje	Ukupno
		(u funtama sterlinga)			
Rt dobre nade i britanski posedi u Južnoj Africi	1854	691 352	921 957	64 309	985 266
	1855	949 640	791 313	45 437	836 750
	1856	1 502 828	1 344 338	73 127	1 417 465
Britanski posedi ukupno	1854	34 149 499	33 384 121	2 990 754	36 374 875
	1855	33 583 311	26 163 610	2 292 466	28 456 076
	1856	43 026 586	32 499 794	3 357 963	35 857 757
Svega po inostranim zemljama i britan- skim posedima	1854	152 389 053	97 184 726	18 636 366	115 821 092
	1855	143 542 850	95 688 085	21 003 215	116 691 300
	1856	172 544 154	115 826 948	23 393 405	139 220 353

Naslov originala:

The British Commerce

Napisano oko 7. januara 1858.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5238 od 3. februara 1858.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Oslobodjenje Laknaua

Najzad, pred nama se nalazi zvanična depeša ser Colina Campbella o oslobođenju Laknaua. Ona u svakom pogledu potvrđuje zaključke do kojih smo bili došli na osnovu prvih, nezvaničnih izveštaja o ovim borbama.¹ Bedni otpor koji su Audijanci pružali još je očigledniji u tom dokumentu, dok, s druge strane, izgleda da se Campbell lično više ponosi svojim veštim komandovanjem nego bilo kakvom neobičnom hrabrošću koju su pokazali on i njegove trupe. Prema depeši, jačina britanskih trupa bila je oko 5000 ljudi, od kojih 3200 pešaka, 700 konjanika, a ostalo su bili artiljerci, mornarička brigada, inženjerci itd. Dejstva su otpočela, kao što je već rečeno, napadom na Dilkušu. Ovaj park je zauzet posle kratke borbe. »Gubici su bili sasvim neznatni; neprijateljski gubici su takođe bili neznatni zbog brzog povlačenja.« Zaista, tom prilikom nije bilo mogućnosti da se pokaže junaštvo. Audijanci su odstupili sa takvom žurbom da su odmah prešli preko zemljišta škole La Martinière, ne koristeći se novom odbrambenom linijom koju im je pružao ovaj položaj. Na prvi simptom upornijega otpora naišlo se kod Sikandar Baga, utvrđenja ograđenog visokom kamenom ogradom sa puškarnicama, koja je zatvarala prostor od 120 kvadratnih jardi i koja je bila flankirana iz jednog zabarikadiranog sela na udaljenosti od 100 jardi. Tu je Campbell odmah pokazao svoj nedovoljno ofanzivan, ali više razborit način ratovanja. Teška i poljska artiljerija usredsredile su svoju vatru na glavnu ogradu, jedna brigada vršila je napade na zabarikadirano selo, dok je druga odbacivala sve neprijateljske grupe koje su pokušavale da napadaju sa otvorenog polja. Odbrana je bila bedna. Zauzimanje dva rovovima utvrđena položaja, slična onima koje smo opisali, koji se međusobno štite bočnom vatrom a koje drže čak i prosečni borbenici ili odvažni ali nedisciplinovani ustanici, zahtevalo bi prilično borbenih napora. Međutim, izgleda da ovde nije bilo ni odvažnosti ni sloge, pa čak ni trunka

¹ Vidi u ovom tomu, str. 285 - 288.

zdravoga razuma. Nema ni pomena o tome da je artiljerija korišćena u odbrani. Selo (radi se očigledno o grupi kuća) zauzeto je u prvom naletu. Trupe koje su se nalazile na bojištu rasterane su bez napora. Tako je Sikandar Bag za nekoliko trenutaka bio potpuno izolovan i kada su bedemi posle jednočasovne kanonade popustili na jednom mestu, Škoti su izvršili juriš na mestu proboja i poubijali sve što se živo za-teklo. Ser C. Campbell tvrdi da je tu nađeno 200 mrtvih domo-rodaca.

Sledeći položaj bio je Šah Nadžif — jedna zidana ograda, pri-premljena za odbranu, sa džamijom u ulozi reduta — opet jedan od onih položaja kakav bi komandant hrabrih ali poludisciplinovanih snaga upravo želeo da ima. Ovo je mesto zauzeto na juriš pošto je tročasovnim bombardovanjem izvršeno rušenje zida. Sledećeg dana, 17. no- vembra, izvršen je napad na zgrade menze. To je bila grupa zgrada ograđenih bedemom od zemlje i strmim rovom širine 12 stopa — dru- gim rečima, jedno obično poljsko utvrđenje sa neznatnim rovom i grudobranom sumnjive debljine i visine. Ne zna se zbog čega se ge- neralu Campbellu učinilo da je to mesto strahovito jako, jer se odjed- nom odlučio da svojoj artiljeriji da dosta vremena da ga potpuno ra- zori pre nego što ga je zauzeo na juriš. Zbog toga je bombardovanje trajalo celo pre podne i sve do tri časa po podne, kada je krenula pešah- dija i zauzela položaj u naletu. U svakom slučaju, ovde nije bilo oštih borbi. Moti Mahal, poslednje uporište Audijanaca u pravcu Rezidencije, bilo je bombardovano čitav jedan sat; napravljeno je nekoliko breša i položaj je zatim zauzet bez teškoća, a time je završena borba za oslo- bođenje posade.

Čitav ovaj okršaj imao je karakter napada dobro disciplinovanih evropskih trupa, vođenih dovoljnim brojem oficira, priviknutih na rat i prosečne hrabrosti, na azijsku raju bez discipline, bez oficir- skog kadra, bez ratnih navika, pa čak i bez dovoljno oružja, demoralis- sanu saznanjem o dvojakoj nadmoćnosti svojih protivnika: nadmoć- nošću vojnika nad civilima i nadmoćnošću Evropljana nad Azijatima. Videli smo da ser Colin Campbell, kako izgleda, nije nigde nailazio na otpor artiljerije. Dalje ćemo videti da se iz izveštaja brigadnog ge- nerala Inglisa može zaključiti da je velika masa ustanika morala biti bez vatrenog oružja; a ako je tačno da je 2000 domorodaca masakri- rano u Sikandar Bagu, onda je jasno da su morali biti slabo naoružani, jer bi inače i najveće kukavice mogle odbraniti ovo mesto od *jedne* kolone u napadu.

S druge strane, taktička veština kojom je general Campbell vodio borbe zaslužuje najveću pohvalu. On je morao znati da mu njegov pro- tivnik, zbog oskudice u artiljeriji, ne može zaustaviti napredovanje pa je zbog toga ovo oružje koristio u punoj meri za krčenje puta svojim kolonama pre no što bi ih bacio u napad. Napad na Sikandar Bag i na njegove bočne odbrambene položaje predstavlja odličan obrazac izvođenja jednog takvog dejstva. U isto vreme, čim bi se uverio da

se odbrana nalazi u očajnom stanju, on je, ne obazirući se na neprijatelje, slao svoju pešadiju kroz prvu brešu u bedemima. Sve u svemu, posle borbi kod Laknaua ser C. Campbell spada u red vojskovođa, dok je do sada bio poznat samo kao vojnik.

Posle oslobodenja Laknaua najzad smo dobili dokumenat sa opisom događaja koji su se odigravali za vreme opsade Rezidencije. Brigadni general Inglis, koji je za komandanta došao posle ser H. Lawrence-a, podneo je izveštaj generalnom guverneru i, po rečima generala Outrama i jednoglasnom mišljenju britanske štampe, ovde se radi o izvanrednom primeru heroizma — jer, odista, takvu hrabrost, takvu upornost, takvo podnošenje napora i teškoća do tada, tobože, još nikada niko nije video, a u istoriji opsada odbrani Laknaua nema ravne. Prema izveštaju brigadnog generala Inglisa, Britanci su 30. juna izvršili ispad protiv domorodaca koji su baš tada vršili koncentraciju, ali su bili odbačeni sa tako velikim gubicima da su se odmah morali ograničiti na odbranu Rezidencije, pa su čak morali napustiti i minirati jednu obližnju grupu zgrada, u kojima se nalazilo 240 buradi baruta i 6 miliona puščanih metaka. Neprijatelj se odmah koncentrisao oko Rezidencije, zauzimajući i utvrđujući zgrade u njenoj neposrednoj blizini, od kojih su neke bile udaljene od odbrambenih utvrđenja svega 50 jardi, a koje ser H. Lawrence nije hteo da poruši uprkos savetima koje su mu davali inženjerci. Britanski grudobrani još nisu bili potpuno dovršeni, a samo dve baterije su bile spremne za dejstvo; no, uprkos užasnoj neprekidnoj vatri »koju je održavalo« 8000 ljudi »jednovremenim gađanjem položaja«, Britanci su ipak uspeali da ih brzo dovrše i da postave 30 topova na položaj. Ova užasna vatra svakako se svodila na neorganizovanu nasumičnu pucjavu, koja uopšte ne zaslužuje naziv tačnog gađanja kojim ga ulepšava general Inglis; kako bi inače iko ostao živ na ovom mestu koje je možda branilo svega 1200 ljudi? Za potvrdu užasnog karaktera ove vatre navode se primeri u kojima su ubijane žene i deca i ranjavani ljudi na mestima koja su bila dobro zaklonjena. To su veoma slabi primeri, pošto se takvi slučajevi, pre svega, događaju naročito tada kada se vatra ne otvara na određene ciljeve već na utvrđenja uopšte, tako da ona zbog toga nikada ne pogađa prave braniece. Prvog jula Lawrence je bio smrtno ranjen i Inglis je preuzeo komandu. Neprijatelj je do toga vremena imao na položaju 20 do 25 topova »postavljenih svuda oko naših položaja«. To je bila velika sreća za odbranu, jer bi položaj, po svoj prilici, bio zauzet da su koncentrisali vatru na jedno ili dva mesta na bedemu. Neki od ovih topova bili su postavljeni na mesta »gde ih naši vlastiti teški topovi nisu mogli tući vatrom«. Međutim, pošto se Rezidencija nalazi na dominirajućoj uzvišici, ova mesta su mogla biti samo tamo odakle napadačevi topovi nisu mogli gađati bedeme, nego jedino krovove zgrada u unutrašnjem delu, što je predstavljalo srećnu okolnost za odbranu, jer time nije naneta znatnija šteta, a isti topovi su se mogli upotrebiti korisnije za gađanje grudobrana ili barikada. Sve u svemu, artiljerija

je i na jednoj i na drugoj strani morala biti bedno upotrebljena, jer bi se u protivnom slučaju bombardovanje na tako kratkim odstojanjima moralo ubrzo prekinuti uzajamnim uništavanjem baterija; što do toga nije došlo, još uvek je tajna.

Dvadesetog jula Audijanci su podmetnuli i zapalili minu ispod grudobrana, ali ona nije nanela nikakvu štetu. Odmah posle toga krenule su na juriš dve jake kolone, dok su u isto vreme bili pokušani demonstracioni napadi na drugim mestima, ali su oni odbijeni vatrenim dejstvom posade. Desetog avgusta eksplodirala je još jedna mina i stvorila brešu

»kroz koju je mogao proći čitav puk u savršenom poretku. Jedna kolona je izvršila juriš na ovu brešu pod zaštitom bočnih pomoćnih napada, ali je do breše stigao samo mali broj onih koji su bili najodlučniji u redovima neprijatelja».

Međutim, ovaj mali broj je ubrzo bio izložen bočnoj vatri posade, dok su nedisciplinovane mase koje su napadale s boka bile odbačene sa nešto ručnih bombi i slabom pušćanom vatrom. Treća mina je eksplodirala 18. avgusta; stvorena je nova breša, ali je juriš bio čak mlitaviji od ranijeg, tako da je bio lako odbijen. Poslednja eksplozija i juriš izvršeni su 5. septembra, ali je juriš ponovo odbijen ručnim bombama i pušćanom vatrom. Od toga vremena pa do dolaska pojačanja opsada se, kako izgleda, pretvorila u prostu blokadu koja je manje ili više podržavana pušćanom i artiljerijskom vatrom.

Zaista, čudna pojava. Rulja od preko 50 000 stanovnika Laknaua i okolnih naselja sa možda nekih 5 000 - 6 000 uvežbanih boraca blokira 1 200 - 1 500 Evropljana u Rezidenciji Laknaua i pokušava da ih savlada. Redovi neprijatelja koji je vršio blokadu bili su tako slabo organizovani da snabdevanje posade, kako izgleda, uopšte nije bilo prekidano, izuzev njene komunikacije sa Kanpurom.

Izvođenje takozvane »opsade« odlikovalo se mešavinom azijskog neznanja i divljaštva sa po kojom iskrom vojničkog znanja stečenom na evropskim primerima i pod evropskom vladavinom. Među Audijancima je, doduše, bio po koji artiljerac i inženjerac koji su znali kako se postavljaju baterije, ali se njihova aktivnost, izgleda, iscrpljivala izgradnjom zaklona od neprijateljske vatre. Čak bi se reklo da su do savršenstva postigli veštinu zaklanjanja, tako da su njihove baterije morale biti potpuno bezopasne ne samo za poslužioce nego i za opsednute; iz tih zaklona oruđa uopšte nisu mogla efikasno dejstvovati. Ona i nisu dejstvovala, inače, kako bi se mogla objasniti besprimerna činjenica da su 30 topova u Rezidenciji i 25 van nje dejstvovali jedni protiv drugih na izvanredno kratkim odstojanjima — neki na svega 50 koraka — a da ne dođe do uništenja topova, odnosno do ućutkivanja artiljerije jedne strane. Što se tiče pušćane vatre, najpre se mora postaviti pitanje kako je moguće da 8 000 domorodaca posedne položaje na puškomet od britanskih baterija a da ih artiljerija ne rasprši? Ako do toga nije došlo, kako je moguće da baterije nisu poubijale ili

bar izranjavile sve braniocce toga mesta? Još nam se kaže da su one održale svoje položaje i danima i noćima otvarale vatru i da je uprkos svemu tome 32. puk, koji je posle 30. juna, u najboljem slučaju, mogao imati 500 ljudi i koji je morao podnositi čitav teret opsade, na kraju ostao sa 300 ljudi? Ako ovo nije tačna kopija »poslednje preživjele desetorice 4 (poljskog) puka«⁽²⁹²⁾, koji je umarširao u Prusku sa 38 oficira i 1815 vojnika, onda o čemu se tu radi? Britanci su potpuno u pravu kad kažu da niko nikada nije video takvu borbu kakva je bila kod Laknaua — i zaista niko je stvarno i nije video. Uprkos skromnom i na izgled jednostavnom tonu Inglisovog izveštaja, njegovo čudno zapažanje o tome kako su topovi bili postavljeni tako da se nisu mogli gađati, o tome da je 8000 ljudi bez uspeha otvaralo vatru dan i noć, o tome da ga je blokiralo 50 000 ustanika, o teškoćama koje stvaraju zrna koja doleću tamo gde im nije mesto i o napadima izvršenim sa najvećom odlučnošću, ali koji su ipak bili odbijeni bez ikakvog napora — sva ta zapažanja nas navode na tvrdnju da ovaj izveštaj obiluje najočiglednijim preterivanjima i da ni za trenutak ne može izdržati nepristrasnu kritiku.

Ali ipak, opsednuta posada doista je podnosila neobične teškoće. Čujte:

»Nedostatak domorodačke posluge takode je bio izvor mnogih odricanja. Neke dame su morale same da se brinu o svojoj deci, pa čak i da peru svoje sopstveno rublje, da kuvaju oskudna jela bez ičije pomoći.«

Jadne dame iz Laknaua! Istina, u ovim promenljivim vremenima, kad se dinastije preko noći dižu i ruše, a revolucije udružuju sa trgovačkim krahovima da bi postojanost ljudskih udobnosti pretvorili u veličanstvenu neizvesnost, niko ne može od nas očekivati nikakvu samilost kad nam se kaže da je neka bivša kraljica prinuđena da krpi čarape, pa čak i da ih pere, a da i ne govorimo o tome da sama sebi treba da kuva ovčetinu. Ali, kad je reč o angloindijskoj dami, jednoj od onog ogromnog broja sestara, rođaka i nećaka isluženih oficira, službenika indijske vlade, trgovaca, sveštenika ili pustolova, koje su, kao što je to bar pre ustanka bio slučaj, svake godine neposredno iz školskih zavoda upućivane na veliko ženidbeno tržište u Indiji sa isto tako malo obzira, a često i sa daleko manje dobre volje nego što se lepe Čerkeskinje upućuju na carigradsko tržište — kad samo pomislimo da ove dame treba same da peru svoje rublje i da kuvaju svoja oskudna jela bez ičije pomoći, onda kod svakoga od nas krv uskipi! Potpuno bez »domorodačke posluge« brinuti se o vlastitoj deci! Zaista odvratno — zaista je to gore nego ustanak u Kanpuru!

Gomila koja je opsedala Rezidenciju mogla je brojati 50 000 ljudi, ali dobra većina nije mogla imati vatreno oružje. 8000 »odličnih strelaca« možda je i imalo vatreno oružje, ali o kakvim se strelcima i o kakvom oružju radilo, najbolje nam govori dejstvo njihove vatre. Pokazalo se da je baterija od 25 topova bila očajno posluživana. Mini-

ranje je isto tako vršeno nasumce kao i samo gađanje. Napadi ne zaslužuju čak ni naziv izviđanja. Toliko o opsadiivačima.

Opsednuti zaslužuju svaku pohvalu za pokazanu veliku čvrstinu volje sa kojom su izdržali skoro 5 meseci, iako veći deo toga vremena nisu imali nikakvih vesti od britanskih snaga. Oni su se borili i uprkos svemu nadali, kao što i priliči ljudima koji moraju što skuplje da prodaju svoje živote i brane svoje žene i decu od azijske okrutnosti. Isto tako, moramo im odati puno priznanje za njihovu budnost i istrajnost. Ali, ko ne bi postupio na isti način posle iskustva sa Wheelerovom predajom Kanpura?

Što se tiče pokušaja da se odbrana Laknaua proglasi delom besprimernog heroizma, to je smešno, naročito posle nespretnog izveštaja generala Inglisa. Nedaće posade svodile su se na nedostatak skloništa i izlaganje vremenskim nepogodama (što, međutim, nije dovelo do ozbiljnih bolesti), a što se tiče ishrane, ona se sastojala od loše govedine i još lošijeg brašna, što predstavlja daleko bolju ishranu od sledovanja na koje su navikli vojnici u opsednutim tvrđavama u Evropi! Uporedite odbranu Laknaua od glupe i neznačajke varvarske rulje sa odbranom Antverpena 1831. godine ili sa odbranom fora Malgere kod Venecije 1848. i 1849^[293], a da i ne govorimo o Totlebenovoj odbrani Sevastopolja, koji se morao boriti sa daleko većim teškoćama nego general Inglis. For Malgere su napadali najbolji inženjerci i artiljerici Austrije, a branila ga je slaba posada neiskusnih rezervista; četiri petine njih nije imalo zaklone od granata; malarija koja vlada u nizijama bila je opasnija od indijske klime; oni su bili izloženi vatri iz stotinak artiljerijskih oruđa, a za vreme tri poslednja dana bombardovanja svakog minuta ispaljivano je po 40 metaka. Pa ipak, for je izdržao mesec dana, a izdržao bi i više da Austrijanci nisu uspeli da zauzmu jedan položaj koji je prinudio posadu na povlačenje. Ili uzmimo za primer Dancig gde je Rapp sa iznemoglim preživelim vojnicima francuskih pukova na povratku iz Rusije izdržao 11 meseci^[294]. Uzmite, uostalom, ma koju značajniju opsadu modernog doba, pa ćete videti da je bilo više veštine, više duha i bar isto toliko odvažnosti i istrajnosti pod uslovima iste nejednakosti snaga kao u ovoj kod Laknaua.

Međutim, audski ustanici su, iako dostojni prezrenja na bojištu, odmah po dolasku Campbella pokazali snagu narodnog ustanka. Campbell je odmah uvideo da svojim snagama ne može ni napasti grad Laknau, ni zadržati svoje položaje. Ovo je sasvim prirodno i biće jasno svakome ko je pažljivo izučavao francusku invaziju Španije pod Napoleonom. Snaga narodnog ustanka ne leži u regularnim bitkama, već u malom ratu, u odbrani gradova i u presecanju neprijateljskih komunikacija. Zato je Campbell pripremio svoje povlačenje sa istom veštinom sa kojom je pripremio napad. Zauzeto je još nekoliko položaja oko Rezidencije sa ciljem da se neprijatelj obmane u pogledu Campbellovih namera i da se prikriju pripreme za odstupanje. Sa sme-

lošču koja je potpuno opravdana pred takvim neprijateljem bile su upotrebljene sve snage, izuzev neznatnih rezervi, za zauzimanje razvučene linije mrtvih straža i stražarskih odeljenja, iza koje su evakuisane žene, bolesnici, ranjenici i prtljag. Čim je ova prethodna operacija bila završena, isturena stražarska odeljenja su se povukla koncentrišući se postepeno u veće grupe, od kojih se najistaknutija povukla kroz sledeću liniju da bi ponovo obrazovala rezervu u pozadini. Ceo ovaj manevar izvršen je bez ikakvog uznemiravanja i u potpunom redu. Izuzev Outrama i male posade koja je ostala u Alam Bagu (zasada ne vidimo sa kakvim zadatkom), sve snage su upućene ka Kanpuru, čime je izvršena evakuacija kraljevine Aud.

Za to vreme došlo je do neprijatnih događaja u Kanpuru. Windham, »junak sa Redana«⁽²⁹⁵⁾, još jedan od onih oficira koji su svoju veštinu, kako nam se kaže, dokazali svojom hrabrošću, potukao je 26 [avgusta] prethodnicu gvaliorskog odreda, ali mu je ovaj 27-og naneo težak poraz, zauzeo njegov logor i spalio ga, a on sam je bio prisiljen da se povuče na stari utvrđeni položaj generala Wheelera u Kanpuru. Ustanici su 28-og napali i ovaj položaj, ali su bili odbijeni, a Campbell ih je 6-og potukao skoro bez ikakvih sopstvenih gubitaka, zaplenivši sve njihove topove i komoru i goneći ih 14 milja. Pojednostiti o svim ovim događajima su veoma oskudne, ali jedno je sigurno: indijski ustanak ni izdaleka još nije ugušen i engleska pojačanja, bez obzira da li su u većini ili sva već sada iskrcana u Indiji, nestaju na neobjašnjiv način. Iako je dosad iskrcano nekih 20 000 ljudi u Bengal, ipak operativna vojska nije nimalo jača nego u vreme zauzimanja Delhija. Tu nešto ne valja. Klima verovatno užasno hara među novim došljacima.

Naslov originala:

The Relief of Lucknow

Napisano 14. januara 1858.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5236 od 1. februara 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Predstojeći indijski zajam

London, 22. januara 1858.

Živost na londonskom novčanom tržištu, izazvana izuzimanjem ogromne mase kapitala iz sfere njegovog običnog proizvodnog korišćenja i njegovim daljim prenošenjem na efektivna tržišta, donekle je oslabila poslednje dve nedelje u vezi sa perspektivom predstojećeg *indijskog zajma* u iznosu od osam ili deset miliona funti sterlinga. Taj zajam, koji će biti realizovan u Engleskoj i koji parlament treba da odobri čim se okupi na februarsko zasjedanje, potreban je da zadovolji potraživanja poverilaca iz metropole prema Istočnoindijskoj kompaniji, kao i da pokrije izvanredne rashode za ratni materijal, zalihe, prevoženje trupa itd., prouzrokovane ustankom u Indiji. U avgustu 1857. godine, pred zatvaranje zasjedanja parlamenta, britanska vlada je svečano objavila u Donjem domu da nikakva emisija sličnog zajma nije predviđena pošto su sopstvena finansijska sredstva Kompanije više nego dovoljna da bi se kriza prebrodila. Međutim, prijatne iluzije, sugerisane na taj način Johnu Bullu, brzo su se razvejale čim je procurilo da je Istočnoindijska kompanija veoma sumnjivom operacijom prisvojila iznos od oko 3 500 000 funti sterlinga koji su joj razne kompanije poverile za izgradnju železničke mreže u Indiji i, sem toga, tajno pozajmila 1 000 000 funti sterlinga od Engleske banke i još jedan milion od londonskih akcionarskih banaka. Kada je javnost na taj način bila pripremljena na najgore, vlada nije više oklevala da zbaci masku i u poluzvaničnim člancima u listovima »The Times«, »The Globe« i u drugim vladinim organima otvoreno je priznala neophodnost zajma.

Može se postaviti pitanje, zašto se za emisiju takvog zajma od zakonodavne vlasti zahteva specijalni zakon i, dalje, zašto takav događaj treba da izazove bilo kakva strahovanja. Jer, naprotiv, svaku odušku za britanski kapital, koji sada uzalud traži unosnu primenu, treba pri datim okolnostima smatrati srećnim otkrićem i najspasonosnijim sredstvom protiv brzog obezvređenja kapitala.

Opšte je poznato da je trgovačka delatnost Istočnoindijske kompanije obustavljena 1834. godine, kad je likvidiran glavni još preostali izvor trgovačke dobiti — monopol trgovine sa Kinom^[296]. Pošto su vlasnici akcija Istočnoindijske kompanije bar nominalno dobijali

svoje dividende iz njenih trgovačkih dobiti, pojavila se potreba za novom finansijskom merom radi obezbeđenja tih dividendi. Isplata dividendi, koja se dotada vršila iz trgovačkih prihoda Kompanije, prebačena je na račun njenih političkih prihoda. Vlasnici akcija Istočnoindijske kompanije trebalo je da ubuduće primaju dividende od prihoda koje Kompanija uživa kao vlada Indije, a akcije Kompanije, u ukupnom iznosu od 6 000 000 funti sterlinga, koje su donosile 10% kamate, bile su konvertovane na osnovu parlamentarnog akta u kapital koji se može likvidirati samo po ceni od 200 funti sterlinga za akcije koje vrede po 100 funti sterlinga. Drugim rečima, prvobitni akcijski kapital Istočnoindijske kompanije u iznosu od 6 000 000 funti sterlinga pretvoren je u kapital od 12 000 000 funti sterlinga sa kamatom od 5% koja se isplaćuje od poreskih uplata stanovništva Indije. Na taj način, dug Istočnoindijske kompanije je parlamentarnim trikom preobraćen u dug indijskog naroda. Sem toga, Istočnoindijska kompanija se zadužila više od 50 000 000 funti sterlinga u samoj Indiji, a otplaćivanje tog duga moglo se vršiti isključivo od državnih prihoda te zemlje. Zajmovi takve vrste, koje je Kompanija ugovorila u samoj Indiji, uvek su smatrani kao zajmovi koji ne ulaze u nadležnost parlamentarnog zakonodavstva i nisu ga se ticali nimalo više od zajmova koje su ugovorile, na primer, kolonijalne vlade Kanade ili Australije.

S druge strane, u samoj Engleskoj je Istočnoindijskoj kompaniji bilo zabranjeno da dobija zajmove sa kamatom bez specijalnog odobrenja parlamenta. Pre nekoliko godina, kad je Kompanija počela da gradi u Indiji železničku i telegrafsku mrežu, zatražila je odobrenje da emituje indijske obveznice na londonskom tržištu i bilo joj je odobreno da za 7 000 000 funti sterlinga emituje bonove sa 4% kamate koji su obezbeđeni samo indijskim državnim приходima. Početkom indijskog ustanka dug po tom zajmu je iznosio još 3 894 400 funti sterlinga, a sama neophodnost novog obraćanja parlamentu pokazuje da je za vreme indijskog ustanka Istočnoindijska kompanija iscrpla zakonske mogućnosti emitovanja zajmova u Engleskoj.

Sada ni za koga nije tajna da je, pre nego što je opet preduzela taj korak, Istočnoindijska kompanija otvorila u Kalkuti upis zajma koji je, međutim, pretrpeo potpun neuspeh. To dokazuje, s jedne strane, da indijski kapitalisti ne gledaju na perspektivu britanske vladavine u Indiji sa istim poverenjem kao londonska štampa; a, s druge strane, to neobično razdražuje Johna Bulla pošto on zna u kakvim je ogromnim razmerama tokom poslednjih sedam godina vršeno tezauranje kapitala u Indiji, kuda je, prema nedavno objavljenom izveštaju firme Haggard i Pixley 1856. i 1857. godine, samo iz londonske luke poslato zlatnih poluga u vrednosti od 21 000 000 funti sterlinga. Londonski »The Times« je najubedljivijim tonom poučavao svoje čitaoce da je

•od svih načina da se domoroci podstaknu na lojalnost najmanje podozrivo njihovo pretvaranje u naše poverioce; s druge strane, ništa ne može izazvati veći povod

za nezadovoljstvo i izdaju u tom plahovitom, ćutljivom i lakomom narodu kao pomisao da ga svak: godine opterećuju porezima radi slanja dividendi bogatim poveriocima u drugim zemljama.

Međutim, Indijci, izgleda, ne shvataju privlačnost plana koji bi ne samo obnovio englesku vladavinu na račun indijskog kapitala već bi istovremeno — posrednim putem — domorodačko blago učinio dostupnim za britansku trgovinu. Zaista, kad bi indijski kapitalisti tako voleli britansku vladavinu, kako to svaki pravi Englez svečano i odlučno tvrdi, ne bi im se mogla pružiti povoljnija prilika da ispolje svoju lojalnost i da se oslobode svog srebra. Ali, pošto indijski kapitalisti zatvaraju svoje riznice, John Bull je prinuđen da uvidi surovu istinu da će troškove u vezi sa indijskim ustankom bar u prvo vreme morati da snosi sam, bez ikakve podrške od strane domorodaca. Štaviše, predstojeći zajam je samo predsedan i predstavlja prvu stranicu knjige koja nosi naziv »Englesko-indijski unutrašnji dug«. Ni za koga nije tajna da Istočnoindijska kompanija ne traži osam ili deset miliona, već dvadeset pet do trideset miliona funti sterlinga, pa i taj bi iznos bio samo prva rata, i to ne za pokriće predstojećih rashoda, nego za isplatu već nastalih dugova. Deficit u prihodima za poslednje tri godine iznosio je 5 000 000 funti sterlinga; ustanici su do 15. oktobra prošle godine opljačkali iz državne kase 10 000 000 funti sterlinga, prema saopštenju indijskog vladinog lista »The Phoenix«⁽²⁹⁷⁾; zbog ustanka prihodi u severoistočnim provincijama su se smanjili na 5 000 000 funti sterlinga, a ratni izdaci iznosili su bar 10 000 000 funti sterlinga.

Doduše, naredni zajmovi Istočnoindijske kompanije na london-skom novčanom tržištu digli bi vrednost novca i sprečili sve veće obezvređenje kapitala, to jest dalji pad kamatne stope; međutim, takav pad je baš neophodan za oživljavanje britanske industrije i trgovine. Svako veštačko zadržavanje silaznog kretanja eskontne stope ravno je povećanju troškova proizvodnje i vrednosti kredita, a takvo povećanje engleska industrija i trgovina pri svojoj sadašnjoj slabosti nisu kadre da izdrže. Otuda opšti vapaj očajanja povodom objavljivanja indijskog zajma. Iako sankcija parlamenta ne daje nikakvu garantiju imperije zajmu Kompanije, takva garantija će se morati dati ako se ne bude mogao dobiti novac pod drugim uslovima; i čim mesto Istočnoindijske kompanije zauzme britanska vlada, njen dug će se, i pored svih tanih razlika, priključiti opštem britanskom dugu. Prema tome, dalje povećanje i inače velikog nacionalnog duga jeste, po svemu sudeći, jedna od prvih finansijskih posledica ustanka u Indiji.

Naslov originala:

The Approaching Indian Loan

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribunes«,
br. 5243 od 9. februara 1858.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Poraz Windhama^[230]

Dok je za vreme krinskog rata cela Engleska tražila čoveka koji bi bio sposoban da organizuje i rukovodi njenom vojskom i dok je taj zadatak bio poveren nesposobnim ljudima kao što su Raglan, Simpson i Codrington, dotle se na samom Krimu nalazio vojnik obdaren svim svojstvima vojskovođe. Tu mislimo na ser Colina Campbella, koji svojim delima u Indiji svakodnevno dokazuje da je pravi majstor svoga zanata. Pošto mu je bilo dozvoljeno da na Krimu povede svoju brigadu na Almu, gde usled krute linijske taktike britanske vojske uopšte nije imao prilike da pokaže svoju sposobnost, on je bio bačen u zapećak negde kod Balaklave i više mu nije data prilika da učestvuje u docnijim operacijama^[289]. Pa ipak, njegov vojnički talent jasno je potvrdio u Indiji niko drugi do ser Charles James Napier, najveći vojskovođa koga je Engleska dala posle Marlborough-a. Međutim, Napier je bio nezavisan i suviše ponosan čovek da bi se priklonio vladajućoj oligarhiji, tako da je njegova preporuka bila dovoljna da se Campbell žigoše i da se na njega gleda s nepoverenjem.

Međutim, drugi ljudi su u ovom ratu sticali počasti i odlikovanja. Među njima se nalazi ser William Fenwick Williams od Karsa, koji sada udobno počiva na lovorikama stečenim bezobzirnošću, samohvalisanjem i varaličkim prisvajanjem slave koju je s pravom zaslužio general Kmety. Baronstvo, dohodak od 1000 funti godišnje, udobna rezidencija u Vuliču i mesto u parlamentu bili su dovoljni da ga spreče da ne izloži opasnosti svoju reputaciju u Indiji. Za razliku od njega, »junak sa Redana«^[295], general Windham, latio se komandovanja jednom divizijom koja se borila protiv sepoja, i njegov prvi korak sahranio ga je za večita vremena. Ovaj isti Windham, nepoznat pukovnik sa dobrim porodičnim vezama, komandovao je jednom brigadom u napadu na Redan, u kome se držao krajnje ravnodušno i, najзад, kako pojačanja nisu stizala, dvaput je napuštao svoje trupe, ostavljajući ih da se same snalaze, a sam je odlazio da traži pojačanja. Za ovakvo veoma sumnjivo ponašanje, koje bi u drugim vojskama svakako povla-

čilo predavanje prekom sudu, on je odmah proizveden u čin generala, a ubrzo posle toga postavljen je na položaj načelnika štaba.

Kada je Colin Campbell počeo nastupanje ka Laknauu, on je stara utvrđenja, logor i grad Kanpur zajedno sa mostom preko Ganga poverio generalu Windhamu, kao i dovoljne snage za izvršenje ovog zadatka. Ove su se snage sastojale od pet pešadijskih pukova — potpuno ili delimično popunjenih — zatim od mnogih opsadnih artiljerijskih oruđa, deset poljskih topova, dva pomorska topa i 100 konjanika, tako da je svega bilo preko 2000 ljudi. Dok je Campbell bio angažovan kod Laknaua, razne ustaničke jedinice, koje su lutale po Doabu, prikupile su se za napad na Kanpur. Pored neuređene gomile koju su bili okupili ustanički zemindari, napadna snaga se sastojala od obučених trupa (koje se ne mogu nazvati disciplinovanim), u čiji su sastav ulazili ostaci sepoja iz Dinapura i jedan deo gvaliorskog kontingenta. Ovi poslednji činili su jedine ustaničke formacije za koje se može reći da su bile veće od čete; pošto se njihov oficirski kadar sastojao skoro isključivo od domorodaca, oni su sa svojim višim oficirima i kapetanima zadržali formaciju koja je donekle ličila na organizovane bataljone. Zbog toga su ih Britanci posmatrali sa izvesnim poštovanjem. Windham je imao strogo naređenje da ostane u defanzivi, ali je, pošto od Campbella zbog prekida veza nije primio odgovore na svoje depeše, odlučio da preduzme akciju na svoju odgovornost. On je 26. novembra sa snagom od 1200 pešaka, 100 konjanika i 8 topova krenuo u susret nastupajućim ustanicima. Pošto je lako razbio njihovu prethodnicu, primetio je približavanje neprijateljske glavne kolone i povukao se u blizinu Kanpura. Ovde je zauzeo položaj ispred grada, sa 34. pukom na levom krilu, a strelcima (pet četa) i dve čete 82. puka na desnom krilu. Njegova odstupnica išla je kroz grad, a u pozadini levog krila nalazile su se neke ciglane. Na odstojanju od 400 jardi od fronta i na raznim tačkama još bliže krilima nalazile su se šume i džungla koje su pružile odličan zaklon nastupajućem neprijatelju. U stvari, nije mogao biti izabran gori položaj: Britanci su bili izloženi na otvorenoj ravnici, dok su Indijci mogli da im podiđu pod zaštitom zaklona na 300 do 400 jardi. Da bi se još jasnije istakao Windhamov »heroizam«, treba dodati da se u neposrednoj blizini nalazio veoma povoljan položaj sa ravnicom ispred i iza njega i sa kanalom kao preprekom ispred fronta; ali, naravno, ostalo se na najgorem položaju. Dvadeset osmog novembra neprijatelj je otvorio artiljerijsku vatru, privlačeći svoje topove do ivice zaklona koji je stvarala džungla. Windham, koji, sa skromnošću svojstvenoj heroju, ovo naziva »bombardovanjem«, kaže da su njegove trupe izdržale to petočasovno bombardovanje; ali posle toga su se odigrale izvesne stvari koje dosada ni Windham ni ma koji drugi prisutan čovek, pa čak ni bilo koji indijski ili britanski list, nisu imali smelosti da saopšte. Od momenta kad je posle kanonade nastala borba presušuju svi naši neposredni izvori obaveštenja, tako da nam je preostalo da sami izvodimo zaključke iz nepouzdatih, varljivih i nepot-

punih podataka kojima raspolažemo. Windham se ograničava na sledeću konfuznu izjavu:

«Uprkos snažnom neprijateljskom bombardovanju, moje su trupe odolevale napadu» (novitet je da se otvaranje artiljerijske vatre — kanonade — na operativne trupe naziva napadom) »čitavih 5 časova i držale položaj sve dok na osnovu broja neprijateljskih vojnika, koje su bajonetima razneli vojnici 88. puka, nisam utvrdio da su ustanici potpuno prodrli u grad; kad mi je bilo saopšteno da oni napadaju for, naredio sam generalu Dupuis-u da se povuče. Nešto pre mraka sve su se naše snage povukle u for sa svima zalihama i artiljerijom. Zbog bekstva komordžija nisam bio u stanju da sklonim svoju komoru i nešto prtljaga. Da nije došlo do greške u prenosu naređenja koje sam izdao, mišljenja sam da bih mogao izdržati na položaju u svakom slučaju do pada mraka»⁽²⁹⁸⁾.

General Windham se, sa njemu svojstvenim predosećanjem koje je već pokazao na Redanu, povlači u rezervu (jer moramo zaključiti da je 88. puk držao grad) i tamo ne nalazi živog neprijatelja koji se bori, nego veliki broj neprijateljskih vojnika probodenih bajonetima 88. puka. Ova činjenica ga navodi na zaključak da je neprijatelj (ne kaže da li živ ili mrtav) potpuno prodro u grad! Ma kako bio nepojmljiv ovaj zaključak, kako čitaocu tako i njemu, naš se junak ni ovde ne zaustavlja. Njemu je saopšteno da je for napadnut. Prosećan general bi proverio istinitost takve priče, za koju se, naravno, utvrdilo da je lažna. Ali to ne radi i Windham. On naređuje povlačenje mada su njegove trupe mogle držati položaje bar do mraka da nije došlo do greške u prenosu jednog od Windhamovih naređenja! Tako imamo najpre Windhamov herojski zaključak da se tamo gde ima mnogo mrtvih sepoja mora nalaziti i mnogo živih; drugo, lažnu uzbunu u pogledu napada na for i, treće, grešku do koje je došlo u prenošenju naređenja; sve se to urotilo tako da je omogućilo brojnoj ustaničkoj domorodačkoj gomili da potuče junaka sa Redana i da slomi nepobedivu britansku hrabrost njegovih vojnika.

Jedan drugi izveštaj, oficir koji je prisustvovao tim događajima kaže:

«Ne verujem da iko može tačno opisati borbu i povlačenje koje je izvršeno danas pre podne. Bilo je naređeno povlačenje; 34. pešadijski puk Njenog Veličanstva bio je određen da se povuče iza ciglane, a ni oficiri ni ljudstvo nisu znali gde se ona nalazi! U našem kantonmanu se brzo proneo glas da su naše snage potučene i da se nalaze u povlačenju, te su svi pojurili ka unutrašnjim utvrđenjima, slično neodoljivoj masi vode Nijagarinog vodopada. Vojnici i mornari, Evropljani i domoroci, ljudi, žene i deca, konji, kamile i volovi pridolazili su u ogromnim masama posle dva časa po podne. U sumrak je utvrđeni logor sa svojom šarenom skupinom ljudi i životinja, komore, prtljaga i desetinama hiljada neopisivih smetnji odgovarao haosu koji je vladao pre stvaranja sveta.»

Najzad, dopisnik lista »The Times« iz Kalkute navodi da su Britanci 27. novembra očigledno pretrpeli »ono što skoro liči na poraz«,

ali da iz patriotskih pobuda anglo-indijska štampa pokriva ovu sramotu neprovidnom zavesom milosrđa. Međutim, on priznaje toliko da je u jednom od pukova Njenog Veličanstva, koji se sastojao uglavnom od regruta, jednog trenutka došlo do nereda, ali da ipak nije ustuknuo, i da je u foru vladala krajnja zbrka pošto je Windham ispustio komandu nad svojim ljudstvom, sve dok uveče 28. novembra nije stigao Campbell i sa »nekoliko osornih reči« opet svakog postavio na svoje mesto.

Koji se, dakle, očevidni zaključci mogu izvesti iz ovih konfuznih i varljivih navoda? Jedini je zaključak taj da su britanske trupe pod neznačajnim Windhamovim komandovanjem pretrpele potpun, mada sasvim nepotreban poraz; da oficiri 34. puka, koji se nisu potrudili čak ni da se upoznaju sa terenom na kome su se borili, nisu mogli naći mesto na koje je prema primljenom naređenju trebalo da se povuku; da je u puku zavladao nered i da se on, najzad, dao u bekstvo; da je ovo dovelo do panike u logoru, koja je srušila sve granice reda i discipline i dovela do gubitka logorske opreme i dela komore; i, konačno, da je uprkos Windhamove tvrdnje o zalihama, palo u ruke neprijatelja 15 000 Minijeovih metaka, blagajna intendanture, kao i obuća i odeća za mnogo pukova i novih regruta.

Engleski pešaci retko beže kad se nalaze u razvijenom stroju ili u koloni. Slično Rusima, oni se odlikuju prirodnom kohezijom koja je svojstvena obično samo starim vojnicima, što se delimično objašnjava znatnom primesom starih boraca u obe vojske, a očigledno je da je to delom i svojstvo nacionalnog karaktera. Ova osobina, koja nema nikakve veze sa »odvažnošću«, nego, naprotiv, predstavlja specifičan razvoj instinkta samoodržanja, veoma je važna, naročito na odbrambenim položajima. Osim toga, povezana sa prirodnom flegmatičnošću Engleza, ona sprečava stvaranje panike, ali treba primetiti da se irske trupe, kad među njima dođe do nereda i panike, ne mogu lako srediti. Tako se 27. novembra desilo sa Windhamom. On će odsada biti uvršćen u onu ne veoma veliku, ali odabranu grupu engleskih generala kojima je pošlo za rukom da svoje trupe dovedu do paničnog bekstva.

Gvaliorski ustanici su 28. novembra bili ojačani jakim odredom iz Bitura i prišli na 400 jardi od britanskih utvrđenih predstraža. Tu se odigrala nova borba koju su napadači vodili bez neke naročite energije. Za vreme te borbe oficiri i vojnici 64. puka su dali primer istinske odvažnosti, koji iznosimo sa zadovoljstvom, iako je taj podvig sam po sebi bio isto toliko nerazuman koliko i znameniti juriš kod Bala-klave.^[299] Odgovornost za to se takođe prenosi na poginulog komandanta toga puka, pukovnika Wilsona. Izgleda da je Wilson sa 180 vojnika napao četiri neprijateljska topa koje je branila brojno mnogo jača snaga. Ne govori se o tome ko su bili braniooci; ali rezultat navodi na zaključak da su to bili delovi gvaliorskih trupa. Britanci su u naletu zauzeli topove, od kojih su tri onesposobili, i neko vreme držali zauzeti položaj, ali su, pošto nisu dobili pojačanja, bili prinuđeni da se po-

vuku, ostavljajući na mestu 60 vojnika i većinu svojih oficira. Pretrpljeni gubici pokazuju koliko je bila žestoka ova borba. Ovdje imamo malu snagu, koja je, sudeći prema pretrpljenim gubicima, morala biti prilično dobro dočekana, ali je ipak držala bateriju sve dotle dok jedna trećina njenog ljudstva nije izginula. To je zaista bila žestoka borba i prvi primer takve vrste otkad je Delhi zauzet na juriš. Čovek koji je planirao taj napad, međutim, zaslužuje da bude stavljen pred preki sud i streljan. Windham kaže da je to bio Wilson. Ali Wilson je pao u borbi i ne može odgovarati.

Uveče su sve britanske snage bile saterane u for, gde je nered i dalje vladao, a položaj zajedno sa mostom bio u očiglednoj opasnosti. Ali tada je stigao Campbell. On je uspostavio red, ujutru privukao sveže trupe i odbacio naprijatelja toliko koliko je bilo dovoljno da se osiguraju most i for. Zatim je preko reke prebacio sve svoje ranjenike, žene, decu i prtljag i držao odbrambeni položaj sve dotle dok oni nisu odmakli već dosta daleko putem za Alahabad. Čim je to bilo izvršeno, on je 6. decembra napao sepoje i potukao ih i toga istoga dana su ih njegova konjica i artiljerija gonili 14 milja. Da su tu ustanici pružili slab otpor, vidi se iz Campbellovog izveštaja. On opisuje samo napredovanje svojih trupa, a nijednom ne spominje bilo kakav otpor ili manevar neprijatelja. Tu nije bilo nikakve prepreke, to nije bila nikakva bitka, već hajka. Brigadni general Hope Grant gonio je begunce s jednim lakim odredom i 8. decembra ih stigao prilikom prelaska preko reke. Priterani na taj način u škripac, oni su se okrenuli nazad i pretrpeli ozbiljne gubitke. Ovim događajem se završila prva Campbellova kampanja kod Laknaua i Kanpura. Sada predstoji nova serija operacija, o čijem ćemo razvoju, verovatno, slušati u toku sledeće dve ili tri nedelje.

Napisano 2. februara 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 5253 od 20. februara 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Atentat na Bonapartu^[300]

Quos deus vult perdere prius dementat¹ — takvo je, izgleda, gotovo opšte mišljenje u Evropi o francuskom uzurpatoru koga su svega pre nekoliko nedelja bezbrojne ulizice i poklonici uspeha u svim zemljama i na svim jezicima jednodušno slavili kao neko zemaljsko providenje. I najednom sada, pri prvom približavanju stvarne opasnosti, smatra se da je taj polubog poludeo. Onima, međutim, koji nisu navikli da se predaju prvim utiscima, ništa nije jasnije nego da je bulonjski heroj^[301] ostao danas isti onakav kakav je bio juče — naprosto kockar. Ako on baca svoju poslednju kartu i rizikuje sve, to znači da se nije izmenio čovek, već da su se izmenili izgledi igre. Atentata na Bonapartu bilo je i ranije, ali oni nisu proizveli nikakvo vidno dejstvo na privredu Carstva. Zašto je živa, koja je eksplodirala 14. januara^[302], ubila ne samo ljude nego i okončala izvesno stanje stvari? Sa ručnim granatama u Ulici Lepeltje desilo se isto što i sa mecima uvoštanim mašču u Barakpuru². One nisu izmjenile Carstvo, nego su samo pocepale veo koji je skrivao već izvršenu promenu.

Tajnu Bonapartinog uzdizanja treba tražiti, s jedne strane, u činjenici što su se neprijateljske stranke uzajamno slabile, a s druge strane u tome što se njegov coup d'état³ poklapao sa stupanjem poslovnog sveta u period procvata. Eto zbog čega je trgovačka kriza neizbežno podrila materijalnu osnovu Carstva, koje nikad nije imalo nikakvu moralnu osnovu, sem privremene demoralizacije svih klasa i svih stranaka. Čim se našla bez rada, radnička klasa je opet zauzela neprijateljski stav prema postojećoj vladi. Značajan deo trgovačke i industrijske buržoazije kriza je dovela u isti onakav položaj kakav je svojevremeno podstrekao Napoleona da ubrza svoj coup d'état; dobro je poznato da je strah od tamnice za dužnike u Klišiju učinio kraj njegovom kolebanju. Taj isti razlog naveo je pariske buržuje 1848. godine

¹ Koga bog hoće da uništi prvo mu oduzme pamet — ² Vidi u ovom tomu, str. 189. — ³ državni udar

da požure na barikade, a u datom trenutku bi ih naterao da smatraju svaki politički potres za neki iznenadni dar sudbine. Sad je potpuno jasno da je u najvećem jeku panike Francuska banka, po naređenju vlade, obnovila sve menice kojima je istekao rok — olakšica koju je ona, uostalom, bila prinuđena opet da dozvoli 31. januara; međutim, taj zastoj u likvidaciji dugova umesto da oživi trgovačku aktivnost samo je dao panici hroničan karakter. Drugi, veoma značajan i uz to veoma uticajan deo pariske buržoazije, naime petits rentiers¹ ili ljudi sa malim stalnim prihodima doživeli su potpuno uništenje usled ogromnih fluktuacija na berzi koje su podsticali carska dinastija i njene avanturističke prišipetlje a koje su doprinele njihovom bogaćenju. Deo francuskih viših klasa, bar onaj koji pretenduje na ulogu predstavnika takozvane francuske civilizacije, uvek je smatrao carstvo samo kao nužni palijativ, nikada nije skrivao svoje duboko neprijateljsko osećanje prema »sinovcu svog strica« i u poslednje vreme je koristio svaki izgovor da iskaže negodovanje povodom pokušaja da se obično privremeno sredstvo, kakvim je smatrao carstvo, pretvori u trajnu ustanovu. Takvo je bilo raspoloženje koje je došlo do izražaja zahvaljujući atentatu u Ulici Lepeltje. To ispoljavanje opšteg raspoloženja, sa svoje strane, pobudilo je u pseudo-Bonaparti osećaj da se nad njim kovitla bura i prisililo ga da odigra poslednju kartu. U listu »Le Moniteur« je mnogo pisano o uzvicima odobravanja, o klicanju i »javnom oduševljenju«, kojima je izdašno obasut carski par prilikom izlaska iz Operi. O vrednosti tog uličnog oduševljenja svedoči sledeći anegdota koju je izneo jedan od glavnih učesnika događaja, a čiju autentičnost garantuje jedan veoma ugledan engleski list:

«Četrnaestog uveče, neki čovek, koji je zauzimao visok položaj na carskom dvoru a koji te noći nije bio na dužnosti, prolazeći bulevarima čuo je eksplozije i video kako narod trči prema Operi. I on je pohitao tamo i tako prisustvovao čitavoj sceni. Njega su odmah prepoznali i jedan od ljudi koji su bili najviše zainteresovani za sve što se dogodilo, rekao je: ,O, gospodine, tako vam boga, nadite nekoga ko pripada Tiljerijama i pošaljite ga po nove kočije. Ako nikoza ne uspete da nadete, otidite sami po njih.' Ličnost kojoj su upućene ove reči odmah se dala na posao da nađe nekog od dvorskih službenika, ali to nije bio lak zadatak pošto su se svi oni, od viših do nižih, od komornika do lakeja, sem jednog ili dva pohvalna izuzetka, neverovatno brzo razbežali. Ipak mu je posle četvrt časa pošlo za rukom da uhvati jednog od dvorskih kurira i da ga hitno pošalje u dvorac sa potrebnim naređenjima. Prošlo je oko dvadeset pet minuta ili pola časa, kad se ovaj vratio u Ulicu Lepeltje i sa najvećom mukom prokrcio sebi put kroz gomilu do peristila pozorišta. Ranjenici su još uvek ležali naokolo, a svuda je vladao očigledan nered. Pomenuti gospodin je ugledao nedaleko prefekta policije g. Pietrija; viknuo ga je da bi privukao njegovu pažnju i da bi ga upozorio da ne ode dok sam ne uspe da mu priđe. Kad je to učinio, odmah je uzviknuo: ,Molim vas, smesta zatvorite

¹ sitni rentijeri

prolaz ulicom. Uskoro će stići još nekoliko kočija i one neće moći da pridu vratima. Sem toga, pogledajte kakav je ovde metež. Preklinjem vas, raščistite ulicu.' Gospodin Pietri ga je pogledao začuđeno. 'Da raščistim ulicu!' uzviknuo je, 'pa, ona je već raščišćena; bila je raščišćena za pet minuta.' Njegov sagovornik je buljio u njega. 'Šta onda znači čitava ova gomila? Šta znači ova gusta masa ljudi kroz koju je nemoguće probiti se?' 'Sve su to moji ljudi', glasio je odgovor g. Pietrija, 'u ovom trenutku u ovom delu Ulice Lepeltje nema nikog stranog; svi koje vidite u mojoj su službi.'

Ako je takva bila tajna uličnog oduševljenja kojim se hvalisao list »Le Moniteur«, onda njegova beleška o »dobrovoljnoj iluminaciji bulevara posle atentata«, naravno, nije mogla da dovede u zabludu Parizane koji su bili svedoci te iluminacije; ona je bila ograničena samo na radnje carevih i caričinih liferanata. Čak ni ti ljudi nisu oklevali da ispričaju da su ih pola časa posle eksplozije »paklene mašine« posetili policijski agenti i stavili im do znanja da bi bilo umesno prirediti iluminaciju da bi dokazali koliko su ushićeni zbog carevog spasenja.

O potpunoj carevoj izolovanosti još u većoj meri svedoči karakter pozdravnih adresa i javnih izraza vernopodaničkih osećanja. Među ljudima koji su ih potpisali nema nijednog čoveka koji ovako ili onako nije pripadao državnoj upravi, tome svuda prisutnom parazitizmu koji se hrani životnim sokovima Francuske i koji se, kao marioneta, pokreće dodirom ministra unutrašnjih poslova. »Le Moniteur« je bio obavezan da iz dana u dan registruje te monotone čestitke caru od samog cara kao mnogobrojne dokaze bezgranične ljubavi naroda zbog njegovog coup d'état. Istina, činjeni su neki pokušaji da se dobije adresa od pariskog stanovništva i u tom cilju su policijski agenti svuda nosali odgovarajući tekst; ali pošto se ustanovilo da broj potpisnika nije dovoljno impozantan, zamisao je napuštena. Čak su se i pariski bakali usudili da odbiju da potpišu adresu pod izgovorom da takav predlog ne sme da potekne od policije. Stav pariske štampe, bar one koja zavisi od javnosti a ne od državne kase, u potpunosti je odgovarao raspoloženju naroda. Ona je ili mrljala nekakve poluuzdržane reči o naslednim pravima, kao nesrećni »Le Spectateur«, ili je, kao »Le Phare de la Loire«⁽³⁰³⁾, citirala poluzvanične listove kao izvor svojih vesti o oduševljenju ili se, kao »Journal des Débats«, u svojim čestitkama držala krutih konvencionalnih učtivosti ili se ograničavala na preštampavanje članaka iz lista »Le Moniteur«. Jednom reči, postalo je jasno da je Francuska, ako još nije spremna da se lati oružja protiv carstva, nesumnjivo odlučila da ga se otarasi prvom prilikom.

»Po rečima mojih sagovornika koji su nedavno prispeli iz Pariza«, piše bečki dopisnik londonskog lista »The Times«, »u tom gradu vlada opšte mišljenje da sadašnja dinastija ide u susret svojoj propasti«⁽³⁰⁴⁾.

Sam Bonaparta, do tada jedini čovek u čitavoj Francuskoj koji je verovao u konačnu pobedu coup d'état, odjednom je postao sves-

tan neosnovanosti svojih iluzija. U vreme kada su se sve druge društvene organizacije i štampa na sve moguće načine klele da je zločin u Ulici Lepeltje, pošto su ga izvršili isključivo Italijani, poslužio samo da istakne ljubav Francuske prema Louis-Napoléonu, sam Louis-Napoléon je pohitao u Corps législatif^[40] i tamo javno izjavio da zavera ima nacionalni karakter i da su zbog toga potrebni novi »repressivni zakoni« da bi se Francuska održala u poslušnosti. Ti zakoni, koji su već predloženi i na čelu kojih stoji loi des suspects^[305], nisu ništa drugo nego tačno ponavljanje mera primenjenih prvih dana coup d'état. Međutim, tada su oni bili obznanjeni kao privremeno nužna mera, dok su ih sada proglasili za organske zakone. Prema tome, sam Louis-Napoléon izjavljuje da Carstvo može ovekovečiti svoje postojanje samo pomoću onih istih gadosti posredstvom kojih je nastalo; da sve njegove pretenzije na više ili manje časne oblike redovne vlade moraju biti odbačene i da su konačno minula vremena kada se nacija zlovoljno povinivala vladavini Društva verolomnog uzurpatora^[306].

Nešto pre izvršenja coup d'état Louis-Napoléon se dosetio da sakupi iz svih departmana, prvenstveno iz seoskih okruga, adrese protiv Nacionalne skupštine u kojima se izražava neograničeno poverenje predsedniku. Pošto je u sadašnjem vremenu ta mogućnost iscrpljena, nije mu ostalo ništa drugo nego da se obrati armiji. Adrese vojnika, od kojih u jednoj zuavi »gotovo žale što im nije pružena prilika da na upečatljiviji način ispolje svoju odanost caru«, predstavljaju neprikriveno proglašenje vladavine pretorijanaca^[307] u Francuskoj. Podela Francuske na pet velikih pašaluka, sa petoricom maršala na čelu, pod vrhovnom kontrolom Pélissier-a, kao glavnog maršala^[308], jeste jednostavan zaključak iz te premise. S druge strane, obrazovanje Tajnog saveta, koji u isto vreme treba da deluje kao savet u slučaju regentstva nekakve Montijo i koji sačinjavaju takvi groteskni tipovi kao što su Fould, Morny, Persigny, Baroche i njima slični, pokazuje istodobno Francuskoj kakav režim drže za nju u pričuvi ti novopečeni državnici. Obrazovanje ovog Saveta, zajedno sa porodičnim izmirenjem koje je obznanjeno zaprepaščenom svetu pismom Louis-Napoléona u listu »Le Moniteur«, na osnovu koga je eks-kralj Vestfalije Jérôme postavljen za predsednika Državnog saveta u carevom odsustvu — sve ovo, kako je tačno zapaženo, »liči na to da je hodočasnik spreman da pođe na opasno putovanje«^[309]. U kakvu novu avanturu namerava da uleti heroj Strazbura^[310]? Neki kažu da on želi da sebi olakša dušu kampanjom u Africi; drugi da namerava da upadne u Englesku. Što se tiče prvog plana, on podseća na jednu od njegovih ranijih zamisli da ode do Sevastopolja^[311]; ipak sada, kao i tada, njegova opreznost bi se mogla pokazati boljim delom njegovog junaštva. Što se tiče nekih neprijateljskih akcija protiv Engleske, one bi samo otkrile Bonaparti koliko je izolovan u Evropi, kao što je atentat u Ulici Lepeltje pokazao koliko je izolovan u Francuskoj. Već pretnje Engleskoj u adre-

sama francuske soldateske konačno su sahranile englesko-francuski savez, koji se odavno nalazio in articulo mortis¹. Palmerstonov zakon o strancima^[312] samo će doprineti da se još više ozlojedi i inače povređeni ponos Johna Bulla. Ma šta preduzima Bonaparta — a na ovaj ili onaj način on mora pokušati da obnovi svoj ugled — to će samo ubrzati njegovu propast. On se bliži kraju svoje čudne, poročne i kobne karijere.

Napisano 5. februara 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
„New-York Daily Tribune”,
br. 5254 od 22. februara 1858.

Prevod s engleskog

¹ na samrti

Karl Marx

[Privredna kriza u Francuskoj]

Izlišno je dokazivati da će se vlast, koju Louis-Napoléon sa naporom drži i koja mu dozvoljava da se naziva carem Francuza, ozbiljno uzdrmati kada trgovinska kriza, koja je u drugim delovima sveta već počela da slabi, dostigne u Francuskoj svoju kulminaciju. Simptome približavanja te kulminacije sada uglavnom treba tražiti u položaju Francuske banke i francuskih tržišta poljoprivrednih proizvoda. Izveštaj Banke za drugu nedelju februara, u poredenju sa poslednjom nedeljom januara, daje sledeće brojke:

Smanjenje novčanog opticaja	8 766 400	franka
Smanjenje uloga	29 018 024	„
Smanjenje operacija eskontovanja menica u Banci	47 746 640	„
Smanjenje operacija eskontovanja menica u filijalama	23 264 271	„
Ukupno smanjenje operacija eskontovanja menica	71 010 911	„
Porast menica kojima je istekao rok	2 761 354	„
Porast metalnih rezervi	31 500 308	„
Porast premija, isplaćenih za kupovinu zlata i srebra	3 284 691	„

U svim trgovinskim zemljama smanjenjem trgovinske aktivnosti povećava se metalna zaliha banaka. U onoj istoj meri u kojoj je slabio industrijski život, položaj banaka uopšte postajao je jači i zato bi akumulacija metalnih rezervi u trezorima Francuske banke izgledala samo kao još jedan primer svojevrjne privredne pojave, koja se zapaža ovde, u Njujorku, a isto tako i u Londonu i Hamburgu. Ipak u kretanju metalnih rezervi u Francuskoj postoji jedna karakteristična crta, a to je porast premija isplaćenih za kupovinu zlata i srebra do iznosa od 3 284 691 franka, u vreme kad ukupan iznos koji je Francuska banka utrošila na to u februaru dostiže brojku od 4 438 549 franaka. Ozbiljnost te činjenice postaje jasna iz sledećeg upoređenja:

Premije koje je Francuska banka isplatila za kupovinu zlata i srebra

Februar 1858.	4 438 549 franaka
Januar 1858.	1 153 858 "
Decembar 1857.	1 176 029 "
Novembar 1857.	1 327 443 "
Oktobar 1857.	949 656 "
Od 1. januara do 30. juna 1856.	3 100 000 "
Od 1. jula do 11. decembra 1856.	3 250 000 "
Od 1. jula do 31. decembra 1855.	4 000 000 "

Prema tome, vidimo da premije isplaćene u februaru sa ciljem da se postigne privremeno veštačko povećanje metalnih rezervi u Banci čine iznos gotovo jednak onome koji je bio utrošen u tu istu svrhu tokom četiri meseca, od oktobra 1857. do januara 1858. godine, i nadmašuju sve polugodišnje premije isplaćene 1856. i 1855. godine, dok ukupan iznos premija isplaćenih od oktobra 1857. do februara 1858. godine, koji je dostizao brojku od 9 045 535 franaka, gotovo jedan i po put premašuje iznos premija isplaćenih za čitavu 1856. godinu. To znači da su, i pored prividne prezasićenosti, metalne rezerve Banke sada stvarno manje nego što su bile poslednje tri godine. Banka uopšte nije preopterećena metalnom rezervom i njen priliv je samo veštački povećan do neophodnog nivoa. Već sama ta činjenica je dovoljna kao dokaz da u Francuskoj trgovinska kriza još nije stupila u fazu koja je već prošla u Sjedinjenim Državama, u Engleskoj i na severu Evrope. Kako pokazuje istovremeno smanjenje novčanog opticaja i eskontovanja menica, u Francuskoj već postoji opšta trgovinska depresija; ali slom tek predstoji, o čemu svedoče smanjenje uloga i povećanje broja menica kojima je istekao rok, uz istovremeni porast premija za kupljeno zlato i srebro.

Banka je takođe bila prinuđena da objavi da će značajan deo njenih sopstvenih novih akcija, zasada još neuplaćenih u celini, biti prodati. Sem toga, vlada je učinila Banku generalnim preduzimačem čitave železničke izgradnje u Francuskoj i ona je primorana da u određenim vremenskim intervalima daje kompanijama za izgradnju železnica velike pozajmice, koje su samo za januar i februar iznosile 50 000 000 franaka. Doduše, Banka je za te pozajmice dobila obveznice kompanija, koje ima pravo da proda kad može. Međutim, sadašnji trenutak je naročito nepovoljan za takvu prodaju i nedeljni izveštaji železnica, koji pokazuju neprekidni pad njenih prihoda, ne obećavaju ni najmanje ružičaste perspektive u tom pogledu. U januaru, na primer, u poređenju sa istim mesecom 1857. godine, prihodi Orleanske železnice smanjili su se za 21%, Istočne — za 18%, Lionске — približno za 11% i Zapadne — za 14%.

Dobro je poznato da je otpor kupca zameni niskih cena visokim, a još više otpor prodavca zameni visokih cena niskim, uvek veoma zna-

tan; poznato je takođe da često postoje duža ili kraća razdoblja tokom kojih je prodaja otežana a cene niske, dok se, najzad, neodoljivom snagom ne ispolji tendencija tržišta u ovom ili onom pravcu. Povremena borba slične vrste između vlasnika roba i kupaca ne predstavlja ništa neobično; ali tako duga borba između francuskih trgovaca i francuskih potrošača, koja traje već od početka novembra do današnjeg dana, možda je besprimerna u istoriji cena. U vreme kad francuska industrija pati od zastoja, kad se mnoštvo radnika nalazi bez posla, kad su sredstva za egzistenciju svima ograničena, cene, koje su u drugim zemljama pale prosečno za 30 do 40%, u Francuskoj se još uvek drže na špekulativnom dometu perioda koji je prethodio opštoj krizi. Ako nas pitaju kako je postignuto to privredno čudo, odgovor će biti jednostavan: pod pritiskom vlade Francuska banka je bila prinuđena da dva puta prolongira menice i zajmove, koji su već dospeli za isplatu i tako su sredstva francuskog naroda, akumulirana u njenim trezorima, upotrebljena više ili manje neposredno za održavanje nabijenih cena na uštrb tog istog francuskog naroda. Vlada, izgleda, zamišlja da se putem tako izvanredno jednostavnog procesa raspodele novčanica, svuda gde se za njima oseća potreba, može konačno otkloniti katastrofa. U stvari, rezultat tog trika je, s jedne strane, povećanje nemaštine potrošača, čije smanjenje sredstava nije praćeno sniženjem cena, a, s druge strane, ogromna akumulacija robe na carinskim skladištima, koja će, na kraju krajeva neminovno bačena na tržište, biti obezvređena svojom sopstvenom količinom. Sledeći pregled uporednih količina artikala akumuliranih na francuskim carinskim skladištima krajem decembra 1857, 1856. i 1855. godine, koji je uzet iz jednog francuskog zvaničnog lista, ne ostavlja nikakve sumnje u pogledu katastrofalnog samoregulisanja cena, kakvo se još nazire za Francusku u budućnosti:

	1857	1856	1855
	u metričkim kvintalima ¹		
Kakao	19 419	17 799	10 188
Kafa	210 741	100 758	57 644
Pamuk	156 006	76 322	28 766
Bakar	15 377	1 253	3 197
Kalaj	4 053	1 853	1 811
Liveno gvožđe	132 924	102 202	76 337
Seme uljarica	253 596	198 982	74 537
Loj	25 299	15 292	11 276
Indigo	5 253	2 411	3 783
Vuna	72 150	31 560	38 146
Biber	23 448	18 442	10 682
Šećer (iz kolonija)	170 334	56 735	55 387
Šećer (iz drugih zemalja)	89 607	89 807	71 913

¹ metrički kvintal iznosi 100 kg

Uostalom, u trgovini žitom borba za cene je već završena potpunim porazom vlasnika robe. Pa ipak njihovi gubici imaju mnogo manji značaj nego opšte stanje poljoprivrednog stanovništva Francuske u današnjoj konjunkturi. Nedavno je na jednom skupu francuskih poljoprivrednika konstatovano da je prosečna cena za pšenicu u čitavoj Francuskoj iznosila 31 franak 94 santima za hektolitar (oko $2\frac{3}{4}$ bušela) krajem januara 1854. godine, 27 franaka 24 santima u istom mesecu 1855. godine, 32 franka 40 santima u januaru 1856. godine, 27 franaka 9 santima u januaru 1857. godine i 17 franaka 38 santima u januaru 1858. godine. Skup je došao do jednodušnog mišljenja da

•takvo stanje cena mora biti razorno za francusku zemljoradnju i da pri sadašnjoj prosečnoj ceni od 17 franaka 38 santima proizvođačima u nekim krajevima Francuske ostaje sasvim neznatna dobit, a u drugim krajevima oni trpe ozbiljne gubitke•.

Moglo bi se misliti da u takvoj zemlji kao što je Francuska, gde veći deo zemlje pripada samim zemljoradnicima i samo relativno mali deo proizvodnje dospeva na tržište, obilje žita treba smatrati kao blagoslov, a ne kao prokletstvo. Međutim, još je Louis XVIII u svojoj prestonoj besedi 26. novembra 1821. godine rekao: »Nikakav zakon ne može odstraniti nemaštinu izazvanu suviše obilnom žetvom.« Stvar je u tome što je znatna većina francuskih seljaka samo po imenu vlasnik, pravi vlasnici su hipotekarni poverioci i vlada. Od cene proizvoda, a ne od njihove količine, zavisi hoće li francuski seljak moći da ispuni teške obaveze koje padaju na njegovo parče zemlje.

Ovaj bedni položaj poljoprivrede, zajedno sa trgovinskom depresijom, stagnacijom industrije i još uvek pretećom finansijskom katastrofom, mora dovesti francuski narod u takvo duhovno stanje u kakvom se on obično upušta u nove političke smelosti. Sa nestankom privrednog prosperiteta i političke ravnodušnosti, koja ga obično prati, iščezava i svaka izlika za dalje postojanje Drugog carstva.

Napisano 12. februara 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5270 od 12. marta 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Vladavina pretorijanaca

Pariz, 22. februara 1858.

»Kad će lovac na lavove Gérard biti postavljen za ministra narodne prosvete?« Ova rečenica često se može čuti u predgrađima Pariza od kada je general Espinasse, koji se žalosno proslavio svojim pohodom u Dobrudži^[313], postavljen za ministra unutrašnjih poslova i javne bezbednosti. U Rusiji, kako je dobro poznato, konjički general se nalazi na čelu svetog Sinoda. Zašto se i Espinasse ne bi nalazio na čelu francuskog ministarstva unutrašnjih poslova pošto je Francuska postala isključiva očevina pretorijanaca^[307]? Pomoću takvih očiglednih besmislica savršeno se otvoreno proglašava vladavina golog mača i Bonaparta hoće da Francuska jasno shvati da carska vlast ne počiva na volji naroda, već na sili 600 000 bajoneta. Otuda pretorijanske adrese, koje su sastavljali komandanti raznih pukova po obrascu iz Tiljerija — adrese iz kojih je brižljivo izbačen i najmanji pomen o takozvanoj »volji naroda«; otuda podela Francuske na pet pašaluka^[308]; otuda reorganizacija ministarstva unutrašnjih poslova kao dodatka armije. Promene se, međutim, na tome ne završavaju. Govori se da se oko 60 prefekata nalazi pred smenjivanjem i da će najvećim delom biti zamenjeni vojnicima. Upravljanje prefekturama treba da pređe u ruke penzionisanih pukovnika i potpukovnika. Taj antagonizam između armije i stanovništva treba da posluži kao garantija »javne bezbednosti, zapravo bezbednosti heroja Satorija^[314] i njegove dinastije.

Jedan istaknuti savremeni istoričar je rekao da je, ma koliko se nastojalo na prikrivanju te činjenice, Francuskom od vremena velike revolucije uvek upravljala armija. Naravno, u epohi Carstva, Restauracije, za vreme Louis-Philippe-a i za vreme republike od 1848. godine vladale su različite klase. U epohi Carstva preovladavalo je seljaštvo, taj izdanak revolucije od 1789. godine; u periodu Restauracije — krupni zemljoposednici, za vreme Louis-Philippe-a — buržoa-

zija; a republika od 1848. godine, i pored namera njenih osnivača, stvarno se pokazala kao pokušaj da se vlast podjednako podeli između pristalica legitimne monarhije i pristalica Julske monarhije. Ipak, svi ti režimi su se na kraju krajeva oslanjali na armiju. Zar nije bio čak i republikanski ustav od 1848. godine izrađen i proglašen u uslovima opasnog stanja, to jest pod vladavinom bajoneta? Zar tu republiku nije oličavao general Cavaignac? Zar nju armija nije spasla u junu 1848. godine i, najzad, zar nju nije oborila ta ista armija u decembru 1851. godine? Šta je, prema tome, novo u režimu koji je sada otvoreno zaveo Louis Bonaparte? Da li to što on upravlja posredstvom armije? Tako su delovali i svi njegovi prethodnici, počev od termidorskih dana⁽³¹⁵⁾. Međutim, ako je u svim proteklim epohama vladajuća klasa, čije je uzdizanje odgovaralo specifičnom razvitku francuskog društva, nalazila u borbi protiv svojih protivnika *ultima ratio*¹ u osloncu na armiju, ipak su prevladavali posebni društveni interesi. Za vreme Drugog carstva treba da prevladaju interesi same armije. Armija više ne mora da podržava vladavinu jednog dela naroda nad drugim delom naroda. Armija mora da podržava svoju sopstvenu vladavinu, oličenu sopstvenom dinastijom, nad francuskim narodom uopšte.

Ona treba da predstavlja *državu* koja se suprotstavlja *društvu*. Ne sme se smatrati da Bonaparta nije svestan opasnosti eksperimenta koji je pokušao. Proglašavajući sebe vođom pretorijanaca, on svakog pretorijanskog rukovodioca oglašava svojim suparnikom. Njegove sopstvene pristalice, na čelu sa generalom Vaillant-om, negodovala su povodom podele francuske armije na pet maršalstava, govoreći da ta mera, ako je dobra za održavanje reda, neće poslužiti za dobro Carstva i da će jednog dana dovesti do građanskog rata. U Pale-Roajalu⁽³¹⁶⁾, gde novi obrt carske politike izaziva najveće neraspoloženje, setili su se izdaje Napoléonovih maršala sa Berthier-om na čelu.

O tome kako će se pet maršala, koji smrtno mrze jedan drugog, ponašati u nekom kritičnom trenutku u budućnosti, može se najbolje suditi na osnovu njihove prošlosti. Magnan je izdao Louis-Philippe-a; Baraguay d'Hilliers je izdao Napoleona; Bosquet je izdao republiku kojoj je dugovao svoje napredovanje i čije principe, kako je poznato, simpatije. Castellane nije čak ni dočekao pravu katastrofu da bi izdao samog Louis-a Bonapartu. Za vreme rata sa Rusijom on je dobio telegram sledeće sadržine: »Car je umro«. Odmah je sastavio proklamaciju u korist Henrija V i poslao je u štampariju. Prefektu Liona je stigao tačniji telegram koji je glasio: »Ruski car² je umro«. Proklamaciju su zataškali, ali se priča o njoj pročula nadaleko. Što se tiče Canrobert-a, on je, možda, pristalica Carstva, ali on je samo deo celine i, što je glavno, lišen sposobnosti da bude celina. Sama ta petorica maršala, svesni teškog zadatka koji treba da prime na sebe, tako su dugo oklevali da prime komandu da je bilo nemoguće dočekati njihov pristanak; tada

¹ poslednji izlaz — ² Nikolaj I

je Napoléon sam upisao svakome njegovo područje, predao akt o postavljenju g. Fouldu da ga on dopuni i pošalje listu »Le Moniteur«, tako da je njihovo naimenovanje zvanično objavljeno, svidalo im se to ili ne. Ipak, Bonaparta se nije usudio da dovede svoj plan do kraja i da imenuje Péliissier-a za glavnog maršala. O petorici Bonapartinih maršala možemo reći ono isto što je, kako se tvrdi, princ Jérôme-Napoléon odgovorio Fouldu koga je Bonaparta poslao da uruči njegovom stricu postavljenje na čelo Saveta regentstva. Odbivši taj predlog na najneuljudniji način, eks-kralj Vestfalije¹, kako prenose pariski ogovarači, ispratio je g. Foulda sledećim rečima: »*Du reste*², vaš Savet regentstva je sastavljen tako da biste svi mogli imati samo jedan zadatak, zapravo da što je moguće brže pohapsite jedan drugog«. Ponavljamo da se ne može pretpostaviti da Louis Bonaparta nije svestan kakvim je opasnostima bremenit njegov skorojevički sistem. Ali nije imao nikakvog izbora. On shvata svoj sopstveni položaj i nestrpljivost francuskog društva da se što pre otarasi i njega i farse kakva je njegovo Carstvo. On zna da su se razne stranke oporavile od paralize i da je materijalnu osnovu njegovog berzansko-špekulantskog režima razorio trgovinski zemljotres. Zato on ne samo priprema rat protiv francuskog društva već i trubi o tome. Odluci da zauzme ratoboran stav protiv Francuske u potpunosti odgovara to što on uništava najraznorodnije stranke. Tako, na primer, kada je Cassagnac u listu »Le Constitutionnel« napao g. Villemaina kao »izazivača mržnje« prema Carstvu i optuživao »Journal des Débats« za »saučesništvo« u *attentat*³ zbog njegovog ćutanja, to je isprva tumačeno kao maloumno ispoljavanje revnosti od strane čoveka koga je Guizot okarakterisao kao *roi des drôles*⁴. Uskoro se, međutim, ustanovilo da je članak nametnuo listu »Le Constitutionnel« ministar prosvete g. Roland, koji je sam izvršio njegovu korekturu. Ovo objašnjenje je, uzgred budi rečeno, dao g. De Lacyju iz lista »Débats« vlasnik lista »Le Constitutionnel« g. Mirès, koji nije želeo da snosi odgovornost za članak. Prema tome, optuživanje *svih stranaka* kao njegovih ličnih neprijatelja ulazi u Bonapartinu igru. To sačinjava deo njegovog sistema. On im jasno daje na znanje da ne gaji nikakve iluzije u pogledu opšteg gnušanja koje izaziva njegova vlast, ali da je spreman da odgovori kartečom i mecima.

Naslov originala:

The Rule of the Pretorians

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5270 od 12. marta 1858.

Prevod s engleskog

¹ Jérôme-Napoléon — ² uostalom — ³ atentatu — ⁴ kralja lakrdijaša

Karl Marx

Derbyjev kabinet — Palmerstonova ostavka^[300]

Ako Orsini nije ubio Louis-Napoléona, on je svakako ubio Palmerstona. Istorijski je opravdano da ovoga političkog komedijanta, koga je jedan kineski mandarin iz Kantona načinio diktatorom Engleske, uništi jedan italijanski karbonar u Parizu.^[317] Ali da ga nasledi lord Derby, to je nešto više od običnog istorijskog događaja i približava se kategoriji istorijske zakonitosti. To je u saglasnosti sa tradicionalnim funkcionisanjem britanskog ustava. Pitta je nasledio Fox, Foxa Perceval, jedan slabiji Pitt; Wellingtona Grey, slabiji Fox; Greya Wellington; Wellingtona Melbourne, slabiji Grey; Melbourne-a opet Wellington, sad pod imenom Peela, Peela opet Wellington, pod imenom Russela, Russela Derby, Peelov zamenik; a Derbyja opet Russel. Zašto ne bi Palmerstona, uzurpatora Russelovog položaja, opet nasledio Derby?

Ako u Engleskoj postoji neka nova snaga sposobna da prekine staru praksu koja se ogleda u ovoj poslednjoj izmeni mesta među uvaženom gospodom s jedne strane kuće i uvaženom gospodom s druge strane^[318], ako postoji ijedan čovek ili grupa ljudi sposobnih da se suprotstave tradicionalnoj vladajućoj klasi i da je potisnu, svet to još nije otkrio. Ali jedna stvar je van svake sumnje: torijevska vlada je daleko više nego ijedna druga naklonjena svakom obliku progressa. Za poslednjih pedeset godina svi popularni pokreti su ili započeti ili sprovedeni pod torijevskom vladom. Torijevska vlada je donela zakon o emancipaciji katolika.^[319] Pod torijevskom vladom je pokret za reformu postao neodoljiv^[320]. Nametanje poreza na dohodak, koji, ma koliko neprihvatljiv u svojoj prvoj fazi, sadrži klice proporcionalnog oporezivanja, delo je torijevske vlade. Delatnost Lige protiv zakona o žitu^[172], koja je bila slaba i bojažljiva pod vladom vigovaca, dobila je revolucionarne dimenzije pod torijevcima; i dok se Russel ni u svojim najsmelijim bitkama nikada nije usuđivao da pređe granice određene zakonom, koji je bio umeren kao i on sam, Peelu je ostalo samo da otpravi zakon o žitu u grob svih Kapuleta^[321]. Tako su torijevci, mogli bismo reći, popularizovali aristokratiju povećavajući njenu energiju

plebejskom snagom i talentom. Preko torijevaca se Canning, sin glu-mice, razmetao pred starom aristokratijom Engleske; to je radio i Peel, sin skorojevičkog vlasnika predionice koji je dugo bio običan ručni tkač; to je činio i Disraeli, sin jednog prosečnog književnika, uz to još i Jevrejina. Sam lord Derby je pretvorio sina običnog trgovca iz Ljuisa u lorda-kancelara Engleske pod imenom lorda Saint Leonarda. Vigovci su se, s druge strane, uvek pokazivali dovoljno jakim da svoje plebejske kreature sahrane sa praznom pompom ili da ih odbace ispraćajući ih teškim uvredama. Brougham, duša reformnog pokreta, uništen je time što je bio imenovan za lorda; a Cobdenu, vođi Lige protiv zakona o žitu, ponudili su mesto pomoćnika ministra u ministarstvu trgovine^[322] sami vigovci, koje je on vratio na vlast.

U pogledu čisto intelektualnih sposobnosti novi kabinet se lako može meriti sa svojim prethodnikom. Ljudi kao Disraeli, Stanley i Ellenborough ne gube ništa kad se uporede s ljudima kalibra gospodina Vernona Smitha, ranijeg predsednika Kontrolnog saveta, ili lorda Panmure-a, ministra rata, koga jedna jedina njegova rečenica »Pazite na Dowba!^[323] može učiniti besmrtnim, ili sera G. C. Lewisa iz lista »The Edinburgh Review«, koji ima slabu produ, ili čak i sa takvim moralnim veličinama kao što je Clanricarde, lord-čuvar pečata. U stvari, Palmerston je zamenio na samo kabinet svih partija kabinetom bez partija već i kabinet svih talenata^[132] kabinetom bez talenata, izuzev njegovog sopstvenog.

Nema sumnje da Palmerston u to vreme nije ni slutio da je njegova propast neminovna. On je verovao da će lord Derby odbiti položaj ministra predsednika kao što je to učinio za vreme krimskog rata. Kraljica bi tada pozvala Russela; ali pošto je većina njegove ekipe služila pod Palmerstonom i pošto je većina protivničke armije raspoređena pod Disraelijem, on bi se plašio da sastavi kabinet, pogotovu što on, kao vigovac, nije mogao pribeći »krajnjoj meri« — raspuštanju parlamenta koji je bio izabran pod zastavom vigovaca. Tako bi Palmerstonov povratak u vladu, posle jednonedeljnog kolebanja, postao neminovna. Ovi fini računi su pomršeni Derbyjevim prihvatanjem ponude. Torijevci mogu ostati duže ili kraće vreme na vlasti. Možda će moći da se drže i nekoliko meseci dok ne budu primorani da pribegnu raspuštanju parlamenta, meri koju će svakako primeniti pre no što puste vlast iz ruku. Mi možemo biti sigurni u dve stvari: da će im se vlada odlikovati uvođenjem neobično liberalnih mera u pogledu socijalnih reformi (jamstvo za to su dosadašnji kurs lorda Stanleja i zakon o narodnom obrazovanju ser Johna Pakingtona); i, pre svega, da će u spoljnoj politici oni izvršiti vrlo povoljne i dobrodošle promene. Istina je da mnogi plitki mislioci i pisci dokazuju da Palmerstonov pad neće škoditi Louis-Napoléonu zato što je nekoliko novih ministara u torijevskoj vladi u dobrim odnosima sa francuskim despotom i što se Engleska neće ni pod kojim uslovima upuštati u rat sa ogromnom kontinentalnom silom. Ali upravo zbog toga što Engleska nije u stanju

da se upusti u novi rat, mi smatramo neobično važnim odgovor koji je ona dala na grube pretnje i zahteve satrapa Louis-a Napoléona. Izražavajući nesumnjivo i snažno osećanje nacije, nezavisni liberali u parlamentu nisu odgovorili na depešu Walewskog odbacujući Palmerstonov zakon o zaveri^[324] zato što je trebalo da Malmesbury i Disraeli uđu u vladu. Lord Derby se može spoticati i padati, ali ipak će odluka kojom je prihvaćen predlog Milnera Gibsona^[325] o izmeni i dopuni zakona živeti i doneti ploda.

Mi ne verujemo ni u kakav trajni ni iskreni savez između britanskog torijevstva i francuskog bonapartizma. Instinkti, tradicije, aspiracije obeju partija bune se protiv toga. Ne verujemo da je moguće da novi kabinet prihvati i sprovede Palmerstonov zakon o zaveri, kako to pariski listovi čvrsto veruju. Ako se to i desi, neće se zbiti pre no što vlada odgovori Walewskom i De Mornyju, i to u duhu Pitta i Castle-reagh-a. Torijevstvo bi, sa svim svojim manama, moralo da promeni svoju prirodu da bi bilo spremno da na mig jednog Bonaparte menja zakone u Engleskoj.

Ali na značaj poslednjeg glasanja nije uticala nikakva pretpostavka o vremenski vrlo bliskoj svađi između dveju vlada. Mi smatramo da je najvažnije da izdamo neku vrstu proklamacije Evropi i da kažemo da je Engleska prestala da bude sekundant francuskom imperijalizmu. Tako se to razumelo u Brislu, Torinu pa čak i u Beču; tako će se uskoro shvatiti u Madridu, kao i u Petrogradu. Engleska, toliko dugo tamničar Napoléona I, jasno je pokazala da više ne želi da bude saučesnik njegovog naslednika.^[326]

Napisano 26. februara 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 5272 od 15. marta 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Znaci vremena

Pariz, 11. marta 1858.

U Šalonu na Soni, u subotu uveče 6. marta, izbila je pobuna republikanaca maloga obima; u sredu uveče, 10. marta, održan je sastanak pobunjenika u ovome gradu; od 24. februara, desete godišnjice februarske revolucije, došlo je do velikih hapšenja koja su se sprovodila toliko u stilu alžirskih racija^[327] da će, kako londonski »Punch« kaže, u Francuskoj uskoro ostati samo dve klase: zatvorenici i čuvari zatvora; pojavio se poluslužbeni pamflet *Napoleon III i Engleska*^[328], a u isto vreme »Le Moniteur« je izdao izvode iz korespondencije Napoleona I; i, najzad, pola Pariza je bilo na nogama da bi moglo da prisustvuje Orsinijevom pogubljenju, do koga još nije došlo. Ako čovek počne od poslednje tačke u ovom kraljevskom jelovniku, potrebno je da se kaže da je zbog sticaja nepoznatih okolnosti pitanje Orsinijevog »lansiranja u večnost«, kako se to cinički kaže na kokni¹ dijalektu, dobilo još fatalnije razmere nego pogubljenje ustanika u Bizanseu u doba Louis-Philippe-a^[329]. U ovom drugom slučaju digla se bura javnog nezadovoljstva zbog tog krvavog čina mada je on pravno bio u saglasnosti sa svim formalnostima francuskog zakona, a otkrio je najodvratnije crte licemerne vlade Louis-Philippe-a. Vojvodi od Praslina je, da bi mogao da izbegne nečasnu smrt izdajice^[330], bio doturen otrov, dok su ostali émeutiers² bede, upola izgladneli seljaci koji su počinili nehotično ubistvo u tuči do koje je došlo zbog izvoza žita, bili nemilosrdno predati krvniku u ruke. Orsini je, sa svoje strane, hrabro priznao svoje učešće u pobuni i preuzeo je na sebe svu odgovornost. Osuđen je po zakonu i ma kakvu simpatiju da je masa pariskog naroda osećala prema njemu, u samom njegovom udesu nije moglo biti ničega što bi naročito škodilo Drugom carstvu. Ipak, cela stvar se izmenila zbog posledica koje su je pratile. U toku celog suđenja rado-

¹ londonski žargon radnika — ² pobunjenici

znalost Pariza je bila izazvana neobičnim načinom na koji se suđenje izvodilo. Tako nešto je bilo nepoznato u analima francuskih političkih suđenja.

U optužbi su upotrebljeni blagi i umereni izrazi. Činjenice koje je juge d'instruction¹ izneo pominju se samo u vidu nejasnih aluzija, dok su duga i česta ispitivanja policije, koja su obično igrala glavnu ulogu u ovoj vrsti procesa, sasvim odbačena. Izgleda da je u javnosti preovladavalo mišljenje da je utoliko bolje ukoliko se o njima manje govori. Bio je to prvi put da se u Carskoj sudnici pristojno postupalo s optuženikom. Po rečima jednoga očevica, bilo je »malo ili nimalo pretnji, zastrašivanja ili pokušaja svečanih govora«. Jules Favre, Orsinijev advokat, nije čak ni opomenut da se drži reda kad se usudio da iskali svoju srdžbu rečima:

»Mrzim silu kad nije u službi pravde. Ako ima nacije dovoljno jadne da padne u ruke despota, bodež neće raskinuti njene lance. Bog zna i broji sate despotske slabosti i ostavlja za tiranine katastrofe koje su neminovnije nego mač ubice.«

Čak ni žagor odobravanja koje je izazvao ovaj govor nije poslužio kao povod predsedniku gospodinu Delangle-u da se odlučno pozove na zakon. Ni to nije sve. Izgleda da je pismo koje je Orsini napisao imperatoru Jules Favre lično odneo u Tiljerije, da ga je imperator video i, izbacivši dve rečenice, dozvolio da se objavi. Međutim, tek što je izrečena presuda, prema Orsiniju je pokazana neobična strogost i na njegovu molbu »da uredi svoje hartije« odgovoreno je smesta primenom »camisole de force«².

Bilo je jasno da se ovde igrala gadna dvostruka igra. Orsini je mogao da učini izvesna otkrića — i učinio ih je Pietriju — u vezi s Napoleonomim učešćem u pokretu karbonara⁽³³¹⁾ i njegovim obećanjima koja je, čak i posle coup d'état, dok nije znao kojim pravcem da krene, dao španskim patriotima. Da bi pridobili Orsinija da ovo prećuti i da bi se time izbegao veliki javni skandal, bilo mu je obećano pomilovanje, koje niko nije nameravao da izvrši. Čitalac će se verovatno setiti suđenja Berryer-u, sinu čuvenog francuskog advokata i legitimiste. Pred sudom su bile prevare u vezi s akcionarskim društvom — Docks Napoléoniens³. Desilo se da je Berryer, otac, imao pune ruke dokumenata koji su dokazivali da su princ Napoleon i princeza Matilda izvukli dobit tim istim prevarama koje su njegovog sina dovele na optuženičku klupu. Da je Berryer, najveći umetnik francuskog oratorstva — oratorstva koje potpuno zavisi od držanja, tona, očiju i gestikulacije govornika, koji pretvara reči koje u tekstu izgledaju glupe u vatromet govora, u električne udare za slušaoce — da je on izneo ova dokumenta i komentarisao ih, carski tron bi se zaljuljao. Zato je on, na molbu onih koji su bili najbliži caru, bio naveden da se uzdrži od toga, a oni su mu kao nagradu za ćutanje ponudili oslobođenje od optužbe njegova

¹ istražni sudija — ² ludačke košulje — ³ Napoleonovi dokovi

sina. On je popustio; sin mu je osuđen, pa su otac i sin tako nasamareni. Isti manevar je ponovljen i u Orsinijevom slučaju i s jednakim uspehom. Ali ni to nije sve. Ne samo što su ga nagovorili da poštedi Bonapartu strašnog skandala, već da prestane da čuti i da se osramoti u Bonapartinom interesu. Dobio je mig o imperatorovim tajnim simpatijama za slobodu Italije i tako su ga naveli da napiše pismo. Zatim se odigrala scena sa Jules-om Favre-om. Orsinijevo pismo je objavljeno u listu »Le Moniteur«. Trebalo je zaplašiti Austriju i nedvosmisleno joj pokazati kako Bonaparta još uvek može da upravlja patriotskim aspiracijama Italijana. Austrija je čak bila uvređena. Trebalo je da Orsinijeva glava stiša njen gnev, ali i da Austriju učini još omraženijom u Italiji i da uguši slabe klice slobode štampe u Beču. Tako se, osnovano ili ne, u javnosti interpretira Orsinijev slučaj.

Što se tiče émeute¹ u Šalonu, to je samo predznak. Čak kad bi u Francuskoj bila iskorenjena svaka hrabrost, ljudi bi već po samom nagonu održanja vrste našli pribežište u pobuni. Umreti u uličnoj borbi ili trunuti u Kajeni, to je alternativa koja im je preostala. Izgovori na osnovu kojih se vrše hapšenja — a svako hapšenje može da odvede u Kajenu kao što i svaki put vodi u Rim — mogu se objasniti na jednom jedinom primeru. Poznato je da su pre izvesnog vremena tri pariska advokata bila uhapšena. Advokati, ili tačnije advokatska komora, uzeli su stvar u svoje ruke i obratili se ministru pravde; odgovor je bio da se ne mogu dati nikakva objašnjenja, ali su ova tri gospodina pre deset meseci, u toku poslednjih izbora u Parizu, pozvana na odgovornost zbog »intriga i mahinacija«. Stoga, ako salonska pobuna dobije pred sudom prirodan tok stvari, teško da će se ponašanje garnizonskih oficira u toj prilici složiti sa oduševljenim deklaracijama koje je francuska armija morala da pošalje listu »Le Moniteur«. Kasarne se nalaze na desnoj obali reke Sone, dok oficiri većinom žive u stanovima na levoj obali, gde je došlo do ustanka. Umesto da se požure da se stave na čelo svojih jedinica u odbranu imperije, oni su obazrivo učinili nekoliko diplomatskih koraka da bi se uverili da li je ili nije u Parizu proklamovana republika. Čak ni »Le Moniteur« se nije usudio da ovo potpuno sakrije. On kaže:

»Garnizonski oficiri, koji su požurili u potprefektore da bi dobili obaveštenja, krcili su sebi put mačem u ruci.«

»La Patrie«^[332] se trudi da ovaj neugodni incident prikaže tako kao da su ovi radoznali oficiri želeli da »uhapse potprefekta u slučaju da se stavi na stranu republike«; tačno je, međutim, da su potrčali kod potprefekta da ga zapitaju da li je istina da je u Parizu proklamovana republika. Tek posle njegovog negativnog odgovora oni su smatrali da treba da pokažu svoju profesionalnu revnost. Castellane je već pošao iz Liona da ispita njihovo ponašanje. Jednom rečju, armija pokazuje

¹ pobune

znake nezadovoljstva. Način na koji je armija prikazana u listu »Le Moniteur« i tako postala predmet opšteg podsmeha u Evropi, da bi se zatim Johnu Bullu za ljubav preko toga prešlo ćutke; Bonapartina podela vojske na pet armija iz straha da njeno vrhovno zapovedništvo ne ode u ruke Pélistier-a koji je ohladneo prema svome gospodaru; prezriva pisma u kojima su Changarnier i Bedeau odbili dozvolu da se vrate u Francusku; visoko unapređenje Espinasse-a, koji je posle pohoda na Dobrudžu⁽³¹³⁾ u kasarnama omražen, i, najzad, ono kobno naslućivanje prevrata koji se približava, naslućivanje koje nikad nije prevarilo »inteligentne bajonete«⁽³³³⁾ Francuske — sve je to doprinelo opadanju popularnosti računđijskih vođa armije. Pored šalonske afere tu je i postupak Mac-Mahona u francuskom senatu kao potvrda ove čudne i prilično neobične promene. Njegove primedbe na »loi des suspects«⁽³⁰⁵⁾ bile su vrlo otvorene i on je jedini od Bonapartinih iskićenih lakeja glasao protiv toga zakona.

Naslov originala:
Fortents of the Day

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5285 od 30. marta 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Sadašnji Bonapartin položaj¹³³⁴

Pariz, 18. mart 1858.

«Risorgèro nemicò ognor più crudo
 Cenere anco sepolto e spirito ignudo.»

(«Ustaću iz mrtvih kao još svirepiji neprijatelj iako ću biti samo grobni pepeo i goli duh.») Već počinju da se ispunjavaju ova dva stiha iz Tassovog *Jerusalima*, koje je Orsini posle Favre-ovog govora sa čudnim osmehom prošaputao svome braniocu. Ovako je jedan očevidac opisao ponašanje gomile koja je prisustvovala smrti italijanskog patriote:

«Vlada je bila toliko nesigurna da je izvedena cela divizija pod ličnom komandom jednog generala da bi prisustvovala izvršenju kazne. Petnaest hiljada vojnika je bilo spremno za intervenciju na najmanji znak i svi ulazi i izlazi su čuvani kao u vreme ustanka. Po mome proračunu na praznim placevima i ulicama blizu Trga La-Roket bilo je okupljeno od 90 000 do 100 000 ljudi iz predgrada, uglavnom radnika u bluzama; ali vojska je bila raspoređena tako da su oni mogli da vide vrlo malo ili ništa. Kad se čuo tup zvuk smrtonosnog noža kako pada na Orsinija, odgovorio mu je beskrajn ali prigušen odgovor: ‚Vive la République¹. Nisam u stanju da to tačno opišem; ličilo je na ogroman žagor; to nije bio ni krik ni uzvik, ali je zvučalo kao dah ili uzdah hiljada ljudskih bića. Vlast ga je dobro razumela, jer su u istom trenu vojnici digli takvu buku kakva se samo zamisliti može; podboli su konje, naterali ih da skaču i udaraju kopitama, tresli su oružjem i uspeli da uguše narodni šapat, i to bez upotrebe sile. Ali reći ‚Vive la République!‘ morale su se jasno čuti. Namerno sam pešice pošao kući provlačeći se lagano kroz gomilu tamo gde je bila najgušća. Moram da kažem da sam svuda čuo izraze simpatije i ljubavi prema Orsiniju, čiji je zločin, izgleda, bio potpuno zaboravljen, a ostajao je samo utisak koji su učinile njegova hrabrost i plemenitost prema drugovima. Pierijevu ime nije nijednom pomenuto. Držanje naroda je, rekao bih, bilo neobično preteće; vidljivi znaci mržnje i želje za osvetom bili su suviše du-

¹ Živela republika!

boki da bi se mogli izraziti rečima. Svi komentari koje sam čuo bili su izgovoreni šapatom kao da se svako plašio nekog policijskog agenta.»

Stoga izgleda da se mere »opšte bezbednosti«, masovna hapšenja i deportacije, preduzete radi iskorenjivanja republikanskog elementa, nisu pokazale uspješnije nego *cités ouvrières*¹, novootvorene radionice i drugi pokušaji da se potkupi savest francuske radničke klase. Prilike o kojima je ranije podrobno bilo reči² u vezi sa suđenjem Orsiniju postale su glavna tema razgovora u Parizu. Kada se počela pregledati obimna korespondencija između Orsinija i Pierija, izgleda da su izišla na videlo pisma koja je pre mnogo godina pisao i potpisao lično Louis Napoleon. Da je francuski »Constitutionnel« još uvek u povoljnom položaju u kome je bio u doba gospodina Guizot-a, mi bismo iz dana u dan bili počastvovani svečanom frazom »L'horizon politique s'obscurcit«.³ I to se zaista dešava. U Tiljerijima su bili jako zaprepašćeni zbog ponašanja oficira garnizona u Šalonu i neobično ljuti zbog naišet⁴ lista »Le Moniteur«, koji je obavestio Francusku i Evropu o tome kako su oficiri Šalona, umesto da se nasmeju celoj stvari i naredе svojim ljudima pripravnost, ili da im kažu da bi se čak i onda da je u Parizu proklamovana republika borili protiv nje za imperiju — umesto svega toga oni su prvo pojurili potprefektu. Na taj način su odbili da svoj život i položaj stave u službu imperatora pre nego što se uvere da li je republika proklamovana ili nije. Ova činjenica pokazuje da armija u svojoj masi nije pouzdana. Izuzev njenih komandanata, koji su se suviše duboko kompromitovali ili su dobili suviše lepe nagrade da bi odvajali svoju sudbinu od imperije, postoji možda samo jedan jedini njen deo koji je potpuno odan caru — a to je garda. Taj korpus je zaista vrlo jak, i svakako je svestan da bi pod bilo kojom drugom vladom bio raspoređen u redovne trupe ili potpuno raspušten. Njegova pešadija se sastoji od četiri puka grenadira, dva puka strelaca, jednog puka žandarma, jednog puka zuava i jednog bataljona lovaca — ukupno od sedamnaest bataljona pešadije. Pored toga u njemu se nalaze dva puka kirasira, dva puka dragona, jedan puk konjice grenadira, jedan puk husara i jedan puk lovaca — ili dvadeset jedan eskadron konjice; artiljerija je takođe jaka. Ukupna brojna jačina se penje na 20 000 ljudi, pored 40-50 topova — jezgro dovoljno jako da se suprotstavi kolebljivosti koja u armiji može da preovlada u slučaju ozbiljne bitke sa narodom Pariza. Osim toga, sve je predviđeno za potrebe brze koncentracije trupa iz unutrašnjosti, što i najpovršniji pogled na železničku mapu Francuske može da pokaže, tako da bi pokret koji ne bi vladine snage razbio u prvom naletu imao protiv sebe strašnu snagu od 60 000 do 80 000 ljudi. Međutim, već i same mere koje je Bonaparta preduzeo za suzbijanje oružanog ustanka čine njegovo izbi-

¹ radnička naselja — ² Vidi u ovom tomu, str. 328-331. — ³ »Politički horizont se zamračuje«. — ⁴ naivnosti

janje neverovatnim, sem u nekom nepredviđenom slučaju, kada bi odlučni antibonapartistički stav buržoazije, tajna udruženja koja potkopavaju niže slojeve armije, sitne ljubomore, izdajnička potkupljivost i orleanističke ili legitimističke simpatije koje bi podelile njene vrhove, verovatno pokrenuli terazije u prilog revolucionarnih masa. Najgore što se može dogoditi ovima poslednjim bio bi uspešan atentat na Bonapartin život. U tome slučaju bi se možda obistinio odgovor koji je na početku rata sa Rusijom dao Morny na Bonapartino pitanje šta bi radili u slučaju njegove iznenadne smrti:

«Nous commencerions de jeter tous les Jérômes par la fenêtre, et puis nous tacherions de nous arranger tous bien que mal avec les Orléans.» (Počeli bismo da bacamo sve Žerome kroz prozor, a tada bismo se postarali što bolje možemo da uredimo stvari sa orleanском dinastijom.)

Pre nego što bi ljudi iz predgrađa mogli da odluče kojim će pravcem da krenu, Morny bi izveo svoj dvorski prevrat, proglasio Orleanску dinastiju i tako preveo buržoaziju u antirevolucionarni tabor.

U međuvremenu su razočaranja na polju inostrane politike naterala Bonapartu na teror u domaćoj politici. Svaki udarac koji mu se zadaje spolja, koji otkriva slabost njegovog položaja i daje nove nade aspiracijama njegovih protivnika, nužno prati novo demonstriranje onoga što se zove »snaga vlasti«. A ovi neuspesi u spoljnoj politici su se brzo nagomilali u toku poslednjih nedelja. Prvi veliki neuspeh je slučaj sa Engleskom^[335]. Zatim je čak i Švajcarska, iako je učinila vrlo kukavičke ustupke, sakupila hrabrosti da se usprotivi daljim merama koje su joj bile nametnute na najbezobzirniji način. Konfederaciji je dato zvanično saopštenje da će, ako bude potrebno, pukovi francuske pešadije umarširati i izvršiti one policijske dužnosti koje švajcarska policija nije u stanju sama da izvrši. Na ovo je čak i gospodin Kern našao za potrebno da zatraži svoj pasoš, pa se francuska vlada povukla. Pošto je izmenila svoj zakon^[336] po Bonapartinoj naredbi, Belgija je odbila da udovolji zahtevu da se progna general Changarnier. Komisija pijemontskog doma, čiji je zadatak bio da ispita zakonski projekt o usklađivanju sardinskih ustanova sa *idéés napoléoniennes*^[337], predložila je, većinom od pet prema dva glasa, potpuno i prosto odbacivanje bonapartističkog projekta. Austrija, potpuno svesna da je Orsinijevo pogubljenje junaku iz Strazbura^[310] vezalo i ruke i noge i da on više nije u stanju da je uznemirava preko Italije, pokazala mu je izrazitu hladnoću.

Izložiti se podsmehu, to je najsigurniji put da francuska vlada sama sebe uništi. Bonaparta je svestan grotesknog sjaja kojim su ga obasjali njegovi poslednji osujećeni pokušaji da izigrava diktatora Evrope. Što je njegov položaj u Evropi postajao dostojniji prezira, on je sve više osećao potrebu da bude strašniji prema Francuskoj. Zato se sve više širi vlada terora. Generala Espinasse-a na čelu ministarstva unutrašnjih poslova sada podržava gospodin Boitelle, ranije husarski pukovnik, koji je sada na čelu prefektуре policije. Sistem koga su se

prihvatile ove militarističke sluge Drugog carstva list »The Continental Review«^[338] opisuju ovako:

»Oni su uzeli stare spiskove lica koja je posle nemira od 1848. i 1851. policija označila kao opasna i počeli su masovno da ih hapse i u Parizu i u departmanima. Sve je ovo rađeno bez i najmanjeg ispitivanja o tome da li su ovi ljudi od toga doba dali povoda za optužbu ili ne, a usledile su vrlo svirepe posledice. Tako su čestiti građani, koje je 1848. ponela matica koja je uzdrmla celu naciju, koji su pošli za naprednim idejama, ali su otada ostavili politiku, i od kojih su mnogi sada očevi porodica i vredni poslovni ljudi, bili pohapšeni i policija ih je odvojila od njihovih poslova i porodica. Ove činjenice su poznate i one pokazuju kako malo osnova ima za zatvaranje ovih ljudi i sa kakvim se odsustvom čak i prividne zakonitosti sprovode mere terorizma. Među onima koje su policijski agenti hteli da uhapse bilo je i osoba koje su ništa manje nego šest godina van Francuske i koje stoga nisu mogle počinuti nikakav prestup, ali koje bi, da su se našle u Francuskoj u tom momentu, svakako bile bačene u zatvor pod optužbom da ugrožavaju »javnu bezbednost«. Štaviše, policija je s namerom da hapsi došla u kuće nekih osoba koje su već nekoliko godina mrtve. Njihova imena su se nalazila na spiskovima lica koja su nekada bila hapšena (a mnogi među njima samo stoga što su se našli u uličnoj gomili, i to im je bio jedini zločin). Stoga je jasno da se policija nije borila protiv krivih, već protiv onih na koje je sumnjala; a način na koji se zakon sprovodi sam po sebi je potvrda naziva koje mu je javno mnenje dalo^[305]. U departmanima stvari idu gotovo isto kao i u Parizu. Administrativne vlasti su sačinile spiskove sumnjivih lica i teško onima koji su se prilikom izbora prošlog juna usudili da se suprotstave kandidatima koje je podržavao prefekt i koji su se, tvrdo verujući u ustav, izborni zakon i u cirkulare ministra unutrašnjih poslova, nadali da će moći preduzeti mere za izbor kandidata po svojoj naklonosti. Ovi poslednji se smatraju najgorim od svih optuženih; oni moraju biti ili vrlo bogati, vrlo uticajni, ili ih njihovi prijatelji moraju vrlo dobro štiti da bi izbegli osvetu službenika kojima su se suprotstavili. Među imenima uhapšenih nalazi se i ime generala Courtais-a, koji je, pošto je 1848. odigrao ulogu glavnokomandujućeg nacionalne garde Pariza, živio poslednjih devet godina u najvećoj povučeniosti u seoskoj kući u departmanu Alije izolovan od društva i potpuno van politike i državnih poslova.«

Delom zbog sistema »opšte sigurnosti«, delom zbog teškoća u vezi s trgovinskom krizom, koja je postala hronična, francuska buržoazija će uskoro doći u situaciju u kojoj će smatrati da je radi »uspostavljanja poverenja« neophodna revolucija.

Naslov originala:

Bonaparte's present position

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5287 od 1. aprila 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Pélissier-ova misija u Engleskoj

Pariz, 27. marta 1858.

Od svih položaja u državnoj upravi najteži je položaj civila na čelu despotske militarističke države. Na Orijentu, gde teokratski karakter vlasti ne dopušta da se vladar meri istom merom kao i njegovi ratnici, ova teškoća se manje ili više preporođava tako što se despot pretvara u boga. U carskom Rimu je deifikacija imperatora, iako nije pružala istu zaštitu, nastala iz iste potrebe. A Louis-Napoleon je, iako autor istorije o topovima, civil koji se ne može koristiti rimskim pronalaskom. Stoga je njegov položaj sve teži. U istoj meri u kojoj Francuska postaje sve nestrpljivija zbog jarma koji joj nameće armija, armija postaje sve smelija u svojoj nameri da podjarmi Bonapartu. Posle 10. decembra^[339] Bonaparta je mogao da se ponosi time što su ga izabrali seljaci, to jest većina francuske nacije. Posle atentata od 14. januara^[302] on zna da zavisi od milosti armije. Pošto je bio primoran da izjavi da vlada pomoću vojske, sasvim je prirodno da vojska traži da ona vlada pomoću njega.

Podela Francuske na pet pašaluka^[308] bila je samo uvod u postavljanje Espinasse-a za ministra unutrašnjih poslova. Drugi korak se ogledao u predaji pariske policije u ruke gospodina Boitelle-a, koji je 1830. bio podoficir i služio u istom puku sa gospodinom De Persignyjem u Laferu i koji je, kad je izbila julska revolucija, pokušao da natera svoje drugove da viču: »Živeo Napoleon II!« Uzdizanje Boitelle-a praćeno je imenovanjem Pélissier-a, vojvode od Malahova, za predstavnika njegovog carskog veličanstva na dvoru St. Jamesa.^[340] Ovaj izbor znači podilaženje vojsci i pretnju Engleskoj. Istina je da »Le Moniteur« pokušava da ovo predstavi kao kompliment Johnu Bullu, ali Veuillot iz lista »L'Univers«^[341], za koga se zna da ima svoje *petites et grandes entrées*¹ u Tiljerijama, nagovestio je događaj u jednom ljutitom članku u kome se nalazi i ova značajna rečenica:

¹ mala i velika ulazna vrata, tj. slobodan pristup u svim prilikama

»Ponos Engleske je povređen. Rana je stara. Zadana je na Krimu na Almi, pod Inkermannom, pod Malahovom, svuda gde su Francuzi na bojnem polju bili prvi i gde su najdublje ušli u neprijateljske redove. Saint-Arnaud, Bosquet, Canrobert, Pélissier, Mac-Mahon — to su ljudi koji su povredili ponos Engleske.«

Jednom rečju, Napoleon III je poslao svoga Menšikova u London, od koga se, uzgred budi rečeno, rado rastao na izvesno vreme, pošto je Pélissier postao frondeur¹ od momenta kad je njegov izbor za glavno-komandujućeg nad pet pašaluka bio potpisan. Čim se ova vest saznala, kursevi na pariskoj berzi su odmah pali.

Pélissier je imao mnogo razloga da se sveti Engleskoj. Godine 1842. pred svojim biračima u Tivertonu Palmerston ga je javno nazvao čudovištem i dao znak da ga cela londonska štampa napadne. Posle krimskog rata general De Lacy Evans je u Donjem domu malo uvijeno, ali dovoljno jasno, rekao da je Pélissier glavni krivac za sramotu koja je pala na englesku armiju pod Sevastopoljem. Grubo ga je napala i londonska štampa, koja je široko komentarisala aluzije generala Evansa. Najzad, na banketu koji je priređen krimskim generalima, Pélissier je svu krimsku slavu jednostavno pripisao orlovima Francuske, ne pominjući nijednom rečju saradnju Johna Bulla. U odgovor na to londonska štampa ga je ponovo napala. Uz to, poznato je da njegov karakter apsolutno ne odgovara ulozi onog mitološkog grčkog bića koje je bilo u stanju da samo izleći rane koje je zadalo.^[342] Ipak se ne možemo složiti s mišljenjem onih londonskih listova koji se uzdižu do rimskog načina mišljenja i opominju konzule da pripaze »ne respublica detrimenti capiat.«² Pélissier misli na zastrašivanje, ali on ne misli na rat. Njegovo imenovanje je prosto naprosto *coup de théâtre*.³

Duboki jaz koji deli perfidni Albion od *la belle France*⁴ je njen Lacus Curtius^[343], ali Bonaparta nije romantični mladić spreman da se baci u ponor koji zjapi da bi ga time zatvorio. Od svih ljudi u Evropi on najbolje zna da njegova krhka vlast zavisi od saveza s Engleskom, ali za osvetnika Vaterloa ta istina je fatalna i on mora da je sakrije od svojih oružanih snaga kako najbolje ume time što žestoko napada Johna Bulla i što i sam savez odeva u odeću vazalstva koje Francuska nameće a Engleska prihvata.

Takva je njegova igra, vrlo opasna, igra koja će verovatno ubrzati kraj koji on teži da odgodi. Ako Pélissier uspe u svojoj misiji zastrašivanja, što će se sigurno desiti, onda je odigrana poslednja karta i pozorišne predstave moraju ustupiti mesto stvarnim akcijama, jer će u protivnom Bonaparta morati da stane pred svoju vojsku i da prizna da je varalica koji iza svog napoleonovskog izgleda skriva figuru londonskog policajca od 10. aprila 1848.^[344]

¹ pristalica fronde — ² da republika ne pretrpi štetu — ³ scenski trik — ⁴ lepe Francuske

U stvari, samo je savez s Engleskom omogućio sinovcu da izvesno vreme kopira strica. Tesna veza između Engleske i Francuske, koja je zadala smrtni udarac Svetoj alijansi i narušila ravnotežu evropskih sila, dala je Bonaparti kao predstavniku ove veze na Kontinentu izgled arbitra Evrope. Dok god su mu rat sa Rusijom i unutrašnje prilike u Francuskoj dopuštali, on se rado zadovoljavao tom simboličnom, pre nego stvarnom, nadmoćnošću. Sve se ovo izmenilo otkad je u Evropi zavladao mir, a u Francuskoj vojska. Sada ga vojska poziva da pokaže, kao pravi Napoleon, da je on diktator Evrope ne zahvaljujući poverenju Engleske, već uprkos Engleskoj. Otuda i njegove teškoće. S jedne strane, on preti Johnu Bullu, s druge strane mu daje na znanje da mu ne misli zlo. On ga gotovo preklinje da se iz učtivosti pravi kao da se plaši prividnih pretnji svoga »uzvišenog saveznika«. To je pravi način da se John Bull ohrabri, jer oseća da ne rizikuje ništa zauzimajući pozu heroja.

Naslov originala:

Pélissier's Mission to England

Napisano 26. marta 1858.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5299 od 15. aprila 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Mazzini i Napoleon

Gospodin Mazzini je nedavno uputio jedno pismo⁽³⁴⁵⁾ francuskom imperatoru koje će po svojoj literarnoj vrednosti verovatno morati da zauzme prvo mesto među njegovim spisima. Ostalo je vrlo malo tragova od onog lažnog patosa, naduvene veličine, opširnosti i pro-ročkog misticizma tako karakterističnog za većinu njegovih napisa, što inače predstavlja značajnu crtu one škole italijanske književnosti čiji je on osnivač. U oči pada i proširivanje njegovih vidika. On je dosada igrao ulogu predvodnika republikanskih formalista Evrope. Zainteresovani samo za političke oblike države, oni nisu imali očiju za organizaciju društva, na kojoj počiva politička nadgradnja. Hvaleći se lažnim idealizmom, oni su smatrali da im je ispod časti da se upoznaju sa ekonomskom stvarnošću. Ništa nije lakše već biti idealista na račun drugih ljudi. Presit čovek može lako da se podsmeva materijalizmu gladnih ljudi, koji traže prozaični hleb umesto uzvišenih ideala. Trijumviri Rimske Republike iz 1848.⁽³⁴⁶⁾ koji su ostavili seljake iz Kampanje u stanju ropstva očajnijem negoli ono njihovih predaka u vreme Rimskog Carstva, bili su sasvim voljni da naširoko raspravljaju o niskom duhovnom stanju seljaka.

Svaki stvarni napredak u pisanju savremene istorije manifestovao se u silaženju sa političke površine u dubinu društvenog života. Proučavajući različite faze u razvoju zemljišnog poseda u starom Rimu, Dureau de La Malle je dao ključ za shvatanje sudbine toga grada koji je porobio svet, ključ prema kome Montesquieuova razmišljanja o nje-govoj veličini i propasti⁽³⁴⁷⁾ izgledaju kao dačke deklamacije. Svojim marljivim ispitivanjem ekonomskih prilika⁽³⁴⁸⁾ koje su poljskog seljaka pretvorile iz slobodnog čoveka u roba, uvaženi Lelewel je učinio više za bacanje svetla na podjarmljivanje njegove zemlje nego celo mnoštvo pisaca čiji je jedini alat denunciranje Rusije. Sada ni g. Mazziniju nije ispod časti da razmišlja o društvenim realnostima, interesima različitih klasa, o uvozu i izvozu, o cenama robe široke potrošnje, cenama kuća i o drugim sličnim stvarima; možda ga je pogodio veliki, ako ne i fatalni udarac koji je zadat Drugom carstvu ne manifestima demo-

kratskih komiteta, već trgovinskom krizom koja je počela u Njujorku i preći da zahvati ceo svet.

Treba se samo nadati da se on neće zaustaviti na toj tački, već da će bez lažnog ponosa nastaviti da reformiše ceo svoj politički katekizam u svetlu ekonomske nauke. Njegovo pismo počinje ovim energičnim obraćanjem Louis-Napoleonu:

»Približava se vreme kada ćete iskusiti svoju sudbinu; plima carstva se vidljivo povlači. To i Vi sami osećate. Sve naredbe koje ste od 14. januara donosili u Francuskoj, sve diplomatske note i apeli koje ste od tog fatalnog dana uputili na sve četiri strane sveta govore o Vašoj uznemirenosti i strahu. Silne duševne muke potresaju Vam dušu kao što su nekad potresale Makbetovu, muke koje se osećaju u svemu što kažete ili činite. Vi u svojoj duši imate predosećanje da se približava *summa dies et ineluctabile fatum*¹. Kao nekada »Tan od Glamisa, Tan od Kodora i kralj«⁽³⁴⁹⁾ — pretendent, predsednik i uzurpator su osuđeni na smrt. Čarolija je prekinuta. Savest čovečanstva se probudila; ona ozbiljno gleda u Vas; ona Vam se suprotstavlja; ona ispituje Vaša dela i zahteva od Vas da ispunite svoja obećanja. Od ovoga trenutka Vaša sudbina je zapečaćena. Vašem životu je ostalo da se meri mesecima, godinama — ne.«

Pošto je ovako najavio propast Drugog carstva, Mazzini upoređuje sadašnje ekonomsko stanje Francuske sa Napoleonovim sjajnim obećanjima o opštem napretku:

»Kada ste nezakonito prisvojili vlast, Vi ste kao naknadu za njen izvor obećali da ćete nemirnu, pobunjenu, smetenu Francusku dovesti do mira. No da li su hapšenja, vezivanja, progoni — vladanje? Da li je žandarm učitelj? Da li je špijun apostol dobrote i međusobnog poverenja? Vi ste francuskom neobrazovanom seljaku rekli da se zajedno sa Vašim carstvom za njega rada nova era i da će svi tereti pod kojima on ječči, jedan po jedan nestati. Da li je makar *jedan* nestao? Možete li da ukazete ma i na jedno jedino poboljšanje u njegovoj sudbini — da je uklonjen jedan jedini element poroza? Možete li da objasnite kako je došlo do toga da je seljak sada postao član Marijane?⁽³⁵⁰⁾ Možete li da poreknete da je apsorpcija kapitala koji je nekada bio određen za poljoprivredu, a koji ste Vi skrenuli u kanale industrijske špekulacije, oduzela seljaku mogućnost da kupi alatke i unapredi zemlju? Vi ste zaveli već zavedenog radnog čoveka obećavajući da ćete biti empereur du peuple², neka vrsta preobraćenog Henrija IV, i obećali ste mu stalno zaposlenje, visoke plate i *la poule au pot*.⁽³⁵¹⁾ Nije li još uvek *la poule au pot* malo skupa u Francuskoj? Nije li kirija, nisu li najbitnije stvari za život još skuplje? Prosekli ste nove ulice — nove komunikacije, načinjene po strateškim zahtevima Vaše tlačiteljske politike — Vi ste ih uništavali i ponovo gradili. Ali da li većina radničke klase pripada povlašćenoj grupi graditelja? Smete li Vi da prekopavate Pariz i glavne gradove u provinciji da biste za proletere stvorili izvor rada i zarade? Smete li ikada da sanjate da ćete takvim veštačkim i privremenim merama zame-

¹ poslednji dan i neizbežni čas (Vergilije, *Eneida*, pevanje drugo) — ² narodni car

niti redovan normalan napredak i rentabilnu proizvodnju? Da li je potrošnja sa proizvodnjom u zadovoljavajućem odnosu? Nisu li tri petine stolara, tesara, mehaničara danas bez posla u Parizu? Vi ste buržoaziji, koja se lako plaši i lako oduševi, šapnuli fantastične snove, nade o dvostrukoj industrijskoj aktivnosti, novim izvorima profita, o Eldoradu stimulativnih izvoza i međunarodnih veza. Gde su oni? Stagnacija lebdi nad Vašim francuskim proizvodnim životom; potražnja u trgovini se smanjuje, kapital počinje da se povlači. Vi ste kao varvarin posekli drvo da biste ubrali voćku. Vi ste suviše veštački bodrili divlju, nemoralnu špekulaciju koja mnogo obećava a ništa ne ispunjava; Vi ste sami, veličajući džinovske, naduvane planove, privukli u Pariz uštede malih kapitalista sa sve četiri strane Francuske i odvratili ih od jedinih, istinski trajnih izvora nacionalnog bogatstva: poljoprivrede, trgovine i industrije. Ove uštede su progutane i nestale su u rukama nekoliko desetina vodećih špekulanata; one su proćerdane na neobuzdanu, besmisleni raskoš; ili su tiho i pametno — mogu da navedem članove Vaše porodice — prenete u sigurne strane zemlje. Pola ovih planova je potonulo u zaborav i u bezdan. Neki od njihovih autora putuju iz predostrožnosti po stranim zemljama. Vi se nalazite pred nezadovoljnom buržoazijom, sa svim njenim normalnim izvorima presušenim, Vi ste pritisnuti teskobom što ste nekih pet stotina miliona franaka potrošili na neproduktivne javne radove po svim glavnim gradovima Francuske; Vi imate deficit od tri stotine miliona, što se vidi u Vašem poslednjem budžetu; grad Pariz je neizmerno zadužen, bez ikakvog leka koji biste mogli da predložite, sem da raspišete novi zajam od sto šezdeset miliona, no ne u svoje ime — to ne bi uspelo — već u ime samog gradskog veća — pri čemu, da bi se pokrio teret kamata na taj zajam, morate proširiti granice omrznutoga Oktroi⁽⁸⁵²⁾ sve do vanjskih utvrđenja. Lek će biti težak za radničku klasu i ogorčiće do sada odana Vam predgrađa. Vidi se kraj velikim veštačkim majstorijama; stoga će sve što budete učinili da biste rešili finansijske teškoće svoga položaja predstavljati korak ka fatalnom padu. Vi ste do sada živeli uz pomoć neprekidne serije zajmova i kredita, ali gde Vam je garancija za produžetak kredita? Rim i Napoleon su pljačkali svet; Vi imate da pljačkate samo Francusku. Njihove armije su živele od osvajanja, Vaše ne mogu. Vi možete da sanjate o osvajanju, Vi ne možete, ne usudujete se da se upustite u njega. Rimski diktatori i Vaš stric su vodili pobjedničke armije; ma koliko da volite sjajne paradne uniforme, sumnjam da ste u stanju da vodite ma i nekoliko bataljona.*

Od materijalnih izgleda Drugog carstva Mazzini se okreće moralnim i, naravno, pomalo je zbunjen izlaganjem činjenica da sloboda ne nosi bonapartističku uniformu. Ne samo u svom telesnom obliku već i u samoj duši, u svom intelektualnom životu, sloboda je svenula pri grubom dodiru ovih ljudi iz prethodne epohe koji veruju u uskrsnuće. Kao rezultat toga predstavnici intelektualne Francuske, koji se svakako ne odlikuju suviše istančanom delikatnošću političke savesti, nisu nikada propustili da se ne okupe oko svog režima, od regenta do Robespierre-a — od Louis-a XIV do Louis-Philippe-a, od Prvog carstva do Druge republike — sada su prvi put u francuskoj istoriji okrenuli leđa postojećoj vladi.

«Od Thiers-a do Guizot-a, od Cousina do Villemaina, od Michelet-a do Jeana Reynaud-a izbegava intelektualna Francuska prijavi kontakt sa Vama. Vaši ljudi su Veuillot, branilac vartolomejske noći⁽³⁵³⁾ i inkvizicije, Granier de Cassagnac, zaštitnik crnačkog ropstva i njima slični. Da biste našli čoveka koji bi svojim autoritetom podržao Vaš pamflet upućen Engleskoj, morali ste da potražite takvog koji se odmetnuo od legitimizma i od republikanizma.»

Zatim Mazzini verno priča o događaju od 14. januara, tvrdeći da su meci koji su promašili cara probušili carevinu i otkrili šupljinu carevih hvalisanja:

«Vi ste se još nedavno pred Evropom hvalili da srce Francuske mirno, srećno i neuznemireno pripada Vama kao njenom spasiocu. Samo nekoliko meseci je prošlo i začuo se prasak u Ulici Lepeltje, a Vašim divljačkim, nečuvanim represivnim merama, Vašim upola pretećim, upola preklinjućim obraćanjima Evropi, Vašom vojnom podelom zemlje, vojnom čizmom u ministarstvu unutrašnjih poslova sa moćnom koncentrisanom vojskom, sa nacionalnim redovima očišćenim od svih vodećih ljudi koji su Vam ulivali strah, Vi sada, nakon sedam godina neograničene vlasti, izjavljujete da ne možete da živite i radite ako se Francuska ne pretvori u veliku Bastilju, a Evropa u jedinstvenu carsku policijsku stanicu... Da, carstvo se pokazalo kao laž. Vi ste ga stvorili, gospodine, prema svojoj sopstvenoj slici i prilici. Niko u toku poslednjih pedeset godina u Evropi nije lagao, izuzimajući Talleyrand-a, toliko koliko Vi; i *to* je tajna Vaše privremene moći.»

Zatim se recapituliraju laži spasioca društva od 1831, kada je pristupio ustaničkom pokretu rimskog stanovništva protiv pape «kao svetoj stvari⁽³⁵⁴⁾, do 1851, nekoliko dana pre *coup d'état*, kada je rekao vojsci: «Neću od vas zahtevati ništa drugo do svojih prava koje priznaje ustav», i do samog 2. decembra, dok je krajnji ishod osvajačkih planova bio još neizvestan i kada je objavio da «je njegova dužnost bila da zaštititi republiku». Najzad, Mazzini otvoreno kaže Napoleonu da bi ga, da nije bilo Engleske, revolucija već pobedila. Zatim, pošto je opovrgnuo Napoleonovu tvrdnju o savezu između Francuske i Engleske, on završava ovim rečima: «Ma šta licemerna, pritvorna diplomatija rekla, Vi, gospodine, stojte danas u Evropi potpuno sami.»

Naslov originala:
Mazzini and Napoleon

Napisano 30. marta 1858.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 5321 od 11. maja 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Sudski procesi protiv Francuza u Londonu

Pariz, 4. aprila 1858.

Kada je Victor Hugo opisao sinovca kao Napoleona Malog, on je priznao strica za Napoleona Velikog. Naslov njegovog čuvenog pamfleta^[35] značio je antitezu i u izvesnom stepenu ukazao poštovanje onom kultu Napoleona na kome je sin Hortense Beauharnais požurio da podigne krvavo zdanje svoje sreće. Ono što još više impresionira sadašnje generacije jeste činjenica da Napoleon Mali predstavlja u stvari malenkost Napoleona Velikog. Kao najjasnija ilustracija ove činjenice mogu da posluže nedavni »bolni nesporazumi« između Engleske i Francuske i krivično-sudski procesi koje je vlada Engleske zbog ovih »nesporazuma« povelala protiv emigranata i tipografa. Kratak istorijski pregled će pokazati da je u toku ove cele bedne melodrame Napoleon Mali samo ponovo inscenirao sa besmisleno savesnom tačnošću bednu ulogu koju je već ranije smislio i igrao Napoleon Veliki.

Samo u toku kratkog intervala koji je odvajao amijenski mir (25. marta 1802) od nove objave rata od strane Velike Britanije (18. maja 1803)^[355] Napoleon je mogao da udovolji svojoj želji za mešanjem u unutrašnje stvari Velike Britanije. On nije gubio vreme. Još i u toku mirovnih pregovora »Le Moniteur« je izlivaio svoju zlobu na sve londonske listove koji su se usudili da postave pitanje o »odmerenosti i iskrenosti Bonapartinih namera« i vrlo jasno je dao na znanje da »takvo nepoverenje može uskoro da povuče za sobom kaznu«. A ni Konzul se nije ograničio samo na cenzuru načina izražavanja i ispoljenih raspoloženja u britanskoj štampi. »Le Moniteur« je napao lorda Granville-a i gospodina Windhama zbog stava koji su imali u pregovorima o miru. Gospodina Elliota, člana parlamenta, vrhovni državni tužilac Perceval je pozvao na odgovornost u Donjem domu zbog toga što je izrazio sumnju u Bonapartine namere. Lord Castlereagh i sam Pitt dali su ton toj poslušnosti propovedajući, što se do tada nije nikada činilo, uzdržljivost u izražavanju u debatama koje se odnose na Konzula Fran-

cuske. Bilo je prošlo oko šest nedelja od zaključenja mira kad je Talleyrand, 3. juna 1802, obavestio gospodina Merryja, britanskog opunomoćenog poslanika u Parizu, da je Bonaparta, iz obzira prema Engleskoj, odlučio da zameni gospodina Ottoa, francuskog opunomoćenog poslanika u Londonu, pravim ambasadorom u ličnosti generala Andréossija, ali da je pre dolaska ove uzvišene ličnosti u London iskrena želja Prvoga konzula da

«vidi da su nestale prepreke koje su stajale na putu potpunog pomirenja između dveju zemalja i njihovih vlada». ^[356]

U stvari, on je želeo da iz britanskih dominiona ukloni

«sve francuske prinčeve i njihove pristalice, zajedno sa francuskim biskupima i ostalim Francuzima čiji politički principi i ponašanje neminovno izazivaju veliko podozrenje francuske vlade. . . Pokroviteljstvo i blagonaklonost s kojima se ove ličnosti i dalje primaju u zemlji koja je tako bliski sused Francuske, moraju se sami po sebi uvek smatrati kao bodrenje onih koji su ovde nezadovoljni, čak i kad te same ličnosti ništa ne čine da izazovu nove nemire u ovoj zemlji; ipak ovdašnja vlada ima dokaze o tome da su ova lica zloupotrebila blagonaklonost koja im je u Engleskoj ukazana i da su iskoristila preimućstvo što se nalaze u blizini Francuske i da su zaista krive zbog takvih dela, pošto je u poslednje vreme uhvaćeno nekoliko štampanih spisa za koje se zna da su ih oni poslali i da su cirkulisali po Francuskoj s ciljem da stvore opoziciju prema vladi».

U to vreme je u Engleskoj postojao zakon o strancima koji je bio sastavljen tako da štiti isključivo britansku vladu. U odgovor na Talleyrand-ov zahtev, lord Hawkesbury, tadanji ministar inostranih poslova, napisao je ovo:

«Njegovo Veličanstvo kralj svakako očekuje da će se svi stranci koji žive u njegovim dominionima ponašati ne samo u skladu sa zakonima zemlje već da će se uzdržavati i od postupaka koji su neprijateljski prema vladi bilo koje zemlje sa kojom je Njegovo Veličanstvo u dobrim odnosima. Naravno, dok god se oni budu pridržavali ovih principa, Njegovo Veličanstvo će smatrati da je nespojivo s njegovim dostojanstvom, čašću i običnim zakonom gostoprimstva da im uskrati onu zaštitu koju pojedinci nastanjeni u njegovim dominionima mogu proigrati jedino ako se nedostojno ponašaju. Većina osoba na koje se odnosi aluzija u govoru gospodina Talleyrand-a živi u potpunoj povučeniosti.»

Predajući Talleyrand-u depešu lorda Hawkesburyja, gospodin Merry je bio izdašan u uveravanjima koja su bila sračunata da laskaju, smire i zadovolje Prvog konzula. Talleyrand je, međutim, insistirao na svojoj funti mesa, izjavljujući da Prvi konzul ne moli ništa manje no što je sama britanska vlada zahtevala od Louis-a XIV kad je pretendent ¹ na presto bio u Francuskoj; da on ne vidi nikakvo poniženje u najavljenim merama i da mora ponoviti «da će prihvatanje ovakvih

¹ James II

mera u najvećoj meri biti prijatno i ugodno Prvom konzulu« i da će to za njega biti »najveći dokaz želje Njegovog Veličanstva za uspostavljanje dobrog razumevanja između dveju zemalja«. Dvadeset petog jula 1802. gospodin Otto je iz svoje rezidencije na Portman-skeru uputio pismo lordu Hawkesburyju, zahtevajući na vrlo kategoričan način ništa manje no zabranu slobode u britanskoj štampi u pogledu onoga što se odnosi na Bonapartu i njegovu vladu.

«Pre izvesnog vremena», kaže on, «predao sam gospodinu Hammondu nekoliko brojeva Peltier-ovog časopisa koji sadrže vrlo grube klevete protiv francuske vlade i protiv cele nacije i smatrao sam da ću verovatno primiti nalog sa zahtevom o kažnjavanju takve zloupotrebe štampe. U stvari, taj nalog je stigao i ne mogu kriti od Vas, milorde, da su stalne uvrede male grupe stranaca okupljenih u Londonu koji kuju zaveru protiv francuske vlade vrlo nepovoljno uticale na dobre odnose između dveju zemalja. . . Pažnju vlade Njegovog Veličanstva moram skrenuti ne samo na Peltier-a već i na urednika lista 'Courrier Français de Londres' (Reignier-a), na Cobbett-a i na druge, njima slične pisce. . . Odsustvo određenih zakona protiv ovakvih uvreda ne može da služi kao opravdanje narušavanju međunarodnog prava, po kome mir treba da učini kraj svim oblicima neprijateljstva; a oni koji vredaju čast i dobar glas jedne vlade i koji nameravaju da pobude revolt kod naroda čiji su interesi povereni toj vladi, nesumnjivo su najprikladniji za smanjivanje preimuštava mira i za podržavanje nacionalne mržnje.»

Umesto da odlučno i dostojanstveno odgovori na ove prve pokušaje Bonapartinog mešanja u pitanja štampe, lord Hawkesbury se u pismu gospodinu Ottou od 28. jula kukavno izvinjava zbog postojanja slobode štampe. On kaže

«da je vladi Njegovog Veličanstva nemoguće da čita Peltier-ov članak a da pri tom ne oseti najveće negodovanje i ozbiljnu želju da osoba koja ga je objavila iskusi kaznu koju tako pravedno zaslužuje.»

Zatim, pošto se požalio na »neprijatnosti« povezane s optužbom zbog uvrede i klevete i na »teškoće« da se dođe do osude prestupnika, on završava izjavljujući da je o stvari referisao kraljevskom javnom tužiocu i tražio njegovo mišljenje »da li je to kleveta ili nije kleveta«.

Dok je britanska vlada tako pripremala krstaški rat protiv slobode štampe da bi ugodila osetljivosti svoga velikog i novog saveznika, iznenada se u listu »Le Moniteur« pojavio 9. avgusta preteći članak, u kome Engleska nije bila samo optužena da prihvata francuske razbojnike i ubice, da ih ukrcava u Džersiju i šalje na razbojničke izlete na obale Francuske, već je u članku i engleski kralj bio predstavljen kao inspirator i podstrekač mučkih ubistava.

«The Times», organ za koji se kaže da je pod neposrednom vladinom kontrolom, stalno je pun pogrda upućenih Francuskoj. Dve od njegove četiri strane su svakoga dana zauzete objavljivanjem najgrubljih kleveta. Sve što mašta može da zamisli, sve što je nisko, rdavo i podlo, sve taj mizerni list pripisuje francuskoj

vlasti. U kome cilju? Ko to plaća? Čemu to vodi? A francuski list koji izdaje neki emigrant, ostatak najprljavijeg bednog dubreta, bez otadžbine, bez časti, uprljan zločinima koje nikakva amnestija nije u stanju da zbríše, taj list nadmaša čak i 'The Times'.¹ »Jedanaest episkopa, kojima je na čelu odvratni episkop od Arasa, odmetnici od svoje zemlje i države, okupili su se u Londonu. Oni štampaju klevete protiv episkopa i francuskog sveštenstva.« »Ostrvo Džersi je puno razbojnika koje su ratni sudovi posle zaključenja mira osudili na smrt zbog ubistva, grabeži i palikućstva. Georges¹ u Londonu javno nosi crvenu lentu kao nagradu za paklenu mašinu koja je uništila jedan deo Pariza i ubila trideset žena i dece i mirnih građana. Ova specijalna zaštita nagoni čoveka da poveruje da bi on, da je nekim slučajem imao više uspeha, bio nagrađen ordenom podvezice.« »Engleska vlada ili odobrava i toleriše ove državne i privatne zločine, u kom slučaju se ne može reći da je ovakvo ponašanje u saglasnosti sa britanskom plemenitošću, prosveteljenošću i čašću, ili ona nije u stanju da ih spreči, u kom slučaju ne zaslužuje ime vlade, naročito onda ako ne raspolaže sredstvima da spreči ubistva i klevete i da obezbedi javni red.«

Kad je ovaj preteći »Le Moniteur« stigao kasno uveče u London, izazvao je takvo ogorčenje da je »The True Briton«⁽³⁵⁷⁾, vladin list, bio prinuđen da izjavi da »taj članak nije mogao doći u »Le Moniteur« sa znanjem ili saglasnošću francuske vlade.« Dr Laurence je u Donjem domu pozvao gospodina Addingtona (kasnijeg lorda Sydmoutha) da se izjasni o francuskim klevetama upućenim Njegovom Veličanstvu. Ministar je odgovorio da »bi on želeo da je u mogućnosti da učenom gospodinu pruži zadovoljavajuća objašnjenja data o ovom pitanju«. Na to mu je rečeno da britanska vlada stvara državnu aferu od jedne podrugljive primedbe na račun Napoleona i njegove žene, i gospodina Peltier-a zbog šala na račun tih osoba izvodi pred Vrhovni sud⁽³⁵⁸⁾ i optužuje ga kao zločinca, a kada drugi klevetaju britansku naciju i kad se njen vladar u zvaničnim francuskim novinama naziva podstrekačem razbojnika, stvar se rešava jednim »objašnjenjem«, i to tako tajnim objašnjenjem da se ne priznaje da ima veze sa parlamentom. Ohrabren očevidnom neodlučnošću engleske vlade, Otto je 17. avgusta 1802. došao lordu Hawkesburyju sa vrlo bezočnom notom, u kojoj se postavlja zahtev da se prezumom ozbiljne mere da se spreče svi nedostojni i buntovnički napisi britanske štampe, da se sa ostrva Džersi udalje izvesne osobe, da se proteraju francuski episkopi, da se Georges i njegove pristalice prebace u Kanadu i da se francuski prinčevi pošalju u Varšavu. Pozivajući se na zakon o strancima, gospodin Otto uporno tvrdi da vlada mora imati »zakonska i dovoljna ovlašćenja da ograniči moć stranaca ne pribegavajući sudu«, i dodaje:

»Francuska vlada, koja u ovom pogledu nudi puni reciprocitet, smatra da daje nov dokaz svojih miroljubivih namera moleći da ove osobe, čije su intrige takve prirode da seju razdor među dvema nacijama, budu proterane.«

¹ Georges Cadoudal

Odgovor lorda Hawkesburyja od 28. avgusta poslat je u obliku depeše engleskom opunomoćenom poslaniku u Parizu. Taj odgovor je nedavno povodom spora sa Napoleonom III engleska štampa u Londonu navela kao uzor državničkog dostojanstva; ali mora se priznati da su uprkos izrazima moralne indignacije u koje je depeša bila odevena data obećanja da će se francuski emigranti prineti na žrtvu sumnjičavim strahovanjima Prvog konzula.

Početakom 1803. godine Napoleon je uzeo na sebe da uredi postupak u parlamentu i da ograniči slobodu govora njegovih članova. Što se tiče bivših ministara: gospodina Windhama, lorda Granville-a i lorda Mintoa, on je u svom listu »Le Moniteur« objavio doslovce ovo:

«Zakon koji bi zabranjivao smenjenim ministrima da u prvih sedam godina posle svoga smenjivanja sede u parlamentu bio bi mudar i patriotski zakon. Drugi zakon, ne manje mudar, bio bi onaj po kome bi svaki član parlamenta koji uvredi prijateljsku naciju i silu bio osuđen na dve godine ćutanja. Kada jezik učini prestup, jezik mora da snosi i kaznu.»

U isto vreme general Andréossy, koji je u međuvremenu došao u London, žalio se u noti koju je predao lordu Hawkesburyju, da su podli pisci pamfleta i klevetnici u britanskoj štampi

»pri svojim drskim napadima nalazili podršku u izvesnim rečenicama koje su uzimali iz govora nekih vodećih članova parlamenta«. U vezi s tim govorima se kaže da se »svaki razuman Englez mora stideti ovakvih nečuvenih razuzdanosti«.

U ime Prvoga konzula on izražava želju

»da se nađu sredstva koja će ubuduće sprečiti bilo kakvo pominjanje onoga što se događa u Francuskoj, bez obzira da li su u pitanju zvanične diskusije ili polemičke rasprave u Engleskoj, kao što se ni u francuskim zvaničnim diskusijama i polemičkim raspravama ne smeju pominjati događaji u Engleskoj«.

Dok se Bonaparta ovakvim tonom pomešane hipokrizije i arogancije privatno obraćao britanskoj vladi, »Le Moniteur« je sipao pogrde protiv britanskog naroda i objavio zvaničan izveštaj pukovnika Sébastianija, koji je sadržavao najuvredljivije optužbe protiv britanske armije u Egiptu. Francuski commissaire de relation commerciale¹ u Džersiju, iako nije imao nikakvu zvaničnu funkciju, dozvolio je sebi drskost da 5. februara 1803. podnese tužbu protiv nekih štampara zbog toga što su iz londonskih novina citirali neke pasuse koji su bili uvredljivi za Bonapartu i da preti da će se, ako se ova praksa ne kazni, Bonaparta svakako osvetiti Džersiju. Ova pretnja je imala željeni efekat. Dvojica štampara su izvedena pred kraljevski sud i njima je izričito zabranjeno da ubuduće objavljuju išta uvredljivo po Francusku, čak ni iz londonskih novina. Dvadesetog februara 1803, jedan dan pre suđenja Peltier-u, lord Whitworth, engleski ambasador u

¹ komesar za trgovinske odnose

Parizu, pozvan je na prijem kod samog »velikog čoveka«. Pošto je bio primljen u njegovom kabinetu, Whitworth-u je ponuđeno da sedne tek pošto je Bonaparta seo za drugi kraj stola. Bonaparta je naveo nekoliko provokacija koje su mu tobože upućene iz Engleske.

»On je upozorio na uvrede koje mu se nanose u engleskoj štampi, ali da on na to ne obraća toliko pažnje koliko na ono što se pojavilo u francuskim novinama objavljenim u Londonu. To smatra mnogo štetnijim jer je pisano u nameri da pokrene njegovu zemlju protiv njega i njegove vlade. Žalio se na zaštitu koja je ukazana Georges-u i drugima njemu sličnim; dao je na znanje da ogorčenost koju oseća prema Engleskoj raste iz dana u dan, jer svaki vetar koji duva iz Engleske ne donosi ništa sem neprijateljstva i mržnje prema njemu . . . Kao dokaz svoje želje da održi mir želeo bi da zna šta bi on mogao dobiti ulazeći u rat sa Engleskom. Iskrcavanje bi bilo jedino sredstvo napada koje on ima, i on bi bio spreman da ga oprobava stavljajući se na čelo ekspedicije. On priznaje da su sve šanse protiv njega, ali ipak je rešen da pokuša ako sadašnja diskusija dovede do odluke o ratu i ako raspoloženje vojske bude takvo da bi armija za armijom pošla u pohod . . . Da bi se sačuvalo mir, mora se ispuniti ugovor iz Amijena, pogrdje u štampi moraju se ako ne potpuno ugušiti a ono bar držati u granicama i ograničiti ih na engleske listove, a zaštita koja se tako otvoreno daje njegovim najlućim neprijateljima mora se uskratiti.«

Dvadeset prvog februara pred lordom Ellenborough-om i specijalnom porotom suđeno je Peltier-u zbog klevete nanete Napoleonu i »zbog namere da se narod Francuske podbuni na ubistvo svoga vladara«. Lord Ellenborough je pao tako nisko da je završio svoj govor poroti sledećim rečima:

»Gospodo, verujem da će vaša presuda ojačati veze kojima su interesi ove zemlje povezani sa interesima Francuske i da će ona pokazati i potvrditi opšte i vajkadašnje uverenje o neokaljanosti čistoti engleskog pravosuđa.«^[328]

Porota je, ne povlačeći se na većanje, odmah donela presudu — kriv. Zbog kasnijeg razvoja odnosa između dveju zemalja gospodin Peltier, međutim, nije bio pozvan da mu se uruči presuda i tako je sudski postupak prekinut. Pošto je naterao britansku vladu da goni štampu i nametnuo joj osudu Peltier-a, istinoljubivi i herojski »Le Moniteur« je 2. marta 1803. objavio sledeći komentar:

»Osoba po imenu Peltier proglašena je krivom pred sudom u Londonu zbog toga što je štampala i objavila neke podle klevete protiv Prvog konzula. Teško je zamisliti zašto se engleska vlada oseća pobuđenom da ovoj stvari pridaje takav éclat.¹ Pošto je u engleskim novinama rečeno da je suđenje održano na zahtev francuske vlade i da je francuski ambasador čak bio u sudu kada je porota izrekla presudu, mi smo ovlašćeni da demantujemo da se išta od ovoga dogodilo. Prvi konzul čak nije ni znao za Peltier-ove klevete sve dok nije u zvaničnim izveštajima pročitao o toku suđenja . . . Ipak, treba priznati da su ovi postupci, ma koliko bili

¹ uspeh, odobravanje

beskorisni u drugom pogledu, pružili priliku sudijama koje su vodile ovo suđenje da dokažu svojom mudrošću i nepristrasnošću da su zaista dostojni da dele pravdu u naciji koja je tako prosvjećena i u svakom pogledu vredna poštovanja.»

Dok je »Le Moniteur« u istom članku isticao da je uzajamna dužnost svih »civilizovanih nacija u Evropi« da uguše varvare štampe, gospodin Reinhard, francuski opunomoćeni poslanik u Hamburgu, postigao je da se sazove senat u Hamburgu da bi razmotrio zahtev Prvoga konzula da se u listu »Hamburger Correspondent«⁽³⁵⁹⁾ unese po britansku vladu vrlo uvredljiv članak. Senat je zahtevao da mu se bar dozvoli da izostavi ili ublaži najuvredljivija mesta, ali gospodin Reinhard je rekao da mu je jasno naredeno da članak bude objavljen ceo i doslovno. Stoga se članak pojavio u svojoj prvobitnoj grubosti. Francuski ministar je zahtevao da se isti članak objavi i u novinama u Altoni. Ali danske vlasti su izjavile da to ne mogu odobriti bez izričitog naređenja njihove vlade. Zbog ovoga odbijanja gospodin d'Aguesseau, francuski poslanik u Kopenhagenu, dobio je od svoga kolege iz Hamburga primerak članka sa zahtevom da se nade način da se članak objavi u danskim novinama. Kada je lord Whitworth uložio prigovor gospodinu Talleyrand-u zbog ovog članka, ovaj mu je odgovorio da

»britanski ministri ne mogu biti više iznenađeni nego što bi bio Prvi konzul kad bi video takav članak; od gospodina Reinhard-a je odmah zatraženo objašnjenje, itd.«

Takav je bio Napoleon Veliki.

Naslov originala:

The French Trials in London

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 5309 od 27. aprila 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Finansijski položaj Francuske]

Pariz, 13. aprila 1858.

Samim sticajem prilika restaurirana Imperija je sve više prinuđena da odbacuje svoj prigodni sjaj i da pokaže svoje prave crte u svoj njihovoj prirodnoj ružnoći. Čas priznanja je neočekivano došao. Ona je već prestala da pretenduje na to da bude redovna vlada ili izdanak opšteg izbornog prava («suffrage universel»). Ona se proglasila vladom skorojevića, denuncijanata i dvanaestofuntaša.^[360] Sada je otišla korak dalje i priznala sebe za vladu prevaranata. U listu «Le Moniteur» od 11. aprila pojavila se vest u kojoj se kaže da su neki listovi prerano objavili visinu dividendi za akcije nekih *železničkih kompanija* i *drugih industrijskih društava* navodeći nižu cifru od one koju su već odredili upravni odbori.

«To su mahinacije od kojih se industrija i kapital u zemlji moraju zaštititi. Izdavači listova su objavili da ih je pozvao *Procureur impérial*¹ i opomenuo da će ubuduće slični slučajevi zlonamernog objavljivanja lažnih vesti biti predati sudu. Dužnost štampe je da obavestava javnost, a ne da je obmanjuje.»

Drugim rečima, dužnost novinara je da pod pretnjom deportacije u Gijanu pomognu *Crédit mobilier*^[32], a ne da upozoravaju publiku na skoru propast tog čudovišnog opsenarskog društva, što su oni nedavno i učinili — mada na vrlo umeren i uzdržljiv način. *Crédit mobilier* će održati svoju godišnju skupštinu 29. aprila i odlučiti o visini dividendi za prošlu godinu. Dok su njegovi direktori bili potpuno sakriveni od javnosti, kružili su vrlo zlokobni izveštaji o načinu na koji će se očekivane dividende «skuvati», a jedan list se usudio da aludira na nedavni sastanak jedne kompanije koja je povezana sa *Crédit mobilier*; na tom sastanku je direktor hladno objavio da se kompanija, iako on može da najavi dividendu od samo 8%, nalazi u mnogo

¹ carski prokurator

boljem položaju nego pre godinu dana, kad je dato 25%. Pisac članka se usudio da izrazi sumnju i da upita ne isplaćuju li se *mnoge* dividende ove »i drugih« kompanija od kapitala, a ne od ostvarenog profita. Akcije Crédit mobilier koje su se kotirale od 957 do 960 franaka 10. februara, od 820 do 860 franaka 10. marta, pale su na 715 do 720 franaka 10. aprila, ali je čak i ovo poslednje kotiranje bilo samo nominalno. Nije se ni na koji način mogla sakriti nepovoljna činjenica da su se austrijski i pruski akcionari rešili na prodaju ništa manje nego 6000 akcija i da je Compagnie générale maritime¹, jedna od fantastičnih Péreire-inih tvorevina, bila u articulo mortis² zbog špekulacija koje su bile svakakvog samo ne »pomorskog« karaktera. Lepa je to zamisao, sasvim dostojna ekonomiste kalibra generala Espinasse-a, da pretpostavi da će pretnjama u listu »Le Moniteur« iznuditi i kredit i ćutanje. Opomena će delovati, ali u sasvim suprotnom smislu, i to utoliko pre što dolazi od vlade čije su finansijske mahinacije postale glavna tema razgovora. Kako se čuje, budžet koji je sastavio ministar finansija gospodin Magne, pokazuje višak, ali indiskrecijom jednog člana Cour de révision³ je procurilo da on predstavlja u stvari deficit od nekih 100 000 000 franaka. Kad je bio pozvan pred »spasioca svojine«⁽³⁶¹⁾ da dà objašnjenje, gospodin Magne je imao dovoljno drskosti da kaže svome gospodaru da je, znajući za njegovu sklonost ka »višku«, »skuvao« budžet, kao što su to činili i ministri Louis-Philippe-a pre njega. Stvar je ostala na tome, ali publicitet koji je dobio ovaj incident naterao je vladu na jedno priznanje. Pošto je pompezno objavila u listu »Le Moniteur« da je u februaru došlo do povećanja u prihodima od carina, ona se nije usudila da ostane pri svojim sopstvenim tvrđenjima. Mesečni prihodi carine objavljeni krajem marta pokazali su da su carine na uvoz u februaru, čak i po zvaničnoj verziji, iznosile samo 13 614 251 franak, dok su u istom mesecu 1857. bile 14 160 013 franaka i da su u januaru i februaru [1858. godine] ukupno iznosile samo 25 842 256 franaka, prema 28 044 478 za iste mesece u 1857. godini. Eto šta je na zvaničnom jeziku značilo »zaštititi državnu industriju i kapital od mahinacija« i »obaveštavati javnost« umesto »obmanjivati je«.

Ponavlanje coup d'état u širem obimu, masovna deportiranja, deljenje Francuske u pretorijanske logore⁽³⁰⁸⁾, nagoveštaji rata, komplikacije van zemlje i zavere u njoj — jednom rečju grčeviti napori male Imperije posle atentata od 14. januara⁽³⁰²⁾ malo su odvrćali opštu pažnju od finansijskog stanja Francuske. Inače bi javnost saznala da se u toku tog istog perioda lažni prosperitet bonapartističkog režima već pretvorio u svoje osnovne sastavne delove: proneveru i korupciju. Da bih dokazao ovu tvrdnju, zadovoljiću se nabrojanjem onih činjenica koje su se s vremenom na vreme pojavljivale u evropskoj štampi. To je prvo gospodin Prost, šef Compagnie générale de caisses d'Es-

¹ Opšta pomorska kompanija — ² na izdisaju — ³ Revizione komisije

compte¹, koji ne samo što je umešan u sve vrste berzanskih špekulacija već se poduhvatio da osniva diskontne banke po celoj Francuskoj. Kapital je iznosio 6 000 000 dolara u 60 000 akcija. To društvo se fuzionisalo sa portugalskim Crédit mobilier-om i bilo je magna pars² Crédit mobilier-a u Madridu. Sav kapital je nestao i dugovi se penju na oko 3 000 000 dolara. Gospodina Damonieu-a iz Compagnie parisienne des équipages de grandes remises³ osudio je sud de police correctionnelle⁴ zbog toga što je prevario svoje akcionare za 100 000 dolara u gotovom i u akcijama i što ih je uvalio u dug od 400 000 dolara i profučkao sav kapital od 1 600 000 dolara. Direktor jedne druge kompanije — Lignéenne⁵ — koja je navodno pravila hartiju od drveta, takode je osuđen zbog toga što je proneverio kapital od 800 000 dolara. Dva druga Bonapartina »spasioca svojine« proglašeni su krivim što su u dogovoru sa nekim bankarima prevarili ulagače za nekih deset ili petnaest miliona dolara prodajući im šume i rudnike daleko negde na obalama Dunava, koje su oni kupili za 200 000 dolara. U nekom drugom slučaju ispalo je da su direktori neke rudarske kompanije bližu Ahena prodali svojim akcionarima rudnike za 500 000 dolara, a kasnije su morali da priznaju da su vredeli samo 200 000 dolara. Zbog ovih i drugih sličnih otkrića akcije Messageries Générales⁶ koje su se kotirale po 1510 franaka pale su na oko 500 franaka. Akcije Compagnie des petites voitures⁷ koje su se ubrzo po svome izdanju popele do 210 franaka pale su na 40. Akcije Ujedinjene kompanije su od 500 pale na 65 franaka. Akcije Francusko-američke pomorske kompanije koje su nekad vredele 750 franaka mogu se sada dobiti po 30 franaka. Akcije Ujedinjene kompanije za gas pale su od 1120 na 620 franaka. Akcionarima Caisse des actionnaires⁸ gospodin Millaud, njihov direktor, jedan od novopečenih milionara male Imperije, rekao je da

»operacije vođene u toku prethodne pola godine nisu donele nikakav profit, pa stoga neće moći da se dele dividende, čak ni da se plate uobičajene polugodišnje kamate, ili da će ih on platiti iz svoga džepa«.

Tako se rasprskavaju društveni čirevi male Imperije. Smešne konferencije Louis-a Bonaparte sa glavnim berzanskim mešetarima o tome kakvi lekovi da se primene na francusku trgovinu i industriju nisu, naravno, dovele ni do čega. Francuska banka se i sama našla u teškom položaju pošto nije u stanju da proda obveznice Železničke kompanije koje je primila kao obezbeđenje za novac odobren kompaniji za izvođenje radova. Niko ne želi da kupi te obveznice sada kad celokupna imovina železnica u Francuskoj rapidno gubi vrednost i kad nedeljni obračuni železnica pokazuju stalni pad dohotka.

¹ Opšteg diskontnog društva — ² veliki učesnik — ³ Pariske kompanije za iznajmljivanje ekipaža — ⁴ policija za suzbijanje kriminala — ⁵ Drvopreradaivačke — ⁶ Opšteg transportnog društva — ⁷ Kompanije malih kola — ⁸ Akcionarske banke.

«Što se tiče stanja francuske trgovine», kaže pariski dopisnik londonskog lista «The Economist», «ono ostaje isto, to jest pokazuje tendenciju ka poboljšanju, ali se ne poboljšava.»

U međuvremenu, Bonaparta i dalje ulaže kapital u poslove koji su neproduktivni, ali su, kako gospodin Haussmann, prefekt departmana Sene, smelo tvrdi Parižanima, važni «sa strategijskog gledišta» i služe kao garancija protiv «nepredvidljivih događaja koji uvek mogu da dovedu društvo u opasnost». Tako je Pariz osuđen da proseca nove bulevare i ulice, čiji se troškovi računaju na 180 000 000 franaka, a sve zbog toga da bi se zaštitio od svoga sopstvenog nezadovoljstva. Ponovno svečano otvaranje Sevastopoljskog bulevara bilo je sasvim u duhu tog «strategijskog gledišta». Prvobitno zamišljeno kao čisto civilna i opštinska ceremonija, ono se iznenada pretvorilo u vojnu demonstraciju pod izgovorom da je otkrivena nova zavera radi ubistva Bonaparte. Da bi se objasnio ovaj quid pro quo¹, «Le Moniteur» kaže:

«Bilo je sasvim u redu da se takva arterija prestonice pusti u saobraćaj parodom trupa i pravo je da posle Imperatora naši vojnici budu prvi koji će stupiti na tlo koje nosi ime tako slavne pobeđe.»

Naslov originala:

France

Napisano 13. aprila 1858.

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 5312 od 30. aprila 1858.

Prevod s engleskog

¹ nesporazum

Friedrich Engels

Zauzeće Laknaua^[362]

Drugi kritični period indijskog ustanka priveden je kraju. Prvi period, u čijem se centru nalazio Delhi, završio se osvajanjem ovoga grada na juriš; u centru događaja drugog perioda nalazio se Laknau, a sada je i ovaj grad pao. Ako ne izbiju novi ustanci u mestima koja su dosad bila mirna, pobuna postepeno mora preći u svoj završni, hronični period, u toku koga će ustanici konačno dobiti karakter odmetnika ili razbojnika, pa će stanovništvo prema njima postati neprijateljski raspoloženo isto toliko koliko i sami Britanci.

Pojedinosti o jurišu na Laknau ovde još nisu poznate, ali su poznate prethodne operacije i opšta slika završne borbe. Naši čitaoci se sećaju da je posle napuštanja Rezidencije u Laknauu general Campbell digao u vazduh ovaj položaj, ali je ostavio generala Outrama sa oko 5000 ljudi na jednom utvrđenom položaju u Alam-Bagu, na nekoliko milja od grada, dok se on sam sa ostatkom svojih snaga vratio u Kanpur, gde su ustanici naneli poraz generalu Windhamu; Campbell je potpuno razbio ove ustanike i potisnuo ih preko reke Džamne kod Kalpija. Zatim je u Kanpuru sačekao dolazak pojačanja i teške artiljerije, pripremio planove za napad, izdao naređenje za koncentraciju raznih kolona namenjenih za upad u Aud i pretvorio Kanpur u utvrđeni logor takve jačine i takvih razmera kakvi su potrebni za neposrednu i glavnu operacijsku bazu protiv Laknaua. Kada je sve ovo bilo gotovo, on je morao da izvrši još jedan zadatak pre no što je smatrao da bez opasnosti može krenuti. Sam pokušaj izvršenja toga zadatka izdiže ga iznad skoro svih ranijih indijskih komandanata. On nije dozvoljavao nijednoj ženi da se muva po logoru. Bilo mu je sasvim dosta »junakinja« u Laknauu i na maršu ka Kanpuru; one su smatrale sasvim prirodnim da se pokreti trupa, kao što je to uvek bio slučaj u Indiji, imaju podrediti njihovim kaprisima i udobnostima. Čim je stigao u Kanpur, Campbell je odmah otpremio celo ovo zanimljivo i nezgodno društvo u Alahabad da bi ga uklonio sa svoga puta, i odmah poslao da se dovede i druga grupa dama koja se nalazila u Agri. Tek onda kada su one stigle

u Kanpur i kada ih je otpratio zdrave i čitave za Alahabad, on se uputio svojim trupama u pravcu Laknaua.

Pripreme koje su bile izvršene za pohod na Aud bile su takvih razmera kakve dotada nisu bile viđene u Indiji. U najvećoj ekspediciji koju su Britanci ikada preduzeli u Indiji — u invaziji Avganistana^[363] — upotrebljene trupe nikada nisu premašale broj od 20 000 ljudi, a od ovih su veliku većinu činili domoroci. U ovom pohodu na Aud broj samih Evropljana prevazilazio je jačinu svih trupa upućenih u Avganistan. Glavne snage, pod ličnom komandom Colina Campbella, sastojale su se od tri pešadijske divizije, jedne konjičke divizije, grupe artiljerije i inženjerijskih trupa. Prva pešadijska divizija, pod komandom Outrama, držala je Alam Bag. Ona se sastojala od pet evropskih i jednog domorodačkog puka. Druga divizija (četiri evropska i jedan domorodački puk), treća divizija (pet evropskih i jedan domorodački puk), konjička divizija pod komandom ser Hope-a Granta (3 evropska i 4 ili 5 domorodačkih pukova) i masa artiljerije (48 poljskih topova, opsadni park i inženjerija) sačinjavali su Campbellove aktivne snage sa kojima je nastupao drumom iz Kanpura. Jedna brigada, pod komandom brigadnog generala Franksa, prikupljena kod Džaunpura i Azamgara, između reke Gumti i Ganga, imala je da nastupa duž reke Gumti u pravcu Laknaua. Ova brigada, koja se, pored domorodačkih trupa, sastojala od tri evropska puka i dve baterije, imala je da obrazuje Campbellovo desno krilo. Računajući i nju, celokupne Campbellove snage iznosile su:

	Pešaka	Konjanika	Artiljeraca i inženjeraca	Svega
Evropljana	15 000	2 000	3 000	20 000
Domorodaca	5 000	3 000	2 000	10 000
			Ukupno:	30 000

Ovom broju treba dodati 10 000 nepalskih Gurka, koji su pod Džang Bahadurom nastupali iz Gorakpura na Sultanpur, tako da je ukupna jačina invazione vojske iznosila 40 000 ljudi, gotovo isključivo regularnih trupa. Ali to još nije sve. Južno od Kanpura nastupao je ser H. Rose sa jakom kolonom iz Saugora ka Kalpiju i ka donjoj Džamni da bi tamo pretekao eventualne begunce koji bi mogli umaknuti između kolona Franksa i Campbella. Na severozapadu se brigadni general Chamberlain pred kraj februara prebacio preko gornjeg Ganga i ušao u Rohilkand, koji se nalazi severo-severozapadno od Auda, i koji je, kao što je bilo tačno predviđeno, predstavljao glavni punkt pri povlačenju ustaničke vojske. Posade gradova koji okružavaju Aud moraju se takođe uračunati u snage koje će posredno ili neposredno biti upotrebljene protiv ove kraljevine, tako da je jačina svih ovih snaga, svakako, iznosila 70 000 do 80 000 boraca, od kojih je, prema zvaničnim izjavama, bilo najmanje 28 000 Britanaca. Ovde nije ura-

čunata masa trupa ser Johna Lawrence-a koja je u Delhiju držala neku vrstu bočnog položaja i koja se sastojala od 5500 Evropljana u Miratu i Delhiju i nekih 20 000 do 30 000 domorodaca u Pendžabu.

Koncentracija ove ogromne snage došla je delom kao posledica planova generala Campbella, delom kao posledica gušenja pobune u raznim delovima Hindustana, usled čega su se trupe prirodno koncentrisale u pravcu žarišta akcije. Nema sumnje da bi se Campbell odlučio na akciju i sa manjim snagama. Ali, dok je on na to čekao, okolnosti su mu bacile u naručje nove snage, a on nije bio čovek koji bi propustio da se njima koristi, čak i protiv takvog, prezira dostojnog neprijatelja sa kakvim je znao da će se sukobiti kod Laknaua. A ne sme se zaboraviti da su ove snage, ma kako imponantno izgledale, bile rasturene na prostoru veličine Francuske i da se on mogao pojaviti na odlučnoj tački kod Laknaua samo sa oko 20 000 Evropljana, 10 000 Indijaca i 10 000 Gurka, pri čemu je vrednost potonjih, pod domorodačkom komandom, bila u najmanju ruku sumnjiva. Iako je ova snaga, samo u svom evropskom sastavu, svakako bila više nego dovoljna da obezbedi brzu pobjedu, ipak njena jačina nije bila nesrazmerna zadatku pred kojim je stajala. Veoma je verovatno da je general Campbell želeo da već jednom pokaže Audijancima strašnije vojsku belaca nego što ju je ijedan narod u Indiji ikada pre toga video, da je pokaže kao posledicu ustanka, koji je ponikao u uslovima malobrojnosti i velike rastrkanosti Evropljana u zemlji.

Ustaničke snage u Audu su se sastojale od ostataka najvećeg dela pobunjeničkih bengalskih pukova i regruta iz mase mesnog stanovništva. Prvih, u najboljem slučaju, nije moglo biti više od 35 000 ili 40 000. Borbe, dezerterstvo i demoralizacija morali su svesti ovu snagu, koja je prvobitno iznosila 80 000, bar na jednu polovinu, a i ono što je ostalo bilo je dezorganizovano, demoralisano, slabo opremljeno i sasvim nesposobno za borbu na otvorenom polju. Tvrdi se da broj novih regruta varira od 100 000 do 150 000, ali nije važno koliko ih je stvarno bilo. Oni su se samo delom bili naoružali vatrenim oružjem starih modela, a većina ih je bila naoružana samo oružjem za borbu prsa u prsa — vrstu borbe za koju je postojala mala verovatnoća da će doći u obzir. Veći deo svih snaga nalazio se u Laknauu u borbama protiv trupa ser Jamesa Outrama, a dve kolone su dejsstvovale u pravcu Alahabada i Džauapura.

Koncentrični pokreti ka Laknauu počeli su sredinom februara. Između 15. i 26. februara glavne snage sa ogromnom komorom (60 000 logorskih pratilaca) krenule su iz Kanpura ka prestonici Auda, ne nailazeći ni na kakav otpor. Međutim, neprijatelj je 21. i 24. februara vršio napade na Outramove položaje, ali bez izgleda na uspeh, 19. februara Franks je napao Sultanpur, u toku jednog dana potukao obe kolone ustanika i gonio ih koliko god mu je to oskudna konjica omogućavala. Pošto su se dve poražene kolone bile sjedinile, on ih je ponovo potukao 23. februara, pri čemu su one izgubile 20 topova,

čitav svoj logor i komoru. General Hope Grant, koji je komandovao prethodnicom glavnih snaga, odvojio se od njih za vreme usiljenog marša i, skrenuvši ulevo, razorio je 23. i 24. februara dva fora na putu koji vodi od Laknaua ka Rohilkandu.

Drugog marta glavne snage su bile koncentrisane na južnoj strani Laknaua. Ovu stranu štiti kanal koji je Campbell morao preći pre no što napadne grad; iza ovog kanala bila su podignuta jaka poljska utvrđenja. Trećeg marta Britanci su zauzeli park Dilkušu, a juriš na taj park značio je početak prvog napada. Četvrtog marta se brigadni general Franks priključio glavnim snagama i obrazovao njihovo desno krilo, oslanjajući se svojim desnim krilom na reku Gumti. Za to vreme su postavljene baterije prema neprijateljskim poljskim utvrđenjima, a na reci Gumti, nizvodno od varoši, podignuta dva pontonska mosta. Čim su ovi mostovi bili gotovi, ser James Outram je sa svojom peša-dijskom divizijom, 1400 konjanika i 30 topova prešao reku da bi zauzeo položaj na levoj, odnosno severoistočnoj obali. On je odavde mogao da tuče uzdužnom vatrom veliki deo neprijateljskog položaja duž kanala i mnoge utvrđene dvorce pozadi kanala. On je takođe presekao neprijateljske veze sa čitavim severoistočnim delom Auda. Šestog i sedmog marta naišao je na znatan otpor, ali je potiskivao neprijatelja pred sobom. Osmog marta je ponovo bio napadnut, ali sa nimalo većim uspehom. Za to vreme su baterije sa desne obale otvorile vatru, dok su Outramove baterije, koje su se nalazile duž rečne obale, tukle položaje ustanika s boka i s leđa. Devetog marta je 2. divizija, pod komandom ser Edwarda Lugarda, na juriš zauzela La Martinière, školu koja se sastoji, kao što se naši čitaoci mogu setiti, od koledža i parka koji se nalazi na severnoj obali kanala, na njegovom ušću u Gumti, na suprotnoj strani od Dilkuše. Desetog marta probijena je breša na zgradi banke, koja je zauzeta na juriš, pri čemu je Outram dalje napredovao uz reku i uzdužnom artiljerijskom vatrom tukao svaki uzastopni položaj ustanika. Jedanaestog marta su dva brdska puka (42. i 93) zauzela na juriš kraljičin dvor, a Outram je napao i zauzeo kamene mostove koji spajaju levu obalu reke sa gradom. Zatim je prebacio svoje trupe preko reke i priključio se napadu na sledeću zgradu ispred sebe. Trinaestog marta je izvršen napad na još jednu utvrđenu zgradu — na Imambaru, pri čemu se morala izraditi približnica da bi se baterije postavile u zaklon; kad je sledećeg dana napravljena breša, ova zgrada je zauzeta na juriš. Bežeći u Kajsar Bag, ili Kraljevski dvor, neprijatelj je bio tako energično gonjen da su Britanci ušli u dvor za petama begunaca. Nastala je žestoka borba, ali se dvor već u 3 časa po podne nalazio u posedu Britanaca. To je, kako izgleda, izazvalo veliku krizu; u svakom slučaju, izgleda da više nije bilo nikakve volje za otporom, pa je Campbell odmah preduzeo mere za gonjenje i presretanje begunaca. Brigadni general Campbell, sa jednom brigadom konjice i nešto konjičke artiljerije, upućen je u poteru za njima, dok je Grant poveo drugu brigadu u obilazak Sitapura, na putu iz Laknaua za Rohilkand,

da bi ih presreo. Dok su na taj način bile preduzete mere prema onom delu posade koji se dao u bekstvo, dotle su pešadija i artiljerija vršile dalje napredovanje u samom gradu, sa ciljem da ga očiste od neprijatelja koji je još davao otpor. Od 15. do 19. marta borbe su se morale voditi uglavnom u uskim ulicama grada, pošto je linija dvoraca i parkova duž obale reke već ranije bila pala; 19. marta ceo grad je bio u Campbellovim rukama. Govori se da je oko 50 000 ustanika pobeglo delom u Rohilkand, delom u pravcu Doaba i Bandelkanda. Oni su imali izgleda da umaknu u ovom poslednjem pravcu pošto se general Rose sa svojim kolonama još uvek nalazio bar 60 milja daleko od Džamne, a govorilo se da pred sobom ima 30 000 ustanika. Takođe je postojala mogućnost da se ustanici opet koncentrišu na pravcu Rohilkanda. Campbell nije bio u stanju da ih goni veoma brzim tempom, dok nam nije ništa poznato o mestu na kome se nalazio Chamberlain, a ova provincija je dovoljno velika da ustanicima pruži sklonište za izvesno kraće vreme. Zbog toga je najverovatnije da će sledeća karakteristika ustanka biti osnivanje dve ustaničke vojske, u Bandelkandu i Rohilkandu, od kojih poslednja može biti brzo uništena koncentričnim nastupanjem iz Laknaua i Delhija.

Operacije ser C. Campbella u ovoj kampanji, koliko u ovom času možemo da ocenimo, karakterisale su se njegovom uobičajenom razboritošću i energijom. Organizacija koncentričnog marša na Laknau bila je odlučna, a u pripremama za napad izgleda da su pravilno iskorišćene sve okolnosti. S druge strane, držanje ustanika bilo je loše, čak gore nego ranije. Pojava crvenih kaputa izazivala je među njima svuda paniku. Franksova kolona potukla je dvadeset puta jačeg neprijatelja gotovo bez ijedne žrtve i, mada telegrami govore o »snažnom otporu« i »žestokim borbama«, kao i obično, gubici Britanaca, ukoliko se pominju, tako su smešno mali da nam se čini da ni kod Laknaua nije trebalo većeg junaštva i da ovom prilikom nije pobrano više lovorika nego u prethodnim brojevima oko ovog grada.¹

Napisano 15. aprila 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
 »New-York Daily Tribune«,
 br. 5312 od 30. aprila 1858.

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, str. 285 - 288 i 298 - 304.

Karl Marx

Budžet gospodina Disraelija

London, 20. aprila 1858.

Govor koji je gospodin Disraeli održao 19. aprila u Donjem domu o budžetu ispunio je oko deset stubaca u londonskom listu »The Times«, ali u svakom slučaju prijatno ga je pročitati, možda prijatnije nego *Mladog vojvodu* od istog autora. Što se tiče jasnoće, analize, jednostavnosti kompozicije, vešte obrade i lakog rukovanja detaljima, on predstavlja prijatan kontrast dosadnom i razvučenom književnom delu njegovog palmerstonskog prethodnika. On niti sadrži niti pretenduje da sadrži bilo kakve značajne novine. Gospodin Disraeli se našao u povoljnom položaju ministra finansija koji ima da se bavi deficitom za koji on nije kriv, jer su mu ga rivali ostavili u nasleđstvo. On je odigrao ulogu lekara, a ne pacijenta. S jedne strane, trebalo je da pokriva deficit, a s druge strane — isključena je svaka ozbiljna restrikcija troškova zbog poduhvata u koje se Engleska upustila pod vodstvom lorda Palmerstona. Gospodin Disraeli je otvoreno rekao Donjem domu da ako se želi voditi politika invazije i agresije, onda se to mora i platiti; da je njihovo apelovanje na ekonomičnost čista sprdnja pošto je povezano sa beskrupuloznom spremnošću na trošenje. Prema njegovim proračunima rashodi koji se mogu očekivati u finansijskoj 1858/1859. godini iznosiće:

	funti sterlinga
Rashodi za dugoročne zajmove	28 400 000
Stalni rashodi za konsolidovane fondove.....	1 900 000
Izdržavanje armije	11 750 000
Rashodi za mornaricu uključujući pomorsku poštansku službu....	9 860 000
Gradanske službe	7 000 000
Rashodi službe za ubiranje državnih prihoda	4 700 000
Obveznice državne blagajne koje prispevaju u maju 1858.	2 000 000
Fond za amortizaciju ratnih dugova	1 500 000
Ukupni rashodi	67 110 000

Prihodi za 1858/1859. predviđeni su ovako:

	funti sterlinga
Carine	23 400 000
Posredni porezi	18 100 000
Takse	7 550 000
Porez na zemlju i nepokretnosti	3 200 000
Poštarina	3 200 000
Porez na imovinu i dohodak	6 100 000
Dvorska imanja	270 000
Razni prihodi	1 300 000
Ukupni prihodi	63 120 000

Poređenje između predviđenih rashoda i prihoda pokazuje, uprkos prilično optimističkim očekivanjima gospodina Disraelija u vezi s eventualnim приходima od carina, posrednih poreza i poštarine, čist deficit od 4 000 000 f.st. Kako da se pokrije ovaj deficit? Palmerstonove pristalice su se zjurado smejale na samu pomisao da će gospodin Disraeli biti prinuđen da odloži za narednu godinu predviđeno smanjenje poreza na dohodak od 7 penija na 5 penija po funti — predlog, protiv koga su glasali on i gospodin Gladstone kada ga je podneo ser Cornewall Lewis. Palmerstonovci bi u tom slučaju podigli viku zbog partijskog egoizma opozicije i nepopularnost poreza okrenuli bi sebi u prilog. Jednom rečju, porez na dohodak je bio stena o koju se, kako se poverljivo predskazivalo, Derbyjev državni brod morao razbiti. Naravno, gospodin Disraeli je bio i suviše iskusan stari lisac da bi se uhvatio u ovakvu klopku. Nasuprot očekivanjima, on je u Donjem domu izjavio da se John Bull u toku poslednjih pet godina »ponašao« u finansijskim pitanjima kao lepo vaspitan dečak, da je strpljivo i hrabro nosio državni teret i da ga stoga u ovim teškim prilikama ne treba uznemiravati zbog poreza prema kome je uvek pokazivao čudnu averziju, naročito otkako je po sporazumu iz 1853^[364], koji je prihvatila većina u Donjem domu, dobrom dečaku bilo obećano progresivno smanjenje poreza i njegovo konačno ukidanje posle izvesnog broja godina. Recept gospodina Disraelija za pokrivanje deficita i obezbeđenje makar i malog viška prihoda nad rashodima sastoji se u ovome: odgoditi likvidaciju 2 miliona obveznica državne blagajne za kasniji period; ne uplatiti 1 300 000 f.st. u fond za amortizaciju ratnih dugova dok god se ne realizuje jedan bona fide¹ višak koji bi se mogao upotrebiti za to; izjednačiti engleske i irske poreze na alkohol dizanjem ovih drugih od 6 šilinga i 10 penija na 8 šilinga po galonu, što bi, ako bi se ostvarilo, donelo državnoj blagajni daljih 500 000 funti i, najzad, na bankarske čekove zavesti taksu od 1 penija, čime bi se prihodi povećali za 300 000 funti.

¹ solidan

Što se tiče neznatnih novih poreza koje gospodin Disraeli zateva, njima se ne mogu učiniti nikakvi ozbiljni prigovori. Mada su predstavnici Paddyja¹ osećali da im je dužnost da protestuju, svako ograničenje potrošnje alkohola u Irskoj mora se smatrati korisnom merom. Predlažući je, engleski ministar finansija se nije mogao odupreti iskušenju da se ne našali na račun svojih prijatelja Iraca. »U duhu najiskrenije srdačnosti« on je zamolio »Irce ponosita duha« da se pridruže predlogu za oporezivanje »irskih pića« i da sliju svoje »duhove« sa engleskim i škotskim itd.² Gospodin Glyn, zastupnik interesa londonskih bankarskih i berzanskih krugova, oštro je napao uvođenje takse od jednog penija na bankarske čekove. On je uveravao da će ovaj nesrećni peni sprečiti da opticaj novca u zemlji odgovori svojoj nameni, ali ma kakav strah gospodin Glyn osećao, ili se pravio da oseća, zbog drskosti što se bankarima i berzanskim mešetarima nameće jedan neznatan porez, on verovatno neće naći odjeka u masama britanskog naroda.

Značajna crta budžeta gospodina Disraelija je likvidiranje fiktivnog fonda za amortizaciju državnih dugova, te velike finansijske mahinacije koju je zbog dugova napravljenih u toku rata sa Rusijom ponovo uveo ser Cornewall Lewis. Prvobitni britanski amortizacioni fond je jedna od onih čudovišnih prevara koje zamračuju mentalne sposobnosti cele generacije i čiju suštinu sledeća generacija verovatno neće moći da shvati. Godine 1771. dr Richard Price je u svojim *Observations on Reversionary Payments* prvi put otkrio svetu misteriju kamata na kamate i amortizacionih fondova.

»Novac«, kaže on, »koji nosi kamatu na kamatu u početku se lagano povećava; ali, kako stopa povećanja stalno raste, povećavanje posle izvesnog vremena postaje tako brzo da prevazilazi svaku moć mašte. Jedan peni uložen na dan Hristovog rođenja uz 5% složenog interesa porastao bi do danas na sumu veću od one koja bi mogla da se smesti u 150 miliona zemalja i to sve u suvom zlatu. Ali da je taj peni bio uložen na običan interes, on bi za isto vreme porastao samo na 7 šilinga i 4¹/₂ penija. Naša vlada je do sada uvek bila sklona da uvećava novac na drugi, a ne na prvi od ova dva načina.«⁽³⁶⁵⁾ Država stoga nikada ne mora da zapadne u teškoće, jer i sa najmanjim uštedama ona može, za onoliko vremena koliko nameću njeni interesi, otplatiti i najveće dugove. Po ovom planu od sporedne je važnosti na koliku će se kamatu država obavezati; jer ukoliko je kamata viša, utoliko će se brže iz takvog fonda isplatiti glavni dug.*

Stoga je on predložio

•da se svake godine uplaćuje neki fiksni iznos, koji bi se zajedno sa kamatama od tako uplaćenih suma upotrebio za otplaćivanje državnih dugova; ili, drugim rečima, da se osnuje fond za amortizaciju državnih dugova.«⁽³⁶⁶⁾

¹ skraćeniica od imena Patrick (nadimak za Irca) — ² Neprevodljiva igra rečju »spirit«, koja znači »duh«, ali i »alkoholno piće«.

Ova fantastična zamisao, manje oštromna od finansijskog plana onog ludaka u jednoj od Servantesovih novela koji je predlagao celom španskom narodu da se dve nedelje odrekne jela i pića da bi se došlo do sredstava da se isplati državni dug, ipak je obuzela Pittovu maštu. On je očigledno na osnovu ovoga 1786. uspostavio svoj amortizacioni fond, dodelivši mu fiksnu sumu od 5000000 funti sterlinga, koja se u tu svrhu plaća svake godine »neizostavno«. Sistem je napušten tek 1825, kad je Donji dom doneo odluku da se samo bona fide višak prihoda odvaja za plaćanje državnih dugova. Ceo sistem državnog kredita bio je pretvoren u zbrku zbog ove neobične vrste otplatnog fonda. Nastala je žestoka zbrka između onoga što je pozajmljeno iz potrebe i onoga što je pozajmljeno zbog nečijeg čefa, između zajmova kojima je povećavan dug i onih koji je trebalo da ga otplate. Kamate i interes na interes, dug i isplata igrali su naizmenično ljudima pred očima; došlo je do takvog smenjivanja čudnih slika konsolidovanih državnih hartija i akcija, menica i obveznica državne blagajne, kapitala bez kamata i kamata bez kapitala, da su se i najjači umovi zibunjavali. Princip dr Price-a je bio da država pozajmljuje novac pod prostim kamatama da bi ga povećala interesom na interes. U stvari, Ujedinjeno Kraljevstvo se zadužilo za 1000 miliona sterlinga, a nominalno je primilo oko 600 miliona; 390 miliona od ove sume je bilo određeno ne za plaćanje duga, već za održavanje amortizacionog fonda. Ovu slavnu instituciju, koja označava zlatno doba mešetara i špekulanata, Palmerstonov ministar finansija je pokušao da opet natovari na pleća Johna Bulla. Gospodin Disraeli joj je zadao coup de grâce.¹

Naslov originala:

Mr. Disraeli's Budget

Napisano 20. aprila 1858.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5318 od 7. maja 1858.

Prevod s engleskog

¹ poslednji udarac iz samilosti

Karl Marx

Englesko-francuski savez

Pariz, 22. aprila 1858.

Posle oslobođenja dr Bernard-a i opšteg oduševljenja s kojim ga je javnost pozdravila englesko-francuski savez je ušao u novu fazu. Pošto je bio dovoljno vispren da shvati da »srce Engleske« nije govorilo u »ceremonijalnim izrazima učtivosti kojima je gradsko poglavstvo Dovera zasulo velikodušnu prirodu vojvode od Malahova«, već pre u »nedostojnom klicanju naroda u sudu Old Bailey«^[148], list »L'Univers« je prvi proglasio Englesku ne samo »razbojničkim gnezdom« već i narodom razbojnika, uključujući tu i porotu i sudije. Prvo-bitna teza pukovnika^[367] je tako potvrđena na širem planu. Odmah za listom »L'Univers« nastupa »Le Constitutionnel« sa uvodnim člankom iz pera gospodina Rennée-a, zeta gospodina Macquard-a, koji je poznat kao sekretar, poverenik i desna ruka Bonaparte. Dok je »L'Univers« preuzeo od pukovnika definiciju o engleskom narodu i proširio joj značenje, »Le Constitutionnel« ponavlja njihove pretnje, pokušavajući pri tom da ozlojedenosti kasarni pruži podršku tobožnjim gnevom »gradova i seoskih oblasti«. Podražavajući ton ranjene moralne osetljivosti, ton koji je tako svojstven jevtinoj literaturi Drugog carstva, list uzvikuje:

»Nećemo se duže zadržavati na takvom oslobođenju od optužbe koje predstavlja nečuvenu uvredu javnog morala; jer ko od čestitih ljudi u Francuskoj i Engleskoj može da sumnja u Bernard-ovu krivicu? Mi hoćemo samo da obavestimo one naše susede koji žele održavanje dobrih odnosa između dveju zemalja, da bi vladi, uprkos najboljim namerama, bilo vrlo teško da spreči posledice opšteg negodovanja ako bi, nekom nesrećom, govor koji je izrekao Bernard-ov branilac¹ — govor koji nije onemogućen iako je kipteo klevetama i uvredama imperatora, naroda koji ga je izabrao, vojske i naših institucija — postao poznat u gradovima,

¹ Edwin John James

kasarnama i seoskim oblastima Francuske.* (Čudan položaj ovih kasarni — između gradova i seoskih oblasti!)

Do sada je bilo dobro. Da li će Francuska nasrnuti na Englesku ili neće, zavisíce, prema tome, samo od pukog slučaja da li će ili neće govor gospodina Jamesa, na koji je ukazao sam »Constitutionnel«, biti objavljen u Francuskoj. Ali posle ove kvazi-objave rata usledio je dan kasnije čudan i zaprepašćujući obrt u listu »La Patrie«. Francuska invazija će izostati, ali samo u slučaju novoga kursa u englesko-francuskom savezu. Bernard-ovo oslobođenje je tobože otkrilo sve veću snagu anarhije u britanskom društvu. Lord Derby treba da spase društvo u Engleskoj na isti način na koji ga je Bonaparta spasao u Francuskoj. Takav je smisao saveza i takav je njegov *conditio sine qua non*¹. Grof Derby je, dodaje se, »čovek ogromnog talenta, ima skoro kraljevske rodbinske veze«, i stoga je pravi čovek koji treba da spase društvo u Engleskoj! Engleski dnevni listovi se opširno bave slabošću, neodlučnošću i neodređenošću cilja koje se ispoljavaju u ovom smenjivanju besa, pretnji i sofizma. Pariski dopisnik lista »The Daily News« zamišlja da je rešio zagonetku ovih protivrečnih pogleda prikazanih u listovima »L'Univers«, »Le Constitutionnel« i »La Patrie« ukazujući na dobro poznatu činjenicu da Bonaparta ima dve vrste savetodavaca — pijane razvratnike uveče i trezne savetnike ujutru. U člancima listova »L'Univers« i »Le Constitutionnel« on oseća miris vina Margaux i miris cigara, a u članku lista »La Patrie« pljuštanje hladnoga tuša. Ali isti dvopreg je delao i za vreme Bonapartinog dvo-boja sa francuskom republikom. Jedni su posle januara 1849. u svojim malim večernjim listovima pretili sa *coup d'état*, dok su drugi u glomaznim stupcima lista »Le Moniteur« dokazivali da oni prvi direktno lažu. Ipak, nisu se u krutim člancima »Moniteur«-a, već u pijanim povicima »ura« u listu »Le Pouvoir«^[368] naslućivali obrisi događaja koji su nailazili. Naravno, daleko smo od toga da verujemo da Bonaparta raspolaze sredstvima kojima će preći preko »širokog jarka«². Komična lupetanja na ovu temu koja je »The New-York Herald«^[369] počeo da objavljuje sigurno su u stanju da izazovu osmeh na usnama čak i početnika u vojnoj nauci. Ali mi odlučno verujemo da je Bonaparta, civil na čelu vojne vlade — što nikada ne treba zaboraviti — objavio u listu »La Patrie« poslednje i jedino moguće tumačenje o englesko-francuskom savezu koje će zadovoljiti njegove »pukovnike«. On se nalazi u vrlo smešnoj i u isto vreme vrlo opasnoj situaciji. Da bi umirio one koji nose sablje i sprečio ih da ozbiljno shvate njegovo razmetanje, on mora pribegavati takvim nemogućim *fictiones juris*³ kao što je tvrdnja da englesko-francuski savez znači spasavanje društva u Engleskoj po ispitanom bonapartističkom metodu. Naravno, činjenice se moraju sukobljavati sa njegovim doktrinama, a kraj, ako njego-

¹ neophodan uslov — ² Kanala Lamanša — ³ pravnim smicalicama

vladavina ne bude prekinuta revolucijom, kako smo skloni da verujemo, biće takav što će se njegova sreća ugasiti, kao što je i počela, u sumanutim avanturama neke expédition de Boulogne^[301], samo na širem planu. Imperator će se srozati u avanturistu, kao što se avanturista pretvorio u imperatora.

Dok »La Patrie« izgovara poslednju reč koju je Bonaparta u stanju da izusti povodom anglosaksonskog saveza, vredno je obratiti pažnju na način na koji se sada u vladajućim klasama Engleske govori o ovom savezu. U tom pogledu jedan članak u londonskom listu »The Economist«, pod naslovom *Francuski savez, njegov karakter, vrednost i cena*, zaslužuje naročitu pažnju. Pisan je sa namernom pedanterijom kakva odgovara položaju nekog bivšeg ministra finansija u Palmerstonovoj vladi i nekom tumaču ekonomskih pogleda engleskih kapitalista. Gospodin Wilson polazi od teze da

»stvar koja je dobijena ne mora tačno odgovarati stvari koja se očekivala«. »Teško se može, kaže on, »proceniti vrednost saveza između Francuske i Engleske«; ali postoje različite vrste saveza, stvarni, prividni, pravi savezi i savezi iz staklene bašte, »prirodni« i »državni«, »državni« i »lični«. Na početku članka »The Economist« daje pun zamah svojoj »mašti«; a za »The Economist« se može reći ono što se kaže za advokata: što je čovek prozaičniji, to se uobrazilja može više poigrati s njim. »The Economist« se neće olako prepustiti mašti

»pri ispitivanju uticaja koji bi pravi savez između dva velika naroda koji stoje na čelu moderne civilizacije vršio na sudbinu Evrope i sudbinu i sreću svih drugih zemalja«.

On je ipak primoran da prizna da ove dve nacije, iako se nada i veruje da »sazrevaju« za iskreni savez, »još nisu zrele za njega«. A ako Engleska i Francuska nisu još zrele za istinski nacionalni savez, postaviće se, naravno, pitanje kakve je vrste sadašnji anglo-francuski savez? »Naš nedavno sklopljeni savez je«, priznaje bivši član Palmerstonove vlade i prorok engleskih kapitalista,

»u velikoj meri, priznajemo, savez sa vladom, a manje s narodom, više sa carem nego sa carevinom, više s Louis-Napoleonom nego sa Francuskom; a uz to, zbog važnosti koju smo pridali savezu i zbog cene koju smo za njega platili, nekako smo izgubili iz vida ovu bitnu i značajnu činjenicu«.

Bonaparta je naravno izabranik francuske nacije i još više od toga, ali na žalost

»on predstavlja samo brojnu, ali ne i intelektualnu većinu francuskog naroda. Na nesreću, ispada tako da klase koje su daleko od njega obuhvataju upravo one partije čija su mišljenja o skoro svim značajnim pitanjima civilizacije slična našim sopstvenim«.

Pošto je tako vrlo uljudnim i pristojnim jezikom i razvučenim rečenicama, kojima nećemo da zamaramo čitaoce, postavio aksiom

da je sadašnji takozvani anglo-francuski savez pre državni no nacionalni, »The Economist« ide tako daleko da tvrdi da je on čak više lični nego čisto državni savez.

»Louis-Napoleon je«, kaže on, »nagovestio, otvorenije nego što priliči glavi jedne velike nacije, da je on naš specijalan prijatelj u Francuskoj, da on, više nego njegov narod, želi i podržava savez s Engleskom; i možda smo mi ovo prihvatili spremnije i potpunije nego što bi zahtevale razboritost i korektnost.«

Sve u svemu, anglo-francuski savez je podmetnuta, falsifikovana stvar — savez sa Louis-om Bonapartom, ali ne savez sa Francuskom. Stoga se, prirodno, nameće pitanje da li je ovaj lažni savez bio vredan cene koja je plaćena za njega? Ovde se »Economist« udara u grudi i uzvikuje u ime engleskih vladajućih klasa, *Pater, peccavi*¹. Pre svega, Engleska je ustavna zemlja, dok je Bonaparta autokrata.

»Prosto iz poštovanja prema samima sebi dužni smo da se postaramo da se naša otvorena i lojalna učtivost prema de facto² vladaru Francuske pretvori u srdačnu i iskrenu ljubav samo dotle i u tolikoj meri ukoliko bi njegova politika bila takva da bismo se mogli s njom časno i otvoreno složiti.«

Umesto da se u svom bonapartizmu služi ovako klizavim merilom, engleski narod, narod sa ustavom,

»obasipa imperatora koji je uništio ustavne slobode svojih podanika takvom pažnjom kakva se nikada nije ukazivala ustavnom kralju koji je ustavna prava dao i poštovalio ih. A kada se on naljutio i ogorčio, mi smo ponizno počeli da ga umirujemo jezikom punim snishodljivog laskanja koje čudno zvuči sa engleskih usana. Našim postupcima i našim jezikom mi smo od sebe odbili sve one delove francuskog naroda u čijim je očima Louis-Napoleon ili uzurpator ili militaristički despot. To je naročito ogorčilo i odbilo parlamentarnu partiju u Francuskoj, bili to republikanci ili orleanisti.«

»The Economist« najzad otkriva da je ovo padanje na kolena pred srećnim uzurpatorom daleko od razumnog.

»Nemoguće je«, kaže on, »verovati da postojeći režim u Francuskoj može da bude stalan i da će pod njim ta energična i nemirna nacija pristati da živi . . . Da li je stoga pametno da sa jednom prolaznom fazom vladavine u Francuskoj sklapamo takav savez koji će kasnije izazvati još trajnije neprijateljstvo prema nama?«

Uz to, engleski savez je bio potrebniji Bonaparti negoli Engleskoj. Godine 1852. on je bio avanturista, imao je uspeha, ali ipak avanturista.

»Nije bio priznat u Evropi; bilo je pitanje da li će ga priznati. Ali Engleska ga je smesta i bez oklevanja primila; priznala je smesta njegovo pravo na vlast; primila ga je u kraljevske ekskluzivne krugove i tako mu omogućila pristup u evrop-

¹ Oče, zgrešio sam — ² stvaran

ske dvorove.« Ne, još više od toga, dozvolivši mu posete i prijateljske veze, naš dvor je omogućio da se poznanstvo pretvori u intimnost . . . One preduzumljive bogate i trgovačke klase kojima je bilo neobično važno da ih on podržava odmah su uvidele kolika je bila snaga koju je on dobio bliskim i prijateljskim savezom s Engleskom.»

Taj savez mu je bio potreban i »on bi ga kupio *ma po koju cenu*«. Da li je engleska vlada pokazala svoju trgovačku oštromnost i uobičajenu pronicljivost u određivanju te cene? Ona nije tražila nikakvu cenu; ona nije insistirala na bilo kakvim uslovima, već se kao orijentalni satrapi sklupčala u prašinu dok mu je pružala poklon saveza. Nikakva gadost s njegove strane nije engleskoj vladi bila dovoljno velika da je ma i za trenutak zadrži u njenoj trci »rasipne izdašnosti«, kako to »Economist« naziva, odnosno »bezgraničnog dodvoravanja«, kako bi to trebalo nazvati.

»Bilo bi teško dokazati«, priznaje engleski grešnik, »da smo zbog svih njegovih različitih mera o zabrani protestantizma, suzbijanja slobode misli, ukidanja lokalne samouprave, degradiranja senata i skupštine do poruge, pokazali naše neodobravanje ma i jednom jedinom merom — bar prolaznom hladnoćom ili prigodnim mrštenjem.« »Ma šta da je on uradio, ma koga da je javno proganjao, koliko god listova da je ugušio ili zabranio, ma koliko bili ništavni izgovori zbog kojih je udaljavao uvažene i istaknute profesore sa njihovih mesta — naš jezik je uvek bio isti; on je uvek bio velik čovek, pametan i pronicljiv državnik, eminentan i čvrst vladalac.«

Tako su Englezi ne samo uzdizali, podržavali i podsticali njegovu odvratnu unutrašnju politiku već su mu, kako »The Economist« priznaje, dozvolili da koči, menja, iscrpljuje i degradira njihovu spoljnu politiku!

»Dalje ostajanje u ovom lažnom položaju«, zaključuje, »The Economist«, »ne može ići u prilog ni našoj časti, ni našim interesima, niti dobru zajednice naroda.«

Ako uporedimo ovu izjavu sa onom iz lista »La Patrie«, ne može biti nikakve sumnje da je svršeno sa englesko-francuskim savezom, a sa njime i sa jedinim međunarodnim uporištem Drugog carstva.

Naslov originala:
The English Alliance

Napisano 22. aprila 1858.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5319 od 8. maja 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Važni britanski dokumenti

London, 30. aprila 1858.

U posljednje vreme britanska vlada je izdala nekoliko statističkih dokumenata — izveštaje ministarstva trgovine za prvi kvartal 1858, uporednu statistiku o pauperizmu za januar 1857. i 1858. i najzad polugodišnje izveštaje fabričkih inspektora.^[370] Ako se uporede sa prvim kvartalom prethodne godine, izveštaji ministarstva trgovine pokazuju, kao što se moglo očekivati, znatno opadanje izvoza kao i uvoza u prva tri meseca 1858. Celokupna deklarirana vrednost svih izvezenih artikala, koja se u prvom kvartalu 1857. godine popela do 28 827 493 funte sterlinga, pala je u toku prva tri meseca ove godine na 23 510 290 funti sterlinga, tako da se ukupno opadanje britanskog izvoza može proceniti na oko 19 procenata. Tabela vrednosti glavnih artikala uvoza, koja ide samo do kraja februara, pokazuje smanjenje u poređenju sa prva dva meseca 1857. do 14 694 806 na 10 117 920 funti sterlinga, tako da je smanjenje uvoza još uvek veće nego smanjenje izvoza. Uporedni pregled izvoza iz Ujedinjenog Kraljevstva u Sjedinjene Države u toku prva tri meseca 1857. i 1858. može se dobiti iz sledećeg izvoda:

Izvoz iz Ujedinjenog Kraljevstva u Sjedinjene Države

	<i>Količina</i>		<i>Deklarirana vrednost</i>	
	<i>1857</i>	<i>1858</i>	<i>1857</i>	<i>1858</i>
Pivo (u barelima)	9 504	6 581	40 893	29 269
Ugalj i ugljena prašina (u tonama)	19 972	44 299	11 975	24 818
Pamučne tkanine (u jardima)	61 198 140	35 371 538	1 128 453	618 540
Želzna i čelična roba (u metr. centama)	44 096	14 623	301 275	104 668
Laneno platno (u jardima)	18 373 022	8 757 750	527 076	256 536
Sirovo železo (u tonama)	10 172	6 569	39 927	20 344
Železo u šipkama (u tonama)	70 877	6 417	610 124	54 602
Liveno železo (u tonama)	207	2 362	4 659	14 475
Kovano železo (u tonama)	12 578	2 097	151 602	29 218
Sirovi čelik (u tonama)	3 607	1 118	128 178	43 666
Bakar (u metr. centama)	11 075	1 954	69 286	10 595
Olovo (u tonama)	941	60	21 793	1 324
Uljno seme (u galonima)	400 200	42 790	62 576	5 768

	<i>Količina</i>		<i>Deklarisana vrednost</i>	
	<i>1857</i>	<i>1858</i>	<i>1857</i>	<i>1858</i>
So (u tonama)	66 022	35 205	33 169	16 990
Svilena roba (u funtama)	66 973	22 920	82 280	25 212
Vunene tkanine (komada)	106 519	30 624	351 911	110 096
Vunena roba (razna; u jardima) ..	9 030 643	6 368 551	401 249	232 202
Kamgarn (komada)	212 763	80 601	249 013	106 913
Keramika i porcelan	—	—	155 700	70 998
Galanterija	—	—	614 825	288 752
Beli lim	—	—	273 409	105 847

Pored nekoliko nevažnih izuzetaka ova lista pokazuje opšti i teški pad; međutim, pada u oči da u većini slučajeva opadanje izvoza po vrednosti nije u skladu sa opadanjem u kvantitetu. Sjedinjene Države su u ovom pogledu pokazale da su daleko bolje tržište od drugih zemalja, u kojima Britanci za veću količinu dobijaju za uzvrat manju vrednost. Tako je, na primer, u Holandiju izvezeno 277 342 funte vune 1858. godine prema 254 593 funte 1857, ali prva količina je prodana za samo 24 949 funti sterlinga, dok je druga donela 25 563 funti sterlinga; za 1 505 621 funtu izvezenu u Francusku 1858, prema 1 445 322 funte izvezene 1857, prihod iznosi samo 103 235 funti sterlinga, dok je za manji izvoz u 1857. dostigao sumu od 108 412 funti sterlinga. Uz to, ako uporedimo prihode iz celog prvog kvartala 1858. sa onima za mesec mart, možemo uočiti tendenciju oporavljanja britanskog izvoza u Sjedinjene Države. Tako je izvoz kamgarna od 66 617 funti sterlinga u martu 1857. pao samo na 54 346 funti sterlinga u martu 1858, dok je za celi kvartal pad iznosio od 249 013 na svega 106 913 funti sterlinga. Jedina zemlja, međutim, koja čini izuzetak od opšteg pravila i pokazuje znatno povećanje umesto smanjenja uvoza britanske manufakturne robe je Indija, kao što će se videti iz sledećih brojki:

	<i>Količina</i>		<i>Deklarisana vrednost</i>	
	<i>1857</i>	<i>1858</i>	<i>1857</i>	<i>1858</i>
Pivo (u barelima)	24 817	51 913	77 845	166 567
Pamučne tkanine (u jardima) ..	120 092 475	151 463 533	1 358 888	1 787 943
Želzna i čelična roba (u metr. centima)	10 642	16 776	42 849	67 287
Pređeni pamuk (u jardima)	5 145 044	10 609 434	276 469	531 567
Železo u šipkama (u tonama) ..	20 674	26 266	191 528	217 539
Bakar u pločama i šipkama (u metr. centama)	18 503	23 313	115 927	132 156
Vuneni štofovi (u komadima) ..	12 123	19 571	63 846	90 584
Keramika i porcelan	—	—	9 989	19 631
Galanterija	—	—	21 350	31 427
Parne mašine	—	—	31 408	36 019

Povećanje britanskog izvoza u Indiju može se za neke artikle, na primer vunene, objasniti potrebama rata. U celini, međutim, objašnjenje ovoga povećanja ne treba tražiti u ovom pravcu. U stvari, pobuna je za nekoliko meseci potpuno zatvorila indijsko tržište pa je zbog toga roba na tržištu potrošena i stvorena praznina, koja se sada ponovo popunjava. Što se tiče Australije, prihvodi takođe pokazuju znatan porast u nekim artiklima britanskog izvoza, dok se iz pisama koja su stigla iz Sidneja i Melburna može zaključiti da su te pošiljke čista špekulacija, jer umesto da se prodaju po svojoj deklariranoj stvarnoj vrednosti moraće se prodati sa znatnim gubitkom.

Uporedna statistika o siromašnima u Engleskoj i Velsu pokazuje da je 920 608 lica u petoj nedelji januara 1857. bilo zvanično oslobođeno plaćanja poreza, dok se njihov broj u petoj nedelji januara 1858. popeo na 976 773, što pokazuje ukupan porast od 6,1%. Za okruge Nord-Midlend, Nord-Vestern i Jork, to jest za industrijske oblasti, procenat siromašnih je porastao za 20,52, odnosno 44,87 i 23,13%. Pored toga mora se imati na umu da vrlo značajan deo radničke klase više voli da umre od gladi nego da stupi u domove za sirotinju. Sledeći izvod iz zvaničnih statistika je vrlo značajan, jer pokazuje kako pravi industrijski radnici čak i u Engleskoj čine samo mali procenat od ukupnog stanovništva:

Industrijska statistika

Okruzi	Ukupan broj lica od 20 i više god.	Prosečan procenat lica od 20 i više godina koji su zaposleni u:			
		zanatstvu i trgovini i domaćinstvu	poljoprivredi	industriji	rudarstvu i preradi rude
1. Metropol	1 394 963	47,6	1,1	6,0	3,5
2. Jugoistočni	887 134	30,7	20,8	2,5	2,4
3. Južni Midlend	660 775	28,8	25,4	7,1	2,4
4. Istočni	603 720	27,4	26,5	4,0	2,3
5. Jugozapadni	978 025	28,6	23,3	4,6	5,6
6. Zapadni Midlend	1 160 387	29,1	15,5	5,2	12,6
7. Severni Midlend	654 679	31,8	21,7	6,4	5,3
8. Severozapadni	1 351 830	29,8	8,3	21,5	5,4
9. Jork	961 945	25,2	14,3	17,5	7,3
10. Sever	521 560	27,7	16,1	4,2	12,4
11. Vels	641 680	21,8	25,7	2,5	12,4
Engleska i Vels	9 816 597	31,0	16,1	8,4	6,3

Izveštaji fabričkih inspektora koji sadrže materijal samo do kraja oktobra 1857. ne sadrže ono što je obično od interesa, jer kako su inspektori jednodušno izjavili, zatvaranje fabrika, rad sa skraćenim vremenom, bezbrojna bankrotstva sopstvenika fabrika i opšta kriza

u trgovini koja je počela baš u vreme kada su oni sastavljali svoje statistike, nisu im dozvolili da dođu do bilo kakvih pouzdanih informacija na osnovu kojih bi mogli da podnesu izveštaj o broju novih fabrika, fabrika koje su povećale svoju snagu i onih koje su prestale da rade. Stoga se industrijska statistika, koja ilustruje uticaj krize, mora potražiti u njihovim sledećim izveštajima. Jedina novost koja je data u ovoj sadašnjoj publikaciji ograničena je na neka otkrića koja se tiču postupanja sa decom i omladinom u fabrikama pamučnih predevena. Tek 1845. britansko zakonodavstvo je proširilo svoju kontrolu na fabrike štampanih tkanina. U zakon o fabrikama štampanih tkanina preuzete su u svim pojedinostima odredbe opšteg fabričkog zakonodavstva koje se odnose na kompetencije inspektora, na način na koji oni mogu da postupaju sa prekršiocima zakona i na različite teškoće koje mogu da iskrsnu u primeni zakona i na koje se može naići u samom zakonu. Kao i u ostalim fabrikama, zakon predviđa registrovanje zaposlenih lica, pregled mladih radnika od strane ovlašćenih lekara pre stupanja na stalni posao i javni časovnik radi obezbeđenja tačnog vremena početka i završetka dnevnog rada. Zakon preuzima iz zakona o fabrikama i nomenklaturu u podeli radnika na kategorije, ali znatno odstupa od ostalih zakona u odredbama prema kojima se radnici razvrstavaju u pojedine kategorije, kao i u pogledu obima zaštite na radu koja se stiče ograničenjem radnog vremena.

Postoje tri kategorije koje obuhvata fabričko zakonodavstvo: 1. muškarci iznad 18 godina, čije je radno vreme neograničeno; 2. muškarci između 13 i 18 godina i žene iznad 13 godina, čije je radno vreme ograničeno; 3. deca između 8 i 13 godina, čije je radno vreme ograničeno i koja moraju *svakog dana* pohađati školu.

Odgovarajuće kategorije u fabrikama štampanih tkanina su: 1. muškarci iznad 13 godina, čije je radno vreme neograničeno; 2. žene iznad 13 godina, čije je radno vreme ograničeno; 3. deca oba pola između 8 i 13 godina, čije je radno vreme ograničeno i koja moraju pohađati školu *povremeno*.

Zakon o fabrikama štampanih tkanina se bitno razlikuje od zakona o ostalim fabrikama u tome što nema nikakvih odredaba za bilo koji od sledećih slučajeva: za utvrđivanje pauza za obede, za subotnji odmor^[371], za prekid rada za Božić i Veliki petak, za povremena odsustva, za sigurnosnu ogradu oko opasnih mašina, za prijavu nesrećnih slučajeva i naknadu povređenim osobama, za periodično krećenje radnih prostorija. Radno vreme u fabrikama je sada isto kao i vreme za kvalifikovane i druge radnike, to jest od 6 do 6 sa prekidom od 1¹/₂ sata za obede. Radno vreme u fabrikama štampanih tkanina se praktično može smatrati neograničenim uprkos postojećim zakonskim ograničenjima. Jedinu restrikciju rada sadrži član 22. Zakona o ovim fabrikama (štampan 8. i 9. godine Viktorijine vlade, br. 29), koji kaže da nijedno dete između 8 i 13 godina starosti i nijedna žena ne sme raditi noću, što znači između 10 uveče i 6 ujutro. Stoga po zakonu

o fabrikama deca 8 godina stara, mogu biti — i jesu — zaposlena u prostorijama u kojima vlada sparina, i rade bez prekida za odmor ili za jelo od 6 ujutro do 10 uveče; a dečak koji je napunio 13 godina može legalno raditi, pa često i radi, i danju i noću, neograničen broj časova. Pohađanje škole za decu koja rade u fabrikama štampanih tkanina regulisano je ovako: svako dete pre nego što se zaposli u fabrici moralo je pohađati školu bar trideset dana ili ne manje od sto pedeset časova u toku šest meseci neposredno pre prvog dana zaposlenja, a u toku zaposlenja u fabrici mora je pohađati u periodu od 30 dana, odnosno sto pedeset časova u toku svakog perioda od šest meseci. Škola se mora posećivati između 8 pre i 6 posle podne. U ovaj fond od 150 časova ne računaju se oni dani kad je nastava trajala manje od dva i po ili više od pet časova u toku radnog dana. Čovekoljublje fabrikanata ogleda se naročito u načinu na koji provode ove odredbe. Nekad dete ide u školu propisani broj časova u jedno doba dana, nekad u drugo, ali nikada redovno; na primer: pohađanje škole jednog dana može biti od 8 do 11 pre podne, drugog dana od 1 do 4 po podne, pa onda dete može da ne dođe u školu sledećih nekoliko dana, da bi se onda opet pojavilo u školi možda od 3-6 po podne; zatim može ići 3 ili 4 dana uzastopce ili i nedelju dana; onda se neće pojaviti u školi 3 nedelje ili čak i mesec dana, posle čega se može pojaviti pojedinih dana ili na pojedinim časovima, i to onda kada se njegovom poslodavcu dopadne da ga pusti. Tako se dete gura od škole na posao i sa posla u školu dok se ne završi priča o sto pedeset časova.

Naslov originala:

Important British Documents

Napisano 30. aprila 1858.

Prvi put objavljeno u listu

•New-York Daily Tribune

br. 5329 od 20. maja 1858.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

[Pojedivosti o zauzeću Laknaua]

Najzad raspoložemo detaljnim izveštajima o napadu na Laknau i o njegovom padu. Istina, još nisu objavljeni, sa vojničkog stanovišta glavni izvori obaveštenja — depeše ser Colina Campbella, ali su već i dopisi britanske štampe, naročito pisma g. Russela koja su objavljena u londonskom listu »The Times« — čiji smo glavni deo već saopštili našim čitaocima — sasvim dovoljni da se dobije opšti uvid u postupak napadača.

Detaljni izveštaji više nego potvrđuju zaključke do kojih smo, na osnovu telegrafskih vesti, bili došli¹ o ispoljenoj neumešnosti i neborbenosti u odbrani. Utvrđenja koja su Indijci podigli, iako na izgled strašna, nisu u stvari imala veći značaj od ognjenih aždaja i izbečenih maski koje su kineske »junačine« crtale po svojim štitovima i gradskim zidinama. Svako pojedino utvrđenje imalo je izgled neosvojivog položaja: puškarnice i toparnice na bedemima i grudobranima, svakovrsne prepreke, topovi i lako oružje bili su svuda načičkani. Međutim, pozadina i bokovi svakog položaja bili su potpuno zanemareni, dok o uzajamnom sadejstvu različitih utvrđenja niko nikada nije ni mislio, pa čak nije bilo raščišćeno ni zemljište između utvrđenja i ispred njih, tako da su se i frontalni i bočni napadi mogli pripremati a da branilac za to ne sazna; napadač se mogao potpuno zaklonjen približiti na nekoliko jardi od grudobrana. Tu se upravo radilo o takvom konglomeratu utvrđenja kakav se mogao i očekivati od grupe vojnika inženjera koji su bili bez svojih oficira i koji služe u jednoj vojsci u kojoj neznanje i nedisciplina suvereno vladaju. Utvrđenja Laknaua ne predstavljaju ništa drugo već pravu sliku i priliku celokupnog sepojskog načina ratovanja, koji se ogleda u bedemima od pečene ilovače i u zemljanim grudobranima. Oni su unekoliko shvatili tehnički deo evropske taktike, dovoljno su se upoznali sa jedinačnom i vodnom obukom, znali su da izgrade položaje baterija i puškarnice na bedemu,

¹ Vidi u ovom tomu, str. 298 - 300 i 356 - 358.

ali nisu imali pojma o tome kako treba kombinovati pokrete četa i bataljona u odbrani položaja ili kako treba kombinovati baterije sa puškarnicama u zgradama i bedemima da bi se obrazovao utvrđen logor koji bi bio sposoban za odbranu. Tako su, na primer, oslabili solidne kamene zidove svojih dvorova time što su u njima napravili preterano mnogo otvora za vatreno dejstvo, nagomilali su nekoliko redova puškarnica i toparnica jedan iznad drugoga, a na krovove postavili baterije zaštićene grudobranima; međutim, sve je to bilo potpuno besciljno, jer se sve to moglo običi na najlakši mogući način. Isto tako, svesni svoje taktičke inferiornosti, oni su pokušavali da tu slabost nadoknade pretrpavanjem svakog položaja što većim brojem ljudi, čime nisu postizali nikakav drugi efekat osim pružanja mogućnosti britanskoj artiljeriji da ispolji svoje strahovito dejstvo i onemogućavanja svake uredne i sistematske odbrane čim bi napadne kolone udarile na ovu šarenu gomilu iz nekog neočekivanog pravca. A kada su Britanci kakvim pukim slučajem bili prisiljeni da napadaju baš taj strašni front utvrđenja, ispostavljalo se da su ova utvrđenja bila tako pogrešno postavljena da im se moglo prilaziti, praviti breša u njima i vršiti juriš na njih skoro bez ikakve opasnosti. Takav slučaj je bio s Imambarom. Na udaljenosti od nekoliko koraka od zgrade nalazio se zid od »puke« (na suncu pečene ilovače). Britanci su do njega napravili jednu kratku približnicu (to je dovoljan dokaz da puškarnice i toparnice na višem delu zgrade nisu omogućavale da se odozgo dejstvuje vatrom na teren u neposrednoj blizini ispred utvrđenja) i za postavljanje opasne baterije iskoristili taj isti zid, to jest zid koji su bili izgradili sami Indijci! Oni su iza ovog zida postavili dva (pomorska) topa od 68 funti. Najlakši britanski top od 68 funti bez lafeta teži 87 engleskih centi, ali pretpostavljajući da se ovde radi samo o topu od 8 inča za šuplja zrna, težina najlakšeg takvog topa iznosi 50 centi, a sa lafetom najmanje 3 tone. Da su se takvi topovi uopšte mogli privući na tako blisko odstojanje od dvora koji ima nekoliko spratova i jednu bateriju na krovu, pokazuje neshvatanje važnosti dominirajućih položaja i takvo nepoznavanje vojnoinženjerijske veštine koje ne bi mogao pokazati nijedan običan inženjerac bilo koje civilizovane vojske.

Tako stoji stvar sa vojnim znanjima protiv kojih su Britanci imali da se bore. Što se tiče hrabrosti i upornosti branilaca, i to im je isto tako nedostajalo. Od Martinijere do Musa Baga domorodačke trupe se ponašale isto tako jednostavno: one su naglo bežale čim bi neprijateljska kolona krenula u napad na njih. U čitavom nizu tih sukoba nije bilo ničega što bi se moglo uporediti čak i sa pokoljem (jer se to jedva može nazvati borbom) u Sikandar Bagu za vreme Campbellovog oslobađanja Rezidencije. Čim su napadajući delovi počeli nastupati, kod ustanika je otpočelo opšte bezglavo bekstvo, a kad se u pozadini našlo samo nekoliko uskih prolaza koji su primoravali nagomilanu rulju da se zaustavi, ustanici su bez ikakvog otpora i u neredu padali pod plotunima i bajonetima nastupajućih Britanaca. »Britanski bajonet«

u bilo kome od ovih obesnih juriša na panikom zahvaćene domoroce ubio je više ljudi nego u svim engleskim ratovima u Evropi i Americi uzetim zajedno. Na Istoku su takve borbe na nož, u kojima je jedna strana aktivna, a druga robovski pasivna, obična pojava u ratu; barikade u Burmi su svakom prilikom davale takav primer. Po rečima g. Russela, Britanci su trpeli glavne gubitke od Indijaca kojima je bila presečena odstupnica i koji su se zabarikadirali po sobama dvorca odakle su kroz prozore gadali oficire koji su se nalazili u dvorištima i vrtovima.

Prilikom juriša na Imambaru i Kajsar Bag Indijci su tako brzo bežali da dvorac nije bio zauziman nego se u njega prosto umarširalo. Međutim, najinteresantniji prizor je tek sada otpočeo, jer, kako g. Russel primećuje bez okolišenja, osvajanje Kajsar Baga toga dana bilo je toliko neočekivano da nije bilo čak ni vremena da se preduzmu mere protiv bestidne pljačke. Zaista je bio veseo prizor za istinski slobodoljubivog Johna Bulla da gleda svoje britanske grenadiere kako slobodno grabe drago kamenje, skupoceno oružje, odore i svakovrsne nakite Njegovog veličanstva kralja od Auda. Siki, Gurke i logorski pratioci bili su potpuno spremni da slede ovom primeru, tako da su pljačka i rušenje prevazišli čak i spisateljski talent g. Russela. Svaki dalji korak u nastupanju bio je praćen novim pljačkanjem i pustošenjem. Kajsar Bag je pao 14. marta, a posle pola časa nestalo je svake discipline, oficiri su potpuno izgubili komandu nad svojim ljudstvom. Sedamnaestog marta je general Campbell bio prisiljen da postavi patrole radi suzbijanja pljačke i da prekine svako dejstvo dok ne prestane »sadašnja razuzdanost«. Očigledno je da su trupe bile potpuno ispuštene iz ruku. Čujemo da je 18. marta prestala razuzdana pljačka, ali da se pustošenje i dalje slobodno nastavlja. Međutim, u gradu je, dok se prethodnica borila sa domorocima koji su otvarali vatru iz kuća, zaštitnica pljačkala i pustošila do mile volje. Uveče toga dana je izdato novo naređenje za obustavljanje pljačke; iz svakog puka se upućuju jaka odeljenja da prikupe svoje vojnike i da logorskim pratiocima spreče izlaz; nikome se ne dopušta da izlazi iz logora sem po zvaničnoj dužnosti. Dvadesetog marta se ponavljaju ista naređenja. Istoga dana dva »britanska oficira i džentlmena«, poručnici Cape i Thackwell, koji su išli u grad da pljačkaju, bili su ubijeni u jednoj kući, a 26. marta stanje u tom pogledu bilo je još uvek toliko rđavo da su izdata najstroža naređenja za suzbijanje pljačke i nasilja: zavedena je prozivka svakog sata; svima vojnicima je strogo zabranjen izlaz u grad; logorski pratioci koji bi se pod oružjem zatekli u gradu imali su da budu obešeni, vojnici su smeli nositi oružje samo na dužnosti, a sve neboraćko osoblje moralo se razoružati. Da bi se poštovala ova naređenja, »na pogodnim mestima« je podignut niz trouglova za batinanje.

Zaista, krasno stanje stvari u jednoj civilizovanoj vojsci 19. veka; da su ma koje druge trupe u svetu bilo gde izvršile ma i deseti deo ovih nasilja, kako bi ih gnev britanske štampe obeležio žigom srama! Ali, to su dela britanske vojske pa nam se zbog toga kaže da su ona

samo normalna posledica rata. Britanski oficiri i džentlmeni mogu mirno prisvajati srebrne kašike, narukvice s dragim kamenjem i druge beznačajne uspomene na koje naidu na poprištu svoje slave; a što je Campbell bio prisiljen da usred rata razoružava vlastitu vojsku da bi sprečio neobuzdanu otimačinu i nasilja, za to su možda postojali vojni razlozi; ali sigurno niko neće zavideti ovim jadnicima što su posle toliko napora i nevolja dobili nedelju dana odmora i malo razonode.

U stvari, ni u Evropi ni u Americi nema svirepije vojske od britanske. Pljačka, nasilje, pokolj — pojave, koje su strogo i potpuno odstranjene u svima drugim vojskama — predstavljaju drevnu privilegiju i stečeno pravo britanskog vojnika. Zlodela koja su Britanci činili danima posle osvajanja na juriš Badahosa i San Sebastijana^[372] u »poluostrvskom ratu« nemaju primera u analima bilo koje nacije od početka francuske revolucije. Srednjovekovni običaj da se grad zauzet na juriš prepusti pljačkanju još uvek važi kao pravilo kod Britanaca, iako je to svuda zabranjeno kao protivpravno. Kod Delhija su nužni vojni obziri nametnuli izuzetak, ali je vojska negodovala, iako je potkupljena dopunskom platom, a sada je u Laknauu nadoknadila sve što je u Delhiju propustila. U toku čitavih dvanaest dana i noći u Laknauu nije postojala britanska vojska — nego samo neobuzdana, pijana i brutalna rulja koja se raspala u pljačkaške bande, daleko neobuzdanije, zverskije i proždrljivije od sepoja koji su tek bili proterani iz ovoga mesta. Pljačkanje Laknaua 1858. godine ostaće večita sramota britanske vojne sile.

Ako je razuzdana soldateska u svom civilizatorskom i humanom nadiranju kroz Indiju mogla da otme domorocima samo njihovu ličnu svojinu, to se odmah zatim sama britanska vlada postarala da ih liši i njihove nepokretne imovine. Govori se o konfiskaciji zemlje plemstva i crkve u prvoj francuskoj revoluciji. Govori se o konfiskaciji imovine Orleanske porodice koju je izvršio Louis-Napoleon! Šta je sve to prema lordu Canningu, britanskom plemiću, blagom na rečima, u ponašanju i osećanjima, koji, po narednju svoga pretpostavljenog vikonta Palmerstona, konfiskuje zemlju jednog čitavog naroda — svaki hektar, jutro i ar na prostranstvu od 10 000 kvadratnih milja.^[373] Zaista, divan plen za Johna Bulla! A čim je lord Ellenborough u ime nove vlade izrazio neslaganje sa ovom dotada besprimernom merom, ustaje »The Times« i mnoštvo manjih britanskih listova u zaštitu ove pljačke na veliko i lomi koplja za pravo Johna Bulla da konfiskuje sve što zaželi. Ali, John Bull je izuzetak i ono što bi za druge bilo sramota za njega je, prema »Times«-u, vrlina.

Za to vreme, zahvaljujući potpunom rasulu britanske vojske do koga je došlo zbog pljačke, ustanici su neometani gonjenjem umakli u slobodne krajeve. Oni se koncentrišu u Rohilkandu, jedan deo vodi mali rat u Audu, a drugi deo begunaca se uputio prema Bandelkandu. Međutim, brzo se približava veoma toplo i kišovito vreme, te se ne može očekivati da će ovo godišnje doba biti tako neobično povoljno za Evropljane kao što je bilo prošle godine. Tada je masa evropskih trupa

bila aklimatizovana u manjoj ili većoj meri, a ove godine je većina tek došla u Indiju. Nema sumnje da će borbe u junu, julu i avgustu stajati Britance ogromnog broja života i da će se operativna vojska, zbog ostavljanja posada u osvojenim gradovima, veoma brzo istopiti. Već smo obavješteni da bi pojačanje od 1000 ljudi mesečno bilo jedva dovoljno da se održi efektivna jačina vojske, a što se tiče posada, za sam Laknau je potrebno bar 8000 ljudi, to jest više od jedne trećine Campbellovih snaga. Zbog toga će snage za organizovanje borbe u Rohilkandu jedva biti jače od ove posade Laknaua. Takođe smo obavješteni da u krugovima britanskih oficira prevladuje mišljenje da će gerilski rat, do koga će sigurno doći posle rasturanja većih grupacija ustanika, biti skopčan sa većim teškoćama i gubicima britanskih života od sadašnjeg rata sa njegovim bitkama i opsadama. Najzad, i siki počinju da govore na način koji ne sluti na dobro Engleza. Oni smatraju da bez njihove pomoći Britanci ne bi mogli držati Indiju i da bi Englezi sigurno bar privremeno izgubili Hindustan samo da su se oni priključili ustanku. Oni to govore glasno i po istočnjačkom običaju u tome preteruju. Englezi im više ne izgledaju superiornija rasa koja ih je potukla kod Mutke, Firospura i Alivala.^[374] Od ovakvog ubeđenja do otvorenog neprijateljstva ima samo jedan korak kad se radi o istočnjačkim zemljama; jedna varnica može da izazove plamen.

Sve u svemu, zauzimanje Laknaua nije nimalo više doprinelo ugušenju indijskog ustanka nego što je doprineo pad Delhija. Ovog leta se mogu odigrati takvi događaji da će naterati Britance da iduće zime u suštini ponovo prelaze preko istog terena, a možda čak i da ponovo osvajaju Pendžab. Ali, u najboljem slučaju, predstoji im dug i težak gerilski rat — nezavidna stvar za Evropljane pod žarkim suncem Indije.

Napisano 8. maja 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
New-York Daily Tribunes,
br. 5333 od 25. maja 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Aneksija Auda^[375]

Otrprike pre osamnaest meseci britanska vlada je u Kantonu objavila novu doktrinu u međunarodnom pravu, po kojoj jedna država može preduzeti ratne operacije velikih razmera protiv pokrajine neke druge države bez objave rata ili uspostavljanja ratnog stanja protiv te druge države. Sada ta ista britanska vlada, u ličnosti generalnog guvernera Indije, lorda Canninga, čini korak dalje u svom zadatku narušavanja postojećeg međunarodnog prava. Ona je objavila da će

«pravo svojine na zemlju u provinciji Aud biti pridržano u korist britanske vlade, koja će se ovim pravom koristiti na način koji joj se bude činio prikladnim».^[376]

Kada je posle pada Varšave 1831. ruski car prisvojio «pravo svojine na zemlju» na koju su polagali pravo mnogi poljski plemići, to je u britanskoj štampi i parlamentu izazvalo jednodušnu buru ogorčenja. Kada, posle bitke kod Novare, austrijska vojska nije konfiskovala, već samo stavila pod prinudnu upravu imanja onih lombardijskih plemića koji su aktivno učestvovali u ratu za nezavisnost, jednodušna bura ogorčenja Britanaca se ponovila. A kada je, posle 2. decembra 1851. Louis-Napoleon konfiskovao imanja porodice Orleana koja je na osnovu francuskog običajnog prava trebalo pripojiti državnim dobrima prilikom stupanja na presto Louis-Philippe-a, ali koja nisu doživela tu sudbinu blagodareći jednoj pravnoj smicalici, britanskom ogorčenju nije bilo granica, dok je londonski «The Times» pisao da je ovim činom poremećena sama osnova društvenog poretka i da građansko društvo više ne može opstati. Sve ovo pošteno ogorčenje je sada praktično razjašnjeno. Engleska je jednim zamahom pera konfiskovala ne samo imanja nekolicine plemića, ili kraljevske porodice, već celu teritoriju jednog kraljevstva^[377] skoro veličine Irske, «nasledstvo celoga naroda», kako ga lord Ellenborough sam naziva.

Ali da čujemo kakve izgovore — ne možemo ih nazvati osnova — lord Canning, u ime britanske vlade, iznosi povodom ovog nečuvenog postupka: Prvo, «Laknau je u rukama vojske». Drugo, «otpor,

koji je počeo pobunom vojske, naišao je na podršku stanovništva gradova i velikog dela unutrašnjosti«. Treće, »oni su krivi zbog velikog zločina i sami su izabrali pravednu odmazdu«. Engleski jednostavno rečeno: zato što se britanska vojska dokopala Laknaua, vlada ima pravo da konfiskuje u Audu svu zemlju koje se još nije domogla. Zato što su se domorodački vojnici, plaćeni engleskim novcem pobunili, stanovnici pokrajine Aud, koji su silom potčinjeni engleskoj vlasti, nemaju prava da se bore za svoju nacionalnu nezavisnost. Ukratko, narod Auda se pobunio protiv legitimne vlasti britanske vlade i britanska vlada sada jasno izjavljuje da je pobuna dovoljan osnov za konfiskaciju. Ostavljajući, stoga, van diskusije sva okolišenja lorda Canninga, cela stvar se svodi na to da on smatra da je britanska vladavina u Audu zakonito uspostavljena.

A britanska vladavina u Audu je uspostavljena ovako: kad je 1856. lord Dalhousie smatrao da je došao trenutak za akciju, on je koncentrisao vojsku u Kanpuru, koja je, kako je rečeno kralju Auda, imala da služi kao osmatrački korpus protiv Nepala. Ova vojska je iznenada okupirala zemlju, zauzela Laknau i zarobila kralja. On je pozvan da ustupi zemlju Britancima, ali uzalud. Zatim je odveden u Kalkutu, a zemlja pripojena teritorijama Istočnoindijske kompanije. Ova izdajnička invazija se zasnivala na članu 6. ugovora iz 1801,^[378] koji je zaključio lord Wellesley. Ovaj ugovor je bio prirodna posledica ugovora koji je 1798. zaključio ser John Shore. Prema uobičajenoj politici koju provodi angloindijska vlada u svojim opštenjima sa domaćim prinčevima, ovaj prvi ugovor od 1798. bio je ugovor o savezu u napadu i odbrani obeju strana. On je Istočnoindijskoj kompaniji osigurao godišnji porez od 76 lak-rupija (3 800 000 dolara); ali na osnovu člana 12. i 13. kralj je bio primoran da smanji oporezivanje zemlje. U stvari, ova dva stava, suprotna jedan drugom, kralj nije mogao jednovremeno da ispuni. Kao rezultat, kako je Istočnoindijska kompanija i očekivala, došlo je do novih komplikacija koje su dovele do ugovora iz 1801, po kome je ustupanje teritorije trebalo da nadoknadi navodne prekršaje prethodnog ugovora; ovo ustupanje teritorije, koje je, uzgred rečeno, u to vreme u parlamentu okarakterisano kao otvorena pljačka, trebalo je da dovede lorda Wellesleya pred istražni sud da nije bilo političkog uticaja koji je tada imala njegova porodica.

Kao protivuslugu za ovo ustupanje teritorije Istočnoindijska kompanija se na osnovu člana 3. poduhvatila da odbrani sve kraljeve preostale teritorije od svih stranih i domaćih neprijatelja, a na osnovu člana 6. garantovala je svojinu ovih teritorija kralju, njegovim naslednicima i budućim potomcima. Ali ovaj isti član 6. sadržao je i jednu zamku za kralja: kralj se obavezuje da preko svojih činovnika uvede takav sistem uprave koji će odgovarati prosperitetu njegovih podanika i biti sazdan tako da osigura život i svojinu stanovništva. A sada, pretpostavimo da je kralj Auda prekršio ovaj ugovor, da svojom vladavinom nije obezbedio živote i svojinu svojih stanovnika (na primer, da ih je

rasterao puščanim cevima i konfiskovao sve njihove zemlje), kakav je lek preostao Istočnoindijskoj kompaniji? Kralj je ugovorom priznat za nezavisnog suverena, za lice koje slobodno dela, za jednu od ugovornih strana. Istočnoindijska kompanija, objavljujući da je ugovor pogažen i stoga poništen, mogla je da ima samo dva načina za akciju: putem pregovora, uz pomoć pritiska, mogla je da dođe do novog ugovora ili da objavi rat kralju. Ali da zauzme njegovu teritoriju bez objave rata, da ga bez opomene zarobi, skine s prestola i anektira njegove teritorije — to nije samo povreda ugovora, već svakog principa međunarodnog prava.

Da aneksija Auda nije bila iznenadna odluka britanske vlade, dokazuje jedna čudna činjenica. Čim je lord Palmerston 1831. postao ministar inostranih poslova, odmah je poslao naređenje tadanjem generalnom guverneru da anektira Aud. Podređeni je u to vreme odbio da izvrši naredbu. Stvar je, međutim, došla do ušiju kralja Auda,¹ koji se poslužio nekim izgovorom da pošalje izaslanstvo u London. Uprkos svim preprekama, izaslanicima je uspelo da upoznaju Williama IV sa opasnošću koja je pretila njihovoj zemlji. Kralj nije znao ništa o celoj stvari. Rezultat ovoga je bio žestoki sukob između Williama IV i Palmerstona, koji se završio strogim nalogom ovom drugom da nikada ne ponovi takav coups d'état, pod pretnjom da će smesta biti otpušten. Važno je da se podsetimo da su se stvarna aneksija Auda i konfiskacija svih zemljišnih dobara dogodile onda kad je Palmerston opet bio na vlasti. Dokumenti koji su se odnosili na taj prvi pokušaj aneksije Auda 1831. bili su pre nekoliko nedelja potrebni u Donjem domu, no gospodin Baillie, secretary of the Board of Control², izjavio je da su ovi dokumenti nestali.

A kad je 1837. Palmerston po drugi put postao ministar spoljnih poslova, a lord Auckland generalni guverner Indije, kralj Auda³ je bio primoran da napravi novi ugovor s Istočnoindijskom kompanijom. Ovaj ugovor menja član 6. ugovora iz 1801. zato što »on ne predviđa nikakvu sankciju za slučaj neispunjenja obaveze koja se u njemu sadrži« (vladati dobro zemljom); i stoga se članom 7. izričito predviđa

»da će kralj Auda, sporazumno sa britanskim vladinim predstavnikom, odmah uzeti u razmatranje najbolje načine na koje će se otkloniti nedostaci u policiji, u sudskoj i finansijskoj upravi u njegovoj zemlji; i da, ako Njegovo Veličanstvo zanemari da se pridržava saveta britanske vlade i ako dođe do grubog i sistematskog tlačenja, anarhije i loše vladavine u okvirima kraljevine Auda, što bi ozbiljno dovelo u opasnost javni mir, britanska vlada rezerviše sebi pravo da odredi svoje sopstvene činovnike da upravljaju kojim bilo delom teritorije Auda, bez obzira na veličinu površine na kojoj se bude loše vladalo, onoliko vremena koliko bude potrebno; višak prihoda u takvom slučaju, posle pokrivanja svih rashoda, uplatiće se u kraljevu blagajnu,

¹ Nazir-ed-Dina — ² sekretar Kontrolnog saveta (za indijske poslove) —

³ Mohamed Ali-šah

a Njegovom Veličanstvu će se podneti tačan i pouzdan izveštaj o prihodima i ras-hodima.

Članom 8. ugovora dalje se predviđa:

•U slučaju da generalni guverner Indije u Savetu⁽²²⁸⁾ bude primoran da pri-begne provođenju vlasti na koju mu član 7. daje pravo, on će se truditi da koliko god je moguće zadrži, uz izmene koje se mogu prihvatiti, nacionalne ustanove i oblike uprave na preuzetoj teritoriji, tako da bi olakšao povratak ovih teritorija kralju Auda kada dođe pogodan trenutak za to.

U ovom ugovoru se izjavljuje da je on zaključen između gene-ralnog guvernera Britanske Indije u Savetu s jedne i kralja Auda s druge strane. Kao takav on je propisno ratifikovan od strane obeju strana i ratifikovani primerci su propisno izmenjeni. Ali ako je ugovor podnet na uvid Savetu direktora Istočnoindijske kompanije, on je poništen od strane generalnog guvernera (10. aprila 1838) kao izraz narušavanja prijateljskih odnosa između Kompanije i kralja Auda i kao izraz uzurpiranja prava ovoga vladara. Palmerston nije tražio dopuš-tenje od Kompanije da zaključi ugovor, niti se obazirao na njihovu odluku o poništenju. Ni kralj Auda nije bio obavešten da je ugovor ikada bio poništen. To potvrđuje lord Dalhousie (protokol od 5. januara, 1856):

•Vrlo je verovatno da će se kralj u toku diskusije koja će se voditi sa predstavnikom vlade pozvati na ugovor zaključen sa njegovim prethodnikom 1837; pred-stavniku vlade je poznato da ugovor nije na snazi pošto je poništen od strane Saveta direktora čim je stigao u Englesku. Iako je kralj u ono vreme bio obavešten da iz-vesne otežavajuće klauzule ugovora iz 1837. koje se odnose na povećanje vojne sile neće biti ostvarene, predstavnik vlade vrlo dobro zna da *potpuno stavljanje ugovora van snage nije nikada bilo saopšteno Njegovom Veličanstvu*. Utisak ove rezervisanosti i nepotpunog saopštenja danas je vrlo neugodan. Još neugodnije je to što je opozvani instrument još uvek bio u knjizi ugovora objavljenoj 1845. po nalogu vlade.

U istom protokolu, odeljak 17, kaže se:

•Ako se kralj bude pozivao na ugovor iz 1837. i pitao zašto, ako su dalje mere bile potrebne u pogledu administracije u Audu, proširena vlast koja je data britan-skoj vladi na osnovu pomenutoga ugovora sada ne stupa na snagu, Njegovo se Veli-čanstvo mora obavestiti da ugovor ne postoji od momenta kad je predat Savetu direktora, koji ga je potpuno poništio. Njegovo Veličanstvo treba podsetiti da je dvor u Laknau bio u to vreme obavešten da su izvesni članovi ugovora iz 1837, na osnovu kojih plaćanje jedne dodatne vojne sile pada na teret kralja, bili poništeni. Mora se pretpostaviti da se u ono vreme nije smatralo za potrebno da se Njegovo Veličanstvo obavesti na bilo koji način o onim članovima ugovora koji nisu odmah stupali na snagu i da je kasnije obaveštavanje bilo nenamerno zanemareno.⁽¹³⁶⁾

Međutim, ne samo što je ovaj ugovor bio unet u zvaničnu zbirku 1845, već je na njega kao na postojeći ugovor i zvanično skrenuta pažnja u proglasu lorda Aucklanda kralju Auda, datiranom 8. jula

1839, u protestu lorda Hardinga (tada Generalnog guvernera) istome kralju 23. novembra 1847, i u saopštenju pukovnika Sleemana (vlastinog predstavnika u Laknauu) lično lordu Dalhousie-u 10. decembra 1851. A zašto je lord Dalhousie toliko želeo da porekne važnost ugovora koji su svi njegovi prethodnici, pa čak i njegovi sopstveni činovnici, u svojim izveštajima podnetim kralju Auda priznavali kao važeći? Samo stoga što je po tom ugovoru, bilo kakav izgovor da kralj stavi povodom mešanja, to mešanje bilo ograničeno na preuzimanje vlasti od strane britanskih oficira *u ime kralja Auda*, kome je trebalo predati višak prihoda. To je bilo sasvim suprotno onome što se želelo. Izlaz je pružala samo aneksija. Ovo poricanje važnosti ugovora, što je predstavljalo zvaničnu osnovu za mešanje u toku dvadeset godina, ovo divlje posezanje za nezavisnim teritorijama otvorenim kršenjem čak i zvaničnih ugovora, ovo potpuno konfiskovanje svakog ara zemljišta u celoj zemlji — svi ti izdajnički i brutalni postupci Britanaca prema narodu Indije počinju sada da se svete, ne samo u Indiji već i u Engleskoj.

Napisano 14. maja 1858.

Prvi put objavljeno u listu
New-York Daily Tribune
br. 5336 od 28. maja 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Jedna čudna stranica istorije

Mančester (Engl.), 18. maja 1858.

Ubrzo posle okončanja poslednjeg rata s Rusijom javnost je bila obavještena da je izvesni Mehmed-bej, pukovnik u turskoj armiji, inače poznat pod imenom J. Bangya, bivši pukovnik mađarske vojske, napustio Carigrad i sa izvesnim brojem poljskih dobrovoljaca otišao u Čerkesku. Odmah po dolasku postao je neka vrsta načelnika štaba Sefer-paše, vođe Čerkeza. Ko je od ranije poznao ovog mađarskog oslobodioca Čerkeza nije nimalo sumnjao da je on otišao u ovu zemlju samo sa jednim ciljem: da je proda Rusiji. Javno i jasno je dokazano da je on u Londonu i Parizu bio špijun koga su plaćale i francuska i pruska policija¹. Otrprilike mesec dana kasnije u evropskim novinama su se pojavile vesti da je Bangya-Mehmed-bej uhvaćen u izdajničkoj prepisci sa ruskim generalom Filipsonom i da je izveden pred vojni sud, koji ga je osudio na smrt. Bangya se, međutim, uskoro potom iznenada pojavio u Carigradu i na svoj uobičajen bestidan način izjavio da su sve te priče o izdajstvu, vojnom sudu itd. sušta izmišljotina njegovih neprijatelja i pokušao da se prikaže žrtvom intrige.

Nama su slučajno došla do ruku najvažnija dokumenta o ovoj znamenitoj epizodi čerkeskog rata, pa ćemo dati neke izvode iz njih. Ova dokumenta je u Carigrad doneo Franz Stock, poručnik poljskog bataljona u Čerkeskoj i jedan od članova vojnog suda koji je osudio Bangyu. Stoga javnost može sama da donosi svoj sud.

Izvodi iz protokola Ratnoga suda u Aderbiju, Čerkeska, o suđenju Mehmed-beju, alias J. Bangyi, iz Illosfalve.

(Br. 1) — Zasedanje od 9. januara 1858, iskaz Mustafe, rodenog u provinciji Nagykanizsa:

• . . . Kada je pukovnik Mehmed-bej došao u Šepsogur, zamolio me je da predam jedno pismo komandantu crnomorskih kozaka generalu Filipsonu. Na moju primedbu da to ne mogu učiniti dok ne obavestim Sefer-pašu, ni bez njegove dozvole, Mehmed-bej mi je rekao da on kao poslanik i namesnik padišaha i komandant

¹ Vidi u ovom tomu, str. 135 - 136.

čerkeske vojske ima pravo da razmenjuje pisma sa Rusijom; da je Sefer-paša upoznat sa ovim i da je njemu cilj da zavede Ruse . . . Kada su mi Sefer-paša i nacionalna skupština poslali manifest Čerkeske, upućen caru, Mehmed-bej mi je dao i pismo za generala Filipsona. Nisam našao generala Filipsona u Anapi, pa sam pismo predao Komandujućem majoru u Anapi. Major je obećao da će proslediti manifest, ali nije hteo da primi pismo, koje je bilo bez adrese i potpisa. Doneo sam pismo natrag, ali pošto sam počeo da sumnjam zbog čestog dopisivanja Mehmed-beja i pošto sam se plašio da ne budem kompromitovan, celu stvar sam saopštio pretpostavljenima.*

(Br. 2) — Iskaz Ahmed-efendije, bivšeg sekretara Mehmed-beja u Turskoj:

* . . . Mehmed-bej se jako naljutio na Tefik-beja (pukovnika Lapinskog) i govorio je vrlo rdavo o njemu, dodajući da mu je on već odavno na putu. Druge noći po našem dolasku u Aderbi . . . u ranu zoru probudio me je Mehmed-bejov posilni. Sam Mehmed-bej mi je rekao da se iz pravca Gelendžika čulo gruvanje topova. Bio je na nogama i izgledao uznemiren. Ne znam kako je, čak i pre pucnjave, stigla vest da je pukovnik Lapinski zarobljen sa celom svojom grupom. Čuo sam Mehmed-beja kako govori o ovome. Kad je zatim stigla vest da ni pukovnik ni njegovi ljudi nisu zarobljeni, Mehmed-bej je vrlo ljutito rekao: „Taj je verovatno prodao puške Rusima“.*

(Br. 3) Iskaz poljskih oficira i vojnika, koji su bili stacionirani u Aderbiju.

Jednog dana pre no što je Gelendžik bio iznenada napadnut Mehmed-bej je došao u logor i rekao da je dobio pisma iz Carigrada u kojima stoji da će biti isključivo greška pukovnika Lapinskog ako pomoć ne dođe ni sa jedne strane . . . On je dozvolio da se vojnicima da alkohol i davao im je svakojaka obećanja ako napuste svoga pukovnika i pođu za njim . . . Kad se kasnije veste (o tome da je Lapinski zarobljen) pokazala neistinitom, Mehmed-bej je lično došao u logor i obratio se vojnicima nagovarajući ih da otkazu poslušnost pukovniku. Ali kada se pukovnik vratio, pravio se da ništa ne zna i napustio je nekolicinu vojnika koji su mu prišli i dopustio da ih kazne ne zauzimajući se za njih. Kasnije, u toku pukovnikovog odustva, Mehmed-bej je pokušao da uz pomoć nekoliko Mađara navede trupe na pobunu. Ti Mađari su sastavili optužbu protiv pukovnika i pokušali da nagovore ljude da je potpišu. Sa izuzetkom trojice, koji su priznali da su bili navedeni da potpišu, svi su drugi pod zakletvom izjavili da su njihovi potpisi falsifikovani . . . Ovo falsifikovanje je bilo lako izvršiti jer je svega nekoliko vojnika umelo da piše.*

(Br. 4) Bangyino priznanje pred ratnim sudom.

Zamoren dugim saslušavanjem dajem pred Komisijom ovo priznanje, koje sam napisao svojom rukom i potpisao. Nadam se da će moje sudije, kojima ovim uštedujem dug i težak zadatak, biti sklone da se sete da je sa mojom sudbinom vezana sudbina i moje neđužne porodice. Prvo sam se zvao Janos Bangya iz Illosfalve;

* Ovde on ima u vidu Bangya-porodicu br. 3. On ima jednu ženu koja živi u Mađarskoj i drugu u Parizu, pored islamske porodice koja živi u Carigradu.

sada se zovem Mehmed-bej; imam četrdeset godina; bio sam rimokatoličke ispo-
vesti, ali 1853. godine prihvatio sam islam . . . Moju političku delatnost . . . usmerio
je stari vođa moje zemlje Lajos Kossuth . . . Sa preporukama svoga političkog vođe
došao sam 22. decembra 1853. u Carigrad . . . Ušao sam u tursku vojsku kao pukov-
nik. U to vreme sam od Kossutha dobio povremeno pisma i uputstva, koja su se
odnosila na interese moje zemlje. U isto to vreme Kossuth je uputio otomanskoj vladi
poslanicu u kojoj upozorava Turke da se čuvaju saveza sa Francuskom, Engleskom
i Austrijom i savetuje ih da se radije povežu sa revolucionarnim Italijanima i Ma-
darima . . . Uputstva su mi preporučila da se na neki način povežem sa trupama
koje treba da deluju na obalama Čerkeske . . .

Pošto sam stigao u Čerkesku, postarao sam se da za prvo vreme proučim stanje
u zemlji i da prenesem svoja zapažanja svojim političkim prijateljima.

. . . Pokušao sam da se povežem sa Sefer-pašom . . . Uputstva su mi nalagala
da sprečim svaku ofanzivu od strane Čerkeza i da se suprotstavim svim stranim
uticajima u zemlji. Neposredno pre moga odlaska iz Carigrada, pukovnik Tür, koji
je dobio instrukcije iz istog izvora kao i ja i sa kojim sam godinama u političkim
vezama, dobio je naređenje da se pridruži grčkom ustanku. Generalu Steinu (Fer-
had-paši), koji takođe pripada našoj partiji, bilo je naređeno da nastavi put za Ana-
doliiju. Što se tiče plana o približavanju Sefer-paši, on je uspeo, i uskoro sam zado-
bio njegovo puno poverenje. Kada sam jednom stekao njegovo poverenje, bilo mi
je lako da sledim i ispunjavam naloge . . . Ubedio sam Sefer-pašu da će posle rata
Čerkeska biti obnovljena pod sultanovom vlašću . . . Turskim upravljačima sam
predočavao da će sve ofanzivne mere njihovih trupa biti opasne pošto će ih Čer-
kezi . . . izdati u času opasnosti. Prilike su mi bile naklonjene i mada su Rusi poslali
svoje trupe na bojište i ostavili svoje granice nezaštićene, oni se nisu morali plašiti
ikakvog ozbiljnog upada Čerkeza. Slao sam redovne izveštaje o svojoj tajnoj akciji
mojim političkim vođama . . . U isto vreme nailazio sam na ljude i prilike koji se
nisu slagali s mojim planovima. Govorim o dolasku u Anapu gospodina Longwortha,
britanskog konzula. Gospodin Longworth je imao nalog da nagovori Sefer-pašu
da 6000 Čerkeza organizuje na račun Velike Britanije i da ih pošalje na Krim . . .
Ja sam primio slična naređenja od turskih vlasti, ali u isto vreme moje tajne vođe
su mi poslale vrlo određenu naredbu da učinim sve što mi je u moći da parališem
konzulovu misiju . . . U razgovoru koji sam imao sa gospodinom Longworthom . . .
zamolio sam ga da mi da mesto pukovnika u britanskoj vojsci ili sumu od 10 000
funti . . . Gospodin Longworth je verovao da me je pridobio za sumu od 50 000
pjastri . . . Moja intriga je uspela. Princ Sefer, često obmanjivan lažnim obećanjima,
posumnjao je i otvoreno je odbio konzulu ono što je ovaj želeo od njegovog naroda . . .
U to vreme stvorio sam sebi neprijatelja u ličnosti princa Ibrahima Karabatira,
Sefer-pašiniog sina, koji je bio naimenovan da komanduje nad 6000 Čerkeza . . .

Dvadeset prvog marta 1856. Sefer-paša me je obavestio da je Narodna skup-
ština odlučila da pošalje deputaciju vladama Turske, Francuske i Engleske, koje
će zamoliti ove sile da Čerkesku ponovo pripoje Turskoj. Nagovorio sam Sefer-pašu
da me uključi i u deputaciju . . . Po dolasku u Carigrad . . . poslao sam svojim po-
litičkim prijateljima i Kossuthu detaljan izveštaj o stanju u Čerkeskoj . . . U od-
govor sam dobio uputstva da se povežem sa pukovnikom Türrom i generalom Stei-
nom i da stvar s njima izvedem i da u nju uključim što više Madara. U isto vreme stu-

pio sam u vezu sa Ismail-pašom, ministrom pošta Otomanskoga Carstva, Čerkeza po rođenju, koji mi se učinio patriot i sposoban da podnese žrtve za svoju zemlju. S njime sam se savetovao o tome kako da se u Čerkesku šalje oružje, municija, oprema za inženjeriju, dobri oficiri i zanatlije. *Ali pravi plan ekspedicije smo napravili general Stein, pukovnik Türr i ja. Kapetan Franchini, sekretar ruskog ministra vojske, bio je prisutan na nekoliko naših sastanaka. Cilj je bio da se Čerkeska pridobije za ruske interese na miran, okolišan ali siguran način . . .* Kad se uspe da se Čerkeska povede za uputstvima mojim i generala Steina, naš plan bi bio ovakav:

I. Izabrati nekog domaćeg princa, koji bi celu zemlju potčinio svojoj vlasti;

II. ubediti Čerkeze da ne treba da očekuju nikakvu pomoć od bilo koje druge sile;

III. demoralisati stanovnike iz planinskih krajeva porazima na bojnomoj polju — poraze prostudirati i pripremiti unapred;

IV. navesti ih da priznaju cara za svoga nominalnog suverena, bez plaćanja ikakvog danka, ali da puste garnizone u zemlju . . . Kapetan Franchini me je uveravao da Rusija na zahteva ništa više od formalne potčinjenosti . . . Znaci careve milosti, novac i ruske naredbe će učiniti ostalo . . .

Dvadeset drugog septembra 1856. Ismail-paša mi je preporučio da za Čerkesku uzmem nekoliko stotina Poljaka koji su živeli u kasarnama u Skutariju i koji su činili deo legija pod Zamojskim . . . Ovaj predlog nije bio u skladu s našim planom, ali bilo ga je teško odbiti. Od ranije sam znao gospodina Lapinskog, koji je s uspehom služio u Mađarskoj . . . On je sada živeo u Skutariju. Složili smo se sa generalom Steinom da je najbolji plan da se uzme pukovnik Lapinski, koji je imao puno poverenje u mene. Dvadeset četvrtog septembra sam pismeno obavestio pukovnika Lapinskog da su ga čerkeske patriote pozvale da formira poljski korpus u Čerkeskoj. Pukovnik je za uzvrat tražio oružje i opremu za 700 Poljaka . . . Zatim smo se zajedno konsultovali — *general Stein, Türr, Franchini i ja* — i bilo je očigledno da Türr treba da ide u Englesku da kupi oružje i mašine za pravljenje metaka, ali da za izvesno vreme neće slati nikakvo oružje. Želeli smo da budemo sigurni u Poljake pre no što im damo bilo kakvo oružje . . . Ozbiljni prigovori generala Lapinskog . . . su me primorali da požurim na put mada nisam imao sredstava da povedem sobom mađarske oficire koje sam bio uzeo . . . U toku meseca januara 1857. dobio sam pisma i uputstva od Kossutha i od drugih svojih političkih prijatelja . . . Moj plan je bio odobren . . . Kratko vreme pre moga odlaska simulirali smo prividno hladne odnose sa generalom Steinom. Ja sam još i tada želeo da odlazim svoj odlazak da bih nekoliko Mađara mogao povesti sa sobom, *ali kapetan Franchini je izjavio da se ne sme izgubiti ni dan*, jer je o ekspediciji počeo da govori ceo Carigrad i *ako se ruska ambasada ne umeša, mogu je oglasiti za sukrišva*. Petnaestog februara Lapinski se ukrcao na britanski parobrod 'Kangaroo'. Ja sam se takođe ukrcao . . . Po mom dolasku u Dob (ruski Kabardinsk) uputio sam pisma Sefer-paši, Naibu i drugim vodama plemena, i u tim pismima sam rekao da sam poslat od Njegovog Carskog Veličanstva sultana da komandujem vojnim snagama u Čerkeskoj . . . Ponašanje pukovnika Lapinskog me nije mnogo umirivalo . . . Nekoliko nedelja posle dolaska poljskog odreda u Šapsuho (ruska tvrđava Tenginsk), rezidenciju Sefer-paše, došao je gospodin Römer u Dob sa jedrenjakom natovarenim oružjem i municijom koju smo ostavili u Bosforu. Upad Rusa kod Ata-

kuma u mesecu maju okupio je hiljade čerkeskih ratnika iz svih krajeva zemlje. Prvi put su Čerkezi videli kako njihova sopstvena artiljerija uspešno napada rusku artiljeriju. Ova bitka, koja je sama po sebi bila gotovo beznačajna, dala je značaj poljskom odredu i meni . . . Iskorio sam ovo raspoloženje naroda da odigram svoju ulogu; predstavio sam se javnosti kao sultanov izaslanik; zahtevao sam poslušnost . . . Kasnije sam saznao da je pukovnik Lapinski radio svim snagama da osujeti moje planove. Nastojao sam da zadobijem pristalice među oficirima i ljudima njegovog odreda i kako je situacija u njegovom korpusu bila nesigurna, ja sam to pripisao kao grešku njihovog komandanta . . . Zarobljavanje nekoliko sandala¹ od strane jedne ruske lađe u lukama Sudak i Gelendžik pružilo mi je priliku da udaljim pukovnika sa ratne scene kod Atakuma i da ga potpuno izolujem . . . Posle nekoliko dana primio sam od pukovnika Lapinskog pismo u kome mi saopštava da u Gelendžiku nema više trupa i da njegov položaj nije čvrst . . . Otišao sam u Gelendžik i tu me je pukovnik Lapinski upoznao sa nesigurnošću svoga položaja i sa opasnošću napada od strane Rusa. Devet dana kasnije njegova predviđanja su se obistinila.

Uznemirenost koju sam ja potpirivao među oficirima i vojnicima u Aderbiju u toku i posle katastrofe u Gelendžiku bila je samo posledica moje odluke da posejem razdor između odreda i pukovnika Lapinskog . . . Preko emisara proturao sam među Čerkeze vesti da je on prodao puške Rusima . . . Dozvolio sam se uhvatiti na simuliranu iskrenost pukovnika, koji me je posmatrao sa većom budnošću nego ikada . . .

U saglasnosti s mojim instruktorima trebalo je da uspostavam veze sa ruskim generalom . . . Moje anonimno pismo, koje se sada nalazi u rukama komisije, trebalo je da bude uvod u redovnu prepisku, ali zbog gluposti ruskog komandanta ono je palo vama u ruke . . .

Odjednom je pukovnik Lapinski zbacio masku i izjavio pred Sefer-pašom da me ne smatra ni svojim pretpostavljenim ni vojnim komandantom Čerkeske, prekinuo je sve veze sa mnom . . . i u poljskom odredu izdao naredbu u ovom smislu. Pokušao sam da ga uklonim jednom drugom dnevnom zapovešću upućenom vojnicima, ali naponi su mi bili uzaludni . . .

potpisao: Mehmed-bej*

(Br. 5) — Pismo Janosa Bangye generalu Filipsonu

*Kad ne bi bilo u interesu Rusije da se Čerkeska umiri, možda bi se za kratko vreme uz ogromne žrtve, mogle osvojiti čerkeske ravnice, ali planine i prirodna utvrđenja se nikada neće pobediti. Ruski topovi su izgubili svoje dejstvo. Čerkeska artiljerija će odgovoriti s prilično uspeha. Čerkezi više nisu ono što su bili pre pet godina; potpomognuti neznatnim regularnim vojnim snagama oni se bore kao i ruske trupe, a za svoju religiju i zemlju oni će se boriti do poslednjeg čoveka. Zar ne bi bilo bolje dopustiti Čerkezima neku vrstu kvazi-slobode? Postaviti im njihovog princa, a ovoga uzeti pod okrilje ruskog cara? Jednom rečju, napraviti od Čerkeske drugu Gruziju ili nešto slično? Kad jednom Čerkezi budu prisno vezani

¹ uzan brod sa dve katarke

sa Rusijom, putevi Anadolije i Indije će biti otvoreni Rusiji. Sapiienti sat¹. Možda bi se mogli otpočeti pregovori na ovoj osnovi. Razmislite i odgovorite.*

(Br. 6) — Presuda, 20. januara 1858.

*Posle čitanja priznanja pukovnika Mehmed-beja na zasedanjima od 2, 3, 4, 5, 6, 7. i 11. januara, posle saslušanja izjava svedoka na zasedanju od 9. januara, vojni sud objavljuje na svom današnjem zasedanju da je Mehmed-bej, po svom sopstvenom priznanju i na osnovu izjava svedoka, kriv zbog dela izdaje zemlje i tajnog dopisivanja sa neprijateljem; sud ga lišava časti, kažnjava ga gubitkom položaja u ovoj zemlji i osuđuje ga na smrt — jednoglasno.

Potpisi: Jacob Beckert, vojnik; Philip Terteltaub, tobdžija; Mathijas Bedneizek, narednik; Otto Linovski, artiljerac; Franz Stock, potporučnik; Anton Krysciewicz, potporučnik; Michael Marecki, poručnik; Leon Zawadski, artiljerac; Stanislas Tanckowski, kaplar; John Hamaniski, narednik; Alexander Michicki, narednik; Casimir Wystocki, potporučnik; Jozef Aranoski, poručnik; Peter Staniewicz, kapetan; Theophil Lapinski, pukovnik.*

Gornjem dokumentu imamo samo da dodamo da Sefer-paša nije bio voljan da se izvrši smrtna kazna nad čovekom koji je imao rang pukovnika u sultanovoj vojsci i da ga je stoga sproveo u Trapezunt. Mađari koji su živeli u Carigradu izjavili su da je izdaja Mehmed-beja čista izmišljotina, ali poljski oficiri su smesta protestovali protiv ove izjave i zapretili da će objaviti još neke dokumente koji su se odnosili na ovo. Objavljujemo ih sada, u izvodu, jer predstavljaju najinteresantniji prilog istoriji čerkeskog rata.

Što se tiče ponašanja ruske ambasade u toku čitave stvari, možemo dodati sledeće:

U Carigradu je svima bilo poznato da je »Kangaroo« bio iznajmljen da preveze trupe i robu u Čerkesku. Ruska ambasada, međutim, nije u vezi s ovom ekspedicijom uputila Porti ni jednu reč; ali istoga dana kada je »Kangaroo« isplovio iz Bosfora ruski ambasador je uputio protest Porti i tražio da se sprovede istraga da bi se otkrili začetnici ove ekspedicije. Napregli su sve sile da u ovu aferu upletu grofa Zamoysskog, koji je u to vreme bio u Carigradu, ali očigledno nisu uspeli u tome. Tada, na tobožnji zahtev Rusije, general Stein i Ismail-paša su bili poslani u izgnanstvo zbog toga što su bili upleteni u ovu stvar. Posle izgnanstva od nekoliko meseci, na dan praznika ruske kraljevske porodice, generalu Steinu i Ismail-paši je dopušteno da se vrate u Carigrad.

Napisano 18. maja 1858.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribunes
br. 5352 od 16. juna 1858.

Prevod s engleskog

¹ Mudrome dosta

Karl Marx

[Canningova proklamacija i zemljišna svojina u Indiji]

Proklamacija lorda Canninga o Audu^[373], o čemu smo prošle subote objavili^[379] nekoliko važnih dokumenata, obnovila je diskusiju o zemljišnoj svojini u Indiji — o predmetu o kome je u prošlosti bilo velikih raspr i različitih mišljenja i čije je nepravilno shvatanje povuklo za sobom vrlo ozbiljne praktične greške u administraciji u onim delovima u Indiji koji se nalaze pod direktnom britanskom vlašću.^[380] Veliki kamen spoticanja u ovom neslaganju je pitanje kakvo mesto zauzimaju zamindari^[251], talukdari ili sirdari^[381] u ekonomskom sistemu Indije? Da li ih treba smatrati vlasnicima zemlje ili samo skupljačima poreza?

Svi su saglasni u tome da u Indiji, kao i u većini azijskih zemalja, vrhovno pravo svojine na zemlju pripada državi; ali dok jedna strana u ovom sporu insistira na tome da je država zemljovlasnik koji daje zemlju u zakup obrađivačima, druga strana smatra da je zemlja u Indiji u osnovi isto onoliko privatna svojina koliko i u ma kojoj drugoj zemlji i da ta državna svojina nije ništa drugo do izvođenje svojinskog prava od suverena, prava koje je teorijski priznato u svim zemljama u kojima se zakonitost zasniva na feudalnom pravu i da je u suštini priznata u svim zemljama u kojima država ima pravo da ubira porez na zemlju — u okviru svojih potreba, nezavisno od bilo kakvih drugih obzira prema vlasnicima, sem čisto političkih.

Ako se, međutim, prizna da je zemlja u Indiji privatna svojina i da je pravo na nju valjano i čvrsto kao i u drugim zemljama, pitanje je koga onda treba smatrati pravim vlasnikom? Postoje dve kategorije lica koja polažu pravo na to. Jedna je kasta poznata pod imenom zamindari i talukdari, za koje se smatra da imaju položaj sličan položaju zemljišnog plemstva u Evropi i da su zaista pravi vlasnici zemlje; oni plaćaju samo neznanan porez državi i kao vlasnici imaju prava da odagnaju stvarnog obrađivača, koji se, u tom slučaju, tretira kao običan

zakupac kome se po volji može otkazati i koji je dužan da plaća svaku zakupninu koju zamindari odrede po svom nahodanju. To gledište, koje je, naravno, odgovaralo engleskim predstavama o značaju i potrebi zemljišnog plemstva kao glavnog stuba društvenog sistema, uzeto je pre sedamdeset godina pod vladom generalnog guvernera lorda Cornwallisa za osnovu čuvenog zemljišnog sistema u Bengal^[382] — sistema koji je još na snazi, ali koji je, po mišljenju mnogih, naneo velike nepravde i vladi i onima koji obrađuju zemlju. Temeljnija studija uređenja u Hindustanu i društvenih i političkih neprikladnosti koje proističu iz bengalskog sistema dala je povoda mišljenju da je po prastarim hindustanskim običajima zemlja bila svojina seoske zajednice, koja je imala pravo da je dodeljuje pojedincima na obradu, dok zamindari i talukdari prvobitno nisu bili ništa drugo do službenici države, postavljeni da se brinu o sakupljanju i plaćanju dažbina koje selo ima da plaća vladaru.

Ovakvo mišljenje je u znatnom stepenu uticalo na sistem zakupa zemlje i poreza koji je poslednjih godina zaveden u onim indijskim provincijama u kojima su neposrednu upravu preuzeli Englezi. Smatralo se da ekskluzivna prava vlasništva koja su za sebe tražili zamindari i talukdari proističu iz protivzakonitog prisvajanja od države i obrađivača i svi su napori učinjeni da se oni kao mora koja je pritiskivala prave obrađivače zemlje i koja je kočila opšti napredak zemlje, uklone. Kako su se, međutim, ovi middlemen¹, bez obzira na poreklo svojih prava, mogli da pozivaju na tradiciju, bilo je nemoguće ne priznati izvesnu legalnost njihovih pretenzija, ma koliko one narodu bile nezgodne, proizvoljne i teške. U Audu, pod slabom vladom domaćih prinčeva, ovi feudalni gospodari su otišli veoma daleko u krnjenju prava države i obrađivača; i kada je pri nedavnoj aneksiji ove kraljevine ovo pitanje ponovo pokrenuto, činovnici koji su imali zadatak da regulišu ove odnose upali su uskoro u vrlo teške sporove sa njima o stvarnom obimu njihovih prava. Otuda potiče njihovo nezadovoljstvo, koje ih je odvelo u savezništvo sa pobunjenim sepojima.

Oni koji su naklonjeni gore pomenutoj politici — politici sistema u kome zemlja pripada selu — koji gledaju na stvarne obrađivače kao nosioce prava vlasništva, koje je starije od prava posrednika preko kojih država dobija svoj deo proizvoda od zemlje — oni proklamaciju lorda Canninga brane kao povoljnu priliku da se iskoristi položaj u koji je velika grupa zamindara i talukdara iz Auda sama sebe dovela, priliku da se otvore vrata uvođenju mnogo efikasnijih reformi nego što je inače bilo moguće; prava oduzeta ovom proklamacijom bila su, po njihovom mišljenju, prava zamindara ili talukdara i ticala su se samo malog dela stanovništva, a nikako stvarnih obrađivača.

¹ Zakupci velikih zemljišnih kompleksa, koji su ih, isparcelisane, davali u dalji zakup.

Ako ostavimo po strani pitanja pravde i humanosti, gledište koje, na drugoj strani, zauzima vlada Derbyja prema proklamaciji lorda Canninga, odgovara gotovo potpuno opštim principima koje zastupa torijevska ili konzervativna partija u pitanju nepovredivosti prava poseda i važnosti podržavanja interesa zemljoposjedničke aristokratije. Kad govori o zemljišnoj svojini u svojoj zemlji, ona pre ima u vidu zemljoposjednike i one koji zakupninu ubiru nego one koji zakupninu plaćaju ili one koji stvarno obrađuju zemlju; stoga ne treba da nas iznenadi što oni interese zamindara i talukdara, ma koliko njihov broj bio mali, izjednačuju s interesima velikog dela naroda.

U tome zaista i leži jedna od najvećih nezgoda i teškoća upravljanja Indijom iz Engleske, naime što se pri razmatranju indijskih pitanja podleže uticaju čisto engleskih predrasuda ili osećanja, koji se primenjuju na uređenje društva i na odnose s kojima oni u stvari imaju vrlo malo zajedničkog. U svojoj depeši koja je danas objavljena lord Canning vrlo umesno brani političku liniju svoje proklamacije od prigovora ser Jamesa Outrama, opunomoćenog komesara u Auda, mada izgleda da je pred komesarovim zamerama popustio utoliko što je u proklamaciju uneo jednu ublažavajuću rečenicu koje nema u originalnom tekstu poslanom u Englesku i na kome se zasnivala depeša lorda Ellenborough-a^[383].

Izgleda da se mišljenje lorda Canninga o tome u kakvom svetlu treba gledati ponašanje zemljoposjednika iz Auda prilikom njihovog prilaženja pobuni ne razlikuje mnogo od mišljenja ser Jamesa Outrama i lorda Ellenborough-a. On tvrdi da se položaj zemljoposjednika znatno razlikuje ne samo od položaja buntovničkih sepoja, već i od položaja stanovnika pobunjenih oblasti koje su već duže vremena bile pod britanskom vlašću. On dopušta da oni s pravom očekuju da se sa njima postupa kao sa osobama koje su imale povoda za delo koje su učinile, ali u isto vreme insistira da se njima jasno stavi do znanja da se ne može pribegavati pobuni a da se ne navuku ozbiljne posledice. Uskoro ćemo čuti kakav je efekat imala objava proklamacije i da li je u predviđanju njenog ishoda bliže istini bio lord Canning ili ser James Outram.

Napisano 25. maja 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
•New-York Daily Tribune,
br. 5344 od 7. juna 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Bonapartini finansijski manevri]

Pariz, 27. maja 1858.

Strašno stanje Bonapartine državne blagajne više se ne može osporavati. To je i sam »spasilac svojine«^[361] otvoreno objavio. Ni na koji drugi način se ne može objasniti cirkular generala Espinasse-a francuskim prefektima, u kome ih poziva da upotrebe svoj uticaj »i, ako bude potrebno, i svoju vlast« da nagovore upravnike bolnica i drugih dobrotvornih ustanova da pretvore svoje nekretnine od kojih vuku prihode u državne obveznice od po 3%. Te nekretnine se penju do 100 000 000 dolara, ali, kako se Bonaparta u ime siromašnih žali, ne donose više od 2 1/2% prihoda. Ako se ulože u državne hartije, prihod će se povećati bar za polovinu. Ta Bonapartina očinska briga je uskoro naterala Državni savet da donese zakon o pretvaranju svojine zemljišta dobrotvornih ustanova u državne hartije. Međutim, čudno, njegov sopstveni Državni savet je uporno odbijao da prihvati tu sugestiju. Ono u čemu nije uspeo na zakonodavnom planu sada pokušava da dobije na »izvršnom planu« vojnom ordre du jour.¹ Još ima dovoljno glupih ljudi koji veruju da on ovim manevrom želi samo da poveća državne dugove. Ništa pogrešnije od toga. Da je gore navedeni zemljoposjed bio prodat po svojoj nominalnoj vrednosti od 100 000 000 dolara, veliki deo novca za tu kupovinu bi, naravno, poticao od kapitala dosad uloženog u državne obveznice i druge državne hartije, tako da bi se na veštački stvorenu potrebu za državnim hartijama odgovorilo gomilama takvih hartija bačenih na slobodno tržište. Ova finansijska operacija mogla bi čak i da dovede do dalje depresije na tržištu hartija od vrednosti. Međutim, Bonapartin plan je mnogo zdravijeg i razumljivijeg karaktera. Za 100 000 000 dolara u zemljoposedu on name-rava da stvori 100 000 000 dolara novih renti. Jednom rukom on želi da prisvoji imanja dobrotvornih ustanova, a drugom da im nado-

¹ dnevnom zapovešću

knadi štetu dajući ček na »grand livre«¹ nacije. Jednom ranijom pri-likom, kad smo razmatrali zakon o francuskim bankama iz 1857², govorili smo o velikim privilegijama koje je Bonaparta dao bankama na račun države da bi sebi osigurao mizeran zajam od 20 000 000 dolara. Smatrali smo da je taj zakon o bankama finansijski vapaj zbog škripca u kome se »spasilac društva« našao, ali od toga doba nesreće koje se sručaju na francusku trgovinu, industriju i privredu pogađale su i državnu blagajnu, čiji su se izdaci i inače povećavali u zatrašujućim razmerama. Razni ministarski resori su 1858. tražili 79 804 004 franaka više nego 1855; samo troškovi za održavanje vojske penju se do 51 procenta od ukupnih prihoda zemlje. Crédit Mobilier⁽³²⁾, koji nije u stanju da isplati dividende svojim akcionarima i čiji poslednji izveštaj, ako se pomno ispita, pokazuje znatan višak pasive nad aktivom, ne može, kao što je učinio 1854. i 1855, priteći u pomoć i omogućiti da se dignu zajmovi na »demokratskim« principima. Bonaparti nije preostalo ništa drugo već da i u finansijskim pitanjima, kao ranije u političkim, pribegne prvobitnim principima coup d'état.³ Finansijska politika započeta krađom 25 000 000 franaka iz bančnih trezora, nastavljena konfiskovanjem orleanskih dobara, razvijaće se sada dalje konfiskovanjem dobara dobrotvornih ustanova.

Ova operacija će, međutim, koštati Bonapartu jednu od njegovih armija, armiju sveštenika, koji upravljaju najvećim delom dobrotvornih ustanova. »L'Univers« se već usuduje, prvi put posle državnog udara, da otvoreno protivreći spasiocu društva i čak poziva »Le Siècle«⁽³⁸⁴⁾ da se ujedini sa njim protiv ovog nameravanog napada na »privatnu svojinu«.

Dok je »najstariji sin crkve«⁴ stavljen u ovakav prilično nesiguran položaj prema svojoj svetoj armiji, njegova vrlo profana armija u isto vreme preti da postane neukrotiva. Ako se on ozbiljno sukobi sa takvim junacima kao što su gospoda De Mercy, Léaudais i Hyenne, on će izgubiti svoj oslonac u jednom delu armije na koji može da računa. Ako, naprotiv, dozvoli da ova pretorijanska⁽³⁰⁷⁾ korupcija, koju je on tako sistematski negovao još od vremena logora u Satoriju⁽³¹⁴⁾, pokaže svoje pravo lice, svršeno će biti sa disciplinom i armija neće biti u stanju da se odupre bilo kakvom napadu spolja. Još jedan događaj kao što je bilo pogubljenje urednika lista »Figaro«⁽³⁸⁵⁾ i takav napad će uslediti. Da postoji opšta ozlojeđenost, može se pretpostaviti na osnovu toga što se posle primljene vesti o dvoboju u Parizu oko 5000 mladih ljudi uputilo u prostorije »Figaro«-a, zahtevajući da budu upisani na listu, jer su gotovi da se bore sa bilo kojim potporučnikom koji prihvata borbu. »Figaro« je naravno Bonapartina tvorevina koja stoji na čelu štampe skandala, chantage⁵ i ličnih kleveta, koje su iznenada

¹ knjigu državnih dugova — ² Vidi u ovom tomu, str. 181 - 183. — ³ državnog udara — ⁴ Napoleon III — ⁵ ucenjivanja

naglo porasle posle nasilnog uništenja političke štampe i našle na tlu i u atmosferi sadašnje male Imperije sve uslove za buran razvoj. Finom ironijom istorije kao povod za skori sukob izgleda da će poslužiti žestoka svađa između literarnih i militarističkih predstavnika bonapartističke klike.

Napisano 27. maja 1858.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5348 od 11. juna 1858.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

[Ustanak u Indiji]

Uprkos velikim vojnim operacijama koje su Englezi izvodili prilikom zauzimanja najpre Delhija, a zatim Laknaua, to jest gradova koji su jedan za drugim služili kao sedište glavnog štaba sepojskog ustanka, smirivanje Indije je još daleko od svoga ostvarenja. U stvari, može se gotovo reći da se teškoće tek počinju ispoljavati. Dokle god su se buntovni sepoji držali zajedno u velikim skupinama, dokle god se radilo o opsadama i regularnim bitkama velikih razmera, dotle je britanskim trupama potpuno išlo u prilog ogromno preimućstvo koje su one imale za ovakve operacije. Ali to će preimućstvo verovatno biti izgubljeno u znatnoj meri usled novog karaktera koji rat sada počinje da dobija. Zauzimanje Laknaua još ne znači pokoravanje Auda, pa čak ni pokoravanje Auda ne bi značilo umirenje Indije. Cela kraljevina Aud je načičkana tvrđavama većeg ili manjeg značaja i mada nijedna od njih ne bi mogla duže da izdrži pravi napad, ipak bi osvajanje jedne tvrđave za drugom predstavljalo ne samo veoma dugotrajan i mučan proces, nego bi bilo skopčano i sa proporcionalno mnogo većim gubicima nego što su gubici u operacijama protiv velikih gradova, kao što su Delhi i Laknau.

Ali kraljevina Aud nije jedina koju treba osvojiti i umiriti. Razbijeni sepoji, koji su izbačeni iz Laknaua, rasturili su se i razbegli u svima pravcima. Veći njihov deo je našao utočište u severnim brdovitim oblastima Rohilkanda, koje se još i sada nalaze potpuno u rukama ustanika. Drugi su pobegli u Gorakpur, u oblasti na istoku koju treba ponovo osvajati, iako su preko nje prešle britanske trupe na svom maršu za Laknau. Mnogi drugi sepoji su uspeli da se probiju na jug u Bandelkand.

U stvari, izgleda da je došlo do spora o tome koji bi postupak bio najbolji i da li bi bilo celishodnije da se pre usmeravanja operacija protiv okupljene glavnine ustanika u Laknauu savladaju sve susedne oblasti u koje bi se ustanici mogli skloniti. Govori se da je vojno rukovodstvo više volelo takav plan za vođenje operacija, ali je teško shva-

titi kako bi Englezi ograničenim snagama koje su im stajale na raspolaganju mogli tako okupirati te okolne oblasti da spreče sepojima beguncima — kada konačno budu izbačeni iz Laknaua — da uđu u njih i da ih ne bude potrebno ponovo osvajati, kao što je to bio slučaj sa Gorakpurom.

Izgleda da se glavnina ustanika, posle zauzeća Laknaua, povukla u Barejli. Tvrdi se da se tamo nalazio Nana Sahib. Smatralo se da protiv ovoga grada i ove oblasti, koji se nalaze preko 100 milja severoistočno od Laknaua, treba preduzeti letnje operacije i, prema poslednjim izveštajima, u tom pravcu je krenuo sam ser Colin Campbell.

Međutim, izgleda da se gerilski rat za to vreme širi u raznim pravcima. Dok se trupe privlače na sever, raštrkane grupe ustaničkih vojnika prebacuju se preko Ganga u Doab; pri tome one prekidaju vezu sa Kalkutom i svojim pustošenjima sprečavaju zemljoradnike da plaćaju porez na zemlju ili im bar daju mogućnost za izgovor što ga ne plaćaju.

Čak će i zauzimanje Barejlja, umesto da doprinese lečenju ovoga zla, možda uticati na njegovo povećanje. Preimućstva sepoja leže baš u tom neredovnom načinu ratovanja. Oni mogu tući engleske trupe na maršu otprilike isto onako kao što i njih Englezi mogu tući u borbi. Engleska kolona ne može dnevno da pređe više od 20 milja, dok sepojske snage prevaljuju i 40, a kad su pritešnjene — čak i po 60 milja. Baš ova brzina kretanja daje glavnu vrednost sepojskim trupama, a to ih, u vezi sa sposobnošću kojom izdržavaju klimu i s njihovom relativnom lakom ishranom, čini nezamenljivim za rat u Indiji. Trošenje engleskih trupa u borbama, a naročito u letnjim operacijama, ogromno je. Sada se već jako oseća oskudica ljudstva. Možda će biti potrebno da se lutajućim ustanici gone s jednog kraja Indije na drugi. Evropske trupe će jedva biti podesne za ovaj cilj, a dodir lutajućih ustanika sa domorodačkim pukovima Bombaja i Madrasa, koji su dosada bili verni, može dovesti do novih pubuna.

Čak i bez pridolaženja novih pobunjenika, na terenu se nalazi preko 150 000 naoružanih ljudi, a nenaoružano stanovništvo ne daje Englezima ni pomoć ni obaveštenja.

Osim toga, suša u Bengalu preti glađu — nedaćom koja je nepoznata u ovom veku, mada je ranije, pa čak i posle engleske okupacije, bila izvor užasnih patnji.

Napisano krajem maja 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
 »New-York Daily Tribune«,
 br. 5361 od 26. juna 1858.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

[Engleska armija u Indiji]

Naš neoprezni prijatelj g. William Russel iz londonskog lista »The Times« bio je nedavno svojom ljubavlju prema slikovitom opisivanju pobuđen da po drugi put prikaže pljačkanje Laknaua, i to tako da stranci neće steći neko naročito povoljno mišljenje o britanskom karakteru. Izgleda da je i sam Delhi bio »opljačkan« u veoma velikoj meri i da je, pored Kajsar Baga, grad Laknau takođe dao opšti doprinos nagrađivanju britanskog vojnika za njegova ranija lišavanja i junačke napore. Citiramo g. Russela:

«Ima četa koje se mogu pohvaliti da se u njihovim redovima nalaze vojnici koji imaju na hiljade funti vrednosti. Slušao sam o vojniku koji je jednom oficiru ljubazno nudio 'pozajmicu bilo koje sume ako želi da potkupi kapetana'. Drugi vojnici su slali velike svote svojim prijateljima. Pre nego što ovo pismo stigne u Englesku mnogi će dijamant, smaragd i skupoceni biser spokojno i predusretljivo ispričati svoju priču o osvajanju i pljačkanju Kajsar Baga. Kako je dobro što lepi pol koga krasi ovo drago kamenje nije video na koji su način ovi blistavi dragulji stečeni ili prizore u kojima je ovo blago nađeno . . . Neki od ovih oficira su stekli doslovno ogromna bogatstva . . . U pohabanim sanducima za vojničko odelo može se naći poneka kutijica za nakit koji vredi koliko imanja u Škotskoj i Irskoj i udobne kućice za lov i robovol u svim krajevima sveta gde ima divljači i gde nailaze pastmke.»

Time se, dakle, objašnjava neaktivnost britanske vojske posle osvajanja Laknaua. Dve nedelje posvećene pljački divno su provedene. Oficiri i vojnici odlazili su u grad siromašni i dužni, a vraćali se iznenada obogaćeni. To više nisu bili isti ljudi; ipak se očekivalo da će se vratiti svojoj ranijoj dužnosti, da će biti pokorni, poslušni bez pogovora i spremni za napor, oskudicu i borbu. Ali to je prošlo. Vojska koja se pusti u pljačku zauvek je izmenjena; ni komanda, ni autoritet generala nikada više od nje ne mogu napraviti ono što je nekad bila. Čujmo opet g. Russela:

«Čudno je kako bogatstvo utiče na razvoj nezdravih pogleda, kako pljačka deluje na strasti i kakvu ogromnu pustoš u porodici, među najbližim i najmilijim može da izazove nekoliko kristala ugljenika . . . Težina čemera oko pojasa vojnika, punog rupija i zlatnika uliva mu veru da se mogu ostvariti njegovi snovi (o udobnom i nezavisnom životu u domovini), te nije ni čudo što negoduje protiv komande ,u stroj, u stroj'! Dve bitke, dve novčane nagrade, pljačka dva grada i mnoga uzgredna prisvajanja obogatila su neke od naših ljudi u tolikoj meri da su oni siti vojevanja.»

U vezi s tim čujemo da je već više od 150 oficira podnelo ostavke ser Colinu Campbellu — zaista veoma čudan postupak u vojsci koja se nalazi pred neprijateljem. Takav bi postupak u svakoj drugoj vojsci za 24 časa doveo do degradiranja i drugih najoštrijih kazni. Međutim, kako izgleda, u britanskoj vojsci se to smatra kao veoma pristojan akt »oficira i džentlmena« koji su se iznenada obogatili. Što se tiče običnih vojnika, njihovo ponašanje je drukčije. Pljačka izaziva želju za sve većom pljačkom; a ako za tu svrhu više nema indijskog blaga, zašto da se ne pljačka blago britanske vlade? U tom smislu g. Russel nastavlja:

«Došlo je do sumnjivog prevrtanja dve kare s novcem koje je sprovodila evropska straža; tom prilikom je na volšeban način nestao znatan broj rupija, tako da blagajnici sada više vole da delikatnu dužnost sprovodnika vrše domoroci!»

Odista, vrlo dobro. Indijac ili sik je disciplinovaniji, manji kradljivac i manji pljačkaš od onog neuporedivog uzora ratnika — britanskog vojnika! Dosada smo, međutim, videli na delu samo pojedince Britance. Bacimo pogled na britansku vojsku da bismo videli kako ona »pljačka« kao celina:

«Oteta imovina se povećava svakog dana, i računa se da će se njenom prodajom dobiti 600 000 funti. Tvrdi se da je grad Kanpur pun plena iz Laknaua; kad bi se mogla oceniti šteta koja je pričinjena uništavanjem javnih zgrada, privatne imovine, smanjenjem vrednosti domova i zemljišta i raseljavanjem stanovništva, videlo bi se da je prestonica Auda pretrpela gubitak od nekih 5-6 miliona funti sterlinga.»

Kalmičke horde Džingis-kana i Timura, koje su napadale gradove kao jata skakavaca i žderale sve pred sobom, bile su prava blagodet prema najezdi ovih hrišćanskih, civilizovanih, viteških i plemenitih britanskih vojnika. Prvi su na svom lutalačkom putu bar brzo prolazili, dok ovi metodični Englezi za sobom uvek dovode i svoje činovnike za zaplenu, koji je pretvaraju u sistem, registruju plen, prodaju ga na javnim dražbama i strogo motre da se britanskom heroizmu ne zakine ni najmanji deo njegove nagrade. Mi ćemo radoznalo motriti kakva će biti sposobnost ove vojske čija je disciplina popustila zbog masovne pljačke u doba kada ratni napori u uslovima velikih vrućina budu zahtevali najstrožu disciplinu.

Međutim, do toga vremena i Indijci moraju biti manje sposobni za regularna borbena dejstva nego što su bili kod Laknaua. Ali, to nije najvažnije. Daleko je važnije da se zna šta će se činiti ako ustanici, pošto pruže otpor, ponovo prenesu svoja dejstva na drugo mesto, na primer, u Radžputanu, koja ni približno nije pokorena. Ser Colin Campbell moraće svuda da ostavlja posade, a njegove su se operativne trupe istopile na manje od polovine onih snaga kojima je raspolagao kod Laknaua. Ako bude morao da okupira Rohilkand, koje će mu snage onda ostati za operacije na bojištu? Vrućine su već tu; u junu će kiše svakako prekinuti izvođenje aktivnih operacija i ustanicima dati predaha. Gubici evropskih vojnika od bolesti iz dana u dan će se povećavati od sredine aprila kad nastupi oморina, a mladi vojnici, koji su prošle godine dovedeni u Indiju, postaće žrtve klime u mnogo većem broju nego prekaljeni indijski borci koji su se letos borili pod komandom Havelocka i Wilsona. Rohilkand je isto toliko presudna tačka kao Laknau ili Delhi. Istina, ustanak je znatno izgubio sposobnost za vođenje borbe na otvorenom polju, ali je daleko opasniji u svome sadašnjem rasepkanom obliku, koji prisiljava Engleze da iznuravaju svoju vojsku marševima i izlaganjem nevremenu. Pogledajte na mnoge nove centre otpora. Tu je Rohilkand, u kome se okupila masa starih sepoja; tu je severoistočni Aud, s one strane Gogre, gde su Audijci poseli položaje; tu je Kalpi, koji zasada služi kao koncentracijsko mesto ustanika iz Bandelkanda. Sasvim je verovatno da ćemo kroz nekoliko nedelja, ako ne i ranije, čuti da su Barejli i Kalpi pali. Pad Barejljia neće imati neki naročiti značaj ukoliko ne posluži za apsorbovanje gotovo svih, ako ne i celokupnih Campbellovih raspoloživih snaga, dok će osvajanje grada Kalpija, koji sada ugrožavaju general Whitlock, koji je doveo svoju kolonu iz Nagpura u Bandu u Bandelkandu, i general Rose, koji se približava iz Džansija i koji je potukao prethodnicu kalpijskih snaga, imati veći značaj. Padom Kalpija oslobodiće se Campbellova operacijska baza Kanpur od jedine opasnosti koja joj preti i tako, možda, omogućiti mu da donekle popuni svoje operativne snage trupama koje će time biti oslobođene. Međutim, veliko je pitanje da li će biti dovoljno snaga za ma kakve operacije, osim za čišćenja Auda.

Tako su najjače snage koje je Engleska ikada koncentrisala na jednom mestu u Indiji sada opet rasturene na sve strane i imaju više posla nego što mogu uspešno da ga savladaju. Haranje klime za vreme letnjih vrućina i kiša mora biti strašno; i, bez obzira na moralnu nadmoćnost Evropljana nad Indijcima, sasvim je opravdano postaviti pitanje neće li fizička superiornost Indijaca u podnošenju vrućina i kiša indijskog leta opet postati sredstvo za uništavanje britanskih snaga. Sada se na putu za Indiju nalaze samo malobrojne britanske trupe, a ne postoji namera da se tamo pre jula ili avgusta upute veća pojačanja. Zato Campbell mora izdržati sve do oktobra i novembra samo sa snagama kojima raspolaže i koje se naglo osipaju. A šta će biti ako

za to vreme pobunjeni Indijci uspeju da dignu ustanak na teritoriji Radžputane i Marata? A šta ako se na ustanak dignu i siki, kojih ima 80 000 u britanskoj službi, a koji pretenduju na svu slavu pobjeda i čije raspoloženje nije baš naklonjeno Britancima?

U svakom slučaju, izgleda da Britance u Indiji očekuje bar još jedna zimska vojna, koja se ne može voditi bez novih snaga iz Engleske.

Napisano oko 4. juna 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5361 od 26. juna 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Stanje britanske trgovine

London, 8. juna 1858.

Statistički materijali trgovine i brodarstva koje je upravo izdalo britansko Ministarstvo trgovine sadrže izveštaj o deklariranoj vrednosti izvoza Ujedinjenog Kraljevstva u toku tri meseca, zaključno sa 31. martom 1858, u poređenju sa odgovarajućim periodom u 1857; izveštaj o tonaži brodova koji su uplovili u toku četiri meseca, zaključno sa 30. aprilom 1858, u poređenju sa odgovarajućim periodom u toku 1856. i 1857; i, najзад, izveštaj o najvažnijim artiklima izvoza i uvoza u toku četiri meseca, zaključno sa 30. aprilom 1858. Vrednost izvoza u toku aprila 1858. iznosi 9 451 000 dolara prema 9 965 000 dolara za 1857. i 9 424 000 za 1856, dok je u toku četiri meseca 1858. došlo do smanjenja od skoro 6 000 000 dolara. Prema tome, izgleda da se britanski izvoz u toku meseca aprila 1858. ne samo popeo iznad nivoa od 1856. već je skoro došao do granice koju je dostigao 1857, nekoliko meseci pre trgovinske krize u Sjedinjenim Američkim Državama. Iz toga bi se moglo zaključiti da poslednji tragovi krize rapidno nestaju i da britanska trgovina opet ulazi u novu fazu ekspanzije. Takav zaključak bi, međutim, bio potpuno pogrešan. Na prvom mestu, mora se imati na umu da zvanične statistike, ukoliko se odnose na deklarisanu vrednost, ne pokazuju stvarni prihod, već onaj koji izvoznici očekuju. Štaviše, bliže ispitivanje tabela izvoza pokazuje da je prividno oporavljanje britanske trgovine uglavnom posledica prevelikog izvoza u Istočnu Indiju, što mora da dovede do drastičnog sužavanja ovog tržišta. Već smo čitali u poslednjem trgovačkom cirkularu firme George Frazer and Co:

•Poslednje vesti sa Istoka pokazuju simptome reakcije na neobično visoke cene koje su važile u Bombaju i Kalkuti u vreme kad se tamo oskudevalo u zalihami. Do znatnog pada cena je došlo čim je prispela roba poslata iz Engleske još u decembru. Otada je roba na oba tržišta išla vrlo široko, ako ne i preterano; i stoga

je, izgleda, vrlo verovatno da ćemo izvesno vreme ubuduće morati od velike potražnje sa Istoka da tražimo manje podrške za cene nego što je to bio slučaj od početka januara.«

Pored Indije, britanskom robom su preplavljene i one evropske i druge zemlje koje do sada još nisu bile zahvaćene trgovinskom krizom, i to ne usled povećane potražnje, već radi eksperimenta. Tako su bile usrećene Belgija, Španija i njene kolonije, neke italijanske države — uglavnom Kraljevina dveju Sicilija — Egipat, Meksiko, Centralna Amerika, Peru, Kina i neka manja tržišta. U istom trenutku kad je stigla katastrofalna vest iz Brazila i stavila tačku na celokupni izvoz u ovu zemlju, neke grane britanske industrije, primorane da nađu izlaz za svoju preobilnu proizvodnju, ne samo što nisu smanjile već su povećale svoje pošiljke na ovo tržište. Tako su se u toku aprila platno, grnčarija i porcelan namenjeni Brazilu povećali i kvantitativno i po deklarisanosti vrednosti. Niko to ne može uvažiti kao bona fide¹ izvoz. Ista primedba važi i za Australiju, koja se u toku prvih meseci krize ponašala kao elastičan apsorpcioni centar. Australija je bila tada, a i sada je prepuna robe; iznenada je nastupio kontraudar, za nju je celokupan izvoz bio smanjen — i opet su neke grane britanske industrije, uprkos opomenama celokupne australijske lokalne štampe, umesto da smanje, u stvari povećale — zbog špekulacije, naravno — svoje pošiljke. Stoga se tabele izvoza za april ne smeju smatrati bona fide pokazateljem oživljavanja britanske industrije, već običnim opitom izvedenim da bi se saznalo kakav su pritisak svetska tržišta u stanju da podnesu. Sledeća tabela sadrži podatke o deklarisanosti vrednosti britanskog i irskog izvoza u toku tri meseca, zaključno sa 31. martom 1858, u poređenju sa odgovarajućim periodom 1857. godine:

Strane zemlje u koje je izvezeno

	1857	1858
	f. st.	f. st.
Rusija, severne luke	3 015	8 853
Rusija, južne luke	72 777	42 493
Švedska	48 007	3 717
Norveška	30 217	5 911
Danska	92 046	40 148
Pruska	133 000	78 917
Meklenburg	9 502	3 099
Hanover	288 648	236 669
Oldenburg	3 520	1 957
Gradovi Hanze (Hamburg)	2 318 260	1 645 419
Holandija	1 305 606	957 428

¹ solidan

	1857 f. st.	1858 f. st.
Belgija	515 175	546 033
Francuska	1 631 672	1 035 096
Portugalija — uža	380 160	356 178
Azorska ostrva	10 793	12 581
Madera	9 955	16 245
Španija	496 788	584 287
Kanarska ostrva	18 817	8 475
Sardinija	290 131	293 138
Toskana	189 534	257 508
Papske države	69 953	123 059
Kraljevina dweju Sicilija	284 045	375 177
Austrijske teritorije	253 042	323 086
Grčka	40 860	69 570
Turska	969 288	821 204
Vlaška i Moldavija	111 052	98 135
Sirija i Palestina	199 070	81 874
Egipat (luke na Mediteranu)	449 497	483 516
Tunis	865	2 323
Alžir	4 790	4 831
Maroko	55 826	37 206
Zapadna obala Afrike (ne Britanska) ..	235 527	196 484
Istočna obala Afrike	301	1 927
Afričke luke na Crvenom moru	1 130	567
Ostrva Zelenog rta	2 419	3 965
Java	234 071	149 493
Filipini	144 992	212 942
Kina (sem Hongkonga)	290 441	389 647
Ostrva Južnog mora	—	585
Zapadna Indija (ne britanska)	620 022	521 435
Sjedinjene Američke Države (luke na Atlantiku)	6 231 501	2 565 566
Kalifornija	50 219	94 147
Meksiko	112 277	151 890
Centralna Amerika	22 453	46 201
Nova Granada	88 502	117 411
Venecuela	105 417	62 685
Ekvador	2 099	—
Brazil	1 292 325	826 583
Urugvaj	145 481	177 281
Buenos Aires	285 187	279 913
Čile	336 309	270 176
Peru	209 889	299 725
Ukupno u strane zemlje	20 696 473	14 940 756

Britanski posedi

	f. st.	f. st.
Ostrva u Lamanšu	136 071	120 431
Gibraltar	152 926	210 575
Malta	116 821	131 238
Jonska ostrva	66 148	52 849
Zapadna obala Afrike (britanska)	135 452	62 343
Rt Dobre nade	442 796	403 579
Natal	26 605	23 106
Uskršnja ostrva	3 832	2 308
Ostrvo Sv. Jelene	3 837	8 416
Mauricijus	142 303	164 042
Aden	11 263	11 996
Britanske teritorije u Istočnoj Indiji (sem Singapura i Cejlona)	2 822 009	3 502 664
Singapur	101 535	308 545
Cejlon	98 817	153 090
Hongkong	133 743	242 757
Zapadna Australija	15 515	13 813
Južna Australija	180 123	249 162
Novi Južni Vels	706 337	628 265
Viktorija	1 427 248	1 056 537
Tasmanija	67 550	82 942
Novi Zeland	96 893	93 768
Britanske kolonije u Severnoj Americi ..	818 560	439 433
Britanska zapadnoindijska ostrva	334 024	426 421
Britanska Gijana	122 249	95 385
Honduras (Britanske naseobine)	28 363	31 869
Celokupni izvoz u britanske posede ..	8 191 020	8 569 534
Celokupni izvoz u strane zemlje i bri- tanske posede	28 887 493	23 510 290

»The Economist« smatra da se na osnovu tačne analize ovih cifara »može izvući čudan zaključak da je celokupno smanjenje u britanskoj trgovini sa stranim zemljama izvršeno nasuprot trgovini sa kolonijalnim posjedima«. U stvari, gornja se tabela može ovako sažeti:

Izvoz u toku tri meseca

	1857	1858
	f. st.	f. st.
U strane zemlje	20 696 473	14 940 756
U britanske posede	8 191 020	8 569 534
Ukupno:	28 887 493	23 510 290

Ipak izgleda da je zaključak do koga je »The Economist« došao pogrešan. Prema sažetom pregledu izgledalo bi da je u trgovini sa stranim zemljama došlo do smanjenja za 5 755 717 funti sterlinga. Međutim, ako odbijemo povećanje u trgovini u britanskim krijumčarskim mestima kao što su Gibraltar, Malta, Hongkong i u samim skladištima za strane zemlje, takvim kao što je Singapur, onda je smanjenje u celokupnoj kolonijalnoj trgovini očigledno; a ako odbijemo Indiju, smanjenje postaje vrlo značajno. Od smanjenja u trgovini sa stranim zemljama glavni deo pada na sledeće zemlje:

	1857	1858
	f. st.	f. st.
Sjedinjene Države	6 231 501	2 565 566
Brazil	1 292 325	826 583
Gradovi Hanze	2 318 260	1 645 419
Francuska	1 631 672	1 035 096
Holandija	1 305 606	975 428

Izveštaji koji se odnose na brodarstvo pokazuju lagan porast u broju kao i tonaži engleskih brodova koji su uplovili u domaće luke, ali opadanje u broju i tonaži brodova koji su isplovili iz ovih luka. Kad je reč o pomorskom saobraćaju sa stranim zemljama, Američke Države i dalje zauzimaju prvo mesto. Sledeće cifre pokazuju ulazak njihovih brodova u britanske luke i izlazak iz njih:

	<i>Brodovi koji su uplovili</i>					
	1856		1857		1858	
	brodovi	tonaža	brodovi	tonaža	brodovi	tonaža
SAD	382	383 255	367	366 407	366	366 650
<i>Brodovi koji su isplovili</i>						
SAD	414	395 102	440	427 221	343	321 015

Prema istim izveštajima izgleda da su Norveška, Danska i Rusija zemlje na čiju se plovidbu trgovačka kriza naročito jako odrazila.

Naslov originala:
The State of British Commerce

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5356 od 21. juna 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Političke partije u Engleskoj — Položaj u Evropi]

Engleska u ovom trenutku pruža čudan prizor rasula koje se pojavljuje u vrhovima države, dok u osnovi društva sve izgleda nepokretno. Ne primećuje se nikakvo kretanje u masama, ali se vidi promena u redovima njihovih upravljača. Treba li da verujemo da se gornji slojevi raspadaju, dok donji ostaju u istoj sumornoj obamrlosti. Mi, naravno, ne aludiramo na cinične Palmerstonove pokušaje i pokušaje njegovih drugova da »opljačkaju« državnu kasu.^[366] Bitke između onih na vlasti i onih u opoziciji predstavljaju u istoriji engleskog parlamenta ne manje značajnu crtu nego što su bile borbe između političkih izgnanika i gonitelja u srednjovekovnim letopisima italijanskih gradova. Sad evo imamo torijevskog lidera¹ koji u Donjem domu završava svoj govor izjavom da

»među nama« (radikalima i torijevcima) »vlada u ovom Domu i u ovoj zemlji sloga; to znači da više nećemo biti ni oružje ni žrtve bilo kakve preživjele oligarhije!«

U Domu lordova se prihvata jedna tačka Narodne povelje^[367] — ukidanje imovinskog cenzusa za članove Donjeg doma; tu je i lord Grey, potomak vigovskih reformatora, koji opominje svoje plemenite drugove da plove ka »potpunoj revoluciji u celokupnom sistemu svoje vladavine i karakteru svoga ustava«; vojvoda od Rutlanda je opet van sebe od straha pri pomisli da će morati da proguta »svih pet tačaka Povelje i još nešto više«. A onda jednog dana londonski »The Times« ozbiljnim glasom upozorava buržoaziju da joj Disraeli i Bulwer ne žele dobro, i da će se, da bi zavladao njom, možda povezati sa prostom gomilom; a već sutradan, opominje zemljoposedičku aristokratiju da će je progutati trgovci, koji će zavladao uz pomoć zakona Locke-a Kinga, koji upravo prolazi drugo čitanje u Donjem domu i kojim se snižavanjem izbornog cenzusa na deset funti godišnje proširuje izbornu pravu u grofovijama.

Činjenica je da su se dve vladajuće oligarhijske partije Engleske već odavno pretvorile u proste klike bez ikakvih principa. Pošto su

¹ Disraelija

uzaludno pokušavale prvo da ostvare koaliciju a zatim diktaturu, sada su došle do tačke u kojoj svaka od njih može samo da misli kako da produži život time što će svoj zajednički interes staviti u ruke svoga zajedničkog neprijatelja — radikalne partije buržoazije, koju u Donjem domu energično zastupa John Bright. Do sada su torijevci bili aristokrati koji su vladali u ime aristokrata, a vigovci aristokrati koji su vladali u ime buržoazije, ali kako je buržoazija odlučila da vlada sama u svoje ime, vigovci više nemaju posla. Da bi držali vigovce po strani, torijevci će popuštati pred navalom partije buržoazije sve dok ne iscrpu strpljenje vigovaca i ne ubede ove oligarhe da se, da bi spasli interese svoga reda, moraju utopiti u redove konzervativaca i odreći se svojih tradicionalnih pretenzija o zastupanju liberalnih interesa, ili moraju formirati svoju sopstvenu silu. Pretvaranje vigovske frakcije u torijevsku frakciju i njihova zajednička metamorfoza u partiju aristokratije kao rivala nove partije buržoazije, koja dela pod svojim vođama, pod svojim zastavama, pod svojim parolama — to je proces koji se pred našim očima danas zbiva u Engleskoj.

Ako uzmemo u obzir ovakvo unutrašnje stanje Engleske i s njim povežemo činjenicu da će je rat u Indiji i dalje iscrpljivati u ljudstvu i novcu, možemo biti sigurni da ona neće biti sposobna da spreči, kao što je činila 1848, evropsku revoluciju koja se očevidno približava. Postoji još jedna velika sila koja se pre deset godina snažno suprotstavila toku revolucije. Mislimo na Rusiju. Ovoga puta zapaljivo tlo se nalazi pod njenim nogama, i jak vetar sa Zapada može iznenada da ga zapali. Simptomi rata porobljenih seljaka su tako vidljivi u unutrašnjosti Rusije da se provincijski gubernatori osećaju nemoćni da drugačije objasne ovo neobično vrenje, sem da optuže Austriju da preko tajnih emisara socijalista i putem revolucionarnih doktrina vrši propagandu po celoj zemlji. Pomislite samo, Austrija ne samo da je sumnjičena da je delala kao glasnik revolucije, već je bila i optužena za to! Masakr u Galiciji^[388] je potpuno dokazao svetu da kabinet u Beču zna, u slučaju potrebe, kako da nauči zavisne seljake svom sopstvenom socijalizmu. Austrija je, međutim, ljutito odgovorila na ovu optužbu izjavom da su njene istočne provincije preplavljene i zatrovane ruskim agentima — panslavistima, dok su njeni italijanski podanici izloženi udruženim intrigama Bonaparte i Cara. Pruska je, najzad, vrlo svesna opasnosti situacije, ali njoj su vezane i ruke i noge i ne može da se krene ni u kom pravcu. Kraljevska vlast je u stvari slomljena zbog kraljeve umne poremećenosti i regentove želje za apsolutnom vlašću. Sukob između kamarile kralja, koji je odbio da abdicira, i kamarile princa, koji se ne usuđuje da vlada, otvorio je ustave narodnoj bujici.

Sve, stoga, zavisi od Francuske, a tamo krizu u trgovini i poljoprivredi ubrzavaju finansijski coup d'état¹ i uspostavljanje vladavine

¹ državni udar

vojske umesto vladavine *pomoću* vojske. Čak i francuska štampa najzad priznaje da se sve nade u povratak prosperiteta za sada moraju napustiti. »Verujemo da bi bilo ludo mučiti javnost varljivom nadom u skorju reakciju«, kaže »Le Constitutionnel«. »Stagnacija se nastavlja i, uprkos postojećim povoljnim elementima ne smemo očekivati nikakvu skorju promenu«, kaže »La Patrie«. »L'Union«^[389] i »L'Univers« ponavljaju ove jadikovke. »Javno se priznaje da u Parizu od 1848. nije bilo veće trgovinske krize« javlja pariski dopisnik londonskog lista »The Times«. I akcije društva Crédit mobilier^[32] su pale na 550 franaka, to jest ispod nominalne vrednosti po kojoj su prodavane širokoj javnosti. S druge strane, praznina u carskoj blagajni primorava Napoleona da insistira na svom planu konfiskacije. »Jedino što se čovek mora pitati«, kaže se u jednom klerikalnom listu koji izlazi u Anžuu, »to je da li će se svojina poštovati ili ne.« Svojina, dakako! Jedino što u ovom trenutku treba tražiti, odgovara Napoleon, jeste sigurnost u armiju, i on ovo pitanje rešava na svoj uobičajeni način. Celu armiju treba ponovo kupiti. Naredio je opšte povećanje plata. U međuvremenu Engleska je alarmirana, a Austrija uplašena. Na sve strane se širi uverenje da je rat neizbežan. Louis-Napoleon nema nikakav drugi način da izbegne brzo uništenje. Početak kraja je na pomolu.

Napisano 11. juna 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5359 od 24. juna 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Britanska vlada i trgovina robljem

London, 18. jula 1858.

Na zasedanju Doma lordova 17. juna episkop oksfordski je postavio pitanje trgovine robljem i podneo peticiju protiv ove trgovine, koju je na ostrvu Jamajci vodila parohija Sent-Meri. Kod svakog koliko-toliko nepristrasnog čoveka ovakve debate stvaraju utisak da se sadašnja britanska vlada krajnje uzdržljivo odnosi prema njima i da je čvrsto odlučila da izbegava svaki povod za spor sa Sjedinjenim Državama. Lord Malmesbury je potpuno odbacio »pravo kontrole« kada su u pitanju brodovi pod američkom zastavom, dajući sledeću izjavu:

»Sjedinjene Države kažu da ni pod kojim uslovom, ni sa kakvim ciljem i ni zbog kakve sumnje brod koji nosi američku zastavu ne sme kontrolisati niko sem američkog broda i da svaki oficir koji pokuša da stupi na palubu takvog broda ili da ga zadrži čini to na sopstveni rizik. Ja nisam uvažavao ovu interpretaciju međunarodnog prava, kako ju je formulisao američki ministar spoljnih poslova, sve dok je nisu odobrili i potvrdili kraljevski pravni savetnici. Ali prihvatajući je ja sam energično stavio do znanja američkoj vladi da će svaki pirat i svaki brod sa robljem ploviti pod američkom zastavom i nijednom drugom ako se zna da se njome može pokriti svaka nezakonitost; da će ovo doneti sramotu ovoj časnoj zastavi i da će insistiranje na ovoj izjavi umesto da odbrani čast zemlje postići suprotan rezultat; da će američka zastava biti zloupotrebljavana za najgore ciljeve. Ja ću i dalje zastupati stav da je u ovo civilizovano doba, kada bezbroj brodova plovi okeanima, potrebno da se ustanovi pomorska policija; da treba da postoji, ako ne odredba na osnovu međunarodnog prava, a ono bar sporazum među narodima o tome kako da se verifikuje nacionalna pripadnost brodova i pod kojim uslovima mogu da nose određenu zastavu. Na osnovu tona moje izjave, tona razgovora koji sam imao sa američkim opunomoćenim ministrom u ovoj zemlji i na osnovu primedaba koje se nalaze u jednom pravno vrlo dobro sastavljenom dokumentu, koji je o ovom predmetu napisao general Cass, uveren sam da će se moći doći do nekakvog sporazuma sa Sjedinjenim Državama i da će nam takav sporazum, uz naređenja brodskim oficirima obeju zemalja, omogućiti da utvrđujemo legalitet zastava svih zemalja, bez bojazni da ćemo naneti uvredu zemlji kojoj brod pripada.«^[136]

Ni na strani opozicije nije bilo nikakvog pokušaja da se dokaže pravo Velike Britanije da kontroliše brod Sjedinjenih Država, ali, kao što je erl Grey primetio, Englezi imaju ugovore sa Španijom i drugim silama o sprečavanju trgovine robljem i ako imaju osnova za sumnju da je neki brod upleten u ovu odvratnu trgovinu i da se privremeno koristi američkom zastavom, mada u stvari nije američki, da imaju pravo da ga zaustave i pretresu. Ako brod, pak, ima američka dokumenta, pa makar bio pun robova, dužni su da ga puste, a na Sjedinjenim Državama da ostane sramota ove prljave trgovine. On se nada i veruje da su pravila za njihove krstarice stroga u ovom pogledu i da će se svaki prekršaj ove vrste, kao i sva lica koja dopuste kršenje ovih pravila, dosledno kazniti.

Diskusija se zatim zadržala samo na jednom pitanju — a izgleda da je lord Malmesbury i od njega digao ruke — da li se od brodova za koje se sumnja da se bespravno koriste američkom zastavom sme ili ne sme zahtevati da pokažu svoja dokumenta. Lord Aberdeen je odmah osporio da u ovom pogledu može doći do ma kakvih nesuglasica pošto su uputstva po kojima britanski oficiri treba u takvim slučajevima da postupaju — uputstva koja su sastavili dr Lushington i ser G. Cockburn — saopštena u svoje vreme američkoj vladi i u ime vlade prihvaćena od strane gospodina Webstera. Prema tome, ako u ovim uputstvima nije bilo promene i ako su se oficiri kretali u okviru svojih ovlašćenja, »američka vlada ne bi imala osnova da se žali.«

Izgleda, međutim, da se u duhovima sa urođenim zdravim razumom javila sumnja da je lord Palmerston izveo jedan od svojih uobičajenih trikova i samovlasno izmenio propise izdate britanskim krstaricama. Poznato je da je Palmerston, mada se hvalisao svojom željom da suzbije trgovinu robljem, u toku jedanaest godina svoje uprave u ministarstvu inostranih poslova, koja se završila 1841, raskinuo sve postojeće ugovore o trgovini robljem i doneo propise za koje su britanske zakonodavne vlasti rekle da su kriminalni — i stvarno je jedan od izvršilaca njegovih naredenja izveden pred sud — da su trgovce robljem stavili pod zaštitu engleskog zakona od engleske vlade. On je odabrao trgovinu robljem za svoje polje borbe i pretvorio je u obično oruđe za izazivanje razmirica između Engleske i drugih zemalja. Pre no što je napustio svoj položaj 1841, dao je uputstva koja bi — prema rečima ser Roberta Peela — »morala dovesti do konflikta sa Sjedinjenim Državama da nisu bila opozvana«. Po njegovim sopstvenim rečima, on je pomorskim oficirima *izričito* govorio »da ne vode mnogo računa o pomorskim zakonima«. Lord Malmesbury nagoveštava, iako vrlo rezervisano, da je lord Palmerston »prilikom slanja britanske eskadre u kubanske vode, umesto da je ostavi na obali Afrike« premestio sa položaja u kome je ona pre izbivanja rata sa Rusijom gotovo bila uspela da uguši trgovinu robljem, na mesto gde je mogla da bude dobra jedino za izazivanje raspru sa Sjedinjenim Državama. Saglašavajući

se sa tom izjavom, lord Wodehouse, Palmerstonov dosadašnji ambasador na dvoru u Petrogradu, primetio je:

»Bez obzira na to kakva su uputstva bila data, ako je vlada dala odobrenje da britanski brodovi u tolikom broju uđu u američke vode, između nas i Sjedinjenih Država došlo bi ranije ili kasnije do sukoba.«

Ipak, ma kakve bile Palmerstonove tajne namere, očevidno je da ih je osujetila torijevska vlada od 1858, kao što se desilo i 1842, i da je ratni poklič, tako snažno dignut u Kongresu i u štampi, osuđen na »mnogo vike ni oko čega«.

Što se tiče samog pitanja trgovine robljem, Španiju su episkop oksfordski i lord Brougham javno optužili da je ona glavni oslonac ove sramne trgovine. Oni su obojica pozvali britansku vladu da svim silama koje su joj u moći primora ovu zemlju da se pridržava postojećih ugovora. Već 1814. godine stupio je na snagu opšti ugovor između Velike Britanije i Španije, po kome je ova poslednja jasno osudila trgovinu robljem. Godine 1817. zaključen je poseban ugovor, kojim je Španija potvrdila ukidanje trgovine robljem od 1820. godine ukoliko bi se njom bavili njeni podanici, i na ime kompenzacije za gubitke koje bi njeni podanici mogli da pretrpe usled toga što se pridržavaju ugovora, dobila je odštetu od 400 000 f.st. Novac je primljen, ali nikakav ekvivalent nije pružen. Godine 1835. došlo je do novog ugovora, na osnovu koga se Španija formalno obavezala na donošenje dovoljno strogog zakona koji će onemogućiti njenim podanicima da nastave ovu trgovinu. Opet je išlo po španskoj poslovice koja se odnosi na odgađanje: »A la mañana¹. Tek deset godina kasnije donet je taj zakon, ali usled jedne nesrećne okolnosti glavna rečenica za koju se Engleska borila bila je ispuštena, naime ona koja je trgovinu robljem tumačila kao piratstvo. Jednom rečju, ništa se nije uradilo sem što su generalni zapovednik⁽⁶⁴⁾ Kube, ministar unutrašnjih poslova, kamariila i, ako su glasovi tačni, čak i same kraljevske ličnosti, ubirali privatni porez od vlasnika robova, prodajući dozvole za trgovinu ljudskim mesom i krvlju, koji su se prodavali po toliko i toliko dublona² po glavi.

»Španija se«, rekao je episkop oksfordski, »ne može pravdati da ova trgovina predstavlja sistem za čije suzbijanje vlada nema dovoljno moći, jer je general Valdez pokazao da se ne može insistirati na ovakvom opravdanju kao istinitom. Po svom dolasku na Kubu on je pozvao glavne potpisnike ugovora, dao im šest meseci vremena da završe sve transakcije u trgovini robljem i rekao im da je odlučio da u tom roku završi tu trgovinu. Kakav je bio ishod toga? 1840. godinu dana pre dolaska generala Valdeza, broj brodova sa robljem koji su došli na Kubu sa obala Afrike iznosio je 56, a 1842, kad je general Valdez počeo da upravlja ostrvom, bilo ih je samo 3. Godine 1840. na ostrvo je iskrcano ne manje od 14 470 robova; 1842. taj broj je iznosio 3100.«

¹ Do sutra — ² španska zlatna moneta

Šta treba dakle Engleska da radi sa Španijom? Da ponovi svoje proteste, udvostruči svoje depeše, obnovi pregovore? Lično lord Malmesbury je izjavio da bi se dokumentima koji su se uzaludno izmjenjivali između dveju vlada mogle pokriti sve vode od španske obale do Kube. Treba li možda Engleska ispunjenje svojih zahteva, koji se zasnivaju na tolikim ugovorima, da iznudi sredstvima prinude? U tom grmu leži zec. Na scenu stupa zloglasna figura »avgustovskog saveznika«, sada priznatog anđela čuvara trgovine robljem. Treći Bonaparta, zaštitnik ropstva u svim njegovim oblicima, zabranjuje Engleskoj da postupa po svojim uverenjima i svojim ugovorima. Zna se da se u lorda Malmesburyja jako sumnja da je bio u nezgodnim odnosima sa herojem iz Satorija. Međutim, on ga je oglasio sasvim jasno kao glavnog trgovca robljem u Evropi, kao čoveka koji je oživeo ovu sramnu trgovinu u njenom najgorem obliku, pod izgovorom »slobodne emigracije« crnaca u francuske kolonije. Erl Grey je dopunio ovu optužbu izjavljujući da su

»u Africi preduzeti ratovi da bi se došlo do zarobljenika koje je trebalo prodavati agentima francuske vlade«.

Erl Clarendon je dodao da su

»i Španija i Francuska rivali na afričkom tržištu, koji nude određene sume za ljude, i da ne postoji ni najmanja razlika u postupku prema crncima bilo da su odvođeni na Kubu ili u francuske kolonije«.

Takav je, eto, divni položaj u kome se našla Engleska pošto je pružila pomoć tom čoveku u obaranju republike. Druga republika, kao i prva, ukinula je ropstvo. Bonaparta, koji je svoju vlast stekao isključivo time što je puzio pred najnižim strastima ljudi, nije više sposoban da održi tu vlast drukčije već potkupljivanjem novih sukri-vaca. Tako je ne samo obnovio ropstvo već je obnavljanjem trgovine robljem kupio i posednike plantaža. Sve ono što unižava savest nacije, sve je to nova zaloga njegove vlasti. Pretvaranje Francuske u naciju koja se bavi prodajom roblja predstavlja najsigurniji način da se porobi sama Francuska, koja je nekada, puna dostojanstva, imala hrabrosti da svetu objavi: Neka propadnu kolonije, ali neka žive principi! Jednu stvar je Bonaparta ipak postigao. Trgovina robljem je postala lozinka u borbi između pristalica carstva i republikanaca. Ako se danas ponovo uspostavi francuska republika, sutra će Španija biti *primorana* da napusti ovu nedostojnu trgovinu.

Naslov originala:

The British Government and the Slave-trade

Napisano 18. juna 1858.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5366 od 2. jula 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Porezi u Indiji]

Kako javljaju engleski listovi, indijske hartije od vrednosti i železničke obligacije ispoljavaju u poslednje vreme na londonskoj berzi tendenciju padanja, što nipošto nije znak osnovanosti optimističkih pogleda koje John Bull tako rado manifestuje u vezi s položajem u indijskom gerilskom ratu, već pre ukazuje na uporno nepoverenje u elastičnost indijskih finansijskih resursa. O ovim resursima postoje dva suprotna mišljenja. S jedne strane se potvrđuje da su porezi u Indiji teži i mučniji nego u bilo kojoj drugoj zemlji na svetu, da se u većini pokrajina, a naročito u onima koje su najduže pod britanskom vlašću, seljaci, to jest ogromna masa indijskog naroda, po pravilu nalaze u stanju oštre pauperizacije i utučenosti, da su prema tome indijski porezi do krajnjih granica napregnuti i stoga indijske finansije beznadno rastrojene. Ovo nije nimalo utešan sud u vreme kad će prema rečima gospodina Gladstone-a izdaci na Indiju u narednim godinama dostići iznos od 20 000 000 funti sterlinga godišnje. S druge strane se tvrdi — i tvrdnje se potkrepljuju nizom statističkih podataka — da je Indija porezom najmanje opterećena zemlja na svetu; da bi se, ako bi se izdaci i dalje povećavali, i prihodi mogli povećati i da je zabluda ako se pretpostavlja da indijsko stanovništvo ne bi moglo podneti nikakve nove poreze. Gospodin Bright, koji se može smatrati za najrevnosnijeg i najuticajnijeg predstavnika »neutešne« teorije, izjavio je prilikom drugog čitanja zakonskog predloga o novoj indijskoj vladi⁽³⁹⁰⁾ sledeće:

«Za upravljanje Indijom indijskoj vladi treba više novca nego što se od stanovništva Indije moglo iscediti mada vlada nije imala nikakvih skrupula ni prilikom razrezivanja poreza ni prilikom izbora načina na koji su porezi naplaćivani. Za upravljanje Indijom trebalo je više od 30 000 000 funti sterlinga, jer toliko su iznosili ukupni prihodi, a stalno se pokazivao deficit koji se morao pokrivati zajmovima sa visokom kamatnom stopom. Indijski dug iznosi sada 60 000 000 funti sterlinga i stalno raste, dok je kredit vlade u opadanju delom stoga što sa poveriocima

u par navrata nije postupila korektno, a delom zbog nepovoljnih događaja koji su se nedavno desili u Indiji. Ja sam se pozvao na ukupne prihode; međutim, pošto ovi uključuju i prihode od trgovine opijumom koji teško da se mogu tretirati kao porezi od indijskog stanovništva, ja bih stvarne poreze koji njih terete procenio na 25 000 000 funti sterlinga. Ovih 25 000 000 ne smemo upoređivati sa 60 000 000 funti sterlinga koji se ubiru u našoj zemlji. Dom treba da ima na umu da se u Indiji može kupiti dvanaest dana rada za istu količinu zlata ili srebra koja se u Engleskoj daje kao nadnica za jedan radni dan. Onih 25 000 000 funti upotrebljenih za plaćanje rada u Indiji imali bi kupovnu moć kao 300 000 000 funti sterlinga u Engleskoj. Može mi se postaviti pitanje: a koliko vredi rad jednog Indusa? Pa dobro, ako rad jednog Indusa vredi samo 2 penija na dan, onda je jasno da od njega ne možemo očekivati da plati poreza toliko kao kad bi njegov rad vredeo 2 šilinga. Stanovništvo Velike Britanije i Irske broji 30 000 000 ljudi, Indija ima 150 000 000 stanovnika. Mi ovde ubiremo 60 000 000 funti poreza, a u Indiji imamo, računajući prema vrednosti radnog dana indijskog naroda, 300 000 000 funti poreskih prihoda ili pet puta veću poresku sumu nego u matičnoj zemlji. Kad se ima u vidu činjenica da Indija ima pet puta više stanovnika nego Britanska Imperija, neko bi mogao reći da je poresko opterećenje po glavi stanovnika u Indiji i Engleskoj približno jednako i da se stoga ne može govoriti ni o kakvom nepodnošljivom teretu. Međutim, u Engleskoj postoji ogromna snaga mašinerije i pare, transportnih sredstava i svega čime kapital i pronalazački duh mogu pomoći marljivosti jednog naroda. Nečega sličnog u Indiji nema. U celoj zemlji jedva će se naći jedna pristojna cesta.⁴³⁹¹

Međutim, mora se priznati da nešto nije u redu s ovim metodom upoređivanja indijskih poreza sa britanskim. Na jednoj strani je indijsko stanovništvo, pet puta veće od britanskog, a na drugoj — indijsko ukupno poresko opterećenje koje čini polovinu britanskog. A indijski rad, kaže gospodin Bright, predstavlja po vrednosti samo jednu dvanaestinu britanskog rada. Prema tome, 30 000 000 funti poreza u Indiji odgovarali bi sumi od 300 000 000 funti poreza u Velikoj Britaniji umesto 60 000 000 funti sterlinga koji se tamo stvarno ubiru. Do kakvog bi zaključka on onda morao doći? Da indijski narod s obzirom na svoju brojnu jačinu plaća *isti* porez kao i stanovništvo Velike Britanije ako se ima u vidu relativno siromaštvo indijskog naroda i ako se pretpostavi da su 30 000 000 funti za 150 000 000 Indusa teški toliko koliko i 60 000 000 funti sterlinga za 30 000 000 Britanaca. Ako je to njegova pretpostavka, onda je svakako pogrešno obrnuti se i reći da jedan siromašan narod ne može platiti toliko koliko bogat, jer je relativno siromaštvo već uzeto u obzir pri tvrdnji da Indus plaća jednako kao i Britanac. U stvari, trebalo bi postaviti jedno drugo pitanje. Morali bismo se pitati da li se od čoveka koji zarađuje, recimo, 12 centi dnevno s pravom može očekivati da s istom lakoćom plati jedan cent kao što neki drugi, koji zarađuje 12 dolara dnevno, plaća 1 dolar? I jedan i drugi bi odvajali srazmerno jednak deo svoje zarade, pa ipak bi porez u sasvim drugoj proporciji delovao na podmirivanje njihovih

potreba. Na ovaj način gospodin Bright još nije postavio pitanje, a da je učinio to, tada bi poređenje između poreskog opterećenja koje nosi britanski najamni radnik i poreske sume koju plaća britanski kapitalist možda mnogo više iznenadio nego poređenje indijskog i britanskog poreskog opterećenja. Osim toga gospodin Bright i sam smatra da bi se od 30 000 000 funti sterlinga indijskog poreza moralo odbiti 5 000 000 koliko iznosi porez na opijum, pošto to u stvari i nije porez koji tereti indijski narod, već carina na izvoz koja opterećuje kinesku potrošnju. A apologeti englesko-indijske uprave nas podsećaju da 16 000 000 funti sterlinga prihoda potiču od zemljarine ili zakupa, koji odvajkada pripadaju državi kao vrhovnom zemljoposjedniku, a nikad nisu činili deo privatnog imanja seljaka i u porez u pravom smislu reči ne spadaju baš kao što ni renta koju britanski obrađivači zemlje plaćaju britanskoj aristokratiji ne spada u britanski porez. Iz ovog ugla posmatrani, indijski porezi bi izgledali ovako:

ukupno ubrana suma	30 000 000 funti sterlinga
odbitak prihoda od opijuma	5 000 000 funti sterlinga
odbitak zemljišne rente	16 000 000 funti sterlinga
<hr/>	
porez u pravom smislu reči	9 000 000 funti sterlinga

Osim toga, mora se priznati da od ovih 9 000 000 funti sterlinga neke važne stavke, kao poštarina, takse i carine, u vrlo nezatnoj meri opterećuju masu indijskog stanovništva. U skladu s tim pokušava gospodin Hendricks u jednom izveštaju koji je nedavno podneo Britanskom statističkom društvu o finansijama Indije, a koji je raden na osnovu parlamentarnih i drugih oficijelnih dokumenata, da dokaže da se sada ne više od jedne petine ukupnih prihoda koje plaća indijski narod ubire putem poreza, to jest iz stvarnog dohotka naroda, da od poreza u pravom smislu reči potiče u Bengalu samo 27 procenata ukupnih prihoda, u Pendžabu 23 procenta, u Madrasu 21 procenat, u severozapadnim provincijama 17 procenata i u Bombaju samo 16 procenata.

Sledeći uporedni pregled prosečnog poreskog iznosa koji je svaki stanovnik Indije i Ujedinjenog Kraljevstva platio u 1855/56. godini sastavljen je na osnovu podataka iz izveštaja gospodina Hendricksa:

	Prihodi po glavi			Porez u užem smislu reči		
	f. st.	šil.	p.	f. st.	šil.	p.
Bengal	—	5	0	—	1	4
Severozapadne provincije	—	3	5	—	0	7
Madras	—	4	7	—	1	0
Bombaj	—	8	3	—	1	4
Pendžab	—	3	3	—	0	9
Ujedinjeno Kraljevstvo ..	—	—	—	1	10	0

Za jednu drugu godinu general Briggs je dao sledeću procenu prosečnog iznosa koji svaki pojedinac iz nekoliko zemalja nosi kao poreski teret:

	f. st.	šil.	p.
U Engleskoj 1852	1	19	4
U Francuskoj	1	12	0
U Pruskoj	—	19	3
U Indiji 1854	—	3	8 ¹ / ₂

Iz ovih tabela apologeti britanske uprave izvlače zaključak da u celoj Evropi nema nijedne zemlje gde bi stanovništvo bilo tako malo opterećeno porezom kao u Indiji, čak i kad se uzme u obzir relativno siromaštvo njenog stanovništva. Tako izgleda da su u pogledu indijskog poreskog opterećenja protivrečna ne samo mišljenja već i same činjenice na osnovu kojih su se navodno ta mišljenja formirala. S jedne strane, moramo priznati da je nominalna visina indijskog poreza srazmerno mala, dok s druge strane iz parlamentarnih dokumenata kao i iz radova najvećih autoriteta u pogledu poznavanja indijskih prilika možemo izvući niz dokaza koji svi neosporno pokazuju da ovo prividno nisko poresko opterećenje masu indijskog naroda davi i da Englezi, da bi taj porez ubrali, moraju pribegavati takvim infamijama kao što je, na primer, stavljanje ljudi na muke. A da li je i potreban bilo kakav drugi dokaz pored činjenice da indijski dugovi stalno i brzo rastu i da se indijski deficiti gomilaju? Nikome valjda neće pasti na um da tvrdi da indijska vlada upada u sve veće dugove i deficite zbog toga što se ustručava da ljudske resurse zemlje ne optereti suviše. Ona srlja u dugove zato što drugog izlaza nema. Godine 1805. indijski dug je iznosio 25 626 631 funtu sterlinga; godine 1829. on je porastao na 34 000 000; 1850. je dostigao iznos od 47 151 018, a sada iznosi oko 60 000 000 funti sterlinga. Osim toga, mi ne uzimamo u obzir dugove koje je Istočnoindijska kompanija preuzela u Engleskoj, a oni takođe padaju na leđa naroda Istočne Indije.

Godišnji deficit, koji je 1805. iznosio oko dva i po miliona funti sterlinga, dostigao je pod upravom lorda Dalhousie-a prosek od pet miliona funti sterlinga. Gospodin George Campbell iz bengalske civilne službe, koji je svom dušom bio za englesko-indijsku upravu, našao se 1852. prinuđen da prizna sledeće:

Mada nijedan orijentalni osvajač nikad nije tako visoko dospeo da tako mirno, potpuno i tako neosporno ovlada Indijom kao što smo to mi učinili, ipak su se svi obogatili preko poreskih prihoda zemlje, a mnogi su iz ostvarenih viškova investirali znatne sume u javne radove... Nama se to ne da... Veličina celokupnog tereta niukoliko nije smanjena* (pod engleskom upravom), **pa ipak mi nemamo nikakvih viškova.*

Pri ocenjivanju poreskog tereta treba uzimati u obzir ne samo njegov nominalni iznos nego i metod njegove naplate i način njegove

primene. Metod naplate je u Indiji prosto odvratan i rasipnički jer su, na primer, u oblasti zemljarine rashodi na ubiranje poreza gotovo veći od iznosa koji se naplaćuju. O primeni poreza dovoljno je reći da se ništa ne vraća narodu u vidu društveno korisnih ustanova, koje su u azijskim zemljama potrebnije nego bilo gde drugde i da se, kako je gospodin Bright s pravom primetio, vladajućoj klasi nigde ne odobravaju tako visoke provizije kao u Indiji.

Napisano 29. juna 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribunes,
br. 5383 od 23. jula 1858.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Indijska armija^[392]

Rat u Indiji postepeno prelazi u onu fazu nepovezanog gerilskog ratovanja na koju smo više puta ukazivali¹ kao na predstojeću i najopasniju fazu njegovog razvoja. Posle uzastopnih poraza ustaničkih snaga u regularnim bitkama i u odbrani gradova i utvrđenih logora, ove snage se postepeno raspadaju u manje grupe od dve do šest ili osam hiljada ljudi, koje deluju u izvesnoj meri nezavisno jedna od druge, ali su uvek spremne da se ujedine radi kraćih poduhvata protiv pojedinačnih britanskih odreda koji se mogu iznenada napasti. Napuštanje Bareilija bez borbe, posle odvlačenja operativnih snaga ser C. Campbella na nekih osamdeset milja od Laknaua, predstavlja u ovom pogledu prekretnicu za glavne ustaničke snage; napuštanje Kalpija imalo je takav isti značaj za drugu veliku grupu domorodaca. U oba slučaja su ustanici napustili poslednju centralnu operacijsku osnovicu koja se mogla braniti, a pošto je time postalo nemoguće vođenje rata svim snagama, oni su odstupili raznim pravcima, rasturajući se u manje odrede. Ovim pokretnim kolonama nisu potrebni veliki gradovi kao centralne operacijske osnovice. One mogu naći sredstva za život i za ponovnu popunu opreme i ljudstva u raznim oblastima po kojima se kreću, a manji grad ili veće selo mogu poslužiti za svaku od njih kao centar za reorganizaciju isto tako dobro kao Delhi, Laknau ili Kalpi za veće snage. Ovom promenom rat gubi mnogo od svog interesa; pokreti raznih ustaničkih kolona ne mogu se pratiti u pojedinostima, a izveštaji o njima izgledaju konfuzni; operacije britanskih komandanata u velikoj meri izmiču kritici zbog neizbežne tame koja obavlja pretpostavke na kojima se one zasnivaju; uspeh ili neuspeh ostaje jedino merilo, a oni su zaista od svega najvarljiviji.

Sada je ova neizvesnost i u pogledu pokreta ustanika veoma velika. Posle zauzimanja Laknaua oni su odstupili ekscentrično — neki na jugoistok, neki na severoistok, a neki na severozapad. Poslednji su

¹ Vidi u ovom tomu, str. 303, 376 - 377 i 395 - 396.

sačinjavali jače snage i njih je Campbell gonio u Rohilkand. Oni su se prikupili i preformirali u Barelliju, ali su, kad su stigli Britanci, napustili ovo mesto bez otpora i ponovo odstupili u raznim pravcima. Pojedini o ovim raznim pravcima povlačenja nisu poznate. Poznato nam je samo toliko da je jedan deo odstupio u pravcu planina na granici Nepala, dok je jedna ili više kolona, kako izgleda, krenula u suprotnom pravcu prema Gangu i Doabu (oblast između Ganga i Džamne). Međutim, tek što je Campbell zauzeo Barelli, ustanici, koji su se bili povukli u pravcu istoka, spojili su se s nekim grupama na granici Auda i napali Šahdžahanpur, gde je bila ostavljena jedna mala britanska posada, dok su druge ustaničke kolone hitale u tom pravcu. Na sreću posade, već 11. maja stigao je brigadni general Jones sa pojačanjima i potukao domoroce; međutim, i domoroci su takode bili ojačani kolonama koje su se prikupljale kod Šahdžahanpura i 15. maja ponovo su opkolili ovaj gradić. Toga dana, ostavljajući posadu u Barelliju, general Campbell je krenuo u pomoć Šahdžahanpuru, ali je tek 24. maja napao ustanike i potisnuo ih, a razne kolone ustanika, koje su sadejstvovale u ovom manevru, opet su se raspršile u raznim pravcima.

Dok je Campbell tako bio zauzet na granicama Rohilkanda, general Hope Grant vodio je svoje trupe tamo-amo po južnom Audu bez ikakvog rezultata, sem gubitaka koje su njegove sopstvene snage pretrpele usled iznuravanja pod žarkim suncem indijskog leta. Ustanici su bili i suviše brzi za njega. Oni su se nalazili na svakom mestu, samo ne tamo gde ih je on tražio, a kada je očekivao da su pred njim, oni su se već odavna bili prebacili u njegovu pozadinu. Dalje niz Gang general Lugard je bio zauzet hajkom na slične utvare u oblasti između Dinapura, Džagdispura i Buksara. Domoroci su ga stalno držali u pokretu i, pošto su ga odvukli od Džugdispura, jednovremeno su izvršili napad na posadu ovog mesta. Lugard se vratio, a jednim telegramom je javljeno da je 26. maja odneo pobedu. Podudarnost između taktike koju primenjuju ovi ustanici i taktike ustanika Auda i kolona Rohilkanda je očigledna. Međutim, teško je verovati da će pobjeda koju je izvojevao general Lugard imati neki veći značaj. Takvi odredi mogu podneti mnoge poraze pre no što se demorališu i oslabe.

Tako je celokupna snaga severne Indije sredinom maja napustila borbe velikih razmera, izuzev trupa iz Kalpija. Ova snaga je u relativno kratkom vremenu u ovom gradu organizovala savršenu operacijsku bazu; ona je tamo raspolagala namirnicama, barutom i ostalim potrebama u izobilju, većim brojem topova, pa čak i livnicama i fabrikama pušaka. Iako se ona nalazila svega 25 milja od Kanpura, Campbell je nije uznemiravao; on ju je prosto osmatrao svojim snagama sa Doaba ili sa zapadne obale Džamne. Generali Rose i Whitlock su se već duže vremena kretali u pravcu Kalpija; najзад, Rose je stigao i potukao ustanike u nizu okršaja ispred Kalpija. Za to vreme snage koje su vršile osmatranje sa druge strane Džamne bombardovale su grad i for, tako da su ustanici neočekivano evakuisali i jedno i drugo mesto, razdelivši

ovu svoju poslednju veliku grupu na samostalne kolone. Iz primljenih izveštaja se ne vidi jasno koje su puteve izabrale; poznato nam je jedino da su se neke uputile ka Doabu, a druge u pravcu Gvaliora.

Na taj način, u čitavoj oblasti od Himalaja do Bihara i Vinda-planine i od Gvaliora i Delhija pa do Gorakpura i Dinapura vrve aktivne ustaničke bande, koje su u izvesnoj meri organizovane na osnovu iskustava dvanaestomesečnog ratovanja i ohrabrene neodlučnim karakterom niza poraza koje su im naneli Englezi i neznatnim prednostima koje su ovi poslednji time stekli. Istina, oteta su im sva utvrđenja i operacijski centri, izgubili su najveći deo svojih namirnica, opreme i artiljerije, a svi važniji gradovi nalaze se u rukama neprijatelja. Međutim, s druge strane, u celoj ovoj ogromnoj oblasti Britanci ne drže u svojim rukama ništa osim gradova, a od otvorenog prostranstva samo onu tačku na kojoj se slučajno nađu njihove pokretne kolone; oni su prisiljeni da svoje okretne neprijatelje gone bez nade da će ih ikada dostići, a potreba im nalaže da vode ovaj način iscrpljujućeg ratovanja za vreme najtežeg godišnjeg doba. Indijac domorodac može relativno lako da podnosi podnevnu žegu svoga leta, dok za svakog Evropljanina i najmanje izlaganje sunčevim zracima znači skoro sigurnu smrt; u ovom godišnjem dobu Indijac može da maršuje 40 milja, dok je 10 milja dovoljno da obori njegovog severnjačkog protivnika; čak su i vruće kiše i močvarne džungle za njega srazmerno bezopasne, dok svaki napor koji ulaže Evropljanin za vreme kišne sezone ili u oblastima baruština neizostavno prati dizenterija, kolera i gripa. Nemamo detaljnih izveštaja o zdravstvenom stanju britanske vojske; ali na osnovu uporednog broja slučajeva sunčanice i žrtava palih od neprijateljskog oružja u redovima Rose-ove armije, prema podacima iz kojih se vidi da je posada Laknaua bolešljiva, da je 28. puk, kad je prošle jeseni stigao, imao preko 1000, a da sada broji jedva 550 ljudi, i iz drugih pokazatelja, možemo izvesti zaključak da je letnja vrućina u toku aprila i maja učinila svoje kod novopridošlog ljudstva i mladića koji su smenili prekaljene stare indijske vojnike iz prošlogodišnjeg pohoda. Sa ljudstvom kojim raspolaže, Campbell ne može vršiti usiljene marševe kao Havelock, niti opsadu za vreme kišne sezone kao onu kod Delhija. I mada britanska vlada opet upućuje jaka pojačanja, sumnjivo je da li će ona biti dovoljna da nadoknade gubitke i rashode letošnjeg ratovanja protiv neprijatelja koji neće da primi borbu sa Britancima, sem kada se radi o uslovima koji su za njega najpovoljniji.

Ustaničko ratovanje sada počinje da dobija karakter borbi Beduina u Alžiru protiv Francuza, s tom razlikom što Indijci ni približno nisu onako fanatični i što ne pripadaju naciji konjanika. Ovo poslednje ima veliki značaj u ravnoj zemlji ogromnih razmera. Među njima se nalazi veliki broj muslimana koji bi bili dobri neregularni konjanici; ipak se glavni konjanički narodi Indije još nisu priključili ustanku. Snagu njihove vojske predstavlja pešadija, a pošto ovaj rod vojske nije podesan za borbu sa Englezima na otvorenom polju, on postaje

kočnica u gerilskom ratovanju u ravnici, jer na takvoj teritoriji srž pokretnog, gerilskog ratovanja predstavlja neregularna konjica. Ostaje da se vidi u kojoj se meri može popraviti ovaj nedostatak za vreme prekida dejstva, na što će Englezi biti prinuđeni za vreme kiša. Ovaj prekid će, uostalom, dati domorocima priliku da se reorganizuju i da popune svoje snage. Pored organizovanja konjice, ovde postoje još dva važna pitanja. Čim nastupi hladno vreme, neće biti dovoljno samo gerilsko ratovanje. Da bi se Englezi držali u uznemirenosti dok traje hladna sezona, potrebni su operacijski centri, namirnice i oprema, artiljerija, utvrđeni logori ili gradovi, inače gerilsko ratovanje može da se ugasi pre nego što ga iduće leto ponovo oživi. Izgleda da je od svih provincija Gvalior najpogodnija oblast, samo ako su ga ustanici stvarno već zauzeli. Drugo, sudbina ustanka zavisi od toga da li je on u stanju da se širi. Ako raštrkane kolone ne uspeju da se prebace iz Rohilkanda u Radžputanu i oblast Marata i ako se pokret ograniči na severnu centralnu oblast, onda će iduća zima, bez svake sumnje, biti dovoljna da se bande rasprše i pretvore u odmetnike koji će stanovništvu biti mrskiji i od belih osvajača.

Napisano 9. jula 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 5381 od 21. jula 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Zakon o Indiji^[392]

Poslednji zakon o Indiji prošao je svoje treće čitanje u Donjem domu, i pošto lordovi, pod Derbyjevim uticajem, verovatno neće oponirati, izgleda da se sudbina Istočnoindijske kompanije može smatrati rešenom. Mora se priznati da ona ne umire herojskom smrću, ali ona je svoju vlast prodala, kao što ju je i dobila, parče po parče, na poslovan način. U stvari, cela njena istorija se sastoji iz kupovine i prodaje. Ona je počela kupovinom svoga suvereniteta i završila je njegovom prodajom. Ona je *pala*, ne na bojnom polju već pod izvršiteljevim čekićem, u ruke onoga ko je najviše ponudio. Godine 1693. ona je od Krune pribavila povelju na dvadeset jednu godinu plativši velike sume vojvodi od Leedsa i drugim državnim funkcionerima. Godine 1767. ona je produžila rok svoje vladavine za dve godine obećanjem da će godišnje plaćati 400 000 funti kraljevskoj blagajni. Godine 1789. ona je zaključila sličnu pogodbu na pet godina; ali uskoro potom, kao naknadu za to što je državna glagajna prethodno primila ugovoreno godišnje plaćanje i pozajmila joj 1 400 000 funti po 4%, ona je ustupila nešto od svoga suvereniteta, ustupajući na prvom mestu parlamentu nominaciju generalnog guvernera i četvorice savetnika, potpuno prepuštajući Kruni izbor vrhovnog sudije i njegove trojice sudija, uz pristanak da se savet akcionara pretvori od demokratskog u oligarhijsko telo.^[228] Pošto se 1858. svečano zaklela svom savetu akcionara da će se svim ustavnim »sredstvima« suprotstaviti prenošenju upravne vlasti Istočnoindijske kompanije u ruke Krune, ona je prihvatila taj princip i složila se sa jednim zakonom koji za kompaniju ima karakter krivičnog zakona, ali je sačuvala plate i unosne položaje za svoje glavne direktore. Ako smrt heroja, kao što Schiller kaže, liči na zalazak sunca^[393], kraj Istočnoindijske kompanije ima više sličnosti sa kompromisom koji pravi bankar sa svojim poveriocima.

Na osnovu ovoga zakona osnovne administrativne funkcije se prenose na jednog državnog sekretara i njegov savet^[390], kao što i u Kalkuti poslovljima upravlja generalni guverner sa savetom. Ali oba

ova funkcionera — državni sekretar u Engleskoj i generalni guverner u Indiji — podjednako su ovlašćeni da ignorišu savet svojih pomoćnika i da delaju po svom sopstvenom nahodenju. Isto tako, novi zakon daje državnom sekretaru svu vlast koju sada ima predsednik kontrolnog saveta preko tajnog komiteta — vlast da u hitnim slučajevima pošalje naređenja u Indiju a da ne traži mišljenje od svoga saveta. Prilikom osnivanja ovoga saveta smatralo se da je na kraju krajeva potrebno pribeci Istočnoindijskoj kompaniji kao jedinom realnom izvoru iz koga su se mogli uzeti kandidati za savet mimo onih koje je imenovala Kruna. Izborne članove saveta biraju direktori Istočnoindijske kompanije iz svojih redova.

Tako je, najzad, imenu Istočnoindijske kompanije suđeno da nadživi svoju bit. U poslednjem trenutku Derbyjev kabinet je priznao da njegov zakon nema nijedne rečenice o raspuštanju Istočnoindijske kompanije kakva je predstavljena savetom direktora, već da se ona svodi na svoj prvobitni karakter akcionarskoga društva, koje deli dividende zagarantovane zakonskim aktima. Pittov zakon iz 1784. je faktički potčinio politiku Kompanije vladi posredstvom Kontrolnog saveta. Zakon od 1813. lišio je Kompaniju njenog monopola na trgovinu, izuzimajući trgovinu sa Kinom. Zakon od 1834. uništio je potpuno njen trgovački karakter, a zakon od 1854. zbrisao je poslednje ostatke njene moći, ostavljajući još uvek indijsku administraciju. U toku istorije Istočnoindijska kompanija, pretvorena 1612. u akcionarsko društvo, opet je odevena u svoju prvobitnu odoru, samo što sada predstavlja trgovačko udruženje bez trgovine i akcionarsko društvo koje ne upravlja nikakvim fondovima, već samo dobija utvrđene dividende.

Istorija zakona o Indiji obeležena je dramatičnijim promenama nego što je imao ijedan drugi akt savremenog parlamentarnog zakonodavstva. Kad je izbio ustanak sepoja, sve društvene klase britanskog društva glasno su zahtevale reformu u Indiji. Narodna mašta je podgrevana izveštajima o mučenju; mešanje vlade u religiju naroda Indije glasno su potvrdili generali i civili visokog ugleda u Indiji; pljačkaška aneksionistička politika lorda Dalhousie-a, koji je bio samo oruđe Dauning-strita; vrenje nerazborito stvoreno u glavama žitelja Azije piratskim ratovima u Persiji i Kini, ratovima koji su započeti i vođeni po Palmerstonovim privatnim naređenjima — polovične mere kojima se on suprotstavio ustanku — upotreba jedrenjaka umesto parnih brodova za transport i zaobilazna plovidba oko Rta Dobre nade umesto transporta kroz Suecki kanal — sve ove nagomilane nedaće dovele su do zahteva za reformom u Indiji, reformom u upravljanju Kompanije Indijom, za reformom vladine politike u Indiji. Palmerston se uhvatio za zahteve javnosti, ali se odlučio da ih upotrebi za svoje lične interese. Zato što su se i vlada i Kompanija bedno kompromitovale, Kompanija je morala da bude prineta na žrtvu, a vlada učinjena svemoćnom. Vlast Kompanije morala je jednostavno preći u ruke današnjeg direktora, koji je pretendovao da predstavlja Krunu protiv parlamenta i

parlament protiv Krune, stižući tako privilegije i jednog i drugog u jednoj ličnosti. Sa indijskom armijom za leđima, indijskom riznicom na raspolaganju i pravom da deli položaje u Indiji po svom nahođenju, Palmerston bi stekao pozicije sa kojih ga niko ne bi mogao potisnuti.

Njegov zakon je trijumfalno prošao prvo čitanje, ali sudbina mu je bila zapečaćena sporom oko čuvenog zakona o zaverama^[312], posle čega su torijevci došli na vlast.

Već prvog dana svoga zvaničnog povratka u ministarske stolice oni su objavili da s obzirom na izričitu želju Donjeg doma odustaju od svog protivljenja da upravljanje Indijom pređe iz ruku Kompanije na Krunu. Izgledalo je da će zakonodavni neuspeh^[394] lorda Ellenborough-a ubrzati Palmerstonov povratak na vlast kad je lord John Russell, da bi primorao diktatora na kompromis, stupio na scenu i spasao vladu predlogom da se zakon o Indiji razmatra kao zakonski projekt koji donosi ne vlada, već parlament. Tada je lord Palmerston uspeo da za svoje interese dobije depešu lorda Ellenborough-a povodom Auda, njegovu iznenadnu ostavku i dezorganizaciju u ministarskom lageru. Torijevci su opet morali da idu u hladnu senku opozicije pošto su upotreбили svoju kratkotrajnu vlast za slamanje opozicije u svojoj sopstvenoj partiji koja je bila protiv konfiskacije Istočnoindijske kompanije. Ipak, dovoljno se zna kako su ovi lukavi računi osujećeni. Umesto da se podigne na ruševinama Istočnoindijske kompanije, Palmerston je bio sahranjen pod njima. U toku svih debata o Indiji izgledalo je da parlament uživa u posebnom zadovoljstvu da ponizi »građanina Rima«^[185]. Svi njegovi predlozi, dobri ili rđavi, bili su s prezirom odbačeni, aluzije najneprijatnije vrste, koje su se odnosile na afganski, persijski i kineski rat, neprestano su mu bacane u lice. A tačka ugovora gospodina Gladstone-a, kojom se iz ruku ministra za Indiju uzima ovlašćenje da započinje ratove izvan granica Indije, koja je značila opšti glas nepoverenja protiv Palmerstonove spoljne politike u prošlosti, prošla je sa poraznom većinom, uprkos njegovom žestokom otporu. Ali iako je čovek bio bačen s palube, njegov je princip, u celini, bio prihvaćen. Mada je donekle ograničena suženim ovlašćenjima Indijskog saveta, koji je u stvari samo dobro plaćena utvara starog saveta direktora, izvršna vlast je, na osnovu formalne aneksije Indije, dignuta na takav stepen da se na parlamentarne terazije radi održavanja ravnoteže mora baciti demokratski teg.

Naslov originala:
Indian Bill

Napisano 9. jula 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5384 od 24. jula 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Hapšenje leđi Bulwer-Lytton

London, 23. jula 1858.

Veliki skandal u porodici Bulwer za koji je londonski »The Times« mislio da je »srećno« zataškan srdačnim porodičnim izmirenjem, daleko je od toga da se smiri. Istina, uprkos znatnoj zainteresovanosti partija, prestonička štampa je, sem nekoliko neznatnih izuzetaka, učinila sve što je u njenoj moći da ćutanjem zataška slučaj, budući da je ser Edward Bulwer jedan od vođa literarne klike koja vlada perima londonskih novinara sa više despotizma nego što to čine partijske veze i pred čijim otvorenim gnevom literarni džentlmeni obično pokorno priklanjaju glave. List »The Morning Post« je prvi obavestio javnost o tome da prijatelji leđi Bulwer imaju nameru da zahtevaju sudsku istragu; londonski »The Times« je prešampao kratki pasus iz lista »The Morning Post«, pa se čak ni »The Morning Advertiser«⁽¹⁹³⁾, koji svakako nije stavljao na kocku nikakav književni ugled, nije usudio da ide dalje od nekoliko oskudnih citata iz lista »The Somerset Gazette«⁽³⁹⁵⁾. Ni uticaj samog Palmerstona nije u ovom trenutku mogao ništa da iznudi od svojih književnih vazala. A kad je objavljeno plitkounno pismo Bulwera sina u kome se on pravda, svi ovi zvanični branioći slobode ličnosti, izražavajući svoje neobično zadovoljstvo, osuđivali su svako dalje nedelikatno mešanje u ovu »bolnu stvar«. Torijevska štampa je, naravno, još davno pre toga izlila sav svoj plemeniti gnev na lorda Clanricarde-a, a radikalna štampa, koja manje-više dobija inspiracije iz mančesterske škole⁽¹⁸⁷⁾, bojažljivo izbegava da stvori bilo kakvu nepriliku sadašnjoj vladi. Ipak, zajedno sa ugledom, ili nazovi ugledom prestoničke štampe, postoji i jedna neugledna štampa, koja je potpuno pod vlašću svojih političkih zaštitnika bez ikakvog književnog ugleda koji bi ih sputavao i koji su uvek spremni da izvuku novac iz privilegije slobode govora i da iskoriste svaku mogućnost da u očima javnosti izgledaju kao poslednji predstavnici muževnosti. S druge strane, kad se jednom probude moralni instinkti u narodnim masama, neće više

biti potrebe za daljim manevrisanjem. Kad javno mnjenje jednom bude dovedeno do moralnog negodovanja, čak i londonski »Times« moći će da odbaci masku rezervisanosti i, naravno, teška srca, da zada ranu Derbyjevoj vladi objavivajući osudu »javnog mnjenja« čak i nad takvim literarnim poglavicom kao što je ser Edward Bulwer-Lytton.

Tako sada stoje stvari. Da je lord Palmerston, kao što smo još ranije nagovestili^[396], tajni aranžer ovoga spektakla, to je sada un secret qui court les rues¹, kao što Francuzi kažu.

»On dit«², kaže jedan londonski nedeljni list, »da je najbolji prijatelj leđi Bulwer-Lytton u ovoj aferi bila leđi Palmerston. Svi se mi sećamo kako su torijevci snažno branili gospodina Nortona kad je lord Melbourne bio u neprilici zbog žene toga gospodina. Usluga za uslugu je fer igra. Ali kad se razmisli, prilično je žalosno za ovo doba da se jedan ministar koristi uticajem svoga položaja da bi izvršio akt nasilja i da bi žena jednog ministra izigrala ženu drugoga ministra protiv vlade.«

Često se dešava da samo skrivenim putevima političkih intriga istina dospe u neki kut britanske štampe. Na prvi pogled plemeniti gnev pri istinskom nasilju je u stvari proračunato krevljenje; a na javnu pravdu apeluje se samo zato da bi se umirila lična zloba. Što se tiče brige hrabrih vitezova mastionice, mogla bi leđi Bulwer zauvek ostati u nekoj ludnici u Londonu; mogla se ukloniti neprimetnije nego u Petrograd ili Beč; maniri literarne etikecije bi je lišili bilo kakvog načina pomoći da nije bilo srećne okolnosti da je oštro Palmerstonovo oko izabere kao oštri vrh klina kojim će možda razbiti torijevsku vladu.

Kratka analiza pisma koje je Bulwer sin uputio londonskim listovima pomoći će u znatnoj meri da se rasvetli pravo stanje ovoga slučaja. Gospodin Robert B. Lytton počinje tvrdnjom da se njegovoj »jednostavnoj tvrdnji« mora »smesta poverovati«, jer je on »sin leđi Bulwer-Lytton i ima najviše prava da govori u njeno ime i očigledno je najbolje informisan«.

Ali taj nežni sin se nije brinuo za svoju majku, niti se dopisivao s njom, niti ju je video skoro 17 godina, sve dok je nije sreo na izbornoj govornici u Hertfordu prilikom ponovnog očevo izbora. Kad je leđi Bulwer napustila izbornu govornicu i otišla gradonačelniku Hertforda da bi zatražila dozvolu da se gradska većnica može upotrebiti za predavanja, gospodin Robert Bulwer-Lytton je poslao jednog lekara u gradonačelnikovu kuću da se obavesti o stanju majčinoga uma. Kad su kasnije njegovu majku kidnapovali u Londonu u kući gospodina Hale-a Thompsona, u ulici Klardžis, i kad je njena rodaka gospođica Ryves istrčala na ulicu i videvši gospodina Lyttona kako čeka napolju zamolila ga da se umeša, da potraži pomoć i spreči da se njegova majka odvede u Brentford, gospodin Lytton je hladno odgovorio da nema ništa sa tom stvari. Pošto je prvo radio kao jedan od glavnih agenata

¹ tajna koja kruži ulicama, javna tajna — ² Priča se

u zaveri koju je skovao njegov otac, on sada menja položaj i preuzima ulogu zaštitnika svoje majke. Druga tačka na kojoj gospodin Lytton zasniva svoje opravdanje je ta da njegova majka »nije nikada, ni na trenutak, bila u ludnici«, već naprotiv u »privatnoj kući« gospodina Roberta Gardinera Hilla, hirurga. Ovo je prava smicalica. Pošto »Wyke house« koju vodi gospodin Hill legalno ne spada u kategoriju »zavoda«, već »gradskih kuća koje imaju zvaničnu dozvolu«, u bukvalnom smislu je tačno da ledi Bulwer nije bila bačena u »zavod za umobolne«, već u kuću za umobolne.

Hirurg Hill, koji za sopstveni račun trguje »ludilom«, takođe je istupio sa izvinjenjem, u kome kaže da ledi Bulwer nikada nije bila zaključana, već naprotiv uživala je u zatvorenoj kočiji i vozila se u toku svoga pritvora skoro svako veče u Ričmond, Ekton, Hanvel ili Ajzlvert. Gospodin zaboravlja da saopšti javnosti da »ovaj plemeniti postupak prema umobolnome« koji je on usvojio tačno odgovara zvaničnoj preporuci nadzornih vlasti u ludnicama. Prijateljske grimase, nasmešena popustljivost, detinjasto ulagivanje, laskavo ćeretanje, značajno namigivanje i izveštačena ozbiljnost grupe obučениh bolničara može osetljivu ženu da otera u ludilo isto tako kao i tuševi, ludačke košulje, brutalni bolničari i mračni čuvari. Međutim, bilo kako bilo, protesti gospodina hirurga Hilla i gospodina Lyttona svode se jednostavno na to da se sa ledi Bulwer postupalo zaista kao sa ludakom, ali po pravilima novoga, umesto staroga sistema.

»Ja sam«, kaže gospodin Lytton u svom pismu, »uspostavio stalnu vezu sa svojom majkom i izvršavao sudske naloge moga oca, koji mi je bez rezerve poveravao svaki posao... i preporučio mi da se koristim svakim savetom lorda Shaftesburyja koji bi mogao biti na dobro i korist ledi Lytton«.

Zna se da je lord Shaftesbury glavni zapovednik vojske čiji se štab nalazi u Exeter Hall-u⁽³⁹⁷⁾. Da se prljavi posao namiriše mirisom nevinosti coup de théâtre¹, može se smatrati inventivnom genijalnošću nekog romanopisca. Više no jednom lord Shaftesbury je bio angažovan u takvom poslu, na primer u kineskom procesu i u »Cambridge House« -zaveri. A gospodin Lytton, pak, otkriva javnosti samo polovinu tajne, inače bi on jasno objavio da je neposredno posle kidnapovanja njegove majke jedno zapovedničko pismo ledi Palmerston poremetilo ser Edwardove planove i primoralo ga »da se koristi savetima lorda Shaftesburyja«, koji je, čudnom nesrećom, odmah postao Palmerstonov zet i predsednik komisije za umobolne. U svom pokušaju mistifikovanja gospodin Lytton dalje izjavljuje:

»Od trenutka kad je moj otac bio primoran da preduzme korake koji su bili predmet tolikih pogrešnih tumačenja, on se starao da dobije mišljenja najiskusnijih i najsposobnijih lekara da se mojoj majci ne bi uskratila sloboda ni trenutak duže no što je bilo savršeno neophodno. Takav je nalog on i meni dao.«

¹ pozorišne igre

Na osnovu ovako neodređene formulacije ovog namešteno nespretnog odlomka izgleda da je ser Edwardu Bulweru bio potreban autoritativan lekarski savet ne da bi svoji ženu odstranio kao umobolnu, već da bi je oslobodio kao *mentis compos*¹. U stvari, lekari po čijem savetu je leđi Bulwer bila kidnapovana bili su sve sem »najiskusniji i najsposobniji lekari«. Ljudi koje je ser Edward uzeo bili su neki gospodin Ross, gradski apotekar, koga je, izgleda, njegova dozvola za prodaju lekova smesta pretvorila u psihološki učenu glavu, i neki gospodin Hale Thompson, koji je pre toga imao neke veze sa Vestminsterskom bolnicom, ali je potpuno nepoznat u naučnom svetu. Tek posle diskretnog pritiska spolja i kad je ser Edward, uznemiren, osetio da se mora povući, obratio se on ljudima od ugleda u medicini. Njihove nalaze je objavio njegov sin. Ali šta oni dokazuju? Dr Forbes Winslow, urednik časopisa »The Journal of Psychological Medicine«⁽³⁹⁸⁾, koga su pre toga konsultovali pravni savetnici leđi Bulwer, tvrdi da je, »pošto je pregledao leđi Bulwer Lytton u vezi sa stanjem njenoga uma«, našao da je njen um takav »da joj dopušta oslobodenje od nadzora«. Javnosti je trebalo dokazati ne da je oslobodenje od nadzora, već naprotiv, da je njeno pritvaranje bilo opravdano. Gospodin Lytton se ne usuđuje da dirne u ovu osetljivu i presudnu tačku. Zar se ne bismo smejali policajcu optuženom za ilegalno hapšenje slobodno rođenog Britanca kad bi on tvrdio da nije učinio ništa rdavo time što je svoga zatvorenika pustio na slobodu? Ali, da li je leđi Bulwer zaista puštena na slobodu?

»Moja majka«, nastavlja gospodin Lytton, »sada je kod mene, slobodna od svakog nadzora i sprema se, po svojoj sopstvenoj želji, da pođe za kratko vreme na put, u mome društvu i društvu jedne prijateljice i rođake koju je sama odabrala.«

Pismo gospodina Lyttona je poslato iz ulice »Park Lane Nr. 1«, to jest iz gradske rezidencije njegova oca. Da nije možda leđi Bulwer odvedena iz njenog mesta zatočenja u Brentfordu u mesto zatočenja u Londonu i predata u ruke ogorčenom neprijatelju? Ko jamči da će ona biti »slobodna od svakog ograničenja kretanja«? Svakako, kad je potpisala predloženi kompromis, ona nije bila slobodna od pritvora, već je trpela pod pritiskom olakšanog sistema hirurga Hilla. Najvažnija okolnost je ova: dok je ser Edward govorio, leđi Bulwer je čutala. Nikakva objašnjenja s njene strane, iako ona dobro vlada perom, nisu izašla pred oči javnosti. Jedan izveštaj koji je napisala o tome kako se s njom postupalo bio je vešto izvučen iz ruku osobe kojoj je bio upućen.

Ma kakav bio sporazum sklopljen između muža i žene, za britansku javnost ostaje pitanje da li pod zaštitom propisa o umobolnima neskrupulozne osobe, koje su u stanju da plate zamašne honorare dvojici gladnih lekara, mogu izdavati lettres de cachet². Drugo pitanje je: da li će ministru biti dozvoljeno da se zbog javnog zločina opravda

¹ umno zdravu — ² naloge za hapšenje

privatnim kompromisom? Sada je procurilo da je u toku ovih godina, dok je ispitivano stanje u jednoj jorkširskoj bolnici za mentalno poremećene, nadzorna vlast našla jednog čoveka potpuno zdravog razuma, koji je nekoliko godina bio tajno zatvoren u podrumu. Na pitanje koje je gospodin Fitzroy postavio o ovom slučaju u Donjem domu, gospodin Walpole je odgovorio da »nije našao nikakav dokaz o tome«, odgovor koji negira dokaz, ali ne i činjenicu. Da stvari neće ostati na ovome, može se zaključiti iz primedbe gospodina Tite-a da će on

»na početku idućeg zasedanja predložiti formiranje komisije koja će ispitati kako se primenjuje zakon o umobolnima.«^[391]

Naslov originala:

Imprisonment of Lady Bulwer-Lytton

Napisano 23. jula 1858.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 5393 od 4. avgusta 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Porast broja umobolnih u Engleskoj]

U britanskom društvu verovatno ne postoji postojanija činjenica od one da razvoj savremenog bogatstva raste u istoj meri kao i pauperizacija. Malo čudno, ali izgleda da isti zakon vlada i u pogledu duševnih bolesti. Porast ovih bolesti u Velikoj Britaniji ide ukorak sa povećanjem izvoza, a nadmašio je porast stanovništva. Njegov brzi progres u Engleskoj i Velsu u razdoblju od 1852. do 1857, razdoblju koje je po trgovačkom prosperitetu bez presedana, može da se vidi iz sledećeg tabelarnog godišnjeg izveštaja za 1852, 1854. i 1857. o siromašnima, umobolnim i o idiotima.^[399]

Datum	Broj stanovnika	Bolesnici u ustanovama u grofovijama ili u gradskim područjima	Bolesnici u ovlašćenim privatnim ustanovama	Bolesnici u radnim domovima	Smešteni kod prijatelja ili drugde	Ukupan broj umobolnih i idiota	Srazmera prema broju stanovnika
1. Januar 1852.	17 927 609	9 412	2584	5055	4107	21 158	1:847
1. Januar 1854.	18 649 849	11 956	1878	5713	4940	24 487	1:762
1. Januar 1857.	19 408 464	13 488	1908	6800	5497	27 693	1:701

Iz sledećeg kratkog pregleda može se videti da je odnos akutnih i izlečivih slučajeva prema hroničnim i očevidno neizlečivim slučajevima bio krajem 1856. godine nešto manji od 1:5:

	Pacijenti svih kategorija u ustanovama	Verovatno izlečivi
U ustanovama po grofovijama i gradskim područjima	14 393	2070
U bolnicama	1 742	340
U ovlašćenim privatnim ustanovama u prestonici	2 578	390
U ovlašćenim domovima u provinciji ..	2 598	527
Ukupno	21 311	3327
Verovatno izlečivi	3 327	
Verovatno neizlečivi	17 984	

U Engleskoj i Velsu za smeštaj umobolnih i idiota svih kategorija i svih staleža postoji 37 državnih ustanova od kojih se 33 nalaze u grofovijama, a 4 u gradskim područjima; zatim 15 bolnica, 116 ovlašćenih privatnih ustanova, od kojih su 37 u prestonici a 79 u provinciji, i najzad postoje i radni domovi. Državne ustanove ili tačnije rečeno ludnice su, po zakonu, ekskluzivno namenjene siromašnim umobolnim i koriste se kao bolnice za medicinsko lečenje, a ne kao sigurna skloništa u koja se zatvaraju ljudi poremećena uma. Sve u svemu, u grofovijama se bar može smatrati da su to dobro uređene ustanove, mada su suviše velike da bi se mogle dobro nadzirati; one su pretrpane, nemaju uslova za brižljivo odvajanje različitih vrsta bolesnika, a nedostaje i prostor za smeštaj nešto više od polovine siromašnih ljudi poremećena uma. Najzad, ovih 37 ustanova, razmeštenih po celoj zemlji, mogu da prime samo 15 690 bolesnika. Koliki je pritisak koji umobolni stanovnici čine na ove skupe ustanove, može se oceniti na osnovu ovog slučaja. Kad je 1831. zavod Hanwell (u Midlseksu) bio sagrađen za 500 pacijenata, smatralo se da će biti dovoljan da podmiri sve potrebe u zemlji. Ali dve godine kasnije on je popunjen, posle dve dalje godine morao je da se proširi za još 300 pacijenata; a danas, pošto je u međuvremenu sagrađen Colney Hatch koji može da primi 1200 siromašnih umobolnika iz iste grofovije, Hanwell ima više od 1000 pacijenata. Colney Hatch je otvoren 1851; u periodu kraćem od 5 godina bilo je potrebno obratiti se poreskim obveznicima za dalju pomoć za smeštaj umobolnih; a poslednji izveštaj pokazuje da je pri kraju 1856. u istoj grofoviji bilo više od 1100 siromašnih umobolnika koje nijedan od ova dva doma nije mogao da primi. Dok su ustanove koje postoje suviše velike da bi se njima moglo dobro upravljati, broj im je suviše mali da bi mogao odgovoriti brzom povećavanju broja mentalno poremećenih. Uz to, ove ustanove treba odvojiti u dve jasne kategorije, ustanove za izlečive i ustanove za neizlečive. Time što se ove dve vrste ljudi smeštaju zajedno nijedna ne dobija odgovarajuću negu i lečenje.

Privatne ovlašćene ustanove su u celini rezervisane za bogatije bolesnike. Protiv ovih »udobnih utočišta«, kako se one rado nazivaju, došlo je nedavno od javnog negodovanja zbog nasilnog odvođenja leđi Bulwer u Wyke House i zbog svirepog nasilja počinjenog nad gospodom Turner u Acomb House-u u Jorku. Pošto se približava vreme kad će se parlament pozabaviti ispitivanjem tajni trgovine duševnim bolestima u Engleskoj, možda ćemo se kasnije vratiti ovoj temi. Za sada obratimo pažnju samo na postupak prema 2000 umobolnih siromaha, koje su, na osnovu dogovora, starateljski odbori i druge lokalne vlasti prepustile privatnim ovlašćenim ustanovama. Nedeljni iznos po pacijentu za izdržavanje, lečenje i odeću, koji je dodeljen ovim privatnicima, varira od pet do dvanaest šilinga, ali se može smatrati da prosečna suma iznosi od pet do osam šilinga i četiri penija. Sav napor privatnih vlasnika ovih ustanova svodi se, naravno, na jednu jedinu

stvar — na izvlačenje velikih profita iz ovih malih uplata i dosledno tome na izdržavanje pacijenata uz što manje troškova. U svom poslednjem izveštaju^[400] članovi komisije za duševne bolesti izjavljuju da čak i u onim privatnim ovlašćenim ustanovama u kojima su sredstva za izdržavanje velika i dovoljna, faktički ne postoje nikakvi uslovi, a postupak prema bolesnicima je sraman.

Istina je da lord-kancelar po savetu komisije za duševne bolesti ima pravo da povuče dozvole date privatnicima ili da spreči njihovo obnavljanje, ali u mnogim slučajevima, tamo gde u susedstvu nema državnog zavoda, ili gde je ustanova koja postoji već pretrpana, komisiji ne ostaje ništa drugo već da produži dozvole ili da velike grupe siromašnih umobolnika smesti u nekoliko svojih radnih domova. Ipak, ova ista Komisija dodaje da ma koliko bilo zlo u ovim privatnim ustanovama, ono nije toliko koliko je opasno i štetno kada se ovi jadnici ostave skoro bez hrane u radnim domovima. U ovima poslednjim se danas nalazi oko 7000 umobolnih. U početku je prijem u radne domove bio ograničen samo na one siromašne bolesnike kojima je bilo potrebno nešto malo više no običan smeštaj i koji su mogli da budu u društvu sa drugima. Nešto zbog toga što je bivalo sve teže da se siromašni bolesnici smeste u pristojno uređene domove, a nešto zbog štednje, parohijski odbori su sve češće pretvarali radne domove u domove za umobolne, ali u domove u kojima nije bilo posluge, nege ni nadzora, što predstavlja osnovu za zaštitu pacijenata koji se nalaze u ovim domovima, osnovanim u skladu sa propisima. Mnogi među velikim radnim domovima imaju odeljenja za umobolne u kojima se nalazi od 40 do 120 pacijenata. To su mračne prostorije, bez ikakvih sredstava za rad, vežbu ili zabavu. Poslugu u većini slučajeva čine siromašni šticićnici koji su potpuno nesprenni za odgovornost koja im je nametnuta. Hrana, koja je ovim nesrećnim mentalno obolelim bićima važnija od svega drugog, retko prekoračuje količinu koja je potrebna fizički i mentalno zdravim žiteljima doma. Stoga je sasvim prirodno što zatvaranje u radne domove ne samo pogoršava slučajeve bezazlene poremećenosti kojima je u početku i bilo namenjeno, već pokazuje tendenciju da stvara hronične i stalne slučajeve koji su mogli da nestanu da su bili pravovremeno lečeni. Najvažniji princip organa za staranje o sirotinji je štednja.

Po zakonu, umno oboleli siromah mora prvo da dođe pod zaštitu sreskog ili opštinskog lekara, koji ga mora uputiti službeniku nadležnom za sirotinju, a ovaj je dužan da napravi izveštaj policijskom službeniku koji obezbeđuje smeštaj bolesnika u domu. U stvari, ove su mere potpuno zanemarene. Siromašni umobolnik se i bez procedure smešta u radni dom, da bi tamo stalno i ostao ako se ustanovi da se njime može upravljati. Nad preporukom komisije za duševne bolesti, koju komisija daje u toku svoje posete radnim domovima, da se u medicinske ustanove premeste svi oboleli koji se smatraju

izlečivim ili koji su podvrgnuti postupku koji ne odgovara njihovom stanju, obično pretegne izveštaj lekara starateljskog organa za sirotinju da je pacijent »bezopasan«. Kakav je smeštaj u radnom domu može se videti iz sledećeg primera za koji se u poslednjem izveštaju komisije za umobolne kaže da »verno prikazuje životne uslove bolesnika u radnim domovima«.

U bolnici za duševne bolesti u Noridžu ležaji bolesnika i iznemoglih su od slame. Podovi u trinaest malih soba su od kamena. Nema klozeta sa vodom. Noćno dežurstvo za muškarce je ukinuto. Postoji velika oskudica u čebadima, peškirimu, odelu, ludačkim košuljama, lavorima, stolnjacima, tanjirima, kašikama i priborom za jelo. Provetravanje je rdavo. Citiramo:

»Niti bi čovek na osnovu onoga što se spolja videlo mogao verovati da bi moglo doći do ikakvog poboljšanja. Otkrilo se, na primer, da je postojala praksa da se znatan broj ležaja koje su imali prljavi bolesnici skloni i samo radi prikazivanja preko dana zameni čistim posteljama boljeg izgleda, sa čaršavima i čebadima koji bi se noću redovno odnosili i zamenjivali gorim.«

Uzmimo kao drugi primer radni dom u Blekbernu:

»Dnevne sobe u kojima borave muškarci u prizemlju su male, niske, mračne i prljave, a prostorija u kojoj je smešteno jedanaest pacijenata je zakrčena stolicama u kojima su bolesnici vezani kaišima, i velikom rešetkom koja ih štiti od vatre. Sobe za žene na gornjem spratu su takođe pretrpane, a jedna, koja je u isto vreme i spavaća soba, ima veliki deo koji je odvojen u privatne svrhe, dok su postelje zbijene jedna uz drugu. U blizini se nalazi jedna spavaonica sa 16 muških pacijenata; ona je mala i smrdljiva. Soba je 29 stopa duga, 17 stopa i 10 inči široka, a 7 stopa i 5 inči visoka, tako da za svakog pacijenta ima 2,39 kubnih stopa. Ležaji su svuda od slame i nema nikakve druge vrste ležaja za bolesne i za one koji su vezani za postelju. Čaršavi su obično vrlo prljavi, sa mrljama od rde sa gvozdenih kreveta. Izgleda da je briga za ležaje uglavnom prepuštena pacijentima. Veliki broj pacijenata nosi prljavu odeću, čemu je glavni uzrok odsustvo brige i pažnje. Ima vrlo malo noćnih posuda u sobama; kažu da se u centru velike spavaonice noću postavlja čabar koji koriste muškarci. Postoje dva dvorišta posuta šljunkom u kome se pacijenti šetaju; jedno je za žene, drugo za muškarce; oba su bez klupa i ograđena visokim zidom. Veće je 74 stope dugo, 30 stopa i 7 inči široko, a manje 32×17 stopa i 6 inči. U jednom od dvorišta nalazi se izba koja se povremeno upotrebljava za zatvaranje neposlušnih pacijenata. Ona je sva od kamena i ima mali četvrtasti otvor za svetlost sa gvozdenim rešetkama koje treba da spreče bekstvo pacijenta; na izbi nema nikakvog drugog prozora. Na podu je veliki ležaj od slame i jedna teška stolica u uglu. Sva kontrola odeljenja je u rukama jednog bolničara i jedne bolničarke; upravnik doma se retko meša, a i ne obilazi ih tako često kao što to čini sa drugim delovima doma.«

Bilo bi suviše jezivo da se navode i delovi izveštaja komisije za duševne bolesti o stanju u radnom domu Sankt-Pankras u Londonu,

nekoj vrsti donjeg pandemonijuma¹. Opšte govoreći, malo ima štala u Engleskoj koje u poređenju sa odeljenjem za umobolne u radnim domovima ne liče na budoare i u kojima bi se postupanje sa četvoro-nošćima moralo nazvati punim osećanja u poređenju sa tretiranjem jadnih umobolnih ljudi.

Napisano 30. jula 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
„New-York Daily Tribune“,
br. 5407 od 20. avgusta 1858.

Prevod s engleskog

¹ carstva satane

Karl Marx

[Zakon o Engleskoj banci iz 1844. godine]

Čitaoci se svakako sećaju da je 1857. godine britanski parlament bio na brzinu sazvan usled stavljanja van snage zakona o Engleskoj banci, koje su predsednik vlade i ministar finansija na sopstvenu odgovornost naredili pismom od 12. novembra, kad je novčana panika bila u punom jeku.¹ Čim je bio prihvaćen zakon o oslobađanju vlade od odgovornosti, parlament se razišao, obrazovavši jedan specijalni odbor sa zadatkom da ispita »kako delovanje zakona o Banci iz 1844. i 1845, tako i uzroke najnovije trgovinske krize«. I odbor je stvarno zasedao od početka 1857. i dosad objavio dve debele knjige — jednu sa iskazima svedoka i jedan dodatak^[401] — u kojima se razmatraju delovanje i posledice zakona o Banci iz 1844/45. Ovaj rad bi bio gotovo već i zaboravljen da izbijanje trgovinske krize nije nagnalo odbor da se ponovo sastane i da mu ono nije pružilo »dopunski materijal za istraživanje«. U te dve debele knjige koje pomenusmo trgovina je dva meseca pre svoga strašnog kraha proglašena za »zdravu« i »stabilnu«. Što se tiče delovanja Peelovog zakona o Banci, lord Overstone mu je pred odborom 14. jula 1857. održao slavopojku:

»Zahvaljujući tačnom i brzom provođenju u život principa zakona iz 1844«, kaže on, »sve je proteklo pravilno i s lakoćom, monetarni sistem je pouzdan i stabilan, prosperitet zemlje je neosporan, javno poverenje u zakon iz 1844. je svaki dan sve veće. Ako Odbor želi i druge praktične dokaze da su principi na kojima počiva ovaj zakon zdravi i da su posledice koje je on doneo blagotvorne, onda pravi i dovoljan odgovor Odboru glasi: pogledajte oko sebe, pogledajte sadašnje stanje poslova u našoj zemlji, pogledajte zadovoljstvo naroda; pogledajte bogatstvo i prosperitet svih društvenih klasa; kada Odbor to učini, on će biti u stanju da odluči da li da prekine važenje jednog zakona po kome su toliki uspesi postignuti.«

Šest meseci kasnije ovaj isti odbor je pozdravio odluku vlade da se taj isti zakon stavi van snage!

¹ Vidi u ovom tomu, str. 260.

Odbor je među svojim članovima imao ne manje nego pet sadašnjih ili bivših ministara finansija. To su: gospodin Disraeli, ser G. C. Lewis, gospodin Gladstone, ser Charles Wood i ser Francis Baring, potpomognuti gospodinom Wilsonom i gospodinom Cardwellom, dvojicom ljudi koji su već odavno naviknuti da ministre finansija snabdevaju idejama. Bili su tu i svi najznačajniji predstavnici engleske birokratije. U stvari, odbor je imao više od dvadeset članova i predstavljao značajan konzilijum finansijske mudrosti. Pitanja koja je trebalo rešiti bila su ova: prvo, principi zakona o Engleskoj banci iz 1844. godine; drugo, uticaj emisije novčanica na trgovinsku krizu, i to novčanica koje su bile plative na zahtev, i, najzad, opšti uzroci sadašnje krize. Pokušaćemo da damo kratak pregled odgovora datih na ova različita pitanja.

Ser Robert Peel, parlamentarni kum, i lord Overstone, duhovni otac zakona iz 1844. koji je zabranjivao Engleskoj banci da izdaje novčanice preko ukupnog iznosa od 14 500 000 funti sterlinga, sem ako su pokrivene plemenitim metalima, pripisivali su sebi u zaslugu da su sprečili vremena teškoća i panike kakva su se periodično javljala od 1815. do 1844. godine. U toku poslednjih deset godina njihove nade su se dvaput izjalovile, uprkos vanrednoj i neočekivanoj pomoći koju je delovanje zakona dobilo otkrićima velikih nalazišta zlata. Kako iz iskaza svedoka pred odborom proizlazi, panika 1847. i 1857. bila je čak žešća i po posledicama teža nego ikad ranije. Dva puta, 1847. i 1857, vlada je morala prekoračiti zakonska ograničenja da bi spasla Banku i finansijski svet koji se oko nje vrti.

Odbor je, kako izgleda, stajao pred vrlo jednostavnom alternativom: ili je periodična povreda zakona od strane vlade bila na mestu, što znači da je zakon bio pogrešan, ili je zakon bio na mestu, što znači da je trebalo vladi zabraniti da proizvoljno interveniše. A šta da se kaže na to što se odbor istovremeno zalaže za ostajanje zakona na snazi i za periodične povrede tog istog zakona? Smisao zakona je obično u tome da ograničavaju neograničenu moć vlade. A ovde, naprotiv, izgleda da se zakon zadržava da bi se izvršnoj vlasti obezbedila neograničena moć da zakon prekoračuje. Odluka vlade kojom se Engleska banka ovlašćuje da bez obzira na granice koje propisuje zakon od 1844. godine izlazi u susret zahtevima za diskontiranje i davanje zajmova uz proverena obezbeđenja, donesena je 12. novembra; a do 30. novembra Banka je morala u proseku bacati u opticaj oko pola miliona novčanica dnevno preko zakonske granice. Nezakoniti višak cirkulacije dostigao je 20. novembra iznos od oko miliona funti sterlinga. Da li je tu potreban neki dalji dokaz besmislenosti i beskorisnosti pokušaja ser Roberta Peela da »reguliše« sredstva opticaja? Odbor je potpuno u pravu kad konstatuje »da nikakav sistem cirkulacije ne može zaštititi trgovačku zemlju od posledica njene sopstvene nerazumnosti«. Međutim, ova mudra napomena ne pogađa suštinu stvari. Pitanje se zapravo svodilo na to da li će novčana panika, koja predstavlja samo

jednu fazu trgovinske krize, biti zakonskim merama veštački povećana ili neće.

U opravdanje zakona o Engleskoj banci odbor kaže:

«Glavni zadatak zakonodavstva u ovoj oblasti bio bi, bez svake sumnje, u tome da obezbedi uslove u kojima bi se promene u cirkulaciji novčanica u Kraljevstvu vršile po istim zakonima po kojima bi se vršile promene u cirkulaciji metala. Niko ne poriče da je cilj bio postignut.»

Na ovo primećujemo kao prvo da odbor izbegava da se izjasni o zakonima po kojima se obično menja metalna cirkulacija pošto se plaši da «ne bi bio u stanju da dođe do bilo kakvog zaključka bez velikih razlika u mišljenjima». Po mišljenju pristalica čiste metalne cirkulacije koje navodi ser Robert Peel čista metalna cirkulacija bi se smanjivala ili povećavala prema stanju razmenskog kursa, to jest pri povoljnom kursu zlato bi pritalo u zemlju, dok bi je pri nepovoljnom kursu napuštalo. U prvom slučaju bi opšti nivo cena rastao, u drugom padao. Ako se sad pretpostavi da su takva jaka kolebanja cena svojstvena čistoj metalnoj cirkulaciji, onda je gospodin J. St. Mill svakako bio u pravu kad je pred odborom tvrdio da se cilj kome treba da služi papirnonovčana cirkulacija sastoji u tome da se koriguju i savladuju takva kobna kolebanja, a ne da se imitiraju.

Pa ipak su se pretpostavke od kojih u svojoj argumentaciji polaze pristalice čiste metalne cirkulacije pokazale kao imaginarne. U zemljama u kojima nema kreditnih poslova pa prema tome ni cirkulacije papira, kao što je donedavna bio slučaj u Francuskoj, a u mnogo većoj meri još i sada u Aziji, svuda se nagomilavaju privatne rezerve zlata i srebra. Kada se zbog nepovoljnog kursa razmene plemeniti metal povlači, ove rezerve se otvaraju zbog povećanja kamatne stope. Ako se kurs obrne, rezerve opet apsorbuju viškove plemenitih metala. Ni u kom slučaju u cirkulaciji nema vakuuma niti viška novca. Priliv i odliv plemenitih metala utiču na stvaranje rezervi, a ne na količinu sredstava u opticaju, pa se stoga ne vrši nikakav uticaj na opšti nivo cena. Na šta onda izlazi zalaganje odbora? Na to da zakon iz 1844. u periodima napetosti na novčanom tržištu vodi iznenadnim kolebanjima cena, do kojih bi, kako odbor pogrešno pretpostavlja, došlo i u uslovima čiste metalne cirkulacije. Ali, kaže odbor, zakonom ser Roberta Peela garantovana je barem konvertibilnost novčanica, što i jeste prvi cilj Banke, i dodaje:

«Pokriće, koje prema odredbama zakona iz 1844. mora postojati u trezorima ove ustanove, veće je nego što je ikada ranije bilo u periodima napetosti na novčanom tržištu. Za vreme krize 1825. zaliha plemenitog metala je bila pala na 1 261 000 funti sterlinga, 1837. na 3 831 000 f. st., a 1839. na 2 406 000, dok je najniži nivo na koji je ona pala posle 1844. bio 8 313 000 f. st. u godini 1847. i 6 080 000 f. st. u godini 1857.»

Pre svega, konvertibilnost novčanica je u svim ovim periodima

panike bila održana ne zato što je Banka posedovala dovoljno plemenitog metala, već zato što joj nije bio postavljen zahtev da plaća u zlatu. Na primer, 1825. godine Banka je odolela talasu zahteva za plaćanjem emisijom novčanica od jedne funte. Ako se relativno veće zalihe plemenitih metala 1847. i 1857. bez daljega pripisuju dejstvu zakona iz 1844, onda se iz istih razloga ovom zakonu mora pripisati i činjenica što su rezerve plemenitih metala 1857, uprkos Kaliforniji i Australiji, pale za više od dva miliona funti sterlinga ispod nivoa iz 1847. I mada je sam iznos zlata u poređenju sa 1825. i 1836. godinom bio dvostruk ili čak i trostruk, Engleska banka je 1847. i 1857. lebdela na ivici bankrota zahvaljujući odredbama Peelovog zakona. Prema izjavi guvernera Banke, ukupna rezerva 12. novembra 1857, na dan kad je donesena odluka ministarstva finansija, iznosila je samo 580 751 f.st., dok su depoziti u istom trenutku iznosili 22 500 000 f.st., od kojih je gotovo 6 500 000 f. st. pripadalo londonskim bankarima.

Da nije bilo odluke ministarstva finansija, dućan bi se morao zatvoriti. Povećanje ili smanjenje kamatne stope — a Banka priznaje da ona nije imala nikakvo drugo sredstvo da bi uticala na cirkulaciju — predstavlja meru koja je i pre donošenja zakona od 1844. bila primenjivana, pa bi se, naravno, mogla primeniti i posle suspenzije toga zakona. Ali, kaže Banka, direktori bi želeli da njihovo dostojanstvo bude pojačano zakonom i ne bi bilo uputno da »budu prepušteni sopstvenoj neodoljivoj mudrosti i odlučnosti«. U normalnim vremenima, u kojima je zakon samo mrtvo slovo na papiru, direktori bi želeli da budu podržani fikcijom njegovog odgovarajućeg dejstva, a u vremenima krize, jedinim periodima kad on uopšte može da deluje, oni bi želeli da im ga jedna odluka vlade skine s vrata.

Napisano 6. avgusta 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

»New-York Daily Tribunes,
br. 5409 od 23. avgusta 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Trgovinska kriza i opticaj novca u Engleskoj]

U političkoj ekonomiji nema možda rasprostranjenije zablude od one da emisione banke pomoću povećanja ili smanjenja sredstava cirkulacije mogu vršiti uticaj na opšti nivo cena. Mišljenje da su banke neumereno proširile opticaj novca i tako izazvale inflacionističko povećanje cena, koje se na kraju opštim krahom opet nasilno vraća na pravu meru, predstavlja suviše jevtin metod za objašnjavanje kriza pa mu se zbog toga najradije i pribegava. Razume se, pitanje nije u tome da li banke mogu doprineti razvoju jednog fiktivnog kreditnog sistema, već da li je u njihovoj moći da određuju iznos sredstava cirkulacije koji se nalazi u rukama stanovništva.

Ono što verovatno niko neće osporavati jeste teza da je u interesu svake emisione banke da u opticaju drži što veću količinu svojih sopstvenih novčanica. Ako se za ikoju banku može pretpostaviti da može udružiti moć i volju, onda je to svakako Engleska banka. Ako posmatramo, na primer, period od 1844. do 1857, videćemo da izuzev u razdobljima panike Banka nikad nije bila u stanju da razvije opticaj novčanica do zakonske granice, uprkos privilegiji da svoje novčanice može baciti na tržište kupovinom javnih zajmova i uprkos ponavljanom snižavanju kamatne stope. Ali postoji tu i jedan drugi, još upadljiviji fenomen. U periodu od 1844. do 1857. opšta trgovina Ujedinjenog Kraljevstva se otprilike utrostručila. Britanski izvoz se, kao što znamo, u poslednjih deset godina udvostručio. Međutim, istovremeno s ovim snažnim porastom trgovine novčanični opticaj Engleske banke je u stvari opao i opada i dalje. Pogledajmo ove brojeve:

	Izvoz	Novčanični opticaj
1845	60 110 000 f. st.	20 722 000 f. st.
1854	97 184 000 „ „	20 709 000 „ „
1856	115 826 000 „ „	19 648 000 „ „
1857	122 155 000 „ „	19 467 000 „ „

Dakle, pri porastu izvoza za 62 045 000 f. st. novčanični opticaj je opao za 1 255 000 f. st., mada je u istom razdoblju dejstvom zakona od 1844. broj filijala Engleske banke porastao, a broj konkurentskih provincijskih banaka opao i novčanice Engleske banke pretvorene u zakonsko sredstvo plaćanja za provincijske banke. Možda bi se moglo pretpostaviti da je zlatni novac, koji je potekao iz novih i bogatih izvora, doprineo tome da se jedan deo novčanica Engleske banke potisne, jer je ispunio kanale u kojima su ranije one kružile. U stvari, gospodin Weguelin, guverner Engleske banke u 1857. godini, konstatovao je pred odborom Donjeg doma da je prema proceni najkompetentnijih lica opticaj zlata porastao u toku proteklih šest godina za 30 procenata. Ukupan opticaj zlata iznosi sada, kako on veruje, 50 000 000 funti sterlinga. Ovaj prirast zlatnog novca ima, međutim, tako malo veze s opadanjem novčanične cirkulacije da se, naprotiv, broj manjih novčanica, od 5 i 10 funti sterlinga — jedinih koje bi u sitnoj trgovini i u robnoj cirkulaciji između trgovaca i potrošača mogle biti zamenjene kovanim novcem — u stvari istovremeno s porastom cirkulacije metalnog novca povećao. Razmere toga porasta vide se iz sledeće tabele:

	Novčanice od 5 i 10 funti	Procent ukupne novčanične cirkulacije
1845	9 698 000 f. st.	46,9
1854	10 565 000 „ „	51,0
1855	10 628 000 „ „	53,6
1856	10 680 000 „ „	54,4
1857	10 659 000 „ „	54,7

Prema tome, smanjenje se ograničilo na veće novčanice, na novčanice od 200 do 1000 funti sterlinga, koje vrše takve funkcije unutrašnje cirkulacije iz kojih je kovani novac praktično gotovo isključen. Postignuta ušteda ovih novčanica bila je tako velika da je uprkos proširenju trgovine, opštem povišenju cena i porastu opticaja manjih novčanica ukupna cirkulacija novčanica i dalje postepeno opadala. Količina novčanica od 200 do 1000 funti sterlinga opala je sa 5 856 000 f. st., koliko je iznosila 1852, na 3 241 000 f. st. u godini 1857. Dok su one 1844. činile još 26 procenata ukupne cirkulacije, 1854. su pale na 20,5, 1855. na samo 17,5, 1856. na svega 16,9 i 1857. na 16,7 procenata.

Ova nova pojava u novčaničnom opticaju Velike Britanije nastala je iz sve veće konkurencije londonskih akcionarskih banaka sa privatnim bankama i iz akumulacije ogromnih suma u njihovim rukama zahvaljujući praksi da daju kamate na uloge. Osmog juna 1854, posle dugog ali uzaludnog otpora, privatni bankari su uvideli da nemaju drugog izlaza već da akcionarskim bankama dozvole pristup u Clearing House⁽⁴⁰²⁾ i uskoro potom je konačni klirinški obračun na području Engleske banke bio regulisan. Pošto su sada dnevni obračuni

vršeni putem transfera na kontima koje su razne banke imale u ovoj ustanovi, krupne novčanice, koje su bankari ranije upotrebljavali za izravnavanje međusobnih računa, izgubile su još jednu oblast primene i usled toga dobrim delom ispale iz opticaja. Za to vreme su devet londonskih akcionarskih banaka povećale svoje depozite sa 8 850 774 funte sterlinga u 1847. na 43 100 724 f. st. u 1857. godini, kako se može videti iz njihovih poslovnih izveštaja. Stoga, ma kakav uticaj da su banke izvršile na opšte trgovinske tendencije i na cene, taj uticaj je morao ići preko njihovih depozita, to jest preko kreditnih operacija, a ne preko povećane emisije novčanica, koje banke nisu bile u stanju da održe ni u starim granicama cirkulacije.

Koliko stvarni novac, kao što su novčanice Engleske banke i zlato, ulazi u velike transakcije britanske trgovine, može se jasno videti iz analize niza povezanih trgovinskih operacija u obimu od nekoliko miliona funti sterlinga godišnje, koju je komisiji Donjeg doma dao gospodin Slater, suvlasnik jednog od najvećih preduzeća u Londonu. Proporcije prihoda i rashoda za godinu 1856. svedene na skalu od 1 000 000 funti sterlinga izgledaju ovako:

Prihodi

	f. st.
Trate i menice bankara i trgovaca sa raznim rokovima ..	533 596
Čekovi bankara plativi po viđenju	357 715
Novčanice provincijskih banaka	9 627
Svega	900 938
Novčanice Engleske banke	68 554
Zlato	28 089
Srebro i bakar	1 486
Poštanske uputnice	933
Svega	99 062
Ukupno	1 000 000

Rashodi

	f. st.
Menice sa raznim rokovima	302 674
Čekovi na londonske bankare	663 672
Svega	966 346
Novčanice Engleske banke	22 743
Zlato	9 427
Srebro i bakar	1 484
Svega	33 654
Ukupno	1 000 000

Ovi brojevi mogu da posluže kao ilustracija britanske trgovine na veliko, koja ima svoj centar u Londonu. Ovde je pokazano da nov-

čanice Engleske banke iznose manje od 10 procenata, a zlato i srebro samo 3 procenta ukupnih opticajnih sredstava. Od izvršenih plaćanja na novčanice Engleske banke otpadaju samo 2 procenta, a na zlato i srebro samo 1 procenat ukupnih opticajnih sredstava. S druge strane, pristigle uplate su sa 90 procenata, a isplate sa gotovo 97 procenata izvršene opticajnim sredstvima koja su formirana kreditom i kapitalom samih trgovaca.

Iz jedne analize emisija njujorških banaka — uzmimo poslednjih šest godina — moramo doći do istog zaključka, naime da količina novčanica koje se nalaze u opticaju ne zavisi od samih banaka i da se ona u stvari smanjila upravo u ono vreme kad se trgovina nalazila u ekspanziji i kad su cene rasle u toku inflacionog procesa koji je vodio krahu. Vulgarna predstava, koja poslednju krizu i krize uopšte povezuje sa povećanom emisijom novčanica, mora se stoga odbaciti kao potpuno pogrešna.

Napisano 10. avgusta 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 5414 od 28. avgusta 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Trgovina opijumom^[403]

Vest o novom ugovoru^[404] koji su od Kine iznudili saveznički opunomoćeni izaslanici izazvala je, kao što će se videti, iste fantastične izgledе za ogromno širenje trgovine kakve je imao trgovački svet 1845, po završetku prvog kineskog rata. Ako pretpostavimo da su telegrami poslati iz Petrograda govorili istinu, da li je sasvim sigurno da će povećanju broja trgovinskih centara slediti porast kineske trgovine? Ima li ikakve mogućnosti da rat od 1857 - 1858. dovede do boljih rezultata od rata 1841 - 1842? Sigurno je samo to da je ugovor od 1843. umesto da poveća američki i engleski izvoz u Kinu poslužio jedino kao oruđe koje je ubrzalo i otežalo trgovinsku krizu 1847. Na sličan način, time što budi nade o neiscrpnom tržištu i podstiče na nepromišljene špekulacije, sadašnji ugovor može da dovede do nove krize baš u momentu kad se svetsko tržište tek oporavlja od nedavnog svetskog potresa. Pored negativnih rezultata prvi opijumski rat je uspeo da stimuliše trgovinu opijumom na račun zakonite trgovine, a to će učiniti i ovaj drugi rat ako Engleska ne bude prinuđena da pod opštim pritiskom civilizovanog sveta prestane sa obaveznim gajenjem opijuma u Indiji i nasilnog širenja njegove potrošnje u Kini. Nećemo govoriti o moralnoj strani ove trgovine, koju je Montgomery Martin, Englez, opisao ovim rečima:

•Trgovina robljem bila je u poređenju s ovom trgovinom bezazlena: Mi Afrikance nismo fizički uništavali jer je naš neposredan interes bio da ih održimo u životu; mi nismo izopačavali njihovu prirodu, nismo im kvarili duh, niti im razarali dušu. Ali trgovac opijumom ubija telo, pošto je izopačio, degradirao i razorio moralno biće ovih nesrećnih grešnika; on svakoga časa prinosi nove žrtve nezasićenom Molohu, a engleski ubica i kineski samoubica se nadmeću pred njegovim oltarom.^[405]

Kinezi ne mogu istovremeno dobiti i potrošna dobra i drogu; pod sadašnjim uslovima porast kineske trgovine pretvara se u porast trgovine opijumom; razvoj ove poslednje je nespojiv sa razvojem

zakonite trgovine — ove tvrdnje su pre dve godine važile kao opšte priznate. Komisija Donjeg doma izabrana 1847. da razmotri stanje britanskih trgovinskih veza sa Kinom javila je ovo:

«Žalimo što je trgovina sa tom zemljom bila izvesno vreme u vrlo nezadovoljavajućem stanju, i što rezultat naših proširenih veza nikako nije ispunio opravdana očekivanja koja su prirodno bila vezana za slobodan pristup na tako ogromno tržište. Našli smo da teškoće u trgovini nisu rezultat bilo kakvog odsustva potreba u Kini za britanskim proizvodima, niti rezultat sve veće konkurencije drugih zemalja: izdaci za opijum u Kini gutaju srebro na veliku štetu opšte trgovine, a čaj i svila moraju u stvari da plaćaju ostalo.»

Uopštavajući iste tvrdnje, list »The Friend of China«, u broju od 28. jula 1849, kaže vrlo određenim rečima:

«Trgovina opijumom stalno napreduje. Povećanje potrošnje čaja i svile u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama dovelo bi samo do povećanja trgovine opijumom; položaj fabrikačata je beznadežan.»

Jedan od vodećih američkih trgovaca u Kini svodi, u članku objavljenom u januarском broju iz 1850. Huntovog lista »The Merchant's Magazine«⁽⁴⁰⁶⁾, celo pitanje trgovine sa Kinom na ovo pitanje:

«Koja će se grana trgovine ugušiti, trgovina opijumom ili izvoz američkih ili engleskih proizvoda?»

I sami Kinezi imaju potpuno isto mišljenje o tom pitanju. Montgomery Martin priča:

«Raspitivao sam se kod taotai¹ u Šangaju koji bi bio najbolji način da se poveća naša trgovina s Kinom, a njegov prvi odgovor, u prisustvu kapetana Balfour-a, konzula Njenog Veličanstva, bio je ovaj: „Prestanite da nam šaljete toliki opijum i mi ćemo biti u stanju da kupujemo vaše proizvode.“»

U toku poslednjih osam godina istorija svetske trgovine je na nov i upadljiv način ilustrovala ova mišljenja, ali pre no što se upustimo u analizu ubitačnog uticaja trgovine opijumom na legalnu trgovinu, predlažem da damo kratak pregled uspona i napretka ove čudnovate trgovine, koja, bilo da posmatramo tragične sukobe koji, da tako kažemo, stvaraju osu oko koje se ona okreće, ili rezultate do kojih je dovela u opštim vezama između zapadnog i istočnog sveta, stoji sasvim sama u analima čovečanstva. Pre 1767. količina opijuma koji se izvozio iz Indije nije prelazila 200 sanduka, a svaki sanduk je težio oko 133 funte. Opijum se kao lek legalno uvezio u Kinu i na njega se plaćala carina od oko 300 dolara po sanduku; donosili su ga Portugalci, koji su ga kupovali u Turskoj i koji su bili skoro jedini uvoznici opijuma u »Nebesko carstvo«. Pukovnik Watson i predsednik Wheeler — osobe koje zaslužuju da zauzmu mesto među Hermentierima,

¹ najvišeg činovnika

Palmerima i drugim trovačima slavnim širom sveta — predložili su 1773. Istočnoindijskoj kompaniji da uđe u trgovinu opijumom sa Kinom. Zato je bilo stvoreno skladište opijuma na brodovima usidrenim u zalivu jugozapadno od Makaoa. Špekulacije nisu uspele. Godine 1781. bengalska vlada je poslala u Kinu naoružanu ladu natovarenu opijumom, a 1794. Kompanija je usidrila veliku ladu sa opijumom u Vampoau, sidrištu kantonske luke. Izgleda da se Vampoa pokazao kao zgodnije skladište od Makaoa, jer samo dve godine kasnije kineska vlada je našla za potrebno da donese zakon kojim se preti kineskim švercerima opijumom da će biti šibani bambusom i sa drvenim okovratnicima izloženi na ulicama. Oko 1798. Istočnoindijska kompanija više nije bila direktan izvoznik opijuma, već njegov proizvođač. Monopol opijuma je osnovan u Indiji, i dok se brodovima Kompanije hipokritski zabranjivalo da prenose drogu, Kompanija je davala dozvole privatnim brodovima koji su trgovali sa Kinom, pod uslovom da moraju platiti kaznu ako opijum ukrcajavu na nečiji tuđ brod i ako opijum nije proizvod Kompanije. Godine 1800. uvoz u Kinu je dostigao broj od 2000 sanduka. Borba između Istočnoindijske kompanije i »Nebeskog carstva«, koja je u toku 18. veka imala ista obeležja kao i sve nesuglasice između stranih trgovaca i domaće carine, dobila je početkom devetnaestog veka sasvim drukčija neobična obeležja; dok je kineski car, da bi sprečio samouništaavanje svoga naroda, zabranio strancima da uvoze otrov i istovremeno svome narodu da ga troši, Istočnoindijska kompanija je naglo pretvorila gajenje opijuma u Indiji u krijumčarsku trgovinu njime u Kini u sastavni deo svoga sopstvenog unutrašnjeg finansijskog sistema. Dok su se poluvarvari zauzimali za princip morala, civilizovani ljudi su mu suprotstavili princip bogatstva. Da ogromna imperija, koja obuhvata gotovo trećinu čovečanstva, koja jedva životari uprkos razvitku vremena, izolovana prinudnim isključivanjem iz svetskih veza i tako osuđena da samu sebe vara iluzijama o svojoj božanskoj savršenosti — da takva carevina treba da nestane u smrtonosnom dvoboju u kome se predstavnici staroga sveta rukovode etičkim motivima, dok se predstavnici najmoćnijeg savremenog društva bore za privilegiju da kupuju na najjeftinijim i prodaju na najskupljim tržištima — to je, zaista neka vrsta tragičnog kupleta, čudnijeg od bilo koga koji je ijedan pesnik ikada mogao da zamisli.

Naslov originala:

History of the Opium Trade

Napisano 31. avgusta 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik
u listu »New-York Daily Tribune«,
br. 5433 od 20. septembra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Istorija trgovine opijumom^[407]

Preuzimanje monopola na opijum u Indiji od strane britanske vlade dovelo je do zabrane trgovine opijumom u Kini. Svirepe kazne koje je propisao »nebeski« zakonodavac za svoje nepokorne podanike pokazale su se neefikasne kao i stroga zabrana koja je nametnuta carinarnicama u Kini. Neposredni rezultat moralnog otpora Kineza ogledao se u tome što su Englezi korumpirali carske vlasti, službenike carinarnica i mandarine uopšte. Korupcija, koja je nagrızala srce »nebeske« birokratije i uništila bedem patrijarhalnoga poretka, bila je zajedno sa sanducima sa opijumom sa engleskih brodova usidrenih u Vampoau prokrijumčarena u imperiju.

Negovana od strane Istočnoindijske kompanije, bezuspešno napadana od centralne vlade u Peking, trgovina opijumom je postepeno uzimala sve veće razmere, dok 1816. godine nije dostigla sumu od oko 2 500 000 dolara. Te godine naglo otvaranje indijske trgovine, izuzimajući jedino trgovinu čajem, na koju je još uvek Istočnoindijska kompanija imala monopol, predstavljalo je nov i snažan podsticaj operacijama engleskih krijumčara. Godine 1820. broj sanduka prokrijumčarenih u Kinu popeo se na 5147; 1821. na 7000, a 1824. na 12639. U međuvremenu kineska vlada je objavila protestne note stranim trgovcima, kaznila trgovce iz Hongkonga za koje se znalo da su njihovi pomagači, razvila neobičnu energiju u kažnjavanju svojih pušača opijuma i u svojim carinarnicama zavela mnogo strože mere. Krajnji rezultat svih tih nastojanja, kao i onaj iz 1794, bio je da su skladišta opijuma premeštena iz nesigurnih u mnogo pogodnije baze za operacije. Makao i Vampo su napušteni, a njihovu ulogu je preuzelo ostrvo Lingting na ušću Kantonske reke, gde su bili stacionirani teško naoružani brodovi sa jakom posadom. Isto tako je trgovina samo prešla iz jednih ruku u druge kad je kineskoj vladi bilo privremeno uspeo da spreči trgovinu opijumom ljudi iz nižih slojeva, koji su bili spremni da je vrše i uz najveći rizik i na bilo koji način. Zahvaljujući tim novim pogodnim uslovima, trgovina opijumom se u toku 10 godina, od 1824-1834, povećala od 12 639 na 21 785 sanduka.

Godina 1834, kao i godine 1800, 1816. i 1824, označava prekretnicu u istoriji trgovine opijumom. Istočnoindijska kompanija je tada izgubila ne samo svoje privilegije trgovanja kineskim čajem, već je morala da prekine i da se odrekne svih trgovačkih poslova. Pošto se ona na taj način pretvorila od trgovačkog u čisto državno administrativno telo, trgovina s Kinom je potpuno predata u ruke engleskih privatnih preduzeća, koja su navalila takvom snagom da je 1837. godine 39 000 sanduka opijuma u vrednosti od 25 000 000 dolara s uspehom prokrijumčareno u Kinu uprkos očajničkom otporu »nebeske« vlade. Ovdje nam dve činjenice padaju u oči: prvo, da od 1816. pri svakom stepenu uspona izvoza u Kinu nesrazmerno veliki i stalno sve veći deo otpada na krijumčarenje opijuma, i drugo, da ruku pod ruku sa postepenim opadanjem čisto merkantilnog interesa anglo-indijske vlade za trgovinu opijumom raste njena poreska zainteresovanost za ovu nezakonitu trgovinu. Godine 1837. kineska vlada je najzad došla dotle da se odlučne mere više nisu mogle odlagati. Neprestano otičanje srebra, čemu je uzrok bilo unošenje opijuma, počelo je da remeti kako državnu blagajnu tako i opticaj novca u »Nebeskoj imperiji«. Heu Nailzi, jedan od najuglednijih kineskih državnika, predložio je da se trgovina opijumom legalizuje i tako pretvori u izvor prihoda; ali posle temeljitog savetovanja, u kome su svi visoki činovnici imperije uzeli učešća i koje se proteglo na više od godinu dana, kineska vlada je došla do zaključka da se »ova štetna trgovina ne sme legalizovati zbog zla koje nanosi narodu«. Već 1830. carina od 25% je donosila prihod od 3 850 000 dolara. Godine 1837. ona bi donela dvostruku sumu, ali tada je »nebeski varvarin« prestao da uzima carinu koja bi sigurno rasla u proporciji sa propadanjem njegovog naroda. Sadašnji car, Hijen Feng, nalazi se 1853. godine u još žalosnijim uslovima, i potpuno svestan beskorisnosti svih napora da se zaustavi povećani uvoz opijuma, nije odustao od čvrste politike svojih predaka. Samo *en passant*¹ bih primetio da je car, kažnjavajući uživanje opijuma kao krivoverje, ovoj trgovini dao u ruke sva preimućstva religiozne propagande. Vanredne mere kineske vlade u toku 1837, 1838. i 1839, koje su došle do vrhunca dolaskom poslanika Lina u Kanton, kada je po njegovom nalogu konfiskovan i uništen krijumčareni opijum, pružile su povod za prvi englesko-kineski rat, čiji su rezultati bili: ustanak u Kini⁽⁸¹⁾, potpuno iscrpljena državna kasa, uspešno prodiranje Rusa sa severa i ogromne razmere koje je dobila trgovina opijumom na jugu. Iako je trgovina opijumom zabranjena istim ugovorom kojim je Engleska završila rat, započet i vođen radi odbrane te trgovine, trgovina opijumom je od 1843. praktično potpuno nekažnjiva. Uvoz je 1856. procenjen na oko 35 000 000 dolara, dok je, iste godine, englesko-indijska vlada izvukla iz monopola na opijum prihod od 25 000 000 dolara — to jest šestinu svog ukupnog državnog prihoda. Izgovori

¹ uzgred

koji su doveli do drugog rata su suviše sveži, pa im nije potreban nikakav komentar.¹

Ne možemo završiti ovu temu razgovora a da ne istaknemo jednu sramnu protivrečnost britanske vlade, koja licemerno govori o hrišćanstvu i torbari civilizacijom. U svojstvu imperijalne vlade ona se pravi da ništa ne zna o krijumčarskoj trgovini opijumom i čak zaključuje ugovore koji je zabranjuju. A u svojstvu indijske vlade ona nameće gajenje opijuma Bengalu na veliku štetu drugih produktivnih mogućnosti ove zemlje; ona primorava jedan deo indijskih seljaka^[245] da se bave gajenjem maka; drugi deo novčanim avansima stimulira na to; drži čvrsto u svojim rukama monopol nad celokupnom proizvodnjom ove ubitačne droge; uz pomoć čitave armije zvaničnih špijuna bdi nad njegovom proizvodnjom, nad isporukom na označena mesta, kuvanjem i pripremanjem za ukus kineskih mušterija, bdi nad njegovim pakovanjem u pakete specijalno prilagođene za pogodno krijumčarenje i, najzad, nad njegovom isporukom u Kalkutu, gde se prodaje na državnim licitacijama i preko državnih službenika predaje špekulantima da zatim pređe u ruke krijumčarima, koji ga nose u Kinu. Sanduk koji britansku vladu staje oko 250 rupija prodaje se u Kalkuti na aukciji po ceni koja varira od 1210 do 1600 rupija. Nezadovoljna i ovom vrstom saučesništva, ista vlada se sada upušta u rizik dobitka ili gubitka sa trgovcima i ladarima koji su se poduhvatili ovog opasnog posla na trovanju jednog carstva.

Finansije britanske vlade u Indiji zavise u stvari ne samo od trgovine opijumom sa Kinom već i od krijumčarskog karaktera ove trgovine. Kad bi kineska vlada legalizovala trgovinu opijumom i dozvolila u isto vreme gajenje maka u Kini, anglo-indijska državna kasa bi doživela tešku katastrofu. Dok javno govori protiv slobodne trgovine otrovom, ona tajno brani monopol njegove proizvodnje. Kad god izbliza pogledamo u prirodu britanske slobodne trgovine, obično se uvek nađe da se ispod njene »slobode« krije monopol.

Naslov originala:

History of the Opium Trade

Napisano 3. septembra 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 5438 od 25. septembra 1858.

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, str. 85 - 89

Karl Marx

Još jedno neobično poglavlje moderne istorije

London, 7. septembra 1858.

Pre nekoliko meseci sam vam poslao niz dokumenata koji su se odnosili na pokušaj izdaje Čerkeza od strane Mehmed-beja, alias pukovnika Bangye¹. Otada je dodata još jedna glava toj čudnoj epizodi čerkeskog rata; deklaracije i kontradeklaracije različitih partija koje su se uplele izazvale su ozbiljne razmirice između mađarske i poljske emigracije u Carigradu, zatim žestoke rasprave evropskih izgnanika u londonskom središtu o navodnom saučesništvu izvesnih uglednih ličnosti sa Bangyom. Potpuno svestan značaja koji emigranti svih boja i svih nacionalnosti pridaju člancima objavljenim u listu »The Tribune«, ja sam se namerno uzdržavao da ponovim optužbu pre no što mi se pokažu originali nekih pisama objavljenih u carigradskim listovima, u čiju se autentičnost u prvi mah sumnjalo, i pre no što sam bio siguran u sve detalje ovoga pitanja. Međutim, smatrao bih da ne izvršavam svoju dužnost kad ne bih osujetio svaki kukavički manevar kojim se želelo da se zabašuri svako dalje ispitivanje i da se cela stvar prekrije velom misterije. Ako postoji neka grupa revolucionarne emigracije koja misli da je opravdana konspirativna saradnja sa ruskim kabinetom i sa takvim špijunima kao što je Bangya, može slobodno da istupi i da izloži svoje mišljenje.

Vi se sećate da je Bangyino priznanje i druga dokumenta koja su se na to odnosila doneo u Carigrad poručnik Stock iz poljskog odreda u Čerkeskoj, koji je bio nosilac poruka pukovnika Lapinskog, svoga starešine i člana vojne komisije koja je sudila Bangyi. Poručnik Stock je ostao četiri meseca u Carigradu da bi svedočio da su optužbe Lapinskog o izdaji Bangye istinite, u slučaju da se mora pribeci i sudskom postupku. U svom priznanju Bangya je u svoje sopstvene spletke u Čerkeskoj upleo Kossutha, generala Steina, pukovnika Türra i jedan

¹ Vidi u ovom tomu, str. 383 - 388.

deo mađarske emigracije na čelu sa Kossuthom. Kad su Poljaci u Carigradu primili vesti i dokumenta koja je doneo poručnik Stock, nisu slepo poverovali da su optužbe koje je Bangya izneo protiv svojih zemljaka istinite, već su, ne verujući u njihovu istinitost, odlučili da sačuvaju dokumenta. Dok su očekivali dalje vesti iz Čerkeske, ograničili su se na kratku belešku u listu »La Presse d'Orient« o izdaji i osudi Mehmed-beja, alias Bangye. Posle objavljivanja ove beleške posetilo ih je i nekoliko Mađara, među ostalima i pukovnik Türri, koji je izjavio da je to za njega kao Mađara, pa i za celu emigraciju, uvreda. Međutim, pošto je pročitao dokumenta koja su donesena iz Čerkeske i na vrlo nespretan način porekao Bangyine tvrdnje u vezi sa svojim saučesništvom, on je uzviknuo da Bangya zaslužuje da bude obešen i zamolio da se Sefer-paši uputi emisar da ga nagovori da potvrdi i izvrši presudu komisije. Poljaci su mu dozvolili da ponese jedno Bangyino pismo, u kome ovaj savetuje svojim zemljacima da se uzdržavaju od svakog mešanja u Čerkeskoj i od svih spletki protiv Poljaka.

«Što se tiče naših planova», kaže Bangya u tom pismu, «oni su zauvek propali i ja zavisim od milosti Lapinskog.»

Poljaci se nisu zadovoljili time što su Türri i drugim Mađarima pokazali dokument, koji je kasnije bio objavljen i u listu »The Tribune«, oni su dali još jedan nepobitan dokaz svoje dobre volje. Da bi se dodvorio svojim sudijama posle osude na smrt i da bi dokazao da je spreman da kaže sve što zna, Bangya je otkrio Lapinskom, predsedniku vojnog suda, ceo tok priprema njegovih zemljaka protiv Austrije. Upoznao ga je sa njihovim izvorima prihoda, gradovima u kojima su stvorena skladišta oružja i s imenima lica koja o njima vode računa. Poljaci su smesta obavestili Mađare o opasnosti koja im preti, pokazali im sva dokumenta koja su primili o ovome, a koja nikada nisu bila objavljena, i da bi ih uverili da se nikada neće objaviti, predložili su da ih u njihovom prisustvu zapečate svojim pečatima. Ova dokumenta još postoje sa izlomljenim pečatima. Među ličnostima koje su stavile pečate nalaze se Türri, Tukony (Selim-aga), Thalmayr (Ermin-aga) i drugi vodi Kalmarove emigracije u Carigradu koji su kasnije potpisivali manifeste u odbranu Bangye.

Uskoro posle Türrovog razgovora sa Poljacima među litografsanim Havasovim^[408] vestima u Parizu pojavila se depeša sledeće sadržine:

«Jedno pismo pukovnika Türri primljeno u Marselju, uteruje u laž tvrdnje iznete u »La Presse d'Orient« koje se odnose na izdaju i pogubljenje pukovnika Mehmed-beja.»

Ovaj pasus je objavljen u većini evropskih listova. U isto vreme neki Mađari doneli su u redakciju lista »La Presse d'Orient« pisma iz Čerkeske u kojima je stajalo da je Mehmed-bej slobodan i da je i

dalje u vezi sa Sefer-pašom. Bangya je predstavljen kao mučenik za slobodu; pukovnik Lapinski je optužen za falsifikat i druge zločine, a Poljaci u Carigradu su prikazani kao njegovi saučesnici. Preduzimani su čak i smešni pokušaji da se Poljaci zaplaše. Tek tada su Poljaci objavili Bangyina priznanje, a dokumenta o tome objavljena su u listovima »The Tribune« i londonskom »The Free Press«. U međuvremenu Bangya je stigao u Carigrad i predstavio se u redakciji lista »La Presse d'Orient«. Urednici ovoga lista su mu rekli da su objavili vest o njemu jer nisu imali ni najmanje razloga da sumnjaju u njenu istinitost, ali da su spremni da je isprave ako on bude u stanju da podnese neoborive dokaze o neistinitosti ove vesti. Bangya se zadovoljio odgovorom da je sve laž, da je on žrtva intriga i onda je napričao silu detalja o prilikama u Čerkeskoj, o čemu ga nisu ni pitali. Kad je upitan kako je on, turski oficir, glavnokomandujući u Čerkeskoj, mogao da napiše pismo očevidno upućeno ruskom generalu Filipsonu, pismo koje je i samo dovoljno da posluži kao dokaz svih optužbi iznetih protiv njega, uspeo je da umakne sa ovog opasnog terena nehajno odgovorivši da on priprema odgovor na priznanje koje mu je lažno pripisano. Završio je razgovor obećavši da će u listu odgovoriti na optužbe koje su izmišljene protiv njega; predlog je prihvaćen pod uslovom da u pismu ne bude nikakvih ličnih napada. Jedan francuski oficir, jedan francuski sveštenik i jedan američki novinar su prisustvovali ovom sastanku i izjavili su spremnost da svedoče pred ma kojim sudom o istinitosti ovoga. Prilikom drugog razgovora, 25. aprila, Bangya je urednicima lista »La Presse d'Orient« uručio svoje pismo u kome suprotno sporazumu napada pukovnika Lapinskog i Ibrahim-beja, dok se trudi da prečuti ime poručnika Stocka, koji je, na njegovu nesreću, još uvek bio u Carigradu. Posle izvesnih izmena na kojima su urednici insistirali pismo se pojavilo u listu »La Presse d'Orient«. Evo glavnih mesta iz pisma:

»Bio sam žrtva jedne sramne intrige od strane Ibrahim-beja i gospodina Lapinskog. Trideset prvog decembra prošle godine, pred večer, Ibrahim-bej me je pozvao da dodem njegovoj kući na privatan razgovor. Pošao sam nenaoružan. Tek što sam ušao u sobu Ibrahim-beja, u kojoj sam našao sakupljene svoje neprijatelje — bio sam uhapšen i u toku iste noći upućen prema Aderbiju. Pošto sam bio u vlasti svojih neprijatelja, moj život i život cele moje porodice nalazio se u velikoj opasnosti, i da nije bilo pretećeg stava Čerkeza, mučki bi me ubili. Ali najzad, vodi Čerkeza su me pustili na slobodu 19. marta i onda je došao red na Lapinskog, Ibrahim-beja i Sefer-pašu lično da se uplaše i da me zamole da im oprostim za sve zlo koje su mi naneli. Jedna moja reč bi bila dovoljna da im se glave otkotrljaju u prašinu . . . Što se tiče zaplenjivanja dokumenata koji tobože dokazuju izdaju, ili ratnog suda čerkeskih vođa i oficira Evropljana, ili bilo kakve druge presude — sve su to izmišljotine dopisnika, agenata i doušnika gospodina Lapinskog . . . Tobožnji istorijski memoar čija se kopija nalazi pred vama je *bajka koju je delimično u Carigradu gospodin T. . . izmislio*, a revidirao gospodin Lapinski. To je intriga

koja je pripremana davno pre mog odlaska i sastavljena posle mog odlaska u Čerkesku. Ovaj dokument je namenjen kompromitaciji jedne poznate ličnosti i iznudaivanju novca od jedne velike sile.*

Nekoliko dana posle pojave ovog njegovog pisma u listu »La Presse d'Orient« Bangya, iz razloga koji su njemu samom najbolje poznati, hladnom bestidnošću karakterističnom za njega, objavljuje u »Journal de Constantinople«^[409] da je urednik lista »La Presse d'Orient« tako izmenio njegovo pismo da on nije u stanju da prizna njegovu autentičnost. Ja sam video originalno pismo, poznajem Bangyin rukopis i mogu da potvrdim da se sve izmene na koje se on žali svode samo na zamenu inicijala imena i na dodavanje nekoliko uvodnih redaka, na kojima se urednicima lista »La Presse d'Orient« može samo čestitati zbog tačnosti njihove informacije. Ono što je Bangya želeo, bilo je izazivanje sumnje kod čitalaca. Pošto nije bio u stanju da ma šta dalje kaže, on se, kao da re bene gesta¹, odlučio da se obavije upornim ćutanjem uvredene vrline. U međuvremenu su se pojavila dva dokumenta u londonskim listovima — jedan koji su potpisale vođe mađarske emigracije u Carigradu, drugi koji je potpisao pukovnik Türr. U prvom, isti ljudi koji su stavili svoje pečate na dokumenta koja su dokazivala da je Bangya kriv, javno izjavljuju da »će Bangya biti u stanju da se opravda« i prave se da »smatraju da je stvar Mohamed-beja privatna stvar« i da je kao takva bez »ikakvog međunarodnog značaja«, a u isto vreme klevetaju prijatelje pukovnika Lapinskog kao »demoni čiji je cilj da poseju razdor između dveju emigracija«. Türr, koji se u međuvremenu pretvorio u Ahmed Camil-beja, izjavljuje u svom pismu:

»Čim sam čuo o dolasku Mehmed-beja u Carigrad, odmah sam otišao da ga vidim u pratnji kapetana Kabata (Poljaka) i kategorički sam ga pitao da li su istinita priznanja u pismenom izveštaju objavljenom u novinama. On je odgovorio da je bio uhapšen izdajnički i odveden pred komisiju koju su sačinjavali Poljaci, ali da je posle dva zasedanja ove komisije gospodin Lapinski, komandant osamdeset i dvojice Poljaka u Čerkeskoj, došao da ga vidi u zatvoru i rekao mu da je celo njegovo priznanje pred komisijom beskorisno; da će za sprovođenje njegovih (Lapinskog) planova biti potrebno da on (Mehmed-bej) napiše izjavu koju je Lapinski već pripremio i napisao. On (Mehmed-bej) je odbio da prepiše prvu izjavu koja mu je bila podneta i koja je identična sa onom koju su listovi objavili. Lapinski ju je onda izmenio i pripremio drugu, koju je on (Mehmed-bej) prepisao i potpisao pod pretnjom da će biti onemogućen da se brani od optužbi, kojima će Lapinski, izvesno, uprljati uspomenu na njega posle njegove smrti. Original ovoga dokumenta nije do sada nikada naden.

Posle ove izjave Mehmed-beja, ja nisam u stanju da utvrdim ko je od ove dvojice lupež.*

Iz ovoga se odmah može videti da Türr brani Bangyu tvrdeći da

¹ stvar stoji dobro

je ovaj potpisao svoje priznanje tek kad je bio primoran i kad mu je Lapinski zapretio, dok u isto vreme Bangya sam izjavljuje da je njegovo priznanje bilo sastavljeno u Carigradu, i to čak pre njegovog polaska za Čerkesku.

Svi ovi manevri su prestali po dolasku pisama Sefer-paše i velikog broja Čerkeza. Deputacija Čerkeza je došla kod urednika lista »La Presse d'Orient«, potvrdila sve objavljene detalje Bangyine izjave i izjavila da je spremna da istinitost svoje izjave posvedoči uz zakletvu na Koranu, pred samim Bangyom i bilo kojim brojem svedoka. Niti se Bangya usudio da se pojavi pred ovim sudom časti, niti su ga Türr, Tukony, Kalmar, Verres i druge njegove pristaše prinudile da istupi i dokaže svoju nevinost.

Još u toku rata sa Rusijom, gospodin Thouvenel, francuski ambasador, pisao je u Pariz tražeći informacije o Bangyi i saznao da je on bio špijun u službi svakoga ko je hteo da mu plati. Gospodin Thouvenel je tražio da se udalji iz Anape, ali Bangya se odbranio svedočanstvima koja je dao Kossuth. Na apel o bratstvu naroda u mađarskom manifestu, o kome smo govorili, Poljaci su s punim pravom odgovorili ovako:

«Govorite nam o bratstvu naroda; mi smo vas naučili tome bratstvu u tencinama Karpata, na svim putevima Transilvanije, u dolinama Tise i Dunava. Mađarski narod to neće zaboraviti, kao što su to zaboravili oni konstitucionalisti koji su se 1848. složili za se milioni florina i hiljade ljudi upute protiv Italije; kao što su zaboravili i oni republikanci koji su 1849. molili od Rusije kralja; kao što su zaboravile i one vođe države koje su, usred rata za nezavisnost i slobodu, tražile da se sa mađarske teritorije progna sav vlaški narod; kao što su to zaboravili i oni ulični govornici koji danas lutaju po Americi. Da je bar rekao¹ Amerikancima — koji plaćaju njega kao što plaćaju neku Lotu Montez ili neku Jenny Lind — da je on, govornik, bio prvi koji je napustio svoju zemlju na umoru, a da je poslednji koji je napustio tu zemlju poprskanu krvlju, obuzetu tugom, bio stari general, heroj i Poljak — Bem!«

Da bismo upotpunili našu priču, prilažemo sledeće pismo pukovnika Lapinskog:

Pukovnik Lapinski paši . . . (izvod)

Aderbi, Čerkeska . . .

Milostivi gospodine!

Već je skoro dve godine kako sam stigao ovamo priklonivši se Vašoj molbi i verujući Vašoj reči. Nije potrebno da podsećam Vašu Visost kako je reč održana. Ostao sam bez oružja, bez odela, bez novca, čak i bez dovoljno hrane.

Sve ovo, verujem, ne treba pripisati ikakvoj zloj volji od strane Vaše Visosti, već drugim uzrocima, a naročito Vašim nesrećnim vezama sa ljudima koji nemaju interesa za Vašu zemlju. U toku jedne godine saletao me je jedan od najvećstijih

¹ Kossuth

ruskih špijuna. S božjom pomoću osujetio sam sve njegove intrige, rekao mu da ga poznajem i sada ga imam u vlasti. Usrdno molim Vašu Milost da prekine sve veze sa Madarima; izbegavajte naročito Steina i Tūrri — oni su ruski špijuni. Drugi Madari služe Rusima delimično, da se ne zna. Ne dajte da Vas obmanu bilo kakvim projektima u vezi sa fabrikama, rudnicima, ili dalekosežnom trgovinom. Svako pola penija tako uloženo biće bačeno na ulicu, a to je baš ono čemu idu svi naponi gospodina Tūrri, koji jedino želi da se Vaš novac utroši na način koji Vašoj zemlji neće doneti dobra, a Rusima nikakve štete. Ono što nam ovde treba jeste fabrika baruta, mašina za štampanje novca, mala štamparija, mlin za žito, i oružje, koje ne samo da je ovde skupo već je dva puta skuplje nego u Carigradu; čak i rdava seljačka sedla koštaju ovde dva puta više od francuskih vojničkih sedala. Što se tiče rudnika, potpuno je detinjasto misliti o njima. Ovde svako pola penija mora biti utrošeno na odbranu zemlje, a ne uloženo u špekulacije. Uložite sva sredstva u obučavanje trupa i tako ćete ne samo doprineti blagostanju svoje zemlje već ćete steći i lični uticaj. Ne rasipajte sredstva pokušavajući da pridobijete ovu ili onu partiju. Stanje u zemlji izgleda za sada mirno, ali je u stvari opasno. Sefer-paša i naib¹ se još nisu izmirili, i to zato što su ruski špijuni to sprečili. Ne žalite novac koji ćete utrošiti ovde na obuku trupa. To je jedino dobro potrošen novac. Nemojte misliti na topove. Pošto sam odrastao u artiljeriji, uveren sam da im znam vrednost. Ono što sam predskazao pre moga polaska ostvarilo se. Rusi su se prvo iznenadili na zvuk topova, sada im se smeju. Gde ja stavim dva, oni stave dvadeset; i pošto nemam redovnih trupa da branim svoje topove, Rusi će ih uzeti, a Čerkezi ne znaju kako da se brane i svi možemo biti zarobljeni.

Još jednu, poslednju reč. Ja i moji ljudi smo spremni, Paša, da se žrtvuemo za odbranu Vaše zemlje. Za osam meseci od danas ja ću povećati svoj odred na 600 strelaca, 260 konjanika i 260 artiljeraca, ako mi pošaljete što je potrebno da ih opremim i naoružam.

Ako u roku od dva meseca ne dobijem ništa, ja ću se ukrcati i vratiti u Tursku, i sva će krivica pasti na Vas, a ne na mene ili Poljake. Ja nemam nameru ni da zlo-upotrebim ni da prevarim Čerkeze. Ako ne mogu ispravno da služim njihovom i svom cilju, ja ću ih napustiti.

Poslao sam Stocka u Carigrad. Bilo bi bolje po Vas da mu date sve što možete i da ga odmah pošaljete natrag. Neka Vas bog štiti. Ne ostavljajte ništa za sutra, preklinjem Vas. Ne gubite ni časa jer Vas može skupo stati vreme koje ste izgubili.

Lapinski

Naslov originala:

An Other Strange Chapter of Modern History

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,

br. 5436 od 23. septembra 1858.

Prevod s engleskog

¹ državni namesnik (u istočnim islamskim zemljama)

Karl Marx

[Britansko-kineski ugovor]

Da je kineski ugovor koji je ser Henry Pottinger potpisao 29. avgusta 1842. i koji je kao i nove ugovore sa Kinom diktirao pred topovskim cevima neuspeo sa komercijalnog gledišta, činjenica je koju sada priznaje čak i ugledni organ britanske slobodne trgovine londonski »The Economist«. Pošto je istupao kao najverniji zastupnik poslednje invazije u Kini, ovaj list se sada oseća obaveznim da »priguši« preterane nade koje su se gajile u drugim krugovima. »The Economist« razmatra dejstvo koje je ugovor iz 1842. imao na britansku izvoznju trgovinu kao »presedan koji treba da nas sačuva od posledica pogrešnih operacija«. Ovo je svakako pametan savet. Međutim, razlozi koje navodi gospodin Wilson da bi objasnio neuspeh prvog pokušaja da se kinesko tržište jako proširi za evropske proizvode daleko su od toga da budu uverljivi.

Kao prvi važan uzrok koji je doveo do očiglednog neuspeha navodi se špekulativno pretrpavanje kineskog tržišta u toku prve tri godine posle Pottingerovog ugovora i nebrizljivost engleskih trgovaca u pogledu prirode kineskih zahteva. Engleski izvoz u Kinu, koji je 1836. iznosio 1 326 388 f. st. pao je 1842. na 960 000 f. st. Njegov brz i stalan uspon u toku daljih šest godina pokazuju sledeće cifre:

1842	960 000 f. st.
1843	456 000 „ „
1844	2 305 000 „ „
1845	2 395 000 „ „

Ali ne samo pad izvoza u 1846. godini ispod nivoa iz 1836. već i nedaće koje su se sručile na kineske trgovačke kuće u Londonu za vreme krize iz 1847. dokazuju da *procenjena* vrednost izvoza između 1843. i 1846, onakva kakva se javlja u zvaničnim statističkim izveštajima, ne odgovara faktički *ostvarenoj* vrednosti. Ako su engleski izvoznici toliko pogrešili u pogledu kvantiteta, oni nisu manje pogrešili ni u pogledu kvaliteta proizvoda koje su ponudili kineskim potrošačima. U prilog ovoj poslednjoj tvrdnji »The Economist« navodi sledeće stavove iz izveštaja gospodina W. Cooke-a, nekadašnjeg dopisnika londonskog lista »The Times« u Šangaju i Kantonu:

«U godinama 1843, 1844. i 1845, neposredno posle otvaranja severnih luka, ljudi u domovini su bili ljudi od oduševljenja. Jedna ugledna firma iz Šefilda poslala je veliku količinu noževa i viljušaka i izjavila da je spremna da celu Kinu snabdeva tom vrstom proizvoda. Oni su bili rasprodati po ceni koja je jedva pokrila troškove prevoza. Jedna londonska trgovačka kuća, vrlo čuvena, poslala je ogromnu količinu klavira, koje je zadesila ista sudbina. Ono što se desilo sa priborom za jelo i klavirima desilo se i na malo manje vidljiv način sa vunanim i pamučnim proizvodima. Kada su luke otvorene, Mančester je učinio ogroman ali nepromišljen napor, i taj je napor propao. Otada je Mančester zapao u apatiju i veruje još samo u slučajnost.»

Najzad, da bi dokazao zavisnost smanjenja, održavanja ili uvećanja trgovine od proučavanja potreba potrošača, »The Economist« uzima iz istoga izvora sledeće podatke za 1856. godinu:

	1845	1846	1856
Kamgarn štofovi komada	13 569	8 415	7 428
Kamelot (lako sukno)	13 374	8 034	4 470
Roba na metar	91 530	75 784	36 642
Vuneni štofovi	62 731	56 996	38 553
Štampane pamučne tkanine	100 615	81 150	281 784
Jednobojne pamučne tkanine	2 998 126	1 859 740	2 817 624
Pamučno predivo (u funtama)	2 640 090	5 324 050	5 579 600

Međutim, svi ovi argumenti i ilustracije ne objašnjavaju ništa više no reakciju koja je došla posle poplave tržišta 1843 - 1845. Pojava da posle iznenadne ekspanzije trgovine dođe do njenog jakog sužavanja, ili da novo tržište prilikom otvaranja bude zagušeno britanskim prekomernim zalihama zato što artikli izbačeni na njega nisu dobro iskalikulisani bilo u pogledu stvarnih potreba bilo platežne moći potrošača — ta pojava nije nipošto svojstvena samo trgovini s Kinom. U stvari, to je karakteristika koja se stalno ponavlja u istoriji svetskih tržišta. Kad je posle Napoleonovog pada evropski kontinent ponovo otvoren za britansku trgovinu, britanski izvoz je bio tako nesrazmeran mogućnostima apsorpcije Kontinenta, da »je prelazak iz rata u mir« bio teži od samog sistema kontinentalne blokade. Canningovo priznanje nezavisnosti španskih kolonija u Americi je takode doprinelo izbijanju trgovinske krize 1825. Roba koja je bila proizvedena za moskovsku klimu poslata je u Meksiko i Kolumbiju. A u naše vreme, uprkos svojoj elastičnosti, Australija nije izbegla zajedničku sudbinu svih novih tržišta — da joj potrošna moć kao i sredstva plaćanja budu iscrpena. Fenomen koji je svojstven kineskom tržištu sastoji se u ovome: od njegovog otvaranja na osnovu ugovora od 1842. izvoz kineskog čaja i svile u Veliku Britaniju stalno se povećavao, dok je trgovina uvoza britanskih proizvoda u Kinu uglavnom ostala neizmenjena. Može se reći da je stalni i sve veći bilans trgovine u prilog Kine sličan stanju trgovinskog bilansa između Rusije i Velike Britanije; u ovom drugom

slučaju sve se može objasniti ruskom politikom zaštitnih mera, dok su kineske uvozne carine niže od carina ijedne od zemalja sa kojima Engleska trguje. Ukupna vrednost kineskog izvoza u Englesku, koja je pre 1842. mogla iznositi oko 7 000 000 f. st., popela se 1856. na sumu od oko 9 500 000 funti. Dok uvoz čaja u Veliku Britaniju pre 1842. nikad nije dostigao količinu veću od 50 000 000 funti, on se 1856. popeo na oko 90 000 000 funti. S druge strane, značaj engleskog uvoza kineske svile datira tek od 1852. Povećanje uvoza svile može se videti iz sledećih cifara:

godina	funte	f. st.
1852	2 418 343	—
1853	2 838 047	—
1854	4 576 706	3 318 112
1855	4 436 862	3 013 396
1856	3 723 693	3 676 116

A sada uzmimo, s druge strane, proširenje britanskog izvoza u Kinu:

godina	f. st.	godina	f. st.
1834	842 852	1836	1 326 388
1835	1 074 708	1838	1 204 356

Za period posle otvaranja tržišta 1842. i prisvajanja Hongkonga od strane Britanaca nalazimo sledeće podatke:

godina	f. st.	godina	f. st.
1845	2 359 000	1853	1 749 597
1846	1 200 000	1854	1 000 716
1848	1 445 950	1855	1 122 241
1852	2 508 599	1856	preko 2 000 000

»The Economist« pokušava da objasni nepromenjen i relativno sve manji izvoz britanske robe na kinesko tržište stranom konkurencijom, a da bi se ova tvrdnja potkrepila, navodi se opet gospodin Cooke. Prema ovome autoritetu, Englezi su u mnogim granama trgovine potučeni na kineskom tržištu slobodnom konkurencijom. Amerikanci, kaže on, tuku Engleze u lanenom i pamučnom platnu. U Šangaju je 1856. uvoz američkog lanenog platna iznosio 221 716 komada prema 8 745 engleskog, a pamučnog 14 470 komada američkog prema 1240 komada engleskog platna. S druge strane, za Nemačku i Rusiju se kaže da u vunenoj robi jako pritiskuju svog engleskog rivala. Nije nam potrebno ništa drugo od ovoga primera da bismo se ubedili da i gospodin Cooke i »The Economist« greše prilikom procenjivanja kineskog tržišta. Oni smatraju da su karakteristike koje se pojavljuju u istom vidu u trgovini između Sjedinjenih Država i »Nebesnog carstva« ograničene samo na anglo-kinesku trgovinu. Višak kineskog iz-

voza u Sjedinjene Države nad uvozom u Kinu je 1837. godine bio oko 860 000 f. st. U periodu posle potpisivanja ugovora od 1842. Sjedinjene Države su primale godišnje prosečno 2 000 000 f. st. u kineskim proizvodima, za šta su u američkoj robi platili 900 000 f. st. Od 1 602 849 f. st., na koliko je celokupni uvoz u Šangaj, izuzev začina i opijuma, porastao 1855, Engleska je dala 1 122 241 f. st., Amerika 272 708, a ostale zemlje 207 900 f. st.; dok je izvoz dostigao sumu od 12 603 540 f. st. od kojih 6 405 040 f. st. otpada na Englesku, 5 396 406 na Ameriku i 102 088 na ostale zemlje. Uporedite samo američki izvoz u vrednosti od 272 708 f. st. sa njihovim uvozom iz Šangaja koji prelazi 5 000 000 f. st. Ako je američka konkurencija i pored toga osetljivije zašla u prava britanske trgovine, onda kinesko tržište mora predstavljati vrlo ograničeno polje za celokupnu trgovinu sa stranim zemljama.

Kao poslednji uzrok nedovoljnog značaja koji je kinesko uvozno tržište postiglo od svoga otvaranja 1842. navodi se kineska revolucija^[81], ali uprkos toj revoluciji izvoz u Kinu je 1851 - 1852. proporcionalno učestvovao u opštoj ekspanziji trgovine, a trgovina opijumom je u toku celog perioda revolucije, umesto da opada, rapidno dobijala ogromne razmere. Bilo kako bilo, mora se priznati da se sve prepreke stranom uvozu koje su nastale usled haotičnog stanja imperije umesto da se smanje moraju još povećati usled poslednjeg piratskog rata i novih nesreća koje su se nagomilale nad vladajućom dinastijom.

Posle pažljivog pregleda istorije kineske trgovine čini nam se, uopšteno govoreći, da se potrošačke i kupovne moći »Nebesnog carstva« jako precenjaju. Pri sadašnjoj ekonomskoj strukturi kineskog društva, koje je okrenuto sitnoj poljoprivredi i domaćoj radinosti kao svojim glavnim tačkama, ne može biti ni govora o bilo kakvom velikom uvozu stranih proizvoda. Ipak bi Kina mogla postepeno da apsorbuje višak engleske i američke robe u vrednosti od 8 000 000 f. st., koliko, po gruboj proceni, čini ukupni pozitivni bilans Kine u trgovini sa Engleskom i Sjedinjenim Državama, pod uslovom da se trgovina opijumom obustavi. Do ovoga se zaključka mora doći analizom jednostavne činjenice da su finansije i cirkulisanje novca u Kini, uprkos povoljnoj ravnoteži trgovine, ozbiljno poremećeni uvozom opijuma, koji iznosi oko 7 000 000 funti sterlinga.

Medutim, John Bull, koji se, kao i obično, busa u grudi zbog svoje visoke moralnosti, više voli da popravi svoj pasivni trgovinski bilans periodičnim ratnim porezima, iznudenim od Kine gusarskim metodama. On samo zaboravlja da će se kartaginski i rimski metod uzimanja novca od drugih naroda sigurno sukobiti i da će se uzajamno uništiti ako se spoje u jednoj ruci.

Napisano 10. septembra 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
 »New-York Daily Tribune«,
 br. 5446 od 5. oktobra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Britanska trgovina i finansije

London, 14. septembra 1858.

Prilikom razmatranja izveštaja koji je izradio odbor Donjeg doma o krizi 1857/58. mi smo pre svega ukazali na štetne tendencije Peelovog zakona o Engleskoj banci i zatim se obračunali sa pogrešnom predstavom da emisione banke proizvodnjim povećavanjem i smanjivanjem opticaja papirnog novca mogu uticati na opšte cene.¹ Sada dolazimo na pitanje: Šta su bili pravi uzroci krize? Odbor tvrdi da je »sa zadovoljstvom« utvrdio »da nedavnu trgovinsku krizu u ovoj zemlji kao i u Americi i Severnoj Evropi treba pripisati uglavnom prekomernoj špekulaciji i zloupotrebi kredita«⁽⁴⁰¹⁾. Vrednost ove konstatacije niukoliko ne umanjuje okolnost da svet nije čekao na parlamentarni odbor da bi to otkrio i da sva korist koju bi društvo eventualno moglo da izvuče iz toga otkrića sada mora biti u potpunosti otpisana. Ako se pretpostavi da je ova tvrdnja tačna — a mi smo daleko od toga da je osporavamo — da li ona rešava socijalni problem ili samo menja formulaciju pitanja? Da bi jedan sistem fiktivnog kredita mogao nastati, uvek su potrebna dva partnera — dužnik i poverilac. Da prvi partner uvek teži da trguje kapitalom drugih ljudi i da se na njihov račun obogati, izgleda toliko jasno da bismo se začudili kad bi drukčije bilo. Pre bismo se mogli pitati kako to da se kod svih modernih industrijskih nacija ljudi s vremena na vreme, kao nekom manijom zahvaćeni, pod uticajem vrlo providnih iluzija odvajaju od svoje imovine, i to uprkos otrežnjavajućim opomenama koje se ponavljaju svakih deset godina. Koji su to socijalni odnosi koji gotovo sa pravilnošću rađaju ove periode opšteg razočaranja, preterane špekulacije i fiktivnog kredita? Ako bi im se jednom ušlo u trag, našli bismo se pred vrlo jednostavnom alternativom: ili društvo može kontrolisati ove socijalne odnose ili su oni svojstveni sadašnjem sistemu proizvodnje. U prvom slučaju društvo

¹ Vidi u ovom tomu, str. 435 - 442.

može izbeći krize, u drugom slučaju se moramo miriti s njima kao sa smenom godišnjih doba — dok god sistem postoji.

Mi smatramo da je bitan nedostatak ne samo poslednjeg parlamentarnog izveštaja već i »Izveštaja o trgovinskoj krizi od 1847«, i svih drugih sličnih izveštaja, što oni svaku novu krizu posmatraju kao izolovanu pojavu koja se prvi put pojavljuje na socijalnom horizontu, pa se stoga može objasniti samo onim događajima, kretanjima i faktorima koji su karakteristični ili se smatraju za karakteristične isključivo za onaj period koji leži između pretposlednjeg i poslednjeg potresa. Kad bi prirodnjaci postupali po sličnoj osnovačkoj metodi, moralo bi svako ponovno pojavljivanje kometa iznenaditi svet. Ako se učini pokušaj da se otkriju zakoni koji vladaju krizama svetskog tržišta, onda se mora objasniti ne samo njihov periodični karakter već i tačne vremenske granice ovog periodičnog ponavljanja. Štaviše, specifična obeležja koja su svojstvena svakoj novoj trgovinskoj krizi ne bi smela zakloniti one crte koje su im svima zajedničke. Mi bismo prešli granice i udaljili se od zadatka koji smo sebi ovde postavili ako bismo pokušali da prikazemo takvo istraživanje makar i u najgrubljim crtama. Ipak neosporno izgleda to da je odbor Donjeg doma daleko od toga da problem reši — on ga čak nije ni formulisao tačno.

Činjenicama koje je odbor izabrao za ilustriranje sistema fiktivnog kredita nedostaje, naravno, draž novine. Sam sistem funkcionisao je u Engleskoj po jednom vrlo jednostavnom principu. Fiktivni kredit je stvoren pomoću uslužnih menica. Njih su eskontovale uglavnom akcionarske banke, koje su ih zatim reeskontovale kod londonskih meničnih posrednika. Londonski posrednici, koji su vodili računa samo o indosamentu banke a ne i o samoj menici, oslanjali su se ne na sopstvene rezerve, već na rabat koji im je odobrila Engleska banka. Principi londonskih meničnih posrednika mogu se videti u ovoj anegdoti koju je gospodin Dixon, bivši generalni direktor Liverpulske gradske banke, ispričao pred odborom:

«U jednom slučajnom razgovoru o celoj toj stvari jedan od meničnih posrednika je napomenuo da Gradska banka ne bi morala obustavljati plaćanja da nije Peelovog zakona. Na to sam odgovorio da ja ne bih, ma kakve prednosti Peelov zakon inače imao, ni prstom mrdnuo da bih Gradsku banku izvukao iz teškoća u koje je zapala kad bi to značilo nastavljanje ranije uvedenog krajnje lošeg sistema poslovanja, i još sam dodao da me niko ne bi nagovorio da postanem akcionar Gradske banke da sam, pre nego što sam postao njen generalni direktor, o njenom poslovanju znao samo polovinu onoga što ste morali znati Vi kad ste videli ogromnu količinu menica koje je banka eskontovala.» Odgovor na to je glasio: «Ne biste ni Vi mene mogli nagovoriti na to. Za mene je bilo prijatno da eskontujem menice, ali akcionar ne bih ni ja postao.»

Izgleda da su pobeđničku palmovu grančicu u zloupotrebama odnele Gradska banka u Liverpulu, Zapadna škotska banka u Glazgovu, Nortamberlenska i daremska sreska banka, čije je poslovanje

odbor podvrgao najdetaljnijem ispitivanju. Zapadna škotska banka u Glazgovu, koja je u Škotskoj imala 101 filijalu kao i veze u Americi, dopuštala vučenje menica samo u komisione svrhe, povisila je svoje dividende 1854. godine sa 7 na 8 procenata, 1856. sa 8 na 9 procenata i još u junu 1857, kad najveći deo njenog kapitala više nije ni postojao, objavila je dividendu od 9 procenata. Njena eskontovanja, koja su 1853. godine iznosila 14 987 000 f. st., porasla su 1857. na 20 691 000 f. st. Reeskontovanja Engleske banke, koja su 1852. dostizala sumu od 407 000 f. st., popela su se 1856. na 5 407 000 f. st. Dok je ceo kapital banke iznosio samo 1500 000 f. st., prilikom njenog bankrota u novembru 1857. pojavila se suma od 1 603 000 f. st., koju su joj navodno dugovale samo četiri otplatne kuće: MacDonald, Monteith, Wallace i Pattison. Jedna od glavnih operacija banke sastojala se u tome da daje akontacije na »kamate«, to jest fabrikanti su snabdevani kapitalom čije se obezbeđenje nalazilo u eventualnoj prodaji robe proizvedenoj pomoću predumjmljenog zajma. Lakomislenost s kojom su se vodili poslovi eskontovanja vidi se iz okolnosti da je od MacDonalda menice akceptiralo 127 različitih partnera; samo 37 partnera je provereno i od toga se, kako u izveštaju stoji, 21 pokazao kao nedovoljno pouzdan ili kao izričito rđav. Pa ipak je kredit za MacDonalda ostao neokrnjen. Od 1848. vrši se u knjigama banke jedna supstitucija, kojom se dugovi pretvaraju u kredite, a gubici u potraživanja.

»Sredstva«, kaže se u izveštaju, »kojima se ova vrsta maskiranja može izvršiti najlakše će se učiniti shvatljivim ako se prikaže način na koji je 'likvidiran' jedan dug, takozvani Scarth-ov dug, koji je bio vođen u različitim rubrikama potraživanja. Ovaj dug je iznosio 120 000 f. st. i morao bi se pojaviti kod menica koje idu na protest. Međutim, on je podeljen na četiri ili pet otvorenih kreditnih računa koji su nosili imena akceptanata Scarth-ovih menica. Ovi računi su zaduživani iznosom odgovarajućih akceptiranja, a na život dužnika zaključeno je osiguranje u visini od 75 000 f. st. Kod ovih osiguranja banka je sama platila premije u iznosu od 33 000 f. st. One sada stoje u knjigama kao aktiva.«

Na kraju je ispitivanje pokazalo da i sami akcionari banke duguju 988 000 f. st.

Dok je ceo kapital Nortamberlendske i daremske sreske banke iznosio samo 600 000 f. st., ona je dala insolventnoj »Derwent Iron Company« zajam od gotovo 1 000 000 f. st. Mada gospodin Jonathan Richardson, koji je bio spiritus movens banke i faktički predstavljao ono lice koje je sve vodilo, nije bio direktan akcionar ove »Derwent Iron Company«, on je bio vrlo zainteresovan za njeno poslovanje koje nije mnogo obećavalo, jer je dobijao tantijsme od dobijanja rude. Stoga ovaj slučaj predstavlja interesantan primer za to kako je ceo kapital jedne akcionarske banke rasturen jedino na to da bi poslužio privatnim špekulacijama jednog od njenih direktora.

Ova dva primera otkrića koje sadrži izveštaj komisije bacaju pri-

lično nepovoljno svetlo na moral i opšte ponašanje akcionarskih trgovinskih preduzeća. Očigledno je da su ove institucije, čiji se sve veći uticaj na privredu nacija jedva može preceniti, još daleko od toga da bi posedovale izrađene odgovarajuće statute. Mada predstavljaju snažne poluge za razvoj proizvodnih snaga modernog društva, one još nisu, kao što je to bio slučaj sa srednjovekovnim korporacijama, razvile korporativnu savest umesto individualne odgovornosti, koje su se samom svojom strukturom već oslobodile.

Naslov originala:

British Commerce and Finance

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5445 od 4. oktobra 1858.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

[Ustanak u Indiji]

Operacije u Indiji su gotovo potpuno obustavljene za vreme žarkih i kišovitih letnjih meseci. Pošto je snažnim naporima u početku leta obezbedio sve važnije pozicije u Audu i Rohilkandu, ser Colin Campbell je vrlo mudro povukao svoje trupe u kantonmane, prepuštajući otvorene oblasti ustanicima i ograničavajući svoje napore na održavanje svojih komunikacija. Jedina interesantna epizoda za ovo vreme u Audu bila je ekspedicija ser Hope-a Granta u Šahgandž radi oslobođenja domorodačkog poglavice Manu Singa, koji se, posle prilično dugog ustezanja i kolebanja, nedavno pomirio sa Britancima i koga su u poslednje vreme blokirali njegovi raniji domorodački saveznici. Ekspedicija se pokazala kao obična vojna šetnja, iako je izazvala velike gubitke Britanaca od sunčanice i kolere. Domoroci su se razbežali bez borbe, a Manu Sing se priključio Britancima. Lak uspeh ove ekspedicije, iako ne može služiti kao nagoveštaj za isto tako lako potčinjavanje celog Auda, ipak pokazuje da je duh ustanika sasvim pao. Ako je bilo u interesu Britanaca da odahnu za vreme žega, isto tako je bilo u interesu ustanika da ih što više uznemiravaju. Međutim, umesto organizovanja aktivnih gerilskih dejstava, presecanja komunikacija između gradova koje drži neprijatelj, umesto vrebavanja manjih odreda iz zaseda, ometanja snabdevanja stočnom hranom i onemogućavanja snabdevanja namirnicama bez kojih nijedan veći grad u britanskim rukama ne bi mogao opstati — umesto svega toga domoroci su se zadovoljili prikupljanjem poreza i uživanjem u dokolicu koju su im pružili protivnici. Još gore, oni su se, izgleda, i međusobno koškali. Izgleda, isto tako, da oni nisu iskoristili nekoliko mirnih nedelja za reorganizaciju svojih snaga, za popunu zaliha hrane i municije i za nadoknađivanje izgubljene artiljerije. Bezglavo bežanje iz Šahgandža pokazuje veće odsustvo pouzdanja u sebe i u svoje rukovodstvo nego ijedan raniji poraz. Za to vreme vodi se tajna prepiska između većine poglavica i britanske vlade, koja je, najzad, uvidela da se ne isplati prisvajati sve zemlje Auda, i koja je zbog toga spremna da ih ponovo vrati ranijim vlasnicima pod razumnim uslovima. Tako

se, pošto je sada van svake sumnje da će Britanci postići konačan uspeh, nazire da će ustanak u Audu postepeno odumreti i da neće proći kroz fazu aktivnog gerilskog ratovanja. Čim većina zemljoposjednika postigne sporazum sa Britancima, ustaničke grupe će se raspasti, tako da će oni koji imaju razloga da se plaše vlade postati odmetnici, u čijem će hvatanju seljaštvo rado učestvovati.

Izgleda da džagdispurske džungle u jugozapadnom delu Auda pružaju pogodno tle za skupljanje ovih odmetnika. Ove neprohodne šume bambusa i šipražja nalaze se u rukama jedne grupe ustanika pod komandom Amara Singa, koji pokazuje nešto više aktivnosti i poznavanja gerilskog ratovanja; u svakom slučaju, on napada Engleze kad god mu se pruži prilika, a ne čeka mirno da oni njega napadnu. Ako mu se, kao što se i strahuje, pridruži deo audskih ustanika pre nego što bude isteran iz ovog utvrđenja, Britanci se mogu nadati težim zadacima od onih koje su imali u poslednje vreme. Ove džungle već skoro osam meseci služe kao utočište ustaničkih grupa, koje su u stanju da stvore veliku nesigurnost na glavnoj britanskoj komunikaciji, to jest na važnom kolskom putu koji vodi iz Kalkute za Alahabad.

General Roberts i pukovnik Holmes i dalje gone gvaliorske ustanike u zapadnoj Indiji. Za vreme zauzimanja Gvaliora bilo je važno pitanje: u kome će se pravcu povući odstupajuća vojska, jer je tada izgledalo da su cela oblast Marata i deo Radžputane spremni na ustanak čim bi dovoljno jake snage regularnih trupa stigle tamo za obrazovanje njegovog jezgra. Odstupanje gvaliorskih snaga u jugozapadnom pravcu činilo se tada kao najverovatniji manevar za ostvarenje toga cilja. Ali, iz razloga koje na osnovu raspoloživih podataka ne možemo otkriti, ustanici su izabrali severozapadni pravac. Oni su se uputili ka Džajpuru, a odatle povrnuli na jug prema Udajpuru, nastojeći da se dočepaju drumu koji vodi u oblast Marata. Međutim, ovi zaobilazni marševi omogućili su generalu Robertsu da ih stigne i bez velikih napora potpuno potuče. Njihovi ostaci, bez topova i municije, dezorganizovani i bez autoritativnog rukovodstva, ne predstavljaju ljude koji su u stanju da podignu nove ustanke. Naprotiv, izgleda da su ogromne količine opljačkanog plena, koji nose sa sobom i koji otežava sve njihove pokrete, već privukle pohlepnost seljaka. Oni ubijaju svakog zaostalog sepoja i uzimaju sa njega njegovo breme zlatnih mohura¹. Ako je već došlo do toga, onda general Roberts može bezbrižno prepustiti seoskom stanovništvu da konačno rasprši te sepoje. Pljačkanje Sindijinog blaga, koje su izvršile njegove vlastite trupe, spašće Britance od ponovnog ustanka u oblasti koja je opasnija od Hindustana, jer bi ustanak u oblasti Marata stavio bombajsku vojsku na prilično tešku probu.

U okolini Gvaliora došlo je do nove pobune. Mali Sindijin vazal

¹ novac u Indiji

Manu Sing (ne radi se o Manu Singu iz Auda) priključio se ustanicima i dočepao se male tvrđave Paori. Međutim, Britanci su već opkolili ovo mesto, te će ono svakako uskoro pasti.

Za to vreme osvojene oblasti postepeno se smiruju. Govori se da je ser J. Lawrence tako potpuno umirio okolinu Delhija da se Evropljanin nenaoružan i bez pratnje može po njoj kretati bez ikakve opasnosti. Tajna se sastoji u tome što je stanovništvo svakog sela bilo učinjeno kolektivno odgovornim za sve zločine i nasilja koji bi se desili na njihovom području; zatim u tome što je organizovana vojna policija i, pre svega, što se ubrzana procedura prekog suda, koja tako čudno impresionira orijentalce, svuda nalazi u punom jeku. Pa ipak, izgleda da ovaj uspeh predstavlja izuzetak, jer se ništa slično ne čuje ni iz jedne druge oblasti. Potpuno smirenje Rohilkanda i Auda, Bandelkanda i mnogih drugih velikih pokrajina zahtevaće još veoma mnogo vremena i zadavaće mnogo posla britanskim trupama i prekim sudovima.

Ali, dok ustanak Hindustana postepeno odumire i prima razmere koje ga lišavaju skoro svakog vojnog značaja, dotle se na velikoj udaljenosti, na krajnjim granicama Avganistana, odigrao događaj koji je bremenit slutnjama budućih teškoća. Među nekoliko pukova sika u Dera-Ismail-Kanu otkrivena je zavera koja je imala za cilj ubijanje njihovih oficira i podizanje ustanka protiv Britanaca. U kojoj je meri bila razgranata ova zavera teško je reći. Možda se radilo samo o jednoj aferi lokalnog značaja, aferi koja je ponikla u jednoj posebnoj grupi sika, ali nismo u stanju da to tvrdimo. U svakom slučaju, radi se o veoma opasnom simptomu. Danas se u britanskoj službi nalazi skoro 100 000 sika, a nama je već poznato koliko su oni drski; danas se, po njihovim rečima, bore za Britance, a sutra mogu biti protiv njih, onako kako je to bogu ugodno. Hrabri, strastveni i nepostojani, oni su podložniji iznenadnim i neočekivanim nagonima više od ostalih orijentalaca. Ako bi među njima došlo do ozbiljne pobune, Britanci bi se odista našli pred teškim zadatkom. Siki su oduvek bili najstrašniji protivnici Britanaca od svih domorodaca u Indiji; oni su bili obrazovali relativno snažno carstvo⁽⁴¹⁰⁾; oni pripadaju jednoj posebnoj bramanskoj sekti i gaje isto tako veliku mržnju prema Indusima kao i prema muslimanima. Sada su morali uvideti da je britanska «vladavina» u najvećoj opasnosti; oni su mnogo doprineli njenom obnavljanju, i čak su ubeđeni da je njihov doprinos bio presudan. Nije li potpuno prirodno da se kod njih jednom rodi ideja da je došlo vreme da se britanska vladavina zameni vladavinom sika i da car sika zavlada Indijom od Delhija do Kalkute? Možda ova misao kod njih nije još ni izdaleka sazrela, možda su tako vešto raspoređeni po vojnim jedinicama da stoje u ravnoteži sa Evropljanima, tako da bi se svaki ustanak mogao lako ugušiti; ali mi pretpostavljamo da svakome ko je čitao opise o držanju sika posle Delhija i Laknaua mora biti jasno da kod njih postoji ta ideja.

Ipak, zasada, Britanci su opet osvojili Indiju. Izgleda da se veliki ustanak, do kojeg je došlo na podstrek pobune bengalske vojske, stvarno gasi. Ali ovo ponovno osvajanje Indije nije pojačalo uticaj Engleza na shvatanja indijskog naroda. Okrutne odmazde koje su vršile britanske trupe podsticane preuveličavanim i lažnim vestima o zločinstvima koja su pripisivana domorocima i pokušaj konfiskovanja kraljevine Auda na veliko i na malo nisu stvorili naročite simpatije prema pobjednicima. Naprotiv, oni sami priznaju da je urođena mržnja i Indusa i muslimana prema hrišćanima-uljezima danas jača nego ikada ranije. Koliko god je sada nemoćna ova mržnja, ona ipak nije bez značaja i važnosti dokle god se nad sikskim Pendžabom viju oblaci puni pretnje. A to nije sve. Dve velike azijske sile, Engleska i Rusija, stigle su sada do jedne tačke između Sibira i Indije gde se engleski i ruski interesi nužno moraju sukobiti. Ta tačka je Peking. Odatle će se uskoro prema zapadu povući linija širinom azijskog kontinenta, na kojoj će se ovaj sukob interesa stalno ispoljavati. Verovatno je da nije daleko vreme kada će se »sepoj i kozak sresti na ravninama Oksusa«, a ako do toga dođe, onda će antibritanska osećanja 150 000 [000] domorodaca Indije biti predmet o kome treba ozbiljno razmišljati.

Napisano 17. septembra 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik
u listu »New-York Daily Tribune«,
br. 5443 od 1. oktobra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Mazzinijev novi manifest

London, 21. septembra 1858.

Pošto je dnevni list »Dio e Popolo«, poslednji republikanski list koji se izdaje na italijanskom tlu, najzad podlegao neprekidnim progonima sardinijske vlade, Mazzini je, ne plašeći se ničega, pokrenuo jedan italijanski list u Londonu, koji treba da izlazi dva puta mesečno, pod nazivom »Pensiero ed Azione«^[411] (Misao i akcija).

Iz poslednjeg broja ovoga lista objavljujemo Mazzinijev novi manifest, po našem mišljenju istorijski dokument, koji omogućava čitaocu da sam donosi sud o vitalnosti i očekivanjima onoga dela revolucionarne emigracije koji je okupljen pod zastavom rimskih trijumvira.^[346] Umesto da istražuje velike društvene uzroke na kojima se zasniva revolucija od 1848 - 1849. i da pokuša prikazati realne okolnosti koje su u toku poslednjih deset godina tiho sazrevale i ujedinile se da pripreme nov i još snažniji pokret, Mazzini, vraćajući se — kako nam se čini — svojim starim hirovima, postavlja sebi jedan imaginaran problem, koji, naravno, može da dovede samo do prividnog rešenja. Po njemu je još i sada od prvenstvene važnosti pitanje zašto izbeglice, kao celina, nisu uspele u svojim pokušajima obnove sveta; i još se bavi propagiranjem nadržilekova za lečenje njihove političke paralize. On kaže:

»Ja sam 1852. u memorandumu upućenom evropskoj demokratiji objavio šta treba danas da bude parola, bojni poklič partije. Odgovor je vrlo jednostavan. On se sastoji u jednoj reči: u *akciji*, ali sjedinjenoj, evropskoj, neprestanoj, logičnoj, hrabroj akciji. Sloboda se može steći jedino ako se stekne saznanje o slobodi, a to saznanje se može dobiti jedino akcijom. Vi držite sudbinu u svojim rukama. Svet čeka na vas. *Inicijative* ima svuda gde je narod spreman na ustanak, spreman da se bori i umre, u slučaju potrebe, za spas svih, pišući na svojim zastavama parolu: Bog, Narod, Pravda, Istina, Vrlina. Ustanite u ime svih i svi će vas slediti. Potrebno je da se cela partija oglasi. Svako može da teži rešenju za koje veruje da je pravo, ali ne dozvolite mu da stoji sam pod svojom zastavom, ne dozvolite mu

da izneveri veliku armiju budućnosti... Mi nismo demokratija; mi smo samo njena avangarda. Naš zadatak je da joj prokrcimo put. Sve što želimo jeste jedinstvo plana, zajednički rad... Šest godina je prošlo od ovoga zahteva, a pitanje je ostalo neizmenjeno. Snage partije su se brojno povećale, jedinstvo partije još nije ostvareno. Neke organizovane manjine, svojom neumornom snagom i strahom koji ulivaju u srce neprijatelja, pokazale su snagu jedinstva; velika većina partije prepuštena je i dalje neorganizovanosti, izolovanosti i, stoga, neaktivnosti i nemoći. Male grupe odanih ljudi koji ne mogu da podnose sramotu neaktivnosti bore se ovde-onda kao tirailleurs¹ duž cele linije, svaki za svoj račun, za svoju zemlju, bez razumevanja za zajednički cilj; suviše slabi da bi pobedili bilo u kom pitanju, oni se bune i umiru. Masa vojske ne može da im dođe u pomoć; ona nema ni plana, ni sredstava, ni voda. Postojao je trenutak u kome se savez vlada bio raspao. Krimski rat je potlačenim narodima pružio priliku koju je trebalo da prihvate brzinom munje; zbog nedostatka organizacije oni su dozvolili da ne uspe. Videli smo kako pravi revolucionari vezuju oslobođenje svojih zemalja za drske planove jednoga čoveka čije posezanje u nacionalna prava i čiji poziv na ustanak predstavlja sigurnu propast. Videli smo Poljake kako, zaboravljajući Sobjeskog i istorijsku misiju koju je Poljska vršila u hrišćanskoj Evropi, vrše ulogu kozaka u službi Turske. Bilo je naroda, kao što su Rumuni, koji su zamišljali da se uz pomoć diplomatije može doći do ujedinjenja, kao da je ikada u istoriji sveta neka nacija izrasla iz nečeg drugog sem iz bitaka svojih sinova. Drugi, kao na primer Italijani, odlučili su da čekaju dok se Austrija ne uplete u borbu, kao da Austrija može da zauzme bilo koju drugu poziciju sem naoružane neutralnosti. Samo se Grčka bacila u borbu; međutim, ona nije shvatila da grčko nacionalno oslobođenje nije moguće dok god postoji savez vlada, sem ako ne dođe do revolucije koja bi razbila taj savez i ako ne dođe do saveza grčkog elementa sa slovensko-rumunskim da bi se ozakonio ustanak. Nigde nestašica organizacije i plana nije tako očevidna kao ovde. Otuda i smrtno obeshrabrenje koje ponekad zahvati naše redove... Šta može učiniti pojedinac, sam, izolovan, sa jednim sredstvom ili bez ikakvih sredstava, za rešavanje problema koji zaokupljaju Evropu? Samo udruživanje može to da savlada. Godine 1848. digli smo se na deset mesta u ime onoga što je veliko i sveto. Sloboda, solidarnost, narod, sloga, otadžbina, Evropa — sve je bilo u našim rukama. Kasnije smo, prevareni, zaslepljeni — ne znam kakvim jednim i sramnim zabludama — dopustili da se ovi pokreti lokalizuju... Mi koji smo umeli oboriti Louis-Philippe-a ponavljali smo ateističku frazu koja karakteriše njegovu vladu: *chacun pour soi, chacun chez soi*². Zar nismo ništa naučili iz ovog gorkog iskustva? Zar nismo ni do danas shvatili da je naša snaga u jedinstvu, i samo u jedinstvu?

Čovek se sastoji od misli i akcije. Misao koja nije ovaploćena u čovekovim delima samo je senka čoveka; akcija kojom ne upravlja i koju ne opravdava misao samo je galvanizovani leš čoveka — to je telo bez duše. Bog je bog zato što je on apsolutna identičnost misli i akcije. Čovek je čovek samo pod uslovom da se stalno približava ovom idealu koliko god je moguće... Mi ne možemo pobediti ako podelimo našu partiju na mislioce i radnike, na ljude od intelekta i ljude od akcije,

¹ slobodni strelci, usamljeni borci — ² svako za sebe, svako kod sebe (kod svoje kuće)

ako dopustimo ne znam kakvu vrstu nemoralne i apsurdne podele između teorije i prakse, između pojedinačne i kolektivne dužnosti, između pisaca i zaverenika ili boraca . . . Svi mi govorimo o udruživanju kao o paroli epohe čiji smo mi pret-hodnici, ali koliki se broj nas udružuje sa svojom braćom da sa njima zajednički radi? Svi mi imamo na usnama reči: *tolerancija, ljubav, sloboda* i odvajamo se od svojih drugova ako se u ovom ili onom posebnom pitanju njihovo mišljenje razlikuje od našeg. Mi oduševljeno pljeskamo onima koji umiru da bi nam utrli put za akciju; ali ne idemo njihovim stopama. Smatramo da je necelishodno preduzimati preuranjene pokušaje malog obima; ali ne preduzimamo ništa da bismo ih ostvarili u velikim i značajnim razmerama. Svi se mi žalimo da partija nema materijalnih sredstava; ali koliko nas povremeno prilaže svoj peni u zajedničku škrinju? Svoje neuspehe objašnjavamo snažnom organizacijom neprijatelja; ali koliko nas radi na tome da stvori svemoćnu partiju putem opšte zajedničke organizacije, koja će, vladajući sadašnjošću, odražavati u sebi budućnost? . . . Zar nema nikakvog načina da se izade iz sadašnjeg žalosnog, dezorganizovanog stanja partije? Svi mi verujemo da je misao svetinja, da njena manifestacija treba da bude slobodna i nepovrediva; da je društvena organizacija rđava ako zbog ekstremne materijalne nejednakosti osuđuje radnika da bude deo mašine i uskraćuje mu duhovni život. Mi verujemo da je život pojedinca svetinja. Verujemo da je udruživanje isto tako svetinja, da je ono parola koja izražava specijalnu misiju našega vremena. Verujemo da država ne treba da ga sprečava, već da ga podržava. Mi sa zanosom gledamo u budućnost u kojoj će svuda u sveopštem ujedinjenju proizvođača plata biti zamenjena učesćem u radu. Mi verujemo u svetlost rada i smatramo da je svako društvo krivo u kome čovek koji želi da radi nije u stanju da to čini. Mi verujemo u nacionalnost, verujemo u čovečanstvo . . . Pod čovečanstvom podrazumevamo udruženje slobodnih i ravnopravnih nacija na dvostrukoj osnovi — na nezavisnosti u njihovom unutrašnjem razvoju i na bratskom jedinstvu u regulisanju međunarodnog života i opšteg napretka. Da bi nacije i čovečanstvo, onako kako ih mi shvatamo, mogli da opstanu, verujemo da se mapa Evrope mora preokrojiti; mi verujemo u novu podelu teritorije, koja će potisnuti proizvoljnu podelu koja je proistekla iz ugovora u Beču, verujemo u podelu koja će biti zasnovana na srodnosti jezika, tradicije, religije i geografskih i političkih prilika svake zemlje. Zar ne mislite da će ova opšta ubeđenja biti dovoljna za jednu bratsku organizaciju? Ja vas ne pozivam da se odreknete ni jedne jedine doktrine, ni jednog jedinog ubeđenja. Ja samo kažem: Borimo se svi zajedno protiv negacije svake doktrine: pobedimo, ujedinjeni, i u drugoj maratonskoj bici protiv principa, istočnjačke nepokretnosti koja danas preti da ponovo osvoji Evropu. Svi ljudi, bez obzira kojoj republikanskoj partiji pripadali, ali koji se slažu sa osećanjima koja sam upravo nabrojao, treba da stvore jednu evropsku partiju od akcije u kojoj Francuska, Italija, Nemačka, Švajcarska, Poljska, Grčka, Mađarska, Rumunija i druge potlačene nacije treba da formiraju isto toliko sekcija; svaka nacionalna sekcija treba da bude osnovana nezavisno, sa svojom odvojenom blagajnom; a, centralni komitet, sa centralnom blagajnom, treba da se formira od delegata nacionalnih sekcija itd.

Ako se jednom postigne jedinstvo partije, onda se evropsko pitanje svodi na pitanje odakle početi? U revolucijama kao i u ratovima pobjeda zavisi od brze koncentracije što veće snage na određenoj tački. Ako partija želi pobjedonosnu revoluciju,

ona treba da na mapi Evrope izabere onu tačku na kojoj je inicijativa najlakša, najefikasnija i da tamo baci sve snage kojima svaka od sekcija raspolaže. Rim i Pariz su dve stratezijske tačke od kojih zajednička sekcija treba da počne. Francuska, koja svojim snažnim jedinstvom, uspomenu na svoju veliku revoluciju i na Napoleonove armije, prestižom koji svaki pokret u Parizu vrši na duh Evrope, još uvek je zemlja čija će inicijativa sa najvećom sigurnošću podići sve druge potlačene narode — iako svaki pravi revolucionarni ustanak od njene strane sigurno znači koncentrisanje snaga svih vlada u Evropi protiv nje. Sem ovog jednog izuzetka, Italija je danas zemlja koja očevidno ujedinjuje u sebi sve karakteristike za inicijativu. Nije potrebno govoriti o jedinstvu mišljenja koje je goni napred; poslednjih deset godina dolazilo je tamo do niza plemenitih protesta potpuno jedinstvenih u Evropi. Stvar italijanske nacije je identična sa stvari svih nacija koje su ponižene ili raskomadane podelom u Beču. Ustanak u Italiji bi napadom na Austriju pružio neposrednu mogućnost za akciju slovenskom i rumunskom elementu, koji se u srcu carevine bore da je se oslobode. Italijanske trupe, rasute po svim najnezadovoljnijim delovima carstva, podržale bi njihove pokrete. Dvadeset hiljada Mađara, austrijskih vojnika u Italiji, okupilo bi se oko naše ustaničke zastave. Stoga se italijanski pokret ne može lokalizovati. Geografski položaj Italije i stanovništvo od dvadeset pet miliona bi osigurali ustaničkom pokretu dovoljnu trajnost od čega bi i druge nacije imale koristi. Austrija i Francuska, Francuska i Engleska nemaju u Italiji ono jedinstvo interesa koje bi moglo da stvori jedinstvo njihove politike. Italija, koja nije u stanju da se podigne a da ne zbaci i papsku vlast, rešila bi svojim ustankom problem slobode savesti u Evropi i stekla bi najveće simpatije svih onih koji cene tu slobodu.

Naslov originala:

Mazzini's New Manifesto

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5453 od 13. oktobra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Britansko-kineski ugovor

London, 28. septembra 1858.

Zvaničan rezime anglo-kineskog ugovora^[404], koji je britanska vlada najzad objavila u^[412] celini, dodaje samo malo informacijama koje su već saopštene preko drugih različitih kanala. Prvi i poslednji član sadrže, u stvari, tačke ugovora koje su od interesa isključivo za Englesku. Prvim članom se »dopunski ugovor i opšte smernice trgovine«, doneti posle sklapanja ugovora u Nankingu^[108], »stavljaju van snage«. Taj dopunski ugovor je obavezivao engleske konzule koji žive u Hongkongu i u pet kineskih luka otvorenih za englesku trgovinu da saraduju sa kineskim vlastima u slučaju da bilo kakav engleski brod sa opijumom dođe u područje njihove konzularne sudske vlasti. Time je engleskim trgovcima nametnuta formalna zabrana na uvoz krijumčarene droge i engleska vlada je u izvesnom stepenu preuzela ulogu činovnika-carinika »Nebeskog carstva«. To što se drugi opijumski rat morao završiti uklaňanjem okova u kojima je prvi opijumski rat još držao trgovinu opijumom izgleda nam kao potpuno logičan rezultat i kao iskreno priželjkivan cilj kome je težio onaj deo engleskih trgovačkih krugova koji je s osobitim žarom pljeskao Palmerstonovim vatrometima u Kantonu.^[107] Međutim, jako ćemo se prevariti ako mislimo da ovo zvanično odstupanje Engleske od njenog lažnog protivljenja trgovini opijumom ne vodi posledicama sasvim suprotnim onima koje se očekuju. Time što je obavezala englesku vladu da saraduje na suzbijanju trgovine opijumom kineska vlada je priznala svoju nesposobnost da to čini za svoj sopstveni račun. Dopunski ugovor u Nankingu je bio poslednji i prilično očajnički napor Engleza da se otarase trgovine opijumom uz stranu pomoć. Pošto taj napor nije uspeo i pošto je priznat kao neuspeh, i pošto je trgovina opijumom, bar što se engleske vlade tiče, legalizovana, ostaje vrlo malo sumnje da će kineska vlada pokušati neki sličan metod koji će biti predložen iz političkih ili finansijskih obzira — to jest legalizovati gajeње maka u Kini i uvesti carine

na uvoz stranog opijuma. Ma kakve bile namere sadašnje kineske vlade, same prilike u kojima se ona nalazi na osnovu ugovora u Tjencinu^[404] guraju je na taj put.

Kad jednom dođe do te promene, indijski monopol na opijum i s njime indijska državna blagajna moraju doživeti smrtni udarac, dok će se britanska trgovina opijumom svesti na dimenzije obične trgovine koja će uskoro pokazati da donosi gubitke. Do sada to je bila igra koju je lažnim kartama igrao John Bull. Stoga je, izgleda, vrlo jasno da je opijumski rat br. 2 promašio svoj cilj.

Pošto je objavila »pravedni rat« protiv Rusije, plemenita Engleska je odustala, pri zaključenju mira, od toga da traži ikakvu naknadu štete za svoje ratne troškove. Pošto je, s druge strane, više puta izjavila da je sa samom Kinom u miru, ona ne može ništa drugo već samo da je natera da plati troškove u koje je zapala, troškove koje je, po mišljenju njenih sadašnjih ministara, zbog pljački na moru vršila za svoj račun. Međutim, prve vesti o petnaest ili dvadeset miliona funti sterlinga koje »nebeska vlada« treba da plati došle su kao umirenje i najosetljivijoj britanskoj savesti i »The Economist« i pisci članka o novčanim pitanjima upuštali su se u vrlo prijatne kalkulacije o povoljnom uticaju kineskog Sycee-silver-a^[413] na ravnotežu trgovine i metalnih rezervi Engleske banke. Ali avaj! Prvi utisci koje je Palmerstonova štampa s toliko muke proizvela i oko kojih se mnogo trudila bili su suviše slabi da bi podneli udarac tačne informacije.

»Posebnim članom se predviđa da se isplati suma od dva miliona taela za gubitke koje su imali britanski podanici zbog lošeg postupanja kineskih vlasti u Kantonu, i povrh toga suma od dva miliona taela za ratne troškove.»

Ove sume iznose samo 1 334 000 funti sterlinga, dok je 1842. kineski car imao da plati 4 200 000 funti, od kojih je 1 200 000 funti bila odšteta za konfiskovani krijumčaren opijum i 3 000 000 funti za ratne troškove. Spustiti se od 4 200 000 funti, sa Hongkongom pride, na sumu od 1 334 000 funti, ne izgleda baš tako uspešna trgovina; ali još nismo kazali ono najgore. Pošto vaš rat, kaže kineski car, nije bio rat sa Kinom, već samo »provincijski rat« sa Kantom, pokušajte da iz provincije Kvantung sami iscedite naknadu štete koju sam vam priznao pod pritiskom vaših prijateljskih ratnih brodova. U međuvremenu vaš slavni general Straubenzee može da zadrži Kanton kao materijalnu garanciju i da britansko oružje i dalje čini predmetom podsmeha, čak i kineskih ratnika. Žalosna osećanja sangviničnog Johna Bulla su se zbog nepovoljnih uslova s kojima je mali ratni plen od 1 334 000 funti sterlinga povezan, već pretvorila u razgovetno kukanje. Jedan londonski list^[275] piše:

»Umesto da smo u stanju da povučemo naša 53 ratna broda i vidimo kako se trijumfalno vraćaju sa milionima, Sycee-silver'-a, mi smemo da se nadamo prijatnoj nuždi da pošaljemo vojsku od 5000 ljudi da ponovo osvoji i drži Kanton i da po-

maže floti da i dalje vodi taj provincijski rat koji je konzulov izaslanik objavio. Ali neće li taj provincijski rat imati i drugih posledica sem što će našu kantonsku trgovinu razviti i u drugim kineskim lukama? . . . Da neće njegovim »(provincijskog rata) nastavljanjem veliki deo trgovine čajem preći u ruke Rusije? Da neće Kontinent i sama Engleska postati zavisni od Rusije i Sjedinjenih Država zbog svoga čaja?»

Briga Johna Bulla zbog dejstva »provincijskog rata« na trgovinu čajem nije sasvim bezrazložna. Iz MacGregoryjeve komercijalne tarife može se videti da je u toku poslednje godine prethodnog kineskog rata Rusija preuzela 120 000 sanduka čaja u Kjahti. Godinu dana po zaključenju mira sa Kinom ruska potražnja je pala za 75% i iznosila samo 30 000. U svakom slučaju je jasno da troškovi koje Britanci moraju da snose zbog posedovanja Kvantunga drže pasivnu stranu bilansa visoko na terazijama, da će ovaj drugi kineski rat jedva pokriti troškove, a to je najveća greška koja, kako je gospodin Emerson tačno zapazio, po britanskom mišljenju može uopšte da se desi.

Drugi veliki uspeh engleske invazije se sadrži u članu 51, po kome

»izraz varvarin se ne sme primeniti na britansku vladu, niti na britanske podanike, ni u jednom oficijelnom kineskom dokumentu«.

Kako ponizan mora izgledati John Bull kineskim vlastima, koje same sebe nazivaju nebeskim, kad se, umesto da insistira da se zove božanskim ili olimpijskim, zadovoljava da se izbací reč varvarin iz zvaničnih dokumenata.

Članovi ugovora koji se odnose na trgovinu ne daju Engleskoj nikakvo preimućstvo koje ne bi imali i njeni rivali, i pod sadašnjim uslovima su to samo maglovita obećanja, i većina tih članova nije vredna hartije na kojoj su napisani. Član 10. glasi:

»Britanskim trgovačkim brodovima će se dozvoliti da trguju na velikoj reci (Jangce) uzvodno, ali u sadašnjem uznemirenom stanju u Gornjoj i Donjoj dolini nijedna luka se ne sme otvoriti za trgovinu izuzev Činkjanga, koji će se otvoriti godinu dana posle potpisivanja ugovora. Kad se uspostavi mir, britanskim brodovima će se dozvoliti da trguju u ovim lukama sve do Hankoua, pod uslovom da ih nema više od tri, o čemu će odlučivati britanski ministar posle konsultovanja sa kineskim državnim sekretarom.«

Ovim članom Britanci su u stvari isključeni iz velike trgovačke arterije celog carstva, iz »jedine linije«, kako »The Morning Star«⁽⁴¹⁴⁾ tačno primećuje, »kojom mogu da dopremaju svoje proizvode po celoj unutrašnjosti«. Ako budu dobri i pomognu carskoj vladi u potiskivanju pobunjenika iz krajeva koje su ovi sada okupirali, onda će možda moći da plove velikom rekom, ali samo do određenih luka. Što se tiče novootvorenih morskih luka, od »svih luka«, kako je prvo bilo objavljeno, ostalo je samo pet, koje se dodaju lukama iz ugovora u Nankingu i, kako jedan londonski list primećuje, »one su uglavnom zabačene ili su

luke na ostrvima«. Uz to, vreme je već da se odbaci lažna predstava o tome da će razvoj trgovine biti proporcionalan broju otvorenih luka. Setite se luka na obalama Velike Britanije, ili Francuske, ili Sjedinjenih Država — kako se mali broj njih razvio u prava središta trgovine! Pre prvog kineskog rata Engleska je trgovala isključivo preko Kantona. Odobrenje za pet novih luka, umesto da stvori pet novih središta trgovine, postepeno je prenelo trgovinu iz Kantona u Šangaj, što se može videti iz sledećih cifara izvađenih iz *Plave knjige* parlamenta o trgovini 1856-1857. u različitim mestima. U isto vreme treba se podsetiti da uvoz u Kanton obuhvata i uvoz u Amoj i Fučou, uvoz koji se pretovaruje u Kantonu.

	Britanska izvozna trgovina u		Britanska uvozna trgovina iz	
	Kanton	Šangaj	Kantona	Šangaja
1844	15 500 000	2 500 000	17 900 000	2 300 000
1845	10 700 000	5 100 000	27 700 000	6 000 000
1846	9 900 000	3 800 000	15 300 000	6 400 000
1847	9 600 000	4 300 000	15 700 000	6 700 000
1848	6 500 000	2 500 000	8 600 000	5 000 000
1849	7 900 000	4 400 000	11 400 000	6 500 000
1850	6 800 000	3 900 000	9 900 000	8 000 000
1851	10 000 000	4 500 000	13 200 000	11 500 000
1852	9 900 000	4 600 000	6 500 000	11 400 000
1853	4 000 000	3 900 000	6 500 000	13 300 000
1854	3 300 000	1 100 000	6 000 000	11 700 000
1855	3 600 000	3 400 000	2 900 000	19 900 000
1856	9 100 000	6 100 000	8 200 000	25 800 000

»Trgovinske odredbe ugovora nisu zadovoljavajuće« — to je zaključak do koga je došao »The Daily Telegraph«⁽⁴¹⁵⁾, Palmerstonov podli podrepaš, ali on se zadovoljno smejući na »najpametniju tačku u programu«, naime »da se britanski ministar može nastaniti u Peking, dok će se mandarin instalirati u Londonu i verovatno pozvati kraljicu na bal u Albert Gate«. Međutim, ma koliko se Johnu Bullu dopadala ova šala, nema nikakve sumnje da ako je uopšte moguće vršiti neki politički uticaj u Peking, on će doći od strane Rusije, koja na osnovu poslednjeg ugovora drži novu teritoriju koja je velika koliko i Francuska i čija je granica velikim delom samo 800 milja udaljena od Pekinga. Svakako da za Johna Bulla ne može biti utešna misao da je lično on, svojim prvim opijumskim ratom, pribavio Rusiji ugovor kojim je ona dobila pravo plovidbe po Amuru i slobodne trgovine u graničnim oblastima, dok joj je svojim drugim opijumskim ratom pomogao da dobije neprocenjivo područje koje leži između Tatarskog zaliva i Bajkalskog jezera, oblast za kojom je Rusija toliko žudela da je još od cara Alekseja Mihailoviča pa sve do Nikolaja stalno pokušavala

da je dobije. Londonski »The Times« je duboko osetio ovu žaoku pa je prilikom objavljivanja vesti iz Petrograda, u kojima se jako preuveličavaju preimućstva koja je Velika Britanija dobila, brižljivo nastojao da zabašuri onaj deo telegrama u kome se govori da je Rusija na osnovu ugovora dobila dolinu Amura.

Naslov originala:

The British and Chinese Treaty

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5455 od 15. oktobra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Problem oslobodjenja seljaka u Rusiji]

Ozbiljni preokret koji pitanje vezanosti seljaka za zemlju, kako se čini, sada dobija u Rusiji najbolje će se shvatiti iz neobičnog koraka na koji je car Aleksandar II bio nateran, naime da u Petrogradu sazove neku vrstu opšteg predstavništva plemića, koje treba da raspravlja o oslobodjenju seljaka. Napori Glavnog komiteta za seljačka pitanja^[416] skoro su se u potpunosti izjalovili i samo doveli do žestokih svađa među njegovim članovima, svađa u kojima je predsednik Komiteta, veliki vojvoda Konstantin, ustao sa staroruskom partijom protiv cara. Gubernijski komiteti plemstva, sa svoje strane, izgleda da su u većini iskoristili priliku za zvaničnu diskusiju o pripremi mera za oslobodjenje seljaka samo sa jednim ciljem da osujete donošenje ovih mera. U ruskom plemstvu svakako da postoji struja koja je za ukidanje kmetstva, ali ona ne samo što predstavlja manjinu već se i razilazi u najvažnijim tačkama. Da se izjasni protiv kmetstva, ali da dozvoli oslobodjenje pod takvim uslovima koji će ga svesti samo na varku, izgleda da je moderna doktrina — čak i liberalnog ruskog plemstva. U stvari, ovaj otvoreni otpor, ili samo mlaka podrška oslobodjenju, čini se potpuno prirodna starim vlasnicima seljaka. Opadanje prihoda, smanjenje vrednosti njihove zemlje i ozbiljno ograničenje političke vlasti, koju su bili navikli da imaju kao mali autokrati koji se okreću oko glavnog autoriteta — to su neposredne posledice koje oni predviđaju, a za koje se teško može očekivati da će ih rado preuzeti na sebe. U nekim gubernijama je već sad postalo nemoguće dići zajam na osnovu pokrića zemljišnom svojinom, što je rezultat sveopšte nesigurnosti koja se približava u vezi sa padom vrednosti imanja. Veliki deo poseda u Rusiji je založen kod same države i njihovi vlasnici se pitaju kako će se postupiti sa njihovim obavezama prema vladi? Mnogi imaju privatnih dugova koji dostižu vrednost njihovih poseda. Veliki deo njih živi od poreza koji im plaćaju seljaci nastanjeni u gradovima kao trgovci, zanatlije i radnici. Njihovi prihodi bi ukidanjem kmetstva, naravno, nestali. Postoje takođe i sitni bojadi koji imaju samo neznatan broj seljaka, ali proporcionalno

tome još manje zemlje. Ako svaki seljak, što se u slučaju oslobađanja mora desiti, dobije po komad zemlje, dosadašnji gospodari tih seljaka će postati prosjaci. Sa gledišta velikih zemljoposjednika radi se samo o pitanju odricanja od političke vlasti. Kada se seljaci jednom oslobode, kakva će onda stvarna barijera ostati u rukama velikih zemljoposjednika protiv careve samovolje? A šta će biti sa porezima, koji su Rusiji tako potrebni a koji zavise od stvarne vrednosti zemlje? Šta će biti sa seljacima koji pripadaju dvoru? Sva ova pitanja su nerešena i stvaraju puno jakih uporišta iza kojih pristalice kmetstva razapinju svoje šatore. To je isto toliko staro pitanje koliko i istorija naroda. U stvari, nemoguće je osloboditi porobljenu klasu a ne povrediti klasu koja živi od njenog ugnjetavanja i istovremeno ne poremetiti i celu nadgradnju države koja je podignuta na tako žalosnoj osnovi. Kada dođe vreme za promenu, u prvi mah se pokaže mnogo entuzijazma: sa velikom pompom upućuju se radosne reči o uzajamnoj dobroj volji, o opštoj ljubavi prema progresu i tako dalje. Ali čim treba reči pretvoriti u delo, neko se povlači u strahu pred duhovima koje su sami prizvali, dok većina izjavljuje da je spremna da ustane i bori se za svoje prave ili prividne interese. Ali samo pod pritiskom revolucije ili rata legitimne vlade Evrope su u stanju da ukinu kmetstvo. Pruska vlada se usudila da razmišlja o oslobođenju seljaka tek kad je zastenjala pod Napoleonovim gvozdanim jarmom; čak i onda je rešenje bilo takvo da se pitanje moralo ponovo rešavati 1848. i, mada u izmenjenom obliku, ostalo je da se reši revolucijom koja će tek doći. U Austriji su to bile revolucije 1848. i mađarska buna, ali ni legitimne vlade ni dobra volja vladajućih klasa nisu konačno uredile ovo pitanje. U Rusiji su Aleksandar I i Nikolaj, ne iz nekih humanih pobuda, već samo zbog državnih interesa pokušali da izvrše mirnu promenu u položaju narodnih masa^[417], ali obojica su propala. Mora se u stvari dodati da je posle revolucije od 1848 - 1849. Nikolaj okrenuo leđa svojim sopstvenim planovima za ukidanje kmetstva i postao ozbiljan pristalica konzervatizma. Što se tiče Aleksandra II, jedva se i postavljalo pitanje da li buditi ili ne buditi elemente koji spavaju. Rat koji mu je otac ostavio u nasleđstvo tražio je ogromne žrtve od običnog ruskog naroda — žrtve, čiji se obim može prosuditi po jednostavnoj činjenici da je u toku perioda koji je počeo 1853. i završio se 1856. količina papirnog novca koji je bio u opticaju porasla od tri stotine i trideset tri miliona na oko sedam stotina miliona rubalja; u stvari, sav ovaj porast papirnog novca predstavljao je samo unapred prikupljene poreze. Aleksandar II je samo sledio primer koji mu je dao Aleksandar I u toku rata sa Napoleonom, time što je hrabrio seljake obećanjima o oslobođenju od kmetstva. Rat je, povrh toga, vodio u poniženje i poraz, bar u očima seljaka, za koje se ne može pretpostaviti da su posvećeni u tajne diplomatije. Da započne svoju novu vladavinu očiglednim porazom i poniženjem a da ovo proprati otvorenim kršenjem obećanja datih seljacima u toku rata, predstavljalo je suviše opasnu stvar čak i za cara.

Pitanje je da li bi sam Nikolaj, sa ili bez rata na Istoku, bio sposoban da dalje odlaže ovo pitanje. Aleksandar II to ni u kom slučaju nije bio, ali je pretpostavljao — a ta pretpostavka nije bila sasvim neosnovana — da neće ni plemstvo, ni svi oni koji su bili navikli da popuštaju, odbiti njegove naredbe i da će čak smatrati znakom počasti da im se dozvoli da pomoću nekoliko komiteta igraju ulogu u ovoj velikoj drami. Međutim, ovi računi su bili pogrešni. S druge strane, seljaci su, sa preuveličanim idejama čak i o onome što je car name-
ravao da učini za njih, postali nestrpljivi zbog sporosti svoje gospode. Podmetnuti požari koji su se pojavili u nekoliko gubernija su znaci očajanja koje je teško krivo shvatiti. Zatim se zna da je u evropskoj Rusiji, kao i u oblastima koje su ranije pripadale Poljskoj, došlo do pobuna koje su pratili strašni prizori, zbog čega je plemstvo pobeglo sa sela u gradove, gde je, pod zaštitom zidina i garnizona, moglo prkositi svojim razjarenim kmetovima. Pod ovim uslovima Aleksandar II je video da bi dobro bilo sazvati neku vrstu plemićke skupštine. A šta ako ova skupština postane prekretnica u ruskoj istoriji? Šta ako plemići budu insistirali na svojoj sopstvenoj političkoj emancipaciji kao pred-
uslovu za svaki ustupak caru u vezi s oslobođenjem njihovih seljaka?

Napisano 1. oktobra 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5458 od 19. oktobra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Umna poremećenost pruskog kralja

Berlin, 2. oktobra 1858.

Nemački pisac Hauff priča u jednoj svojoj priči kako se neki mali grad koji voli ogovaranje i skandale pokrenuo jednog lepog jutra iz svoga običnog stanja samozadovoljstva otkrićem da je jedan od glavnih dendija, u stvari junak toga mesta, samo prurušeni majmun. Prusi, ili jedan deo njih, izgleda da se u ovom trenutku bore sa jednom još manje prijatnom mišlju, mišlju da je u toku svih ovih dvadeset godina njima upravljao jedan ludak. Postoji u javnosti sumnja, bar latentna, da je neka od takvih velikih dinastičkih prevara izvršena nad odanim pruskim »podanicima«. Jedna stvar je svakako izvesna: ova sumnja se nije pojavila, kako bi John Bull i njegovi poslušni urednici listova želeli, zbog kraljevog ponašanja u toku rata s Rusijom. Naprotiv, njegovo odsustvo sa te krvave sramote smatra se za najpametniji politički akt Friedricha Wilhelma IV, kojim se on može samo ponositi. Ako se čovek, bilo kakvog položaja, ma koliko skroman, odjednom pokaže sasvim suprotnim od onoga za šta su ga smatrali, njegovi ljutiti i prevareni susedi će sigurno početi da ispituju njegov život, da pretresaju stare priče, da se sećaju svega što nekada nije bilo u redu sa tom osobom, sastavljajući sumnjive momente i neobične stvari iz njegove prošlosti i najzad će doći do morbidnog zadovoljstva u zaključku da je još davno trebalo to da uvide. Tako se sada čovek seća — a ja na osnovu ličnog znanja mogu da potvrdim činjenicu — da je dr Jacobi, glavni lekar rajnske bolnice za umobolne u Sigburgu, bio u maju 1848. pozvan da smesta dođe u Berlin. Pozvao ga je gospodin Camphausen, tadašnji predsednik vlade, da pomogne kralju, koji je, kako je tada rečeno, patio od zapaljenja mozga. Nervni sistem Njegovog Veličanstva, kako su sluge novopečenoga kabineta u vrlo poverljivim krugovima šaputale, bio je jako uzdrman martovskim danima, a naročito onom scenom kad ga je narod naterao da baci pogled na tela građana koji su bili ubijeni usled nesporazuma, pri čemu su ga primorali da skine kapu

pred njima i da ta krvava i još topla tela moli za oprostaj.^[418] Nema sumnje da se otada Friedrich Wilhelm oporavio, ali nije baš sasvim izvesno da li se njemu povremeno ne vraćaju napadi kao George-u III. Preko izvesnih slučajnih ekscentričnosti u njegovom ponašanju prelazilo se utoliko lakše što je bio poznat po tome što se prilično slobodno upuštao u zadovoljstva koja su nekada terala u bes sveštenice jednog tebanksog boga.^[419] Oktobra 1855, međutim, kad je bio u poseti Rajnskoj Pruskoj da bi položio kamen temeljac za novi most preko Rajne kod Kelna, o njemu su se širili čudni glasovi. S upalim licem, jedva se držeći na nogama, s natečenim stomakom, s izrazom nemirne zabrinutosti u očima, ličio je na svoju sopstvenu senku. Dok je govorio, spoticao se o sopstvene reči, zamuckivao je, s vremena na vreme gubio nit misli i, sve u svemu, izgledao je potpuno bespomoćan, dok je kraljica pored njega vrlo zabrinuto posmatrala sve njegove pokrete. Suprotno njegovim ranijim navikama, nije primao nikoga, nije razgovarao ni sa kim, i nije išao nikuda bez kraljice, koja mu je postala potpuno nerazdvojan drug. Posle povratka u Berlin bi s vremena na vreme procurio poneki on dit¹ o telesnim povredama koje je u iznenadnim napadima nanosio svojim sopstvenim ministrima, čak i Mantteuffelu. Da bi se javno mnjenje smirilo, pričalo se da kralj pati od vodene bolesti. Zatim su postojali sve češći izveštaji o nesrećnim slučajevima u koje je zapadao u svom vrtu u dvorcu Sansusi, ponekad povredivši oko o drvo, drugi put nogu o kamen, a već na početku 1856. šaptalo se ovde-onda da pati i od povremenih napada umne poremećenosti. Naročito se pričalo da je uobrazio da je podoficir koji još nije položio ispit koji se u žargonu pruskih narednika zove Übungsmarsche². Zato je u svom parku u Sansusiju u Šarlotenburgu obično sam trčao kao sumanut.

Sada se ova i druga sećanja iz već desetogodišnjeg perioda brižljivo povezuju. Zar se, pita se sada narod, sve to vreme neki ludak nije mogao izdavati za kralja pruskog naroda, pošto se sada priznaje da je, bar u toku poslednjih osamnaest meseci, Friedrich Wilhelm III držan na prestolu uprkos poremećenosti uma i pošto su, zbog svađa koje su izbile među članovima kraljevske porodice, sada javno otkrivenne prevare koje su u njegovo ime vršili kraljica i ministri. U slučajevima umne poremećenosti do koje dolazi usled omekšanja mozga pacijent obično ima do pred samu smrt i svetle trenutke. Takav je slučaj i sa kraljem Pruske i ovaj neobičan oblik njegove bolesti pružio je pogodne mogućnosti da se izvrše mnoge prevare.

Kraljica, koja je stalno posmatrala svoga muža, hvatala se za svaki svetli trenutak njegovog uma da bi ga pokazala narodu ili da ga natera da se umeša u javne poslove i vežbala ga za ulogu koju je trebalo da igra. Ponekad su joj računi bili surovo pomršeni. U prisustvu portu-

¹ glas — ² egzercir

galske kraljice, koja je, kao što je poznato, slavila svoje venčanje u Berlinu, trebalo je da kralj per procura¹, javno učestvuje u ceremoniji u crkvi. Sve je bilo spremno: ministri, ađutanti, dvorani, strani ambasadori i sama mlada su ga čekali, kad ga je najednom, uprkos kraljičinim očajničkim naporima, spopala halucinacija da je on mladoženja. Zbog nekih čudnih primedaba koje je izrekao o svojoj neobičnoj sudbini što se pored svoje žive žene ponovo ženi i o nepriličnosti svoga (mladoženjinog) izgleda u vojnoj uniformi, njegovim prikazivačima nije ostalo ništa drugo već da otkazu spektakl koji je bio najavljen.

O hrabrosti s kojom je kraljica postupala može se zaključiti na osnovu sledećeg događaja: U Potsdamu još postoji jedan stari običaj prema kome ribari jednom godišnje daju kralju neki stari feudalni porez u ribi. Tom prilikom kraljica se, da bi dokazala ljudima neistinitost glasova koji su se tada javno pronosili o stanju kraljeva uma, usudila da pozove najistaknutije među ribarima na riblji ručak kome je prisustvovao i sam kralj. U stvari, ručak je dosta dobro tekao, kralj je mrmljao neke reči koje je naučio napamet (mehanički), smešio se — i u celini ponašao se kako treba. Plašeci se da se prizor ovako dobro pripremljen ne pokvari, kraljica se požurila da gostima da znak za polazak, kad se najednom kralj diže i gromoglasno zamoli da ga stave u tiganj. Arapska priča o čoveku pretvorenom u ribu pretvorila se ovde u stvarnost. Upravo zbog ovakvih incidenata, s kojima je kraljica u svojoj igri morala računati, propala je cela komedija.

Nije potrebno da kažem da nijedan revolucionar nije mogao izmisliti bolji način da ponizi kraljevsko dostojanstvo. Nikada se nije sumnjalo da se sama kraljica, bavorska princeza i sestra zloglasne Sofije od Austrije (majke Franza Josepha), nalazi na čelu berlinske kamarile. Pre 1848. zvali su je »krotkom majkom domovine« (die milde Landesmutter) i smatralo se da nema nimalo uticaja na javnost i da po samoj svojoj prirodi stoji potpuno izvan politike. Bilo je malo gundanja zbog njenog tajnog katoličanstva, malo ogovaranja zbog njenog pokroviteljstva nad mističnim redom »labudova«^[420], koji je u njeno ime osnovao kralj, ali to je bilo sve što joj je javnost zamerala. Posle pobeđe naroda kod Berlina kralj je u ime »krotke majke domovine« apelovao na narodno strpljenje i ta molba nije bila uzaludna. Posle kontrarevolucije, međutim, javno poštovanje sestre Sofije od Austrije polako se menjalo. Osoba u čije ime je bila zadobijena velikodušnost pobeđničkog naroda ostala je gluva na molbe majki i sestri čiji su sinovi i braća pali u ruke pobeđničke kontrarevolucije. Dok je izgledalo da se »krotka majka domovine« ne protivi monarhističkoj šali u kojoj je nekoliko jasnih domobrana pogubljeni na kraljev rodendan 1850. u Sarlujuu u vreme kada je zločin koji su ti ljudi počinili braneći narodna prava izgledao skoro zaboravljen, utrošila je ona svu svoju zalihu sentimentalne pobož-

¹ kao zamenik mladoženje

nosti da bi se javno poklonila grobovima vojnika palim pri napadu na nenaoružani narod u Berlinu i drugim sličnim delima reakcionarnog razmetanja. Njene žestoke svade sa pruskom princezom takođe su ubrzo postale predmet razgovora, ali izgledalo je sasvim prirodno da ona, pošto je bila bez dece, oseća zavist prema oholoj ženi kraljevog zakonitog naslednika. Ja ću se još vratiti na ovaj predmet.

Naslov originala:

The King of Prussia's insanity

Prvi put objavljeno u listu

New-York Daily Tribune,
br. 5462 od 23. oktobra 1858.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Prodiranje Rusije u centralnu Aziju^[421]

Pre nekoliko sedmica primetili smo da je Rusija u toku nekoliko poslednjih godina učinila ogroman korak napred u istočnoj Aziji, na zapadnim obalama Tihog okeana¹. Sada ćemo pažnju naših čitalaca skrenuti na slično napredovanje koje je ona izvršila u jednoj drugoj oblasti — u oblasti srednje Azije.

O verovatnoći sudara dveju velikih azijskih sila, Rusije i Engleske, negde na pola puta između Sibira i Indije, i o mogućnosti sukoba između kozaka i sepoja na obalama Oksusa često se raspravljalo otkako su 1839. Engleska i Rusija istovremeno uputile svoje trupe prema srednjoj Aziji.^[422] Zbog neobičnog poraza ovih trupa — poraza do koga je u oba slučaja došlo usled surovosti zemlje i njene klime — to raspravljanje je privremeno izgubilo od svoje ranije interesantnosti. Engleska je osvetila svoj poraz uspešnim ali neplodnim maršem na Kabul. Izgleda da je Rusija progutala svoju sramotu, ali ćemo uskoro videti kako je ona malo odstupila od svojih planova i s kakvim je uspehom ostvarila svoje ciljeve. Kad je izbio poslednji rat, opet se postavilo pitanje o praktičnoj mogućnosti ruskog napredovanja u pravcu Indije, ali je javnost tada malo znala o tome gde su se nalazile ruske predstraže i gde su njihove isturene patrole vršile izvidanje. Indijske novine objavljivale su po koji člančić o navodnim ruskim osvajanjima u srednjoj Aziji, ali se na njih niko nije obazirao. Najzad, celo pitanje je ponovo uzeto u razmatranje za vreme anglo-persijskog rata 1856. godine.

Međutim, stvari su se u srednjoj Aziji u poslednje vreme brzo izmenile i dalje se menjaju.² Kad je Napoleon 1812. u svoju mapu

¹ Vidi u ovom tomu, str. 474 - 475. — ² U listu »The Free Press« od 24. novembra 1858. početak ovog istog članka do ovoga mesta dat je ovako:

»Prilažem nekoliko izvoda iz memoranduma koji sam napravio o poslednjem napredovanju Rusije u centralnoj Aziji. Možda će vam delovi ovog izveštaja biti novi, pošto glavni izvor iz koga potiču — zvanični ruski dokumenti objavljeni u Petrogradu na ruskom jeziku — nisu, koliko ja znam, još dospeli do Engleske.

Povezanost između delanja lorda Palmerstona i prodiranja Rusije u centralnu Aziju postaje jasna ako se obrati pažnja na hronologiju datuma. Na primer:

ucrtao Moskvu kao operacijsku osnovicu za rat protiv Indije, on je samo išao stopama Petra Velikog. Taj dalekovidni monarh, koji je svojim naslednicima ukazao na sve moguće pravce osvajanja, uputio je još 1717. godine ekspediciju na Hivu, koja se, naravno, pokazala neuspešnom. Dugo vremena posle toga Rusi nisu uznemiravali stepe Turana, ali su kozaci u to vreme naselili oblasti između Volge i reke Urala i uspostavili liniju kozačkih vojnih naselja duž ove poslednje reke. Ipak, suverenitet Rusa nad tri horde ili domorodačka plemena Kirgiza s one strane te reke bio je samo nominalan, a ruske karavane su pljačkali kako Kirgizi tako i Hivanci sve dok 1833. godine general Vasilije Perovski nije upućen u Orenburg u svojstvu glavnog komandanta. On je ustanovio da su trgovinski odnosi Rusije sa unutrašnjošću i jugom Azije bili potpuno prekinuti od strane ovih nomadskih pljačkaša, tako da čak ni vojna pratnja, koja je u toku nekoliko poslednjih godina išla sa karavanima, nije bila u stanju da ih zaštiti. Da bi tome učinio kraj, Perovski je najpre organizovao pokretne kolone protiv Kirgiza, a ubrzo posle toga pristupio osnivanju kozačkih vojnih stanica na njihovoj teritoriji. On ih je na taj način za nekoliko godina potčinio stvarnoj kontroli i ruskoj vlasti, a zatim pristupio izvođenju starih planova Petra Velikog protiv Hive.

Pošto je dobio carevu saglasnost, Perovski je organizovao snage

1839. godine rusko napredovanje u Hivi; godine 1854. konačan uspeh u Hivi iako se Rusija ograničila na jednostavnu vojnu demonstraciju i nije ispalila ni metka; 1856. dok se napredovanje kroz kirgiske stepe ka jugoistočnom Turanu brzo vrši, dolazi do konvergentnog pokreta u indijskom ustanku. Ruski zvanični dokumenti sadrže samo svršene činjenice (faits accomplis); podzemna delatnost je, naravno, brižljivo sakrivena, a vojna sila, koja je u celoj drami predstavljala samo scenarij, prikazana je kao glavni izvršilac. Pošto ste odlično upoznati sa diplomatskom istorijom ovoga slučaja, ja se ograničavam u sledećem izlaganju na činjenice kako ih je predstavila sama Rusija. Dodao sam jedino nekoliko napomena o vojnom značaju koji rusko napredovanje u centralnoj Aziji ima za Indiju.

Moglo bi se postaviti pitanje zašto je Aleksandar II objavio dokumenta o ruskom nadiranjju u severnu i centralnu Aziju, dokumenta koja je Nikolaj tako brižljivo skrivao od očiju sveta. Uopšteno govoreći, Aleksandar se našao u položaju, koji njegov otac još nije bio shvatio, da uvodi Evropu u tajne ruske 'azijske' misije i tako Evropu učinio svojim priznatim saradnikom u ostvarivanju te misije. Drugo, ta dokumenta su dostupna jedino obrazovanim Nemicima, koji hvale Aleksandrovu milost koja doprinosi širenju geografskog znanja. Najzad, posle krimskog rata staro-moskovska partija je glupo gundala zbog tobožnjeg gubitka ruskog prestiža. Aleksandar joj je odgovorio objavljivanjem dokumenata koji ne samo što pokazuju ogroman materijalni napredak koji je Rusija postigla u toku poslednje godine, već čije samo objavljivanje predstavlja izazov, kategoričku potvrdu 'prestiža' — ono na što se Nikolaj nikad ne bi usudio!*

Nastavak članka u listu «The Free Press» nosi podnaslov «Razmatranje ruskih dokumenata».

jačine oko jedne pešadijske divizije (8000 ljudi) sa brojnim grupama poluregularnih kozачkih i neregularnih baškirskih i kirgiskih konjanika. Skupljeno je 15 000 kamila radi prenosa namirnica preko pustinskih stepa. Preduzimanje ekspedicije u toku leta nije dolazilo u obzir zbog nestašice vode. Zato se Perovski odlučio da preduzme operacije u toku zime i u novembru 1839. krenuo je iz Orenburga. Rezultat je poznat. Snežne mećave i strašna hladnoća upropastili su njegovu vojsku, uništili njegove kamile i konje i prisilili ga da se povuče sa veoma velikim gubicima. Ipak, taj pokušaj je ispunio svoj oficijelni zadatak, jer je kan od Hive oslobodio sve ruske zarobljenike i uputio delegaciju u Petrograd da traži mir, dok Engleska nikada nije mogla da osveti ubistvo svojih ambasadora Stoddarta i Conollyja u Buhari.

Zatim je Perovski pristupio pripremanju operacijskog pravca preko Kirgiske stepe. Pre no što je prošlo 18 meseci, naučne i inženjerijske ekspedicije su već radile pod vojnom zaštitom, ispitujući celu zemlju severno od Jaksarta (Sir-Darje) i Aralskog jezera. Ispitana je priroda terena, najbolji pravci za drumove i najbolja mesta za velike bunare. U kratkim vremenskim razmacima vršeno je bušenje odnosno kopanje bunara koji su opkoljavani utvrđenjima dovoljne jačine da izdrže svaki napad nomadskih hordi i dovoljnog kapaciteta da prime znatne količine hrane i opreme. Karabulak na Oksusu i Irgiz na istoimenoj reci služili su kao centralne tačke za zaštitu Kirgiske stepe sa severa; između ovih i gradova na reci Uralu drumovi su obeleženi manjim forovima i bunarima na svakih deset ili dvanaest milja.

Sledeći korak je učinjen 1847. podizanjem jednog fora na Sir-Darji, oko 45 milja uzvodno od njenog ušća, koji je nazvan Aralsk. U njega se mogla smestiti posada jačine nešto više od jednog bataljona. On je ubrzo postao centar prostrane ruske poljoprivredne kolonije na donjem toku reke i susednim obalama Aralskog jezera; a tada je Rusija i formalno prisvojila celu oblast severno od ovog jezera i delte Sir-Darje. U godinama 1848. i 1849. jezero je prvi put tačno ispitano; tom prilikom je pronađena nova grupa ostrva koja je odmah određena za glavni stan Aralske parne flotile, čijem je stvaranju pristupljeno bez odlaganja. Jedan drugi for je podignut na ostrvu koje dominira ušćem Sir-Darje; a istovremeno su pojačane i komunikacije od Orenburga do Aralskog jezera.

Perovski, koji je 1842. godine bio smenjen sa položaja glavnog komandanta Orenburga, sada se ponovo vratio na svoje mesto i u proleće 1853. sa znatnim snagama krenuo ka Aralsku. Prolaz kroz pustinju izvršen je bez velikih teškoća, a zatim su te snage upućene uz Sir-Darju, dok je jedan parobrod niskog gaza rekom pratio njihove pokrete. Pošto su stigli u Akmečet, tvrđavu koja se nalazi oko 450 milja uzvodno i koja je pripadala kanu od Kokanda, Rusi su je zauzeli na juriš i odmah je pretvorili u svoju tvrđavu, i to tako uspešno da je kokandska vojska, kada ju je napala u decembru iste godine, bila potpuno potučena.

Dok je 1854. godine pažnja Evrope bila usredsređena na bitke koje su se vodile na Dunavu i Krimu, Perovski je sa 17 000 ljudi krenuo sa svoje novostečene operacijske osnovice na Sir-Darji protiv Hive, ali kan nije sačekao njegov dolazak na Oksus. On je u ruski logor uputio svoje izaslanike koji su zaključili sporazum, *po kome je kan od Hive priznao suverenitet Rusije*, ustupio joj pravo da zaključuje mir i objavljuje rat, kao i vrhovnu vlast nad svojim podanicima i pravo da za večita vremena određuje puteve za karavane, dažbine i carine i da donosi opšte propise za trgovinu širom cele Hive. Ruski konzul se ustoličio u Hivi i uporedo s tim, pod nadzorom ruske vlade, preuzeo funkcije vrhovnog arbitra u svim političkim pitanjima Hive.

Potčinjavanjem Hive u suštini je bilo rešeno pitanje osvajanja Turana; ono je posle toga, možda, i praktično rešeno. Kanovi od Kokanda i Buhare takođe su uputili svoja izaslanstva u Petrograd; sporazumi koji su s njima zaključeni nisu bili objavljeni, ali njihov sadržaj nije teško pogoditi. Izvesna nezavisnost, koju je Rusija bila sklona da ostavi ovim državicama, čija je jedina snaga ležala u njihovoj nepristupačnosti — koja sada, barem za Rusiju, više ne postoji — bila je samo nominalnog karaktera, jer bi snaga od nekih 20 000 ljudi, upućena iz Hive ili Akmečeta u pravcu plodnih dolina Gornjeg Turana, bila sasvim dovoljna da uguši svaki pokušaj otpora i da pregazi zemlju s kraja na kraj. Možemo smatrati kao sigurno da Rusija od 1854. godine nije bila neaktivna u ovim oblastima, iako ona svoje postupke drži u dovoljnoj tajnosti; a posle brzog, i stalnog prodiranja koje je izvršila u Turanu za vreme poslednjih 25 godina, može se svakako očekivati da će se njena zastava uskoro zalepršati iznad planinskih prevoja Hindukuša i Bolor-Taga.

Ogromna važnost ovih osvajanja sa vojničkog gledišta sastoji se u njihovom značaju kao jezgra operacijske osnovice za napad na Indiju; i zaista, takvim prodiranjem Rusije u srednju Aziju plan za napad na Indiju sa severa gubi karakter nejasnih nagadanja i dobija nešto slično definitivnom obliku. Tropske oblasti Azije odvojene su od delova koji pripadaju umerenoj zoni širokim pojasom pustinje koja polazi sa obale Persijskog zaliva i posred kontinenta ide do izvora Amura. Izuzev oblast Amura, ovaj je pojas do nedavno bio neprohodan za trupe. Jedini put koji se može zamisliti preko njega bio je put iz Astrabada na Kaspijskom moru preko Herata ka Kabul i Indu. Ali, kad Rusi stoje na donjoj Sir-Darji i Amu-Darji i kad raspolazu vojnim putevima i tvrđavama koji obezbeđuju vodu i namirnice za trupe na maršu, onda srednjoazijska pustinja više ne postoji kao vojna prepreka. Umesto jednog nepripremljenog puta iz Astrabada preko Herata za Ind, Rusija sada ima na svome raspolaganju tri različita puta, koji se u nedalekoj budućnosti mogu savršeno pripremiti za kretanje trupa. Na prvom mestu postoji stari put preko Herata, koji pri sadašnjem stanju stvari više ne može biti zatvoren za Ruse; drugo, tu je dolina Amu-Darje od Hive do Balha i, treće, dolina Sir-Darje od Akmečeta

do Kokanda, odakle bi snage mogle da se kreću preko teritorija Samarkanda i Balha, koje su bogate vodom i naseljima. Herat, Samarkand i Balh mogu obrazovati izvrsnu operacijsku bazu protiv Indije. Balh je svega 500 milja udaljen od Pešavara, severozapadne predstraže anglo-indijskog carstva. Samarkand i Balh pripadaju buharskom kanu, koji već sada potpuno zavisi od Rusije, a kada se Astrabad (koji su Rusi već okupirali ili koji može biti okupiran svakog dana kada to oni zažele) i Balh budu nalazili u rukama Rusa, Herat se neće moći održati, već će pasti u ruke Rusije kad god to ona bude htela. I čim ova operacijska baza bude stvarno u njenom posedu, Engleska će se morati boriti za svoje Indijsko Carstvo. Udaljenje od Balha do Kabula je jedva nešto veće nego od Kabula do Pešavara, a sama ta činjenica pokazuje koliko je neutralan prostor između Sibira i Indije postao neznan.

Ako Rusija bude napredovala istom brzinom, energijom i upornošću kao što je to činila u toku poslednjih 25 godina, onda se neosporno može desiti da Moskoviti počnu kucati na kapiju Indije u roku od deset ili petnaest godina. Čim bi se prebacili preko Kirgiske stepe, oni bi se spuštali u relativno dobro obrađene i plodne oblasti jugoistočnog Turana, čije im se osvajanje ne može sprečiti, a koje mogu godinama, bez naročitog napora, izdržavati vojsku od pedeset ili šezdeset hiljada ljudi, dovoljno snažnu da se uputi na ma koji deo Inda. Takva vojska može u roku od deset godina potpuno pokoriti zemlju, štititi izgradnju puteva i kolonizaciju ogromnih razmera od strane ruske krune (kao što je to sada učinila na Aralskom jezeru), držati u strahu sve okolne države i pripremiti operacijsku bazu i operacijske pravce za rat protiv Indije. Da li će se takav rat ikada preduzeti, zavisi od političkih uslova koji zasada mogu biti samo predmet dalekih naganjanja.¹

Naslov originala:

Russian State Papers Respecting her Recent Advance to our Indian Frontiers

Napisano oko 8. oktobra 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu

«New-York Daily Tribunes,

br. 5471 od 3. novembra 1858. i

preštampano, s Marxovim dodacima,

u listu «The Free Press»,

sv. VI, od 24. novembra 1858.

Prevod s engleskog

¹ Umesto poslednjeg pasusa u listu «The Free Press» stoji: «Voleo bih da vidim vojnog stručnjaka koji je proučio geografiju zemlje i koji bi hteo to da negira! A ako smo mi u pravu, onda se borba „kozaka i sepoja“ (ako još bude sepoja koji će hteti da se bore za Englesku) neće voditi, kako se očekuje, na Oksusu, već na Kabulu i Indu.»

Karl Marx

Umna poremećenost pruskog kralja

Berlin, 12. oktobra 1858.

Danas je kralj napustio Berlin en route¹ za Tirol i Italiju. U nemoj gomili koja je na glavnoj železničkoj stanici u Potsdamu čekala da vidi njegov odlazak bilo je mnogo onih koji su 1840. prisustvovali njegovom krunisanju i zatim ga čuli kako se u svom prvom javnom govoru svečano zaklinje da nikada neće dopustiti da se »ijedno galsko parče hartije« umeša između njega i njegovog naroda. Taj isti čovek je bio sreće ne samo da pod zakletvom prihvati »galsko parče hartije« — kakav romantičan naziv za pisanu povelju ili ustav — već i da sam postane kum pruskog ustava i da, na izvestan način, bude svrgnut s prestola pomoću tog istog nesrećnog »parčeta hartije«. Verovatno ste zapazili nesaglasnost koja je postojala između kraljeve poruke pruskom princu i prinčeve poruke vladi. Kralj u svojoj poruci kaže:

»Pošto lično već duže vremena nisam u stanju da vodim državne poslove, molim Vaše Kraljevsko Visočanstvo i Liebden²... da za izvesno vreme u moje ime vrši kraljevsku vlast kao regent, po svome nahodaenju i po osećanju odgovornosti jedino pred Bogom.«

Princ u svojoj poruci vladi kaže:

»Na osnovu kraljeve poruke i na osnovu člana 56. Ustava, ja — kao kruni najbliži muški potomak — preuzimam ovim regentstvo i saglasno članu 56. Ustava sazivam obe skupštine kraljevstva.«

U kraljevoj poruci kralj istupa kao slobodno lice i po svojoj sopstvenoj volji privremeno se povlači. Princ se, međutim, jednovremeno poziva na »kraljevu poruku« i na član 56. Ustava, kojim se pretpostavlja da je kralj umno oboleo ili zarobljen i stoga nesposoban da sam uspostavi regentstvo. Kralj, dalje, u svojoj poruci moli regenta da vrši svoju

¹ na putu za — ² dragost (u engleskom tekstu Marx je zadržao nemački izraz)

vlast »po osećanju odgovornosti jedino pred Bogom«, dok princ, pozivajući se na ustav, svu odgovornost prepušta postojećoj vladi. Prema članu koji navodi regent »onaj punoletni potomak koji je najbliži kruni« treba odmah da sazove oba doma, koji na zajedničkoj sednici odlučuju o »potrebi regentstva«. Da bi se ova vlast uzela iz ruku skupštine, insistiralo se na dobrovoljnom povlačenju kralja, ali da se ne bi potpuno zavisilo od kraljevih kaprisa, pozivalo se na Ustav. U regentovim pretenzijama postoji, dakle, jedno slabo mesto, jer on objavljuje da će poći od dva prava, koja jedno drugo isključuju. Član 58. Ustava kaže da

»do trenutka njegove (regentove) zakletve (pred oba doma skupštine) postojeća vlada ostaje odgovorna za sve državne poslove.«

Kako se to slaže sa »odgovornošću jedino pred Bogom«? Prihvatanje kraljeve poruke je izgovor jer je skupština sazvana, a i saziv skupštine je izgovor jer ona ne odlučuje o potrebi regentstva. Silom okolnosti princ Pruske, koji je 1850. odbio da se zakune na ustav, sada se nalazi u neugodnom položaju ne samo da ga prihvati, već i da se poziva na njega. Ne sme se zaboraviti da su od jeseni 1848. do početka 1850. apsolutisti, naročito u redovima vojske, gajili nadu, a povremeno čak i otvoreno iznosili svoj plan, da zamene neodlučnog kralja trezvenijim princem, kome u svakom slučaju elastičnost intelekta nije smetala da poseduje izvesnu snagu volje i koji je, uz to, svojim ponašanjem u toku martovskih dana, bekstvom u Englesku, mržnjom naroda prema njemu i, najzad, svojim podvizima u badenskom pohodu⁽⁴²³⁾ obećavao da će biti čovek sposoban da obezbedi čvrstu vlast u Pruskoj, kao što to čine Franz Joseph na zapadnim i Hortenzijin sin¹ na istočnim granicama Hohenzollerna. Princ, u stvari, nikada nije menjao svoje principe. Ipak su ga uvrede koje su on i, još više, njegova žena, obožavateljica Goethea, žena kulturna, ambiciozna i žustra karaktera, morali da podnose od strane kraljice i njene kamarile, naterale da zauzme izvesno opoziciono držanje. Kraljeva bolest mu nije ostavila nikakav drugi izlaz sem da ili dopusti kraljici da vlada ili da sam prihvati ustav. Pored toga, sada je otpao još jedan obzir karakterističan za ovoga čoveka, koji je pritiskivao njegov duh 1850. Tada je on bio samo prvi oficir pruske armije, a ta armija se zaklinjala na vernost samo kralju, a ne i ustavu. Da se on 1850. zakleo na ustav, on bi obavezao armiju koju je predstavljao. U sadašnjim okolnostima on sme da se zakune, ali ako hoće, on može prostim činom svoga povlačenja omogućiti svome sinu da uz pomoć vojske obori ustav. Sam primer bratovljeve vladavine u toku poslednjih osam godina bi, ako bi bio potreban još neki argument, dao dovoljno dokaza da ustav samo prividno ograničava kraljevske prerogative, dok je u pogledu finansija sasvim spasonosan. Treba se samo setiti kraljevih finansijskih teškoća u vremenu od 1842.

¹ Napoleon III

do 1848, njegovih uzaludnih napora da pozajmi novac preko društva »Seehandlung«⁽⁴²⁴⁾, hladnokrvnog Rothschildovog odbijanja da mu pozajmi nekoliko miliona dolara, malih zajmova koje su obe skupštine odbile 1847, potpune iscrpljenosti državne blagajne i onda, sa druge strane, uporediti finansijski olakšanje koje je nastupilo već 1850, prve godine ustava, kad su tri budžeta sa deficitom od 70 000 000 za tren oka bila pokrivena od strane skupštinskih domova. Onaj ko bi iz ruku ispustio ovakav mehanizam za kovanje novca zaista bi morao biti velika budala. Pruski ustav je, što se naroda tiče, samo dodao politički uticaj aristokratije tradicionalnoj snazi birokratije, dok je kruna, naprotiv, dobila mogućnost da stvori državni dug i da poveća godišnji budžet za više od 100%.

Sama istorija ovoga ustava čini jedno od najneobičnijih poglavlja moderne istorije. Prvo je 20. maja 1848. Camphausenov kabinet pripremio nacrt ustava i podneo ga pruskoj narodnoj skupštini. Glavna aktivnost ovoga tela se sastojala u izmeni vladinog nacrtu ustava. Skupština je još radila na tome kad je bila raspuštena uz pomoć pome-ranskih bajoneta. Petog decembra 1848. kralj je oktroisao svoj sopstveni ustav, koji je, međutim, kako je vreme imalo još prilično revolucionaran karakter, trebalo da figurira samo kao privremeno umirujuće rešenje. Da bi se revidirao, bili su sazvani domovi i njihov rad se poklopio sa vremenom najbesomučnije reakcije. Ovi domovi pruskoga stila potpuno podsećaju na *chambre introuvable*⁽⁴²⁵⁾ Louis-a XVIII. Kralj se još uvek kolebao. Iako zašćereno, jako napafrmisano kraljevstvom, iako ukrašeno figurama srednjovekovnih grbova, »parče hartije« još nije odgovaralo kraljevom ukusu. Kralj je činio sve da ustav ogadi onima koji su bili za njega, dok su oni bili čvrsto odlučeni da ne popuste ni pred kakvim podilaženjem, da ne prezaju ni od kakvog popuštanja da bi postigli svoj cilj — nominalan ustav, ma kakvog sadržaja on bio, da bi se uzdigli puzeći po prašini. U stvari, kraljevske poruke, koje su sledile jedna za drugom kao plotunski pucnjevi, odložile su, ne odluke domova koji su revidirali ustav, pošto su oni u stvari zauzeli sasvim pasivan stav, već naprotiv, predloge koje su lično kraljevi ministri neprestano davali u kraljevo ime. Danas bi predložili jedan paragraf. Dva dana kasnije, pošto su ga domovi primili, našlo se da je pogrešan i kralj objavljuje da je izmena stanja *conditio sine qua non*¹. Najzad umoran od igre, kralj se u svojoj poruci od 7. januara 1850. odlučio na poslednji i definitivan pokušaj da svoje verne podanike primora da u očajanju napuste svoje aspiracije u pogledu ustava. U poruci koja je sračunata na ovaj efekat on daje predlog za niz izmena i dopuna koje, kako je on pretpostavljao, neće moći da progutaju čak ni ovi domovi. Pa ipak su izmene progutane, i to sa ljubaznim izrazom. Tako nije ostalo ništa drugo već da se stvar završi i ustav objavi. Zakletva je imala ukus lakrdijaških trikova koji su pratili nastanak ovoga

¹ neizostavan uslov

ustava. Kralj je prihvatio ustav pod uslovom da se, po njegovoj oceni, »može vladati pomoću njega«, a domovi su prihvatili neodređenu izjavu kao zakletvu i primili je zdravo za gotovo, a većina naroda se nije ni interesovala za to pogađanje.

Takva je istorija ovoga ustava. Namera mi je da vam u jednom posebnom članku¹ dam sažet pregled njegovog sadržaja, pošto je čudnim sticajem okolnosti to »vetrovito ništa« sada postalo bar prividna osnova operacija zvaničnih partija, koje su u Pruskoj, kao i drugde, predodređene da daju početni impuls opštem pokretu do koga uskoro mora doći.

Naslov originala:

The King of Prussia's Insanity

Napisano 12. oktobra 1858.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«

br. 5465 od 27. oktobra 1858.

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, str. 495 - 498.

Karl Marx

Prusko regentstvo

Berlin, 13. oktobra 1858.

Posle žestoke borbe pruska dvorska revolucija je najzad postala fait accompli¹. Od običnog kraljevog zamenika i opunomoćenika pruski princ je pretvoren u regenta države. Zlovolja s kojom su kraljica i kamarila odstupili videla se čak i u završnoj sceni ove dinastičke drame. Gospodin von Westphalen, ministar unutrašnjih poslova i njihov zvanični predstavnik, odbio je da potpiše dekret kojim kralj prenosi vlast na svoga brata, on se povukao i njega je zamenio gospodin von Flottwell. S druge strane, kralj nije abdicirao bezuslovno, već kako kaže dekret: »za izvesno vreme, dok opet ne budem u stanju da sam vršim dužnosti moje kraljevske službe«, i ostavljajući »u mojoj kraljevskoj vlasti poslove moga doma i one koji se tiču lično mene.« Jedna rečenica čini vlast regenta privremenom, a druga i dalje daje pravo kraljici da zavladi ruku u kraljevsku kesu. Privremeni oblik povlačenja pokazuje da je kamarila, iako primorana da ustupi tvrđavu, odlučila da ne napusti bitku. U stvari, javna je tajna da su posle napada paralize, koji je kralja zadesio prošle nedelje, njegovi lekari izrazili bojazan da će on pod najsrećnijim okolnostima moći da živi još jednu godinu. Ta izjava je naterala gospodina von Manteuffela da pređe na drugu stranu i da podigne zastavu princa od Pruske. Pošto površno poznaje modernu istoriju, on zna da je Mazarinov uticaj nadživeo Louis-a XIII. On isto tako zna da je Perceval, iako slepo oruđe kamarile, poznate pod imenom »kraljevi prijatelji«, koju su vodili kraljica i vojvoda od Yorka, naneo veliku uvredu kraljevskom princu, ipak, uprkos intrigama i rdavim predviđanjima vigovskih lovaca na mesta, uspeo da se dodvori regentu (potonjem George-u IV) i da sačuva svoje mesto. Ova Manteuffelova izdaja naterala je kamarilu i partiju junkera koja je stajala iza nje, da zatrubi na uzmicanje. Inače pruskom princu ne bi

¹ svršen čin

ostalo ništa drugo već da bira: ili da nosi pozajmljenu masku kraljevstva ili da pozove narod da se umeša, a ovaj drugi korak ne odgovara ni njegovim principima ni tradiciji dinastije Hohenzollerna. Manteuffelova prevrtljivost ga je oslobodila ove lične dileme. Da li će biti zahvalan prevrtljivcu, ostaje da se vidi. Sama činjenica da je Manteuffelovo ime neizbrisivo povezano sa porazom martovske revolucije, da je on bio odgovorni režiser pruskog coup d'état, da njegov kabinet stoga liči na neprekidni i živi protest protiv narodne »usurpation«, može sprečiti princa da se uprkos svom ličnom neraspoloženju naglo i demonstrativno rastane od svoga »Mann der rettenden Tat.«¹^[426]

Neslaganje između princa i kralja nosi običan domaći pečat porodice Hohenzollern. Komedijanta, manje ili više rasipnog, manje ili više prožetog vizantijskim teološkim idejama, koji manje ili više koketira sa srednjovekovnim romantizmom, smenjuje mrzovoljna mešavina narednika, birokrate i učitelja. Takav je kontrast između Friedricha Wilhelma II i Friedricha Wilhelma III, između slabičkih ekscentričnosti Friedricha Wilhelma IV i ozbiljne prosečnosti sadašnjeg regenta.

Skoro svuda se očekuje, a britanska štampa podržava to mišljenje, da će dolazak regentov dati smesta suprotan pravac pruskoj spoljnoj politici, da će je on osloboditi ruskog uticaja i primaći je bliže Engleskoj. Verovatno je da se i princ regent lično može zanositi sličnim idejama. Uvredljiv način na koji je Nikolaj na kongresu u Varšavi^[235] postupao sa grofom od Brandenburga, pruskim opunomoćenim poslanikom i bliskim rođakom kraljevske kuće — uvreda koja je grofa navela na samoubistvo — nije se nikada izbrisao iz prinčevog sećanja. Žaoka lične uvrede delovala je još bolnije kada je, istom prilikom, Nikolaj naterao Prusku, i to vrlo neceremonijalno, da popusti zahtevima Austrije i dozvolji da austrijska vojska umaršira u Hamburg i Šlezvig-Holštajn, i da pred očima cele Evrope ponizno proguta tu uvredu. Kasnije, kada su u Engleskoj objavljene tajne i poverljive depeše britanskog ambasadora u Petrogradu, princ, bez sumnje čovek koji nije sklon zaboravljanju uvreda, bio je opet iznenađen prezirom koji je pokojni car ispoljio prilikom jednog razgovora o stavu koji bi velike evropske sile verovatno zauzele u slučaju podele turske carevine, kada se čak nije udostojio ni da pomene Prusku. Zna se da se posle prvih pokreta koji su nagoveštavali rat, prilikom jednog razgovora u Pragu, pruski princ suprotstavio neograničenoj oholosti svoga moskovskog zeta upornim prkosom. U toku rata sa Rusijom kamarila je sumnjala da se princ oslanja na zapadnu alijansu i stoga ga podvrgla sistemu špijuniranja i ličnog surveillance², što se slučajno otkrilo na skandaloznom procesu u Potsdamu. Princ se, sa svoje strane, uverio da su vođe kamarile i miljenici, dvorjani kraljevi, general von Gerlach i kraljevski sveštenik Niebuhr (sin velikog istoričara), radili kao direktni agenti petrogradske vlade, tačno je obavestavali o svemu što se u kabinetu događa i

¹ čoveka spasonosnog čina — ² nadzor

dobijali od nje naređenja, ulazeći čak i u takve detalje kao što su smeštaj različitih corps d'armée¹ po monarhiji. Smrću kralja Nikolaja razlozi za lični antagonizam su nestali. Za Aleksandra II se, s druge strane, ne može pretpostaviti da će svom ujaku uliti ono osećanje straha koje je Nikolaj, posle svoje ženidbe najstarijom ćerkom Friedricha Wilhelma III, umeo da probudi u srcima dinastije Hohenzollerna. Štaviše, verovatnije je da su prinčeve nove porodične veze sa Engleskom mogle imati izvesnog uticaja na pravac njegove spoljne politike. Ipak je, u stvari, ovo drugo zavisilo ne od ličnih sklonosti princa, već od životnih uslova države. Kad bi Pruska bila prosto nemačka sila, pitanje bi se moglo vrlo lako rešiti; ali Pruska nije samo rival Austrije, koja je protivnik Rusije; najvažniji princip pruske monarhije je osvajanje Nemačke uz pomoć Rusije. Savezom Friedricha Wilhelma I sa Rusijom Pruska je uspeła da uzme Pomeraniju od Švedske. Opet uz pomoć saveza Friedricha Velikog sa Katarinom on je bio u stanju da drži austrijsku Šleziju i da dobije i glavni deo Poljske; isti manevar su ponovili sa istim rezultatom Friedrich Wilhelm II i Friedrich Wilhelm III. Pod pokroviteljstvom Aleksandra I Pruska je dobila Rajnsku provinciju i istovremeno dozvolu da se proširi na račun Saksone. I opet se, u slučaju francuske invazije, Pruska mora osloniti na Rusiju. Stoga je više nego sumnjivo da li će životni uslovi pruske države ikada dozvoliti njenim vladarima da se oslobode ruske dominacije i neće li stoga narod biti razočaran u tome kao i u pogledu pitanja unutrašnje politike.

Naslov originala:
The Prussian Regency

Napisano 13. oktobra 1858.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 5465 od 27. oktobra 1858.

Prevod s engleskog

¹ armijskih korpusa

Karl Marx

Stanje u Pruskoj

Berlin, 16. oktobra 1858.

Ako svet uopšte ništa ne zna ili malo zna o pruskom ustavu, on u svakom slučaju može da izvuče kakvu-takvu utehu iz značajne činjenice da i sam pruski narod živi u istom mraku neznanja. Baš u ovom trenutku izborni komiteti u Berlinu, Breslavi, Kenigsbergu, Kelnu i u svim ostalim velikim i malim centrima liberalizma jako su zaposljeni okretanjem požutelih stranica pruske povelje da bi saznali kakva se pogodna legitimna oružja za napad ili odbranu mogu izvući iz tog misterioznog arsenala. U toku poslednjih deset godina, u kojima je izgledalo da je ova povelja stvar od istinske vrednosti, jedan krajnji rezultat, krajnje moguće rešenje, većina Prusa se prema njoj odnosila vrlo hladno i marila za nju koliko i za Manuove zakone^[427]. Ali čim se pokazalo da je sticajem okolnosti ova zvanična krpa pretvorena u mač sa dve oštrice, svako, izgleda, želi da se upozna s ovom »velikom nepoznatom«. U zvaničnim krugovima, naprotiv, preovladava vrlo neugodno osećanje da bi ovaj plod saznanja, slično kao u prepotopsko vreme, mogao da bude i plod greha: i na ustavnu maniju, koja je odjednom obuzela pruski narod, gleda se sa mračnom i, moram da kažem, osnovanom sumnjom. Pruski princ u ovom trenutku smatra da je coup d'état sredstvo kome će on možda uskoro morati da pribegne. Ako izborni komiteti budu uspeali u svome planu da dobiju većinu iz liberalnih krugova nacionalne skupštine iz 1848, iz Waldecka, Jacobija, Rodbertusa, Unruha, Kirchmanna, itd., princ će morati opet da vodi bitku na istom bojnopolju na kome su rojalisti — tako su bar verovali — pobedili decembra 1848. Njega zbunjuju čak i sam dah, zvuk i galama ponovo probuđenog javnog života. Ako bude morao da sastavi — kako ga njegova kamarila savetuje — kabinet Bismarck-Schönhausen, bacajući na taj način rukavicu revolucionarima u lice i uništivši nade koje su prividno polagane u njegov dolazak, tada bi izborna komora, na osnovu člana 56. Ustava i njegovog sopstvenog

proglasa, mogla staviti na diskusiju »potrebu« njegovog regentstva. Tako bi njegova vladavina započela nemirnim i zloslutnim debatama o legalnom ili uzurpatorskom karakteru njegove vlasti. S druge strane, ako bi dozvolio, samo za kratko vreme, da se pokret proširi i da nesmetano dobije opipljive oblike, njegove teškoće bi se povećale jer bi se stara partija rojalista okrenula protiv njega i napala ga zbog toga što je ponovo otvorio ustave pred revolucijom, koje su oni, po sopstvenom mišljenju, državničkom nadmoći umeli da drže zatvorene dokle god im je bilo dozvoljeno da upravljaju pod zastavom staroga, umobolnoga kralja. Istorija monarhije pokazuje da u epohi društvenih revolucija ništa nije opasnije po odlučnoga i ispravnog, ali običnog i staromodnog čoveka od toga da primi nasleđe od kolebljivog, slabog i nepouzdanog vladara. James I, sa kojim Friedrich Wilhelm ima vrlo mnogo sličnosti, odoleo je oluji koja je Charlesa I odvela na vešala, a James II je okajavao u nepoznatom progonstvu one zablude o božanskom pravu koje su čak doprinele čudnoj popularnosti Charlesa II. Možda samo zato što je instinktivno shvatio da se teškoće nagomilavaju pred njim, princ Wilhelm se tvrdoglavo opirao objavljivanju povelje kao i tome da je objavi onaj isti kralj¹ koji je 1847. prilikom otvaranja Ujedinjene skupštine provincijskih staleža pompezno objavio:

»Osećam se prinuđenim da svečano izjavim da nikakva zemaljska sila neće nikad uspeti da me natera da prirodne i čvrste odnose između kralja i naroda pretvorim u konvencionalne, ustavne, i da neću ni danas niti ikada dopustiti da se između Gospoda na nebu i ove zemlje nade ijedno napisano parče hartije kao neko drugo providenje, koje bi vladalo svojim paragrafima i zamenilo staru svetu veru.«

Već sam ispričao u jednom pismu² kako je došlo do toga da nacrt ustava, koji je izradio kabinet Camphausena i koji je revolucionarna skupština od 1848. pomno usavršila, čini u stvari osnovu sadašnjeg ustava, pošto je coup d'état uništio prvu skicu, a jedna oktroisana povelja ga donela u osakaćenom obliku, posle čega su dve revizione komisije ponovo preradile oktroisanu povelju, a bezbrojnim kraljevim dekretima popravljena je revidirana povelja: ceo ovaj zamoran proces je prođen da bi se uklonili i poslednji detalji koji su mogli podsetiti na revolucionarni izvor ove krparije. Ipak ovaj cilj nije potpuno postignut jer se sve gotove povelje moraju manje-više praviti po francuskom uzoru i, učinili što vam drago, one ne mogu pretendovati na neku naročitu originalnost. Tako, ako se pogleda član 2. januarskog ustava od 1850. u kome se tretira »pravo Prusa«, pruska *droits de l'homme*³ da tako kažemo, njegove odredbe izgledaju u prvi mah vrlo dobre.

»Svi Prusi su jednaki pred zakonom. Lična sloboda je zagarantovana. Privatan stan je nepovrediv. Niko ne može biti lišen prava na zakoniti sud. Kazne, sem ako ih ne izriče sud po zakonu, ne smeju se izricati u cilju zastrašivanja. Svo-

¹ Fr. Wilhelm IV — ² Vidi u ovom tomu, str. 490 - 491. — ³ prava čoveka

jina je zagarantovana. Lišavanje građanskih prava i konfiskacija su zakonom zabranjeni. Država ne sme dirati u pravo na emigraciju sem kad je u pitanju vojna obaveza. Sloboda veroispovesti, formiranje verskih udruženja i privatnog i javnog bogoslužjenja su dozvoljeni. Uživanje građanskih političkih prava je nezavisno od veroispovesti. Kao zakonit se priznaje samo građanski brak. Nauka i njena učenja su slobodni. Omladina mora dobiti dovoljno obrazovanja u državnim školama. Svakom je dozvoljeno da poučava i da otvara vaspitne ustanove. Sredstva za osnivanje, izdržavanje i proširivanje državnih škola obezbeđuje opština. U državnim osnovnim školama nastava je besplatna. Svaki Prus ima pravo da slobodno izražava svoje mišljenje govorom, pisanom reči i štampom. Prestupi učinjeni ovim putem (govorom, pisanom reči i u štampi) spadaju u pravnu nadležnost redovnih sudova. Svi Prusi imaju pravo da se, nenaoružani, sastaju ako se sastanak održava u zatvorenoj prostoriji. Oni mogu osnivati udruženja i klubove sa ciljevima koji nisu u suprotnosti sa zakonom. Svi Prusi uživaju pravo peticije. Tajnost prepiske je neprikosnovenjena. Svi Prusi moraju ispuniti svoju vojnu obavezu. Oružane snage mogu intervenisati samo u izuzetnim slučajevima, koji su zakonom predviđeni. Uspostavljanje feudalnih poseda se zakonom zabranjuje, a feudalna svojina koja postoji mora se pretvoriti u slobodno vlasništvo. Slobodna deljivost zemljišne svojine je dozvoljena.⁴²⁸

A ako se sada od »prava Prusa« onakvih kakva izgledaju na hartiji vratite jadnim uzorcima kakvi su oni u stvarnosti, vi ćete, ako do sada već niste, doći do punog saznanja o čudnom antagonizmu između idealizma i realizma, teorije i prakse. Svemoćno delanje birokratije, to drugo providenje pruskog razvitka, umešano je u svaki vaš korak, čak i u jednostavno kretanje. Ne možete ni živeti ni umreti, ni stupiti u brak, ni pisati pisma, ni misliti, ni štampati nešto, niti baviti se poslom, ni predavati, ni učiti, ni sazvati sastanak, ni sagraditi fabriku, ni emigrirati, niti ma šta učiniti bez »obrigkeitliche Erlaubniss« — dozvole od strane vlasti. Što se tiče slobode nauke i veroispovesti, ili ukidanja patrimonijalne jurisdikcije, ili ukidanja klasnih privilegija, ili likvidiranja feudalnih poseda i prava prvorođenog sina — sve su to samo prazne priče. U pogledu svega ovoga Pruska je bila slobodnija 1847. nego sada. Otkuda ta protivurečnost? Svima slobodama koje garantuje pruska povelja stoji na putu jedna velika smetnja. One su sve dozvoljene »u granicama zakona«. A sadašnji zakon je proistekao iz apsolutističkog zakona iz vremena Friedricha II, umesto iz ustava. Tako postoji smrtni antagonizam između samog ustava i duha ostalih zakona, pri čemu su ovi poslednji sveli onaj prvi na nulu. S druge strane, povelja se u najpresudnijim tačkama poziva na već ustrojene zakone, koji treba da usavrše njene nejasne crte. Ovi zakoni su bili usavršavani pod jakim pritiskom reakcije. Oni su izbrisali garancije koje su postojale čak i u najgore doba apsolutističke monarhije, ukinuli su, na primer, nezavisnost suda od izvršne vlasti. Nezadovoljna ovim kombinovanim razbijanjem na stare i novostvorene zakone, povelja nudi kralju pravo da je u političkom pogledu ukine kad god mu se to učini potrebnim.

Ipak, bez obzira na sve to, postoji dvostruka Pruska, Pruska iz povelje i Pruska Hohenzollerna. Sada izborna tela užurbano rade na tome da izglađe ovaj antagonizam uprkos teškoćama koje im postavljaju izborni zakoni.

Naslov originala:

Affairs in Prussia

Napisano 16. oktobra 1858.

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,

br. 5471 od 3. novembra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Stanje u Pruskoj

Berlin, 19. oktobra 1858.

Oba doma Narodne skupštine treba da održe zajedničku sednicu 21. ovog meseca, kada će im se regent obratiti sa zahtevom »da potvrde potrebu regentstva«, sa zahtevom kome će se, razume se samo po sebi, odmah udovoljiti, i to vrlo ponizno. Međutim, iako ustav formalno postoji od 30. januara 1850, svuda se oseća uverenost da njegovo stvarno važenje kao valjanog instrumenta protiv kraljevih prerogativa treba da datira od 21. oktobra 1858. U međuvremenu, da bi se ugušio beskorisni entuzijazam, naređuje se zaplena listova — beda jedna kad čovek uzme u obzir krotki karakter prekršilaca. Najnapredniji od svih listova su »Volks-Zeitung« i »National-Zeitung«⁽⁴²⁹⁾; ovaj poslednji je zahvaljujući svojoj osrednjosti, kukavičkom ustupanju i neograničenom isticanju pruskog lokalnog entuzijazma uspeo srećno da izmakne kontrarevolucionarnoj buri i da pretvori u čvrstu monetu bedne ostatke jednog pokreta, u čije se opasne ekscentričnosti umeo u svoje vreme i sam proračunato da uplete. Posle potopa organska bića koja su nastanjivala Zemlju bila su okretnija i skromnijeg rasta od svojih prepotopskih predaka. Isti zakon važi u procesu formiranja društva. Ipak nam se i protiv naše volje nameće zaključak da je nemačka revolucija odista bila vrlo patuljasta kad se liliputanci berlinske štampe, u kojima je ona našla svoj konačni izraz, smatraju njenim zakonitim predstavnicima. Međutim, bilo kako bilo, ako ovi urednici nisu heroji, pa čak ni obični borci, oni su svakako lukave računčizije. Oni osećaju da se nešto pokreće i da se rapidno raspada režim koji je činio osnovu potrebnu njihovom tobožnjem liberalizmu i koji je u zamenu za njihovu robu davao određenu protivvrednost. Stoga, da bi ubedili svoje mušterije da su dobri čuvari, oni se usuđuju da poluglasno mrmljaju i žalosno nariču. Oni niti laju, niti ujedaju. Njihova hrabrost u ovom momentu se sastoji u dizanju princa u nebo. Oni ga pozivaju, kao što je to »National-Zeitung« nedavno učinio, da se po svom čefu koristi

državnom blagajnom i, što je još smešnije u ovoj stvari, svi komplimenti o njegovim još nepočinjenim delima, preobratili su se u niz oštrih kritika prošlih dela Manteuffelova kabineta. Oni uznemiruju princa svojom budućom lakovernošću i vredaju vladu svojim retrospektivnim skepticizmom. Ali da bi ih ocenio kako valja, čovek treba da ih čita u originalu, na njihovom jeziku. Njihova glupa, neukusna i dosadna nagvaždanja ne mogu se prevesti ni na jedan drugi jezik, čak ni na francuski decembarskog stila¹, koji bar podseća na svoj specifični odeur de mauvais lieu¹. Možda bi neko mogao pomisliti da oni govore u samim aluzijama, da se igraju žmurke sa policijom, ali to bi bila velika greška. Oni, u stvari, kažu sve što imaju da kažu, ali kombinuju homeopatski i alopatski metod na vrlo vešt i unosan način; oni daju neizmerno malu količinu leka rastvorenog u okeanu neutralne tečnosti. Ministri, s druge strane, kao da su svesni geološke činjenice da neprestani rad vode rastvara i najprkosniju stenu i pretvara je u šljunak. Njih ne zabrinjava toliko zamuckivanje ovih pažljivih svezanica koliko opšte stanje javnog mnjenja, za koje se pretpostavlja da ga oni odražavaju. Stoga, na svoj kratkovid birokratski način oni tuku magarca da bi udarili po torbi — mislim na torbu javnog mnjenja. Ponojne konfiskacije novina, kojima počinje novi režim, predstavljaju, kažu rojalisti, ispravan odgovor na bučne nade koje se vezuju za princa. Ne, kažu zvanični liberali, prinčev režim još nije počeo, a njegovo veliko poštovanje prema ustavnom zakonu ga primorava, sve dok ne bude priznat od oba doma i dok kao regent ne položi zakletvu, da dozvoli ministrima, na osnovu povelje, da rade po svojoj sopstvenoj odgovornosti. A »ministarska odgovornost« je vrlo misteriozna stvar u svim našim monarhističkim ustavima, bilo da su rađeni po engleskom ili francuskom uzoru. U Engleskoj, gde se može pretpostaviti da ona živi u svojoj najvitalnijoj i najopipljivijoj formi, to znači da se u nekim ozbiljnim prilikama neodgovornost prenosi sa vigovca na torijevca ili od torijevca na vigovca. Ministarska odgovornost svodi se samo na lov na značajna mesta, što ostaje osnovni posao parlamentarnih partija. Onaj ko ima ministarsku stolicu privremeno je neodgovoran, jer je predstavnik zakonodavne većine, koja se, da bi mu pomogla, potčinjava članu parlamenta svoje partije. U Pruskoj su najvatrenije težnje srednje klase usmerene na to da ministarska mesta koja predstavljaju počast budu dobijena u parlamentarnim dvobojima. Do sada, međutim, pruska ministarska odgovornost je bila mit u svakom smislu. Član 44. povelje glasi:

»Kraljevi ministri su odgovorni; za sva kraljeva državna akta, da bi bila pravosnažna, potreban je potpis ministra, na koga time prelazi odgovornost.«

Nikakav zakon nije, međutim, donet u vezi s ovom odgovornošću. U samom paragrafu se ne kaže kome su ministri odgovorni. Kad god

¹ odvratni zadah

su u praksi domovi došli dotle da zaprete izglasavanjem nepoverenja ministrima, ovi su bez oklevanja izjavljivali da su spremni na to pošto su ministri zaista odgovorni, ali samo svome kraljevskom gospodaru. Pitanje ministarske odgovornosti ima u Pruskoj, kao što je imalo u Francuskoj Louis-Philippe-a, neobičnu važnost, jer ono u stvari znači odgovornost birokratije. Ministri su vodi ovog svemogućeg parazitskog tela, koje se svuda upliće a, prema članu 106. Ustava, niži činovnici administracije moraju da se ravnaju samo prema njima, ne preuzimajući na sebe ispitivanje zakonitosti njihovih naređenja i ne prihvatajući nikakvu odovornost za naređenja koja izvršavaju. Tako je moć birokratije a preko birokratije i moć izvršne vlasti ostala netaknuta, dok su ustavna »prava Prusa« svedena na mrtvo slovo.

Skori izbori su poluga kojom sada nameravaju da se koriste sve partije, ali baš u pogledu izbora sadašnji oktroisani ustav je uspeo da iskoreni sve tragove svoga revolucionarnog porekla. Istina, da bi se male činovničke plate povećale dodatkom iz skupštinskih izvora, zadržan je vrlo plebejski zakon kojim se predviđa da izabrani poslanici budu plaćeni. Isto to važi i o izbornosti svakoga Prusa posle 25. godine starosti. Međutim, izborna prava i sami izbori regulisani su tako da ne samo da isključuju većinu naroda, već i privilegovani ostatak podvrgavaju najneobuzdanijem mešanju birokratije. Postoje dva stepena izbora. Prvo se biraju birači, a onda ovi biraju poslanike. I ne samo što su iz prvobitnog biranja izuzeti svi oni koji ne plaćaju nikakve direktne poreze, već se i celo telo prvobitnih birača deli na tri grupe, koje se sastoje od onih sa najvišim porezima, sa srednjim i sa najnižim; ove tri grupe, kao tribe kralja Servija Tulija⁽⁴³⁰⁾, biraju svaka za sebe isti broj predstavnika. Pa kao da ni ovaj komplikovani proces filtriranja nije bio dovoljan, birokratija povrh toga ima pravo da deli, spaja, menja, odvaja i ponovo sastavlja izborne okruge po svojoj volji. Tako, na primer, ako postoji grad za koji se pretpostavlja da je naklonjen liberalima, on može biti preplavljen reakcionarnim glasovima sa sela: običnom svojom odredbom ministar stavlja liberalni grad u isti izborni okrug sa reakcionarnim selom. To su lanci koji sputavaju izborna kretanja i koji se samo izuzetno, u velikim gradovima, mogu raskinuti.

Naslov originala:
Affairs in Prussia

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribunes«,
br. 5475 od 8. novembra 1858.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

[Uspesi Rusije na Dalekom istoku]

Revanš-partija koju Rusija duguje Francuskoj i Engleskoj za svoje vojne poraze pod Sevastopoljem upravo se odigrala. Iako su uporne, dugotrajne borbe na Heraklitskom poluostrvu^[431] teško pogodile nacionalni ponos Rusije i uzele joj mali deo teritorije, ipak su joj na kraju rata ostavile i jedan čist dobitak. Stanje »bolesnika«^[432] se stvarno pogoršalo; hrišćansko stanovništvo evropske Turske, i Grci i Sloveni, više nego ikad žele da zbače turski jaram i više nego ikad gledaju u Rusiju kao u svog jedinog zaštitnika. Ruski agenti su, bez sumnje, umešali svoje prste u sve pobune i tajne zavere koje se sada kuju u Bosni, Srbiji, Crnoj Gori i na Kritu, ali jedino krajnja iscrpljenost i slabost Turske, koje su se ispoljile u toku samog rata i povećale se usled obaveza koje je ovoj zemlji nametnuo mir, mogu da objasne ovo opšte vrenje među sultanovim hrišćanskim podanicima. Tako, žrtvo-vavši privremeno jedno usko parče zemlje — jer očigledno je da je ona sigurna da će ga povratiti prvom zgodnom prilikom — Rusija je znatno napredovala u ostvarenju svojih planova u pogledu Turske. Što veće rasulo Turske i protektorat nad njenim hrišćanskim podanicima — to su ciljevi kojima je Rusija težila na početku rata; a može li iko da pobije da Rusija sada više no ikada ranije vrši takav protektorat?

Tako je Rusija jedini dobitnik čak i u ovom, za nju nesrećnom, ratu. Ipak, ona je dužna da dà revanš-partiju i ona je odabrala da je odigra na polju na kome ona nema premca — na polju diplomatije. Dok su se Engleska i Francuska upustile u skupu borbu sa Kinom, Rusija je ostala neutralna i ušla je u rat na kraju. A rezultat toga je da su Engleska i Francuska ratovala sa Kinom u korist Rusije. Položaj Rusije u ovom slučaju je bio povoljan — kako se samo zamisliti može. Tu je bila još jedna od onih uzdrmanih azijskih carevina, koje jedna po jedna padaju kao plen pothvata evropske rase; ona je bila tako slaba, tako na izdisaju da nije imala ni toliko energije da prođe kroz krizu narodne revolucije, već se jedan akutni ustanak pretvorio u hroničnu i očevidno neizlečivu bolest; carevina tako trula da nije bila sposobna

ni da kontroliše svoj sopstveni narod, ni da se suprotstavi stranoj agresiji. Dok su se Englezi prepirali s nižim kineskim činovnicima u Kantonu i raspravljali o važnoj stvari da li je komesar Je zaista radio ili ne po volji imperatora, Rusi su zauzeli zemlje severno od Amura i veći deo mandžurske obale južno od Amura; tamo su se utvrdili, izvršili merenja za železničku prugu i napravili planove za buduće gradove i luke. Kad se Engleska najzad rešila da prenese rat u Peking i kad joj se Francuska pridružila u nadi da će izvući neku korist za sebe, Rusija je, iako je u istom času orobila Kinu uzevši joj teritoriju veliku koliko Francuska i Nemačka zajedno i reku veličine Dunava, uspeła da zauzme stav nezainteresovanog zaštitnika slabih Kineza i da dela skoro kao posrednik pri zaključivanju mira; i kad uporedimo različite ugovore, moramo priznati da svima postaje jasna činjenica da se rat vodio u korist, ne Engleske i Francuske, već Rusije.

Preimućstva zajamčena zaraćenim stranama, kojima se isto tako koriste i Sjedinjene Države i Rusija, čisto su trgovinskog karaktera, i kao što smo već ranije pokazali, najvećim delom su samo prividna. Pod sadašnjim uslovima kineska trgovina, ako se izuzme opijum i nešto istočnoindijskog pamuka, mora i dalje da se sastoji prvenstveno od izvoza kineske robe — čaja i svile; a ova izvozna trgovina zavisi više od strane potražnje nego od većih ili manjih olakšica koje daje kineska vlada. Svako je mogao da dobije čaj i svilu i pre ugovora u Nankingu^[108], a posle ovog ugovora otvaranje pet luka je značilo samo prenošenje jednog dela trgovine iz Kantona u Šangaj. Druge luke jedva da su imale neku trgovinu; jedina luka koja je imala bar neki značaj bila je luka Svatou, a ona ne spada u pet otvorenih luka. Što se tiče otvaranja trgovine visoko gore uz Jangceksjang, ona je mudro odložena sve dok njegova carska svetlost ne povrati svoju punu vlast nad uznemirenom zemljom s obe strane reke — period koji se poklapa sa grčkim kalendama^[433]. Ali pojavile su se i druge sumnje u vrednost ovog novog ugovora. Ima ljudi koji kažu da su tranzitne carine o kojima se govori u članu XXVIII anglo-kineskog ugovora samo prividne. Smatra se da one postoje samo stoga što Kinezi žele vrlo malo engleske robe, pa engleska roba, prema tome, nije uopšte prodrla u zemlju, dok je izvesna vrsta ruskog sukna, koje odgovara ukusu Kineza i koje dolazi preko Kjahte ili Tibeta, u stvari našla put čak do obale. Izgubilo se iz vida da će takve carine, ako postoje, uticati i na rusku kao i na englesku robu. Izvesno je samo to da gospodin Wingrove Cooke, koji je zbog toga poslat u unutrašnjost, nije bio u stanju da uđe u trag tim »tranzitnim carinama« i da je, kada su ga o ovome javno pitali, priznao »da je došao do ubeđenja da je naše nepoznavanje Kine neznanje koje se može teško osvetiti.«^[434] S druge strane, gospodin J. W. Henley, britanski ministar trgovine, u jednom pismu koje je objavljeno, odgovara vrlo jasno na pitanje »Da li ima dokaza da postoje ovakve tranzitne carine?«: »Nisam u stanju da vas obavestim o onome o čemu ste pitali, to jest o postojanju tranzitnih carina u Kini.« Tako su se, pored pri-

lično neugodnog priznanja da lord Elgin, ugovarajući odštetu, nije utvrdio rokove za njeno plaćanje i da je preneo rat iz Kantona u pres-tonicu samo zato da bi načinio ugovor na osnovu koga će se britanske snage poslati iz prestonice natrag u Kanton, javile mračne sumnje u glavi Johna Bulla da će on iz svoga džepa morati da plati ugovorenu odštetu, pošto će član XXVIII biti jak argument kineskim vlastima da uvedu tranzitne carine od $7\frac{1}{2}\%$ na britansku industrijsku robu, koje će se, u slučaju potrebe, pretvoriti u $21\frac{1}{2}\%$ uvozne carine. Da bi odvratio Johna Bulla od suviše dubokog zagledanja u svoj sopstveni ugovor, londonski »The Times« je našao za potrebno da se pravi jako ljut na američkog ambasadora i da ga žestoko optužuje da je on napravio zbrku, iako je on, u stvari, sa neuspehom drugog englesko-kineskog rata imao isto toliko veze koliko i čovek sa Meseca.

Tako je mirovni ugovor, što se engleske trgovine tiče, doneo nove uvozne carine i niz uslova koji su ili bez ikakve praktične vrednosti ili ih Kinezi nisu u stanju da ispune, pa mogu svakog časa postati izgovor za novi rat. Engleska nije dobila nikakvo povećanje teritorije — ona ga nije mogla ni tražiti a da ne dozvoli i Francuskoj da učini isto, a za Englesku bi rat koji bi doveo do stvaranja francuskih poseda na kineskoj obali bio potpuno beskoristan. Što se tiče Rusije, slučaj je sasvim drukčiji. Pored toga što je učestvovala u svim prividnim dobicima Engleske i Francuske, ma kakvi oni bili, Rusija je tiho i gotovo neprimetno prisvojila celo Priamurje. Ni time još nije bila zadovoljna, već je postigla da se obrazuje rusko-kineska komisija za utvrđivanje granice. A mi svi znamo šta znači takva komisija u rukama Rusa. Videli smo je na delu na azijskim granicama Turske, gde je više od dvadeset godina polako otkidala parče po parče ove zemlje, dok poslednji rat nije prekinuo njen rad, a posao se sada opet mora nastaviti. Zatim postoji član kojim se reguliše poštanska služba između Kjahte i Pekinga. Ono što je nekada bilo neredovna i samo tolerisana, sada će biti redovno organizovana i pravno zasnovana linija komunikacije. Postojeće jednomesečna pošta između ova dva mesta, a put od oko 1000 milja će se prelaziti za 15 dana; osim toga, svaka tri meseca jedan karavan će ići istim putem. Očigledno je da će Kinezi ili zapostaviti ovu službu ili neće biti sposobni da je obavljaju; a pošto je sada Rusija dobila pravo na ovu vezu, posledica će biti to da će ona postepeno preći u njene ruke. Videli smo kako su Rusi prenosili poštu kroz kirgisku stepu i ne sumnjamo da će samo kroz nekoliko godina slična linija biti otvorena preko pustinje Gobi, a onda zbogom svim snovima o britanskoj prevlasti nad Kinom; tada će ruska armija kad god bude htela moći da preduzme marš na Peking.

Lako se da zamisliti kakav će biti rezultat otvaranja stalnih ambasada u Peking. Pogledajte Carigrad ili Teheran. Gde god se ruska diplomatija sretne sa engleskom ili francuskom, uvek ima isti ishod. A ko može da posumnja u to da će ruski ambasador, sa izgledima da za nekoliko godina ima u Kjahti — udaljenoj svega mesec dana marša

od Pekinga — armiju dovoljno jaku za svaki zadatak, sa komunikacijom pripremljenom za njeno nadiranje — da će takav ruski ambasador biti vrlo moćan u Pekingu?

Činjenica je da će Rusija brzo postati prva azijska sila i da će na ovom kontinentu vrlo brzo baciti Englesku u senku. Okupiranje centralne Azije i aneksija Mandžurije uvećali su njene posede teritorijom koja je prostrana koliko cela Evropa bez Rusije i doveli je od snežnog Sibira do umerene zone. Za kratko vreme doline centralnih azijskih reka i Amura biće nastanjene ruskim kolonistima. Ovako zadobijene strategijske pozicije su isto toliko važne za Aziju kao što su i one u Poljskoj za Evropu. Posedovanje Turana ugrožava Indiju, a posedovanje Mandžurije ugrožava Kinu. A Kina i Indija sa njihovih 450 000 000 stanovnika su sada zemlje od presudnog značaja u Aziji.

Napisano 25. oktobra 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
„New-York Daily Tribune“,
br. 5484 od 18. novembra 1858.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

Sudski postupak protiv Montalembert-a

Pariz, 6. novembra 1858.

Grof Montalembert je bio prvi čovek od ugleda u Francuskoj koji se priključio Napoleonovom coup d'état. Pod Louis-Philippe-om on je u predstavničkom domu zastupao katoličku partiju; pod republikom pripadao je onoj reakcionarnoj partiji u narodnoj skupštini koja je, sačinjena od orleanista i legitimista, na izgled prihvatila republiku da bi je bolje uništila, i koja je, u uverenju da radi bilo za jednu ili drugu granu Bourbona, u stvari radila za onog istog Louis-a Bonapartu koji ih je, jednog lepog dana, uz pomoć pijanih vojnika sve pohapsio, rasterao i prigrabio apsolutnu vlast. I sam uvučen u ovo nasilničko proterivanje, budući i sam orleanskog porekla, Montalembert je bio prva i sa »jednim prezrenim izuzetkom«, koji se zvao gospodin Dupin, još jedina ugledna osoba iz parlamenta u Francuskoj koja je prešla u bonapartistički tabor. U političkoj nemoći koja je u to vreme obuzela celu Francusku ovo Montalembert-ovo bekstvo je bilo vrlo važno, imalo je veliki značaj za novu vladu, koja je zidom vojnika koji su predstavljali njenu zaštitnu ogradu još bila odvojena od ostale Francuske. Montalembert-a su potkupile pristalice jednog specijalnog katoličkog pravca koji je prihvatila vlada Louis-Napoleona. Priča se da ga je i neko opipljivije mito navelo da promeni partiju. Za izvesno vreme Montalembert je podržavao vladu kao član ustavnog tela⁽⁴⁰⁾, on se ulagivao i laskao čoveku koji je zaveo vojnu diktaturu umesto parlamentarne debate; on je bio dovoljno bedan da smatra čašću što je jedna od onih marioneta koje je srećni uzurpator izabrao da po njegovoj zapovesti izglasavaju zakone i odobravaju novčanu pomoć — da glasaju, a ne da govore, ili da ne govore ništa sem hvale o njemu. Ali on nije dobio nikakvu nagradu za to što se tako ponizio; izvršio je posao i zauvek se otudio od svojih ranijih političkih prijatelja; zauvek se kompromitovao; nikada više nije mogao da predstavlja opasnog protivnika; bio je isceden kao limun — zašto se dalje ponašati prema njemu

sa učtivošću? Zapostavljen, Montalembert je video da način na koji je Louis-Napoleon spasao i nastavio da spasava Francusku time što je sve radio kako je sam hteo nije nikakav način. Nije mogao a da ne uporedi svoj položaj u predstavnničkom domu sa onim koji je imao u toj istoj zgradi pre deset ili dvadeset godina i počeo je da se postepeno suprotstavlja vladi. Ovo mu je bilo dopušteno samo do izvesnog stepena; prva dva ili tri govora mogao je čak i da objavi. Posle toga su on i nekoliko republikanskih poslanika koji su se zakleli na vernost i nekoliko nezadovoljnih bonapartista osnovali neku vrstu opozicije u ovoj bednoj skupštini — opozicije koja je bila isto toliko jadra kao i telo kome je pripadala.

Izgleda da je ova opozicija protiv daljih carevih zloupotreba gospodinu Montalembert-u stvorila neku slabu i jadnu vrstu popularnosti kod izvesnog dela buržoazije i on je očevidno čekao na mogućnost da nekim hrabrim i iznenadnim udarcem iskoristi ovu prednost. On je bio u vezi sa časopisom »Le Correspondant«⁽⁴³⁵⁾, koji je pripadao gotovo u potpunosti porodici Broglie i, prema tome, po svojim političkim ubedenjima pripadao orleanistima. Iskoristivši trenutak kad oni nisu bili u Parizu, dao je da se objavi njegov članak pod naslovom: *Debata o Indiji u britanskom parlamentu*, koji ne bi bio pušten u njegovom provobitnom obliku da su oprezni i plašljivi Broglie bili tamo i iskoristili svoj uticaj. U tom članku Montalembert pokušava da izvrši svoj amende honorable¹ zbog prelaska u bonapartistički tabor; do neba hvaleći parlamentarnu vladu u Engleskoj, on nedvosmisleno osuđuje sadašnji sistem vladavine u Francuskoj:

»Kada mi ponekad zabuču glava od žamora kuloarskih reportera, ponekad od galame fanatika koji veruju da su naši gospodari, ili od hipokrita koji uobražavaju da su nas nasamarili; kad osećam da se gušim pod težinom atmosfere koja je natopljena servilnim, pokvarenim, kužnim isparenjima, požurim da odem i nadišem se čistog vazduha i dobro se okupam u okeanu sloboda u Engleskoj . . . Ako među onima koji otvore ovu stranicu ima i takvih koji se nalaze pod vlašću onog« (bonapartističkog i apsolutističkog) »mišljenja, ja im bez uvijanja poručujem: prestanite da čitate, ne idite dalje, ništa što ću napisati vas ne može zadovoljiti niti zainteresovati, idite i razmišljajte u miru na bogatim pašnjacima vašeg zadovoljnog pokoja i nemojte zavidetati onima koji, ne zavideći vama, uživaju u pravu da ostanu odani svojoj prošlosti, svojoj želji za mišljenjem i svojoj težnji za slobodom . . . Došao sam sa tog veličanstvenog spektakla« (debate u Donjem domu) »pun uzbuđenja, kao i svaki čovek koji na vladu gleda kao na nešto iznad lakejske čekaonice i koji u civilizovanoj naciji traži nešto bolje od stada ovaca koje su dobre jedino za makaze ili da ih vode da pasu u miru u senci uspavljujuće sigurnosti.«

Ovo ne zvuči loše, i zaista je dobro. John Bull, koji je u poslednje vreme navikao da od francuske štampe ne dobija ništa sem neprijaznih reči i podsmeha, svakako je neizmerno zahvalan prekomernom

¹ javno pokajanje

laskanju koje je Montalembert na njega izlio, tako zahvalan da je sasvim zaboravio da pogleda u one »dogadaje iz prošlosti« za koje Montalembert kaže da im je ostao odan. U stvari, gospodin de Montalembert se po svojoj slobodnoj volji družio sa onim kuloarskim reporterima, sa onim fanaticima i hipokritima čija mu galama i buka sada paraju uši; on samo sebe ima da krivi što se svesno i odlučno zagnjurio u tu atmosferu natopljenu servilnim i pokvarenim isparenjima čija ga težina sada guši. Ako je danas u Francuskoj moda da se izražava gnušanje prema svemu što iole liči na uspomenu ili žal za političkim životom u prošlosti, gospodin de Montalembert je bio jedan od prvih koji je lansirao tu modu kad je prešao, sa bubnjevimama koji su treštali i zastavama koje su lepršale, baš u onaj tabor koji je objavio novu eru zasnovanu na potpunom i konačnom uništenju »bivšeg političkog života«. Što se tiče ljudi koji se zadovoljavaju preživljavanjem u miru na bogatim pašnjacima svoga prijatnog odmora, Montalembert ne treba da ih grdi. Coup d'état je učinjen baš pod izgovorom da je potrebno ugušiti političke strasti i započeti s tim mirom i prijatnim odmorom; i ako se Montalembert u pogledu ovoga nije slagao sa coup d'état, u kom se pogledu onda uopšte slagao? Svakako, ma šta se tvrdilo protiv Louis-Napoleona, on se ne može optužiti da je posle coup d'état zamaskirao svoju politiku ili svoje namere. Nije se moglo pogrešiti, niti se pogrešilo u tvrdnji da je on nameravao da pretvori francuski narod u stado ovaca koje su dobre jedino za makaze, ili da ih vode da pasu u miru u senci uspavljujuće sigurnosti. Gospodin Montalembert je ovo isto tako dobro znao kao i ostali svet. Ako se on diže u svoj svojoj veličini i zove nas da mu se divimo kao čoveku koji, ne zavideći svojim ranijim bonapartističkim prijateljima, ostaje veran svojoj prošlosti, moramo ga zapitati: na koju prošlost mislite, gospodine de Montalembert? Svoju prošlost iz monarhističke skupštine, gde ste govorili i glasali za interese reakcije, ugušivanja i verskog fanatizma? Ili na svoju prošlost iz republikanske skupštine, kada ste skovali zaveru, sa mnogo vaših prijatelja iz parlamenta, da povratite monarhiju, kada ste glasanjem uklanjali jednu po jednu slobodu naroda, slobodu štampe, slobodu zbora i udruživanja i kada ste vi sami skovali oružje za tog istog avanturistu koji je tim istim oružjem vas i vaše prijatelje izbacio na ulicu? Ili, najzad, vašu prošlost u bonapartističkom Corps législatif¹, u šta ste skromno umešali prste pred tim istim srećnim avanturistom i od sebe načinili, voljno i promišljeno, jednim od lakeja u njegovoj čekaonici? Koja od ovih triju prošlosti, gospodine de Montalembert, sadrži vaše težnje za slobodom? Skloni smo da mislimo da bi većini ljudi bilo potrebno mnogo »ozbiljnog razmišljanja« da otkrije ovo. U međuvremenu vlada Louis-Napoleona se sudskim gonjenjem osvetila svojim nevernim pristalicama i suđenje treba da bude u toku ovog meseca. Pružite nam se mogućnost da uporedimo moralno nego-

¹ Zakonodavnom telu

dovanje gospodina de Montalembert-a sa moralnim negodovanjem bonapartističkog procureur¹, i možemo već sada reći da će oba, ukoliko se tiče iskrenosti, biti podjednako u pravu. Sam proces će izazvati senzaciju u Francuskoj i, bez obzira na ishod, predstavljaće značajnu činjenicu u istoriji Drugog carstva. Sama činjenica da je Montalembert smatrao za potrebno da javno prekine sa postojećom vladom i da na sebe navuče sudsko gonjenje značajan je dokaz da se u redovima francuske buržoazije budi politički život. Potpuna apatija ove klase — njeno politički istrošeno, blasé² stanje duha — omogućila je Louis-Napoleonu da zasnue svoju vlast. Imajući protiv sebe samo parlament, bez podrške bilo buržoazije bilo radničke klase, on je za sebe imao samo pasivnu pomoć buržoazije i aktivnu podršku vojske. Parlamentarci su bili za tren potučeni, a radnička klasa tek posle mesec dana borbe po celoj Francuskoj. Buržoazija je dugo vremena gundajući slušala, ali ona je u Louis-Napoleonu gledala spasioca društva i stoga neophodno potrebnog čoveka. Izgleda da je malo-pomalo izmenila svoje mišljenje. Sad čezne za povratkom vremena kad je ona, ili bar jedna njena frakcija, upravljala zemljom, i kad su skupštinska tribina i štampa izražavale samo njene političke i društvene interese. Očigledno, ona opet počinje da oseća poverenje u sebe i svoju sposobnost da vlada zemljom; ako se to desi, ona će naći načina da to i pokaže. Tako, u Francuskoj možemo očekivati pokret buržoazije sličan onome koji se sada budi u Pruskoj i koji je isto tako siguran prethodnik novog revolucionarnog vrenja kao što je pokret buržoazije 1846-1847. u Italiji bio vesnik revolucije 1848. Izgleda da je Louis Napoleon svestan ovoga. Jednom čoveku koga nije video mnogo godina rekao je u Šerburu:

«Šteta je što obrazovane klase u zemlji neće da pođu sa mnom; to je njihova sopstvena krivica; ali ja imam vojsku uz a se, pa mi do njih nije mnogo ni stalo.»

On će, međutim, vrlo brzo otkriti šta se dešava sa vojskom — i to sa vojskom koja ima oficire i generale kao što ih njegova ima — čim većina buržoazije stupi u otvorenu opoziciju. U svakom slučaju, izgleda da za evropski kontinent nastupaju burna vremena.

Naslov originala:

The Prosecution of Montalembert

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5489 od 24. novembra 1858.

Prevod s engleskog

¹ državnog tužioca — ² zamrlo usled zasićenosti

Karl Marx

Nova vlada

Berlin, 6. novembra 1858.

Posle znatnog kolebanja najzad je obrazovana nova vlada, koja se najbolje može okarakterisati kao vlada pruske princeze. Vlada je obojena liberalnije no što su se berlinski filistri mogli nadati i, kako se moglo očekivati od izbora jedne dame, pri njenom sastavljanju se vrlo malo vodilo računa o usklađivanju njenih različitih elemenata, tako da je glavni cilj kome se teži — sticanje trenutne popularnosti — jedva postignut. U pravom damskom stilu princeza se svakome obraća prijaznom rečju: katolicima postavljenjem katolika¹ za ministra predsednika, što je dotle bilo nečuveno u analima Pruske; fanatičnim protestantima predajom ministarstva kulture evangelističkom pijetistu²; antiruskim strujama poveravanjem ministarstva rata generalu³ koji je ranije smenjen sa iste dužnosti na izričiti zahtev cara Nikolaja; antiaustrijskoj ljubomori predajom ministarstva inostranih poslova čoveku⁴ koji je jednom otišao sa toga položaja da ne bi morao da se pokori naredbama kneza Schwarzenberga; birokratskom raspoloženju naimenovanjem jednog preživelog iz starih dobrih vremena Friedricha Wilhelma III za ministra unutrašnjih poslova⁵ — ministra, koji je u stvari predstavnik cele birokratske armije, policije i administracije; liberalima imenujući za ministra bez portfelja — nešto slično predsedniku Saveta u engleskoj vladi⁽⁴³⁶⁾ — čoveka⁶ koji je bio ministar-predsednik u prvom kabinetu koji je stvorila revolucija 1848; pristalicama slobodne trgovine uvođenjem gospodina von Patowa u ministarstvo finansija; a pristalicama zaštitnih carina zadržavajući von der Heydta u ministarstvu trgovine; plemstvu postavljajući princa kraljevske kuće na čelo vlade i puneći sva njena politička mesta plemstvom; a buržoaziji prepuštajući pučanima ili onima koji su proizvedeni za plemiće mi-

¹ Hohenzollern-Sigmaringen — ² Bethmann-Hollweg — ³ von Bonin — ⁴ von Schleinitz — ⁵ von Flottwell — ⁶ von Auerswald

nistarstvo pravde, trgovine, prosvete i unutrašnjih poslova; neprijateljima kamarile formirajući većinu novoga kabineta od ličnih neprijatelja Gerlacha i kompanije; a konzervativcima, koji su se brinuli da se ne desi da u Pruskoj postane moderno da dolazi do smene kabineta u parlamentarnom smislu te reči, zadržavajući nekoliko ministara koji su bili Manteuffelove kolege, ljudi koje je on sam izabrao i ljudi koji su bili supotpisnici naredaba na osnovu kojih je proklamovan coup d'état decembra 1848.

Tako je eklekticizam osnovna karakteristika novoga kabineta — eklekticizam koji proizilazi iz lova na popularnost, ublažen čvrstom odlukom da se radi te same popularnosti ne žrtvuju nikakve glavne stvari. Ja ću se osvrnuti samo na jednu crtu novoga kabineta, nijansu sasvim beznačajnu za hladnog političkog posmatrača, ali vrlo interesantnu za berlinske brbljivce. Nema nijednog novoizabranog ministra čije ime ne liči na glas trube koja trubi protiv pruske kraljice, kao neki lični epigram koji je uperila protiv nje njena zlobna jetrva. Opšti utisak koji je naimenovanje novoga kabineta proizvelo na one Berlince koji nešto razmišljaju opisaću rečima jednoga od mojih berlinskih prijatelja. Zvanično saopštenje se prvo pojavilo u večernjem listu »Der Staats-Anzeiger«⁽⁴³⁷⁾, to će reći oko 6 časova uveče; ali davno pre toga tačne liste izabranih slobodno su kružile među grupama koje su bile sakupljene u »Unter den Linden«¹. Kad sam se tamo susreo sa pomenutim prijateljem, prosečnim berlinskim kafanskim političarom, zapitao sam ga šta on misli o novom kabinetu, a šta se uopšte misli »u gradu«. Pre no što vam dam njegov odgovor moram vam reći šta je to običan berlinski kafanski političar. To je čovek prožet osećanjem da je Berlin prvi grad na svetu; da se nigde ne može naći »Geist«² (pojam koji se ne može prevesti, mada je engleski ghost³, etimološki ista reč; francuski esprit⁴ je nešto sasvim drugo) sem u Berlinu i da je Weißbier⁵, za ukus svakog varvarina odvratno piće, u stvari isto piće koje se u *Ilijadi* zove nektar, a u svetu Eda⁽⁴³⁸⁾ med. Pored ovih bezopasnih predrasuda naš prosečni Berlinac-lučonoša je nepopravljiva sveznalica, indiskretan, voli da priča, dopušta sebi izvesnu dozu grubog humora, poznatog u Nemačkoj pod imenom Berliner Witz⁶, u kome ima više igre reči no ideja, čudna mešavina malo ironije, malo skepticizma i mnogo vulgarnosti — sve zajedno ne predstavlja vrlo visok proizvod čovečanstva, nije baš zabavan, ali je ipak tipičan. Pa, moj berlinski prijatelj mi je odgovorio na pitanje citirajući, pravim berlinskim tonom podsmeha, sledeću strofu iz Šilerovog *Zvona*. Smem da primetim, en passant⁷, da naš prosečni Berlinac ne ceni nikoga sem Goethea, ali ne citira nikoga sem Schillera:

¹ »Pod lipama« — jedna od glavnih ulica u Berlinu (u engleskom originalu naziv ove ulice dat je na nemačkom). — ² duh — ³ duh-prividenje — ⁴ duh, um — ⁵ svetlo pivo — ⁶ berlinski humor, berlinska dosetka — ⁷ uzgred

Slatka željo, premilo nadanje,
 zlatno doba, prvo milovanje,
 širom oku nebesa rasklapaš,
 a srdašče blaženstvom rastapaš —
 oj, od mlade, od ljubavi dani
 zlačani ste — ali izbrojani!¹

Ako se sad vratimo od poetičnog berlinskog kafanskog političara novom pruskom kabinetu i setimo stare francuske izreke «à tout seigneur tout honneur»², onda treba prvo da obratimo pažnju na princa od Hohenzollern-Sigmaringena, ministra predsednika i intimnog prijatelja pruske princeze. On je otac portugalske kraljice i čvrsto je odlučio da postane tast druge francuske imperije. Uz to je bliski rod Bonapartin. Njegova majka je bila sestra Murata, jednog od Napoleonovih improviziranih kraljeva, a njegova žena je druga kći udove nadvojvotkinje badenske, Stéphanie, rođene Beauharnais. Tako ovaj princ povezuje prusku dinastiju, dinastiju Koburg i dinastiju Bonaparte. Liberali južne Nemačke su ga mnogo klevetali jer je 1849. abdicirao u svojoj maloj državi Hohenzollern-Sigmaringen i na osnovu porodičnog ugovora prodao je grani Hohenzollerna koja je vladala u Pruskoj. Kada je zaključio tu pogodbu, nijedno nemačko kneževstvo nije bilo vredno svojih trostrukih godišnjih prihoda i utoliko se manje od kneza moglo očekivati da će za ljubav demagoga Hohenzollern-Sigmaringena produžiti egzistenciju nacije Hohenzollern-Sigmaringena. Uz to, podizanje pruske zastave u južnoj Nemačkoj nije bilo po volji Austriji kao ni malim demagozima u Badenu i Virtembergu. Posle abdikacije princ je ušao u prusku vojnu službu kao general, naselivši se u Diseldorf, grad slika, skulptura i kasarni, u kome je sporedna grana dinastije držala mali dvor. Da bi se građani Diseldorfa kaznili zbog učešća u revoluciji 1848, koja je dostigla kulminaciju u demonstracijama mase protiv kralja prilikom njegovog prolaska kroz grad, Diseldorfu je bilo uskraćeno prisustvo dvora princa Friedricha i degradiran je na rang običnog grada koji je bez svojih dvorskih potrošača jedva sastavljao kraj s krajem. Stoga je prisustvo princa od Hohenzollerna za Diseldorf predstavljalo događaj. Ne učinivši ništa značajno, zablistao je on samim svojim prisustvom, kao onaj veliki čovek o kome Goethe kaže da plaća onim što *jeste*, a ne onim što *čini*. Njegova popularnost se iz Diseldorfa raširila poput požara. Što je u isto vreme bio i član dinastije i član katoličke crkve, učinilo je ostalo. Za bigotni deo stanovništva Rajnske Pruske nikakva druga kvalifikacija nije potrebna. Možete biti sigurni da će snažno i dobro organizovano katoličko sveštenstvo

¹ Prevod Nikole Kosanovića. Stihovi u originalu glase: O zarte Sehnsucht, süßes Hoffen, / Der ersten Liebe goldne Zeit! / Das Auge sieht den Himmel offen, / Es schwelgt das Herz in Seligkeit — / O daß sie ewig grünen bliebe, / Die schöne Zeit der jungen Liebe! — ² svakom po zasluži

široj cele Rajnske Pruske, Vestfalije, Šlezije i Pozena upotrebiti sve sile da podrži vladu na čijem se čelu nalazi jedan katolički pruski ministar, a u stvari je i poželjno da bude tako. Ništa nije nanelo veću štetu revoluciji 1848. od opozicionoga stava katoličkog sveštenstva. Ono je samom revolucijom ogromno dobilo, to jest dobilo je pravo na slobodno opštenje sa papom, pravo na podizanje ženskih i muških manastira i, što je naročito važno, pravo da poseduje zemlju. U znak zahvalnosti za sve ove privilegije sveti oci su se, naravno, žestoko okrenuli protiv revolucije kad je ona pretrpela poraz. Oni su nastupali kao najnemilosrdnije oruđe reakcije i dobro je što im se sada ne daje nikakav povod da ponovo pređu u opozicioni tabor. O ostalim ministrima biće reči nekom drugom prilikom.

Naslov originala:
The New Ministry

Prvi put objavljeno u listu
New-York Daily Tribune,
br. 5489 od 24. novembra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Nova vlada

Berlin, 9. novembra 1858.

»Te tako vam, eto, vrteška vremena donese već svoju osvetu.«^[439] Gospodin von Auerswald, potpredsednik novoga kabineta, bio je, kao što sam rekao u prethodnom članku, nominalna glava prve regularne vlade revolucionarne epohe. Zatim je njegov izbor za potpredsednika smatran reakcionarnim znakom, baš kao što se sada, posle deset godina, smatra znakom progressa. On je bio naslednik trgovca žitom Camphausena, koga je revolucionarna bura bacila iz njegove kuće u Kelnu u Berlin pred stepenice pruskog trona. Auerswaldova vlada je trajala od kraja juna do 7. septembra 1848. Nezavisno od onoga što je on mogao da učini ili da ostavi neučinjeno, samo njegovo ime na čelu liste ministara imalo je naročiti značaj u junu 1848. Njegov prethodnik, Camphausen, bio je rodom iz Rajnske Pruske, Auerswald rodom iz Istočne Pruske — prvi privatni trgovac, drugi državni činovnik; prvi buržuj, drugi plemić; prvi bogat, drugi siromah. Tako je bilo jasno da se već na kraju juna 1848, samo koji mesec posle martovskih dana, oscilatorno kretanje pruske revolucije od zapada pokrenulo na istok — od susedstva sa Francuskom ka susedstvu sa Rusijom; od običnih smrtnika ka mandarinima; od buržoazije ka plemstvu, od pune kese ka rangi i ugledu. Osim ovoga značaja koji je imalo njegovo ime, ne može se reći da je on u toku tri meseca, koliko je njegov kabinet trajao, postigao nešto značajnije. Ako pitate Prusa o karakteru Auerswaldovog ranijeg kabineta, on će verovatno staviti kažiprst na čelo, protrljati ga zamišljen, baš kao pravi Hudibras^[440] i, najzad, kao da se budi iz sna, uzviknuti: »A, mislite Hansemannov kabinet!« I odista je duša Auerswaldovog kabineta bio Hansemann, ministar finansija, koga je Auerswald preuzeo iz Camphausenovog kabineta. Tako, da bismo okarakterisali Auerswalda kao ministra predsednika, moramo govoriti o Hansemannu. Ovaj drugi, trgovac iz Ahena,

izrazio je svoje političko vjeruju 1847. godine u Ujedinjenoj skupštini u svojoj replici na adresu pruskog kraljevstva: »U novčanim pitanjima nema sentimentalnosti« (In Geldsachen hört die Gemüthlichkeit auf). Ova rečenica je, ako dozvolite parva componere magnis¹, pod tadašnjim uslovima bila ekvivalent Sieyès-ovih čuvenih reči: »Le tiers-état est tout.«^[441] Pod Friedrichom Wilhelmom III, u vreme kad se niko sem docenata pruskih univerziteta nije usuđivao da piše o politici, Hansemann je objavio knjigu u kojoj poredi Prusku sa Francuskom^[442], pokazujući jaku naklonost prema ovoj drugoj sili, ali sa tako pametnom umerenošću da je čak i pruskoj cenzuri bilo nemoguće da zabrani njegova uvredljiva poređenja. U vreme kad je deoničarsko društvo još uvek bilo rara avis² u Nemačkoj, on je imao častoljubivu ambiciju da postane nemački Hudson i pokaže da se savršeno razume u ovu vrstu špekulacije koja sada cveta u svim civilizovanim zemljama, a Crédit mobilier^[32] je čak pretvara u sistem. U vreme kad se kod starovremenskih Nemaca bankrotstvo još smatralo za mrlju na časti čoveka, Hansemann je pokušao da dokaže da je povremeno bankrotstvo gotovo isto toliko rentabilno u trgovini kao plodored u poljoprivredi. Vladavina ovoga čoveka, kojoj je Auerswald dao svoje ime, polazi od pogrešnog mišljenja da je nekoliko nedelja revolucije dovoljno protreslo stubove stare države, da su dinastija, aristokratija i birokratija bile dovoljno ponižene, da je politička prevlast buržoazije za uvek obezbeđena i da nije preostalo ništa drugo da se radi sem da se razbijaju talasi revolucije koji ne prestaju. Uspeh vlade u ovom poslu lomljenja velikih talasa bio je takav da se sama slomila tri meseca posle svog imenovanja, da su ove liberalne ulizice vrlo neceremonijalno odgurnute u stranu od strane dvorana koji su stajali iza njih i koji su ih iskoristili kao svoje oruđe. Auerswald i Hansemann su se našli u bednoj ulozi prevarenih varalica. Auerswald se uz to nalazio u nezavidnom položaju da nosi odgovornost za prusku spoljnu politiku, jer je on u svojoj ličnosti ujedinio funkciju ministra predsednika i ministra spoljnih poslova. Pa, ako su unutrašnju politiku vlade diktirali očigledni interesi buržoazije uplašene uspesima revolucije, spoljnu politiku diktirala je isključivo kamarila, a Auerswald je bio samo oruđe u njenim rukama. Juna 1850. bio je imenovan za predsednika Rajnske Pruske, da ga uskoro potom sa toga mesta povuče gospodin von Westphalen, koji je prusku birokratiju očistio od liberala hladno kao što škotski plemić čisti svoje imanje od ljudi. Kao član predstavničkog doma Auerswald se ograničio na tako razvodnjenu opoziciju da su je mogle zapaziti samo oči političkog homeopate. Auerswald je jedan od aristokratskih predstavnika liberalizma iz Istočne Pruske. Elemente od kojih se ovaj liberalizam sastoji čine ostaci sećanja na rat sa Napoleonom i nade koje su tada nadahnjivale većinu intelektualaca-patriota; neke opšte ideje koje Kenigsberg, kao centar Kantove filozofije, sma-

¹ malo uporediti sa velikim — ² retka ptica, retkost

tra skoro svojom lokalnom svojinom; zajednica interesa plemića proizvođača žita i stanovnika primorskih gradova koji ga izvoze; doktrina o slobodnoj trgovini u različitim oblicima, jer Pruska nije industrijska zemlja, već većim delom zavisi od prodaje svojih zemljoradničkih proizvoda Engleskoj. Gospodin von Schleinitz, ministar spoljnih poslova, bio je i ranije, 1849, na čelu istog resora, i u toku kratkotrajne vlade tesno se povezao sa gotskom partijom^[443], koja bi, da je uspela, podelila Nemačku na dva dela — severnu, pripojenu Pruskoj, i južnu pripojenu Austriji. U stvari, prisvajanje Nemačke od strane dveju velikih antagonističkih monarhija bio je priznati cilj Gotljana. Da im je uspelo da obrazuju dve Nemačke, došlo bi do sudbonosnog konflikta, novi tridesetogodišnji rat bio bi na pragu i najzad bi borba između dve antagonističke Nemačke prestala time što bi Rusija stavila u džep jednu, a Francuska drugu.

Gospodina von Bonina, ministra rata, pomenuo sam već ranije.¹ Ovde ću samo dodati da se on za vreme svog komandovanja u ratu oko Šlezvig-Holštajna^[444] više starao da progoni demokratske dobrovoljce koji su se borili pod nemačkom zastavom no Dance. Kao što je poznato, taj rat je predstavljao jednu od krvavih farsa savremene diplomatije. Gospodin von Ratow, ministar finansija, bio je član Camphausenovog kabineta. Njega su pre nekoliko godina »Krautjun-keri«² u predstavničkom domu nazvali revolucionarom. Bila je dodata i neka lična uvreda, pa je došlo do dvoboja sa grofom Pfeilom, što ga je za neko vreme učinilo ljubimcem berlinske publike. Patow bi mogao postati član liverpulske Društva za finansijsku reformu. O grofu Pückleru, ministru poljoprivrede, moglo bi se jedino reći da je nećak blaziranog autora *Pisama jednog pokojnika*.^[445] Bethmann-Hollweg je ranije bio kurator univerziteta u Bonu; ovi kuratori su u stvari veliki inkvizitori kojima pruska vlada muči zvanične naučne centre. Pod Friedrichom Wilhelmom III oni su lovili demagoge, pod Friedrichom Wilhelmom IV jeretike. Bethmann se posvetio ovom drugom poslu. On je, u stvari, pre revolucije pripadao kraljevoj kamarili, a odvojio se od nje tek onda kad je ona otišla »suviše daleko«. Simons, ministar pravde, i von der Heydt, ministar trgovine, jedini su članovi Manteuffelovog kabineta koji su nadživeli svoga šefa. Obojica su rođeni u Rajnskoj Pruskoj, ali u njenom protestantskom delu, na desnoj strani Rajne. Pošto se želelo da u kabinetu bude i neko iz Rajnske Pruske, ali da se u isto vreme izuzmu rajnski liberali, držali su ovu dvojicu. Simons može sebi da pripíše u zaslugu da je prusko sudstvo doveo do tako niskog stepena na kakvom se nije nalazilo ni u najgorim vremenima pruske monarhije. Von der Heydt, bogati trgovac iz Elberfelda, rekao je 1847. o kralju: »Taj nas je čovek tako često obmanjivao da mu više ne možemo verovati.« Decembra 1848. on je ušao u sastav

¹ Vidi u ovom tomu, str. 510. — ² neobrazovani, zatucani seoski plemići

vlade coup d'état¹. Sada je on jedini pruski ministar u koga se sumnja da svoj zvanični položaj koristi za svoje privatne svrhe. Mnogo se govori da su državne tajne koje je on znao poslužile trgovačkim interesima elberfeldske firme Heydt i Co.

Naslov originala:
The New Ministry

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5492 od 27. novembra 1858.

Prevod s engleskog

¹ vlade državnog udara

Karl Marx

Stanje u Pruskoj

Berlin, 16. novembra 1858.

Eklektički i šaroliki karakter novoga kabineta, o kome sam pisao u prethodnom pismu¹, bio je predmet ovakvog podsmešljivog komentara u listu »Kreuz-Zeitung«^[446]:

«Najavljena je promena sistema. Kakva promena sistema, ako smemo pitati? Koji će se sistem napustiti i koji su to principi novoga sistema koji će biti prihvaćeni? Predstavlja li njenu misao vodilju katolički princ koji se nalazi na čelu vlade ili ministar vera i prosvete, čovek evangelističke alijanse? Kako to da se od ministra finansija, ranijeg predstavnika demokrata, očekuje da se složi sa gore pomenutim osobama? I može li veteran stare pruske birokratije uskladiti svoje mišljenje sa mišljenjem gospodina von Patowa?»

Dvanaestog novembra je širom cele monarhije proveden prvi krug izbora (Urwahlen). Ovako izabrani birači (Wahlmänner) izabraće 23. ovog meseca poslanike. Niko ne voli polovičnu čednost sopstvene žene ili polovičnu platežnu moć svoga dužnika; pa ipak je polovična sloboda bila parola koju su polovično upotrebljavali Urwähler². Onaj deo pruskog naroda koji još stoji na čelu pokreta i čije se političko uverenje može okarakterisati kao liberalismus vulgaris³ sve je pre nego herojski. Godine 1848. taj se deo nije usudio da krene napred dok u Napulju, Parizu i Beču nije izbila revolucija. Čudnim sticajem okolnosti oni su se u ovom trenutku našli u položaju da dadu znak za političko oživljavanje na Kontinentu. Sa velikom vojskom za leđima, sa decembrističkom Francuskom^[45] s jedne strane i novom centralističkom Austrijom s druge, sa Rusijom koja stalno vreba iz zasede s treće, oni predstavljaju i suviše privlačan objekat za koncentričan napad da bi mogli biti koliko - toliko spokojni. A pred očima i u srcima im je

¹ Vidi u ovom tomu, str. 510 - 511. — ² birači u prvom krugu — ³ vulgarni liberalizam

još uvek sveže sećanje na revoluciju; i, najzad, princu regentu se ne sme nekom pretnjom dati povoda da okrene leđa svom novom konstitucionalizmu. Tako jedan liberalni heroj poziva drugog da mu učini uslugu, slično onome kad je muž molio svoju ženu, koju je javno na ulici uvredio neki oficir: »Drži me«, vikao je hrabri junak, »inače ću se osvetiti i biće krvi.« U stvari, u ovom pitanju čovek ne sme da ima nikakvih iluzija. Pruski pokret, u lokalnom značenju te reči, mogućan je samo u vrlo uskim granicama; ako se one jednom predu, on se mora ili vratiti natrag ili pretvoriti u opšti pokret na Kontinentu. Strah od ovog poslednjeg podjednako osećaju i krupna buržoazija i princ regent. Činjenica na koju ne nailazite ni u jednim novinama, ali za koju mogu da jamčim, jeste da je princ za vreme svoje poslednje posete Breslavi prilikom audijencije priredene za ugledne ličnosti iz ovoga grada objavio vrlo ozbiljnim tonom da revolucionarna vatra još gori, da preti nova evropska erupcija i da je stoga i dužnost i interes buržoazije da se okupi oko prestola i da pre svega, vodeći računa o striktnoj umerenosti u svom političkom delanju, zatvori svaku pukotinu kroz koju bi se bezobzirni demagozi (gesinnungslose Demagogen) mogli provući. Ovo se sasvim slaže sa onim što mi je nedavno rekao jedan visoki intelektualac, pruski plemić:

»Znate li«, rekao je, »šta je kralja oteralo u ludilo? Prividenje crvene republike, a i njegovog brata, iako je razborit, prosečan i okoreli vojnik, proganja ista utvara.«

U celini, liberalni »Wahlmänner« su odneli pobjedu u većim gradovima, a odlučni reacionari na selu. Način na koji su izbori na selu provedeni možete zamisliti na osnovu činjenice što su okružni načelnici (Landräte) privatno, svaki u svom okrugu, razaslali cirkularna pisma u kojima pozivaju prvobitne birače da biraju tu i tu osobu. A landrat ima sasvim izuzetno mesto u Pruskoj. U svim pokrajinama, izuzimajući jedino Rajnsku Prusku, on je plemić, posednik velikog imanja, koje se nalazi, kao i posed mirovnog sudije u engleskim grofovijama, u granicama njegove zvanične vlasti. On je u isto vreme karika u lancu birokratije, njega bira selo, imenuje kruna, potčinjen je okružnoj upravi (Regierung), čije se sedište nalazi u jednom od centara veće administrativne oblasti, ali u svom okrugu (ili Ressort, kako ga Prusi zovu) on je najviši predstavnik vlasti. Stoga ovi »landrati« udružuju u svojim ličnostima svojstva Krautjunkera⁽⁴⁴⁷⁾ i birokrate. Oni ne zavise samo od svojih državnih plata, kao što je to slučaj s većim delom državnih funkcionera; u najgorem slučaju, oni se biraju iz redova mladih sinova zemljoposedničke aristokratije i državnom platom od 1200 talira godišnje dopunjavaju prihod koji im daje otac, stric ili stariji brat. Stoga su njihovi interesi uglavnom jače vezani sa klasnim i partijskim interesima zemljoposedničke aristokratije nego sa klasnim interesima birokratije. Ti ljudi su bili glavni stubovi vlade koja je upravo svrgnuta. Oni su centralnu vladu smatrali oruđem svojih sop-

stvenih interesa, a ne obrnuto — da su se sami osećali njenim oruđem. Oni se u ovom trenutku suprotstavljaju novoj vladi; ova se opet ne usuđuje da ih makne, delom zbog toga što bi takva radikalna operacija mogla da probudi sve revolucionarne tendencije i što bi bila u suprotnosti sa tradicijama pruske administracije; a delom zbog toga što je vlada u sputavanju seoskog stanovništva upućena u znatnoj meri na aktivnost »landrata«, koji tako deluju kao protivteža liberalizmu u gradovima. Jedini dosad smenjeni »landrat« je grof von Krassow iz Pomeranije, koji je u cirkularu upućenom prvobitnim biračima dopustio sebi slobodu da ismejava i vređa vladu.

Od 1852. nije vršen nikakav popis stanovništva; ali i ovaj je sasvim dovoljan da vam da sliku o brojčanom odnosu seoskog i gradskog stanovništva. Od sedamnaest miliona stanovnika dvanaest miliona živi na selu, dok je pet miliona okupljeno u gradovima, a veliki deo i ovih gradova su u stvari sela. Od 984 grada monarhije 12 najvećih se može pohvaliti da ima oko milion stanovnika, dok ih više od 500 nema ni 2500 stanovnika. Industrijsko stanovništvo čini 11% u Pruskoj, 23% u Šleziji, 20% u Vestfaliji, 2% u Saksoniji, 25% u Rajnskoj Pruskoj i 37% u Brandenburgju. U ovoj poslednjoj pokrajini je gotovo sve industrijsko stanovništvo koncentrisano u Berlinu. Od ukupnog stanovništva monarhije 60% pripada isključivo seoskom življu, a u proseku na 263 lica dolazi jedan plemić.

Naslov originala:
Affairs in Prussia

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5497 od 3. decembra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Projekt o regulisanju cena hleba u Francuskoj]

Car Francuza se upravo poduhvatio izvršenja svoga omiljenog plana, naime regulisanja cene hleba u celoj svojoj imperiji. Ovu ideju je on još 1854. s odlučnošću najavio u svom govoru održanom pred ustavnim telom prilikom objave rata Rusiji. Njegovo tadašnje objašnjenje toga pitanja zaslužuje da bude citirano i evo kako je ono glasilo:

«Pre svega, preporučujem vašoj pažnji sistem koji je sada prihvatio grad Pariz; jer ako se on, kako se nadam, proširi po celoj Francuskoj, on će ubuduće onemogućiti ona ekstremna kolebanja u ceni žita koja u vreme izobilja zbog niskih cena pšenice teraju poljoprivredu u propast, a u godinama nestašice, zbog njene skupoće, bacaju siromašnije klase u krajnju bedu. Ovaj sistem se sastoji u tome da se u svim velikim gradovima osnuje jedna kreditna ustanova, takozvana Pekarska banka (Caisse de la boulangerie), koja u godinama nestašice može da daje hleb po ceni daleko nižoj od zvanične tržišne cene, pod uslovom da se cene podignu malo više u godinama obilja. Pošto su, u celini uzevši, dobre žetve brojnije od rdavih, lako je shvatiti da se kompenzacija između ovih dveju cena može lako postići. Uz to dolazi i ogromno preimućstvo što bi postojala kreditna društva koja bi umesto da zarađuju na povišenju cene hleba bila, kao i svi ostali, zainteresovana da hleb bude jeftin; jer, suprotno onome što je do danas postojalo, ovakve kompanije bi zarađivale u rodnim godinama i gubile u nerodnim.»

Princip koji je ovde izložen svodi se na to da hleb treba prodavati «daleko» ispod njegove tržišne cene u lošim godinama i samo «malo» iznad te iste cene u dobrim godinama — pri čemu se na izravnanje računa na osnovu toga što će dobre godine biti daleko brojnije od loših. Carskim dekretom osnovana je u decembru 1853. Pekarska banka u Parizu; najviša cena hleba od 4 funte iznosila je 40 santima; pekari su imali pravo da traže naknadu za svoj gubitak od banke, koja je sa svoje strane, zasnovala svoje fondove izdavanjem obligacija koje je garantovala pariska opština, a ova je, sa svoje strane, zasnovala garantne fondove novim zajmovima i uvođenjem povećanih trošarina koje su se ubirale na kapijama Pariza. Izvesnu sumu je pored toga

dala iz državne blagajne direktno vlada. Na kraju 1854. zajmovi koje je opština Pariza digla na ovaj način, zajedno sa vladinim novcem, već su dostigli sumu od osamdeset miliona franaka. Vlada je tada bila primorana da opozove svoje korake i da podigne maksimalnu cenu hleba prvo na 45, pa onda na 50 santima. Tako je parisko stanovništvo moralo delimično da plaća u obliku povećanih trošarina ono što je uštedelo na ceni hleba, a ostala Francuska je morala da plaća opšti narodni porez za metropolu u obliku direktne državne subvencije koja je davana opštini Pariza. Međutim, pokušaj nije uspeo jer su se pariske cene hleba dizale iznad zvaničnog maksimuma u toku nerodnih godina, od 1855. do 1857. i padale ispod toga u toku bogatih žetvi u 1857. i 1858.

Nimalo obeshrabren neuspehom ovoga eksperimenta vršenog u relativno malom obimu, Louis-Napoleon se sada poduhvatio da u celoj svojoj carevini organizuje, na osnovu svoga sopstvenog ukaza, trgovinu hlebom i žitom. Pre nekoliko nedelja jedan od njegovih pariskih listova je pokušao da ubedi javnost da je »rezerva žita« neophodna u svim važnijim gradovima. Kao argument se navodilo da je u najgorim godinama nestašice maksimalni deficit žita bio jednak 28-dnevnoj potrošnji hleba celokupnog naroda i da je broj uzastopnih rdavih godina u proseku tri. Na osnovu ovoga se zaključilo da je »efektivna rezerva za tri meseca sve što je potrebno prema mogućnosti ljudskog predviđanja«. Ako bi se rasporedila samo na gradove koji imaju najmanje 10 000 stanovnika, a ukupno stanovništvo takvih gradova u Francuskoj (izuzev Pariza) penje se do 3 776 000 duša, ako svaki prosečan čovek potroši 45 kilograma žita za tri meseca, a budući da je sadašnja cena žita oko 14 franaka po hektolitru — takva rezerva bi, na osnovu ovakvih procena, koštala između 31 000 000 i 32 000 000 franaka! A 18. novembra je »Le Moniteur« objavio ovaj dekret:

»Član 1. Rezerve kod pekara u svim gradovima u kojima je pekarski zanat regulisan dekretima i naredbama moraju iznositi onu količinu žita ili brašna koja je potrebna za podmirenje dnevnih potreba svake pekare u toku tri meseca.

Član 2. U roku od mesec dana od ovoga datuma prefekti departmana, pošto se dogovore sa opštinama, odlučiće o tome da li će rezerve biti napravljene u zrnju ili brašnu i odrediće period u kome se one moraju stvoriti; takođe će odlučiti o količini koja se mora čuvati u državnim skladištima.»

Uz ovaj dekret data je lista gradova »u kojima je pekarska delatnost regulisana« i koji, stoga, moraju da stvore rezerve. Na listi se nalaze svi značajniji gradovi i varošice Francuske, izuzev Pariza i Liona, u kojima rezerve već postoje i koji stoga ne podležu odredbama dekreta. U svemu ne manje od 161 grada ili varošice, među kojima su: Marsej, Sen-Kanten, Mulen, Kan, Angulem, Dižon, Burž, Bezanson, Evre, Šartr, Brest, Nim, Tuluza, Bordo, Monpelje, Ren, Tur, Grenobl, Sent-Etjen, Nant, Orlean, Anže, Rems, Šalon, Mec, Lil, Due, Valansjen, Bove, Aras, Sent-Omer, Kale, Bulonj-sir-mer,

Strazbur, Miluz, Ruan, Avr, Makon, Le Man, Amjen, Abevil i Tulon. Prema poslednjem popisu broj stanovnika u 161 gradu i varošici može se ceniti na oko 8 000 000! To nam onda daje 5 500 000 hektolitara po ceni od između 70 000 000 i 80 000 000 franaka za rezerve. Prilikom slanja cirkularnog pisma sa dekretom prefektima departmana ministar poljoprivrede i trgovine im kaže da moraju iako »ne smeju prisiljavati pekare da odjednom ispune obaveze koje im se nalažu dekretom«, »u razumnim granicama« odrediti period u kome ovo ima da se izvrši. On ostavlja prefektima da odluče, na osnovu lokalnih uslova, da li će rezerve biti u zrnju ili brašnu. Zatim im kaže da se sadašnja mera, ma koliko izgledala obimna, može i proširiti.

»Vlada ne preuveličava, gospodine prefekte, značaj mere koju sam vam opisao. Vlada je svesna da je dekretom obuvlačen samo mali deo stanovništva i stoga se bavi razmatranjem mogućnosti da proširi sfere svoga delovanja. Stanovnici zaselaka i sela peku sami hleb za se i uzimaju od svoje žetve količinu žita potrebnu za svoje porodice u toku godine. Intervencija vlade u njihovom slučaju bila bi beskorisna i nemoguća. Ali u izvesnom broju glavnih gradova departmana i u većem broju glavnih mesta u arondismanima i kantonima, čak i u većim selima pekari proizvode znatnu količinu hleba koji se troši, a ipak nisu predmet nikakvih uredbi i nisu obavezni da drže ikakve rezerve. Zar se pekari iz ovih mesta ne bi mogli staviti pod isti režim i zar im se ne bi mogao nametnuti isti spasonosni zakon razboritosti? Vlada veruje da njene preporuke u ovom pogledu neće naići ni na kakve ozbiljne primedbe.«

Međutim, pre no što je podredio gornjem dekretu svu ostalu Francusku, sem malih sela, ministar upućuje prefekte da se konsultuju sa opštinama o mestima na koja ovaj postupak dosad nije bio primenjen. On zatim saopštava prefektima kako treba smestiti rezerve:

»Pekari moraju, koliko god je to moguće, osposobiti sporedne prostorije u svojim radnjama tako da *nadzor* nad njima bude što lakši. Ali vi morate pozvati opštine da sagrađe i pekarima stave na raspolaganje javna skladišta namenjena prihvatanju, uz plaćanje zakupa koji će se utvrditi cenovnikom, onih rezervi koje oni sami nisu u stanju da uskladište. Ne sumnjam da će razumna saradnja opštinskih organa učiniti ovu stvar lakom.«

Ministar zatim dolazi na glavnu tačku — odakle uzeti novac za izvršenje dekreta:

»Što se tiče nalaženja potrebnog kapitala, uveren sam da će pekari uložiti najozbiljnije napore da pribave sume koje će im biti potrebne. Ovakvo ulaganje kapitala pruža takve komercijalne prednosti i obećava da ostvari takve legitimne profite da će se za njih uvek moći da dobije kredit, naročito sada kad je interes na novac tako nizak. Da ne tražimo suviše od dobre volje kapitalista u svakoj komuni kad se nadamo u njihovu saradnju u vezi sa pekarima? Zar oni neće u ovim rezervama naći sigurnu zalogu za svoje uspehe — i zalogu koja je pre predodređena da se po vrednosti poveća no da se smanji? Biću srećan ako napori, koje ćete svakako morati da

uložite u ovu stvar, budu krunisani uspehom. *Pitam se, ne bi li opštine mogle, ako je potrebno, idući stopama Pariza, stvoriti sredstva i upotrebiti ih za predujam pekarima.* Da bi se podstakli i olakšali ovakvi predujmovi, i da bi se cirkulacijom uvećali, žitnice određene da prime rezerve mogu imati karakter skladišta za robu oslobođenu carina (magazins généraux) i izdavati založne papire, koje će naše finansijske vlasti svakako primati sa najvećom spremnošću, a naročito Francuska banka.*

Ministar završava svoj cirkular pozivom da ga prefekti u roku od dvadeset dana obaveste o tome šta oni predlažu u pogledu izvršenja drugog člana dekreta, a u roku od mesec dana da ga obaveste šta od onoga što je u dekretu preporučeno opštine gradova i sela nisu prihvatile.

Nemamo nameru da u ovom trenutku ulazimo u pitanje javnih ambara, ali ogromnom značaju ovog ekonomskog coup d'état nije potreban komentar. Dobro je poznato da je u Francuskoj sadašnja cena žita očajno niska i da su stoga među seljacima znaci nezadovoljstva vidljivi. Veštačkim zahtevom koji će stvoriti tromesečne rezerve Napoleon pokušava da veštački podigne cene i da tako zapuši usta poljoprivrednoj Francuskoj. S druge strane, pred proleterima gradova on sebe proglašava za neku vrstu socijalističkog providenja, iako na prilično nespretnan način pošto se prvi opipljiv utisak njegovog dekreta mora sastojati u tome da ih natera da plaćaju više no ranije za svoj hleb. »Spasilac svojine« pokazuje buržoaziji da nije potrebna ni formalna intervencija njegovog smešnog ustavnog organa, već samo njegov lični ukaz da bi slobodno raspolagao njihovim kesama, opštinskom svojinom, da bi narušio tok trgovine i monetarne operacije podredio svojim privatnim interesima.

Najzad, pitanje treba razmotriti i sa čisto bonapartističkog gledišta. Ogromne zgrade za državne ambare će biti potrebne u celoj Francuskoj; a kakvo novo polje one otvaraju za pljačku! Trgovina hlebom je takođe dobila neočekivan preokret. Kakve će profite strpati u džep Crédit mobilier^[32] i drugi kompanjoni carskog veličanstva! U svakom slučaju možemo biti sigurni da će carski socijalist pokazati da ima više uspeha u dizanju cena hleba negoli u pokušajima da ih smanji.

Napisano oko 19. novembra 1858.

Prvi put objavljeno kao uvodnik u listu
 »New-York Daily Tribune«,
 br. 5507 od 15. decembra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Stanje u Pruskoj

Berlin, 23. novembra 1858.

Danas je bio dan izbora, birači drugoga kruga, telo nikako brojno, sastalo se mirno da dela kao zastupnik nemirne gomile. Liberalizam u svom vrlo umerenom obliku, liberalizam buržoazije odeven u birokratsku odeću, liberalizam koji sam sebe poriče, iskočio je iz urne za koju se u jednom trenutku smatralo da može da se pokaže kao Pandorina kutija.^[448] Već same titule kandidata u ovom gradu dokazuju da oni ne mogu biti nosioci nekih zlih misli. Tu je Generalsteuerektor (glavni kontrolor poreza), Oberbürgermeister (predsednik gradske skupštine), jedan ministar, jedan bivši ministar, jedan Gerichtspräsident (predsednik suda), jedan Geheimer Archivrat (čuvar kraljevske arhive), jedan Geheimer Rat (tajni savetnik); svu ovu zvaničnu »tajnu« gospodu podržavaju dva buržuja — jedan je gospodin Reiner, konzervativac i izdavač Njegovog Veličanstva, drugi je dr Veit, takođe izdavač, koga je zbog njegove jevrejske veroispovesti izabralo novčano tržište, koje je ovde, kao i svuda, jako prožeto jevrejskom krvlju. Sada se ne može pogrešiti ako se kaže da su buržoaski radikali iz 1848, Jacobi, Unruh, Waldeck, Rodbertus, Stein, Elsner itd. — jednom rečju, ljudi o kojima sam vam pre mesec dana pisao i rekao da će verovatno biti izabrani u velikim gradovima, igrali zaista vodeću ulogu na zborovima birača prvog stepena, da su bili autori mnogih izbornih programa i da su im u Breslavi, Kenigsbergu, Magdeburgu i Elbingu ponuđena mesta u »landtagu«¹. Odakle sad ova iznenadna changement de décoration²? Oni su skromno odbili da prime čast koja se čuvala za njih. Neki nisu postupili baš po svojoj volji i rešili su se na odricanje tek posle neugodnog i svakako ne dobrovoljnog razgovora sa Polizeidirektorom³. Drugi su popustili pod pritiskom uznemirenog dela buržoazije, koja daje ton u sadašnjem trenutku. Međutim, svi zajedno — Polizeidirektor, kandidati i glasači — radili su pod jakim uticajem

¹ zemaljskoj skupštini — ² promena dekora — ³ šefom policije

prilika koje su se iznenada izmenile, ili pre bih rekao: nisu se prilike izmenile, već se u toku jedne burne nepogode razišla magla iluzija kojom su te prilike bile obavijene. Kako kažu Francuzi: la situation s'était dessinée.¹ Vlada je prešla u napad. Ministar unutrašnjih poslova, gospodin Flottwell, izdao je tako maglovit cirkular kakvog nije bilo ni na jednom jeziku, pun gramatičkih grešaka, smeten u rečima, besmislen u argumentima, ali ipak pun gneva. Vi znate šta se u Francuskoj podrazumeva pod zvaničnom opomenom upućenom nekom listu. Tako je i Flottwellov cirkular bio uopštena opomena biračima, iza koje su stajala privatna uputstva policiji. On je s negodovanjem direktno ukazivao na izborne govore, izborne pripreme i izbornu propagandu bivših radikalnih članova Nacionalne skupštine iz 1848. Pa pošto se krupna buržoazija pokazala sklona da preuzme tvrdavu pomoću umerenosti i pošto je demokratska većina naroda shvatila da za sada politička inicijativa pripada krupnoj buržoaziji, odmah se reagovalo na mig vlade, napušteni su grands airs² obnove i izbori su potekli po vladinom receptu. Ipak, nikako nije prijatno osećanje kad vas žestoko prodrmaju iz divnog sna. Ljudi, govori i programi prema kojima se čovek upravljao bili su čak i u svojim najsmelijim zanosima tako striktno »u okvirima praktičnog razuma« da je čak i zastrašeni deo buržoazije bio uvređen zbog zastrašenosti vlade. Vladin metod uvođenja novog režima slobode izgledao je prilično grub; stoga je javno mnjenje počelo da gunda zbog razočaranja, dok su listovi stare kamarile bili preplavljeni ironičnim čestitanjima povodom »Selbstbesinnung«³ novog kabineta. Na ovo je jadni Flottwell izdao drugi cirkular, koji je pre nekoliko nedelja uputio »landratima« i u kome se oni opominju da ne podržavaju kandidate ni jedne ni druge grupe koji su ekstremno orijentisani. Da bi se ovom anahronizmu pridao neki značaj, vladin organ »Preußische Zeitung«^[449] je propratio taj zastareli edikt sledećim komentaron:

»Sadašnje izbore karakteriše vrlo povoljna činjenica što sve partije nastoje da se sretnu na monarhističkoj ili ustavnoj osnovi i tako u izvesnoj meri umanje razlike u mišljenjima koje razdvajaju njihovih uverenja. Progresivan, ali čvrst i umeren, politički kurs koji vodi vlada biće naročito usmeren na to da podstiče takvo približavanje. Vlada neće dopustiti da je preterane nade ili zahtevi skrenu sa njenih liberalnih ali umerenih principa. Vlada, s druge strane, ne može dozvoliti prisvajanje ekskluzivnog naziva rojalista onoj partiji čije su pristalice daleko od toga da bez rezerve prihvataju osnove ustava, već legalnost povelje priznaju samo u onoj meri u kojoj ona odgovara njihovim sopstvenim interesima. Vlada poriče tvrđenje da većina zemljoposjednika pripada ovoj partiji« itd.

U stvari, svi ovi napori vlade bili su uzaludni. Princ nije učvrstio svoj položaj ni reakcionarnim govorom u Staatsratu⁴ prilikom predstav-

¹ situacija se razbistrila — ² široki gestovi — ³ samosvesti, samopouzdanja — ⁴ Državnom savetu

ljanja svog novorođenog sina, niti jednim drugim reakcionarnim govorom na skupu »slobodnih zidara«, niti reakcionarnom adresom upućenom Treubund-u^[450] (nekoj vrsti pruske oranzističke organizacije^[451]), ali je uplašio članove kabineta žestokim izlivima gneva zbog stanja u koje su stvari došle pod njegovom upravom. Flottwellov prvi cirkular je bio dobro smišljena opomena buržoaziji da se uzdrži od pokušaja da regentov novopečeni konstitucionalizam stavlja na probu. Kad su ministri na osnovu ovoga koraka postali svesni svog sopstvenog položaja, oni su telegrafisali pruskoj princezi, koja je smesta požurila iz Koblenca u Berlin i zadala coup de baguette¹ u suprotnom pravcu. Princeza je u toku poslednje godine naizmenično boravila u Vajmaru, Karlsruheu i Koblencu. U Berlinu se pojavila tek kad se rešavalo pitanje regentstva. Pošto su svi lekari koji su konsultovani odbili da izjave da li se kraljeva bolest može ili ne može izlečiti, kraljica je, preko gospodina von Kleist-Retzowa, našla jednog vojnog lekara, nekog Bögera, koji je potpisao izjavu da se kralj može oporaviti. Pruska princeza se napravila da je bolesna. Pozvala je istog lekara k sebi; on ju je lečio, ona mu se udvarala laskanjem i galantnom prisnošću i kada joj se učinilo da je zreo za njen cilj, postavila mu je direktno pitanje da li on, neobično učen i savestan čovek, može odista da veruje u svoju sopstvenu izjavu o kraljevom zdravlju. Glupi Böger je priznao da su ga samo kraljičine suze navele da potpiše onu izjavu. Na to je princeza pozvonila, dva dvoranina su se odmah stvorila tu i vojni lekar, obavezan da sluša svoje pretpostavljene, morao je ne samo usmeno već i pismeno da ponovi priznanje koje mu je bilo iznuđeno. Kad je tako postigla svoj cilj, princeza je bila prognana iz Berlina. Pošto je njen muž ustoličen kao regent, ona je dobrovoljno produžila svoj boravak u Koblencu. Kao i drugi prosečni ljudi, princ Wilhelm pati zbog intelektualne superiornosti svoje bolje polovine, i ako je već nesamostalan, ne mora bar da gleda ruku koja ga vodi. Uticaj njegove žene na njega mora se vršiti na neki zaobilazan način. Odnosi između ovih dveju osoba su, uz to, ledeni i ućtivi. Princ Wilhelm je u svojoj mladosti bio strasno zaljubljen u gospođicu von Brockhaus i želeo je da se oženi njome. Njegov otac se umešao i gospođica je umrla slomljena srca u Parizu. Ženidba princezom od Vajmara je jogunastom mladiću iz kuće Hohenzollerna bila nametnuta; i da bi se osvetio, on je u toku prvih godina braka demonstrativno ispoljavao neobuzdanu strast prema gospođici V. . . k. Tako su odnosi između princa i njegove žene sve pre nego srdačni. I da bi ustoličila svoju vladu u Berlinu, za princezu je bilo najbolje da se drži povučena u Koblencu. U međuvremenu kraljica je izvela jedan od onih trikova koji su poznati čitaocima Oeil-de-boeuf hronika!^[452] Verovatno ste čitali u novinama da je nakon odlaska kralja i kraljice iz Berlina kraljičin portefeuille² ukraden u Lajpcigu i da uprkos svim naporima stoglave i storuke nemačke policije

¹ udarac mađioničarskim štapićem — ² lisnica

lopov nije uhvaćen. Na neki nepoznat način taj portefeuille je našao put do regentovog pisaćeg stola, a u njemu je nađena obimna korespondencija koju je vodila princeza, njegova žena, sa svim mogućim političarima.

Tu su bila pisma upućena Wenzelu, predsedniku suda u Ratiboru, jednom upravo izabranom poslaniku u Berlinu i članu opozicije u predstavničkom domu Manteuffela, kao i pisma Reichenspergeru, vodi pruske katoličke opozicije, i druga pisma — sva puna usiljenog liberalizma i želje za ujedinjenjem Nemačke. Tako je princ, za koga se znalo da ga progoni avet crvene republike, bio još više zaplašen nameštenim otkrićem da je njegova sopstvena žena stupila u prisne veze sa revolucionarima. Ispletene su i druge intrige. Ja objavljujem ovu chronique scandaleuse¹, za čiju tačnost mogu da jamčim, jer se u monarhističkim državama revolucije pre nego što dobiju oblik javne bune prvo najavljuju padanjem dinastija.

Naslov originala:
Affairs in Prussia

Prvi put objavljeno u listu
New-York Daily Tribune,
br. 5505 od 13. decembra 1858.

Prevod s engleskog

¹ skandalozna hronika

Friedrich Engels

[Evropa u 1858. godini]

Druga polovina 1858. godine bila je u Evropi svedok čudnog oživljavanja političke aktivnosti. Od 2. decembra 1851. do sredine ove godine evropski kontinent je u političkom pogledu bio tako reći pokriven nekim pokrovom. Snage koje su uz pomoć vojske izišle iz revolucionarne borbe kao pobjednice mogle su da vladaju kako hoće, da donose i ukidaju zakone, da ih se drže ili da ih krše, kako im se svidalo. Predstavničke institucije bile su svuda svedene na privid; parlamentarna opozicija jedva da je igde i postojala; štampa je bila učutkana, i da nije s vremena na vreme bilo iznenadnih eksplozija — ustanak u Milanu, iskrčavanje u Salernu^[453], pobuna u Šalonu¹, pokušaj atentata na Louis-Napoleona² — da nije bilo političkih procesa u Anžeu i drugde, u toku kojih se makar i za kratko vreme po cenu najvećih žrtava, budio stari revolucionarni duh glasnim i iznenadnim traženjem svojih prava, čovek bi pomislio da je evropski kontinent posle eksperimenta 1848. napustio svaku pomisao na politički život i da su militaristički despotizam i caristička vladavina svuda rezignirano prihvaćeni kao jedini mogući oblici vladavine. Čak se i u Engleskoj duh političkih reformi nalazio u stalnom opadanju. Pravno, trgovinsko i administrativno zakonodavstvo, ovo poslednje sa nesumnjivom tendencijom ka centralizaciji, angažovali su pažnju engleskog parlamenta. Pokušaji da se masovni politički pokreti održe u životu žalosno su propali, reformna partija buržoazije je tiho zaspala i pretrpela težak poraz na opštim izborima lorda Palmerstona 1857, a čartizam se kao pokret potpuno rastočio.

Od svih evropskih nacija Rusija je bila prva koja se probudila iz ove političke letargije. Krimski rat, mada završen bez nekog značajnijeg teritorijalnog gubitka, a što se Istoka tiče, i bez gubitka prestiža, ipak joj je povredio ponos. Prvi put je ona bila primorana da odustane

¹ Vidi u ovom tomu, str. 328 - 331. — ² Vidi u ovom tomu, str. 313 - 317.

od principa da jednom anektiranu zemlju nikada više ne napušta. Ceo njen administrativni sistem bio je u svojoj najboljoj grani — vojnoj — potpuno uništen i morao je priznati svoju nemoć. Posao na kome je Nikolaj danonoćno radio dvadeset pet godina pretvorio se u ruševine zajedno sa zidinama i utvrdama Sevastopolja. Ali pri postojećem političkom stanju u zemlji drukčiji administrativni sistem od ovog koji je postojao, od isključivog i birokratskog sistema, nije ni bio moguć. Da bi položio temelj jednom boljem sistemu, Aleksandar II je morao da pribegne ideji o oslobođenju seljaka. Morao je da se bori sa dva opasna protivnika — sa plemstvom i upravo s onom birokratijom koju je nameravao da reformiše protiv njene volje i koja je u isto vreme morala da posluži kao oruđe za njegove planove. Nije imao ničega što bi ga podržalo sem tradicionalne pasivne poslušnosti one inertne mase ruskih seljaka i trgovaca koji su do ovoga časa bili isključeni iz prava čak i da misle o svom političkom stanju. Da bi se mogao koristiti njihovom podrškom, on je bio primoran da stvori neku vrstu javnog mnjenja i bar nešto nalik na štampu. Zato je cenzura ublažena, stavljeno je do znanja da je poželjna dobronamerna i uljudna diskusija, pa je čak bila dozvoljena umerena i pristojna kritika rada državnih činovnika. Stepenn slobode govora koji sada postoji u Rusiji izgledao bi smešno mali u svakoj zemlji Evrope sem u Francuskoj; ali ljudima koji se sećaju Rusije iz Nikolajevog doba ovaj korak napred ipak izgleda ogroman i s obzirom na teškoće koje neminovno proističu iz oslobođenja seljaka, ovo buđenje političkog života obrazovanih klasa u Rusiji puno je dobrih znamenja.

Sledeće političko oživljavanje dogodilo se u Pruskoj. Kad se kralj privremeno povukao iz aktivnog upravljanja zemljom, ubrzo se saznalo da je njegova umna poremećenost neizlečiva i da njegov brat ranije ili kasnije mora biti naimenovan za regenta sa svim ovlašćenjima koja mu pripadaju. Ovaj prelazni period dao je osnovu za agitaciju koja je pod vidom zahteva za stalnim regentstvom u stvari bila upravljena protiv postojanja jedne nepopularne vlade. Kada je pre dva meseca regentstvo najzad uspostavljeno, vlada promenjena i novi predstavnički dom izabran, tako dugo suzbijani politički pokret je odjednom probio sebi put i izbacio skoro do poslednjeg čoveka prethodnu većinu iz skupštine. O tome kuda će konačno odvesti ovaj politički pokret u Pruskoj bilo je reči ranije na ovim stupcima¹; ovde bismo hteli samo da registrujemo činjenicu da je došlo do političkog oživljavanja.

Postojanje ovakvog pokreta nije moglo ostati nezapaženo u ostalom delu Nemačke. U stvari, on se već oseća u manjim državama, i sigurno će doći do promena u vladi, do smenjivanja većine i kolebanja u politici kada pokret u Pruskoj bude dobio određeniji oblik. I ne samo u gomili malih nemačkih monarhija, već i u Austriji pokret počinje ozbiljno da se oseća. Konstitucionalna partija u Austriji sada nema izgleda da

¹ Vidi u ovom tomu, str. 488 - 501, 510 - 520. i 525 - 528.

nagovori vladu da se po drugi put upusti u pokušaj sa predstavničkim ustanovama, pa je stoga jedini način na koji se ovo pitanje može držati u žiži interesa javnosti da se hvali »povratak na zdravu ustavnu vladu« u Pruskoj; i zaista je čudno kako je Pruska najednom postala popularna u Austriji i južnoj Nemačkoj. Ali bez obzira na to kako se on izražava, pokret postoji čak i u Austriji.

Drugo žarište uznemirenosti je u Italiji. Politička groznica, srazmerno blaga od mira sa Rusijom, sigurno će se pod dejstvom Bonapartinih intriga raširiti na ovu zapaljivu naciju. Stara kampanja protiv monopola na duvan opet je počela u Lombardiji; vojvotkinja od Parme je našla za shodno da dozvoli Ristori, koja u ulozu Judite propoveda sveti rat protiv Asiraca, da javno govori protiv Austrijanaca^[454], i to na domaku uha austrijskog garnizona u Pjačenci. Položaj francuske okupacione armije u Rimu i položaj papske vlasti tamo postaju podjednako teški. Napulj je čak spreman na ustanak, i kao kruna svega, Vittorio Emanuele od Sardinije, poziva svoje generale da budu spremni, jer će verovatno morati opet u proleće da omirišu barut.

Čak je i Francusku zahvatio ovaj novi duh. Montalembert-ov članak protiv bonapartizma^[455] bio je jasan dokaz ponovnog buđenja života u redovima francuske buržoazije. Sada izgleda da je ne samo Montalembert pripremio drugi članak, već se i gospodin Falloux, bivši ministar Louis-Napoleona, pojavljuje sa jednim oštrim člankom protiv postojećeg stanja stvari. Suđenje Montalembert-u se pretvara u ozbiljan protest uglednih parlamentarnih ličnosti Francuske protiv sadašnjeg sistema i donosi izjavu da oni i dalje teže za obnovom parlamentarne vlade. De Broglie, Odilon Barrot, Villemain i mnogi drugi ljudi iz te kategorije su prisustvovali suđenju, a Berryer je govorio u ime svih njih kada je, pod zaštitom nepovredivosti koju do izvesnog stepena uživaju sudski govori advokata, uzviknuo:

»Ne, mi nećemo nikada i ni po koju cenu biti odmetnici od naše prošlosti. Vi potcenjujete ovu zemlju. Sami priznajte da je ona promenljiva i nestalna. Kakvu garanciju onda imate da se ona jednoga dana neće vratiti onom uređenju koje joj se svidalo i pod kojim je živela pola veka? Ah, snaga nam je jako iscrpljena dugim borbama, bolnim iskušenjima, gorčinom našeg razočaranja — *ali ništa zato, kada budemo potrebni svojoj zemlji, ona će nas uvek naći na našim mestima.* Mi ćemo se žrtvovati za nju sa istim žarom, istom postojanošću i istom nesebičnošću kao i u prošlim danima i poslednji uzvik našeg glasa na umoru biće: 'Sloboda i Francuska!«

Svakako, na ovako otvorenu objavu rata svim postojećim ustanovama u Francuskoj ne bi se ovaj govornik usudio kad van sudnice ne bi postojala jaka partija koja mu daje moralnu podršku. Najzad, čak i u Engleskoj nailazimo na agitaciju za oživljavanje reformnog pokreta i gotovo na uverenje da ovo pitanje u ovom ili onom obliku mora ostati pred parlamentom sve dok se ne donese neka mera koja će bitno izmeniti ravnotežu partija i time napasti osnove časnog ali dotrajalog britanskog ustava.

A šta se nalazi u osnovi ove jedinstvenosti i, do sada, neobično harmoničnog pokreta u skoro svim zemljama Evrope? Kad je vulkanska erupcija 1848. iznenada stavila pred oči začudene liberalne buržoazije Evrope džinovsku avet naoružane radničke klase koja se borila za političko i socijalno oslobođenje, buržoazija, kojoj je bezbedna svojina njenog kapitala bila mnogo važnija od direktne političke moći, žrtvovala je tu moć i sve slobode za koje se borila, samo da bi osigurala ugušenje proleTERSKE revolucije. Buržoazija je priznala da je politički nepunoletna, da nije u stanju da upravlja sudbinom naroda i pomirila se sa militarističkim i birokratskim despotizmom. Tada se pojavilo ono grčevito širenje fabrika, rudnika, železničkih pruga i parnih brodova, ona epoha ustanova kao što su *Crédits mobiliérs*^[32], švindleraja u akcionarskim društvima, prevara i špekulacija, kad je evropska buržoazija u pobedama u industriji tražila kompenzaciju za svoje političke poraze, a u individualnom bogatstvu kompenzaciju za svoju kolektivnu nemoć. Ali sa bogatstvom je porasla i njena društvena moć i u istoj meri su se širili njeni interesi; opet je počela da oseća političke lance koji su joj nametnuti. Sadašnji pokret u Evropi je prirodna posledica i manifestacija ovog osećanja, udružena sa povratkom poverenja u sopstvenu moć nad radnicima, do koje je dovelo deset godina neometane industrijske aktivnosti. Godina 1858. jako liči na 1846, koja je takođe započela političku obnovu u mnogim delovima Evrope i koja je istakla nekoliko prinčeva koji su težili za reformom i koje je, dve godine kasnije, bespovratno odnela revolucionarna bujica kojoj su oni otvorili put.

Napisano krajem novembra 1858.

Prvi put objavljeno u listu
«New-York Daily Tribune»,
br. 5514 od 23. decembra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Stanje u Pruskoj]

Berlin, 4. decembra 1858.

U jednom ranijem članku¹ sam vas izvestio kakav su iznenađan preokret doživeli opšti izbori time što je gospodin Flottwell poverljivo upozorio buržoaziju da ne pretera sa igranjem »preporoda«. U skladu s tim su buržoaski radikali sasvim učutkani. S druge strane, nižim klasama nije bila potrebna opomena pošto su one dobrovoljno i prilično prezirivo odbijale da učestvuju u komediji glasanja koje po izbornom zakonu nema nikakvog značaja ako se, kao što je sada slučaj, birači prve i druge klase odluče za jednu opštu liniju. Ako je u nekim mestima, kao na primer u ovom gradu, na izborima učestvovao izvestan broj radnika koji plaćaju porez, možete biti sigurni da su oni glasali na mot d'ordre² svojih poslodavaca. Čak i specijalni dopisnik londonskog lista »The Times« (koji sve vidi u couleur de rose³) mora da prizna na stupcima Levijatana britanske štampe da pasivan stav koji su zauzele mase ispunjava njegovo muževno srce mračnim slutnjama. I tako su izbori sa stanovišta vlade ispali liberalni. Partija oko lista »Kreuz-Zeitung«^[446] nestala je kao pokretom volšebnog štapića. Dvojica njenih vođa su čak našla put nazad u Narodnu skupštinu, gde su ranije zapovedali, a neki drugi duguju svoj povratak samo velikodušnosti svojih rivala. Pustoš koja je napravljena među njima može se videti iz jedne jedine činjenice da je od 77 »landrata« samo 27 ponovo izabrano. Sve u svemu, oni će se u svakom slučaju ponovo pojaviti u vidu nezatne manjine.

Ali priroda pruskog ustavnog sistema je toliko nežna, da se on uplašio veličine svoje sopstvene pobede. Pošto su izbori dali domove koji predstavljaju liberalizam vlade, očevidno je da vlada predstavlja liberalizam izabrane skupštine i tim jednostavnim procesom stvarno je pretvorena u partijsku vladu, parlamentarnu vladu, upravo u onaj užas do koga nije trebalo da dođe. Otuda su ministri morali u listu »Der Staats-Anzeiger«^[437] odmah da protestuju protiv novostvorene situacije. Oni, imenovani savetnici princa, kao da su se odjednom pretvorili u izabranu izvršnu vlast zemlje, a njihova vlast kao da potiče od naroda. U svom protestu — jedini naziv koji se može dati deklaraci-

¹ Vidi u ovom tomu, str. 526 - 527. — ² po naređenju — ³ ružičastoj boji

ciji njihovih principa koju je objavio »Staats-Anzeiger« — oni svečano izjavljuju kitnjastim frazama da parlamentarna vlada ili partijska vlada u Pruskoj uopšte ne dolazi u obzir; da kralj, po volji božjoj, mora ostati jedini izvor vlasti; da ministri ne mogu služiti dva gospodara, da je sasvim u redu što je zemlja sprovela izbore po svom nahođenju, ali da zemlja ne može sad očekivati da vlada sledi inicijativu skupštine, već da vlada očekuje da skupština pokorno pođe njenim stopama.

Vidite dokle smo stigli. Oni jesu i nisu parlamentarna vlada. Oni su, na osnovu izbora, potisnuli kraljičinu partiju, ali već pokazuju želju da unište lestvice kojima su se popeli do vlasti. Pored kralja koji još živi, pored kraljice koja još intrigira, pored jakih i organizovanih interesa koji se još uvek skrivaju iza njihove zastave, princ nije mogao da osigura svoj položaj ni na koji drugi način sem da izabere liberalnu vladu, a ta vlada ne bi mogla da se održi da se nije odlučila za opšte izbore. Birači su dole prihvatili melodiju koja se gore svirala, ministri su postali partijska vlada, a princ je postao buržoaski diktator. Ali tada on, po milosti božjoj kandidat za naslednika pruskog prestola, odjednom shvata lažan položaj u koji su ga događaji doveli i u svojoj ljutitoj slabosti zamišlja da rečima može izbrisati dela; da frazama, upola didaktičkim, upola pretećim, može izmeniti stvarne uslove svog prava na vlast i da se posle jednog uspelog izbornog manevra može vratiti tradicionalnom ponašanju pruskog kralja. Dok on i njegovi ljudi uobražavaju da mogu prevariti zemlju, oni samo odaju svoju bezobzirnost i pružaju smešan prizor jednog malade malgré lui^[456]. U svom nastojanju da spreče političko oživljavanje oni ga samo oslobađaju svoje kontrole. Govor koji je princ održao u Državnom savetu mora se smatrati samo kao dodatak vladinom protestu, govor koji je objavljen ceo zbog toga što se kraljičina kamarila stalno vraćala na neke izdvojene rečenice iz njega.

I tako se princ, kao i njegovi ministri, vrti u krugu najoštrijih unutrašnjih protivrečnosti. On je imenovao novi kabinet, jer raspuštanje starog nije smatrao stvarnom promenom. On želi nešto novo, ali to novo mora da bude novo izdanje staroga. On osuđuje opštinsko uređenje koje je zemlji nametnula bivša vlada, jer ono ugušuje i poslednju varnicu komunalne samouprave; ali on ne dozvoljava ni da se ono izmeni, jer bi takva promena pri sadašnjoj uznemirenosti javnog mnjenja mogla da se pokaže kao opasna. On predlaže da se pruski uticaj širi samo mirnim sredstvima i stoga uporno insistira na jačanju vojske, koja i ovako predstavlja pretežak teret za zemlju. On priznaje da je za ovo poslednje potreban novac i da, zbog državnih dugova stvorenih posle revolucije, državna blagajna neće ni da čuje o zahtevima koji joj se postavljaju. On objavljuje uvođenje novih poreza i u isto vreme se zgražava zbog ogromnog povećanja kredita u Pruskoj u toku poslednje decenije. Kao što njegovi ministri žele da imaju birače po svojoj čudi, mada im nije dopušteno da budu ministri po

čudi svojih birača, tako i on, regent, želi da ima novac za svoju vojsku, ali neće da zna za ljude s novcem. Jedini deo u njegovom govoru koji ukazuje na nesumnjivu opoziciju prethodnom režimu jeste njegov napad na religioznu hipokriziju. To je žaoka protiv kraljice, ali da se javnost ne bi usudila da uzme istu slobodu, on, protestantski princ, u isto vreme naređuje da policija rastera jedan skup slobodnih katolika u Berlinu.

Priznaćete da bi se ovakva sama sebi protivurečna, samoubilačka politika, koja se teško može i opisati, čak i pod normalnim prilikama pokazala dovoljno izazovnom i opasnom; a prilike nisu normalne. Revolucija preti iz Francuske, i da bi joj se suprotstavila, pruska vlada se mora kod svoje kuće osećati sigurnom. Revoluciju u Francuskoj može odložiti jedino neki evropski rat. U takvom ratu Rusija, Francuska i Sardinija bi bile protiv Austrije. Da ne bi ispaštala za tuđe grehe, Pruska mora biti spremna da povede ustanički rat, rat za nemačku nezavisnost; jer ako se odvaži na rat protiv svojih sopstvenih podanika, biće, kao i 1806, oborena jednim jedinim udarcem.^[457] Pruska vlada je potpuno svesna neprilika u koje bi zapala bilo usled francuske revolucije, bilo usled evropskog rata. Ona dobro zna da se i Evropa u ovom momentu nalazi u škripcu između ovih dveju mogućnosti. S druge strane, ona zna da ako dâ punu slobodu narodnom pokretu, iznutra bi počela da preti ista opasnost kao ona koja bi time bila izbegnuta spolja. Praviti se da se narodu čine koncesije, a u stvari ih onemogućavati — tako se igrati s nemačkim narodom može da bude opasno, ali jadnoj pruskoj vladi nedostaje hrabrosti i da pokuša ovakvu igru. Zašto, na primer, ne dozvoliti krupnoj buržoaziji da se teši prijatnom mišlju o tome da kabinet koji regent imenuje ona naknadno bira? Zato što čak i sam izgled na popuštanje narodu vredi dinastičku gordost. Kako stvar stoji sa unutrašnjom, tako stoji i sa spoljnom politikom. Nijedna država se ne plaši užasa domaćeg rata, recimo ustanka, kao Pruska. A, eto, jedan mali rat, recimo kao kavga sa Danskom zbog Šlezvig-Holštajna ili ubilačko puškaranje sa Austrijom povodom nemačke hegemonije, mogao bi poslužiti kao neobično pametno odvrćanje pažnje i stvoriti popularnost uz jeftinu cenu plaćenu narodnom krvlju. Ali ne može se uvek uraditi ono što se želi. Iza danskog pitanja skriva se Rusija, dok sama Austrija predstavlja ništa manje nego evropski status quo. Pri tome, ustavne koncesije utrle bi put revoluciji, kao što bi jedna mala bitka mogla dovesti do evropskog rata. Zato je sasvim izvesno da će se bučni ratni pokličići Pruske protiv Danske na kraju pretvoriti u razvodnjen protest u listu »Der Staats-Anzeiger«.

Napisano 4. decembra 1858.

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribunes«,
br. 5517 od 27. decembra 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Pitanje Jonskih ostrva

London, 17. decembra 1858.

Slučaj gospodina Williama Hudsona Guernseya, zvanog Washington Guernsey, krivično gonjenog što je iz biblioteke Britanskog kolonijalnog ureda ukrao dva tajna telegrama koje je lord vrhovni komesar za Jonska ostrva, ser John Young uputio 10. juna 1857. i 18. jula 1858. ranijoj vladi lorda Palmerstona, upravo je razmatran u Vrhovnom sudu za krivična dela pred baronom Martinom i završen oslobođenjem optuženog od optužbe. Suđenje je bilo zanimljivo i sa političke i sa pravne strane. Treba se setiti da tek što je homerski gospodin Gladstone napustio London i pošao na svoju neobičnu misiju da umiri Jonska ostrva^[458], kad se, kao skitska strela odapeta nevidljivom rukom, pojavila na stupcima lista »The Daily News« depeša ser Johna Younga, kojom se predlaže da se napusti protektorat ostrva i da se ona predaju Turskoj, ali tek pošto se odseče najlepše parče — Korkira — i pripoji kolonijama Velike Britanije. Iznenađenje je bilo opšte i veliko. Izvestan deo londonske štampe koji je protiv tajne diplomatije čestitao je kabinetu lorda Derbyja na hrabrom koraku ka uvođenju javnosti u misteriju diplomatskih šaputanja; a »The Morning Star« je u svom naivnom oduševljenju objavio da je nad Ujedinjenim Kraljevstvom svanula nova era međunarodne politike. Opojan glas slave, međutim, bio je za tren oka nadjačan optužujućim i ljutitim tonom kritike. Opoziciona štampa se žustro bacila na »smišljenu grubu grešku«, kako ju je nazvala, koja, kažu, ne vodi ničem drugom do uništenju političke nezavisnosti gospodina Gladstone-a i njegovom privremenom povlačenju sa parlamentarne arene; dok su u isto vreme njegovi sopstveni naredbodavci, da bi osujetili njegovu misiju, izvršili jedan beskrupulozan udarac makijavelističke perfidnosti objavljivanjem dokumenta koji ga je odjednom stavio u lažni položaj prema partneru sa kojim je trebalo da pregovara, prema javnom mnenju u Engleskoj i prema međunarodnom pravu Evrope. Da bi se uništio suviše poverljivi rival, pišu »The Times«, »The Globe«, »The Observer« i manji vladi neprija-

teljski listovi, Derbyjev kabinet je ne oklevajući postupio toliko indiskretno da je to, u postojećim uslovima, postalo ništa manje no izdaja. Kako je gospodin Gladstone mogao pregovarati ako su Jonci bili ne samo obavješteni da je u Britaniji odluka donesena unapred, nego ako su i vodeći jonski patrioti bili kompromitovani otkrivanjem činjenice da su se saglasili s planom koji je predviđao deljenje sedam ostrva? Kako je on mogao pregovarati uprkos evropskim prigovorima, do kojih je svakako došlo zbog kršenja bečkog ugovora, kojim je Engleska postala ne sopstvenik Korkire, već samo protektor nad sedam ostrvaca, i koji je zauvek odredio teritorijalnu podelu na evropskoj mapi? U stvari, ovim novinarskim člancima su usledile ozbiljne opomene od strane Rusije i Francuske.

Dozvolite mi da en passant¹ primetim da bečki ugovor, jedini priznati kodeks međunarodnog prava u Evropi, predstavlja jednu od najmonstruoznijih »fictiones juris publici«² za koju se ikad u analima čovečanstva čulo. Kako glasi prvi član toga ugovora? Zbacivanje porodice Bonaparta sa francuskog prestola zauvek; pa ipak, tamo sedi Louis Napoleon, osnivač Drugog carstva, koga su priznale sve krunisane glave Evrope, kome laskaju i pred kim se klanjaju i s kojim se bratime. Drugi član kaže da je Belgija zauvek data Holandiji; a s druge strane, u toku osamnaest prošlih godina odvajanje Belgije od Holandije nije samo fait accompli³ već i legalna činjenica. Bečki ugovor zatim određuje da Krakov, koji je od 1846. u sastavu Austrije, ostaje zauvek nezavisna republika; i poslednja, ali ne najmanje važna odredba, da Poljska, koju je Nikolaj pripojio Ruskoj Imperiji, postaje nezavisna ustavna kraljevina, povezana sa Rusijom jedino personalnom unijom preko dinastije Romanova. Tako se list po list cepa iz ove svete knjige evropskog jus publici⁴ i na nju se pozivaju samo kad odgovara interesima jedne partije ili slabostima druge.

Derbyjeva vlada se očigledno kolebala da li da strpa u džep nezastužene hvale jednog dela štampe ili da se suprotstavi nezastuženim klevetama druge. Posle osam dana kolebanja ona se ipak odlučila na drugi korak; zvanično je objavila da nije umešana u objavljivanje depeša ser Johna Younga i da se za izvršiocem ove zločinačke prevare traga. Najzad je kao krivac optužen gospodin William Hudson Guernsey. Sudeño mu je u Vrhovnom sudu za krivična dela i dokazano je da je ukrao depeše. Tako je Derbyjeva vlada izišla iz ovog spora kao pobednik, a tu se i završava politički interes za suđenje. Ipak je posle ovog procesa pažnja sveta opet skrenuta na odnose između Velike Britanije i Jonskih ostrva. Da plan ser Johna Younga nije bio plod njegove lične mašte, uverljivo je dokazano sledećim izvodom iz jedne javne poruke njegovog prethodnika, ser Henry Warda, koju je on uputio Jonskoj skupštini 13. aprila 1850:

¹ uzgred — ² fikcija međunarodnog prava — ³ svršen čin — ⁴ međunarodnog prava

«Nije moja dužnost da u ime engleske krune govorim o dalekoj budućnosti koja se iz ove adrese naslućuje, kada će, možda, raštrkani delovi grčkog naroda sa privolom evropskih sila biti ponovo ujedinjeni u moćnu imperiju. Ali nije mi teško da izrazim svoje sopstveno mišljenje» (on je govorio u ime britanske kraljice) «da će, ako takav događaj bude u granicama ljudskih moći, kralj i parlament Engleske biti podjednako voljni da vide Jonce kako opet zauzimaju svoje mesto kao delovi nove sile koja će tada zauzeti svoje mesto u svetskoj politici.»

U međuvremenu čovekoljubiva osećanja Velike Britanije prema ovim ostrvima dala su sebi oduška u pravoj austrijskoj nemilosrdnosti, sa kojom je ser Henry Ward slomio tadašnji ustanak na ostrvima. Od stanovništva, koje je brojalo 200 000 duša, 8000 hiljada je bilo kažnjeno vešanjem, bičevanjem, zatvorom i izgnanstvom; žene i deca su bičevana do krvi. Da me ne biste osumnjičili da preterujem, citiram engleske novine »The Morning Chronicle« od 25. aprila 1850:

«Zgražamo se nad strašnim merama odmazde koje je zaveo ratni sud pod upravom lorda vrhovnog komesara. Smrt, deportacije i telesne kazne su primenjivane prema nesrećnim prestupnicima u nekim slučajevima bez suđenja, u drugim kratkim postupkom ratnog suda. Na smrt je osuđen 21 čovek, a bilo je mnogo i kazni drugih vrsta.»

I onda se Britanci hvale da su usrećili Jonce slobodnim ustavom i razvili im materijalne resurse do nivoa koji predstavlja oštar kontrast bednom privrednom stanju uže Grčke. Što se tiče ustava, lord Grey, u momentu kad je dobio pravo trgovanja ustavima po celoj kolonijalnoj imperiji Velike Britanije, nije mogao laka srca da prede preko Jonskih ostrva, ali on im je samo vratio ono što je Engleska pre mnogo godina na prevaru otela od njih.^[459]

Ugovorom koji je sastavio grof Capodistria i koji je potpisan u Parizu 1815. sa Rusijom, protektorat nad Jonskim ostrvima poveren je Velikoj Britaniji pod izričitim uslovom da se na ostrvima pridržava ruskog ustava koji su jonska ostrva dobila 1803. Prvi britanski vrhovni komesar ser Thomas Maitland ukinuo je ovaj ustav i zamenio ga drugim, koji je njemu davao apsolutnu vlast. Godine 1839. Jonjanin ševalje Mustoxydes kaže u svom »Pro memoria«, koji je objavio Donji dom 22. juna 1840:

«Jonci ne uživaju privilegiju koju su grčke opštine imale čak i u danima turske tiranije, tj. pravo da biraju svoje sopstvene sudije i da upravljaju svojim sopstvenim stvarima, već su potčinjeni činovnicima koje im je nametnula policija. Uski delokrug koji je bio ostavljen opštinskim telima svakog ostrva da upravljaju svojim sopstvenim prihodom od carina sada im je oduzet i da bi ih učinili zavisnijim, ovi prihodi su uvedeni u englesku državnu blagajnu.»

Što se tiče razvoja materijalnih resursa, biće dovoljno reći da se Engleska, Engleska slobodne trgovine, i ne stidi da dosaduje Joncima izvoznim carinama — varvarska smicalica koja se, kako izgleda, može

naći samo u finansijskom kodeksu Turske. Tako je, na primer, suvo grožđe, glavni proizvod ostrva, opterećeno izvoznom carinom od 22 $\frac{1}{2}$ %.

«Mora koja leže između ostrva», kaže jedan Jonjanin, «koja, tako reći, predstavljaju glavni put za ostrva, presečena su za svaku luku, slično metodu trošarine, tranzitnim carinama, koje opterećuju svaku robu koja se razmenjuje između pojedinih ostrva.»

Ni to nije sve. U toku prve dvadeset tri godine engleske uprave porezi su se trostruko povećali, a rashodi pet puta. Kasnije je došlo do izvesnog smanjenja, ali 1850. deficit je bio ravan polovini ranijeg ukupnog poreza, kao što pokazuje sledeća tabela:

	Godišnji porez	Rashodi
1815	68 459 f. st.	48 500 f. st.
1817*	108 997 „	87 420 „
1850	147 482 „	170 000 „

Tako su izvozne carine na njihove sopstvene proizvode, carine između različitih ostrva, povećanje poreza i ogromni rashodi ekonomski blagoslov koji je John Bull podario stanovnicima Jonskih ostrva. Po rečima njegovog proroka u Printing House Square⁽¹⁶⁰⁾, on želi kolonije samo da bi im doneo principe javne slobode; ali ako se držimo činjenica, Jonska ostrva, kao i Indija i Irska, potvrđuju samo to da John Bull, da bi bio slobodan kod kuće, mora biti porobljen van kuće. Tako on u istom trenutku dok daje oduška svom plemenitom gnevu zbog Bonapartinog sistema špijuniranja u Parizu, uvodi isti takav sistem u Dablinu.

Pravni interes procesa o kome je reč usredsređen je na jednu tačku: Guernseyev advokat je priznao da je njegov branjenik ukrao deset kopija depeša, ali on smatra da Guernsey nije kriv jer nije postojala namera da se depeše koriste u privatne svrhe. Ako se krivica za krađu zasniva samo na nameri da se tuđa svojina nezakonito prisvoji, sud za krivična dela je onda u ovom pogledu doveden na mrtvu tačku. Solidni građani u poroti teško da imaju nameru da izvrše takvu revoluciju u svojinskim odnosima; oni su samo želeli da svojom presudom dokažu da javna dokumenta nisu svojina vlade, već javnosti.

Naslov originala:

Question of the Ionian Islands

Prvi put objavljeno u listu

«New-York Daily Tribune»,
br. 5526 od 6. januara 1859.

Prevod s engleskog

* prva godina engleskog protektorata

Karl Marx

Uzbudjenje u Irskoj

London, 24. decembra 1858.

Vlada koja predstavlja, kao što je slučaj sa sadašnjom britanskom vladom, partiju koja propada, uvek će lakše uspeti da se otrese svojih starih principa nego svojih starih veza. Kad se uselio u Downing Street, lord Derby je bez sumnje odlučio da iskupi greške koje su u prošlosti uvele njegovo ime u poslovicu u Irskoj^[461], a njegov prevrtljivi državni tužilac za Irsku, gospodin Whiteside, nije nijednog momenta oklevao da poveri vetru zakletve koje su ga vezivale za oranžističku ložu^[451]. Ali tada je dolazak lorda Derbyja na vlast dao u isto vreme znak jednoj klikli vladajuće klase da pojuri i popuni mesta koja su upravo upražnjena zbog nasilnog svrgavanja druge klike. Formiranje Derbyjevog kabineta je dovelo dotle da su se sva mesta u vladi morala podeliti šarolikoj grupi koja je još uvek udružena partijskim imenom koje je postalo beznačajno, još uvek maršira pod zastavom koja je pocepana, ali koja u stvari nema ničeg zajedničkog sem uspomena na prošlost, klupskih intriga i, pre svega, čvrste odluke da međusobno podeli zemaljska blaga službe. Tako je lord Eglinton, don Kihot koji je želeo da vrati u život viteške turnire u trgovačkoj Engleskoj, trebalo da bude ustoličen u dablinskom zamku za vicekralja Irske, a lord Naas, poznat kao lakomisleni pristalica irskih zemljoposjednika, trebalo je da mu bude ministar-predsednik. Ovom divnom paru, arcades ambo^[462], bilo je pri polasku iz Londona ozbiljno naređeno od strane njihovih pretpostavljenih da se ostave svojih mušica, da se ponašaju lepo i da svojim kapricioznim ispadima ne uznemiravaju svoje poslodavce. Put lorda Eglintona preko Kanala bio je bez sumnje popločan dobrim namerama. Izgled na potkraljevski skiptar je igrao pred njegovim detinjastim očima, dok je lord Naas prilikom svog dolaska u zamak u Dublinu bio odlučan u nameri da proverii da li masovno clearance of estates^[463], spaljivanje koliba i nemilosrdno proterivanje njihovih siromašnih vlasnika idu svojim tokom. Ipak, kad su partijski obziri primorali lorda Derbyja da postavi pogrešne ljude na pogrešno mesto,

partijske potrebe su ove ljude dovele u lažan položaj, ma kakve da su bile njihove individualne namere. Oranžisti su bili zvanično oštro prekorani zbog svoje nametljive lojalnosti. Sama vlada je bila primorana da objavi njihovu organizaciju za ilegalnu i da im sa grubom otvorenošću stavi do znanja da ona više nikom na svetu nije potrebna i da mora da nestane. Sam dolazak torijevske vlade i ulazak jednog Eglintona i Naasa u dablinski zamak probudili su ponovo nade potisnutih oranžista. Sunce je opet obasjavalo »istinske torijevce«, kao u danima Castlereagh-a oni bi opet vladali zemljom^[464], i očevidno je da bi osvanuo dan njihove osvete. Korak po korak vodili su oni nespretne, slabe i stoga nesmotrene predstavnike iz Downing Streeta, od jednog lošeg položaja na drugi, dok se najzad jednog lepog jutra svet nije začudio zbog proklamacije vicekralja kojom je Irska bila (tako da kažemo) stavljena u opasno stanje, a nagradom od 50 i 100 funti špijunski zanat dostavljača, krivokletnika i agenta provokatora pretvoren u najunosniji zanat na Zelenom ostrvu. Tek što su bili postavljeni plakati koji su objavili nagrade za otkrivanje tajnih udruženja, jedan ozloglašen čovek po imenu O'Sullivan, apotekarski pomoćnik u Kilarniju, prijavio je svog rođenog oca i nekoliko dečaka iz Kilarnija, Kenmera, Bantrija i Skiberina kao članove nekog opasnog udruženja, koji, u tajnoj saglasnosti s piratima sa druge strane Atlantika, nameravaju, ne samo kao gospodin Bright da »amerikanizuju^[465] engleske ustanove«, već da pripoje Irsku ovoj uzor-republici. Posle ovoga detektivi su se u grofovijama Keri i Kork dali na posao, počela su noćna hapšenja, misteriozne dostave su se množile; od jugozapada lov na zaverenike se brzo širio prema severoistoku, u grofoviji Managan je došlo do komičnih scena, a uplašeni Belfast je video kako je nekoliko desetina učitelja, advokatskih pisara i trgovačkih pomoćnika provedeno ulicama i posle toga zatvoreno. Veo misterije koji je bačen preko suđenja samo je pogoršao stvari. Puštanje na slobodu uz jamstvo je u svim slučajevima bilo odbijeno, ponoćna iznenađenja su postala prirodna, sva saslušavanja su bila tajna, kopije dostava na osnovu kojih su vršena sudska zatvaranja bila su redovno uskraćivana; plaćene sudije su trčkarale od svojih sudnica do predsoblja dablinskog zamka i nazad, i za celu Irsku bi se moglo reći ono što je gospodin Rea, branilac optuženih u Belfastu, rekao o ovom mestu: »Čini mi se da je britanski ustav u toku protekle nedelje bio negde daleko od Belfasta.«

Kroz svu ovu zbrku i svu ovu misteriju sve više se probijala zabrinutost vlade — koja je popustila pritisku svojih lakovernih opunomoćenika u Irskoj, koji su sa svoje strane bili samo igračka u rukama oranžista — kako da se izvuče iz neugodne situacije a da u isto vreme ne izgubi svoj ugled i svoje pozicije. Prvo se tvrdilo da opasna zavera, koja je širila svoje grane od jugozapada na severoistok preko cele teritorije Irske, potiče iz proameričkog Feniks-kluba.^[466] Zatim je to bila obnova ribonizma^[467], sad je to nešto sasvim novo, sasvim nepoznato i stoga mnogo strašnije od svega ovoga.

O izvrđavanjima na koja je vlada primorana može se suditi na osnovu pisanja dablinskog lista »The Daily Express«^[468], vladinog organa, koji iz dana u dan svojim čitaocima servira lažne vesti o počinjenim ubistvima, naoružanim pljačkašima i ponoćnim sastancima. Na veliku sramotu lista ubijeni ljudi se dižu iz svojih grobova i na stupcima istog lista protestuju protiv urednika koji ih je na takav način likvidirao.

Možda i postoji tako nešto kao Feniks-klub, ali u svakom slučaju to je vrlo beznačajna stvar pošto je i sama vlada našla za shodno da uguši tog feniksa u njegovom sopstvenom pepelu. Što se tiče ribonizma, njegovo postojanje nikad nije zavisilo od tajnih zaverenika. Kada su se pri kraju osamnaestog veka protestantski »Peep-o'Day boys« udružili da bi povelili rat protiv katolika na severu Irske, protiv njih je ustalo udruženje »branilaca«^[469]. Kad su 1791. »Peep-o'Day boys« prišli oranžistima, »branioci« su se pretvorili u riboniste. Kada je najzad u naše vreme britanska vlada odbacila oranžizam, ribonističko udruženje se samo rasturilo pošto je izgubilo uslove za život. Vanredne mere koje je preduzeo lord Eglinton mogu u stvari oživeti ribonizam, kao što i sadašnji pokušaji dablinskih oranžista mogu da dovedu engleske oficire na čelo irske policije i popune njene niže položaje svojim sopstvenim pripadnicima. Sada ne postoji nijedna tajna organizacija u Irskoj sem seljačkih društava. Optužiti Irsku što ima takva društva bilo bi isto kao optužiti šumsko tlo što proizvodi pečurke. Zemljoposednici Irske su se udružili radi satanskog rata za istrebljenje sitnih seljaka ili, kako oni to kažu, udružili su se u svrhu ekonomskog eksperimenta koji se sastoji u tome da se zemlja »očisti« od nekorisnih usta. Sa malim zakupcima se postupa kao domaćica sa gamadi. Očajni bednici pokušavaju da se odupru formiranjem tajnih udruženja; ona su, međutim, rasuta po celoj zemlji i nemaju nikakve snage da bi učinila nešto više od individualne osvete.

Ali ako je zavera za kojom se u Irskoj traga samo izmišljotina oranžista, onda nagrade koje daje vlada mogu da uspeju da dadu opipljiviji vid toj utvari. Kao što je istina da će podoficiri za regrutovanje sa svojim šilinzima i svojim džinom uvući ponekog iz kraljičine svite u vojničku službu, tako će i nagrade za prijavljivanje irskih tajnih udruženja stvoriti društva da bi bila otkrivena. Iz unutrašnjosti svake grofovije odmah se javljaju varalice, pretvaraju se da su revolucionarni delegati, putuju po seoskim oblastima, upisuju članove, uzimaju zakletve, prijavljuju žrtve, šalju ih na vešala i ubiraju krvarinu. Da bi se okarakterisala ova vrsta irskih dostavljača i utisak koji na njih čine vladine nagrade, dovoljno je da se navede jedan pasus iz govora koji je održao ser Robert Peel u Donjem domu:

»Kada sam bio državni sekretar za Irsku, bilo je izvršeno neko ubistvo između Karika na Šuru i Klomela. Neki gospodin . . . želeo je da izvrši smrtnu osvetu nad gospodinom . . . On je najmio četiri čoveka i dao svakom po dve gvineje da ga ubiju. Od Karika do Klomela postoji put i na jednoj i na drugoj strani reke

Šur. Pošto je postavio po dva čoveka na svaki put, bilo je nemoguće da žrtva izmakne. Izvršen je gnusan zločin i cela zemlja je njime bila tako zaprepašćena, da je vlada ponudila nagradu od 500 funti za svakog od četvorice ubice. I verovali ili ne, zlikovac koji je najmio ubice bio je isti čovek koji je došao i podneo prijavu na osnovu koje su ubice pogubljene. A ja sam svojom rukom, u svojoj kancelariji u dablinskom zamku isplatio sumu od 2000 funti tom čudovištu u ljudskom obliku.*

Naslov originala:

The Excitement in Ireland

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribunes,
br. 5530 od 11. januara 1858.

Prevod s engleskog

Karl Marx

O oslobodjenju seljaka u Rusiji⁽⁴⁷⁰⁾

I

Berlin, 29. decembra 1858.

Veliki »inicijator« (da upotrebim Mazzinijev izraz) ruske revolucije, car Aleksandar II, učinio je nov korak napred. Trinaestog novembra carski Centralni komitet za oslobodjenje seljaka⁽⁴⁷¹⁾ najzad je potpisao svoj izveštaj caru, u kome su formulisani principi po kojima bi se provelo oslobodjenje seljaka. Ti principi glase ovako:

I. Seljaci odmah prestaju da budu vezani za zemlju i prelaze u stanje »privremene obaveze« prema svojim dosadašnjim gospodarima. Ovo stanje treba da traje dvanaest godina, u toku kojih oni uživaju sva lična i svojinska prava kao i ostali oporezovani podanici u carevini. Kmetstvo i svi njegovi atributi zauvek se ukidaju bez ikakve naknade ranijim vlasnicima; jer kmetstvo je, kaže se u izveštaju, samovlasno uveo car Boris Godunov*, a zatim je ono zloupotrebom vlasti preraslo u nepisani običajni zakon; pa pošto je stvoreno voljom vladara,

* To je sve, samo ne tačno. Boris Godunov (ukazom od 2. novembra 1601) oduzeo je seljacima pravo da se sele iz mesta u mesto i vezao ih za posed kome pripadaju po rođenju ili mestu stanovanja. Pod njegovim naslednicima vlast plemstva nad seljacima brzo se povećavala i stanje kmetstva je postepeno postalo jedinstven položaj seljaka. Ali to je ostala nezakonita uzurpacija od strane bojara sve dok je Petar Veliki nije 1723. legalizovao. Seljaci nisu bili oslobođeni lanaca koji su ih vezivali za posed, a sada su postali i lična svojina plemića — vlasnika imanja; on je dobio pravo da ih proda, pojedinačno ili u gomili, sa ili bez zemlje, i s obzirom na to bio je pred vlašću lično odgovoran za njih i njihove poreze. Zatim je Katarina II jednim potezom pera pretvorila četiri ili pet miliona relativno slobodnih seljaka iz novoosvojenih zapadnih i južnih provincija u kmetove. Ali iz poštovanja prema Petru I i Katarini II ne bi bilo lepo da se u ruskim zvaničnim dokumentima pominju takve činjenice, pa je jadni Boris Godunov morao da ponese odgovornost za grehove svih svojih sledbenika.

može da bude i ukinuto voljom vladara. Što se tiče naknade u novcu za njegovo ukidanje, takvo plaćanje za prava koja seljacima prirodno pripadaju i koja im nikada nije trebalo ni oduzimati, predstavljalo bi, kaže se u izveštaju, zaista sramnu stranicu istorije Rusije.

II. Za vreme dvanaest godina privremene obaveze seljak ostaje vezan za zemlju; ali u slučaju da zemljoposjednik nije u stanju da mu obezbedi bar pet desetina zemlje da je sam obrađuje, on može da napusti imanje. Ista sloboda mu se daje ako nađe nekog drugog da obrađuje njegov deo i da za taj deo plaća porez državnoj blagajni.

III i IV. Svaka seoska opština zadržava pravo svojine na kuće za stanovanje svojih članova, sa njihovom okućnicom, stajama, baštama itd., za koje se posedniku plaća porez od 3% godišnje od procenjene vrednosti. Opština ima pravo da prinudi posednika da prihvati procenu koju izvrši mešovita komisija od dva posednika i dva seljaka. Kad god opština zaželi, ona može da kupi kuće s okućnicom plaćajući u gotovu procenjenu vrednost.

V. Davanje zemlje na obradu seljacima od strane posednika je ovako regulisano: tamo gde na glavu dolazi više od šest desetina svaki odrasli muškarac-seljak dobija na obradu devet desetina; tamo gde ima manje zemlje, dve trećine obradive zemlje se daju seljacima; a tamo gde na imanju ima toliko seljaka da se od te dve trećine ne može isterati ni pet desetina za svakog odraslog muškarca, zemlja se deli na parcele od po pet desetina, a oni koji žrebom budu izuzeti dobijaju pasoš od seoskih vlasti i mogu da idu kud hoće. Što se tiče ograva, posednik je obavezan da ga obezbedi seljacima u svojim šumama po unapred utvrđenim cenama.

VI. Za uzvrat za ova preimućstva seljak ima da ispunjava sledeće corvéés¹ prema posedniku: za svaku desetinu dodeljene zemlje po deset radnih dana sa konjem i deset radnih dana bez njega (u slučaju devet desetina, 180 radnih dana godišnje). Vrednost njegovih obaveza u novcu određiće se u svakoj guberniji tako što će se jedan dan obaveze smatrati vrednošću trećine jednoga dana slobodnog rada. Posle prvih sedam godina jedna sedmica ovih obaveza i svake sledeće godine još jedna sedmica mogu se zameniti davanjem u žitu.

VII. Lično zavisni seljaci, oni koji nisu vezani za neko određeno imanje, već rade u kući svoga gospodara ili pripadaju lično njemu, moraju služiti svoga gospodara deset godina, ali će dobijati platu. Oni mogu, međutim, uvek da otkupe svoju slobodu po ceni od 300 rubalja za muškarca i 120 rubalja za ženu.

IX. Zemljoposjednik ostaje glava seoske opštine i ima pravo veta na njene odluke, ali u takvom slučaju može se uložiti žalba komisiji sastavljenoj od plemića i seljaka.

Takav je sadržaj ovog važnog dokumenta, koji izražava, na indirektan način, ideje Aleksandra II o velikom društvenom pitanju u

¹ obaveze

Rusiji. Ja sam izostavio poglavlje VIII, koje se bavi organizacijom seoskih opština i poglavlje X, koje samo daje legalnu formu u kojoj se zvanični dokumenti koji su u vezi sa ovom izmenom moraju sačiniti. Već i površno poređenje pokazuje da je ovaj izveštaj samo nastavak i u stvari izvršenje programa koji je pred različite korporacije plemića u celoj Rusiji izneo Centralni komitet prošlog proleća. Ovaj program, čijoj podeli na deset tačaka odgovaraju tačno deset poglavlja izveštaja, bio je, u stvari, samo shema koja je trebalo da pokaže plemićima u kom pravcu treba da delaju i koju su oni imali da razviju. Ali, što su više ulazili u stvar, sve je veće bilo njihovo neslaganje; vrlo je značajno da je osam meseci kasnije vlada bila prinuđena da sama razvije ovu shemu i da sastavi plan koji je trebalo da bude dobrovoljni akt plemića.

Toliko o istoriji gornjeg dokumenta, a sada nešto o njegovom sadržaju.

Ako rusko plemstvo misli da »4. avgust« (1789) za njega još nije stigao i da za sada nema potrebe da se njegove privilegije žrtvuju na oltaru sopstvene zemlje, ruska vlada ide mnogo brže; ona je već stigla do »deklaracije o pravima čoveka«. ^[472] Jer, šta da se misli o Aleksandru II, koji proklamuje »prava koja seljacima prirodno pripadaju i koja im nikada nije trebalo ni oduzimati«? Zaista, čudna su ovo vremena. Godine 1846. pokretač jednog liberalnog pokreta bio je papa ^[473]; godine 1858. jedan ruski autokrata, pravi samodržac »vserosijski«, proklamuje prava čoveka! I još ćemo doživeti da careva proklamacija nađe više odjeka u svetu i da bude od daleko većeg značaja nego papin liberalizam.

Prva od zainteresovanih strana o kojima se u ovom izveštaju govori jeste plemstvo. Ako ono odbije da proslavlja svoj 4. avgust, vlada mu dovoljno jasno kaže da će biti na to primorano. Svako poglavlje izveštaja sadrži po jedan bolan materijalni gubitak za plemstvo. Jedan od načina na koji su plemići eksploatisali svoj kapital u ljudstvu bio je da seljake iznajmljuju drugima ili da im uz plaćanje jedne godišnje sume (obroka) dozvole da putuju i zarađuju za život kako znaju i umeju. Ovaj običaj je divno odgovarao i kesama plemića i lutaličkom karakteru ruskog seljaka. To je bio jedan od glavnih izvora prihoda ovim prvima. U poglavlju I se predviđa da se ovo nastavi ali bez ikakvog plaćanja plemiću. Ne samo to; na osnovu poglavlja II svaki seljak kome plemić ne može da dâ pet desetina obradive zemlje slobodan je da koristi svoja prava i može da ide kuda hoće. Prema poglavljima III-V plemić nema prava da slobodno raspolaze sa nešto više od dve trećine svoje zemlje i primoran je da je dâ seljacima. Istina, ovi i dalje rade na toj zemlji, ali pod njegovom kontrolom i pod uslovima da daju dažbine koje je sam on odredio. Sada zemlja, u stvari, treba da pripadne seljacima, koji su pretvoreni u doživotne zakupce sa pravom da otkupe svu zemlju koju obrađuju i čije se obaveze, mada odmerene vrlo visoko, moraju utvrditi zakonskim odredbama i, što je za plemiće još gore,

one mogu biti pretvorene u novčana davanja po skali prilično povoljnoj za seljake. Čak i »dvorovyje«, domaća posluga, moraju dobijati plate i, ako žele, mogu iskupiti svoju slobodu. Što je još gore, seljaci treba da uživaju jednaka prava sa svim drugim građanima, što znači da će oni imati njima dotle nepoznato pravo da podnose tužbe protiv svojih gospodara i da na sudu svedoče protiv njih; iako posednici ostaju gospodari seljaka na svojim imanjima i zadržavaju izvesnu sudsku vlast nad njima, ipak će iznuđavanja, pomoću kojih su mnogi ruski plemići sakupljali sredstva za izdržavanje elegantnih lorettes¹ u Parizu i za kockanje u nemačkim banjama, pretrpeti ubuduće velika ograničenja. Ali da bismo mogli suditi o posledicama koje će ovakvo smanjenje prihoda imati na rusko plemstvo, bacimo pogled na njihovo finansijsko stanje. Celokupno zemljoposedničko plemstvo u Rusiji je dužno kreditnim bankama (koje je osnovala država) sumu od 400 000 000 srebrnih rubalja; za tu sumu založeno je oko 13 000 000 seljaka u te banke. Celokupna populacija seljaka u Rusiji (isključujući carske seljake) iznosi oko 23 750 000 (popis iz 1857). Jasno je da su među vlasnicima seljaka oni manji glavni dužnici banaka, dok su veći srazmerno slobodni od duga. Iz popisa od 1857. se vidi da oko 13 000 000 seljaka pripada posednicima od kojih svaki ima manje od 1000 seljaka, dok ostalih 10 750 000 pripada posednicima od kojih svaki ima više od 1000 seljaka. Razume se da ovi drugi predstavljaju uglavnom neopterećeni, a prvi dugovima opterećeni deo ruskog plemstva. Ovo možda nije potpuno tačno, ali neće biti daleko od faktičkog stanja.

Broj zemljoposednika koji imaju od 1 do 999 »duša«, prema popisu iz 1857, iznosi 105 540, dok onih koji imaju 1000 i više duša nema više od 4015. Tako, po najnižem proračunu, izgleda da je devet desetina cele ruske aristokratije duboko u dugu kod kreditnih banaka ili, što je isto, kod države. Ali poznato je isto tako da je rusko plemstvo zaduženo, i to mnogo, i kod privatnika, bankara, trgovaca, Jevreja i zelenaša, i da je velika većina toliko zadužena, da joj ostaje samo nominalan interes za sopstvene posede. Oni koji su se još borili da ne propadnu bili su potpuno skrхани teškim žrtvama poslednjeg rata, kada su, pored velikih dažbina koje su davali u ljudima, u novcu i u corvées, ostali bez mogućnosti da plasiraju svoje proizvode i kada su morali da prihvate zajmove pod neobično teškim uslovima. A sada ih pozivaju da se nepovratno odreknu velikog dela svojih prihoda i da regulišu ostatak svoga prihoda na način koji ne samo da će ga smanjiti, već će ga trajno držati u skućenim razmerama.

Kod plemstva kao što je rusko posledice je lako predvideti. Ako ono ne želi da vidi kako velika većina njegove klase propada ili odmah odlazi u bankrotstvo da bi se stopila sa klasom birokratskog plemstva čiji rang i mesto potpuno zavise od vlade, ono se mora suprotstaviti ovom pokušaju da se seljaštvo oslobodi. Ono mu se suprotstavlja i

¹ kokota

ako, kao što izgleda, njegov sadašnji otpor ne bude u stanju da nešto postigne protiv suverenove volje, ono će biti prinuđeno da pribegne drugim delotvornijim sredstvima.

II

Berlin, 31. decembra 1858.

Otpor ruskog plemstva protiv carevog plana o oslobođenju seljaka već je počeo da se pokazuje na dvojak način — pasivan i aktivan. Svečani govori koje je Aleksandar II na svom putu kroz nekoliko gubernija blagoizvoleo uputiti svome plemstvu, govori koji su bili čas pažljivo odeveni u odeću filantropskog apelovanja, čas uzimali uverljiv oblik didaktičkog izlaganja, čas se dizali do reskih tonova zapovesti i pretnji — do kakvog su rezultata svi ti govori doveli? Plemići su ih slušali u ropskom stavu spuštenih glava, ali u srcima su osećali da car koji je došao da drži govor, da nagovara, ubeđuje, obaveštava i preti, da taj car više nije onaj svemogući imperator čija je volja pretendovala čak i na to da zameni i sami razum. Otuda su se oni usudili da daju negativan odgovor time što uopšte nisu odgovorili, time što nisu ponavljali carevo mišljenje i što su pribegavali jednostavnom odugovlačenju u svojim različitim komitetima. Oni nisu ostavili imperatoru nikakvu drugu mogućnost sem one koja postoji u katoličkoj crkvi: *compelle intrare*¹. Međutim, ovu dosadnu monotoniju jogunastog ćutanja hrabro je prekinuo petrogradski plemićki komitet potpisavši dokument koji je sastavio gospodin Platonov, jedan od njegovih članova, i koji je u stvari predstavljao »petition of rights«⁽⁴⁷⁴⁾. Zahtevalo se ništa manje no da parlament plemstva odlučuje zajedno sa vladom ne samo o značajnom pitanju trenutka, već o svim političkim pitanjima. Uzalud je gospodin Lanskoj, ministar unutrašnjih dela, odbijao da primi ovaj dokument i vratio ga plemstvu sa ljutitom primedbom da njihov zadatak nije da se udružuju da bi podnosili peticije, već da se jednostavno posavetuju o pitanjima koja im vlada postavlja. General Šuvalov je u ime komiteta odgovorio na uvredu i pod pretnjom da će lično odneti dokument caru privoleo gospodina Lanskog da ga primi. Tako je rusko plemstvo 1858, posle francuskog plemstva 1788, objavilo devizu *Assemblée des Etats généraux*² ili kako se kaže u Moskovi Zemski sabor³ ili Zemskaja дума⁴. Tako je u svojim sebičnim pokušajima da zadrži netaknutu preživelu društvenu osnovu piramide plemstvo samo napalo svoju političku gravitacionu tačku. Pored toga, *esprit de vertige*⁵, kako su stari francuski emigranti nazivali duh veka, napao ih je tako jako da je većina plemstva bezglavo upala u maniju osnivanja buržoaskih akcionarskih društava, dok se u zapadnim gubernijama manjina pravila da predvodi i štiti moderni literarni pokret. Da bi se stekla neka slika o tim značajnim pokretima, biće dovoljno

¹ prinudi ih da uđu — ² Skupština triju staleža — ³ Zemaljski sabor — ⁴ Zemaljska дума — ⁵ duh zablude

da se kaže da se 1858. broj postojećih listova već povećao na 180, dok je još 109 novih najavljeno za 1859. godinu. S druge strane, 1857. godine je osnovano šesnaest društava s kapitalom od 303 900 000 rubalja, dok je od januara do avgusta 1858. dodata još 21 kompanija sa kapitalom od 36 175 000 rubalja.

Pogledajmo sada i drugu stranu reforme koju je Aleksandar II nameravao da sprovede. Ne treba zaboraviti kako je često ruska vlada pred očima seljaka stvarala fatamorganu slobode. Na početku svoje vladavine Aleksandar I je pozvao plemstvo da oslobodi seljake, ali bez uspeha. Godine 1812, kada su seljaci bili pozvani da se upišu u »opolčienije« (miliciju), oslobođenje seljaka je, ako ne zvanično, a ono sa prečutnim carevim pristankom, bilo u izgledu kao nagrada za patriotizam; ljudi koji su branili »svetu Rusiju« nisu se više mogli tretirati kao robovi. Čak i pod Nikolajem vlast plemstva nad seljacima je ograničavana serijom ukaza; seljaci su dobili pravo da (Ukaz od 1842) zaključe ugovore sa svojim gospodarima o obavezama koje će ispunjavati (na osnovu čega im je indirektno bilo priznato pravo da tuže sudu svoje gospodare); jednim ukazom (1844) preuzeta je u ime vlade garantija za ispunjenje obaveza koje su seljaci prihvatili ovim ugovorima; drugi jedan (1846) omogućavao je zavisnim seljacima da otkupe svoju slobodu ako se imanje za koje su bili vezani nalazilo pred prodajom na javnoj licitaciji; a ukaz od 1847. omogućavao je korporaciji seljaka koji su bili vezani za imanje da ga celo kupe ako je ono za prodaju. Na veliko iznenađenje i vlade i plemstva pokazalo se da su seljaci spremni za ovo i stvarno su kupovali jedno imanje za drugim; i ne samo to, u mnogo slučajeva posednik je bio samo nominalni vlasnik, jer su seljaci, čijim se novcem on oslobodio dugova, preduzeli mere kojima su praktično obezbedili sebi slobodu i svojinu na imanje. Kad je ovo izišlo na videlo, vlada je, uplašena ovakvim simptomima inteligencije i energije seljaka, kao i revolucijom 1848. u Zapadnoj Evropi, morala da traži neki lek protiv zakonskih odredbi koje su pretile da postepeno potisnu plemstvo sa njegovih imanja. Ali za opozivanje ukaza bilo je suviše kasno pa je stoga jedan novi ukaz (od 15. marta 1848) proširio pravo kupovine, koje su dotle imale samo korporacije seljaka, i na svakog pojedinačnog seljaka. Ova mera je ne samo bila usmerena na razbijanje seoskih korporacija i povezivanja između sela jedne oblasti, što je seljacima omogućavalo da skupe kapital za ovakvu kupovinu, već je ova mera bila začinjena i nekim posebnim ograničenjima. Seljaci su mogli kupovati zemlju, ali ne i ljude koji su za nju bili vezani; drugim rečima, kupujući imanje kome su pripadali, seljaci nisu kupovali svoju sopstvenu slobodu. Naprotiv, oni su i dalje ostajali kmetovi, i valjanost cele transakcije je povrh toga uslovljena saglasnošću bivšeg posednika! Kao kruna svega, mnogi plemići koji su upravljali svojim imanjima, da tako kažemo, kao opunomoćenici seljaka, istim ukazom su ovlašćeni i ohrabreni da prekinu taj status i da povrate punu vlast nad svojim imanjima; sudovi su dobili izričito uputstvo

da sve žalbe seljaka odbijaju. Otada su za seljake sve škole sem osnovnih bile zatvorene i izgledalo je da su sve nade za oslobođenje propale, kad je poslednji rat opet primorao Nikolaja da zatraži opšte naoružanje seljaka i da taj zahtev podrži, kao i obično, obećanjima o oslobođenju, a nižim vladinim službenicima je naređeno da ta obećanja šire među seljacima.

Sasvim je prirodno što se posle takvih prethodnika Aleksandar II osetio prinuđen da ozbiljno pristupi oslobođenju seljaka. Rezultat njegovih napora i nacrti njegovih planova, ukoliko su sazreli, nalaze se sad pred nama. Šta će seljaci reći o dvanaestogodišnjem probnom periodu sa teškim corvées¹, posle koga oni treba da pređu u stanje koje vlada i ne pokušava podrobnije da opiše? Šta će oni reći o organizaciji opštinske uprave, sudstva i policije koji ukidaju sve organe demokratske samouprave koju je dosada imala svaka ruska seoska opština, da bi se stvorio sistem patrimonijalne vlasti plemstva, napravljen po ugledu na pruski agrarni zakon od 1808. i 1809^[475], sistem potpuno neshvatljiv za ruskog seljaka, čijim celim životom upravlja seoska opština, koji nema pojma o individualnoj zemljišnoj svojini, već smatra da je opština sopstvenik zemljišta na kome on živi?

Ako se setimo da su od 1842. seljačke pobune protiv plemića i upravitelja plemićkih imanja postale epidemične, da su seljaci čak i prema zvaničnoj statistici ministarstva unutrašnjih dela ubijali oko šezdeset plemića godišnje, da se u toku poslednjeg rata broj pobuna strahovito povećao i da su one u zapadnim gubernijama bile upravljene uglavnom protiv vlade (bila je stvorena zavera da jedna pobuna bukne u trenutku kad se anglo-francuska vojska — strani neprijatelj — približi!) — onda nema mesta sumnji da će pokušaj da se ostvare predlozi komiteta biti znak za opšti ustanak seoskog stanovništva Rusije, čak i ako se plemstvo ne suprotstavi oslobođenju seljaka. A plemstvo će se sigurno suprotstaviti; car, raspet između državne potrebe i celishodnosti, između straha od plemstva i straha od pobesnelih seljaka, sigurno će oklevati, a seljaci, čija su iščekivanja napeta do krajnjih granica i koji veruju da je car uz njih ali da ga samo plemstvo sputava, dići će se na ustanak pre nego ikad ranije. A ako oni to učine, počće ruska 1793. godina; svirepa vladavina tih poluazijatskih seljaka biće nešto bez presedana u istoriji, ali ona će biti drugi zaokret u ruskoj istoriji i najzad će namesto one varljive i lažne civilizacije koju je zaveo Petar Veliki, otvoriti put istinskoj i opštoj civilizaciji.

Naslov originala:

The Emancipation Question

Prvi put objavljeno u listu

»New-York Daily Tribune«,
br. 5535 od 17. januara 1859.

Prevod s engleskog

¹ obavezama

Karl Marx

Stanje u Pruskoj

Berlin, 11. januara 1859.

Poznata vam je nemačka poslovice: »Čega nema to ni car neće« (Wo nichts ist, hat der Kaiser sein Recht verloren), i ako ovaj zakon o onome čega nema važi i za tako moćnu ličnost kao što je car, on pogotovu važi za vašeg dopisnika. Tamo gde nema događaja nema ni izveštaja. To je pravi razlog što nekoliko nedelja nije bilo dopisa iz »prestonice inteligencije«, centralne rezidencije, ako ne svetske sile, a ono bar »Weltgeist«-a¹. Prva faza pruskoga pokreta završila se opštim izborima, dok druga počinje sutra otvaranjem Zemaljske skupštine. U međuvremenu, pogledi na stanje stvari u ovoj zemlji izloženi u mojim ranijim pismima i, kako ovde vidim iz gomile nemačkih novina iz Amerike koje su mi stigle, kojima su se pridružili mnogi američki sinovi Teuta^[476], bez dužnog navođenja izvora iz koga crpu svoju mudrost, potpuno su potvrđeni nemarnim, sporim — ne mogu da kažem hodom stvari, već — kako bi to dr Johnson, čovek pedantnog pamćenja, mogao nazvati — kretanjem gliste stomakom po zemlji, bez nogu. Nemačke milje su duže od milja ijedne druge zemlje na svetu, ali koraci kojima Nemci mere milje su utoliko kraći, i to znatno. Zbog toga oni u svojim bajkama uvek sanjaju o čudesnim čizmama koje omogućavaju svojim srećnim gospodarima da pri svakom koraku prevale morsku milju.

O istoriji ove zemlje se u poslednjih deset godina sudilo tako jednostrano (da upotrebim omiljenu reč Nemaca, koji su kao i ona Buridanova skolastička životinja tako mnogostrani da se svakog trenutka nalaze u škripcu) da neće biti neumesno ako iskažem nekoliko opštih misli. Kad se kralj bez mozga popeo na presto, bio je pun vizija romantičke škole.^[477] Želeo je da bude kralj po božjoj milosti i u isto vreme i narodni kralj; da bude okružen nezavisnom aristokracijom usred svemoćne birokratske administracije; da bude čovek mira

¹ svetskoga duha

sa kasarnama u zaleđu; da podržava narodnjaštvo u srednjovekovnom smislu, suprotstavljajući se svom snagom težnjama modernog liberalizma, da bude obnovitelj crkvene vere i da se hvali intelektualnom superiornošću svojih podanika; jednom rečju hteo je da igra ulogu srednjovekovnog kralja, a da dela kao kralj Pruske — tog nedonoščeta 18. veka. Ali od 1840. do 1848. sve je pošlo naopako. Seoski plemići (Landjunker), koji su se nadali da će krunisani saradnik lista »Das politische Wochenblatt«⁽⁴⁷⁸⁾, koji je iz dana u dan propovedao da prusku prozaičnu vladu učitelja, narednika, policajaca, poreznika i učenih mandarina treba oplemeniti poetičnom vladom aristokratije, bili su prinudeni da umesto stvarnih povlastica prihvate kraljeve tajne simpatije. Buržoazija, još i suviše slaba da bi se usudila na aktivne pokrete, osetila se pobuđenom da maršira kao zaštitnica armije teoretičara koju su predvodili Hegelovi učenici u borbi protiv religije, ideja i politike staroga sveta. Ni u jednom ranijem periodu nije filozofska kritika bila tako smela, tako snažna i tako moćna kao u toku prvih osam godina vladavine Friedricha Wilhelma IV, koji je želeo da »plitki« racionalizam koji je u Prusku uneo Friedrich II zameni srednjovekovnim misticizmom. Uticaj filozofije u toku toga perioda treba pripisati jedino taktičkoj slabosti buržoazije; ona nije bila u stanju da u stvarnosti napadne preživele ustanove, pa je predvodničku ulogu morala da ustupi hrabrim idealistima, koji su u sferi mišljenja jurišali na njih. Najzad, sam romantični kralj je, kao i svi njegovi prethodnici, bio samo vidljiva ruka jednog običnog birokratskog režima, koji je on uzalud pokušavao da ulepša tananim osećanjima jednog minolog vremena.

Revolucija — ili, bolje rečeno, kontrarevolucija za koju je ona dala povod — potpuno je izmenila izgled stvari. »Landjunker«-i su iz kraljevih privatnih hirova izvukli praktičnu korist i uspeli da vladu povuku unazad — ne u period pre 1848, ni 1815, već čak u vreme pre 1807. Došao je kraj skromnim, romantičnim težnjama; umesto njih pojavio se pruski Gornji dom; la main morte⁽⁴⁷⁹⁾ je opet uspostavljena, patrimonijalno pravo plemstva je cvetalo više no ikada, oslobođenje od poreza postalo je opet znak plemstva; policija i vlada su morale da se povuku pred plemstvom, sva važna mesta su se ustupala potomcima zemljoposjednika i plemića nižeg ranga; prosvetljeni birokrati stare škole su smenjeni, a na njihovo mesto su došle ulizice rentijera i zemljoposjednika; sve slobode izvojevane revolucijom — sloboda štampe, zbora, dogovora, predstavništvo u skladu s ustavom — sve ove slobode nisu bile ukinute, već zadržane kao privilegija aristokratske klase. S druge strane, ako je buržoazija u prethodnom periodu podržavala filozofski pokret, sada ga je u korenu uništila i na njegovo mesto stavila pijetizam. Svi prosvetljeni profesori su udaljeni sa univerziteta, a viri obscuri¹, Hengstenbergi, Stahli i tutti quanti² zavlada su svim pro-

¹ mračnjaci — ² drugi njima slični

svetnim ustanovama u Pruskoj — od seoske škole do seminara na Univerzitetu u Berlinu. Policijska i administrativna mašinerija nije bila uništena, već pretvorena u oruđe vladajuće klase. Čak je i sloboda privredne delatnosti bila napadnuta i kako je sistem koncesija bio pretvoren u moćno sredstvo favorizovanja, zastrašivanja i korupcije, zantlije u velikim gradovima su opet bile naterane u korporacije, gilde i sve druge mrtve oblike jedne minule epohe. Tako su se ispunili najsmelijih kraljevi snovi, koji su bili samo snovi u toku osam godina njegove apsolutne vladavine, ispunili su se u potpunosti zahvaljujući revoluciji i u toku osam godina od 1850. do 1857. stajali su pred očima savremenika kao opipljiva stvarnost.

Ali postoji i druga strana medalje. Revolucija je raspršila ideološke iluzije buržoazije, a kontrarevolucija je učinila kraj njenim političkim pretenzijama. Tako je ona bila bačena natrag svom pravom načinu privređivanja — trgovini i industriji, a ja mislim da nijedan narod nije načinio relativno tako velik korak u ovom pravcu u toku poslednjih decenija kao što su to učinili Nemci, a naročito Prusi. Da ste videli Berlin pre deset godina, vi ga sada ne biste poznali. Od krutog prostora za parade on se pretvorio u bučni centar nemačke proizvodnje mašina. Ako putujete kroz rajnsku oblast Pruske i vojvodstvo Vestfalije, oni će vas podsetiti na Lankašir i Jorkšir. Ako se Pruska ne može pohvaliti jednim Isaacom Péreire-om, ona ima na stotine Mevissena na čelu Crédits mobiliers-a⁽³²⁾, kojih ima više nego što ima kneževa u nemačkoj skupštini.

Žudnja za bogaćenjem, za izbijanjem na prvo mesto otvaranjem novih rudnika, podizanjem novih fabrika, izgradnjom novih železničkih pruga i iznad svega investiranjem novca u akcionarska društva i kockanjem akcijama, postala je pasija dana i zarazila je sve društvene klase od seljaka pa sve do plemića sa grbom koji je nekad bio »reichsunmittelbarer Fürst«⁽⁴⁸⁰⁾. Tako su dani u kojima je buržoazija plakala u vavilonskom ropstvu i ponižena spuštala svoju glavu, bili u isto vreme i dani u toku kojih je ona postala stvarna sila u zemlji, pa se i oholi aristokrata u duši pretvorio u čoveka koji voli profit, novac i špekulacije akcijama. Ako želite da vidite jedan primer kako se spekulativna filozofija pretvorila u trgovačke špekulacije, pogledajte Hamburg 1857. Zar nisu ti spekulativni Nemci dokazali da su pravi majstori među varalicama? Istina, ovaj napredak u redovima pruske buržoazije, pojačan opštim povišenjem cena robe, čemu je kao posledica usledio opšti pad ustaljenih prihoda njihovih birokratskih upravljača, bio je praćen propašću sitne buržoazije i koncentracijom radničke klase. Propadanje sitne buržoazije u toku poslednjih osam godina je opšta pojava koja se može zapaziti u celoj Evropi, ali nigde tako upadljivo kao u Nemačkoj. Da li je ovom fenomenu potrebno ikakvo objašnjenje? Odgovoriću jednom rečju: pogledajte milionere današnjice koji su juče bili ubogi siromasi. Da bi jedan čovek bez ičega postao milioner preko noći, hiljade posednika od po 1000 dolara moraju se

preko noći pretvoriti u prosjake. Čarolije berze će to učiniti za tren oka, sasvim drukčije od sporih metoda pomoću kojih moderna industrija centralizuje bogatstva. Nezadovoljna sitna buržoazija i koncentrisana radnička klasa su se stoga u Pruskoj u toku poslednjih šest godina razvijale naporedo sa buržoazijom.

Vreme je da ovo pismo ode iako još nisam završio svoj »Rundschau«, kako »Die Neue Preußische Zeitung« naziva ovaj vid retrospektivnog pregleda.

Naslov originala:
Affairs in Prussia

Prvi put objavljeno u listu
»New-York Daily Tribune«,
br. 5548 od 1. februara 1859.

Prevod s engleskog

Napomene i registri

Napomene

- ¹ Marx je bio pozvan kao zvanični predstavnik revolucionarne emigracije u Londonu na banket 14. aprila 1856, organizovan u čast četvrte godišnjice čartističkog lista «The People's Paper». Koristeći se datim mu pravom da prvi uzme reč, on je održao govor o svetskoistorijskoj ulozi proletarijata. Marxovo učešće u jubileju lista «The People's Paper» predstavlja primer veza osnivača naučnog socijalizma s engleskim čartistima, kao i težnji Marxa i Engelsa da ostvare idejni uticaj na engleski proletarijat i da pruže podršku vodjima čartizma u obnavljanju radničkog pokreta u Engleskoj na novoj, socijalističkoj osnovi.
«The People's Paper» — nedeljni čartistički list koji je izlazio od maja 1852. u Londonu; osnovao ga je jedan od voda revolucionarnog čartizma, prijatelj Marxa i Engelsa, Ernest Jones. Od oktobra 1852. do decembra 1856. u listu su saradivali Marx i Engels, ukazujući pomoć i u njegovom uređivanju. Pored članaka koje su Marx i Engels napisali specijalno za «The People's Paper», u listu su preštampani njihovi važniji članci iz lista «New-York Daily Tribune». U tom periodu «The People's Paper» je dosledno zastupao interese radničke klase i propagirao ideje socijalizma. Kasnije zbliženje Jonesa sa buržoaskim radikalima dovelo je do prekida saradnje Marxa i Engelsa u ovom listu i do privremenog raskida sa Jonesom. Juna 1858. list je prešao u ruke buržoaskih poslovnih ljudi. 3
- ² *Robin Drugar* — legendarna ličnost koja je, prema engleskom narodnom verovanju, igrala ulogu zaštitnika i pomoćnika ljudi pri obavljanju njihovih poslova; jedna od glavnih ličnosti Shakespeare-ove komedije «Snoviđenje u noć ivanjsku». 4
- ³ Modifikovan citat iz Shakespeare-ove komedije *Snoviđenje u noć ivanjsku*, treći čin, scena druga. Tamo stoji: «You minimus, of hindering knot-grass made». U nemačkom prevodu Augusta Wilhelma von Schlegela ovo mesto glasi: «Du Ecker du, du Paternosterkralle!» Na srpskohrvatski to mesto je prevedeno ovako: . . . kepeće! . . . Ti, seme travke krčljavice . . .!» 5
- ⁴ *Aberdeen-tan* — u ovoj karakteristici Aberdeena Marx aludira na jednu reč engleskog pesnika Byrona. Tanovi su prvobitno bili vazali anglosaksonskog kralja, a u 10. veku nasledni zemljoposednici. Posle normanskog osvajanja «tanovi» su pali u red nižih barona. U Škotskoj se ovaj naziv zadržao kao titula visokih dostojanstvenika sve do kraja srednjeg veka. 5
- ⁵ Citirane izjave četvorice članova Gornjeg doma nalaze se u «Hansard's Parliamentary Debates: Third Series . . . Vol. 141», stubac 764-767. 5
- ⁶ Godine 1793. vojvoda od Jorka je naimenovan za vrhovnog komandanta engleskih trupa u prvoj antifrancuskoj koaliciji i upućen u Flandriju sa naredbom engleske vlade da osvoji Denkerk. Posle mlitave i bezuspešne opsade Denkerka trupe koalicije su pretrpele poraz od francuske revolucionarne armije u bici kod Hondshuta od 6. do 8. septembra 1793. Engleskoj armiji je pošlo za rukom da izbegne potpuno uništenje zahvaljujući samo tome što je vojvoda od Jorka, ne prihvativši borbu, žurno odstupio pod pritiskom francuskih trupa.
Posle organizovanja druge antifrancuske koalicije 1799, vojvoda od Jorka

- je bio upućen u Holandiju (u to vreme Batavska Republika) kao vrhovni komandant anglosuske savezničke armije, odnosno engleskog korpusa koji se iskrcao u Helderu krajem avgusta iste godine. Usled lošeg komandovanja armija koalicije je pretrpela potpun poraz. 6
- 7 Marx ovde citira članak Cobbetta Mr. Cochrane Johnstone, štampan u listu »Cobbett's Weekly Political Register«, 5. jula 1806, sv. X, br. 1. Prilikom pisanja članka o vojvodi od Jorka Marx se koristio i drugim člancima Cobbetta. »Cobbett's Weekly Political Register« — radnički nedeljnik list, izlazio u Londonu od 1802. do 1835. 6
- 8 *Alkmarska kapitulacija* je potpisana 18. oktobra 1799. godine posle poraza trupa druge antifrancuske koalicije u Holandiji pod komandom vojvode od Jorka (v. napomenu). Pored uslova da vrate 8000 francuskih i holandskih zarobljenika saveznici su se obavezali da će evakuisati svoje trupe iz Holandije. 6
- 9 *commander-in-chief at the Hors Guards* — u to vreme oznaka vrhovnog zapovednika britanske armije. — Horse Guards — naziv engleske gardijske konjice i njenih štabova. Isti naziv nosi i zgrada u Whitehall-u u Londonu, koja je — nekad kasarna gardijske konjice — kasnije postala glavni stan vrhovnog zapovednika engleske armije, a time i sinonim za vrhovnu vojnu vlast. Videti o tome članak Marxa i Engelsa *O organizaciji engleske vojske*, u 13. tomu ovoga izdanja, str. 477—480.
- 10 *Jedrenski ugovor o miru* je zaključen septembra 1829. između Turske i Rusije posle rata (uspešnog za Rusiju) 1828. i 1829. godine. 7
- 11 *General-major* (Brevet-Generalmajor) — drugi po redu visoki rang u britanskoj armiji za zaslužne dugogodišnje oficire. 7
- 12 *Foxova koterija* — tako Marx naziva malobrojnu »levu« grupicu vigovaca aristokrata na čelu sa Charlesom Jamesom Foxom, obrazovanu rascenom stranke vigovaca posle pobeđe francuske buržoaske revolucije. Izražavajući interese engleske industrijske buržoazije, Foxove pristalice su istupale protiv antijabokinskih ratova i borile se za reformu engleskog parlamenta. 8
- 13 Sistem prodaje patenata za oficirske činove ponikao je u Engleskoj krajem 17. veka, a zatim je dobio i kraljevsku sankciju. Godine 1719. i 1720. bila je uvedena zvanična taksa na oficirske činove, koja je docnije nekoliko puta revidirana i menjana. Ovaj sistem je postojao do 1871. godine i obezbeđivao monopolski položaj engleskog plemstva u armiji. 8
- 14 »*kraljevi prijatelji*« — tako su u drugoj polovini 18. veka nazivane pristalice politike kralja George-a III, koji je težio da ojača kraljevske prerogative, da uzme vođenje politike u svoje ruke i da odstrani stranku vigovaca iz upravljanja zemljom. Kralj je u tu svrhu iskoristio krizu u stranci vigovaca, izazvanu sukobom interesa industrijskog i trgovačkog kapitala sa interesima zemljoposedičke oligarhije. »Kraljevi prijatelji« su više puta uzimali vlast u svoje ruke. 8
- 15 Ima se u vidu anonimni pamflet »A Plain Statement of the Conduct of the Ministry and the Opposition, towards His Royal Highness the Duke of York«. London, 1808. (Verodostojno izlaganje o držanju vlade i opozicije prema njegovom kraljevskom veličanstvu vojvodi od Jorka). 8
- 16 »*The Morning Chronicle*« — dnevni engleski list koji je izlazio u Londonu od 1770. do 1862, prvo kao organ vigovaca, početkom pedesetih godina pilovaca, i najzad konzervativaca. 9
- 17 Marx citira članak Williama Cobbetta *Duke of York* (Vojvoda od Jorka), štampan u listu »Cobbett's Weekly Political-Register«, 20. avgusta 1808, sv. XIV, br. 8. 9
- 18 *Whitehall* — ulica u centru Londona, gde se nalazi niz vladinih ustanova, među njima vrhovni štab engleske armije, admiralitet i razna ministarstva (ministarstvo finansija, ministarstvo inostranih poslova i dr.). 10

¹⁹ *Kaliban* — lice iz Shakespeare-ove komedije *Bura*, polučovek-polučudovište. 12

²⁰ Članak *Sardinija* je jedan od članaka koje je Marx napisao za list «The People's Papers» i koji su paralelno objavljeni u listu «New-York Daily Tribune».

«New-York Daily Tribune» — američki dnevni list koji je izlazio od 1841. do 1924. godine. Osnovao ga je istaknuti američki novinar i političar Horace Greeley. List je do sredine pedesetih godina bio organ levog krila američkih vigovaca, a zatim organ Republikanske stranke. Četrdesetih i pedesetih godina list je stajao na progresivnim pozicijama i istupao protiv robovlasništva. U njemu je saradivao niz istaknutih američkih književnika i novinara, a jedan od njegovih urednika krajem četrdesetih godina bio je Charles Dana, koji se nalazio pod uticajem ideja utopijskog socijalizma. Marxova saradnja u listu počela je avgusta 1851. i trajala više od deset godina, do marta 1862; veliki broj članaka za «New-York Daily Tribune» napisao je na Marxovu molbu Engels. Na Engelseve članke, slane iz Mančestera u London, Marx je obično stavljao datum njihovog odašiljanja u Njujork. Zbog toga se datumi koji stoje u početku članka ponekad razlikuju od datuma kad su napisani. Na nekim člancima Marx je označio da su napisani u Parizu ili Berlinu. U člancima Marxa i Engelsa u listu «New-York Daily Tribune» tretirana su najvažnija pitanja međunarodne i unutrašnje politike, radničkog pokreta, privrednog razvoja evropskih zemalja, kolonijalne ekspanzije, nacionalnooslobodilačkog pokreta u ugnjetanim i zavisnim zemljama i dr. U periodu reakcije koja je nastupila u Evropi Marx i Engels su se koristili ovim veoma rasprostranjenim američkim listom da bi u konkretno građi izobličili poroke kapitalističkog društva, njemu svojstvene nepomirljive protivrečnosti, i da bi prikazali ograničeni karakter buržoaske demokratije.

Uredništvo lista «New-York Daily Tribune» u nizu slučajeva se proizvoljno služilo člancima Marxa i Engelsa, štampajući mnoge od njih bez potpisa autora kao uvodnike uredništva. Od sredine 1855. svi članci Marxa i Engelsa štampani su u listu bez potpisa. U nekim slučajevima uredništvo je vršilo izmene u tekstu članaka. Ovi postupci uredništva izazvali su Marxove proteste. Od jeseni 1857. u vezi s ekonomskom krizom u SAD, koja se odrazila i na finansijske prilike lista, uredništvo je predložilo Marxu da smanji broj svojih dopisa. Marxova saradnja u listu «New-York Daily Tribune» konačno je prestala početkom građanskog rata u SAD; važnu ulogu u raskidu Marxa s listom «New-York Daily Tribune» odigralo je jačanje pristalica kompromisa sa robovlasničkim državama u uredništvu i udaljšavanje lista od progresivnih pozicija. U ovom tomu se ne objavljuju oni članci Marxa i Engelsa napisani u periodu obuhvaćenom ovim tomom u kojima su intervencije uredništva izmenile i tekst i smisao. 13

²¹ *gvelfi* i *gibelini* — političke stranke u Italiji u vremenu od 12. do 15. veka, u periodu borbe između rimskih papa i nemačkih careva. Gvelfi, pristalice pape, pripadali su gornjim slojevima trgovaca i zanatlija u italijanskim gradovima. Gibelini su uglavnom predstavnici feudalne vlastele koja je podržavala cara.

Ratovi između Francuske i Austrije (i drugih evropskih država) — ratovi za špansko nasleđe (1701-1714) i austrijsko nasleđe (1741-1748). Na osnovu prvog rata Savojskom Vojvodstvu su ustupljena ostrva Sicilija, Monferato i deo Milanskog Vojvodstva; vojvoda savojski je 1713. godine dobio titulu kralja. Godine 1718. Siciliju su osvojili Španci, ali je kao obeštećenje za nju Savojsko Vojvodstvo dobilo 1720. godine Sardiniju; iste godine na teritoriji Savoje, Pijemonta i Sardinije stvorena je Sardinska Kraljevina (ili Kraljevina Pijemont), u kojoj su predstavnici savojske dinastije postali kraljevi. Na osnovu rata za austrijsko nasleđe Sardinska Kraljevina je dobila od Austrije znatan deo Kneževine Pavije i deo drugih austrijskih poseda u Italiji. 13

²² Ima se u vidu memorandum o bednom stanju italijanskog naroda u oblastima pod austrijskom i francuskom okupacijom, kao i u Napuljskoj Kraljevini (Kraljevini dveju Sicilija), koji je sastavio za Pariski kongres 1856. grof Cavour, pred-

- sednik vlade i ministar inostranih poslova Pijemonta. Pošto nije dobio dozvolu da pročita memorandum na kongresu, Cavour je izložio njegov sadržaj učesnicima kongresa 8. aprila u govoru oštro usmerenom protiv vladavine austrijske vlade na Apeninskom poluostrvu. U notama poslanim 27. marta i 16. aprila 1856. francuskom ministru inostranih poslova grofu Walewskom, koji je predavao kongresu, pijemontski opunomoćeni su postavili pitanje smanjivanja austrijskog uticaja u Italiji, likvidacije austrijske okupacije nad italijanskim teritorijama i prekida politike reakcije i terora u Napuljskoj Kraljevini. Bez obzira na to što su se predstavnici Francuske, Engleske i Rusije saglasili sa memorandumom Pijemonta, italijansko pitanje nije dobilo praktično rešenje na Pariskom kongresu. 13
- ²³ U periodu revolucije 1848. i 1849. engleska vlada vigovaca, u kojoj je lord Palmerston zauzimao položaj ministra inostranih poslova, na rečima je podržavala umereno-liberalne preobražaje u Italiji (pored ostalog i u Pijemontu), ali nije ni 1848. ni 1849. pružila pomoć Pijemontu u njegovoj borbi protiv austrijske vladavine u severnoj Italiji. 13
- ²⁴ Aprila 1849. francuska vlada je uputila u Italiju ekspedicioni korpus radi intervencije protiv Rimske Republike i restauracije papske svetovne vlasti. Posle žestoke bitke 3. jula 1849. francuske trupe su ušle u Rim i ostale tamo do 1870. godine. 14
- ²⁵ U Irskoj su krajem jula 1848. izbili ustanci protiv britanskih tlačitelja, koji su stanovništvo Irske doveli do prosjačkog štapa. Slab rod krompira 1845. i 1847. učinio je položaj poljoprivrednih radnika i seljaka nepodnošljivim, tako da im nije preostalo ništa drugo već da se late oružja. Ove ustanke je svirepo ugušio Clarendon, britanski kraljevski namesnik u Irskoj (1847-1852). 14
- ²⁶ Tamničarem Kajena, Lambese i Bel-Ila Marx naziva Louis-a Bonaparta, aludirajući na to što su s njegovim dolaskom na vlast u Francuskoj počela masovna hapšenja i progoni republikanaca i učesnika revolucije od 1848. i 1849.
Kajen (Cayenne) — grad u Francuskoj Gijani (Južna Amerika); mesto robijanja i progona političkih zatvorenika, koje je dobilo nadimak «suve giljotine» zbog masovne smrtnosti koju su tamo izazivali robijaški režim i ubistvena tropska klima.
Lambesa (Lambessa) — francuska popravna kolonija, osnovana na razvalinama starog rimskog grada u severnoj Africi; od 1851. do 1860. bila je mesto progona političkih zatvorenika.
Bel-II (Belle-Ile) — ostrvo u Biskajskom zalivu; od 1849. do 1857. mesto zatočenja političkih zatvorenika; ovde su, pored ostalih, držani radnici učesnici junskog ustanka 1848. u Parizu. 14
- ²⁷ O šteti naneseoj Austriji Marx govori ironično. Iako su se na Pariskom kongresu 1856. francuski i engleski opunomoćeni saglasili sa memorandumom Pijemonta (v. napomenu 22), Francuska i Engleska nisu imale nameru da ozbiljnije ometaju politiku Austrije u Italiji i na Balkanu. O tome svedoči okolnost što su Austrija, Francuska i Engleska zajednički potpisale u Parizu 15. aprila 1856. konvenciju o obezbeđenju integriteta Osmanskog Carstva. 15
- ²⁸ Za vreme austrijsko-italijanskog rata 1848-1849. trupe sardinskog kralja Carla Alberta pretrpele su žestok poraz u bici kod Novare (severna Italija) 23. marta 1849. Bojeći se narodnog gneva, Carl Albert se odmah na samom bojnopolju odrekao prestola u korist svog sina Vittorija Emanuela i pobegao iz Italije. Vittorio Emanuele II je 26. marta zaključio primirje s Austrijancima, a 6. avgusta 1849. potpisan je mir. 15
- ²⁹ Po svemu sudeći, aluzija na brak koji je planirao Louis Bonaparta između svog rodaka princa Napoleona i Clotilde, kćerke sardinskog kralja Vittorija Emanuela II; brak je sklopljen 1859. 15

- ³⁰ *Delfijsko proročište* pri Apolonovom hramu u Delfima u staroj Grčkoj prošlo se svojim predskazanjima koja se tiču unutrašnjih prilika i spoljne politike grčkih država; ono je vršilo veliki uticaj na tu politiku (predskazanja je davala sveštenica Pitija, ali su ih sastavljali žreci, koji su dobro poznavali stanje Grčke). Još starije, takozvano *Trofonijsko proročište* nije imalo takav uticaj. Marxova opaska se svodi na to da sudovi članova engleskog parlamenta ne samo što nisu igrali presudnu ulogu u određivanju spoljne politike Engleske nego nisu imali ni samostalni karakter, već su bili samo odraz politike koju je Palmerston diktirao parlamentu. 15
- ³¹ Marx citira notu pijemontskih opunomoćenika od 16. aprila 1856. godine (vidi i napomenu 22). 16
- ³² Prvi članak sa naslovom *The French Crédit Mobilier* pojavio se kako u listu «The People's Paper», br. 214 od 7. juna 1856. tako i u «New-York Daily Tribune», br. 4735 od 21. juna 1856. Prevod u ovom tomu dat je prema tekstu u listu «New-York Daily Tribune»; on je upoređen sa tekstom u listu «The People's Paper». Razlike su sasvim neznatne.
- Crédit mobilier* (pun naziv Société générale de crédit mobilier) — velika francuska akcionarska banka, koju su osnovala braća Péreire i koja je ozakonjena dekretom od 18. novembra 1852. Glavni cilj društva Crédit mobilier je bilo posredovanje u kreditu i učešće u osnivanju industrijskih i drugih preduzeća. Banka je imala velik udeo u izgradnji železnica u Francuskoj, Austriji, Mađarskoj, Švajcarskoj, Španiji i Rusiji. Najvažniji izvor njenih prihoda bilo je špekulisanje na berzi hartijama od vrednosti akcionarskih društava koja je sama osnovala. Za sredstva dobijena od emitovanja sopstvenih akcija, garantovanih jedino hartijama od vrednosti drugih preduzeća koje su se nalazile u njegovom posedu, Crédit mobilier je kupovao akcije raznih kompanija garantovane vrednošću njihove imovine. Na taj način, jedna ista svojina radala je fiktivni kapital u dvostrukom obimu: u obliku akcija datog preduzeća i u obliku akcija društva Crédit mobilier, koje je finansiralo to preduzeće i kupovalo njegove akcije. Banka je bila tesno povezana sa vladom Napoleona III i uživala je njeno pokroviteljstvo. Godine 1867. banka je bankrotirala, a 1871. ona je likvidirana. Pojavu banke Crédit mobilier kao finansijskog preduzeća novog tipa pedesetih godina 19. veka su izazvale specifične osobenosti epohe reakcije, za koju je karakteristična neverovatna pomama igranja na berzi i špekulisanja. Po uzoru na francusku Crédit mobilier osnovane su u nizu drugih zemalja Srednje Evrope slične ustanove. 17 235 350 393 408 524 532
- ³³ «The Times» — najveći engleski dnevni list konzervativnog pravca; osnovan u Londonu 1785. godine. 17
- ³⁴ Marx ima u vidu knjigu Davida Ricarda *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Prvo izdanje izašlo je u Londonu 1817. 17
- ³⁵ *Napoleon Mali* — nadimak Louis-a Bonaparte koji mu je dao Victor Hugo u govoru održanom na zasjedanju francuske Zakonodavne skupštine 1851. godine; nadimak se veoma proširio posle objavljivanja Hugo-ove brošure *Napoleon Mali* (Napoléon le Petit) 1852. godine. 20 343
- ³⁶ *Društvo Dix Décembre* (Društvo 10. decembra) — tajno bonapartističko društvo, osnovano 1849, sastojalo se prvenstveno od deklasiranih elemenata, političkih avanturista, predstavnika soldateske itd.; njegovi članovi doprineli su izboru Louis-a Bonaparte za predsednika Francuske Republike 10. decembra 1848 (otuda naziv društva). Docnije su članovi ovog društva bili aktivni učesnici i organizatori državnog prevrata 2. XII 1851. Podrobnju karakteristiku Društva 10. decembra dao je Marx u delu *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte* (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 130-132). 22
- ³⁷ *Fronda* — plemićko-buržoaski pokret u Francuskoj od 1648. do 1653. protiv apsolutizma. Plemićki vodi pokreta, oslanjajući se na svoje pratnje i na strane

- trupe, iskorišćavali su za svoje ciljeve tadašnje ustanke seljaka i demokratski pokret u gradovima. 22
- ³⁸ »*Journal des Débats*« — skraćeni naziv francuskog dnevnog lista »*Journal des Débats politiques et littéraires*«, osnovanog u Parizu 1889. godine. U periodu Julske monarhije — vladin list, organ orleanističke buržoazije. Za vreme revolucije 1848. list je zastupao nazore kontrarevolucionarne buržoazije, takozvane Stranke reda. Posle državnog prevrata 1851. organ umerene orleanističke opozicije. 23
- ³⁹ »*Le Moniteur universel*« — dnevni francuski list, izlazio u Parizu od 1789. do 1901; od 1799. do 1869 — zvanični organ vlade.
Citati u ovom članku uzeti su iz brojeva za 1. maj i za 21. jun 1854. 23
- ⁴⁰ *Corps législatif* — Zakonodavno telo (predstavnički dom) pod Napoleonom III postojalo od marta 1852. do 2. septembra 1870. Prema ustavu iz januara 1852. predsednik je biran na deset godina. On je bio jedini nosilac izvršne vlasti. Zakonodavno telo je proisteklo iz izbora provedenih pod pritiskom terora i demagogije. Njegovi poslanici su bili poslušne kreature Louis-a Bonaparte; oni su imali pravo samo da izraze svoje mišljenje i da izglasavaju zakone i budžet; glasanje je vršeno aklamacijom.
Code Napoléon — francuski građanski zakonik sastavljen 1807. pod vladavinom Napoleona I prema *Code civil des Français* proklamovanom 1804. Engels ga je nazvao »klasičnim zakonikom buržoaskog društva«. 23 115 170
- ⁴¹ »*The Times*« od 5. juna 1856. Sledeći citati u ovom članku uzeti su iz lista »*Le Moniteur*« od 26. aprila 1856. 27
- ⁴² Marx ima u vidu delo Fourier-a *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales*. Prvo izdanje izašlo u Parizu 1808. 29
- ⁴³ Godine 1797, da bi spasla Englesku banku od bankrotstva, Pittova engleska vlada je izdala specijalan zakon kojim je zavela prinudni kurs banknota i dozvolila Engleskoj banci da obustavi zamenu banknota za zlato. Zamena banknota za zlato je obnovljena tek 1819. 31
- ⁴⁴ U članku je reč o revolucionarnim događajima u Madridu u leto 1856, kojima se završila četvrta buržoaska revolucija u Španiji od 1854. do 1856. Jula 1856, španski reacionari i klerikalci iznudili su ostavku progresističke vlade Espartera i obrazovanje konzervativne vlade generala O' Donnella. Ova ofanziva reakcije poslužila je kao signal za nov nalet revolucije, koji je nemilosrdno ugušio O'Donnell. 32
- ⁴⁵ *coup d'état u Parizu* — ima se u vidu državni prevrat koji je izvršio Louis Bonaparta 2. decembra 1851. i koji je udario temelj bonapartističkom režimu Drugog carstva. 33 500
- ⁴⁶ Godine 1843. jedan od lidera stranke moderadosa (umerenih), general Narváez, iskoristio je opšte nezadovoljstvo politikom vlade progresista, kojoj je stajao na čelu vojni diktator i regent kraljevine Espartero, i zajedno s generalom Conchom i dr. podigao kontrarevolucionarnu bunu. Uklonivši Espartera, Narváez je formirao vladu, a zatim joj stao na čelo, položivši samim tim temelj desetogodišnjoj dominaciji reakcije u Španiji. 33 176
- ⁴⁷ *ayacuchos* (ajakučosi) — nadimak koji su posle poraza španske armije u bici u dolini Ayacuche (Ajakučo) u Peru decembra 1824. dobili Espartero i drugi španski generali, učesnici rata protiv pobunjenih španskih kolonija u Americi. Za vreme regentstva Espartera (1841-1843) ajakučosima su se nazivali članovi vojne stranke koju je on predvodio i koju je podržavala Engleska. 33
- ⁴⁸ Reč je o anglo-francuskoj diplomatskoj borbi oko pitanja brakova španske kraljice Isabelle II i njene infantkinje Marije Luise Fernande. Planirajući najpre brak Isabelle sa princem Leopoldom Koburškim, tesno povezanim s engleskim dvorom,

a brak njene sestre sa mladim sinom francuskog kralja Louis-Philippe-a, vojvodom Montpensier-om, Engleska je posle izvesnog vremena bila prinudena da odustane od ovog plana, insistirajući na braku Marije Luise Fernande sa princom Leopoldom, a Isabelle sa predstavnikom španskih Burbona don Enrique-om. Pošto je mrzela ovog poslednjeg zbog njegovih veza sa strankom progresista, majka kraljice Isabelle, Maria-Christina (Marx je naziva madame Muñoz, pošto je živela u morganatskom braku s vojvodom Agustinom Fernandom Muñozom) sklopila je savez sa Louis-Philippe-om, na osnovu kog je oktobra 1846, uprkos težnjama engleske diplomatije, brak Isabelle bio zaključen sa don Franciscom de Asis, starijim bratom don Enrique-a, a Marije Luise Fernande sa vojvodom Montpensier-om. 33

- ⁴⁹ Marx ima u vidu događaje druge buržoaske revolucije u Španiji od 1820. do 1823. Posle neuspelog pokušaja 7. jula 1822. da zavlada revolucionarnim Madridom, španski kralj Fernando VII tajno se obratio Svetoj alijansi s molbom da mu ukaže pomoć u gušenju revolucije. Prema odluci Veronskog kongresa Svete alijanse trebalo je da pomoć Ferdinandu pruži Francuska. Francuski ekspedicioni korpus, koji je ušao u Španiju 1823, obnovio je apsolutistički režim u zemlji; francuske trupe su ostale u Španiji do 1828. 34
- ⁵⁰ *moderados* (umereni) — stranka pristalica ustavne monarhije u Španiji, koja je predstavljala interese krupne buržoazije i liberalnog plemstva; ponikla je početkom druge buržoaske revolucije 1820-1823. na osnovu rascapa stranke liberala na desno krilo — *moderados* i levo krilo — *exaltados*, pristalica maksimalnog ograničenja kraljevske vlasti.
- progresistas* (progresisti) — buržoasko-liberalna stranka u Španiji, obrazovana tridesetih godina 19. veka; progresisti su se oslanjali na srednju i sitnu buržoaziju gradova, na inteligenciju i deo oficira. Osnovni zahtev progresista je bio ograničenje monarhija. 34
- ⁵¹ Reč je o događajima u Madridu juna i jula 1854, koji su udarili temelj četvrte buržoaske revolucije u Španiji od 1854. do 1856. Uključenje na dan 17. jula 1854. Rios-y-Rosasa, vatrenog monarhiste i konzervativca, u novu vladu s vojvodom Rivasom na čelu izazvalo je nov žestok plamen ustanka. Usled toga je 19. jula kraljica Isabella bila prinudena da ukloni sa vlasti Rivasovu vladu, koja je zbog svoje delatnosti na gušenju ustanka dobila naziv »šrapnelse vlade»; 31. jula za predsednika ministarskog kabineta postavljen je Espartero. 34
- ⁵² »*Gaceta*» — skraćeni naziv španskog lista »*Gaceta de Madrid*«, osnovanog 1661. godine; od 1762. bio je zvanični organ vlade. 34
- ⁵³ Heinrich Heine, *Lirski intermeco*, iz »Knjige pesama«. 35
- ⁵⁴ Po svemu sudeći, aluzija na dve okolnosti — na to što je Espartero imao titulu grofa od Luchane, koja mu je dodeljena zbog uspešne borbe protiv karlista, i na njegov nezastužen nadimak »mač revolucije«, koji je kružio po narodu od prevrata 1843. godine (vidi napomenu 46), kad je Esparterova progresistička vlada zamenjena reakcionarnom vladom tzv. *moderadosa* (umerenih). 35
- ⁵⁵ »*La Presse*» — francuski dnevni list, izlazio u Parizu od 1836. godine; pedesetih godina nalazio se u opoziciji prema režimu Drugog carstva. 35
- ⁵⁶ Ima se u vidu dvoiličan izdajnički stav Espartera koji je on zauzeo posle O'Donnellovog državnog udara 14. jula 1856. Pošto je prvog dana udara obnarodovao manifest s pozivom da se obustavi borba i da se usvoji O'Donnellova politika, Espartero je istovremeno istupao na ulicama Madrida s apalom ustanicima da pruže otpor snagama reakcije. Pošto se ipak nije priključio ni pristalicama državnog udara ni ustanicima, Espartero je potpuno izgubio političko poverenje i autoritet kako među svojim pristalicama tako i kod revolucionarnih masa prestonice. 37
- ⁵⁷ »*Journal de Madrid*» — španski list, izlazio u Madridu 1855. i 1856. godine. 37

- ⁵⁸ *karlizam* — tako Marx naziva reakcionarnu struju koja je podržavala pretendenta na španski presto don Carlosa, brata Ferdinanda VII. Oslanjajući se na reakcionarno plemstvo, klerikalnu stranku i zaostalo seljaštvo Baskije, Navare, Stare Kastilje, Aragona i jednog dela Katalonije, karlisti su vodili dugotrajni i krvavi građanski rat od 1833. do 1840. Godine 1833. don Carlos je istupio kao pretendent na španski presto umesto kraljeve kćeri Isabelle II i digao bunu protiv njene majke regentkinje Marije-Christine, koja je bila prinuđena da traži oslonac kod liberala, obećavajući im niz ustupaka. Karlistički rat se faktički pretvorio u borbu između feudalno-katoličkih i buržoasko-liberalnih elemenata i završio porazom karlista 1840. 37
- ⁵⁹ »*The Morning Herald*« — engleski dnevni list konzervativnog pravca, izlazio u Londonu od 1780. do 1869. 37
- ⁶⁰ Imaju se u vidu junski ustanak pariskih radnika 1848. i borbe na barikadama maja 1849. u Drezdenu. 38
- ⁶¹ Reč je o nacionalnooslobodilačkoj borbi španskog naroda protiv francuskih okupatora, koja je vođena od 1808. do 1814. istovremeno s ratom na Pirinejskom poluostrvu protiv Napoleona I. Istakavši kao neposredni zadatak nužnost buržoaskih preobražaja u Španiji, rat protiv inostranih osvajača je pokrenuo sve slojeve španskog društva i spojio se s prvom buržoaskom revolucijom u Španiji. Njegova glavna pokretačka snaga je bila seljaštvo, koje je pružalo uporan otpor osvajačima u obliku partizanskog ratovanja (gerile), a istovremeno se borilo za zemlju. Međutim, liberalno plemstvo, koje je preuzelo rukovođenje pokretom usled slabosti buržoazije, ograničilo se samo na usvajanje umerenog buržoasko-liberalnog ustava (takozvanog Kadiskog ustava, po imenu grada u kome je zasedao Kortez koji ga je usvojio). Ustav je ograničavao kraljevsku vlast, proglašavao naciju nosiocem vrhovne vlasti, predao zakonodavnu vlast u ruke jednodomnog Kortesa, koji se borio opštim pravom glasa (sem domaće posluge). Kortez je dobio široka prava u oblasti spoljne i unutrašnje politike. Ustav je uvodio lokalnu samoupravu, progresivno oporezivanje, opštu vojnu obavezu; u svakoj provinciji je obrazovana lokalna nacionalna milicija, preuređen je čitav sudski sistem. Sprovedeći demokratizaciju unutrašnjeg života Španije, ustav je u isto vreme zadržavao dominaciju Španije nad kolonijama.
- Borba španskog naroda je odigrala značajnu ulogu u osujećenju političkih i vojnih prava Napoleona I, koji je posle poraza u Rusiji 1812. bio prinuđen da evakuiše svoje trupe iz Španije. Nazivajući borbu španskog naroda pokretom »nacionalnim i dinastičkim«, Marx ima u vidu okolnost što je ta borba bila istovremeno usmerena i protiv inostrane okupacije i protiv dvorske klike kralja Carlosa IV, prinuđenog da se marta 1808. odrekne prestola u korist svoga sina Ferdinanda VII, čiju je vlast s izvesnim ograničenjima priznao Kortez. 39
- ⁶² Ima se u vidu druga buržoaska revolucija u Španiji od 1820. do 1823. godine. Parole revolucije bile su sazivanje Kortesa, uništenje inkvizicije i zakletva ustavu od 1812, koji je ukinut 1814. godine posle povratka Ferdinanda VII iz Francuske u Španiju. Međutim, pokret se ograničio samo na sprovođenje niza antiklerikalnih i nekih drugih reformi. Jedan od uzroka poraza revolucije jeste udaljavanje od seljačkih masa, kojima buržoazija nije obezbedila radikalne agrarne preobražaje. 39
- ⁶³ Drugog maja 1808. u Madridu je planuo narodni ustanak protiv francuskih okupatora, koji je nemilosrdno ugušio vrhovni komandant francuskih trupa u Španiji Murat; ubijeno je preko hiljadu Španaca. 39
- ⁶⁴ U 19. veku Španija i njene kolonije su bile podeljene na 17 vojnih okruga na čelu sa generalkapetanima (otuda naziv generalkapetanije). Kao kraljevi namesnici, generalkapetani su imali u svojim okruzima punu vrhovnu vlast kako građansku tako i vojnu. 39 176 411
- ⁶⁵ Ima se u vidu vreme nemilosrdne apsolutističko-feudalne reakcije koja je nastupila

posle povratka Ferdinanda VII iz Francuske u Španiju marta 1814. Za godine reakcije karakteristične su mnogobrojne vojne zavere, kao i nemoć i nepostojanost španske vlade; u periodu od 1814. do 1819. u Španiji su se smenile 24 vlade.
Dinastički rat od 1833. do 1840 — vidi napomenu 58. 40

⁶⁶ Koristeći se opštim nezadovoljstvom zbog teških ekonomskih prilika u zemlji, reakcionarne vlade politike i dominacije dvorske klike, generali O'Donnell i Dulce, koji su težili da radi ličnih ciljeva svrgnu diktaturu San-Luisa, digli su 28. juna 1854. bunu trupa madridskog garnizona i izvojevali pobjedu nad vladinim trupama. Međutim, pošto se uverio da ne može dobiti podršku stanovništva španskih gradova putem čisto dvorske revolucije, O'Donnell je bio prinuđen da 7. jula objavi u Menzanaresu manifest, koji je dobio naziv »Menzanareski program«; program je sadržavao neke narodne zahteve — uklanjanje kamarile, sazivanje raspuštenog Kongresa, smanjenje poreza, obrazovanje nacionalne milicije i dr. Uključenje narodnih masa u borbu dovelo je do četvrte buržoaske revolucije (1854-1856), u toku koje je 1854. godine na vlast došla stranka progressista sa Esparterom na čelu. 40

⁶⁷ Vojničke formacije *Hrvata* regrutovane su prvenstveno među Hrvatima i nekim drugim slovenskim narodima, a takođe i Mađarima. Hrvati su ulazili u sastav austrijske armije generala Radetzskog, koja je učestvovala u ugušivanju revolucije 1848. i 1849. u Italiji.

Bonapartinim Afrikancima Marx naziva zuave — vojnike francuskih kolonijalnih trupa, sastavljenih od stanovnika Alžira i delimično Evropljana. Zuavi su se pročuili svojom svirepošću za vreme osvajačkog rata u Alžiru, koji su Francuzi započeli 1830. godine a koji je s prekidima trajao 40 godina.

Trupe pod komandom generala Wrangela su učestvovala u kontrarevolucionarnom udaru u Berlinu i u rasterivanju pruske Nacionalne skupštine novembra 1848. godine. Nazivajući ih »Pomerancima« Marx verovatno cilja na to što je Wrangel, naimenovan 1848. godine za komandanta brandenburškog vojnog okruga, rodom iz Pomeranije. 40

⁶⁸ Marx ironično cilja na metode pomoću kojih su Louis Bonaparta i bonapartistički krugovi, pripremajući državni udar 2. decembra 1851. godine, vrbovali pristalice među oficirima i vojnicima. Za vreme prijema i vojnih smotri u Sen-Moru, Satoriju i drugde, koje je Louis Bonaparta priređivao kao predsednik republike, mnogo se praktikovalo gošćenje oficira i vojnika kobasicom, hladnom divljači, šampanjcem itd. Jedan od metoda podmičivanja armije bili su i novčani pokloni. 40

⁶⁹ Najpoznatiji radovi Mac-Gregora iz statistike su: »The Resources and Statistics of Nations«, London, 1835, i »Comercial Tariffs and Regulations, Resources, and Trade, of the Several States of Europe and America«, London, 1841-1850. 42

⁷⁰ *Court of Chancery* ili Sud pravičnosti — jedan od viših sudova Engleske; posle sudske reforme 1873. godine — odeljenje Vrhovnog suda. U nadležnost ovog suda, na čijem je čelu stajao lord kancelar, spadala su dela koja se tiču nasleđstva, ugovornih obaveza, akcionarskih društava itd.; nadležnost ovog suda se u nizu slučajeva preplitala sa nadležnošću drugih viših sudova. Nasuprot engleskom običajnom pravu, usvojenom u drugim sudovima, sudski postupak u Sudu pravičnosti se vodio na osnovu takozvanog »prava pravičnosti«. 44 148

⁷¹ Ima se u vidu kampanja banketa u korist izborne reforme održavana u Francuskoj od jula 1847. do januara 1848. godine. Ona je bila uvod u februarsku buržoasko-demokratsku revoluciju 1848.

Sonderbund — separatan savez sedam ekonomski zaostalih katoličkih švajcarskih kantona, zaključen 1843. godine u cilju suprotstavljanja progresivnim preobražajima u Švajcarskoj i odbrane privilegija crkve i jezuita. Reakcionarni prohtevi Sonderbunde naišli su na otpor buržoaskih radikala i liberala, koji su sredinom četrdesetih godina prevagnuli u većini kantona i u švajcarskoj skupštini. Odluka

federalne švajcarske skupštine jula 1847. godine o raspuštanju Sonderbunda poslužila je kao povod Sonderbundu da početkom novembra započne vojne akcije protiv ostalih kantona. Dvadeset trećeg novembra 1847. armiju Sonderbunda su razbile trupe federalne vlade.

Ujedinjena zemaljska skupština (Vereinigter Landtag) — ujedinjena skupština pruskih staleških provincijskih zemaljskih skupština, koju je Friedrich Wilhelm IV sazvaio u Berlinu aprila 1847. godine u nameri da se spase finansijskih teškoća pomoću garantovanog inostranog zajma. Ujedinjena zemaljska skupština otvorena je 11. aprila 1847. Usled kraljevog odbijanja da zadovolji najskromnije političke zahteve buržoaske većine zemaljske skupštine, ova je odbila da garantuje zajam. Kralj je u odgovor na to juna iste godine raspustio zemaljsku skupštinu, što je ojačalo opoziciono raspoloženje u zemlji i doprinelo ubrzanju revolucije u Nemačkoj.

španski brakovi — vidi napomenu 40.

Sporovima zbog *Šlezvig-Holštajna* Marx naziva dugotrajnu borbu između Danske, pod čijom su se vlašću nalazila nemačka vojvodstva Šlezvig i Holštajn, i Nemačkog Saveza. Uoči revolucije 1848. godine među nemačkim stanovništvom ovih vojvodstava postojao je pokret jedinstvenog ustava za Dansku i vojvodstva, čiji je projekt objavljen 28. januara 1848. Ovaj pokret je po svojim ciljevima bio separatistički i nije izlazio van okvira umereno-liberalne opozicije, pošto je imao za svrhu obrazovanje još jedne sićušne nemačke države na severu Nemačke — satelita reakcionarne Pruske. Za vreme revolucije 1848. i 1849. godine stanje se nije promenilo. Pod uticajem revolucionarnih događaja u Nemačkoj nacionalni pokret u Šlezvigu i Holštajnu je dobio revolucionarni, oslobodilački karakter. Borba za odvajanje Šlezviga i Holštajna od Danske postala je sastavni deo borbe svih progresivnih snaga Nemačke za nacionalno ujedinjenje zemlje. 46

⁷² *«Le Constitutionnel»* — francuski dnevni list; izlazio u Parizu od 1815. do 1870; četrdesetih godina — organ umerenog krila orleanista; u periodu revolucije od 1848. godine izražavao je gledišta kontrarevolucionarne buržoazije koja se grupisala oko Thiers-a; posle državnog udara u decembru 1851. godine — bonapartistički list. 47

⁷³ *«L'Assemblée nationale»* — francuski dnevni list monarhističko-legitimističkog smera, izlazio u Parizu od 1848. do 1857. godine. 47

⁷⁴ Julska buržoaska revolucija 1830. godine u Francuskoj izvršila je znatan uticaj na društveno-politički život Nemačke, podstakavši porast buržoasko-liberalnog i demokratskog pokreta. U nizu nemačkih država (Braunšvajgu, Saksonskeoj, Hesenu i dr.) proklamovani su ustavi. Ali kao što je u Francuskoj novi ustav («povelja 1830. godine») predstavljao kompromis gornjih slojeva buržoazije — finansijske aristokratije — sa zemljoposedičkom aristokracijom, tako je i ustav nemačkih država značio kompromis buržoazije sa monarhijom i plemstvom. 48

⁷⁵ *Threadneedle Street (Trednidl-strit)* — ulica u Londonu u kojoj se nalazi Engleska banka. 49 278

⁷⁶ Za vreme poplave u dolinama Rone i Loare s proleća 1856. godine Napoleon III, u trci za popularnošću, otišao je u postradale departmaue i obišao na čamcu pojedine poplavljene gradove i sela, ukazujući pri tom žrtvama poplave novčanu pomoć. Tada je u pismu ministru javnih radova Napoleon III preporučivao razne mere, prikladne, po njegovom mišljenju, da spreče ponavljanje sličnih katastrofa. 51

⁷⁷ *Drugim Pariskim kongresom* Marx ironično naziva projekt o savetovanju evropskih zemalja za mirno rešenje pitanja o takozvanom nešatelskom sukobu, koji je izbio između Pruske i Švajcarske u jesen 1856. godine. Kneževina Nešatel (Neuchâtel) sa grofovijom Valanžen (Valangin) predstavljala je od 1707. do 1806. godine patuljastu državu potčinjenu Pruskoj. Godine 1806, za vreme

Napoleonovih ratova, Nešatel je pripao Francuskoj. Godine 1815. on je po odluci Bečkog kongresa uključen u Švajcarski Savez kao 21. kanton, zadržavajući istovremeno vazalnu zavisnost od Pruske. Dvadeset devetog februara 1848. u Nešatelju je izbila turžoaska revolucija, koja je učinila kraj pruskoj vlasti, i tada je proglašena republika. Međutim, prema sporazumu između Engleske, Francuske i Rusije, potpisanom 24. maja 1852, prava pruskog kralja na Nešatel su ponovo priznata. Septembra 1856. godine u kneževini je buknuo rojalistički ustanak, čije je učesnike pohapsila švajcarska vlada. Pruski kralj je zahtevao da se uhapšeni oslobode. U odgovoru na ovo Švajcarska je tražila od kralja da se odrekne svojih prava na Nešatel. Predviđalo se sazivanje konferencije evropskih zemalja u Nešatelju u Parizu marta 1857. godine (ona je održana 5. marta). Predlog za ovo je potekao od francuske vlade, pošto je postojala opasnost da će se konflikt pretvoriti u rat na granicama Francuske.

Napuljsko pitanje su pokrenuli na Pariskom kongresu 1856. godine predstavnici Pijemonta koji su skrenuli pažnju učesnicima kongresa na politiku terora u Napuljskoj Kraljevini (Kraljevini Dveju Sicilija). Francuska i Engleska su na kongresu osudile metode unutrašnje politike vlade Napuljske Kraljevine, plašeci se da krajnja reakcija koja je u njoj vladala ne dovede do eksplozije revolucionarnog pokreta. U notama napuljskoj vladi maja 1856. one su zahtevale promenu njene politike, ali su dobile negativan odgovor. Oktobra su Francuska i Engleska opozvale svoje poslanike iz Napulja i stavile u borbenu pripravnost svoje eskadre — francusku u Tulonu i englesku na ostrvu Malti. Međutim, zbog neslaganja između Engleske i Napoleona III, koji je nameravao da izvrši restauraciju dinastije Bonaparta u Napuljskoj Kraljevini, do napuljske ekspedicije nije došlo. 53 79

- ⁷⁸ *Dunavskim pitanjem* Marx naziva diplomatsku borbu na Pariskom kongresu 1856. godine, i posle njega, u vezi sa pitanjem ujedinjenja dunavskih kneževina Moldavije i Vlaške, koje su se u to vreme još nalazile pod vrhovnom vlašću Turske. Nadajući se da će na čelo kneževina postaviti predstavnika dinastije Bonaparta, Francuska je predložila da se one ujedine u jednu rumunsku državu pod vlašću inostranog princa koji će pripadati jednoj od vladajućih dinastija u Evropi. Francusku su podržavale Rusija, Pruska i Sardinija. Tursku, koja se protivila ujedinjenju kneževina iz straha da će rumunska država težiti zbacivanju jarma Osmanskog Carstva, podržavale su Austrija i Engleska. Kongres je priznavao jedino da je neophodno da se ispolji (putem izbora Divana u kneževinama) stav samog rumunskog stanovništva prema pitanju ujedinjenja. Izbori su održani, ali su pomoću izbornih prevara u moldavski Divan izabrani protivnici ujedinjenja; ovo je izazvalo protest Francuske, Rusije, Pruske i Sardinije, koje su zahtevale poništenje izbora. Pošto je Turska otezala s odgovorom, ove zemlje su avgusta 1857. prekinule diplomatske odnose sa njom. Konflikt je izgladen posredovanjem Napoleona III, koji je ubedio englesku vladu da ne treba da sprečava planove Francuske, podjednako korisne i za Englesku. Izbori u kneževinama su poništeni, no održavanje novih izbora nije rešilo pitanje ujedinjenja kneževina. Njega su rešili sami Rumuni tek 1859. godine.

Pod *besarabijskim pitanjem* Marx podrazumeva diplomatsku borbu posle zaključenja Pariskog ugovora 1856. godine, izazvanu sporom o utvrđivanju nejasno ugovorom obrađenih rusko-turskih granica u Besarabiji, čiji je jedan deo Rusija morala ustupiti Turskoj, a takođe i o određivanju prava poseda na deltu Dunava i na jedno od ostrva u ušću ove reke. Pod izgovorom da su izbile teškoće u vezi s novim razgraničenjem Besarabije, Austrija je odlagala evakuaciju svojih trupa iz Moldavije i Vlaške, što je kočilo rešenje pitanja o ujedinjenju ovih kneževina.

O *Napuljskom pitanju* i o novom *Pariskom kongresu* vidi napomenu 77. 55 207 216

- ⁷⁹ Reč je o ratu za nezavisnost u španskim kolonijama u Južnoj Americi i Meksiku,

- koji je trajao od 1810. do 1826. godine. U ovom ratu Španija je izgubila Meksiko i svoje južnoameričke kolonije koje su postale samostalne republike. 56
- ⁸⁰ Britanska *Istočnoindijska kompanija*, organizovana 1600. godine, bila je oruđe engleske kolonijalne politike u Indiji. Osvajanje Indije, u potpunosti završeno sredinom 19. veka, izvršili su engleski kapitalisti u ime ove kompanije, kojoj je od samog početka pripadalo pravo monopolske trgovine sa Indijom i Kinom. Kompanija je takođe dobila pravo upravljanja osvojenim teritorijama u Indiji, pravo da imenuje činovnike u građanskoj upravi i pravo prikupljanja poreza. Njene trgovinske i administrativne privilegije određivane su zakonima o poveljama kompanije, koje je engleski parlament periodično obnavljao. U 19. veku trgovačka delatnost kompanije je počela postepeno da gubi značaj. Poveljom od 1813. godine ona je lišena monopola trgovine sa Indijom; za nju je zadržan samo monopol trgovine čajem i monopol trgovine sa Kinom. Prema povelji od 1833. godine kompanija je gubila sve svoje trgovinske privilegije, među njima i pravo na monopolsku trgovinu sa Kinom. Pravo upravljanja teritorijalnim posjedima Engleza u Indiji kompanija je sačuvala do 1858. godine, kada je konačno likvidirana, a upravljanje Indijom je prešlo neposredno u ruke krune. 56
- ⁸¹ Godine 1851. u Kini se razvio antifeudalni oslobodilački pokret, koji je dobio karakter snažnog seljačkog rata. Započet na jugu, u provinciji Kvangsi, on se zatim proširio na centralne provincije i obuhvatio gotovo celu oblast donjeg i srednjeg toka reke Jangcekjang. Januara 1851. ustanici su obrazovali »Nebesku državu velikog blagostanja« sa centrom u Nankingu, po čemu je čitav pokret i dobio naziv tajpinškog pokreta. Tajpinci su uništavali mandžurske feudalce koji su vladali u Kini, ukidali namete, likvidirali krupnu feudalnu svojinu. Ustanak je dobio religioznu boju, takođe karakterističnu za seljački pokret, naročito na Istoku, nanoseći udarac budističkom sveštenstvu i manastirima, koji su bili oslonac mandžurske dinastije. Tajpinška revolucija je položila temelj širokoj borbi kineskog naroda protiv feudalnog pokreta i inostranih osvajača, ali ipak nije bila u stanju da likvidira feudalni način proizvodnje u Kini. U tajpinškoj državi se oformio sopstveni feudalni gornji sloj, koji je išao na kompromis sa vladajućim klasama, što je bilo jedan od uzroka opadanja pokreta. Osnovni udarac revoluciji je nanela otvorena intervencija Engleske, SAD i Francuske (prvobitno su ove države ukazivale pomoć mandžurskoj dinastiji, zaklanjajući se iza »neutralnosti«), čije su oružane snage zajedno sa trupama kineskih feudalaca ugušile tajpinški ustanak 1864. godine. 57 174 447 458
- ⁸² Marx ironično cilja na mnogobrojne manifeste Mazzinija, vođe nacionalno-oslobodilačkog pokreta Italije, koje je on napisao posle poraza revolucije 1848. i 1849. godine u nameri da digne italijanski narod na ustanak protiv austrijskih i drugih ugnjetača i da postigne ujedinjenje Italije. »Kosmopolitski-neokatolički ideološki« manifesti Mazzinija, kako ih je okarakterisao Marx, nisu imali presudan značaj, pošto zbog rasplintosti, protivrečnosti i buržoaske ograničenosti svojih teorijskih pogleda Mazzini, udaljen od narodnih masa, nije video istinski revolucionarnu snagu u Italiji na koju se morao oslanjati. Ne shvatajući da je ova snaga ugnjeteno italijansko seljaštvo, on je u svojim manifestima apelovao na narod uopšte, kao na apstraktnu kategoriju, ne vodeći računa o realnim zahtevima i interesima klasa koje ga sačinjavaju. Sve zavere organizovane pod rukovodstvom Mazzinija od tridesetih do pedesetih godina pretrpele su poraz pošto nisu dobile podršku masa. 59
- ⁸³ Reč je o englo-persijskom ratu 1856. i 1857. godine, koji je bio jedna od etapa agresivne kolonijalne politike Engleske u Aziji sredinom 19. veka. Zvanični uzrok prekida diplomatskih odnosa između Engleske i Persije krajem 1855. godine bila je svađa između engleskog poslanstva u Teheranu i persijskog sadrazama (predsednika vlade) zbog persijskog podanika — sekretara engleske misije. Kao povod za rat poslužio je pokušaj upravljača Persije da osvoje kne-

ževinu Herat. Glavni grad ove kneževine — Herat, kao čvor trgovačkih puteva važna stratejska tačka, bio je sredinom 19. veka jabuka razdora između Persije, kojoj je u tom pitanju pružala podršku Rusija, i Avganistana, koji je podstrekavala Engleska. Osvajanje Herata od strane persijskih trupa oktobra 1856. iskoristili su engleski kolonizatori za oružano mešanje u cilju podjarmljivanja kako Avganistana tako i Persije. Objavivši 1. novembra rat Persiji, oni su poslali svoje trupe u Herat. Međutim, nacionalnooslobodilački ustanak koji je počeo u Indiji i trajao od 1857. do 1859. godine prinudio je Englesku da pohita sa zaključenjem mira sa Persijom. Marta 1857, prema mirovnom ugovoru, potpisanom u Parizu, Persija se odrekla svih svojih pretenzija na Herat. Godine 1863. Herat je prisajedinjen posedima avganistanskog emira.

Redakcija lista «New-York Daily Tribune», koja je štampala ovaj Marxov članak sa zakašnjenjem od dva meseca, unela je u njega dodatak o činjenicama u vezi sa ratom koji su nastupile posle pisanja članka. 60 98 186

- ⁸⁴ Reč je o teritorijalnim osvajanjima Engleske u Persijskom zalivu. 61
- ⁸⁵ «The Economist» — engleski nedeljni list za pitanja ekonomije i politike, osnovan u Londonu 1843. godine; organ krupne industrijske buržoazije. 62
- ⁸⁶ «Journal des Chemins de Fer, des Mines et des Travaux Publics» — francuski list, izlazio u Parizu od 1842. godine. 63
- ⁸⁷ Povećanje od 45 santima na svaki franak svih neposrednih poreza, koje je usvojila francuska privremena vlada 16. marta 1848, izazvalo je naročito nezadovoljstvo kod seljaka — osnovne mase poreskih obveznika. Ova politika buržoaskih republikanaca imala je za posledicu da su seljaci okrenuli leđa revoluciji i na predsedničkim izborima 10. decembra 1848. dali svoje glasove Louis-u Bonaparti.
- Nacionalne radionice* su stvorene neposredno posle februarske revolucije 1848. godine dekretom francuske privremene vlade. Pri tome se tražilo da se među radnicima diskredituju ideje Louis-a Blanc-a o organizaciji rada i, s druge strane, da se iskoriste vojnički organizovani radnici nacionalnih radionica u borbi protiv revolucionarnog proletarijata. Pošto provokacioni plan cepanja radničke klase nije uspeo i pošto je među radnicima nacionalnih radionica sve više raslo revolucionarno raspoloženje, buržoaska vlada je preduzela niz mera u cilju likvidacije nacionalnih radionica (smanjenje broja radnika, njihovo upućivanje na javne radove u provincije itd.). Ovo je izazvalo snažno negodovanje pariskog proletarijata i bilo jedan od povoda za početak junskog ustanka u Parizu. Posle ugušenja ustanka vlada Cavaignaca je trećeg jula 1848. izdala dekret o raspuštanju nacionalnih radionica. 65
- ⁸⁸ Po svoj prilici, Marx ima u vidu događaje od 7. januara 1856. u Parizu u vezi sa sahranom francuskog vojara Davida d'Angers-a, poznatog po svojim republikanskim nazorima. U to vreme je iz ruke u ruku išao tekst revolucionarne pesmice, čije su autorstvo pripisivali pesniku Beranger-u. Studenti koji su učestvovali na sahrani, ugledavši u gomili pesnika Beranger-a pozdravili su ga poklicima «Živela sloboda!». Ovo otvoreno antibonapartističko raspoloženje među francuskom omladinom povuklo je za sobom niz hapšenja neposredno posle sahrane i docnije je bilo uzrok progona od strane vlade. 66
- ⁸⁹ «L'Indépendance belge» — belgijski dnevni list; osnovan u Briselu 1831; organ liberala. 67/68
- ⁹⁰ Dalje sledi stav koji je dodala redakcija lista «New-York Daily Tribune»: «I još u jednu stvar mi ovdje, u Americi, možemo biti potpuno uvereni: kad se sruši ova ogromna zgrada podvala, ona će u svoje ruševine pokopati i nas. Mi se hvalimo svojim procvatom, ali on je sagrađen na pesku. Mi nismo ništa drugo do kolonija i vazali Evrope. Treba samo Napoleon da sleti sa prestola i taj događaj će se duboko osetiti ne samo u stanju kovčegâ berzanskih špekulanata iz Wall-streeta nego još više u radionici i kraj domaćeog ogništa američkog trubenika.» 68

⁹¹ *Kampoformijskim mirovnim ugovorom, zaključenim 17. oktobra 1797. između Francuske i Austrije, okončan je rat Francuske Republike započet 1792. protiv Austrije, pripadnice prve antifrancuske koalicije. Prema ugovoru, Austrija, koja je istupila iz ove koalicije posle pobeđa francuske armije, dobila je na obalama Jadranskog mora veći deo teritorije Venecijanske Republike (zajedno sa gradom Venecijom) i delove teritorija Istre i Dalmacije koji su ovoj pripali; Francuskoj su prisajedinjena Jonska ostrva i posedi Venecijanske Republike na albanskoj obali.*

Linevski mirovni ugovor, koji je potvrdio odredbe Kampoformijskog ugovora, zaključen je između Francuske i Austrije 9. februara 1801. posle poraza trupa druge antifrancuske koalicije. 69

⁹² *Prema Presburškom ugovoru o miru, zaključenom između Francuske i Austrije 26. decembra 1805. Austrija je priznala francusko zauzeće jednog dela italijanske teritorije (Pijemonta, Đenove, Parme, Pjačence i dr.) i ustupila Kraljevini Italiji (to jest Napoleonu I, koji je postao kralj Italije) posede na jadranskoj obali koji su joj pripadali — Veneciju, Istru i Dalmaciju, zadržavši za sebe samo Trst.*

Prema ugovoru zaključenom između Francuske i Austrije 14. oktobra 1809. u Beču, koji je nazvan Šenbrunski mirovni ugovor (bio je potpisan u dvorcu Šenbrun u Beču), Austrija je ustupila Francuskoj Trst, deo Kranjske i Koruške, deo Hrvatske, Rijeku, Istru sa ostrvima i sve svoje posede na desnoj obali reke Save do granica Bosne. Samim tim cela dalmatinska obala je prešla sa Austrije na Francusku. 69

⁹³ *Prema ugovoru od 1815. godine, koji je zaključen na Bečkom kongresu i koji su potpisale Engleska, Francuska, Rusija, Pruska, Austrija i druge države nekoliko dana pre bitke kod Vaterloa, Austriji su ponovo pripali Lombardija, Venecija i neka italijanska vojvodstva. 69*

⁹⁴ *Austrijskim Lloydom Marx naziva parobrodarsko društvo osnovano u Trstu 1833. godine. Ime Lloyd, vlasnika jedne kafane u Londonu gde je organizovana (krajem 17. i početkom 18. veka) prva engleska kompanija za osiguranje pomorskih brodova, počela su nositi mnoga osiguravajuća parobrodarska društva u zemljama Evrope. 70 73*

⁹⁵ *Strabon, Opis Zemlje, sv. 3. 75*

⁹⁶ *Marx ima u vidu rad Ch. F. Beautemps-Beaupréa *Repports sur les rades, ports et mouillages de la côte orientale du golfe de Venise* («Izveštaji o prirodnim lukama, lukama i sidrištima istočne obale Venecijanskog zaliva»), objavljen u časopisu «Annales hydrographiques», sv. 2, Pariz, 1849. 77*

⁹⁷ *Ima se u vidu niz poreza burgundskog vojvode Charles-a Smelog u bitkama sa Švajcarcima kod Gransona (kanton Vat) 2. marta 1476. i Murtena (kanton Frajburg) 22. juna 1476, a takođe i u bici kod Nansija (severoistočna Francuska) 5. januara 1477, gde su armije Charles-a Smelog potukle trupe Švajcaraca, Lorenaca, Alzašana i Nemaca. 79*

⁹⁸ *Ugovorom od 4. juna 1815. između Pruske i Danske i ugovorom od 7. juna 1815. između Pruske i Švedske, oba zaključena u toku pariskih mirovnih pregovora i Bečkog kongresa, Pruska je od Danske dobila deo Pomeranije, takozvanu Švedsku Pomeraniju, koju je Švedska ustupila Danskoj na osnovu mirovnog ugovora potpisanog 14. januara 1814. u Kilu. Za Švedsku Pomeraniju Danska je dobila od Pruske vojvodstvo Lauenburg, koje je Pruska na osnovu takođe u Beču zaključenog ugovora dobila 29. maja 1815. od Kraljevine Hanover. U ovoj transakciji Pruska je morala Danskoj i Švedskoj da doplati iznose od više miliona talira. 81*

- ⁹⁹ *Sabor u Konstanci* (1414-1418) sazvan je uz aktivno učešće nemačkog cara Sigismunda u cilju učvršćenja poljuljanog položaja katoličke crkve u uslovima početog pokreta reformacije. 82
- ¹⁰⁰ *husiti* — učesnici nacionalnooslobodilačke borbe češkog naroda od 1419. do 1434. godine protiv nemačkih feudalaca i katoličke crkve. Idejni inspirator husitskog pokreta je bio veliki češki rodoljub i naučnik, vođ češke reformacije Jan Hus (oko 1369-1415), po čijem je imenu pokret dobio ime. Za vreme ovih ratova armija husita, čiju su glavnu snagu sačinjavali seljačko-plebejski odredi, odbila je pet krstaških pohoda koje su organizovali papa i nemački car protiv Češke. Tek je izdajnički kompromis čeških plemićko-građanskih elemenata sa snagama spoljne feudalne reakcije doveo do poraza narodnog ustanka. Pokret husita je izvršio ogroman uticaj na evropsku reformaciju 16. veka. 82
- ¹⁰¹ *taboriti* (od grada Tabor — središta pokreta) — revolucionarno, demokratsko krilo u husitskom nacionalnooslobodilačkom i reformacionom pokretu u Češkoj. U zahtevima taborita izražena je težnja seljačkih masa i donjih slojeva gradskog stanovništva da se likvidira čitav feudalni poredak. 82
- ¹⁰² *Šmalkaldenski savez* (svoj naziv je dobio od pruskog grada Šmalkaldena, gde je zaključen) — savez protestantskih kneževa i niza carskih gradova, koji je ponikao početkom 1531. godine u cilju zaštite reformacije protiv katoličkih knezova na čelu sa carem Karlom V. Od 1546. do 1548. godine između cara i Saveza vođen je rat, koji se završio pobedom Karla V i raspadanjem Šmalkaldenskog saveza. Protestanti su odneli pobjedu nad Karlom V tek 1555. godine. 83
- ¹⁰³ *Tridesetogodišnji rat* od 1618. do 1648 — prvi opšti evropski rat, izazvan borbom između protestanata i katolika. Rat je počeo ustankom u Češkoj protiv jarma habsburške monarhije i ofanzive katoličke reakcije. Evropske države koje su se potom uključile u rat obrazovale su dva tabora. Papa, španski i austrijski Habsburzi i katolički kneževi Nemačke, koji su se ujedinili pod zastavom katolicizma, krenuli su u pohod protiv protestantskih zemalja: Češke, Danske, Švedske, Holandske republike i niza nemačkih država koje su prihvatile reformaciju. Protestantske zemlje su podržavale francuski kraljevi, protivnici Habsburga. Nemačka je postala glavno poprište te borbe, objekt ratne pljačke i osvajačkih pretenzija učesnika rata. Rat, koji je u prvoj fazi imao karakter otpora reakcionarnim snagama feudalno-apsolutističke Evrope, pretvorio se, naročito od 1635. godine, u niz upada inostranih osvajača, koji su među sobom bili suparnici, u Nemačku. Rat se završio 1648. godine zaključenjem Vestfalskog mira, koji je učvrstio političku raskočinost Nemačke. 83
- ¹⁰⁴ U periodu tridesetogodišnjeg rata brandenburški izborni knez Georg-Wilhelm zaključio je 1631. godine savez sa Švedskom, ali je veoma nerado vodio rat. Plašeći se da njegov zet, švedski kralj Gustav II Adolf, koji je stajao na čelu saveza protestantskih država, ne osvoji Pomeraniju, Georg-Wilhelm mu je ubrzo odrekao pomoć. Godine 1635. on je izdao Švedsku i zaključio mir sa nemačkim carem. 83
- ¹⁰⁵ Rat za *špansko nasleđe* vodio se od 1701. do 1714. godine između Francuske i Španije, s jedne strane, i Engleske, Holandije, Austrije, Pruske i drugih nemačkih država sa nemačkim carem na čelu — s druge strane. Započet kao dinastički rat raznih pretendenaata na španski presto, rat za špansko nasleđe se faktički pretvorio u rat za podelu poseda Španije i u prvi veći sukob između Francuske i Engleske za dominaciju na moru i u kolonijama. Rat se završio delimičnom podelom španske carevine, čiji su posedi u Nizozemskoj i Italiji dati austrijskim Habsburzima, Gibraltar i ostrvo Minorka — Engleskoj itd. Ovim ratom je oslabljena pomorska i kolonijalna moć Francuske, čili su posedi u Severnoj Americi takođe prešli na Englesku koja je u ratu za špansko nasleđe izvukla najveće koristi. 83

- ¹⁰⁶ Pruska, koja je u severnom ratu učestvovala na strani Rusije protiv Švedske, zaključila je 1720. godine mir sa Švedskom, na osnovu koga je dobila deo Švedske Pomeranije, ostrva Uzedom i Volin u Pomeranskom zalivu.

Godine 1772, 1793. i 1795. izvršene su tri deobe Poljske, čije su teritorije podeljene između Rusije, Pruske i Austrije. Rusija je dobila litvanske, beloruske i ukrajinske oblasti. Pruska i Austrija osnovne poljske oblasti i zapadni deo Ukrajine.

Na Bečkom kongresu 1815. godine, koji je potvrdio podelu Evrope između Napoleonovih pobedilaca, Pruska je dobila severnu Saksonsku, Poznanj, Rajnsku oblast i Vestfaliju, a Rusija Carstvo Poljsko, koje je obuhvatalo deo poljskih teritorija koje su pre toga bile u pruskom posedu. 84

- ¹⁰⁷ Konflikt sa kineskim vlastima u Kantonu, koji su isprovocirali Englezi, izbio je oktobra 1856. Engleski konzul Parkes je kao izgovor za konflikt iskoristio hapšenje posade kineskog krijumčarskog broda »Arrow« od strane kineskih vlasti, pozivajući se na to da je brod plovio pod britanskom zastavom. Konfliktu je usledilo varvarsko naređenje engleskog opunomoćenika Johna Bowringa o bombardovanju Kantona, koje je počelo bez upozorenja, što je poslužilo kao izgovor za drugi »opijumski« rat sa Kinom od 1856. do 1858. godine. 85

- ¹⁰⁸ Reč je o anglo-kineskom ugovoru, potpisanom 8. oktobra 1843. kao dopuna Nankinškom ugovoru, zaključenom između Engleske i Kine 29. avgusta 1842. Neravnopravni pljačkaski Nankinški ugovor engleski kolonizatori su nametnuli Kini po završetku prvog »opijumskog« rata (1839-1842), koji je udario temelj pretvaranju zaostale feudalne Kine u polukolonijalnu zemlju. Taj ugovor je predviđao otvaranje pet kineskih luka za englesku trgovinu — Amoja, Ninboa, Kantona, Fučua i Šangaja, u kojima se inostranim trgovcima davalo pravo neograničene trgovine, slobode nastanjanja itd. Ugovor je takođe predviđao da Kina isplati ogromnu novčanu kontribuciju, da preda u trajni posed Engleskoj ostrvo Hongkong i uveo novu carinsku tarifu povoljnu za Engleze. Prema dopunskom ugovoru od 1843. godine, Englezi su postigli nove ustupke od Kine: pravo da u otvorenim lukama podižu posebna naselja za strance (settlements), pravo eksteritorijalnosti, to jest nenadležnosti kineskih sudova za strance, i usvajanje principa najvećeg povlašćenja, to jest mehančkog proširenja na Englesku onih privilegija koje od Kine dobiju druge države.

Ovde se ima u vidu član 9. dopunskog ugovora, prema kome Kinezi, povezani saradnjom sa Englezima, nisu potpadali pod jurisdikciju kineskih vlasti (vidi u ovom tomu takođe str. 110-114). 85

- ¹⁰⁹ Posle prvog »opijumskog« rata (1839-1842) glavno sporno pitanje između Engleza i kineske vlade predstavljao je zahtev engleskih trgovaca da im se dozvoli pravo trgovine i stalnog nastanjanja među gradskim zidovima Kantona, pošto član 2. Nankinškog ugovora nije davao strancima neposrednu dozvolu za ovo. Nastojanja Engleza u tom pogledu stajala su takođe u vezi i sa okolnošću što je Kanton bio jedini grad preko koga su održavani svi diplomatski odnosi sa Kinom, pošto inostrane države posle prvog »opijumskog« rata još nisu mogle imati svoje diplomatske predstavnike u Peking. Usled toga što se kinesko stanovništvo protivilo pristupu stranaca među zidove Kantona, ovo pitanje se pokretalo nekoliko puta. Aprila 1846. Engleskoj je pošlo za rukom da postigne sporazum sa kineskim vlastima, prema kome je Kanton proglašen otvorenim za strance. No zbog burnog protestnog pokreta stanovnika grada nije donesena konačna odluka. Godine 1847. Englezi su, pribegavši pretnjama, postigli obećanje da će se otvoriti pristup u grad po isteku dve godine. Međutim, kad je 1849. godine guverner Hongkonga Bonham počeo uporno tražiti da se taj uslov ispuni, on je bio prinuđen da se odrekne svojih zahteva zbog straha od narodnog ustanka. 87

- ¹¹⁰ Pedesetih godina 19. veka Amerikanac William Walker, u prošlosti robovlasnik, preuzeo je niz avanturističkih ekspedicija radi osvajanja država Centralne Ame-

rike. Godine 1855, za vreme građanskog rata u republici Nikaragvi, Walker, koga je podržavala jedna od zaraćenih strana, zauzeo je glavni grad republike Granadu i ubrzo se proglasio za predsednika Nikaragve, gde se držao kao diktator i pokušavao da uspostavi robovlasništvo. Za vreme svoje avanturističke ekspedicije u Hondurasu Walker je zarobljen i 1860. godine streljan. Walker je bio oruđe američkih magnata Vanderbilta i Morgana, koji su se borili za vlast u Nikaragvi, kroz čiju je teritoriju trebalo prokopati kanal koji spaja Atlantski i Tihni okean. 88

- 111 »*The Daily News*» — engleski liberalni list, organ industrijske buržoazije; pod ovim imenom izlazio je u Londonu od 1846. do 1930. godine. 89
- 112 Kao izgovor za prvi »opijumski« rat sa Kinom (1839-1842) poslužile su odlučne mere specijalnog komesara Lin Ce-Sijuna protiv engleske krijumčarske trgovine opijumom. Lin Ce-Siju je zahtevao od engleskih trgovaca u Kantonu da predadu zalihe opijuma i naredio da se one bace u more. Iskoristivši ovo, Englezi su počeli vojne akcije. 89
- 113 Marx ima u vidu okolnost što je do početka 1857. godine centralni deo Kine, njene najplodnije i najbogatije oblasti u srednjem toku reke Jangcekiang, zauzeo Tajping (vidi napomenu 81). 89
- 114 Za ovaj članak postoji pored teksta objavljenog u listu »New-York Daily Tribune« i jedan rukopisni fragment Engelsa. Mesto u tekstu na kome se fragment prekida obeleženo je napomenom. 90
- 115 Kod Zempaha (kanton Lucern) 9. juna 1836. godine Švajcarci su vodili bitku sa trupama austrijskog vojvode Leopolda III, koja se završila pobedom švajcarskih trupa.
Kod *Morgartena* se 15. novembra 1315. odigrala bitka između švajcarske narodne vojske i trupa Leopolda Habsburga, u kojoj su pobedili Švajcarci. *Murten* i *Granson* — v. napomenu 90. 90
- 116 Godine 1798. trupe francuskog Direktorijuma su zauzele Švajcarsku, u kojoj je proglašena Helvecijska Republika, dovedena u potpunu zavisnost od Francuske. Centralizacija vlasti, koja se vršila u Helvecijskoj Republici u skladu sa ustavom usvojenim 12. aprila 1789, zaoštrila je borbu progresivnih kantona, gde su se razvijali buržoaski odnosi, protiv takozvanih starih šumskih kantona, zaostalih u socijalnom i ekonomskom pogledu. Govoreći o trokratnom ustanku starih šumskih kantona, Engels ima u vidu njihove akcije protiv francuskih trupa aprila, maja i avgusta 1798. godine. Usled poraza koji su Švajcarci pretrpeli za vreme svih tih akcija stari kantoni su bili prinudeni da se predaju i prisajedine Helvecijskoj Republici.
Za vreme ratova Francuske protiv druge antifrancuske koalicije (1798-1801), koji su završeni Linevilskim mirovnim ugovorom (v. napomenu 91), Švajcarska je postala jedna od glavnih pozornica vojnih akcija. 91
- 117 Reč je o osvajачkim kolonijalnim ratovima koje su francuski kolonizatori vodili od tridesetih do sedamdesetih godina 19. veka u cilju pokoravanja ove zemlje. Upad Francuza u Alžir izazvao je dugotrajan i uporan otpor arapskog stanovništva. Sa francuske strane rat je vođen izuzetno svirepo. Do 1847. godine osvajanje Alžira je uglavnom bilo završeno, ali borba alžirskog naroda za nezavisnost nije prekidana. 93
- 118 *tirolski ustanak* — partizanski rat seljaka Tirola (zapadna Austrija) protiv francuskih trupa, koji je izbio aprila 1809. Pošto austrijske trupe nisu dovoljno podržale ustanak, njega su ugušili Francuzi i Italijani 1810. godine.
španski partizanski rat — vidi napomenu 58.
baskijski karlistički ustanak — vidi napomenu 58. 94
- 119 Rat gorštaka severnog Kavkaza protiv carske Rusije, koji je počeo krajem dvadesetih godina 19. veka, izazvala je kolonizatorska politika carizma kao i ugnje-

- tavanje mesnih feudalaca uz podršku carske vlade. Pokret gorštaka, oslobodilački u celini, odlikovao se istovremeno nekim reakcionarnim crtama. Na čelu pokreta stajale su, po pravilu, pristalice muridizma — najfanatičnije i najratobornije od reakcionarnih struja islama. Oslanjajući se na muslimansko stanovništvo, koristeći se nezadovoljstvom gorštaka muridi su se pokazali kadri da skupe znatne snage protiv carskih trupa. Tridesetih godina njima je pošlo za rukom da u Dagestanu i Čečenskoj stvore svoju religioznu vojno-državnu organizaciju na čelu sa Šamilom. Turska i Engleska, koje su težile da otmu Kavkaz od Rusije, pokušale su da pokret predvođen Šamilom iskoriste u osvajačke ciljeve. Borba protiv Šamila, koji se učvrstio u brdskim utvrđenjima zadavala je ozbiljne teškoće i oteгла se nekoliko decenija. Po završetku krimskog rata ruske trupe su stale nanositi Šamilovim snagama poraz za porazom, a u avgustu 1859. su osvojile njihovo poslednje uporište — utvrđenje Gunib. Šamilovom porazu je doprinelo novo feudalno plemstvo obrazovano iz redova murida. Ovi feudalsci su ugnjetavali seljake koji su počeli da se odvajaju od Šamila. 94
- ¹²⁰ Naslov članka je dat prema Marxovom konceptu. 95
- ¹²¹ *Sikima* su u 16. veku nazivani pripadnici verske sekte u Pendžabu, čije je učenje o jednakosti (težnja da se pomiri hinduizam sa islamom) postalo ideologija borbe protiv indijskih feudalaca i avganistanskih osvajača, koja se razvila krajem 17. veka. Docije se među samim sikima izdvojio feudalni gornji sloj čiji su predstavnici stajali na čelu države, koja je početkom 19. veka obuhvatala ceo Pendžab i niz susednih oblasti. 95 202
- ¹²² *Dulistanskim ugovorom* potpisanim 24 (12) oktobra 1813. godine, okončan je rusko-persijski rat 1804. godine. Ugovor je predviđao uključenje u rusku carevinu Dagestana, Gruzije sa Šurageljskom provincijom, Imeritije, Gurije, Mingrelije i Abhazije, a takođe i kanata Karabaškog, Gandžinskog, Šekinskog, Širvanskog, Derbentskog, Kubinskog, Bakinskog i severnog dela Tališinskog kanata. Rusija je dobila isključivo pravo na ratnu flotu u Kaspijskom jezeru; ugovorom je takođe stipulirana sloboda trgovine za trgovce obe strane. 96
- ¹²³ *Turkmančajskim ugovorom*, potpisanim 22 (10) februara 1828. u naselju Turkmančaj, okončan je rusko-persijski rat od 1826. do 1828. godine, koji je započeo persijski šah u cilju osvajanja ruskih poseda u Zakavkazju. Ugovorom je određena nova granica između Rusije i Persije, uglavnom rekom Araks. Rusiji su pripale teritorije kanata Erivanskog (sa obe strane reke Araks) i Nihičevanskog. Potvrđena je sloboda plovidbe po Kaspijskom jezeru za ruske trgovačke brodove i isključivo pravo Rusije da ovdje drži ratnu flotu. Rusiji je priznato pravo konzulske jurisdikcije i takođe dat niz preimućstava u uzajamnim trgovinskim odnosima sa Persijom. 96
- ¹²⁴ Posle smrti naslednika persijskog prestola Abas-Mirze oktobra 1833, za njegovog naslednika je proglašen njegov sin Mohamed-Mirza, koji je naimenovan za upravljača Azerbejdžana. Posle smrti veoma starog Feth-Ali-šaha, dede Mohamed-Mirze u oktobru 1834, pojavilo se nekoliko pretendenaata na šahovski presto. Engleski poslanik Campbell, smerajući da novog šaha dovede u zavisnost od Engleske, pomogao je Mohamedu da se učvrsti na prestolu, snabdevši ga novcem za pohod iz Tebrisa u Teheran. Trupama Mohamed-šaha komandovao je engleski oficir Lindsay. 96
- ¹²⁵ Ima se u vidu *prvi anglo-avganistanski rat* od 1838. do 1842. godine, koji je preduzela Engleska u cilju kolonijalnog porobljavanja Avganistana. Avgusta 1839. bio je zauzet Kabul, ali su zbog ustanka koji je tamo planuo novembra 1841. Englezi bili prinuđeni da januara 1842. godine počnu odstupanje u Indiju, koje se pretvorilo u panično bekstvo. Od 4500 vojnika engleske armije i 12 000 ljudi logorske komore do granice Indije stigao je samo jedan čovek. 97 241
- ¹²⁶ Reč je o hivinskom pohodu, preduzetom novembra 1839. godine u cilju osvajanja Hivinskog kanata. Pohod je izvršio ekspedicioni odred pod komandom oren-

burškog vojnog gubernatora generala V. A. Perovskog. Odred od 5000 ljudi sa nekoliko topova i komorom sa namirnicama nije se pokazao pripremljen za teške uslove zimskog prelaska kroz puste stepe; izgubivši polovinu ljudstva usled masovnih oboljenja, Perovski je, ne došavši do Hive, bio prinuđen da se vrati u Orenburg. 100

- ¹²⁷ Englezi i Francuzi su naneli poraz Rusima kod *Inkermana* 5. novembra (24. oktobra) 1854. godine. Neuspeh ruskih trupa objašnjavao se nizom grešaka ruske komande: uvođenjem trupa u borbu po četama, obustavom akcija odreda Gorčakova u jeku bitke i odsustvom čvrstog rukovodstva kod vrhovnog komandanta kneza Menšikova.

Sepoži — najamna vojska u Indiji, koju su od sredine 18. veka vrbovali među mesnim stanovništvom francuski, engleski i portugalski kolonizatori. Sepojske trupe u anglo-indijskoj armiji iskoristili su Englezi za pokoravanje Indije i za očuvanje vlasti u osvojenim oblastima. 101 265 287

- ¹²⁸ U Marxovoj beležnici za 1857. godinu članak nosi naslov »Das Budget Lewis«. Prvobitna skica članka sastojala se od dva dela: »Das Budget des Sir G. Lewis« i »Direkte und indirekte Steuern«. Na odstupanje rukopisa od teksta objavljenog u listu »New-York Daily Tribune« ukazuje se u beleškama ispod crte.

Citati u članku uzeti su iz lista »The Times« od 26. decembra 1856. i 14. i 21. februara 1857. 103

- ¹²⁹ »*The Edinburgh Review*« — engleski književno-politički časopis; izlazio od 1802. do 1929; pedesetih godina štampan je jednom u tri meseca; imao je liberalan smer. 103

- ¹³⁰ Pristalice slobodne trgovine i nemešanja države u privredni život zemlje — *fritrejđeri* (Freetraders). Središte agitacije pristalica slobodne trgovine nalazilo se u Mančesteru, gde je obrazovana tzv. mančesterska škola — (vidi napomenu 167). 104 116

- ¹³¹ Reč je o zaključenju mira u martu 1856. godine po završetku krimskih ratova. 105

- ¹³² *koaliciona vlada* — tako se zvala vlada Aberdeena (1852-1855), u koju su ušli predstavnici vigovaca, pilovaca i radikala, zbog čega je ona takođe dobila ironičan naziv »kabinet svih talenata«. 106 115 145 326

- ¹³³ *Pilovci* — grupa umerenih torijevaca, koji su se četrdesetih godina 19. veka okupili oko R. Peela i podržavali njegovu politiku ustupaka trgovačko-industrijskoj buržoaziji na privrednom polju uz očuvanje političke dominacije krupnih zemljoposjednika i finansijera. Godine 1846. Peel je u interesu industrijske buržoazije ukinuo zakone o žitu, što je izazvalo žestoko nezadovoljstvo torijevaca-protektionista, dovelo do rascapa stranke torijevaca i izdvajanja grupe pilovaca. Posle Peelove smrti 1850. godine pilovci su predstavljali političku grupaciju bez određenog programa. Oni su učestvovali u koalicionoj vladi Aberdeena (1852-1855); krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina uključili su se u Liberalnu stranku.

Februara 1852. pilovci su podržali Palmerstonov amandman na vladin zakon o rezervistima i samim tim doprneli padu vlade lorda Russella. Decembra iste godine oni su doveli do ostavke Derbyjeve vlade, ustajući protiv budžeta koji je ona predložila. Februara 1855, pošto je amandman radikala Roebucka o obrazovanju komisije za ispitivanje životnih uslova armije kod Sevastopolja izazvao pad Aberdeenove vlade, pilovci su pomogli dolasku Palmerstona na vlast, dajući pristanak na ulazak u njegov kabinet. Međutim, kad su vodi pilovaca — Gladstone, Sidney Herbert i James Graham — koji su postali članovi tog kabineta, podneli ostavku posle izvesnog vremena, nezadovoljni time što Palmerston nije bio u stanju da spreči obrazovanje Roebuckove komisije, Palmerston ih je smesta zamenio predstavnicima vigovaca. 106

- ¹³⁴ *Sirotninjski domovi* su uvedeni u Engleskoj u 17. veku; prema novom »zakonu o siromašnima«, usvojenom 1834. godine, sirotinjski domovi su se pretvarali u jedini oblik pomoći sirotinji; sirotinjski domovi su se odlikovali tamničko-robijaškim režimom i prozvani su u narodu »bastilje za sirotinju«. 108
- ¹³⁵ Prvi deo ovog članka sačuvan je u Marxovom rukopisu kao skica. On pokazuje izvesna odstupanja od teksta objavljenog u listu »New-York Daily Tribune«. Odstupanja su u našem tekstu na odgovarajućim mestima obeležena napomenama ispod crte. Jedna od tih napomena ukazuje na mesto gde se ona prvobitna skica završava. 110
- ¹³⁶ »Hansard's Parliamentary Debates: Third Series«. 110 121 200 202 206 381 409
- ¹³⁷ *Kantonskim krvoprolićem* Marx naziva englesko bombardovanje Kantona u oktobru 1856. godine (vidi napomenu 107). 110
- ¹³⁸ »*The Friend of China*« — skraćeni naziv engleskog zvaničnog lista »The Overland Friend of China«, koji je izlazio u Viktoriji (Hongkong) od 1842. do 1859. godine. 111
- ¹³⁹ »*Najveća korist za najveći broj ljudi*« ili »najveća sreća za najveći broj ljudi« — osnovna postavka učenja engleskog buržoaskog sociologa, teoretičara utilitarizma Benthama, koju je on izložio u nizu dela. 112
- ¹⁴⁰ *Društvo za mir* — pacifistička organizacija koju je 1816. osnovala u Londonu verska sekta kveкера. Društvo je dobilo aktivnu podršku pristalica slobodne trgovine, koji su smatrali da će u uslovima mira Engleska biti kadra da uz pomoć slobodne trgovine iskoristi svoju industrijsku nadmoćnost i postigne privrednu i političku dominaciju. 112
- ¹⁴¹ Shakespeare, *Ravnom merom*, drugi čin, scena druga. 113
- ¹⁴² Ima se u vidu druga izborna reforma od 1867. u Engleskoj, za koju je parlamentarna borba počela pedesetih godina 19. veka. 114
- ¹⁴³ *šef Whitehalla* — predsednik vlade Palmerston. *Whitehall* — vidi napomenu 18. 114
- ¹⁴⁴ Marx ima u vidu dvokratni neuspeli juriš Engleza na treći bastion sevastopoljskih utvrđenja ili takozvani Veliki Redan 18 (6.) juna i 8. septembra (27. avgusta) 1855. godine. Marx cilja na činjenicu što su u danima juriša na Redan engleske trupe, nemajući poverenja u svoju vrhovnu komandu i plašeći se ruske kartečne vatre, u nizu slučajeva ili odbile da pođu u napad ili pobege s bojnog polja. Novembra 1855. Englezi, koji su učestvovali u učvršćivanju turske tvrđave Kars i rukovodili njenom odbranom, posle dugotrajne opsade ove tvrđave predali su je ruskim trupama pod komandom generala Muravjova. 116
- ¹⁴⁵ Marx ima u vidu konflikt koji je izbio između Engleske i SAD krajem 1855. godine zbog suparništva u Srednjoj Americi. Jedan od povoda za konflikt bio je pokušaj Engleske da u SAD, koje su zauzimale neutralan stav u krimskom ratu, vrbuje dobrovoljce za svoju armiju. Odnosi između ove dve zemlje su se zaoštrili još ranije u vezi sa neslaganjem u tumačenju Klejton-Bulverskog (Clayton-Bulwer) ugovora, zaključenog između Engleske i SAD 1850. godine o uslovima kontrole nad kanalom koji je trebalo prokopati na teritoriji Nikaragve između Tihog i Atlantskog okeana. Godine 1855. vlada SAD, pokušavajući da spreči nastojanja Engleske da se učvrsti na obali Moskito u Srednjoj Americi, podržala je američkog avanturistu Williama Walkera, koji je maja 1855. zauzeo Nikaragvu i proglasio se za predsednika te republike. U odgovor na odlučan protest Engleske, SAD su joj zapretile prekidom diplomatskih odnosa. Konflikt je međutim izgladen 1856. godine time što je vlada SAD naknadno osudila

Walkerovu avanturu, a vlada Engleske, uzimajući u obzir tesne ekonomske veze engleske buržoazije sa SAD, odustala od svojih pretenzija na teritoriju na obali Moskito. 116

- 146 *napuljska ekspedicija* — vidi napomenu 77.

prividne raspre sa Bonapartom — tako Marx naziva neslaganja između Engleske i Francuske posle Pariskog kongresa 1856. godine u nizu međunarodnih pitanja. Jedan od uzroka pogoršanja anglo-francuskih odnosa bilo je zbliženje Francuske sa Rusijom, na vidiku u tom periodu. Međutim, anglo-francuska neslaganja nisu imala ozbiljan karakter i nisu mogla povući za sobom nikakve ozbiljne posledice pošto je engleska vlada bila zauzeta gušenjem nacionalno-oslobodilačkog ustanka u Indiji, koji je planuo 1857. godine.

upad u Persiju — vidi napomenu 83.

pokolj u Kini — tako Marx naziva englesko zversko bombardovanje Kantona u oktobru 1856. godine (vidi napomenu 107). 116

- 147 *Lobby* (lobi) je u stvari prostorija za glasanje i postupak brojanja glasova u engleskom Donjem domu. Kada o nekom zaključku treba da se glasa, članovi parlamenta napuštaju salu za sednice i odlaze u jednu od dveju prostorija za glasanje, koje su obeležene sa »Da« ili »Ne«. U ovim prostorijama prebrojavaju se glasovi. Docnije se pod lobijem podrazumevala prostorija u engleskom i američkom parlamentu u koju su birači imali pristup. Tu su birači u ličnom kontaktu sa poslanicima pokušavali da utiču na njih, pri čemu treba imati na umu da su se time služili uglavnom predstavnici velikih monopola. 116
- 148 *Old-Bailey* — naziv tvrđave Njugejtskog zatvora u Londonu, gde je smešten Centralni krivični sud. 116 363
- 149 *placemen* — oznaka za poslanike koje su stranke postavljale na odgovorna mesta kao svoje marionete. Zadatak im je bio da osiguraju uticaj svoje stranke ili, kao u ovom slučaju, da kao govornici beskrajno zavlače debate u parlamentu da bi se glasanje odložilo u beskonačnost. 117
- 150 *Braća Bandiera* — Italijani, oficiri austrijske armije i borci za oslobođenje Italije od austrijskog jarma, iskrcali su se juna 1844. u Kalabriji da bi podigli ustanak protiv napuljskih Bourbona i austrijske dinastije, ali su bili izdati i pogubljeni. James Graham, tadašnji ministar unutrašnjih poslova, naredio je engleskoj pošti da predaje policiji pisma italijanskih revolucionara-emigranata radi otvaranja u cilju saopštenja njihove sadržine austrijskoj vladi. Široki demokratski krugovi Engleske, ozlojeđeni ovim postupkom, smatrali su ga uzrokom pogibije braće Bandiera, pošto su oni bili članovi društva »Mlada Italija« i održavali vezu sa Mazzinijem, koji se nalazio u emigraciji u Engleskoj. 117
- 151 U Marxovoj beležnici za 1857. godinu članak nosi naslov »Palmerston i opšti izbori«. 120
- 152 Shakespeare, *Ričard III*, treći čin, scena sedam. U nemačkom prevodu Augusta Wilhelma von Schlegela ovo mesto glasi:

»Und habt, zween Geistliche zur Seite;
Denn daraus zeih' ich heil'ge Nutzenwendung.«

a u srpskohrvatskom prevodu:

»... i stan'te
Međ dva duhovnika, dobri lorde moj;
To mi treba za slavopojku vama«. 120

- 153 *Low-Church* (niža crkva) — drugi pravac anglikanske crkve koji je bio raširen uglavnom u redovima buržoazije i nižeg sveštenstva. Pristalce ove crkve obračali su glavnu pažnju na propovedanje buržoaskog hrišćanskog morala. Nasuprot njoj, *High-Church* — visoka crkva imala je svoje pristalice prvenstveno u redovima aristokratije; ona je negovala raskošan crkveni ceremonijal i pokušavala da se približi katolicizmu. 120

- 154 Shakespeare *Kralj Džon*, drugi čin, scena prva. 120
- 155 Shakespeare, *Kralj Džon*, prvi čin, scena prva. 120
- 156 *waskrsitelji* — tako su u Engleskoj nazivali ljude koji su tajno iskopavali leševe umrlih i prodavali ih anatomskim institutima. Dvadesetih godina 19. veka, kad je ova praksa naročito uzela velikog maha, mnogo se proćuo slučaj nekog Williama Burke-a, koji je za tu svrhu izmislio način zadavljivanja ljudi bez vidnih tragova zločina. 120
- 157 *«Ariston men hudors»* (Od svega je ponajbolja voda) — citat iz prve olimpijske pesme antičkog grčkog pesnika Pindara. 120
- 158 *Dauning-strit* (Downing Street) — ulica u centru Londona gde se nalazi zvanična rezidencija engleskog premijera i nekih drugih ministara; sinonim engleske vlade. 120 138
- 159 *«Punch»* (skraćeno od punchinello — ital. lakrdijaš, glavna ličnost u lutkarskom komadu) — skraćeni naziv engleskog nedeljnog humorističkog lista buržoasko-liberalnog pravca *«Punch or the London Charivari»*; izlazi u Londonu od 1841. godine.
- Veliki kofta* — ime egipatskog sveštenika koje je izmislio poznati šarlatan 18. veka grof Cagliostro (Giuseppe Balsamo); ovaj egipatski sveštenik je tobože bio šef neke masonske egipatske lože, za čijeg se osnivača i vodu izdavao Cagliostro. Cagliostro je uveravao da je tobože za vreme putovanja po Egiptu prodro u tajne egipatske mudrosti i da se u svojoj delatnosti rukovodio duhom svemogućeg i sveznajućeg Velikog kofte, koji je u njemu ovaploćen. 121
- 160 *Plave knjige* (Blue books) — opšti naziv publikacija sa materijalom engleskog parlamenta i dokumentima ministarstva inostranih poslova. Plave knjige, koje su dobile svoje ime po plavim koricama, izdaju se u Engleskoj od 17. veka i čine glavni zvanični izvor ekonomske i diplomatske istorije te zemlje. Ovde se ima u vidu Plava knjiga koja nosi naslov *«Correspondence respecting Insults in China. Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty, 1857.»* 121
- 161 Četvrtog novembra 1851. godine Louis Bonaparta se obratio Nacionalnoj skupštini poslanicom koja je sadržala demagoški zahtev da se u zemlji uvede opšte pravo glasa. Pošto je Nacionalna skupština odbila zakonski projekt koji je u vezi sa ovim podnela bonapartistička vlada, Louis Bonaparta je 2. decembra 1851. godine izvršio državni udar. 122/123
- 162 Godine 1817. torijevska Liverpoolova vlada, u kojoj je Castlereagh bio ministar inostranih poslova, Sidmouth — ministar unutrašnjih poslova i Palmerston — sekretar za poslove vojske (van kabineta) koji je vodio vojne finansije, da bi sprečila masovni demokratski pokret za izbornu reformu i protiv zakona o žitu, suspendovala je dejstvo zakona Habeas Corpus Act i hitno proturila takozvani *«zakon o zapušavanju usta»* (Gagging act), na osnovu koga se ograničava pravo zbora, zatvaraju klubovi radikalna, a mirovnim sudijama daje pravo da zabranjuju izdavanje i rasturanje brošura radikalnog pravca.
- Habeas Corpus Act* je usvojio engleski parlament 1679. godine. Prema tom zakonu svaka naredba o hapšenju mora biti obrazložena, a uhapšeni mora biti ili u kratkom roku (od 3 do 20 dana) izveden pred sud ili oslobođen. Dejstvo zakona Habeas Corpus Act se ne odnosi na delo po optužbi za veleizdaju i može se odlukom parlamenta suspendovati.
- pokolj naroda u Mančesteru* — tako Marx naziva krvavo razračunavanje engleskih trupa na dan 16. avgusta 1819. sa nenaoružanim učesnicima masovnog mitinga za izbornu reformu i protiv zakona o žitu koji se održavao u dolini St. Peter's Field blizu Mančestera. Po analogiji sa bitkom kod Vaterloa savremenici su taj događaj nazvali pokolj kod Piterloa.

Zakoni o žitu u Engleskoj, doneseni 1815. godine, uveli su visoke uvozne carine na žito i zabranili uvoz žita ako cena za kvarter žitarica iznosi u zemlji ispod 80 šilinga. Delujući vrlo nepovoljno na stanje najsiromašnijih slojeva stanovništva, zakoni o žitu su bili štetni i za industrijsku buržoaziju, pošto su poskupljivali radnu snagu, smanjivali kapacitet unutrašnjeg tržišta i smetali razvoju spoljne trgovine. Ukinuti su 1846. godine posle duge borbe između veleposednika i buržoazije. 123

- ¹⁶³ Reč je o tajpinškom ustanku (vidi napomenu 81). 125
- ¹⁶⁴ Marx ima u vidu demagoške namere Louisa Bonaparte u periodu pripremanja i sprovođenja državnog udara 1851. godine (vidi K. Marx «Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte», glava VI i VII, u ovom izdanju tom 11). 127
- ¹⁶⁵ Ima se u vidu *reforma biračkog prava* koju je izvršio engleski parlament juna 1832. godine. Reforma je bila usmerena protiv političkog monopola zemljišne i finansijske aristokratije i otvorila je pristup u parlament predstavnicima industrijske buržoazije. Proletarijat i sitnu buržoaziju, koji su sačinjavali glavnu snagu u borbi za reformu, obmanula je liberalna buržoazija i oni nisu dobili biračka prava. 127
- ¹⁶⁶ *legitimisti* — pristalice starije grane dinastije Bourbona, svrgnute u Francuskoj 1792. godine; ona je zastupala interese krupnog naslednog veleposeda. Godine 1830, posle drugog svrgavanja ove dinastije, legitimisti su se ujedinili u političku stranku.
- orleanisti* — monarhistička stranka finansijske aristokratije i krupne buržoazije, pristalice vojvoda Orleanskih mlađe grane dinastije Bourbona, koja se nalazila na vlasti od julske revolucije 1830. do revolucije 1848. godine. Za vreme Druge republike (1848-1851) obrazovali su blok sa legitimistima i stvorili takozvanu Stranku reda. 128
- ¹⁶⁷ *Mančesterska škola* — pravac u političkoj ekonomiji koji su zastupali uglavnom engleski građanski ideolozi u prvoj polovini 19. veka. To su bili pristalice slobodne trgovine i činili su takozvanu Mančestersku partiju, partiju engleske industrijske buržoazije. Zastupali su slobodu trgovine, nemešanje države u privredni život zemlje i neograničeno iskorišćavanje radničke klase. Centar njihove agitacije bio je Mančester. Na čelu pokreta stajala su dva fabrikanta tekstila, Cobden i Bright, koji su 1838. osnovali Ligu protiv zakona o žitu (Anti-Corn-Law League). Četrdesetih i pedesetih godina pristalice slobodne trgovine činili su prilično čvrsto organizovanu političku grupu; u to doba predstavljali su levo krilo engleskih liberala. 129 137 144 425
- ¹⁶⁸ Aluzija na grčki mit o Anteuju. 129
- ¹⁶⁹ Reč je o učešću Russella na savetovanjima predstavnika Rusije, Austrije, Francuske, Velike Britanije i Turske, koja su na inicijativu Austrije sazvana u Beču decembra 1854. godine. U martu 1855. ova savetovanja su pretvorena u konferenciju, koja je trajala do juna 1855. Cilj Bečke konferencije je bio izrada sporazuma na osnovu koga bi otpočeli pregovori o miru među učesnicima krimskog rata. Londonska vlada nije odobrila Russellovu nameru da podstake Austriju da svom predlogu o ograničenju pomorskih snaga Rusije na Crnom moru da formu ultimatum. Rusija je odbila ovaj zahtev zapadnih država, usled čega su pregovori pretrpeli neuspeh. Zato je Russell bio prinuđen da podnese ostavku; samim tim Palmerston je ostvario svoj tajni cilj — potkopavanje ugleda svoga suparnika. 129 146
- ¹⁷⁰ *Uredba o zakletvi* (Test Act) od 1673. zahtevala je od lica koja su vršila državne funkcije priznavanje dogmi anglikanske crkve. Ukinuta je 1828. godine.
- Uredba o udruživanju* (Corporation Act), usvojena 1661. godine, zahtevala je od lica koja su vršila izborne dužnosti (imali su se u vidu uglavnom organi

gradske samouprave) priznavanje dogmi anglikanske crkve. Ukinuta je 1828. godine.

Zakon o reformi parlamenta — vidi napomenu 165.

Uredba o samostalnim gradskim upravama u Škotskoj (1833) i *Uredba o reformi samostalnih gradskih uprava u Engleskoj* (1835) uvodile su u velikim gradovima, sem Londona, jedinstven sistem gradske samouprave, čije su organe u Škotskoj birali kućevlasnici sa prihodom ne manjim od deset funti godišnje, a u Engleskoj — svi poreski obveznici. Zahvaljujući ovim uredbama vigovska buržoazija je dobila vlast u većini velikih gradova.

Crkvena desetina, koju je počev od 16. veka domorodačko katoličko stanovništvo Irske moralo plaćati anglikanskoj državnoj crkvi, bila je ukinuta pod pritiskom masovnog pokreta 1838. godine. Međutim, ovo ukidanje odnosilo se samo na oblik njenog uzimanja: umesto isplata u naturi crkva je i dalje dobijala dohodak u vidu naročite novčane rente, na račun povećanja zakupnine irskih seljaka.

disidenti ili *disenteri* — predstavnici verskih sekta i struja u Engleskoj, koje su u ovoj ili onoj meri odstupale od dogmi zvanične anglikanske crkve. Zakon o disenterima, koji dopušta obavljanje bračnog obreda u sopstvenim crkvama, Russell je predložio Donjem domu 1834. godine. 129

- 171 *Taksa na novine* (stamp duty) i *porez na oglase* (advertisement duty) — dva vida oporezivanja listova u Engleskoj, zavedenog 1712. godine u cilju povećanja državnih prihoda i borbe protiv opozicione štampe. *Taksa na novine* i *porez na oglase* veoma su poskupeli listove, ograničili njihovo širenje i učinili ih nepristupačnim širokim masama. Povećavajući se tokom vremena, oni su postali glavna smetnja za industrijsku buržoaziju u razvoju, pod čijim je pritiskom parlament bio prinuđen da 1836. godine smanji taksu na novine, a 1855. da je ukine. *Porez na oglase* je ukinut 1853. godine. Za malobrojnu skupinu štampu ukidanje ovih nameta je bilo štetno, pošto je izazvalo pojavu velikog broja jevtinih listova, koji su postali konkurencija stariim listovima i smanjili njihove prihode. 130
- 172 *Liga protiv zakona o žitu* osnovali su 1838. godine mančesterski fabrikanti Cobden i Bright. Ističući zahtev za potpunom slobodom trgovine, Liga je išla za ukidanjem zakona o žitu (vidi napomenu 162) u cilju smanjenja radničke plate i slabljenja ekonomskih i političkih pozicija zemljoposedničke aristokratije. U svojoj borbi protiv zemljoposjednika Liga je pokušavala da iskoristi radničke mase, ali su upravo u to doba napredni radnici Engleske krenuli putem samostalnog politički oformljenog radničkog pokreta (čartizam). Borba između industrijske buržoazije i zemljišne aristokratije zbog zakona o žitu završila se usvajanjem zakona o njihovom ukidanju 1846. godine. 130
- 173 Marx citira iz londonskog lista «The Times» od 20. i 21. marta 1857. 131 132
- 174 Dalje sledi stav koji je dodalo uredništvo lista «New-York Daily Tribune»: «Radi podržavanja hrišćanskih i trgovinskih odnosa sa Kinom krajnje je poželjno da se držimo po strani od ovog konflikta i da Kinezi ne dođu do zaključka da su se tobože sve nacije zapadnog sveta ujedinile protiv njih u tajnoj zaveri.» 134
- 175 «*Pester Lloyd's*» — mađarski list liberalnog smera, poluzvanični organ mađarske vlade; izlazio u Budimpešti dva puta dnevno na nemačkom jeziku od 1853. do 1944. godine. 135
- 176 «*The Morning Post*» — engleski dnevni konzervativni list; izlazio u Londonu od 1772. do 1937. godine. Sredinom 19. veka je bio organ desnih elemenata stranke vigovala, koji su se grupisali oko Palmerstona. 137
- 177 Pri rasvetljavanju pitanja o ishodu izbora u Mančesteru Marx se koristio Englesovim pismima od 11, 20. i naročito od 31. marta 1857. godine. 137
- 178 Na mitingu birača u Mančesteru 18. marta 1857. Cobden, braneci interese industrijske buržoazije, podvrgao je oštroj kritici unutrašnju i spoljnu politiku

- Palmerstonove vlade, naročito njenu agresivnu politiku prema Kini i Persiji. Pri tom je Cobden dao negativnu karakteristiku o Bobu Lowe-u i drugim kandidatima za parlament, koji su uživali vladinu podršku. 138
- ¹⁷⁹ Marx aludira na Ezopovu basnu »O gavranu i lisici«. 138
- ¹⁸⁰ *Ser John Falstaff* — ličnost u delima W. Shakespeare-a »Vesele žene vindzorske« i »Henri IV«; tip hvalisavca, proždrljivca, pijanice i razvratnika. 138
- ¹⁸¹ *kumovi jevtine štampe u parlamentu* — tako Marx naziva mančesterske buržoaske radikale (naročito Brighta), koji su van parlamenta i u parlamentu uzimali aktivno učešće u agitaciji za ukidanje takse na novine i poreza na oglase (vidi napomenu 171). 139
- ¹⁸² »*The Manchester Guardian*« — engleski dnevni list, organ pristalica slobodne trgovine, docnije organ Liberalne stranke; osnovan u Mančesteru 1821. godine. 139
- ¹⁸³ Bright kao lider engleskih pristalica slobodne trgovine, istupao je protiv učešća Engleske u krimskom ratu. Pristalice slobodne trgovine kao buržoaski pacifisti smatrali su da će, ne pribegavajući ratovima, samo pomoću slobodne trgovine Engleska biti kadra da sa većim efektom iskoristi svoje industrijsko preimućstvo radi osvajanja ekonomske i političke dominacije. 139
- ¹⁸⁴ *Krnji parlament* — privrženici stranke nezavisnih, obrazovane od pristalica protestantske crkve u periodu engleske buržoaske revolucije 17. veka, koji su ostali u Donjem domu pošto su iz njega krajem 1648. godine isterani prezviterijanci, ali koji nisu imali gotovo nikakvu realnu vlast. Dvadesetog aprila 1653. godine Cromwell je rasterao Krnji parlament. 139
- ¹⁸⁵ *istinski britanski ministar* — tako je lord Russell nazvao na sednici Donjeg doma 25. juna 1850. lorda Palmerstona, čije je nadmene reči »civis romanus sum« (ja rimski građani 1), koje je Palmerston upotrebio na istoj sednici Donjeg doma, engleska buržoazija oduševljeno dočekala. Palmerston je pravdao akcije engleske flote upućene u Grčku u cilju zaštite engleskog državljanina, poreklom Portugalca, trgovca don Pacifica, čija je kuća u Atini spaljena. Palmerston je izjavio da kao što je formula rimskog građanstva »civis romanus sum« obezbeđivala građanima drevnog Rima ugled i opšte uvažavanje, tako i englesko državljanstvo mora biti garantija integriteta i bezbednosti za engleske državljane, ma gde se oni nalazili. 140 150 424
- ¹⁸⁶ Engels ima u vidu prvi »opijumski« rat u Kini od 1839. do 1842. godine (vidi napomenu 108). Engleski ratni brodovi su se pojavili u Kantonu septembra 1839, ali su do juna 1840, dok u Kinu nije stigla engleska eskadra, vojne akcije imale karakter sporadičnih sitnih okršaja. 141
- ¹⁸⁷ Ima se u vidu Nankinški ugovor od 1842. godine (vidi napomenu 108). 143
- ¹⁸⁸ Reč je o tajpinškom ustanku u Kini (vidi napomenu 81). Na čelu »Nebeske države velikog blagostanja« (Tajping tijan-go), koju su osnovali tajpinci 1851. godine, stao je vođa tajpinškog pokreta Hung-sju-cjuan, koga su tajpinci proglasili za cara Tijan-vana (»Nebeskog kneza«). Marta 1853, zauzevši Nanking, tajpinci su ovaj grad načinili prestonicom svoje države. 143
- ¹⁸⁹ »*The Press*« — engleski nedeljni list, organ torijevaca; izlazio u Londonu od 1853. do 1866. godine. 144
- ¹⁹⁰ »*The Examiners*« — engleski nedeljni list buržoasko-liberalnog pravca, izlazio u Londonu od 1808. do 1881. godine. 190
- ¹⁹¹ *Sindbad Moreplovac*, ličnost iz jedne od priča iz *Hiljadu i jedne noći*, natovarilo je za vreme svog petog putovanja starca, »morskog šeika«, s lakoćom na pleća, ali ga se docnije mogao osloboditi tek posle velikih muka i pomoću velikog lukavstva. 144

- ¹⁹⁸ Reč je o događajima iz krimskog rata. Aprila 1854. godine engleska i francuska eskadra su bombardovale Odesu, ali je ta operacija imala više demonstrativan karakter tako da je grad malo oštećen. Nalazeći se u to vreme na vlasti, pilovci su bili izloženi oštroj kritici parlamentarne opozicije kao i engleske štampe zbog neodlučnosti u vođenju ratnih operacija. 146
- ¹⁹⁹ »*The Sun*» — engleski dnevni liberalni list, izlazio u Londonu od 1798. do 1876. godine.
»*The Morning Advertiser*» — engleski dnevni list, osnovan u Londonu 1794. godine; pedesetih godina 19. veka organ radikalne buržoazije. 146 425
- ¹⁹⁴ »Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1856.« London, 1857. 148
- ¹⁹⁵ Prilikom engleskog bombardovanja Kantona oktobra 1856. godine (vidi napomenu 107) gubici britanske flote su iznosili svega tri mornara. 149
- ¹⁹⁶ Marx citira pismo inženjera Nasmytha od novembra 1852. fabričkom inspektoru L. Horneru, koje je objavljeno u izveštajima »Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1856.« London, 1857. 154
- ¹⁹⁷ Zakon koji je zabranjivao rad dece ispod 9 godina u fabrikama pamučnih, vunjenih, lanenih i svilenih tkanina, usvojen je u parlamentu 1833. godine. 156
- ¹⁹⁸ Naslov je dat prema Marxovoj beležnici iz 1857. godine. 157 188 191
- ¹⁹⁹ »*Great unpaid*» (»Veliki neplaćeni«) — ironičan izraz, upotrebljavan u Engleskoj za lica na dužnosti mirovnih sudija, koja za svoje visoko zvanje nisu dobijala nikakvu nagradu. 160
- ²⁰⁰ Ovaj citat, kao i ostali u ovom članku, uzet je iz lista »*The Times*» od 30. aprila 1857. 161
- ²⁰¹ Šekspir, *Timon Atinjanin*, četvrti čin, scena treća. 163
- ²⁰² Naslov dat prema Marxovoj beležnici iz 1857. godine. 164
- ²⁰³ U Marxovoj beležnici iz 1857. godine članak nosi naslov »Kinesko-persijski rat«. 171
- ²⁰⁴ Reč je o anglo-persijskom ratu 1856. i 1857. godine (vidi napomenu 83) i drugom »opijumskom« ratu sa Kinom od 1856. do 1858. godine. Povod za poslednji rat bio je konflikt između engleskih predstavnika i kineskih vlasti u Kantonu (vidi napomenu 107). Vojne akcije u Kini trajale su sa prekidima do juna 1858. i završile su se pljačkaškim Tjencinskim ugovorom. 171
- ²⁰⁵ *Rusko-turski rat 1828-1829.* započeo je Nikolaj I pod izgovorom pružanja podrške nacionalnom pokretu hrišćanskog stanovništva Grčke protiv turskog jarma. Turske trupe, delimično reorganizovane zalaganjem evropskih instruktora i dobro naoružane, pružile su u početku jak otpor ruskoj armiji koncentrisanoj na Dunavu (kod Silistrije, Šumena i Varne) i rdavo pripremljenoj. Međutim, uspešna ofanziva Rusa preduzeta 11. juna (30. maja) 1829. naterala je tursku armiju u panično bekstvo. Pristajući na sve uslove Rusije, Turska je potpisala Jedrenski ugovor o miru. 171
- ²⁰⁶ *Kao povod za rusko-turski rat 1806-1812.* poslužio je rusko-turski konflikt koji je isprovocirala Francuska, u vezi sa turskim kršenjem nekih uslova ranijih rusko-turskih ugovora. Tokom niza godina rat se vodio sa promenljivim uspehom. Godine 1811. za komandanta Dunavske armije je postavljen M. I. Kutuzov, posle čega je došlo do prekreta u ratu u korist Rusije, koja je zaključila sa Turskom bukureški mir. 172

²⁰⁷ Kod *Oltenice* (naselje na levoj obali Dunava) Turci su 4. novembra (23. oktobra) 1853. dobili bitku zbog lošeg komandovanja ruskog generala Danenberga.

U periodu dugotrajne opsade turske tvrđave *Kars* (jun-novembar 1855) Rusi su 29 (17) septembra izvršili juriš na tvrđavu, koji se završio neuspehom zbog nedostatka snaga kod opsadnika, a i zato što su opsadeni unapred doznali da se sprema juriš. Garnizon tvrđave predao se ruskim trupama tek 24 (12) novembra.

Susređši se sa nadmoćnim snagama turskih trupa u borbi kod reke *Ingur* 6. novembra (25. oktobra) 1855, ruske trupe su pretrpele velike gubitke i odstupile iz Mingrelije. 172

²⁰⁸ *Renegatima* su u Turskoj nazivani sultanovi podanici iz redova bivših hrišćana koji su prešli u muslimansku veru. 173

²⁰⁹ *polacos* (polakosi) — politička klika na vlasti u Španiji od 1850. do 1854. godine; polakose nisu toliko sjedinjavala politička ubeđenja koliko rodbinske veze. Pred špansku revoluciju od 1854. do 1856. godine tako su nazivani naročito prijatelji Sartorijusa, koji je stajao na čelu vlade. 176

²¹⁰ Reč je o zakonu usvojenom u francuskom zakonodavnom telu 28. maja 1857. 181

²¹¹ *bureaux* (biroi) — obrazovani na inicijativu predsednika francuskog zakonodavnog tela od poslanika ovog tela radi preliminarnog razmatranja pitanja. Obično je postojalo nekoliko biroa, čiji se sastav periodično menjao. 182

²¹² Reč je o anglo-persijskom ratu 1856. i 1857. godine (vidi napomenu 83). 184

²¹³ Osvajanje *Sinda*, pogranične oblasti u severozapadnom delu Indije prema Avganistanu, izvršili su engleski kolonizatori 1843. godine. Za vreme anglo-avganistanskog rata od 1838. do 1842. godine (vidi napomenu 125) Istočnoindijska kompanija je pretinjama i nasiljem postigla od feudalnih upravljača Sinda saglasnost da propustaju engleske trupe kroz svoje posede. Koristeći se ovim, Englezi su 1843. godine zahtevali da mesni feudali priznaju sebe za vazale Kompanije; posle razračunavanja sa pobunjenim plemenima Beludža (domorodačko stanovništvo Sinda) proglašeno je prisajedinjenje čitave ove oblasti Britanskoj Indiji.

Pendžab (severozapadna Indija) je osvojen u ratovima Engleza protiv sika (1845-1846, 1848-1849). Godine 1845. engleski kolonizatori su, koristeći se izdajničkim elementima plemstva sika, isprovocirali konflikt sa sikima i postigli pretvaranje države sika u vazalnu kneževinu 1846. godine. Godine 1848. siki su digli ustanak, ali su 1849. bili konačno pokoreni. Osvajanjem Pendžaba završilo se pretvaranje cele Indije u englesku koloniju. 188

²¹⁴ Godine 1856. engleske vlasti u Indiji su u suprotnosti sa zaključenim ugovorima objavile da je svrgnut mesni upravljač Auda (kneževina u severnom delu Indije) i prisajedinile ovu kneževinu teritoriji koja se nalazila pod neposrednom upravom Istočnoindijske kompanije. (Vidi takođe u ovom tomu, str. 378-381.) 188

²¹⁵ *prezidentstvo* — oznaka za upravu britanske pokrajine u bivšoj koloniji Indiji, ali i za pokrajinu samu. Naziv je u svoje vreme izveden iz predsednika koji je stajao na čelu glavne kolonije Istočnoindijske kompanije. Naziv se zadržao i dalje mada je odlukom parlamenta od 1784. predsednik zamenjen guvernerom. Prvobitno, prezidencije su bile tri pokrajine: Bengal, Madras a Bombay. 188 196

²¹⁶ Reč je o ustanku od 1857. do 1859. godine, najvećem ustanku indijskog naroda za nacionalnu nezavisnost protiv engleske vladavine. Glavni uzrok ustanka, kome je prethodio niz oružanih akcija protiv engleskih kolonizatora, bilo je opšte negodovanje svih slojeva indijskog stanovništva zbog svirepih metoda kolonijalne eksploatacije: zbog neverovatno visokog oporezivanja, koje je dovelo do potpunog pljačkanja indijskog seljaštva i do eksproprijacije poseda nekih

slojeva feudalaca; zbog politike aneksije preostalih još nezavisnih indijskih teritorija; zbog nasilja pri skupljanju poreza i zbog terora kolonijalnih vlasti; zbog toga što su kolonizatori grubo kršili vekovima osveštane tradicije i obič je naroda. Ustanak je planuo u proleće 1857. godine (priprema za ustanak se vršila od sredine 1856) među tzv. sepojskim jedinicama (vidi napomenu 127) bengalske armije, u čijim su se rukama nalazile najvažnije strategijske tačke te oblasti i veći deo artiljerije, i koje su postale vojno jezgro ustanka. Sastavljena prvenstveno od predstavnika najviših kasta Indusa (bramana, Radžputanaca i dr.) i muslimana, sepojska armija je u celini odražavala nezadovoljstvo indijskog seljaštva, iz koga su se regrutovali redovi sepoji, a takođe i nezadovoljstvo izvesnog dela vlastele severne Indije (naročito Auda), sa kojim su bili tesno povezani sepojski oficiri. Narodni ustanak, koji je imao za cilj svrgavanje tuđinske vlasti, dobio je veliki obim, obuhvativši najprostranija područja severne i centralne Indije, među kojima su najglavnija Delhi, Laknau, Kanpur, Rohilkand, Centralna Indija i Bændelkand. Osnovnu pokretačku snagu ustanka sačinjavali su seljaštvo i siromašne zanatlije gradova, ali rukovodstvo ustanka nalazilo se u rukama feudalaca, čija je ogromna većina izdala ustanak kad su kolonijalne vlasti 1858. godine obećale da će sačuvati neprikosnovenost njihovih poseda. Osnovni uzrok poraza ustanka jeste odsustvo jedinstvenog rukovodstva i zajedničkog plana akcija kod ustanika, uslovljeno u priličnoj meri feudalnom rasepkanošću Indije, etničkim šarenilom njenog stanovništva, a i religioznom i kastinskom podelom indijskog naroda; ovo su sa uspehom iskoristili Englezi u borbi protiv ustanka, u čijem im je gušenju aktivno pomagala većina indijskih feudalaca. Ne mali značaj imala je i okolnost što se na strani Engleza nalazilo znatno vojno-tehničko preimućstvo. Iako se indijski ustanak od 1857-1859. godine nije ni doticao neposredno nekih delova zemlje (Englezima je pošlo za rukom da spreče ustanak u Pendžabu, Bengalu i na jugu Indije), on je uzdrmao celu Indiju i prinudio englesku vladu da izvrši niz reformi u sistemu upravljanja zemljom. U tesnoj vezi sa nacionalnooslobodilačkim pokretom drugih zemalja Azije, indijski ustanak je oslabio pozicije engleskih kolonizatora i posebno odložio za decenije ostvarenje njihovih agresivnih planova u pogledu Avganistana, Persije i niza drugih azijskih zemalja. 188

- 217 Indijska armija bila je već u to vreme naoružana enfilidskim puškama. Uz te puške išle su kartonske čahure napunjene barutom. Metak je bio usađen na barutno punjenje u samoj čahuri. Da bi se čahura potpuno zatvorila, vojnici su je morali stegnuti zubima, u stvari dobro zagristi. Time su vojnici dolazili u dodir sa goveđim lojem ili svinjskom mašću, koji su za Hinduse i muslimane bili zabranjeni kao hrana. 189
- 218 *Moguli* — osvajači turskog porekla koji su upali u Indiju početkom 16. veka iz istočnog dela Srednje Azije i osnovali 1526. godine u srednjoj Indiji carevinu velikih mogula. Veliki moguli — titula koju su Evropljani dali upravljačima mogulske carevine, a ovi su sebe nazivali «padišah». U očima savremenika osnivači mogulske carevine bili su direktni potomci mogulskih zavojevača iz vremena Džingis-kana, otuda i naziv «moguli», koji je postao običan za muslimane severne Indije. Mogulska država je dostigla značajnu moć, potčinivši sredinom 17. veka veći deo Indije i deo Avganistana. Međutim, usled seljacksih ustanaka i porasta otpora naroda Indije zavojevačima-muslimanima, a i zbog stalnih zadržica i jačanja teudalno-separatističkih težnji, carevina velikih mogula počela je da opada i u prvoj polovini 18. veka ona se u stvari raspala. Ovde se ima u vidu veliki mogul Bahadur-šah II, sin Akbara II. 189
- 219 Ima se u vidu *Fort-William* — engleska tvrđava u Kalkuti, sagrađena 1696. godine i nazvana tako u čast tadašnjeg engleskog kralja Williama III Oranskog. Pošto su Englezi osvojili Bengal 1757. godine, u toj tvrđavi su smeštene vladine

ustanove, i naziv tvrđave se počeo upotrebljavati u značenju «vlada Bengalske prezidencije», a zatim i «engleska vlada Indije». 190

²²⁰ Pozivajući se na nedavne nemire u Španiji i Italiji, Marx ima u vidu revoluciju u Španiji 1856. godine (vidi u ovom tomu str. 32-40) i revolucionarno vrenje u Italiji 1857. usmereno protiv austrijskog jarma i feudalno-monarhističkih vlada pojedinih italijanskih država. 193

²²¹ *Radžputanci* — jedna od najviših staleško-kastinskih grupa, a takođe i narodnost u Indiji, koja naseljava prvenstveno Radžputanu (današnji Radžahstan). Mnogo Radžputanaca je živelo i u Bengalskoj prezidenciji, prvenstveno u Biharu. Radžputanci su se smatrali pripadnicima staleža ratnika — kšatrijaca. U mogulskoj carevini Radžputance su veoma cenili kao ratnike zbog njihove plemenske povezanosti, koja je obično nedostajala najmanjoj mogulskoj armiji. U klasnom pogledu oni su po pravilu pripadali sloju imućnog seljaštva. Englezi su rado uzimali Radžputance u sepojske jedinice bengalske armije.

Bramani u drevnoj Indiji su se smatrali svešteničkim staležom. Od formiranja staleško-kastinskog poretka bramani su zauzimali najviše mesto u kastinskoj hijerarhiji, sačinjavajući jednu od četiri najstarije indijske kaste, koja je docnije, pored sveštenika, obuhvatala, kao i druge indijske kaste, ljude različitih zanimanja i društvenog položaja, ne isključujući ni osiromašene seljake i zanatlije.

U bengalsku sepojsku armiju (za razliku od bombajske i madraske) vrbovani su prvenstveno samo Indusi iz viših kasta, i zato je u bengalskoj armiji bilo mnogo bramana i radžputanaca. 195

²²² *Rezidentstvo* — mesto boravka engleskog rezidenta (političkog savetnika u indijskoj kneževini), u danom slučaju rezidenta u Audu. 195

²²³ Reč je o ratu od 1808-1814. godine za nezavisnost španskog naroda protiv francuske okupacije. 196

²²⁴ Marx, po svoj prilici, aludira na okolnost što članovi engleskog Donjeg doma za vreme letnjih zasjedanja parlamenta često pretpostavljaju svojim parlamentarnim dužnostima raznovrsne zabave i svršavanje ličnih poslova. Zbog toga su govornici više puta morali da govore pred gotovo praznom dvoranom. 197

²²⁵ Aristotel, *O pesničkoj umetnosti*, glava VI. 198

²²⁶ Ima se u vidu knjiga Montesquieua: «*Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*», čije je prvo izdanje izašlo anonimno u Amsterdamu 1734. i knjiga: E. Gibbon, «*The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*». Prvo izdanje izašlo u Londonu od 1776. do 1788. godine. 198

²²⁷ Reč je o torijevcima — stranci krupne engleske zemljišne i finansijske aristokratije. Stranka torijevaca je ponikla u 18. veku i uvek je bila pobornica reakcionarne unutrašnje politike, uporno stojeći na straži konzervativnih i arhaičnih institucija u državnom uređenju Engleske i istupajući protiv demokratskih preobražaja u zemlji. Sa razvojem kapitalizma u Engleskoj torijevci su postepeno gubili nekadašnji politički uticaj i svoj monopol u parlamentu, kome je prvi udarac nanesen reformom 1832. godine; ova reforma je otvorila pristup u parlament predstavnicima industrijske buržoazije. Ukidanje zakona o žitu kouisnih za veleposednike, izvršeno 1846. godine, oslabilo je ekonomsku bazu stare engleske zemljišne aristokratije i dovelo do rascepa u stranci. Sredinom pedesetih godina u stranci torijevaca se vršio proces raspadanja i izmene u njenom klasnom sastavu (odraz procesa spajanja zemljišne aristokratije sa magnatima kapitala), usled čega je krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina 19. veka na osnovici stare stranke torijevaca nikla engleska Konzervativna stranka. 198

²²⁸ Do 1773. godine Istočnoindijska kompanija je imala u svojim indijskim posedima tri guvernera — u Kalkuti (Bengal), Madrasu i Bombaju; uz svakog guvernera

je postojao savet sastavljen od najstarijih funkcionera kompanije. Prema Zakonu o pravilima najboljeg rukovođenja poslovima Istočnoindijske kompanije, 1773. godine je uz guvernera Kalkute, koji se počeo nazivati generalnim guvernerom Bengala, obrazovan savet od četiri člana. Generalnog guvernera i članove saveta više nije imenovala kompanija nego, po pravilu, engleska vlada poimenično za pet godina, a njih je mogao smeniti pre isteka roka jedino kralj na zahtev saveta direktora kompanije. Mišljenje većine je bilo obavezno za ceo savet; ako su se glasovi njegovih članova delili na ravne delove, glas generalnog guvernera je odlučivao. Generalni guverner je morao da vrši civilnu i vojnu upravu u Bengalu, Biharu i Orisu i istovremeno je dobijao pravo najviše kontrole nad sada njemu potčinjenim prezidencijama Madrasa i Bombaja u poslovima koji se tiču vođenja rata i zaključenja mira. Jedino u naročitim slučajevima ove prezidencije su mogle delati samostalno. Prema zakonu od 1784. godine, sastav bengalskog saveta se smanjivao na tri člana, među koje je spadao vrhovni komandant. Prema dopunskom zakonu od 1786. godine generalni guverner je dobijao pravo da u posebnim slučajevima dela nezavisno od svog saveta i da uzme na sebe funkcije vrhovnog komandanta. Prema zakonu od 1833. godine, generalni guverner Bengala je postao generalni guverner Indije, ostajući istovremeno guverner Bengala; sastav njegovog saveta se ponovo povećao na četiri člana, pri čemu je kao dopunski peti član u savet mogao ući vrhovni komandant. Generalni guverner i njegov savet su dobili pravo da izdaju zakone za čitavu Britansku Indiju. Vlade Bombaja i Madrasa su ovo pravo gubile; saveti pri njihovim guvernerima su se sastojali od dva člana. Prema zakonu od 1853. godine, pored četiri člana takozvanog malog saveta sa funkcijama izvršnog organa, predviđao se prošireni savet sa zakonodavnim funkcijama, u koji su morali ući generalni guverner, vrhovni komandant, glavni sudija Bengala i jedan sudija vrhovnog suda. U ovom obliku savet pri generalnom guverneru Indije se zadržao do 1858. godine. 199 229 422

²²⁹ *džagirdar* — predstavnik muslimanskog feudalnog plemstva u carevini velikih mogula, koji je dobijao na privremeno korišćenje veliki zemljišni posed (džagir), zbog čega je bio obavezan da obavlja vojnu službu i stavlja na raspolaganje određen kontingent trupa. Džagirdari su od seljaka, koji su živeli na njihovom džagiru, uzimali sebi zemljarinu i iskorišćavali njihov rad kao kuluk. Sa raspadanjem carevine velikih mogula džagirdari su postali nasledni feudalni vlasnici.

inamdar — sopstvenik naročitog kletveničkog dobra, inama. Inami su se uglavnom delili sveštenicima Indusima i muslimanima, a takođe i verskim i dobrotvornim ustanovama. U južnoj Indiji inam su ponekad dobijali i predstavnici gornjeg sloja seoske opštine. Inam se u potpunosti ili delimično oslobađao poreza i nasledivo. Pod Englezima inamdari su vlasnici parcela slobodnih od plaćanja zemljarine.

freeholder — jedna od kategorija sitnih zemljoposjednika u Engleskoj, koja je vodila poreklo od srednjovekovnih »yeomen«-a (slobodnih seljaka). Freeholder je plaćao lordu neznatnu utvrđenu novčanu rentu za parcelu kojom je imao pravo slobodnog raspolaganja. 199

²³⁰ Naslov je dat prema Marxovoj beležnici za 1857. godinu. 201 280 308

²³¹ *Kontrolni savet* za poslove Indije je osnovan zakonom od 1784. godine »O najboljem rukovođenju Istočnoindijskom kompanijom i britanskim posjedima u Indiji«. U sastav Kontrolnog saveta ulazilo je šest članova, koje je imenovao kralj od članova Tajnog saveta. Predsednik Kontrolnog saveta je bio član kabineta, u suštini ministar za poslove Indije i njen vrhovni upravljač. Odluke Kontrolnog saveta, koji se nalazio u Londonu, slale su se u Indiju preko Tajnog komiteta, sastavljenog od tri direktora Istočnoindijske kompanije. Na taj način, zakonom od 1784. godine je stvoren dvojni sistem upravljanja Indijom — preko Kontrolnog saveta (engleska vlada) i Saveta direktora (kompanija). Kontrolni savet je ukinut 1858. godine. 201

- ²³³ Početkom oktobra 1854. u Parizu se proširio glas da su saveznici zauzeli Sevastopolj. Ovu lažnu verziju je prihvatila zvanična štampa Francuske, Engleske, Belgije i Nemačke. Međutim, posle nekoliko dana francuski listovi su bili prinuđeni da objave demanti. 204
- ²³⁵ »*The Bombay Times*» — dnevni list, izlazio u Bombaju na engleskom jeziku; osnovan 1838. godine. 204
- ²³⁴ »*Le Pays*» — francuski dnevni list, osnovan u Parizu 1849. godine. U periodu Drugog carstva (1852-1870) — poluzvanični organ vlade Napoleona III; imao je podnaslov »*Journal de l'Empire*». 205
- ²³⁵ Godine 1849. i 1850, pod uticajem opšte težnje širokih krugova nemačkog društva za ujedinjenjem, čak je i reakcionarna pruska vlada preduzela neke korake u pravcu reorganizacije slabog Nemačkog Saveza, postižući pobjedu Pruske u njenoj borbi s Austrijom za dominaciju nad nemačkim državama. Ne želeći jačanje Pruske na račun Austrije, Nikolaj I je pozvao u Varšavu oktobra 1850. godine austrijskog kancelara kneza Schwarzenberga i predsjednika pruske vlade grofa Brandenburga. Za vreme ovog sastanka (kome su takode prisustvovali pruski princ Wilhelm i austrijski car Franz Joseph I), koji je dobio naziv *varšavske konferencije*, Nikolaj I je otvoreno dao na znanje da najodlučnije podržava Austriju protiv Pruske. 208 493
- ²³⁶ »*L'Etoile du Danube*» — rumunski liberalni list, izlazio u Briselu 1856. i 1857. godine. 208
- ²³⁷ Ima se u vidu sednica Donjeg doma 20. avgusta 1857. godine. 214
- ²³⁸ Ugovor o miru između Persije i Velike Britanije zaključen je 4. marta 1857. u Parizu. 214
- ²³⁹ »*Delhi pretvoriti u drugu Saragosu*» — za vreme napoleonskih ratova u Španiji Francuzi su dvaput opsedali Saragosu (1808. i 1809); prvi put je nisu mogli zauzeti, dok su je drugi put zauzeli tek posle vrlo ogorčenih i krvavih borbi. 215
- ²⁴⁰ Nemačka vojvodstva Šlezvig i Holštajn su se vekovima nalazila pod vlašću danske krune. Londonski protokol o integritetu danske monarhije, koji su 8. maja 1852. potpisale Rusija, Austrija, Engleska, Francuska, Pruska i Švedska zajedno sa predstavnicima Danske, priznao je vojvodstvima pravo na samoupravu, zadržavajući nad njima vrhovnu vlast danskog kralja. Međutim, uprkos protokolu, danska vlada je 1855. godine obnarodovala ustav koji je isključivao nezavisnost i samoupravu u nemačkim vojvodstvima potčinjenim Danskoj. U odgovor na ovo nemački Bundestag je izdao februara 1857. dekret sa protestom protiv zavođenja ovog ustava u vojvodstvima, ali su greškom u dekretu pomenuti samo Holštajn i Lauenburg (treće nemačko vojvodstvo potčinjeno Danskoj), a nije pomenut Šlezvig. Koristeći se ovim, Danska je počela pripreme za uključivanje Šlezviga u svoje posede, što je sa svoje strane izazvalo protest ne samo stanovništva Šlezviga, koji nisu želeli da se odvajaju od Holštajnjana, nego i protest Pruske, Austrije i Engleske, koje su postupke Danske smatrale povredom Londonskog sporazuma. 216
- ²⁴¹ U tekstu članka se nalazi jedna netačnost. Prema Londonskom protokolu, potpisanom 8. maja 1852, za naslednika danskog kralja Frederika VII, koji je bio bez dece, priznat je Christian von Glücksburg (docnije kralj Kristian IX). 216
- ²⁴² Prema zabelešci u Marxovoj beležnici za 1857. godinu članak »Istraga o mučenjima u Indiji» Marx je napisao 28. avgusta, ali ga je iz nepoznatih razloga uredništvo lista »*New-York Daily Tribune*» publikovalo posle članka »Indijski ustanak» (vidi u ovom tomu, str. 232-234), na koji se uredništvo ovde poziva i koji je Marx napisao 4. septembra. 217

- ²⁴³ »Report of the Commission for the Investigation of Alleged Cases of Torture at Madras« (Izveštaj komisije za istraživanje slučajeva mučenja u Madrasu), London, 1855. 217
- ²⁴⁴ *kolektor* — engleski rukovodilac okruga u Indiji. Dodeljena mu je neograničena vlast, koja je sjedinjavala u jednom licu funkcije glavnog skupljača poreza, administratora i glavnog sudije okruga. Kao skupljač poreza pozivao je poreske dužnike na odgovornost, kao sudija izricao im je presudu, kao predstavnik administrativne vlasti izvršavao je presudu. 217
- ²⁴⁵ *rajat* — indijski seljak; pre nego što su engleski kolonizatori uveli nove zakone o zemljariji krajem 18. veka i početkom 19. veka i uništili indijske seoske opštine — punopravni član seoske opštine. U oblastima gde je od 1793. godine bio zaveden takozvani sistem zamindarstva (najpre u Bengal, Bihar, Orisi, a docnije u nešto izmenjenom obliku u Ujedinjenim i Centralnim provincijama i u jednom delu Madraske provincije), rajat je postao zakupac zemlje kod veleposednika — zamindara. Posle uvođenja sistema zemljarine, »rajatvari« sistema, u Bombajskoj i Madraskoj prezidenciji početkom 19. veka rajat je bio korisnik državne zemlje i on je za svoju parcelu plaćao porez-rentu, koju je engleska uprava u Indiji određivala po svom nahodjenju. Prema sistemu »rajatvari«, rajati su istovremeno proglašavani i za vlasnike zemlje koju su uzeli pod zakup. Na osnovu ovog pravnog protivrečnog sistema zemljarine određena je tako visoka zemljarina da seljaci nisu bili u stanju da je plate; usled porasta poreskih dugova seljačka zemlja je postepeno prelazila u ruke prekupaca i zelenaša. 218 448
- ²⁴⁶ *Agramant* — mavarski car, jedno od lica Ariostovog speva »Besni Rolando«. Vodeći rat protiv Karla Velikog, Agramant je opseo Pariz, koncentrisavši veliki deo svojih snaga pod zidovima ovog grada. No ubrzo su u logoru opsadnika počeli razdor i nesuglasice, koji su ušli u poslovicu; na ovo aludira Marx, poredeći logor Engleza kod Delhija sa logorom Agramanta. 223
- ²⁴⁷ »*The Mofussilites*« — nedeljni liberalni list, izlazio od 1845. godine na engleskom jeziku u Indiji, najpre u Miratu, zatim u Agri i Ambali. 225
- ²⁴⁸ Ima se u vidu zakon o povelji Istočnoindijske kompanije od 1853. godine, prema kome su monopolska prava ove kompanije u Indiji unekoliko skresana. Rukovođenje Istočnoindijskom kompanijom sve više je potčinjavano engleskoj kruni. Direktori kompanije su lišeni prava da postavljaju činovnike, broj direktora se smanjio sa 24 na 18, od kojih je šestoricu imenovala kruna; status predsednika Kontrolnog saveta (vidi napomenu 231) izjednačen je sa statusom ministra za poslove Indije. Međutim, akcionarima kompanije se obezbeđivala čvrsta dividenda na račun indijskih poreza. 228
- ²⁴⁹ Po svoj prilici, ima se u vidu anglo-burmanski rat 1852. godine, posle koga je posedima Istočnoindijske kompanije prisajedinjena burmanska pokrajina Pegu. 230
- ²⁵⁰ U Vandeeji (zapadna provincija Francuske) francuski rojalisti, iskorišćujući zaostalo seljaštvo, digli su 1793. godine kontrarevolucionarnu pobunu, koju su likvidirale trupe republikanske armije, čije su vojnike (kao uopšte sve pristalice Konventa) nazivali »plavima«.

Španski gerilci — vidi napomenu 61.

Srbi i Hrvati u sastavu armije Rajačića i Jelačića uzeli su učešća u gušenju revolucionarnog pokreta u Mađarskoj i Austriji u periodu revolucije 1848. i 1849. godine. Mađarsko buržoasko plemstvo je odbacilo zahteve Srba i Hrvata da im se prizna nacionalna nezavisnost, što je dalo mogućnost austrijskoj reakciji da iskoristi u svom interesu srpske i hrvatske trupe za gušenje ustanka u Budimpešti i Beču.

Mobilna garda je stvorena dekretom francuske privremene vlade od 25. februara 1848. za borbu protiv revolucionarno raspoloženih narodnih masa.

Ovi odredi, koji su se uglavnom sastojali iz lumpenproletera, upotrebljeni su za gušenje junskog ustanka pariskih radnika. General Cavaignac, kao ministar vojni, lično je rukovodio razračunavanjem sa radnicima.

Članovi tajnog bonapartističkog *Društva 10. decembra* (vidi napomenu 36) bili su aktivni organizatori masovnih represalija prema republikancima a naročito prema učesnicima revolucije od 1848. godine; ove represalije su vršene u Francuskoj posle izbora Louis-a Bonaparte za predsednika i posle državnog udara od 2. decembra 1851. 232

- ²⁵¹ *zamindari* — pod carevinom velikih mogula — feudarci, uglavnom iz redova pokorenih Indusa, kojima je ostavljeno pravo na nasledno držanje zemlje pod uslovom da plaćaju vladi određen udeo rente-poreza, koji su oni skupljali od ugnjetenih seljaka. Termin »zamindari« je proširen i na velike zakupce zemljarine u Bengalu. Godine 1793. engleska vlada, pretvorivši zakonom »O stalnom zamindarstvu« zakupce-zamindare u veleposednike-vlasnike, stvorila je od njih klasni bedem engleskih kolonijalnih vlasti. Ukoliko su Englezi osvajali Indiju, sistem zamindarstva je u nešto izmenjenom obliku uveden i u neke druge oblasti zemlje. 233 389
- ²⁵² Za vreme gušenja ustanka u Alžiru 1845. godine general Péllissier, docnije maršal Francuske, naredio je da se hiljadu arapskih ustanika, koji su se skrili u brdske pećine, zaguše dimom iz lomača zapaljenih pred pećinama. 234
- ²⁵³ Ima se u vidu delo Gaja Julija Cezara »Commentarii de bello Gallico« (Komentari o galskom ratu). Činjenica o kojoj se ovde priča sadržana je u knjizi 8, koju je napisao bivši Cezarov legat, njegov prijatelj A. Hircije, koji je nastavio njegove komentare o galskom ratu. 234
- ²⁵⁴ Marx ima u vidu krivični zakon Karla V (Constitutio criminalis Carolina), koji je usvojio nemački Rajhstag u Regensburgu 1532. godine; ovaj zakon se odlikovao krajnjom svirepošću kazni.
W. Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*. 234
- ²⁵⁵ *Džaganat* — jedan od oblika induskog boga Višnu. Čuveno je mesto poklonjenja Džaganatu — hram u mestancu Puri blizu grada Kataka (Istočna Indija). Sveštenici hrama, koji su uživali pokroviteljstvo Istočnoindijske kompanije, dobijali su velike prihode od masovnog hodočašća (podstičući pri tom prostituciju žena koje su živele uz hram), i od priređivanja raskošnih svetkovina u čast Džaganata. Naročito veliki broj hodočasnika privlači praznik Rathajatra, kada se kip Džaganata iznosi na ogromnim dvokolicama, pod čije se točkove bacaju verski fanatici u ekstazi. 234
- ²⁵⁶ Mozart, opera *Otmica iz seraja*, čin III, scena VI, arija Osmina. 234
- ²⁵⁷ Uredništvo lista »New-York Daily Tribune«, mađarskog književnika i novinara Franza Pulskog, koji je posle poraza mađarske revolucije 1846. godine živio u emigraciji u SAD. Pulski je davao listu komentare uglavnom na međunarodne teme. 238
- ²⁵⁸ Marx citira iz lista »The Times« od 4. septembra 1857. 238
- ²⁵⁹ *Gurki* — narodnost koja čini pretežni deo stanovništva Nepala. Deo Gurka živi u Indiji — u državi Utar-Pradeš (bivše Ujedinjene provincije Britanske Indije) i u oblastima Zapadnog Bengala koje se graniče sa Nepalom. 239
- ²⁶⁰ Marx ima u vidu, po svemu sudeći, list »The Calcutta Gazette« — engleski list koji je izlazio u Bengalu od 1784. godine i bio zvanični organ engleske uprave u Indiji. 239
- ²⁶¹ *Muharem* — prvi mesec muslimanske mesečve godine; prvih deset dana tog meseca smatraju se svetim u znak žalosti u vezi sa legendama o pogibiji imama Huseina. Tih dana se priređuju verske svečanosti obično praćene mučenjem sebe. Prvi dan Muharema — dan Nove godine. 239

- ²⁶² *Marathi ili Mahrati* — indijska narodnost koja naseljava teritoriju u severozapadnom delu Dekana. Od sredine 17. veka počela je oružanu borbu protiv strane vladavine mogulskih feudalaca, nanoseći ozbiljan udarac carevini velikih mogula i doprinoseći njenom raspadanju. U toku te borbe je stvorena nezavisna država Mahrata, čiji je feudalni gornji sloj ubrzo krenuo putem osvajačkih ratova. Krajem 17. veka mahratska država je oslabljena feudalnim zaševicama, ali je početkom 18. veka ponovo stvorena jaka unija mahratskih kneževina na čelu sa vrhovnim upravljačem — pešvom. Mahratski feudanci, vodeći borbu protiv Avganistanaca za hegemoniju u Indiji, pretrpeli su 1761. godine žestok poraz. Oslabljene učestvom u borbi za vladavinu nad Indijom kao i unutrašnjim rasprama feudalaca, mahratske kneževine su postale plen Istočnoindijske kompanije, koja ih je potčinila u anglo-mahratskom ratu od 1803. do 1805. godine.
- Ovde se imaju u vidu mahratski kneževi Tukadži II, Holkar i Ali Dža Džia-dži Sindhija. 240
- ²⁶³ *ekspedicija na Valheren* — za vreme rata pete koalicije protiv napoleonovske Francuske (1809) engleska flota je preduzela ekspediciju u ušće Šelde. Posle zauzeća ostrva Valheren Englezi nisu umeli da iskoriste ostrvo kao bazu za razvoj daljih operacija pa su, pošto su zbog gladi i bolesti izgubili deset hiljada ljudi od ukupno četrdeset hiljada, morali ostrvo napustiti. 242
- ²⁶⁴ Pri pisanju ovog članka Marx se koristio materijalom o toku ustanka u Indiji koji mu je poslao Engels u pismu od 24. septembra 1857. 242
- ²⁶⁵ Tabela i dalji citati uzeti su iz lista «The Times» od 5. oktobra 1857. 245
- ²⁶⁶ *Santali* — narodnost Indije dravidskog porekla. Santali žive u brdskim krajevima zapadnog Bengala, Bihara i severne Orise. 248
- ²⁶⁷ «*The Friend of India*» — engleski list, osnovan u Serampuru (Bengal) 1818. godine; pedesetih godina izlazio je jedanput nedeljno, imao je buržoasko-liberalni pravac. 250
- ²⁶⁸ «*Military Spectator*» — engleski nedeljni vojni list, izlazio u Londonu od 1857. do 1858. godine. 250
- ²⁶⁹ «*The Bombay Courier*» — engleski vladin list, organ Istočnoindijske kompanije; osnovan 1790. godine. 251
- ²⁷⁰ Ovu tabelu je sastavio Marx i poslao listu «New-York Daily Tribune», po svoj prilici, istovremeno sa ovim člankom, ali ju je uredništvo štampalo odvojeno u istom broju lista. Pošto podaci koje je Marx koristio za tabelu nisu stajali na raspolaganju, cifre nisu mogle biti proverene. 252
- ²⁷¹ U Marxovoj beležnici za 1857. godinu članak nosi naslov «Novčana kriza u Engleskoj. Privremeno ukidanje Peelovog zakona». 260
- ²⁷² Dalje sledi rečenica koju je dodalo uredništvo lista «New-York Daily Tribune»: «Ovo gledište se potvrđuje vestima koje je doneo parobrod „Fulton“, a koje su nam telegrafski poslate i jutros objavljene na stranicama našeg lista.» 260
- ²⁷³ «*The Globe*» — skraćeni naziv engleskog dnevnog lista «The Globe and Traveller», koji je izlazio u Londonu od 1803. godine; organ vigovala, u periodima vladavine ove stranke — vladin list; od 1866. godine — organ konzervativaca. 262
- ²⁷⁴ *Mincing Lane (Minsing-lejn)* — ulica u Londonu, centar trgovine kolonijalnom robom na veliko.
- «*The Standard*» — engleski dnevni list konzervativnog smera, osnovan u Londonu 1827. godine. 262
- ²⁷⁵ «*The Free Press*» — engleski list, izdavali su ga Urquhart i njegove pristalice u Londonu od 1855. do 1865. godine. 263 472
- ²⁷⁶ *Carinski savez* nemačkih država, koje su ustanovile zajedničku carinsku granicu,

- bio je osnovan 1834. godine. Stvoren zbog neophodnosti obrazovanja opštene-mačkog tržišta, on je vremenom obuhvatio sve nemačke države, s izuzetkom Austrije i nekih malih država. Glavnu ulogu u njemu je igrala Pruska. 264
- 277 Marx ima u vidu dekret koji je potpisao Napoleon III 10. novembra 1857. Ovim dekretom se ukidalo dejstvo zakona od 8. septembra 1856. i 22. septembra 1857, koji su zabranjivali izvoz žitarica, brašna i drugih prehrambenih proizvoda u inostranstvo. 264
- 278 Dalje sledi rečenica koja pripada uredništvu lista »New-York Daily Tribune«: »Ako ne grešimo, nešto slično je izneseno i u ovoj zemlji: kada su filozofi, poput naših suseda iz listova »The Times' i »The Independent', mislili da je za sprečavanje katastrofe dovoljno da narod bude veseo i da triput vikne »ura'.« 264
- 279 Dana 25 (13) oktobra 1854. kod Balaklave je vodena bitka između ruskih i savezničkih trupa; u ovoj bici Enlezi su, bez obzira na povoljne položaje, pretrpeli velike gubitke usled grešaka engleske komande, koje su dovele do poraza engleske lake konjice. 266
- 280 »The Bombay Gazette« — engleski list u Indiji, osnovan 1791. godine. 266
- 281 »The North British Mail« — engleski list, osnovan u Glazgovu 1847. godine; organ liberalne buržoazije. 271
- 282 *banko-marka* (Mark-Banco) — do 1873. jedinica hamburškog bankovnog novca (8,5 grama finog srebra) = 16 šilinga po 12 pfeniga. 274
- 283 *gradanski starosedeoeci* — od kraja 13. veka do 1859. godine skupština građana starosedelaca grada Hamburga; građani starosedeoeci morali su imati sopstveni zemljišni posed, 3.000 maraka gotovog novca i stan u bedemima grada. Zajedno sa senatom građani starosedeoeci su upravljali sudbinom ovog hanzeatskog grada u skladu s interesima bogatih trgovaca i bankara. Posle donošenja ustava od 1860. hamburški gradski parlament nosio je naziv Bürgerschaft. 274
- 284 *Lombard-Street* — naziv ulice u Londonu u kojoj se nalaze velike banke i eskontna društva. Sinonim londonskog novčanog tržišta. Za razliku od Engleske banke, koja je eskontovala samo prvorazredne menice koje pripadaju bankama, u Lombard-stritu su se eskontovala sve menice, pri čemu je eskontna stopa ovde, kao takozvani tržišni procent, uvek bila viša od eskontne stope Engleske banke. 278
- 285 Marx citira Engelsovo pismo od 17. decembra 1857 (parafrazirano); u članku se iskorišćuju i druge činjenice iz pisma. 279
- 286 »Le Moniteur universel« od 12. decembra 1857. 281
- 287 »L'Opinion« — italijanski dnevni list, osnovan 1848. godine u Torinu, organ Cavourove liberalno-monarhističke stranke. 282
- 288 *Crédit Foncier* (Hipotekarna banka) — francuska akcionarska banka. Osnovana je 1852. godine na bazi bivše pariske Hipotekarne banke. Crédit Foncier je davao kratkoročne i dugoročne zajmove (do 50 godina) sa zalogom nepokretne imovine i plaćanjem određenog interesa. Crédit Foncier je dobijao znatnu subvenciju od vlade.
- Comptoir National d'Escompte de Paris* (Nacionalna pariska eskontna kompanija) — osnovan je 1848. godine; prvobitno je eskontovao menice sa dva potpisa i davao kredit na zalogu robe koja se čuvala u njegovim skladištima. Pod Napoleonom III je dobio oblik akcionarskog društva (od 1853. godine) kao privilegiju da daje zajmove na francuske hartije od vrednosti sa rentom, akcije ili obveznice industrijskih ili kreditnih akcionarskih kompanija. 283
- 289 *Bitka na reci Almi na Krimu*, u kojoj su se Rusi sukobili sa francuskim i engleskim snagama, odigrala se 20 (8) septembra 1854. Dobili su je saveznički pukovi,

zahvaljujući brojnoj nadmoćnosti i značajnom vojnom preimućstvu, a takođe i zbog nesposobnosti ruske komande.

U bici kod Balaklave (25. oktobra 1854) Rusi su napali Francuze i Engleze i u jurišu povratili izgubljene položaje (vidi napomenu 299). 287 308

- ²⁹⁰ Zamak *Hougomont* i farma *La-Haye-Sainte* — punktovi na pristupima selu Vaterlo — pokazali su se kao pogodna prirodna utvrđenja za savezničke trupe za vreme bitke kod Vaterloa 18. juna 1815. Branioci oba utvrđenja su pružili uzor uporne odbrane, bez obzira na malobrojnost svojih snaga (u Hougomont-u nalazilo se svega 7 četa i 1 bataljon a na farmi *La-Haye-Sainte* samo jedan bataljon). Usled toga Francuzima nije pošlo za rukom da zauzmu prvo utvrđenje, a tek posle uporne i dugotrajne borbe oni su zauzeli drugo. 288
- ²⁹¹ U bici kod Borodina 7. septembra (26. avgusta) 1812. Napoleonova armija je izgubila oko polovine svog sastava, a armija Kutuzova više od jedne trećine. 288
- ²⁹² Izmjenjen naslov pesme *Poslednja desetorica iz četvrtog puša* od Juliusa Mosena. 302
- ²⁹³ Oktobra 1832. anglo-francuske i delimično belgijske trupe su blokirale holandske luke i preduzele opsadu tvrđave *Antverpena* sa ciljem da nateraju Holandane da ispune uslove Londonskog ugovora od 1831. godine o priznanju nezavisnosti Belgije i predaji Antverpena njoj. Ispoljivši mnogo čvrstine i istrajnosti u odbrani tvrđave, Holandani su je predali krajem decembra 1832. tek kada su od nje ostale samo razvaline.
- Za vreme opsade Venecije, koja je marta 1848. ustala protiv austrijske vladavine, glavni udar austrijskih trupa pod komandom generala Haynaua je bio uperen protiv tvrđave *Malgera*. Garnizon tvrđave, branići se energično, izdržao je dugotrajnu opsadu i predao tvrđavu tek maja 1849, pošto su u njoj srušena sva utvrđenja i pošto je izbačen iz stroja veći deo naoružanja. 303
- ²⁹⁴ Početkom 1813. godine nemačke i ruske trupe šeste antifrancuske koalicije su opkolile grad Dancig, koji su zauzeli Francuzi, ali su naišle na neobično upornu odbranu organizovanu na prilazima gradu. Grad se nalazio u opsadnom stanju 11 i po meseci, u toku kojih su francuske trupe pod komandom generala Rappa izdržale tri regularne opsade. Gubici Francuza su iznosili 19 hiljada, a gubici saveznika 10 hiljada ljudi. 303
- ²⁹⁵ Reč je o događajima iz krimskog rata. Za vreme neuspelog juriša saveznika protiv trećeg bastiona sevastopolskih utvrđenja (takozvanog Velikog Redana) 18 (6) juna 1855. Windham je komandovao engleskom brigadom, ali je delovao neobično mlako i sem toga u jeku borbe preduzeo dva sumnjiva puta u pozadinu da bi tobože doveo pojačanja (vidi takođe u ovom tomu, str. 308-310). 304 308
- ²⁹⁶ Reč je o parlamentarnom aktu od 1833. godine koji je lišio Istočnoindijsku kompaniju monopola na trgovinu sa Kinom i likvidirao je kao trgovinsku organizaciju; parlament je ostavio ovoj kompaniji samo administrativne funkcije, produživši njenu povelju do 1853. godine. 305
- ²⁹⁷ *«The Phoenix»* — engleski vladin list u Indiji, izlazio u Kalkuti. 307
- ²⁹⁸ Citati u ovom članku uzeti su iz lista *«The Times»* od 27, 28. i 30. januara 1858. 310
- ²⁹⁹ Naredba vrhovnog komandanta engleskih trupa lorda Raglana o jurišu konjice na ruske baterije u bici kod Balaklave 25 (13) oktobra 1854. bila je uzrok poraza engleske lake konjice, što je proizvelo snažan utisak u Engleskoj. Pokušavajući da se opravda, lord Raglan je docnije tvrdio da krivicu za ovo snosi kapetan Nolan, koji je tobože netačno preneo njegovu zapovest. Međutim, bilo je vrlo teško ovo proveriti, pošto je Nolan poginuo nekoliko minuta po predaji zapovesti. 311
- ³⁰⁰ Naslov dat prema Marxovoj beležnici za 1858. godinu. 313 325

- ³⁰¹ Aluzija na pokušaj Louis-a Bonaparte da izvrši državni udar 1840. Koristeći se izvjesnim oživljavanjem bonapartističkog raspoloženja u Francuskoj, on se iskrcao sa šakom zaverenika u Bulonju da bi izazvao pobunu među trupama lokalnog garnizona. Ovaj pokušaj je završen potpunim neuspelom. Bonaparta je osuđen na doživotno tamnovanje, ali je 1846. godine pobjegao u Englesku. 313 365
- ³⁰² Četrnaestog januara 1858. italijanski revolucionari Orsini i Pieri izvršili su atentat bombom na Napoleona III. Atentat nije uspeo a Orsini i Pieri su pogubljeni. 313 326 351
- ³⁰³ »Le Spectateur« — pod ovim naslovom izlazio je u Parizu od septembra 1857. do januara 1858. godine francuski list »L'Assemblée nationale« (vidi napomenu 73).
»Le Phare de la Loire« — francuski dnevni list, izlazio u Nantu 1815. godine. 315
- ³⁰⁴ Ovdje je u tekst Marxovog članka redakcija lista »New-York Daily Tribune« umetnula sledeći pasus: »Ili kako jedan poznati Amerikanac, koji sada živi u Francuskoj, piše u pismu koje je stiglo parobrodom »Afrika«: »Francuzi gaje najmračnije slutnje. Ovih dana sam razgovarao sa jednom poznanicom, veoma ozbiljnom i pametnom ženom, i ona mi je kazala sotto voce [poluglasno] da sve ljude s kojima je razgovarala guši strah pred budućnošću, pred danom odmazde o kojoj je strašno i misliti. Prema njenim rečima, primanja u mont-depiété [zaloganici] toliko su se smanjila da je svima jasno da ljudima nije ostalo ništa sem najnužnijih stvari, a ovo je, u njenim očima i u očima njenih prijatelja, istinski znak da se bliži konačna katastrofa.« 315
- ³⁰⁵ Ima se u vidu zakon o društvenoj bezbednosti, poznat pod imenom Zakona o sumnjivim (loi des suspects), koji je zakonodavno telo usvojilo 19. februara 1858. Zakon je davao vladi i caru neograničeno pravo da proteruju u razna mesta Francuske i Alžira, ili sa cele francuske teritorije uopšte, sva lica za koja se sumnja da zauzimaju neprijateljski stav prema režimu Drugog carstva. 316 331 335
- ³⁰⁶ Reč je o takozvanom Društvu 10. decembra (vidi napomenu 36). 316
- ³⁰⁷ Pretorijancima u starom Rimu su nazivani ratnici iz carevog ličnog obezbeđenja, koji su se nalazili u privilegovanom položaju. Marx naziva pretorijancima predstavnike francuske vojne klike na koje se oslanjao Napoleon III (vidi takođe u ovom tomu, str. 322-324). 316 322 393
- ³⁰⁸ Dekret koji deli teritoriju Francuskog Carstva na pet vojnih područja objavljen je 27. januara 1858. Administrativni centri ovih područja su bili Pariz, Nansi, Lion, Tuluza i Tur, na čije su čelo postavljeni maršali Magnan, Baraguay d'Hilliers, Bosquet, Castellan i Canrobert. Nazivajući ova vojna područja pašalucima, Marx se koristi nadimkom koji im je dala republikanska štampa još 1850. godine, podvlačeći sličnost između neograničene vlasti reakcionarnih generala koji su im tada komandovali i despotske vlasti turskih paša. Naimenovanje Pélissier-a 1858. godine za glavnog maršala, kome su se morala potčinjavati sva vojna područja, samo se pretpostavljalo ali nije bilo ostvareno. 316 322 326 351
- ³⁰⁹ Marx ima u vidu u svoje vreme popularni roman Johna Bunyana »Putovanje hodočasnika«. 316
- ³¹⁰ Strazburški junak — aluzija na pokušaj Louis-a Bonaparte da izvrši državni udar 30. oktobra 1836. On je u strazburškom garnizonu organizovao zaveru, ali se ona završila potpunim neuspelom. Bonaparta je bio uhapšen i prognan u Ameriku. 316 334
- ³¹¹ Marta 1855. godine Napoleon III je nameravao da putuje na Krim, da bi ugušio roptanje u armiji i zemlji, oživeo vojne akcije i ubrzao zauzimanje Sevastopolja. Međutim, ovaj put se nije ostvario. 316

- ³¹² *Zakon o strancima* (ili, kako su ga zvali, *Zakon o zaverama*) podneo je Palmerston Donjem domu 8. februara 1858. pod pritiskom francuske vlade (saopštenje o nameri da predloži ovaj zakon Palmerston je dao 5. februara). Prema ovom zakonu, svako ko živi u granicama Ujedinjenog Kraljevstva, bio on Englez ili stranac, ukoliko je organizator ili učesnik zavere skovane u cilju ubistva ma kog lica u Engleskoj ili nekoj drugoj zemlji — mora biti izveden pred engleski sud i podleže strogoj kazni. Pod pritiskom masovnog protestnog pokreta Donji dom je odbio zakon, a Palmerston je bio prinuđen da podnese ostavku. 317 424
- ³¹³ Po naređenju francuske komande general Espinasse, koji je stajao na čelu ekspedicionog korpusa, preduzeo je jula i avgusta 1854. pohod protiv ruskih trupa u Dobrudži (oblast između donjeg toka Dunava i Crnog mora) koja je pripadala Turskoj. Međutim, ne naišavši na Ruse a izgubivši preko polovinu sastava korpusa zbog epidemije kolere koja je izabila među trupama, Espinasse je okončao pohod sramnim odstupanjem. 322 331
- ³¹⁴ *heroj sa Satorija* — tako Marx naziva Louis-a Bonapartu. Desetog oktobra 1850. Louis Bonaparta, u to vreme predsednik Francuske Republike, priredio je u dolini Satori (Satory) kod Versaja veliku smotru trupa, za koje je tamno bila pripremljena gozba. Time je Louis Bonaparta, spremajući se za državni udar, pokušao da podmiti armiju; postigao je da ga konjica pozdravi na smotri poklicima »Živeo car!«. 322 393
- ³¹⁵ 9. termidora (27—28. jula 1794) izvršen je kontrarevolucionarni državni udar u Francuskoj, koji je doveo do pada vlade jakobinaca i zavođenja vlasti krupne buržoazije. 323
- ³¹⁶ *Palais Royal* (Pale roajal — Kraljevski dvorac) — dvorac u Parizu, koji je 1643. godine služio kao rezidencija Louis-a XIV, a od 1692. prešao u svojinu orleanske grane Bourbona. Pedesetih godina je bio rezidencija strica Napoleona III, bivšeg vefstfalskog kralja Jérôme-a Bonaparte i njegovog sina Josepha Bonaparte, koji je do rođenja sina Napoleona III nosio titulu francuskog prestolonaslednika.
Ovde — aluzija na zategnute odnose koji su vladali između Jérôme-a i Louis-a Bonaparte. 323
- ³¹⁷ Aluzija na konflikt engleskih predstavnika u oktobru 1856. sa kineskim lokalnim vlastima u Kantonu, naročito sa generalnim guvernerom Jeom, koji se suprotstavio neopravdanim zahtevima Engleza. Konflikt je poslužio kao izgovor za drugi opijumski rat protiv Kine, koji je povelala Palmerstonova vlada. Agresivnu spoljnu politiku vlade pozdravila je engleska buržoazija, koja je težila za novim tržištima za plasman svojih proizvoda. To je Palmerstonu kao predstavniku engleske aristokratske oligarhije pružilo mogućnost da gotovo punih deset godina (1855-1858. i 1859-1865) diktira unutrašnju i spoljnu politiku Engleske.
Karbonari — pripadnici tajnog političkog društva u Italiji, koje je osnovano početkom 19. veka i koje je položilo kamen temeljac pokretu za nacionalno oslobođenje Italije. Karbonari su sebi postavili cilj da isteraju iz zemlje strane zavojevače i da ograniče apsolutizam.
O ostavci Palmerstona vidi napomene 312 i 325. 325
- ³¹⁸ U engleskom parlamentu su prema vekovima ustaljenoj tradiciji članovi vlade iz partije koja se nalazila na vlasti sedeli u klupama desno od predsednika Donjeg doma, a bivši članovi vlade iz partije koja se nalazi u opoziciji sedeli su nasuprot njima, levo od predsednika. 325
- ³¹⁹ *emancipacija katolika* — ukidanje ograničenja političkih prava katolika koje je izglasao engleski parlament 1829. godine. Katolici, koji su bili pretežno Irci, dobili su pravo da budu birani u parlament i da zauzimaju neke položaje u vladi; istovremeno je imovinski cenzus za izbor povećan pet puta. Pomoću ovog manevra pokušale su vladajuće klase Engleske da pridobiju gornji sloj

- irske buržoazije i katoličkih zemljoposjednika i da tako pocepaju irski nacionalni pokret. 325
- 320 Misli se na borbu za izbornu reformu, koja je izvršena 1832 (vidi napomenu 165). 325
- 321 Porodica Kapuleti (Capuletti) i porodica Monteki (Montecchi) — dve zavađene porodice iz Shakespeare-ove tragedije *Romeo i Dujijeta*, simbol zavađenih stranaka. 325
- 322 Aluzija na Cobdenovu agitaciju protiv zakona o žitu 1845. godine. Ova agitacija je doprinela povlačenju torijevske vlade. Voda vigovske partije, John Russell, kome je bilo povereno obrazovanje novog kabineta, predlagao je Cobdenu da prihvati položaj zamenika ministra trgovine, ali Cobden je odbio ovu ponudu. Zbog unutrašnjih neslaganja u vigovskoj partiji Russellu nije uspeo da obrazuje vladu, i tako su 20. decembra 1845. torijevci ponovo došli na vlast. 326
- 323 *Dowb* (skraćenica za Dowbiggin) — ime jednog mladog oficira koji je učestvovao u krimskom ratu, a koji je bio nećak engleskog ministra rata lorda Panmure-a. Rečenica »Pazite na Dowba« koju je Panmure upotrebio u jednoj od svojih depeša engleskoj vrhovnoj komandi na Krimu shvaćena je u Engleskoj kao dokaz da se ministar rata nije baš naročito brinuo o vojnim pitanjima zemlje. 326
- 324 Posle atentata italijanskog revolucionara Orsinija na Louis-a Napoleona poslao je grof Walewski, francuski ministar spoljnih poslova, engleskoj vladi depešu 20. januara 1858, u kojoj je u ime francuske vlade oštro zamorio Engleskoj što pruža azil francuskim političkim emigrantima. Walewski je u svojoj depeši otvoreno aludirao na neophodnost da se protiv toga preduzmu odgovarajuće mere. Palmerstonu je depeša Walewskog poslužila kao povod da Donjem domu podnese predlog zakona o zaveri (vidi napomenu 312). 327
- 325 Predlog liberalnog poslanika Milnera Gibsona, koji je on podneo za vreme drugog čitanja zakona o zaveri u februaru 1858, osuđivao je Palmerstonovu vladu zato što na oštru depešu Walewskog nije dala adekvatan odgovor. Predlog je u stvari značio izražavanje nepoverenja vladi; većinom glasova on je prihvaćen, Donji dom je odbacio predloženi zakon i prinudio Palmerstonovu vladu da podnese ostavku. 327
- 326 Redakcija lista »New-York Daily Tribune« dodala je članku sledeće rečenice: »Svaka evropska prestonica diše zbog toga slobodnije, svaki liberal pouzdano oseća da je pobedonosni ustanak naroda mnogo bliži nego pre mesec dana. Kao potvrdu za to citiramo jedan jedini odlomak iz govora prvog govornika Engleske i jednog od njenih najperspektivnijih državnika, dugogodišnjeg intimnog prijatelja Roberta Peela, g. Gladstone-a, predstavnika Oksfordskog univerziteta, koji je u velikoj debati, koja je oborila Palmerstona, rekao:

„Sloboda je ovih dana na teškoj probi. Živimo u 19. veku. Govorimo o progresu, verujemo da napredujemo; ali može li pažljivom posmatraču koji je poslednjih godina pratio zbivanja u Evropi izmaći činjenica da je tamo odista u toku jedno kretanje, ali da je to nazadovanje i padanje? Malo ima mesta gde još postoje i cvetaju ustanove koje izazivaju naše simpatije. Međutim, to su drugorazredna mesta, štaviše — to su sporedna i zabačena mesta Evrope s obzirom na njihovu materijalnu veličinu, mada sam uveren da će im njihova moralna veličina obezbediti trajno blagostanje i sreću. Pa ipak u današnje vreme leži na Engleskoj više odgovornosti nego ikad ranije; ako ona leži na principima Engleske, na njenim zakonima, njenim vodama, ja izjavljujem da će mera koju preduzima Donji dom Engleske, ovaj stub slobode, i koja je usmerena na to da moralnom odgovornošću poveže nas sa onima koji sigurnost traže u merama tlačenja, da će takva mera biti udarac i razočaranje za ovu svetu stvar u svim zemljama sveta.» (Glasno odobravanje.)

Ne treba zaboraviti da je lord Derby uporno pozivao g. Gladstone-a da prihvati jedan vrlo visok položaj u njegovom kabinetu i da u poslednje vreme

- nije bilo nijednog predjednika vlade i teško da će ga uskoro i biti koji ne bi bio zadovoljan da sa Gladstone-om podeli najtežu odgovornost. 327
- 327 Misli se na zverstva francuskih kolonijalnih vlasti prema arapskim plemenima za vreme osvajačkog rata Francuske u Alžiru (vidi napomenu 117). 328
- 328 *L'Empereur Napoléon III et l'Angleterre*, Paris 1858. Pamflet je napisao i anonimno objavio La Guéronnière. 328
- 329 Početkom 1847. francuske vladine trupe u Bizanseu su brutalno napale izgladnele radnike okolnih sela, koji su bili provalili u skladišta životnih namirnica špekulanata. Događaji u Bizanseu izazvali su svirepe represalije; nekoliko radnika je ubijeno, a mnogi su osuđeni na prinudni rad. 328
- 330 U avgustu 1847. vojvoda Praslin ubio je svoju suprugu. Ovaj zločin je izazvao ogorčenje širokih krugova francuske javnosti. Iznenađnu smrt vojvodinu nekoliko dana posle pogreba njegove supruge francuska štampa je prikazala kao samoubistvo. 328
- 331 Godine 1831. Louis Bonaparta je učestvovao u ustanku karbonara u provinciji Romanji; ustanak je bio upravljen protiv reakcionarnog papskog režima u srednjoj Italiji i imao za cilj ujedinjenje Italije. 329
- 332 *«La Patrie»* — francuski dnevni list, osnovan 1841; godine 1850. zastupao je interese ujedinjenih monarhista, takozvane Stranke reda; posle državnog udara 2. decembra 1851. postao je organ bonapartista. 330
- 333 *«intelligentni bajoneti»* (baïonnettes intelligentes) — izraz koji se pripisuje francuskom monarhističkom generalu Changarnier-u. Kad se 1849. predsedavajući francuske ustavotvorne narodne skupštine, republikanac Marrast, slućeci opasnost od bonapartista, obratio Changarnier-u s molbom da pozove trupe radi zaštite narodne skupštine, ovaj je to odbio izjavljujući da ne voli nikakve «baïonnettes intelligentes». Time je Changarnier hteo da stavi do znanja da se armija u svojim postupcima ne sme rukovoditi političkim motivima. Marx ovde s ironijom misli na bonapartistički nastrojenu francusku armiju, koja je igrala značajnu ulogu u politici Drugog carstva. 331
- 334 Za ovaj članak Marx se koristio Engelsovim pismom od 17. marta 1858. 332
- 335 Misli se na odbijanje takozvanog zakona o strancima (vidi napomenu 312) u februaru 1858. u engleskom Donjem domu; usled toga je došlo do odstupanja Palmerstonove vlade, koja je režim Napoleona III moralno podupirala i spoljnu politiku Drugog carstva odobravala. 334
- 336 Reč je o konvenciji koja je između Francuske i Belgije zaključena 22. septembra a ratifikovana 11. oktobra 1856. Konvencija je ogranićavala pravo Belgije da pruža azil političkim emigrantima koji su bili optuženi za izvršenje atentata na strane vladaoce ili na pripadnike vladajućih dinastija. 334
- 337 Aluzija na knjigu Louis-a Bonaparte *Des idées napoléoniennes*, koja se pojavila 1839. u Parizu. U knjizi se velićaju principi napoleonske politike kao i carstvo Napoleona I; u knjizi se isto tako idealizuje careva lićnost. 334
- 338 *«The Continental Review»* — engleski nedeljni list, koji je izlazio u Londonu 1858. i 1859. 335
- 339 Desetog decembra 1848. Louis Bonaparta je izabran za predjednika Druge republike. 336
- 340 *Saint James* — od kraja 17. veka (od Williama III do George-a III) glavna rezidencija engleskih kraljeva; u 19. veku su se tu održavali veliki prijemi kraljice (Queen's Levées) i velike dvorske svećanosti. 336
- 341 *«L'Univers»* — francuski klerikalni list, koji je osnovan u Parizu 1833; pedesetih godina on je podrćavao politiku Bonaparte. 336

- ³⁴² Misli se na Ahila. Prema grčkoj mitologiji samo je on mogao da zaceli rane koje je zadao Telefontu, sinu Heraklovu. 337
- ³⁴³ *Lacus Curtius* — tako se zvalo jedno mesto na zemljištu starorimskog foruma, gde se prema predanju usled zemljotresa obrazovala jedna pukotina, koja se zatvorila tek onda kad se mladi Rimljanin Kurcijus, žrtvujući se, bacio u provaliju. Kasnije je na ovom mestu bilo jedno malo jezero.
- Albion* — najstariji naziv za Britanska ostrva; naziv »perfidni Albion« došla je Engleska posle francuske revolucije od francuskih republikanaca zbog mnogobrojnih intriga engleske vlade protiv francuske republike i zbog učešća u koalicijama neprijateljskim prema Francuskoj. 337
- ³⁴⁴ Aluzija na Louis-a Bonapartu, koji je 1848. za vreme svog boravka u Engleskoj stupio kao dobrovoljac u redove specijalne policije (policajaca rezervista iz redova civilnih lica); ova policija je zajedno sa redovnom nastupila protiv radničkih demonstracija koje su organizovali čartisti 10. aprila 1848. 337
- ³⁴⁵ Joseph Mazzini, *To Louis Napoleon*, London, 1858. 339
- ³⁴⁶ Marx misli na umerenu, kolebljivu politiku trijumvirata Rimske Republike 1849 — Mazzini, Saffi i Armellini. Mere trijumvira u seljačkom pitanju, mada su imale progresivan karakter, nisu u praksi dovele do promene agrarnih odnosa na selu niti su donele bilo kakvo poboljšanje teškog položaja italijanskih seljaka. 339
- ³⁴⁷ Reč je o knjizi: Dureau de La Malle, *Economie politique des Romains*, tom 1-2, Paris 1840, i o knjizi: Montesquieu, *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, čije se prvo izdanje pojavilo anonimno 1734. u Amsterdamu. 339
- ³⁴⁸ Joachim Lelewel, *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple*, Paris, 1844. 339
- ³⁴⁹ Kod Šekspira je Makbet prvo postao tan od Glamisa, zatim tan od Kodora i na kraju mu je uspelo preko izdajstva i umorstva da postane kralj. Docnije je i Makbet ubijen.
- Louis-Napoleon Bonaparta, prvo bonapartistički pretendent na presto, zatim 1848. predsednik Francuske Republike, izvršio je 2. decembra 1851. državni udar, proglasio se za doživotnog predsednika i 1852. za cara. 340
- ³⁵⁰ *Marijana* (Marianne) — naziv jednog republikanskog društva u Francuskoj, koje je obrazovano 1850; društvo je imalo za cilj borbu protiv Napoleona III. 340
- ³⁵¹ *la poule au pot* (kokoš u loncu) — priča se da je kralj Henri IV (1589-1610) jednom rekao: »Ako mi bog pošara još života, postaraću se da u mom kraljevstvu ne bude nijednog seljaka koji nije u stanju da u svom loncu ima kokoš.« 340
- ³⁵² *octroi* — nekadašnja trošarina na namirnice i robu koje se uvoze u grad. 341
- ³⁵³ *vartolomejska noć* — masovni pokolj u Parizu koji su izvršili katolici u noći između 23. i 24. avgusta 1572. po naređenju francuskog dvora na podsticaj katoličkog sveštenstva među pristalicama reformacije u Francuskoj, hugenotima. Slični masakri protiv hugenota izvršeni su potom u celoj Francuskoj. 342
- ³⁵⁴ Pošto je Louis Bonaparta hteo da zadobije poverenje vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta u Italiji, uzeo je učešća u zaveri protiv svetovne vlasti pape u Rimu, koja je organizovana posle smrti pape Pija VIII. Zavera je početkom 1831. u Modeni, Romanji i u Parmi dovela do ustanka koji su ugušile trupe Austrije i italijanskih malih država. 342
- ³⁵⁵ Mirom u Amijenu (1802) završen je rat između Francuske i Engleske. Međutim, mir nije dugo trajao. Neispunjavanje uslova iz ugovora o miru, prema kojima je Engleska morala napustiti ranije posednuto ostrvo Maltu i vratiti je mal-

- teškom redu, poslužilo je Napoleonu Bonaparti, pored ostalog, kao izgovor za obnavljanje rata. 343
- 356 Ovaj i sledeći citati uzeti su iz *«The Annual Register . . . for the Year 1803»*. 344
- 357 *«The True Briton»* — engleski dnevni list, osnovan 1792. u Londonu; početkom 19. veka bio je tesno povezan sa vladajućim krugovima. 346
- 358 *Vrhovni sud* (Court of Queen's Bench) — jedan od najstarijih sudova u Engleskoj. Do reforme 1873. bio je vrhovni sud za krivična dela i ujedno najviša apelaciona instanca u svim krivičnim stvarima; zasedao je pod predsedništvom kralja. Danas je to odeljenje vrhovnog suda opšte nadležnosti (High Court). 346
- 359 *«Hamburger Correspondent»* — *«Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unpartheyischen Correspondenten»*, list koji je pedesetih godina 19. veka izlazio svakodnevno i bio monarhistički orijentisan. 349
- 360 Aluzija na uvođenje novog sistema poljske artiljerije u Francuskoj, koji je predložio Louis Napoleon. Po ovom sistemu sve vrste topova su zamenjene lakim topovima od 12 funti, takozvanim napoleonskim dvanaestofuntovnjacima. 350
- 361 *«spasilac svojine»* — tako je nazvan Louis Bonaparta u adresama koje su mu slala opštinska veća različitih francuskih gradova u julu 1849. 351 392
- 362 Naslov je dat prema Marxovoj beležnici iz 1858. 354
- 363 Prvi englesko-avganistanski rat od 1838-1842 (vidi napomenu 125). 355
- 364 Reč je o predlogu budžeta koji je u aprilu 1853. Donjem domu podneo ministar finansija Gladstone i koji je Donji dom odobrio. 360
- 365 Marx ovde citira Richarda Price-a, *An Appeal to the Public, on the Subject of the National Debt*, London, 1774. 361
- 366 Marx citira Richarda Price-a, *Observations on Reversionary Payments; on Schemes for providing Annuities for Widows, and for Persons in Old Age; on the Method of Calculating the Values of Assurances on Lives; and on the National Debt*, London, 1773. 361
- 367 Aluzija na čestitku francuskih komandanata Napoleonu III, objavljenu u listu *«Le Moniteur»*, povodom srećno preživelog atentata 14. januara 1858. Ove pozdravne čestitke bile su pune pretnji Engleskoj. 363
- 368 *«Le Pouvoir»* — francuski bonapartistički list, osnovan 1849. u Parizu; pod ovim nazivom izlazio je 1850. i 1851. 364
- 369 *«The New-York Herald»* — američki dnevni list, organ Republikanske stranke; izlazio u Njujorku od 1835. do 1924. 364
- 370 *«Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1857»*, London, 1857. 368
- 371 *subotnji odmor* (Saturday holiday) — reč je o borbi engleske radničke klase da se ne radi subotom po podne. 371
- 372 Špansku tvrđavu Badahos, koju su držali Francuzi, zauzele su na juriš engleske trupe pod komandom Wellingtona 6. aprila 1812. — Juriš na špansku tvrđavu San Sebastijan, koju su takođe držali Francuzi, izvršen je 31. avgusta 1813. 376
- 373 Prema odredbama proklamacije generalnog guvernera Indije, lorda Canninga, od 3. marta 1858. trebalo je u korist engleske vlade da bude konfiskovano celokupno zemljište kraljevine Aud, uključujući i zemlju talukdara, feudalne veposedničke kaste, ukoliko su vlasnici uzeli učešća u indijskom ustanku. Engleska vlada, koja je htela da privuče talukdare na svoju stranu, ipak je izmenila sadržaj Canningove proklamacije. Talukdarima je obećana neprikosnovenost njihovog poseda; oni su tada izdali ustanak i prešli na stranu Engleza.

Kritičku analizu ove proklamacije daje Marx u svojim člancima »Aneksija Auda« i »Canningova proklamacija i zemljišna svojina u Indiji« (vidi u ovom tomu, str. 378-382. i 389-391). 376 389

- 374 Engleske trupe su pobedile vojsku sika uprkos njenoj dobroj organizaciji, hrabrosti i upornosti njenih boraca, u bitkama kod sela Mudki (blizu Firospura) 18. decembra 1845, kod Firospura 21. decembra 1845. i kod sela Alival u blizini Ludijane 28. januara 1846. Usled ovih poraza siki su izgubili prvi rat protiv Engleza u 1845. i 1846; uzrok poraza sika bila je izdaja njihovih vođa. 377
- 375 Naslov je dat prema Marxovoj beležnici iz 1858. 378
- 376 Marx citira proklamaciju generalnog guvernera Indije lorda Canninga od 3. marta 1858, koja je objavljena 6. maja 1858. u londonskom listu »The Times«. 378
- 377 Aud je pripadao mogulskom carstvu, ali sredinom 18. veka namesnik Auda bio je u stvari nezavisan knez. Od 1765. Aud je bio kneževina koja je zavisila od Istočnoindijske kompanije i u kojoj je faktičku političku moć imao engleski rezident. Da bi ovo nekako prikrili, Englezi su audskog kneza često nazivali kraljem. 378
- 378 Prema ugovoru koji je zaključen 1801. između Istočnoindijske kompanije i naboba od Auda, generalni guverner Indije, Wellesley, anektirao je zbog navodno neizmirenih dugova polovinu poseda naboba, uključujući Gorakpur, Rohilkand i nekoliko okruga Doaba, koji leži između reka Ganga i Džamne.
Tekst ovog ugovora iz 1837, koji se citira kasnije, nalazi se u knjizi »A collection of treaties, engagements and sanads relating to India and the neighbouring countries«, Vol. 1, Calcutta 1909. 379
- 379 Redakcija lista »New-York Daily Tribune«, od koje potiče ovaj umetak, ima u vidu razmenu pisama, objavljenu u njenom listu 5. juna 1858, između generalnog guvernera Indije Canninga i vrhovnog opunomoćenika za Aud Outrama, koja je izvršena povodom Canningove proklamacije. 389
- 380 Sredinom 19. veka veći deo Indije nalazio se pod neposrednom upravom Engleske, izuzev kneževina Kašmir, Radžputana, Majsur, dela Hajderabada i nekoliko manjih kneževina koje su bile vazalne države Istočnoindijske kompanije. 389
- 381 *talukdari, sirdari* — visoki feudalni velikaši u Indiji. 389
- 382 *Zemljišni sistem* (»landed settlement«) u Bengalu zasniva se na zakonu koji je 1793. doneo generalni guverner Indije Cornwallis »O uvođenju stalnog ustrojstva posredstvom zamindari-sistema«, prema kome je gotovo sva zemlja u Bengalu, Biharu i Orisi proglašena za svojinu zamindara. 390
- 383 U svojoj depeši od 19. aprila 1858. predsedavajući Kontrolnog saveta, lord Ellenborough, izjasnio se protiv proklamacije generalnog guvernera Indije lorda Canninga (vidi napomenu 373). Pošto politički krugovi Engleske nisu odobrili depešu lorda Ellenborough-a, on se morao povući. 391
- 384 »*Le Siècle*« — francuski dnevni list koji je izlazio u Parizu od 1836. do 1939. Četrdesetih godina 19. veka zastupao je shvatanja onog dela sitne buržoazije koji je zahtevao samo umerene ustavne reforme; pedesetih godina bio je to umeren republikanski list. 393
- 385 »*Figaro*« — francuski konzervativni list; izlazi u Parizu od 1826; pedesetih godina bio je bonapartistički. 393
- 386 Aluzija na to što predsednik engleske vlade nosi ujedno i titulu First Lord of Treasury (prvi lord riznice). 406
- 387 Narodna povelja (People's Charter) — dokument koji je sadržavao zahteve

- čartista; ona je objavljena 8. maja 1838, kao nacrt zakona koji je trebalo podneti Parlamentu. Zahtevi su bili ovi: 1) opšte izborno pravo (za muškarce iznad 21 godine), 2) izbori za parlament svake godine, 3) tajno glasanje, 4) izjednačenje izbornih okruga, 5) ukidanje imovnog cenzusa za poslaničke kandidate i 6) dnevnicke za poslanike. 406
- 388 *Masakr u Galiciji* 1846. bio je u vezi sa antifeudalnim pokretom ukrajinskih seljaka protiv poljskih veleposednika u ovoj austrijskoj pokrajini. Da bi oslabile poljsko plemstvo koje je pripremalo pobunu protiv Austrije, austrijske vlasti su iskoristile klasne i nacionalne suprotnosti između ukrajinskih seljaka i poljskih veleposednika i proturale provokatorsku vest da austrijski car namerava da ukine privilegije feudalnog plemstva. Poljsko plemstvo se tome suprotstavilo. Došlo je do krvavih seljačkih nemira, u kojima je ubijen izvestan broj poljskih veleposednika. Kad je suzbila poljsko plemstvo, austrijska vlada se dala na svirepo ugušivanje seljačkog pokreta. 407
- 389 *«L'Union»* — francuski klerikalno-monarhistički dnevni list; pod ovim nazivom izlazio je u Parizu od 1847. do 1869. 408
- 390 Derbyjeva vlada podnela je parlamentu u martu 1858. predlog koji je u junu iste godine prihvaćen kao zakon pod nazivom Zakon o boljem upravljanju Indijom. Indija je prešla u vlast krune, Istočnoindijska kompanija je raspuštena, pri čemu je akcionarima isplaćena odšteta od 3 miliona funti sterlinga. Predsednika raspuštene nadzorne vlasti za indijske poslove zamenio je ministar sa titulom državni sekretar za Indiju. Stvoren je jedan savetodavni organ, Savet Indije (India Council). Dotadašnji generalni guverner Indije dobio je titulu vicekralja, ali je u suštini ostao samo izvršilac volje ministra za Indiju.
Kritičku analizu ovoga zakona Marx daje u članku *«Zakon o Indiji»* (vidi u ovom tomu, str. 422-424). 413 422
- 391 *«Hansard's Parliamentary Debates: Third Series . . . Vol. 151»*. 414 429
- 392 Naslov je dat prema Marxovoj beležnici iz 1858. 418 422
- 393 Friedrich von Schiller, *Razbojnici*, treći čin, pojava II. 422
- 394 Kad je vest o proklamaciji lorda Canninga u vezi sa Audom (vidi napomenu 373) stigla u London, lord Ellenborough, predsednik kontrolne vlasti za Indiju, poslao je Canningu depešu napisanu oštrim rečima, u kojoj je proklamacija osuđena zato što podstiče na ustanak. Pošto postupak Ellenborough-a nije bio u skladu s parlamentarnim običajima, poslužio je kao izgovor da se Ellenborough prisili na povlačenje. 424
- 395 *«Somerset County Gazette»* — engleski nedeljni list, osnovan 1836. u Tauntonu. 425
- 396 Verovatno je da Marx misli na svoj prvi članak o ledi Bulwer-Lytton, koji je on napisao 16. jula 1858, ali ga *«New-York Daily Tribune»* nije objavio. 426
- 397 *Exeter Hall* — zgrada u ulici Strand u Londonu, u kojoj se od 1831. do 1907. nalazilo sedište pristalica evanđelističke struje anglikanske crkve. 427
- 398 *«Journal of Psychological Medicine and Mental Pathology»* — medicinski kvartalnik koji je dr Forbes Winslow izdavao u Londonu od 1848. do 1864; sa malim prekidom izlazio je ponovo do 1883. 428
- 399 *«Annual Reports of the Commissioners in Lunacy to the Lord Chancellors»* od 1852, 1854. i 1857. 430
- 400 *«Return of Lunatic Asylums in England and Wales»*, London, 1857/1858. 432
- 401 *«Report from the Select Committee on the Bank Acts»*; (together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, Appendix and Index), London, 1858. 435 459

- ⁴⁰² *kliring* (clearing) — bankarski izraz za centralno obračunavanje uzajamnih obaveza pojedinačnih banaka, pri čemu se ostaci plaćaju većinom u gotovu. Pre nego što je klirinški obračun bio uveden, obračunavanje obaveza između pojedinih bankarskih kuća vršeno je svakodnevno između banke i banke.
Clearing House — institucija koju je stvorio izvestan broj Londonskih privatnih banaka za sprovođenje pomenutog postupka. 440
- ⁴⁰³ Naslov je dat prema Marxovoj beležnici iz 1858. 443
- ⁴⁰⁴ U junu 1858, posle okončanja drugog opijumskog rata (1856-1858) protiv Kine, zaključile su u Tjencinu Engleska, Francuska, Rusija i SAD sa Kinom zasebne ugovore. Ovi ugovori otvorili su za međunarodnu trgovinu nove luke na Jangcekjangu, u Mandžuriji, na ostrvima Tajvanu i Hajnanu, kao i luku Tjencin; u Pekingu su otvorena stalna diplomatska predstavništva stranih zemalja; strancima je data sloboda kretanja i plovidbe na unutrašnjim vodama; isto tako zagarantovana je zaštita misionara. 443 471 472
- ⁴⁰⁵ *«The Economist»* od 28. avgusta 1847. 443
- ⁴⁰⁶ *«The Merchant's Magazine and Commercial Review»* — američki časopis koji je osnovao F. Hunt. Pod ovim naslovom izlazio je u Njujorku od 1839. do 1850. 444
- ⁴⁰⁷ Naslov je dat prema Marxovoj beležnici iz 1858. 445
- ⁴⁰⁸ *litografisane Havasove vesti* — vesti koje je objavljivala agencija koju je osnovao Charles Havas; od 1839. agencija u Parizu, koja je kasnije vesti i izveštaje svojih dopisnika prodavala drugim novinama, časopisima i ostalim interesentima. Sa razvojem telegrafskog prenošenja vesti ona je, kao i mnoge druge slične agencije, dobila poluzvanični karakter. 450
- ⁴⁰⁹ *«Journal de Constantinople»* — turske novine na francuskom jeziku koje su od 1846. izlazile šest puta mesečno. Uživale su pomoć turske vlade i imale karakter zvaničnog organa, pri čemu su ujedno krčile put francuskom uticaju u Turskoj. 452
- ⁴¹⁰ Feudalna država sika nastala je na kraju 18. veka u Pendžabu. Vrhunac moći ova država je doživela na početku 19. veka pod vladom Randžita Singa, koji je bio potčinio sve kneževine Pendžaba i neke susedne oblasti. Pod Randžitom Singom država sika je obuhvatala teritoriju od reke Satledža do prevoja Kajbera i od Malog Tibeta na severu do granice Sinda na jugu. Randžit Sing je stvorio jaku vojsku, koja je važila kao najbolja u Indiji. Sredinom 19. veka država sika je posle dva rata protiv Engleske (1845/1846. i 1848/1849) izgubila samostalnost; Pendžab su anektirali Englezi. 465
- ⁴¹¹ *«Pensiero ed Azione»* — organ italijanskih građanskih demokrata koji je izlazio pod redakcijom Mazzinija; pojavljivao se dva puta mesečno, godine 1858-1859. u Londonu i 1860. u Laganu i Đenovi. 467
- ⁴¹² *«The Times»* od 27. septembra 1858. 471
- ⁴¹³ *sycee-silver* — žigosane kineske srebrne poluge utvrđene težine, koje su pod oznakom tael služile kao kovani novac. U prometu stranih trgovaca sa Kinom 750 taela bilo je jednako 1000 dolara. 472
- ⁴¹⁴ *«The Morning Star»* — dnevni list, organ pristalica slobodne trgovine; izlazio u Londonu od 1856. do 1869. 473
- ⁴¹⁵ *«The Daily Telegraph»* — dnevni list, osnovan 1855. u Londonu; pedesetih godina bio je liberalno usmeren. 474
- ⁴¹⁶ *Glavni odbor za seljačka pitanja* — tako se od januara 1858. nazivao raniji Tajni komitet za seljačka pitanja, koji je formirao Aleksandar II 3. januara 1857. pod predsedništvom kneza Orlova. Ovaj tajni komitet imao je zadatak da pripremi

- reformu odnosa između seljaka i spahija. Veliki knez Konstantin bio je član ovog komiteta. 476
- 417 Marx ovdje upućuje na ukaz Aleksandra I od 20. februara 1803 »O oslobođenju seljaka pod uslovima koji počivaju na obostranoj saglasnosti«, kao i na ukaze Nikolaja I od 1842, 1844, 1846. i 1847 (vidi u ovom tomu, str. 548-550). 477
- 418 18. marta 1848. pruska vojska je otvorila vatru na jednu mirnu demonstraciju berlinskih građana pred kraljevskim dvorom. Ovaj čin je bio signal za oružanu borbu na barikadama, koja se završila povlačenjem trupa iz Berlina. U uličnim borbama poginulo je nekoliko stotina građana, a još veći je bio broj ranjenih. Revolucionarni radnici i zanatlije zarobili su dvorsku stražu i prisilili kralja da se 19. marta ujutru pojavi na balkonu i gologlav oda počast palim borcima. 480
- 419 Prema starogrčkoj mitologiji Dionizije se tebanskom kralju Penteju, koji nije htio da ga prizna za boga, osvetio tako što je tebanske žene poveo u brda Kiterona, gde su se one, opijene, upustile u bahantske igre. U zanosu one su raskomadale Penteja. 480
- 420 *Red labudova* — »Red naše drage gospe od labuda«. Ovaj srednjovekovni verski viteški red osnovao je 1443. izborni knez Friedrich II Brandenburški; red se raspao u vreme reformacije. Friedrich Wilhelm IV, koji je težio oživljavanju stare romantike, učinio je 1843. uzaludan pokušaj da obnovi ovaj red. 481
- 421 Naslov je dat prema Marxovoj beležnici iz 1858. Kao što se vidi iz Marxova pisma Engelsu od 8. oktobra 1858, Marx je ovaj članak objavio i u listu »The Free Press« od 24. novembra pod naslovom: »Russian State Papers Respecting her Recent Advance to our Indian Frontiers«, pri čemu je izmenio početak i kraj članka. Ove izmene date su u beleškama ispod teksta. 483
- 422 Misli se na neuspelu rusku ekspediciju radi osvajanja Hive pod generalom Perovskim 1839. i na prvi englesko-avganistanski rat (vidi napomene 125 i 126). 483
- 423 Pruski princ, kasniji kralj Pruske i nemački car (Wilhelm I), spadao je među one pripadnike dvora koje je narod najviše mrzeo; u danima martovske revolucije 1848. bio je pobegao u Englesku; za vreme badensko-falačkog ustanka 1849. bio je vrhovni zapovednik pruskih trupa koje su ugušile ustanak. 489
- 424 *Seehandlung* — Prusko parobrodarsko društvo. Osnovano je 1772. kao trgovačko kreditno društvo sa nizom važnih državnih privilegija. Društvo je davalo vladi velike zajmove i faktički igralo ulogu njenog bankara i posrednika. Godine 1810. njegove akcije i obligacije su pretvorene u obveznice državnih dugova i time je likvidiran oblik društva. Naredbom vlade od 17. januara 1820. ono je pretvoreno u finansijsku i bankarsku kuću pruske države; time je vlada stvorila sebi mogućnost da zaobiđe istovremeno doneseni zakon o državnim dugovima. 490
- 425 *Chambre introuvable* (nečuvana skupština) — francuski predstavnički dom 1815/1816, koji se sastojao od najekstremnijih reakcionara. 490
- 426 »*Mann der rettenden Taa*« (čovjek spasilačkog čina, spasilac) — u listu »New-York Daily Tribune« na nemačkom. To je nešto izmenjen naziv koji je upotrebio poslanik Dahlmann u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini 1849. 493
- 427 *Manuovi zakoni* — staroindijska zbirka propisa kojima su se u skladu sa dogmama bramanske vere određivale dužnosti svakog Indusa. Tvorac ovih zakona bio je prema indijskom predanju Manu, legendarni praotac čovečanstva. 495
- 428 U citatu su sažeti članovi 4-12, 19-22, 25-27, 27-30, 32-34, 36, 40. i 42. pruskog ustava od 31. januara 1850, pri čemu je gotovo isključivo citiran samo glavni deo svakog člana. Za članove 40. i 42. data je samo suština sadržaja. 497

- 489 *«Volks-Zeitung»* — demokratski dnevni list, izlazio u Berlinu od 1853.
«National-Zeitung» — građanski dnevni list, koji je izlazio u Berlinu od 1848 - 1915; pedesetih godina bio je liberalno orijentisan; od 1915. nosi naziv *«8-Uhr-Abendblatt/Nationalzeitung»*. 499
- 490 *Servije Tulije* (Servius Tullius; 6. vek pre n. e.) — rimski kralj kome se pripisuje reforma društvenih odnosa u starom Rimu; tom reformom učinjen je kraj gentilnom uređenju i izvršen prelazak na robovlasničku državu. Celokupno za oružje sposobno stanovništvo Rima, koje se ranije delilo na patricije i plebejce, podeljeno je na pet glavnih klasa prema veličini poseda. Svaka klasa je davala određeni broj ratnika podeljenih na centurije (stotine), koje su u to vreme predstavljale i političke jedinice. Pri tom su skupštine centurija dobile poseban značaj i svaka klasa je imala onoliko glasova koliko je centurija davala. Ovakvo uređenje je pri odlučivanju važnih političkih pitanja davalo najbogatijim klasama presudan uticaj. Ranija podela rimskih triba (rodova) na po stotinu plemena zamenjena je teritorijalnom podelom. 501
- 491 *Heračlitsko poluostrvo* — tako se nazivao deo Krima zapadno od Inkermana do Balaklave; ovo poluostrvo je bilo jedno od najznačajnijih bojišta pri opsadi Sevastopolja. Pod odvajanjem jednog dela ruske teritorije Marx misli na mali deo Besarabije kojeg se Rusija prema Pariskom ugovoru o miru 1856. morala odreći. 502
- 492 *«Bolesnikom»* nazvao je car Nikolaj I Tursku u jednom razgovoru s engleskim poslanikom Seymourom u Petrogradu 9. januara 1853. On je predlagao da tursku državu podeli Rusija i Engleska. Engleska, koja nije želela jačanje Rusije i bila zainteresovana za održanje slabog Osmanskog Carstva, odbila je ovaj predlog. 502
- 493 *grčke kalende* (u stvari: «ad kalendas graecas») — oznaka za prvi dan rimskog meseca kao i za dan koji je rok plaćanja; pošto ove oznake nije bilo u grčkom kalendaru, izraz «ad kalendas graecas» značio je isto što i nikad ili, kako se kod nas kaže, na svetog Živka. 503
- 494 George Wingrove Cooke, «China, being 'The Times' Special Correspondence from China in the Years 1857-58», London, 1858. 503
- 495 *«Le Correspondant»* — francuski katolički mesečnik, izlazio u Parizu od 1829; pedesetih godina organ orleanista. 507
- 496 *Predsednie saveta u engleskoj vladi* (Lord President of the Council) — položaj koji je u 16. veku uveden a kasnije u ministarskom kabinetu zadržan kao počasni. Ministar koji je držao taj položaj bio je bez resora i na državne poslove nije imao nikakvog uticaja. 510
- 497 *«Königlich-Preussischer Staats-Anzeiger»* — dnevni list, zvanični organ pruske vlade; pod ovim nazivom izlazio je u Berlinu od 1851. do 1871. 511 533
- 498 *Ede* — zbirka islandskih i nordijskih junačkih pesama i saga iz perioda od 7. do 13. veka. 511
- 499 Shakespeare, *Bogojavljenjska noć ili Što god hoćete*, peti čin, scena prva. 514
- 490 *Hudibras* — junak istoimene satirične pesme Engleza Butlera. Hudibras, koji se odlikovao sklonošću besmislenim mudrovanjima i sporovima, pokušavao je da pomoću silogizama «dokazuje» najapsurdnije teze. 514
- 491 Marx citira u nešto izmenjenoj formi sledeće mesto iz spisa Qu'est-ce que le tiers-état? od E. J. Sieyès-a, koji se pojavio 1789. neposredno uoči francuske revolucije: «Qu'est-ce que le tiers-état? Tout.» (Šta je treći stalež? Sve.) 515
- 492 David Hansemann, *Preußen und Frankreich*. Prvo izdanje pojavilo se anonimno 1833. 515

- 443 Gotsku partiju osnovali su u junu 1849. desni liberali, koji su, posle odbijanja pruskog kralja Friedricha Wilhelma IV da primi carsku krunu iz ruku frankfurtske Narodne skupštine i da prema zaključku leve većine u skupštini obrazuje državno namesništvo, napustili skupštinu. Ova partija, koja se plašila pobeđe revolucije stavlja sebi u zadatak ujedinjenje cele Nemačke bez Austrije pod vodstvom hoencolernske Pruske. Vođe ove partije su bili Dahlmann, Simson, Bassermann, Gagern, Brüggemann, Mathy i dr. 516
- 444 U ratu oko Šlezvig-Holštajna protiv Danske od 1848. do 1850. Pruska je pretrpela poraz jer su pruski junjkeri i dvorska kamarila izdali nacionalne interese Nemačke. Ugovorom o miru sa Danskom (1850) Pruska je bila prinuđena da se pomiri sa danskom vlašću nad Šlezvigom i Holštajnom. 516
- 445 Knez Pückler-Muskau izdao je 1831. u Štutgartu svoje memoare pod naslovom *Briefe eines Verstorbenen*. 516
- 446 »*Neue Preußische Zeitung*« — dnevni list, koji je od juna 1848. izlazio u Berlinu kao organ kontrarevolucionarne dvorske kamarile i pruskog junjkerstva. Bio je poznat i pod imenom »*Kreuz-Zeitung*«, pošto je u zaglavlju imao gvozdeni krst. 518 533
- 447 Za nemačku reč »Krautjunjer« Marx upotrebljava kao analogan engleski izraz »fox-hunters«, to jest lovaca na lisice, jer je lov na lisice spadao u tradicionalne razonode engleskih aristokratskih veleposednika. 519
- 448 *Pandorina kutija* — kutija zla i razdora; literarni izraz povezan s imenom ličnosti iz grčke mitologije; Pandora je iz radoznalosti otvorila jedan sud u kome su bila zatvorena sva zla i tako im je omogućila da se razidu po svetu, bez mogućnosti da ih ponovo vrati. 525
- 449 »*Allgemeine Preußische Zeitung*« — dnevni list i vladin organ, izlazio pod ovim nazivom u Berlinu od 1853. do 1859. 526
- 450 *Treibbund* (Savez vernih) — kontrarevolucionarna monarhistička organizacija, osnovana krajem 1848. u Berlinu. 527
- 451 *Oranžistička organizacija* (Oranžistički red, oranžističke lože) — teroristička organizacija, koju su 1795. u Irskoj osnovali zemljoposednici i protestantsko sveštenstvo radi borbe protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta irskog naroda. Ova organizacija je okupljala reakcionarne irske i engleske elemente iz svih društvenih slojeva i sistematski huškala protestante protiv irskih katolika. Uticaj ove organizacije bio je naročito jak u severnoj Irskoj, gde su većinu činili protestanti. Svoje ime organizacija je uzela radi uspomena na Williama Oranskog, koji je ugušio ustanak u Irskoj 1689-1690. 527 540
- 452 Marx ima u vidu delo Touchard-Lafosse-a *Chroniques de l'Oeil-de-boeuf* (hronika predsoblja), koje se pojavilo u Parizu u vremenu od 1829. do 1833. u osam svezaka. Oeil-de-boeuf (doslovce: volovsko oko) bio je naziv velikog predsoblja za primanje pred spavaonicom francuskog kralja u versajskom dvorcu. 527
- 453 Milanski ustanak podigli su 6. februara 1853. privrženci italijanskog revolucionara Mazzinija, a revolucionarni mađarski emigranti su ga podržali. Cilj ustanika — uglavnom patriotski raspoloženih italijanskih radnika — bio je obaranje austrijske vladavine u Italiji. Pošto je imao karakter zavere i nije vodio dovoljno računa o realnim odnosima, ustanak je brzo ugušen. Marx je u nekoliko članaka dao ocenu milanskog ustanka. (Vidi u 11. tomu ovoga izdanja, str. 431-432, 436-439, i 455-456.)
- Krajem juna 1857. iskrcan je na Sapri (provincija Salerno) jedan mali odred koji je predvodio italijanski revolucionarni demokrat Carlo Pisacane sa ciljem da se podigne ustanak na jugu Italije. Ovaj neorganizovani odred nije umeo da uspostavi vezu sa seljačkim masama i da obezbedi njihovu podršku, pa su ga razbile oružane snage napuljske kraljevine. 529

- 454 Poznata italijanska tragetkinja Ristori nastupila je u ulozi biblijske junakinje Judite u istoimenoj drami Giacomettija. Prema biblijskoj legendi Judita je, da bi spasla svoj narod, ubila asirskog vojskovođu Holoferna i tako omogućila stanovnicima Judeje da proteraju neprijatelja iz svoje zemlje. Na kraju drame Ristori je pevala himnu u kojoj se na jednom mestu kaže: »Znajte, rat je sveti kad neprijatelj otadžbini preti.« Italijanski patrioti su pozdravili ovu himnu burnim odobravanjem, koje je očigledno bilo upereno protiv austrijskih okupatora. Prilikom gostovanja glumice u Parmi, vojvotkinja od Parme je dozvolila da se tekst himne u celini otpeva pošto u Parmi nije bilo stranaca. Publika je oduševljeno prihvatila dramu; gde god je kasnije Ristori nastupala, publika je zahtevala da otpeva himnu iz Judite, koja je svaki put pozdravljana burnim ovacijama. 531
- 455 Montalembert-ov članak *Un débat sur l'Inde au parlement anglais* objavljen je u časopisu »Le Correspondant«, 25. oktobra 1858 (vidi i u ovom tomu, str. 506-509). 531
- 456 *malade malgré lui* (na silu bolesnik) — Marx povezuje nazive dveju Molière-ovih komedija: »Le médecin malgré lui« (Na silu lekar) i »Le malade imaginaire« (Uobraženi bolesnik), ironično aludirajući na politiku pruskog princa i njegovih pristalica. 534
- 457 Poraz koji je Pruska pretrpela 14. oktobra 1806. kod Jene i koji je za sobom povukao kapitulaciju Pruske pred Napoleonovom Francuskom, otkrio je svu trulost socijalnog i političkog poretka feudalne monarhije Hohenzollerna. 535
- 458 Na Jonskim ostrvima, koja su se od 1815. nalazila pod engleskim protektoratom, kao i u samoj Grčkoj, razvio se pedesetih godina nacionalni pokret za ujedinjenje ostrva sa Grčkom. U novembru 1858. upućen je Gladstone na ova ostrva sa specijalnim zadatkom. Mada se zakonodavna skupština na ostrvu Korkiri (najvećem od Jonskih ostrva) jednodušno izjasnila za ujedinjenje sa Grčkom, engleskoj vladi je uspeo da rešenje ovoga pitanja godinama odlaže. Jonska ostrva su predata Grčkoj tek 1864.
- Nazivajući Gladstone-a homerskim, Marx verovatno misti na okolnost što je Gladstone autor knjige koja se u to vreme pojavila pod naslovom »Studies on Homer and the Homeric Age«.
- Londonski list »The Free Press« od 24. novembra 1858. objavio je niz dokumenata o pitanju Jonskih ostrva, koja Marx u članku na nekoliko mesta citira. 536
- 459 Godine 1799. ruska flota admirala Ušakova otela je Jonska ostrva od Francuza. Ušakov je na ostrvima proklamovao republiku i uveo ustav koji je ostrvima garantovao najširu samoupravu. Godine 1807. ostrva su ponovo prešla u ruke Francuza i Napoleon I je stavio ovaj ustav faktički van snage. Godine 1815. ostrva su postala engleski protektorat; uveden je nov ustav, koji je britanskom vrhovnom komesaru davao neograničenu moć. Sve veće nezadovoljstvo grčkog stanovništva engleskom vladavinom prisililo je 1849. englesku vladu, u kojoj je ministar rata i kolonija bio Grey, da izvrši reformu koja je unekoliko proširila lokalnu samoupravu i izborna prava Jonjana. 538
- 460 *Printing House Square* — trg u Londonu na kome se nalazi zgrada redakcije lista »The Times«. 539
- 461 Derby, od 1830. do 1833. državni sekretar za Irsku, sprovodio je brutalnu politiku ugnjetavanja protiv irskog naroda. U zakoru o privremenom ukidanju ustavnih garantija (Irish Coercion Act), koji je Derby 1833. u parlamentu obrazložio i progurao, ukinuta je sloboda zborova u Irskoj, uvedeno opsadno stanje i ratni sudovi i ukinut zakon o nepovredivosti ličnosti (Habeas Corpus Act). 540
- 462 *arcades ambo* (oba Arkadani) — iz sedme ekloge Publija Vergilija Mara. Dva mlada pastira iz Arkadije, Koridon i Tirsis, predstavljaju simbol prijatelja koji su punom merom uživali radosti života. 540

- 463 *clearance of estates* (čišćenje poseda) — oblik potiskivanja seljaka tipičan za Englesku. Marx kaže u *Kapitalu* o tome sledeće (tom 1, glava 24): »Najzad, poslednji veliki proces ekspropriacije zemljoradnika od zemlje jeste tzv. 'clearing of estates' (čišćenje dobara, u stvari čišćenje ljudi sa njih). Svi dosad posmatrani engleski metodi dostiže vrhunac u 'čišćenju'... koje se »produžuje sa 'čišćenjem' kotedža tako da poljoprivredni radnik ne može više na zemljištu koje obrađuje da nađe potrebno mesto čak ni za svoje kućice. Ali šta 'clearing of estates' znači u pravom smislu reči, to možemo naučiti u obećanoj zemlji modernih romana, u škotskim brdima. Tamo se proces odlikuje sistematskim karakterom, veličinom razmera u kome je izvršen jednim udarcem (u Irskoj je veleposednicima polazilo za rukom da istovremeno očiste više sela; u škotskim brdima radi se o površinama velikim kao nemačka vojvodstva) i, najzad, osobitim oblikom ukradene zemljišne svojine«. 540
- 464 Uz blagonaklonost Castlereagh-a oranžisti su 1798. i 1799. izvršili užasan pokolj katoličkog irskog sveštenstva, dok najzad Irska, ranije formalno politički samostalna, nije priključena Engleskoj kao neka vrsta provincije. 541
- 465 »The Times» od 14. decembra 1858. 541
- 466 *Feniks-klub* — irsko tajno društvo koje je nastalo iz irskih revolucionarnih klubova razbijenih posle 1848; njihovi članovi bili su uglavnom sitni nameštenici, trgovački pomoćnici i radnici. Društvo je stajalo u vezi sa irskim revolucionarnim emigrantima u SAD. Godine 1858, pod uticajem propagande vođe fenijanaca, Stephensa, većina članova je stupila u tajno društvo fenijanaca. 541
- 467 *ribonizam* (od engleske reči ribbon — traka) — pokret irskih seljaka koji se razvio krajem 18. veka u severnoj Irskoj. Seljaci su se udruživali u tajne organizacije i kao amblem nosili zelenu traku. Pokret ribonista bio je jedan od oblika narodnog otpora protiv samovolje engleskih zemljoposjednika i protiv nasilnog proterivanja zakupaca sa zemlje. Ribonisti su napadali posede i ubijali najomrznutije zemljoposjednike i upravnike njihovih dobara. Delatnost ribonista je ipak imala čisto lokalni i individualni karakter bez ikakvog zajedničkog akcionog programa. 541
- 468 »The Daily Express» — engleski režimski list u Dublinu; izlazio od 1851. 542
- 469 *Peep-o'-Day boys* (momci rane zore) — članovi reakcionarnih protestantskih organizacija, nastalih osamdesetih godina 18. veka u severnoj Irskoj radi borbe protiv katoličkog irskog stanovništva. Članovi ovih društava uživali su otvorenu podršku engleskih veleposednika i tolerisanje od strane engleske vlade koja je podsticala i raspaljivala verski razdor između protestanata i katolika u Irskoj; oni su upadali obično u zoru (otud i njihov naziv) u kuće katolika i pljačkali ih, obično pod izgovorom da traže oružje koje katolici po zakonu nisu smeli posedovati.
Branioci (Defenders) — članovi irskih katoličkih organizacija koje su nastale osamdesetih godina 18. veka radi odbrane od »momaka rane zore«. 542
- 470 U listu »New-York Daily Tribune», br. 5535 od 17. januara 1859, članak nosi naslov »The Emancipation Question» (Pitanje emancipacije). Pošto on današnjem čitaocu ne daje nikakvu predstavu o sadržaju članka, izabran je nov naslov. 544
- 471 Misli se na Glavni odbor za seljačko pitanje (vidi napomenu 416). 544
- 472 Marx ima u vidu događaje za vreme francuske revolucije. U noći između 3. i 4. avgusta 1789. francuska Narodna skupština, pod pritiskom sve jačeg pokreta seljaka, objavila je svečano ukidanje niza feudalnih tereta, koje su pobunjeni seljaci i sami već bili ukinuli. Međutim, zakoni koji su došli posle toga ukinuli su samo lične usluge (kuluk i sl.) bez potpunog oslobođenja.
»Deklaraciju o pravima čoveka i građanina» donela je francuska Narodna skupština 26. avgusta 1789. Jedna od glavnih tačaka Deklaracije bilo je proklamovanje slobode i prava na svojinu kao prirodnih i neotuđivih prava čoveka. 546

- 473 Da bi sprečio širenje narodnog pokreta, papa Pije IX je nastupio ubrzo posle svog izbora 1846. kao inicijator niza liberalnih reformi (delimična amnestija političkih zatvorenika, ukidanje preliminarnе cenzure itd.). 546
- 474 Marx ima u vidu «Regleman plemićkog upravljanja zavisnim seljacima Petrogradske gubernije, koji je izdao petrogradski plemićki odbor», i upoređuje ovaj dokument, koji se pojavio oko 5. decembra 1857, sa «petition of rights» (Peticijom prava), koju je engleski parlament podneo Charlesu I 28. maja 1628. i u kojoj se tražilo znatno ograničenje kraljevske moći. 548
- 475 Godine 1807. u Pruskoj je doduše bila ukinuta lična zavisnost seljaka od feudalaca, ali su svi tereti feudalnih davanja i pravo jurisdikcije feudalaca nad seljacima ostali i dalje na snazi. Mada je ova reforma bila vrlo nedosledna, feudalni zemljoposednici su pokušavali na sve moguće načine da ometu njeno provođenje i suprotstavili su se provođenju reforme pokrajinske samouprave. Godine 1808. izvojevali su pravo na prisvajanje seljačke zemlje. Mada je 1811. seljacima priznato pravo da se otkupe od feudalnih davanja, oni se praktično ovim pravom nisu mogli koristiti zbog teških uslova otkupa. Proces oslobođenja seljaka od feudalne zavisnosti vukao se u Pruskoj decenijama. 550
- 476 *sinovi Teuta* — pesnički izraz za Teutonce; Teut — ime starogermanskog boga koje je izmislila Klopstockova škola krajem 18. veka, izvođeci ga iz reči Teutonci. U starim izvorima takav bog se ne pominje. 551
- 477 *romantička škola* — reakcionarni pravac u političkoj ekonomiji, historiografiji, književnosti i umetnosti; škola je delovala od početka do sredine 19. veka; njeni predstavnici kritikovali su kapitalizam sa stanovišta feudalnog plemstva i zahtevali vraćanje na srednjovekovne odnose. 551
- 478 «*Berliner politisches Wochenblatt*» — ekstremno reakcionaran list koji je izlazio od 1831. do 1841; uživao je podršku prestolonaslednika Friedricha Wilhelma (od 1840. kralja Friedricha Wilhelma IV). 552
- 479 *main morte* (pravo mrtve ruke) — u srednjem veku pravo feudalnog gospodara na posed svoga umrlog kmeta. U praksi morali su pravi naslednici platiti feudalcu visoku cenu u natui i novcu da bi došli u posed nasleđa. 552
- 480 *Reichsunmittelbarer Fürst* (u listu «New-York Daily Tribune» takođe nemački) bio je do raspada Svetog Rimskog Carstva Nemačke nacije (1806) svaki nemački knez koji je bio neposredno potčinjen caru. 553

Literatura

I. Dela

- Allerhöchster Erlaß vom 7. Oktober 1858, betreffend die Aufforderung an Seine Königliche Hoheit den Prinzen von Preußen zur Übernahme der Regentschaft.* In: Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten [Najviši ukaz od 7. oktobra 1858. koji se odnosi na poziv Njegovom Kraljevskom Visočanstvu princu od Pruske da preuzme regentstvo. U: Zbornik zakona za Kraljevske Pruske Države], Berlin 1858. 488 489 492
- Aristoteles: *Werke. Schriften zur Rhetorik und Poetik.* 3. Bdch. Übers. von Leonhard Spengel und Chr. Walz. Stuttgart 1840. In: Griechische Prosaiker in neuen Übersetzungen hrsg. von G.L.F. Tafel, C.N. v. Osiander, und G. Schwab. 201. Bdch [Dela. Spisi o retorici i poezici. Treći tom. Preveli Leonhard Spengel i Chr. Walz. Stuttgart 1840. U: Grčki prozaisti, u novom prevodu izdali G.L.F. Tafel, C.N. v. Osiander i G. Schwab. 201. tom], Stuttgart 1840. 198
- Blackstone, W[illiam]: *Commentaries on the laws of England.* A new ed., with practical notes, by Joseph Chitty. Vol. 1—4 [Tumačenja engleskih zakona. U novom izdanju s praktičnim beleškama Josepha Chittyja. Tomovi 1—4], London 1840. 234
- Bonaparte, Louis-Napoléon: *Histoire du canon dans les armées modernes...* [Istorija topa u modernim armijama...], Paris 1848. 336
- Bonaparte, Napoléon-Louis: *Des idées napoléoniennes* [Napoleonovske ideje], Paris 1839. 334
- Bunyan, John: *Pilgrim's progress, with notes by T. Scott.* 2nd ed. [Razvoj hodočasnništva sa beleškama T. Scotta. Drugo izdanje], bez mesta izdanja, 1802. 316
- Butler, [Samuel]: *Hudibras, a poem written in the time of the civil wars.* T. 1—3 [Hudibras, poema napisana za vreme građanskog rata. Tomovi 1—3], Londres 1853. 514
- Byron, George Gordon Noël: *English bards and Scotch reviewers, a satire* [Engleski bardovi i škotski kritičari, satira], Geneva 1820 (vidi i nap. 4). 5
- Campbell, George: *Modern India, a sketch of the system of civil government.* With some account of the natives and native institutions [Moderna Indija, skica sistema građanske vlade. S osvrtom na domoroce i domorodačke institucije], London 1853. 416
- Cervantes Saavedra, Miguel de: *Gespräch zwischen Cipion und Berganza, den Hunden des Auferstehungshospitals.* In: *Die Beispielhaften Novellen* [Razgovor između Cipiona i Berganca, pasa bolnice Vaskrsenja. U: Uzorne priče]. 362

Code Napoléon [Napoleonov zakonik], (vidi i nap. 40). 23

A collection of treaties, engagements and sanads relating to India and the neighbouring countries. Compiled by C.U. Aitchison... Rev. and continued up to the 1st of June 1906. By the authority of the Foreign Department. Vol. 1 [Zbirka rasprava, obaveza i ukaza koji se odnose na Indiju i susedne zemlje. Sakupio C.U. Aitchison... Pregledano i dopunjeno do 1. juna 1906. Odobreno od Ministarstva spoljnih poslova. Prvi tom], Calcutta 1909. 380 381

Cooke, George Wingrove: *China, being 'The Times' special correspondence from China in the years 1857-58.* Reprinted by permission. [Kina u specijalnim dopisima za list 'The Times' u toku 1857-58. godine. Preštampano sa dozvolom], London and New York 1858. 503

Correspondence respecting insults in China. Presented to the House of Commons by command of Her Majesty [Dopisi koji se odnose na uvrede u Kini. Podneto Donjem domu po naređenju Njenog Veličanstva], bez mesta izdanja, 1857. 121

Disraeli, Benjamin: *The young duke.* In: *The works of D'Israeli the Younger.* Vol. 1 [Mladi vojvoda. U: *Dela D'Israelia Mladeg.* Prvi tom], Philadelphia 1839. 359

Dod, Charles Rodger: *The parliamentary pocket companion, for the year 1855* [Parlamentarni priručnik za 1855. godinu], London 1855. 160

Dureau de la Malle, [Adolphe-Jules-César-Auguste]: *Économie politique des Romains.* T. 1—2 [Politička ekonomija Rimljana. Tomovi 1—2], Paris 1840. 339

Die Edda [Ede]. 511

Erlaß des Königs an den Prinzen von Preussen — vidi *Allerhöchster Erlaß*...

Erlaß seiner Königlichen Hoheit des Prinzen von Preussen vom 9. Oktober 1858, die Übernahme der Regentschaft und die Einberufung der beiden Häuser des Landtages betreffend. In: *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten* [Ukaz Njegovog Kraljevskog Visočanstva princa od Pruske od 9. oktobra 1858, koji se odnosi na preuzimanje regentstva i sazivanje oba doma landtaga. U: *Zbornik zakona za Kraljevske Pruske Države*], Berlin 1858. 488 489

[Fourier, Charles]: *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales.* Prospectus et annonce de la découverte [Teorija o četiri kretanja i o opštim određenjima. Proglas i najava otkrića], Leipzig 1808. 29

Gibbon, Edward: *The history of the decline and fall of the Roman empire* [Istorija uspona i pada Rimskog Carstva], London 1776—1788. 198

Gladstone, W[illiam] E[wart]: *Studies on Homer and the Homeric age.* [Studije o Homeru i Homerovom dobu], Oxford 1858 (vidi i nap. 458). 536

[La Guéronnière, Louis-Étienne]: *L'Empereur Napoléon III et l'Angleterre* [Imperator Napoleon III i Engleska], Paris 1858 (vidi i nap. 328)]. 328 348

Hanseman, David: *Preußen und Frankreich. Staatswirtschaftlich und politisch, unter vorzüglicher Berücksichtigung der Rheinprovinz.* 2. verb. u. verm. Aufl. [Pruska i Francuska. Sa stanovišta privrede i politike s posebnim osvrtom na Rajnsku oblast. Drugo poboljšano i dopunjeno izdanje], Leipzig 1834. 515

Hauff, W[ilhelm]: *Der Affe als Mensch* [Majmun kao čovek]. 479

Heine, Heinrich: *Buch der Lieder* [Knjiga pesama]. 35

Homer: *Ilijada.* 511

- Hugo, Victor: *Napoléon le petit* [Napoleon Mali], Londres 1852. 343
- Lelewel, J[oachim]: *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple* [Razmatranja o političkom uređenju stare Poljske i o istoriji njenog naroda], Paris 1844. 339
- MacGregor, J[ohn]: *Commercial tariffs and regulations, resources, and trade, of the several states of Europe and America* [Trgovinske tarife i uredbe, resursi i trgovina nekih država Evrope i Amerike], London 1841—1850. 473
- Martin, Robert Montgomery: *China; political, commercial, and social; in an official report to Her Majesty's government. Vol. 1—2* [Kina; sa stanovišta politike, trgovine i društvenog uređenja; u jednom zvaničnom izveštaju vladi Njenog Veličanstva. Tomovi 1—2], London 1847. 443—444
- Mazzini, Joseph: *To Louis Napoléon*. 4th ed [Louis-u Napoléonu. Četvrto izdanje], London 1858. 340—342
- Mémoire du conseil fédéral sur la question de Neuchâtel*. [Memorandum Federalnog saveta o pitanju Nešatela], Berne, Neuchâtel 1856. 79
- Mill, John Stuart: *Principles of political economy with some of their applications to social philosophy* [Principi političke ekonomije sa nekim njihovim primenama na socijalnu filozofiju], London 1848. 437
- Molière, [Jean-Baptiste]: *Le malade imaginaire* [Uobraženi bolesnik], (vidi i nap. 456). 543
- *Le médecin malgré lui* [Lekar za nevolju]. 543
- *Le Tartuffe, ou l'imposteur* [Tartif ili varalica]. 234
- Montalembert, Charles-Forbes-de-Tryon: *Un débat sur l'Inde au parlement anglais* [Debata o Indiji u engleskom Parlamentu], London 1858 (vidi i nap. 455). 507—509 531
- [Montesquieu, Charles-de-Secondat de]: *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* [Razmatranja o uzrocima uspona i opadanja Rima], Amsterdam 1734. 198 339
- Mosen, Julius: *Die letzten Zehn vom 4. Regiment*. In: *Gedichte* [Poslednja desetina 4. puka. U: Pesme], Leipzig 1836. 302
- Mozart, W[olfgang] A[madeus]: *Die Entführung aus dem Serail* [Otmica iz seraja]. 234
- Nolan, L[ewis] E[dward]: *Cavalry; its history and tactics* [Konjica; njena istorija i taktika], London 1851. 172
- Pindaros: *Werke. Urschrift, Übersetzung in den Pindarischen Versmaßen und Erl. von Friedrich Thiersch. 1. T., die Einl., die olympischen und die pythischen Siegesgesänge enthaltend. Bd. 1—2* [Dela. Original, prepev u pindarovskom stihu i objašnjenja Friedricha Thierscha. Prvi deo koji sadrži uvod i olimpijske i pitijske ode. Tomovi 1—2], Leipzig 1820 (vidi i nap. 157). 120
- Price, Richard: *An appeal to the public, on the subject of the national debt. A new ed.* [Apel javnosti u vezi sa nacionalnim dugom. Novo izdanje], London 1774. 361
- *Observations on reversionary payments; on schemes for providing annuities for widows, and for persons in old age; on the method of calculating the values of assurances on lives; and on the national debt . . .* [Razmatranja o povraćajnim plaćanjima;

- o planovima za obezbeđenje rente za udovice i stare osobe; o metodu za izračunavanje vrednosti za osiguranje života i o nacionalnom dugu], London 1773. 361
- [Pückler-Muskau, Hermann von]: *Briefe eines Verstorbenen*. Ein fragmentarisches Tagebuch aus Deutschland, England, Wales, Irland und Frankreich, geschrieben in den Jahren 1826 und 1829. Bd. 1—2 [Pisma jednog pokojnika. Fragmentarni dnevnik iz Nemačke, Engleske, Velsa, Irske i Francuske pisan u toku 1826. i 1829. Tomovi 1—2], München 1830. 516
- Report from the Select Committee on Bank Acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, App. and Ind.* Ordered, by the House of Commons, to be printed. 30 July 1857 [Izveštaj izabranog odbora o zakonima o bankama; sa materijalima odbora, zapisnicima, dodatkom i indeksom. Štampano po nalogu Donjeg doma 30. jula 1857], bez mesta i godine izdanja. 435—438 460—462
- Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the half year ending 31st October 1856*. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty [Izveštaji fabričkih inspektora ministru unutrašnjih poslova Njenog Veličanstva za polugode koje se završava 31. oktobra 1856. Podneto i Gornjem i Donjem domu Parlamenta po naredenju Njenog Veličanstva], London 1857. 148—150 154
- Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the half year ending 31st October 1857*. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty [Izveštaji fabričkih inspektora ministru unutrašnjih poslova Njenog Veličanstva za polugode koje se završava 31. oktobra 1857. Podneto i Gornjem i Donjem domu Parlamenta po naredenju Njenog Veličanstva], London 1857. 368 370 371
- Return of the lunatic asylums in England and Wales*. 19 and 21 April 1858 [Izveštaj duševnih bolnica u Engleskoj i Velsu. Devetnaestog i 21. aprila 1858], bez mesta i godine izdanja. 432
- Ricardo, David: *On the principles of political economy, and taxation*. 2nd ed. [O principima političke ekonomije i oporezivanju. Drugo izdanje], London 1819. 17
- Schiller, Friedrich: *Das Lied von der Glocke* [Pesma o zvonu]. 511 512
- *Die Räuber* [Razbojnici]. 422
- Shakespeare, William: *Bogojavljenka noć*. 514
- *Kralj Džon* 120
- *Ričard Treći* 120
- *Ravnom merom* 1 3
- *Snoviđenje u noć ivanjsku* 5
- *Bura* 12
- *Timon Atinjanin* 163
- [Sieyès, Emmanuel-Joseph]: *Qu'est-ce que le tiers-état?* [Šta je treći stalež?], bez mesta izdanja, 1789. 515
- Strabons Erdbeschreibung*, in 17 Büchern nach berichtigtem griechischen Texte unter Begleitung kritischer und erkl. Anm., verdeutscht von Christoph Gottlieb Groskurd [Strabonov opis Zemlje u 17 tomova prema ispravljenom grčkom tekstu, sa kritičkim napomenama i objašnjenjima, na nemački preveo Christoph Gottlieb Groskurd], Berlin u. Stettin 1833. 75
- Tasso, Torquato: *Gerusalemme liberata* [Oslobodeni Jerusolim]. 332

- Tausend und Eine Nacht. Arabische Erzählungen* [Hiljadu i jedna noć. Arapske priče], (vidi i nap. 191). 144 481
- Tooke, Thomas: *A history of prices, and of the state of circulation, from 1793 to 1837; preceded by a brief sketch of the state of the corn trade in the last two centuries.* Vol. 1.—2 [Istorija cena i opticaja od 1793. do 1837; s prethodnom kratkom skicom o trgovini žitom u poslednja dva veka. Tomovi 1—2], London 1838. 271
- Tooke, Thomas: *A history of prices, and of the state of circulation, in 1838 and 1839...* [Istorija cena i opticaja 1838. i 1839...], London 1840. 271
- *A history of prices, and of the state of circulation, from 1839 to 1847 inclusive. With a general review of the currency question etc.* [Istorija cena i opticaja od 1839. do 1847. zaključno. S opštim pregledom pitanja novca u opticaju itd.], London 1848. 271
- and William Newmarch: *A history of prices, and of the state of the circulation during the nine years 1848—1856* [Istorija cena i opticaja u periodu od 1848. do 1856], London 1857. 271
- Torture (Madras). Return to an order of the honourable the House of Commons, dated 23 July 1855; — for, copy of report of the commission for the investigation of alleged cases of torture at Madras* [Mučenje (Madras). Izveštaj o naredbi cenjenog Donjeg doma, datiran 23. jula 1855; kopije izveštaja istražnog odbora o navedenim slučajevima mučenja u Madrasu], bez mesta izdanja, 1855. 217 219—221
- Touchard-Lafosse: *Chroniques de l'Oeil-de-Boeuf* [Hronika versajskog predvorja], Paris 1829—1833. 527
- Traité de paix entre la Grande-Bretagne et la Perse, signé à Paris, le 4 mars 1857.* In: *Nouveau recueil général de traités...* Continuation du Grande Recueil de Martens, par Charles Samwer. T. 16 [Ugovor o miru između Velike Britanije i Persije, potpisan 4. marta 1857. U: Nova opšta zbirka ugovora... Nastavak Martens-ove Velike zbirke od Charles-a Samwera. Tom 16], Gottingue 1860. 184—187
- Verfassungs-Urkunde für den Preussischen Staat vom 31. Januar 1850.* In: *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten* [Ustavna povelja Pruske države od 31. januara 1850. U: Zbornik zakona za Kraljevske Pruske države], Berlin 1850 (vidi i nap. 428). 488 489 496—499 500
- Vergilius Maro, P[ublius]: *Bucolica. Georgica. Aeneis* [Bukolika. Georgika. Eneida], (vidi i nap. 462). 540
- Voltaire, François-Marie-Arouet de: *L'enfant prodigue* [Rasipni sin]. 197

II. Listovi i časopisi

- Allgemeine Preussische Zeitung* [Opšte pruske novine], Berlin (vidi i nap. 449.) 526
- The Annual Register, or a View of the History, Politics, and Literature, for the Year 1803* [Godišnji registar ili pregled istorije, politike i literature za 1803. godinu], London 1805. 344—349
- Annual Reports of the Commissioners in Lunacy to the Lord Chancellor* (1852, 1854, 1857) [Godišnji izveštaj članova Komisije za duševne bolesti Lordu kancelaru (1852, 1854, 1857)], bez mesta i godine izdanja. 430
- L'Assemblée nationale* [Nacionalna skupština], Pariz (vidi i nap. 73). 47
- Berliner politisches Wochenblatt* [Berlinski politički nedeljni list] (vidi i nap. 478). 552

- The Bombay Courier* [Bombajski kurir] (vidi i nap. 269). 251
- The Bombay Gazette* [Bombajske novine] (vidi i nap. 280). 266
- The Bombay Times* [Bombajsko vreme] (vidi i nap. 233). 204 205
- The Calcutta Gazette* [Kalkutske novine] (vidi i nap. 260). 239
- Chronicle* — vidi *The Morning Chronicle*
- Cobbett's Weekly Political Register* [Cobbettov nedeljni politički registar] (London) (vidi i nap. 7 i 17). 6
- od 5. jula 1806. 8
 - od 23. avgusta 1806. 9 10
 - od 30. avgusta 1806. 6 8
 - od 20. avgusta 1808. 9 10
 - od 3. februara 1809. 10
 - od 25. februara 1809. 11 12
 - od 4. marta 1809. 12
 - od 25. marta 1809. 12
- Le Constitutionnel, Journal politique, littéraire, universel* [Ustavni, politički, književni i opšti list], Paris (vidi i nap. 72). 47 224 333 363 364
- od 31. januara 1858. 224
 - od 7. juna 1858. 408
- The Continental Review* [Kontinentalna revija], London (vidi i nap. 338). 335
- Le Correspondant* [Dopisnik], Paris (vidi i nap. 435). 507
- The Daily Express* [Dnevni ekspres], Dublin (vidi i nap. 468). 542
- The Daily News* [Dnevne novosti], London (vidi i nap. 111). 89 223 224 262 364 536
- od 5. oktobra 1857. 248
- The Daily Telegraph* [Dnevni telegraf], London (vidi i nap. 415). 474
- Dio e Popolo* [Bog i narod] (Genova). 467
- The Economist. Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor: a political, literary, and general newspaper* [Economist. Nedeljno trgovačko vreme, bankarska gazeta i železnički monitor: političke, književne i opšte novine], London (vidi i nap. 85). 236 404 405 455 457 472
- od 28. avgusta 1847. 444
 - od 27. septembra 1856. 52
 - od 1. novembra 1856. 62
 - od 7. novembra 1857. 263 264
 - od 13. februara 1858. 321
 - od 10. aprila 1858. 353 365
 - od 17. aprila 1858. 366 367
 - od 29. maja 1858. 404 405
 - od 4. septembra 1858. 455 456
- The Edinburgh Review, or Critical Journal* [Edinburška revija ili kritički žurnal] (vidi i nap. 129). 103 326
- L'Etoile du Danube* [Dunavska zvezda] (Bruxelles) (vidi i nap. 236). 208 209
- The Examiner* [Posmatrač], London (vidi i nap. 190). 144
- Figaro* [Figaro], Paris (vidi i nap. 385). 393
- The Free Press* [Slobodna štampa], London (vidi i nap. 275). 263 451

- od 11. novembra 1857. 263 264
- od 23. decembra 1857. 289 290
- Dodatak br. 8, 1857. 217—220
- od 22. septembra 1858. 272/273
- od 24. novembra 1858. 483 538 539
- The Friend of India* [Prijatelj Indije], Serampur (vidi i nap. 267). 250 252
- Gaceta de Madrid* [Madridske novine] (vidi i nap. 52). 34
- The Globe and Traveller* [Svet i putnik], London (vidi i nap. 273). 262 305 536
- Hansard's Parliamentary Debates: Third Series... Vol. 141* [Hansardove parlamentarne debate: treća serija... Tom 141], London 1856. 5—12
- tom 144, London 1857. 110—113 116—118 121
- tom 145, London 1857. 184
- tom 146, London 1857. 110
- tom 147, London 1857. 198—200 202 206 214 215
- tom 148, London 1858. 276 381
- tom 150, London 1858. 406 409—412
- tom 151, London 1858. 413 414 429
- L'Indépendance Belge* [Belgijska nezavisnost], Bruxelles (vidi i nap. 89). 67/68
- Journal de Constantinople* [Konstantinopoljske novine] (vidi i nap. 409). 452
- Journal des Chemins de Fer, des Mines et des Travaux Publics* [List železnica, rudnika i javnih radova], Paris (vidi i nap. 86). 63
- Journal des Débats politiques et littéraires* [List za političke i književne debate], Paris (vidi i nap. 38). 23 35 61 315 324
- od 22. jula 1856. 33
- Journal de Madrid* [Madridski list] (vidi i nap. 57). 37
- The Journal of Psychological Medicine and Mental Pathology* [List za psihološku medicinu i mentalnu patologiju], London (vidi i nap. 398). 428
- Königlich-Preussischer Staats-Anzeiger* [Kraljevsko-pruske državne oglasne novine], Berlin (vidi i nap. 437). 511 534 535
- The Manchester Guardian* [Mančesterski stražar] (vidi i nap. 182). 139
- The Merchant's Magazine and Commercial Review* [Trgovački magazin i komercijalna revija], New York (vidi i nap. 406). 444
- Military Spectator* [Vojni posmatrač], London (vidi i nap. 268). 250
- The Mofussilite. Mirat, Agra, Ambala* [Provincijalac. Mirat, Agra, Ambala] (vidi i nap. 247). 225
- Le Moniteur universel* [Opšti glasnik], Paris (vidi i nap. 39). 23 32 33 64 169 313—316 324 328—331 333 336 343 345—347 364
- od 8. avgusta 1802. 345 346
- od 1. februara 1803. 347
- od 3. marta 1803. 348 349
- od 1. decembra 1821. 321
- od 15. jula 1849. 351
- od 3. marta 1854. 521
- od 1. maja 1854. 23 24 27
- od 21. juna 1854. 25
- od 9. marta 1856. 165 166
- od 26. aprila 1856. 17 18 30
- od 1. juna 1856. 23
- od 24. jula 1856. 32

Le Moniteur universel [Opšti glasnik]

- od 7. oktobra 1856. 50
- od 30. aprila 1857. 165—168 169
- od 12. decembra 1857. 281
- od 15. januara 1858. 315
- od 3. februara 1858. 316
- od 27. februara 1858. 329
- od 7. marta 1858. 328
- od 9. marta 1858. 330
- od 11. marta 1858. 328
- od 5—6. aprila 1858. 353
- od 11. aprila 1858. 350
- od 18. novembra 1858. 522—524

The Morning Advertiser [Jutarnji vesnik] (London) (vidi i nap. 193). 146 248 425

The Morning Chronicle [Jutarnja hronika], London (vidi i nap. 16) 9 262 538

The Morning Herald [Jutarnji glasnik], London (vidi i nap. 59). 37 262

The Morning Post [Jutarnja pošta], (London) (vidi i nap. 176). 137 144 146 212 262 425

The Morning Star [Jutarnja zvezda], London (vidi i nap. 414). 473 536

National-Zeitung [Nacionalne novine], Berlin (vidi i nap. 429). 499

Neue Preussische Zeitung [Nove pruske novine], Berlin (vidi i nap. 446). 518 533 554

— od 11. novembra 1858. 518

New-York Daily Tribune [Njujorška dnevna tribina] (vidi i nap. 20). 110 208 449—451

The New-York Herald [Njujorški glasnik] (vidi i nap. 369). 364

The North British Daily Mail [Severnobritanska dnevna pošta], Glasgow (vidi i nap. 281). 271

The Observer [Posmatrač], London. 536

L'Opinione [Mnenje], Torino (vidi i nap. 287). 282

The Overland Friend of China [Kineski prijatelj s kopna], Viktorija (Hongkong) (vidi i nap. 138). 111 444

La Patrie [Otadžbina], Paris (vidi i nap. 332). 330 364 365 367 408

Le Pays [Domovina], Paris (vidi i nap. 234). 205

Pensiero ed Azione [Misao i akcija], (London) (vidi i nap. 411). 467

The People's Paper [Narodne novine], London (vidi i nap. 1). 3

Pester Lloyd [Peštanski Lojd] (vidi i nap. 175). 135

Le Phare de la Loire [Svetionik sa Loire], Nantes (vidi i nap. 303). 315

The Phoenix [Feniks], Kalkutta (vidi i nap. 297). 307

Le Pouvoir [Moć], Paris (vidi i nap. 368). 364

La Presse [Štampa], Paris (vidi i nap. 55). 35 63

La Presse d'Orient [Orijentalna štampa], Constantinople. 450—453

The Press [Štampa], London (vidi i nap. 189). 144

— od 25. jula 1857. 205

616 Napomene i registri

- Punch, or the London Charivari* [Panč ili londonska mačja dreka] (vidi i nap. 159). 121 328
- Le Siècle* [Stoleće], Paris (vidi i nap. 384). 393
- The Somerset County Gazette* [Novine grofovije Somerset], Taunton (vidi i nap. 395). 425
- Le Spectateur* [Posmatrač], Paris (vidi i nap. 303). 315
- Staats- und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unpartheyischen Correspondenten* [Novine hamburškog nepristrasnog dopisnika za državna i naučna pitanja], Hamburg (vidi i nap. 359). 349
- The Standard* [Zastava], London (vidi i nap. 274). 262
- The Sun* [Sunce], London (vidi i nap. 193). 146
- The Times* [Vremena], London (vidi i nap. 33). 17 45 61 121 138 144 184 215 216
233 234 242 278 292 305 315 345 359 373 376 378 397 406 425 426 455 475 504
- od 12. maja 1856. 14—16
- od 21. maja 1856. 18
- od 30. maja 1856. 17
- od 5. juna 1856. 27
- od 26. decembra 1856. 106
- od 2. januara 1857. 85—89
- od 7. januara 1857. 86—87
- od 14. februara 1857. 103
- od 21. februara 1857. 106
- od 27. februara 1857. 114
- od 5. marta 1857. 118
- od 20. marta 1857. 130 131
- od 21. marta 1857. 132
- od 7. aprila 1857. 144
- od 30. aprila 1857. 162 163
- od 9. jula 1857. 191
- od 15. jula 1857. 195
- od 23. jula 1857. 201
- od 29. jula 1857. 202
- od 31. jula 1857. 202 222 223
- od 13. avgusta 1857. 223
- od 19. avgusta 1857. 233
- od 21. avgusta 1857. 215 216
- od 22. avgusta 1857. 233
- od 25. avgusta 1857. 233
- od 31. avgusta 1857. 233
- od 2. septembra 1857. 224 225
- od 4. septembra 1857. 238
- od 29. septembra 1857. 242
- od 5. oktobra 1857. 245—247
- od 6. novembra 1857. 257
- od 26. novembra 1857. 270
- od 21. decembra 1857. 290
- od 6. januara 1858. 306 307
- od 13. januara 1858. 298 300—303
- od 27. januara 1858. 310
- od 28. januara 1858. 311
- od 30. januara 1858. 310

The Times [Vremena]

- od 1. februara 1858. 315
- od 6. maja 1858. 378 379
- od 31. maja 1858. 397 398
- od 1. juna 1858. 406
- od 8. juna 1858. 408
- od 19. jula 1858. 426—428
- od 27. septembra 1858. 472
- od 16. novembra 1858. 536
- od 3. decembra 1858. 533
- od 14. decembra 1858. 541
- od 22. decembra 1858. 541

The True Briton [Pravi Britanac], London (vidi i nap. 357). 346

L'Union [Jedinstvo], Paris (vidi i nap. 389). 408

L'Univers. Union Catholique [Univerzum. Katolička unija], Paris (vidi i nap. 341).
336 337 363 364 393 408

— od 23. marta 1858. 337

Volks-Zeitung [Narodne novine], Berlin (vidi i nap. 429). 499

Datumi iz života i rada Karla Marxa i Friedricha Engelsa

(april 1856. do januara 1859)

1856.

14. april Na poziv redakcije čarističkog organa *«The People's Paper»* Marx učestvuje na jubilarnoj proslavi četvrte godišnjice osnivanja lista. On je iskoristio dato pravo da istupi kao prvi govornik i govorio je o svetskoistorijskoj ulozi proletarijata. On je ukazao na to da je revolucija od 1848/1849. ostala redovršena i naglasio da će protivrečnosti kapitalističkog društva neizbežno dovesti do socijalne revolucije i pobeđe proletarijata. Zabeleške Marxovog govora su objavljene 19. aprila u listu *«The People's Paper»*. Uredniku ovog lista, Ernestu Jonesu, Marx je i dalje pružao pomoć svojim člancima i savetima.
- Druga polovina aprila 1856. do marta 1857. Marx nastavlja proučavanje englesko-ruskih odnosa u 18. veku, započeto u februaru 1856. On je završio konspekt diplomatskih dokumenata i istorijske literature na engleskom, nemačkom i francuskom jeziku, i napravio posebne izvode iz radova Motleya, Ségura, Boyera i dr.
16. april Marx proučava perspektive novog revolucionarnog kretanja u Nemačkoj i dalje razvija ideju povezivanja radničke klase sa seljaštvom. U jednom pismu Engelsu on piše: *«Cela stvar u Nemačkoj zavisiće od mogućnosti da se proleterska revolucija potpomogne nekom vrstom drugog izdanja seljačkog rata.»* Pored ostalih materijala Marx šalje Engelsu *Slovo o polku Igorovu.*
- Oko 25. aprila Marx piše članak o debatama u Gornjem domu koje su se vodile oko toga da li treba ukloniti spomenik vojvode od Jorka sa trga Vaterlo u Londonu. U članku se šibaju način i stil života kraljevskog vojvode a time gotovanstvo i poroci engleskog aristokratskog društva uopšte. On je objavljen 26. aprila pod naslovom *Gornji dom i spomenik vojvodi od Jorka* u listu *«The People's Paper»*.
26. aprila Marx šalje Engelsu pismo koje je primio od Johannesa Miquela, bivšeg člana Saveza komunista, u kome ovaj moli Marxa da mu kaže svoje mišljenje o pitanju povezivanja proleterske

- partije sa buržoazijom u predstojećoj revoluciji; tom prilikom Miquel izražava mišljenje da proletarijat mora izbeći sve mere koje bi mogle da zaplaše buržoaziju.
- Početak maja Marx dobija pismo od Adolpha Hamachera iz Kelna sa pozdravom kelnskih, elberfeldskih i solingenskih radnika. Hamacher se obraća Marxu u vezi sa razmimoilaženjem u mišljenju između kelnskih i diseldorfskih radničkih organizacija i moli ga da pošalje jednog predstavnika iz Londona da bi se moglo raspraviti pitanje radničkog pokreta u Rajnskoj oblasti. Marx namerava da napiše pismo za Keln, koje je iz konspirativnih razloga trebalo da pošalje njegova supruga.
- Između 5. i 15. maja Marx šalje u Dandi Imandtu, bivšem članu Saveza komunističara, materijale o Kossuthu. Imandt je upotrebio ove materijale za svoj članak koji je izašao u jednom lokalnom listu.
- Sredina maja Engels putuje po Irskoj. On posećuje Dablin, Golvej, Limerik, Trali i druge gradove; svuda je zapazio siromaštvo i bedu irskog stanovništva, izazvane osvajačkim ratovima Engleza i njihovom kolonijalnom politikom.
- Oko 16. maja Marx piše o unutrašnjoj i spoljnoj politici Kraljevine Sardinije. Članak je izašao pod naslovom *Sardinija* 17. maja u listu «The People's Paper» i 31. maja u listu «New-York Daily Tribune».
- Oko 18. maja do 3. juna Marx je ozbiljno oboleo i nije u stanju da radi; lekar mu savetuje da pođe na oporavak izvan Londona.
23. maja Pošto se vratio iz Irske u Mančester, Engels piše Marxu pismo u kome daje opširnu analizu stanja u Irskoj i ovu zemlju naziva «prvom engleskom kolonijom».
- Jun Marx proučava delatnost francuske akcionarske banke *Crédit mobilier* i piše o tome tri članka. Prvi od njih je objavljen pod naslovom *Francuski Crédit mobilier* 7. juna u listu «The People's Paper». Drugi i treći članak su pod istim naslovom izašli 21. i 24. juna, kao i 11. jula u listu «New-York Daily Tribune».
- Jun do septembra Engels se upoznaje sa novom knjigom francuskog vojnog pisca Bazancourt-a *L'Expédition de Crimée jusqu'à la prise de Sébastopol*. Knjiga je napisana s bonapartističkog gledišta; Engels je iz nje pravio izvode i dao im naslov «Saint-Arnaud».
- Oko 7. juna do sredine jula Marx putuje sa Pieperom iz Londona u Hal, a odatle u Mančester Engelsu.
28. jun do 2. avgusta Marx je objavio u listu «The Sheffield Free Press» i u londonskom «The Free Press» diplomatske spise i dokumenta koja je prikupio pod naslovom *Otkrića o istoriji diplomatije 18. veka*, sa odgovarajućim objašnjenjima i napomenama. Ovim objavljivanjem trebalo je da počne Marxov planirani rad o englesko-ruskim odnosima u 18. veku. Međutim, Marx je prestao da objavljuje *Otkrića*, jer je redakcija proizvoljno menjala i skraćivala tekst.
- Oko početka jula U svom pismu Miquelu, o kome se prethodno posavetovao sa Engelsom i Wilhelmom Wolffom, Marx se podrobno upu-

- stio u razmatranje karaktera i pokretačkih snaga predstojeće revolucije u Nemačkoj. Marx objašnjava da su jedini saveznici proletarijata u budućoj revoluciji seljaštvo i insistiranje na nužnosti bespoštedne borbe protiv buržoazije. S ovim Marxovim pismom Miquel je upoznao svoje prijatelje i istomišljenike.
- 25 jul do početka avgusta U vezi s revolucionarnim juljskim događajima u Madridu Marx piše dva članka s analizom i ocnom španske revolucije od 1856. Oni su objavljeni kao uvodnici u listu »New-York Daily Tribune« od 8. i 18. avgusta.
- Početak avgusta Engels odbija nameru svoga zeta Emila Blanka da za njega traži amnestiju kod pruskih vlasti. Engelsu je prečeno hapšenjem zbog učešća u revoluciji 1848/49. u Nemačkoj.
- Druga polovina avgusta Engels se zadržava u Londonu da bi se sastao sa svojom majkom koja je na izvesno vreme došla u Englesku.
18. avgust 1856. do 1. aprila 1857. U londonskom listu »The Free Press« je pod naslovom *Otkrića o istoriji diplomatije 18. veka* objavljen uvod u Marxov planirani rad o englesko-ruskim odnosima u 18. veku u obimu od pet štamparskih tabaka. Za razliku od prve verzije ovog teksta objavljene u listovima »The Sheffield Free Press« i »The Free Press« ova je bila potpunija. Znatno deo uvoda se sastojao od diplomatskih spisa, dokumenata i istorijskih spisa. Sam rad, koji je po Marxovom mišljenju trebalo da iznosi oko 20 štamparskih tabaka, nije napisan.
- Kraj avgusta Wilhelm Wolff obaveštava Marxa o smrti bivšeg člana Saveza komunista i Marxovog i Engelsonovog prijatelja, proleterskog pesnika Georga Weertha, koji je umro u Havani.
- Oko 8. septembra do decembra Zbog porodičnih briga u vezi sa bolešću njegove žene i preseljenja u novi stan, Marx nalazi malo vremena da piše za »New-York Daily Tribune«.
- Sredina septembra Charles Dana, urednik lista »New-York Daily Tribune« vraća Marxu petnaest Engelsonovih članaka o panslavizmu i tri Marxova o Dunavskim kneževinama, koje redakcija lista nije htela da objavi, jer je bila pod uticajem svog saradnika, panslaviste Gurovskog.
22. septembar Marx se sastaje sa Olmstedtom, predstavnikom američke izdavačke kuće Putnam. Na ovom sastanku je učestvovao i pesnik Ferdinand Freiligrath, bivši član Saveza komunista, koji je stalno saobraćao sa Marxom u Londonu. Olmsted naručuje članak o krimskom ratu u vezi sa Bazancourt-ovom knjigom, kao i jedan rad na temu »Brodovi protiv utvrđenja« i druge vojne teme. Pored toga, on moli Marxa da piše o preminulom Heinrichu Heineu.
- Oko 26. septembra do oko 17. oktobra Povodom početka krize na međunarodnom novčanom tržištu Marx piše prva četiri priloga o ovoj temi. Tri su objavljena bez naslova kao uvodnici u listu »New-York Daily Tribune« od 9. i 27. oktobra i 1. novembra, a četvrti je objavljen 15. oktobra kao dopis pod naslovom *Novčana kriza u Evropi*.
26. septembar Engels saopštava Marxu da namerava da napiše jedan nekrolog o Georgu Weerthu, koji će dati nekom berlinskom listu.

- Pored toga, on izražava svoje utiske o simptomima i perspektivama privredne krize koja je na pomolu. Engels pretpostavlja da će kriza izbiti u leto 1857.
- Oktobar S obzirom na predstojeću privrednu krizu Marx se ponovo vraća svojim studijama političke ekonomije i posebno proučava pitanje srebra.
- Početak oktobra Marx se seli u zdraviji kvart Londona, u 9, Grafton Terrace, Maitlandpark, Haverstockhill, Hampstead Road.
- Posle 3. oktobra Marx dobija iz Pariza od nemačkog emigranta Richarda Reinhardta godišnji izveštaj *Crédit mobilier* i koristi ga za svoje radove.
- Druga polovina oktobra 1856. do marta 1857. Marx izučava istoriju Poljske i naročito se interesuje za poljsko pitanje u revolucijama 18. i 19. veka. On izvlači zaključak da se od 1789. intenzitet i životna sposobnost svih revolucija može skoro sa sigurnošću meriti njihovim odnosima prema Poljskoj; on čita rad Mieroslawskog *Die Rolle Polens im europäischen Gleichgewicht* i Lelewelove radove *Histoire de la commune polonaise du dixième aux dix-huitième siècles*, tom 1, i *Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple*.
- Oko 30. oktobra Engels završava svoj rad o Bazancourt-ovoj knjizi i daje mu naslov *Saint-Arnaud*. Marx odaje visoko priznanje ovom članku i šalje ga redakciji njujorškog časopisa *Putnam's Monthly*; članak, međutim, nije objavljen.
30. oktobar Pripreme engleske vlade za ekspediciju u Persijskom zalivu i za osvajanje ostrva Harak su navele Marxa da piše o Persiji. U ovom članku on je raskrinkao agresivnu spoljnu politiku Engleske u Aziji. Redakcija lista *New-York Daily Tribune* je ovaj rad objavila tek 7. januara 1857. kao uvodnik u znatno skraćenom obliku.
- Oko 7. novembra i oko 21. novembra Marx piše za *New-York Daily Tribune* dva priloga o evropskoj finansijskoj i trgovinskoj krizi, koji su objavljeni kao uvodnici 22. novembra i 6. decembra.
- Druga polovina novembra Engels proučava literaturu o pomorskim ratovima u vezi sa pripremom serije za časopis *Putnam's Monthly*. Za svoj rad *Brodovi protiv utvrđenja* on čita uglavnom delo W. Jamesa *Naval history of Great Britain from 1793 - 1820*.
17. novembar Engels saopštava Marxu niz činjenica koje svedoče o zaoštravanju finansijske krize u Evropi, o pretećoj krizi u Francuskoj, o avanturističkoj politici Napoleona III i o novonastalim povoljnim uslovima u Francuskoj za početak revolucije. On piše i o taktici proleterske partije u predstojećoj revoluciji.
- Kraj novembra Marx piše za *New-York Daily Tribune* dva ekonomska članka o Austriji, koji su objavljeni pod naslovom *Austrijska pomorska trgovina* 9. januara i 4. avgusta 1857.
- Oko 2. decembra Povodom nešetelskog (nojenburškog) konflikta između Pruske i Švajcarske Marx proučava istoriju Pruske; on saopštava Engelsu niz kritičkih primedaba o pruskoj istoriji i piše članak

pod naslovom *Božansko pravo Hohenzollerna*, koji je 13. decembra 1856. objavljen u listu «The People's Paper», a 9. januara 1857. u «New-York Daily Tribune».

1857.

- Januar —
februar Marx piše jedan rad koji je uperen protiv brošure Bruna Bauera o Rusiji i Engleskoj. Ovaj rad je ostao nezavršen. U to vreme Marx proučava rusku istoriju i pravi tabelarni pregled istorijskih događaja u Rusiji od 973. do 1676; on čita Lallerstedtovu knjigu *La Scandinavie, ses craintes et ses espérances*.
- Januar do
marta Engels je preopterećen radom u poslovnici firme. Zbog toga on jedva nalazi vremena da piše za «New-York Daily Tribune». Marx proučava Regnault-ovu knjigu *Histoire... des principautés danubiennes* i pravi izvode iz nje.
7. januar Marx šalje redakciji lista «New-York Daily Tribune» rukopis o englesko-kineskom konfliktu u Kantonu. U njemu podrobno analizira događaj sa kineskim krijumčarskim brodom «Arrow», koji je bio povod za izbijanje drugog opijumskog rata u Kini. Ovaj rad je objavljen kao uvodnik 23. januara.
- Oko 10. ja-
nuara Engels piše za «New-York Daily Tribune» o planinskom načinu ratovanja povodom prusko-švajcarskog neštatskog konflikta; članak je objavljen 27. januara kao uvodnik.
- Druga polo-
vina januara Engels piše za «New-York Daily Tribune» dva članka o planinskom načinu ratovanja, a Marx o pitanju finansija; radovi su ostali neobjavljeni.
20. januar Marx obaveštava Engelsa da list «New-York Daily Tribune» u toku tri nedelje nije doneo nijedan od članaka koje su on i Engels napisali.
- Oko 27. januara
do početka
februara U vezi s englesko-persijskim ratom Marx piše za «New-York Daily Tribune» o pljačkaškim planovima Engleske u odnosu na Persiju, a Engels piše o perspektivama englesko-persijskog rata; ovi radovi su objavljeni 14. odnosno 19. februara kao uvodnici.
5. februar Marx dobija pismo od Miquela s ponudom da saraduje u hamburškom časopisu «Das Jahrhundert». Marx odlučno odbija saradnju zbog sitnoburžoaskog pravca lista.
6. februar U jednom pismu Dana-u Marx traži objašnjenje zbog čega se njegovi članci tako retko objavljuju i izražava nameru da više ne saraduje sa listom.
- Sredina fe-
bruara do
početka jula Marx nastavlja izučavanje ekonomske literature; on posebno proučava peti i šesti tom Tooke-ove *History of prices...* koji su ponovo izašli i MacLeodov rad *Theory and praxis of banking*.
20. februar Marx piše jedan članak za «New-York Daily Tribune» koji je objavljen 9. marta pod naslovom *Novi engleski budžet*.

27. februar Marx piše članak *Parlamentarne debate o neprijateljstvima u Kini*, koji je izašao 16. marta u listu »New-York Daily Tribune».
- Mart do jula Zbog pogoršanja zdravstvenog stanja njegove supruge i zbog teške materijalne situacije Marx jedva može da radi. Zbog nedostatka novca nije u stanju da plati zakupninu za stan; u aprilu se i sam razboleo.
6. mart do 7. aprila Povodom novih izbora za parlament u Engleskoj Marx piše za »New-York Daily Tribune» pet priloga: *Jedan poraz Palmerstonove vlade, Predstojeći izbori u Engleskoj, Engleski izbori, Poraz Cobdena, Brighta i Gibsona i Rezultat izbora*. Članci su objavljeni 25. i 31. marta i 6, 17. i 22. aprila.
- Oko 18. marta Marx piše za »New-York Daily Tribune» članak o trgovini Rusije sa Kinom. Ovaj je objavljen 7. aprila kao uvodnik.
21. mart Marx dobija od Charlesa Dana-e pismo od 5. marta u kome ovaj moli Marxa da ne prekida saradnju u »New-York Daily Tribune». Dana se obavezuje da mu plaća jedan članak nedeljno nezavisno od toga da li će ga štampati ili ne; za ostale članke obećava da će ih plaćati ukoliko ih bude objavio. Ovim ugovorom list je Marxu smanjio honorar na pola. Zbog svoje teške materijalne situacije Marx je pristao na ove uslove.
- Oko 22. marta Marx piše za »New-York Daily Tribune» još jedan članak o englesko-kineskom konfliktu u Kantonu. Ovaj je objavljen 10. aprila kao uvodnik.
- Početak aprila Engels piše za »New-York Daily Tribune» o mogućoj vojnoj ekspediciji Engleza u Kinu u vezi sa englesko-kineskim konfliktom; u ovom članku on objašnjava uzroke i tok ratnih operacija za vreme prvog opijumskog rata. Ovaj rad je objavljen 17. aprila kao uvodnik.
7. i 10. aprila Posle objavljivanja izveštaja engleskih fabričkih inspektora za 1856. godinu Marx piše članke *Položaj fabričkih radnika i Engleski fabrički sistem*. On razotkriva surovu eksploataciju radnika od strane engleskih fabrikanata. Članci su objavljeni 22. i 28. aprila u listu »New-York Daily Tribune».
14. i 28. april Marx piše za »New-York Daily Tribune» o novoizabranom Donjem domu; u ovom članku on izlaže svoje mišljenje o mančesterskoj školi i o vigovcima i torijevcima; pored toga, on piše i o Austriji. Oba priloga su ostala neobjavljena.
- Oko 16. aprila Na molbu bolesnog Marxa Engels piše o reformama u ruskoj vojsci posle završetka krimskog rata. Rad je objavljen u listu »New-York Daily Tribune» 6. maja kao uvodnik.
21. april U pismu od 6. aprila Dana traži od Marxa da saraduje u enciklopedijskom rečniku (»New American Cyclopaedia»), koji on namerava da izdaje. Marx treba da preuzme na sebe vojne i neke druge članke. Posle razgovora sa Engelsom Marx prihvata predlog.
- Kraj aprila do oktobra Engels je duže vremena teško bolestan i nije u stanju da redovno pomaže Marxu u pisanju vojnih članaka za »New-York Daily Tribune».

- Maj Marx uči švedski i danski jezik.
- 1, 12. i 15. maj Marx piše tri članka o finansijskim aferama Royal British Bank i o francuskoj akcionarskoj banci Crédit mobilier. Jedan od ovih članaka je objavljen kao dopis pod naslovom *Britanske finansijske afere* 16. maja, a ostala dva su objavljena 30. maja i 1. juna kao uvodnici u listu »New-York Daily Tribune».
- Oko 20. maja Na Marxovu molbu Engels piše za »New-York Daily Tribune» članak *Persija—Kina*, koji je objavljen 5. juna.
23. maja Marx dobija pismo od Dana-e od 8. maja sa spiskom vojnih članaka pod naslovom »A» za prvi tom »New American Cyclopaedia». Dana moli Marxa da posebnu pažnju posveti člancima »Armija» i »Artiljerija», a osim toga mu predlaže da u prihvatljivoj formi napiše za američke i engleske čitaoce članak o estetici. On zatim pita Marxa da li bi bio spreman da pošalje priloge i o istaknutim evropskim ličnostima u oblasti industrije i trgovine. Marx moli Engelsa da ga uputi na izvore za ova pitanja.
26. maja Marx piše kritičke primedbe na O'Donnellov govor održan 18. maja 1857. u španskom senatu o događajima vezanim za izbijanje revolucije 1854. u Španiji. Pod naslovom *Zanimljiva otkrića ove Markove* primedbe su objavljene 12. juna u listu »New-York Daily Tribune».
28. maja Engels šalje Marxu svoju listu članaka sa vojnom tematikom na slovo »A» za »New-American Cyclopaedia».
- Kraj maja — jun Marx radi na članku o estetici za »New American Cyclopaedia» i proučava dela Fr. Th. Vischera, E. Müllera i dr.
- Jun 1857. do februara 1858. Pored svog studijskog rada na problemima političke ekonomije Marx intenzivno radi u biblioteci Britanskog muzeja u Londonu da bi prikupio materijal za članke za »New American Cyclopaedia». On proučava istoriju vojske u starom veku — u Egiptu i Asiriji, u staroj Grčkoj i u Rimu — pravi beleške i izvode iz dela Wilkinsona, Clausewitzsa, Schlossera, Müfflinga i dr.
- Prva polovina juna Engels boravi u Londonu.
2. i 12. juna Marx piše jedan rad o novom zakonu o francuskim bankama, i drugi o englesko-persijskom mirovnom ugovoru, zaključenom u Parizu 4. marta. Prvi rad je objavljen 20. juna kao uvodnik, a drugi 24. juna kao dopis pod naslovom *Persijski ugovor* u listu »New-York Daily Tribune».
19. juna Marx piše za »New-York Daily Tribune» prilog koji je on u svojoj beležnici nazvao *Britansko licemertvo*; prilog je ostao neobjavljen.
- Oko 27. juna Marx dobija od Dana-e listu članaka pod slovom »B» za »New American Cyclopaedia».
29. juna Marx šalje Engelsu Dana-ovo pismo od 11. juna u kome ga ovaj odvraća od pisanja članka *Brodovi protiv utvrđenja*, čije objavljivanje nova redakcija časopisa »Putnam's Monthly» nije garantovala. Dana vraća Engelsov članak *Saint-Arnaud* o Bazancourt-ovoj knjizi, jer ga redakcija nije prihvatila.

30. juna Marx piše za »New-York Daily Tribune« članak o pobuni u indijskoj vojsci. On je objavljen kao uvodnik 15. jula. Time je počela velika serija članaka koju su Marx i Engels pisali o nacionalnooslobodilačkoj borbi u Indiji (1857-1859).
- Jul Marx piše jedan ekonomski rad uperen protiv Bastiat-a, Careya, vulgarnih ekonomista i »teoretičara« harmonije klasa. Rad je ostao nezavršen.
- Jul 1857. do marta 1858. Da bi mogao pisati članke za »New American Cyclopaedia«, Engels proučava radove Rüstowa, Kaye-a, Jominia, Clausewitza i dr. i pravi izvode iz njih.
10. jula Marx piše članak o situaciji u Evropi u kome posebno osvjetljava finansijsko stanje u Francuskoj. Prilog je objavljen kao uvodnik 27. jula u listu »New-York Daily Tribune«.
- Oko 10. do 24. jula Engels piše za »New American Cyclopaedia« prve rasprave pod slovom »A«. Marx ih šalje 24. jula u Njujork. Prilozi su objavljeni 1858.
14. jula Marx je zabrinut zbog Engelsovog lošeg zdravstvenog stanja i to mu saopštava u jednom pismu. On preporučuje Engeltu da napusti posao u poslovnicu firme, da otputuje na more radi oporavka i da prekine sa pisanjem članaka za enciklopediju.
17. jul do 14. avgusta Marx piše pet članaka o ustanku u Indiji za »New-York Daily Tribune«. Oni su objavljeni kao dopisi pod naslovom *Ustanak u Indiji, Indijsko pitanje, Stanje indijskog ustanka, Indijski ustanak* i jedan bez naslova, dana 4, 14, 18. i 29. avgusta.
24. do 28. jula Marx prikuplja materijal o španskoj armadi za članak u »New American Cyclopaedia«; on pravi izvode o ovom pitanju i šalje ih Engeltu.
28. jul do 6. novembra Engels se leći na moru u Vaterlou kod Liverpula, na ostrvu Vajt i na ostrvu Džersi.
- Avgust Engels počinje rad na članku »Armija« za »New American Cyclopaedia«.
- Prva polovina avgusta Marx proučava tadašnju francusku, englesku i nemačku medicinsku literaturu da bi mu bio jasniji karakter Engelsove bolesti i način njenog lečenja.
7. avgusta Marx piše za »New-York Daily Tribune« članak *Indijski ustanak*, koji je ostao neobjavljen.
- Oko 10. avgusta Engels završava za »New American Cyclopaedia« dva velika priloga — »Avganistan« i »Napad« — a pored toga i skoro sve ostale članke pod slovom »A«; sve ove radove je uputio Marxu da ih pošalje u Njujork. Oni su objavljeni 1858.
11. avgusta Marx piše članak za »New-York Daily Tribune«, koji obrađuje diplomatsku borbu evropskih sila oko izbora u Moldaviji. Članak je objavljen 27. avgusta pod naslovom *Istočno pitanje*.
- Sredina avgusta Konrad Schramm, bivši član Saveza komunista i Marxov i Engelsov saborac, posećuje Marxa nakon svog povratka iz Amerike.
21. avgusta Palmerstonov govor u Donjem domu je poslužio Marxu kao

- povod da dá pregled političkih prilika u Evropi. Ovaj rad je objavljen kao uvodnik 5. septembra u listu »New-York Daily Tribune«.
26. avgusta Marx šalje Engelsu listu članaka pod slovom »B« za »New American Cyclopaedia« koju je sastavio Dana.
28. avgust do 30. oktobra Marx piše za »New-York Daily Tribune« osam članaka o ustanku u Indiji, o politici podjarmljivanja indijskog naroda od strane britanskih vlastodržaca u Indiji i o Istočnoindijskoj kompaniji. Sedam članaka su objavljeni kao uvodnici bez naslova 15, 17. i 21. septembra, 3, 13. i 23. oktobra i 14. novembra, a jedan 16. septembra kao dopis pod naslovom *Indijski ustanak*.
- Kraj avgusta do sredine septembra Marx počinje da piše svoje veliko ekonomsko delo i skicira uvod za njega. On tu istražuje opšta dijalektička kretanja odnosa između proizvodnje, raspodele, razmene i potrošnje, između proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje, kao i između odnosa proizvodnje i pravih, porodičnih i drugih odnosa u kapitalizmu. U ovom »Uvodu« ukratko je izložena suština njegove metode istraživanja ekonomskih pojava. U zaključku »Uvoda« on razvija glavne teze po kojima je nameravao da izdeli celo svoje ekonomsko delo. »Uvod« je ostao nezavršen.
- septembar — oktobar Engels piše za »New American Cyclopaedia« 18 priloga, među njima i članak »Alžir«; istovremeno Marx završava rad na članku »Armada« i neke nove biografije vojskovođa kao i biografije revolucionara Roberta Bluma i Josepha Bema; skoro sve ove članke on je pisao zajedno sa Engelsonom. Radovi su objavljeni 1858.
8. septembar Marx piše za »New-York Daily Tribune« članak o francuskoj banci Crédit mobilier. On je izašao 26. septembra kao uvodnik.
15. septembar do 23. oktobra Marx piše za »New-York Daily Tribune« dva članka o ustanku u Indiji i pet članaka o Bonapartinoj finansijskoj politici; svi su ostali neobjavljeni.
- Oko 21. septembra Engels završava za »New American Cyclopaedia« veliki članak »Bitka«. On je objavljen 1858.
- Oko 24. septembra Engels završava članak »Armija« za »New American Cyclopaedia«. U ovom kao i drugim prilozima o vojnim temama Engels prvi put s materijalističkog stanovišta osvetljava čitavu istoriju ratovanja, počev od najstarijih vremena do buržoaskih armija njegovog doba. Rad je objavljen 1858.
25. septembra U jednom pismu Engelsu Marx hvali njegov članak »Armija«, i skreće mu pažnju na neke probleme neobrađene u rjemu.
- Oktobar 1857. do kraja februara 1858. Marx se intenzivno bavi proučavanjem razvitka opštih privrednih kriza i prikuplja obiman materijal o tokovima kriza u Engleskoj, SAD, Nemačkoj, Francuskoj i drugim zemljama. Uz to Marx pravi izvode iz novina i podvlači članke u listovima i časopisima. On vodi posebnu svesku za registrovanje najvažnijih procesa i padova izazvanih krizama u ovim zemljama; problem kriza on pretresa u svojoj prepisci sa Engelsonom, koji mu je dao mnoge podatke o toku i posledicama krize u Manchesteru.

- Oktoabar** Marx piše «Glavu o novcu», u kojoj izobličava utopizam prndonističke ideje o «radnom novcu» u uslovima robne proizvodnje; on izlaže osnovne teze svoje teorije vrednosti i svog učenja o novcu.
- Početak oktobra** Marx putuje Engelsu u St. Helier (ostrvo Džersi). Posećuje Konrada Schramma, koji se razboleo od tuberkuloze i nalazi se u teškoj materijalnoj situaciji. Marx zapošljava Schramma kao dopisnika za američku štampu.
- 6. oktobar** Engels šalje Marxu listu članaka za «New American Cyclopaedia» pod slovom «C».
- 6. do 20. oktobra** U svojim pismima Engels obaveštava Marxa o Harneyevom životu na Džersiju i o zdravstvenom stanju Konrada Schramma, sa kojim je za vreme svog boravka u St. Helier-u bio često zajedno.
- 26. oktobra** U svom pismu od 13. oktobra Dana saopštava Marxu da je redakcija lista «New-York Daily Tribune» zbog privredne krize otpustila sve evropske dopisnike osim Marxa i Bayarda Taylora. Dana moli Marxa da piše samo po jedan članak nedeljno, i to za izvesno vreme pretežno o ratu u Indiji i krizi.
- Novembar 1857. do početka januara 1858.** Marx prati u štampi političku delatnost Ernesta Jonesa, koji je, nadajući se da će dobiti mesto u parlamentu, činio sve više ustupaka radikalnoj buržoaziji. Marx je nameravao da potraži Jonesa i da ga upozori, ali je odustao od svoje namere jer je video da Jones ne odustaje od svoje oportunističke delatnosti.
- Novembar 1857. do juna 1858.** Marx piše opsežnu «Glavu o kapitalu», u kojoj izlaže niz vrlo značajnih problema kapitala i opšte crte svog učenja o višku vrednosti. Na početku «Glave o kapitalu» Marx skicira podelu svog ekonomskog dela, u kome je hteo da obradi sledeće probleme: kapital, zemljišna svojina, najamni rad, država, međunarodna trgovina i svetsko tržište.
- 6. novembar** Engels se posle dužeg lečenja na moru vraća u Mančester.
- 6, 13. i 27. novembra** Za «New-York Daily Tribune» Marx piše tri članka o privrednoj krizi u Engleskoj. Dva članka su 25. novembra i 15. decembra objavljeni kao uvodnici, a jedan je 30. novembra objavljen kao dopis pod naslovom *Poljuljanost britanske trgovine*.
- 15. novembar** Engels saopštava Marxu svoja zapažanja o toku privredne krize, o oblicima njenog pojavljivanja u Engleskoj i o revolucionarnom uticaju kriza na široke slojeve naroda; on veruje da je revolucija blizu i zbog toga pojačava svoje bavljenje vojnim pitanjima.
- 16. novembar** Na Marxovu molbu Engels piše o zauzimanju grada Delhija od strane Engleza. Delhi je bio jedan od centara nacionalno-oslobodilačkog pokreta u Indiji. Članak je objavljen 5. decembra u listu «New-York Daily Tribune» kao uvodnik.
- Posle 24. novembra** Marx dobija obaveštenje od Imandta da su bivši članovi Saveza komunista Becker i Reiff, osuđeni na kelnskom komu-

- nističkom procesu, pušteni iz zatvora. Imandt ga dalje obavještava da Bürgers, Nothjung i Röser moraju ostati još jednu godinu u zatvoru.
- Oko 26. novembra Za »New American Cyclopaedia« Engels završava rad o istoriji artiljerije. Ovaj ograđeni rad je pod naslovom »Artiljerija« objavljen 1858.
- 4, 18. i 25. decembar Za »New-York Daily Tribune« Marx piše tri članka o krizi u Evropi, koji su u listu objavljeni 22. decembra 1857. i 5. i 12. januara 1858. kao uvodnici.
11. decembar Marx piše za »New-York Daily Tribune« članak o engleskoj proizvodnji i o izbijanju krize u Engleskoj; prilog je ostao neobjavljen.
18. decembar U pismu Engelsu Marx izražava nameru da zajedno napišu jednu brošuru o krizama i da je na nemačkom jeziku izdaju u proleće 1858.
21. decembar Preko Lassalle-a Marx dobija ponudu od Maxa Friedländera, urednika bečkog liberalnog lista »Die Presse«, da bude londonski dopisnik lista. Zbog simpatija lista prema Palmerstone-u Marx je odbio da za njega piše članke o političkim temama.
25. decembar U pismu Engelsu Marx saopštava svoje zaključke o razvitku krize u Francuskoj.

1858.

- Prva polovina januara Prilikom rada na teoriji o višku vrednosti Marx ponovo čita Hegelovu *Logiku*. U jednom pismu Engelsu Marx napominje da bi vrlo rado, kad bi imao slobodnog vremena, na dva ili tri štamparska tabaka učinio »pristupačnim zdravom ljudskom razumu ono *racionalno* u metodu koji je Hegel otkrio, ali u isti mah i *mistifikovao*«.
4. i 14. januar Engels piše za »New-York Daily Tribune« dva članka o opsadi i zauzimanju Laknaua, drugog centra indijskog ustanka. Prvi je objavljen 30. januara kao uvodnik, a drugi 1. februara kao dopis pod naslovom *Oslobodenje Laknaua*.
- Oko 7. januara Marx piše za »New-York Daily Tribune« članak *Britanska trgovina*, objavljen 3. februara.
7. januar Engels završava rad na prvom delu priloga pod slovom »C« za »New American Cyclopaedia«. Članci su objavljeni 1859.
8. do oko 28. januara Marx i Engels pišu za »New American Cyclopaedia« oko jedanaest priloga. Oni su objavljivani od 1858. do 1859.
22. januar Marx piše članak *Predstojeći indijski zajam*, koji je izašao 9. februara u listu »New-York Daily Tribune«.
23. januar Marx obavještava Engelsa o Dana-ovom predlogu da se za Enciklopediju napiše kratak članak o istoriji indijskih usta-

- naka. Zbog nedostatka materijala Marx smatra da taj predlog ne treba prihvatiti; u odgovoru na Marxovo pismo Engels predlaže da se traženi članak napiše kasnije.
29. januara U jednom pismu Marx moli Engelsa za obaveštenja o prometu kapitala, njegovoj raznovrsnosti u raznim poslovnim granama, kao i o njegovom dejstvu na profit i cenu.
29. januar do maja Marx čita Lassalle-ovu knjigu *Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos* i u pismima Engelsu i Freiligrathu stavlja kritičke primedbe na nju; on je mišljenja da je knjiga »starohegelovski« napisana i da je »vrlo budalasto smandrlijan rad«.
- Oko 2. februara Engels piše za »New-York Daily Tribune« članak o porazu engleskog generala Windhama u Indiji: članak je objavljen 20. februara kao uvodnik.
5. do 26. februara Marx piše za »New-York Daily Tribune« četiri članka o unutrašnjoj politici Napoleona III, o finansijskim merama bonapartističke vlade i o privrednoj krizi u Francuskoj, kao i o savezu Francuske sa Engleskom. Tri članka su objavljena 22. februara, 12. i 15. marta kao uvođnici, a jedan je 12. marta objavljen kao dopis pod naslovom *Vladavina Pretorijanaca*.
10. februar Preko Freiligratha Marx dobija pismo iz Njujorka od Friedricha Kamma, nemačkog emigranta i učesnika u revoluciji od 1848/1849, sa obaveštenjem da je u Njujorku osnovano komunističko udruženje sa 30 članova. Kamm šalje statut udruženja i moli Marxa da ga izvesti o položaju komunističkih partija u Evropi, posebno u Nemačkoj i da pošalje komunističku literaturu koja je izašla za poslednjih pet godina, kao i nekoliko primeraka statuta Saveza komunista. Marx odlaze odgovor dok ne dobije informacije o Kammu od Engelsa, Wolffa, Freiligratha i Imandta.
22. februar U jednom pismu Lassalle-u Marx moli ovoga za obaveštenje da li postoji mogućnost da svoj rad iz političke ekonomije izda u Berlinu. Marx je nameravao da svoje delo izda u posebnim sveskama, jer nije imao »ni vremena ni sredstava« da čitav rad napiše kao celinu; Marx je izložio Lassalle-u celokupni plan svog rada; pored toga, on je dao pristanak da za bečki list »Die Presse« piše po jedan članak nedeljno o finansijama i trgovini Engleske, Francuske i SAD.
- Početak marta Marx proučava pitanje rabaćenja mašina u vezi sa ispitivanjem ciklusa industrijske reprodukcije, i posebno čita Babbage-ovu knjigu *On the economy of machinery and manufactures*. On moli Engelsa za obaveštenja u kome se vremenskom periodu prosečno moraju obnavljati mašinska postrojenja.
2. marta Marx skreće pažnju Engelsu na policijsku kontrolu njegovih pisama.
4. marta U pismu Marxu Engels podrobno objašnjava pitanje amortizacije mašina u procesu proizvodnje.
9. marta Marx piše članak za »New-York Daily Tribune« o Disraelijevom govoru u Donjem domu; članak je ostao neobjavljen.

11. mart do
22. aprila Marx piše za »New-York Daily Tribune« sedam članaka o unutrašnjoj politici Napoleona III i o savezu Francuske sa Engleskom. Prilozi nose sledeće naslove: *Znaci vremena, Sadašnji Bonapartin položaj, Pélistier-ova misija u Engleskoj, Mazzini i Napoleon, Sudski procesi protiv Francuza u Londonu i Englesko-francuski savez*. Oni su objavljeni 30. marta, 1, 15. i 27. aprila, 8. i 11. maja i jedan članak bez naslova 30. aprila.
- Druga polovina
marta do aprila Marxa ponovo muči jetra; zbog toga on ne može da nastavi svoj rad na političkoj ekonomiji.
29. marta Marx dobija preko Lassalle-a pristanak berlinskog izdavača Dunckera da preduzme štampanje prve dve sveske njegovog rada iz političke ekonomije.
2. aprila U pismu Engelsu Marx podrobno izlaže plan svog ekonomskog rada koji bi trebalo da se sastoji iz šest knjiga: »1. O kapitalu. 2. Zemljišna svojina. 3. Najamni rad. 4. Država. 5. Medunarodna trgovina. 6. Svetsko tržište. I *Kapital* se deli na četiri odeljka: a. Kapital en général. (*To je materijal prve sveske.*) b. *Konkurencija* ... c. *Kredit* ... d. *Akcionarski kapital* ...« Prvi odeljak prve knjige »Kapital uopšte« trebalo je da ima tri glave: 1. Vrednost. 2. Novac. 3. Kapital.
15. april i
8. maj Engels piše za »New-York Daily Tribune« dva članka o pojednostima zauzimanja i pustošenja Laknaua od strane engleske vojske. Članci su objavljeni 30. aprila i 25. maja kao uvodnici.
20. i 30. april Za »New-York Daily Tribune« Marx piše članke *Budžet gospodina Disraelija* i *Važni britanski dokumenti*, koji su objavljeni 7. i 20. maja.
29. aprila U jednom pismu Engels obaveštava Marxa o velikom značaju pokreta za oslobođenje seljaka-kmetova koji se razvijao u Rusiji.
6. do oko
24. maja Marx boravi u Mančesteru kod Engelsa; radi jačanja svog zdravlja on se bavi jahanjem; istovremeno radi na »Glavi o kapitalu«.
14. i 25. maja U vezi sa objavljivanjem proklamacije generalnog guvernera Indije, lorda Canninga, o konfiskaciji zemalja zemljoposjednika Auda koji su učestvovali u indijskom ustanku, Marx piše za »New-York Daily Tribune« dva članka o aneksiji kraljevine Aud i o zemljišnoj svojini u Indiji; oni su objavljeni kao uvodnici 28. maja i 7. juna.
27. maja Marx piše jedan članak o Bonapartinim finansijskim manevrima i o jačanju vojnog despotizma u Francuskoj, koji je izašao bez naslova 11. juna u »New-York Daily Tribune«.
- Kraj maja do
6. jula Engels piše tri priloga o ustanku u Indiji, koji su objavljeni 15. i 26. juna i 21. jula kao uvodnici u listu »New-York Daily Tribune«.
31. maja Marx u pismu moli Lassalle-a da obavesti izdavača Dunckera da će zbog bolesti zakasniti sa slanjem prve sveske svog ekonomskog rada. On obećava da će sad revnosno krenuti na posao; u istom pismu on izražava mišljenje o Lassalle-ovoj

- knjizi *Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos* i ukazuje na suštinske nedostatke knjige.
- Jun do početka avgusta Marxu je preko potreban novac zbog bolesti njegove supruge i kćeri Eleanor. Uz Freiligrathovu pomoć on pribavlja novac na jednu menicu, koju vuče na Engelsa i šalje odmah svoju suprugu na nekoliko nedelja u Ramsgejt na oporavak.
- Prva polovina juna Marx sastavlja predmetni registar svog ekonomskog rukopisa, napisanog između avgusta 1857. i juna 1858.
- 8, 11. i 18. juna Za »New-York Daily Tribune« Marx piše tri članka o Engleskoj. Dva priloga su objavljena 21. juna i 2. jula kao dopisi pod naslovima *Stanje britanske trgovine* i *Britanska vlada i trgovina robljem*, a jedan je objavljen 24. juna kao uvodnik.
- Oko 21. juna Engels završava veliki prilog »Konjica« za »New American Cyclopaedia«, koji je objavljen 1859.
29. juna Brightov govor u Donjem domu je dao povoda Marxu da napiše jedan članak o porezima u Indiji; članak je objavljen 23. jula u listu »New-York Daily Tribune« kao uvodnik.
- Krajem juna U Freiligrathovom stanu Marx se sastao sa mađarskim revolucionarom Klapkom.
- Oko 2. jula Marx dobija pismo od Weydemeyera iz Amerike, koji mu preporučuje Albrehta Kampa iz Njujorka i koji ga obavestava o stanju radničkog pokreta u Americi i o teškoćama prilikom stvaranja jedne stalne proleterke organizacije. Istovremeno Marx dobija i pismo od Kampa iz Njujorka. Ovaj ga obavestava o nemačkom komunističkom udruženju koje je on osnovao zajedno sa Friedrichom Kammom. Kamp moli Marxu da mu pošalje svoje delo *Beda filozofije*, koje je potrebno za propagandu naučnog komunizma u Americi, kao i brojeve časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« i da Marx ostane u stalnoj vezi sa komunističkim udruženjem.
9. jula Marx piše o nacrtu zakona usvojenom u Donjem domu o likvidiranju vladavine Istočnoindijske kompanije u Indiji. Članak je objavljen 24. jula u listu »New-York Daily Tribune« kao uvodnik.
14. jula U pismu Marxu Engels ga izveštava o svom proučavanju uporedne fiziologije, fizike i drugih prirodnih nauka. On zaključuje da su najnovija otkrića u prirodnim naukama još više potvrdila ispravnost dijalektičkog metoda u proučavanju prirode. Engels nastavlja svoje studije prirodnih nauka i sledećih godina.
- Početak avgusta do sredine novembra Marx radi na prvoj svesci svog ekonomskog rada; on piše novu verziju glave o novcu. Tokom rada na ovoj glavi on čita novoizdatu knjigu Maclarena *History of currency*.
6. do 10. avgusta Za »New-York Daily Tribune« Marx piše dva članka o zakonu o bankama od 1844. Roberta Peela. Oni su objavljeni 23. i 28. avgusta kao uvodnici.
17. i 20. avgusta Za »New-York Daily Tribune« Marx piše dva članka o Kini i trgovini robljem na Kubi; prilozi su ostali neobjavljeni.

31. avgusta do 28. septembra Marx piše četiri članka o istoriji trgovine opijumom u Kini i o mirovnom ugovoru u Tjencinu. Tri su objavljena kao uvodnici, a jedan kao dopis pod naslovom *Britansko-kineski ugovor*, 20. i 25. septembra i 5. i 15. oktobra u listu «New-York Daily Tribune».
14. septembra Marx piše za «New-York Daily Tribune» članak *Britanska trgovina i finansije*, koji je izašao 4. oktobra.
- Oko 17. septembra Engels piše za «New-York Daily Tribune» članak o ustanku u Indiji, koji je objavljen kao uvodnik 1. oktobra.
20. i 21. septembra Marx piše za «New-York Daily Tribune» jedan članak o kineskom ugovoru i drugi sa kritičkim primedbama na novi Mazzinijev manifest. Prvi prilog je ostao neobjavljen. Marxove primedbe na manifest su izašle 13. oktobra pod naslovom *Mazzinijev novi manifest*.
1. oktobra, 29. i 31. decembra Marx piše tri rada o ukidanju kmetstva u Rusiji. Jedan od njih je objavljen kao uvodnik, a dva druga kao dopisi pod naslovima *Problem oslobođenja seljaka u Rusiji* i *O oslobođenju seljaka u Rusiji*, 19. oktobra 1858. i 17. januara 1859. u listu «New-York Daily Tribune».
2. oktobar do 4. decembra Marx piše za «New-York Daily Tribune» devet članaka o pruskoj unutrašnjoj politici. Članci su objavljeni pod naslovima *Umna poremećenost pruskog kralja*, *Prusko regentstvo*, *Stanje u Pruskoj*, *Nova vlada*, 23. i 27. oktobra, 3, 8, 24. i 27. novembra i 3, 13. i 27. decembra.
7. oktobra U pismu Marxu Engels piše da Jones sve intenzivnije saraduje sa buržoaskim liberalima; s tim u vezi on ukazuje na buržoaziranje engleske radničke klase i otkriva korene oportunistima u engleskom radničkom pokretu. Slom čartizma i privremenu pobedu oportunistima u engleskom radničkom pokretu Engels dovodi u direktnu vezu sa monopolskim položajem Engleske na svetskom tržištu i sa njenim mnogobrojnim kolonijalnim posedima.
8. do 21. oktobra U svojim pismima Marx i Engels raspravljaju o perspektivama proleterskog pokreta na Kontinentu.
- Oko 2. novembra Engels piše za «New-York Daily Tribune» članak *Sudski postupak protiv Montalambert-a*, koji je objavljen 24. novembra.
- Sredina novembra 1858. do 21. januara 1859. Marx piše novu glavu «Roba». On prerađuje glavu o novcu, konačno rediguje tekst celog rukopisa i daje mu naslov *Prilog kritički političke ekonomije. Prva sveska. Prva knjiga. O kapitalu. Odeljak I. Kapital uopšte*, i šalje ga izdavaču Dunckeru u Berlin. Umesto planiranih pet do šest štamparskih tabaka prva sveska je narasla na 12 štamparskih tabaka, i sastojala se ne od tri glave, kako je bilo predviđeno, nego od dve: «Roba» i «Novac ili prosti promet». Treću glavu «Kapital uopšte» Marx je odlučio da objavi u drugoj svesci.
- Oko 19. novembra Marx piše za «New-York Daily Tribune» prilog o bonapartišćkom planu da se u Francuskoj regulišu cene hleba; on je objavljen 15. decembra kao uvodnik.

- Kraj novembra Engels piše za *«New-York Daily Tribune»* članak u kome sumira društvenopolitički razvitak u Evropi godine 1858; tom prilikom on je utvrdio simptome opšte političke živosti u Evropi. Članak je objavljen kao uvodnik 23. decembra.
14. i 21. decembra Marx piše za *«New-York Daily Tribune»* članak o englesko-kineskom mirovnom ugovoru i drugi članak o Buchananovoj misiji; prilozi su ostali neobjavljeni.
17. i 29 decembar 1858. i 11. januar 1859. Marx piše za *«New-York Daily Tribune»* članke *Pitanje Jonskih ostrva, Uzbuđenje u Irskoj i Stanje u Pruskoj*, koji su objavljeni 6. i 11. januara i 1. februara 1859.

Registar imena

- Aberdeen, George Hamilton Gordon, Earl of* (Džordž Hamilton Gordon erl Aberdin; 1784—1860) — britanski državnik, torijevac, od 1850. vođa pilovaca; ministar spoljnih poslova (1828—1830. i 1841—1846) i predsednik koalicionne vlade (1852—1855). 5 7 12 106 119 144 410
- Ackroyd, Edward* (Edvard Akrojđ) — engleski fabrikant; liberal, član Parlamenta. 138
- Addington* (Adington)—vidi *Sidmouth, Henry*
- Aguesseau, Henri-Cardin-Jean-Baptiste, comte d'* (Anri-Karden-Žan-Batist, grof Ageso; 1746—1826) — francuski diplomata; diplomatski poslanik u Kopenhagenu (1803—1805). 349
- Ahmed Kjamil-paša* — vidi *Türr, István*
- Ahmed-šah Durani* (oko 1724—1773) — avganistanski šah (1747—1773), osnivač avganistanske države i dinastije Durani. 97
- Alba, Jacobo Luis Stuart Fitz-James, duque de Berwick y duque de* (Jakobo Luis Stjuart Fic-Džems, vojvoda od Bervika i vojvoda od Albe; 1821—1881) — španski aristokrata, oženjen Marijom Fransiskom, starijom sestrom francuske carice Eugnije. 33
- Albrecht III* (Albreht III; oko 1350 — 1395) — austrijski vojvoda (1365—1395). 90
- Albrecht III. Achilles* (Albreht III. Ahiles; 1414—1486) — izborni knez Brandenburga (1470—1586). 81
- Albrecht Friedrich* (Albreht Fridrih; 1553—1618) — pruski vojvoda (1568—1618). 83
- Albrecht von Österreich* (Albreht od Austrije) — vidi *Albrecht III*
- Albrecht von Preußen* (Albreht od Pruske) — vidi *Albrecht Friedrich*
- Aleksandar I* (Aleksandar I; 1777—1825) — ruski car. 84 96 477 494 549
- Aleksandar II* (1818—1881) — ruski car (1855—1881). 476—478 484 494 530 544—550
- Aleksej Mihailovič* (1629—1676) — ruski car (1645—1676). 474
- Althorp, John Charles Spencer, Viscount* (Džon Čarls Spenser Altorp, vikont; 1782—1845) — britanski državnik; član parlamenta, jedan od vođa vigovaca u periodu borbe za parlamentarnu reformu (1832); rizičar (1830. i 1831—1834). 12
- Amar Singh* — brat Kvera Singha, posle njegove smrti (aprila 1858) stajao je na čelu ustanka u Audu za vreme nacionalnooslobodilačkog pokreta u Indiji (1857—1859). 464
- Andrée, Erneste* (Ernest Andre) — jedan od direktora francuske akcionarske banke *Crédit mobilier*. 237
- Andréossi [Andréossy], Antoine-François, comte d'* (Antoan-Fransoa grof Andreosi; 1761—1828) — francuski general i diplomata; učestvovao je u pohodima Napoleona I; ambasador u Londonu (1802), Beču (8106—1809) Carigradu (1812—1814). 344 347

- Anson, George* (Džordž Anson; 1797—1857) — engleski general; vrhovni komandant engleskih trupa u Indiji 1856/1857. 194
- Argout, Antoine-Maurice-Apollinaire, comte d'* (Antoan-Moris-Apoliner, grof Argu; 1782—1858) — francuski državnik; od 1830. do 1836. bio je više puta ministar; generalni direktor Francuske banke (1834—1857). 181 182
- Argyll, George John Douglas Campbell, Duke of* (Džordž Džon Daglas Kempbel, vojvoda od Argila; 1823—1900) — britanski državnik, pilot, kasnije liberal; čuvar tajnog pečata (1853—1855, 1859—1860, 1860—1866, 1880—1881), ministar pošta (1855—1858. i 1860), ministar za Indiju (1868—1874). 263
- Aristotel* (384—322. pre n. e.) — veliki grčki filozof; među starim grčkim filozofima... najuniverzalnija glava (Engels); u svom delu »Politika« dao je svoju teoriju robovlasničke države. 198
- Armitage, Sir Elkanah* (Ser Elkana Armidž) — pristalica mančesterske škole, kandidovao se 1857. na engleskim izborima za parlament, ali bez uspeha. 137
- Ashburnham, Thomas* (Tomas Ašbernem; 1807—1872) — engleski general; 1857. poslat je na čelu jedne vojne ekspedicije u Kinu; kada je počeo oslobodilački ustanak u Indiji pozvan je tamo. 190
- Assensio [Asensio], Pedro Galvo* (Pedro Galvo Asensio) — španski političar; poslanik u kortesu; učestvovao je u buržoaskoj revoluciji 1854—1856. 35
- Auckland, George Eden, Earl of* (Džordž Idn erl od Oklenda; 1784—1849) — britanski državnik; vigoval, više puta ministar, generalni guverner Indije (1836—1842). 96 380 381
- Auerwald, Rudolf von* (Rudolf fon Auersvald; 1795—1866) — pruski državnik, predstavnik poburžoaznog liberalnog plemstva; predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (jun do septembra 1848), ministar bez portfelja (1858—1862). 514 515
- Augusta Marie Luise Katharina* (Augusta Marija Luiza Katarina; 1811—1890) — supruga princa Wilhelma od Pruske, koji je kasnije postao nemački car Wilhelm I. 512 527
- Bahadur-šah II* (1767—1862) — poslednji vladar (1837—1858) iz dinastije velikih mogula u Indiji; od 1849. Englezi su mu dali penziju tako da je faktički razvlašćen; za vreme oslobodilačkog ustanka u Indiji 1857. ponovo je postavljen za cara; posle pada Delhija u septembru 1857. Englezi su ga uhapsili i prognali u Burmu. 194 202 239 251
- Baillie, Henry James* (Henri Džems Bejli; rod. 1804) — engleski visoki činovnik; sekretar kontrolnog odbora za indijske poslove, član parlamenta, torijevac. 380
- Bandiera* (Bandijera, braća: Attilio, 1810—1844; Emilio, 1819—1844) — italijanski patrioti; borili se u nacionalnooslobodilačkom pokretu i pri pokušaju dizanja ustanka u Kalabriji 1844. pogubljeni. 117
- Bangya, János* (Janoš Banda; 1817—1868) — mađarski žurnalista i oficir, 1848/1849. učestvovao u revoluciji u Mađarskoj; posle propasti revolucije bio je Kossuthov emisar u inostranstvu, istovremeno i policijski agent; pod imenom Mehmed-bej stupio je u tursku vojsku. 135 136 383—385 387 388 449—453
- Baraguay D'Hilliers, Achille, comte* (Ašil Barage d'Ilier, grof; 1795—1878) — maršal Francuske; učestvovao je u pohodima Napoleona I, zatim prešao na stranu Bourbona; za vreme Druge republike poslanik u Ustavotvornoj i Zakonodavnoj narodnoj skupštini, posle državnog udara 2. decembra 1851. bonapartist. 223
- Barbès, Armand* (Arman Barbes; 1809—1870) — francuski revolucionar; za vreme Julske monarhije jedan od vođa tajnog društva godišnjih

- doba; 1839. zbog učešća u pokušaju ustanka osuđen je na doživotni zatvor; 1848. poslanik Ustavotvorne nacionalne skupštine, podržavao je politiku Ledru-Rollina; kao učesnik u akciji od 15. maja 1848. osuđen je na doživotnu robiju, 1854. je pomilovan, a zatim je emigrirao. 3
- Baring, Sir Francis Thornhill** (Ser Francis Tornhil Bering; 1796—1866) — britanski državnik, vigovac, član parlamenta; kraljevski ministar finansija (1839—1841), prvi lord admiraliteta (1849—1852). 436
- Barnard, Sir Henry William** (Ser Henri Viljem Barnard; 1799—1857) — engleski general; učestvovao je u krmskom ratu (1854—1855), 1857. komandovao je engleskim trupama pri opsadi Delhija. 201 204—206 211—213 222 223 246
- Baroche, Pierre-Jules** (Pjer-Žil Baroš; 1802—1870) — francuski državnik i pravnik, za vreme Druge republike poslanik u Ustavotvornoj i Zakonodavnoj narodnoj skupštini; bonapartist; generalni državni branilac apelacionog suda; za vreme i posle državnog udara pripadao je raznim kabinetima. 316
- Barrot, Adolphe** (Adolf Baro; 1803—1870) — francuski diplomata; 1845. generalni konzul u Egiptu. 186
- Barrot, Camille-Hyacinthe-Odilon** (Kamij-Ijasent-Odilon Baro; 1791—1873) — francuski političar, za vreme Julske monarhije vođa liberalne dinastičke opozicije; od decembra 1848. do oktobra 1849. predsednik vlade, potpomagao je kontrarevolucionarni monarhistički blok. 192 531
- Beauharnais, Eugénie-Hortense de** (Eženi-Ortans de Boarne; 1783—1837) — majka Napoleona III, supruga Louis-a Bonaparte, kralja Holandije. 489
- Beauharnais, Josephine-Tascher de la Pagerie** (Žozefin-Tašer de la Pažeri Boarne; 1763—1814) — prva žena Napoleona I, 1804. francuska carica. 343
- Beautemps-Beaupré, Charles-François** (Sarl-Fransoa Botam-Bopre; 1766—1854) — francuski inženjer hidrograf. 76
- Bedeau, Marie-Alphonse** (Mari-Alfons Bedo; 1804—1864) — francuski general i političar, umereni buržoaski republikanac; tridesetih i četrdesetih godina je učestvovao u osvajanju Alžira; za vreme Druge republike potpredsednik Ustavotvorne i Zakonodavne nacionalne skupštine; posle državnog udara od 2. decembra 1851. proteran iz zemlje; u Francusku se vratio 1859. 331
- Bem, Jozef** (Jozef Bem; 1795—1850) — poljski general i borac za slobodu, jedan od vođa poljskog ustanka 1830/1831; u oktobru 1848. učestvovao u odbrani revolucionarnog Beča, 1849. jedan od vojskovođa u mađarskoj revolucionarnoj vojsci; kasnije stupio u tursku vojsku. 453
- Bentham, Jeremy** (Džeremi Bentam; 1748—1832) — engleski sociolog, teoretičar utilitarizma. 112
- Bernard, Simon-François** (Simon-Fransoa Bernar; 1817—1862); — francuski političar, republikanac; emigrirao je u Englesku, 1858. francuska vlada ga je optužila da je učestvovao u Orsinijevom atentatu na Napoleona III, ali ga je engleski vrhovni krivični sud proglasio nevinim. 363 364
- Berryer, Pierre-Antoine** (Pjer Antoan Berije; 1790—1868) — francuski advokat i političar, za vreme Druge republike poslanik Ustavotvorne i Zakonodavne nacionalne skupštine, legitimist. 329 531
- Berthier, Louis-Alexandre, prince de Wagram, prince de Neufchatel, duc de Valengin** (Luj-Aleksandr Berije, princ od Vagrama, princ od Nešatela, vojvoda od Valanžena; 1753—1815) — maršal Francuske; šef štaba u vojsci Napoleona I (1805—1807. i 1812—1814), posle pada carstva 1814. prešao na stranu Bourbona. 223
- Bethell, Lord Richard, Westbury** (lord Ričard Betel Vestberi; 1800—1873)

- britanski državnik, liberal; glavni prokurator (1852—1856), javni tužilac (1856—1858. i 1860—1861), lord kancelar (1861—1865). 117
- Bethmann-Hollweg, Moritz August von* (Moric August fon Betman-Holveg; 1795—1877) — pruski pravnik i političar, jedan od vođa konzervativne partije; poslanik u prvom domu (1849—1852), zatim u drugom domu (1852—1855) pruskog landtaga, ministar za veru, prosvetu i zdravstvo (1858—1862). 510 516
- Bismarck, Otto, Fürst von* (Oto Bizmark, knez; 1815—1898) — nemački državni kancelar (1871—1890). 495
- Blackstone, Sir William* (ser Viljem Blekstoun; 1723—1780) — engleski pravnik i parlamentarac; pobornik engleskog ustavno-monarhističkog sistema. 234
- Blanqui, Louis-Auguste* (Luj-Ogist Blanki; 1805—1881) — francuski revolucionar, komunist-utopist; organizator mnogih tajnih društava i zavera, aktivni učesnik u revoluciji od 1830; u revoluciji od 1848. bio je na pozicijama krajnje levice demokratskog i proleterskog pokreta u Francuskoj; zastupao je stanovište nasilnog uzimanja vlasti putem zavereničke organizacije i nužnost revolucionarne diktature; 36 godina je proveo u zatvoru. 3
- Boitelle, Symphorien-Casimir-Joseph* (Simfortijen-Kazimir-Žozef Boatel; rod. oko 1813) — prefekt pariske policije (1858—1866). 334 336
- Bonaparte* — francuska carska dinastija (1804—1814, 1815. i 1852—1870). 55 65 208 512 537
- Bonaparte* — Vidi *Napoléon I.*
- Bonaparte III* (Bonaparta III) — Vidi *Napoléon III.*
- Bonaparte, Jérôme* (Žerom Bonaparta; 1784—1860) — najmlađi brat Napoleona I, kralj Vestfalije (1807—1813); od 1850. maršal Francuske; stric Napoleona III. 316
- Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul, prince Napoléon* (Žerom-Napoleon-Žozef-Šarl-Pol, princ Napoleon, Bonaparta; 1822—1891) — sin Jérôme-a Bonaparte, rođak Napoleona III; za vreme Druge republike poslanik u Ustavotvornoj i Zakonodavnoj narodnoj skupštini. 33 324 329
- Bonaparte, Mathilde Laetitia-Wilhelmine* (Matilda Leticija-Vilhelmina Bonaparta; 1820—1904) — ćerka Jérôme-a Bonaparte, rođaka Napoleona III. 329
- Bonham, Sir Samuel George* (Ser Samujel Džordž Bonem; 1803—1863) — engleski činovnik u kolonijama, guverner Hongkonga (1847—1852), vršio je diplomatsku funkciju i kontrolisao trgovinu sa Kinom. 87 88 133
- Bonin, Eduard von* (Eduard fon Bonin; 1793—1865) — pruski general i državnik; ministar rata (1852—1854. i 1858—1859); za vreme krimskog rata zalagao se za savez Pruske sa zapadnim silama. 510 516
- Bosquet, Pierre-Joseph-François* (Pjer-Žozef-Fransoa Boske; 1810—1861) — francuski general, od 1856. maršal Francuske; od tridesetih do četrdesetih godina učestvovao je u osvajanju Alžira, 1854. komandovao je najpre jednom divizionom, a zatim korpusom na Krimu. 223 337
- Bourbon* (Burboni) — kraljevska dinastija; u Francuskoj je vladala 1589—1792, 1814/1815. i 1815—1830, u Španiji (1701—1808, 1814—1868. i 1874—1931), u Napolju i Siciliji (1735—1860) i Parmi (1748—1859). 506
- Bourchier, George* (Džordž Baučer; 1821—1898) — engleski oficir; učestvovao je u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka od 1857. do 1859. u Indiji. 246
- Bowring, Sir John* (Ser Džon Bauring; 1792—1872) — engleski političar i književnik, Benthamov učenik; pristalica slobodne trgovine, konzul u Kantonu (1849—1852); guverner, vrhovni zapovednik i viceadmiral Hongkonga (1854—1859), učestvovao je u drugom ratu za opijum

- protiv Kine (1856—1858). 87 111 114 118 119 122 133 234
- Brandenburg, Friedrich Wilhelm, Graf von** (Fridrih Vilhelm, grof Brandenburg; 1792—1850) — pruski general i državnik, predsjednik kontrarevolucionarnog ministarstva (novembra 1848—1850). 493
- Braunschweig** [*Haus Braunschweig-Lüneburg*, od 1665. *Haus Hannover*] (Braunšvajg — kuća Braunšvajg-Lineburg, od 1665. kuća Hanover) — od 1714. engleska kraljevska dinastija (do 1837. u personalnoj uniji sa izbornim kneževima Hannover); kuća Hannover (od 1692. izborni kneževi) je grana vojvodske dinastije Braunschweig-Lüneburg, koja postoji od 1235. 6 9 11
- Bravo Murillo, Juan** (Huan Bravo Muriljo; 1803—1873) — španski državnik, član partije «*moderados*», ministar predsjednik 1851/1852. 177
- Brereton** (Brieton) — engleski činovnik u Indiji; 1855. komesar okruga Ludhiana u Pendžabu. 220
- Briggs, John** (Džon Brigs; 1785—1875) — engleski general; 1801—1835. bio je u službi Istočnoindijske kompanije; 1835. član nadzornog saveta Istočnoindijske kompanije. 416
- Bright, John** (Džon Brajt; 1811—1889) — engleski fabrikant, istaknuti predstavnik pristalica slobodne trgovine, jedan od osnivača Lige protiv zakona o žitu, od početka 60-ih godina voda levog krila Liberalne partije, više puta ministar u liberalnim vladama. 130 137—140 407 413—415 417 541
- Brofferio, Angelo** (Anđelo Broferio; 1802—1866) — italijanski političar, pesnik i publicista; od 1848. član pijemontskog poslaničkog doma, vođa demokratske opozicije, Garibaldijev pristalica. 15
- Brogie, Achille-Charles-Léonce-Victor, duc de** (Ašil-Šarl-Leons-Viktor, vojvoda Brołji; 1785—1870) — francuski državnik, ministar predsjednik (1836/1836), poslanik u Zakonodavnoj narodnoj skupštini (1849—1851), orleanist. 507
- Brogie, Jacques-Victor-Albert, prince de** od 1870. *duc de* (Žak-Viktor-Alber, princ, od 1870. vojvoda Brołji; 1821—1901) — francuski monarhistički političar, publicist i istoričar; saradnik katoličkog časopisa «*Le Correspondant*»; od 1873. više puta predsjednik vlade i ministar. 507 531
- Brougham, Henry Peter** [*Lord Brougham and Vaux*] (Henri Piter Bruem — Lord Brum-en-Voks; 1778—1868) — engleski pravnik, pisac i državnik, između 20-ih i 30-ih godina jedan od vođa vigovaca, član parlamenta; lord kancelar (1830—1834); pobornik izborne reforme; od 50-ih godina nije igrao nikakvu ulogu u političkom životu. 326 411
- Brown, Humphrey** (Hamfri Braun) — engleski preduzimač; član parlamenta, jedan od direktora Britanske kraljevske banke (1853—1856), osuđen zbog prevara. 43 160—163
- Brune, Guillaume-Marie-Anne** (Gijom-Mari-An Brin; 1763—1815) — maršal Francuske; učestvovao je u pohodima Napoleona I, 1799. komandant francuskih trupa u Holandiji. 6
- Buckingham, Henry Stafford, Duke of** (Henri Staford, vojvoda Bakington; oko 1454—1483) — pripadnik engleskog feudalnog plemstva, doprineo je da Richard III stupi na presto, uskoro se pobunio i zbog toga je pogubljen. 120
- Bulwer, Edward George Earle Lytton** [*Bulwer-Lytton*] (Edvard Džordž erl Litn-Bulver [Bulver-Litn]; 1803—1873) — engleski pisac i političar; u početku svoje delatnosti vigovac, od 1852. torijevac; član parlamenta, ministar kolonija (1858/1859). 110 117 406 425 426
- Bulwer, Edward Robert Earle Lytton** [*Bulwer-Lytton*] (Edvard Robert erl Litn Bulver [Bulver-Litn]; 1831—1891) — britanski diplomata i pesnik; viceroyalj Indije (1876—1880), ambasador u Parizu (1887—1891), sin Edwarda Georga Bulwer-Lyttona. 425 426—428
- Bulwer, William Henry Earle Lytton** (Viljem Henri erl Litn, Bulver;

- 1801—1872); britanski diplomata, vjgovac, član parlamenta (1830—1837); otpravnik poslova Engleske u Parizu (1839—1840), diplomatski poslanik u Madridu (1843—1848), u Vašingtonu (1848—1852) i u Firenci (1852—1855), otpravnik poslova u Dunavskim kneževinama (1856—1858) i u Carigradu (1858—1865). 209 210
- Bulwer-Lytton, Rosina* (Rozina Bulwer-Liton; 1802—1882) — engleska književnica, romanopisac; supruga Edwarda Georgea Bulwer-Lyttona. 425—428 431
- Buridan, Jean* (Žan Buridan; rod. oko 1300, umro posle 1358) — francuski skolastički filozof 14. veka; njemu se pripisuje priča o magarcu koji umire od gladi između dva podjednako velika plasta sena jer ne može da se odluči ni za jedan od njih. 551
- Cadoudal, Georges* (Žorž Kadudal; 1771—1804) — francuski političar, rojalista; 1793. učestvovao je u kontrarevolucionarnom vandejskom ustanku; vođa «šuanaa» (chouans); učinio je više pokušaja da podigne rojalistički ustanak u Francuskoj; pogubljen je 1804. 346
- Calonge y Fenollet, Eusebio* (Eusebio Kalonhe i Fenoljet; 1814—1874) — španski general; učestvovao je u ratovima protiv karlista; 1854. generalkapetan Pamplone. 176 177
- Campbell* (Kembel) — engleski general; učestvovao je u ugušivanju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859.
- Campbell, Colin, Baron Clyde* (Kolin Kembel, baron Klajd; 1792—1863) — engleski general, kasnije feldmaršal; učestvovao je u drugom ratu protiv sika (1848—1849) i u krimskom ratu (1854—1855); kao vrhovni komandant britanske vojske u Indiji (1857—1860) ugušio je nacionalnooslobodilački ustanak 1857—1859. 357
- Campbell, Sir George* (Ser Džordž, Kembel; 1824—1892) — od 1843. do 1847. sa prekidima, kolonijalni činovnik u Indiji; autor mnogih radova o Indiji; kasnije član parlamenta (1875—1892). 249 285 287 298—300 303 304 308 309 311 312 354—358 373 374—377 396 398 399 418—420 463
- Cameron, Hugh* (Hju Kameron) — upravnik Britanske kraljevske banke (1849—1855), zbog prevara je osuđen. 42 43 44 161 162
- Camphausen, Ludolf* (Ludolf Kamphausen; 1803—1890) — bankar iz Kelna, jedan od vođa rajnske liberalne buržoazije; 1847. član ujedinenjenog landtaga; pruski predsednik vlade (mart do juna 1848), sprovodio je politiku kompromisa sa kontrarevolucionarnim snagama. 479 490 496 514
- Canning, Charles John, Earl* (Čarls Džon Kaning, erl; 1812—1862) — britanski državnik; torijevac, zatim pilovac; ministar pošta (1853—1855) generalni guverner Indije (1856—1862), organizovao je ugušenje nacionalnooslobodilačkog ustanka 1857—1859. 376 378 379 389—391
- Canning, George* (Džordž Kening; 1770—1827) — engleski državnik i diplomata; torijevac; 1808—1809. i 1822—1827. ministar spoljnih poslova, 1827. premijer-ministar. 326 456
- Canrobert, François-Certain* (Fransoa-Serten, Kanrober; 1809—1895) — francuski general, od 1856. maršal Francuske, bonapartist; tridesetih i četrdesetih godina učestvovao u osvajanju Alžira; aktivno je učestvovao u državnom udaru od 2. decembra 1851; vrhovni zapovednik francuske vojske na Krimu od septembra 1854. do maja 1855. 323 337
- Cardwell, Edward, Viscount* (Edvard vikont Kardvel; 1813—1886) — britanski državnik, vodeći pilovac, kasnije liberal; ministar trgovine i saobraćaja (1852—1855), državni sekretar za Irsku (1859—1861), ministar kolonija (1864—1866), ministar rata (1868—1874). 145 436

- Carlo Alberto* (Karl Albert; 1798—1849) — kralj Sardinije i Pijemonta (1831—1849). 15
- Carlos, Don* (Don Karlos; 1788—1855) — brat Fernanda VII, španski pretendent na presto; njegovi pokušaji da osvoji presto i da ponovo uspostavi neograničenu vlast feudalno-klerikalnih snaga doveli su 1833—1840. do građanskog rata u Španiji. 38 39
- Cassagnac, Granier de* (Granije de Kasanjak) — vidi *Granier de Cassagnac, Bernard-Adolph*
- Castellane, Esprit-Viktor-Elisabeth-Boniface, comte de* (Espri-Viktor-Elizabet Bonifas grof od Kastelana; 1788—1862) — maršal Francuske, od 1850. komandant garnizona u Lionu, komandant vojnog okruga Lion (1859—1862). 323 330
- Castlereagh, Henry Robert Stewart, Lord*, od 1821. *Marquess of Londonderry* (Henri Robert Stjuart lord Kaslri, od 1821. markiz od Londondrija; 1769—1822) — britanski državnik, torijevac; ministar rata i kolonija (1805—1806, 1807—1809), ministar spoljnih poslova (1812—1822); izvršio samoubistvo. 46 123 327 347 541
- Cavaignac, Louis-Eugène* (Luj-Ežen Kavenjak; 1802—1857) — francuski general i političar, umereni buržoaski republikanac; tridesetih i četrdesetih godina učestvovao u osvajanju Alžira; ozloglašen zbog svog varvaskog načina vođenja rata; 1848. guverner Alžira, od maja ministar rata; ustavotvorna Nacionalna skupština mu je dala neograničenu, diktatorsku vlast, surovo je ugušio junski ustanak pariskog proletarijata; predsednik vlade (jun do decembra 1848); za vreme Druge republike i posle državnog udara od 2. decembra 1851. u opoziciji prema Napoleonu III. 192 232 323
- Cervantes Saavedra, Miguel de* (Migel de Servantes Saavedra; 1547—1616) — španski pisac realista, autor romana *Don Kihot*. 362
- Cezar, Gaj Julije* (oko 100—44. pre n. e.) — rimski vojskovođa i državnik. 75 234
- Châlons-Oranien* (Šalon-Oranijen) — stari grofovsko-kneževski rod poreklom iz Francuske. 79
- Chamberlain, Sir Neville Bowles* (ser Nevil Boulz Čemberlen; 1820—1902) — engleski general, kasnije feldmaršal; učestvovao u englesko-avganistanskom ratu (1838—1842) i drugom ratu protiv sika (1848—1849); komandovao neregularnim indijskim trupama u Pendžabu (1854—1858), učestvovao u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859; zapovednik vojske u Madrasu (1876—1881). 223 246 355 358
- Chambord, Henri-Charles d'Artois, duc de Bordeaux, comte de* (Anri-Šarl d'Artoa grof Šambor, vojvoda od Bordoja; 1820—1883) — unuk Charles-a X, pod imenom Henri V francuski legitimistički pretendent na presto. 323
- Changarnier, Nicolas-Anne-Théodule* (Nikola-An-Teodil Šangarnije; 1793—1877) — francuski general i državnik, monarhist 1848/1849; tridesetih i četrdesetih godina učestvovao u osvajanju Alžira; poslanik u Ustavotvornoj i Zakonodavnoj narodnoj skupštini; posle juna 1848. komandant nacionalne garde i pariskog garnizona; učestvovao u rasterivanju demonstracija 13. juna 1849. u Parizu; posle državnog udara od 2. decembra 1851. uhapšen i prognan; u Francusku se vratio 1859. 331 334
- Charles I* (Čarls I; 1600—1649) — kralj Engleske (1625—1649) — pogubljen za vreme engleske buržoaske revolucije. 496
- Charles II* (Čarls II; 1630—1685) — kralj Britanije i Irske (1660—1685). 496
- Charles X* (Šarl X; 1757—1836) — kralj Francuske (1824—1830). 216
- Chevalier, Michel* (Mišel Ševalije; 1806—1879) — francuski inženjer, ekonomist i publicist, tridesetih godina pristalica Sen-Simona; kasnije

- pristalica slobodne trgovine; potpomagao je i propagirao, posle državnog udara od 2. decembra 1851, ekonomsku politiku Napoleona III, dugo je radio u redakciji lista *Journal des Débats*. 23
- Christina* — vidi *Maria Christina*
- Ciceron, Marko Tulije* (106—43. pre n. e.) — rimski govornik i državnik. 81
- Clanricarde, Ulick John de Burgh, Marquess of* (Julik Džon de Berg, markiz od Klenrikarda; 1802—1874) — britanski diplomata i političar, vigovac; ambasador u Petrogradu (1838—1841), ministar pošta (1846—1852); lord čuvar pečata (1857—1858). 5 12 326 425
- Clarendon, George William Frederick Villiers, Earl of* (Džordž Viljem Frederik Viliez, eri Klerendon; 1800—1870) — britanski državnik, vigovac, kasnije liberal, vicekralj Irske (1847—1852), 1848. svirepo je ugušio irski ustanak; ministar spoljnih poslova (1853—1858, 1865/1866. i 1868—1870). 14 119 132 146 209 412
- Clark* — vidi *Clerk, Sir George*
- Clarke, Mary Anne* (Meri En Klark; 1776—1852) — ljubavnica vojvode od Yorka, poznata po skandalu zbog korupcije 1809. 10—12
- Clay, Sir William* (Ser Viljem Klej; 1791—1869) — engleski političar i publicist; liberal, član parlamenta (1832—1837). 103
- Clerk [Clark], Sir George* (Ser Džordž Klark; 1787—1867) — britanski državnik, torijevac, kasnije pilovac; sekretar riznice (1834—1835. i 1841—1845), pomoćnik ministra za trgovinu i saobraćaj i upravnik kovnice 1845/1846. 145
- Cobbet, William* (Viljem Kobet; oko 1762—1835) — engleski političar i publicist, poreklom seljak, prominentni predstavnik sitnoburžoaskog radikalizma borio se za demokratizaciju političkog pokreta u Engleskoj, od 1802. izdavač lista *«Cobbett's Weekly Political Register»*. 9 234 345
- Cobden, Richard* (Ričard Kobden; 1804—1865) — fabrikant iz Manchestera, pristalica slobodne trgovine, jedan od osnivača Lige protiv zakona o žitu, član parlamenta. 110 113 117 121 127 129 130 137—139 146 326
- Coburg* (Koburg) — nemačka vojvodska porodica čiji su pripadnici sklapali brakove s pripadnicima vojvodskih porodica širom Evrope. 512
- Cockburn, Sir George, Baronet* (Ser Džordž Kokbern, baronet; 1772—1853) — 1837. britanski admiral, prvi lord admiraliteta (1841—1846); 1851. admiral flote. 410
- Codrington, Sir William John* (Ser Viljem Džon Kodrington; 1804—1884) — engleski general; 1854/1855: komandant divizije, zatim vrhovni komandant krimske armije od novembra 1855. do jula 1856. 308
- Collado, Antonio* (Antonio Koljado) — španski političar, progresist, ministar finansija (1855—1856). 180
- Concha, Manuel Gutiérrez de la, marqués del Duero* (Manuel Gutieres de la Konča, markiz del Duero; 1808—1874) — španski general, član partije *«moderados»*, 1854. predsednik vojne hunte, jedan od organizatora ugušenja revolucije od 1854—1856. 33 38
- Conolly, Arthur* (Artur Konoli; 1807—1842) — engleski oficir; 1840. diplomatski poslanik u Hivi; 1841. uhapšen je i ubijen u Buhari. 485
- Cooke, George Wingrove* (Džordž Vingrou Kuk; 1814—1865) — engleski liberalni istoričar i žurnalist, 1857. dopisnik lista *«The Times»* u Kini. 455 457 503
- Cornwallis, Charles, Marquis* (Čarls Kornvolis, markiz; 1738—1805) — britanski državnik; generalni guverner Indije (1786—1793, 1805); kao vicekralj Irske (1798—1801) ugušio je irski ustanak od 1798. 390
- Cousin, Victor* (Viktor Kuzen; 1792—1867) — francuski filozof idealist, eklektičar. 432
- Cranworth, Robert Monsey Rolfe, Ba-*

- ron (Robert Monsi Rolf Krenvort, baron; 1790—1868) — britanski državnik i pravnik, vigovac; lord-kancelar (1852—1858. i 1865—1866). 110
- Dalhousie, James Andrew Broun Ramsay, Earl i Marquess of* (Džems Endrju Braun Remzi Delhauzi, erl i markiz; 1812—1860) — britanski državnik, pilovac, generalni guverner Indije (1848—1856). 218 220 379 381 382 416 423
- Danner, Luise Christine, Gräfin von* (Luiza Kristina, grofica Daner; 1815—1874) — morganatska supruga danskog kralja Frederika VII. 216
- David d'Angers, Pierre-Jean* (Pjer-Žan David d'Anže; 1788—1856) — poznati francuski vajar; levi republikanac, učestvovao je u revolucijama 1830. i 1848; posle državnog udara od 2. decembra 1851. prognan iz Francuske, ali se ubrzo vratio. 66
- Delangles, Claude-Alphonse* (Klod-Alfons Delangl; 1797—1869) — francuski pravnik i reakcionarni političar; od 1847. do februarske revolucije 1848. državni tužilac u Vrhovnom kraljevskom sudu u Parizu, predsednik Carskog suda (1852—1858), ministar unutrašnjih poslova (1858—1859). 329
- Derby, Edward George Geoffrey Smith Stanley* [od 1851] *Earl of* (Edvard Džordž Džefri Smit Stenli [od 1851] erl od Derbija; 1799—1869) — britanski državnik, vođa torijevaca, kasnije jedan od vođa konzervativne partije; predsednik vlade (1852, 1858—1859. i 1866—1868). 106 110—113 116 119 122 145 289 325—327 360 364 391 422 423 426 536 537 540
- Disraeli [D'Israeli], Benjamin, Earl of Beaconsfield* (Bendžamin Dizraeli, erl od Bikonsfilda; 1804—1881) — engleski političar i pisac; četrdesetih godina priključio se grupi Mlada Engleska, kasnije vođa konzervativne partije; predsednik vlade (1868. i 1874—1880). 103 104 107—109 116 118 127 144 146 147 194 197—200 215 326 327 359—362 406 436
- Dixon, Joshua* (Džošua Dikson) — vođa bankara u Nju Orliensu, 1852. došao je u Liverpool i postao akcionar i jedan od dvanaest direktora liverpulske banke; u avgustu 1857. postao je glavni direktor. 460
- Dod [d], George* (Džordž Dod; 1808—1881) — engleski publicist; autor većeg broja članaka i dela većinom o pitanjima industrije; saradnik različitih priručnika. 160
- Don Carlos* — vidi *Carlos, Don*
- Dost-Muhamed-kan* (1793—1863) — avganistanski emir (1826—1839. i 1842—1863). 97
- Dowb [Dowbiggin] (Daub [Daubigin])* — engleski oficir u krimskom ratu. 326
- Dulce Y Garay, Domingo* [od 1860] *marqués de Castellforite* (Domingo Dulse i Garaj [od 1860] markiz de Kasteljforite; 1808—1869)—španski general, pristalica partije "moderadosa"; jedan od vođa vojnog ustanka 1854. u Madridu, vodio je revoluciju od 1854. do 1856. 37 38
- Dundas, Henry, Viscount Melville* (Henri Dandas, vikont Melvil; 1742—1811) — britanski državnik, javni tužilac Škotske (1775—1783); ministar unutrašnjih poslova (1791—1794), predsednik kontrolnog odbora za indijske poslove (1793—1801), ministar rata (1794—1801), prvi lord admiraliteta (1804—1805). 6
- Dureau de la Malle, Adolphe-Jules-César-Auguste* (Adolf-Žil-Sezar-Ogist Duro de la Mal; 1777—1857) — francuski pesnik i istoričar. 339
- Džang Bahadur* (1816—1877) — od 1846. knez Nepala; za vreme nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. potpomogao je Engleze i učestvovao u ugušivanju ustanka. 355
- Džingis-kan* (oko 1155—1227) — mongolski osvajač, osnivač mongolskog carstva, 1211/1212. opustošio je severozapadnu Indiju. 398

- Eglinton, Archibald William Montgomerie, Earl of Eglinton and of Winton* (Arčibald Viljem Montgomeri Eglinton, erl Eglinton i Vintn; 1812—1861) — britanski državnik, torijevac, vicekralj Irske (1852, 1858—1859). 540—542
- Elgin, James Bruce, Earl of Elgin and of Kincardine* (Džems Brus Elgin, erl Elgin i Kinkardin; 1811—1863) — britanski diplomata; diplomatski poslanik s izvanrednim ovlaštenjem u Kini (1857—1858, 1860—1861); vicekralj Indije (1862—1863). 190 504
- Elisabeth* (Elizabeta; 1801—1873) — pruska kraljica, supruga Friedricha Wilhelma IV. 480—482 489 492 511 534 535
- Ellenborough, Edward Law, Baron* (Edvard Lo Elinboro, baron; 1750—1818) — engleski pravnik i državnik; najpre vigovac, kasnije torijevac; državni tužilac (1801—1802), predsjednik kraljevskog vrhovnog suda (1802—1818). 348
- Ellenborough, Edward Law, Earl of* (Edvard Lo, erl od Elinboro; 1790—1871) — britanski državnik, torijevac, član parlamenta; generalni guverner Indije (1842—1844), prvi lord admiraliteta (1846), predsjednik kontrolnog odbora za indijske poslove (1858). 206 326 376 378 391 424
- Elliot, William* (Viljem Eliot) — engleski političar, 1802. član parlamenta. 343
- Ellis, Sir Henry* (ser Henri Elis; 1777—1855) — britanski diplomata, diplomatski poslanik (1814/1815), kasnije ambasador u Teheranu (1835/1836). 97
- Elsner, Karl Friedrich Moritz* (Karl Fridrih Moric Elsner; 1809—1894) — nastavnik gimnazije u Breslavi, publicist i političar, demokrata; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levo krilo); pedesetih godina jedan od urednika lista »Neue Oder-Zeitung«. 525
- Émeriau, Maurice-Julien, comte* (Moris-Zilijen Emerio, grof; 1762—1846) — francuski admiral; komandovao je sredozemnom eskadrom (1811—1814). 76
- Enfantin, Barthélemy-Prospér* (Bartelemy-Prospér Anfanten; 1796—1864) — francuski socijalist utopist, jedan od posljednjih učenika Sen-Simona. 23
- Escosura y Morrogh, Patricio de la* (Patrisio de la Eskosura i Morog; 1807—1878) — španski književnik i političar; 1856. ministar unutrašnjih poslova u Esparterovoj vladi. 34
- Espartero, Baldomero, duque de la Victoria* (Baldomero Espartero vojvoda od Vitorije; 1793—1879) španski general i državnik, vođa progresista, španski regent (1841—1843), ministar predsjednik (1854—1856). 33—40 176 177 179 180
- Espinasse, Charles-Marie-Esprit* (Šarl-Mari-Espri Espinas; 1815—1859) — francuski general, bonapartist, 30-ih i 40-ih godina učestvovao je u osvajanju Alžira; aktivno je učestvovao u državnom udaru od 2. decembra 1851; 1854. komandovao jednom divizijom u Dobrudži, zatim jednom brigadom na Krimu 1854/1855. 322 331 334 336 351 392
- Eugen, Prinz von Savoyen* (princ Eugen Savojski; 1663—1736) — austrijski vojskovođa i državnik. 91
- Evans, Sir George de Lacy* (Ser Džordž de Lesi, Evans; 1787—1870) — engleski general, liberalni političar, član parlamenta, 1854. komandovao jednom divizijom na Krimu. 211 214 337
- Fabije (Fabius, Quintus Maximus Verucosus)* (oko 275—203. pre n. e.) — starorimski vojskovođa; zbog svoje oklevačke taktike i izbegavanja odlučnih bitaka u drugom punskom ratu dobio je nadimak Cunctator (Oklevalo). 6
- Falcon, Antonio* (Antonio Falkon) — španski general; učestvovao u revoluciji 1854—1856. 32 37

- Falloux, Alfred-Frédéric-Pierre comte de* (Alfred-Frederik-Pjer grof Falu; 1811—1886) — francuski političar i pisac, legitimist i klerikalac; na njegovu inicijativu 1848. izdat je ukaz o ukidanju nacionalnih ateljea i junski ustanak u Parizu krvavo ugušen; ministar prosvete (1848—1849). 531
- Favre, Jules-Gabriel-Claude* (Žil-Gabrijel-Klod Favr; 1809—1880) — francuski advokat i političar, početkom pedesetih godina vođa republikanske opozicije; 1858. istupao je kao Orsinijev tužilac; 1870/1871. ministar spoljnih poslova u vladi nacionalne odbrane, koju je Marx okarakterisao kao vladu nacionalne izdaje; zajedno sa Thiers-om dželat Pariske komune. 329 330 332
- Ferdinand II* (1810—1859) — kralj Sicilije i Napulja (1830—1859) — zbog bombardovanja Mesine 1848. nazvan «kralj bomba». 14
- Ferdinand, princ* — vidi *Friedrich Ferdinand*.
- Ferguson, Sir Ronald Craufurd* (Ser Ronald Kroford Ferguson; 1773—1841) — engleski general, član Parlamenta; 1809. istupao je u donjem domu protiv zloupotrebe dužnosti vojvode od Yorka. 12
- Fernando VII* (1784—1833) — španski kralj (1808. i 1814—1833). 34 39
- Dupin, André - Marie - Jean - Jacques* (Andre-Mari-Žan-Žak Dipen; 1783—1865) — francuski pravnik i političar, orleanist; predsjednik poslaničkog doma (1832—1839), poslanik Ustavotvorne nacionalne skupštine (1848/1849), predsjednik Zakonodavne nacionalne skupštine (1849—1851); kasnije bonapartist. 506
- Feruk-kan*—persijski diplomata; 1857. potpisao englesko-persijski ugovor; 1857. diplomatski poslanik u Londonu. 184 185 186
- Fet Ali-šah* (1762—1834) — persijski šah (1797—1834). 61
- Filipson, Grigorij Ivanovič* (1809—1883) — ruski general, učestvovao u osvajanju Kavkaza. 383 387 451
- Fitzpatrick, Richard* (Ričard Ficpatrik; 1747—1813) — engleski general i političar, vigovac, član parlamenta; 1782. državni sekretar za Irsku; ministar rata (1783, 1806/1807). 8
- Fitzroy, Henry* (Henri Ficroj; 1807—1859) — engleski političar, pilovac; državni podsekretar u ministarstvu unutrašnjih poslova (1852—1855). 429
- Flottwell, Eduard Heinrich von* (Edward Hajnrh fon Flotvel; 1786—1865) — predstavnik pruske plemičke birokratije; ministar finansija (1844—1846), ministar unutrašnjih poslova (1858/1859). 492 510 526 533
- Forbes Winslow* — vidi *Winslow, Forbes Benignus*
- Fotjades* (Fotijades) — 1857. otpravnik poslova Kneževine Moldavije u Carigradu. 208
- Fould, Achille* (Ašij Fuld; 1800—1867) — francuski bankar i političar, orleanist, kasnije bonapartist; poslanik ustavotvorne nacionalne skupštine (1848/1849); ministar finansija (1849—1852) i (1861—1867), ministar carskog dvora (1852—1860) 166 316 324
- Fourier, François-Marie-Charles* (Fransoa-Mari-Šarl Furije; 1772—1837) — francuski socijalist-utopist. 29
- Fox, Charles James* (Čarls Džems Foks; 1749—1806) — engleski državnik, vođa vigovaca; ministar spoljnih poslova (1782/1783. i 1806). 8 325
- Fox, William Johnson* (Viljem Džonson Foks; 1786—1864) — engleski političar i publicist, pristalica slobodne trgovine, kasnije pripadao liberalnoj partiji, član parlamenta. 137
- Franks, Sir Thomas Harte* (Ser Tomas Hart Frenks; 1808—1862) — engleski general; učestvovao u drugom ratu protiv sika 1848/1849. i u ugušivanju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 358
- Franz Joseph I* (Franc Jozef I; 1830—1916) — austrijski car (1848—1916). 208 481 489
- Frederik VII* (1808—1863) — danski kralj (1848—1863). 216

- Frederik-Ferdinand* (1792—1863) — danski princ. 216
- Friedrich der Grosse* — vidi *Friedrich II*
- Friedrich I* (Fridrih I; 1371—1440) — od 1398. burggraf Nirnberga; izborni knez Brandenburga (1415—1440), osnivač dinastije Hohenzollern. 82
- Friedrich I* (Fridrih I; 1657—1713) — pruski kralj (1701—1713), kao Friedrich III izborni knez Brandenburga (1688—1701). 80 83 493
- Friedrich II (der »Grosse«)* (Fridrih II Veliki; 1712—1786) — kralj Pruske (1740—1786). 81 91 493 494 496 552
- Friedrich II (der Eiserne)* (Fridrih II Gvozdeni; 1413—1471) — izborni knez Brandenburga (1440—1470). 82
- Friedrich Wilhelm I* (Fridrih Vilhelm I; 1688—1740) — kralj Pruske (1713—1740). 493 494
- Friedrich Wilhelm II* (Fridrih Vilhelm II; 1744—1797) — kralj Pruske (1786—1797). 493 494
- Friedrich Wilhelm III* (Fridrih Vilhelm III; 1770—1840) — kralj Pruske (1797—1840). 493 494 510 515 516
- Friedrich Wilhelm IV* (Fridrih Vilhelm IV; 1795—1861) — kralj Pruske (1840—1861). 407 479—482 488—493 496 512 516 527 530 534 552
- Garnett, Jeremiah* (Džeremaje Garnet; 1793—1870) — engleski novinar, jedan od osnivača lista »The Manchester Guardian«, od 1844. do 1861. urednik toga lista. 139
- Garnier-Pagès, Louis-Antoine* (Luj-Antoan Garnije-Pažes, 1803—1878) — francuski političar, umereni republikanac; 1848. član provizorne vlade i predsjednik opštine Pariza. 198
- Garnier-Pagès, Étienne-Joseph-Louis* (Etjen-Žozef-Luj Garnije-Pažes; 1801—1841) — francuski političar; za vreme revolucije 1830. bio je na čelu republikanske opozicije, član poslaničkog doma (1831—1834. i 1835—1841). 198
- Georg Wilhelm* (Georg Vilhelm; 1595—1640) — izborni knez Brandenburga (1619—1640). 83
- George III* (Džordž III; 1738—1820) — kralj Velike Britanije i Irske, izborni knez i od 1814. kralj Hanovera. 89 480
- George IV* (Džordž IV; 1762—1830) — princ-regent (1811—1820), kralj Velike Britanije, Irske i Hanovera (1820—1830). 12 492
- Gerlach, Leopold von* (Leopold fon Gerlah; 1790—1861) — pruski general; pedesetih godina bio na čelu dvorske kamarile; od 1850. general-adutant kralja Friedricha Wilhelma IV. 493 511
- Gibbon, Edward* (Edvard Gibon; 1737—1794) — engleski istoričar; autor dela u više tomova »History of the decline and fall of the Roman empire«. 198
- Gibson, Thomas Milner* (Tomas Milner Gibson; 1806—1884) — engleski političar i državnik, pristalica slobodne trgovine; ministar trgovine i saobraćaja (1859—1865. i 1865/1866). 130 137—139 327
- Girardin, Émile de* (Emil de Žirarden; 1806—1881) — francuski publicist i političar, 1836—1857. sa prekidima urednik lista »La Presse«; u politici se isticao krajnjom besprincipijelnošću. 63
- Gladstone, William Ewart* (Viljem Juert Gledston; 1809—1898) — engleski političar i državnik, pristalica Pilov; u drugoj polovini 19. veka vođa liberalne partije, nekoliko puta bio je član ministarskog saveta, predsednik vlade (1868—1874, 1880—1885, 1886. i 1892—1894). 103 104 106 107 109 118 127 145—147 360 413 424 436 536 537
- Glyn, George Grenfell* (od 1869) *Baron Wolverton* (Džordž Grenfel Glin, baron Vulvetn; 1824—1887) —

- engleski bankar, liberal, član parlamenta; sekretar za finansije (1868—1873). 361
- Godunov Boris* (oko 1551—1605) — ruski car (1598—1605). 544
- Goethe, Johann Wolfgang von* (Johan Wolfgang fon Gete; 1749—1832). 489 511 512
- Gorčakov, Aleksandar Mihailovič, knez* (1798—1883) — ruski državnik i diplomata, ambasador u Beču (1854—1856), ministar spoljnih poslova (1856—1882). 158
- Gordon, Alexander* (Aleksander Gordon) — engleski pukovnik, sin lorda Aberdeena. 7 8
- Gordon, Arthur Charles Hamilton*, kasnije *Baron Stanmore* (Artur Čarls Hamilton Gordon, kasnije baron Stenmor; 1829—1912) — britanski državnik; pilovac, kasnije liberal, član parlamenta (1854—1857); guverner raznih kolonija (1861—1890); sin lorda Aberdeena. 145
- Gordon, Sir James Willoughby* (ser Džems Vilebi Gordon; 1773—1851) — engleski pukovnik, vojni sekretar vojvode od Yorka (1804—1809). 7 8
- Gordon, John* (Džon Gordon) — engleski major, 1801. u vojnoj službi na ostrvu Dominik. 7 8
- Gordon, Sir Robert* (ser Robert Gordon; 1791—1847) — britanski diplomata; izvanredni ambasador u Carigradu (1828—1831) i Beču (1841—1846). 7 8
- Grof od Alcoya* — vidi *Roncali, conde d'Alcoy*
- Grof od Argont-a* — vidi *Argont, Antoine-Maurice-Apollinaire, comte d'*
- Grof od Brandenburga* — vidi *Brandenburg, Friedrich Wilhelm, Graf von*
- Grof od Lucene* — vidi *O'Donnell y Jorris, Leopoldo, conde de Lucena y duque de Tetuán*
- Grof od San-Luisa* — vidi *Sartorius, Luis José, primer conde de San Luis*
- Graham, Sir James Robert George* (ser Džems Robert Džordž Greem; 1792—1861) — engleski državnik; ministar unutrašnjih poslova torijevske vlade Peela (1841—1846), prvi lord admiraliteta (1830—1834. i 1852—1855). 117 127—130 145 146
- Granier de Cassagnac, Bernard-Adolphe* (Bernar-Adolf Granije de Kasanjak; 1806—1880) — francuski žurnalist, besprincipijelni političar, pre revolucije od 1848. orleanist, zatim bonapartist; za vreme Drugog carstva poslanik Corps législatif) 1852—1870); saradnik lista «Le Constitutionnel». 324 342
- Grant, Sir James Hope* (ser Džems Houp Grant; 1808—1875) — engleski general; učestvovao 1841/1842. u prvom ratu za opijum protiv Kine, u ratovima protiv sika (1845—1846, 1848—1849), kao i u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 312 355 357 419 463
- Granville, George Leveson-Gower, Earl* (Džordž Lusun-Gouer, erl Grenvil; 1815—1891) — britanski državnik, vigovac, kasnije jedan od vođa liberalne partije; ministar spoljnih poslova (1851—1852, 1870—1874. i 1880—1885), ministar kolonija (1868—1870. i 1886), predsednik Tajnog saveta (1852—1854, 1855—1858. i 1859—1866). 119 196
- Grenville, William Wyndham, Baron* (Viljem Vindem baron Grenvil; 1759—1834) — britanski državnik; ministar spoljnih poslova (1791—1801); predsednik vlade (1806/1807). 8 9 343 347
- Grey, Charles, Earl of* (Čarls erl Grej; 1764—1845) — britanski državnik, jedan od vođa vigovaca, predsednik vlade (1830—1834). 325
- Grey, Sir Henry George, Earl* (ser Henri Džordž erl Grej; 1802—1894) — britanski državnik, državni sekretar za vojna pitanja (1835—1839), ministar za rat i kolonije (1846—1852); sin epla Charlesa Greya. 113 118 406 410 412 538
- Grotius, Hugo* [*Huigh de Groot*] (Hugo Grocijus; 1583—1645) — holandski

- profesor državnog prava; jedan od osnivača novijeg buržoaskog međunarodnog prava. 185
- Guizot, François-Pierre-Guillaume* (François-Pjer-Gijom Gizo; 1787—1874) — francuski historičar i državnik, orleanist; od 1840. do 1848. vodio je unutrašnju i spoljnu politiku Francuske, zastupao je interese krupne finansijske buržoazije. 23 324 333 342
- Gurrea, Ignacio* (Ignasio Gurea) — španski general, progresist. 35
- Gustav II, Adolf* (Gustav II Adolf; 1594—1632) — kralj Švedske (1611—1632) i vojskovođa; želeo je da zavlada Baltičkim morem; ratovao je sa Danskom, Poljskom i Rusijom; u tridesetogodišnjem ratu bio je na čelu protestantskih država. 83
- Hammond, Edmund* (Edmund Hemond; 1802—1890) — britanski diplomata; zamenik ministra spoljnih poslova (1854—1873). 119 345
- Hanseman, David Justus* (David Justus Hanzeman; 1790—1864) — krupni kapitalist, jedan od vođa rajnske liberalne buržoazije; 1847. član Ujedinjenog landtaga; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine, a od marta do septembra pruski ministar finansija; vodio je politiku kompromisa sa kontrarevolucionarnim snagama. 514 515
- Harcourt, Francis Vernon* (Frensis Vernon Harkort) — engleski političar; pilotavac, član parlamenta. 145
- Hardinge, sir Henry, Viscount* (ser Henri vikont Harding; 1785—1856) — britanski general i državnik, torijevac; od 1855. feldmaršal; ministar rata (1841—1844), generalni guverner Indije (1844—1848), vrhovni komandant britanske vojske (1852—1856). 382
- Hauff, Wilhelm* (Vilhelm Hauf; 1802—1827) — nemački književnik, romantičar i pisac bajki. 479
- Hausmann, Georges-Eugène, baron* (Žorž-Ežen Osman, baron; 1809—1891) — francuski političar; bonapartist, prefekt okruga Sene (1853—1870). 353
- Havas, Charles* (Šarl Avas, 1785—1858) — osnivač jedne od zvaničnih francuskih novinskih agencija (*Agence Havas*). 450
- Havelock, sir Henry* (Ser Henri Havlok; 1795—1857) — engleski general; učestvovao u prvom englesko-avganistanskom ratu (1838—1842) i prvom ratu protiv sika (1845—1846); 1857. učestvovao u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji. 226 238 242 244 247 248 266 286 287 399 420
- Hawkesbury, Robert Banks Jenkinson*, (od 1808) *Earl of Liverpool* (Robert Benks Dženkinson Hoksberi, od 1808. erl Liverpool; 1770—1828) — britanski državnik, torijevac; ministar spoljnih poslova (1801—1804. i 1809), ministar unutrašnjih poslova (1804—1806. i 1807—1809), predsednik vlade (1812—1827). 344—347
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770—1839) 552
- Heine, Heinrich* (Hajnrih Hajne; 1797—1856). 35
- Hengstenberg, Ernst Wilhelm* (Ernst Vilhelm Hengstenberg; 1802—1869) — profesor teologije na univerzitetu u Berlinu. 552
- Henley, Joseph Warner* (Džozef Vorner Henli; 1793—1884) — britanski državnik, torijevac, ministar trgovine i saobraćaja (1852, 1858/1859). 503
- Henri IV* (Anri IV; 1533—1610) — kralj Francuske (1589—1610). 340
- Henri V* — vidi *Chambord, Henri-Charles*
- Henri II de Lorraine, duc de Guise* (Anri II Lorenski, vojvoda od Giza; 1614—1664) — jedan od vođa fronde u Francuskoj. 22
- Herbert, Sidney, Baron of Lea* (Sidni Herbert baron od Lia; 1810—1861) — britanski državnik; sekretar admi-

- raliteta (1841—1845) i ministar rata (1845/1846, 1852—1855, 1859/1860). 117 146
- Hervey, Alfred* (Alfred Hervi) — engleski političar, pilovac, član parlamenta. 145
- Heu Nailzi* — kineski činovnik, 1834. provincijski sudija u Kantonu, 1836. je podneo predlog da se legalizuje trgovina opijumom. 447
- Hewitt* (Hjuit) — engleski general; za vreme nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857. komandovao je garnizonom u Miratu. 242
- Heydt, August, Freiherr von der* (August, baron od Hajta; 1801—1874) — bankar u Elberfeldu, pruski državnik; ministar trgovine (od decembra 1848. do 1862) i ministar finansija (1866—1869); 1849. poslanik u drugom domu. 510 516
- Hijen Feng* — vidi *Ji Cu*
- Hogg, Sir James Weir* (ser Džems Vier Hog; 1790—1876) — engleski političar, pilovac, član parlamenta; predsednik direktorijuma istočno-indijske kompanije (1846/1847. i 1852/1853); član kontrolne uprave za indijske poslove (1858—1872). 132 145
- Hohenzollern* (Hoencolern) — dinastija brandenburških izbornih kneževa (1415—1701), pruskih kraljeva (1701—1918) i nemačkih careva (1871—1918). 79—84 489 493 494 497 512 527
- Hohenzollern-Sigmaringen, Karl Anton, Fürst von* (Karl Anton Hoencolern-Sigmaringen; knez; 1811—1885) — pruski general; knez od Hohenzollern-Sigmaringena (1848—1849), predsednik vlade (1858—1862). 510 512
- Holkar, Tukadži* (rod. oko 1836) — maratski knez indijske kneževine Indor; za vreme nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. prešao je na stranu Engleza. 240
- Holmes, John* (Džon Holms; 1808—1878) — engleski pukovnik, kasnije general; učestvovao u prvom englesko-avganistanskom ratu (1838—1842) i ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 464
- Horner, Leonard* (Lionard Horner; 1785—1864) — engleski geolog, državni inspektor fabrika (1833—1859), član Komisije za ispitivanje fabričkog i dečjeg rada; kao nepodmitljivi zaštitnik radničkih interesa stekao je besmrtnu zaslugu za englesku radničku klasu (Marx). 149
- Hotze, Friedrich, Freiherr von* (Fridrih Hoce, baron; 1739—1799) — austrijski general. 92
- Houchard, Jean-Nicolas* (Žan-Nikola Ušar; 1740—1793) — francuski general; 1793. komandovao francuskom severnom armijom koju je pobedila engleska vojska vojvode od Yorka. 6
- Hugo, Victor* (Viktor Igo; 1802—1885) — francuski pisac. 343
- Hudson, George* (Džordž Hadson; 1800—1871) — engleski krupni kapitalist i kralj železnica; torijevac, član parlamenta. 160 515
- Houkva* — kineska trgovačka porodica u Kantonu. 113
- Hunt, Freeman* (Frimen Hant; 1804—1858) — američki publicist, izdavač časopisa "The Merchants' Magazine and Commercial Review" (1839—1858). 444
- Hyenne* (Ijen) — francuski oficir; 1858. ubio je u jednom dvoboju francuskog novinara Henri de Pène-a. 393
- Infante, Facundo* (Fakundo Infante; 1786—1873) — španski general; progresist, predsednik kortesa (1854—1856), kao član državnog saveta odgovoran za vojsku i mornaricu (1860—1863, 1865—1868). 34
- Inglis, sir John Eardley Wilmot* (ser Džon Erdli Vilmot Inglis; 1814—1862) — engleski general; učestvovao u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 299—303

- Isabella II* (Izabela II; 1830—1904) — španska kraljica (1833—1868). 33 39 40
- Ismail I* (1487—1524) — persijski šah (1502—1524). 95
- Ismail-paša* (1805—1861) — general u turskoj vojsci, Čerkez po poreklu; 1853. zapovedao je jednim delom turskih trupa na Dunavu. 386 388
- Jacob, Sir George le Grand* (ser Džordž le Grand Džekob; 1805—1881) — engleski pukovnik, kasnije general; 1857. učestvovao u englesko-persijskom ratu i u ugušenju nacionalno-oslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 214
- Jacobi, Karl Wigand Maximilian* (Karl Vigand Maksimilijan Jakobi; 1775—1858) — lekar neurolog iz Zigburga u Rajnskoj oblasti. 479
- Jacoby, Johann* (Johan Jakobi; 1805—1877) — lekar iz Kenigsberga, publicist i političar, odlučni demokrata; 1848. član pretparlamenta i jedan od vođa levog krila u pruskoj Nacionalnoj skupštini; 1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine i drugog doma (krajnja levica); kasnije protivnik Bismarckove politike, od 1872. član Socijaldemokratske partije. 495 525
- James I* (1566—1625) — kralj Velike Britanije i Irske (1603—1625). 496
- James II* (1633—1701) — kralj Engleske i Irske (1685—1688). 344 496
- James, Edwin John* (Edvin Džon Džems; 1812—1882) — engleski advokat; član parlamenta, istupao je kao zastupnik Simona Bernard-a. 364
- Je* (Je Ming Čen; 1807—1859) — generalni guverner provincije Kvantung i Kvangsi (1852—1858). 85 87 88 113 119 133 503
- Jérôme* (Žerom) — vidi *Bonaparte, Jérôme*
- Jérôme-Napoléon* (Žerom-Napoleon) — vidi *Bonaparte, Jérôme*
- Ji Cu* (1831—1861) — kineski car (1851—1861), poznat pod imenom svoje
- devize pod kojom je vladao »Hien Feng« (opšte dobro). 447
- Joachim II Nestor* (Joakim II Nestor; 1484—1535) — izborni knez Brandenburga (1499—1535). 81 82
- Joachim II Hektor* (Joakim II Hektor; 1505—1571) — izborni knez Brandenburga (1535—1571). 81 83
- Joachim-Friedrich* (Joakim-Fridrih; 1546—1608) — izborni knez Brandenburga (1598—1608). 83
- Jan III Sobjeski* (1624—1696) — poljski kralj (1674—1696); 1683. kod Beča odneo odlučujuću pobedu nad Turcima na čelu austrijske i poljske vojske. 468
- Johann Cicero* (Johan Cicero; 1455—1499) — izborni knez Brandenburga (1486—1499). 81
- Johann Sigismund* (Johan Sigismund; 1572—1619) — izborni knez Brandenburga (1608—1619). 83
- Johnstone, Andrew James Cochrane* (Endrju Džems Kokrejn Džonston; 1767—1814) — engleski pukovnik; član parlamenta, guverner ostrva Dominik (1797—1803). 6—8
- Jones [Brydges, Sir Jones], Harford* (Džons [ser Džons Bridžes] Harford; 1764—1847) — britanski diplomata; diplomatski poslanik u Teheranu (1807—1811). 60
- Jones, Sir John* (ser Džon Džons; 1811—1878) — engleski oficir, kasnije general; komandovao jednom brigadom za vreme ugušenja nacionalno-oslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 419
- Kabat* (Kabat) — kapetan poljskog porekla u turskoj službi. 452
- Kalmar* (Kalmar) — mađarski emigrant u Turskoj. 450 453
- Kant, Imanuel* (Immanuel Kant; 1724—1804) — 515
- Kapodistrias, Ioannes, Graf* (Joanes grof Kapodistrijas; 1776—1831) — grčki državnik; 1809—1822. bio je u ruskoj službi, drugi ministar spolj-

- nih poslova Rusije (1815—1822); 1827. izabran je za predsjednika Grčke (1827—1831). 538
- Karl V** (1500—1558) — car Svetog Rimskog Carstva Nemačkih Naroda (1519—1556), kralj Španije pod imenom Karl I (1516—1556). 82 234
- Karl XV** (Karl XV; 1826—1872) — regent od 1857. i kralj Švedske od 1858. do 1872. 216
- Karlo Smeli** (1433—1477) — vojvoda od Burgundije (1467—1477). 79
- Karl Ludwig Johann** (Karl Ludwig Johan; 1771—1847) — austrijski nadvojvoda, feldmaršal, vrhovni komandant u ratu protiv Francuske (1796, 1799, 1805. i 1809), ministar rata (1805—1809). 93
- Katarina II** (1729—1796) — ruska carica (1762—1796). 84 124 494 544
- Kern, Johann Konrad** (Johan Konrad Kern; 1808—1888) — švajcarski liberalni političar, diplomata i pravnik, diplomatski poslanik u Parizu (1857—1883). 334
- King, Peter John Locke** (Piter Džon Lok King; 1811—1885) — engleski političar, buržoaski radikal, član parlamenta. 406
- Kirchmann, Julius Hermann** (Julijus Herman Kirhman; 1802—1884) — pravnik, publicist i filozof; odlučni liberal; 1848. poslanik u pruskoj narodnoj skupštini (levi centar) i 1849. u drugom domu; kasnije naprednjak. 495
- Kleist-Retzow, Hans Hugo von** (Hans Hugo fon Klajst-Recov; 1814—1892) — pruski političar, saosnivač lista »Neue Preußische Zeitung«, prvi predsjednik Rajnske provincije (1851—1858), vođa konzervativne frakcije u pruskom gornjem domu. 527
- Kmetz, György** (Đerd Kmeti [Kjamil-paša, zatim Ismail-paša]; 1810—1865) — turski general mađarskog porekla, učesnik u revoluciji od 1848/1849. u Mađarskoj, posle poraza revolucije emigrirao u Tursku i prešao u islam; za vreme krinskog rata komandovao delom turskih trupa na Dunavu (1853/1854), zatim na Kavkazu (1854/1855). 308
- Konstantin Nikolajevič, veliki knez** (1827—1892) — drugi sin cara Nikolaja I, veliki admiral; bio je na čelu mornarice (1853—1881) i flote (1855—1881). 476
- Korsakov** — vidi *Rimski-Korsakov, Aleksandar Mihailovič*
- Kossuth, Lajos** (Lajoš Košut; 1802—1894) — vođa mađarskog nacionalnooslobodilačkog pokreta, u toku revolucije 1848/1849. bio je na čelu buržoasko-demokratskih elemenata; šef mađarske revolucionarne vlade; posle poraza revolucije pobjegao je u Tursku, kasnije je živio kao emigrant u Engleskoj i Americi. 135 385 386 449 450 453
- Krassow, Karl Reinhold, Graf von** (Karl Rajnhold Krasov, grof; 1812—1892) — poslanik u pruskom landtagu (desno krilo) (1849—1852); okružni načelnik u Štralsundu (1852—1859). 520
- Kuer Sing** (umro 1858) — jedan od vođa ustanika u Audu za vreme nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 252
- Labouchère, Henry, Lord Taunton** (Henri Labušer, lord Tonton; 1798—1869) — britanski državnik, vigovac; ministar trgovine (1839—1841. i 1847—1852), ministar kolonija (1855—1858). 122
- Lacy Evans** — vidi *Evans, Sir George de Lacy*
- Lansdowne, Henry Petty-Fitzmaurice, Marquess of** (Henri Peti-Ficmoris markiz Lenzdaun; 1780—1836) — britanski državnik, vigovac, rizničar (1806/1807), predsednik Tajnog saveta (1830—1841. i 1846—1862), ministar bez portfelja (1852—1863). 5 8 12
- Lanskoj, Sergej Stepanovič**, od 1861. *grof* (1787—1862) — ruski državnik; ministar unutrašnjih poslova (1855—1863), od 1861. saradivao u izradi propisa o ukidanju kmetstva. 548

- Lapinski, Theophil* (Teofil Lapinski; 1827—1886) — poljski pukovnik; učestvovao u mađarskoj revoluciji 1848/1849; stupio je u tursku vojsku pod imenom Tefik-beg, borio se protiv carske Rusije u Čerkeskoj oblasti (1857—1858). 384 386—388 449—454
- Laurence, French* (Frenč Lorens; 1757—1809) — engleski pravnik, od 1796. član parlamenta. 346
- Law, John of Lauriston* (Džon ov Loristen Lo; 1671—1729) — engleski buržoaski ekonomist i finansijer, generalni kontrolor finansija u Francuskoj (1719/1720); poznat po svojim špekulacijama sa izdavanjem papirnog novca, koje su se završile 1720. velikim krahom. 23 28 31 236
- Lawrence* (Lorens) — engleski oficir u Indiji. 204
- Lawrence, Sir George Saint Patrick* (ser Džordž Sent Patrik Lorens; 1804—1884) — engleski general; učestvovao u ugušenju nacionalno-oslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859; rezident u Radžputanu (1857—1864). 252
- Lawrence, Sir Henry Montgomery* (ser Henri Montgomeri Lorens; 1806—1857) — engleski general; rezident u Nepal (1843—1845), bio je na čelu britanske uprave Pendžaba (1849—1853), vrhovni komesar Auda (1857); 1857. komandant britanskog garnizona u Laknau za vreme indijskog nacionalnooslobodilačkog ustanka. 189 203 226 244 300
- Lawrence, John Laird Mair* [od 1869. baron] (Džon Leerd Meer Lorens; 1811—1879) — britanski kolonijalni činovnik u Indiji; vrhovni komesar Pendžaba (1853—1859), vicekralj Indije (1863—1869). 233 246 247 356 465
- Lecourbe, Claude-Jacques* (Klod-Žak Lekurb; 1759—1815) — francuski general; učestvovao u revolucionarnim ratovima i pohodima Francuske Republike od 1801; prognatio ga je Napoleon I zbog njegovih republikanskih pogleda. 92
- Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste* (Aleksandr-Ogist Ledri-Rolin; 1807—1874) — francuski publicist i političar, urednik lista «La Réforme»; 1848. ministar unutrašnjih poslova privremene vlade i član izvršnog komiteta; poslanik Ustavotvorne i Zakonodavne nacionalne skupštine, bio je na čelu partije montanjara; posle demonstracija od 13. juna 1849. emigrirao je u Englesku. 24
- Leeds* — vidi *Osborne, Thomas*
- Lelewel, Joachim* (Joakim Lelevel; 1786—1861) — poljski istoričar i revolucionar; učesnik u poljskom ustanku od 1830/1831. član privremene vlade; jedan od vođa demokratskog krila poljske emigracije; član glavnog odbora «Association démocratique» u Briselu (1847/1848). 339
- Leopold I* (Leopold I; 1640—1705) — nemački car (1658—1705). 83
- Lersundi y Ormaechea, Francisco de* (Francisko de Lersundi i Ormaeča; 1817—1874) — španski general i političar; pristalica partije «moderadosa»; 1851. ministar rata, 1853. predsednik vlade i ministar rata. 178
- Lewis, Sir George Cornewall* (ser Džordž Kornvol Ljuis; 1806—1863) — britanski državnik, vigoval, sekretar riznice (1850—1852), rizničar (1855—1858), ministar unutrašnjih poslova (1859—1861) i ministar rata (1861—1863). 103—108 326 360 361 436
- Liebig, Justus, Freiherr von* (Justus baron fon Libig; 1803—1873) — hemičar, utro je put teorijskoj, posebno analitičkoj hemiji, kao i njenoj primeni u poljoprivredi. 173
- Lin* (Lin [Ce-sju]; 1785—1850) — kineski državnik; 1839. vladin opunomoćenik u borbi protiv trgovine opijumom u Kantonu; 1840. generalni guverner provincija Kvantung i Kvangsi. 447
- Lister, Samuel Cunliffe, Baron Masham* (Semjuel Kanlif Lister, baron Mešm; 1815—1906) — engleski industrijalac i pronalazač. 155

- Locke King* — vidi *King, Peter John Locke*
- Longueville (Longvil)* — francuska vojvodska porodica. 80
- Louis XIII (Luj XIII; 1601—1643)* — francuski kralj (1610—1643). 492
- Louis XIV (Luj XIV; 1638—1715)* — francuski kralj (1643—1715). 42 61 341 344
- Louis XVIII (Luj XVIII; 1755—1824)* — francuski kralj (1814. i 1815—1824). 34 321 490
- Louis Bonaparte* — vidi *Napoléon III*
- Louise de Bourbon, Marie-Thérèse (Mari-Terez Lujza de Burbon; 1819—1864)* — vojvotkinja od Parme, regentkinja Parmskog Vojvodstva. 531
- Louis-Napoléon* — vidi *Napoléon III*
- Louis-Philippe, duc d'Orléans (Luj-Filip vojvoda od Orleansa; 1773—1850)* — francuski kralj (1830—1848). 24 31 33 34 181 183 192 198 280 322 323 328 341 351 378 468 501
- Lowe, Robert [Bob], Viscount Sherbrooke (Robert Lou [Bob] vikont Šerbruk; 1811—1892)* — britanski državnik i publicist, saradnik lista "The Times"; vigovac, kasnije liberal, član parlamenta; zamenik ministra trgovine i saobraćaja (1855—1858), rizničar (1868—1873). ministar unutrašnjih poslova 1873/1874. 122 137 138
- Loyd* — vidi *Overstone, Samuel Jones*
- Lugard, Sir Edward (ser Edvard Lugard; 1810—1898)* — engleski general; šef štaba za vreme englesko-persijskog rata (1856—1857); učestvovao u ugušenju nacionalno-oslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 357 419
- Lushington, Charles Manners (Čarls Meners Lašington)* — engleski političar, pilovac, član parlamenta (1854—1857). 145 410
- Luxemburg (Luksemburška dinastija)* — nemačka carska dinastija koja je vladala sa prekidima od 1308. do 1437; kraljevska dinastija u Češkoj (1310—1437) i u Madarskoj (1387—1437). 82
- Lyndhurst, John Singleton Copley, Baron (Džon Singlton Kopli, baron Lindherst; 1772—1863)* — britanski državnik, pravnik, torijevac; lord kancelar (1827—1830, 1834—1835. i 1841—1846). 110 112 113
- Macdonald, Jacques-Etienne-Joseph-Alexandre, duc de Tarente (Žak-Etjen-Zozef-Aleksandr Makdonald, vojvoda od Taranta; 1765—1840)* — maršal Francuske; učestvovao u pohodima Napoleona I, 1799. vrhovni zapovednik francuskih ekspedicionih trupa u Italiji, a 1800. u Švajcarskoj i Tirolu; za vreme restauracije u službi Bourbona. 92
- Macgregor, John (Džon Mekgregor; 1797—1857)* — engleski statističar i istoričar; pristalica slobodne trgovine; član parlamenta; osnivač i jedan od direktora Britanske kraljevske banke. 42 473
- Machiavelli, Niccolò (Nikolo Makijaveli; 1469—1527)* — italijanski političar, istoričar i pisac; ideolog italijanske buržoazije u periodu nastanka kapitalističkih odnosa, zahtevao je apsolutističku državu. 536
- Mac-Mahon, Marie-Edme-Patrice-Maurice comte de, duc de Magenta (Mari-Edm-Patris-Moris grof Mak-Maon, vojvoda od Madente; 1808—1893)* — maršal Francuske, bonapartist; učesnik u krimskom ratu, generalni guverner Alžira (1864—1870); 1870. na čelu francuske vojske od 100 000 ljudi kapitulirao kod Sedana, 1871. rukovodio je krvavim ugušivanjem Pariske komune; predsednik Treće republike (1873—1879). 331 337
- Mados, Pascual (Paskual Mados; 1806—1870)* — španski političar i književnik, progresist; 1854. predsednik kortesa, ministar finansija (1843—1855), učestvovao je u revoluciji (1854—1856). 35
- Magnan, Bernard-Pierre (Bernar-Pjer Manjan; 1791—1865)* — francuski general, od decembra 1851. maršal

- Francuske, bonapartist; učestvovao u ugušenju radničkog ustanka u Lionu (1831. i 1849), u Lilu i Rubeu (1845), kao i junskog ustanka 1848. u Parizu; poslanik u zakonodavnoj narodnoj skupštini (1849—1851), jedan od organizatora državnog udara 2. decembra 1851. 323
- Magne, Pierre* (Pjer Manj; 1806—1879) — francuski državnik; od 1848. orleanist, od 1849. bonapartist, ministar finansija (1855—1860, 1867—1869, 1870. i 1873—1874). 53 351
- Maitland, Sir Thomas* (ser Tomas Mejtlend; oko 1759—1824) — engleski general; guverner Malte (1812—1824); lord-vrhovni komesar Jonskih ostrva i zapovednik vojnih snaga u Sredozemnom moru (1815—1824). 538
- Malcolm, Sir John* (ser Džon Malkolm; 1769—1833) — britanski diplomata, činovnik u službi Istočnoindijske kompanije, autor nekoliko delo o Indiji; diplomatski poslanik u Teheranu (1799—1801, 1808—1810), guverner Bombaja (1826—1830). 60
- Malmesbury, James Howard Harris, Earl of* (Džems Hauard Haris erl od Malmsberija; 1807—1889) — britanski državnik, ministar spoljnih poslova (1852. i 1858—1859). 5 119 327 410 412
- Mandžu-dinastija [Tsin]* — Carska dinastija koja je od 1644. do 1912. vladala u Kini. 175
- Manteuffel, Otto Theodor Freiherr von* (Oto Teodor baron fon Mantojfel; 1805—1885) — pruski državnik; predstavnik plemićke birokratije; ministar unutrašnjih poslova (novembar 1848, do decembra 1850), 1849. poslanik drugog doma; predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1850—1858). 480 492 493 500 510 516
- Manu Sing* — feudalni veleposednik u kneževini Aud; za vreme nacionalnooslobodilačkog ustanka 1857—1859. u Indiji bio je saveznik engleskih kolonizatora. 463
- Manu Sing* — indijski radža; u avgustu 1858. priključio se ustanicima, ali ih je izdao početkom 1859. predajući Englezima Tantiju Topija, jednog od vođa nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji. 465
- Maria Christina* (Marija Kristina; 1806—1878) — supruga španskog kralja Fernanda VII; španska regentkinja (1833—1840). 33 34 40 94 176
- Marie d'Orléans-Longueville, duchesse de Nemours* (Mari d'Orlean-Longvil, vojvotkinja od Nemura; 1625—1707) — kćerka vojvode Longueville-a Henrija II od Orléana i supruga vojvode od Nemours-a Henrija II Savojskog; posle smrti svoje braće nasledila je kneževinu Nešatel (Neuchâtel). 80
- Marie de Nemours* — vidi *Marie d'Orléans Longueville, duchesse de Nemours*
- Marlborough, John Churchill, Duke of* (Džon Čerčil vojvoda od Molboroa; 1650—1722) — engleski vojskovođa i političar; vrhovni komandant engleskih trupa u španskom ratu oko nasleđa (1702—1711). 91 308
- Martin, Robert Montgomery* (Robert Montgomeri Martin; oko 1803—1868) — engleski istoričar, statičar i putnik. 536
- Martinez Alonzo, Juan* (Juan Martines Alonso) — poslanik kortesa, Esparterov pristalica. 37
- Martinez de la Rosa, Berdejo Gomez y Arroyo, Francisco de Paula* (Berdeho Gomes i Arojo Fransisko de Paula Martines de la Rosa; 1787—1862) — španski književnik i političar; učestvovao je u revolucijama 1808—1814. i 1820—1823, jedan od vođa partije «moderadosa», predsednik vlade (1834—1835), ministar unutrašnjih poslova (1844—1846). 178
- Mason, George Henry Monck* (Džordž Henri Monk Mejson; 1825—1857) — engleski oficir; 1857. rezident u Džodpuru, ubijen za vreme indijskog nacionalnooslobodilačkog ustanka. 252
- Masséna, André, duc de Rivoli, prince d'Essling* (Andre Masena, vojvoda

- od Rivolija, princ od Eslinga; 1756—1817) — francuski maršal, učesnik u napoleonskim ratovima. 91 92
- Mazarin, Jules [Mazarini, Giulio]* (Žil Mazaren [Dulio Mazarini]; 1602—1661) — francuski državnik italijanskog porekla, kardinal; faktički vladao Francuskom do punoletstva Luja XIV. 492
- Mazzini, Giuseppe* (Đuzepe Macini; 1805—1872) — italijanski buržoasko-demokratski revolucionar, jedan od vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta u Italiji; 1849. šef privremene vlade Rimske Republike. Godine 1850. jedan od osnivača Centralnog odbora evropske demokratije u Londonu. 46 339—342 467 544
- McNeill [MacNeill], Sir John* (ser Džon Meknejl; 1795—1883) — britanski diplomata; diplomatski poslanik u Teheranu (1836—1839. i 1841—1842); bio je 1855. jedan od vladinih opunomoćenika za ispitivanje rada intendature na Krimu. 96 97
- Mehmed-bej* — vidi *Bangya, János*
- Melbourne, William Lamb, Viscount* (Viljem Lem vikont Melbern; 1779—1848) — britanski državnik, vigovac, premijer-ministar (1834. i 1835—1841). 325 426
- Mensikov, Aleksandar Sergejevič, knez* (1787—1869) — ruski vojni funkcioner i državnik, 1853. izvanredni ambasador u Carigradu, vrhovni komandant suvozemnih i pomorskih snaga na Krimu (1853—1855). 207 337
- Mercy, de* (de Mersi) — francuski potporučnik koji je 1858. svirepo ubio jednog oficira iz svoga puka, pa ga je vojni sud osudio na smrt. 393
- Merry, Anthony* (Entoni Meri) — britanski diplomata, 1802. diplomatski poslanik u Parizu. 344
- Mesurus* — vidi *Musurus-paša, Kostaki*
- Mevisen, Gustav von* (Gustav fon Mevisen; 1815—1899) — bankar iz Kelna, jedan od vođa rajske liberalne buržoazije; 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar). 553
- Miall, Edward* (Edvard, Majl; 1809—1881) — engleski publicist i buržoaski radikal, četrdesetih godina naklonjen čaristima, aktivno učestvovao u borbi protiv engleske crkve; član parlamenta. 137
- Michelet, Jules* (Žil Mišle; 1798—1874) — francuski istoričar i književnik. 342
- Mill, John Stuart* (Džon Stjuart Mil; 1806—1873) — engleski ekonomist i filozof; pristalica slobodne trgovine; epigon klasične buržoaske političke ekonomije. 437
- Millaud, Moise* (Moiz Milo; 1813—1871) — francuski bankar i novinar; osnovao je niz listova i banaka. 352
- Milner, Gibson* — vidi *Gibson, Thomas Milner*
- Minié, Claude-Étienne* (Klod-Etjen Minije; 1804—1879) — francuski oficir; pronalazač puške koja je po njemu dobila ime. 311
- Minto, Sir Gilbert Elliot, Earl of* (ser Gilbert Eliot Minto, erl; 1751—1814) — britanski državnik, vigovac; diplomatski poslanik u Beču (1799—1801); generalni guverner Indije (1807—1813). 60 347
- Mirès, Jules-Isaac* (Žil-Isak Mire; 1809—1871) — francuski bankar; vlasnik niza listova, između ostalih i lista «Le Constitutionnel». 324
- Moguli* — vidi *Veliki moguli*
- Mohamed Ali-šah* — kralj Auda (1837—1842). 380
- Molière, Jean-Baptiste [Poquelin]* (Žan-Batist Molijer, zvani Poklen; 1622—1673) — francuski komediograf. 234
- Mon, Alejandro* (Alejandro Mon; 1801—1882) — španski političar, pristalica partije «moderadosa», ministar finansija (1837, 1844—1846), predsednik vlade 1864. 178

- Moncreiff, James* (od 1847) *Baron Moncreiff* (od 1883) *Baron of Tuliebole* (Džems Monkriř, od 1847. baron Monkriř, od 1883. baron Tjulibol; 1811—1895) — engleski pravnik, član parlamenta; lord-advokat Škotske (1851—1852, 1852—1858. i 1859—1866). 117
- Montalambert, Charles Forbes de Tryon, comte de* (Šarl Forb de Trion grof od Montalambera; 1810—1870) — francuski političar i publicist, za vreme Druge republike poslanik Ustavotvorne i Zakonodavne nacionalne skupštine, orleanist, vođa katoličke partije; potpomogao je Louis-a Bonapartu za vreme državnog udara od 2. decembra 1851, ali je ubrzo posle toga prešao u opoziciju. 27 506—509 531
- Montesquieu, Charles de Secondat, baron de La Brède et de* (Šarl de Sekonda baron de La Bred i de Monteskije; 1689—1775) — francuski sociolog, ekonomist i pisac, predstavnik prosvetiteljstva 18. veka teoretičar konstitucionalne monarhije i podele vlasti. 198 339
- Montijo, Eugénie (Eugénie-Marie de Montijo de Gusman, comtesse de Teba)* (Eženi Montiho; Eženi-Mari de Montiho de Gusman, grofica od Tebe; 1826—1920) — francuska carica, supruga Napoleona III. 316
- Morny, Charles-Auguste-Louis-Joseph, duc de* (Šarl-Ogist-Luj-Žozef vojvoda od Mornija; 1811—1865) — polubrat Napoleona III, francuski političar, bonapartist, poslanik u zakonodavnoj narodnoj skupštini (1849—1851), jedan od organizatora državnog udara 2. decembra 1851; ministar unutrašnjih poslova od decembra 1851. do januara 1852. 23 29 166 316 316 327 334
- Mozart, Wolfgang Amadeus* (Volfgang Amadeus Mocart; 1756—1791) — veliki austrijski kompozitor. 234
- Mulgrave [Phipps, Earl of Mulgrave, Marquis of Normanby] George Augustus Constantine* ([Fips, erl Malgrejv, markiz Normanbi] Džordž Ogastes Konstantin Malgrejv; 1819—1890) — britanski državnik, član parlamenta, vigovac; blagajnik kraljevske kuće (1853—1858), kasnije guverner u raznim kolonijama. 122
- Muñoz* — vidi *Maria Christina*
- Muñoz Benavente [a] Pucheta, José* (Hoze Munjos Benavente Pučeta; 1820—1856) — španski toreador, učestvovao je u revoluciji 1854—1856, vođa narodnih masa Madrida, pao je u borbama na barikadama. 35 38
- Murat, Joachim* (Žoakim Mira; 1767—1815) — maršal Francuske; učestvovao u pohodima Napoleona I, 1808. vrhovni komandant francuskih trupa u Španiji, kralj Napulja (1808—1815). 39 512
- Murray, Sir Charles Augustus* (ser Čarls Ogastes Mari; 1806—1895) — britanski diplomata, generalni konzul u Egiptu (1846—1853), diplomatski poslanik u Teheranu (1854—1859). 186 214
- Musurus-paša, Kostaki [Konstantin]*; (1807—1891) — turski diplomata; diplomatski poslanik (1851—1856) a zatim ambasador u Londonu (1856—1885), poreklom Grk. 208 209
- Mustoxydes, Andreas* (Andreas Mustoksides; 1785—1860) — grčki naučnik i političar, izučavao je istoriju Jonskih ostrva. 538
- Naas, Richard Southwell Bourke, Earl of Mayo, Lord* (Ričard Sautvel Berk erl Mejo lord Nejs; 1822—1872) — britanski državnik; torijevac, državni sekretar za Irsku (1852, 1858—1859. i 1866—1868), vicekralj Indije (1869—1872). 540 541
- Nadir šah* (1688—1747) — persijski šah (1736—1747); preduzeo je pljačkaški pohod na Indiju 1738/1739. 95
- Nana Sahib* (rod. oko 1825) — indijski feudalac, usvojeni sin poslednjeg vladara države Marata Badži Raoa II, jedan od vođa nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 226 248 396

- Napier, Sir Charles James* (ser Čarls Džems Nejpír; 1782—1853) — engleski general; od 1806—1814. učestvovao u ratu protiv Napoleona I na Pirinejskom poluostrvu; 1842/1843. komandovao trupama koje su osvojile Sind; od 1843. do 1847. guverner Sinda. 101 202 212 286 308
- Napoléon I Bonaparte* (Napoleon I Bonaparta; 1769—1821) — car Francuske (1804—1814. i 1815). 22 33 69 70 74—77 91 92 94 164 234 242 280 303 327 328 330 343—349 456 477 483 489 512 515
- Napoléon II* — vidi *Reichstadt, Napoléon-François-Charles-Joseph Bonaparte, duc de*
- Napoléon III Louis Bonaparte* (Napoleon III Luj Bonaparta; 1808—1873) — sinovac Napoleona I, predsjednik Druge republike (1848—1852), francuski car (1852—1870). 14 15 19 20 22—26 29 31—34 40 41 46 47 50 51 53 55 61 63 65 69 71 74—77 116 122 124 127 128 146 166 169 180 182 183 187 191—193 208 215 232 234 264 280—283 312 313 315—318 322—328 329—331 333—338 340—343 347 348 352 353 363—366 376 378 392 393 407 408 412 506—509 512 521 522 524 529 531 537 539
- Nervédez, Ramón María, duque de Valencia* (Ramon Marija Narvaes, vojvoda od Valensije; 1800—1868) — španski general i državnik; vođa partije «*moderados*», predsjednik vlade (1844—1846, 1847—1851, 1856—1857, 1864—1865. i 1866—1868), svirepo je ugušio revolucionarni narodni pokret. 33 34 176—179
- Nasmyth, James* (Džems Nesmit; 1808—1890) — engleski inženjer i pronalazač. 154
- Nazir-ed-Din* (umro 1837) — kralj Auda (1827—1837). 380
- Neill, James George Smith* (Džems Džordž Smit Nil; 1810—1857) — engleski general; učestvovao u krimskom ratu i ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857. 248
- Newcastle, Henry Pelham Fiennes Pelham-Clinton, Duke of* (Henri Pelem Finis Pelem-Klinton vojvoda od Njukasla; 1811—1864) — britanski državnik, pilot, ministar rata i kolonija (1852—1854), ministar rata (1854—1855), i ministar kolonija (1859—1864). 119
- Nicholson, John* (Džon Nikolson; 1821—1857) — engleski general; učestvovao u prvom englesko-avganistanskom ratu (1838—1842) i u drugom ratu protiv sika (1848—1849); poginuo 1857. pri jurišu na Delhi. 242 246 250
- Niebuhr, Barthold Georg* (Bartold Georg Nibur; 1776—1831) — nemački historičar, bavio se historijom starog veka. 493
- Niebuhr, Markus Carsten Nikolaus* (Markus Karsten Nikolaus Nibur; 1817—1860) — pruski činovnik; bio je blizak Friedrichu Wilhelmu IV; sekretar kraljevog kabineta (1851—1857), sin Bartholda Niebuhra. 493
- Nikolaj I* (1796—1855) — ruski car (1825—1855). 96 159 474 477 484 493 494 510 530 537 549 550
- Nocedal, Cándido* (Kandido Nosedal; 1821—1885) — španski političar i publicist; pristalica partije «*moderados*», poslanik u kortesu, ministar unutrašnjih poslova (1856—1857). 176
- Nolan, Lewis Edward* (Ljuis Edvard Noulen; oko 1820—1854) — engleski oficir, služio u Indiji; poginuo 1854. u krimskom ratu; autor većeg broja spisa o konjici. 172
- Northcote, sir Stafford Henry* (od 1885) *Earl Idesleigh, Viscount St. Cyres* (ser Staford Henri Nortkout, od 1885. erl Idsli, vikont St. Saires; 1818—1887) — britanski državnik; pilot, kasnije torijevac, član parlamenta (1855—1857, 1858—1885), član gornjeg doma (1885—1887), više puta ministar. 145
- O'Donnell, Enrique José, Conde de la Bisbal* (Enrike Hose O'Donel, grof od Bisbala; 1769—1834) — španski

- general; učestvovao u ratu za nezavisnost (1808—1814), za vreme reakcije (1814—1820) bio je u vezi sa revolucionarima, ali ih je izdao 1819; za vreme revolucije 1820—1823. opet je prišao revolucionarima ali ih je ponovo izdao. 33 34
- O'Donnell y Jorris, Leopoldo, conde de Lucena y duque de Tetuán* (Leopoldo O'Donel i Horis, grof od Lusene i vojvoda od Tetuana; 1809—1867) — španski general i državnik, guverner Kube (1844—1848), najpre moderados, od revolucije 1854—1856. vođa liberalne unije (levih moderados i desnih progresista), vođa vojnog ustanka od 1854. u Madridu, kao ministar rata (1854—1856) ugušio revoluciju; posle državnog udara od 1856. predsednik vlade i istovremeno ministar rata (1856, 1858—1863. i 1865/1866). 32—35 37 38 40 176 177 180
- Orléans* (Orlean) — francuska kraljevska dinastija (1830—1848). 334 376 378 393
- Orlov, Aleksej Fjodorovič, grof, od 1856. knez* (1786—1861) — ruski vojni funkcioner, državnik i diplomata; zaključio je ugovor u Jedrenu (1829) i Hunkijar-Iskelesiju sa Turskom; vodio je rusku delegaciju na Pariskom kongresu (1856). 13
- Orsini, Felice* (Feliče Orsini: 1819—1858) — italijanski buržoaski demokrata, republikanac, učestvovao u nacionalnooslobodilačkoj borbi i u borbi za ujedinjenje Italije; 1858. izvršio je atentat na Napoleona III i zbog toga je pogubljen. 325 328-330 332 333 334
- Osborne, Thomas, Earl of Danby* (od 1689) *Marquis of Carmarthen* (od 1694) *Duke of Leeds* (Tomas Osborn, erl od Denbija, od 1689. markiz od Karmartena, od 1694. vojvoda od Lidsa; 1631—1712) — engleski državnik, torijevac; predsednik vlade (1674—1679. i 1690—1695); 1695. parlament mu je prebacio da se bavio korupcijom. 422
- Oskar I* (1799—1859) — kralj Švedske i Norveške (1844—1859). 216
- Otto, Louis-Guillaume, comte de Molsloj* (Luj-Gijom Oto, grof od Molsloa; 1754—1817) — francuski diplomata; diplomatski poslanik u Londonu (1800—1802), ambasador u Beču (1809—1813). 344—346
- Outram, Sir James* (ser Džems Utrems; 1803—1863) — engleski general; rezident u Audu (1854—1856); 1857. komandovao engleskim trupama u ratu protiv Persije; vrhovni komesar u Audu (1857—1858), učestvovao u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 248 300 304 354—357 391
- Overstone, Samuel Jones [Lloyd], Lord, od 1860. Baron* (Semjuel Džons [Lojd] Overstoun, lord, od 1860. baron; 1796—1883) — engleski banakar; vigovac imao je veliki uticaj na finansijsku politiku Roberta Peela, naročito na izradu njegovog zakona o bankama u Engleskoj. 255 276 435 436
- Owen, W. D. (V. D. Oven)* — jedan od direktora Britanske kraljevske banke (1849—1854. i 1855—1856); osuđen je zbog prevara. 43
- Pakington, Sir John Somerset* (ser Džon Somerset Pekington; 1799—1880) — britanski državnik, najpre pilovac, potom torijevac, kasnije konzervativac; ministar rata i kolonija (1852), prvi lord admiraliteta (1858/1859. i 1866—1867) i ministar rata (1867/1868). 117 326
- Palafox y Melci, José de Rebolledo, duque de Zaragoza* (Hose de Reboljedo Palafoks i Melsi, vojvoda od Saragose; 1776—1847) — španski general; učestvovao u ratu za nezavisnost (1808—1814), vodio je odbranu Saragose 1808/1809. 35
- Palmer, John Horsley* (Džon Horsli Palmer; 1779—1858) — engleski finansijer, direktor (1811—1857) i guverner (1830—1832) Engleske banke. 23
- Palmer, Roundell, Earl of (Raundl erl Palmer; 1812—1895)* — britanski državnik najpre blizak torijevcima, kasnije pristalica Peela i najzad liberal; lord-kancelar (1872—1874. i 1880—1885) 145

Palmer, William (Viljem Palmer; 1824—1856) — engleski lekar; da bi dobio osiguranje, otrovao je svoju ženu, brata i prijatelja, osuđen je na smrt vešanjem. 445

Palmerston, Henry John Temple, Viscount (Henri Džon Tempel vikont Palmerston; 1784—1865) — britanski državnik; najpre torijevac, od 1830. jedan od desničarskih voda vigovaca; državni sekretar za rat (1809—1828), ministar spoljnih poslova (1830—1834, 1835—1841. i 1846—1851), ministar unutrašnjih poslova (1852—1855) i predsednik vlade (1855—1858. i 1859—1865). 13 15 96 97 103 106—110 113—124 127—132 137—140 144—146 184 185 197 208 209 212—215 258 317 325—327 337 359 362 365 376 380 381 406 410 411 423—427 471 472 474 529 536

Panmure, Fox Maule, Ramsay, Earl of Dalhousie (Foks Mol Remzi Panmjur, erl Delhauzi; 1801—1874) — engleski državnik, vigovac; državni sekretar za ratna pitanja (1846—1852), ministar rata (1855—1858). 326

Parandur Sing — indijski radža 252

Parkes, Sir Harry Smith (ser Hari Smit Parks; 1828—1885) — britanski diplomata; kao konzul Kantonona provocirao izbijanje drugog rata za opijum protiv Kine (1856—1858); zatim jedan od evropskih komesara za kontrolu u Kantonu (1858—1859, 1860—1861), konzul u Šangaju (1864—1865); diplomatski poslanik u Japanu (1865—1883) i Kini (1883—1885). 85—87 111 122 133

Paton, John Stafford (Džon Staford Pejton; 1821—1889) — engleski oficir, kasnije general; učestvovao u prvom i u drugom ratu protiv sika (1845—1846. i 1848—1849) i u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji (1857—1859). 246

Patow, Erasmus Robert, Freiherr von (Erasmus Robert baron fon Patow; 1804—1890) — pruski državnik; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (desno krilo); ministar za trgovinu (april do juna 1848) i

ministar finansija (1858—1862). 510 516 518

Peel, Sir Robert (ser Robert Pil; 1788—1850) — britanski državnik, voda umerenih torijevaca, koji su po njemu nazvani pilovcima; ministar unutrašnjih poslova (1822—1827. i 1828—1830), predsednik vlade (1834/1835. i 1841—1846), uz pomoć liberala ukinuo je 1846. zakone o žitu. 103—105 116 129 255 257 258 325 326 410 435—438 459 460 542

Pélissier, Aimable-Jean-Jacques, duc de Malakoff (Emabl-Žan-Žak Pelisije, vojvoda de Malakof; 1794—1864) — francuski general, od septembra 1855. maršal Francuske; tridesetih i četrdesetih godina učestvovao u osvajanju Alžira; vrhovni komandant vojske na Krimu od maja 1855. do jula 1856. 316 324 331 336 337 363

Péltier, Jean-Gabriel (Žan-Gabrijel Pel-tje; 1765—1825) — francuski rojalistički publicist, posle 10. avgusta 1792. emigrirao u London gde je izdavao razne časopise; zbog napada na Napoleona Bonapartu izveden je 1803. pred sud. 345 346 348

Perceval, Spencer (Spenser Persivel; 1762—1812) — britanski državnik, torijevac, vrhovni javni tužilac (1802—1806), rizničar (1807—1809), predsednik vlade (1809—1812). 12 325 343 348

Péreire, Isaac (Isak Perer; 1806—1880) — francuski bankar; bonapartist; član Zakonodavnog tela; 1852. osnovao je zajedno sa svojim bratom Jacques-Émile-om akcionarsku banku Crédit mobilier. 17 20 23 24 27 29 50 164—170 236 237 350 553

Péreire, Jacob-Émile (Žakob-Emil Pe-reir; 1800—1875) — francuski bankar, bonapartist, član Zakonodavnog tela; 1852. osnovao je zajedno sa svojim bratom Isaacom Péreire-om akcionarsku banku Crédit mobilier. 23 29 169 193 237 350

Perovski, Vasilij Aleksejevič (1795—1857) — ruski general, orenburški

- vojni guverner (1833—1842), general-gubernator Orenburške i Samarske gubernije (1851—1857); 1839/1840. na čelu vojnog pohoda na Hivu. 100 484—486
- Persigny, Jean-Gilbert-Victor Fialin, duc de* (Žan-Zilber-Viktor Fijalen, vojvoda od Persinija; 1808—1872) — francuski državnik, bonapartist, poslanik u zakonodavnoj narodnoj skupštini (1849—1851), jedan od organizatora državnog udara 2. decembra 1851, ministar unutrašnjih poslova (1852—1854. i 1860—1863). 24 316 336
- Petar Veliki* — vidi *Petar I*
- Petar I* (1672—1725) — ruski car (1682—1725). 83 96 208 484 544 550
- Petit (Pti)* — 1856. zamenik pariskog glavnog prokuratora. 68
- Petty, Henry* — vidi *Lansdowne, Henry Petty-Fitzmaurice, Marquess of*
- Philippe, duc d'Orléans* (Filip vojvoda od Orleansa; 1674—1723) — francuski regent (1715—1723). 31 236 341
- Phillimore, John George* (Džon Džordž Filimor; 1808—1865) — engleski pravnik i liberalni političar; član parlamenta (1852—1857). 145
- Phillimore, Sir Robert Joseph* (ser Robert Džozef Filimor; 1810—1885) — engleski pravnik; vjgovac, zatim pilovac; član parlamenta (1852—1857), brat Johna George-a Phillimore-a. 145
- Pidal, Pedro José, marqués de* (Pedro Hose markiz od Pidala; 1800—1865) — španski političar i pisac, moderados, predsednik kortesa (1843), ministar unutrašnjih poslova (1844—1848), ministar spoljnih poslova (1848—1851). 178 180
- Pieri, Giuseppe Andrea* (Đuzepe Andrea Pijeri; 1808—1858) — italijanski revolucionar; Orsinijev saučesnik u atentatu na Napoleona III. 333
- Piètri, Pierre-Marie* (Pjer-Mari Pijetri; 1809—1864) — francuski političar, bonapartist; policijski prefekt Pariza (1852—1858). 329
- Pilat, Pontije* — rimski namesnik Judeje. 47
- Pindar* (oko 522-okolo 442. g. pre n. e.) — starogrčki lirski pesnik; pisao je svečane ode. 120
- Pitt, William, jr.* (Viljem Pit Mladi; 1759—1806) — engleski državnik; predsednik vlade (1783—1801. i 1804—1806). 6 7 325 327 343 362 423
- Place, Henri* (Anri Plas) — francuski finansijer; jedan od direktora akcionarske banke Crédit mobilier. 23 236
- Platonov, Aleksandar Platonovič* — rimski major; predvodnik okružnog plemstva, 1858. zamenik predsednika Petrogradskog plemićkog komiteta za pripremanje agrarne reforme 1861. 548
- Pompej, Gnej (Veliki)* (106—48. pre n.e.) — rimski vojskovođa i državnik. 75
- Potter, Sir John* (ser Džon Poter) — engleski liberal; član parlamenta, bio je tri puta predsednik opštine Mančestera. 138
- Pottinger, Henry* (Henri Potinger; 1789—1856) — engleski general i diplomata; komandovao engleskim trupama (1841/1842) u opijumskom ratu protiv Kine; 1843. guverner Hongkonga, 1846/1847. Rta Dobrenade i 1847—1854. guverner Madrasa. 142 455
- Powlett, William John Frederick, Lord* (Viljem Džon Frederik Polit, lord) — engleski političar, pilovac, član parlamenta. 145
- Praslin, Charles-Laure-Hugues-Theobald, duc de Choiseul* (Šari-Lor-Ig-Teobal Pralen, vojvoda od Soazela; 1805—1847) — francuski aristokrata i državnik, per Francuske; 1847. optužen za ubistvo svoje žene, otrovao se posle hapšenja. 328
- Price, Richard* (Ričard Prajs; 1723—1791) — engleski radikalni publicist, ekonomist i filozof-moralist. 361 362
- Princ Napoleon* — vidi *Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul*

Princeza Mathilde — vidi *Bonaparte, Mathilde-Laetitia-Wilhelmine*.

Prokesch-Osten, Anton, Graf von (Anton grof od Prokeš-Ostena; 1795—1876) — austrijski diplomat i književnik; diplomatski poslanik u Berlinu (1849—1852), 1855. austrijski vladin opunomoćenik na Bečkoj konferenciji. 208

Proudhon, Pierre-Joseph (Pjer-Žozef Prudon; 1809—1865) — francuski publicist, sociolog i ekonomist, ideolog sitne buržoazije; jedan od teorijskih osnivača anarhizma; 1848. poslanik Ustavotvorne nacionalne skupštine. 23

Pruski kralj — vidi *Friedrich Wilhelm IV*

Pruska kraljica — vidi *Elisabeth*

Pruski princ — vidi *Wilhelm I*

Pruska princeza — vidi *Augusta Marie Luise Katharina*

Pruski regent — vidi *Wilhelm I*

Pucheta — vidi *Munos Benavente*

Pückler, Erdmann, Graf von (Erdman Pikler, grof; 1792—1869) — pruski ministar poljoprivrede (1858—1862). 516

Radetzky, Joseph, Graf (Jozef grof Radecki; 1766—1858) — austrijski feldmaršal, od 1831. komandant austrijskih trupa u severnoj Italiji, 1848/1849. surovo je ugušio revolucionarni i nacionalnooslobodilački pokret u Italiji; generalni guverner Lombardijsko-Venecijsanske Kraljevine (1850—1856). 15 40

Raglan, Fitzroy James Henry Somerset, Baron (Ficroy Džems Henri Somerset, baron Raglan; 1788—1855) — engleski general, od 1854. feldmaršal; učestvovao kao štabni oficir Wellingtonov u ratu protiv Napoleona I (1808—1814. i 1815), sekretar vojne kancelarije vrhovnog komandanta (1827—1852), artiljerijski general (1827—1852), vrhovni komandant vojske na Krimu 1854/1855. 308

Ranbir Sing — indijski radža iz Kašmira; za vreme nacionalnooslo-

bodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. prešao na stranu Engleza. 250

Rapp, Jean, comte (Žan Rap, grof) — francuski general; učestvovao u pohodima Napoleona I; od januara 1813. do januara 1814. komandovao garnizonom grada Danciga koji su opsedale ruske i pruske trupe. 303

Raspail, François-Vincent (Fransoa-Vensan Raspaj; 1794—1878) — francuski prirodnjak i publicist, republikanac-socijalist, bio blizak revolucionarnom proletarijatu; učesnik revolucija od 1830. i 1848; 1848. poslanik Ustavotvorne nacionalne skupštine, 1849. osuđen na 5 godina zatvora; pošta je kazna zamenjena, živeo je u izgnanstvu u Belgiji. 3

Rawlinson, Sir Henry Creswicke (ser Henri Krezik Rolinson; 1810—1895) — engleski istoričar i orijentalist, služio kao oficir u Persiji (1833—1839), član indijskog saveta (1858—1859. i 1868—1895), diplomatski poslanik u Teheranu (1859—1860). 184

Rea, John (Džon Rie; 1822—1881) — irski političar; član društva Mlada Irska. 541

Reed, Sir Thomas (ser Tomas Rid; 1796—1883) — engleski general, učestvovao u ugušivanju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 223 246

Reichensperger, August (August Rajhenšperger, 1808—1895) — pruski sudski činovnik, katolički političar; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine, a od juna 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (desno krilo); od 1852. voda katoličke frakcije u Pruskom landtagu, kasnije voda partije centra. 528

Reichstadt, Napoléon-François-Charles-Joseph Bonaparte, duc de [*Napoleon II*] (Napoleon-Fransoa-Sarl-Žozef Bonaparta vojvoda od Rajhštata [Napoleon II]; 1811—1832) — sin Napoleona I i Marie Luise von Österreich; bonapartistički pretendent na presto. 336

Reimer, Georg Ernst (Georg Ernst

- Rajmer; 1804—1885) — izdavač; konzervativac, poslanik u pruskom landtagu. 525
- Reinhard, Charles-Frédéric, comte* (Šarl-Frederik grof Renar; 1761—1837) — francuski diplomata nemačkog porekla; ministar spoljnih poslova (1799), diplomatski poslanik u donjoj Saksonskoj (1802). 349
- Renaud* (Reno; umro 1857) — engleski oficir; 1857. učestvovao u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji. 226
- René, Lambert-Amédée* (Lamber-Améde Rene; 1808—1859) — francuski publicist; bonapartist; od 1857. izdavač listova «Le Constitutionnel» i «Le Pays». 363
- Reynaud, Jean* (Žan Rejno; 1806—1863) — francuski prirodnjak i filozof do 1831. pristalica Saint-Simona, kasnije pristalica hrišćanskog socijalizma. 342
- Ricardo, David* (David Rikardo; 1772—1823) — engleski ekonomist predstavnik klasične buržoaske političke ekonomije. 17
- Richard III* (Ričard III; 1452—1485) — engleski kralj (1483—1485). 120
- Richardson, Jonathan* (Džonatan Ričardson) — poslovođa oblasne banke Northumberland & Durham. 461
- Rimski-Korsakov, Aleksandar Mihajlovič* (1753—1840) — ruski general; komandovao 1799. ruskom vojskom u Švajcarskoj, od 1830. član državnog saveta. 92
- Rios y Rosas, Antonio de los* (Antonio de los Rios i Rosas; 1812—1873) — španski političar; pristalica partije «moderados», poslanik u kortesu, ministar unutrašnjih poslova 1856. 34
- Ristori, Adelaide* (Adelaide Ristori; 1822—1906) — italijanska glumica. 531
- Roberts, Sir Henry Gee* (ser Henri Dži Roberts; 1800—1860) — engleski general; učestvovao u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 464
- Robertson* (Robertson) — britanski konzul u Šangaju. 57
- Robespierre, Augustin-Bon Joseph de* (Ogisten-Bon Žozef de Robespjer; 1758—1794) — političar francuske revolucije krajem 18. veka, jakobinac, brat Maksimilijena Robespjera. 341
- Robinson, Smith P.* (Smit P. Robinson) — počasni sekretar Lige protiv zakona o žitu. 139
- Rodbertus-Jagetzow, Johann Karl* (Johan Karl Rodbertus-Jagecov; 1805—1875) — pruski veleposednik, ekonomist, ideolog poburžoaznog junckerstva; 1848. vođa levog centra u pruskoj Nacionalnoj skupštini; ministar za kulturu u Auerswaldovoj vladi; kasnije teoretičar prusko-junckerkog «državnog socijalizma». 495 525
- Roebuck, John Arthur* (Džon Artur, Roubak; 1801—1879) — engleski političar i publicist, buržoaski radikal, član parlamenta; 1855. predsednik komisije za ispitivanje stanja britanske vojske na Krimu. 118 127
- Romanov* — ruska carska dinastija (1613—1762); produžila svoje postojanje do 1917. kroz dinastiju Holstein-Gottorp-Romanov. 15 537
- Roncali, conde d'Alcoy* (Ronkali, grof od Alkoja) — španski političar; predsednik vlade i ministar spoljnih poslova 1852/1853. 178
- Ros de Olano, Don Antonio, conde de Almina* (don Antonio Ros de Olano, grof od Almine; 1808—1886) — španski general; književnik, pristalica partije «moderados». 33
- Rose, Hugh Henry, Baron Strathnairn and Jansi* (Hju Henri Rouz, baron Strettern i Džensi; 1801—1885) — engleski oficir, kasnije feldmaršal; otpravnik poslova u Carigradu 1852/1853, za vreme krimskog rata predstavnik u štabu francuske vojske na Krimu; jedan od ugušitelja ustanka za nacionalno oslobođenje Indije (1857—1859). 355 358 399 419 420
- Rothschild* (Rotšild) — međunarodna bankarska kuća. 54 183 238 490

- Rothschild, James, baron de* (Džems baron Rotšild; 1792—1868) — šef istoimene bankarske kuće u Parizu. 23
- Rouland, Gustave* (Gistav Rulan; 1806—1878) — francuski državnik; od 1848. orleanist, od 1849. bonapartist; ministar prosvete i kulture (1856—1863), predsjednik državnog saveta (1863—1864), generalni direktor Francuske banke (1864—1878). 324
- Ruski car* — vidi *Nikolaj I*
- Russell, Lord John* (lord Džon Rasel; 1792—1878) — britanski državnik, vođa vigovaca, predsjednik vlade (1846—1852. i 1865/1866), ministar spoljnih poslova (1852/1853. i 1859—1865), predsjednik Tajnog saveta (1854/1855); 1855. predstavnik Engleske na bečkoj konferenciji i ministar kolonija. 5 107 109 110 116—119 127—130 146 258 325 326 424
- Russell, Sir William Howard* (ser Viljem Haved Rasel; 1820—1907) — engleski žurnalist, ratni dopisnik lista »The Times«. 373 375 397 398
- Rutland, Charles Cecil John Manners, Duke of* (Čarls Sesil Džon Meners vojvoda od Ratlenda; 1815—1888) — engleski aristokrata; torijevac, član parlamenta. 406
- Sacy, Samuel-Ustazade Silvestre de* (Samiel-Istazad Silvestr de Sasi; 1801—1879) — francuski publicist, od 1828. u uredništvu lista »Journal des Débats«. 324
- Sadler, John* (Džon Sedler; 1814—1856) — irski bankar i političar, jedan od vođa irske parlamentarne frakcije, 1853. mladi lord riznice. 23 42
- Saint-Arnaud, Armand-Jacques-Achille Leroy de* (Arman-Žak-Ašil Leroa de Sent-Arno; 1801—1854) francuski general, od 1852. maršal, bonapartist, tridesetih i četrdesetih godina učestvovao u osvajanju Alžira; jedan od organizatora državnog udara 2. decembra 1851; ministar rata (1851—1854), 1854. vrhovni komandant francuske vojske na Krimu. 337
- Saint-Just, Louis-Antoine-Léon de* (Luj-Antoan-Leon de Sen-Žist; 1767—1794) — političar francuske revolucije, vođa jakobinaca. 23
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de* (Klod-Anri de Ruvroa grof de Sen-Simon; 1760—1825) — francuski socijalist-utopist. 23
- San Luis* — vidi *Sartorius, Luis José, primer conde de San Luis*
- San Miguel y Valledor, Evaristo, duque de* (Evaristo vojvoda od San Migela i Valjedora; 1785—1862) — španski general, pisac i političar, učestvovao u ratu za nezavisnost (1808—1814) i u revoluciji (1820—1823), liberal, predsjednik vlade (1822), kasnije moderados, ministar rata (1840—1842). 179
- Sartorius, Luis José, primer conde de San Luis* (Luis Hose Sartorijus, prvi grof od San-Luisa; 1820—1871) — španski državnik i publicist; jedan od vođa partije »moderados«, ministar unutrašnjih poslova (1847—1851), predsjednik vlade (1853/1854). 177—179
- Savoie* (dinastija Savoja) — italijanska dinastija; postoji od 11. veka, najpre kao vladarska kuća grofova a od 1416. vojvoda Savoya, zatim kao sardinska kraljevska dinastija (1720—1861), i najzad kao kraljevi Italije (1861—1946). 13—16
- Schiller, Friedrich von* (Fridrih fon Šiler; 1759—1805) — veliki nemački pesnik. 434 511 512
- Schleinitz, Alexander, Freiherr von* (Aleksander baron fon Štajnic; 1807—1885) — pruski državnik, predstavnik reakcionarnog junkerstva; ministar spoljnih poslova (jun 1848, 1849/1850. i 1858—1861). 510 516
- Schwarzenberg, Felix, Fürst zu* (Felix Švarcenberg, knez; 1800—1852) — austrijski državnik i diplomata; posle ugušenja bečke revolucije u oktobru 1848. ministar predsjednik i ministar unutrašnjih poslova. 510

- Sébastieni, Horace-François-Bastien, comte* (Oras-Fransoa-Bastjen grof Sebastijani; 1772—1851) — francuski državnik i diplomata, maršal Francuske, izvršavao je diplomatske naloge Napoleona u Turskoj, Egiptu i Siriji (1802—1803), ambasador u Istanbulu (1806/1807), ministar spoljnih poslova (1830—1832), ambasador u Londonu (1835—1840). 347
- Sefer-paša (Sefer beg), Zan Oglu* (1795—1859) — čerkeski knez; bio u turskoj službi za vreme rusko-turskog rata (1826—1828); turski emisar u Abhaziji i Čerkeskoj za vreme krimskog rata; učestvovao u borbama čerkeskih brđana protiv carske Rusije pred kraj krimskog rata. 383 385—387 450 451 453 454
- Serrano y Dominguez, Francisco, duque de la Torre* (Fransisko Serano i Dominges, vojvoda od Tore; 1810—1885) — španski general i državnik; 1843. ministar rata, učestvovao u državnom udaru 1856; ministar spoljnih poslova (1862—1863), ministar predsednik (1868/1869, 1871. i 1874), španski regent (1869—1871). 33 179
- Servije Tulije* (578—534. pre n.e.) — šesti kralj Rima. 501
- Seymour, Sir Michael* (ser Majkl Sejmor; 1802—1887) — engleski admiral; 1854—1855. učestvovao u krimskom ratu; u drugom opijumskom ratu u Kini (1856—1858) komandovao pomorskim snagama. 85—88 119 122 133
- Shaftesbury, Anthony, Ashley Cooper, Earl of* (Entoni Ešli Kuper, erl od Šeftsberija; 1801—1885) — engleski političar, torijevac, od 1847. vigovac, četrdesetih godina vođa aristokratsko-filantropskog pokreta za zakon o desetoclasovnom radnom vremenu. 120 427
- Shee, William* (Viljem Ši; 1804—1868) — irski pravnik i liberalni političar, član parlamenta. 117
- Shore, John, Baron Teignmouth* (Džon Šor, baron Tinmet; 1751—1834) — britanski generalni guverner Indije (1793—1798). 379
- Sidmouth, Henry Addington, Viscount* (Henri Edington Sidmet, vikont; 1757—1844) — britanski državnik, torijevac; predsednik vlade i rizničar (1801—1804); kao ministar unutrašnjih poslova (1812—1821) sprovodio je represalije protiv radničkog pokreta. 123 346
- Sieyès, Emmanuel-Joseph, comte de* (Emaniel-Žozef grof Siejes; 1748—1836) — francuski sveštenik, političar iz doba francuske revolucije, predstavnik krupne buržoazije. 515
- Sigismund I* (oko 1361—1437) — nemački car (1411—1437). 82
- Simončič, Ivan Stepanovič* (1792—1855) — ruski general, poreklom Srbin; diplomatski poslanik u Teheranu (1832—1839). 96
- Simons, Ludwig* (Ludvig Simons; 1803—1870) — pruski sudski savetnik; 1848. poslanik pruske nacionalne skupštine (desno krilo); ministar pravosuđa (1849—1860). 516
- Simpson, Sir James* (ser Džems Simpson; 1792—1868) — engleski general, zamenik načelnika generalštaba za pozadinu (od februara do juna 1855), zatim vrhovni komandant krimske armije (od juna do septembra 1855). 308
- Sindia, Ali Dža Džiadži* [Bagirat Rao] (rod. oko 1835) — od 1853. maratski knez indijske kneževine Gvalior; za vreme nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. bio na strani Engleza. 240 464
- Sismondī, Jean-Charles-Léonard Simonde de* (Žan-Šarl-Leonar-Simond de Sismondī; 1773—1842) — švajcarski ekonomist i istoričar; kritikovao je »kapitalizam sa stanovišta sitne buržoazije« (Lenjin) i idealizovao situ proizvodnju. 75
- Sju* (1785—1858) — kineski državnik, generalni guverner provincija Kvantung i Kvangsi. 88
- Sleeman, Sir William Henry* (ser Viljem Henri Slimen; 1788—1856) — britanski činovnik u kolonijama,

- oficir, zatim general; rezident u Gvalioru (1843—1849) i u Laknau (Aud) (1849—1854). 382
- Smith, Sir John Mark Frederick* (ser Džon Mark Frederik Smit; 1790—1874) — engleski general i inženjerjski oficir; član parlamenta. 215
- Smith, Robert Vernon* (Robert Venon Smit; 1800—1873) — britanski državnik, vigovac; ministar rata (1852). predsjednik kontrolnog odbora za indijske poslove (1855—1858). 202 326
- Smyth[e], John George* (Džon Džordž Smajt) — engleski političar, pukovnik; pilovac, član parlamenta. 145
- Sobjeski, Jan* (1624—1696) — poljski kralj (1674—1696).
- Sophie* (Sofija; 1805—1872) — austrijska nadvojvotkinja, majka cara Franza Josepha I, imala je velikog uticaja na politiku dvorske komarile. 481
- Soult, Nicolas-Jean-de Dieu, duc de Dalmatie* (Nikola-Žan de Die Sult, vojvoda od Dalmacije; 1769—1851) — maršal Francuske i državnik; 1808—1814. komandovao francuskim trupama u Španiji; za vreme Julske monarhije ministar rata (1830—1834, 1840—1845), ministar spoljnih poslova (1839—1840) i predsjednik vlade (1832—1834, 1839—1840. i 1840—1847). 182
- Stahl, Friedrich Julius* (Fridrih Julijus Stal; 1802—1861) — nemački pravnik i političar, od 1840. profesor Berlinskog univerziteta. 552
- Stanley, Lord Edward Henry* (od 1869 *Earl of Derby* (lord Edvard Henri Stenli, od 1869. erl od Darbija; 1826—1893) — britanski državnik, torijevac, šezdesetih i sedamdesetih godina konzervativac, zatim liberal; član parlamenta; zamenik ministra spoljnih poslova, predsjednik kontrolnog organa za indijske poslove 1858/1859, ministar spoljnih poslova (1866—1868) i (1874—1878), ministar kolonija (1882—1885); sin Edwarda George-a Geoffreya. 326 327
- Stanley, Edward John, Baron Stanley of Alderley and Baron Eddisbury of Winnington* (Edvard Džon Stenli baron Stenli od Olderlija i baron Edisberi od Viningtona; 1802—1869) — britanski državnik; vigovac, član parlamenta, ministar trgovine (1855—1858), ministar pošta (1860—1866). 289 292
- Stein, Julius* (Julijus Štajn; 1813—1883) — profesor u Breslavi, demokratski orijentisan publicist; 1848. poslanik pruske nacionalne skupštine (levo krilo), predsjednik Demokratskog kluba u Berlinu; 1849. poslanik drugog doma (krajnja levica); urednik lista «Neue Oder-Zeitung», od 1862. urednik lista «Breslauer Zeitung». 525
- Stein, Maximilian, Baron* (Maksimilijan baron Štajn; 1811—1860) — austrijski oficir; za vreme mađarske revolucije 1848/1849. bio šef štaba revolucionarne bačko-banatske vojske, posle propasti revolucije emigrirao u Tursku, gde je dobio ime Ferhad-paša; borio se protiv carske Rusije u Čerkeskoj (1857—1858). 385 386 388 449 454
- Stéphanie-Louise-Adrienne, née Beauharnais* (Stefani-Luiz-Adrijen, rod. Boarne; 1789—1860) — od 1811. velika vojvotkinja od Badena. 512
- Stewart, Sir Donald Martin* (ser Donald Martin Stjuart; 1824—1900) — engleski oficir, kasnije feldmaršal; učestvovao u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859, kao i drugom englesko-avganistanskom ratu (1878—1880); vrhovni komandant vojnih snaga u Indiji (1881—1885), član indijskog saveta (1885—1900). 240
- St. Leonards* — vidi *Sugden, Edward Burtenshaw, Baron St. Leonards*
- Stock, Franciszek* (Francišek Stok) — poljski emigrant, oficir u turskoj vojsci. 383 388 449 450 451 454
- Stoddart, Charles* (Čarls Stodart; 1806—1842) — britanski diplomata i oficir; 1838. diplomatski poslanik u Buhari, gde je uhapšen i ubijen. 485

- Strabon* (rod. oko 63. pre n. e.) — starogrčki geograf i istoričar. 75
- Stratford de Redcliffe, Stratford Caning, Viscount* (Stratford Kaning vikont Stratford de Redklif; 1786—1880) — britanski diplomata; diplomatski poslanik (1810—1812, 1825—1828) i ambasador (1841—1858) u Carigradu. 184
- Straubensee* — vidi *Van Straubensee, Sir Charles Thomas*
- Sugden, Edward Burtenshaw, Baron St. Leonards* (Edvard Bertensho Sugden, baron St. Lenerds; 1781—1875) — engleski pravnik i državnik; torijevac, lordkancelar (1852). 326
- Sutton, John Henry Manners* (Džon Henri Meners Saton) — engleski političar, Peelov pristalica, član parlamenta. 145
- Suvorov, Aleksandar Vasiljevič* (1730—1800) — čuveni ruski vojskovođa. 92
- Szemere, Bartholomäus [Bertalan] (Bartolomeus Semere [Bertalan]; 1812—1869)* — mađarski političar i publicist; ministar unutrašnjih poslova 1848, a 1849. šef revolucionarne vlade; posle propasti revolucije emigrirao. 135
- Švalov, Pjotr Pavlovič, grof* (rod. 1824) — ruski političar, vođa plemstva petrogradske gubernije, predsednik petrogradskog plemićkog komiteta za pripremanje ukidanja kmetstva od 1861.
- Švedski kralj* — vidi *Oskar I*
- Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, prince Bénévent* (Šarl-Moris de Taleran knez od Beneventa; 1754—1838) — francuski diplomata, ministar spoljnih poslova (1797—1799, 1799—1807. i 1814/1815), predstavnik francuske na Bečkom kongresu (1814/1815); u politici se odlikovao krajnjom besprincipijelnošću i lakomošću. 128 342 344 349
- Tasso, Torquato* (Torkvato Taso; 1544—1595) — italijanski pesnik, pisac epskog speva *Oslobodeni Jerusalema*. 332
- Thalmayr* [Emin-aga] (Talmajer [Emin-aga]) — mađarski emigrant u Turskoj. 450
- Thesiger, Frederick, Baron Chelmsford* (Frederik Tesidžer, baron Čelmsford; 1794—1878) — britanski državnik; torijevac, član parlamenta; javni tužilac (1845—1846, 1852), lord-kancelar (1858—1859, 1866—1868). 117
- Thiers, Louis-Adolphe* (Luj-Adolf Tjer; 1797—1877) — francuski istoričar i državnik, ministar unutrašnjih poslova (1832, 1834), predsednik vlade (1836, 1840), predsednik republike (1871—1873); dželat Pariske komune. 342
- Thouvenel, Edouard-Antoine* (Eduard-Antoan Tuvenel; 1818—1866) — francuski diplomata; ambasador u Carigradu (1855—1860), ministar spoljnih poslova (1860—1862). 207 453
- Thurneysen, Auguste* (Ogist Tirmesan) — jedan od direktora francuske akcionarske banke Crédit mobilier. 236 237
- Timur (Tamerlan; 1336—1405)* — mongolski kan, gospodar Samarkanda; zauzeo je Srednju Aziju i Persiju. 398
- Tite, Sir William* (ser Viljem Tajt; 1798—1873) — engleski arhitekta i liberalni političar, član parlamenta; 1855. zamenik predsednika društva za administrativnu reformu. 429
- Tooke, Thomas* (Tomas Tuk; 1774—1858) — engleski ekonomist i vatreni pobornik slobodne trgovine; kritikovao Ricardovu teoriju o novcu. 271
- Totleben, Eduard Ivanovič, od 1879. grof* (1818—1884) — poznati ruski vojni inženjer, pukovnik, od aprila 1855. general; jedan od organizatora herojske odbrane Sevastopolja (1854—1855). 265 303
- Tseang* (Jiang Li'ang) — prefekt Ličufua. 87

- Tukony* [*Selim-aga*] (Tukonj /Selim Aga/) — mađarski emigrant u Turskoj. 450 453
- Turgot, Louis-Félix-Étienne, marquis de* (Luj-Feliks-Etjen markiz de Tirgo; 1796—1866) — francuski diplomata, bonapartist, učesnik državnog udara od 2. decembra 1851; ministar spoljnih poslova (1851—1852), ambasador u Španiji (1853). 33
- Turner, James Aspinall* (Džems Aspinall Turner; 1797—1867) — engleski političar, torijevac, član parlamenta, predsednik trgovačkog udruženja u Mančesteru. 138
- Türr, István* (Ištvan Tir; 1825—1908) mađarski oficir; učestvovao u italijanskom nacionalnooslobodilačkom pokretu i nemačkoj revoluciji 1848/1849; učestvovao u krimskom ratu u turskoj i engleskoj vojsci. 385 386 449 450 452—454
- Unruh, Hans Viktor von* (Hans Viktor fon Unru; 1806—1886) — pruski inženjer i političar; 1848. jedan od vođa levog centra u pruskoj nacionalnoj skupštini, od oktobra predsednik istog; 1849. poslanik drugog doma (levo krilo); kasnije saosnivač Naprednjačke stranke, zatim nacional-liberal. 495 525
- Vadžid Ali-šah* — kralj Auda (1847—1856). 379
- Vaillant, Jean-Baptiste-Philibert* (Žan-Batist-Filiber Vajan; 1790—1872) — maršal Francuske; bonapartist, ministar rata (1854—1859). 323
- Valdez* (Valdes) — španski general; učestvovao u revoluciji 1854—1856. 35 411
- Van Courlandt, Henry Charles* (Henri Čarls von Kortlent; 1815—1880) — engleski general; od 1832. do 1839. vojni rezident kod sika, učestvovao u prvom i u drugom ratu protiv sika (1845—1846. i 1848—1849) na strani Engleza; učestvovao u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 213 225 238 247
- Van Straubensee, Sir Charles Thomas* (ser Čarls Tomas van Strobenzi; 1812—1892) — engleski general, komandant jedne brigade na Krimu (1855/1856); komandant britanskih trupa u drugom opijumskom ratu protiv Kine (1857/1858). 472
- Vaughan, Sir John Luther* (Ser Džon Luter Von; 1820—1911) — engleski general; učestvovao u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 203
- Veit, Moritz* (Moric Fajt; 1808—1864) — izdavač; umereni liberal, poslanik u pruskom landtagu. 525
- Veliki mogul* — vidi *Bahadur Šah II*
- Veliki moguli* — indijska dinastija (1526—1858). 96 194 202
- Vernon Smith* — vidi *Smith, Robert Vernon*
- Verres* (Vereš) — mađarski emigrant u Turskoj. 453
- Veillot, Zouis-François* (Luj-Fransoa Veijo; 1813—1883) — francuski žurnalist, glavni urednik katoličkog lista „L'Univers“ (1848—1860. i 1867—1874) 336 342
- Vittorio Emanuele II* (1820—1878) — savojski vojvoda, kralj Sardinije (1849—1861), kralj Italije (1861—1878). 15 283 531
- Villemain, Abel-François* (Abel-Fransoa Vilmen; 1790—1870) — francuski političar i književnik; liberal, ministar prosvete (1839—1840, 1840—1844). 324 342 531
- Vogorides Aleksandros* (Aleko-paša; oko 1823—1910) — turski političar i diplomata, ambasador u Londonu (1856—1861), ambasador u Beču (1876—1878), generalni guverner istočne Rumelije (1879—1884). 208 209
- Vogorides Nikolaos* (1821—1863) — turski političar, zamenik kneza Moldavije (1857—1859); brat Aleksandrosa Vogoridesa. 208
- Vogorides, Stefan (os)* (Stefanski) (Bogorov, Stojko) (oko 1775 do oko 1862) - turski političar, poreklom Bugarin, kajmakam (zamenik kneza)

- Moldavije (1821—1822), generalni guverner i knez Samosa (1834—1850); otac Aleksandra i Nikolaosa Vogoridesa. 209
- Vojvoda od Giza* — vidi *Henri II de Lorraine, duc de Guise*
- Vojvoda od Jorka* — vidi *York, Frederick Augustus, Duke of York and Albany*
- Vojvoda od Malakofa* — vidi *Pé-lissier, Aimable-Jean-Jacques, duc de Malakoff*
- Vojvoda od Orleana* — vidi *Louis-Philippe, duc d'Orléans*
- Vojvotkinja od Parme* — vidi *Louise de Bourbon, Marie-Thérèse*
- Vojvoda od Ratlanda* — vidi *Rutland, Charles Cecil John Manners, Duke of*
- Vojvoda od Valensije* — vidi *Narváez, Ramon Maria, duque de Valencia*
- Vojvoda od Vitorije* — vidi *Espartero, Baldomero, conde de Luchana, duque de la Vitoria*
- Vojvotkinja od Nemura* — vidi *Marie d'Orléans-Longueville, duchesse de Nemours*
- Voltaire, François-Marie Arouet de* (Fransoa-Mari Arue de Volter; 1694—1778) — francuski filozof deist, satirični pisac, istoričar; predstavnik prosvetiteljstva 18. veka, borio se protiv apsolutizma i katolicizma. 197
- Voroncov, Mihail Semjonovič, knez* (1782—1856) — ruski državnik, general; namesnik i vrhovni komandant trupa na Kavkazu (1844—1854). 146
- Waldeck, Benedikt Franz Leo* (Benedikt Franc Leo Valdek; 1802—1870) — političar, buržoaski demokrata, pravnik; jedan od vođa levice i potpredsednik pruske nacionalne skupštine (1848); kasnije naprednjak. 495 525
- Walewski, Alexandre-Florian-Joseph Colonna, comte de* (Aleksandar-Florijan-Žozef Kolona grof Valevski; 1810—1868) — francuski diplomata i državnik, sin Napoleona I i poljske grofice Valevske; učestvovao u poljskom ustanku 1830/1831, posle propasti ustanka emigrirao u Francusku; ministar spoljnih poslova (1855—1860); predsedavao Pariskom kongresu 1856. 14 327
- Walker, William* (Viljem Voker; 1824—1860) — severnoamerički avanturist; poduzeo je pljačkaški pohod na severni Meksiko (1853—1854), 1855. intervenisao u Nikaragvi, 1855. bio je tamo vrhovni komandant vojske, a 1856. predsednik Nikaragve; 1857. je oboren, 1860. upao je u Honduras, gde je zarobljen i streljan. 88
- Walpole, Spencer Horatio* (Spenser Horejšo Volpol; 1806—1898) — britanski državnik, torijevac; ministar unutrašnjih poslova (1852—1858/1859. i 1866/1867). 429
- Ward, Sir Henry George* (ser Henri Džordž Vord; 1797—1860) — engleski činovnik u kolonijama, vigovac, generalni komesar Jonskih ostrva (1849—1855), guverner Cejlona (1855—1860) i 1860. guverner Madrasa. 537 538
- Wardle, Gwyllym Lloyd* (Guilim Lojd Vordl; oko 1762—1833) — engleski pukovnik; član parlamenta, 1809. u Donjem domu razobličavao je zloupotrebe dužnosti vojvode od Yorka. 10 12
- Watson, Henry* (Henri Votson; 1737—1786) — engleski inženjer, pukovnik; od 1764. u službi Istočnoindijske kompanije, glavni inženjer u Bengalu. 444
- Weguelin, Thomas* (Tomas Vegelin) — engleski preduzetnik; liberal, član parlamenta, 1857. jedan od direktora Engleske banke. 440
- Wellesley, Richard Colley, Marquis* (Ričard Koli markiz Velsli; 1760—1842) — britanski državnik; generalni guverner Indije (1797—1805), 1809. ambasador u Španiji, ministar spoljnih poslova (1809—1812), vicekralj Irske (1821—1828. i 1833—1834), surovo se borio protiv nacionalnooslobodilačkog pokreta u Irskoj. 379

- Wellington, Artur Wellesley, Duke of* (Artur Velsli, vojvoda od Velingtona; 1769—1852) — britanski vojskovođa i državnik, torijevac; 1808—1814. i 1815. komandant engleskih trupa u ratovima protiv Napoleona I; predsjednik vlade (1828—1830), ministar spoljnih poslova (1834/1835). 325
- Wenzel, August* (August Vencel; 1799—1860) — pruski sudski činovnik; poslanik u landtagu (levo krilo) (1849—1859). 528
- Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm von* (Ferdinand Oto Vilhelm fon Vestfalen; 1799—1876) — reakcionarni pruski državnik, ministar unutrašnjih poslova (1850—1858); pobrat Marxove supruge Jenny. 492 515
- Wheeler* (Viler) — potpredsjednik Istočnoindijske kompanije. 444
- Wheeler, Sir Hugh Massy* (ser Hju Mesi Viler; 1789—1867) — engleski general; učestvovao u prvom englesko-avganistanskom ratu (1838—1839) i u oba rata protiv sika (1845—1846. i 1848—1849); bio je komandant kanpurskog garnizona (1856—1857); ubijen je za vreme indijskog ustanka. 226 244 303 304
- Whiteside, James* (Džems Vajtsajd; 1804—1876) — irski pravnik i političar, torijevac, član parlamenta; zauzimao je visoke pravničke položaje u engleskoj upravi Irskom. 117 540
- Whitlock, George* (Džordž Vitlok; 1798—1868) — engleski general, od 1818. u službi Istočnoindijske kompanije, učestvovao u ugušivanju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. 399 419
- Whitworth, Charles, Earl* (Čarls Vitvert, erl; 1752—1825) — britanski diplomata; ambasador u Parizu (1802—1803), lord-namesnik Irske (1813—1817). 347—349
- Wilhelm I* (Vilhelm I; 1797—1888) — pruski princ, princ-regent (1858—1861), pruski kralj (1861—1888), nemački car (1871—1888). 407 481 482 488 489 492 493 495 496 499 519 527 530 534
- Wilhelm III von Oranien* (Vilhelm III Oranski; 1650—1702) — nasledni namesnik Holandije (1674—1702) i kralj Velike Britanije i Irske (1699—1702). 80
- William IV* (Viljem IV; 1765—1837) — kralj Velike Britanije i Irske i kralj Hanovera (1830—1837). 380
- Williams, Sir William Fenwick, Baronet of Kars* (ser Viljem Fenik Viljems, baronet Karz; 1800—1883) — engleski general, za vreme krimskog rata 1855. rukovodio je odbranom Karsa, član parlamenta (1856—1859), komandant garnizona u Vuldžu (1856—1859). 117 308
- Wilson, Sir Archdale* (ser Arčeđejl Vilson; 1803—1874) — engleski general; za vreme nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji 1857—1859. vodio je 1857. opsadu i juriš na Delhi i komandovao artiljerijom pri opsadi Laknaua. 242 246 269 399 436 455
- Wilson, George* (Džordž Vilson; 1808—1870) — engleski fabrikant i političar, pristalica slobodne trgovine; predsjednik Lige protiv zakona o žitu (1841—1846). 139
- Wilson, James* (Džems Vilson; 1805—1860) — engleski ekonomist i političar, pristalica slobodne trgovine; osnivač i urednik časopisa «The Economist»; član parlamenta, sekretar riznice (1853—1858). 108 365 436 455
- Wilson, N.* (Vilson, N.; umro 1857) — engleski pukovnik; učestvovao u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji. 311 312
- Windham, Charles Ash* (Čarls Eš Vindem; 1810—1870) — engleski pukovnik, od oktobra 1855. general; u jesen 1855. komandovao jednom brigadom, od novembra 1855. do jula 1856. šef štaba krimske armije. 304 308—310 354
- Windham, William* (Viljem Vindem; 1750—1810) — britanski državnik; vigovac, zatim torijevac, član parla-

- menta, ministar rata (1794—1801). 310—312 343 347
- Winslow, Forbes Benignus* (Forbs Bignies Vinslou; 1810—1874) — engleski neurolog i publicist; urednik i izdavač lista «Journal of Psychological Medicine and Mental Pathology» (1848—1864). 428
- Wodehouse, John (kasnije) Earl of Kimberley* (Džon Vudhaus, kasnije erl od Kimberlija; 1826—1902) — britanski državnik; diplomatski poslanik u Petrogradu (1856—1858), vicekralj Irske (1864—1866), lord čuvar pečata (1868—1870), ministar kolonija (1870—1874, 1880—1882). 411
- Wood, Sir Charles (kasnije) Lord Halifax* (ser Čarls Vud, kasnije Lord Halifaks; 1800—1885) — britanski državnik, vigovac, rizničar (1846—1852), predsednik organa za kontrolu indijskih poslova (1852—1855), prvi lord admiraliteta (1855—1858) i ministar za Indiju (1859—1866). 258 436
- Woodburn* (Vudbern) — engleski general; 1857. učestvovao u ugušenju nacionalnooslobodilačkog ustanka u Indiji. 203
- Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst, Graf von* (Fridrih Hajnrih Ernst grof fon Vrangel; 1784—1877) — pruski general, jedan od vođa reakcionarne vojne kamarile; 1848. general-komandant 3. armijskog korpusa u Berlinu, učestvovao u kontrarevolucionarnom državnom udaru u novembru 1848. 40
- York, Frederick Augustus, Duke of* (Frederik Ogastes vojvoda od Jorka; 1763—1827) — drugi sin engleskog kralja Georgea III, od 1795. feldmaršal, vrhovni komandant engleske vojske (1798—1809. i 1811—1827); pod njegovom komandom trupe su stalno trpele poraze u ratovima protiv Francuske krajem 18. veka. 5—8 11 12 492
- Young, Sir John* (ser Džon Jang; 1807—1876) — britanski državnik, torijevac; državni sekretar za Irsku (1852—1855). 536 537
- Zamojski, Vladislav, grof* (1803—1868) — poljski magnat, 1830/1831. učestvovao u ustanku; posle ugušenja ustanka jedan od vođa poljske konzervativno-monarhističke emigracije u Parizu. 386 388

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela

- Ahil* — ličnost grčkog predanja, najhrabriji junak trojanskog rata; Ahil je umro zbog uboda strele u petu, koja je bila jedino ranjivo mesto na njegovom telu. 81 116
- Don Kihot* — glavna ličnost istoimenog Cervantesovog satiričnog romana. 38 540
- John Bull* (Džon Bul) — šaljivi naziv za engleski narod koji je dao Jonathan Swift (1667—1745) ili John Arbuthnot (1666—1735). 128 140
- 191 215 307 331 337 338 360 362 375 376 413 458 472—474 479 504 507 539
- Falstaf, ser Džon* — ličnost iz Shakespeara-ovih dela: «Vesele žene vindzorske» i «Kralj Henri IV»; tip hvalisavca, proždrljivca, pijanice i razvratnika. 138
- Hektor* — ličnost grčkog predanja, glavni trojanski junak, ubio ga je Ahil. 81
- Herkules* (Heraklo) — polubog grčke

- mitologije, Zevsov sin; predstavljao je otelovljenje snage i istrajnosti. 129
- Judita* — junakinja »Knjige o Juditi« u Bibliji, ubila je asirskog vojskovođu Holoferna, koji je opsedao Jerusalem. 531
- Makbet* — ličnost iz istoimene Shakespeare-ove drame. 340
- Nestor* — ličnost grčkog predanja, najstariji i najrazboritiji junak trojanskog rata; otuda i naziv za starijeg čoveka od koga se može dobiti mudar savet. 81
- Pandora* — ličnost grčkog predanja; Pandora je iz radoznalosti otvorila jednu kutiju u kojoj su se nalazila sva zla i pustila ih da uteknu. 525
- Robin Gudfelou* (Robin Goodfellow) — ličnost engleskog predanja. 4
- Sindbad moreplovac* — ličnost iz bajki »Hiljadu i jedna noć« 144
- Tartif* — licemer iz istoimene Molière-ove komedije. 234

Registar pojmova

Austrija

- pomorska trgovina 69—78
 - Trst kao centar austrijske pomorske trgovine 69—72
 - uzroci napredovanja Trsta i nazadovanja Venecije 71 75 77
 - razvoj Austrijskog Lloydja 73—74
 - obale Istre i Dalmacije kao rasadnici dobrih pomoraca 75—76
 - oživljavanje pomorske trgovine kao osnov obnove ratne mornarice 74
 - Pulska luka, preporod 76—77
- znaci političkog oživljavanja buržoazije krajem pedesetih godina 531

Društvo i država, njihov međusobni odnos 339—340

Engleska

- Engleska i 1848. godina u Evropi 192
- moć tradicije i predrasuda 5—12
- englesko-persijski rat
 - istorijski koreni 95—96
 - rivalstvo Engleske i Rusije 96 99
 - prodiranje Rusije prema Persiji 96 100
 - antagonizam između Persije i Avganistana i englesko intrigantsko posredovanje 96—97
 - podela uticajnih sfera sa Francuskom 61
 - izmišljeni povod za rat 60
 - strategijsko-politički značaj Herata 98—99
 - okončanje rata i mirovni ugovor 184—187
 - ispunjavanje uslova mirovnog ugovora 214
- avganistanski rat 97

- budžet za godinu 1857/58. 103—109
 - tradicionalna budžetska procedura 103
 - raspodela poreskog tereta 104—105
 - posredno i neposredno oporezivanje 105
 - klasni interesi iza pojedinih vidova poreza 106
 - struktura rashoda 107—108
- zloupotrebe parlamentarnih oblika vladavine 115—118
- parlamentarni izbori 1857. 127—131
 - ličnosti ispred principa 129—130
 - poraz liberalne buržoazije 137—140
 - 144—147
- brz razvoj industrije, prvenstveno tekstilne 151—156
 - povećanje broja fabrika 151
 - nastajanje velikih industrijskih rejonu i centara 152
 - nastajanje velikih industrijskih rejonu i centara 152
 - porast ukupne pogonske snage mašina 153—154
 - povećanje proizvodne moći 155
 - porast broja zaposlenih lica 155—156
- položaj industrijskih radnika 148—150
 - licemernost zakona o zaštiti radnika 148 370—371
 - nezakonito produžavanje radnog dana 149
 - zaoštavanje klasnih suprotnosti 150
 - vidovi eksploatacije radničke klase 371—372
- monetarna kriza 255—259 263
 - odliv plemenitih metala 62 68 256

- podizanje eskontne stope 255
masa novca u opticaju 256—258
kolebanja kamatne stope kao pokazatelj privrednih kretanja 261—262
novčana panika 271
- finansijske afere 160—163
bankrotstva 160
zloupotrebe i prevare 161—162
trgovinska kriza 258—259 260—264
depresija na tržištu robe 271
novčana panika kao faza trgovinske krize 436—437
poređenje vrednosti izvoza i uvoza 294—297
opadanje izvoza i uvoza početkom 1858. 401—405
prividno oživljavanje trgovine sredinom 1858. 401—405
nemogućnost da se emisijom novca utiče na trgovinsku krizu 439—442
- industrijska kriza 263—264 271 290
izvoz kapitala i njegove negativne posledice 293
- nemoć zakonskih finansijskih mera u borbi protiv krize 435
- uzroci krize, prividni i pravi 459—462
- budžet za godinu 1858/59. 359—362
plan rashoda 359
plan prihoda 360
- polarizacija zemljoposedičke aristokratije i buržoazije 407
- liberalizam torijevaca 325
- porast moći buržoazije 406
- izigravanje zakona od strane uticajnih pojedinaca 425—429
- zanemarenost zdravstvene službe za sirotinju 430—434
- englesko-francuski odnosi 327 343—349 363—367
- metode engleske kolonijalne vladavine u Indiji 188 198—199 217—221
nasilne aneksije 199
prisvajanje imovine domorodaca 200
- sistem kolonijalne eksploatacije Indije 228—231
profiti privatnih lica 230
- ustanak u Indiji — vidi *Indijski ustanak*
- troškovi rata u Indiji i unutrašnji zajam za njihovo pokriće 305—307
- korumpiranost u vojnim vrhovima 308—309
- zakon o Indiji
prenošenje upravne vlasti Istočnoindijske kompanije u ruke krune 422—424
svodenje Istočnoindijske kompanije na njen prvobitni karakter akcionarskog društva 423
- prvi opijumski rat 141—142
- drugi opijumski rat
lažne optužbe kao povod za rat 133
početak neprijateljstava 85-89
privatni interesi u pozadini osvajачke politike 120-122
- trgovina opijumom 443-448
korumpiranje kineskih carinskih službenika 446
uloga engleske vlade u gajenju i krijumčarenju opijuma 448
- britansko-kineski ugovor o trgovini 455-458 471-475
neprilagodенost engleskog izvoza potrebama kineskog tržišta 455-456
povećanje engleskog uvoza iz Kine 457
opadanje engleskog izvoza u Kinu 457
trgovina opijumom kao smetnja normalnom razvoju trgovine 458
- Evropa*
- odnosi klasa oko 1848. godine 36
- privredna kriza 41-53 67-68 191
pad kurseva kao predznak krize 192
uznemirenost na tržištu novca 193
univerzalnost krize po privrednim granama i regionima 41 45
berzanske špekulacije i manija špekulisanja 42-43 45
monetarna kriza 45-53
buržoaski pokušaji objašnjenja krize moralno-političkim faktorima 46-47
uzroci monetarne krize 49-53
odliv plemenitih metala 51 54-55 68
priliv zlata iz Kalifornije i Australije 51-52
cirkulacija srebra između Azije i Zapada 55-59
- Istočno pitanje
problem Vlaške i Moldavije
- finansijska kriza 274-277
serija bankrota, sa centrom u Hamburgu 275-276
kriza na tržištu žitarica 277
smirivanje na hamburškom i londonskom tržištu 278-279

- Istočno pitanje problem Vlaške i Moldavije 207-210 216
- englesko-francuski savez kao temelj evropskog poretka 215-216 338
- hegemonija militarističkog despotizma i carističkog apsolutizma 529
- buđenje političkog života u Rusiji 529-530
- političko oživljavanje u Pruskoj 530
- znaci političkog oživljavanja u Francuskoj 531

Francuska

- Crédit mobilier, privilegovano akcionarsko društvo, i njegovo poslovanje 17-31 63-64 164-170 235-237
- akcionarska društva 19 28-29 166
- koncentracija kapitala, ubrzanje 29
- izgradnja železničkih pruga 63-64
- »industrijski feudalizam« 29
- »carski socijalizam« 17 20 23 31
- sensimonizam 22-23 27-28
- socijalističke težnje 17
- rast moći finansijske buržoazije na račun države 181-183
- veze između države i privatnih kompanija 236 351
- uslovi Bonapartinog uzdizanja 313-314
- znaci privredne krize 62-63
- nazadovanje poljoprivrede 65
- uznemirenost na novčanom tržištu 280-282
- depresija u trgovini 281 283 318-321 408
- opadanje proizvodnje 281
- korupcija, špekulacije i prevare 351-352
- Bonapartini finansijski manevri 392-394
- iluzorni pokušaji administrativne intervencije na tržištu 521-524
- politička nesigurnost kao posledica krize 66
- politička kriza carskog režima 313 315 324 328 330-331 332-333 336 340-342 353 506-509
- počeci otpora buržoazije Bonaparti 509
- atentat na Bonapartu 313-317
- sudstvo u službi režima 329-330
- znaci nezadovoljstva u armiji 333
- teškoće u spoljnoj politici 334 337-338

Indija

- metode engleske kolonijalne vladavine 188 217-221 232-234
- engleski sistem eksploatacije 228-231
- sistem zemljišne svojine 389-391
- poresko opterećenje stanovništva 413-417
- gajenje opijuma 445 446

Indijski ustanak

- neposredni povod i početak ustanka 181-190
- širenje narodnog nezadovoljstva 189-190
- širenje ustanka 213 225 252
- karakteristike indijskog ustanka 212
- kolebljivost lokalnih kneževa 240
- domorodačke (sepojske) vojne jedinice 202
- odsustvo jedinstva u redovima ustanika 195-196
- prerastanje vojne pobune u nacionalni ustanak 202
- borbe za Delhi opsada 204-205 211-213 222-224 242-243 245-247 250
- povlačenje engleskih snaga usled kolere 238
- prodor Engleza u Delhi 250-252 265-269
- slabost fortifikacijskih objekata 267
- nedostatak vojnog iskustva u ustaničkim jedinicama 265 269
- borbe oko Laknaua 244 248 285-288 298-304
- vojnička neobučenosť ustanika 299 373-374
- nadmoćnost engleskog komandovanja 299-300 354
- zauzeće Laknaua i ugušenje ustanka u kneževini Aud 354-358
- pljačke i nasilja engleskih vojnika posle zauzimanja grada 375-376 378-379 397-398
- razbijanje ustanika u manje odrede i grupe 377
- aneksija kneževine Aud od strane Engleza 378-382
- engleski gubici u ljudstvu zbog bolesti 399
- pretvaranje vojnog ustanka u narodni i gerilski rat 395-396 399 418-421
- sporazum Engleza s lokalnim kneževima 463

- demoralizacija u redovima ustanika 463
 odustajanje ustanika od gerilskog rata 464-465
 — gašenje ustanka 466
- Irska*
 — nezakonito postupanje i osiono ponašanje Engleza u Irskoj 541-543
 — policijsko-doušničke metode engleske vladavine 541-542
- Italija*
 — pokušaji pojedinih pokrajina i njihovih vladara da do slobode i hegemonije dođu političkim spekulacijama 13-16
 — Italija kao objekat političkih aspiracija Francuske i Austrije 14
 — kolebljivost buržoazije 16
- Jonska ostrva*
 — engleski protektorat i iskorišćavanje materijalnih resursa ostrva 536-539
- Kina*
 — prvi opijumski rat — vidi *Engleska*
 — drugi opijumski rat — vidi *Engleska*
 — trgovina opijumom i krijumčarenje 443-448
 — nov oblik otpora zavojevačima — narodni rat 173-174
- Klase*
 — antagonizam klasa 17
- Mašina* 3-4
- Persija*
 — englesko-persijski rat — vidi *Engleska*
 — neuspelo modernizovanje persijske armije 171-173
 — antagonizam prema Avganistanu 96-97
- Proizvodne snage*
 — kao revolucionarni faktor 3
 — antagonizam između proizvodnih snaga i društvenih odnosa 4
- Pruska*
 — privredni polet posle 1849. godine 47-48
 — trošenje snaga u borbi za fiktivan prestiž 79-80
 — sitne feudalne raspore 80
 — istorijski koreni germansko-slovenskog rivalstva u Istočnoj Evropi 81
 — istorijsko poreklo pruske monarhije 81-83
 — uticaj kraljeve bolesti i dvorskih intriga na politiku 479-482 488-491 492-494 527-528
 — uticaj Rusije na politiku Pruske 494
 — stabilnost apsolutizma i monarhizma 495-496 534-535
 — jaz između pruskog ustava i društvene stvarnosti 497
 — filistarstvo u politici 499
 — ministarska neodgovornost 500
 — moć birokratije 501 519-520
 — kompromisna vlada buržoazije, plemstva, dvorske kamarile i crkve 510 514-517
 — reakcionarna uloga katoličke crkve 513
 — prevlast zemljoposedničke aristokratije 518 522
 — bojažljivost liberalne buržoazije 525-526 533 552
 — opozicija buržoazije u vidu filozofske kritike 552
 — razbijanje ideoloških iluzija buržoazije 553
 — okretanje buržoazije od politike u trgovini i industriji 553
 — propadanje sitne buržoazije 553
 — koncentracija radničke klase 553-554
- Radnička klasa*
 — oslobodenje radničke klase kao uslov društvenog napretka 4
- Revolucija*
 — kao motorna snaga istorije 4
 — revolucija 1848. 3
- Rusija*
 — prodiranje prema Persiji 96
 — ruska osvajanja u jugoistočnoj Aziji 96 99-100
 — razvoj trgovine s Kinom 124-126
 — reforme u ruskoj armiji 157-159
 — prodiranje u centralnu Aziju i njegov vojno-strategijski značaj 483-486
 — prodor na Daleki istok 503 504
 — strategijski ciljevi Rusije na Dalekom istoku 505
 — buđenje seljaštva 407
 — ukidanje kmetstva 476-478
 — prezaduženost plemstva 476 547
 — povezanost seljačkog pitanja sa ostalim delovima društvenog sistema 477

- careve pobude 477 546 549-550
- nezadovoljstvo seljaka 478
- principi predložene reforme 544-546
- antagonizam između plemstva i cara 548
- jačanje ruskog uticaja na Balkanu 502
- trgovina kineskim čajem i svilom 503

Španija

- gradanski rat 1856. godine 32-40
- ustanak u Barseloni 32 37
- diplomatske intrige Francuske 32-34
- dileme buržoazije pred snagama feudalnog despotizma i revolucionarne radničke klase 36
- lokalna iscepanost revolucionarnih snaga 37

Madrid i Barcelona kao centri revolucionarnog pokreta 38

neuspeo pokušaj gerilskog ratovanja u gradu 38

emancipacija masa od crkve i dinastije 39

odnos armije prema političkim sukobima 39-40

Teorija ratova

- istorija i teorija ratovanja u planinama 90-94
- Švajcarska kao primer 90-92
- odbrana planinskog zemljišta 93-94
- partizanski rat u planinama 94

Trgovina robljem

- odnos vlada Engleske, SAD, Španije i Francuske prema trgovini robljem 409-412

S a d r Ź a j

	Strana
<i>Predgovor</i>	VII
Karl Marx, Govor na proslavi lista »The People's Paper« održan u Londonu 14. aprila 1856	3
Karl Marx, Gornji dom i spomenik vojvodi od Yorka	5
Karl Marx, Sardinija	13
Karl Marx, Francuski Crédit mobilier (Prvi članak)	17
Karl Marx, Francuski Crédit mobilier (Drugi članak)	22
Karl Marx, Francuski Crédit mobilier (Treći članak)	27
Karl Marx, Revolucija u Španiji	32
Karl Marx, Revolucija u Španiji	37
Karl Marx, Privredna kriza u Evropi	41
Karl Marx, Novčana kriza u Evropi	45
Karl Marx, Uzroci novčane krize u Evropi	49
Karl Marx, Novčana kriza u Evropi — iz istorije novčanog opticaja	54
Karl Marx, Anglo-persijski rat	60
Karl Marx, Privredna kriza u Francuskoj	62
Karl Marx, Kriza u Evropi	67
Karl Marx, Austrijska pomorska trgovina	69
Karl Marx, Austrijska pomorska trgovina	73
Karl Marx, Božansko pravo Hohenzollerna	79
Karl Marx, Englesko-kineski konflikt	85
Friedrich Engels, Planinski rat nekad i sad	90
Karl Marx, Rat protiv Persije	95
Friedrich Engels, Perspektive englesko-persijskog rata	98
Karl Marx, Novi engleski budžet	103
Karl Marx, Parlamentarne debate o neprijateljstvima u Kini ..	110
Karl Marx, Jedan poraz Palmerstonove vlade	115
Karl Marx, Predstojeći izbori u Engleskoj	120
Karl Marx, Trgovina Rusije sa Kinom	124

	Strana
Karl Marx, Engleski izbori	127
Karl Marx, Engleska zverstva u Kini	132
Karl Marx, Izdajnik u čerkeskoj oblasti	135
Karl Marx, Poraz Cobdena, Brighta i Gibsona	137
Friedrich Engels, Novi pohod Engleza u Kinu	141
Karl Marx, Rezultat izbora	144
Karl Marx, Položaj fabričkih radnika	148
Karl Marx, Engleski fabrički sistem	151
Friedrich Engels, Reforme u ruskoj armiji	157
Karl Marx, Britanske finansijske afere	160
Karl Marx, Crédit mobilier	164
I	164
II	167
Friedrich Engels, Persija — Kina	171
Karl Marx, Zanimljiva otkrića	176
Karl Marx, Novi zakon o Francuskoj banci	181
Karl Marx, Persijski ugovor	184
Karl Marx, Ustanak u indijskoj armiji	188
Karl Marx, Stanje u Evropi — Finansijski položaj Francuske ..	191
Karl Marx, Ustanak u Indiji	194
Karl Marx, Indijsko pitanje	197
Karl Marx, Vesti iz Indije	201
Karl Marx, Stanje indijskog ustanka	204
Karl Marx, Istočno pitanje	207
Karl Marx, Indijski ustanak	211
Karl Marx, Politička situacija u Evropi	214
Karl Marx, Istraga o mučenjima u Indiji	217
Karl Marx, Ustanak u Indiji	222
Karl Marx, Prihodi Engleza u Indiji	228
Karl Marx, Indijski ustanak	232
Karl Marx, Francuski Crédit mobilier	235
Karl Marx, Ustanak u Indiji	238
Karl Marx, Ustanak u Indiji	242
Karl Marx, Ustanak u Indiji	245
Karl Marx, Ustanak u Indiji	250
Karl Marx, Zakon od 1844. godine o Engleskoj banci i novčana kriza u Engleskoj	255

	Strana
Karl Marx, Poljuljanost britanske trgovine	260
Friedrich Engels, Zauzeće Delhija	265
Karl Marx, Trgovinska kriza u Engleskoj	270
Karl Marx, Finansijska kriza u Evropi	274
Karl Marx, Kriza u Evropi	278
Karl Marx, Kriza u Francuskoj	280
Friedrich Engels, Opsada i zauzimanje Laknaua	285
Karl Marx, Britanska trgovina	289
Friedrich Engels, Oslobođenje Laknaua	298
Karl Marx, Predstojeći indijski zajam	305
Friedrich Engels, Poraz Windhama	308
Karl Marx, Atentat na Bonapartu	313
Karl Marx, Privredna kriza u Francuskoj	318
Karl Marx, Vladavina pretorijanaca	322
Karl Marx, Derbyjev kabinet — Palmerstonova ostavka	325
Karl Marx, Znaci vremena	328
Karl Marx, Sadašnji Bonapartin položaj	332
Karl Marx, Pélissier-ova misija u Engleskoj	336
Karl Marx, Mazzini i Napoleon	339
Karl Marx, Sudski procesi protiv Francuza u Londonu	343
Karl Marx, Finansijski položaj Francuske	350
Friedrich Engels, Zauzeće Laknaua	354
Karl Marx, Budžet gospodina Disraelija	359
Karl Marx, Englesko-francuski savez	363
Karl Marx, Važni britanski dokumenti	368
Friedrich Engels, Pojediniosti o zauzeću Laknaua	373
Karl Marx, Aneksija Auda	378
Karl Marx, Jedna čudna stranica istorije	383
Karl Marx, Canningova proklamacija i zemljišna svojina u Indiji	389
Karl Marx, Bonapartini finansijski manevri	392
Friedrich Engels, Ustanak u Indiji	395
Friedrich Engels, Engleska armija u Indiji	397
Karl Marx, Stanje britanske trgovine	401
Karl Marx, Političke partije u Engleskoj — Položaj u Evropi ..	406
Karl Marx, Britanska vlada i trgovina robljem	409
Karl Marx, Porezi u Indiji	413

	Strana
Friedrich Engels, Indijska armija	418
Karl Marx, Zakon o Indiji	422
Karl Marx, Hapšenje ledi Bulwer-Lytton	425
Karl Marx, Porast broja umobolnih u Engleskoj	430
Karl Marx, Zakon o Engleskoj banci iz 1844. godine	435
Karl Marx, Trgovinska kriza i opticaj novca u Engleskoj	439
Karl Marx, Trgovina opijumom	443
Karl Marx, Istorija trgovine opijumom	446
Karl Marx, Još jedno neobično poglavlje moderne istorije	449
Karl Marx, Britansko-kineski ugovor	455
Karl Marx, Britanska trgovina i finansije	459
Friedrich Engels, Ustanak u Indiji	463
Karl Marx, Mazzinijev novi manifest	467
Karl Marx, Britansko-kineski ugovor	471
Karl Marx, Problem oslobođenja seljaka u Rusiji	476
Karl Marx, Umna poremećenost pruskog kralja	479
Friedrich Engels, Prodiranje Rusije u centralnu Aziju	483
Karl Marx, Umna poremećenost pruskog kralja	488
Karl Marx, Prusko regentstvo	492
Karl Marx, Stanje u Pruskoj	495
Karl Marx, Stanje u Pruskoj	499
Friedrich Engels, Uspeši Rusije na Dalekom istoku	502
Friedrich Engels, Sudski postupak protiv Montalembert-a	506
Karl Marx, Nova vlada	510
Karl Marx, Nova vlada	514
Karl Marx, Stanje u Pruskoj	518
Karl Marx, Projekt o regulisanju cena hleba u Francuskoj	521
Karl Marx, Stanje u Pruskoj	525
Friedrich Engels, Evropa u 1858. godini	529
Karl Marx, Stanje u Pruskoj	533
Karl Marx, Pitanje Jonskih ostrva	536
Karl Marx, Uzbuđenje u Irskoj	540
Karl Marx, O oslobođenju seljaka u Rusiji	544
I	544
II	548
Karl Marx, Stanje u Pruskoj	551

NAPOMENE I REGISTRI

Strana

Napomene	577
Literatura	608
Datumi iz života i rada Karla Marxa i Friedricha Engelsa (april 1856. do januara 1859)	618
Registar imena	634
Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela	669
Registar pojmova	671

ILUSTRACIJE

Prva strana Engelsovog rukopisa »Planinski rat nekad i sad«	92-93
Prva strana Marxovog rukopisa »Rat protiv Persije«	96-97

K. MARX — F. ENGELS

DELA • tom 15

APRIL 1856 — JANUAR 1859

•
Pripremila za štampu saradnik
Instituta za međunarodni radnički pokret
Slobodanka Kovačević

•
Prevodioci

Ljubica Bauer Protić je prevela priloge na str.: 3 - 14 144 - 170
176 - 237 255 - 264 270 - 284 289 - 297 305 - 307 313 - 324

Milica Vinter: 325 - 353 359 - 372 378 - 394 401 - 417 422 - 462
467 - 482 488 - 554

Milutin Šušović: 141 - 144 171 - 175 298 - 304 308 - 312 354 -
- 358 373 - 377 395 - 400 418 - 421 463 - 466 483 - 483

Boris Vuković: 238 - 254 265 - 269 285 - 288

•
Nacrt za korice *Eduard Stepančić*
Tehnički urednik *Borivoje Miladinović*
Korektori *Branka Težević* i *Branka Sjeran*

•
Izdavači

Izdavačko preduzeće Prosveta
Beograd, Dobročina 30

Institut za međunarodni radnički pokret
Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

•
Štampa

Birografika
Subotica, Put Moše Pijade 72

•
Tiraž: 5 000 primeraka

